ІГОР ВІТИК

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ — ГОРДІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СТВОРЕННЯ СВОЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ ДЕРЖАВИ 1914-1944

КИЇВ
Вадим Карпенко
2021

Ця книга про причини та передумови створення Української повстанської армії. У ній висвітлено основні бої УПА з німецькими й радянськими окупантами української землі. В основу покладено напрацювання істориків та дослідників українського національно-визвольного руху, спогади учасників боротьби за створення Української Соборної Самостійної Держави — провідників ОУН, бійців-козаків і офіцерів УПА, а також документи, що описують цю боротьбу.

Книга призначена для широкого кола читачів, викладачів вузів, шкіл, гімназій, вчених-істориків, які цікавляться історією боротьби українського народу за створення Української Соборної Самостійної Держави.

Видання проілюстровано світлинами провідників ОУН, бійців і командирів УПА, копіями карт бойових дій.

Робота присвячується всім українцям, які у ХХ ст. боролись за створення Української держави.

ВІТИК Ігор Романович. Українська повстанська армія — гордість української нації. Боротьба українського народу за створення своєї української соборної самостійної держави 1914-1944. К.: Видавець Карпенко В. М., 2021. 572 с.

Редагування та коректура:
Ольга ВОЛКОВА

Художнє оформлення,
верстка та макет обкладинки:
Вадим КАРПЕНКО
Олексій КАРПЕНКО

Випуск у світ:
Олена ПОДРУЧНА

© Карпенко Вадим Миколайович, 2016, 2021 р.

ISBN 978-617-7071-56-2

«Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю»

Шарль де Голль

Президент Франції, лідер антинацистського французького націо-нального руху в роки Другої світової війни, 1944 р.

Мабуть, історію жодної країни не паплюжили, не перекручували та не піддавали глумлінню так, як прадавню і пребагату історію України. Поневолювачі усіх мастей намагалися зробити наш народ покірним виконавцем своїх забаганок, а його багату землю перетворити на джерело власного достатку. Українці довго жили без своєї держави, але весь час в українському народі було прагнення мати її. Були часи, коли це прагнення ледь жевріло, а іноді спалахувало з небаченою силою, як це було в роки минулого сторіччя, коли постала легендарна Українська Повстанська Армія.

Сьогодні важко знайти якесь історичне питання, навколо якого було б стільки ворожнечі, ніж про роль та значення для історії України Української Повстанської Армії.

Від Автора

Ми, українці, протягом тривалого періоду вивчали власну історію, написану і подану нам очима російських, польських, німецьких, французьких та інших, аж ніяк не українських, дослідників. Звичайно, всі вони писали і тлумачили нашу історію на свій лад, як це було вигідно їм та політичним системам, яким вони служили або прислуговували.

Ця ж книга про нашу історію українськими очима.

Працював я над нею надто довго, інколи переривaючи свою працю внутрішніми сумнівами. Була і своя передісторія. Я добре пам'ятаю, як це було…

Пізнього листопадового вечора 2008 року у м. Києві, коли я проходив військову службу, ми, декілька офіцерів, зустрілись у службовому кабінеті, що по вулиці Іринінській, 4 (тоді ще 3-а), з метою відзначення чергового військового звання нашого колеги. Під час розмови ми обговорювали різне та раптом торкнулись теми історії України, зокрема заговорили про Українську повстанську армію (далі — УПА), якою тоді багато людей цікавилось. Обговорювались питання створення, організації діяльності повстанської армії. Звелось усе до того, що це була наче козацька вольниця, де «браві» хлопці, яким набридла радянська влада, шукаючи на свою голову пригод, об'єднувались у стихійні озброєні групи, квартирували по лісах і мстилися за народні кривди. Згодом ці групи об'єднались у стихійну народну армію, у якій, однак, не було ні військових звань, ні належної військової дисципліни, де кожен діяв на свій розсуд.

Наприклад, на думку мого колеги Олега Єрмакова, це була дійсно армія повсталого українського народу, у якій, однак, були незрозумілі сьогоднішньому поколінню українців військові звання, а про сувору військову дисципліну годі було й говорити.

На той час я вже цікавився історією створення та діяльності УПА, а тому своїм колегам розповів, що у цій армії були адаптовані до тих реалій військові звання і сувора дисципліна. УПА було проведено вагомі військові операції. Однак на той момент це не було сприйнято ними серйозно.

Згодом я прийшов до думки, що слід було б певною мірою узагальнити деякі сторінки діяльності УПА, досліджені окремими українськими та зарубіжними науковцями, видавши власну роботу на цю тему.

Книга не є чисто науковою чи публіцистичною працею про діяльність УПА, а є їх компіляцією, тобто взаємодоповненням. Я прагнув залучити до опису тих чи інших подій максимальну кількість історичних документальних джерел, що, можливо, переобтяжує зміст, але додає об'єктивності.

Використані у роботі над книгою праці істориків, публіцистів, мемуари учасників тих подій, історичні документи (у тому числі ОУН та відділів УПА) та витяги з них, інтерв'ю з очевидцями подій, щоденниковими записами, подання натуралістичних картин бойових дій, за моїм задумом, надало книзі певної неупередженості.

Завдяки цьому стало можливим пролити світло на багато суперечливих питань діяльності УПА, і довести до відома громадськості важливі, забуті та втаємничені факти.

Книга проілюстрована фотографіями українських повстанців. В ній описується багато подій, що безпосередньо не стосуються діяльності УПА, але прямо чи опосередковано мають відношення до досліджуваної теми, дають більш повну картину того історичного періоду українського народу, який у першій половині XX ст. опинився між молотом і ковадлом, якому довелося вирішувати, чи розчинитись у масі бездержавних народів, чи піднятися на безкомпромісну боротьбу з польським, німецьким та більшовицьким окупантами української землі.

Наші пращури обрали боротьбу. Результатом цієї боротьби стало утворення на карті Європи нової держави, ім'я якої — Україна.

Однак сьогодні боротьба за Україну триває. Ми не маємо права втратити рідну мову, культуру, територіальну цілісність. Ми мусимо переформатувати владу та економічно і політично увійти до гурту європейських народів.

Цей твір, на мій погляд, відображає весь розмах і водночас трагізм історії України першої половини ХХ ст. Він відповідає баченню історичних подій, описаних з української сторони, українським поглядом. Це визначає і структуру книги.

Пропоную тобі, читачу, зануритись у павутиння європейських історичних подій початку і середини ХХ ст., у книгу про нашу новітню історію.

Історія — це усвідомлення нацією свого минулого, а відповідно визначає сучасне і окреслює її майбутнє. Чим більше ми заглиблюємось в історію, тим ясніше стає майбутнє.

У творі йдеться не лише про славні сторінки діяльності ОУН та УПА, але й про їх стратегічні і тактичні прорахунки, що неодмінно позначились на ході боротьби української нації за незалежність.

Ця книга — не художній твір, вона є свого роду історико-правовим довідником боротьби української нації.

Хочу висловити найщирішу подяку моїй дружині Лілії та доньці Юлії за допомогу у написанні цієї книги, за їх терпіння і розуміння.

Наша Батьківщина змінилась, а разом із нею змінились і ми. Усі Ми вибороли свою гідність, і в недавньому історичному минулому, і в боротьбі з сьогоднішнім російським окупантом

І. Вітик

Українських борців називали бандитами польська, німецька та радянська сторони. Створена у 1929 р. Організація Українських Націоналістів стала під червоно-чорний прапор, кольори якого символізували останній бій з усіма окупантами української землі. Вона прагнула створити дійсно незалежну Українську державу.

ВСТУП

«…Весь порив великих ідей українського націоналізму та вся сила динаміки української Революції знайде своє втілення в українській революційній армії, яка постане в боротьбі цілого озброєного народу, дасть йому силу і перемогу та понесе ідеї Української Революції, — свободи народів, — поза межі Рідної землі..!»

(Із військових Постанов II Великого Збору ОУН, квітень 1941 р.)

«…Як над Україною загули мотори важких бомбовозів, а хати здригнулись від реву гармат, прийшов короткий і змістовний наказ:

— В ряд ставай, щоб не було запізно!

Бо не волю довгождану несли в Україну із Заходу чужі полки, а наругу і нову руїну. Згаром попалених хат змазував багряні написи: «Єдіная Савєтская…» згодом брутальною гряззю виводив нові чужі літери новий окупант: NUR FUR DEUTSCHE».

І зловіще зашуміло над хатами.

Не хлібом-сіллю, а кулею гада вітай! Оживились діброви. Зашепотіли ліси і привітно прийняли в свої обійми новітніх українських бійців.

У землянках, у тіні розлогих дерев чистили повстанці кріси. А як ніч сповивала темрявою, з сіл і міст виходили вони зі своїх криївок. І спокій ночі прорізували свисти куль. Хтось скрикував в останнє і, вмившись своєї кров'ю, прощався зі світом.

Це українські повстанці розплачувались з катом-наїзником за грабіж української землі, за стогін катованих батьків і братів, за сльози зневажених матерів і сестер, за збиткування над дітьми. За руїну.

Не зігнем ми по-рабськи спину, не схилимо голів у ярма!..»

(з підпільних писань, 1944 р.)

«…На крові тих, що впали на полі бою в обороні рідних хат, сімей і населення, в наступі на гестапівські та енкаведистські гнізда й загони, в індивідуальному двобою в час конспіративної підпільної роботи, на крові тих, що замучені по тюрмах і таборах, виросла безсмертна легенда воюючої поневоленої нації, що вогненим смолоскипом горить у серцях і думах народу й освічує шлях у майбутнє. Україна живе і бореться та силою здобуває перемогу. Хай же вічна буде слава впавши героям, що склали своє життя на жертівник нації…»

(з Декларації Проводу ОУН, 1946 р.)

Національно-визвольна боротьба українського народу середини минулого століття стала прикладом не тільки безпрецедентного за своєю масовістю, жертовністю і героїзмом зсуву нації, але й підняла до високих провідницьких вершин цілу когорту борців, мати яких серед своїх громадян вважала б за велику честь будь-яка держава світу. Це Євген Коновалець, Степан Бандера, Роман Шухевич, Ярослав Стецько, Микола Лебедь, Степан Ленкавський, Василь Кук, Роман Кравчук, Ростислав Волошин, Кирило Осьмак, Катерина Зарицька, Михайло Сорока, Володимир Горбів, Іван Бурковський, Ярослав Старух, Дмитро Мирон, Олекса Гасин, Дмитро Клячківський, Володимир Гринів, Ярослав Хомів, Олена Теліга, Дмитро Климпуш, Зиновій Матла, Дмитро Грицай, Михайло Дяченко, Яків Бусел, Дмитро Маївський, Юрій Липа, Василь Сидор та багато інших.

Через сувору підпільну конспірацію імена ці десятиліттями не були відомі широкому загалу. Компартійна пропаганда, якщо й допускала «витік» інформації про борців за незалежність України, то лише вкрай негативної — як про «зрадників і ворогів українського народу». Сьогодні настав час розповісти правду про цих українських героїв.

Згідно з Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», вояки УПА, які воювали проти німецько-фашистських загарбників у 1943-1944 роках визнані на рівні з іншими українськими ветеранами, учасниками бойових дій.

Водночас правовий статус вояків УПА, які воювали з нацистською Німеччиною та радянським окупаційним режимом у період з 1942 року і до середини 50-х років залишається невизначеним.

Взагалі невизначеним є правовий статус членів Організації Українських Націоналістів.

На мій погляд, цим категоріям осіб необхідно надати статус, наприклад, «учасників національно-визвольного руху за незалежність України у середині ХХ століття», надавши їм пільги та переваги аналогічні іншим українським ветеранам, які брали участь у бойових діях.

У період становлення в Україні громадянського суспільства, велике значення має правдиве і неупереджене висвітлення історичної минувшини нашого народу, вияснення, хто ми такі і чого прагнемо. Без ґрунтовного та об'єктивного розуміння історії нашого народу, його минулого, неможливо зрозуміти суті сучасного розвитку подій, а звідси, якого майбутнього ми прагнемо.

Україна відкриває для себе та світу свою справжню історію. Із забуття повертаються наші визначні діячі, доленосні події, цілі історичні пласти. Правда про них раніше замовчувалася, заборонялася або безсоромно перекручувалася.

Це безпосередньо стосується українського повстанського руху від 1917 до початку 20-х років ХХ ст., що розквіт на теренах Поділля, Житомирщини, Черкащини, Київщини, Слобожанщини та в інших регіонах України. Протягом десятиліть радянські історики з страхом і жахом згадували про українських повстанців «Холодного Яру» називаючи їх «бандитами».

Окремий інтерес у цьому аспекті представляє саме новітня історія України, сторінка діяльності ОУН та УПА у якій займають дуже непросте місце, що визначаються з одного боку героїчним минулим нашого народу у боротьбі за створення незалежної Української держави, а з іншого — трагічністю боротьби за свободу.

Чи не найбільше радянський режим намагався стерти пам'ять саме про героїчну боротьбу українців за власну державність у лавах Української Повстанської Армії.

Сьогодні настав час віддати належну шану героям. Наш обов'язок — відродити правду про УПА і передати її нащадкам.

Повертаючись до цієї теми, слід наголосити, що збройна боротьба Українського народу за державність у 1917-1923 рр. не увінчалася бажаним успіхом. У нерівній боротьбі на декілька фронтів одночасно українська армія, не маючи жодної підтримки, мусила під тиском переважаючих ворожих сил віддати ворогові українську землю та відступити поза межі України. У зв'язку із цим осередні та східні землі України зайняла Московщина, на яких згодом було утворено УРСР, західні українські землі (Галичину, Волинь, Полісся, Холмщину і Підляшшя) окупувала Польща, Буковину і Бессарабію захопила Румунія, а Закарпаття приєднала до себе Чехословаччина.

Боротьба за Українську Соборну Самостійну Державу — як передумову і єдине забезпечення волі, творчої праці та вільного росту усієї української нації і кожної української людини зокрема — це зміст змагань усіх поколінь українського народу від найдавніших часів його історії. Форми цієї боротьби були різними, відповідно до кожної конкретної ситуації. У період нашої державності — це була боротьба в її обороні перед ворожою агресією у формі війни з імперіалістичними сусідами, у період національного поневолення — це була боротьба за відновлення української державності у формі політичних і революційних дій чи у формі збройних повстань.

Український народ спирався насамперед на свої власні сили, а також використовував для своїх цілей сприятливі зовнішні обставини.

Навіть у несприятливих умовах український народ виступав на арену історії як борець за свої національні права, щоб завершити свою боротьбу відновленням української держави, або бодай поставити для прийдешніх поколінь на повороті історії ясний дороговказ до великої мети.

Так було в часи національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. під проводом Б. Хмельницького, так було в часи Івана Мазепи, коли Україна увійшла в круговорот московсько-шведської війни, так було у часи Коліївщини, коли на Україну впала тінь нового польсько-московського конфлікту, так було і по розвалі царської Росії, коли над Україною нависло марево російської «громадянської війни». В усіх випадках український народ виступив як самостійний чинник, стаючи до збройної боротьби за свої власні інтереси й не дозволяючи чужим «силам» використовувати Україну як безвольний об'єкт, чи як засіб рішення своїх проблем. І хоч усі зриви не увінчалися успіхом, вони відіграли важливу роль в житті української нації. Збройна боротьба Б. Хмельницького та І. Мазепи зродила свідомого українця-самостійника, традиції Коліївщини стали джерелами національно-політичної свідомості та революційних ідей батька українського відродження Тараса Шевченка, а визвольні змагання 1917-1923 рр. започаткували нову добу нашої історії.

Коли на українських землях утворилась нова політична ситуація, спричинена німецько-російською війною, український народ виступив збройно проти обох окупантів, як самостійний чинник і як єдиний господар українських земель. У цьому аспекті під час титанічної боротьби на два фронти, проти Німеччини і СРСР, йшлося не про долю одного покоління українців, а про кінцеву ціль українського народу, про гідну морально-політичну поставу Українського народу в аспекті минулого, сучасного і майбутнього. Тому в часи Другої світової війни і в роках після неї була створена одна з найсвітліших сторінок нашої історії.

Українська Повстанська Армія — це армія безіменних. Багато документів дій УПА у воєнній хуртовині та після неї пропало, багато її бойових акцій взагалі залишилось поза реєстром.

Я вирішив, спираючись на опубліковані раніше документи на нариси з історії України, подати українському загалу цю роботу, оскільки нашим обов'язком є передати майбутнім поколінням якнайточніше записані сторінки тієї героїчної епохи нашого народу, що називається історією УПА.

«Істина божественна, і проголосили її зовсім не заради держави. Якщо ми не в змозі врятувати Державу, нам залишається тільки докласти всіх зусиль, щоб урятувати істину. Якщо ми збережемо істину, то держава хоч і згине та може відродитися знову. Якщо ж зречемося істини, то держава, навіть коли буде процвітати, врешті згине. Любов до Батьківщини містить більшою мірою вірність істині, ніж вірність державі…»

(Утімурі, японський філософ)

ЧАСТИНА ПЕРША
УКРАЇНСЬКА ГОЛГОФА

Сильні народи не святкують свої поразки, а лише перемоги. Хочеш йти швидко, — йди сам, хочеш йти далеко, — йдіть разом

1. Хід ферзем

(Кабінет начальника іноземного відділу Головного управління державної безпеки НКВС; особова справа Павла Судоплатова; вбивство Євгена Коновальця, історична довідка)

...1935 р. Москва... Кабінет начальника іноземного відділу Головного управління державної безпеки НКВС А. Слуцького вражав своєю аскетичністю. Старий письмовий стіл, покритий старим казенним зеленим сукном із чорними чорнильними плямами, прикрашав лише оригінальний письмовий прибор, що залишився від попередніх власників будинку на Луб'янській площі — страхового товариства «Росія». У книжній шафі — праці Маркса, Енгельса, Леніна. На стінах два портрета — Леніна, що посміхається і суворого, але справедливого «залізного Фелікса».

Самого Слуцького такий «комфорт» повністю влаштовував. Він був далекий від бюрократичних вишуканостей. Він звик працювати у простій атмосфері. Навіть займаючи високі посади у радянській розвідці, він, син залізничного кондуктора, вважався головним резидентом іноземного відділу у країнах Європи. Під прикриттям посади співробітника торговельного представництва СРСР у Берліні, Слуцький особисто приймав участь у спецопераціях у Німеччині, Франції, США, Іспанії та в інших країнах. У Швеції, наприклад, він організував викрадення секретів виробництва шарикопідшипників.

Однак зараз начальника радянської розвідки турбували не проблеми науково-технічної розвідки, а питання чисто політичне: *в еміграції значно активізувались діячі Організації українських націоналістів*.

За повідомленнями агентури, керівники ОУН активно шукали «контакти» з подібними націоналістичними рухами по всьому світу з метою їх об'єднання в єдину наднаціональну організацію. Українські націоналісти також застосовували терористичні акти проти радянських дипломатичних представників за кордоном у відповідь на організований радянською владою Голодомор в Україні протягом 1932-1933 рр., вморивши голодом 7 млн. українців.

Так, восени 1933 р. члени ОУН ледь не здійснили акт помсти стосовно наркома іноземних справ СРСР М. Литвинова, і, тим самим, ледь не зірвали його переговори з президентом США Ф. Рузвельтом. В наступному році український націоналіст М. Лемик на одному з дипломатичних прийомів безперешкодно наблизився до радянського дипломата А. Майлова, насправді він був співробітником іноземного відділу Головного управління державної безпеки НКВС і холоднокровно розрядив у нього обойму з «Браунінга». І ось зараз з Кремля надійшло зловісне запитання: *«В чому справа?»*

Це запитання вимагало конструктивної відповіді і відповідного реагування.

Правда, чекісти у цьому напрямку вже дещо зробили. Недавно померлий Менжинський, згадував Слуцький, виправдовуючись перед членами ЦК ВКП(б), розводив руками: *«Ну так сталось, не вберегли Майлова... можна сказати прошляпили...».*

Однак згодом, оволодівши собою, В'ячеслав Рудольфович впевнено заявив: *«Наші українські товариші впровадили у середовище ОУН свого агента, і тепер ми будемо знати все, що робиться у цій організації...»*

Менжинський не хвалився — таким агентом був В. Лебедь, який добре знав самого Євгена Коновальця, керівника Організації українських націоналістів.

І ось тепер Слуцькому слід було розробити масштабну операцію щодо «нейтралізації» українських націоналістичних сил за кордоном.

На столі Слуцького лежала особова справа оперуповноваженого іноземного відділу НКВС Павла Судоплатова. Людини, як вважав досвідчений розвідник, здатної здійснити задумане.

На першій сторінці справи оперуповноваженого 8-го відділення іноземного відділу була вклеєна фотографія: чорне волосся, високий лоб, густі брови, проникненні очі. Риси обличчя правильні, можна сказати, що класичні. Погляд відкритий. У справі було зазначено, що П. Судоплатов народився 07.07.1907 р. у м. Мелітополь (тут начальник розвідки з посмішкою відзначив щасливу містику у цифрах дати народження — «777»). Його батько, українець за національністю, працював на різних роботах: був пекарем, офіціантом, різноробочим. Мати — росіянка. Він навчався у міській школі. В червні 1919 р. дванадцятирічним хлопцем прибився до відступаючого з міста полку Червоної Армії. Під Києвом він брав участь у боях з армією УНР під командуванням С. Петлюри і «Січовими стрільцями» під командуванням Є. Коновальця. Після розгрому полку опинився у Нікополі, де вступив у створений 1-й Ударний Мелітопольський полк 5-ї Задніпровської дивізії. Однак і цей полк невдовзі було розбито українцями козачого отамана Шкуро. Самого Судоплатова було взято у полон, але він зумів втекти. Опинився у зайнятій білими військами Одесі: жебракував, промишляв дрібними крадіжками, працював у порту і на ринках міста вантажником.

У січні 1920-го року, коли у місто вступили частини Робітничо-селянської Червоної армії, Павло знову вступив у її ряди. Він був червоноармійцем роти зв'язку 123-ї стрілецької бригади 41-ї дивізії 14-ї армії і брав участь у боях в Україні та на Польському фронті.

У 1921 р., коли йому виповнилось чотирнадцять років, співробітники Особливого відділу дивізії, де проходив військову службу Судоплатов, потрапили у влаштовану українськими повстанцями засідку, в якій багато з них загинули. Відтак в Особливому відділі, який зазнав великих втрат, терміново була потреба у телефоністі і шифрувальнику. Тоді Павла було відправлено на роботу в органи державної безпеки — «ЧК». Досвід, набутий ним при виконанні обов'язків телефоніста, а згодом і шифрувальника, був корисним. Судоплатов друкував документи з грифом «таємно» і розшифровував телеграми безпосередньо від глави Вищої надзвичайної комісії Ф. Дзержинського з Москви.

Павло Судоплатов

Слуцький протер від перевтоми очі, що сльозилися, і продовжував читати сторінки справи, надруковані на «Ундервуді» з буквами, які «стрибали» зверху і до низу стрічки.

Після служби в Волинському губернському відділі Головного Політичного Управління в Житомирі Судоплатова направили на важливу ділянку роботи — у прикордонні війська. Спочатку він служив в Ізяславському, а потім у Славутському прикордонних загонах.

Тоді люди в «зелених кашкетах» забезпечували закидання на територію Західної України і Західної Білорусії загонів бойовиків для ведення «активної

розвідки», тобто для організації масового збройного спротиву українців та білорусів польській владі. У Москві вважали, що ці збройні загони стануть ядром партизанського руху на окупованих Польщею українських та білоруських землях, що в кінцевому результаті призведе до їх возз'єднання з СРСР. Згодом, після загибелі старшого брата, який також проходив військову службу на радянсько-польському кордоні, Судоплатов подав рапорт на перевід у Мелітополь, щоб мати можливість бути поблизу до своєї сім'ї. Тут у місті, на берегах Азовського моря Судоплатов працює по лінії комсомолу, однак у лютому 1925 р. окружком ЛКСМУ направляє його на більш важливу і відповідальну роботу, на посаду молодшого оперативного співробітника в окружному Головному політичному управлінні. Він відповідав за роботу секретних співробітників («інформаторів») радянської спецслужби, які діяли у грецькому, болгарському і німецькому поселеннях в Україні. У 1927 р. Судоплатова було підвищено і переведено до Харкова, що тоді був столицею України. З цього часу він став працювати в Головному політичному управлінні УРСР.

У Харкові, як було зазначено в особовій справі, П. Судоплатов зустрівся з Еммою Кагановою, яка народилась у 1905 р. у м. Гомель, єврейкою, що мала незакінчену гімназійну освіту. До цього Каганова проходила службу в Одеському ГПУ, де «вела роботу» серед проживаючих у передмісті німецьких колоністів. У Харкові їй довірили керувати діяльністю секретних співробітників («інформаторів») серед української творчої інтелігенції.

У 1933 р. главу українського ГПУ Балицького було призначено заступником начальника загальносоюзного ОГПУ. Переїжджаючи на нову роботу у Москву, він узяв із собою декількох співробітників, у тому числі і П. Судоплатова. В управлінні кадрів центрального апарату державної безпеки його було призначено на посаду старшого інспектора, який здійснював кураторство кадрових призначень в іноземному відділі (закордонній розвідці) ОГПУ.

Дочитавши особову справу до кінця, А. Слуцький втомлено прикрив очі. Декілька хвилин він сидів, схиливши лисіючу голову над столом, а потім різко взяв чистий аркуш паперу і став швидко писати.

Суть його записки була в одному: *«Павло Анатолійович Судоплатов є потенційним агентом-нелегалом»*.

Наступного дня начальник розвідки викликав оперуповноваженого до себе на розмову.

Після бесіди з начальником розвідки тоді П. Судоплатов серйозно задумався над перспективою стати нелегалом. Чим довше він думав над цією пропозицією, тим цікавішою уявляв свою подальшу роботу, і він погодився.

Могила Симона Петлюри на кладовищі Монпарнас у Парижі.

Судоплатов відразу ж приступив до інтенсивного вивчення німецької мови — заняття проходили на явочній квартирі п'ять разів на тиждень. Досвідчені інструктори навчали його також прийомам рукопашного бою та користуванню зброєю.

Після восьми місяців навчання Судоплатов був готовим відправитись у своє перше закордонне відрядження у супроводі В. Лебедя, «головного представника ОУН в Україні», а насправді таємного агента радянських спецслужб.

У 1935 р. під виглядом представника українського антирадянського підпілля Судоплатов (псевдонім «Андрій») був впроваджений у керівництво ОУН у Берліні. Завоювавши прихильність лідера ОУН полковника Євгена Коновальця, П. Судоплатову вдалось увійти у його найближче оточення. Згодом він супроводжував Коновальця в інспекційних поїздках до Відня і Парижу.

У столиці Франції під час відвідин могили Симона Петлюри на кладовищі Монпарнас відбувся епізод, який до сліз схвилював Є. Коновальця. Вони пройшли через усе кладовище і зупинились перед скромним погруддям Петлюри. Є. Коновалець перехрестився, П. Судоплатов узяв з нього приклад. Деякий час вони стояли мовчки, а згодом П. Судоплатов витягнув носову хустинку і завернув у неї пригорщу землі з могили С. Петлюри: *«Що ти робиш?»* — запитав Коновалець. *«Цю землю з могили Петлюри я відвезу в Україну. Ми посадимо у його пам'ять дерево, і будемо за ним доглядати»* — відповів П. Судоплатов.

Є. Коновалець був від цього вчинку під великим враженням.

В результаті довір'я Коновальця до іуди ще більше закріпилась.

Там же, у Парижі, «Павлусь», як називав його Є. Коновалець, зустрівся зі своїм зв'язковим з Москви. Нею виявилась… дружина — Емма.

І ось тепер 1937 р. П. Судоплатов повернувся до СРСР як відданий «агент» Є. Коновальця, за що у Кремлі П. Судоплатову всесоюзним старостою Калініним було вручено орден Червоного прапора.

Після його повернення у Москву нарком НКВС Єжов пізно ввечері привів його у кабінет Й. Сталіна, де вже перебував Петровський (один з керівників УРСР).

За 5 хвилин Судоплатов виклав план оперативних заходів проти ОУН, зазначивши, що головною метою є проникнення в Абвер (німецька розвідка) через українські канали, оскільки саме Абвер є «нашим» головним супротивником у наступній війні.

Сталін попросив Петровського висловитись. Той урочисто проголосив, що Є. Коновальця в УРСР заочно засуджено до смертної кари за злочини проти українського пролетаріату, оскільки він керував військовими підрозділами УНР, які «придушили» повстання робітників заводу «Арсенал» у січні 1918 р.

Сталін, перебивши його, сказав, що це не акт помсти, а «нашою» метою є обезголовлення ОУН напередодні радянсько-німецької війни.

Тут же Сталін звернувся до Судоплатова із запитанням: *«А які смаки, слабкі місця, до чого прив'язаний Коновалець? Постарайтеся їх використати»*.

«Коновалець дуже любить шоколадні цукерки» — відповів П. Судоплатов, додавши, що де б вони з ним не їздили, він завжди купував коробку цукерок.

«Обдумайте це» — запропонував Сталін.

Сталін був особисто зацікавлений у вбивстві Є. Коновальця, оскільки тоді ж радянськими органами держбезпеки був заарештований член ЦК КП Західної України, кандидат у члени Виконкому Комінтерну Павло Ладан. «Недобитий» — таким було його партійне псевдо. На допитах він повідомив, що його намагались завербувати представники ОУН у Канаді. Так, дізнавшись, що Ладан запрошений на VII конгрес Комінтерну у Москву, на нього «вийшов» особистий емісар Є.Коновальця, Полівчак. Він запропонував здійснити акцію, що мала «посіяти смуту і невпевненість у Радянському Союзі». А отже, «Недобитому» було повідомлено, що він має здійснити терористичний акт стосовно Сталіна та Димитрова у той момент, коли ті з'являться у президії зібрання.

У Москві у кімнаті готелю «Люкс» до Ладана проник зв'язковий для передачі зброї. Однак коли конгрес розпочав свою роботу, бойовик вийшов із зали задовго до обумовленого часу, пояснивши це поганим самопочуттям…

23 серпня 1938 р. у порту м. Роттердам пришвартувалось радянське вантажне судно «Шилка», на якому під виглядом радиста прибув «Павлусь». Стояла тепла і сонячна погода. П. Судоплатов йшов по бруківці вулиці, обережно несучи у руках коробку шоколадних цукерок «Рідна Україна», нашпиговану умільцями з відділу оперативної техніки НКВС вибухівкою. Об 11 год. 45 хв. він увійшов в ресторан «Атланта», де за столом сидів Є. Коновалець. Зустріч «соратників» була сердечною, але не довгою. Судоплатов пояснив Коновальцю, що йому терміново слід повернутися на судно. Вони домовилися зустрітись у центрі міста о 17.00 год.

Після цього Судоплатов швидко піднявся зі стільця, вручив керівнику ОУН «сувенір» з батьківщини, вони потисли один одному руки і Судоплатов вийшов з ресторану, стримуючи своє інстинктивне бажання бігти.

Євген Коновалець з сином Юрком

За кілька хвилин після загибелі Євгена Коновальця

Вибух прогримів о 12 год. 15 хв., саме у той момент, коли Є. Коновалець проходив повз кінотеатру «Люмис». Його сила була такою великою, що тіло розірвало на шматки. Від вибуху постраждали і четверо перехожих. Сам ліквідатор поспішив на вокзал, де сів на перший же поїзд, який від'їжджав до Парижу.

Пізніше П. Судоплатов згадував: *«Зранку в метро мене мала зустріти людина, яку я особисто знаю... Ніч я провів, прогулюючись по бульварам, що оточували центр Парижа... Щоб вбити час я пішов у кіно... Раннього ранку після багатогодинної прогулянки, зайшов у перукарню, щоб помити голову і побритись. Після цього поспішив до обумовленого місця зустрічі, щоб бути на станції метро до десятої ранку. Коли я вийшов на платформу, то зразу ж побачив співробітника нашої розвідки Агаянца, який працював третім секретарем у радянському посольстві в Парижі...»*

Пробувши у Парижі два тижні, П. Судоплатов за підробленими польськими документами відправився у Барселону. У цей час європейська преса все ще висувала версії вбивства українського національного лідера. Одні писали, що Є. Коновальця вбили більшовики, інші — що він став жертвою внутрішніх суперечок в ОУН, які боролися за владу, треті приписували вбивство полякам як помсту за вбивство генерала Пєрацького. Існувала і зовсім романтична версія, що Є. Коновалець покінчив життя самогубством через кохання до невідомої чарівної польки, яка не відповідала йому взаємністю.

У зв'язку з цим вбивством, щоб зберегти керівні кадри ОУН та забезпечити подальшу безпечну роботу Організації від проникнення у її середовище працівників іноземних спецслужб, постало питання про створення власної Служби безпеки, яку невдовзі і було створено.

...Починаючи з жовтня 1940 р., радянська розвідка стала регулярно доповідати керівництву країни про підготовку нацистської Німеччини до нападу на СРСР. Однак Сталін обережно відносився до подібних прогнозів. Повідомлення нелегалів часто відрізнялись одне від іншого, не було і точної оцінки німецького військового потенціалу. А в 1941 р. повідомлення про дату майбутнього нападу взагалі були суперечливими.

І все ж 18 квітня 1941 р. заступник начальника 1-го (Розвідувального управління) НКДБ СРСР П. Судоплатов підписав спеціальну директиву, направлену у всі європейські резидентури, з вимогою про перехід агентури і ліній зв'язку на умови роботи у воєнний час. Через місяць було видано іншу директиву, а саме про підготовку національних емігрантських груп у Європі для їх участі у розвідувальних операціях в умовах війни.

16 червня 1941 р. Л. Берія наказав П. Судоплатову організувати Особливу групу для проведення розвідувально-диверсійних операцій на випадок початку радянсько-німецької війни. Завданням цієї групи було: ведення розвідки проти Німеччини та її союзників; створення агентурної мережі на «майбутній окупованій німцями радянській території»; організація партизанської війни; ведення радіоігр з німецькою розвідкою.

Основою цієї групи стала знаменита Окрема мотострілецька бригада особливого призначення (ОМСБОН). До її складу було зараховано 800 найкращих спортсменів країни. Її членами також були політемігранти, комсомольські активісти, радисти-моряки, бойовики Особливого відділу Комінтерну.

У жовтні 1941 р. Особлива група була переформована у 4-те Управління НКВС, яке очолив П. Судоплатов. За сумісництвом П. Судоплатов був призначений заступником начальника штабу НКВС по боротьбі з німецькими парашутними десантами.

У роки війни служба Судоплатова стала головним центром розвідувально-диверсійної роботи органів державної безпеки у тилу гітлерівців, куди було направлено більш як дві тисячі оперативних груп загальною чисельністю майже 15 тисяч осіб. Саме завдяки її діяльності і з'явився партизанський рух на окупованій німцями території.

У 1946 р. П. Судоплатов очолив Спеціальну службу МДБ СРСР. Її завданням була організація спеціальної агентурно-розвідувальної роботи за кордоном та всередині країни проти «ворогів» партії і радянської держави. Зокрема, згідно з відповідною постановою Політбюро ЦК ВКП(б), готувались бойові операції у Франції, Туреччині, Ірані.

У період з 1946 р. по 1947 р. працівники радянської спецслужби під керівництвом Судоплатова провели ряд спеціальних операцій проти українського національно-визвольного руху, а саме: за наказом членів Політбюро ЦК ВКП(б) і 1-го Секретаря ЦК ВКП(б) М. Хрущова, відповідно до плану, розробленому міністерством державної безпеки УРСР і особисто схваленому Хрущовим, у м. Мукачево був убитий Ромжа — представник української греко-католицької церкви, який чинив активний спротив приєднанню української греко-католицької церкви до православ'я; в м. Саратові було вбито відомого українського державного та національного діяча Шумського.

Гімназист Теодор Ромжа (1929 рік), майбутній греко-католицький єпископ Закарпаття

Абакумов, віддаючи наказ про проведення зазначених операцій, посилався саме на особисті вказівки Сталіна і Кагановича.

Згідно з положенням про роботу радянських спецслужб, затвердженого радянським урядом, накази про проведення таких операцій віддавав міністр державної безпеки СРСР Абакумов. Про проведення усіх подібних операцій Абакумов особисто доповідав у ЦК ВКП(б).

21 серпня 1953 р. П. Судоплатова було заарештовано. 12 вересня 1958 р. над ним відбувся суд. У вироку суду зазначалось: *«До початку Великої Вітчизняної війни Судоплатов за дорученням Берії створив і очолив так звану особливу (спеціальну) групу з числа працівників особливо довірених Берії. Завданнями цієї особливої групи було виконання цілком таємних завдань Берії, зокрема таємного викрадення незручних для нього людей та їх вбивств без суду і слідства. Встановлено, що Берія і його поплічники, здійснюючи тяжкі злочини проти людяності, досліджували смертоносні, мученицькі отрути на живих людях… Спеціальна лабораторія під керівництвом*

Майрановського була створена для проведення таких дослідів... Вона працювала під наглядом Судоплатова з 1942 по 1946 рр., який від працівників лабораторії вимагав лише таких отрут, які були перевірені на живих людях...»

Військова колегія засудила П. Судоплатова до тюремного ув'язнення строком на 15 років з конфіскацією майна.

У 1968 р., перенісши три інфаркти та осліпнувши на одне око, П. Судоплатов був звільнений, помер він у 1996 р.

Історична довідка.

Українська військова організація (далі — УВО) була конституйована на з'їзді українських військовиків у Празі 30 серпня 1920 року. УВО — це нелегальна військово-політична формація, що постала зусиллями старшин різних українських армій (УНР, ЗУНР, держави гетьмана Скоропадського). Ці старшини в чинах полковників, поручників, хорунжих (не генералів) належали до різних політичних партій або були безпартійними мали спільну мету: за будь-яких умов відновити Українську самостійну соборну державу (далі — УССД) на всіх українських етнічних землях.

Євген Коновалець (в першому ряду, у центрі) з колегами під час з'їзду у Празі, 1920 року.

На момент створення УВО Галичина і Волинь були частково зайняті польськими військами, частково — союзним їм військом Української народної Республіки, частково — російською Червоною армією, частково — корпусом Червоного козацтва Примакова. На той момент правовий статус Галичини та Волині остаточно ще не був визначений. Ліга Націй тимчасово передала ці українські регіони під польське управління, а британський міністр закордонних справ лорд Керзон запропонував віддати майже всі ці українські території росіянам («лінія Керзона»), однак ті не погодилися зупинити на цій лінії свої війська, прагнучи «вийти» до річок Вісли та Рейну.

У той час тривала війна й на Наддніпрянській Україні.

Навесні 1920 р. польські та українські війська зайняли значну частину Правобережжя, наблизилися до Одеси, форсували Дніпро і взяли Київ. Однак вже влітку 1920 р., зосередивши значні сили, більшовики відкинули українсько-польські війська й вийшли до Львова та Замостя. У вересні того ж року польські й українські війська знову наступали. На додачу в Таврії у цей час з Червоною армією вела бої армія генерала Врангеля, разом з якою діяли й окремі українські військові формування.

Також на правобережній Україні діяло чимало повстанських отаманів (зокрема в уславленому Холодному Ярі), а на півдні України Нестор Махно зі своєю Революційною повстанською армією України розмірковував: *«вдарити разом з червоними по Врангелю чи разом з УНР по червоних»*.

Інакше кажучи, тодішня Україна перебувала у «точці біфуркації», тобто, навіть не надто грандіозна за своїми масштабами дія могла змінити загальний план подій у той чи інший бік. У тому ж серпні 1920 р. отамани Холодного Яру не наважилися вдарити на порожній у той час Київ, що був під червоною владою. Якби вони це зробили, а на додачу зайняли б Черкаси, що було можливим, то Південно-Західний фронт червоних, очолюваний Єгоровим та Сталіним, опинився б без залізничних шляхів постачання і змушений був би скласти зброю перед польськими та українськими військами. *Не наважилися отамани, а було це можливо, тож потім кусали собі лікті*.

Отож конспіративна офіцерська організація у тій ситуації могла відіграти значну роль, її члени сподівалися на швидкий успіх народного повстання на правобережжі, а після того — на збройне витіснення поляків з Галичини та Волині. У Львові почала діяти тимчасова Начальна колегія УВО, готуючи таке повстання. Але ситуація різко

змінилася: уряд Польщі по суті зрадив, одноосібно уклавши перемир'я, а згодом — мир з більшовицькою Росією. Махно став на бік червоних, і за його допомогою сили Врангеля були розгромлені («вдячні червоні негайно ж почали знищувати махновців»), військо УНР продовжило боротьбу, відступивши на р. Збруч, і згодом було інтерноване на польській території.

За цих обставин у липні 1921 р. УВО очолив колишній командир корпусу Січових Стрільців полковник Євген Коновалець, а штаб Організації взяв на себе полковник Юрій Отмарштейн). Швидко було розгорнуто дієві структури. Було взято на облік практично усі українські військовики, які проживали за межами радянської держави. Начальна команда, яка стояла на чолі УВО, створила з кадрових офіцерів організаційно-кадрову, розвідувальну, бойову та пропагандистсько-політичну референтури. Галичину, яка складала серцевину УВО, поділили на 13 військових округів, округи — на повіти з округовими і повітовими командами (загалом — 58). Начальна команда підтримувала зв'язок з кожною низовою командою окремо, виходячи з потреб конспірації. Дії УВО в радянській Україні координували Юрій Отмарштейн і Юрко Тютюнник. У Києві у той час виник нелегальний повстанський штаб, в якому УВО представляли старшини Андрух та Опока. Було створено осередки УВО в інших країнах — не лише Європи, а й Америки та Азії.

Але чекісти діяли добре, а змучене війною українське селянство втратило бунтівні настрої, тим більше, що вже на повну силу розгорнулися НЕП та українізація. Тож у 1923 р. український повстанський штаб було знищено ГПУ, Андрух та Опорка загинули при арешті, а Юрка Тютюнника заманили на територію радянської України, заарештували та силою схилили до співпраці з більшовиками…

За межами радянської України розбудова структур УВО йшла успішно. Організація створила численні експозитури (закордонні представництва) на Заході. Серед них були: Група у вільному місті Данцигу, Крайова команда у Чехословаччині, Закордонна делегація в Німеччині, Гурток українців при Литовсько-українському товаристві в Литві та ін.

Представники УВО працювали також з інтернованими українськими вояками в Чехословаччині та з українськими військовополоненими в Першу світову війну, які перебували в Італії. У деяких країнах Європи та Північної Америки філії УВО існували під виглядом різноманітних товариств — від студентських до ветеранських. Філії УВО виникли навіть у Японії та Маньчжурії. Усі ці структури підтримували Організацію політичними акціями, легалізовували членів Організації у своїх країнах, закуповували для неї зброю і видавали підпільну українську літературу, забезпечували підготовку кадрів у навчальних таборах.

Так у Берліні, а згодом у Каунасі, видавався журнал «Сурма» (10 тис. примірників) і спеціальний його варіант для українців Америки. Литовці (передусім товариства «Шауло» та «Союз визволення Вільні») допомагали експозитурам УВО переправляли «Сурму» до України (це була нелегальна література як на Галичині, так і на Наддніпрянщині). Уряд Литви видавав паспорти членам УВО (зокрема Є. Коновальцю) та надавав Організації грошову підтримку. Організація отримала дотації уряду УНР в екзилі, а німецьке командування за часів Веймарської республіки фінансувало підготовку кадрів УВО і надавало транспорт її закордонним представництвам, вимагаючи при цьому, щоб діяльність УВО була спрямована не проти СРСР, а виключно проти Польщі.

Українці США та Канади, головним чином, займалися збиранням коштів для Організації. Завдяки їх діяльності УВО отримувала допомогу від Канадського Червоного Хреста.

Отже, йшлося про розгалужену міжнародну структуру УВО. Наскільки глибоко проникла у своїй діяльності УВО на територію радянської України й досі невідомо, адже її структури були добре законспірованими. Є дані, що це проникнення не обмежилося двома старшинами в повстанському штабі — йшлося значно про більшу кількість людей, які підтримували контакти з керівництвом Організації.

Слід зауважити, що німці в часи Веймарської республіки вимагали не шкодити СРСР, бо тоді їх метою було «розхитування» тодішньої Речі Посполитої. У 20-ті роки минулого століття Німеччина мала мережу таємних угод щодо військової співпраці з СРСР. Тому в УВО німці вбачали насамперед антипольську, а не проукраїнську силу. Однак, на противагу німцям, УВО насправді була проукраїнською силою, на чому й ґрунтувалась її діяльність.

Спершу УВО поставила себе на службу емігрантським урядам ЗУНР та УНР. У 1923 р. Є. Коновалець навіть передає кермо УВО емігрантському урядові Західно української народної Республіки на чолі з Євгеном Петрушевичем. Але його спроби домовитися з більшовиками про спільну збройну боротьбу проти Польщі зазнали невдачі, зіпсувалися відносини й із екзильним урядом Симона Петлюри. Тому у 1924 р. полковник Є. Коновалець знову бере у свої руки кермо Організації, і вона стає незалежною від усіх екзильних урядів і політичних партій Галичини й Волині. А після вбивства С. Петлюри у 1926 р. радянським агентом уряд УНР припинив усі відносини з УВО.

Отже, головними інструментами УВО з середини 20-х років ХХ століття стають пропаганда та терор, а головною ареною дій — друга Річ Посполита, якій Ліга Націй у тому ж 1923 р. остаточно передала Галичину, але з умовою надання українцям національно-територіальної автономії (це уряд Польщі відмовився зробити, розгорнувши натомість полонізацію українців на їх етнічних землях), на що Ліга Націй заплющила очі.

Відтак, УВО розгорнула масовий саботаж заходів польського уряду на Галичині, організовує заходи проти польських урядовців (було заплановано замах навіть на маршала Пілсудського, однак він не вдався) й українських політиків, які, на думку керівників Організації, являли собою колаборантів (хоча насправді це було не завжди так), здійснювались напади на польські банки та державні установи (не в останню чергу, щоб здобути кошти для Організації). Із середини 20-х років починає вимальовуватись й ідеологія УВО. Якщо спершу йшлося про певні плюралістичні засади, то згодом усе частіше проглядались риси авторитарно-орденської, елітарно-активістської ідеології — чинного, реально-дієвого націоналізму. Засадничі принципи цього націоналізму, який стане аж до 1940-х років чи не найбільш потужною українською ідеологією.

УВО стає конкурентом і опонентом, до цього домінуючих на Галичині та Волині, українських національних демократів, лібералів і соціалістів, які дотримувались демократичної ідеології та вважали можливим на певних умовах брати участь у польських структурах влади.

На думку історика Владислава Гриневича, діяльність УВО загалом не була винятком у тодішньому європейському контексті: *«Якщо ми порівняємо УВО з іншими організаціями в сучасному політичному контексті, то можна сказати, що це до певної міри нагадує ІРА…»*

Боротьба УВО збільшувала кардинальність впродовж того, як Польська держава ставала все більш тоталітарною і все менше прислухалася до своїх національних меншин, якими обіцяла опікуватися. А ще на радикалізацію УВО впливали зовнішні чинники, насамперед, вбивство С. Петлюри у Парижі у 1926 р., що продемонструвало УВО: *без активних силових методів боротьби здобути яку-небудь перемогу неможливо*.

Наприкінці 1920-х років у середовищі УВО кристалізується інша активістська структура — Організація українських націоналістів. Її створення очолює той самий полковник Є. Коновалець. В ОУН активно вступає українська молодь, вишколена перед тим офіцерами — членами УВО. Продовжуються замахи на польських діячів, напади на польські державні установи, акції саботажу. Зрештою, у середині 1930-х років УВО припиняє своє існування, поступаючись ОУН, оскільки в Україні та на світовій арені настали інші часи, й потрібні були інші символи.

Звісно, з погляду сучасних стандартів УВО та ОУН можна було б характеризувати як терористичні організації. Проте немає нічого більш хибного, ніж намагатися застосовувати сьогоднішні стандарти або стандарти, вироблені певними етапами розвитку людства, до етапів попередніх. Адже тоді українські землі були розділені між тоталітарними СРСР, Румунією, Угорщиною, Польщею (за винятком 1935-1938 рр., коли в останній було зроблено певну лібералізацію режиму). Демократія збереглася лише у Чехословаччині, якій належало Закарпаття, але й там празький уряд не виконав зобов'язання надати українцям автономію.

Сьогодні марно сперечатися, хто тоді мав рацію: діячі УВО чи діячі Українського національно-демократичного об'єднання (далі — УНДО). І одні, й інші були патріотами України і палко хотіли їй добра. Тільки УНДО прагнуло досягти цієї мети парламентсько-еволюційним шляхом, а УВО стала своєрідним лицарським орденом, який залучав передусім молодь: гімназистів, студентів, робітників, працівників кооперації для майбутньої безкомпромісної боротьби за Україну.

Саме УВО народила зі своїх лав ОУН. У свою чергу саме з ОУН зродилась Українська повстанська армія. УПА — це не тільки героїчна боротьба проти тоталітарних режимів, а й значні гуманітарні здобутки. Адже Західна Україна 1947 р. не знала голоду, який був організований штучно на усій іншій території України, бо «влада» не наважилася організувати голод у ситуації, коли в лісах активно діяли повстанці. А згодом, після смерті Й. Сталіна, саме боротьба українських повстанців, як свідчать документи ЦК КПРС від 1953 р., призвела до істотного пом'якшення колгоспного ладу по всьому СРСР і загалом змінила ставлення керівництва партії до села: було визнано, що далі тиснути на селянство безперспективно й небезпечно.

А тепер сюжет, який показує неймовірно заплутаний характер української історії. Не виключено, що одним з головних фінансистів УВО, а згодом ОУН, на першому етапі її діяльності був… Й. Сталін. Свідченням цього є те, що у середині 1990-х років литовські дослідники знайшли таємні документи, які засвідчили, що Кремль допоміг здійсненню праворадикального перевороту в Литві у 1926 р., в результаті якого до влади прийшов лідер партії таутінінкасів А. Сметона.

Після цього перевороту президент Сметона і прем'єр Литви А. Вольдемарис мали тісні зв'язки з керівництвом СРСР, що проявилось у фінансуванні їх політичної партії із Москви, причому це питання особисто контролював Й. Сталін, який тоді вже зійшов на вершину влади.

У свою чергу, президент Сметона підтримував фінансово і організаційно українських націоналістів, а Євген Коновалець мав литовський паспорт. Причини цього зрозумілі: Польща анексувала значну частину литовських земель з Вільнюсом включно, а тому українські та литовські націоналісти швидко знайшли спільну мову.

Чи знав Й. Сталін, куди вкладає Сметона отримані з Москви гроші? Невідомо. Але схоже, що знав. Проте до певного часу активна боротьба ОУН проти польської влади була йому об'єктивно дуже вигідна. А от коли на порядку денному «замерехкотіла» нова світова війна і планувався «визвольний» рух Червоної Армії на Захід, майстер терору НКВС — Павло Судоплатов отримав наказ вбити Є. Коновальця, оскільки ОУН ставала все більш небезпечною за умов, коли Україна мала перетворитися на один з головних театрів воєнних дій.

Тим більше, що полковник Є. Коновалець як досвідчений військовик чудово розумів, що наближається нова світова війна і вживав заходів, щоби ця небезпека не застала українців непідготовленими до неї. Так, за його дорученням було сформовано та укомплектовано військовий штаб, школи з підготовки старшинських кадрів для майбутньої української армії в Польщі, Чехословаччині та Австрії. Ці дії лідера ОУН, його намагання поставити українське питання в Лізі Націй та активні акції зі створення в Україні дієвого антибільшовицького підпілля, спричинило у Й. Сталіна велике занепокоєння.

Після вбивства Є. Коновальця Й. Сталін вважав, що тепер ОУН очолять більш слабші ідеологічно та інтелектуально лідери, які були в еміграції та були відірваними від українських реалій. Однак він не врахував, що у той час вже зросло нове покоління борців за незалежність, вихованих в жорстких умовах підпільної боротьби на засадах «орденської» ідеології самопосвяти та самопожертви. Це покоління виявилося здатним до переосмислення ідеологічних засад націоналістичного руху, від «вождизму» у 1939 — 1942 рр. до «демократичного повороту» у 1943-1944 рр. у його програмних засадах.

У кінцевому результаті кошти Й. Сталіна виявилися витраченими на ослаблення та підрив усієї більшовицької системи.

2. Забігаючи наперед

(Українська офензива: історія і роздуми, невідомі широкому загалу історичні події, сьогодення і майбутнє, УПА та ОУН, радянська Україна, кожна нація в період важких випробувань являє світові не лише героїв, а й негідників, на олтар Вітчизни, омріяна незалежність)

На початку ХХ століття Європа впродовж 5-ти років була охоплена першою в історії людства світовою війною, після чого за умовами Версальського мирного договору переможці (головним чином Франція та Великобританія) стерли з лиця землі Австро-Угорську та Німецьку імперії. Німці втратили всі свої колонії, великі промислові комплекси і право утримувати збройні сили та військовий флот. А виплати величезної репарації спричинили безробіття, голод та гіперінфляцію. Ще в недалекому минулому Великий рейх переживав національну трагедію, і вже у перші повоєнні роки окремі німці починають мріяти про реванш. То ж не дивно, що у пошуках собі нових союзників німці згадують про державу, яка проіснувала на картах Європи всього 1 рік і також була стерта зі світу новим політичним устроєм.

З довідки німецьких спецслужб. Наприкінці 1922 р. українські патріоти створили таємну українську військову організацію (УВО), яка має намір об'єднати у боротьбі український народ і створити власну державу. Вже протягом наступного року УВО стала помітною силою. Таке повідомлення німецької агентури зацікавило Генеральний штаб рейхсверу (німецької армії). Свого часу багато вищих німецьких офіцерів німецької армії брали безпосередню участь у підтримці Української держави, яку після поразки у 1919 р. було четвертовано поміж радянською Росією, Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Зрештою довідка потрапила навіть до Президента Німеччини маршала Пауля фон Гінденбурга, увагу якого привернуло те, що організатором та провідником УВО був колишній австрійський офіцер. Євген Коновалець, полковник, під час Першої світової війни командир корпусу у складі Австро-Угорської армії. З 1915 по 1918 рр. перебував у російському полоні. Після проголошення незалежності України займав вищі командні посади в урядах Центральної ради та Директорії. Полковник Є. Коновалець, як і маршал П. Гінденбург, розумів, що Версальський устрій є міною сповільненої дії, яка рано чи пізно повинна вибухнути.

«...Українська військова організація свідома того, що не тільки її завдання, але й обов'язком є шукати собі союзників і не сміє допустити до того, щоб грядущі події заскочили Український народ непідготовленим, як це було у 1917-1918 роках».

Євген Коновалець мав повне право на ці слова, адже саме доля долучила його не тільки до боротьби за становлення Першої незалежної Української держави, але й зробила свідком її трагічного кінця.

Київ 1919 р. Перший полк січових стрільців, який було сформовано з колишніх вояків Австро-Угорської імперії готувався до присяги на вірність Українській державі. Майже всі вони були галичанами, які чи не з молоком матері увібрали у себе те, що вкладають у європейський менталітет, водночас залишалися українцями за самовідчуттям. У суцільному ворожому оточенні червоних і білогвардійських армій січові

стрільці завжди залишалися чи не єдиною військовою боєздатною частиною незалежної України. За іронією долі, після поразки української революції їх було інтерновано у табори на території української Галичини, що відійшла за радянсько-польською угодою 1921 р. до складу Польщі. Вони потрапили додому, але вже відчували себе емігрантами, адже Батьківщина, за яку вони боролись і помирали залишилась на сході за новим польсько-радянським кордоном. На тогочасних фотографіях вони все ще у військовій формі і поряд зі своїм командиром, який Версальських угод не визнає і знову збере Військову раду, щоб заснувати Українську військову організацію.

Цілком природно, що у пошуках союзників Є. Коновалець також звертає увагу на принижену Німеччину і налагоджує контакти з рейхсвером. Відносини будуються на принці «ворог мого ворога — мій друг».

Вже у грудні 1922 року під виглядом різноманітних спортивних товариств для членів УВО відкриваються перші курси спеціального вишколу. Їх випускники будуть діяти у польській Галичині, Чехословацькому Закарпатті та румунській Буковині. У цей час до галичан приєдналися наддніпрянці і поліщуки, волиняни і слобожанці. На превеликий жаль фотографій цих людей в архівах немає, і не тільки тому, що вони перебували на нелегальному становищі, а ще й через те, що звичайне фото тоді було для Організації розкішшю. Територіальні осередки навіть не мали відповідних приміщень, а наради скликалися на приватних квартирах. Гроші у першу чергу йшли на видання газет і часописів.

З документів УВО. «...Пам'ятаймо, що Український народ проголошував свою самостійність серед гарматних стрілів. Як довго стріли лунали, так довго існувала Українська держава і тільки зброєю можемо її воскресити, хто чинить протилежно, той ворог Українського народу, і ворог УВО...»

Є. Коновалець вважав, що збройне воскресіння Української держави повинно розпочатись на сході. Кордони радянської України постійно перетинали збройні загони УВО, на її території постійно збурювалися повстання, проводилися терористичні акції. Але все це призводило лише до втрат. Крім того, такою прямолінійною тактикою скористалися більшовики, і під прикриттям боротьби проти поновлення в Україні буржуазного ладу згортається політика українізації, яку ще на початку 20-х років розпочали ліберально налаштовані українські комуністи. Під тими ж жорнами винищується українське село і майже вся національна інтелігенція.

З документів КП(б)У. «...Внутрішні вороги хоча і формально визнали радянську владу на Україні, проте не відмовились від підступних задумів. Тому органам ДПУ необхідно своєчасно реагувати на це явище, що має політичне значення першоступеневої ваги...»

На кінець 20-х років керівники УВО зрозуміли, що нелегальна військово-диверсійна організація ніколи не зможе перемогти могутню офіційно визнану державу і завжди буде лише знаряддям різноманітних спеціальних служб її ворогів.

Державотворча ідея вимагала вирішення складних політичних завдань, а отже — легального виходу на міжнародну арену. Поза тим, вона повинна була спиратись на чітке ідеологічне підґрунтя.

Є. Коновалець відвідує мітинги та маніфестації різноманітних політичних партій, спостерігає за вуличними баталіями. Вони сперечаються і чубляться через розбіжності поглядів на політичну систему держави, розмірковував він, але ж в українців своєї національної держави немає. Тому його організація не повинна будуватися на соціальних засадах, а її головна мета має полягати у тому, щоб дати четвертованій Україні єдину національну ідею, тобто по суті наново утворити націю з державницькою самосвідомістю. У 1928 р. Є. Коновалець засновує часопис, який так і називається «Розбудова нації». А ще через рік українська закордонна преса повідомила про проведення української установчої конференції про утворення нової Української політичної організації — Організації українських націоналістів.

З листа Є. Коновальця. «...Українські націоналісти ставлять собі за завдання викликати в Українському народі державотворчі зусилля і таким чином забезпечити великій Українській нації відповідне місце серед інших державних народів світу...»

Зрозуміло, що на той час уряд жодної держави не наважився б відкрито виступити за створення у Європі нової держави, оскільки це означало б ревізію Версальських угод.

Отже, ОУН треба було шукати союзників серед опозиційних політичних сил інших держав Європи та світу, які б підтримували відповідні ідеї, а головне — могли б потенційно прийти до влади.

Мюнхен 1921 р. Вранці 8 листопада маловідома націонал-соціалістична партія Німеччини підняла антиурядовий заколот. У місті розпочалася стрілянина. Заколотники вимагали негайного військового реваншу держави за поразку у світовій війні. Поліція і солдати мюнхенського гарнізону, на яких покладалися заколотники підтримати путч не наважилися, а тому він провалився. Через пів року відбувся відкритий суд. За звинуваченнями у державній зраді один з керівників заколоту — колишній єфрейтор Адольф Гітлер отримав 5 років позбавлення волі у фортеці Ландсберг. Відсидів він всього 9 місяців, але за цей час встиг викласти на папері своє бачення майбутнього переділу Європи у відповідній книзі «Моя боротьба». Через десять років ця книга стане «біблією» німецького народу, а її автор — вождем німецького народу.

З книги «Моя боротьба». «...Ми хочемо призупинити вічний потяг німців на Захід Європи і вказати на Схід. Велетенська імперія на Сході дозріла для загибелі...»

З цієї туманної цитати, що стала хрестоматійною, історики й політики багатьох поколінь стверджували, що нібито агресія проти СРСР була головною метою і стрижнем політики А. Гітлера. Проте на початку 30-х його штурмовики горлали у баварських пивницях зовсім інші гасла. Зрештою, якщо уважно аналізувати текст книги «Моя боротьба», то там про завоювання життєвого простору на Сході йдеться як про далеку перспективу. Більш того, така програма навіть не передбачалася програмою націонал-соціалістичної партії. Зате найближчі завдання прослідковуються чітко.

З книги «Моя боротьба». «...Нагальною вимогою є зараз не боротьба за світову гегемонію. Нам перш за все треба завдати удару в серце нашому найлютішому супротивнику. Таким супротивником на даний час є Франція, яка позбавляє нас навіть права на існування...»

Таких пасажів у книзі більш ніж достатньо, і саме вони були головною темою. Тому майбутній вождь німецької нації був бажаним гостем у середовищі колишніх кайзерівських генералів, але політики Франції та Великобританії цього наче не помічають. Примара комуністичної навали зі Сходу лякала колишню Антанту набагато більше, ніж відродження сильної Німеччини, і саме на цьому А. Гітлер розпочинає вибудовувати свій блеф.

Альфред Розенберг. Член націонал-соціалістичної партії Німеччини з 1921 року, радник А. Гітлера з питань зовнішньої політики, головний ідеолог нацизму. Саме А. Розенберг вперше озвучив ідею, яка давала Німеччині можливість знову озброїтись і одночасно уникнути санкцій з боку Франції та Англії «...Протягом найближчого часу утворення південної держави самостійної України стане фактом. Такий союз і утворення спільного кордону перетворюється на державну необхідність для майбутньої німецької політики...»

Ці спокусливі висновки не залишилися непоміченими у колах української еміграції. По суті українці стають першими пропагандистами й першими жертвами гітлерівського блефу про возз'єднання східних земель під орудою Німеччини у єдину Велику Україну.

З газети час. «...Судячи з усього німецькі націонал-соціалісти однозначно підтримують прагнення українців до відновлення власної державності на всіх етнографічних землях...»

Є. Коновалець розпочинає обережне зондування до можливого союзу з націонал-соціалістами. Він створює у Берліні бюро ОУН, надсилає до штаб-квартири нацистів своїх офіційних представників, а згодом особисто зустрічається з А. Гітлером та А. Розенбергом.

З листа Є. Коновальця. «...З розмови з Розенбергом підтвердили відомості про націонал-соціалістів. Тепер треба вичікувати і в між часі вести нашу пропаганду, яка в між часі дасть свої наслідки...»

Лідер ОУН чудово розумів, що ідея створення незалежної України буде сприйматися серйозно лише тоді, коли стане частиною офіційної державної політики Німеччини, і тільки за умови, що її підтримають країни колишньої Антанти. Правда чекати довелося недовго. У березні 1933 р. нацисти приходять у Німеччині до влади. Вже через декілька місяців німецькі дипломати здійснюють напівофіційні візити до Локарно та Лондона, де в ході таємних народ з англійськими та італійськими обговорюють план поділу Росії шляхом відриву від неї України. А. Гітлер блефує широко і спритно, аж до нахабства. На міжнародній економічній конференції у Лондоні німецька делегація відкрито заявляє про необхідність створення Великої України під егідою Третього рейху. Дивно, але дипломати Франції та Англії у цю явно міфічну ідею вірять. Тому А. Гітлер без перешкод розпочинає здійснення на практиці плану «А». Всупереч Версальським угодам розпочинається мілітаризація економіки, на базі піхотних та кавалерійських частин створюються моторизовані й танкові дивізії. Поки генерали формують і озброюють армію ідеологи весь час підкидають нові ідеї хрестового походу на Схід.

З промови А. Розенберга. «...Спільна англо-німецько-польська інтервенція проти Росії за підтримки Франці та Італії може привести не тільки до краху СРСР, але й до перегляду східних кордонів рейху. Слід підтримати зазіхання Польщі на радянську Україну...»

Гра продовжувалася, але гравці настільки захопилися блефом про Велику Україну, що навіть забули про самих українців. На початку 1934 р. Польща підписує з Німеччиною пакт про ненапад і ОУН опиняється у жорстких лещатах дивної німецько-польської дружби. Така угода була вигідна насамперед Німеччині з метою не допустити укладення між східноєвропейськими державами східного пакту, про який піде мова далі. Неможливість участі у цьому пакті Польщі значно ускладнювало його практичну реалізацію іншими державами, оскільки Польщі у ньому відводилась важлива роль з огляду на численність населення, велику територію та наявність спільного кордону з Німеччиною. Вже у лютому Є. Коновалець демонстративно залишає Берлін і переїздить до Женеви. А ще через декілька днів до відділу зовнішньої політики націонал-соціалістичної партії надходять перші агентурні повідомлення про висловлювання щодо німецько-польського пакту.

З листа Є. Коновальця. «...Якщо ця угода містить план колоніального характеру щодо Східної України, то її втілення наштовхнеться на категоричний опір українських націоналістів, які борються за створення і повну незалежність Української держави, а не за те, щоб Україна стала колонією кого це не було...»

Керівництво Німеччини на це уваги не звернуло, а даремно. Полковник Є. Коновалець ніколи не кидав слів на вітер. 16 червня 1934 р. Варшаву сколихнула подія, яка на перший погляд ніяк не стосувалася українсько-німецьких відносин. Члени польського відділу бойової організації ОУН вбивають міністра внутрішніх справ Польщі генерала Броніслава Пєрацького та офіційно беруть на себе відповідальність за цей замах.

Із заяви ОУН. «...Страта одного з найбільш відповідальних за окупаційний режим у Західній Україні польських урядовців є підтвердженням волі українського народу продовжувати боротьбу за звільнення...»

З огляду, що далеко не всі чільники ОУН схвалювали політику терору, така заява виглядала дещо дивно.

Львів 1921 р. 25 листопада на знак протесту проти Ризького мирного договору між радянською Росією і Польщею, за яким землі Західної України були розділені, Крайовий провід УВО Галичини робить спробу замаху на Ю. Пілсудського, керівника польської держави. Цей замах був одним із низки замахів УВО на польських урядовців, зокрема на президента Войцеховського і міністра освіти Сочінського. У відповідь польська влада влаштовує заходи пацифікації, тобто втихомирення українського населення, а фактично використовує проти українців Галичини широкі каральні заходи. В результаті розпочинається справжня терористична війна. На той час УВО вже стає осередком ОУН, якій терор лише шкодить і підриває політичну репутацію в очах міжнародної спільноти. Полковник Є. Коновалець категорично вимагає від галичан припинити замахи, але залишає за собою право проводити надзвичайні акції у разі вищої політичної доцільності.

Ось тепер можна повернутися до Варшави 1934 р. Одночасно з повідомленням про замах на Б. Пєрацького польська телеграфна агенція подала інформацію про неофіційний візит до Польщі міністра пропаганди Німеччини Й. Геббельса.

«...Під час прийому у німецькому посольстві стався прикрий інцидент. Хтось із вулиці жбурнув камінець у приміщення вибивши шибку. Польська сторона вибачається за цю неприпустиму витівку і обіцяє покарати хуліганів...»

Але польська телеграфна агенція повідомила про події, які слід розглядати у зовсім іншому світлі. По-перше, до приміщення було кинуто не камінець, а бомбу, виготовлену українським студентом-хіміком з Кракова Ярославом Карпинцем, яка чомусь не вибухнула. По-друге, у Берліні на столі шефа гестапо уже лежало донесення таємного агента: *«...За інформацією з українського джерела повідомляю, що організували і фінансували Варшавський замах резиденти ОУН. Передбачалося кинути бомбу під час виступу міністра Б. Пєрацького, щоб убити також і Й. Геббельса. Українці чекали від того на розлад польсько-німецьких стосунків...»*

Отже, полювання на Б. Пєрацького було лише прикриттям замаху на Й. Геббельса. Організувати його можна було лише за згодою керівництва ОУН, а це означало, що Є. Коновалець розпочав власну небезпечну гру. А. Гітлеру доповідають про замах під час подорожі по Німеччині, коли у країні готується плебісцити про надання йому необмежених диктаторських повноважень. Достеменних даних про реакцію А. Гітлера немає, але щоб там не було німецька таємна поліція Є. Коновальця не чіпає.

Схоже, А. Гітлер зрозумів, що українські націоналісти можуть не тільки підірвати організоване та удаване польсько-німецьке зближення, а й взагалі звести нанівець створений блеф про Велику Україну.

Полковник Є. Коновалець аж занадто це демонструє. Тому німцям українців на деякий час було вигідно визнати за партнерів, тим більше, що у ризикованій грі із Заходом готувався черговий авантюрний хід. З цього часу історія розпочинає хід довгого і трагічного союзу, коли одні в інтересах своєї нації були готовими зруйнувати увесь світ, а другі сподівалися об'єднати частини його уламків заради своєї Батьківщини.

Двадцята річниця після початку Першої світової війни пройшла у Європі майже непоміченою. Вже встигли загоїтися рани й у зовнішньому вигляді міст і в пам'яті людей. Здавалося, що ця катастрофа минула назавжди та не повториться ніколи, в усякому разі на заході континенту.

Блеф А. Гітлера про Велику Україну знаходив все більше чи-то щирих, чи-то удаваних прихильників.

З газети «Санді-Таймс». «...Нова Німеччина, яка прагне миру на своїх західних кордонах має також ще й східні кордони, де її політичні зазіхання неможливо задовольнити без війни. Відторгненням України Німеччина надасть послугу західним державам...»

Саме на тлі цієї демагогії 11 жовтня 1934 р. відбулася подія, яка на перший погляд не мала відношення ані до стратегічних планів українського національно-визвольного руху , ані до блефу А. Гітлера щодо Великої України. У цей час до Франції прибув Югославський король Олександр. Під час урочистостей у Марселі він гине від ре-

вольверного пострілу на очах сотень людей. За офіційною версією замах був організований і проведений хорватськими сепаратистами — «усташами». Здавалося б усе ясно, і причини замаху треба шукати у суперечностях югославського королівства, якби не декілька важливих політичних подій, що відбулися незадовго до цього трагічного дня.

Париж 1934 р. 27 червня французький уряд на своєму черговому засіданні розглядає черговий військово-політичний проект так званого Східного пакту. Його автор — щойно призначений на посаду міністр закордонних справ Франції Луї Барту. Проект передбачав створення на Сході Європи союзу східноєвропейських, настроєних проти німецького фашизму держав на чолі з Чехословаччиною, який, крім Чехословаччини, включав би також Польщу, Угорщину, Болгарію, Румунію, Югославію, а також підписання франко-радянської угоди про ненапад. Щоб заохотити Й. Сталіна Франція одночасно розпочинає роботу щодо сприяння включення СРСР до Ліги націй. Сам автор називав свій задум чеськими лещатами, які можуть затиснути Німеччину між Францією і східноєвропейськими країнами. Враховуючи, що Чехословаччина мала першокласні укріплення на німецькому кордоні і чеська військова промисловість випускала сучасну на той час воєнну продукцію, це б А. Гітлера стримало б. Важливим було й те, що територія чеської республіки просто врізалася у територію рейху, що було для Німеччини великою воєнною загрозою. Судячи з усього Луї Барту був першим, хто розгадав суть намірів А. Гітлера. Не даремно він казав, що є єдиною людиною у Франції, хто уважно прочитав книгу А. Гітлера «Моя боротьба». Ось тепер знову можна повернутися до подій 11 жовтня 1934 р. У момент замаху, крім короля Югославії, в автомобілі була ще одна людина — міністр закордонних справ Франції Луї Барту, який за службовим обов'язком супроводжував гостя. Він також загинув від кулі терориста. То можливо акція тільки маскувалася під терористичний акт на короля Олександра, а головному об'єктові — Луї Барту відводилася роль випадкової жертви, адже практична реалізація його ідей повністю унеможливлювала омріяну практичну реалізацію ідей А. Гітлера щодо його реваншу на Заході. До того ж тут є ще один нюанс, оскільки реалізація задуму Луї Барту одночасно перекривала А. Гітлеру шлях й на Схід, а це означає що була ще одна політична сила, для якої такий політичний поворот подій був вкрай небажаним.

З листа Є. Коновальця. «...Франція, уклавши франко-радянську угоду, ігнорує тим самим прагнення українців до незалежності. ОУН усіма силами буде поборювати самовільні спроби інших держав вирішувати справи Східної Європи проти волі українського народу...»

Як не дивно, але підозрілий збіг інтересів українських націоналістів і нацистської Німеччини французька поліція не помічає. Проте на нього звертає увага спеціальна служба східної держави, яка поки що не втручається у європейські інтриги.

Павло Судоплатов, генерал-лейтенант держбезпеки, у 1934 р. старший інструктор закордонної розвідки НКВС. У жовтні 1934 р. радянська розвідка спрацювала краще французької поліції і достеменно знала завдяки кому були поховані разом з Л. Барту і його політичні плани.

Зі спогадів П. Судоплатова. «...Нас особливо турбувала домовленість ОУН з хорватськими націоналістами. Про участь у вбивстві міністра закордонних справ Франції Луї Барту, а фінансувалися терористи німецькою розвідувальною службою — Абвером...»

На той час закордонній розвідці НКВС уже було відомо, що, крім емігрантських структур, ОУН має потужну мережу підпільних бойових осередків по всій Європі. Знали чекісти й про те, що спільна небезпека хоча і змусила Є. Коновальця на якийсь час забути про конфлікт з А. Гітлером, що було причиною польсько-німецького пакту 1934 р., проте довіри не відродила. Зрештою недовіра Є. Коновальця до націонал-соціалістів зрозуміла, адже члени берлінського бюро ОУН ще зовсім недавно були мимовільними свідками ночі довгих ножів, коли А. Гітлер, не вагаючись, знищив своїх найближчих соратників — Штрасера і Рема.

З часопису «Розбудова нації». «... Німці взагалі вважають, що сила — це передумова успіху. Ось чому у них немає місця ні для щедрості, ні для милосердя. Вища раса, тобто німецька, не може дозволити собі керуватися правилами моралі і честі...»

На превеликий подив Є. Коновальця західні політики такими поглядами не переймаються. Політики Франції та Англії якось на диво швидко забувають ідею Східного пакту. Їх набагато більше турбує міф про Велику Україну, а отже, конфлікт між Німеччиною та СРСР. У 1936 р. Гітлер вводить загальну військову повинність і всупереч Версальським угодам займає демілітаризовану Рейнську область. Це необхідно для походу на Схід, поблажливо зауважують західні політики. Німеччина будує сучасні флот і авіацію: війна на Сході вимагає сучасного озброєння — погоджується Захід. Гітлер скасовує німецьку конституцію — тільки згуртована нація може перемогти на Сході твердить Захід. Блеф про Велику Україну, задля створення якої Німеччина готувалася до походу на Схід, був насправді потрібен А. Гітлеру, щоб розпочати війну на Заході. Фантастичні перемоги у зовнішній політиці піднімають популярність А. Гітлера всередині країни на неймовірну висоту. На очах в Є. Коновальця диктатор і справді стає вождем нації. Це вражає і водночас нагадує полковнику гіркий досвід власного життя.

Київ 1919 р. 16 січня новий український уряд Директорії визначав найбільш придатні для України форми влади. На той час перед лицем численних ворогів Україна постала над безоднею анархії. Ситуація була катастрофічною. Стихія отаманщини не дозволяла створити єдину систему спротиву. У таких умовах було запропоновано рятівний крок: надати диктаторських повноважень тріумвірату у складі Євгена Коновальця, Андрія Мельника та Симона Петлюри. Опираючись на реально, тоді єдину, боєздатну частину — корпус січових стрільців, вони ще могли навести твердий лад і прорвати вороже оточення за рахунок політичного і військового порозуміння з Антантою. Так, до речі, сталося у сусідній Польщі, завдяки Ю. Пілсудському, який спирався на польський легіон. Однак перспектива диктатури налякала демократичне крило українського уряду, а тому врешті- решт скінчилося як завжди — резолюцією: «...Нехай все залишиться так, як було...». Так воно і залишилося, аж до повної поразки.

Полковник Є. Коновалець назавжди запам'ятав ці події. То ж коли на парламентських виборах у 1936 р. за державну політику «сильної руки» проголосували понад 90 відсотків громадян Німеччини, він остаточно вирішить порвати з безпорадною класичною демократією. Українцям треба брати приклад з Німеччини, розмірковував Є. Коновалець. Перед ними стоїть велика мета, і поховати її в балачках німці не мають ніякого морального права. Зрештою, копіюючи систему управління націонал-соціалістів, зовсім не обов'язково поділяти їх ідеологію.

З листа Є. Коновальця. «...Не можна українських націоналістів називати ні фашистами, ні гітлерівцями. Наш народ має свої засади і свої життєві принципи. Коли тих принципів будемо дотримуватися, то з успіхом використаємо момент, котру якусь із великих держав припече так, що вона зважиться допомогти нашому визволенню...»

Здавалося, сама доля схиляла ОУН до союзу з націонал-соціалістами, крок за кроком А. Гітлер веде свою націю до мети, про яку тільки мріють українські націоналісти: у березні 1938 р. він безкровно об'єднує Німеччину та Австрію у єдину національну державу. Стає зрозумілим, що наступним кроком буде Судетська область Чехословаччини, де живуть понад два з половиною мільйона німців, тим більше, що саме існування Чехословацької республіки залишало загрозу укладення між державами Східної Європи Східного пакту, про що відверто писала німецька преса.

З газети «Франкфуртер цайтунг». «...Роками рейх переймався питанням як йому вирватися з чеських лещат. Не важко збагнути, що найкращим засобом було б не шукати шляхів, як їх уникнути, а зламати ці лещата. Велика історична заслуга А. Гітлера у тому, що він визнав таку можливість і знайшов засоби для реалізації...»

Засіб реалізації був простий — знищити лещата, розваливши Чехословаччину зсередини. Головна роль у цьому задумі відводилась не тільки сепаратистському рухові судетських німців, а й населенню так званої Підкарпатської Русі, 65 відсотків якого становили етнічні українці. У Гітлерівському векторі про Велику Україну з'являється новий, Чехословацький вектор.

Ервін фон Лахузен Вівермонт, полковник, згодом генерал-майор. Начальник 2-го відділу німецької військової розвідки — «Абвер». Він відповідав за організацію агентурних та диверсійних операцій за кордоном, зокрема у Чехословаччині.

Зі свідчень фон Лахузена. «...У 1937 р. Коновалець зустрівся з Канарісом. Було підписано угоду: німецька сторона — кошти, а українська сторона — необхідна робота. Ми ніколи не давали українцям далекосяжних політичних обіцянок, але й вони вільні були під час ведення активних дій вчиняти згідно зі своїми політичними переконаннями...»

Це був відвертий ситуативний союз, і кожна сторона намагалася використати його на свою користь. ОУН гроші отримує, але роботу веде виключно як записано в угоді, відповідно до своїх політичних переконань.

«...Нацисти думають, що ми не здогадуємося про їхні справжні наміри... — міркував Є. Коновалець. — *Це й навіть непогано. Вони хочуть розвалити Чехословаччину, що ж, ми допоможемо їм, але тільки для того, щоб створити на її східних теренах незалежну Карпатську Україну — фундамент майбутньої Незалежної Соборної Української Держави...»*

З листопада 1937 р. осередки ОУН починають отримувати інструкції, у змісті яких відчувається, що за наказом Коновальця розробляється тактика цілком відокремлена від політики нацистів.

З документів ОУН. «...Німеччина не даючи ніяких обіцянок і не беручи ніяких зобов'язань щодо Карпатської України грає у власну гру, яку українські сили мають використати для своєї справи. Задля цього створюються дві групи у справах Закарпаття: політична і військова...»

Подібні заяви не могли залишитись поза увагою агентів гестапо, проте А. Гітлер поводиться стримано. Звичайно, його дратує незалежна політика лідера ОУН, але разом з тим йому вкрай потрібно довести до завершення Чехословацьку справу. Тільки після цього непоступливого полковника можна буде замінити на більш керовану людину. Є. Коновалець це також добре розуміє. Розпочалася ризикована гра на витримку.

З листа Є. Коновальця. «...Знаючи відносини, я кілька разів особисто звертав увагу членів Проводу на те, щоб вони намагалися паралізувати своє захоплення гітлеризмом і відкрили очі на його справжню вартість...»

Можливо Є. Коновальцю і вдалося б перехитрити А. Гітлера, якби у гру несподівано не вступила ще одна людина, яка теж уважно прочитала книгу «Моя боротьба».

Москва 1933 р. 16 вересня до Генерального Секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна надходить лист від українського емігранта Володимира Винниченка. У ньому зокрема йшлося: «...Якщо німецькому фашизму вдасться вирвати у вершителів європейських доль мандат на Україну, — писав колишній керівник Уряду УНР, — *то боротьба з ним буде набагато складнішою ніж з Денікіним чи Врангелем...»* Кремлівський вождь на цей лист не відреагував. П'ять років тому за його особистим наказом «Моя боротьба» була перекладена російською мовою. Прочитавши книгу Й. Сталін зрозумів, що А. Гітлер блефує, а ідея Великої України є не чим іншим, як підготовка реваншу на Заході. Розумів він і те, що у війну між Францією і Німеччиною неодмінно буде втягнуто всі європейські країни, а це ідеальні умови для початку світової революції. Отже, блеф А. Гітлера Й. Сталіну був вигідний. Не даремно, коли Луї Барту запропонував йому затиснути рейх у чеські лещата головний більшовик байдуже відповів, що нікого не збирається оточувати. Під кінець 30-х ситуація дещо змінилася. Намір А. Гітлера розвалити Чехословаччину був для Й. Сталіна прийнятним, бо дозволяло зіштовхнути лобами Німеччину з колишніми країнами Антанти, а самому залишитися поза герцем. Однак задум Є. Коновальця створити Карпатську

Україну був для нього надто небезпечним. Утворення навіть невеликої незалежної Української держави могло викликати ланцюгову реакцію, яка рано чи пізно охопить й Україну радянську. Навесні 1938 р. радянському диктатору, як і німецькому диктатору теж, почала надто заважати самостійна постать лідера українських націоналістів. Доля Є. Коновальця була вирішена.

Зі спогадів П. Судоплатова. «...НКВС пощастило укорінити до організації українських націоналістів агента Василя Лебедя. Після громадянської війни Коновалець залишив його на Україні для організації підпільної мережі ОУН...»

Треба віддати належне вербувальному конвеєрі Луб'янки. Вміли чекісти ламати людей і пов'язувати зрадою. В. Лебедь був особистим другом Є. Коновальця. Одним з не багатьох соратників, які за старою традицією корпусу січових стрільців називали полковника «командантом», а отже, йому довіряло і найближче оточення керівника ОУН.

Дмитро Андрієвський. Один із засновників ОУН, політолог-міжнародник, ідеолог українського національно-визвольного руху. Він був свідком зустрічі колишнього «коменданта» з колишнім побратимом по службі в одному з Берлінських ресторанів. Зустрічі, яка мала фатальні наслідки. Зі спогадів Д. Андрієвського: «...Лебедь прибув на зустріч до Коновальця разом з молодою людиною на прізвище Валюх. Він рекомендував Валюха як свого племінника, котрий теж хоче служити в ОУН...» Валюхом назвався співробітник — нелегал іноземного відділу НКВС П. Судоплатов. Невдовзі він стане помічником Є. Коновальця і його зв'язковим між ОУН і створеною чекістами підставною мережею українського спротиву у СРСР.

Через рік відвідувачі іншого ресторану, який щойно відкрився на останньому поверсі нового готелю «Москва», могли помітити як із боку Луб'янки до Червоної площі прямує чорний урядовий автомобіль. В особистій машині наркома Внутрішніх справ СРСР їхав терміново відкликаний з-за кордону П. Судоплатов. У Кремлівському кабінеті Й. Сталіна відбулась вирішальна нарада.

Зі спогадів П. Судоплатова. «...А які товаришу Судоплатов у Коновальця вразливі уподобання чи дошкульні місця. Важко сказати товаришу Сталін, хіба, що він надто полюбляє шоколад. Страта Коновальця це не акт помсти за його злодіяння. Наша мета полягає у тому, щоб обезголовити рух українського фашизму, а щодо шоколаду, обміркуйте це товаришу Судоплатов...»

Вже через декілька днів московська кондитерська фабрика «Рот Фронт» отримує незвичайне замовлення: виготовити кілька коробок шоколадних цукерок, прикрашених у традиційному українському стилі. Остаточно витвір кондитерів завершать в оперативно-технічному відділі НКВС, коли в одну з них буде закладено вибуховий пристрій з годинниковим механізмом. 23 травня Роттердамській поліції повідомили, що в ресторані «Атланта» стався вибух. Заряд був настільки потужним, що не залишав жертві замаху, громадянину Литви за паспортом Є. Коновальцю, жодної надії. Наступного вечора до Москви надійшло коротке шифроване повідомлення: *«Подарунок вручено».* Надалі, після цього вбивства, вже вся історія українського національно-визвольного руху буде писатися лише кров'ю.

У травні 1938 р. Європу сколихнула так звана чеська криза: *«...Моїм непорушним рішенням є розгром Чехословаччини за допомогою зброї,* — говорив А. Гітлер. — *Дії повинні розпочатися за викликом, який в очах світової спільноти міг би надати моральне виправдання військовим заходам...»* Таким викликом мали стати сепаратистські виступи німецького населення Судетської області та карпатських українців. У цьому сенсі ОУН була на боці Німеччини.

З документів ОУН. «...Ідея незалежності українського Закарпаття з моменту вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднає українців в єдину державу...»

Усі регіональні осередки ОУН у Європі та Америці відкривають пункти запису добровольців. Під виглядом туристів чи представників торгових фірм їх було переправлено до Чехословаччини. У самій Чехословаччині вже діяв німецький координаційний центр.

Начальник Управління зовнішньої політики Націонал-соціалістичної партії Альфред Розенберг. «...Останнім часом ОУН виділено і надано можливість передати Закарпатській Україні значні кошти для допомоги по створенню там збройних сил у формі добровільних громадських організацій...»

У будинку січового готелю у Хусті, який було збудовано на кошти ОУН розташувався штаб ОНОКС — Організації народної оборони Карпатська Січ. Ця громадська організація швидше нагадувала кадрову військову частину, хіба що без зброї. Січовики не приховували античеських настроїв і демонстративно маршировали містом під жовто-блакитними прапорами. Власне на таку відверту зухвалість було все і розраховано.

З дипломатичної пошти Великобританії. «...Можливо німці задумали в разі необхідності використати Рутенію (Карпатський край) як опорний пункт організації українського руху і плацдарм проти Радянської України...»

Припущення дипломатів залюбки роздували журналісти. Протягом перших чотирьох місяців 1938 року лише в англійській пресі було опубліковано більш як сто публікацій про те, що ніби-то Судетська область Чехословаччини, на яку зазіхала Німеччина, вкрай необхідна Рейхові для походу на Схід. Цій маячні старанно підігрувала й гітлерівська пропаганда. Врешті-решт 29 вересня 1938 р. Британський прем'єр-міністр Невіл Чемберлен, його французький колега Едуард Даладьє, Адольф Гітлер та Беніто Муссоліні досягають повного взаєморозуміння щодо німецької військової окупації Судет. Повернувшись до Лондона Чемберлен прямо в аеропорту заявив, що він привіз англійцям почесний мир. У цей час посольства Франції та Великобританії у Берліні доповідали своїм урядам про те, що А. Гітлер ось-ось піде на Схід, щоб відвоювати у більшовиків Україну.

З дипломатичної пошти Франції. «...Мета Гітлера полягає у тому, щоб створити Велику Україну під гегемонією Німеччини. Для здійснення цього треба відторгнути від СРСР частину його території...»

Сам об'єкт можливої агресії реагував на все це доволі стримано. СРСР продовжував жити мирним життям, але такий спокій кремлівського керівництва пояснюють події, що відбулися дещо раніше.

Москва, 1937 р. На черговому засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) обговорюються перші результати секретних переговорів, які вже протягом кількох місяців веде за особистим дорученням Сталіна радянський повноважний представник у Берліні Канделакі. Ухвалюється таємна резолюція: «радянський уряд зробив Німеччині певні політичні пропозиції і згоден вважати переговори з німецьким урядом конфіденційними, і не розголошувати як їх зміст, так і їх результати». Резолюція попадає до так званої особливої папки, а сам зміст звіту Канделакі було знищено. Згодом розстріляли і його самого. Можна припустити, що на цих переговорах йшлося і про долю Чехословаччини. Судячи з усього Й. Сталін погодився не заважати А. Гітлеру за умови, якщо про незалежну Карпатську Україну не буде й мови. Про існування саме такої домовленості підтверджує логіка всіх подальших подій.

Сталін чудово розумів, що Судетська область потрібна Гітлерові зовсім не для створення Великої України. Саме у Судетах були розташовані фортифікаційні споруди, які за своєю потужністю не поступалися відомим французьким укріпленням, так званої лінії «Мажино». Німецькі військові раділи. Тепер тили для майбутнього походу на Париж цілковито безпечні. Що ж стосується решти території Чехословаччини, то залишалося тільки спровокувати міжетнічні конфлікти та під приводом наведення порядку ввести війська. Але саме у цей момент негласна домовленість двох диктаторів опиняється на межі зриву. Розпочинається найзагадковіший політичний детектив за всю історію українського національно-визвольного руху. У його епіцентрі опинилася людина, яка також розуміла, що ідея утворення Великої України це лише блеф А. Гітлера.

Августин Волошин. Український політичний і релігійний діяч Закарпаття. Лідер народно-християнської партії від якої обирався послом до Чехословацького парламенту. Коли під тиском Німеччини уряд Чехословаччини проголошує свою країну

федеративною республікою, А. Волошин призначається прем'єр-міністром української автономії та відразу ж надсилає телеграму до Берліна.

З телеграми А. Волошина: «...Карпато-український народ висловлює найглибшу подяку за визволення, яке Карпатська Україна здобула виключно завдяки політиці фюрера і рейхсканцлера Німеччини А. Гітлера...»

Впродовж багатьох років ця телеграми трактуватиметься як прихильність А. Волошина до Німеччини, однак чомусь такі кроки викликають у німецькому посольстві у Празі роздратування та стурбованість.

З дипломатичної пошти рейху. «...Сьогодні до нас прийшов Августин Волошин і заявив, що його уряд виступає проти великоукраїнської пропаганди, і всіх, хто це буде робити у майбутньому, буде суворо карати...»

Така несподівана позиція А. Волошина ставила А. Гітлера у скрутне становище. Адже формально дії А. Волошина спиралися на рішення Мюнхенської конференції щодо запобігання сепаратистським настроям з метою зберегти стабільність на Сході Європи, і на цьому на конференції наполягала сама Німеччина. Гітлера почав дратувати цей, здавалося недолугий, священик, який нічого не розумів у великій політиці. Ще через декілька днів до Берліна надійшов документ, який остаточно сплутав карти у так добре зрежисованій грі — Меморандум А. Волошина, у якому зокрема йшлося: *«...Щоб не дати можливості будь-якій із сусідніх країн спровокувати конфлікт, Карпатська Україна може перейти під міжнародну опіку чотирьох держав-учасниць Мюнхенської угоди. Ми пропонуємо цим державам надіслати військові контингенти, які б охороняли її кордони і внутрішній порядок...»*

Хоча, як це не парадоксально, але меморандум Волошина ставив Гітлера у ситуацію, коли той мусив захищати незалежність Карпатської України від самого себе. Такий точний і тонкий тактичний хід уже не можна було пояснити наївністю отця Августина. Гітлер нарешті починає усвідомлювати, що його чекає серйозний політичний двобій з розумним і обачним супротивником.

«...Англія та Франція ще вірять у міф Гітлера про велику Україну, — розмірковував Волошин, — *а отже вони повинні підтримувати і Карпатську Україну, як її невід'ємну частину. За таких умов Гітлер не зможе діяти напряму і не наважиться окупувати Закарпаття...»*

Розпочалася безпрецедентна дуель прем'єра примарної Республіки з вождем великого і могутнього рейху.

Берлін, 1939 рік. А. Гітлер отримує шифровану телеграму з Будапешта: «...Я ніколи не забуду доказу Вашої дружби, а тому відтепер Ваша честь завжди покладатися на мене...» Це був лист вдячності угорського диктатора Хорті за результати таємних переговорів. Коли дипломатичні маневри унеможливили окупацію Карпатської України Німеччиною, А. Гітлер таки знайшов вихід. Адже Закарпаття може захопити країна, яка не брала участі у Мюнхенській конференції, але має давні претензії на ці землі. Міністерство внутрішніх справ Угорщини формує групи диверсантів і активізує діяльність угорських політичних структур на Закарпатті. Розрахунок той самий: ставка робиться на внутрішні заворушення і введення військ для наведення порядку. А. Волошин відчуває небезпеку і намагається випередити удар, він забороняє діяльність проугорських партій, але на початку березня Хорті направляє у Берлін чергову шифрограму: *«...Концентрацію військ завершено. Рішучого удару буде завдано відразу після початку конфлікту...»*

12 лютого 1939 року під час виборів до Сойму (парламенту української автономії) партія А. Волошина отримала майже стовідсоткову підтримку, і починає максимально розширювати права автономії — Закарпаття.

«...Сойм Карпатської України є єдиним законодавчим органом Карпатської України. Державною мовою Карпатської України є мова українська. Державні барви Карпатської України — синьо-жовтий прапор. Державним гербом Карпатської України є тризуб — знак Святого Володимира Великого». Здавалося, незалежна держава Карпатських українців ось-ось набуде реальних рис. Однак навесні 1939 р. події знову входять у русло сценарію А. Гітлера. У ніч з 14 на 15 березня автономний уряд Сло-

ваччини заявив про розрив відносин з Чехією, під виглядом наведення порядку німецькі війська відразу ж окуповують Богемію та Моравію. Одночасно заворушення починаються і в Закарпатті, причому без помітної участі угорських сепаратистів.

Євген Стахів. Член Організації українських націоналістів. У 1938 р. добровільно вступив до загонів Карпатської Січі. Тоді він як і більшість його товаришів ще не підозрював, яку дивну і трагічну роль відвела їм доля у недовгій історії Карпатської України. Зі спогадів Є. Стахіва: «... У Карпатської Січі не було зброї і на цьому ґрунті вона постійно сварилася з Августином Волошином. В ту ніч один з наших офіцерів вирішив взяти зброю силою у чеської армії. Почалася стрілянина. Мене, як і багатьох з нас, заарештували і кинули у підвал того самого будинку, де знаходився уряд Карпатської України...» Членів Карпатської Січі заарештовували не чехи, а влада Карпатської України — автономії. А. Волошин вже усвідомив свій прорахунок: заборонивши діяльність політичних партій, він все ж таки надав свободу дій організації, яку карпатські українці вважали чи не найнадійнішим союзником. Можливо припустити, що такі дії Карпатської Січі були узгоджені з керівництвом рейху, оскільки логіка подальших подій такого варіанту не виключає.

Зі спогадів Є. Стахіва. «... Чехи добре ставилися до українців і тільки хотіли того, щоб ОУН не проводила в Карпатській Україні підривної роботи, і її раніше не було. А тому є незрозумілим, чому її повели у 1939 р., тим більше, що керівництво ОУН було добре поінформоване про те, що Гітлер віддав Закарпаття Угорщині, тобто дурили своїх же людей, а тому акція ОУН була на користь німцям, і аж ніяк не українцям...»

Карпатська Україна, 1938-1939 рр.

Вже через декілька годин після путчу угорська армія переходить кордон і розпочинає окупацію Закарпаття. То чому ж ОУН по суті зраджує А. Волошина?

Адже оунівці мають мати досить вагомі причини, щоб так різко змінити свою політику. На це питання чіткої відповіді немає й досі, хоча певні події дають підстави для версій.

Петер Клейст. Німецький дипломат, у 1939 р. радник міністерства закордонних справ Третього рейху з питань Східної Європи. Доктор Клейст, який належав до найближчого оточення Ріббентропа, а отже був ознайомлений із важливими таємницями Рейху, записав у своєму щоденнику: «...Гітлер очевидно знову має намір ввести у гру українську карту, коли будуть здійснюватися німецькі плани на Сході...».

У цей час Крайова організація українських націоналістів отримує інструкції Центрального проводу.

З документів ОУН. «...Зважаючи на те, що Закарпаття достатньо забезпечено і без того великою кількістю організаційних кадрів, забороняємо перехід туди членів Крайового проводу західноукраїнських земель. Не можна оголювати Галичину і Волинь, бо тут теж чекає на Організацію важка проба...»

Судячи з цього документа можливо припустити, що переговори ОУН з німцями все ж таки були. І можна визначити, що вираз *«важка проба»,* це, скоріше за все, свідчення нового повороту у гітлерівському блефі про Велику Україну, і німці зуміли переконати керівництво ОУН у доцільності зміни Чехословацького вектора на польський, бо ж тепер все мало розпочинатися з Галичини. Сьогодні важко визначити, що саме конкретно вплинуло на рішення керівництва ОУН. Можливо через те, що більшість з них були галичанами, вони і справді вірили, що Західна Україна може стати набагато кращим плаццдармом, ніж Україна Закарпатська. В усякому разі, долю уряду А. Волошина було вирішено. І на повідомлення про просування угорських військ українською територією з танками, артилерією й авіацією до Хуста, А. Гітлер спокійно зауважив: *«Це трагічно, але неминуче».*

Саме у ці березневі дні Й. Сталін виступав на черговому з'їзді своєї партії.

З промови Й. Сталіна. «...Перша світова війна дала перемогу революції в одній з найбільших країн. Друга світова війна може також призвести до перемоги революції в одній або кількох країнах. А оскільки нашою метою і є світова революція, то розв'язання війни у Європі, в ім'я цієї мети, виправдовує все...»

Сталін міг тріумфувати, бо перші бої Другої світової війни вже розпочалися.

А. Волошин у цей час пішов на зухвалий і відчайдушний крок. Сойм Карпатської України одностайно проголошує автономію незалежною державою.

«Сойм Карпатської України вибраний українським народом Карпатської України 12 лютого 1939 року і зібраний у Хусті 19 березня 1939 року, виконуючи іменем Карпато-українського народу своє святе право на самовизначення проголошує повну самостійність Карпатської України».

Свого роду це був тріумф державотворення, у прагненні українців до власного державного життя і створення своєї держави.

Коли того ж дня А. Гітлер урочисто вступав у Прагу, приймаючи повну капітуляцію 6 млн чехів, українці піднялися на збройний захист щойно проголошеної незалежності. Вони протрималися неповних 24 години, але ця доба незалежності була першим збройним спротивом підступним задумам обох диктаторів. І Сталін цього не забуде.

Августин Волошин

Прага 1945 рік. 14 травня у щойно звільнене місто прибула спеціальна група НКВС, створена за особистим наказом Л. Берії. Завданням чекістів був арешт і негайне відправлення до Москви ректора Українського вільного університету, доктора Августина Волошина. Ще у листопаді 1944 р. поспіхом створені народні комітети Рутенії проголосили про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Проте після Ялтинської конференції у лютому 1945 р. це рішення потрібно було легалізувати на міжнародному рівні. Ось для цього і знадобився А. Волошин. Участь колишнього легітимного президента могла надати оборудці видимість пристойності. Але А. Волошин категорично відмовляється і відразу стає небажаним свідком. 19 липня 1945 р. він раптово помирає на черговому допиті. Його місце поховання невідоме.

У нерівному бою на Червоному полі біля невеликого Закарпатського міста Хуст декілька тисяч погано озброєних людей виступили проти сорокатисячної угорської армії. До честі бійців Карпатської Січі вони боролися і гинули з ополченцями Карпатської України.

«...Ми знову втратили свободу, — звернувся до своїх полеглих і живих співвітчизників Августин Волошин. — *Ми полягли у нерівній боротьбі, але голгофа українського народу ще не закінчена».* То були пророчі слова. І коли знімаючи свій останній кадр загинув український оператор-ополченець Петро Лисюк, він ще не знатиме, що українці розпочали свою Другу світову війну на півроку раніше, ніж увесь інший світ, і закінчили на шість років пізніше, ніж всі інші народи.

Навесні 1939 р. Польща традиційно відзначала чергову річницю знаменної події у своїй історії — перемогу над тевтонським орденом німецьких хрестоносців. Але мало хто пов'язував той далекий середньовічний конфлікт з тим, що чекало Річ Посполиту у найближчі декілька місяців.

Андрій Мельник, полковник. Один з лідерів Української військової організації та Організації українських націоналістів. У 1938 р. після загибелі Євгена Коновальця очолив ОУН. Хоча він і не мав великого політичного досвіду, проте ситуацію, що

склалася на той час у регіоні оцінив безпомилково. Зі спогадів А. Мельника: «...Початок літа 1939 р. належав до критичних періодів у європейській політиці. Польсько-німецька війна висіла на волосині. У цьому сенсі українська проблема могла стати міжнародною...»

Після Мюнхена та окупації Чехословаччини німецька військова машина вже була готова до великої війни. Зіткнення з Польщею невідворотне, міркував Мельник, а отже, сильна антипольська п'ята колона ОУН буде Гітлеру вкрай необхідною. Це може стати серйозним аргументом у переговорах щодо утворення на східних теренах Польщі незалежної Західно-Української Народної Республіки. Здавалося, сама доля дарувала українцям вже другий шанс для втілення цього задуму у життя.

Варшава, 1919 р. 22 листопада у місті відбувся військовий парад з нагоди перемоги над Західно-Українською Народною Республікою. Незалежну українську державу було проголошено на Галичині восени 1918 р., відразу після падіння Австро-Угорської імперії. Першого президента Костя Левицького обирали вже у стані війни з Польщею, яка також мала претензії на ці землі. Тоді поразки українцям вдалося уникнути завдяки завчасно створеному військовому комісаріату, який ще задовго до проголошення незалежності розпочав формувати збройні сили майбутньої держави. Українська армія зуміла стримати перший натиск польських легіонів, а взимку 1919 р. навіть перейшла у наступ. Проте у цей конфлікт втрутилися Англія та Франція. Вища рада країн Антанти терміново перекидає у Галичину добре озброєну восьмидесятитисячну армію генерала Галлера. Спротив такій силі був безнадійний. По суті долю Західноукраїнської республіки вирішила не Польща, а її нові могутні союзники. 8 грудня 1919 р., визнавши східним кордоном Польської республіки так звану лінію Керзона, Антанта юридично затверджує окупацію українських земель.

У 1939 р. А. Мельник розпочинає з того ж, з чого розпочали у 1918 р. керівники Західноукраїнської народної республіки. Він створює основу майбутньої української армії, але вже за підтримки сильного союзника. Її перший військовий регулярний підрозділ він називає «військові групи націоналістів» і наполягає на тому, щоб українські вояки носили не німецьку, а перефарбовану чехословацьку уніформу з вишитим на рукаві тризубом. Особовий склад комплектується виключно з добровольців. Це були й українські студенти з Австрії та Німеччини, й колишні бійці Карпатської Січі. Але основу складали молоді хлопці із Західної України, які з ризиком для життя перейшли польсько-німецький кордон.

Іван Стебельський, поручник. Інструктор військових підготовчих курсів ОУН. У 1939 р. командир одного з підрозділів військових груп націоналістів. Він вважав, що свою частину треба іменувати «Українським легіоном».

Зі спогадів І. Стебельського: «...ОУН покладала на нас великі надії. Український легіон мав відіграти важливу роль у майбутньому конфлікті, незважаючи на те, що був малочисельний для таких обставин, але ми боролися за Україну, за її волю і готові були вмерти за неї».

Одночасно з утворенням легіону йшла інтенсивна підготовка до антипольського повстання. За підтримки Абверу у Відні, Брно, Ганновері створюються спеціальні табори для виучки диверсійних груп, а безпосередньо у Польщі ОУН підпільно формує мережу бойових загонів. Дивно, але попри найсуворіші заходи секретності про майбутнє українське антипольське повстання, що ось-ось мало розпочатися, говорили майже у кожній сім'ї Західної України. Та більш вражала відвертість німецького дипломата Петера Клейста у приватній розмові в одній з Варшавських кав'ярень у серпні 1939 року.

З бесіди П. Клейста. «...Зараз Берлін вивчає питання про використання українців у конфлікті з Польщею. Українське повстання у польській Україні дало б Німеччині привід для широкомасштабного воєнного втручання. Проект зустрічає лише одне застереження — це можлива реакція Радянського Союзу...»

Це все відбувається під час розмови з журналістом, де він виклав секретні наміри рейху. Цей журналіст був агентом розвідувального управління Генерального штабу Червоної армії. Швидше за все, німецькі спецслужби про це знали, і витік інформації

був свідомим. Гітлер натякав Сталіну, що західноукраїнські регіони Польщі не входять до сфер його інтересів. Українська карта була вкинута вчасно. 23 серпня 1939 року В. Молотов у Москві у присутності Й. Сталіна підписав з міністром закордонних справ Німеччини І. Ріббентропом пакт про ненапад. Крім того, було ухвалено секретний протокол, щодо розмежування сфер інтересів у Східній Європі.

Із секретного протоколу. «…У випадку територіально-політичного перевлаштування областей, що входять до складу Польської держави, буде визначено кордони сфер інтересів впливу Німеччини і СРСР…»

За цим обтічним формулюванням була прихована відверта змова про розподіл Польщі.

У той самий день, коли Ріббентроп повернувся з Москви, Державний секретар міністерства закордонних справ Німеччини з особливих завдань групенфюрер СС В. Кеплер зустрівся з А. Мельником і наполегливо рекомендував йому тимчасово згорнути активні дії бойовиків ОУН на Західній Україні.

Зі спогадів А. Мельника. «…Кеплер дав мені зрозуміти, що в українським і німецькім інтересі не виступати українцям збройно проти поляків, а зберігати сили на майбутнє. Він вважав, що вся Польща, а отже і Західноукраїнські землі, дістануться під збройну руку Німеччини…»

В. Кеплер відверто вводив керівництво ОУН в оману, а отже, Гітлер розпочинає подвійну гру не тільки з українським, а й радянським партнерами. Ваблячи одного і шантажуючи іншого примарою Великої України. Проте тоді, наприкінці літа 1939 р., про це не знали ані А. Мельник, ані поручник І. Стебельський, який подібно до багатьох прикарпатських хлопців з українського легіону готувався до свого першого бою.

Зі спогадів І. Стебельського. «…Того ранку ми почули гуркіт моторів німецьких літаків. Розпочалася війна, що на неї так довго чекали, від якої ми, українці, сподівалися великих гарних змін для нашого українського народу. Це було першого дня вересня, що розпочав Другу світову війну…»

Ще через два дні відбулося те, чого очікував Сталін. Англія та Франція оголосять війну Німеччині. Того ж дня німецьке посольство у Москві отримало термінове доручення Ріббентропа: *«…Зробити запит щодо вступу Червоної армії до Польщі».* І в цей момент вже Й. Сталін розпочинає свою власну гру. Ріббентроп отримує напрочуд наддипломатичну відповідь.

З телеграми Й. Сталіна. «…Цілком таємно. Ми вважаємо, що час конкретних дій ще не настав. Нам здається, що надмірна поспішність може нашкодити нам і сприяти згуртуванню наших ворогів…»

Цей загадковий дипломатичний туман розвіється вже за декілька днів, коли німецька розвідка передасть у Берлін текст однієї з промов радянського вождя: *«…Війна йде між двома групами капіталістичних країн. Ми можемо маневрувати, підштовхувати одну сторону проти другої, щоб краще побилися і послабили одне одного…»*

У цей період Сталін вперше формулює тезу про захист пригноблених національностей. І хоча ці національності не називалися, було цілком зрозуміло, що тут не останню роль відігравало українське питання. Такі припущення підтвердилися 10 вересня, коли німецького посла графа В. Шуленбурга запросили до Кремля.

Вернер фон Шуленбург. Професійний розвідник і дипломат. У 1939 р. повноважний посол Третього рейху в СРСР. Увечері, відразу після зустрічі з радянським керівництвом він невідкладно телеграфує у Берлін: «Терміново. Цілком таємно. Радянський уряд має намір заявити, що внаслідок розвалу Польщі Радянський Союз має прийти на допомогу українцям, яким загрожує Німеччина. Цей привід представить інтервенцію СРСР слушною в очах мас і надасть можливість СРСР не виглядати агресором».

Крім того, В. Шуленбургу було заявлено, що Червона армія не буде втручатися у події аж до падіння Варшави й повної поразки Польщі. Гітлер збагнув, що його новий підступний партнер вправно перехопив його ж власного козиря. Виставивши

Німеччину як одноосібного агресора і втягнувши її у повномасштабну війну на Заході, СРСР цілком може ударити їй у спину. І це була досить реальна загроза. Адже міф про слабкість червоної армії наприкінці 30-х років було створено радянськими істориками значно пізніше, щоб виправдати трагедію літа 1941 р.

Київ, 1935 р. У вересні розпочалися масштабні маневри Червоної армії, на які було запрошено закордонних військових представників. Французький генерал Луазо відзначав, щодо танків Радянський Союз на першому місці у світі, а парашутний десант взагалі факт безпрецедентний. Техніка Червоної армії безумовно стоїть на дуже високому рівні. Тому малоймовірно, щоб через чотири роки та ж армія могла втратити боєздатність. В усякому разі, на відміну від СРСР, Німеччина не мала ані важких танків, ані штурмової авіації. У кількісному ж співвідношенні особовий склад Червоної Армії після початкової мобілізації міг швидко зрости до 5 млн бійців і міг втричі перевершити армію рейху. Якщо до цього додати ще й потрійну перевагу у танках та майже подвійну у літаках, то видавати те, що видавалося за превентивні оборонні заходи було б доволі важко.

У вересні 1939 р. Червона Армія вже закінчила, під виглядом навчань, приховану рекогносцировку, розгортання військ на західному кордоні. Цікавим є те, що відповідна директива щодо цього була відправлена у війська ще 4 серпня, тобто задовго до підписання пакту з Німеччиною. А саму рекогносцировку Генштаб Червоної Армії наказує завершити до 1 вересня. Таким чином, якось незбагненно вгадує зловісну дату початку Другої світової війни. Одночасно у радянській пресі поряд з підневільним становищем українського населення у буржуазній Польщі, розпочинається обговорення й становища інших народів, що страждають від утисків капіталізму. Здавалося, що Червона Армія готується до походу не у Західну Україну, а до ослабленої війною Західної Європи. А втім, подальші події розвиваються загадково та нез'ясовно.

Йоахім Ріббентроп, обергруппенфюрер СС, радник Гітлера з питань зовнішньої політики, у 1939 р. міністр закордонних справ Німеччини. 15 вересня до Москви надходить телеграма Ріббентропа, яка різко змінює перебіг подій і перетворює їх на справжній політичний детектив.

З телеграми Й. Ріббентропа. «Терміново. Цілком таємно… Ми впевнені, що радянський уряд вже відкинув думку, що ніби-то приводом для радянських дій є загроза українському населенню. Наведення мотиву такого сорту є дія неможлива…» Сталін несподівано цей ультиматум приймає і відмовляється від усіх своїх попередніх умов. Червона Армія увійде до Польщі ще до падіння Варшави, а у спільному радянсько-німецькому комюніке не буде жодного слова про нещасний і пригноблений український народ. Тут виникає запитання, чому ж Сталін поряд із Гітлером стає агресором? На це дають відповідь такі події.

Франц Гальдер, генерал-полковник Вермахту, 1939 р. начальник Генерального штабу сухопутних військ. Ще 7 вересня Ф. Гальдер занотував у щоденнику фрагменти стенографічного запису наради Гітлера з командуванням Вермахту щодо умов можливого перемир'я з Польщею. З виступу Гітлера: «…Поляки пропонують розпочати переговори. Ми до них готові на наступних умовах: розрив Польщі з Англією і Францією, залишок Польщі буде збережено, області Західної України — самостійні…» Саме умова Німеччини щодо самостійності українських земель може пояснити дивний поворот у поведінці Сталіна і його поступливість. Тепер уже Гітлер вправно перехопив у Сталіна українського козиря. Шеф Абвера адмірал Канаріс негайно зустрічається з керівником ОУН і знайомить його з деталями плану остаточного вирішення українського питання.

Зі спогадів А. Мельника. «…Канаріс побажав мені, а через мене українцям, щасливого вирішення питання Західної України, що отримає самостійність. Був це наслідок останнього побуту Канаріса в головній квартирі Гітлера…»

Пункт ЗБ німецького таємного плану дійсно передбачав утворення Західноукраїнської держави в Галичині. Його важливою складовою організація всенародного національного виступу вже не тільки під антипольськими, а й під

антирадянськими гаслами. Підтримати цей виступ мав український легіон, який терміново перекидався на Львівський напрямок, а забезпечення політичної складової покладалося на А. Мельника. Підґрунтя для цього вже було створено.

Львів, 1939 р. 30 серпня осередки Крайового проводу Західноукраїнських земель отримали програмні тези Голови ідеологічної комісії ОУН Миколи Сціборського. На запитання, якою має бути форма державного правління майбутньої Української республіки було дві відповіді. На демократичній республіці наполягали В. Винниченко та інші колишні керівники Української Народної Республіки. Конституційну монархію пропонували прибічники гетьмана Скоропадського. М. Сціборський пропонував третій шлях. Згодом саме він створить проект Конституції України, де у першому параграфі буде проголошено, що Українська держава є державою тоталітарною. Головою держави є вождь, що обирається довічно і відповідальний лише перед Богом, історією та власною совістю.

Сьогодні, з висоти часу, що минув, важко судити про таку позицію, насамперед її слід зрозуміти, поглянувши на те, що відбувалося більш як пів століття тому, очима учасників тих подій. Авторитарна система панує не лише у Німеччині та СРСР, розмірковував А. Мельник, вона є формою правління у невеликих, не схильних до авторитарної форми правління країнах. Угорець Хорті, фін Маннергейм, іспанець Франко зберегли свої національні держави, а ось чеський демократ Бенеш її втратив. Отже, коли у Європі розгорнулась боротьба не на життя, а на смерть, тоталітаризм, мабуть, є єдиним способом самозахисту окремих націй. На середину вересня підрозділи вермахту та український легіон вже впритул наблизилися до гаданої столиці Західноукраїнської держави міста Львова. У цей час Гітлер вирішує відкривати українські карти.

В'ячеслав Молотов, виконуючи обов'язки голови Уряду СРСР, одночасно виконував обов'язки й наркома закордонних справ СРСР. 16 вересня 1939 р. Молотов зустрічається у Кремлі з німецьким послом Шуленбургом. Їх розмова, що вражає цинізмом, остаточно ви-рішує долю Західної України: «...Загроза українському населенню не може бути приводом для радянських дій» — сказав посол. *«Однак у нас не було можливостей висунути інший аргумент, оскільки раніше Радянський Союз ніколи не виявляв занепокоєння щодо становища національних меншин у Польщі, не варто надавати значення таким дрібницям»* — відповів Молотов. *«В такому разі прошу мати на увазі, що без невідкладної інтервенції Радянського Союзу у політичному вакуумі на схід від політичної зони німецьких інтересів впливу можливе утворення нових держав»* — парирував посол. Дипломатичною мовою остання репліка німця означа-ла навіть не натяк, а пряму погрозу. Примара буферної української держави між Німеччиною та СРСР ставала реальністю. І Сталін нарешті віддає наказ Червоній Армії перейти кордон Польщі. Це сталося 17 вересня.

Зі спогадів поручника українського легіону І. Стебельського. «...Перед самим Львовом нас несподівано повідомили, що радянська армія має зайняти всю західну Галичину. Я стояв наче вкопаний. Гітлер, якому ми знову почали вірити, віддав Україну найбільшому ворогові нашого народу, ганебно використавши нас для своїх планів...»

Польща була остаточно стерта з політичної карти Європи. Одночасно з нею під гусеницями німецьких та радянських танків перетворилося на хмари пилу і галицьке марево незалежної Західноукраїнської держави.

На кінець вересня 1939 р. німецько-польська війна закінчилася тріумфальною, майже братерською зустріччю передових частин вермахту і Червоної Армії. Дружні рукостискання німецьких і радянських офіцерів, спільні урочисті паради здавалися українським націоналістам якоюсь нереальною фантасмагорією.

Степан Бандера. Крайовий провідник Організації Українських Націоналістів і комендант Української військової Організації на західноукраїнських землях. Він ніколи не вибачить керівництву Головного проводу ОУН ганьби тих трагічних днів, коли вкрай здеморалізовані галицькі бойовики намагалися загубитися серед біженців і довжелезних колон польських військовополонених, які ще вчора були для них головними супротивниками.

Зі спогадів Степана Бандери. «...Йду поміж фронтами до Львова, що вже у більшовицьких руках. Немає ніяких інструкцій, крайові провідники здезорієнтовані, не знають, що робити. Посилаю до Проводу зв'язкового, але відповіді не маю. У нас повний хаос...»

Особливо вражали Бандеру настрої переважної більшості людей Західної України, які зустрічали Червону Армію з надією і піднесенням. Дивувало навіть те, що дівчата дарували квіти своїм східним однолітками.

Здавалося справді, за свою багатовікову історію український народ вперше об'єднується у власну багатовікову державу. Але це була держава-примара. Ейфорія пройде вже через декілька місяців.

Степан Бандера

Із щоденника Олександра Довженка, українського кінорежисера, уродженця центральної України, який разом з Червоною Армією у 1939 р. увійшов у Львів: «Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда, а друга — вигадана і неіснуюча, така якою її хотіли бачити, але вона вважатиметься за дійсну».

Одночасно із встановленням радянської влади у Західній Україні німецька військова машина вже була переорієнтована на Захід. Блеф про велику Україну вже був Гітлеру непотрібний, а отже, і непотрібними для рейху ставали й українські націоналісти. Пакт із СРСР, відверто визнавав Гітлер, доволі ясно показує, що плани Німеччини експансії на Україну були вигадкою. Вермахт розформовує військові підрозділи ОУН, а вище політичне керівництво Німеччини дедалі частіше отримує різкі аналітичні записки Головного управління імперської безпеки.

З документів РСХА. «...Недоцільно і нерозумно розглядати ОУН як значну силу і підтримувати штучно її існування, тим більше, що своєю діяльністю вона являє загрозу державній безпеці Німеччини. Було б єдино правильним ліквідувати це угруповання...»

Підставами для таких висновків стали донесення агентури про серйозні політичні конфлікти всередині самої Організації українських націоналістів.

Краків, 1940 р. 5 квітня С. Бандера пише листа Голові центрального проводу ОУН полковнику А. Мельнику, у якому сповіщає про те, що він перебирає на себе керівництво Організацією. Таке рішення базувалося на постанові нелегальної наради керівників окружних екзекутив Польщі та Західної України, які висловили недовіру центральному керівництву. Зокрема була визначена небезпечною подальша орієнтація Організації тільки на Німеччину. У відповідь А. Мельник звинувачує С. Бандеру у спробі внутрішнього перевороту і віддає до суду революційного трибуналу. Відбувся розкол ОУН, обидва крила зберігають попередню назву, додавши до неї перші літери прізвищ своїх вождів. ОУН (м) підтримали ветерани Організації, а за ОУН(б) пішла переважно молодь, яка вже не вірила обіцянкам Рейху і була налаштована відверто проти фашизму.

Від радикальних заходів проти ОУН обох крил, свого нещодавнього союзника, Гітлера втримала прагматична позиція шефа імперської розвідки адмірала Канаріса. Було вирішено обмежитися суворою забороною на будь-які самостійні дії ОУН. Однак, якщо поміркованих мельниківців ще можна було прибрати до рук, то взяти під контроль бандерівців, які діяли на непідвладній гестапо Західній Україні, виявилося значно складніше. Довелося звернутися по допомогу до НКВС. Про це свідчить одна вельми загадкова історія.

Навесні 1940 р. раптово з'являється анонімна ініціатива щодо утворення доволі дивної підпільної організації під назвою Українська національно-комуністична армія — УНК.

Зі спогадів С. Бандери. «...Найцікавішим є те, що до виникнення УНК спричинилось також НКВС, бо деякі українці — організатори УНК недавно працювали не тільки у гестапо, а й у більшовицькій агентурі, які підтримували таємні контакти з радянською амбасадою у Берліні...»

Спільна спроба гестапо та НКВС замінити неблагонадійну ОУН на більш керованого і прогнозованого мутанта з тріском провалилася. Не вдалося чекістам знешкодити керівництво галицького Крайового проводу і традиційними засобами. Організацію рятував величезний досвід багаторічної підпільної боротьби. Наприклад, у той час чекісти та їх привезена агентура одягалася досить чудернацьки, цивільний костюм вони одягали разом з чоботами. У європейських містах так ніхто не вдягався.

У планшетах багатьох офіцерів, що приємно розмовляли з місцевими жителями, уже лежали таємні інструкції наркомату внутрішніх справ.

З директиви НКВС. «...Арештувати і оголосити заручниками представників дворян, поміщиків, капіталістів, чиновників урядових адміністрацій та керівників контрреволюційних партій. Одночасно розгорнути слідство задля виявлення підпільних організацій і розпочати утворення агентурно-інформаційної мережі...»

Традиційні й відпрацьовані роками методи радянізації оригінальністю на Західній Україні не відзначалися. Нічні арешти, повсякденні розстріли без суду і слідства ставали повсякденним явищем. Ворога знищували під корінь, разом з родинами. Всього за півтора року нова влада репресувала і вивезла до Сибіру 300 тис. людей. Оунівці вдавалися до актів у відповідь: вбивали комуністів та чиновників, що приїхали зі східних регіонів, підпалювали оселі місцевих активістів і доносників. Насильство завжди породжує насильство.

Із щоденника О. Довженка. «...Ах, коли б мені вистачило сили та часу написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів, як народ український був тут ні при чім...»

О. Довженко розумів, що немає значення, хто розпочав цю братовбивчу війну, а має значення те, хто зробив цю війну частиною державної політики. Це добре розумів і Сталін.

Потсдам, 1945 р. 17 липня у радянській зоні окупації розпочалася прес-конференція представників держав антигітлерівської коаліції, на якій зокрема розглядалися питання щодо умов організації суду над вищим політичним і військовим керівництвом Німеччини, відомого у майбутньому Нюрнберзького процесу. Цій частині переговорів Сталін приділив особливу увагу й особисто переглядав документи, що мали попасти до матеріалів справи. Більш того, він пише перелік питань, які з огляду на радянські інтереси неприпустимо розглядати на суді. Там прямо сказано, що з обговорення має бути виключено питання зовнішньої політики СРСР періоду укладення радянсько-німецького пакту про ненапад і все, що з цим пов'язане. Західним союзникам теж було що приховувати. І вони погодилися на обмін списками незручних тем. Було вирішено не згадувати на процесі Мюнхенську змову і зраду Чехословаччини, ані історію приєднання Західної України до СРСР.

Але на початку 40-х років ніхто ще про відповідальність не думав. І допоки Сталін проводить зачистку українських патріотів у Західній Україні, Гітлер почергово окуповує Норвегію, Данію, Бельгію та Голландію, а 15 червня 1940 р. капітулювала Франція.

Здавалося, що у новій, заново перекроєній Європі не було вже місця навіть міфу про Велику Україну. Однак саме у цей момент він знову виникає з небуття. Радянський Союз раптом вимагає від Румунії передачі йому Бессарабії та Буковини і одночасно доводить це до відома посла Німеччини у СРСР.

З донесення Ф. Шуленбурга. «...Я зауважив Молотову, що північна Буковина, яку вимагає СРСР ніколи не належала навіть царській Росії. Молотов заперечив, що Буковина є останньою частиною, якої бракує для возз'єднаної України».

Тепер вже у Берлінських колах з подивом вислуховують напівзабуту, саму ж придуману нацистами теорію про необхідність возз'єднання українських земель. А. Гітлер сприймає це з розумінням. І коли румунський уряд звертається за підтримкою до Німеччини, він відповідає відмовою. А. Гітлер розсудив, що, за умови доброзичливого ставлення Й. Сталіна, Україна може бути сировинним додатком рейху навіть без її окупації. Керівник СРСР і так справно заправляв українським пальним німецькі танки та літаки із захоплених нафтових свердловин Дрогобича і Бориславa, не кажучи вже про постачання сотень тисяч тонн пшениці, величезної кількості марганцю та інших багатьох стратегічних видів сировини.

З виступу А. Гітлера. «...Чим більше Німеччина і Росія стоятимуть спиною до спини проти зовнішнього світу, тим більшими будуть їх досягнення у майбутньому. Вперше на землі не буде сили здатної протистояти цим двом державам...»

Новий похід більшовиків українських націоналістів вже не здивував. Бессарабію і Буковину Червона Армія займала вже в офіційному статусі агресора. Саме з таким формулюванням СРСР було виключено з Ліги націй за напад на Фінляндію.

«...Якщо Сталін хоче тільки возз'єднати українські землі, — міркував С. Бандера, *— то навіщо прихопив ще й Прибалтійські держави, навіщо розпочав виснажливу війну з фінами. З десятка окупованих у Європі країн Червона Армія увійшла на територію шести, а тому велика Україна — це знову блеф для прикриття якихось інших планів».* Оцінюючи заплутане хитросплетіння європейських політичних інтриг, провідник українських націоналістів, мабуть, один із перших робить точний висновок.

З документів ОУН(б). «...На Європейському континенті зараз домінують дві імперіалістичні ідеї — німецька ідея світового рейху та російська ідея світової революції. Протистояння між ними є за своєю суттю не боротьбою двох суспільно-політичних систем чи ідеологій, а конкуренцією за панування на тому самому просторі...»

Те, що двоє звірів не зможуть ужитися в одному лігві, С. Бандера відчув точно. Проте тоді важко було навіть уявити, який політичний детектив передуватиме їх прямому військовому зіткненню. У вересні 1940 р. Німеччина, Італія та Японія укладають знаменитий тристоронній пакт, що передбачав розширення військової та економічної співпраці між цими державами. Через місяць приєднатися до цієї коаліції А. Гітлер запропонував і СРСР. У зв'язку з цим, до Берліна на зустріч з Ріббентропом прибув Молотов, згодом до їх бесід долучається і сам Гітлер. Між ними обговорюється майбутній розподіл світу. Переговори проходять доволі успішно, але тут відбувається щось незбагнене. Гітлер раптово відмовляється від власних намірів і вже у грудні 1940 р. підписує таємну директиву, яка увійде в історію під назвою «План Барбаросса», що передбачав план нападу на СРСР. Причини таких політичних віражів стануть зрозумілими лише через двадцять років.

...Західний Берлін 1962 р. У серпні тут оприлюднюють щойно знайдені в архівах документи, що спричинюють справжню сенсацію. Справа у тому, що у листопаді 1940 р. Сталін таки дав згоду на вступ СРСР до Троїстого союзу, але за певних умов, які він виклав у п'яти таємних протоколах. Головну суть цих вимог німецькі аналітики представили Гітлеру у вигляду карти. Апетити Кремля було наочно зображено довжелезними подвійними стрілами, що перетинали практично всю Західну частину Європи. За участь у пакті Сталін претендував на створення радянських військових баз на Балканах та Босфорі, на вихід до берегів Норвегії та Ла-Маншу. У пояснювальній записці йшлося про підозріле скупчення частин Червоної Армії на кордонах Рейху і про активне рекогносціювання місцевості, у якому активно беруть участь представники вищого політичного та військового керівництва СРСР. Стріли на карті ретельно обходили територію Німеччини, але не треба було бути великим стратегом, щоб можна було уявити собі, що може статися, коли ці сталінські лещата зімкнуться.

А. Гітлер нарешті збагнув, що Й. Сталін прагне не ділити світ, а одноосібно його завоювати. І міф про велику радянську Україну лише прелюдія до великої радянської Європи. Навесні 1941 р. вермахт розпочав Балканську кампанію, втім захоп-

лення Німеччиною Югославії та Греції було вже стратегічною підготовкою Німеччини до війни з СРСР. Питання полягало лише у тому, хто розпочне першим. У цей час німецька військова розвідка поновлює переговори з усіма можливими союзниками Німеччини у війні проти СРСР, про що начальник другого відділу Абверу Е. Лахузен робить відповідний запис у своєму щоденнику: *«...Я дав наказ вступити у контакт з лідерами українських націоналістичних угруповань. Необхідно було організувати антибільшовицький повстанський рух в Україні. Він мав на меті послабити міць Червоної Армії і переконати світову громадську думку у повному розладі російського тилу...»*

Україна реально перетворювалася на поле битви за світове панування. У цій бійні двох гігантів невеличка роз'єднана група українських націоналістів наважується на ще одну відчайдушну спробу відродити власну Українську незалежну державу. З цього моменту відкриваються найбільш трагічні та героїчні сторінки українського національно-визвольного руху.

Зі спогадів С. Бандери. «...А. Мельник вважав, що планування національно-визвольної боротьби має бути пов'язане з Німеччиною. Я обстоював ту точку зору, що ми не маємо таких союзників, щоб узгоджувати наші плани з їхніми...»

Розрахунок лише на власні сили був не менш ризикованим, чим розрахунок на зрадливого і ненадійного союзника, але третього шляху для українських націоналістів вже не було.

О. Довженко через багато років писав: «...Все наше зрадництво та підлість під час усієї історії возз'єднання Східної та Західної України є, кажучи по суті, цілковитим обвинувальним актом, чимось таким, що історія не повинна нам пробачити, чимось таким, за що людство повинно нас зневажати, якби воно, людство, знало це про нас...»

22 червня обидва диктатори розпочали між собою війну, і в українців не було жодного найменшого шансу залишитися поза цією війною. Обидва крила Організації українських націоналістів відчайдушно стають на лінію перетину двох вогнів.

З документів ОУН. «...Наше завдання у такій ситуації полягає у тому, щоб не допустити, щоб Україна була лише місцем розгри чужих сил. Власною боротьбою, власними силами та засобами, а також за власною ініціативою будуванням власної держави ми повинні здобути собі роль учасника цієї війни...»

Якщо А. Мельник робить ставку на союз з Німеччиною, то С. Бандера в остаточну перемогу Німеччини не вірить. Він розмірковував: *«...Навіть якщо Німеччина переможе СРСР мілітарно, ця перемога не дасть Німеччині виграшу у війні з рештою світу, який її продовжить. Час працює проти Німеччини, а отже цей проміжок часу від сьогодні до того, коли закінчиться війна, ОУН має створити такий стан речей на землях України, щоб його перекреслення було вже неможливим жодною військовою та політичною силою...»*

А тому С. Бандера розпочинає власну вкрай ризиковану і небезпечну гру. Щоб зрозуміти, на чому ґрунтувалися його розрахунки, варто звернутися до потаємних процесів, що відбувалися за лаштунками політичного життя Рейху, про що майже не згадувала радянська історіографія.

Берлін, 1940 р. 25 травня шеф німецької Служби Безпеки рейхсфюрер СС Г. Гіммлер подає на розгляд А. Гітлеру план звільнення життєвого простору для арійських народів внаслідок використання території нижчих рас. Багато у чому цей план уже було випробувано нацистами в окупованій Польщі. І цей досвід пропонувалося використати на східнослов'янських землях. Зокрема в Україні, як і в Польщі, передбачалася повна колонізація з перспективою знищення та депортації значної частини українського населення. Проте у Гіммлера несподівано з'явилися опоненти. Альфред Розенберг, якого А. Гітлер призначив своїм уповноваженим з розв'язання проблем східноєвропейського простору, подає фюреру свій план дій: «...Упродовж тривалого часу Київ був головним центром варязької держави з нордичним панівним прошарком і протистояв Москві, — писав Розенберг, — а тому нашим політичним завданням має бути підтримка прагнень українців до національної незалежності. Тим більше, що у

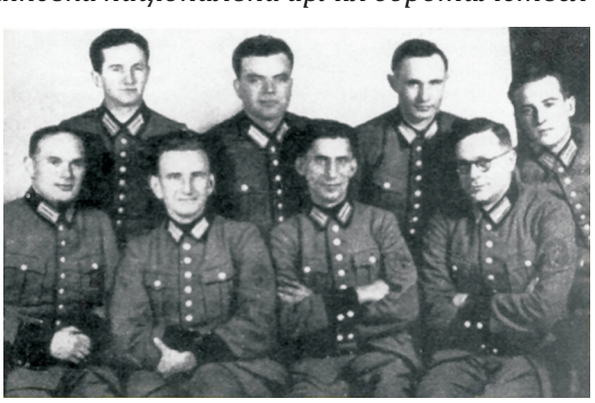
війні з Росією це дасть нам певну як тактичну, так і стратегічну перевагу...» *У суперечці з Гіммлером Розенберга підтримали генерали Вермахту та військової розвідки. Гітлер опинився перед вибором.*

Саме на цій розбіжності зробить свою ризиковану ставку С. Бандера. І саме у цій небезпечній грі на внутрішніх суперечностях гітлерівського керівництва отримає свою першу тактичну перемогу. В історії українського національно-визвольного руху зав'язувалась інтрига чергового політичного детективу. Заручившись підтримкою А. Розенберга, С. Бандера несподівано виступає з дивною політичною ініціативою, сенс якої спочатку не розуміють навіть його прихильники. Всупереч власним ідеологічним переконанням він створює у Кракові Український національний комітет (далі — УНК), до якого входять представники усіх політичних напрямків. Що більше, ОУН(б), яка тільки себе вважала єдиним легітимним представником українського народу, делегує цьому комітетові право переговорів з німцями щодо створення Української держави.

Лев Ребет, один з провідних теоретиків української політичної еміграції, автор наукових праць в галузі політології й права, член ОУН(б). Він був одним з небагатьох, хто знав, що дивні та, на перший погляд, нелогічні дії С. Бандери є насправді реалізацією таємного плану, із яким були ознайомлені лише його найближчі соратники. Зі спогадів Л. Ребета: «...Почалася нова політика ОУН, політика доконаних фактів, це йшло спершу тим легше, бо вся увага гестапо була звернена на роботу Українського національного комітету. Поліції навіть не снилося, що за цією акцією рівнобіжно йде друга акція, що за своїм задумом і засобами далеко перевищує першу...»

Суть такої таємничої політики ОУН(б) доконаних фактів проявилася вже на самому початку німецько-радянської війни. Разом з частинами вермахту у перших же боях бере участь окремий спецпідрозділ Абверу батальйон «Нахтігаль». Бійці цього батальйону були одягнені у німецьку форму, але свою частину вони іменували як Дружину українських націоналістів. На чолі рот батальйону стояли тільки українські офіцери. Його командиром був майбутній головнокомандувач УПА Роман Шухевич. За домовленістю з Абвером батальйон склав присягу на вірність не Рейхові, а Українській державі, тому важко з упевненістю сказати, хто кого використовував, — німці — українців для цілей Абверу, чи українці — німців, для утворення кістяка майбутньої Української армії. Як би там не було, але 30 червня згідно з заздалегідь розробленим планом ОУН(б), ще до приходу німецьких військ, батальйон «Нахтігаль», за підтримки підпільних бойових груп, вибиває зі Львова залишки частин Червоної армії та піднімає над Львівською ратушею синьо-жовтий прапор. Увечері того ж дня Львівська радіостанція передає заяву ОУН, яка, попри всі словесні запевнення ОУН у відданості Рейхову, викликала шок у гітлерівського керівництва.

З радіозвернення ОУН. «...Волею Українського народу проголошуємо про відновлення Української Незалежної Держави. Українська Держава буде тісно співдіяти з Великонімеччиною Адольфа Гітлера, а Українська національна армія боротиметься спільно з союзною німецькою армією за Суверенну Соборну Україну...»

Старшини батальйону "Нахтігаль"

У цьому радіо зверненні повідомлялося також, що Акт про відновлення Української державності було прийнято Національними зборами Західної України, які також обрали й членів тимчасового українського уряду. Те, що ці збори розпочали свою роботу ще до приходу основних сил німецьких військ свідчило про точний задум, а саме — діяти на випередження. Польові командири вермахту вважали, що усе це відбувається за узгодженням з

Берліном. У них навіть підозри не виникло, що усе це українські націоналісти роблять самостійно, не узгоджуючи свої дії з німецьким верховним політичним і військовим керівництвом. Ще й більш того, підготовка до цієї акції була настільки ретельно законспірована, що у складній недвозначній ситуації опинилися не тільки гітлерівці.

Андрій Мельник

Зиновій Книш. Бойовий референт Української військової організації, письменник і публіцист, член ОУН (м). Він був свідком того, як реагували на Львівські радіозвернення у штабквартирі проводу полковника А. Мельника: «...Ми відчували у тому якусь містифікацію. Такі акти можливі або у згоді з німцями, або проти їхньої волі. Повне божевілля вступати з ними у збройну боротьбу тепер... Від страшної напруги на чолі голови проводу виступили краплини поту... мовчимо, стоїмо перед загадкою...»

До честі А. Мельника, він не відхрестився від рішень Львівських зборів і підписав заяву про підтримку українського тимчасового уряду. *«...Своїм, здавалося, безглуздим вчинком,* — міркував А. Мельник, — *С. Бандера поставив на карту не тільки власне життя, а й долю всієї Організації, про те навіть частковий успіх української справи дає можливість на деякий час перехопити у німців ініціативу».*

Ймовірно, що саме підтримка цієї акції лояльними до німців мельниківцями, викликала розгубленість Гітлера у перші дні після подій у Львові. Як би там не було, але в умовах початкового періоду війни Гітлер не ризикнув остаточно посваритися з українськими націоналістами, а тому не пішов на жорсткі каральні заходи.

З документів Гестапо. «...Берлін, 4 липня 1941 р. Таємно... Визнання Німеччиною тимчасового українського уряду де-факто немає, однак, враховуючи ситуацію, слід ухилитись від вживання енергійних заходів проти узурпаторів, бо очікується початок передбаченого повстання за лінією радянського фронту у напрямку Житомира і Києва...»

Через декілька днів, коли німецькі передові частини вирушать далі на схід, увесь склад українського тимчасового уряду гестапо буде заарештовано і відправлено до концтабору Заксенгаузен. Туди ж перевезуть і С. Бандеру. З того часу він ніколи не повернеться в Україну, туди, де завдяки його відчайдушному вчинкові вже розпочались незворотні процеси, адже головним у його задумі було не формальне проголошення незалежності. С. Бандера свідомо ставив під удар себе й уряд, щоб таким чином відволікти увагу німців від низових структур ОУН — опори та основи майбутньої Української держави. Поки гестапо розбиралося з керівництвом проводу, в Україну увійшли сотні похідних груп ОУН, що були таємно утворені ще до війни. Це були «троянські коні» ОУН. Їх головним стратегічним завданням було не військове, а політичне завоювання українських територій. Як не парадоксально, але добре підґрунтя для цього готувала і сталінська влада.

Москва, 1937 р. 28 грудня всесоюзний староста М. Калінін направляє наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову тривожного листа у якому він пише: «...Надсилаю Вам скарги на керівництво рад та слідчі органи НКВС, кількість яких швидко зростає, і це не може залишатися поза увагою...» Призначена комісія партійного контролю розпочала перевірку скаржників і невдоволених. На цей раз відповідь була, і, як завжди, традиційна. До мільйонів жертв громадянської війни, колективізації й голодомору, додались сотні тисяч жертв репресій 1937-1938 років. А влітку 1941 р. відкриті підвали катівень НКВС зробили більше, аніж пропаганда ОУН та німців. До того ж, свою роль відіграли й накази з Кремля, за якими зрадниками оголосили не тільки 3 млн.

червоноармійців, які потрапили у німецький полон у перші місяці війни, але і їх родини. В результаті — значна частина населення України зустрічало німецькі війська як визволителів.

Слідом за німцями у щойно захоплені міста і села України входили похідні групи ОУН і відразу перебирали на себе організацію місцевого самоврядування. Зацікавлене у наведенні порядку в тилах частин, що йшли в наступ, командування вермахту цю тактику прагматично підтримало, тим більше, що оунівці розпочинали з таких невинних на перший погляд акцій, як організація дозвілля та відпочинку німецьких солдат. Поступово на всій окупованій німцями території України з'явилася українська адміністрація. Вона організовує біржі праці, намагається налагодити систему торгівлі й навіть відкриває початкові школи. Починають працювати театри та кінотеатри, з'являються видання українських та російських газет. Зрештою за ініціативою А. Мельника у Києві створюється Українська національна рада, яка намагається координувати дії української влади в регіонах.

З Меморандуму Української національної ради. «...Українська національна рада має намір стати соціально-політичним представником українського народу і розвивати суспільне життя в таких галузях як господарство, культура, освіта, релігія і церква, займатися інформуванням громадян, громадською і соціальною допомогою...»

Не дивлячись на ідеологічні розбіжності, державотворчу діяльність бандерівці та мельниківці спочатку вели спільно. І саме з цієї обставини пов'язана подія чи не найзагадковішого початкового періоду війни. У захопленому німцями Житомирі за нез'ясованих і нерозкритих обставин гине один з провідних членів мельниківського Головного Проводу Микола Сціборський. Підозра в організації замаху впала на керівника однієї з похідних груп ОУН(б) Кіндрата Полуведька, оскільки непричетність до цього замаху німців була очевидною, і Мельник звинуватив у вбивстві бандерівців. Цієї версії дотримувалися аж до кінця 1990-х років, коли вийшли з друку мемуари колишнього генерала НКВС П. Судоплатова: *«...На нас працював ще один агент, колишній підручний Коновальця, Полуведько. Він регулярно надсилав звіти в НКВС...»*

Навіть у вирішальний момент двобою з Гітлером Сталін не залишає поза увагою дії українських націоналістів. Якщо Кіндрат Полуведько був агентом НКВС, то є всі підстави припустити, що вбивство одного з провідних керівників ОУН було провокацією чекістів, не першою і не останньою у цілеспрямованому розпалюванні ворожнечі між мельниківцями й бандерівцями. Саме після цього вбивства братовбивчі сутички між обома фракціями ОУН стали звичайним явищем. Сталін виявився більш далекоглядним, ніж Гітлер. Він розумів, що організація національного самоврядування несе загрозу не стільки Рейхові, скільки радянській владі. Колишній нарком у справах національностей мав вже досвід війни в Україні й добре знав, що навіть ілюзія створення власної держави тут набагато ефективніша за прямолінійну окупаційну політику, бо здатна привернути на сторону завойовника велику частину населення. Гітлер цього не зрозумів і фактично підіграв Сталіну.

Вальтер Шелленберг, бригаденфюрер СС, начальник 6 відділу Головного управління імперської безпеки — РСХА. Зберігся запис його бесіди з його начальником Р. Гейдріхом, яка свідчить про те, що влітку 1941 р., обираючи напрямок окупаційної політики в Україні, Гітлер остаточно робить вибір на користь теорії звільнення життєвого простору.

Із щоденника В. Шелленберга: «...Фюрер хоче якнайшвидше створити безпощадну економічну систему, спираючись на поліцію, з якою не міг би зрівнятися навіть НКВС...» — сказав Гейдріх. *«...Якщо національностям, які ненавидять радянську систему і можуть бути залучені на нашу сторону, не надати автономії, їх важко буде утримати у покорі...»* — парирував Шелленберг. *«...Ви, Шелленберг, зовсім не знаєтесь на таких речах, цілеспрямоване здійснення жорстких заходів дасть той самий ефект...»* — відказав Гейдріх.

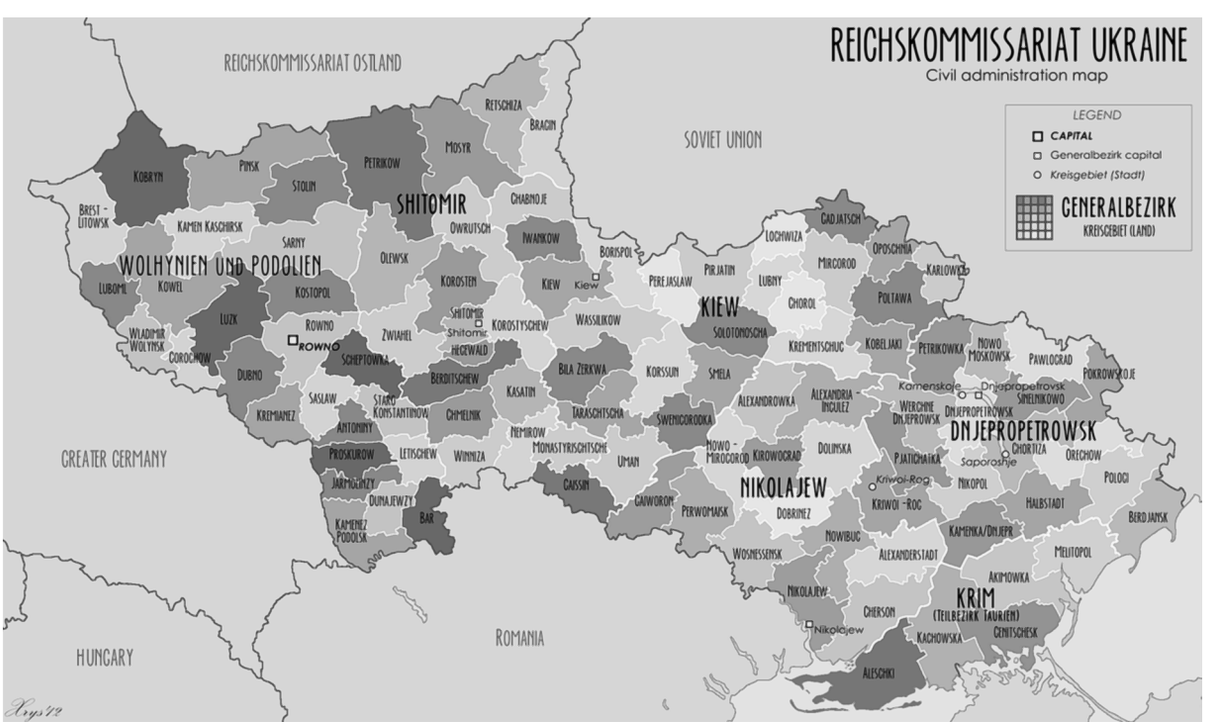
До середини осені 1941 р. німецькі війська захопили майже всю Україну. Вслід за тим, як Червона армія відступала, частини вермахту просувалися все далі на схід, і

військова адміністрація здавала свої повноваження силам внутрішнього порядку, гестапо і спеціальним підрозділам СС, так званим «айнзацкомандам». Налагоджувати їх діяльність в Україну прибув особисто Гіммлер, розпочалося практичне втілення нової окупаційної політики Гітлера.

З документів гестапо. Таємно. «…Айнзацкоманди вживають заходів проти діяльності українських націоналістів, вони розформовують органи самоуправління та служби правопорядку, що їх створила ОУН, і займаються організацією нової міліції…»

Оунівці справді формували озброєні загони служби правопорядку, іноді вони називалися поліцією, іноді силами самооборони, але насправді мали стати основою майбутніх українських збройних сил. Гітлерівці точно відчули небезпеку, а тому розпочали створення власної української допоміжної поліції, так звану «шуцманшафт». Шуцмани підпорядковувалися тільки німецькій окупаційній владі, а командний склад підбирався виключно з людей не пов'язаних з ОУН. Переважну кількість шуцманів німці вербували з радянських військовополонених. Саме ці формування використовувалися німцями для охорони концтаборів і єврейських гетто та у каральних акціях проти цивільного населення, зокрема й євреїв. Судячи з архівних документів, ані бандерівці, ані мельниківці не брали безпосередньої участі у цих акціях.

Наприкінці 1941 р. про незалежну Україну вже ніхто і не згадував. Німеччина та її союзники розпочали планомірний грабунок захопленої української території. Для зручності її навіть поділили: Закарпаття остаточно закріпили за Угорщиною, Північна Буковина, як і українські землі між Дністром і Південним Бугом відійшли до Румунії, а Галичину приєднали до Польського генерал-губернаторства. На решті території, площею понад 300 тис. км^2, було утворено рейхкомісаріат «Україна» з центром у м. Рівне. Його очолив Е. Кох, якого за схильність до репресивних методів управління навіть нацисти називали «другим Сталіним». Першими під удар регіонального фюрера потрапили бандерівці.

З документів гестапо. Таємно. «…Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання, а тому всі функціонери руху Бандери мають бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно страчені як грабіжники…»

Український батальйон «Нахтігаль» німцями було терміново відкликано з фронту і розформовано. Більшість бандерівців у керівництві українського самоврядування було заарештовано, а на членів похідних груп розпочалося справжнє полювання. Дійшла черга і до поміркованих мельниківців.

З документів. гестапо. Таємно. «...Центр організації руху Мельника у Києві досить ефективно провокує незадоволення українців владою рейхкомісаріату...»

Міф про незалежну українську державу остаточно розвіявся, коли німці розпустили мельниківську Українську національну раду, а її керівників розстріляли у Бабиному Яру, арешти й страти українців ставали звичним явищем. Підписаний Гітлером декрет під назвою «Ніч і туман» закликав до тотального фізичного знищення навіть потенційних противників Рейху, тільки в Україні було створено 50 гетто і понад 200 концтаборів.

Швидкоплинний «медовий» місяць між нацистами та українськими націоналістами завершився. Розпочинався новий, збройний етап боротьби українців.

На кінець 1941 р. німецькі війська майже повністю окупували Україну, про що відкрито оголосив доктор Геббельс на одному з численних мітингів. Втім, ніхто не здогадувався про потаємні думки головного пропагандиста Рейху, які він довіряв тільки своєму щоденнику: *«...Становище, коли мешканці України з радістю зустрічали німецькі війська, докорінно змінилося. Ми надто боляче вдарили українців по голові...»* Цей висновок ґрунтувався на таємних аналітичних записках імперської служби безпеки.

З документів гестапо. «...Таємно. Об'єкт — група Бандери. Плани ОУН відверто спрямовані проти Рейху. У сприятливий для українців момент будуть сформовані загони партизанів, і наші окупаційні війська зазнають нападу...»

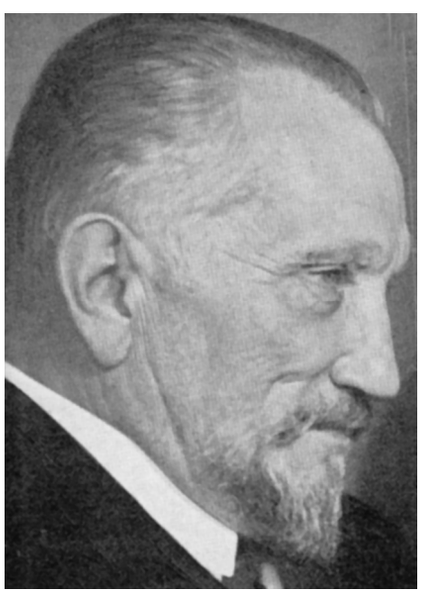
Цікаво, що восени 1941 р. такі повідомлення про діяльність об'єкта — група Бандери, у німецьких аналітичних зведеннях практично ніколи не потрапляли до категорії особливо важливої інформації. Натомість, під грифом «Терміново» у німецьких донесеннях з'являється інший об'єкт, який на той час турбує гестапо значно більше.

З документів гестапо. «...Таємно. Терміново... Об'єкт — УПА. За згодою німецької влади українцями було створено військове формування під назвою «УПА-Поліська Січ». Хоча невдовзі воно було розпущене, її загони знову підпільно зібрані і вже нараховують значну кількість багнетів...»

Отже, ОУН не була першою у створенні збройних формувань українського національно-визвольного руху. Більш того, і добре знайома нам за абревіатурою «УПА» — Українська повстанська армія також не була створена Організацією українських націоналістів і від початку нею не очолювалася.

Андрій Лівицький, у 1919 р. заступник Голови уряду УНР Симона Петлюри, міністр юстиції. З 1926 р. після загибелі С. Петлюри — Президент УНР в екзилі, тобто за кордоном. Хоча уряд УНР і перебував у жорсткій ідеологічній опозиції до ОУН, їхні стратегічні плани щодо необхідності спротиву як Гітлеру, так і Сталіну були тотожними. Ще напередодні німецько-радянського зіткнення А. Лівицький дає стартову настанову своїм соратникам.

З наказу А. Лівицького. «...З вибухом війни відразу поставити під зброю партизанські загони. До організації регулярної української армії Суверенної Української Держави масового повстання не піднімати, маневруючи між двома чужими силами...»

Андрій Лівицький

На перший погляд, настанови А. Лівицького здаються повним абсурдом. І щоб зрозуміти, про яку регулярну українську армію йдеться, необхідно повернутися до подій, що відбулися за рік до появи цього наказу.

Варшава 1940 р. 20 червня таємно від окупаційної німецької влади А. Левицький збирає нараду українського уряду в екзилі і затверджує план створення майбутньої регулярної армії Української народної республіки. Його автором був колишній петлюрівський генерал Володимир Сальський. Уже через декілька місяців скориставшись тим, що органи НКВС зосередили всю свою діяльність на боротьбу з підпіллям ОУН, десятки емісарів УНР входять на Західну Україну. Радянська адміністрація навіть не підозрювала, що багато з тих, хто лояльно голосував на мітингах і брав активну участь в акціях нової влади, насправді були членами підпільної організації під назвою «Українське національне відродження». З приходом німців ця Організація мала перейти на легальне становище перетворившись на українську міліцію, щоб надалі під цим прикриттям розгорнутися у повноцінну Українську армію. Щоправда — в Армію без держави.

З вибухом війни командування вермахту, у якого не було ні часу, ні бажання займатися кропіткою роботою у тилу, охоче перекладає її на плечі новоствореної української організації «Поліська Січ», яка розмістила свою штаб-квартиру у м. Олевську. Німці, навчені досвідом організації українського бандерівського батальйону «Нахтігаль», який у перші дні війни вийшов з-під німецького контролю, не надали Поліській Січі статусу національного формування. Проте влада на місцях фактично переходить до неї, і вони керуються лише розпорядженнями під якими стоїть підпис «Отаман Тарас Бульба».

Тарас Бульба-Боровець

Тарас Боровець, псевдонім «Бульба». Полковник, прихильник уряду УНР. Після приєднання Західної України до СРСР керівник української підпільної організації під назвою «Українське національне відродження». З 1941 р. — командувач УПА УНР.

Вже восени 1941 р. Т. Боровець під виглядом підготовки поліцаїв відкриває декілька шкіл молодших командирів і збільшує чисельність Поліської Січі до десяти тисяч бійців. Таким чином, план А. Лівицького набував реальних рис.

Зі спогадів Т. Боровця. «...Тепер у нас у кожному містечку стоять військові сили до двох батальйонів, а в кожному селі — щонайменше — сотня з кулеметами та прихованими гарматами. Наша нібито міліція офіційно підпорядковується наказам німців, а неофіційно — Головній Команді УПА...»

Так вдало розпочату гру Т. Боровця несподівано порушує конфлікт німців з ОУН. Одночасно з репресіями в ОУН С. Бандери та А. Мельника німецька окупаційна влада розформовує і Поліську Січ.

Ганс Франк. Нацистський партійний діяч, рейхсміністр юстиції, з 1939 р. керівник генерал-губернаторства, до якого були включені землі Західної України. Восени 1941 р. під час одного з виступів він цинічно заявив: «...В українців не повинно створю ватись враження, що ми можемо визнати державну самостійність України, якщо ми виграємо війну, то українців можна буде пустити хоч на фарш...»

Безглузда репресивна політика німців в Україні тільки прискорила наростання збройного спротиву українців. За іронією долі, самі ж німці сприяли народженню Української повстанської армії й забезпечили її високу боєздатність, адже умовами вступу до української поліції були бездоганне здоров'я, освіта — не нижча за чотири класи, відсутність судимості. Це пізніше радянські ідеологи створять міф про колишніх кримінальних злочинців, які нібито складали основу українських націо-

налістичних загонів. Як і планувалося, у січні 1942 р. загони «Поліської Січі» організовано перейшли у ліси на нелегальне становище. І Т. Боровець доповідає урядові УНР про повну готовність до повстання, проте президент А. Лівицький нагадує Боровцю про існування іншого, не менш небезпечного ворога.

З листа А. Лівицького, адресованому Т. Боровцю. «…Відкрита збройна боротьба — це даремне проливання своєї крові і завчасна велика допомога більшовикам. Треба дочекатися допоки німецькі війська заглибляться на російську територію і тільки тоді розпочинати його бити, але не шляхом загального повстання, а окремими летючими бригадами…»

Але повстання вже практично почалося. Ще донедавна суто мирне цивільне населення поголовно мілітаризується. У селах і містечках Волині та Полісся стихійно виникають загони української місцевої самооборони, коли не вистачає вогнепальної зброї, населення гострить коси й ножі. У цій ситуації Т. Бульба-Боровець віддає наказ колишнім січовикам перейти до активних військових дій проти німців і очолити український національний рух спротиву. У цьому сенсі Т. Боровець проявив себе не тільки як хороший військовий тактик, але і як непоганий політичний стратег. Відсутність вкрай ортодоксальних націоналістичних гасел і політична толерантність залучали до лав повстанців найрізноманітніших прихильників, від монархічно налаштованих прибічників гетьмана Скоропадського, до нещодавніх командирів Червоної Армії. Народ гуртувала та об'єднувала дивна суміш антифашизму, антисталінізму і демократичного націоналізму.

Петро Вершигора, генерал-майор, Герой Радянського Союзу, активний учасник радянського партизанського руху, командир першої української партизанської дивізії. Він був одним із небагатьох, хто знайшов у собі мужність чесно визнати неспроможність малочисельних партизанських загонів, підпорядкованих Москві, серйозно впливати на ситуацію в Україні на початку 1942 р. Із його спогадів: «…Чи винні люди у тому, що в керівництві повстання проти німців були не більшовики, а націоналісти. Думаю, що винні у цьому ми з вами, що палець об палець не вдарили, щоби очолити народ…»

Це гірке визнання залишиться тільки в рукописі й до відомої книги генерала «Люди з чистою совістю» ніколи не потрапить, адже воно абсолютно не співвідносилось з офіційною статистикою щодо партизанського руху в українських підручниках з історії.

Київ, 1949 р. 26 січня з трибуни XVI-го з'їзду Компартії України Микита Хрущов урочисто оприлюднює фантастичну цифру учасників українського радянського партизанського руху — 220 тис. Втім, через декілька років, коли українські емігрантські видання почали друкувати статистику націоналістичного руху опору ця цифра перестала влаштовувати українське партійне керівництво. До 20-ї річниці перемоги над нацизмом Київська філія інституту історії партії розпочинає перерахунок учасників українського радянського руху опору, але тут відбувається конфуз. Скажімо, у Запорізькій області виявилося лише 400 партизан і підпільників. На офіційному звіті з'являється резолюція керівних партійних працівників «Невже так і було?» Ось тоді на-гора видаються нові, не ясно звідки взяті дані — 501 тис. партизанів і 100 тис підпільників. Ця цифра є абсолютно нереальною, навіть з урахуванням рейдових загонів, що приходили з Білорусії та Росії. Однак саме вона потрапляє до офіційної історії Великої Вітчизняної війни. До речі, національного складу учасників радянського руху опору в Україні так ніколи й не розголошували.

Зимою 1942 р. між гітлерівцями та українськими націоналістами розпочалася відкрита кривава війна. Гітлер не тільки не скористався національним піднесенням українського народу, але й вступив з ним у кривавий конфлікт, власноруч знищуючи потенційного союзника. Сталін спробував використати цю ситуацію на користь власній політиці. Свідченням того є низка подій, про які ніколи не згадувала канонічна історія Великої вітчизняної війни.

З документів гестапо. «...Таємно. Встановлено зближення між націоналістичним українським рухом і більшовиками. До більшовицьких банд дотримується прихильний нейтралітет...»

Про знаменитий спеціальний підрозділ Дмитра Медвєдєва НКВС «Переможці» радянські історики писали, мабуть, найчастіше, хоча ніколи не пояснювали того, чому цей загін з'явився на Рівненщині тільки у середині 1942 р. і яким чином так довго діяв у самісінькому центрі території, яку повністю контролювали загони українського національно-визвольного руху.

Зі спогадів Т. Боровця. «...До нашого штабу почали надходити відомості про бажання Генерального штабу Червоної Армії розпочати переговори з УПА про спільні дії проти німців. Через деякий час для проведення цих переговорів була скинута група більшовицьких парашутистів, якими командував полковник Медведєв...»

Головна команда УПА на своєму спеціальному засіданні вирішила піти на переговори. Т. Боровець справедливо вважав, що за будь-яких результатів це дасть можливість контролювати дії радянських партизан.

Олександр Лукін, професійний розвідник, підполковник, у 1942 р. начальник розвідки спеціального загону НКВС «Переможці». Перша зустріч Лукіна та Боровця відбулась у вересні 1942 р. на лісовому хуторі біля с. Стара Гута.

Зі спогадів Т. Боровця. «...Батьківщина, товаришу Боровець, дивиться на Вас як на народних месників і прощає Вам будь-які антирадянські акції в минулому...» — сказав Лукін. *«...Зауважу, пане Лукін, що жодного прощення ми не потребуємо, оскільки ми є збройними силами суверенної незалежної Української держави. Ви маєте її лише визнати...»* — парирував Т. Боровець. *«...Я доповім у Москву ці умови, але доказом спільної дружби може бути вбивство визначних членів рейхскомісаріату. Це створить німцям нестерпне становище в Україні...»* — відказав той.

Однак до створення спільними зусиллями нестерпного становища для німців так і не дійшло. Т. Боровець вчасно відчув, що подібна пропозиція більше схожа на провокацію, ніж на розумний план дій. Крім того, Москва через два тижні сповістила, що визнає суверенність Української держави, але такою вважає лише Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Відтак, стало зрозуміло, що більшовики намагаються лише виграти час, проте розпочинати міжусобицю в тилу у німців також не мало ніякого сенсу. Шансів на повну перемогу не було у жодної зі сторін, а тому вони прагматично погодилися на нейтралітет. І все-таки міжусобиця розпочалася, хоча радянські партизани до неї відношення не мали.

Львівщина, таємний постій 1942 р. На початку квітня нелегальна конференція ОУН(б) обговорює терміни та засади створення національної армії. «...Це повинна бути сильна, авторитарна, полишена усякого лібералізму військова організація, але створити її під час смертельного герця двох найбільших міліарних систем світу можна буде лише тоді, коли ці системи остаточно виснажать одна одну...» Така ситуація, на думку керівництва Проводу, склалася лише на початку 1943 р. Гітлерівці зазнають нищівної поразки під Сталінградом, і бандерівці розпочинають діяти. На відміну від добровольчого принципу армії Бульби, вони застосовують часткову мобілізацію жорсткими методами. Важливу роль у цьому відіграла і Служба безпеки ОУН(б), яка діяла відповідно до головної тези квітневої конференції: «...Збройна боротьба за українську державність повинна бути підпорядкована ОУН і планово оформитись у широкий національний рух, а не вилитись у партизанщину...»

Офіційно Днем створення бандерівської партизанської армії вважається 14 жовтня 1942 р., і умовно приурочено до традиційного свята Покровительки Українського козацького воїнства Покрови Пресвятої Богородиці. Насправді ж ця армія народилася тільки навесні 1943 р.

9 квітня 1943 р. до штабу Т. Боровця прибув на переговори уповноважений ОУН(б).

Василь Івахів, псевдонім Сонар, Комендант військового відділу ОУН(б). В ультимативній формі Т. Боровцю було запропоновано підкоритися і очолити об'єднані українські війська під керівництвом ОУН(б), інакше Сонар погрожував застосувати силу. Проте Головний отаман УПА відмовився.

Зі спогадів Т. Боровця. «...Ми згодні об'єднатися лише під проводом єдиного уряду України, де на демократичних засадах будуть репрезентовані всі політичні погляди...» — відповів Т. Боровець. *«Отже, Ви відмовляєтесь виконувати накази і директиви Проводу ОУН(б)...»* — підсумував Сонар. *«...Не буває війська будь-якої однієї партії. Це є тоталітарна диктатура, яка кожну армію і кожну націю доводить до катастрофи...»* — відрізав Боровець.

Відразу після невдалих переговорів бандерівці в односторонньому порядку проголосили, що усі підрозділи УПА переходять у їх підпорядкування. Стару назву армії зберегли, але додали до цієї назви абревіатуру ОУН. ОУН(б) руками Служби безпеки (далі — СБ) розпочинає масштабну зачистку політичних опонентів. Це є сумна сторінка українського національно-визвольного руху того періоду, хоча з іншого боку, у той непростий час повинна була бути єдина військова і політична сила, яка б спрямовувала і керувала боротьбою українського народу проти коричневих і червоних окупантів, за створення Соборної Незалежної Української Держави.

Вже вкотре в історії України знову повторюється трагічна боротьба за гетьманські клейноди. У цьому сенсі безмежний жовто-блакитний національний егоїзм Степана Бандери може бути не менш небезпечним, аніж коричневий націонал-соціалізм Адольфа Гітлера і червоний інтернаціонал-більшовизм Йосипа Сталіна — розмірковував Т. Боровець.

Прагнучи уникнути кровопролиття. загони Бульби спротиву не чинять, а сам отаман пише керівництву ОУН(б) сміливого і безкомпромісного листа.

З листа Т. Боровця до керівництва ОУН(б): «...Українську незалежну державу зможемо збудувати лише тоді, коли об'єднаємо під одним прапором увесь український народ, кожного українця. З тих поглядів я дозволю собі запитати Вас, за що Ви боретесь, за Україну, чи за ОУН, за Державу, чи за диктатуру у цій державі, за Український народ, чи тільки за свою партію?..»

Головний отаман Тарас Бульба-Боровець не був політиком, він був солдатом, але тоді, у шаленому вирі війни, у трагічній суміші жертовності і жорстокості, відданості та зрадництва, його не було почуто. Через декілька днів бандерівці вчиняють збройний напад на штаб бульбівців, отаманові вдалося вирватися, але велику частину його польових командирів було захоплено і розстріляно. Питання, для чого?

А ще через місяць відбулися події, які позначилися різким поворотом в історії українського національно-визхвольного руху. І правоту позиції першого українського командувача української армії без держави доведе саме життя.

Тут можемо говорити, що С. Бандера не зрозумів ролі народу і армії, бо по своїй молодості у нього не було такого життєвого досвіду, треба було шукати спільні позиції з Мельником, Боровцем, українськими еміграційними колами та урядом в екзилі, а не чубитися між собою.

Державу треба було будувати спільно з усіма політичними силами; армію треба було будувати вже тоді на демократичних засадах; більшовиків треба було бити, не допускаючи їх на територію УПА, і не йти з ними на переговори, щоб український визвольний рух представляли на переговорах усі сили, в тому числі і емігрантські, та єдиною силою вести переговори з Англією і США, добитися щоб УПА була визнана учасницею війни.

До літа 1943 р. напруга на радянсько-німецькому фронті сягнула апогею. Обидві сторони готувалися до вирішальної битви на Курській дузі, від якої залежав подальший перебіг усієї Другої світової війни.

Еріх Кох, нацистський партійний діяч, обер-президент Східної Пруссії, з 1941 р. рейхскомісар України. Він чудово розумів, що успіхи на фронті неможливі без надійного тилу, і тому безперервно надсилав до Берліна тривожні телеграми.

З донесення Е. Коха. «Таємно... Значну частину генеральних округів Луцька та Житомира в основному контролюють банди. Йдеться про територію у 17 тис. км^2... Територія, що далі на північ, практично теж не в наших руках...»

Визначення «банди» було даниною звичної пропагандистської риторики, оскільки навіть у Берліні знали, що йдеться про дисципліновані регулярні частини Української повстанської армії Степана Бандери, яка на той час вже налічувала понад 50 тис. досвідчених бійців і була організована за територіальним принципом. Так, бойові осередки району створювали полк, три-чотири села утворювали курінь, а село — сотню. Було впроваджено власні знаки розрізнення, були спроби запровадити єдину військову форму. Армія розподілялася на три групи: УПА-Північ — командувач Дмитро Клячківський; УПА-Захід — командувач Василь Сидор; УПА-Південь — командувач Омелян Грабець. Влітку 1943 р. УПА була чи не єдиною партизанською армією Європи, яка без жодної допомоги ззовні повністю контролювала в тилу у німців величезну територію.

З документів гестапо. «Таємно... Українські національні банди мають дуже добре озброєння. Є підстави припустити, що їм допомогли запастися зброєю радянські війська через добре законспірованих посередників...»

У цьому припущенні гестапо не помилялося, а може і знало про події, які відбулися декількома місяцями раніше.

Москва 1943 р. 23 березня, за згодою Сталіна, Перший секретар Компартії України Микита Хрущов направляє командирам партизанських з'єднань таємну директиву, у якій йшлося: «...не виступати збройно проти націоналістів, якщо вони на вас не нападають...». Упродовж усієї весни переговори з УПА про співпрацю ведуть не тільки партизанські генерали Сабуров, Ковпак і Федоров, але і командири спеціальних загонів НКВС та військової розвідки. Така тактика давала можливість не тільки зберегти й активізувати діяльність власних партизанських частин, але й практично вільно вести агітацію серед місцевого українського населення, а це, мабуть, було для Сталіна головним, бо населення поголовно підтримувало не радянських партизанів, а українських націоналістів. В Україні виникла сильна партизанська республіка, яка, на відміну від Білорусії, зовсім не була контрольованою Москвою, а отже могла стати

зародком майбутньої незалежної Української держави. Саме цю небезпеку враховував кремлівський вождь, заграючи з українськими націоналістами. В результаті, український народ став лояльніше ставитися до червоних партизанів, та й командири партизанських з'єднань, підпорядкованих Москві, вели себе більш прагматично. Наприклад, під час одного з мітингів в українському селі комісар радянського загону сам пропонує помолитися в ім'я перемоги «червоного воїнства». Ще півроку тому таке було неможливим, а тепер навіть спеціальні відділи НКВС люди вважали, якщо не повністю своїми, то принаймні союзниками. Українське населення добровільно забезпечувало їх на рівні із загонами УПА продуктами та фуражем. Звичайно, братерської дружби між підрозділами УПА та червоними партизанами не було, але на прихильний нейтралітет командири УПА справді розраховували. Навіть політичне керівництво ОУН(б) вважало, що за складної ситуації на радянсько-німецькому фронті Сталін не піде на зрив домовленостей.

Чільники національно-визвольного українського руху на той час не зрозуміли, що таким чином вони програють більшовикам ідеологічно боротьбу за Україну, а це на той час було значно важливішою боротьбою, ніж збройна.

З документів ОУН(б). «...Більшовики можуть вести свою партизанську війну скільки їм хочеться. Це нас зовсім не стосується, допоки ця боротьба не буде спрямована проти нас...»

А ось гітлерівці виявилися не такими необачними, як бандерівці і зрозуміли, що, завоювавши прихильність народу, Сталін практично виграє битву за Україну.

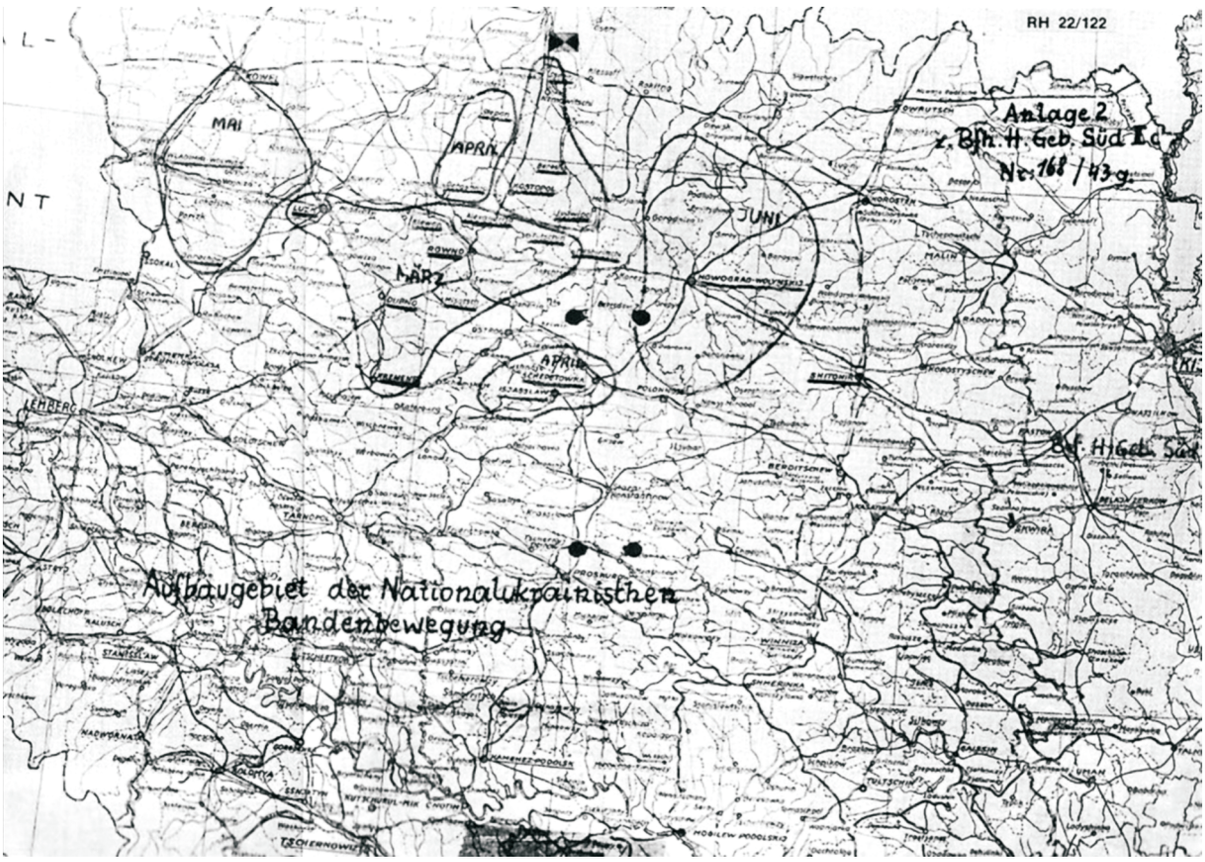
Німцями розгортається широка контрпропагандистська кампанія. У ній широко використовуються ті радянські реалії, які вже встигли проникнути у свідомість людей. У німецькому пропагандивному щотижневому кіножурналі «Ді Дойче Вохеншау» за травень 1943 р. йшлося: *«День1 травня, національне свято німецького народу, був також святково відзначений усім населенням. звільнених від більшовиків східних областей. Багатьом селянам безоплатно було виділено землю у приватну власність».* Німецька окупаційна влада також дозволяє частково розширити діяльність української адміністрації. На певний час навіть припиняються масові репресії стосовно цивільного населення.

ОУН (м) вирішує скористатися оновленою політикою Берліна. Це бандерівці сприймають з притаманним їм радикалізмом і трактують як зраду. У таборі українського національно-визвольного руху розпочинається чергова кривава міжусобиця.

Зі спогадів Т. Боровця. «...Я остаточно переконався, що з українським вождизмом, так само як і з комунізмом чи нацизмом, у нас може бути тільки одна мова — повне їх заперечення. Нас вивів Господь на волю не для того, аби розвивати ворожнечу, це за нас зроблять інші майстри руїни. Так було у 20-х роках і так було у 40-х...»

У липні 1943 р., користуючись міжусобицею у таборі українських повстанців, німці розпочинають одну з найбільших каральних акцій в історії окупованої України. Керує цією операцією головний «спеціаліст» Рейху з питань антипартизанської боротьби, майбутній кат Варшави генерал Е. фон дем Бах. Судячи з наданих йому ресурсів, завдання знищення УПА у розпал вирішального поєдинку зі Сталіним ставало для Гітлера чи не найважливішим. Для допомоги десяти тисячам жандармів з передової були зняті танкові, артилерійські, і навіть авіаційні частини. Українські повстанці у цих боях несли величезні втрати. І саме у цей момент радянські партизани несподівано порушують нейтралітет. Такий неочікуваний крок супроводжується і цілою низкою загадкових подій.

Семен Руднєв, генерал-майор, активний учасник радянського партизанського руху, у 1943 р. комісар партизанського з'єднання Сидора Ковпака. Ще серед літа під час підготовки знаменитого Карпатського рейду, Руднєв особисто і, звичайно, не без узгодження з Москвою, укладає з бандерівцями договір про ненапад. А вже у серпні не може збагнути логіки крутих змін ситуації. Із щоденника Руднєва: «...Ми з Ковпаком розійшлися. Нам треба вести політику так: разом з націоналістами — бити німців, хоча і жити окремо. Націоналісти наші вороги, але вони б'ють німців. На цьому ґрунті сталася дуже велика сварка поміж нами...»

Німецька карта, на якій позначено територію дій УПА в 1943 році

У радянські часи ці крамольні вислови цензурою звичайно були викреслені,з коментарем щодо політичної короткозорісті комісара. Як би там не було, але у серпні 1943 р. С. Руднєв гине за таємничих обставин. Майже одночасно за дивним збігом декілька тисяч радянських партизан входять із Білорусії в Україну, намагаючись силоміць захопити території, які контролювала УПА. Привід: нібито підступне порушення українськими повстанцями умов нейтралітету. Хоча не можна було не помітити те, що таку масштабну операцію треба було підготувати заздалегідь, як мінімум місяця за півтора, тобто саме тоді, коли комісар Руднєв вів з українськими повстанцями переговори про спільні дії проти німців. У 1987 р. на хвилі перебудови газета «Правда» опублікує сенсаційну статтю про те, що Руднєва ліквідували за наказом НКВС. Розібратися у цьому хитросплетінні можна лише тоді, коли згадати про події, що відбувалися того ж літа, але дуже далеко від України.

Канада, 1943 р. 25 серпня у Квебеку зустрілись союзники Сталіна: Прем'єр-міністр Великобританії В. Черчилль і Президент США Ф. Рузвельт. На той час під ударами англо-американських військ вже впав режим Б. Муссоліні і сторони обговорювали варіанти ймовірного завершення війни. Їх було два: знаменитий план «Оверлорд» передбачав відкриття другого фронту у Франції, щоб після поразки Німеччини, облаштування нової Європи спиралося виключно на політичну волю держав-учасниць антигітлерівської коаліції. Другий, менш відомий план називався «Ренкен». Згідно з цим планом вважалося за можливе падіння режиму Гітлера в результаті внутрішнього перевороту ще до закінчення війни. В такому разі, подальша доля Європейського континенту опинялася в руках сил антигітлерівського руху опору окупованих німцями країн, якому Англія та США мали надавати військову, а головне — політичну підтримку. В Україні на таку підтримку могли розраховувати лише повстанська армія ОУН(б). Тепер вже Черчилль і Рузвельт зондували можливості утворення незалежної України. Про це радянська розвідка негайно доповіла Сталіну.

Дмитро Медвєдєв, полковник держбезпеки, Герой Радянського Союзу, у 1943 р. командир особливого спеціального загону НКВС «Переможці». Про те, що план «Ренкен» починає втілюватися у життя, Москва дізналася завдяки агентурним даним загону Медвєдєва, через який тривалий час підтримувала контакти з націоналістичним рухом опору.

Із донесення Д. Медвєдєва. «Таємно... Кілька джерел свідчать, що націоналісти групи Скоропадського ведуть у Лондоні переговори з англійськими політичними діячами про майбутнє України...»

Та обставина, що переговори вели політичні конкуренти ОУН(б) для Сталіна значення не мало. Смертельно небезпечним для Сталіна, як і для усієї радянської системи, був сам факт подібних контактів, адже вони загрожували порушити так важко налагоджені відносини із Заходом. Націоналістичний рух опору міг бути визнаний воюючою стороною, а отже, отримати право представляти у подальшому Український народ. Тому не дивно, що улітку 1943 р. знищення УПА стає для Сталіна не менш важливим завданням, ніж для Гітлера. Звичайно, порушення нейтралітету із збройною силою, яка підриває тили супротивника, та ще й під час радянського наступу могло обернутися великими втратами, але для кремлівського вождя життя кількох мільйонів солдат не було вже й такою безмірною втратою за виграш цілої нації. Відтепер бандерівці воювали вже на два фронти, не враховуючи сутичок з поляками та своїми політичними опонентами, у тому числі і мельниківцями. А втім, Сталін не обділив увагою і їх.

З документів Генерального штабу Червоної Армії. «...Здійснювати агентурні комбінації з метою компрометації перед німцями командного складу антирадянських формувань, домагаючись таким чином їхнього повного винищення...»

Цей наказ був сформульований Генеральним штабом Червоної Армії ще на початку війни. Але на той час його було визнано несвоєчасним. Тепер про нього згадали, і з цим пов'язана ще одна загадкова подія. З часом вона увійде до всіх підручників з Великої вітчизняної війни і стане центральним епізодом кількох художніх фільмів. 20 вересня 1943 р. до під'їзду Рейхскомісаріату у столиці окупованої України м. Рівне під'їхав «Опель», з якого вийшла людина у формі обер-лейтенанта вермахту. Ще через декілька хвилин на площі з'явився військовий чиновник з яскраво червоним портфелем у руці. А рівно о пів на другу пролунали декілька пострілів. Вже наступного дня Центральний Провід УПА отримав донесення.

З документів УПА. «...У Рівному було вбито імперського радника фінансів Ганса Геля. Замаховець був у формі німецького офіцера, і хто є автором цього атестату — загадка...»

Через декілька років імена організаторів замаху буде знати кожний радянський школяр, а ось з якою метою проводилась ця акція надовго залишиться загадкою.

Микола Кузнєцов, професійний розвідник, Герой Радянського Союзу, у 1943 р. під ім'ям німецького обер-лейтенанта Пауля Зіберта виконував спеціальні завдання НКВС. План ліквідації чиновника німецької окупаційної адміністрації особисто розробляв командир спеціального загону «Переможці» полковник Д. Медвєдєв. Офіційно це іменувалося операцією помсти. Але тут відбуваються дивні речі. Виявляється, що фінансиста Геля вбили помилково, однак Медведєв вважав, що мету акції досягнуто, у зв'язку з чим, між ним і Кузнєцовим того ж дня відбувається цікава розмова: *«...Помилка не така вже й суттєва, товаришу Кузнєцов»* — сказав Медвєдєв. *«Чорт би взяв цього Геля. Наступного разу перед тим, як стріляти, доведеться прізвище перепитувати»* — сказав Кузнєцов. *«Заспокойтесь Миколо Івановичу, яка по суті різниця...»* — відказав Медвєдєв.

Дивно, чому власне немає різниці? Незрозуміло також, чому помста призначалась для когось із пересічних чиновників, у яких навіть не було охорони, не кажучи вже про те, що професіонал центрального апарату контррозвідки у ролі звичайного терориста — випадок нечуваний. І ще одна цікава деталь, загін «Переможці» діє вже близько двох років, але ніколи подібними акціями не займався. До того ж у мемуарах Медвєдєва за декілька сторінок до опису цих подій є дуже цікава фраза: *«...Наші роз-*

відники заявили про можливість знищити верхівку Рейхскомісаріату. однак отримали відповідь — категорично забороняємо, бо цим можна зірвати розвідувальну роботу...»

Вже через декілька місяців Москва дає чомусь згоду на операцію незрівнянно безглуздішу, але в НКВС сидять далеко не дурні. Отже, тут має бути якась логіка. І вона була: Кузнєцов на місці замаху залишив деякі документи, і за лічені хвилини їх знайдуть слідчі гестапо у нібито випадково загубленому гаманці. Там був членський квиток Берлінської Організації ОУН (м), кількасот доларів і підроблена у лабораторії НКВС директива про розгортання терору проти гітлерівців. Комбінація була розрахована точно. Навіть не дивлячись на прикру помилку, результати цієї акції перевершили усі сподівання Медвєдєва і він піднесено доповідає Москві.

Із донесення Д. Медвєдєва. «Таємно... За підозрою у вбивстві Геля було страчено 38 провідних українсько-німецьких націоналістів. Також німцями були проведені арешти націоналістів, які не обмежилися лише Рівним...»

Те, що одночасно поряд з оунівцями гітлерівці стратили понад 1000 заручників з мирних мешканців, Д. Медвєдєв звичайно не доповів, хоча Сталіна це напевне і не збентежило б. Більше того, це було вигідно, оскільки репресії німців вкрай загострили відносини УПА з мирним населенням. Залишалося тільки підігрівати цей конфлікт черговими замахами. Восени 1943 р. для українського повстанського руху настали найважчі часи.

Зі спогадів Т. Боровця. «...Стан в Україні у той час нічим не відрізнявся від описів пекла. Гестапо втратило всяку орієнтацію у ситуації, німці випалювали цілі села та райони, а на другий день туди набігали більшовицькі партизани...»

У цей час СРСР висвітлює боротьбу в Україні виключно як боротьбу Червоної Армії з місцевими колабораціоністами. І цьому є серйозне пояснення.

Тегеран, 1943 р. 29 листопада на вечірньому засіданні конференції країн-учасниць антигітлерівської коаліції Сталін таки домагається від США та Великобританії визнання України невід'ємною частиною СРСР, включаючи і західні регіони, приєднані у 1939 та 1940 роках. Це було результатом відвертої оборудки. Рузвельт і Черчилль зробили вигляд, що вірять Сталіну, який оголосив увесь український національно-визвольний рух сліпим колабораціоналістським знаряддям третього Рейху. У відповідь, СРСР офіційно засудив індійський національно-визвольний рух на чолі з Ґанді та Неру, як такий, що підриває військові зусилля його союзників. Прагнення народів до незалежності вкотре стало розмінною монетою у великій грі, де на кону були імперські інтереси.

Одночасно з діями на дипломатичному фронті Сталін розпочинає широку пропагандистську кампанію для населення східних регіонів звільненої України. Демонстративно підтримуються українські творчі спілки, збільшується кількість українських видань. Серед усіх народностей СРСР тільки для українців в Червоній Армії вводять національний орден імені Богдана Хмельницького.

Тільки тепер Головний Провід ОУН(б) починає усвідомлювати, що втрачає Україну, що авторитарний устрій Організації, який відіграв важливу роль в організації та консолідації Збройних сил українського руху опору на початках, трагічно розколов єдність народу.

З документів ОУН(б). «...Ми пропагували народові власні сили, а народ зрозумів, що цією силою є тільки УПА. Ми мусили казати народові, що УПА і є народ, а не щось чуже чи то західницьке...»

Бандерівці терміново вводять до своєї програми низку демократичних і навіть соціалістичних положень, розгортають підготовку до форуму, який міг би створити справді загальнонаціональний керівний центр визвольної боротьби, але провести його вже не встигають і віддають наказ Українській повстанській армії щоразу відступати у бік Західної України. Україна лишалася за Сталіном. Кремлівський вождь стратегічно переграв ОУН, що з гіркотою визнав Тарас Боровець багато років потому: *«...Головною наукою того часу є гіркий факт перенесення ідейно-політичної*

роздрібленості на бойові фронти визвольної війни. Однак зробити практичний висновок з ревізії наших поглядів у пізню осінь 1943 року вже було неможливо, бо Червона Армія була вже у Києві. Було вже запізно…»

Напередодні 1944 р. в СРСР було затверджено новий гімн (замість Інтернаціоналу) про союз вільних республік. Сталін йшов у Європу, тож лякати її зруйнуванням світу насильства дощенту було не варто.

Із заяви Й. Сталіна. «…Наші завдання не можуть обмежуватися вигнанням ворожих військ за межі нашої Батьківщини. Переслідуючи ворога, ми повинні визволити з неволі й інші народи Західної Європи…»

У самій Європі цю заяву сприйняли неоднозначно. У середині січня через кордон Угорщини до Галичини прийшла невелика група військових. Усі вони були одягнені в угорську уніформу, однак чомусь спілкувалися між собою українською мовою. Коли б адмірал Хорті сповістив Берлін, що за його згоди у Будапешті перебувала делегація УПА, то це повідомлення викликало б у Гітлера шок, адже вперше за всю історію ОУН її керівництво отримало від командування іноземної армії запрошення на проведення хоча і таємних, однак цілком офіційних перемовин на вищому рівні.

Із звіту делегації УПА. «…Сторони дійшли згоди щодо припинення бойових дій. Тепер мадяри поводяться лояльно і повідомляють відділи УПА про небезпеку зі сторони німців. Подібного ж перемир'я також досягнуто з румунами та словаками…»

Одночасно з цим звітом Служба безпеки ОУН(б) доповідає Центральному Проводу, що угорці розпочали сепаратні переговори з Великобританією та США. Таке повідомлення остаточно впевнило керівництво ОУН(б) у правильності політичних висновків, які визріли ще рік тому.

Львів, 1943 р. 15 квітня за ініціативи чільника ОУН (М) Андрія Мельника було оголошено про створення Української дивізії СС «Галичина». До складу дивізії зголосилися увійти 82 тис. добровольців, з яких була можливість зарахувати лише третину. До дивізії записувалися навіть ті, хто відверто ненавидів Гітлера. Ці люди навряд чи думали про Німеччину. Вони у першу чергу йшли захищати свої оселі, оскільки аж надто свіжими були спомини про жорстоке визволення 1939 року. Вони вважали, що перемога Кремля лише підміняла одну криваву диктатуру іншою, і не тільки остаточно перекреслювала надії українців, але й ставила під загрозу незалежність усієї Європи. Керівництво ОУН розуміло, що тільки спільна ідея, яка спроможна одночасно об'єднати німців, їх сателітів і навіть західних союзників Сталіна, може врятувати континент від нової катастрофи. Такою ідеєю мала стати ідея створення єдиного антибільшовицького фронту. Полковник А. Мельник щиро вірив у те, що українська дивізія стане першою військовою частиною цього фронту і відверто писав Гітлерові: «…Українці переконані, що треба негайно застосувати принцип оборони Європи перед більшовизмом. Тільки створення Української держави і Української армії зміцнить цю оборону і усуне московську небезпеку…»

У лютому 1944 р., йдучи на офіційні контакти з оунівцями, країни сателіти Німеччини першими де-факто визнали націоналістичних повстанців представниками Українського народу і тим самим вселяли надію на можливість переговорів із Заходом, щодо спільного антибільшовицького фронту. Берлін на це відреагував негайно. На всі головні осередки ОУН обох крил посипалися репресії. А. Мельника було заарештовано і відправлено до того ж концтабору, де вже перебували С. Бандера і Т. Боровець. Таким чином, український національно-визвольний рух було позбавлено чільників.

З директиви А. Гітлера. «…Виходячи з надзвичайно суворих вимог, які ми встановили в Україні, нам не треба сподіватися на те, що ми знайдемо українських солдатів, які хотіли б вмерти за нас…»

Цікаво, що і реакція Сталіна на донесення радянської розвідки про переговори ОУН з угорцями, словаками і румунами була не менш активною. Терміново зібрана сесія Верховної Ради УРСР обговорила питання щодо втілення у життя змін до конституції СРСР, проект яких вніс особисто товариш Сталін.

З Конституції СРСР: «...Кожна союзна республіка має свої збройні формування... Кожна союзна республіка має право вступати у прямі зносини з іноземними державами та обмінюватися дипломатичними представниками...»

Лише декілька рядків і Україна набуває офіційного статусу незалежної держави. Маловідомий генерал Герасименко терміново очолює поспіхом створений наркомат оборони УРСР і Українська повстанська армія відразу опиняється де-юре поза законом. Народним комісаром іноземних справ призначено письменника Корнійчука. Тепер від імені українського народу може виступати лише він, а не якісь там «німецько-українські націоналісти». Цей абсурдний термін також з'являється у цей час, щоб ідеологічно закріпити ізоляцію оунівців. В той самий час по Україні прокотилася і хвиля показових страт більшовиками захоплених повстанців, які були дискредитовані перед місцевим населенням під жупелом «українсько-німецьких» націоналістів та страчені як кримінальні злочинці, .

Андрей Шептицький, митрополит Галицький, архієпископ Львівський і єпископ Кам'янець-Подільський, доктор права, професор теології. Символічно, що у трагічний період суцільної політичної ізоляції і репресій, в умовах, коли багатьох досвідчених політичних лідерів ОУН було заарештовано або знищено, провідником українського національно-визвольного руху стає не політик і не військовий, а людина, яка усім своїм життям була покликана оберігати мирські душі. Із звернення А. Шептицького: «...Внутрішні розбрати спричинили в нашому народі те історичне нещастя, що з обох сторін ми втратили тисячі вірних. Тому, кожний, кому добро України лежить на серці мусить причинитися до єдності та усування елементів розбрату...»

22 квітня 1944 р. у Львівському соборі Св'ятого Юра за ініціативи митрополита А. Шептицького представники Київської та Львівської національних рад, а також Центральної ради Карпатської України проголошують новий Акт Злуки Українських земель. Здавалося б, до чого може призвести такий суто декларативний акт? Однак мудрий Владика знав, що робить.

Рим, 1943 р. 3 березня до Ватикану під прикриттям суто церковної мотивації візиту прибуває Нью-Йоркський кардинал Спеллман, довірена особа Президента США Рузвельта. Під час таємних бесід у папському Секретаріаті йшлося про майбутнє повоєнної Європи і про програму підтримки не тільки антигітлерівських, а й антибільшовицьких рухів спротиву. Для цього європейський центр управління стратегічних служб США уже перемістився з Лондона до Швейцарії. Керівник цього Центру Ален Далес був впевнений, що церква також стурбована можливим розповсюдженням «благодаті соціалізму» на народи Східної Європи і буде сприяти контактам з організаціями, що зможуть протистояти експансії кому-нізму. Проте такі контакти можна буде підтримувати лише з політично визначеними і згуртованими силами. На Заході знали про сміливі заяви А. Шептицького, у яких він називав антилюдськими системами як гітлерівський нацизм, так і сталінський варіант соціалізму. Свого роду глава української Греко-католицької церкви був поінформований про переговори у Ватикані і своїм символічним актом Злуки дав сигнал усім українським розпорошеним незалежницьким силам сигнал для об'єднання.

Андрей Шептицький

У червні 1944 р. англо-американські війська висадилися у Нормандії. І саме в цей час, коли союзники розвивали наступ у Франції, на іншому кінці Європи під охороною УПА у Карпатах зібралися представники всіх політичних сил українського національно-визвольного руху. Заклик митрополита А. Шептицького було почуто. Не дивлячись на усі розбіжності, учасникам зборів вдалося створити Українську Головну Визвольну Раду (УГВР). УПА негайно присягає на вірність цьому підпільному Урядові України. У цей час ні американський генерал Ейзенхауер, ні англійсь-

кий фельдмаршал Монтгомері навіть не підозрювали, що далеко на Сході у них з'явилася по суті ціла союзна армія — УПА. Хоча саме до них у першу чергу було звернено Меморандум, укладений Секретаріатом закордонних справ УГВР. З Меморандуму УГВР: *«...УГВР, як Верховний орган Українського народу заявляє, сучасна війна між двома тоталітарними силами більшовицькою та гітлерівською ведеться за володіння у тому числі українськими землями, як вихідною позицією для панування не тільки у Східній, але й у Західній Європі...»*

УГВР негайно відправляє на Захід своїх представників. Українські емісари поспішають, усього впродовж тижня вони з ризиком для життя нелегально переходять декілька кордонів і встигають передати текст Меморандуму представникам союзників в Італії та Швейцарії.

Втім, доля вкотре відвертається від українських патріотів-націоналістів. *Увечері 20 липня 1944 р. німецьке радіо раптово перериває програму і передає стисле спеціальне комюніке: «...Сьогодні вчинено замах на фюрера Німеччини Адольфа Гітлера. Декількох вищих офіцерів важко поранено. Фюрер отримав лише опік та легку контузію...»* Це було перше повідомлення про знамениту згодом операцію «Валькірія», замах на Гітлера у ставці під Растенбургом. Нацистській системі безпеки вдалося за лічені години взяти ситуацію під свій контроль. Згодом відбувся судовий процес над змовниками, який більше відомий як змова полковника антифашиста Штауффенберга, а ось про справжню мету змовників німецька та радянська системи повідомляли вкрай скупо. Особливо впадало в око те, що армійський полковник чомусь керував змовою, до якої були причетні фельдмаршали і вище керівництво Абверу. До того ж величезну винагороду у розмірі 1 млн. рейхсмарок було оголошено за допомогу у сприянні затримання зовсім іншої людини.

Карл Герделер. Юрист і фінансист, з 1930 р. обер-бургомістр Лейпціга, імперський комісар з контролю за цінами. З 1936 р. у відставці. Саме цей політичний чиновник у відставці і був політичним лідером змови, до якої були причетні спеціальні служби Англії та США. Ще за рік до цього замаху Герделер у Стокгольмі обговорював план дій після усунення Гітлера та укладення сепаратного миру.

З проекту К. Герделера: «...Для оборони Європи від більшовизму необхідно зробити передислокацію західних військ на схід і створити союз східноєвропейських держав, а також облаштувати санітарний кордон за рахунок відторгнення від СРСР його західних регіонів...» До тих регіонів належала і та частина України, яку контролювала УПА. Разюча схожість багатьох тез плану Герделера і Меморандуму УГВР не могла бути випадковим збігом. Є всі підстави припускати, що митрополит А. Шептицький був поінформований Ватиканом про проект східноєвропейського союзу, однак провал операції «Валькірія» повністю змінив політичну ситуацію, й ініціатива повністю перейшла у руки Сталіна.

З виступу В. Черчилля. «...Москва готується до необмеженої експансії. Треба вжити своєчасних дій, яких бракувало десять років тому супроти нацистської Німеччини...»

1 серпня 1944 р. у Варшаві розпочалось антигітлерівське повстання. Його штаб безпосередньо підпорядковувався польському емігрантському урядові у Лондоні. Сили були не рівними, однак повсталі сподівалися на швидке просування радянських військ. Втім, саме у цей момент Сталін несподівано зупиняє наступ радянських військ біля самої польської столиці. Більше того, він навіть не дозволяє англійцям використовувати радянські аеродроми для доставки у місто повсталим зброї та боєприпасів. За іронією долі цей виток європейських інтриг також був замішаний на українських проблемах. Ще до початку повстання, коли радянська армія перейшла державний кордон СРСР і захопила перше польське місто Люблін, Микита Хрущов телеграфував до Кремля.

З телеграми Микити Хрущова «Таємно. ЦК ВКПБ(б) Сталіну... За межами державного кордону лежить територія заселена українцями. Вважаю за необхідне організувати тут радянське управління і офіційно оголосити про входження цих районів до складу СРСР...» Цю ідею Хрущова активно підтримав новоспечений

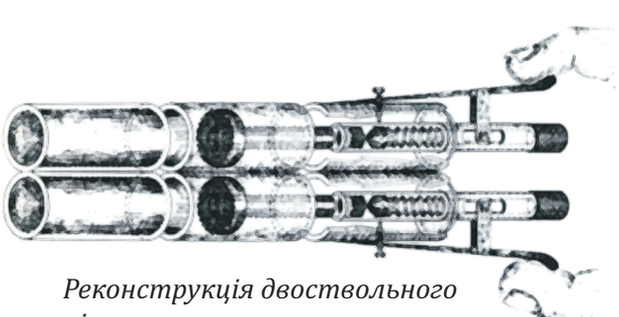
нарком іноземних справ УРСР Корнійчук. Однак реакція Сталіна була несподіваною. Хрущова різко осадили, а Корнійчука звільнили з посади. Позиція Кремля проясняється вже через декілька днів. До Любліна перебирається заздалегідь утворений в Москві польський комітет національного визволення і проголошує себе повноважним урядом країни. Москва і Київ його терміново визнають. Тільки після того, як німці остаточно придушать Варшавське повстання, радянська армія увійде у сплюндроване місто. Подібний сценарій підтримки самопроголошених народних урядів згодом буде успішно розіграний у Румунії, Болгарії, Угорщині та Словаччині. Замість задуманого Заходом антикомуністичного союзу народів Східної Європи Кремлівський вождь починає інтенсивно будувати власний прокомуністичний союз.

Рейнхард Гелен, у 1944 р. генерал-майор, начальник відділу іноземної армії Сходу Генерального штабу Вермахту. Він не брав активної участі у замаху генералів на Гітлера, але як і більшість німецьких генералів, уже не вірив у перемогу Німеччини, навіть за умов тотальної мобілізації проголошеної Геббельсом. Проте він був цілковито впевнений у тому, що після падіння Німеччини агресивна комуністична експансія Сталіна невідворотно призведе до військового зіткнення із Заходом. А отже необхідно зробити все можливе, щоб це зіткнення сталося якомога далі на сході. У цьому сенсі, союзником можна було вважати будь-яку силу, яка теж була у цьому зацікавлена: «...Навіть Гіммлер раптово змінив свої погляди на східну політику і почав погоджуватися з моєю позицією щодо утворення комітетів визволення народів Росії...»

Таке сприяння швидко далося взнаки. За наказом Гіммлера Гестапо звільняє з концтабору Заксенгаузен Степана Бандеру, якому німці збиралися запропонувати очолити новостворюваний Український національний комітет. І тут трапляється непередбачуване. Внаслідок швидкого просування Червоної Армії С. Бандера опиняється у радянському тилу, де на нього розпочинається шалене полювання.

Отто Скорцені, оберштурмбаннфюрер СС, у 1944 р. командир спецпідрозділу «Фріденталь». Король диверсантів — саме ця видатна людина зі шрамом, відома своїми фантастичними викраданнями з ворожих оточень Муссоліні і Хорті, виявиться головною дійовою особою в операції, що матиме непересічне значення у подальшій історії України: «...Мій підрозділ нараховував тридцять добре підготовлених солдатів, забезпечених російськими мундирами і фальшивими документами. Операцію назвали «Бурий ведмідь». Я вивів Бандеру по радіомаяках і виконав завдання...» Скорцені не розповів лише про одну деталь, у разі відмови С. Бандери повернутися до Берліна його було наказано ліквідувати. Зрештою, така логіка була традиційною, оскільки лідер, який здатний очолити визначний політичний рух, повинен бути або привернутий у союзники, або знищений.

Мюнхен, 1957 р., 15 жовтня у під'їзді будинку № 7 по Крайтмайрштрассе було знайдено труп українського політичного емігранта С. Бандери. Попередній діагноз — серцева недостатність. Лише через два роки, коли на Захід втече агент НКВС Б. Сташинський, поліція з'ясує справжні обставини цієї трагедії. У ході реконструкції злочину було встановлено, що С. Бандеру було вбито за допомогою спеціального пристрою, зарядженого ампулою з ціанистим калієм. Такі спеціальні засоби розроблялися токсикологічною лабораторією, заснованою ще у 1921 р. за часів Леніна. Можливостями цієї лабораторії широко користувався сталінський режим для знищення своїх політичних опонентів. Залишається питання, навіщо було Хрущову особисто віддавати наказ

Реконструкція двоствольного пістолета-шприца, з якого було вбито С. Бандеру

про цю ліквідацію вже після повного винищення українського повстанського руху. Певною мірою пояснює ситуацію саме прізвище, яке перекладається як знамено — «бандера». Вже після розвінчання сталінського культу особи, коли з радянських сибірських таборів в Україну почали повертатися амністовані оунівці, це ім'я справді могло стати прапором нової визвольної хвилі.

Наприкінці 1944 р. Радянська армія повністю заволоділа стратегічною ініціативою. Історія вела відлік останніх місяців тисячолітнього Рейху. І у цей момент командування УПА йде, здавалося б, на незбагнений крок. Всупереч логіці українські повстанці укладають з приреченим режимом Гітлера угоду про співпрацю.

З угоди між ОУН і Вермахтом. «...Для інтенсивного ведення боротьби проти спільного ворога УПА необхідне постачання німецькими боєприпасами та зброєю. УПА буде тримати свої бойові одиниці за лінією радянського фронту...»

Саме в останній фразі міститься логіка такого дивного союзу. Командування УПА дає наказ армії розділитися на невеликі похідні групи, перейти лінію фронту і знову об'єднатися вже у тилу радянських військ. Цей до безумства зухвалий крок виявився повною несподіванкою для Сталіна, адже за його логікою фашистські прихвосні повинні були тікати разом зі своїми господарями, підтверджуючи тим самим неспроможність своїх претензій на Україну. У цей же час С. Бандера вислизає з-під контролю Гестапо і нелегально перебирається до австрійського Тіроля, де він створює підпільний уряд України, який намагається здобути таке ж визнання і підтримку як емігрантські кабінети чеха Бенеша чи поляка Миколайчика. Англо-американські та радянські війська кожного дня невпинно зближувалися, і разом з усією Європою українські повстанці, затамувавши подих, чекали на непередбачувану зустріч Сходу і Заходу.

Війна вже вкотре прокотилася землями смертельно втомленої України. Але вперше саме у середині XX століття вона не розшматувала, а об'єднала її.

З документів ОУН. «...Спаяність, колись розчленованого організму України, в єдину цілісність це є першою і великою передумовою для успішної боротьби Українського народу. Тим самим Україна поставлена на новий, вищий етап своєї боротьби за незалежність...»

Відтепер протиборство мало визначити, хто саме будуватиме на возз'єднаних землях Українську державу, і якою ця держава має бути. Полем вирішальної битви знову стає Західна Україна. Життя тут тільки зовні вступило у спокійне мирне русло, оскільки у цьому регіоні активно діяли ОУН(б) та УПА, а радянська влада була лише у великих українських містах, і то досить не сталою. На Західній Україні радянська влада і український національно-визвольний рух ось-ось мали зійтися в останньому смертельному герці. Розпочався він з події, яку важко було передбачити, і ще важче пояснити.

Київ, 1944 р. 8 листопада на зруйновані вулиці у центрі української столиці вийшли учасники загальноміського суботника, яких мав привітати Микита Хрущов. Проте він прибув на Хрещатик з великим запізненням. Причиною цього стала таємна телеграма, що надійшла з Західної України. У цій телеграмі повідомлялося, що командування Української повстанської армії передало через відому Львівську художницю Ярославу Музику пропозицію розпочати мирні переговори. Вкрай збентежений М. Хрущов негайно сповістив про це Москву. Він тоді ще не знав, що Й. Сталін не сподівано погодився і наказав Л. Берії таємно готувати операцію «Перелом». Очолити її було доручено полковнику НКВС Сергію Даниленку. Вже у січні 1945 р. командуванню одного з полків, що прямував на фронт, було наказано негайно змінити маршрут і взяти в облогу один з районів Тернопільщини. Причому навіть командири цього полку не знали, що тут відбувалися зустрічі групи С. Даниленка з начальником штабу УПА Дмитром Маївським і політичним референтом Яковом Буселом. Хоч як це важко уявити, але впродовж декількох місяців українські національні борці за незалежність України і чекісти сиділи за одним столом переговорів. Дивно, яку мету переслідували українські націоналісти і радянське керівництво. ініціюючи переговори, які заздалегідь були приречені на провал. І чому вони так довго тягнулися,

адже було очевидним, що Сталін за будь-яких умов не пішов на поступки українському національно-визвольному рухові. Та й супротивником у нього була особистість, яка не визнавала слово «компроміс»…

Роман Шухевич, генерал, псевдонім «Чупринка». У 1944 р. Голова Української Головної Визвольної Ради, командувач Українською Повстанською Армією.

Можна зрозуміти одну з причин, яка спонукала Р. Шухевича піти на перемовини з червоною Москвою. УПА готувалася до затяжної боротьби і потребувала часу для реорганізації та відновлення сили. У цей час впроваджується нова тактика УПА: армія розбивається на окремі рої, які вчаться швидко гуртуватися на час бойових акцій, а потім швидко розпорошуватися по численних криївках. Така тактика дасть можливість генералові Чупринці вести активні бойові дії проти «червоних» ще сім років(!) після закінчення Другої світової війни. І ще цілих три роки УПА протримається вже після загибелі свого командувача. Проте для Р. Шухевича головною причиною шукати тимчасового перемир'я зі Сталіним була стратегічна мета, про яку він постійно наголошував у листах до Центрального Проводу ОУН(б) за кордоном.

Роман Шухевич

З листа Р. Шухевича до закордонного Центрального Проводу ОУН(б) «…Командування УПА заперечує проти подальшої ескалації німецької допомоги. Зброя вкрай необхідна, але для майбутньої боротьби набагато важливіше чи є у С. Бандери реальні можливості вийти на західних союзників…»

У січні 1945 р., коли в Україні відбувалися таємні зустрічі чекістів з представниками УПА, в Югославії, партизани Йосипа Броз Тіто перехоплюють оунівського емісара. У нього вилучають лист до командування англо-американських військ. Звістка про це вкрай стурбувала Москву, адже Сталін теж пішов на переговори з українським національно-визвольним рухом, щоб виграти час, і першим домовитися про зустріч із західними союзниками, яка була запланована вже на початок лютого. Ця зустріч була Ялтинською конференцією керівників США, Великобританії та СРСР, що відбулась у лютому 1945 р. і продовжувалась 8 днів, та на якій обговорювалися питання завершення розгрому нацистської Німеччини і встановлення «сильного» миру. Саме тут вирішувалася доля повоєнного світу, і серед багатьох проблем, що розглядалися, Й. Сталін чи не на перше місце ставив міжнародне визнання повноправної української держави. Ідеальні умови для цього забезпечували прийняті ще під час попередніх зустрічей рішення про створення Організації Об'єднаних Націй. Не даремно ще рік до цього кремлівський вождь дарував Україні власне оборонне і зовнішньополітичне відомство, як підставу претендувати на право окремого голосу в ООН. В. Черчилль був буквально ошелешений такою зухвалою пропозицією, а ось Ф.Рузвельт вагався. США була вкрай необхідна допомога СРСР у війні з Японією. І Й. Сталін негайно використовує цей сильний козир. Оборудка була дуже майстерно проведена Сталіним і Рузвельтом, за спиною у Черчилля, під час приватної бесіди віч-на-віч.

З матеріалів Ялтинської конференції «…Я змушений визнати пане Президенте, що моє становище в Україні є важким і не певним» — сказав Сталін Рузвельту. *«…Стан труднощів в Україні важко точно визначити, але ми чули, що під час німецького наступу існувала реальна можливість відокремлення України від Радянського Союзу…»* — відповів Рузвельт. *«…Отже право голосу України в ООН є суттєвим для радянської єдності…»* — наголосив Сталін.

Вже у квітні 1945 р. для участі в установчій конференції ООН з Києва до Сан-Франциско відбуває поважна українська делегація, а кіносюжет про цю подію став початком нової потужної пропагандистської кампанії на Західній Україні.

З документів ЦК КП(б). «…У масово-політичні роботі необхідно викривати брехливість гасла українсько-німецьких націоналістів «за вільну і незалежну Україну» і роз'яснювати, що український народ уже завоював свою волю і незалежність об'єднавши українські землі в суверенну державу…»

Перехопивши головний лозунг українського національно-визвольного руху Й. Сталін різко змінює політику батога на політику пряника. Він уникає масових репресій, і навіть оголошує амністію рядовим повстанцям, якщо ті добровільно складуть зброю. Більше того, Кремль підкреслено лояльно ставиться до єдиної легальної опозиції у Західній Україні — Української греко-католицької церкви, підпорядкованої Ватиканові, хоча саме через Ватикан українські націоналісти підтримували постійний зв'язок із Заходом.

Зі спогадів П. Судоплатова «...Хрущов запропонував таємно ліквідувати всю уніатську церковну верхівку. Міністр держбезпеки УРСР показав мені цей лист і попередив, не надавати українським органам державної безпеки ніякого сприяння у цій акції до отримання прямих вказівок Сталіна...»

Причинами такої дивної і не притаманної московському диктаторові стриманості стануть зрозумілими вже через рік.

Львів, 1946 р. 8 березня собор Греко-католицької Української церкви ухвалює рішення про вихід з під підпорядкування Ватину і возз'єднання з церквою православною. За один день були ліквідовані не лише єпископи, про що мріяв Хрущов, а й усі уніати разом. І це відбулось не примітивними репресіями, а цілком пристойним демократичним голосуванням. Ініціюючи таку акцію Сталін знову перехопив і взяв за основу одну з фундаментальних ідей націоналістів: «Єдина Держава — Єдина Церква». Втілювався цей задум під орудою щирого прихильника такого об'єднання архієпископа Гаврила Костельника, якого важко було запідозрити у колабораціонізмі, оскільки обидва його сини були вояками УПА. Духовний союз двох християнських конфесій справді вітали багато віруючих, але вже через рік більшість цих людей, втративши захист західної римо-католицької церкви опиняться на засланні. Відтак благими намірами українські греко-католики вимостили собі шлях до пекла.

25 квітня 1945 р. англо-американські війська і Радянська армія зустрілися на берегах р. Ельби. Це виглядало справжнім святом товаришів по зброї. І все ж за багатьма ознаками відчувалося, що відбувається зустріч двох абсолютно різних таких не схожих один на одного світів.

«...Так, допоки йдуть бої їх об'єднує прагнення якнайшвидше знищити гітлерівську Німеччину, оскільки легко знайти спільну мову, воюючи проти спільного ворога, але чи порозуміються політики, чиї інтереси є абсолютно непримиренними, коли мова піде про повоєнну Європу. Над Рейхстагом піднято червоний прапор, але навряд чи демократичний Захід насправді сприйме цей колір...» — розмірковував Р. Шухевич.

І тому, коли в ніч на 9 травня держави антигітлерівської коаліції приймали беззастережну капітуляцію Третього Рейху, Головнокомандувач Української повстанської Армії звертається до своїх бійців з відозвою: *«...Українські повстанці! У світі росте свідомість того, що несе із собою ідея диктатури пролетаріату оголошена з Кремля. В боротьбі проти цього ми сьогодні не самі. Протиріччя між західними державами і СРСР зростають. І це все створює сприятливі умови для нашої дальшої боротьби і наближає момент розвалу СРСР...»*

Як не дивно, але деякі підстави для таких висновків вже були. Контррозвідка союзників виявляла і безжалісно страчувала есесівців з охорони концентраційних таборів, передавала радянському командуванню колишніх поліцаїв, причетних до масових репресій проти мирного населення. А ось бійців Українського націоналістичного спротиву військовими злочинцями не вважала. У Білий дім прийшла нова команда на чолі з Г. Труменом, який демонстративно не виконував підписаного Ф.Рузвельтом у Ялті таємного протоколу щодо примусової депортації всіх українців до СРСР. Відомий своїми антикомуністичними переконаннями президент Трумен вже провадив ту політику, яку наполегливо радили йому аналітики Об'єднаного розвідувального комітету США: *«...Всі умови мають бути жорсткими і принизливими для комуністичного режиму. Вони можуть нагадувати Брест-Литовський мир 1918 року...»*

Восени 1945 р. увага всього світу була прикута до німецького міста Нюрнберга. Тут розпочався міжнародний судовий процес над нацистськими і військовими злочинцями. Оунівці були впевнені, що Сталін скористається цією нагодою для компрометації національно-визвольного руху і заздалегідь готувалися до такого перебігу подій. Однак, радянські юристи поводились напрочуд дивно. На процесі, що тривав майже рік про українських націоналістів навіть не згадувалося. Сталін точно відчув, що на висновки міжнародного трибуналу він вплинути не зможе, а отже власноручно надасть оунівцям можливість офіційно відмежуватися від нацистів і довести, що бійці УПА були не військовими злочинцями, а солдатами — учасниками бойових дій. Саме тому на лаві підсудних не було навіть намісника Гітлера в Україні Еріха Коха. Більше того, коли пізніше постане питання про притягнення цього ката до відповідальності Радянський Союз не ризикне на відкритий судовий процес, а гауляйтера України судитимуть у Польщі. Західна преса відкрито писала про причини такого нонсенсу.

З журналу Ле-Монд (Франція) «...Коли виявилось, що Еріх Кох живий, пам'ять про діяльність українських націоналістів була ще занадто свіжа, щоб видавався бажаним його процес в Українській державі...»

У січні 1946 р. розпочала свою роботу перша сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Як рівні серед рівних у ній також брали участь члени делегації від України на чолі з наркомом закордонних справ УРСР Дмитром Мануїльським. За іронією долі це дійство відбувалося у Лондоні, і не виключено, що у тих самих стінах, де тринадцять років тому назад делегація Третього Рейху розпочинала впроваджувати у життя задуманий Гітлером блеф про «Велику Соборну Україну». Тепер уже радянські учасники нового українського проекту піднімали келихи з шампанським за щойно затверджений статут ООН.

Зі Статуту ООН. «...Цей Статут ні в якій мірі не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави і не потребує від членів Організації представляти такі справи на дозвіл...»

Це був документ, якого так довго чекав кремлівський вождь. Ні українські дипломати, ні більшість з тих, хто урочисто зустрічав їх у Києві ще не уявляли собі всяко значення і наслідків того, що відбулося. Сталінові було розв'язано руки. Він отримав карт-бланш на найвищому світовому рівні. Вже ночами вантажилися в ешелони цілі армійські дивізії і поспіхом вирушали на Західну Україну. Від нині і на багато десятиліть проблеми національно-визвольного руху де-юре належатимуть не до міжнародної, а виключно до внутрішньої компетенції «суверенної української держави», тобто, до компетенції НКВС.

З документів НКВС. «...Під виглядом загонів УПА вести роботу по виявленню керівників ОУН-УПА, осіб, що їм співчувають з метою їх фізичного знищення... Задля компрометації націоналістичного руху створювати враження серед населення, що знищення здійснюють бандити оунівської Служби безпеки...»

Треба визнати, що з подібними завданнями могли впоратися люди, які добре знали національні звичаї і для яких українська мова була рідною, а отже, українці знищували українців, хоча вони і були уродженцями різних регіонів. Кожен боровся за свою правду, кожен в ім'я України. Це була справжня громадянська війна з характерним для неї найвищим рівнем взаємного озлоблення, де дуже важко відрізнити жертву від провокатора, а месника від ката, де брат йде на брата, сусід — на сусіда, а діти повною мірою відповідають за діяння батьків.

З документів НКВС. «...Згідно рішень особливої наради при НКВС СРСР виселяти із західних областей України на спецпоселення у віддалені східні райони країни членів сімей українських націоналістів, а також банд пособників...»

3 березня 1946 р. в американському місті Фултон В. Черчилль виголосив промову, у якій вперше використав термін «Залізна завіса». Радянські історики вперто трактували цей вислів як заклик до конфронтації між Заходом та Сходом. Однак, текст промови свідчить зовсім про інше.

З промови В. Черчилля. «...Ми розуміємо потребу Росії у безпеці її західних кордонів... Ми вітаємо Росію на її законному місці серед провідних націй світу... Ми двадцять років маємо угоду щодо співробітництва і взаємної допомоги з радянською Росією і ми зацікавлені у такій угоді на п'ятдесят років...»

Англійський лідер чудово розумів, що війна між вчорашніми союзниками відверте самогубство, і єдиний вихід — визнати оту саму залізну завісу остаточною демаркаційною лінією сфер впливу і розподілу здобичі між переможцями.

Про зміст цієї фултонської промови Р. Шухевичу доповів під час чергового переходу член Центрального Проводу ОУН(б) Олекса Гасин. І командувач УПА справедливо оцінив нову концепцію так званої «холодної війни» як остаточний вирок українському національно-визвольному рухові.

Зі спогадів О. Гасина. «...Очевидно радянсько-американська війна не почнеться ніколи...» — сказав Р. Шухевич. *«...Якщо немає ніякої надії, друже генерале, чому ж тоді нам, виснаженим і знесиленим не податися самим на Захід?..»* — відповів О. Гасин. *«Ні! Нікому ми там не потрібні. Ми потрібні лише тут, в Україні»* — сказав Р. Шухевич.

Олекса Гасин, Галина Дидик та Роман Шухевич за обідом

Безвихідь, чи не найважче з усіх випробувань. Однак на Шухевича і тих, хто пішов з ним до самого кінця, чекало найстрашніше, оскільки вони були приречені не лише на смерть, а й на забуття. Солдати зникають безвісти на кожній війні, але на цій війні «переможці» зробили все, аби безвісти зникла ціла армія, зтерши могили з лиця землі, а імена українських повстанців — з пам'яті прийдешніх українських поколінь.

Київ, 1991 р., 1 грудня на всенародному українському референдумі у столиці і пере-важній більшості міст і селищ України українці висловились за незалежність своєї держави. Тоді ж, вперше після багаторічного ув'язнення у радянських спеціальних архівах, над якими вже майоріли синьо-жовті прапори, вийшли на волю архівні доку-менти про діяльність ОУН та УПА і безліч архівних фотографій учасників украї́н-ського національно-визвольного руху середини XX ст. проти червоних окупантів. Вони були такими, як і були, здатними як на милосердя, так і на жорстокість, як на не-нависть, так і на любов, як на мужність, так і на слабкість. Люди із жертовним відчуттям єдиної Батьківщини, заради якої вони боролися і гинули. Ми сьогодні можемо не розділяти їх поглядів, але знати про них, знати правду про діяльність Української Повстанської Армії ми повинні. Цей світ ще не усвідомив, що допоки це відчуття не увійде в серце нації, Собор Український залишатиметься і надалі вели-ким, вже новітнім, блефом.

На позачерговій сесії Верховної Ради Української РСР восени 1949 р., напередодні 70-річчя Й. Сталіна, українські депутати урочисто затверджують офіційні державні атрибути країни: прапор, герб і гімн. То був завершальний штрих багаторічного монументального проекту «великої» України: *«Живи, Україно, прекрасна і сильна, в Радянському Союзі ти щастя знайшла. Між рівними рівна, між вільними вільна, під сонцем свободи, як цвіт, розцвіла. Слава Союзу Радянському, Слава! Слава Вітчизні народів-братів! Живи, Україно, радянська державо, возз'єднаний краю, навіки-віків...»*

Впродовж 30 років соборності, у битвах громадянської і світової війн, внаслідок масового терору, організованих радянською владою голодоморів, еміграції і депортацій українська нація втратила близько 30 млн. людей різних політичних переконань, тобто, більше ніж половину населення сучасної України. Достеменну цифру тепер, напевне, не зможе назвати ніхто...

3. Боротьба українців за незалежність на початку XX століття, або повертаючись до історії

(Створення Центральної Ради; Україна у період Гетьманату; Директорія; галицькі українці у боротьбі за незалежність; Західноукраїнська Народна Республіка; українські генерали М. Омелянович-Павленко, М. Тарнавський, О. Греків; звільнений і знову втрачений Київ; українсько-польське протистояння; разом із Польщею у війні проти більшовиків; отаманський рух в Україні і продовження боротьби українців за незалежність; поразка української справи)

Буде нам з тобою, що згадати
Після довгих збавлених ночей.
Вивчив я далекий звук гарматний,
І тривожний блиск твоїх очей.

Твої очі — квіти темно-сині,
На узбіччі радісних доріг.
Чи зустрінемось з тобою знову
На своїх дорогах бойових?

Будуть стрільна розриватись глухо
І дрижати в вибухах земля.
Вийдеш ти, в ту сторону — послухай,

Де в багряних полум'ях поля.
І почуєш грізну борню волі,
І вкриється кров'ю битий шлях.
Будуть хлопці йти суворочолі
В сіруватих, наче ніч, рядах.

І пройдуть вони безмежним краєм
Крізь руїни сіл, дерев і трав.
І напевно ти тоді згадаєш,
Хто любов і мужність поєднав.

(Пісня Українських січових стрільців
періоду визвольних змагань початку XX ст.)

22 січня в Україні велике державне свято — День соборності українських земель, коли у 1919 р. Західноукраїнська Народна Республіка (далі — ЗУНР) та Українська Народна Республіка (далі — УНР) об'єднались в одну державу. У цей день 1919 р. били дзвони святої Софії Київської. Україна вперше за багато віків зробила спробу об'єднати свої землі в єдину незалежну соборну державу.

Однак у той час українські провідники не знали, що радість буде передчасною, а надія мінливою. Криваве століття ще тільки розпочало відлік часу важкої і майже безнадійної боротьби.

Українці, які століттями боролися за створення своєї власної соборної держави отримали реальний шанс для здійснення своїх мрій на початку XX століття. Для цього існували як внутрішні, так і зовнішні передумови.

На початку XX ст. дві великі Європейські імперії Російська та Австро-Угорська були найбільш багатонаціональними державами, у яких серби, поляки, угорці, українці, фіни та інші національності вимагали своїх національних автономій. Поневолені нації відчули можливе вирішення їх питання, щодо утворення національних держав, з початком 1 серпня 1914 р. Першої світової війни.

Ці дві держави були ворогами у цій війні. І солдати українці по обидва боки фронту вбивали один іншого, відбираючи життя у своїх одноплемінників.

Часто-густо, коли з одних окопів лунало: *«Розпрягайте хлопці коні...»,* в інших окопах, з іншої сторони фронту підхоплювали: *«Та й лягайте спочивать...»* Чим менше українців, тим краще, чим менше свідомих українців, тим спокійніше себе почували правителі Росії та Австро-Угорщини.

Перша світова війна 1914-1918 рр. стала для Європи першим жахливим досвідом сучасного ведення воєнних дій. Про катастрофічні масштаби цього конфлікту свідчать хоча б окремо взяті статистичні дані: 33 країни (із 55 існуючих на той час), які взяли участь у цій війні, мобілізували 65 млн. солдатів, з яких 10 млн. загинуло. Війна набрала не лише масового, а й тотального характеру. Щоб підтримати величезні армії, що воювали на фронті, цілі суспільства з їхніми економіками впрягалися у війну.

Коли на початку ХХ ст. офіційна Росія довідалася про наміри властей Австро-Угорщини створити український державний університет у Львові, то Росія зразу ж відповіла нотою, у якій йшлося про те, що у разі практичної реалізації цього задуму, це може призвести до війни між цими державами.

Така реакція є свідченням того, як боялася Росія українського національного руху. Росія розуміла, що якщо буде хоча б маленька українська територія нею не контрольована, там розвиватиметься український національний рух.

Війна набридла усім.

Для українців, або «малоросів», як їх називали у царській Росії, завершувалось 250 років сплячки. Водночас, переважна кількість мешканців Росії вважали, що «Малоросія» це та ж сама Росія, а «малороси», це ті ж самі росіяни, тільки зі своїм кумедним наріччям та бандуристами. Але багато українців пам'ятали розповіді своїх предків про козаків запорожців.

І ось вибухнуло, коли у березні 1917 р. у Києві відбулась 100-тисячна демонстрація українців, а потім подібна демонстрація відбулась у Петрограді, то місцевий неукраїнський люд був ошелешений. Їм важко було усвідомити, що **українці таки є.**

З таємної інструкції імператриці Росії Катерини ІІ до Президента Сенату, міністра юстиції князя В'яземського з приводу українського питання: *«...думка, що вони є нація абсолютно відмінна від нашої, є аморальною... бориться з їх фальшивими, непристойними республіканськими ідеями. Було б більше, ніж помилкою, я б сказала справжньою глухотою, називати їх чужинцями і поводитися з ними як з такими. Треба примусити їх делікатним способом зрусифікуватися...»*

У Західній Україні, що входила до складу Австро-Угорщини з українцями рахувалися більше. У цій багатонаціональній імперії діяли товариство «Просвіта», наукове товариство «Тараса Шевченка», яке неофіційно називали українською Академією наук, різні кооперативні організації. Українські політики працювали в імперському парламенті. Діяли напіввійськові організації «Січ», «Сокіл», «Пласт», що виховували та загартовували молодь, не дивлячись на незадоволення офіційних австрійських властей. Це була конституційна держава і ці установи діяли в межах законів імперії.

Частина України, що входила до складу Російської імперії давала їй 70 відсотків вугілля, 90 відсотків прокату. Третина хліба, що продавався за кордон була українською. Ще за десять років до жовтневого перевороту німецький рейхсканцлер та прусський міністр, президент Бернгард Бюлов писав, що Росію можна звести до другорядних держав, якщо вона зазнає або соціального розкладу, або втратить Україну. Отже, природними багатствами України беззастережно користувалася Росія, а українці, завдяки політиці цієї держави, планомірно розмивалися серед сотень народів Російської імперії.

Підняти український народ на боротьбу за державність могла українська інтелігенція, а її було всього один відсоток серед усього українського населення Російської імперії.

Зростаючі втрати на війну та витрати в тилу оголювали й поглиблювали фатальні політичні й соціально-економічні вади старих імперій. В результаті, війна стала змаганням на самознищення як для Німеччини, Османської і Австро-Угорської імперій, так і для Російської імперії, Великобританії, США й Франції.

У лютому 1917 р. Російська імперія вже стояла на порозі розвалу. Свободи вимагали поляки, грузини, українці та фіни. Першою під тиском війни вона й розвалилася, оскільки зазнала найбільших людських втрат, які часто пояснювались недба-

лістю й помилками з боку призначених царським режимом недолугих командирів. Крім того, з мобілізацією на військову службу близько половини працездатних чоловіків зменшилося виробництво продуктів і промислових виробів, різко зросли ціни. Голод став звичайним явищем, особливо серед жителів міст, розгорталися страйки, у народі зростало розчарування у царській політиці.

Її кінець супроводжувався швидким піднесенням різних російських політичних партій, що виступали проти царського режиму, а тепер намагалися нав'язати дезорієнтованому суспільству власні моделі нового суспільно-економічного та політичного устрою. У цьому аспекті багатьох здивувало те, що, здавалось би, слухняні неросійські народи колишньої імперії також почали вимагати права влаштувати свою долю на власний розсуд.

На Україні вибухнула українська революція, що за своєю природою була як національною, так і соціально-економічною.

Наслідки війни для українців, змушених битися з обох воюючих сторін, були тяжкими. Протягом усієї війни Галичина слугувала ареною найбільших і найкровопролитніших битв на Східному фронті. Її населення зазнавало страшних збитків від руйнувань та спустошень, спричинених воєнними діями, брутальністю як російського, так і австрійського командування.

Поряд із фізичними втратами, війна ще більше погіршила долю українців, які не мали власної держави, що захищала б їхні інтереси. Величезна кількість українців (у російській армії налічувалося 3,5 млн. українських солдатів, 250 тис. українців служили в австрійському війську) боролися і вмирали за імперії, що не лише ігнорували їхні національні інтереси, але й активно намагалися, як зокрема Росія, знищити їхній національний рух.

Звістка про падіння царського режиму досягла Києва 13 березня 1917 р. Вже наступного дня цар підписав своє зречення трону та призначив князя Ю. Львова прем'єр-міністром Тимчасового уряду, який мав управляти Росією до скликання Установчих зборів.

Українці Петрограда в цей час були першими, хто заявив про свою самостійність у федеративній спілці вільних народів, що мала постати на місці колишньої Російської імперії.

За кілька днів представники найголовніших установ і організацій Києва утворили (17 березня) Виконавчий комітет, що протягом перших трьох місяців після перевороту мав найвищу владу у Києві і мав утримувати порядок від імені Тимчасового уряду. Серед 12-ти його членів п'ятеро були українцями.

Українська інтелігенція з числа вчених, вчителів, інженерів, українських політичних партій 17 березня 1917 р. вирішила створити Об'єднавчий центр. Із цією метою 20 березня було скликано збори українських організацій та політичних партій Києва, які ухвалили рішення сформувати Українську Центральну Раду. Її створили помірковані ліберали українських прогресистів (політична організація української інтелігенції, що виступала за автономію для України) під проводом Євгена Чикаленка, Сергія Єфремова, Дмитра Дорошенка разом із соціал-демократами на чолі з Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою.

Кількома тижнями пізніше до Центральної Ради також вступила нова зростаюча Українська партія соціалістів-революціонерів, яку репрезентували Микола Ковалевський, Павло Христюк, Микита Шаповал.

Президентом Центральної Ради було обрано Михайла Грушевського — добре відомого, авторитетного діяча, котрий повернувся із заслання (у 1916 р. царським режимом його було вислано на північ Росії).

У цей час українські провідники поділяли думку про те, що Україна має бути у складі федерації, мова не йшла, щоб відділитися від Росії. Це був перший етап української революції. Про повну самостійність говорили лише одиниці, але переважна більшість українських провідників вимагала автономії чи культурної осібності.

22 березня Центральна Рада видала свою першу відозву до українського громадянства.

«Народе український, впали вікові пута, прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії — говорилося у відозві. — *Настав час і Твоєї долі і пробудження до нового, творчого життя після більш як 200-річного сну. Уперше Ти матимеш змогу сам за себе сказати, хто Ти, і як Ти хочеш жити як окрема нація...»*

Так, Українська Центральна Рада стала виразником інтересів українського народу.

У Києві швидкими темпами розвивалося громадське життя. Постають нові організації, відновлюються колись заборонені. Зокрема, 22 березня збори офіцерів-українців проголосили себе Установчою військовою радою, відновила свою діяльність «Просвіта», почали видаватися українські газети. Багатьом українцям цих закладів бракувало політичного, а головне — життєвого досвіду.

На відміну від росіян у Києві, що розкололися на поміркованих у Виконавчому комітеті та радикалів у Київській Раді, українці усіх ідейних переконань згуртувалися в єдиний представницький орган, якою й була Центральна Рада.

На здивування багатьох, Центральна Рада одержувала негайну й дедалі зростаючу підтримку.

Водночас, на мою думку, Центральна Рада не використала наданий їй історією час для розбудови держави, а це майже рік, (з лютого по грудень 1917 р.), який промайнув у мітингах, дискусіях, суперечках українських тогочасних провідників. Ще у лютому 1917 р. слід було проголосити повну незалежність України від Росії та розпочати розбудовувати державний апарат і армію. Час для цього був, майже рік. Наслідки розгардіяшу української справи стали відчутними дуже швидко.

19 квітня 1917 р. в Києві відкрився Український національний конгрес, на якому зібралося 900 делегатів з усієї України від усіх українських громад колишньої імперії, а також від різних економічних, освітніх, військових та інших організацій. Конгрес обрав 150 представників до Центральної Ради та затвердив М. Грушевського на посаді президента. 18 травня понад 700 делегатів від українців, що служили в армії, на з'їзді в Києві дали своїм представникам доручення вступити до Центральної Ради.

Майже через місяць так само вчинили близько 1000 делегатів Українського з'їзду селян. Згодом до Центральної Ради приєднався з'їзд робітників. Натхнена такими виявами довір'я, Центральна Рада стала дивитися на себе як на представника інтересів усіх українців, як на український парламент.

За своїм соціальним походженням найпалкіші прибічники Центральної Ради належали до дрібної буржуазії: вона складалася з інтелігенції й так званої напівінтелігенції — сільських учителів, нижчого духовенства, дрібного чиновництва, молодших офіцерів, заможних селян.

Переходячи до конкретних проблем, М. Грушевський передусім зупиняється на питанні політичного зв'язку України з Росією. **На його думку, Україна мусить мати широку національно-територіальну автономію в Російській Федеративній Республіці із міцним забезпеченням національних меншостей України, базуючись на резолюціях і заявах з'їздів, українських політичних традиціях.**

Для практичної реалізації цих задумів до Петрограда у травні 1917 р. відправили спеціальну делегацію. Однак місія українців до Петрограда не дала бажаних наслідків. Представники як російської влади, так і Ради робітничих і солдатських депутатів рішуче відмовилися визнавати принцип автономії України. Єдина поступка, яку Тимчасовий уряд був схильний зробити, полягала у наданні Україні обмеженої культурно-освітньої автономії.

У пригніченому настрої повернулася до Києва українська делегація, де у цей час проходив Перший Всеукраїнський селянський з'їзд за участю 2200 делегатів. На ньому члени місії доповіли про її результати. Почуте сильно обурило представників українського селянства. З'їзд підтримав усі домагання Центральної Ради і, зокрема, доручив скласти статут автономії України, українізувати всі адміністративні й самоврядні установи, сформував завдання всім українцям допомагати Центральній Раді у запровадженні автономного ладу.

Невдоволення українців збільшилося, коли до Києва надійшли дві телеграми з Петрограда. Однією — військовий міністр Тимчасового уряду О. Керенський заборонив скликання Другого військового з'їзду українців, другою — Тимчасовий уряд відкидав усі домагання України. Прочитавши їх, голова Центральної Ради М. Грушевський сказав*: «Свято революції скінчилось! Настає грізний час! Україна має бути організована! Свою долю повинен вирішувати тільки український народ».*

Першим проявом нового курсу Центральної Ради була резолюція від 16 червня 1917 року, в якій наголошувалося на необхідності творити своє власне автономне життя.

У цей же день відбувся Другий Всеукраїнський військовий з'їзд, що виніс постанову про необхідність якнайшвидшого закладення підвалин української автономії. На нього прибули 2300 представників, які репрезентували 1 млн. 600 тис. українських військових.

Побачивши таку підтримку, Центральна Рада 23 червня 1917 р. видала Перший універсал, в якому проголошувалося:

«Хай Україна буде вільною. Не відокремлюючись остаточно від Росії й не розриваючи зв'язків із Російською державою, ***хай Український народ отримає право самому розпоряджатися своїм життям у своєму Краї. Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, і які закони для нас лучші...****»*

Перший універсал також запевнив неукраїнські народи, які жили в Україні, що їхні права будуть забезпечені, тож закликав їх стати дружньо з українцями до праці для організації автономної України.

Незабаром Центральна Рада оголосила про утворення Генерального секретаріату, що мав правити за виконавчий орган уряду. Очолений Володимиром Винниченком Генеральний секретаріат, що складався з восьми міністерств: внутрішніх справ (В. Винниченко), військових справ (С. Петлюра), земельних справ (Б. Мартос), міжнаціональних відносин (С. Єфремов, згодом — О. Шульгін), судових справ (В. Садовський), фінансових справ (Х. Барановський), харчових справ (М. Стасюк), шляхів сполучення (В. Голубович), а також відповідні відомства: у єврейських справах (У. Зільберфарб), у польських справах (М. Міцкевич), пошти і телеграфу (О. Зарубін), генеральний контролер (М. Рафес).

У цей час проходить українізація війська. Командир 34-го армійського корпусу генерал Павло Скоропадський стверджував, що на фронті саме українські підрозділи виявилися найбільш боєздатними та організованими, оскільки їх значно менше зачепила згубна більшовицька пропаганда.

За негайне відокремлення України від Росії виступив Микола Міхновський. Він організовує і проводить військовий з'їзд українців, створює військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка та перші два полки української армії — імені Полуботка та Хмельницького.

У ніч на 18 липня 1917 р. солдати полку імені Полуботка беруть під свій контроль частину Києва, після цього мала бути проголошена повна державна самостійність України. Однак виступ не вдався. Винниченко наказує роззброїти «полуботківців», невдовзі їх відсилають на фронт, де більшість з них даремно гине в імперіалістичній війні за чужі інтереси.

Дії української влади можна пояснити тим, що саме у цей час схоже повстання у Петрограді організували більшовики. Воно було жорстко придушене Тимчасовим урядом із застосуванням кулеметів, розстрільних та каральних загонів. Тому Центральна рада, у якої й так були досить напруженими політичні стосунки з Тимчасовим урядом у Петрограді, вирішила не нагнітати відносини, адже захоплення влади політичного виграшу для українців не дало б, а от відповідні дії російської влади, у тому числі й військові, спровокувати могло б.

У середині липня 1917 р. Тимчасовий уряд вислав до Києва делегацію на чолі з О. Керенським для переговорів з позиції сили, однак катастрофічний провал російського наступу в Галичині змусив росіян визнати Генеральний секретаріат за орган управління п'яти українських губерній (Київської, Полтавської, Подільської, Волинської та Чернігівської). Це було апогеєм впливу й авторитету Центральної Ради.

Результатом стало прийняття 16 липня 1917 року Другого універсалу Центральної Ради, яким поглиблювався процес демократизації українського суспільства, українізації армії, проголошувалось Україну не відокремлювати від Росії, *«а разом з усіма народами прямувати до її розвитку та єдності усіх демократичних сил».*

У цьому сенсі можна говорити, що більше користі з українсько-російського договору винесли росіяни. Визнаючи право України на автономію, російський уряд не давав українцям нічого понад те, що вони і без того мали. Навіть Центральна Рада відмовилася від певної свободи дій, запевняючи, що вона настроєна рішуче проти самовільного проголошення автономії до скликання Установчих зборів. До того ж вона віддала російському урядові право затверджувати членів Генерального Секретаріату, яке раніше належало виключно їй. У політичному розумінні це був крок назад у розвитку української революції.

Отримавши обіцянку широкої культурної автономії, російські та єврейські партії в Україні приєдналися до Центральної Ради. У цей момент Центральна Рада складалася з 822 місць, близько чверті з яких належало російській, єврейській, польській та іншим неукраїнським партіям. В ідеологічному відношенні вона мала виразно ліву орієнтацію.

Досягнувши угоди, хоч і досить хиткої, як з Тимчасовим урядом, так і з національними меншинами, Центральна Рада могла тепер братися за управління країною.

Однак дуже швидко виявилося, що Центральній Раді гостро бракує керівництва, оскільки вона нехтувала такими нагальними проблемами, як збереження правопорядку, забезпечення міст продуктами, організація роботи залізниць. Вона також не змогла ефективно розв'язати гострого питання перерозподілу земель. Внаслідок цього єдність, яку спочатку продемонстрували українці, швидко зникла, і між соціал-демократами, яким у Центральній Раді належало панівне становище, та численними соціалістами-революціонерами розгорілися ідейні конфлікти.

Члени Центральної Ради поринули у безплідні дебати й ворожнечу.

Шкідливою виявилася й ідейна обмеженість молодих та недосвідчених українських політиків: Володимир Винниченко, 1880-1951 рр., обстоював українську державницьку ідею з соціалістичних позицій, мріяв про Україну без «холопа й пана»; Михайло Грушевський, 1877-1943 рр., професор Українського державного університету в Києві, вважав за необхідність розбудови України на соціалістичних засадах; Симон Петлюра, 1879-1926 рр., український соціаліст, голова Українського генерального військового комітету у Києві, військовий міністр, майбутнє України спочатку розглядав як культурно-національну автономію у складі Російської Федеративної Республіки, згодом — як самостійної, незалежної держави; Всеволод Голубович, 1885-1931 рр., обстоював ідею розбудови України на соціалістичних засадах.

Захоплені власною революційною риторикою, Центральна Рада намагалася відмежуватися від старого ладу. Особливим у цьому було її ставлення до військових. Улітку 1917 р. близько 300 тис. українських солдатів стихійно реорганізувалися у всеукраїнські формування, заприсягнувши на вірність Центральній Раді. Вже згаданий генерал П. Скоропадський надав у розпорядження Центральної Ради українізований корпус із 40 тис. бійців, прекрасно дисциплінований і споряджений, порівняно з дезорганізованими російськими військами.

Але його жест було відкинуто з двох причин: ідеологи Центральної Ради доводили, що революція усувала необхідність регулярної армії, також вони твердили, що не можна довіряти багатому землевласнику Скоропадському.

Аналогічним було ставлення до чиновників: на них дивилися як на уособлення старої гнобительської буржуазної держави, а голова Уряду Винниченко називав їх «найгіршими і найшкідливішими людьми».

Проте згодом стало зрозумілим, що правити без армії та чиновників неможливо. По Україні ширилися анархія й безладдя. Становище погіршилось у липні, коли повністю розвалилася російська армія у Галичині, затопивши Україну, що являла собою тил Південно-Західного та Румунського фронтів, мільйонами озброєних радикалізованих і розгнузданих солдатів.

Центральна Рада та Генеральний Секретаріат при цьому були безсилими.

Перший український уряд увійшов у кризу, яку українці перебороли і сформували новий уряд на чолі з Винниченком. Однак затверджений 3 вересня Центральною Радою уряд не міг приступити до роботи без санкції Петрограда, який у той час був зайнятий придушенням контрреволюційного повстання генерала Корнілова. Тільки 14 вересня Тимчасовий уряд затвердив список запропонованих Центральною Радою українських міністрів. Новий український уряд більш ефективно почав вирішувати проблеми, що дістались йому у спадок від попереднього.

Не маючи у своєму розпорядженні ані війська ані ефективної поліційної організації, Центральна Рада і Генеральний Секретаріат звернули свої надії на Вільне українське козацтво, яке почало самочинно організовуватись як самооборона проти анархії. Для остаточного оформлення організації 16-20 жовтня 1917 р. в Чигирині зібрався Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На нього прибули 2 тис. делегатів, які представляли 60 тис. козаків Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини, Кубані. З'їзд звернувся до громадян України з відозвою про створення озброєної сили для боротьби з грабунками й насильством, для оборони прав і свобод українського населення. У свою чергу, Генеральний Секретаріат затвердив статут цієї організації.

У кінці вересня 1917 р. Центральна Рада скликала в Києві з'їзд народів, на якому було ухвалено рішення створити Раду народів, як дорадчого органу при Центральній Раді.

12 жовтня Генеральним Секретаріатом було видано декларацію, де були викладені головні засади розбудови автономного політичного, економічного і культурного життя в Україні, а також відозву до українського народу, в якій був заклик допомагати Генеральному Секретаріатові в державному будівництві.

У цьому сенсі можна сказати, що українська влада поволі утверджувала свою незалежність.

Якщо Лютнева революція 1917 р. стала наслідком падіння влади, то причиною жовтневого перевороту 25 жовтня (7 листопада) того ж року стало захоплення влади. Її здійснили більшовики на чолі з Л. Троцьким (Л. Бронштейном) та В. Леніним (В. Ульяновим) — група, яку лише шість місяців тому вважали маловірогідним кандидатом на владу в Росії, що на початку 1917 р. складалася з представників єврейської та російської інтелігенції, а також робітників із чисельністю в 24 тис. осіб.

Більшовицька партія, однак, являла собою дисципліновану, суворо централізовану партію відданих і досвідчених революціонерів. Обіцянки більшовиків дати масам хліб та мир завойовували дедалі більше прихильників. До осені 1917 р. більшовицькі лави зросли до 350 тис. Вирвавши більшість у «Радах» з рук інших соціалістичних партій і піднявши гасло «Вся влада Радам», більшовики скинули Тимчасовий уряд та заявили від імені Рад робітничих і селянських депутатів про свої претензії на владу.

В Україні в цей час Центральна Рада поширила свою компетенцію на Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину, Таврію, тобто на ті землі, які Тимчасовий уряд оголосив поза межами України.

Тут, як видно, Центральна Рада вміло використала замішання, спричинене більшовицьким переворотом, аби повернути його на користь української справи.

В Україні більшовики мали мінімальний вплив, на початок 1918 р. їх налічувалося близько 4-5 тис., головним чином на Донбасі. Серед понад 2 млн. робітників України прибічники більшовиків складали крихітний відсоток. Лише українські соціал-революціонери у цей час мали понад 300 тис. своїх членів.

Як і більшість росіян в Україні, більшовики вороже поставилися до українського незалежницького руху. Причиною цього було й те, що Центральна Рада не визнала владу більшовиків, які встановлювали політичну владу однієї партії, відсуваючи водночас інші політичні угруповання.

Отож, єдиний шлях — проголосити українську державу.

Щодо цього виразно висловився Третій військовий з'їзд, що саме тоді відбувався у Києві. 10 листопада 1917 р. він ухвалив резолюцію, що *«виходячи з принципу повного самовизначення націй вимагати від Центральної Ради негайного оголошення української демократичної республіки в етнографічних межах України».*

20 листопада 1917 р. Центральна Рада видала третій універсал, яким проголосила створення Української Народної Республіки: *«Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів».*

Отже, відбулась знаменна подія — проголошено Українську державу.

Окрім цього, в універсалі були проголошені такі основні положення:

- *конфіскація поміщицького, удільного, церковного, монастирського землеволодіння і передача земель трудовому народові без викупу;*
- *встановлення 8-годинного робочого дня та державного контролю над виробництвом;*
- *негайний початок мирних переговорів та укладення справедливого миру між воюючими сторонами;*
- *оголошення повної амністії за політичні виступи та ліквідація смертної кари як міри покарання;*
- *закріплення за населенням усіх прав місцевого самоврядування.*

Центральна Рада заявляла, що вживатиме усіх заходів для закінчення війни. В Україні мають бути забезпечені свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання тощо, тому сповіщаємо: *«що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію».*

Уперше за 250 років український народ рішуче задекларував свою волю, свій потяг до свободи, право розпоряджатися усіма справами власної держави.

Українські провідники розбудовували державне життя цілком самостійно, водночас вони чітко не знали і не розуміли, якою має бути остаточна форма Української держави. Що своєю чергою катастрофічно вплинуло на всі подальші події, які згодом розпочалися в Україні.

Після того як В. Ленін перебрав на себе важелі управління радянською Росією, він зрозумів, що націоналізм є могутньою силою, яку його партія повинна використати. Тому він сформулював плутане твердження, що більшовикам слід визнавати й сприяти здійсненню прав пригноблених народів на культурний розвиток та самоврядування доти, доки це не перешкоджало пролетарській революції. Так, наприклад, якщо український націоналізм вів до відокремлення українських робітників від російських, то це, за Леніним, було буржуазним націоналізмом, з яким треба було боротися. Тобто в теорії національні прагнення українців визнавалися, а на практиці — відкидалися.

Велика перевага такого підходу полягала в тому, що він дозволяв більшовикам робити вигляд, наче вони симпатизують прагненням українців. Вплив ідей Леніна на його послідовників в Україні виявився у серпні 1917 р., коли до Центральної Ради приєдналося 10 більшовиків.

Після того як більшовики захопили владу в Росії, постало питання, хто ж правитиме в Україні. Не маючи достатньо сил, щоб розбити і Центральну Раду, і прибічників Тимчасового уряду, які згуртувалися навколо штабу колишнього Південно-Західного фронту, більшовики вирішили утримувати добрі стосунки з українцями та покінчити зі штабом. Відтак, 10 листопада 1917 р. у Києві вибухнули бої між більшовиками (чисельністю 6 тис.) та штабом армії, у розпорядженні якого було 10 тис. війська. На допомогу більшовикам у вирішальний момент прийшли війська Центральної Ради (8 тис. бійців), змусивши штаб евакуюватися з Києва.

Однак для більшовиків Україна була передусім одиницею нової радянської імперії, яку вони поставили собі за мету створити, яка не може існувати без українських природних корисних копалин, продуктів та промисловості. Вже 7 листопада 1917 р.

більшовики обговорювали можливість повстання в Києві. Вони повели широку агітацію серед війська, що стояло в місті. Завершенням цього мало бути повстання в ніч на 13 листопада. Ті плани повалити Українську Народну Республіку не здійснились. Українські військові частини оточили змовників, роззброїли їх і цілими вагонами вислали у Росію (пізніше саме ці частини стануть ядром російської військової експансії в Україну), а отже їх потрібно було негайно нейтралізувати іншим способом.

Однак, сподіваючись, що Центральна Рада стане стабілізуючим чинником в анархії, що поширювалася, владу українського уряду визнали українські та неукраїнські партії, більшість рад і навіть більшовики. У цьому сенсі проявилась підступність та послідовність політики більшовиків, що мали ясну мету — підкорити Україну своїй владі, а українці зрозуміти цього не змогли.

З іншого боку, ставало все очевиднішим, що конфлікт між Центральною Радою та більшовиками був невідворотним. Якщо Центральна Рада критикувала Леніна за насильства, виявлені більшовиками при захоплення влади, то Ленін скаржився на те, що українці пропускають козацькі війська через свою територію на Дон, дозволяючи їм зосередитися на півдні Росії, де формувався російський антибільшовицький фронт. У грудневих виборах до Всеросійських Установчих Зборів, пізніше розігнаних більшовиками, українські партії отримали понад 70 відсотків голосів, а більшовики — лише 10. Ще відчутнішою була їхня невдача на Всеукраїнському з'їзді Рад, який вони самі скликали 17 грудня в Києві і який сподівалися поставити під свій контроль. Але українські партії закликали на з'їзд своїх прибічників, головним чином з сільських регіонів, переваживши близько сотні більшовицьких делегатів двома з лишком тисячами своїх.

Розлючені члени невеликої більшовицької фракції покинули з'їзд, переїхали до Харкова, кваліфікували Центральну Раду як структуру, що не репрезентує Україну, об'єдналися зі з'їздом Рад Донецького й Криворізького басейнів, і цей об'єднаний з'їзд проголосив себе Першим Всеукраїнським з'їздом Рад, який обрав Центральний виконавчий комітет і Народний секретаріат, тобто перший радянський уряд України й проголосили створення Радянської Української Республіки.

Більшовики запозичили у своїх колег назву Української держави та українського уряду — Генеральний секретаріат. Це свідчило про популярність серед українського населення української держави та уряду. У цей час у Москві готують спецоперацію по захопленню України. До Харкова, опорної бази більшовиків, стягуються російські загони. По місту їздять автомобілі з плакатами «Смерть українцям!» Ленін посилає до Харкова Серго Орджонікідзе і надає йому надзвичайні повноваження.

Радянський історик М. Попов зазначає, що саме з цього моменту розпочалась організована боротьба більшовиків за радянську владу в Україні, і почалася ця боротьба за несприятливих для більшовиків умов: *«Центральна Рада чулася в апогеї своєї могутності й впливу на маси».*

Російські більшовики висилали свої полки на Дон, Україну, Кавказ не для того, щоб допомогти їх пролетарям. Метою цих заходів було завоювання цих територій з метою економічної експлуатації. Ось що писав радянський публіцист Антонов-Овсієнко *«Якщо б ми дозволили, щоб цей контрреволюційний рух набрав сили, це відтягло б нас від Кавказу і нафти Баку, позбавляючи радянський центр вугілля з Донецького басейну, залізної руди Кривого Рогу і збіжжя з України».*

Тут варто зупинитися на ультиматумі, який Рада народних комісарів надіслала Центральній Раді 17 грудня 1917 р. (його редагували Ленін, Сталін і Троцький). В ньому зокрема йшлося, що Петроград визнає право на самовизначення за всіма націями, які пригнічувались царатом та російською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії: *«все, що торкається національних прав і національної незалежності українського народу визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмеження та безумовно…»*

Після цього реверансу в ультиматумі зазначалось: *«Ми звинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде цілком буржуазну політику, яка давно вже виявляється у невизнанні Радою радянської влади на Україні».*

Йшлося вже про пряме втручання у внутрішні справи України. В інших статтях ультиматуму Центральну Раду звинувачувалося в дезорганізації фронту, роззброєнні радянського війська, підтримці генерала Каледіна. Закінчувався документ прямою погрозою: *«якщо за дві доби не буде одержано задовільної відповіді, то Рада Народних Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни проти радянської влади в Росії і на Україні».*

Тут слід звернути увагу на неіснуючу тоді в Україні радянську владу. Це вказує на те, що петроградські комісари ще перед створенням харківського уряду заздалегідь планували саме такий розвиток подій.

Одержавши ультиматум, Генеральний Секретаріат негайно вислав свою відповідь:

«Генеральний Секретаріат у заяві Народних Комісарів про те, що вони визнають Українську Республіку, вбачає нещирість або ж суперечність самим собі. Не можна одночасно визнавати право на самовизначення аж до відокремлення, і в той же час, робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу, як це робить Рада Народних Комісарів Великоросії щодо Народної Української Республіки.

Генеральний Секретаріат рішуче відкидає будь-які намагання Народних Комісарів на керування українською демократією. Поки у Великоросії розвивається анархія, економічні, політичні та господарські розрухи, поки там панує груба сваволя та нищення всіх свобод, Генеральний Секретаріат не вважає потрібним повторювати цю сумну спробу на території українського народу...»

Відповідь завершувалася заявою про те, що українці не є прихильниками кривавих засобів розв'язання політичних та державних проблем.

Але агресору нічого не доведеш, коли він збирається нападати. Тим більше, що російським містам, а саме головне Москві і Петрограду, загрожує голод. Насувається війна за хліб. Ленін надсилає дві телеграми, першу — до морського революційного комітету, а другу — у Харків, Антонову і Орджонікідзе. Перша: *«...прошу вжити екстрених заходів та надати негайно у розпорядження товариша Тер-Арутюнянса дві тисячі матросів для воєнних дій проти буржуазної Центральної Ради...»*

Друга: *«...Дуже і дуже просимо вжити якнайнещадніших революційних заходів. Просимо послати загін абсолютно надійних людей. Усіма засобами просувати вагони з хлібом у Петроград. Інакше загрожує голод.*

Заради бога, Ленін...»

У день одержання ультиматуму український уряд оголосив відозву «До війська Українського Південно-Західного та Румунського фронту і тилу», у якій зокрема йшлося про нездатність більшовиків «вести армію до замирення й відбудови замучених народів Росії». З огляду на це, Генеральний Секретаріат зобов'язувався налагодити порядок в армії та всіляко поліпшити життя солдатів.

Ще більшим викликом більшовикам був наказ С. Петлюри українському комісарові Північного фронту, аби той не виконував жодного наказу більшовицького головнокомандувача.

У відповідь, більшовиками в Україні та їхніми прибічниками були організовані майже в кожному великому місті диверсійні повстання проти Центральної Ради.

Обидві сторони не були готовими до воєнних дій, тож обмін нотами з обопільними звинуваченнями розпочав війну не одразу. Перший крок був зроблений з розрізнених виступів більшовиків та захоплень українських міст, де вони проголошували радянську владу. Організовувати акції допомагали більшовицькі бойові дружини, які складалися з місцевих, переважно міських, елементів. Ця тактика цілком відповідала політиці Леніна, метою якої було створити враження, що воює проти Центральної Ради не російський радянський уряд, а солдати, селяни, робітники України, які хочуть скинути небажану їм владу.

Одночасно з цим більшовики повели справжній пропагандистський наступ. Зокрема, 25 грудня 1917 р. Сталін опублікував звернення *«До українців у тилу і на фронті»*, в якому роз'яснював, що радянський уряд Петрограда бажає лише того, *«щоб вся влада на Україні належала українському народові, тобто українським*

робітникам, селянам, солдатам і матросам». Сталін особливо наголошував, що більшовики не проти того, щоб Україна стала незалежною державою, але проти того, щоб під гаслом відокремлення відбувалася реставрація старого укладу.

Ця тактика більшовиків виявилася успішною. Їхня пропаганда дійшла до політично малосвідомих селянських мас, які за обіцянками соціальної справедливості, економічної рівності й миру не розгледіли дійсних планів Леніна та його прихильників. Ця пропаганда знайшла також благодатний ґрунт серед солдатів, які піддалися анархії. Внаслідок цього, Центральна Рада почала втрачати свій вплив. Народні маси, не маючи відповідного проводу, який могла дати тільки українська інтелігенція (а її, до речі, тоді було дуже мало), переходили подекуди на бік більшовиків, а ще частіше займали нейтральну позицію в українсько-російському двобої.

Відносно легке захоплення більшовиками міст України пояснювалося тим, що їх населення у своїй більшості було неукраїнського походження. Щодо українців, які жили в містах, то вони були значною мірою зрусифіковані, і тільки мала їх частина була національно свідомою. На жаль, у той критичний час українці показали, що вони ще не стали повноцінною нацією, оскільки на них і далі давила спадщина царської неволі та русифікації.

За таких обставин перед більшовиками падало одне місто за одним. Так, більшовики 26 грудня 1917 р. захопили не тільки Харків, роззброївши місцевий український полк, а й дещо пізніше — Полтаву, Катеринослав, Чернігів.

Останньою надією Центральної Ради була іноземна допомога.

5 грудня 1917 р. більшовики підписали перемир'я з Центральними державами. Українці були менш практичними — поки більшовики вели переговори з Центральними державами, вони й далі ухвалювали резолюції з вимогами негайного *«демократичного миру».* Українці, добиваючись прихильності Англії та Франції, які визнали УНР, не хотіли наставляти проти себе Німеччину, Австро-Угорщину та Туреччину. Хитаючись між одними та другими, Центральна Рада гаяла дорогий час, втрачаючи довір'я до себе в народних масах.

Проте 22 грудня 1917 р. виникли нові можливості, коли Ленін розпочав мирні переговори у Брест-Литовську з Центральними державами, заявивши, що він представляє усі народи колишньої Російської імперії.

24 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат звернувся до воюючих і нейтральних держав з нотою, яка пояснювала ставлення УНР до переговорів, що вже почалися, підкреслюючи, що тільки УНР представляє інтереси українського народу.

У відповідь, Центральні держави повідомили, що вони радо вітали б представників УНР на мирних переговорах у Брест-Литовську. Таким чином, Україна стала фактором міжнародної політики.

1 січня 1918 р. до Брест-Литовська прибула українська делегація у складі М. Любинського, М. Полоза, О. Севрюка, яку очолив В. Голубович.

Перше засідання мирної конференції за участю українських делегатів відбулося 6 січня. Тут українці заявили, що передумовою їхньої участі в переговорах є приєднання до України Холмщини і Підляшшя та проведення плебісциту у Східній Галичині, Буковині й Закарпатті. Не дивлячись на те, що ця умова іншими учасниками переговорів не була прийнята, слід, однак, говорити, що у даному випадку українська делегація виступила захисником інтересів всього українства.

Також заперечень стосовно того, щоб УНР представляла українська делегація не висловили ні Троцький, що представляв радянський уряд, ні граф Чернін, який представляв інтереси Центральних держав — керівник австро-угорської делегації.

Троцький заявив*: «...ті конфлікти, які постали між російським урядом і Генеральним Секретаріатом... не мали й не мають жодного зв'язку зі справою самовизначення українського народу... вони постали через суперечності між політикою Ради Народних Комісарів і Генеральним Секретаріатом... що стосується самовизначення України, яке фактично відбувається у формі Народної Республіки, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками... не може бути жодного сумніву, що процес самовизначення України в її географічних межах і в державних*

формах, які відповідають волі українського народу, знайде своє завершення…» З приводу висловленого Троцьким слід поставити великий знак запитання, оскільки саме у той час більшовицькі війська вже захопили велику частину Лівобережної України і почали оточувати Київ, а в самому місті більшовики готували повстання проти українського уряду.

5 січня 1918 р. з Харкова на Київ вирушили більшовицькі загони Муравйова. Гірко та боляче визнати, що це був російський наступ на Україну, де виконавцями були українці — ті бійці гетьманських полків, які раніше зривалися з фронту і йшли обороняти Центральну Раду. Тепер вони зі звірячим завзяттям йшли на Київ. Роздратовані багатомісячними теревенями українських інтелігентів Центральної Ради українські солдати змітали крихкі заслони своїх же побратимів по зброї, а також українських студентів та гімназистів. Їм набридла бездіяльність. Вони хотіли землі, свободи, братерства, достатку. Злою і роздратованою людиною може легко керувати вдале та сильне слово. Більшовики були майстрами слова. Комуністи підштовхували українських солдат словами, що Центральна Рада слабка і не дасть землі, бо «*…вже скільки місяців вона є, а що змінилось… Нічого… Війна продовжується, голод насувається… Скрізь руїна. От ви хлопці хотіли їй служити, і що? Протримали вас тиждень на карантині у промерзлих вагонах… Ви не потрібні нікому, крім нас, бо ми такі ж самі як ви, хоч по-українськи і не розмовляємо… Ми росіяни і революція у нас одна, і тільки ми разом можемо щось змінити…»*

Згодом Л. Троцький згадував: *«…Першим кадрам у 1917 р. було дуже легко. Від них вимагалось підірвати довіру українських селян до Центральної Ради і Генерального секретаріату. Натяк на те, що Центральна Рада є буржуазною, а Генеральний секретаріат складається лише з генералів, нівелював в українців всяке бажання підтримувати свій уряд…»*

Практика відносин з більшовиками врешті-решт переконала Центральну Раду, що про рівноправну федерацію України з Росією годі й думати. Нові обставини вимагали негайно покінчити з непевним становищем, проголосивши самостійну і суверенну українську державу.

Перед цим Центральна Рада видала закон про національно-персональну автономію національних меншостей України. Цей акт вияву доброї волі й демократичного ставлення більшості до меншості не має собі рівних того часу і є позитивним прикладом тогочасної української політичної думки. Згідно з цим актом, національні меншості України, особливо російська, єврейська, польська, здобули право на самостійне влаштування свого національного життя.

25 січня 1918 р. Центральна Рада оголосила документ, який став наріжним каменем українського самостійницького руху XX століття, — Четвертий універсал: *«…Для того, щоб ні Руське Правительство, ні яке інше не ставали Україні на перешкоді… щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи… ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України: однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу… Зо всіма державами, як то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та іншими, ми хочемо жити в злагоді і приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки…»*

Стосовно *«так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край»,* Універсал приписував Урядові УНР *«твердо і рішуче взятись до боротьби з ними…»*

У програмному відношенні Четвертий універсал був поворотним пунктом в українській історії. Нарешті українці заявили, що метою їхньої боротьби є суверенна держава, яка захищає інтереси українського народу.

Універсал також проголошував націоналізацію *«найважливіших галузей торгівлі»*. Встановлювалась монополія держави на зовнішню торгівлю.

Встановлювався контроль держави над усіма банками.

Проголошення суверенної Української Республіки викликало значний міжнародний резонанс. У 1918 р. її визнали Румунія, Франція, Великобританія, США, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія. У 1919 р. — Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія.

На початку січня 1918 р. на Київ сунула ворожа сила, що розмовляла українською мовою, а в цей час робітники заводу «Арсенал» піднімають повстання проти Центральної Ради. Кілька днів точаться бої, українські підрозділи, особисто очолювані С. Петлюрою, придушують повстання.

За історичними дослідженнями, за три місяці українсько-російської війни, з грудня 1917 р. по січень 1918 р., відбулося щонайменше 200 боїв і збройних сутичок між військами Центральної Ради і Раднаркому. Утім частини, вірні Центральній Раді, були розпорошені по всій Україні, тоді як більшовицькі війська діяли на стратегічних напрямках (15 грудня 1917 р. Центральна Рада створила Особливий комітет оборони України; 26 грудня Генеральний секретаріат ухвалив постанову про «створення армії УНР на засадах добровільності та оплати»).

Тоді ж для охорони кордону України від нападів з півночі невеликих більшовицьких загонів з Києва було направлено до Бахмача 1-шу та 2-гу сотні Української юнацької школи ім. Богдана Хмельницького. Тим часом оголосили мобілізацію добровольців. 5 січня 1918 р. на студентських зборах Київського університету св. Володимира і Українського народного університету створили студентський курінь Січових Стрільців. Добровольців записалося трохи більше двохсот, на чолі призначили студента Українського народного університету сотника Андрія Омельченка. Курінь розмістили в будівлі 1-ї військової юнацької школи. Студенти отримали зброю, набої, однострої, пройшли початковий військовий вишкіл, кілька днів навчалися основам ведення бою.

Водночас трохи на схід від містечка Крути в останній бій із силами Муравйова, що наближалися, вступили загони С. Петлюри.

Наступ більшовиків під Крутами розпочався зранку 29 січня 1918 р. Червоних було понад 5 тис. (командував ними, як свідчать історичні джерела, не Муравйов, а Єгоров). Командувач українського загону у Бахмачі Аверклій Гончаренко мав у своєму розпорядженні близько 500 юнаків Військової школи, Помічного куреня та юнкерів. Українці чинили героїчний опір. Бій тривав понад п'ять годин, уже закінчувалися снаряди і набої, а тим часом на допомогу більшовикам надійшов бронепоїзд. Під загрозою оточення юнкери і студенти зібрали тіла загиблих товаришів і стали відступати. Одну студентську чоту, найближчу до залізничної станції — 27 хлопців, захопили в полон і, познущавшись, розстріляли. Відомо, що ніхто з них не просив у більшовиків пощади і не обернувся воювати проти України.

Під Крутами, чи не вперше, більшовики засвідчили свою криваву нелюдськість, згодом розширену до мільйонних масових убивств.

Більшовикам знадобилося ще два дні, щоб відремонтувати розібрану студентами залізницю. Тим часом Центральна Рада перемістилася спершу в Житомир, далі — у Вінницю, Коростень і продовжувала там працювати. Саме у цей час було прийнято закон про Державний Герб, про систему відліку часу й календар (дослідники свідчать, що ця затримка червоної навали дала змогу українцям укласти Брест-Литовський мирний договір).

Бій під Крутами, як свідчать дослідники, був зразково проведеною за всіма засадами військового мистецтва бойовою операцією оборонного характеру проти більш як удесятеро переважаючих сил ворога. Хоча у сув'язі подібних боїв, що точилися тоді на теренах України, це був доволі незначний епізод. Він не був вирішальним, однак і не приніс Українській державі «ніч безвиході», оскільки уже через місяць після захоплення Києва більшовиками, у місті знову керувала Центральна Рада. Більшовикам так і не вдалося тоді її ліквідувати.

У цей час з передмість Києва розпочинається триденний обстріл з артилерії української столиці, такого Київ не знав з часів монголо-татарської навали.

Український уряд, який перед тим не звертав належної уваги на розбудову дисциплінованої військової сили, опинився в скрутній ситуації. Справу дуже погіршувало те, що українізовані полки підпали під вплив більшовицької агітації. На допомогу українському урядові прийшли добровольці, яких було достатньо, щоб утримувати порядок у Києві та його околицях. Але воювати з більшовиками на рівних вони не могли, оскільки більшість з них не були відповідним чином навчені військовій справі.

Кабінет В. Винниченка подає у відставку, а наступного дня, 31 січня 1918 р., Центральна Рада доручає В. Голубовичу сформувати новий український уряд. Під грім більшовицьких гармат уряд Голубовича направляє нову делегацію до Брест-Литовська з директивою *«якнайшвидшого укладення миру».*

У Бресті у цей час вже була делегація радянської Росії, що зробила спробу усунути делегацію УНР з конференції. Троцький посилався на те, що Україну вже представляють делегати українського радянського уряду Є. Медведєв і В. Шахрай, що ввійдуть до складу російської делегації.

1 лютого на пленарному засіданні члени української делегації заявили, що *«Троцький заперечує всі свої попередні заяви, які визнавали права українського народу на самостійну репрезентацію... в Україні відбулися зміни, суть яких полягає у тому, що, у зв'язку з Четвертим універсалом, Українська республіка є самостійною суверенною державою українського народу».*

Спільним рішенням Центральних держав повноваження делегації УНР були підтверджені, а диверсія більшовиків не вдалася.

9 лютого 1918 р. делегація України підписала мирний договір з Центральними державами. На підставі цього договору воєнний стан між Україною і Центральними державами скасовувався. Договір обумовлював кордони України, а також умови звільнення її окупованих територій, встановлення дипломатичних зносин між Україною і Центральними державами, встановлення економічних зв'язків між цими державами, що мали ґрунтуватись на основі принципу взаємності.

Крім того, українські представники і граф Чернін підписали таємну декларацію, щодо Галичини і Буковини. Згідно з нею, частини Східної Галичини, з переважаючим українським населенням, мали бути з'єднані з Буковиною в один коронний край.

У той час, як делегація УНР підписала договір із Центральними державами, російська армія захопила Київ. Один з очевидців тих часів згадував: *«...назустріч перехожим почали зустрічатись дикого вигляду суб'єкти... це були червоногвардійці...»*

Вже 9 лютого почалися облави проти українців, російських офіцерів, юнкерів. Нещасливців за найменшою підозрою розстрілювали на місці. Точне число загиблих невідоме, деякі автори говорять про п'ять тисяч убитих.

Можна без перебільшення твердити, що заздалегідь підготовлений наступ російського радянського війська на Україну мав усі ознаки окупації. Ось лише одна фраза з горезвісного муравйовського наказу № 14*: «Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих багнетів...»* Тому, після такої ясної заяви, більш ніж дивно чути твердження радянських істориків і публіцистів про так звану боротьбу українського народу за встановлення радянської влади. Навіть радянські джерела неохоче зазначали, що українці, за малими винятками, відмовлялися воювати проти Центральної Ради. Про це писав у своїх спогадах сам В. Антонов-Овсієнко.

Оволодівши Києвом, більшовики почали заводити свої порядки, спираючись на національні меншості, що залишилися у місті, а діяльність Центральної Ради та Генерального Секретаріату були припинені.

Незабаром до Києва прибув більшовицький уряд, що називався «Народний Секретаріат Української Народної Республіки», що був частиною російської політичної структури.

На загал можна говорити, що більшовицький уряд узяв тоді гору над Україною. Це пояснювалось тим, що широкі українські маси не були пройняті ідеєю самостійності та в критичний момент не стали до боротьби. І хоч російська армія перебувала у стані розкладу, більшовики зуміли заохотити її, а то й примусити цілі підрозділи виконувати їхні накази. Крім того, в боротьбі проти України більшовики змогли використати адміністративні та інші можливості кадрів старого апарату державного управління, також велика частина інтелігенції та військової верхівки пішли на службу до більшовиків.

Сили в українсько-більшовицькому двобої були дуже нерівними. Це розумів політичний провід УНР.

Про ситуацію, що склалась тоді у Києві свідчить такий факт. Один з керівників Української Радянської Республіки більшовик Затонський мало не загинув від рідної революційної кулі: *«...Серед білого дня мене зупинив один з наших патрулів. Я показав посвідку члена українського уряду, написану мовою українською, з печаткою Української центральної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Мені кажуть: «А, попався...», та й тут мабуть і розстріляли б, тоді ж це просто на вулиці робилося, коли б, на щастя, у другій кишені не було б іншого мандата, члена Раднаркому РРФСР за підписом Ілліча...»*

У цей час Ленін у листі до Орджонікідзе вказує: *«...Негайна організація евакуації хліба і металу на схід, організація підривних груп, створення єдиного фронту оборони від Криму до Великоросії... рішуче, беззастережне перелицьовування наших частин, що є в Україні на український лад... ось таке тепер завдання. Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієнком. Він повинен називатися просто Овсієнком...»*

Мирний договір України з Центральними державами викликав великий ентузіазм в Австро-Угорщині, Німеччині, Болгарії та Туреччині. Одна з австро-угорських газет із захопленням писала: *«...першим народом, який має щастя вийти з міжнародних боїв, є давня і славна, з великою історичною традицією українська нація... Народи Австро-Угорщини сердечно вітають український народ, що відновив славну минувшину, свою самостійну державність...»*

За ініціативою делегата УНР у Брест-Литовську, М. Любинського, німці погодилися вимагати від більшовиків визнання України. Ось пункт, який стосується відносин між Україною та радянською Росією: *«Росія зобов'язується негайно заключити мир з Українською Народною Республікою і признати мирний договір між цією державою та чотирма союзними державами. Українську територію негайно очистити від російського війська і російської червоної гвардії... Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти уряду чи публічних установ Української Народної Республіки».*

Франція, у відповідь на підписання УНР договору з Центральними державами, звинуватила українців у зраді західних держав. Проте УНР виходила зі своїх інтересів, її представники вірили, що це допоможе українській державі вистояти у боротьбі за утвердження своєї самостійності.

Німецькі та австро-угорські діячі передбачали, що Центральна Рада не впорається з більшовиками, запропонували їй свою військову допомогу, але подали це так, наче ініціатива виходила з боку українського уряду. У відповідь на це, українці просили, щоб ті вислали проти більшовиків військові частини, організовані в Німеччині з українських полонених.

Згідно з укладеною угодою передбачалося, що війська на територію України введе лише Німеччина. Однак німці та австро-угорці вдалися до безпосередньої інтервенції.

Голові Раді міністрів УНР Голубовичу надійшло повідомлення, що війська на територію України ввела і Австро-Угорщина. Голубович справедливо вважав, що для захисту України від більшовизму достатньо і однієї німецької армії: *«...Потрібно було вивести австрійське військо з України, але як це зробити?»*

Чітка взаємодія німецьких і австрійських військ ясно показувала, що йде реалізація заздалегідь добре спланованого плану. Через місяць ці дві країни підпишуть офіційну конвенцію про зони України.

28 лютого 1918 р. країни Четверного союзу зустрічали у Бресті нову делегацію Ради народних комісарів. Делегація з Петрограда пропонує Гофманові для переговорів представників українських більшовиків. У цей час представник РНК, нарком у справах національностей Й. Сталін заявив: *«...українські товариші були готові підписати договір з німецькою коаліцією на умовах, прийнятих колишньою Київською радою. Вони знали на що йшли, коли офіційно висловлювали згоду відпустити 30 млн. пудів зерна... тільки вони були здатними дати Німеччині потрібну кількість хліба...»*

Фактично, це вже була пропозиція більшовиків щодо поділу України. На цей час країни Четверного союзу вже не сумніваються, що Центральна рада стала для них тягарем, але Гофман відмовляється. Вбачається, що ця несподівана відмова була спричинена телеграмою Центральної ради до Петроградського уряду, у якій, зокрема, йшлося: *«Совєту Народних комісарів пропонується визнати за Україною частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропольську губернії, частину Воронезької та Курської губерній, Крим залишається під впливом України, і весь флот на Чорному морі належить тільки їй...»*

Така позиція УНР була вигідною німцям. Генералу Гофману було незручно відмовлятися від такого подарунка, а тому, на правах офіційного союзника, він міг просунути свої війська далеко на схід, і з цих позицій розпочинати переговори з Петроградом про поділ сфер впливу, а тому українських соціалістів слід буде потерпіти ще деякий час.

Німці з австрійцями розділили Україну на сфери впливу і ввели на її територію свою могутню армію, що налічувала понад 450 тис. осіб. За три тижні більшовики, що на багнетах принесли з півночі радянську владу і встановили в Києві царство терору, були змушені тікати. Німці та австро-угорці почали воєнні дії проти більшовиків дуже рішуче. Їм допомагали українські підрозділи, сформовані в Німеччині, і рештки армії УНР.

Центральній Раді, котра урядувала у залізничних вагонах, нічого не залишалося, як вітати цю акцію.

23 лютого 1918 р. уряд УНР видав відозву до населення: *«Совєт Народних Комісарів... почав збройною силою грабувати Україну, вивозити силоміць із нашої землі хліб, цукор, вугілля, паровози і всяке народне майно, а особливо майно військове, на Московщину».* Далі відозва закликала*: «Громадяни! Ваш обов'язок у ці дні підтримати раду Народних Міністрів... До жвавої праці, громадяни землі української! До будування самостійної Української Народної Республіки на основах доброго ладу, твердої влади та мирних соціально-економічних реформ в інтересах трудящих...»*

1 березня 1918 р. Київ уже був в українсько-німецьких руках (німці і австрійці пересувалися залізницями) і Центральна Рада разом з урядом повернулася до столиці.

Повернення Центральної Ради разом з німцями та австрійцями викликало розчарування майже в усіх верствах населення України: неукраїнці засуджували розрив з Росією, незаможні селяни — те, що не отримали землі, а заможні селяни і землевласники — за націоналізацію їх володінь.

Центральна рада після повернення у Київ жваво взялася до роботи, розпочавши українізацію: *«...необхідно проводити українізацію при створенні нових адміністративних органів, по можливості уникати тих термінів, які вживають більшовики... кожному відомству негайно приступити до впровадження у життя цих заходів...»*

Таке рішення, спрямоване на насильницьку українізацію, паралізувало роботу українських установ і остаточно посварило уряд з обивателем, бо більшість міст були російськомовними.

Міністр внутрішніх справ Ткаченко підготував постанову, що остаточно переповнить чашу терпіння окупаційного командування: *«...необхідно заявити селянам, що поміщиків більше не буде, і право власності на землю від нині скасовується... аграрна реформа повинна проводитися земельними комітетами, і всяку самочинність у цьому напрямку буде подавлено збройною силою...»*

Така політика зруйнувала аграрну країну, оскільки стала приводом до кривавої міжусобиці. Україна втягнеться у боротьбу одного проти одного, і всіх проти всіх.

Міністр закордонних справ Австро-Угорщини надсилає своєму урядові таємне повідомлення: *«...треба примусити Раду, яка повністю залежить від нашої підтримки, скасувати принцип націоналізації землі і відновити приватну власність на землю, і якщо цього не вдасться, то треба привести до влади неукраїнські елементи, які настроєні не комуністично...»*

Таким чином, долю українських соціалістів було вирішено.

3 березня 1918 р. о 17 год. 50 хв. Німецька радіостанція у Бресті повідомила світу про завершення мирної конференції. На останньому пленарному засіданні країни Четверного союзу оголошують більшовицькій Росії остаточний варіант угоди. Ці надзвичайно важкі умови більшовицька делегація, на вимогу Леніна, підписує без обговорення. Більшовицько-німецький договір був не стільки політичною, скільки економічною угодою. Ніяких конкретних цифр у ньому не було, вони були в іншій угоді, підписаній через місяць у Берліні: *«З метою відшкодування втрат німецьких підданих Росія погоджується виплатити Німеччині суму у шість млрд. марок, з них, чистим золотом через трансфер вагою 24 тис. 564 кг.».* Тому погрози більшовиків не сплачувати іншим країнам борги колишньої царської Росії мали вибірковий характер, вигідно — заплатимо, а не вигідно — не заплатимо. Також у цьому документі йшлося: *«Німеччина буде діяти у тому напрямку, щоб Росія одержала відповідну до її економічних потреб частину Донецького басейну, і щоб Україна надала для вивезення до Росії частину своєї залізорудної продукції... Німеччина також буде впливати на уряд України, щоб він взяв на себе частину російських фінансових зобов'язань...»*

Тому платили не тільки за мирний перепочинок, про який нам 70 років говорили радянські історики, а платили й за свою частку спільної угоди, яка була таємною, і українські соціалісти про неї нічого не знали.

Через два місяці німецьке окупаційне командування розжене Центральну раду, і оплачувати чужі векселі доведеться вже іншому українському урядові, який докладе неймовірних зусиль, щоб врятувати становище, він залучить до уряду найбільш досвідчених та демократично налаштованих українських політиків, зробить усе можливе, щоб зупинити анархію і реабілітувати міжнародний авторитет країни, але результати Бреста були вже необоротними. Україна не зрозуміє, Антанта не вибачить, а Німеччина — зрадить. У цей час Л. Троцький змінить прапор миротворця і встигне створити величезну регулярну армію, а озброїти її допоможе той же німецький генерал Гофман, продавши більшовикам 200 тис. гвинтівок та 500 млн. патронів.

Через два роки знекровлена міжусобними війнами українська держава остаточно впаде під ударами Червоної Армії.

Українські соціалісти своїми благими намірами вивели країну прямо до пекла більшовицької диктатури, де за іронією долі основною її назвою буде «соціалістична республіка».

Успіхи німецького та австрійського війська переконали народних комісарів Росії, що в їхніх інтересах є негайне укладення миру з Україною, який було укладено 3 березня 1918 р.

Таким чином, харківський радянський уряд перебував у Києві менше одного місяця. Переїжджаючи з місця на місце, радянський уряд України, в якого не було вже ніяких реальних сил, 17-19 березня скликав у Катеринославі 1918 р. II Всеукраїнський з'їзд Рад.

Цей з'їзд мав розв'язати суперечності між більшовиками. Головувала на ньому катеринославська група, складена з неукраїнських елементів, яку очолював Артем (Сергєєв). Їй були ближчі інтереси Росії, ніж України. Вона зробила спробу відірвати від України територію, оформивши її як «Донецько-Криворізьку республіку», з наміром підпорядкувати її у майбутньому радянській Росії.

У більшовицькій пресі, зокрема в газеті «Известия Юга», від 6 березня 1918 р., з'являються публікації, в яких товариші по партії доводять, що *«українська радянська влада немає ніякого ґрунту під ногами й тому не треба боротися за таку владу на Україні, щодо Донецько-Криворізької республіки, то вона не хоче знати ніякої України і не має нічого з нею спільного… Економічно наш басейн тяжіє до петербурзької республіки, політично нам теж вигідно належати до російської федерації…»*

Головною причиною слабкості харківського радянського уряду було те, що його нав'язали українському народові, і в своїй діяльності він спирався виключно на не українців. Один з небагатьох українських більшовиків В. Шахрай говорив: *«…що це за уряд український, що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови?.. що я за військовий український міністр, коли всі українізовані частини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хочуть іти за мною на оборону радянської влади?.. За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військо, що привів на Україну з Росії Антонов-Овсієнко, і що на все українське дивиться, як на вороже, контрреволюційне… я не бачу нашої ясної ролі у відродженні української нації внаслідок соціальної революції».*

Народний секретаріат радянської України під головуванням М. Скрипника у спеціальній декларації від 7 березня 1918 р. засудив сепаратизм катеринославців і проголосив усю територію України в межах, зазначених у Третьому та Четвертому універсалах Центральної Ради, неподільною державою.

18 квітня у Таганрозі розпочалась дводенна партійна нарада, на якій було оформлено окрему більшовицьку партію в Україні, яка матиме свій центральний комітет і буде зв'язаною з російською комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал). Це сталось за сприяння М. Скрипника.

На І з'їзді КП(б)У в Москві (липень 1918 р.) було нав'язане рішення скасувати постанову таганрозької наради. Так, КП(б)У перетворилась на підлеглу Центральному комітетові РКП(б) філію.

Слід наголосити, що остаточно мир в Україні було зруйновано зверненням Центральної Ради до українського народу, у якому було підтверджено легітимність закону Ради від 31 січня 1918 р., згідно з яким земля повністю віддавалася народу.

Цей закон спричинив спротив заможного селянства, яке вже мало досвід соціалізму, і поставилось до соціалістичних заяв Центральної Ради з недовір'ям. Ускладнювало ситуацію й перебування в Україні німецьких та австро-угорських військ. Їхня присутність заохочувала великих землевласників домагатися маєтків, які вони втратили внаслідок закону Центральної Ради про соціалізацію землі. До них долучилися заможні й середнього достатку українські селяни. Саме з цих соціальних верств до Києва починають прибувати сотні делегацій з вимогами повернути право приватної власності на землю.

Підтримувані німцями відновлюють свою діяльність поміщицькі організації. 7 квітня 1918 р. в Лубнах відбувся організований хліборобською партією з'їзд шести північних повітів Полтавщини, який постановив, що вважає аграрну політику Центральної Ради руйнівною для держави і вимагає негайного скасування земельного закону та визнання принципу приватної власності, як основи всього національного господарства.

Представник німецького міністерства закордонних справ у Києві у березні 1918 р. радив Берлінові здійснити заходи, щодо заміни Центральної Ради іншим урядом, з яким було б легше співпрацювати. Ідейні засади соціалізму та демократії, визначені Центральною Радою, були для них чужі. Німці боялися, що Центральна Рада не впорається з внутрішньою ситуацією, і через те вони не зможуть в подальшому експлуатувати Україну економічно. Тому 18 березня 1918 р. генерал Людендорф видав директиву, згідно з якою військові командири могли видавати накази про охорону спокою та безпеки німецьких військових (згодом подібний наказ про обов'язковий засів усіх земель та обов'язкову допомогу поміщикам з боку селян, видав го-

ловнокомандувач німецькими військами в Україні фельдмаршал Ейхгорн). Головним пунктом директиви було: повернути землю поміщикам та збільшити весняні посіви. Відтак німці ставали окупантами і повністю ігнорували українську владу.

Центральна Рада та українське селянство різко негативно поставилися до такого грубого втручання у внутрішні справи України. 13 квітня 1918 р. з цього питання вона видала заяву у якій: підкреслювалось, що *«німецьке військо покликав український народ для допомоги у справі заведення порядку в Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить уряд УНР; ніяке самовільне втручання німецького і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України недопустиме».*

Далі Центральна Рада давала ряд доручень: міністрові земельних справ — *«оповістити увесь народ, що наказ фельдмаршала Ейхгорна не повинен виконуватися»*, міністрові закордонних справ — *«скласти протест проти наказу фельдмаршала»*, голові Ради народних міністрів — *«зробити відповідну заяву берлінському урядові у зв'язку з цими актами».*

Брутальним було й втручання німців та австрійців у справи судочинства. Підозрюваних у більшовизмі вони судили військово-польовим судом і розстрілювали або ж садили до в'язниці. Щоб припинити цю сваволю, міністр юстиції М. Ткаченко видав циркуляр, у якому наголошував, що чужі військові суди не мають сили в УНР, що для покарання злочинців — громадян УНР — існують власні звичайні та військові суди. Циркуляр закликав не допомагати німцям в їхніх незаконних вчинках і не виконувати вироків німецьких судів.

Це призвело до ще більшого загострення стосунків між урядом УНР та австронімецьким командуванням, оскільки вони побачили, що навіть в таких умовах український уряд готовий боронити інтереси України.

«...З початку революції ми наївно думали, що наш національний розвиток забезпечить автономія, та згодом побачили, що автономія, особливо та, що з Петрограда, нічого нам не забезпечить... Через те ми мусили зреалізувати ті можливості... що мають усі європейські народи, — власну державу...» — говорив Винниченко.

Німці побачили, що Центральна Рада не може і не хоче забезпечити їхні та німецькі міста мільйонами тонн продуктів.

З іншого боку, широким верствам населення набридли революція і хаос. Ці настрої особливо переважали серед маєтних класів, заможних селян, дрібних підприємців, великих землевласників, фабрикантів, що складали близько 20 відсотків населення України.

28 квітня 1918 р., коли Центральна Рада складала конституцію Української держави, до зали увійшов німецький загін і розпустив збори. Наступного дня Центральна Рада розпалась в результаті державного перевороту. Конституція УНР була вироблена, але не встигла набути чинності.

Конституція проголошувала Україну суверенною, самостійною, незалежною державою, забезпечувала економічні, релігійні, політичні та соціальні свободи — гарантувала свободи слова, друку, сумління, організацій, страйків. Наголошувалось, що влада в Україні належить народові. *«Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу...»* Кожному національному союзові (великоруському, єврейському та польському), що представляли ці нації, надавалося право представництва в уряді, їм була обіцяна урядова підтримка.

У своєму виступі під час засідання Центральної Ради (перед гетьманським переворотом) представник Бунду Мойсей Рафес зазначив, що *«робітництво усіх націй в Україні повинно спільними зусиллями боронити суверенність УНР, бо коли її придушить німецький імперіалізм, для класової боротьби робітництва залишиться дуже мало можливостей».*

Винниченко закликав *«шукати підтримки у працюючої верстви, оскільки її навіть німці не зможуть перемогти».*

Щоб забезпечити успіх прихильникам Скоропадського, в ніч з 26 на 27 квітня німці роззброїли Синьожупанну дивізію, яка складалася з колишніх полонених і перебувала тоді в Києві, а також стягнули до столиці значні військові сили. Прихильники УНР розуміли, що в такій обстановці її шанси були слабкими, оскільки очікувати захист можна було лише від Галицьких січових стрільців.

Центральна Рада, і в цьому безсумнівно її заслуга, створила організаційні і правові засади української державності, в міру своїх можливостей намагалась їх зміцнювати й розвивати. Вона дбала про рівні можливості усіх націй, що населяли Україну, а тому вона не була ані націоналістичною ані буржуазною.

Водночас, на усьому українському населенні лежав тягар сплати Німеччині й Австро-Угорщині продовольчих та матеріальних поставок. Центральна Рада, яка не мала зі своєю непевною просоціалістичною політикою ні авторитету, ні тісних зв'язків з провінцією, не мали змоги виконувати повною мірою свої зобов'язання перед союзниками. Безпорадність Центральної Ради з її нерішучістю, декларативністю, затеоретизованістю була повною.

29 квітня 1918 р. на з'їзді, скликаному в Києві Лігою землевласників, на який з усієї України прибуло 6500 делегатів, П. Скоропадського з ентузіазмом проголосили гетьманом, закликавши врятувати країну від хаосу і беззаконня.

Проголошення нової влади відбулося без опору.

Павло Скоропадський. Незвичний політик, рішучий і конкретний. Його звинувачували у прихованому монархізмі, як прихильника ідеї великої і неподільної Росії. Цей колишній флігель-ад'ютант колишнього російського царя Миколи II за сім місяців керування Україною зробив для її культурного і військового розвитку більше, ніж його попередник — Центральна рада та наступник — Директорія.

На цьому з'їзді П. Скоропадський зробив свою першу заяву, як гетьман України.

«Панове! Я дякую вам за те, що ви довірили мені владу. Не для власної користі беру на себе тягар тимчасової влади. Ви знаєте, що всюди шириться анархія, і що тільки тверда влада може звести лад. На вас, хлібороби, і на статечних кругах населення буду спиратися і молю Бога, щоб дав сили й твердості врятувати Україну».

П. Скоропадський був нащадком давнього роду козацької старшини, одним з найбільших землевласників України. Під час Першої світової війни служив ад'ютантом Миколи II й був авторитетним генералом. Командував 34-м армійським корпусом. З початком лютневої революції він українізував своє військове з'єднання і, коли Центральна Рада відкинула його послуги, розформувавши цей корпус, був обраний титулованим командувачем селянського ополчення «вільних козаків» (загинув 16 квітня 1945 р. під час бомбардування Мюнхена англо-американцями).

Він чудово розумів, що з такої важкої економічної та політичної ситуації, у якій перебуває Україна, можна вибратися лише тоді, коли державою керуватиме «сильна рука». Проект нової держави, підготовлений правником Палтовим за наказом П. Скоропадського, передбачав перетворення України на конституційну монархію. П. Скоропадський погодився на гетьмана.

Як згодом писав П. Скоропадський у своїх «Споминах», ***«Я від самого початку не думав про відновлення в Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру на час, коли вдасться сформувати іншу, більш помірковану владу, створити здібний до державної праці сильний уряд, відбудувати армію і адміністративний апарат, яких на той час не існувало, провести відповідні політичні і соціальні реформи».***

Але, як показали подальші події, не так сталося, як хотілося.

Того ж дня він разом з прибічниками оголосив про встановлення Української держави. Нова держава ґрунтувалася на поєднанні монархічних, республіканських, диктаторських засадах. Її підданим гарантувалися звичайні громадянські права, наголошувалося на недоторканості приватної власності. Гетьман мав права видавати усі закони, призначати кабінет міністрів, управляти зовнішньою політикою, військовими справами, був верховним суддею.

Наступного дня з'явився маніфест гетьмана П. Скоропадського під назвою «Грамота до всього українського народу», який оголошував про скасування Української Центральної Ради, Уряду УНР, земельних комітетів. Особливе значення у ній було надано питанню зростаючій економічній розрусі*: «При такім становищі, що загрожує новою катастрофою для України... трудові маси виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Як вірний син України, я постановив відгукнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Оцією грамотою я оголошую себе гетьманом всієї України».*

Разом з грамотою вийшли закони про тимчасовий державний устрій України, в яких, зокрема, наводилися повноваження нового гетьмана: *«Влада управи належить виключно до гетьмана України в межах всієї Української Держави», «Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили».* Законодавство Скоропадського анулювало «революційні» досягнення Центральної ради і повертало старі порядки. Робилося це в ім'я спокою, законності та соціальної справедливості.

Тризуб став атрибутом військового одягу. Він домігся у союзників право формувати національну армію, почав створювати піхотні, кавалерійські та артилерійські частини. Працювала державна комісія для перекладу військових термінів та статутів з російської та німецької на державну українську мову. В українській армії вводилась сувора дисципліна та українські військові звання. У листопаді 1918 р. завершилось формування українського Чорноморського флоту. **Він складався з трьох бригад лінійних кораблів: крейсерів, міноносців, підводних човнів.**

З одного боку гетьману сприяли обставини, адже йому не загрожувала зовнішня небезпека, оскільки проти майже півмільйонної австро-німецької армії не наважувалися виступати ані більшовики, ані білогвардійці. Однак ці ж союзники і гальмували розвиток української держави, бо вони прийшли не як друзі, а за українськими продуктами та природними багатствами.

Зміни, що запровадив П. Скоропадський, були такими радикальними, що не можна було сподіватися на конструктивну співпрацю між представниками різних соціалістичних партій, які складали колишній парламент.

У свою чергу, українські діячі, більшість яких були соціалістами й членами Центральної Ради, негативно поставились до гетьманської держави.

П. Скоропадський вважав, що в основу діяльності нового кабінету міністрів має бути покладено «національне відродження України», але, не дійшовши згоди з соціалістами-федералістами про можливість співпраці, мусив зв'язатися з людьми, які не були прихильниками української самостійної держави. У новому уряді бракувало націоналістів, проте було вдосталь талановитих адміністраторів.

За кілька місяців в Україні був відновлений дійовий адміністративний апарат. На місцях урядовці Центральної Ради замінялися на досвідчених адміністраторів, що призначалися з місцевих поміщиків або земських урядників. У центральному уряді посади розподілилися між професійними чиновниками — росіянами чи русифікованими українцями. Незабаром почала діяти поліція, до складу якої увійшло багато колишніх царських офіцерів.

Гетьманщина обмінялася посольствами з 12-ма країнами світу (на той час всього у світі було 33 держави). Її зовнішня політика головним чином була спрямована на укладення мирного договору з Радянською Росією (підписаного 12 червня 1918 р.) та на розв'язання суперечки з Австро-Угорщиною навколо питання анексії цією державою східногалицьких земель та Холмщини.

При Гетьманаті відбулося розширення території Української держави, де у більшості проживали українці. Особливо гострі суперечки викликали питання українського суверенітету щодо північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курщини й Вороніжчини (Курщина, Вороніжчина, Кубань, Ростовська область у 20-ті роки минулого століття були протиправно відірвані від України і передані Росії), а також Донецького вугільного басейну. Згодом, при Гетьманаті ці території були приєднані до України, а саме: прикордонні повіти Гродненської,

Могилівської та Мінської губерній Білорусії, а також повіти Курської та Воронізької губерній Росії. Через місяць блокади Криму з його урядом було досягнуто угоду про ведення переговорів, щодо входження Криму до складу України на правах автономії.

На рівні початкової освіти українським урядом було видано кілька мільйонів примірників україномовних підручників, а в більшості шкіл уведено українську мову. Також було засновано близько 150 нових україномовних гімназій, у тому числі в сільській місцевості. У жовтні 1918 р. у Кам'янці-Подільському та Києві відкрилися два нових українських університети, створено Українську Академію наук.

Тобто за кілька місяців Гетьманщина мала на своєму рахунку такі здобутки у сфері організації влади, військовій сфері, культурі, про які мріяли багато поколінь українців.

Хоча були й прорахунки, які ґрунтувались на тому, що гетьман спирався на німецькі багнети. П. Скоропадський був пов'язаний з маєтними класами, які намагалися скасувати впроваджені революцією зміни, багато українців вважали, що П. Скоропадський занадто прихильний до росіян.

Тому з кожним днем поглиблювався конфлікт між урядом П. Скоропадського та українським селянством, яке не треба було особливо підбурювати до повстання проти уряду, що конфіскував їхній врожай, повернув землю багатим поміщикам і послав у їхні села «каральні» експедиції.

П. Скоропадському не вдалося дати землю селянам, щоб не протистояти великим землевласникам, а тому на села пішли каральні загони гетьманців, туди ж посунулись за продовольством «союзники». Це роздратувало селян, почалися селянські повстання.

Отже, стабільності не вийшло, громадянська війна скаженіла, а часу гетьману було відпущено лише сім місяців.

Скориставшись цим, більшовики України на початку серпня 1918 р. також зробили спробу підняти повстання проти гетьмана та дуже скоро зазнали поразки через відсутність підтримки народу.

Однак протидія гетьманату Скоропадського стала набирати силу. У середині травня відбулися нелегальні з'їзди українських партій (Другий Всеукраїнський селянської партії, Української соціал-демократичної робітничої партії, Української партії соціалістів-революціонерів), на яких свою незгоду з політикою уряду висловили залізничники, телеграфісти, бідні верстви селянства та робітники. Резолюції цих з'їздів закликали до активної боротьби проти гетьманської влади за державну самостійність України, *«...Умрем, а землі і волі не віддамо».*

Виник координаційний осередок опозиції, названий Українським народним державним союзом (далі — УНДС), на чолі якого став В. Винниченко. Антигетьманський рух узяла й інша впливова організація — Всеукраїнський земський союз на чолі із С. Петлюрою.

24 травня 1918 р. УНДС надіслав П. Скоропадському обширний меморандум, який таврував неукраїнську політику українського уряду гетьмана та антинародність його політики.

Тобто, відбувалась жорстка конфронтація між урядом, з одного боку, та українськими соціалістичними партіями й селянством — з іншого, що значно шкодило українській справі. Тут вина лежить на обох сторонах — П. Скоропадський не усвідомлював ваги національного пробудження, а соціалістичні партії та селянська маса не розуміли ваги державної влади.

Представники УНДС, які планували повстання проти гетьманського уряду, звернулися до більшовиків по допомогу. Перші такі переговори, за твердженням В. Винниченка, відбулися вже у вересні 1918 р.

На початку осені стало очевидним, що Центральні держави от-от програють війну. Тому гетьман вирішив піти на поступки і залучити до кабінету видатних українських діячів. *«Назріла потреба притягти до кабінету найбільш впливових представників українських національних партій»* — з інтерв'ю українського міністра Лизогуба газеті «Киевская мысль» від вересня 1918 р.

До нового кабінету, який був сформований 24 жовтня 1918 р. увійшло п'ять міністрів, що їх запропонувала УНДС, але в уряді залишалось багато міністрів, які були настроєні за федерацію з не більшовицькою Росією. Часткова українізація кабінету не розв'язала проблем, що накопичувались. Навпаки, політичні протиріччя у ньому загострювались. У той же час усі українські політичні партії після проведених своїх з'їздів впродовж жовтня-листопада 1918 р. знову проголосили, що стоять за незалежну українську державу.

А більшовики даремно часу не гаяли. Щойно німці та австрійці розпочали виведення своїх військ з України, оскільки Німеччина та Австро-Угорщина програли Першу світову війну, вони збираються війною на Україну.

З метою підготовки нової війни з Україною, більшовики Росії восени 1918 р. купили у німців 200 тис. гвинтівок і 500 тис. патронів. Цією зброєю нарком оборони радянської Росії Троцький озброїв, зцементував та навчив нові військові частини, які згодом знову були готовими до боїв проти Української держави. На її північно-східних кордонах зосередилась маса радянських військ. За піхотою, кіннотою, артилерією, вони у три рази переважають війська УНР. Щоб більшовиків не звинуватили в окупації України, вони на кордоні України з Курською губернією формують дві українські повстанські дивізії, зміцнюють їх російськими частинами і розпочинають рухатися на південь.

В Курську більшовики збирають тимчасовий український робітничо-селянський уряд. В. Ленін вважає, що створювати місцеві тимчасові радянські робітничо-селянські уряди конче необхідно, адже це позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух радянських частин як окупацію. Без цієї обставини радянські війська були б поставлені в окупованих ними областях у нестерпне становище, і місцеве населення не зустрічало б їх як визволителів. До складу українських органів входять і люди з українськими прізвищами, наприклад Василь Шахрай тощо. Це була добре продумана тактика. Цих українців дуже добре використали російські більшовики, щоб захопити владу в Україні. Але і тут був ризик, оскільки у найзатятішого українського комуніста іноді виникали думки про самостійну роботу.

У відповідь, П. Скоропадський пішов на останній крок. 14 листопада 1918 р. він призначив новий кабінет, що складався з монархістів, і проголосив Акт федерації, за яким зобов'язався об'єднати Україну з не більшовицькою російською державою. Він видав «Грамоту Гетьмана всієї України», якою скасовувалась суверенність української держави і проголошувалась федерація України з Росією.

Сам гетьман у своїх записках цей вимушений крок пояснює так: *«...видаючи свою грамоту про федерацію, я хотів зберегти Україну у критичний момент, коли вона опинилася безборонна між двома вогнями, загружена внутрі громадянською війною, позбавлена відпорної сили і консолідованості...»*

Цим актом він хотів обеззброїти Антанту й нейтралізувати впливи прихильників російської антибільшовицької орієнтації в Україні, які були численні й активні.

Оцінювати цей крок Гетьмана можна по-різному. Звісно, ті часи були дуже грізними, але це не має означати, що людина чи нація мають відмовлятися від своїх природних прав на самостійне існування. Так можна й назавжди втратити почуття національної гідності. Зрештою, до яких пір українці могли повертати колесо своєї історії назад? А тому, шукати покровительства в Москві після Четвертого універсалу було кроком назад в українській політичній думці та українській історії взагалі.

Того ж дня, 14 листопада 1918 р. українська опозиція (УНДС) утворила альтернативний уряд — Директорію, завданням якої було керувати повстанським рухом на чолі з В. Винниченком, С. Петлюрою, Ф. Швецем, О. Андрієвським, А. Макаренком, й відкрито виступила проти гетьмана.

Опорою повстання були Українські Січові стрільці.

В ніч з 14 на 15 листопада 1918 р. на вулицях Києва з'явилася відозва Директорії Української Народної Республіки, якою гетьман оголошувався узурпатором і зрадником української держави.

Повстання швидко розросталося. Штабом антигетьманських сил стала Біла Церква. Незабаром це сповнене ентузіазму військо налічувало 60 тис. осіб. Бойові дії Січові стрільці розпочали з наступу на київському напрямі. 18 листопада повстанці розбили під Мотовилівкою полк гетьманських сердюків та офіцерську дружину. П. Скоропадському стало зрозуміло, що українське військо за нього битися не буде. Крім Січових стрільців (ними командували Євген Коновалець та начальник його штабу Андрій Мельник) та Сірожупанної дивізії, на бік Директорії перейшли й ряд інших військових частин.

Їх єднала ненависть до чужих порядків, що заводили німці та російські вояки, і прихильність до ідеалів, які проголошувались у зверненнях Директорії, насамперед гасло оборони свого Краю, незалежності відроджуваної УНР. Повстанська армія зростала з кожним днем. Невдовзі вся країна, крім Києва, опинилася в руках повстанців.

21 листопада повсталі оточили Київ. 14 грудня німці залишили Київ, забравши із собою П. Скоропадського. Гетьман вирішив відмовитися від влади. Це зречення він підписав 14 грудня 1918 р., звучало воно так: *«Я, гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести Край з того тяжкого становища, в якім він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюся від влади».*

Того ж дня сили Директорії увійшли до Києва й проголосили відновлення Української Народної Республіки. Вигнавши Скоропадського, Директорія стала перетворюватися на новий український уряд.

26 грудня 1918 р. Директорія видала Декларацію, в якій проголошувалося, що вона намагатиметься встановити баланс між революційними реформами і порядком у державі. Уряд брав на себе зобов'язання експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян, а також бути представником інтересів робітників, селян, «трудової інтелігенції».

Але в уряді знову стався розкол між політичними партіями. Головним було питання, якою має бути нова влада — парламентською демократією (як того хотіли помірковані соціалісти) чи українським різновидом системи рад (чого вимагали ліві радикали).

У грудні 1918 р. Антанта, й насамперед Франція, висадили в Одесі та інших чорноморських портах 60-тисячне військо. Вони мали надати військову підтримку антибільшовицьким силам Білої армії, що готувалися на Дону до війни з більшовиками. У цей час з півночі Україні загрожувала Червона Армія, що згодом вторглась.

Падіння гетьманського уряду, евакуація німців і виникнення Директорії призвели до нової суперечки серед більшовиків. Одна фракція на чолі з Д. Мануїльським і В. Затонським вважала, що більшовики в Україні надто слабкі (у липні їх налічувалося лише 4363 особи), щоб спробувати захопити владу, й стояла за проведення мирних переговорів з Директорією, щоб виграти час для зміцнення своєї організації. Інша група, на чолі з П'ятаковим і Антоновим-Овсієнком, звернулася до В. Леніна з проханням підтримати негайний наступ на Україну, щоб не дати Директорії твердіше стати на «ноги».

Радянський історик Равич-Черкаський у кінці 20-х років минулого століття зазначав, що *«небувале піднесення селянської повстанської стихії з більшовицькими гаслами було перехоплене ініціативою прибічників Директорії і дало їй можливість упродовж одного місяця оволодіти цілою Україною».* Ось документальне підтвердження свідоцтва безсилля більшовиків — телеграма П'ятакова Сталіну від 23 листопада 1918 р.: *«Скажіть Вацетісу, нехай дає військо, зброю, спорядження, в іншому випадку катастрофа неминуча».* Тут справа йде вже не про громадянську війну, про яку так завзято говорили радянські вчені, а про справжню інтервенцією радянської Росії в Україні.

План В. Леніна був простий — Червона армія захоплює якийсь шматок території, а за нею приходили нібито місцеві більшовики, які встановлювали радянську владу. З огляду на те, що місцеве українське населення більшовиків не підтримувало, було

прийнято рішення про створення українського радянського уряду заздалегідь.

20 листопада 1918 р. ЦК РКП(б) утворив Тимчасовий революційний уряд України на чолі з П'ятаковим. Його членами були Затонський, Коцюбинський, Сергєєв, Ворошилов, Антонов-Овсієнко (згодом його замінив русифікований болгарський румун Раковський). Майже усі важливі посади у цьому уряді зайняли росіяни. У грудні 1918 р. більшовики були готові вдруге до війни з Україною. Із наступом російських радянських військ з півночі цей так званий «український» уряд видав маніфест, у якому запевнялося, що нова українська влада принесе українцям розподіл усіх поміщицьких земель, перехід фабрик і заводів до рук трудящих, націоналізацію банків тощо.

Щоб з'ясувати ситуацію, голова уряду УНР В. Чехівський наприкінці грудня 1918 р. запитав Москву по телеграфу, *«чим викликаний рух радянського війська на територію України».* Відповідь комісара закордонних справ Чичеріна була такою: *«...ніякого війська Російської Соціалістичної Радянської Республіки на Україні немає. Військова акція на українській території провадиться між військами Директорії та армією українського уряду, який є зовсім незалежний».*

Спочатку більшовицькі сили на чолі з Антоновим-Овсієнком складалися з кількох загонів та розрізнених нерегулярних формувань. Проте, в міру їхнього заглиблення в Україну, окремі загони Директорії, розпропаговані більшовиками, почали приєднуватись до червоних.

Директорія УНР зробила пропозицію «Совнаркому» відновити мирні переговори, але замість того ми маємо дані, що, як висловився український часопис того періоду «Трибуна», *«...нині вже регулярні частин, до складу яких входять не тільки росіяни, а й латиші, мадяри та китайці, беруть участь у поході на Україну...».*

Лев Троцький у своїй промові перед агітаторами, що направлялися для роботи в Україну, вчив: *«...Якщо будуть випадки грабіжництва у Червоній армії, то їх слід приписувати повстанцям- петлюрівцям, які влились у Червону армію. Радянська влада поступово розстріляє усіх петлюрівців, махновців і повстанців, оскільки вони є шкідливим елементом, і це буде яскравим доказом не тільки суворої революційної дисципліни, але і суворої кари за грабіж...»*

На 1919 р. припадає пік єврейських погромів. Червоноармійці і більшовики брали активну участь у єврейських погромах, але згодом усе це приписали лише українцям. Самі євреї свідчили, що там, де стояли підрозділи Українських Січових стрільців існував ідеальний порядок, і погромів не було, тим більше, що якогось наказу керівників УНР, які б санкціонували єврейські погроми істориками та дослідниками не знайдено.

Слід окремо зазначити, що в окремих селах Хмельниччини у єврейських погромах брали участь і самі євреї, адже часто-густо це були не національні погроми, а соціальні.

Українці відступають. Південь та схід, де були зосереджені промислові та військові підприємства втрачено, немає чим стріляти, катастрофічно не вистачає медикаментів, вороги наступали звідусіль. З півночі та сходу наступають більшовики й денікінці, у чорноморських портах висадились французи, а на заході — війська української Галицької армії запекло б'ються з поляками, яким допомагають французи та англійці.

Директорія намагалася владнати конфлікт мирним шляхом. З цією метою до Москви виїхала делегація на чолі із С. Мазуренком. Однак усе було даремно.

3 січня 1919 року перед більшовиками впав Харків, 12 січня — Чернігів. Директорія висилає Москві звинувачувальну ноту, у якій йшлося, що Москва втручається у внутрішні справи України. У відповідь Чичерін лише повторив свою попередню заяву.

Не домовившись з французами, які 13 січня висадились в Одесі і за допомогу у війні з більшовиками вимагали, щоб з уряду Директорії було виключено В. Винниченка та С. Петлюру, а також, щоб підпорядкувати українську армію загальному союзному командуванню, а також передати йому контроль за фінансами та шля-

хами, українська справа зайшла у безвихідь. Оточена ворогами з усіх боків, без жодного союзника в світі, Україна опинилася на роздоріжжі. Анархія зсередини розкладала українську армію, їй бракувало дисципліни і національної самосвідомості. У цей період вона була скоріше за все месником за народні кривди, а не будівничим нового життя. На бік червоних у цей час, крім інших військових частин, перейшли й такі знамениті українські дивізії як «імені Богуна» та «Таращанська».

16 січня 1919 р. Директорія проголосила стан війни з радянською Росією. Того ж дня український уряд Директорії визначав найбільш придатні для України форми влади. На той час перед лицем численних ворогів Україна постала над безоднею анархії. Ситуація була катастрофічною. Стихія отаманщини не дозволяла створити єдину систему спротиву. У таких умовах було запропоновано рятівний крок: надати диктаторських повноважень тріумвірату у складі Євгена Коновальця, Андрія Мельника та Симона Петлюри. Опираючись тоді на реально єдину боєздатну частину — корпус Січових стрільців, вони ще могли навести твердий лад і прорвати вороже оточення за рахунок політичного і військового порозуміння з Антантою. Однак перспектива диктатури налякала демократичне крило українського уряду, а тому врешті-решт скінчилося як завжди — резолюцією: *«...Нехай все залишиться так, як було...».* Так воно і залишилося, аж до повної поразки.

Газета «Червоний прапор» від 9 лютого 1919 р. вмістила свідчення комбрига Щорса і комісара Шапаранського, які визнали, «*що з самого початку листопада 1918 р. наступ на Україну веде регулярне військо Росії».*

5 лютого більшовики знову увійшли до Києва. Тоді їх війська налічували 25 тис. осіб. Після приєднання до них отаманів Григор'єва та Махно, більшовики до червня 1919 р. підпорядкували більшу частину України. В. Винниченко, М. Грушевський та інші представники українського уряду виїхали за кордон.

Це було однією з найсумніших сторінок українського самостійницького руху. Наступ більшовиків з півночі і присутність антантівського десанту на півдні вносили величезну дезорієнтацію в українські маси і вимагало напруженої праці з боку політичних провідників. Але ці провідники залишили свій народ напризволяще. На полі бою залишився лише С. Петлюра, який став не тільки центральною постаттю в українському політичному житті, а й символом боротьби за права і волю українського народу.

А більшовицькі війська все просувалися на захід, спихаючи українську армію на малий шматок Волинської землі. **Україна кишіла отаманами, але воювати за суверенну Україну не було кому...** Із заходу наступала армія відродженої Польщі.

У квітні 1919 р. новосформований Б. Мартосом український уряд (попередній, що спирався на політику необхідності допомоги Антанти, склав свої повноваження) закликав український народ самотужки виборювати право на своє незалежне існування. Цей уряд, що складався переважно з росіян, євреїв, представників інших неукраїнських народів, намагався проводити проросійську політику. Більшовики повели наступ на приватну власність і почали силою забирати у селян продукти, як до цього робили німці та австрійці, чим розгнівали не лише багатих селян, але й середняків.

Тимчасовий російсько-український уряд очолив росіянин П'ятаков. Невдовзі його формальним керівником став болгарин Х. Раковський, людина, яка до цього жодним чином не була пов'язана з Україною. Вся його діяльність суворо контролювалася з Москви. Йому не боліли українські проблеми. Уряд Раковського також відкинув українську інтелігенцію лівих поглядів, зокрема боротьбистів, відмовившись користуватись в управлінні державою українською мовою й нехтуючи необхідністю її впровадження в культурну та освітню діяльність.

Однак вже через чотири роки він завзято відстоював місцеві українські інтереси. Бацила самостійності підгризала душу одного з найзапекліших інтернаціоналістів, він почав самоідентифікувати себе українцем і відчувати відповідальність за долю тих людей, які живуть на цій землі, відповідальність за ту ділянку роботи, яка йому доручена.

Одним з перших декретів українського радянського уряду було рішення створити 1 червня 1919 р. українську надзвичайну комісію на чолі з латишем М. Лацісом, яке свавільно арештовувало й винищувало «класових ворогів». Між УСРР та радянською Росією був укладений воєнно-політичний союз. Головні господарчі органи двох начебто самостійних держав об'єднувалися. Імперія повільно відроджувалась.

Росія у той час гостро потребувала продовольства, а Україна була його основним постачальником. Яків Свердлов якось висловився, що доля російської і світової революції перебувала в руках України. Українські комуністи отримали наказ відправити до Росії 50 млн. пудів хліба. Спочатку вилучення продовольства відбувалося економічними методами, тобто купували за гроші, але його ціна була набагато меншою, чим у Росії. На Україну більшовики поклали тягар продовольчого забезпечення їх так званої світової революції.

В. Ленін так говорив про Україну: *«...Ми ведемо війну в найбільш хліборобних і ситих місцевостях. Люди, послані туди десятками тисяч, дістануть змогу прохарчуватись, і через розвиток поштових посилок, вони матимуть можливість негайно допомогти своїм сім'ям у Росії...»*

Таким чином, українські продовольчі ресурси врятували від голодних бунтів більшовицькі промислові центри, на які вони в основному і опиралися.

Та більшовикам було важко спілкуватися нормальною мовою з селянством на комерційних засадах. І скоро повною силою запрацювала продрозкладка. З Росії прибували бійці, з яких формували озброєні продовольчі загони. Селяни повстали.

Селянські партизани, що лише кілька місяців тому назад билися на боці більшовиків, під проводом українських соціал-демократів та боротьбистів почали масово повставати. Особливо вирішальним став вихід з їхньої армії у березні 1919 р. великих сил на чолі Григор'єва та Махно. До літа 1919 р. майже усе українське село охопило повстання проти більшовиків.

Під ударами селян та білої армії генерала Денікіна більшовики відповзають на свою територію і повертаються в Україну лише наприкінці 1919 р. Це був останній, переможний похід червоних в Україну. Для багатьох українців було вже зрозуміло, що це поразка української справи. ЦК РКП(б) кидає в Україну відбірні партійні легіони. В. Ленін наказує усі резерви направляти в Україну. В ідеологічному плані це були прекрасні бійці, віддані, запеклі, агресивні. За рідну партію — горлянку перегризуть. Та в Україні їм було працювати важко, оскільки вони не знали української мови та місцевих особливостей. Справа дійшла до того, що ЦК компартії більшовиків України був вимушений збирати прибульців по 30-50 осіб і влаштовувати співбесіди про Україну. Навчені гірким досвідом російські більшовики вже дуже вибірково ставилися до українських соратників, адже у кожному українцеві сиділа бацила націоналізму, і достатньо їй було потрапити у сприятливе середовище, як вона починала проростати, «спотворюючи незайману душу її власника». В. Ленін писав: *«...Потрібно встановити негайну практичну форму звітів, два рази на місяць про кожного працівника партії з України. Виділити п'ять-десять найважливіших запитань, затвердити політбюро. За не надіслання звітів — заарештовувати, інакше ми Україну проґавимо...»*

Австро-Угорщина була більш демократичною країною, ніж царська Росія. У цьому сенсі українці Галичини, користуючись політичними свободами, всебічно розвинули громадсько-політичне життя, функціонували українські партії та громадські організації.

Коли розпочалась Перша світова війна, представники усіх політичних партій Галичини створили Головну Українську Раду, щоб з її допомогою ефективніше відстоювати українські інтереси перед цісарським урядом.

У серпні 1914 р., Головна Українська Рада створила Центральну бойову раду, яка звернулася до Австро-Угорщини з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців (далі — УСС). Таку згоду ними було отримано.

30 серпня 1914 р. понад 28 тис. добровольців з усієї Галичини, багато з яких належало до організацій «Січ», «Сокіл», «Пласт», зібралися у с. Стриї, щоб зі зброєю в руках виступити на захист свого краю.

Австро-угорське командування з недовірою поставилося до патріотичного настрою української молоді і погодилося на створення лише одного полку чисельністю 2500 чоловік. Так виник легіон «Українські січові стрільці» — перше військове формування українців у Галичині.

24 вересня 1914 р. у розпал Галицької битви українські стрілецькі сотні вступили в оборонні бої в районі Ужоцького перевалу в Карпатах. Проти них наступала ціла дивізія кубанських козаків. За героїчну оборону перевалу українські частини було відзначено австрійським командуванням, що рідко траплялося стосовно неавстрійських вояків.

У квітні-травні 1915 р. стрілецькі сотні вийшли на схили гори Маківка. Проти січовиків було кинуто кавалерійську дивізію генерала О. Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських виступів 1918 р.) та добірні піхотні частини, але українці вистояли.

У червні 1915 р. січові стрільці першими увійшли у м. Галич, піднявши над містом жовто-синій український національний прапор.

2 листопада 1915 р. зусиллями січовиків був ліквідований прорив росіян на Бережани. Полк УСС втратив убитими, полоненими й пораненими понад тисячі старшин і стрільців.

Навесні 1915 р. Головна Українська Рада реорганізувалася у Загальну Українську Раду, метою діяльності якої було домагання державної самостійності українських земель, що мали бути визволені з-під панування Росії та Австро-Угорщини.

Українці билися хоробро. Коли на фронті один російський підрозділ змінював інший, то командири попереджали один одного, що перед ними стоять січові стрільці. Повага ворога — вища оцінка військових заслуг. Німці завжди хотіли мати собі за союзника січових стрільців. Один з німецьких генералів після кривавого бою з росіянами сказав: *«...Мої вояки билися як леви, але українці билися як чорти...».*

Поразка Німеччини та Австро-Угорщини у війні дала шанс західним українцям. Вони виявилися до цього краще підготовленими, ніж їх наддніпрянські брати. Неофіційно українці присягнули боротись за створення Української держави, тому наївно думати, що галичани щедро віддавали своє життя за велич чужого імператора. За планами січових стрільців, їх легіон мав стати основою армії майбутньої незалежної Української держави. Вони розуміли, що слід розпочати збройну боротьбу і брали приклад з поляків, які століттями боролися за свободу Польщі. Там було покладено традицію поколінь боротьби, і українці дуже переживали, що такої традиції немає в Україні, вважаючи, що слід започаткувати таку традицію. І якщо вони у цій боротьбі загинуть, то буде могила, на якій буде написано: *«Загинув за волю України»* і таким чином буде започатковано традицію боротьби українців за створення власної незалежної держави. Український легіон не був звичайним фронтовим підрозділом, оскільки він мав поширювати національні ідеї, готувати кадри для майбутньої боротьби. Австрійцям це, звичайно, не подобалось. А ще більше це не подобалось полякам, які розуміли, що в день розпаду імперії їм доведеться зчепитись з серйозним суперником, а Галичина має бути польською, тому крові уникнути не вдасться. Гонору вистачало у кожного.

У листопаді 1916 р. політичний провід Галичини перейняло українське парламентське представництво у Відні на чолі з доктором Є. Петрушевичем, яке активно виборювало політичні права галицьких українців. Створення Центральної Ради у Києві навесні 1917 р. заохочувало галицьких українців прагнути державної самостійності та об'єднання українського народу в одне політичне ціле.

Доктор Є. Левицький на засіданні віденського парламенту 19 грудня 1917 р. заявив: *«...Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне старо-*

українське князівство Галицько-Волинське, яке довгий час було складовою частиною великої всеукраїнської Київської держави. Теперішня Східна Галичина… творить… в цілості неподільну… спадщину української нації… тому має бути влучена в Українську Народну Республіку, що відповідала би найвищому ідеалові української нації…»

На початку жовтня 1918 р. у віденському парламенті проходили дискусії стосовно перебудови імперії. Є. Петрушевич обстоював думку, що Австро-Угорщина має бути перетворена на союз народів *«…Вже сьогодні рекламуємо найсвятіше для нас, право на з'єднання всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії до української держави».*

У цей же час український посол у Віденському парламенті Семен Вітик (мій далекий родич — від автора) у менш дипломатичній формі, ніж його колеги заявив*: «…українці вибрали шлях, який веде до з'єднаної вільної України».*

Західні українці разом з іншими народами розпочали підготовку до створення власної незалежної національної держави. Намагаючись збудувати в Східній Галичині на руїнах імперії українську державу, й долаючи при цьому запеклий опір, західні українці опинилися у становищі, подібному до того, в якому перебували їхні співвітчизники на сході.

Поляки й собі хотіли відтворити Польщу середньовіччя в її історичних кордонах, які мали включати й Галичину. Внаслідок цього виник конфлікт двох народів за територію, а не як на сході *«за серця й думки людей».*

Конституційна практика Австрії навчила українців і поляків цінувати систему управління й брати у ній участь, тому падіння імперії не призвело до хаосу, анархії та жорстокості.

Коли стало зрозумілим, що Австро-Угорщина от-от має впасти, 18 жовтня 1918 р., провідники політичних партій, церковні ієрархи Східної Галичини та Буковини утворили Українську Народну Раду, що мала діяти як представницький орган українського народу, і представляти українців у стосунках з народами імперії, що розвалювалась. У відповідній заяві до українців Східної Галичини від 18 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада оголосила про намір об'єднати усі західноукраїнські землі в одну Українську державу, про необхідність створення української конституції та армії, українських центральних та місцевих органів влади, а також про намір забезпечити національні і соціальні права у Східній Галичині національним меншостям (євреям, полякам, угорцям, чехам тощо).

Поляки собі так само готувалися захопити Східну Галичину та Львів. 28 жовтня 1918 р. створили у Кракові польську ліквідаційну комісію. У листопаді 1918 р. Галичина, Буковина та Закарпаття були як спринтери перед ривком на старті у кривавий вир.

Поляки не перший, але і не останній народ в Австро-Угорській імперії, який мав стати головним конкурентом для українців у боротьбі за українські землі. Вони не чекають допоки розгублені чиновники конаючої імперії дозволять їм взяти владу у свої руки, а діють швидко, просто ставлять до відома імперського намісника, генерала Гуйна, що його послуг більше не потребують, «самі розберемось».

Владу у Галичині поляки мали перебрати на себе вже 1 листопада.

Дізнавшись про це, українці вирішили діяти рішуче. Вони захоплюють австрійські плани, розроблені на випадок збройного виступу українців проти поляків, а поляків проти імператора. Отже, група молодих українських офіцерів на чолі з капітаном січових стрільців Д. Вітовським увечері 31 жовтня зібрала усіх українських солдатів, що служили в австрійських частинах Львова, й заволоділа містом.

Військовому нахабству щастить. Українці владу у Львові взяли миттєво і без крові: арештували австрійського намісника Гуйна та військового коменданта, відключили пункти зв'язку, захопили вокзали, озброїли місцеві українські підрозділи, роззброїли усі ворожі формування, зайняли ратушу та інші державні установи.

За рік до цього так само чітко і рішуче діяли більшовики у Петрограді та перемогли.

Прокинувшись 1 листопада, населення Львова побачило, що на міській ратуші майорить український прапор, усі головні заклади — в руках українців і скрізь висять плакати з повідомленням про те, що тепер вони є громадянами Української держави. Подібне сталося й в усіх інших містах Східної Галичини.

Українське населення із захопленням вітало події 1 листопада.

К. Левицький, І. Кивелюк, В. Сінгалевич, С. Голубович, С. Баран, М. Лозинський, Д. Вітовський усвідомлювали, що втримати Львів буде не легко, оскільки це місто здавна було польським політичним, адміністративним і військовим центром. За хоплювати таке місто жменькою українських вояків, яких налічувалося приблизно 1400 осіб, було, без сумніву, відважним вчинком. Армійські частини, сформовані з галичан, воювали на далеких фронтах — в Італії та на півночі Польщі, а тому не могли швидко прийти на допомогу.

Першим актом нової влади було видання відозв до населення Львова і до українського населення всієї Галичини.

У відозві до львів'ян сповіщалося про створення Української держави, в якій уся влада належить Українській Національній Раді, а населення закликали до спокою та послуху. Подібною була й заява до українського народу. Вона містила окремі заходи, щодо утвердження новоствореної держави. Так, усі вояки української національності мали підпорядковуватись тільки Українській Національній Раді і наказам створених нею військових властей тощо.

Галицькі політичні діячі розпочали переговори з поляками про мирне співіснування в українській державі. Поляки швидко оговтались і відповіли, що Львів має бути у складі нової Польщі, і навколишні землі — також. А культурну автономію можете забирати собі. Допоки йшли переговори, по всьому Львову формувалися загони польських бойовиків. Через добу від української переваги у місті нічого не залишилося. У місті розпочались бої між українцями та поляками. Значною мірою на перебіг подій вплинула і стриманість українців, оскільки, коли новопризначеному міністру оборони Української держави Дмитру Вітовському доповіли, що польські жінки і діти стріляють українським воякам у спини, він відповів, що українське військо з жінками і дітьми не воює.

Поляки були у кращій ситуації, оскільки мали більші людські сили та численне офіцерство. Між українськими та польськими загонами згодом вибухнули запеклі вуличні бої за кожний будинок. На допомогу українцям прийшли два батальйони Січових стрільців, а Польща кинула на боротьбу з українцями усі свої сили. На північному заході, на кордоні між Східною Галичиною і власне Польщею, під ударами поляків упав ключовий залізничний вузол Перемишль. У той же час значну частини Буковини зайняли румунські війська, а у Закарпатті зберігали свою владу мадяри.

Ситуацію могли б виправити підрозділи українських Січових стрільців, які розміщувалися у Чернівцях, але допоки інформація про Львівські події до них дійшла, час було втрачено.

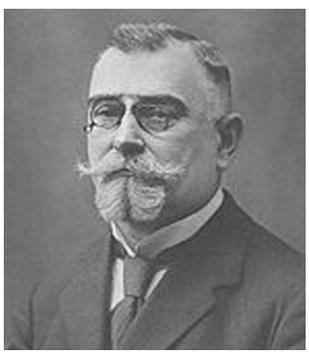
Польсько-український конфлікт був випробуванням сили між 3,5 млн українців Східної Галичини та 18 млн поляків, котрі водночас воювали з чехами, німцями, литовцями, які також не хотіли бути включеними до відновленої Польської держави.

Поляки заручилися підтримкою країн Антанти — переможниць у Першій світовій війні. Їй пішли преференції у вигляді ешелонів з боєприпасами, гвинтівками і амуніцією. Польща стала санітарною зоною між більшовиками й іншою Європою.

Шанси українців були невеликі: в країні були ліві уряди, наддніпрянські уряди, галицькі уряди тощо. Відтак Антанті було легше спілкуватися з єдиним польським урядом, ніж з багатьма українськими регіональними.

1 і 2 листопада Українська Національна Рада звернулась до всіх вояків і старшин-українців колишньої Австро-Угорської армії із закликом стати на захист рідного Краю. Головну команду українських військ очолив 5 листопада отаман Г. Косак, шефом генерального штабу став отаман С. Горук.

Значна частина Східної Галичини була в руках українців, які наполегливо розбудовували свою державу. 9 листопада українськими партіями було призначено тимчасову раду міністрів, або Генеральний секретаріат, на чолі з досвідченим парламентарієм Костем Левицьким. 13 листопада нову державу було офіційно проголошено Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР).

Кость Левицький

10 листопада 1918 р. Генеральний секретаріат галичан розпочав переговори з Директорією про об'єднання усіх українських земель. Наслідком цих переговорів стало підписання «Передвступного договору» 1 грудня 1918 р., згідно з яким обидві сторони висловлювали свій намір працювати для справи національного об'єднання. Перше рішення у цьому напрямі зробила Українська Національна Рада, яка 3 січня 1919 р. одностайно прийняла ухвалу про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою.

Цей акт було урочисто довершено 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві. З цієї нагоди Директорія видала універсал, в якому йшлося: *«Віднині зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна… Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка…»*

Це була найвища точка українського державотворчого процесу. Де-юре це була одна держава, а де-факто існувало два уряди і дві армії.

Ідея соборності українських земель, яка була важливою складовою політичної програми українських самостійників XX століття, стала дійсністю.

ЗУНР була державою з 4-мільйонним населенням, 3 млн. якого були українцями. На місце тимчасової влади було швидко поставлено дієвий урядовий апарат. 22-26 листопада на підконтрольних українцями землях було проведено вибори до Української Народної Ради (парламенту республіки), куди увійшло 150 депутатів. За своїм соціальним походженням представниками української влади були інтелігенти, селяни-середняки, духовенство, що займали ліберально-національні позиції.

Президентом республіки, згідно з відповідним законом Української Народної Ради від 4 січня 1919 р., що окреслював компетенцію, завдання та структуру державної влади, став голова цієї Ради, Євген Петрушевич (1863-1940 рр. юрист, колишній член парламенту у Відні. Восени 1919 р. був змушений покинути Україну. У 1920 р. після укладення договору УНР з Польщею, за результатами якого землі західної України анексувала Польща, сформував екзильний український уряд, метою якого стало відновлення ЗУНР дипломатичним шляхом). Заступниками Є. Петрушевича було обрано Л. Бачинського, С. Вітика, О. Поповича, А. Шмігельського.

Євген Петрушевич

Після створення Державного секретаріату — Уряду ЗУНР на чолі з К. Левицьким, приступили до формування нового виконавчого органу — Ради державних секретарів, яку очолив С. Голубович. Це був уряд коаліції національних демократів і радикалів за співучастю безпартійних фахівців. У складі уряду було чотирнадцять міністерств: внутрішніх справ (Л. Цегельський), зовнішніх справ (В. Панейко), фінансів (К. Левицький), військових справ (Д. Вітовський), юстиції (С. Голубович), торгівлі і промислу (Я. Литвинович), земельних справ (С. Баран), шляхів

(І. Мирон), пошти і телеграфу (О. Пісецький), праці та суспільної опіки (А. Чернецький), суспільного здоров'я (І. Куровець), освіти (О. Барвінський), віросповідання (О. Барвінський), публічних робіт (І. Макух).

До виборів парламенту ЗУНР — Сейму, вся повнота законодавчої влади належала УНР, виконавча влада належала Державному секретаріатові. Гербом ЗУНР став золотий лев на синьому полі (згодом тризуб), прапором — синьо-жовтий. Також було затверджено державну печатку.

22 листопада 1918 р. після тритижневих боїв між Галичиною і Польщею українські частини залишили Львів. У січні 1919 р. новою резиденцією українського уряду став Тернопіль, згодом Станіслав. Саме тут були зроблені послідовні спроби створити діючий уряд і боєздатну армію.

Український уряд досить успішно розв'язав завдання організації створення української армії, її спорядження та озброєння. Невдовзі Українська Галицька Армія і Січові стрільці стають серйозним супротивником польської армії, яку на той чай підтримувала Франція.

Наплив добровольців до української армії був великий. Населення постачало війську продовольство, взуття, медикаменти. Необхідність створення регулярної української армії ставала все очевиднішою. У середині листопада розпорядженням Державного секретаріату військових справ територію держави поділено на 3 військові області (Львів, Тернопіль, Станіслав) і 12 військових округів. Оголошено мобілізацію чоловіків 1883-1900 рр. народження, встановлено текст присяги, проведено облік озброєнь, військового спорядження і т. ін. Військові команди повітів на чолі з призначеними військовими комендантами приступили до формування збройних сил ЗУНР — Української Галицької Армії (далі — УГА).

У структурі УГА були такі роди військ і служби: піхота, кіннота, артилерія, бронепоїзди, санітарна і ветеринарна служби, військове суддівство, інтендатура, канцелярська служба. Дещо пізніше був утворений авіаційний відділ (його очолив син Івана Франка, поручник Українських Січових Стрільців Петро Франко), що нараховував близько десятка літаків, саперний кіш.

У складі УГА було утворено три корпуси. Корпус поділявся на чотири піхотні бригади (кожна по 5-6 тис. вояків), бригада — на 2 полки, полк — на 3 курені. При кожній бригаді були полк артилерії, кінні сотні, технічна сотня, сотня зв'язку, допоміжні відділи тощо.

Українська молодь — робітники, селяни, студенти, учні старших класів гімназій, масово вступали добровольцями в ряди УГА. Гостро, однак, бракувало досвідчених офіцерських кадрів (офіцерами служили переважно резервісти), також бракувало озброєння, боєприпасів, лікарів, медсестер, медикаментів тощо.

Водночас, вже на початку 1919 р. була утворена понад 120-тисячна дисциплінована й патріотична армія. Очолював її Начальний вождь з Генеральним штабом. На цю посаду був запрошений із наддніпрянської України досвідчений генерал М. Омелянович-Павленко (у червні 1919 р. його замінив генерал О. Греків, у липні Начальним вождем став генерал М. Тарнавський, а в листопаді — генерал Й. Микитка). Начальником Генерального штабу став також запрошений з наддніпрянської України полковник Є. Мишковський. У цей час на заході ЗУНР майже з усіх боків була оточена ворогами (у травні 1919 р. на ЗУНР напала ще й Румунія).

Про визначного українського генерала Михайла Павленка, на жаль, майже забутого сьогодні в Україні, слід сказати окремо.

Народився Михайло Володимирович Павленко 20 грудня 1878 р. в Тифліській губернії у дворянській родині. Його батько, Володимир Павленко, нащадок задунайських козаків і штабс-капітан російської армії, переїхав до Грузії з Катеринославщини. Мати Олександра походила з древнього грузинського князівського роду Мусієвих-Корчебашевих.

Михайло закінчив Сибірський кадетський корпус. Одразу після закінчення кадетського корпусу він вступив до Павлівського військового училища у Санкт-Петербурзі. Навчання військової справи йому давалися легко, і Михайло завжди мав

високі бали з усіх дисциплін. Це військове училище він закінчив у 1900 р. за I розрядом у званні підпоручника російської армії, після чого його було зараховано до армійської піхоти й приділено до лейб-гвардії Волинського полку, де мала проходити його подальша військова служба.

З початком російсько-японської війни у 1904 р. підпоручник М. Павленко, на його прохання, разом з 53-м Волинським піхотним полком вирушив до Маньчжурії у складі військ 8-го армійського корпусу в чині поручника.

Полку, де служив М. Павленко, довелося вести важкі бої з супротивником. Як правило, це були важкі ар'єргардні бої, оскільки російська армія відступала.

За бойові заслуги у цих боях М. Павленка було нагороджено орденами Св. Станіслава III ступеня (з мечами та бантом) та Св. Анни IV ступеня — «За хоробрість», Св. Анни III ступеня (з мечами та бантом). На цей час Михайло Володимирович мав репутацію доброго бойового офіцера.

До свого рідного лейб-гвардії Волинського полку він повернувся на початку 1906 р. у званні штабс-капітана.

Не цікавлячись політикою, М. Павленко цілковито поринув у службові справи. У цей час він активно займається військово-педагогічною діяльністю, результатом якої стало видання відповідної методичної літератури за його авторством: «Навчання молодих вояків, старослужбовців і запасних» у 1905 р., «Тактична підготовка унтер-офіцерів» у 1907 р., «Конспект статуту польової служби» у 1908 р., «Програма для бойової підготовки молодих офіцерів» у 1914 р. У березні 1908 р. Михайла Володимировича було нагороджено орденом Св. Володимира IV ступеня. У вересні 1912 р. йому було присвоєно звання капітана, а в грудні того ж року його нагороджують орденом Св. Станіслва II ступеня. Приблизно у 1910-1912 рр. було задоволено його клопотання — додати до прізвища Павленко ще й родинне козацьке Омелянович.

У 1913 р. М. Омелянович-Павленко отримав нове призначення — командира 6-ї роти лейб-гвардії Волинського полку. Того ж року він пройшов курс навчання в офіцерській стрілецькій школі в Оранієнбаумі за курсом підготовки командира пішого батальйону, яку закінчив з відзнакою.

1 серпня 1914 р. розпочалася Перша світова війна. 7 серпня 1914 р. капітан М. Омелянович-Павленко разом з лейб-гвардії Волинським полком вступив до складу діючої російської армії. Полк у складі 3-ї Гвардійської дивізії генерала А. Геруа увійшов до складу 23-го армійського корпусу, який було включено до складу військ 2-ї російської армії Північно-Західного фронту. Російські війська ще не завершили розгортання й не були готовими до активних бойових операцій, коли 10 серпня командування видало наказ про негайний наступ на Східну Пруссію. За кілька днів війська 2-ї російської армії під командуванням генерала Самсонова вийшли на лінію російсько-німецького кордону. 26 серпня німецькі війська перейшли у контрнаступ, змусивши 1-й корпус з важкими боями відступити з-під м. Сольдау (німці внаслідок вдалого маневру змогли зайти у тил російських військ і оточити їх). 3-тю Гвардійську дивізію врятувало від розгрому лише те, що вона не встигла зайняти визначені їй командуванням бойові позиції. 28-29 серпня німецькі війська завдали нищівної поразки оточеній у Східній Пруссії 2-й російській армії. Росіяни у цих боях втратили понад 100 тис. офіцерів і солдат убитими, пораненими і полоненими.

Російська армія не полишала надії заволодіти Східною Пруссією, а тому у середині осені 1914 розпочали новий наступ, однак німці контратакували. У боях 14 листопада німці відкинули правофлангові частини 2-ї російської армії і 23-ій корпус прийняв на себе удар двох німецьких корпусів. Цей удар прийшовся саме на лейб-гвардії Волинський полк, який, перебуваючи в авангарді 3-ї Гвардійської дивізії, виступив того ж дня на м. Домб'є. Волинці прийняли бій з частинами 38-ї німецької дивізії. Капітан М. Омелянович-Павленко, командуючи авангардними підрозділами 3-ї Гвардійської дивізії, протягом кількох годин стримував натиск цілої німецької бригади, що дало можливість росіянам переправитись через р. Нер й закріпитися на нових позиціях. Після цього полк відбивав безперервну багнетну атаку цілої 38-ї

німецької дивізії. У ході запеклого бою М. Омеляновича-Павленка було поранено в плече. Травма була важкою, тож його відправили до шпиталю, а потім евакуювали на лікування.

У 1915 р. М. Омелянович-Павленко отримав звання полковника зі старшинством. До діючої армії він повернувся наприкінці 1915 р. Права рука після отриманого ним поранення не функціонувала, а тому він міг працювати лише на штабних посадах. Коли на початку 1916 р. розпочалося формування 2-го Гвардійського корпусу, М. Омеляновича-Павленка, як досвідченого гвардійського офіцера, було призначено начальником його штабу.

28 липня 1916 р. розпочався наступ російських військ у ковельському напрямку. В цих боях особливо відзначився 2-ий Гвардійський корпус, війська якого завдали поразки австро-німецькій групі генерала Лютвица, захопивши численні трофеї та полонених (у тому числі весь штаб німецької 19-ї дивізії). За ці бої на Південно-Західному фронті полковника було нагороджено орденом Св. Володимира III ступеня (з мечами й бантом) та орденом Св. Георгія IV ступеня.

Лютнева революція 1917 р., здавалося, відкрила нову епоху в історії Росії. Та місце царських сановників посіли люди, які не мали жодного досвіду державного управління, на зміну цензурі та жандармським утискам прийшла політична вседозволеність, що межувала з анархією, а замість зміцнення військової дисципліни в армії розпочався розвал. Активізувалися різні політичні партії, особливо екстремістського типу, серед яких найпомітнішу роль відігравала більшовицька партія.

Проте революція ліквідувала національні утиски пригноблених царатом народів — поляків, українців, грузинів, фінів, литовців та ін. Виникнення у березні 1917 р. у Києві Центральної Ради започаткувало національне відродження українського народу — процес, який в умовах масштабних соціально-політичних змін в країні швидко трансформувався в національну революцію.

Після Лютневої революції М. Омелянович-Павленко продовжував перебувати на військовій службі, обіймаючи посаду начальника 2-ї Одеської школи прапорщиків. З перших днів революції він підтримував тісні контакти з українською громадою Одеси. У липні-серпні 1917 р. Михайлу Володимировичу знову довелося повернутись на фронт. Його було призначено командиром гвардії Гренадерського полку, який входив до складу 2-ї дивізії 1-го Гвардійського корпусу на Південно-Західному фронті. Проте командувати військовою частиною в умовах революційного хаосу було непросто: дисципліна у військах падала з кожним днем, вояки не хотіли наступати, мітингували на позиціях, братались з супротивником, дезертирували, траплялися випадки розправи над своїми командирами. Та після командування Михайлом Володимировичем полк вважався у своїй дивізії відносно боєздатною частиною.

Михайло Омелянович-Павленко

У серпні 1917 р. М. Омеляновича-Павленка було відкликано з фронту й призначено начальником залоги Катеринослава. У той час там функціонувала українська губернська рада й потужні осередки українських політичних партій. У частинах залоги діяли національні військові гуртки. Також у місті розташовувались полк ім. Орлика, українізований 134-й Феодосійський полк та інші українські добровольчі військові формування.

7 листопада 1917 р., коли більшовики повалили Тимчасовий уряд у Петрограді, Катеринославська Рада робітничих і солдатських депутатів ухвалила постанову про підтримку петроградського перевороту.

Деякі військові частини відкрито перейшли на бік «влади Рад». У відповідь, за рішенням губернської ради, М. Омелянович-Павленко організував та очолив військовий парад українських частин на честь проголошення Української Народної Республіки.

Демонстрація українцями військової сили змусила на деякий час принишкнути катеринославських більшовиків.

У грудні 1917 р. полковника було призначено українським комісаром Одеського військового округу. На цій посаді його й застала перша українсько-більшовицька війна. Наприкінці січня 1918 р. червона гвардія захопила владу в Одесі, а незабаром більшовицькі загони зайняли всю Південну Україну. Рятуючись від розправи, він був змушений виїхати до Ясс, де розташувався штаб російського Румунського фронту, війська якого саме демобілізувалися. В Яссах він увійшов до складу комісії з розподілу майна військових частин.

На початку квітня 1918 р. після вигнання австро-німецькими військами більшовиків з України, Омелянович-Павленко зміг повернутися до Києва. У той час у військовому відомстві УНР не вистачало досвідчених кадрових старшин, тож невдовзі він став першим помічником начальника комісії Головного штабу з проходження служби старшин.

Гетьманський переворот 29-30 квітня 1918 р. започаткував новий етап в історії молодої української держави. Гетьман П. Скоропадський задекларував відмову від соціалістичних експериментів та революційних методів Центральної Ради в галузі державного будівництва. Також новим урядом було взято курс на створення міцних національних збройних сил. 8 червня 1918 р. наказом Армії Української Держави М. Омеляновича-Павленка було призначено виконуючим обов'язки командира 11- ї дивізії 6-го Полтавського корпусу.

Наказом по Армії Української Держави від 7 жовтня того ж року йому було присвоєно військове звання генерального хорунжого. Таким чином він став генералом уже на українській військовій службі.

У середині листопада поразкою Центральних держав завершилася Перша світова війна й австро-німецькі війська залишили Україну. Гетьман П. Скоропадський 14 листопада оголосив грамоту про федерацію Української Держави з майбутньою не більшовицькою Росією. У відповідь опозиційний до гетьманського режиму Український Національний Державний Союз підняв повстання проти Гетьманату, утворивши повстанську Директорію й проголосив відновлення Української Народної Республіки. М. Омеляновича-Павленка ці події застали на посаді отамана Запорізького козацького коша, який мав формуватися на Катеринославщині. Соціалістична Директорія УНР не надто довіряла професійним військовикам, особливо тим, які обіймали командні посади в армії за Гетьманату. Новою українською владою його було звільнено з усіх військових посад. Згодом, він прийняв запрошення уряду ЗУНР стати на чолі Української Галицької армії, що саме у цей час намагалася захистити Галичину від польської агресії.

22 січня 1919 р. у Києві відбулась урочиста церемонія проголошення Акта возз'єднання Наддніпрянської та Західної України. ЗУНР увійшла до складу УНР, як її Західна територія, у якій, однак, тимчасово зберігався окремий уряд і власне законодавство. За командування М. Омеляновича-Павленка Галицька армія вважалася автономною частиною єдиної Армії УНР.

Наприкінці лютого 1919 р. ситуація на польському фронті складалася на користь Галицької армії. УГА перейшла у загальний наступ, і поляки повсюди відступали. Українці відвоювали ряд населених пунктів у Галичині, і здобуття Львова було лише питанням часу. Організаційна розбудова УГА та формування її нових частин здійснювалася в умовах безперервних бойових дій. Генерал М. Омелянович-Павленко постійно виконував інспекторські поїздки на фронт, в ході яких оглядав військові частини, перевіряв їх стан та боєздатність.

У кінці травня того ж року УГА під натиском польської армії генерала Галлера, що була терміново перекинута з Франції для боротьби з російськими більшовиками (але поляки використали її проти українців), навчена і озброєна цією країною (налічувала приблизно 80 тис. солдат і офіцерів) розпочала загальний відступ. За поданням Президента ЗУНР Є. Петрушевича, М. Омелянович-Павленко передав повноваження Начального вождя УГА генералу О. Грекову, залишивши за собою посаду командувача УГА. Два українські генерали працювали у злагоді, спільно планували і здійснювали грамотні військові операції.

Однак Українська армія була затиснута ворогами між річками Збруч і Дністер.

Ціною неймовірних зусиль українці зуміли перегрупуватися. М. Омелянович-Павленко розробив новий план військової операції під назвою «Чортківська офензива», який передбачав контрнаступ УГА. 9 червня 1919 р. план Михайла Володимировича спрацював, українці перейшли у контрнаступ проти поляків, які розпочали загальний відступ. Були звільнені регіони Тернопільщини та Львівщини. Українці знову дійшли до Львова. Однак саме під час контрнаступу Президент ЗУНР Є. Петрушевич на вимогу С. Петлюри звільнив М. Омеляновича-Павленка з посади.

Нестача набоїв та військового майна завадила українцям отримати перемогу. Наприкінці червня 1919 р. контрнаступ фактично вичерпався — галицькі з'єднання вже не мали чим битися з поляками. Тож УГА розпочала відступ на схід, який завершився переходом 16-18 липня за р. Збруч. Галичина опинилася під польською окупацією.

Перейшовши разом з Галицькою армією на Наддніпрянщину, М. Омелянович-Павленко став свідком успішного наступу об'єднаних сил УНР та УГА проти більшовиків у серпні 1919 р. Протягом кількох тижнів Правобережну Україну було звільнено з-під більшовицького панування. Проте перед українськими арміями несподівано постала перспектива війни з новим ворогом — російсько-білогвардійськими Збройними силами півдня Росії. Білогвардійці боролися за відродження «єдиної та неподільної» Росії, а їх головнокомандувач, генерал А. Денікін, був рішучим противником національно-визвольних рухів народів колишньої Російської імперії. Право українського народу на самовизначення білогвардійці заперечували, висловивши рішучий намір боротися з «українським сепаратизмом».

Зайняття білогвардійцями влітку 1919 р. Лівобережної та Південної України, відмова їх від діалогу з урядом УНР, показали неминучість збройного зіткнення між українською армією та денікінськими військами. 31 серпня 1919 р. денікінці зайняли Київ. Та оскільки обидві сторони мали спільного ворога — більшовиків, то можливість хоча б тимчасової військової співпраці між ними виглядала цілком ймовірною. Тоді державне керівництво УНР і згадало про українського генерала, а в минулому офіцера російської гвардії, що добре знав багатьох білогвардійських воєначальників. Наприкінці серпня 1919 р. Рада Народних міністрів УНР доручила М. Омеляновичу-Павленку вести переговори з денікінцями про можливість спільної боротьби проти більшовизму.

Переговори відбулись 13 вересня 1919 р. на Посту-Волинському, що під Києвом. Білогвардійська делегація в ультимативній формі заявила про неможливість військової і політичної згоди. Це означало, що українці мають визнати верховну владу генерала Денікіна й зректися ідеї державної незалежності України та ліквідувати свою армію. Зрозуміло, що на цьому переговори й завершилися — домовлятися тепер не було про що. Учасник цих переговорів генерал Нєпєнін згодом, вже перебуваючи в еміграції, визнав: *«...ми не могли бути ні щирими друзями, ні вірними союзниками... Однак Українці, в особі Омеляновича-Павленка, мали рацію, коли домагалися лише компромісу, лише тимчасової домовленості, продиктованої військовою необхідністю...»*

У вересні між українськими військами та денікінцями розпочалися активні бойові дії.

29 вересня 1919 р. наказом Головної команди військ УНР М. Омеляновича-Павленка було призначено командувачем Запорізької групи Армії УНР.

На чолі Запорожців Михайлу Володимировичу довелося безпосередньо взяти участь у боях з білогвардійцями. Запорізька група була на той час одним з найбоєздатніших з'єднань Армії УНР. Під командуванням М. Омеляновича-Павленка запорожці восени 1919 р. вписали славну сторінку своєї історії у боях з білогвардійцями під Кодимою, Вапняркою, Крижополем. З'єднання групи українських військ вкрили себе славою, примусивши ворога надовго запам'ятати назви запорізьких полків.

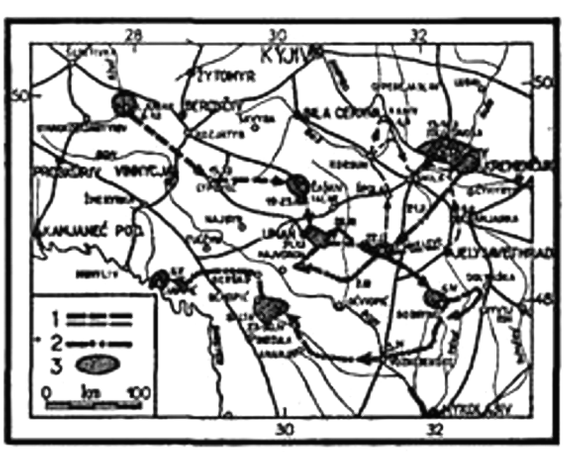
Водночас, стратегічні прорахунки українського командування призвели до серйозних поразок. Матеріальна незабезпеченість армії та поширення у частинах епідемії тифу остаточно підірвали боєздатність українських військ. Армія УНР поступово відступала на захід, в бік польського кордону. УГА несла великі втрати.

4 листопада 1919 р. командувач Запорізької групи надіслав на ім'я Головного отамана депешу, у якій повідомив, що Запорізька група, в разі хоча б часткового задоволення її матеріальних потреб, продовжуватиме боротьбу проти ворога.

Відступ знекровленої й виснаженої боями Армії УНР завершився її оточенням у південно-східному трикутнику Волині білогвардійцями, більшовиками та поляками. М. Омелянович-Павленко був одним з тих небагатьох українських командирів, хто навіть з безвихідному «трикутнику смерті» волів би загинути, ніж капітулювати. Це стало головним аргументом для С. Петлюри у його рішенні призначити Михайла Володимировича 5 грудня 1919 р. командувачем Дієвої армії УНР. Таке призначення для Української армії було вдалим. Вже наступного дня Армія УНР вирвалась з волинського «трикутника смерті» у відчайдушний рейд на зайняті ворогом українські землі. Так розпочався Перший Зимовий похід.

Саме М. Омеляновичу-Павленку належить честь порятунку української армії від остаточної катастрофи наприкінці 1919 р. Серед командирів і вояків, які брали участь у цьому поході, він мав величезний авторитет. Очевидець тих подій, один з українських стройових офіцерів запорізький старшина С. Самійленко згодом згадував: *«Ми розуміли, що успішні дії Зимового походу треба завдячувати передусім командирові армії, генералові Михайлові Омеляновичу-Павленкові... І сьогодні, як жива, стоїть перед очима постать генерала в сіряку, без військових відзнак, лише з одним георгіївським хрестом на грудях, що його він отримав ще в царській армії. Він був завжди на коні, одна рука перев'язана, бо нею він не володів після поранення ще в царській армії. Генерал завжди був перший у небезпеці і ніколи не виглядав утомленим...»*

Протягом 5 місяців Армія УНР, ведучи важкі бої з білогвардійськими та більшовицькими військами, пройшла майже 2,5 тис. км, знищуючи ворожу адміністрацію на українських землях.

Зимовий похід армії УНР
6. 12. 1919 — 5. 5. 1920

1 — Похід 6. 12. 1919 — 16. 2. 1920. 2 — Похід 16. 2. 1920 — 6. 5. 1920. 3 — Простори, зайняті армією УНР

За той час, у квітні 1920 р., було підписано польсько-українську угоду про спільні дії проти білих та більшовицьких армій.

Коли Армія УНР пробилася на з'єднання з польськими військами на Поділлі, це викликало піднесення і радість серед українських військ, які діяли на радянсько-польському фронті. Це сталось 6 травня 1920 р. Зимовий похід фактично врятував Армію УНР від загибелі.

За успішне керівництво Українською армією у Першому Зимовому поході Михайлу Володимировичу було присвоєно військове звання генерал-поручника. Жоден інший воєначальник Армії

УНР на той час не мав такого досвіду командування армійськими з'єднаннями в складних умовах Визвольної війни українського народу. Своєрідним визнанням цього стало й те, що М .Омелянович-Павленко залишився на посаді командарма й під час подальшої спільної українсько-польської кампанії проти більшовиків у 1920 р.

У червні 1920 р. більшовицька кіннота несподівано прорвала позиції польських частин під Києвом, змусивши українсько-польські війська розпочати загальний відступ з України. У середині липня 1920 р. армія УНР, відступаючи під натиском червоних, зупинилась у Галичині. Військові поразки, відступ з Наддніпрянщини, недотримання польською стороною союзницьких зобов'язань, відсутність необхідного матеріального забезпечення — все це створило в Українській армії атмосферу деморалізації та пошуків винних за невдачі. Деякі представники українського військового командування вимагали змін у внутрішній і зовнішній політиці уряду, перебудови адміністративної структури влади відповідно до потреб армії, підпорядкування тилу фронту. Лунали заклики й до встановлення військової диктатури шляхом державного перевороту й відсторонення від влади С. Петлюри. Склалась опозиція українських генералів проти С. Петлюри. Такі настрої у 1920 р. цілком поділяв й командувач Армії УНР М. Омелянович-Павленко.

Внаслідок Ризького перемир'я Українська армія, якій вдалося звільнити від ворога значну частину Поділля, фактично була залишена польським союзником напризволяще.

10 листопада 1920 р. більшовики переважаючими силами атакували Армію УНР. Витримавши жорстокі бої протягом півтора тижня, українські війська були змушені 21 листопада відступити на терени Польщі, де їх відповідно до польсько-більшовицької угоди, було роззброєно та інтерновано.

На початку травня 1921 р. С. Петлюра усунув з посади командира 1-ї Запорізької дивізії генерала Г. Базильського. На знак протесту проти такого втручання Головного отамана у справи армії М. Омелянович-Павленко демонстративно подав у відставку, яку було прийнято. Тож після усунення з армії він оселився у польському місті Лодзі.

У цей час російська білоемігрантська розвідка у Варшаві повідомляла своє керівництво у липні 1921 р. про спроби М. Омеляновича-Павленка налагодити контакти з діючими в Україні повстанськими загонами незалежно від С. Петлюри та Державного центу УНР. Восени 1921 р. Михайло Володимирович переїжджає до Праги, де на той час перебувало чимало представників української галицької та наддніпрянської еміграції.

Матеріальні можливості колишнього командарма були дуже скромними, і Михайло Володимирович був змушений шукати викладацьку роботу на різноманітних українознавчих курсах, що діяли тоді в середовищі українських емігрантів. З цією метою він виїжджав навіть до Берліна.

Сталий заробіток з'явився, коли М. Омелянович-Павленко влаштувався помічником бібліотекаря Української господарської академії в Подєбрадах. Цей вищий навчальний заклад політехнічного профілю було засновано у 1922 р. з ініціативи Українського громадського комітету в Чехословаччині. Діяльність академії фінансувалася чеським урядом, що давало її співробітникам можливість отримувати гідну платню.

У Чехословаччині М. Омелянович-Павленко брав активну участь в організації українських ветеранських та військових організацій.

У 1926 р. 48-річний Михайло Володимирович одружився з Марією Меліхаровою.

У листопаді 1928 р. він взяв активну участь у святкуванні галицькою еміграцією в Празі 10-ї річниці проголошення ЗУНР.

М. Омелянович-Павленко не уникав контактів і з українським націоналістичним середовищем, передусім з Українською Військовою Організацією та Організацією Українських Націоналістів. Навесні 1929 р. він став учасником скликаної Проводом українських націоналістів конференції українських генералів, у якій також взяли

участь генерали В. Курманович, А. Кравс, М. Капустянський та інші. Певно, Михайлу Володимировичу багато в чому імпонувала рішуча позиція УВО та ОУН за будь-яку ціну здобути незалежність України.

Крім громадсько-політичної діяльності, М. Омелянович-Павленко активно займався у той час і військово-теоретичною роботою, а також написанням мемуарів. З кінця 20-х років у Празі й Львові окремими книгами і журнальними публікаціями виходять його спогади про Визвольну війну в Україні 1917-1920 рр.

29 червня 1941 р., коли повним ходом йшла Друга світова війна, у Кракові відбулась нарада представників чотирьох найбільших центрів української військової еміграції — Берліна, Праги, Варшави і Кракова. Генерал М. Омелянович-Павленко представляв на нараді українські ветеранські організації Чехословаччини. Одноголосно було вирішено створити Українську Генеральну раду комбатантів, яка здійснювала б керівництво всіма українськими ветеранськими організаціями та тримала б їх членів у стані мобілізаційної готовності. Головою Ради було обрано М. Омеляновича-Павленка. На жаль, обставини не дозволили цій раді розгорнути свою діяльність, оскільки гітлерівське керівництво не збиралося розглядати можливість формування українського війська.

У квітні 1942 р. М. Омелянович-Павленко від імені Генеральної Ради українських комбатантів поставив свій підпис під меморандумом протесту проти ігнорування національних потреб українського народу, який українські національні організації направили А. Гітлеру.

У 1945 р. у Німеччині, куди колишній український командарм виїхав разом з дружиною у 1944 р. М. Омелянович-Павленко став одним із засновників і першим головою Товариства українських вояків. У 1945 р. Український Національний Комітет призначив О. Омеляновича-Павленка головою Вищої Військової Ради. На цій посаді його було затверджено Президентом УНР в екзилі А. Лівицьким. У 1947-1948 рр. Михайло Володимирович обіймав посаду військового міністра УНР в екзилі. Тоді ж за видатні заслуги у справі згуртування українського вояцтва на чужині екзильний уряд УНР надав колишньому командарму звання генерал-полковника.

На початку липня 1950 р. Омелянович-Павленко з дружиною переїхав до Парижа. Тут він провів останні роки свого життя. Вони з дружиною мешкали в дуже складних умовах. Крім загального захворювання організму, генерал мав хворі очі. Час від часу фінансову допомогу надавали його колеги, але генерал ділився цими грошима з іншими колишніми українськими вояками, які також були у скрутному становищі.

У 1951 р. стан здоров'я генерала різко погіршився. На лікування коштів не було. 29 травня 1952 р. серце генерал-полковника Армії УНР Михайла Володимировича Омеляновича-Павленка зупинилось назавжди.

Вдова Марія Омелянович-Павленко у листі до колеги чоловіка, генерала періоду українських визвольних змагань П. Федоренка 4 червня 1952 р. писала: *«...Він хотів ще так багато зробити для своєї дорогої, улюбленої Батьківщини, України, але доля не дала Йому більше часу. Вірю, що там на небі він буде просити Бога про поміч для тих, що будуть продовжувати Його діло...»*

У цей час українців на заході звідусіль підпирають сусіди. На Буковині — румуни, на Галичині — поляки, на Закарпатті — угорці. І всі стверджують, що це не українська, а споконвічна їхня земля. У середині 1919 р. на мирній конференції у Парижі Чехословаччині дозволили окупувати Закарпаття, а Румунії — північну Буковину. При цьому на Закарпатті мешкало лише 3-4 відсотки чехів, а українців майже 70 відсотків. У галичан залишалася надія на таких же українців з Наддніпрянщини. (Ще за гетьмана П. Скоропадського між Львовом та Києвом налагоджуються зв'язки. Планувалось надіслати на Захід України великі суми грошей, продовольство та озброєння. Лише повалення гетьманської влади завадило йому повністю виконати зазначену обіцянку. Згодом в еміграції у Відні та Берліні він активно підтримував фінансово, морально та політично першого президента ЗУНР Є. Петрушевича. Це був початок єднання наддніпрянських і західних українців, оскільки вони розуміли, що лише спільними зусиллями можна перемогти).

Значну військову допомогу надавала ЗУНР й Директорія: артилерію, снаряди, було надіслано навіть ескадрилью літаків.

В УГА також воював добровольчий загін, складений із наддніпрянських українців під командуванням отамана А. Долуда (майже 50 тис.). У складі УГА також воювали угорці, австрійці, чехи, євреї та громадяни інших національностей. До речі, з євреїв був сформований цілий добровільний курінь, в якому налічувалось 1200 стрільців. Командиром був поручник С. Ляйнберг.

Відтак за короткий термін були сформовані основні ланки державного механізму ЗУНР — центральні та місцеві органи державної влади й управління, правоохоронні органи, збройні сили.

Окремим наказом Державного секретаріату військових справ було також організовано духівництво українського війська на чолі з Преподобством.

Преподобник о. Микола Їжак звернувся до військових духівників з таким патріотичним закликом: *«До Вас, Всі Панотці… з окремим закликом до сповнення обов'язків звертатись не треба. Якщо у Вас серця горять правдивою любов'ю до України, до сього віками поневоленого українського народу, не Ви, а та любов гаряча буде горіти і діяти. Праці же Вашій хай благословення зійшле Предвічна Любов і Пречиста Мати…»*

Військові капелани проводили польові богослужіння, підтримували у вояків дух патріотизму і відваги, повідомляли рідню про загибель бійців, місце їх поховання і т. ін. Була встановлена єдина військова форма УГА, система звань і відзнак, запроваджено державну платню військовослужбовцям тощо. Раз на три місяці уряд затверджував та публікував список військових УГА та жандармів, яким були присвоєні військові звання.

ЗУНР швидко та чітко утворила свій дієвий державний апарат, що спирався на стару австрійську модель. Незважаючи на запеклу війну, яку нав'язали ЗУНР її сусіди Польща та Румунія, їй вдалося забезпечити на своїй території стабільність і порядок. Надзвичайно швидке й ефективне створення адміністративного апарату було досягненням, яке могли повторити рідко які з нових східноєвропейських держав, не кажучи вже про уряди Східної України. Великою мірою це стало наслідком схильності галичан до суспільної організованості. У цьому сенсі найбільш вражаючим організаторським досягненням галичан було створення УГА.

Н**аціональна Рада видала ряд важливих законів. Особливо цікавим є закон від 15 лютого 1919 р. про українську мову. Згідно з ним українська мова мала вживатись в усіх державних установах, публічних інституціях та державних підприємствах. У дусі толерантності до національних меншин закон гарантував їм право вільного користування рідною мовою в усіх стосунках з органами державної влади. Викладання у школах і вузах велося українською мовою. Національні меншини отримали право організовувати свої власні школи та вести викладання у них рідною мовою.**

ЗУНР також відразу організувала місцеві органи управління.

Ніякої національної дискримінації щодо суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, як і щодо будь-яких урядовців у ЗУНР не чинилося: вони мали присягнути на вірність українському народові, а в крайньому разі, — що не будуть чинити шкоду Українській державі.

До важливих законодавчих актів Національної Ради належать гарантії нових виборчих прав усім громадянам держави, національним меншостям гарантувалось 30 відсотків місць у майбутньому парламенті. Українська Національна Рада також ухвалила закони про громадянські права та обов'язки населення, про восьмигодинний робочий день, інші нормативно-правові акти, що їх вимагали нагальні потреби державотворення, були підготовлені правові засади для створення нового законодавчого органу — Сейму Західної області Української Народної Республіки.

Всі великі приватні земельні володіння, що належали переважно полякам, відповідним законом від 14 квітня 1919 р. були експропрійовані й розподілялися на правах приватної власності між малоземельними й безземельними селянами.

Західноукраїнський уряд докладав чималих зусиль, щоб у дипломатичний спосіб закінчити війну. Великі надії були на Антанту, але країни цього блоку, особливо Франція і США наполягали на тому, щоб передати Галичину під владу Польщі. Аргументом українських представництв на Заході про осібність українського народу, який має природне право на самовизначення їх не цікавили. Єдиним винятком в антиукраїнському хорі західних держав була Великобританія.

Різні долі західних і східних українців зіграли поганий жарт з загальноукраїнською державністю. Оскільки українцям, що довгий час були підданими російського царя, поляки не здавалися такою великою загрозою як галичанам, а галичанам навпаки біла Росія, чи більшовики, видавалися прийнятними союзниками.

Правду виявили подальші події.

Інший командуювач Українською галицькою армією Мирон Тарнавський народився 29 серпня 1869 р. у с. Барилів, Бродівського повіту (сьогодні Радехівського району на Львівщині) в сім'ї українського священика. Своє життя він пов'язав з армією і пройшов усі сходинки військової служби.

Спочатку навчався у німецькій гімназії в Бродах, згодом — у львівській гімназії. Продовжив навчання в офіцерській школі. У 1882 р. склав старшинські екзамени та отримав військове звання лейтенанта австрійської армії, був направлений до 30-го батальйону польових стрільців у Броди.

Батько М. Тарнавського був рішуче проти перебування сина на військовій службі, а тому влаштував його на спокійну посаду технічного працівника краєвої управи, що була тоді виконавчим органом галицького сейму. Однак всупереч батьківській волі М. Тарнавський покинув цю роботу. Його військова служба спочатку проходила у 13-му батальйоні польових стрільців у Тарнові, згодом, — у 18-му полку краєвої оборони в Перемишлі. У 1896 р. його було переведено до Самбора, а в 1907 р. — до Золочева. У 1909 р. М. Тарнавському було присвоєно військове звання капітана австрійської армії. Того ж року військовий міністр Австро-Угорської імперії видав відповідний рескрипт про обов'язкове знання рідної мови офіцерами солдатів полку. М. Тарнавський почав проводити курси української мови для офіцерів дислокованих у Золочеві.

Упродовж перших днів світової війни сотня, якою командував капітан М. Тарнавський у складі австрійської армії вела важкі бої з російськими військами в районі Радивилова, Буська, Львова, Янова, Перемишля, Олієва. За ці бої його було нагороджено високими австрійськими та німецькими нагородами.

У наступних боях М. Тарнавського було поранено.

Мирон Тарнавський

У 1915 р. після лікування він повернувся на військову службу, де командував батальйоном 35-го полку. Зазначений батальйон брав участь у важких довготривалих боях на річці Золота Липа.

У січні 1916 р. М. Тарнавського було призначено керівником коша та вишколу Українських Січових Стрільців. Як військовий фахівець він високо оцінив боєздатність і патріотизм січовиків. Через вишкіл у Розвадові пройшло більш як 10 тисяч українських старшин та стрільців. М. Тарнавський вважав, що держава без власних військових кадрів приречена на владу чужинців.

Працею у вишколі січовиків М. Тарнавський був задоволений, оскільки він перебував у рідному йому середовищі, організовував наради, семінари, які активізовували національну свідомість січовиків. У Розвадові митрополит Андрей Шептицький освятив стрілецький прапор.

У 1917 р. йому було присвоєно військове звання майор, а з 15 вересня по 15 грудня призначено командиром легіону Українських Січових Стрільців. Через його наказ про святкування січовиками проголошення Центральною Радою III Універсалу М. Тарнавського було переведено на попередню посаду (командира батальйону) у 35-й полк.

Після приходу австрійських військ на Велику Україну та укладення Берестейського мирного договору М. Тарнавського було призначено референтом українських справ при штабі дивізії для врегулювання різних непорозумінь між місцевим українським населенням і австрійськими військами. Він служив цивільним комендантом м. Жмеринки, з березня 1918 р. — комендантом фільтраційного табору австрійських підданих в Дарниці, що під Києвом, які поверталися з російського полону.

З українців він формує військові загони і знову потрапляє до українського січового стрілецтва, яке очолює в Києві Євген Коновалець. Така діяльність М. Тарнавського не сподобалась австрійському командуванню, тож після присвоєння військового звання підполковник (це сталось після закінчення курсів генерального штабу у Відні) його знову направляють у військові частини, де не було українців, спочатку командиром чеського полку, а потім 16-го полку, який повністю складався з поляків.

Після розвалу у жовтні 1918 р. Австро-Угорської імперії М. Тарнавський вивів цей полк до Кракова і звільнившись від обов'язків командира поспішив до Львова, де вже у листопаді точилися важкі кровопролитні бої між українськими Січовими Стрільцями та польськими бойовиками. Проте він запізнився. Столиця української Галичини вже перебувала у польських руках. М. Тарнавського заарештували й інтернували у табір для військовополонених у Домб'є, однак невдовзі через хворобу його було звільнено.

Обхідними шляхами через Відень і Будапешт М. Тарнавський дістався спочатку Станіслава, де 13 лютого 1919 р. військовий міністр Західноукраїнської Народної Республіки Дмитро Вітовський присвоїв йому військове звання полковника та призначив командувачем групи «Схід» Української Галицької армії.

Після реорганізації Української Галицької армії М. Тарнавський командував II армійським корпусом, який штурмував Львів, і мало його не взяв. Поляків врятувала Антанта, спрямувавши під місто 80-тисячну армію Галлера, яка була призначена для боротьби з російськими більшовиками і якою командували французькі офіцери, але поляки кинули її проти українців. Слід зазначити, що така ж чисельність українців перебувала в італійських військових таборах, але з українців ніхто не збирався формувати військові частини. Поляки розпочавши широкомасштабний наступ проти українців поступово відтісняли їх військові відділи на Поділля. Саме тут М. Тарнавському вдалося організувати контрнаступ проти польської армії у червні 1919 р., відомий в історії як «Чортківська офензива». Під час цієї військової операції українців розкрився військовий талант М. Тарнавського. 7 червня 1919 р. відбувся переможний бій II корпусу Української Галицької армії під командуванням полковника, де поляки зазнали нищівної поразки. У результаті вдало проведеної військової операції українським частинам було відкрито шлях на Чортків, і 8 червня це місто було звільнено. За успішний контрнаступ президентом ЗУНР Є. Петрушевичем Мирону Омеляновичу було присвоєно військове звання генерал-четаря.

Переможний порив розвивався й далі. 27 червня 1919 р. українські війська вийшли в наступ до Львова, і це місто, безумовно, було б взяте, оскільки основні польські сили були розбиті і відступали. Однак поляки швидко ввели у бій познанські дивізії та перейшли у контрнаступ і тільки під Чортковом їх було зупинено.

У цей критичний момент, 4 липня 1919 р., генерала М. Тарнавського за розпорядженням ЗОУНР Є. Петрушевича (9 червня на екстреному засіданні УНРади в Бучацькому монастирі Петрушевичу надано диктаторські повноваження), було призначено командуючим Української Галицької армії. У ці важкі дні Є. Петрушевич сказав М. Тарнавському: «Передаю у Ваші руки, пане генерале, УГА. Що Ви з нею зробите, куди поведете її, це вповні залежить від Вас».

Перед М. Тарнавським постало нелегке завдання врятувати знесилену у 8-місячних боях українську армію.

Водночас С. Петлюра і Є. Петрушевич наполягали на об'єднанні УГА з армією УНР, щоб мати можливість вести спільні військові дії проти більшовиків і денікінців на Великій Україні. Генерал М. Тарнавський був проти такого об'єднання УГА з майже розбитими військами Директорії, адже був прихильником того, щоб відійти у Карпати й не втручатись у війну більшовиків з поляками. М. Тарнавський вважав, що поразка поляків, змусить Антанту визнати Західноукраїнську Народну республіку. Слід зауважити, що якби це було б реалізовано, то румуни не наважились би вторгнутись в українські Покуття та Буковину, а УГА, поповнивши свій боєзапас та людські резерви, залишилась би боєздатною.

Однак перемогла лінія Петлюри-Петрушевича, а тому Тарнавський веде свою армію за річку Збруч на об'єднання з армією УНР. У зв'язку з цим у відповідному наказі командуючого УГА йшлося: «вирвати матір українських городів — столицю Київ, а звідти рушити переможно на галицьку столицю — Львів».

16-17 липня 1919 р. УГА та урядові структури ЗУНР перейшли р. Збруч і розмістились у районі Кам'янця-Подільського. Перший український корпус переправився біля Гусятина, другий — у Скалі, третій — у Ніврі та Кудринцях. Уся УГА тоді нараховувала із допоміжними частинами майже 50 тис. бійців, у тому числі 20 тис. піхотинців (мала на озброєнні понад 500 кулуметів, 800 кіннотників, 160 гармат, кілька бронепоїздів, дивізіон бронемашин, авіаційний полк). 11 серпня 1919 р. було утворено спільне командування обох українських армій — Штаб головного отамана.

Є. Петрушевич зважував дві перспективи: або продовжувати воєнні дії проти поляків (Ю. Пілсудський наказав своїй армії не переходити р. Збруч), або об'єднатися із затиснутою у Кам'янці-Подільському армією УНР і розпочати бої з Червоною Армією. Друга перспектива для нього видавалася більш реальнішою — вигнати більшовиків з України й, опираючись на всеукраїнські сили та ресурси, відбити у поляків Галичину. Таку ж думку поділяли окремі високі військові чини УГА.

Початок військових дій для обох українських армій був успішним. 31 серпня 1919 р. вони визволили від більшовиків Київ. Ця операція була здійснена блискуче, й навіть з 1958 р. її розпочали вивчати у військових академіях США.

Проте майже одночасно з українськими частинами до Києва увійшла Добровольча армія генерала Денікіна, і білі наполягли, щоб українці залишили Київ. М. Тарнавський зустрівся з С. Петлюрою, щоб вирішити як бути з денікінцями, адже воювати на два фронти не було сил. Та виробити єдину продуману спільну стратегію не вдалося. Українці не хотіли мати Добровольчу армію за ще одного ворога, а тому залишили Київ.

Зі спогадів учасників тих подій: українського генерала Кравса (книга спогадів «За українську справу» та сотника УГА О. Станіміра «Моя участь у визвольних змаганнях 1917-1920 рр..»):

«16 липня 1919 р. галицька армія після важких боїв із поляками перейшла р. Збруч і з'єдналася з дієвою армією Української народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Із заходу українців підпирали поляки, а з півдня, півночі й сходу насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені постійними боями, і галичани, і наддніпряці були в катастрофічному стані — бракувало зброї, технічного спорядження, амуніції, одягу, взуття, продуктів, ліків... Однак об'єднання обох армій — зустріч рідних братів українців, які досі не бачили одне одного, — додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об'єднана українська армія прорвала Кам'янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й залізничні вузли — Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів...»

Штаб Головного Отамана Симона Петлюри розробив план походу більшими силами на Київ, а меншими — на Одесу, до Чорного моря. Для реалізації цієї мети об'єднану армію було поділено на три групи.

*Центральну армійську групу — головну й ударну силу в поході на Київ — включали два галицькі корпуси та Запорізький корпус Армії УНР під загальним командуванням галицького генерала Антона Кравса (*народився у 1871 р. на Чернівеччині; батько — німецький колоніст, мати — українка; закінчив віденську кадетську школу та віденську старшинську академію; військову службу проходив у м. Заліщики, що на Галичині; з початком Першої світової війни як підполковник австрійської армії воював на російському та італійському фронтах; у 1918 р. на заклик уряду ЗУНР разом з іншими старшинами армії колишньої Австро-Угорської імперії вступив добровольцем до УГА, де відразу посів командирські посади*).*

...Коли перейшли Збруч і, змучені, спраглі й голодні, марширували селами, люди, визираючи з-під тинів, називали їх австріяками, німцями й навіть англійцями. Ні до кого не можна було підступитися. Кожне подвір'я являло собою окрему республіку, яку сторожував пес на довгому ланцюгу, а її президентом був сердитий і хитрий дядько в довгій російській шинелі. Вони спідлоба дивилися на запорошених стрільців, що йшли та йшли нескінченою колоною, похилившись під вагою наплічників. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лиця заливав піт. Услід за піхотою та кіннотою їхали гармаші... Над тинами звисали китяги стиглих вишень, кожен стрілець тягнувся до них очима, але ніхто не зірвав і ягідки. Вони, галичани, краще за тих дядьків знали, що таке приватна власність. Вони були найдисциплінованішою армією у світі, адже пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп. Тоді усі й побачили, хто такі галичани, яка їхня мова й честь.

«Куди йдете?» — часом питали їх люди. І відповідь їх завжди була одна: «Йдемо на Львів через Київ».

...Бої за стратегічний залізничний вузол Фастів видалися тяжкими, і головний тягар цих боїв випав на 8-му Самбірську бригаду до якої входив 2-й курінь Осипа Станіміра. Червоні стягли сюди величезні сили, бо цей вузол мав забезпечити відступ 14-ї більшовицької армії, що пробивалася з-під Одеси на з'єднання з 12-ю більшовицькою дивізією в районі Києва.

22-го серпня галичани, не дивлячись на те, що місцевість для наступу була незручною (багато лісів, поля були порізані рівчаками та вибалками, більшовики окопалися недалеко залізниці, по якій сюди-туди сновигали броне потяги; з обох боків гатили гармати і не одного стрільця було поховано без хреста і капелана) масованим ударом з південного заходу зламали опір ворога, взяли місто. Під білою Церквою більшовиків розтрощив Запорозький корпус разом з Дніпровською дивізією отамана Зеленого.

...В місті стрільці надивились страхіть, які вони бачили й раніше в Житомирі й Козятині: залиті кров'ю катівні, гори чоловічих і жіночих трупів, понівечені тіла з виколотими очима, відрізаними носами й вухами, а тут, у Фастові, вони натрапили й на льох, у якому чекісти-москалі замордували родину з трьома маленькими дітками.

Удосвіта, вони вирушили у напрямку Києва. Центральна армійська група мала посісти лінію: Білогородка-Глеваха-Васильків-Велика Бугаївка. 8-ма Самбірська бригада отримала наказ наступати на станцію Васильків і Глеваху, а 2-га Коломийська — захопити саме місто Васильків. Перед Києвом це була остання більшовицька оборона. І тут червоні оскаженіли до краю. За спинами своїх же бійців вони виставляли загороджувальні загони, які стріляли в тих, хто відступав. Особливо лютував полк «Чорних чортів» сформований з карних злочинців. Їхні кулемети безжально косили й москалів, і хохлів, які затесалися до більшовицького Таращанського полку. Щільним вогнем їх зустріли біля Боярки та тут підоспіла повстанська бригада отаманші Марусі (300 кінних та 700 піших козаків), яка зайшла червоним з обох флангів, змусивши їх тікати.

Серпневий наступ на Київ був швидким і успішним, особливо там, де шлях українському війську завчасно розчищали повстанські загони. Іноді повстанці тимчасово приєднувалися до частин регулярної української армії, проте рідко знаходили спільну мову з її командирами...

У наступі на Київ виникла несподівана перерва, що продовжувалась чотири дні. З 25 по 28 серпня усі чекали, коли 1-й галицький корпус вийде на лінію Василькова. Цей корпус, яким командував полковник Осип Микитка, йшов на Київ не залізницею, а ґрунтовими шляхами, тому запізнився на чотири дні. Усе вказувало на те, що галичани могли взяти українську столицю без 1-го корпусу, однак на горі не хотіли ламати затвердженого плану наступу. Головний Отаман покладався на фортуну, що широко всміхалася українцям.

Та блискавичного взяття Києва не вийшло. Стрільці, котрі сподівалися вже завтра помолитися в Києво-Печерській лаврі, повісили носи.

Наступний день видався вітряним. На позиціях галичан було спокійно, гарячу роботу мали лише розвідчі стежі, які виходили ближче до київських околиць. Над Глевахою пролетів український аероплан із жовто-блакитними пасами на крилах і чорним тризубом на хвості. Летів він так низько, що стрільці побачили літуна в шоломі й захисних окулярах — казали, що він розвідав усе, що діється в Києві й по той бік Дніпра. Своя авіація справила на стрільців велике враження. Збадьорені побаченим, вони розповідали один одному, які могутні літаки має Галицька армія — під Вінницею у повній бойовій готовності стоїть цілий летунський полк, у якому є австрійські «альбатроси», німецькі «фокери» і французькі «нюпорти», які долають півтори сотні кілометрів за годину. На одному з них літає син самого Івана Франка…

Кілька далеких гарматних ударів вітер доніс десь від Білої Церкви. Поручник Осип Станімір був переконаний, що отаман Зелений привітав авангард денікінців, які також рвалися до Києва лівим і правим берегами Дніпра. Від корпусного начальника штабу Льобковіца сотник Станімір довідався, що до Білої Церкви підійшла Терська пластунська бригада Добровольчої армії. Отаман Зелений зі своєю Дніпровською дивізією не був пов'язаний військовою дипломатією і діяв, як підказувало його серце. А серце підказувало, що чужинець є чужинець, і жоден з них не приходив до нас з добром. Хай він буде червоний чи білий, сірий чи жовтий.

На позиціях галичан було все тихо.

Удосвіта, що о п'ятій ранку довідавшись про штурм української армії, червоні першими пішли у наступ. Ударили гармати, луснули у небі шрапнелі, зав'язалась жорстока битва по всьому фронту. Найважче довелося Запорозькому корпусу — більшовики величезними силами притисли його на лінії р. Стугна.

Полковник В. Сальський, який командував запорожцями, відійшовши назад, розташувавши своїх бійців у засідках, холоднокровно виждав, допоки червоні на радощах забіжать у берегові болота, а тоді вдарив так, що Стугна застогнала. Запорожці, розгнівавшись, що спершу довелося відступати, тепер косили більшовицьких зайд з кулеметів, рубали шаблями. Більшовики, не знаючи, де їм подітися, кидалися у річку, а більшість полягли на березі. Здалося сім тис. вояків 12-ї совєтської армії.

Самбірська бригада наступала на відтинку між Глевахою та Гнатівкою. Спершу дорога стелилася легко, вони йшли форсованим маршем, а перед Вітою-Пштовою дійшло до рукопашного бою. Станімір подав команду «БАГНЕТИ!», і це був той момент, коли первісний інстинкт боротьби враз поглинає усі думки й почування… Ти забуваєш вишкіл рукопашного бою, забуваєш усі хитрі виверти багнетного нападу, забуваєш, коли треба розвернути кріса кольбою до голови ворога так, щоб завдати удару її гострим краєм. Усе це залишається там, у попередньому житті, а зараз тобою керує лише дикий інстинкт — знищити ворога. Нелюдські крики, стогони, брудна російська лайка в «в душу мать» злилися у суцільний лемент смерті, який то наростав, то раптом завмирав до глухоти, і в німій тиші Мирон бачив перекошені обличчя стрільців, у яких годі було впізнати простодушного Петра Гультайчука чи лагідного Михася Процiва, який щойно спіткнувся, упав, опинившись під багнетом здоровенного розлюченого москаля. Добре, що вони, ці здоровані, вайлуваті, Мирон устиг настромити москаля на багнет…

Після Віти-Поштової було вже легше, хоча гарячий подмух куль не раз обпікав Миронові щоки. Стрільці бігли вижатим полем по білій стерні, де горіла солом'яна скирта… стрілянина рідшала, на землю сідав вечір, сонце било в очі кривавим блиском.

О восьмій годині вечора галичани увійшли до Києва. 8-ма Самбірська бригада зайняла Деміївку, а відтак й зайняла товарну станцію. Усі колії тут були загромаджені ешелонами з усіляким добром — можна було одягнути, взути й озброїти не один галицький корпус, але ніхто не поривався до того добра. Тільки виставили біля вагонів варту. Стрільці більше товпилися там, де серед інших ешелонів застряли три більшовицькі панцерники, які так легко потрапили до їх рук.

Один полонений більшовик пояснив, що все це через комісарів, які в паніці підперли панцерники своїми потягами з награбованим золотом.

Цей день, 30 серпня, виявився найсвітлішим у житті Станіміра. А завтрішній день обіцяв бути ще веселішим. Вони хоч обсадили Деміївку та вантажний двірець, ще не бачили справжнього золотоверхового Києва. Усе завтра…

Станімір уже падав з ніг, та навіть не думав про сон. Київ у їхніх руках. Комендантом міста було призначено полковника Осипа Микитку. Лише далеко за північ Станімір приліг у станційній кімнаті, аж тут принесли телеграфічний наказ корпусного штабу. Він повідомляв, що сьогодні 31 серпня о 9 год. ранку відбудеться парадний в'їзд С. Петлюри до Києва. Для зустрічі та вшанування Головного Отамана всі бригади 3-го корпусу зобов'язані вислати на головний дверець по одному найкращому куреню і по одній батареї для формування збірної парадної бригади. Командиром цієї почесної бригади призначається він, сотник Станімір, котрий особисто має прибути до корпусного штабу. Парад припадав на св'яту неділю.

Осип ще не встиг обмізкувати наказ, як надійшов новий: він, сотник Станімір, повинен прибути зі своїм куренем о 5-й год. ранку на головний залізничний дверець (вокзал). Кишеньковий годинник показував за двадцять хвилин четверту. Час піднімати стрільців…

О 5-й ранку вони вже були на головному київському двірці. Незважаючи на досвітню годину, тут, на майдані двірця ворушилося багато військового люду. Штаб корпусу містився в пасажирському салоні першої кляси… Тут також було дуже гамірно. Один заходив, а другий виходив.

Станімір зголосився до коменданта їхнього корпусу полковника Вольфа. Австрієць Вольф добре розумів українську мову, однак говорив нею кепсько. Він німецькою мовою пояснив Станіміру, що сталося те, чого вони найбільше боялися. З лівого берега Дніпра до Києва підходять денікінці. Вони вже у Дарниці, обсадили з того боку ланцюговий і залізничний мости та готуються увійти до Києва. Тому парад скасовано.

Головний Отаман відкликав свій наказ. Зараз ми чекаємо на генерала Кравса, він десь застряг на залізниці. Допоки полковник сумно хитав головою, приїхав начальник штабу 1-го корпусу майор Куніш і привіз нові розпорядження: треба негайно взяти під охорону найважливіші об'єкти міста.

«Вашому куреню, пане сотнику, — майор подивився на Станіміра червоними від безсоння очима, — випадає особлива ділянка. Маєте обсадити міську Думу, себто ратушу і головну пошту». «Обсадити, але не стріляти», — сказав німецькою полковник Вольф.

«Не розумію», — запитально глянув на нього Станімір. «Це не мій наказ, — розвів руками полковник. — Така настанова Головного штабу».

*«А поки що в разі зустрічі з денікінцями маємо вести з ними переговори, — пояснив майор Куніш. Шукати згоди, аби вони залишилися на своїх позиціях, а ми на своїх. До остаточного з'ясування становища на вищому командному рівні». «Виконуйте наказ, пане сотнику», — сказав полковник Вольф. (*На початку серпня 1919 р. між А. Кравсом та Головним Отаманом С. Петлюрою відбулась розмова, у якій А. Кравс зазначив, що лівим берегом до Києва наближаються денікінці. Тому рано чи пізно зіткнення з денікінцями є неминучим, а досі немає плану як з ними, денікінцями, поводитися. Денікін і чути не хоче про самостійну Україну, тому союз з ними у боротьбі з більшовиками є неможливим. Але ж йому як командувачеві Цетральної армійської групи потрібні чіткі директиви, як бути?

Петлюра відповів, що під час зустрічі з денікінцями не треба вдаватися до ворожих акцій, маємо з ними вести переговори, щоб виграти час. Цей процес є тривалий і неприємний, але гріх не скористатися дипломатією. «А що робити у разі лобового зіткнення?» — спитав Кравс.

«Пропонувати денікінцям, щоб вони не займали ті терени, які вже під нами», — сказав Петлюра. Кравс не знав, що таке пропонувати. Жоден статут не передбачав подібної норми у взаєминах з ворогом. «Тим часом, — вів далі Петлюра, — слід провести глибоку розвідку і вивідати все про Добровольчу армію: в якому вона стані, чисельність війська, амуніція і таке інше».

«А якщо ж якась з їхніх частин нападе першою?» — спитав Кравс. «Під час переговорів регулярна армія бойових дій не провадить. — відказав Петлюра. Це військова дипломатія».

«Ви не знаєте, з яким ворогом маєте справу, — не здавався Кравс. — Біляки рано чи пізно вдадуться до підступу. Як це завжди було з москалем… Один біс, червоний він чи білий. Хіба більшовики не обіцяли вам вільної України, допоки німці були в Україні, а ми будемо сперечатися, як поводитися регулярній армії».

Петлюра довго мовчав. Потім сказав: «У нас є маневр, генерале, коли припече, я пошлю на них отаманів «Ангела», «Зеленого» й «Соколовського».

З важким серцем Станімір підкликав старшин, щоб пояснити становище. Знав, як це гнітюче вплине на стрільців, але місто все одно їхнє. Можна обійтися без параду, зате вони зараз побачать Київ, завидна гордо продефілюють його вранішніми вулицями, аж до Хрещатика, де стоїть міська ратуша. Чим Тобі не парад?

Станімірові не довелося нічого нікому пояснювати. Усі стрільці вже знали, що на лівому березі Дніпра денікінці. Стрільці не розуміли лиш, чому здійнявся такий алярм, вони розбили червоних, розіб'ють так само і білих, адже у Києві і поблизу нього лише двадцять тис. галицького війська, а був іще Запорожський корпус та цілі бригади українських повстанців отамана Зеленого, Ггигор'єва, Марусі та ін. поблизу Києва.

Почувся дзвін копит об бруківку. До двірця прилетів на коні А. Тарнавський із 2-ї Коломийської бригади, яка стояла біля ланцюгового мосту по цей бік Дніпра. Поручник гнав коня галопом майже через усе місто. «Почалося, — сказав він. — «Біляки» скидають на воду човни, щоб переправлятися на цей берег». «Переправляються, то треба їх зустріти», — сказав Мирон. «Тому ж і приїхав до штабу», — гукнув Антін уже на ходу.

«Отак, — сказав Станімір, — плани міняються, але не у нас, ми пройдемо всім куренем до міської ратуші, себто до Думи» — сказав він і весело подивився на поручника Гірняка.

Уже наступив останній день літа 1919 р. Вони вишикувалися у колону по троє, вийшла колона за сто метрів. Триста двадцять два вояки приготувалися до маршу. Ще у Фастові їх було майже чотириста. У голову колони став Гриць Банах з великим жовто-блакитним прапором їхнього куреня. Твердим кроком вони помарширували бруківкою спершу на вулицю Безаківську (нині вулиця Симона Петлюри) і тут вони помітили, що місто не лише прокинулося, але й заворушилося святковим життям. Стрільці багато чули, який зелений на пишний цей Київ, а тепер на власні очі побачили, що дерева росли тут під кожним будинком. Праворуч від них за фігурною чавунною огорожею тягнувся ботанічний сад, що дихав ранковою свіжістю, а зліва від них стояли високі добротні кам'яні будинки. Усі балкони були в квітах, там розвівалися жовто-блакитні прапори, стояли святково вбрані люди, які усміхаючись, привітно махали їм руками. Від того, у стрільців твердішав крок, їхня розмірена хода ставала гучніша та злагодженіше.

Попереду, на перехресті вулиць Безаківської та Бібіківського бульвару (нині бульвар Тараса Шевченка) — між рядами гострих тополь стояв на кам'яній колоні величний пам'ятник графу Олексію Бобринському, обличчям до головного двірця.

Тут на Бібіківському бульварі свята було ще більше. Кияни дивилися на них не лише з балконів та через відчинені вікна, а гуртами повибігали на вулицю з букетами квітів і вигуками «Слава галичанам!», «Слава нашим визволителям!»

Серед публіки було чимало вродливих панночок, які сміливо підбігали до стрільців і, спалахували рум'янцями, дарували їм квіти. Святково вбрані поважніші дами кидали квіти стрільцям до ніг.

«Та ж Київ геть чисто український, — зворушено промовив Василь Проців. — Більше український, ніж ополячений Львів».

«Господи! Як я радію», — раз у раз повторював Петро Гультайчук. «Не плач, — казав йому Михась Проців, і в самого тремтіли губи. — Не плач, бачиш скільки кобіт на тебе сі дивити». «То не я, то радість моя плаче», — витирав руками очі Петро.

Що далі вони марширували, то більше людей збиралося довкола, а ті, що привітали їх раніше, йшли по обидва боки колони, чи позаду неї. Бігла дітвора, шкутильгали старі, граційно пливли панянки, підбираючи краї довгих суконь, щоб не зашпортатись, бадьорим кроком йшли юнаки та старші чоловіки — багато з них у вишиванках, козацьких киреях, жупанах, фраках. У кожного в руках були як не квіти, то жовто-блакитна стрічка, один вусатий дідусь ніс на древку великий портрет Шевченка…

«Слава галичанам!», «Слава нашим визволителям!» — знову і знову різноголосо лунало з усіх боків. Стрільці ледь тамували у собі велике розчулення. До Мирона підбіг сухорлявий старий, і вхопивши його за лікоть, схвильовано загуркотів «Я гєнєрал старай русской арміі, уже прєклонного возраста, но позвольте пожать вашу руку и в Вашем ліце поблагадаріть всєх галічан!»

Потім вони ще не раз помічали, що серед київської публіки, траплялося багато людей, які говорили по-московському, а проте ставилися до стрільців з більшою симпатією, ніж деякі малороси, які тримали на своїх подвір'ях-республіках злих псів на довгих ланцюгах.

До величальних привітань біля Володимирського собору долучилися церковні дзвони. Вояки всі як один подивилися на храм святого Володимира благовісними очима і почали хреститися. Петро Гультайчук не витримав і вибіг за брук на узбіччя, укляк на коліна, й тричі вдаривши чолом, поцілував землю. Приєднавшись до колони, він подивився на Мирона очима, повними сліз.

Колона поволі завертала на Велику Володимирську, де по праву руку червоніли стіни університету святого Володимира. Мирон тут був у січні минулого року, коли маніфестації проводили вже студенти, бо сотні тисяч військових, які місяцями мітингували в Києві, стомилися й роз'їхалися хто куди, а банда Муравйова уже була біля воріт Києва.

Щойно вони повернули ліворуч на Володимирську, як побачили світлу будівлю педагогічного музею, в якому колись засідала Центральна Рада, а потім і Директорія Української Народної Республіки.

Стрільці, твердо карбуючи крок по бруківці князівської вулиці, на всі свої триста двадцять два голоси заспівали:

«Не пора, не пора, не пора
москалеві й ляхові служить!
Довершилась України правда стара,
Нам пора для України жить!»

Цю суворо-врочисту пісню дехто підхопив у натовпі, на її закличний голос почало збігатися ще більше киян, які річками стікалися до людського моря з довколишніх вулиць і вуличок — Фундукліївської, Ярославського Валу, Хрещатика, Терещенківської, Театральної, Прорізної.

Колона проминула ошатний театр на фасаді якого висів портрет Тараса Шевченка.

Біля Золотих Воріт стрільці завершили пісню словами, що стала їхньою клятвою:

«Бо пора се велика єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і славу, і честь,
Рідний краю, здобути Тобі!»

«Слава!», «Слава!», «Слава!» — гойднулося над збудженим натовпом, а попереду вже був Софійський майдан, де біля пам'ятника Богдану Хмельницькому стояв у повному складі штаб їхньої 8-ї Самбірської бригади на чолі з отаманом Гофманом.

Ліворуч злітав у небо Софійський собор, далі попереду сяяв Михайлівський Золотоверховий — вояки ревно хрестилися до золотих бань і церковних хрестів, а розквітчаний натовп підсипав жару: «Слава Україні!», «Слава Петлюрі!», «Слава галичанам!»

Отаман Гофман стояв під бриластим постаментом гетьмана і здалеку енергійним жестом показав сотникові Станіміру, аби той зі своїм куренем продефілював перед штабом бригади, а заодно й перед гетьманом із конем, що нависав у Гофмана над головою.

Станімір так і зробив, повів курінь колом, віддав честь бригадному штабу, й отаман Гофман, кинувши руку «під дашок», весело підморгнув Станімірові (через сім місяців Карл Гофман, цей австрійський офіцер-романтик, який присвятив себе боротьбі за українську державність буде розстріляний більшовиками в Одесі; більшовики запропонують йому перейти на їх бік, обіцяючи йому ранг полковника й усі привілеї переможної армії, а він мовчки піде до муру на розстріл). Та поки що комендант 8-ї Самбірської бригади Карл Гофман гордо стояв під постаментом гетьмана Хмеля і радів разом з усіма українцями, які заполонили майдан повінню щирої радості.

Станімір із куренем пробився у Софіївську вуличку, що круто спускалася вниз до думської площі. На цій площі стояла київська ратуша лицем до Хрещатика — триповерхова, майже квадратна будівля з чотирикутною вежею і гострим шпилем, на якому височів архістратиг небесного воїнства Михайло… Десь на печерських пагорбах, по той бік Дніпра скупчується нова орда, відбирає у тамтешніх рибалок великі човни й пускає їх на воду.

Довкола міської Думи теж вирувало муравище народу… на думській площі серед жовто-блакитних прапорів вони побачили ще й російські трикольорові стяги. Їх було значно менше, ніж українських, але вони ж були. Багатотисячний людський натовп знову вибухнув гаслами на честь галичан, Директорії і Петлюри, нові оберемки квітів полетіли у їх бік: «Слава!», «Слава!», «Слава!»

Натовп гойднувшись, наліг на колону стрільців, багато рук підхопили Станіміра й через парадний вхід занесли прямісінько в Думу.

Сотник Станімір у супроводі поручника Гірняка піднявся широкими мармуровими сходами на другий поверх. Тут біля входу до овальної аудієнц-зали їх зустрів схвильований лисий чоловік, схожий на хорового диригента. Це був голова міської управи Рябцев. «Дабро пажаловать, спасітєлі ви наши». Він широко розставив руки, немов хотів обхопити в обійми обох старшин разом.

Станімір з Гірняком почали радитись, куди виставити вісім кулеметів, щоб у разі чого тримати під обстрілом всю площу. Станімір дав команду і Гриць Банах вийшовши на балкон Думи прикріпив курінний жовто-блакитний прапор. Небесно-золоте полотнище затріпотіло. Люди скандували: «Соборність!», «Україна від Сяну до Дону!», «Петлюра!»

Осипові шкребло на душі. Довкола усі раділи, а йому чомусь не раділося: «Обсадити, але не стріляти», як це виконувати, щось тут не так.

Він двома сотнями обсадив Думу зсередини та знадвору, одну сотню поставив на головну пошту і оголосив суворе поготівля. До Думської площі посунуло ще більше народу, серед натовпу вешталося чимало озброєних типів, провокаторів, військових у чужих одностроях, на площі поступово більшало російських трикольорових прапорів. На Хрещатику цілими юрбами походжали підозрілі бойовики у пом'ятих червоних погонах.

Запахло смаленим. Станімір подзвонив з Думи до корпусного штабу й попросив дозволу роззброїти чужих вояків, але почув пояснення від якого заскреготав зубам: «Не можна нікого роззброювати, бо то можуть бути наші повстанці, а денікінців узагалі не треба чіпати — тільки переговорювати».

«Обсадити, але не стріляти». Станімір був у розпачі. Ближче до полудня, він почув дзвінкий стукіт копит об бруківку. Від Купецького саду (нині міський сад біля Філармонії) промчав загін терських козаків у кудлатих шапках. Юрба гучними вигуками вітала їх.

Станімір наказав Миронові піднятися вгору на Печерськ та роздивитися, що там діється. На Печерську мав стояти курінь Данила Бізанца. Мирон пішов у бік Інститутської вулиці, яка спиналася на печерські пагорби. Ще внизу, на розі будинку міської біржі, він побачив гурт озброєних азіатів. Якісь чуваші, чи узбеки були зодягнуті у цивільне, але кожен мав на плечі гвинтівку. Мирон запитав, хто вони такі. Один з них відповів, що усі вони «карєниє кієвлянє» і належать до міського загону самооборони.

Вийшовши нагору, Мирон не побачив не те, що стрільців Данила Бізанца, але й жодної живої душі. Ні людей, ні квітів, ні прапорів. Тут було інше, якесь мертве місто, і пахло у ньому смертю. Мирон зупинився біля двоповерхової кам'яниці з навстіж розчиненими дверима й побитими вікнами. Мирон побачив під ногами застиглий струмок темно-бурого кольору. Це була кров, що витекла десь із цього будинку й присохла.

Через побиті шибки й розчахнуті вікна було видно перекинуті меблі, розкидані папери, потрощений посуд. Крізь розчинені парадні двері Мирон побачив ще один наскрізний вихід з будинку, який вів на подвір'я.

Він пройшов темним коридором і потрапив до саду з великою клумбою і зруйнованим водограєм. Далі за квітником і кущами Мирон побачив біля стайні купку принишклих людей. Більшість їх була в чорному одязі, одні з них молилися, інші стояли у мовчанні, треті щось відкопували лопатами.

Широкою доріжкою посипаною жовтим піском, Мирон підійшов до гурту. На нього ніхто не звернув уваги, ці люди були відречені від світу, і Мирон усе зрозумів, коли заглянув до стайні — бетонна підлога була вся у крові, людському мозку й волоссі. Посередині стайні зяяв темний отвір, до якого з-попід стін сходилися видовбані в бетоні рівчаки — вони теж були темно-руді від засохлої крові.

Сивий сухенький дідусь, не дивлячись на Мирона пошепки сказав: «Катівня чека». Мирон відвів очі і побачив ще страшніше. Там, де працювали люди з лопатами, уздовж садової доріжки лежали понівечені людські тіла, щойно викопані з-під жовтого піску. Розтрощені черепи, порожні очниці, відрізані вуха, носи. Жінки з вирваним до крові волоссям.

Він перехрестився і пішов далі. Витримати таке могли лише ті, які шукали тут рідних. Ступивши на густо посипану піском доріжку, Мирон раптом відчув як глибоко грузнуть ноги, і сахнувся вбік. Тут теж були закопані люди.

Тепер зрозумілою була така нестримна, часом сліпа радість киян, з якою вони зустрічали і своїх, і чужих.

З висоти печерського пагорба Мирон побачив як на долоні київську ратушу та збурений натовп перед нею. Він побачив, що людське море розділилось надвоє. По праву руку перед Думою, якщо дивитись очима архістратига Михайла маяли прапори жовто-блакитні, а з лівого боку — трикольорові. І хоча українських знамен розвивалося значно більше, і людей під ними зібралося, все одно було видно межу, яка пролягла між двома таборами.

І раптом Мирон побачив таке, що змусило його чимдужче бігти до ратуші.

Від купецького саду рухалося зо два десятки денікінських кіннотників. Осип Станімір по телефону негайно зв'язався зі штабом корпусу, попросивши дозволу роззброїти ворога. «Якого ворога? Кого роззброїти? — перепитав німецькою мовою полковник Вольф. — Ми з вами давно все узгодили, маєте вийти назустріч воякам Добровольчої армії і запитати куди й чого вони їдуть».

Станімір побіг на Хрещатик. Зупинився перед конем денікінського офіцера, який їхав попереду колони: «Куди їдете?» — якомога суворіше спитав Осип. Офіцер широко посміхнувся: «Ми нє єдєм, нас народ нєсьот», — пихато сказав він, об'їхав Станіміра й пустив коня далі Хрещатиком. За ним поїхали решта кіннотників.

Осип стояв неначе обпльований. Це все відбулось на очах натовпу. І хоча деякі обиватели розпускали чутки, що Київ галичани узяли разом з денікінцями, більшість киян не могла зрозуміти цього «братання».

Осип пішов до ратуші, знову подзвонив полковнику Вольфу і попросив, щоб він приїхав у Думу, власними очима побачив, що відбувається у місті і, можливо, відкоригує попередні накази. Полковник сказав, що виїжджає.

Постійно надходили тривожні повідомлення від інших куренів і бригад, що денікінці стягують дедалі більше сил біля мостів, а протистояти їм немає як. Обсадити, але не стріляти, це те саме, що посіяти і не жати.

Денікінський роз'їзд, який так зухвало оминув сотника Станіміра, невдовзі опинився біля головного двірця — перед самим носом корпусного штабу. Тут стояла чатова галицька сотня та відділ кінноти чорних запорожців з полковником Сальським.

Запорожці кинулися полонити нахаб. Сотник Божко з хижим лицем і чорною шкіряною пов'язкою на оці вже оголив шаблю, та навперейми йому вискочив сам начальник штабу Запорозької групи Кущ: «Сутичок оминати!» — закричав він, і Божко, сердито сплюнувши, застромив шаблю у піхви.

Денікінці трохи постояли і на рисях подалися у бік Безаківської.

До Думи прибув полковник Вольф та повідомив стрільців, що необхідно дочекатись генерала Кравса, який ось уже як п'ять годин їде потягом з Фастова до Києва. Нарешті з головного двірця подзвонили, що прибув комендант Центральної армійської групи генерал Кравс.

Генерал Кравс перебував в оточенні багатьох старшин. На його довгообразному обличчі лежала печать утоми, але не було й тіні знервованості. Окрім галичан, біля А. Кравса стояли ще двоє наддніпрянців — полковник В. Сальський та його начальник штабу В. Кущ.

В. Сальський був дуже розлючений тим, що А. Кравс не включив його до складу групи старшин, які вирушали на переговори з денікінцями. До цієї делегації увійшли полковник Микитка, начштабу Кравса отаман Льобковіц, отамани Гофман і Виметель, два сотники та один поручник, а його, полковника Сальського, командира Запорозької групи, вибракували через те, що він представляв армію УНР, про яку денікінці не хотіли й чути.

Кравс сказав: «Інакше ми зірвемо переговори з денікінцями».

Сальський погодився. Члени переговорної делегації розсілися по автах і поїхали до середмістя. Чорні запорожці на конях рушили вслід. Поруч із Сальським їхали начштабу Кущ і хорунжий Гаєвський з прапором чорношличників — на їхньому чорному полотнищі був зображений білий череп з кістками, а на другому боці напис: «Перемога або смерть!» Чорне суворе воїнство й зодягнуте було у все чорне — жупани, просторі штани, шапки-мазепинки з широкими чорними шликами. Під мазепинками ховалися довгі скручені оселедці, у яких вбачали виклик не лише ворогові, а й смерті — оскільки, якщо з такими оселедцями попасти до рук більшовиків, то не буде ні пощади, ні полону.

На Бібіківському бульварі квіти полетіли на чорношличників і під копита їхніх коней. На перехресті бульвару на Великої Володимирської чорні зупинилися — мусили почекати, коли до них приєднається 7-ма Запорозька дивізія полковника Осмоловського, яка підтягувалася вулицею Великою Васильківською від Деміївки. Козаки позбивали мазепинки на потилицю, дивуючись на розбурхане місто. Такого вони ще не бачили.

Автомобілі Кравса та його супроводу поволі посувалися до Хрещатика під овації публіки. Їхали вони бруком, встеленим килимом квітів. Після усіх неприємних звісток і нервового виснаження генерал відчув різкий приплив бадьорості: хай там що, а з таким народом можна боротися до кінця.

На Хрещатику рух уповільнився, зате можна було роздивитися цих дивовижних людей зблизька, побачити їхні щасливі обличчя, збуджені очі, що горіли вогнем радості. Кравс побачив стареньку згорблену бабусю, що вклякнувши на коліна, била

чолом до землі, побачив чоловіка, який високо підняв угору свого малюка, щоб той роздивився цей майдан і запам'ятав його на все життя; напрочуд вродлива дама у сніжно-білій сукні й такому ж сліпучо-білому капелюшку роздавала цукерки, ще хтось розливав усім спраглим зельтерську воду.

Повернувши з Хрещатика до Думи, Кравс побачив два табори: праворуч здіймалися російські триколори й не чулося звідти ніяких овацій, а ліва частина площі цвіла жовто-блакитними стягами й здригалася від тисячоголосих овацій.

Раптом всі повернули голови у бік вулиці Інститутська. Звідти рухалась розцяцькована процесія.

Попереду на низенькому коні їхав старий російський генерал, груди якого були густо обвішані орденами. У праві руці він тримав невеликий російський прапор. Услід за генералом йшли чотири священники в золотих ризах, один з них ніс великого позолоченого хреста, а троє високо здіймали церковні корогви. За ними йшов церковний хор, який співав «Боже, царя храні». Замикав цю процесію кінний конвой із кількох офіцерів у золотих погонах та відділу кубанських козаків у червоних черкесках. Черкески у них були добротні, а погони у рядових денікінців, теж червоні, мали жалюгідний вигляд, не суконні, а тоненькі, вим'яті, наче вони їх наосліп повирізали з жіночих спідниць.

Один офіцер навскіс тримав древко великого російського прапора. Ця різношерста компанія спускалася вниз дуже повільно, узвіз був такий крутий, що коні кумедно присідали на задні ноги.

У лівій половині натовпу прокотилося радісне збудження, дехто поривався до величальних привітань, однак не з руки було переривати церковний спів та гімн «Боже, царя храні».

Правий табір вороже наїжачився й загудів обурено. Однак і ті, й ті, дали дорогу процесії, що прямувала до міської Думи. Не доїжджаючи до парадного входу, серед площі, російський генерал натягнув поводи, кволо махаючи прапорцем до тієї половини натовпу, де він одразу впізнав своїх. До нього підбігла якась стара діва з вибіленим крейдою лицем, вхопила генерала за чобота й заходилася його обціловувати. «Спасітєль ви наш роднєнькій», — голосила діва, обціловуючи халяви чобіт, залишаючи на них білі плями. «Ну будя, будя», — втихомирював її генерал, нервово смикаючи хромовим чоботом.

Тут на його шляху стали два козаки з рушницями та шаблями, вони зненацька вихопилися з натовпу, видно повстанці.

«Далі прохід заборонено, — сказав козарлюга. — Розвертаємо дишля».

«Я вас нє панімаю, — насупився генерал. — Аб'ясніте на чєловєчєском язикє, в чьом дєло?» «Тут управа української столиці, — сказав козак. — Стороннім вхід заборонено!»

«Ми толька хатім наш флаг павєсіть в чєсть взятія Кієва, і всьо». — «Київ звільнила українська армія і чужим прапорам тут не місце!» — стояв на своєму козак.

Відразу ж одна половина площі почала скандувати «Геть москалів», а інша репетувала «Рукі вон».

Площа перед Думою намагнітилася й розпеклася до краю. Багнети наїжачилися на крісах стрільців, що охороняли Думу. Крізь замасковані на балконі отвори висунулися шиї кулеметів, і невідомо, чим би це все закінчилось, якби генерал Кравс не побачив у цьому становищі вигідний шанс розпочати переговори з денікінцями. Він підійшов до парадного входу, де козаки перепинили шлях російському генералу і чемно попросив козаків, щоб вони пропустили генерала до Думи з його ад'ютантами. Козаки, скреготнувши зубами відійшли вбік.

*Обидва генерали взаємно представилися і були приємно здивовані: у їхніх жилах текла одна — німецька — кров. Перед Антоном Кравсом сидів барон Максиміліан Штакельберг (*1870 р. н., російський дворянин німецького походження*), командир авангардної піхотної бригади денікінських військ генерала Бредова.*

Російський генерал обернувся до свого конвою, кубанці швиденько позіскакували зі своїх коней і обережно зсадили Штакельберга з його низькорослого вислюкуватого коня. Генерал зайшов до Думи. Назустріч сходами дріботів голова міської управи Рябцев «Ну наканєц-то, встрєтілісь два союзніка-побєдітєля, міласті просім». Обидва генерали зі своїми старшинами підійшли до аудієнц-зали. Перед розмовою комендант 2-ї Коломийської бригади отаман Миментальдоповів генералу Кравсу, що біля Ланцюгового мосту денікінці роззброїли 2-й курінь його бригади. Кравс висловив Штакельбергу різке обурення, якщо вже сама доля зробила нас союзниками у боротьбі з більшовиками, то навіщо загострювати стосунки?

Барон сказав, що це непорозуміння, помилку буде виправлено, але і в нього є невелике прохання для заспокоєння російської публіки. Треба на Думі вивісити триколірний прапор.

Українські старшини перезирнулися.

Штакельберг наголосив, що цей акт не має жодного політичного значення, йдеться про жест взаємної поваги між союзниками. Після цього генерал Кравс може їхати на Печерськ до гімназії, де розмістився штаб генерала Бредова і продовжити переговори на вищому рівні. Тим часом, денікінські війська залишатимуться на своїх позиціях до встановлення демаркаційної лінії між Добровольчою і Галицькою арміями…

Така позиція Кравса задовольняла. Він попросив, щоб викликали сотника Станіміра, який пильнував за порядком на площі і наказав йому занести в Думу російський прапор. Денікінський прапороносець вперся рогом і не захотів віддавати знамено в руки Станіміра. «Єщьо чєво! Аткуда я знаю, что тєбє далбаньот в башку. Можєт ти хочєш наш флаг захватить, сжєчь єго. На вот вазьмі малєнькій». Він дав Станімірові маленького прапорця. Осип піднявся на балкон Думи та примостив його біля великого жовто-блакитного полотнища.

Кравс і Штакельберг вийшли з Думи. Тут вони розпрощались, бо Кравс вирушав на Печерськ до жіночої гімназії, де осів штаб генерала Бредова, а Штакельберг їхав далі своєю дорогою. Барон, по-дружньому взявши Кравса за лікоть, на прощання шепнув йому: «Я Вас, генерале, дуже прошу, нехай російський штандарт повисить бодай доти, допоки розійдеться публіка. Вночі його можете зняти».

Штакельберг уже підходив до свого маленького коника, як раптом, кинувши оком на денікінський конвой остовпів — він угледів великий триколор. з яким досі носився як дурень із ступою їхній прапороносець. Штакельберг закліпав очима, глянув на балкон і зрозумів, що його зневажили. Старий розсердився так, що аж затремтіли його руки. Він швидко, не по-старечиму підійшов до офіцера й вихопив у нього прапор. Кравс не зоглядівся, як барон ускочив у Думу й тут-таки вигулькнув на балконі. Він власноруч застромив держало прапора у вільне гніздо.

Барон Штакельберг зі своїм конвоєм потяг угору по Інститутській, автомобіль генерала Кравса, поволі просуваючись між юрбою, завернув через Царську площу (нині Європейська площа) на вулицю Олександрівську (тепер Михайла Грушевського). До генерала Бредова з Кравсом поїхали його начальник штабу Л. Льобковіц та сотник Верніш.

Саме у цей час до думської площі доходили чорні запорожці. Попереду, високо тримаючи голову, їхав на вороному коні полковник Сальський. Поруч, звільна похитуючись у сідлі, похмурий як ніч хорунжий Гаєвський. Над ним розвівався чорний прапор з черепом і кістками. Вони ще не доїхали до площі, як їм назустріч вибіг гурт людей, які зчинили ґвалт. Вони кричали, що над містом вчинено наругу, що зайди почуваються як у себе вдома, і подивіться до чого дійшло — вивісили над думою біло-синьо-червоний прапор Російської імперії.

Сальського наче огріли довбнею. Навіть кінь зацепенів під полковником. Козаки позбивали шапки на потилиці, очі в них зробилися круглі, брови настовбурчилися, носи хижо загнулися.

«То це я маю парадувати під московським прапором? — спитав сам у себе полковник Сальський. — Не бути цьому ніколи!» «То це ми маємо парадувати перед прапором ворога? — в один голос запитали себе чорношличники. — А дзузьки!»

«Сотнику! — звернувся полковник до начальника своєї варти Божка. — Даю дві секунди».

Сотник Божко саме скинув шапку-мазепинку, щоб голова подихала, кияни вражено дивилися на його гладенько поголений череп, з якого звисав аж до пояса оселедець. Сотникова голова від перенапруження й збудження парувала — не лише кияни, а й козаки здивовано дивилися, як над його лискучою головою здіймалися хмарки пару.

У сотника Божка було одне око, бо на другому чорніла шкіряна пов'язка, у нього найдужче закандзюбився ніс, і від того Божкове лице здавалося хижим, як у лисого чорта.

Полковник Сальський ще не закінчив свою команду, як сотник Божко кивнув бровою до ошкіреного чорношличника, ще страшнішого за самого Божка (якщо взяти найлютішого бугая, обламати йому роги, зодягнути в жупан і гуртом посадити на коня, то оце був той козарлюга).

Удвох вони з копита рвонули до Думи, козарлюга спішившись і, навіть не глянувши на варту, влетів через парадний вхід досередини. Сотник Божко спинив свого коня під балконом й задер голову. За мить він угледів чорношлячника, який вирвав чужинського прапора разом із гніздом. Висмикнувши з полотнища держака, він з тріском переломив його об коліно.

Публіка заревіла ще дужче. Ліве крило верещало з обуренням, а праве кричало від захвату. До Сальського придріботів Голова управи Рябцев і почав слізно переконувати полковника, що російський прапор нікому не заважає, він навпаки, об'єднує киян, які розкололися на два табори.

«Я сам киянин, і мене, як бачете, ніхто не розколов. Не коліться і ви!» — гоноровито відповів Сальський.

Козарлюга жбурнув московського прапора вниз, сотник Божко впіймав його на льоту, і помчав до полковника Сальського, який на чолі колони уже вирушав уперед. Доскакавшо до полковника Сальського сотник Божко зіжмакав полотнище і жбурнув його під копита коневі Сальського. Із натовпу вискочили дві жваві дівчини у віночках, ухопили зім'ятий прапор, розгорнули його на всю широчінь і простелили його поперек дороги полковника. Кінь полковника ступив уперед, сміливо припечатавши прапор до бруківки.

...Автомобіль А. Кравса виїхавши на царську площу (нині Європейська площа), де стояв пам'ятник російському царю Олександру III помчав вгору царською вулицею (нині вул. Грушевського)... На розі вул. Садова автомобілю Кравса перестрів денікінський роз'їзд: «Кто такіє». «Генерал Бредов чекає на мене у штабі, прошу дати мені провідника!» — вимогливо проказав Кравс. Це подіяло. Вершники пошептались, перекладаючи своєму командирові вимогу Кравса, і підсадили в автомобіль молодого корнета. Той увесь час повторював лише одне слово «Пряма».

По дорозі вони побачили колону піхоти та артилерійську батарею, біля цитаделі Арсеналу стояла польова кухня. Денікінці безперешкодно займали Печерськ. Авто виїхало на Соборну площу (нині площа Слави) і підкотило до гімназії (на її місці тепер Національний транспортний університет), у якій розмістився штаб командувача 7-ї піхотної дивізії генерала Бредова. Охорона чемно зустріла Кравса, його провели до просторої, добре освітленої кімнати й попросили зачекати. Невдовзі відчинилися двері і до зали також увійшли галицькі старшини — отаман Виметаль, поручники Чехович та Онишкевич.

Ад'ютант чинив двері, пропускаючи попереду себе генерала та його офіцерів. Бредов (з російських дворян німецького походження; народився у 1873 р., військову освіту здобув в юнкерському училищі, закінчив Академію генерального штабу, грамотний військовий командир; під час Першої світової війни під його керівництвом російською армією було проведено ряд успішних військових операцій; в період Гетьманату служив у штабі Гетьмана Скоропадського; з листопада 1918 р. у Добровольчій армії Денікіна; командував групою військ «ДОЮР», яка влітку 1919 р. наступала на Київ; підступно повівся з Армією УНР у Києві 31 серпня 1919 р.; зірвав переговори про подальші військової дії «ДАЮР» і УНР

проти більшовиків*) — чоловік легкої статури з яйцеподібною головою та кущиком вусів під носом — привітався за руку з генералом Кравсом, обидва вони назвалися за військовою формою. Коли всі посідали Кравс спробував захопити ініціативу у розмові.*

«Пане генерале! — розпочав він. — Війська Галицької армії після тяжких боїв звільнили Київ, вибивши з нього большевиків — нашого спільного ворога. Ми з вами є кадровими старшинами й маємо бути поза політикою».

Бредов в знак згоди кивнув головою. Він трохи розумів українську — служив у військовому штабі гетьмана Павла Скоропадського.

«Сагласєн, — сказав він. — І што?» «Оскільки ми воюємо проти спільного ворога, — вів далі Кравс, — то я прийшов до вас визначити демаркаційну лінію між нашими військами. Було б великою помилкою побити горшки в українській столиці».

«Как ви сказалі? — змінився з лиця Бредов. — Я нє понял о какой сталіцє ви гаварітє?» «Я сказав в українській столиці», — повторив Кравс. Бредов силувато реготнув.

«Кієв — мать гарадов русскіх — нікагда украінскім нє бил і быть нє можєт. Ілі ви другого мнєнія?»

«От бачите, — сказав Кравс. — Ви таки повертаєтеся до політики, а мене цікавлять справи лише військові. Тим більше, що наші з вами переговори мають лише попередній характер, головне вирішуватиметься на вищому рівні».

«Да? — Бредов зробив здивоване обличчя. — Інтєрєсно с Кєм?»

«Уже в дорозі делегація генерала Павленка, — сказав Кравс. — Саме він уповноважений представляти українську сторону. А моє завдання — уникнути конфліктів і...»

«Нє тот лі ето Павлєнко, — перебив його Бредов, — каторий Омеляновіч-Павлєнка?» «Не знаю», — дипломатично відказав Кравс.

«Єслі петпюровскій гєнєрал Омеляновіч-Павлєнко, ми єво павєсім на пєрвом жє столбє бєз какіх-лібо пєрєгаворов, ми нє сабіраємся вислушівать брєдні бандітов о неньке Украінє».

Потім він сказав, що з Петлюрою взагалі не буде ніяких переговорів, оскільки це сепаратист-відщепенець і заклятий ворог «нєдєлімай Рассєі».

Після цього він поцікавився, у яких стосунках з Петлюрою перебуває Галицька армія.

Кравс, бачучи налаштованість Бредова, ухильно відповів, що вони, галичани, мають свою начальну команду та свого начального вождя, Тарнавського, а з Петлюрою разом воювали проти більшовиків. Та хай там як, а він Кравс, обурений свавільною поведінкою денікінців у Києві. Така поведінка може призвести до непередбачуваних наслідків.

«А чєм думалі ваші люді, — запитав Бредов, — кагда глумілісь над расійскім флагом?» «Натовп є натовп, він не керований», — відповів Кравс.

Потім денікінець ні сіло ні впало мовив: «Так ілі іначє, ваші вайска далжни пакінуть горад».

«Це неможливо, — сказав Кравс. — Ми визволили місто від більшовиків, і нгесемо відповідальність за його безпеку. Тому пропоную стримати будь-які ворожі взаємні кроки. Давайте вишлемо своїх підпоручників, які повідомлять про це наші війська».

«Всьо ето мишіная возня, — відповів Бредов. — Ви далжни пакінуть горад, а дємаркаціонную лінію ми нарісуєм».

Генерал Кравс, розстебнувши кобуру, різко підвівся. Усі здригнулися, не сумніваючись, що він зараз або застрелить Бредова, або ж навіть застрелиться сам. Але Кравс, діставши револьвер, взяв його за дуло і простягнув Бредову: «У такому разі я вважаю себе вашим полоненим, — сказав він, — бо не розумію поведінку, яка суперечить міжнародним військовим правилам».

Лице Бредова, яке перед цим побіліло, тепер взялося хворобливою прозеленню.

«Да бросьтє ви, — сказав він, гримнув кріслом і швидко пішов до дверей, — падумайтє харашенько, а я зайду позже». За ним посунув увесь його почет.

Українські старшини розгублено перезирнулися. Кравса охопив відчай. Це була найтяжча хвилина в його житті. З нічних вулиць міста долинали постріли. Кравс зрозумів, що галицьке військо з нісенітним наказом «Не стріляти!» опинилося в пастці. Він не знав, що діялося у той час в місті з галицькими вояками, чи вони відступають, чи роззброєні, чи їх захопили в полон. Кравса обсідали тривожні думки.

Тепер він підозрював, що візит барона і ця безплідна розмова з генералом Бредовим мали єдину мету — паралізувати активні дії галичан так званими «мирними переговорами», а в цей час обсадити Київ. Заливаючи горлянки вином і набиваючи черева реквізованою худобою, вони дертимуть з українського селянина останню сорочку. Кравс відчув, що доведеться воювати ще з одним ворогом, для якого не існує поняття про гідність і честь. Так, на війні всі засоби добрі, якщо вони прокладають шлях до перемоги, але ж то на війні, коли її оголошено між супротивниками, а не тоді, коли ведуться переговори про подальшу боротьбу зі спільним ворогом.

Уже йшлося до півночі, а Бредов до зали не повертався. Кравс зрозумів, що він зволікає, аби якомога довше затримати його у своєму штабі, допоки денікінці закінчать свою чорну справу. І після цієї здогадки ним заволоділа одна думка: «Треба рятувати армію. Місто фактично вже втрачено, а армію треба рятувати будь-якою ціною». Це є його завданням, як коменданта Центральної групи, на плечі якого лягла вся відповідальність за долю української армії…

У коридорі почулися кроки. Бредов зайшов попереду свого почету з миролюбним усміхом: «Ну што ми рєшілі?»

«Гаразд, — сказав Кравс. — Ми залишаємо місто до того часу, поки будуть домовленості на вищому рівні».

«Нєт, сначала галічанє далжни слажить аружіє», — сказав Бредов, ховаючи натягнуту посмішку. «Про це не може бути й мови», — відповів Кравс.

«Тагда пєрєхадітє на нашу сторону, — запропонував Бредов. — Єслі ми союзнікі, то пачєму нам нє дєйствовать єдіним антібольшєвіцкім фронтом?» «Я не уповноважений приймати такі рішення», — відрізав Кравс. «А єслі би імєлі такіє палнамочія, то сагласілісь би?» — запитав Бредов. «Ні!» — відповів Кравс. «Спасіба за аткравєнность», — відказав Бредов. «Толька із уважєнія к Вам, гаспадін генерал, ми падгатовім пріємлємоє для абоіх старон пісьмєнноє саглашеніє, каторое будєт включать чісто ваєнний характер і нє будєт касаться палітікі, Ви етаго хатєлі?» «Так», — відповів Кравс. «Прєкрасна», — відповів Бредов.

Передусім Бредов наполягав на такому:

першим пунктом записати, що вони визнають Галицьку армію екстериторіальною, а галичани, зі свого боку, — Добровольчу армію регулярною.

у другому пункті білі вимагали вивести українські частини з Києва на лінію річки Стугна-Васильків-Кожухівки-Гнатівки-річки Ірпінь. Після підписання такої угоди усі полонені з обох сторін будуть звільнені через обмін.

Цей пункт був головною умовою Бредова, і генерал Кравс подумав, що порятунок армії вартий такої ціни.

За третім пунктом Бредов оголосив, що все майно, провізія, амуніція, зброя, в тому числі й три бронепоїзди, які галицькі війська захопили у більшовиків відходять денікінцям. Натомість, галичанам буде повернуто увесь їхній військовий матеріал, який потрапив у Києві до рук Добровольчої армії.

Ця умова була вкрай принизливою, але торгуватися Кравсові не випадало. Дякувати Богу, що 1-й і 3-й корпуси Галицької армії та їхні ширші штаби залишалися цілими й дієздатними.

Довелося ще годину чекати, поки угоду передруковували, перечитували, відтак обидва генерали ствердили її своїми підписами…

Була глибока ніч, коли Кравс вийшов з денікінського штабу. Тут його підстерігала ще одна несподіванка — на місці їхнього «паккарда» стояв старий обшарпаний «форд». Пригнічений до сліз водій пояснив, що денікінці силоміць поміняли їхній автомобіль на це розвалище. Воно чмихало, гарчало, смерділо бензином і не хотіло заводитись. Розгніваний Кравс рушив було назад до штабу, але в останню мить зупинився, внизу була охорона, то ж без вказівки Бредова, авто ніхто б не чіпав.

«Москаль, як не вкраде, то не дихне», — сказав Чехович, і у нього так заскавчало в животі, що того «головного крику» не пересилило навіть гарчання двигуна.

…А декількома годинами раніше

Ситуація біля Думи.

Надвірні ліхтарі не горіли. Десь угорі Інститутської вулиці почувся глухий гуркіт. Звідти в бік Хрещатика рухалось щось громіздке, кордубате, і з торохкотінням коліс, вони здогадалися, що сюди наближається артилерія.

Станімір наказав спрямувати на Інститутську усі скорострільні.

«Побійтесь Бога, сотнику! — скрикнув отаман Льобковіц. Саме цієї хвилини генерал Кравс провадить переговори з Бредовим, який вогонь? Не смійте, будемо лише переговорювати».

Отаман Льобковіц шарпнув Станіміра за руку, і вони кинулись через нічний Хрещатик до Інститутської.

Попереду на коні їхав полковник в оточенні кількох офіцерів. Це був командир гвардійського офіцерського полку Стессель гвардійської бригади Штакельберга.

Станімір грудьми став перед конем полковника. Сотник голосно звідомив, що він є підпоручником галицького корпусного командування і має честь передати союзникові, що в Думі відбулась нарада генералів Кравса і Штакельберга.

«Нам ета ізвєсна», — сказав Стессель. «Після того, — вів далі Осип, — генерал Кравс вирушив до генерала Бредова для встановлення демаркаційної лінії між нашими союзними військами. Тому, допоки тривають переговори, частини Галицької та Добровольчої армій зобов'язані залишатися на місцях.

«І ета нам ізвєсна», — сказав полковник Стессель.

Він довірливим тоном запевнив галицьких старшин, що денікінські офіцери уміють тримати слово честі, їхні частини залишатимуться на своїх позиціях, але ж артилерія не може стояти на такому крутому узвозі. І попросив спуститися лише на Хрещатик. Ми там зупинимося і будемо чекати подальших наказів відповідно до результатів переговорів.

«Еге ж», — подумав Станімір, — пусти лисицю під лавку.

Він сказав Стесселю, що не годиться від самого початку ламати домовленості, бо навіщо ж тоді ці чесні слова, якщо постановити одне, а робитиметься інше.

«Так, звичайно, — погодився Стессель, — але бувають винятки. на які слід зауважувати. Ми довго не зможемо стримувати коней з важкими гарматами, вони самі поринуть униз, не питаючи ніякого дозволу» — пожартував полковник, налаштовуючи всіх на довірливий тон.

«Про що ви раніше думали?», — не здавався Станімір. Стессель відповів, що вони не знали, що втраплять на такий крутий узвіз, але ще раз запевнив, що вони представлять регулярну армію і коли вони спустяться вниз, чекатимуть результатів переговорів, адже коні під вагою гармат і справді можуть поперти вниз на галичан.

«Добре, — сказав отаман Льобковіц до Станіміра. — Нехай з'їдуть, навіщо псувати стосунки?»

Сотникові не годилося сперечатися з корпусним начальником штабу, і він, зціпивши зуби, зійшов з дороги.

Батарея важких гармат з гуркотом скотилася на Хрещатик. Поки вона мостилася навпроти Думи, їх кавалерія посунула праворуч, замикаючи вулицю від купецького саду, піхота розповзлася по обидва боки ратуші. Злагоджене переміщення чужого війська не віщувало нічого доброго.

Денікінська солдатня, перешіптуючись між собою, скоса поглядала на стрільців, які охороняли Думу знадвору. Зате офіцери були дуже привітні, обступивши Станіміра і Льобковіца, вони розпитували про Галицьку армію, про бої з поляками і червоними.

Раптом біля входу до Думи зчинилася метушня. «Пане сотнику, нас хочуть роззброїти!» — крикнув Петро Гультайчук.

Станімір побачив, як відділ денікінців кинувся на прорив до ратуші. Їм на дорозі стала з наїжаченими багнетами чота стрільців.

— Де ж ваше слово? Що це за віроломство? — запитав Станімір у Стесселя.

— Да, ви далжни слажить аружіє, — сказав полковник.

Осип остовпів: «Де ж ваша честь?» «Чєсть?» — перепитав полковник Стессель й озирнувся до свого ад'ютанта. — Паруччік Лєнскій, гдє ваша чєсть?» «В істєнє», — відгукнувся мертвотно-блідий поручник з вимоктаним лицем. — «А гдє істіна?» — «В вінє, гаспадін палковнік» — «Маладєц, паруччік!»

«Це кінець, — подумав Осип, — це крах, до якого йшлося з того моменту, коли з'явився цей безглуздий наказ Головного штабу: «обсадити, але не стріляти!» Мозок гарячково шукав виходу, але його не було. «Мусимо підкоритися. — зречено сказав отаман Льобковіц, — Накажіть куреневі скласти зброю».

Осип бачив, як біля входу до ратуші скупчується дедалі більше москалів. Як хлопці з останніх сил стримують їх натиск. Мирон таки не витримав і з лівої руки угрів найбільшого бугая у щелепу. Той перекинувся навзнак, але схопився на ноги й пересмикнув замок гвинтівки. Хтось із денікінців підбив йому дуло вгору — гримнув постріл, куля цвьохнула у Мирона над головою, і тієї ж миті Станімір закричав на всю горлянку:

«Курі-і-нь!!!» Усі завмерли від цього несамовитого крику, потім повернули голови в бік Станіміра й навіть у сутінках стрільці побачили, як по його чорному обличчі стікають цівочки поту. «Скласти зброю!» — видихнув Станімір.

Він першим розстебнув кобуру і поклав револьвер під стіну ратуші. За ним так само зробив отаман Льобковіц. Стрільці понуро підходили до того місця, ставили кріси під стіну і, кинувши руку «під дашок», віддавали зброї останню честь. Петро Гультайчук заплакав.

— Но-но, не смій, — сказав Михась Проців і до крові закусив тремтячу губу.

Стрільці виходили з ратуші, стягували кулемети до крісів і ставали до гурту посеред площі.

«Атнинє ви являєтєсь воєнноплєннимі Вааружонних сіл Юга Расії, — звернувся до них полковник Стессель. — І будєтє нахадіться в етом статусє сагласно мєждународним правілам ваєннава врємєні. Прєдупрєждаю, что любая папитка к бєгству будєт прєсєкаться пасрєдством аружія».

Так з переможців вони миттєво перетворились на переможених.

Отаман Льобковіц, ставши ближче до Станіміра. заговорив: «Маємо щось робити. На станції майно наших двох корпусів. Треба його рятувати, інакше всьому кінець, а як?»

Станімір і сам сушив над цим голову. Якщо денікінці ще не захопили головний залізничний двірець, то лиху можна зарадити, тільки треба негайно попередити штаб про те, що сталося.

Осип попросив полковника Стесселя, аби його та майора Льобковіца відпустили на станцію забрати необхідні особисті речі. Вони туди й назад — через годину повернуться. Стессель, щойно переконавшись, якої ваги надають галичани чесному слову, погодився, але сказав, що не годиться полоненим блукати нічним містом без нагляду, тому їх супроводжуватиме денікінський прапорщик.

Вони рушили до Софійської площі.

Прапорщик, мовчазний чоловік в баранячій шапці, йшов позаду, його неважко було позбутися, але це могло відобразитися на стрільцях, що були біля Думи.

Було далеко за північ. Галицькі курені, не відаючи, що коїться в місті, спокійно спали у пристанційних бараках. У сутінках денікінські відділи потайки пересувались містом у напрямку головного двірця.

Добравшись до нього денікінці почали роззброювати сонних стрільців. Зчинився страшенний гамір, та це вже був алярм переможених… Осип та Мирон вискочили через вікно пристанційної будівлі на перон, де стояли їхні вагони. В одному з них перебував начальник оперативного відділу 3-го корпусу сотник Купчанка. Станімір негайно передав йому наказ отамана Льобковіца: «Негайно усі транспорти гнати на Фастів!»

Сотник Купченко відразу ж дав відповідні вказівки відходити.

Осип та Мирон вискочили на перон. Ну от і все, тепер на Деміївку, до своїх.

Коли денікінці рвонули до колій, на Фастів вже відходили потяги.

Всього денікінцями були роззброєні 8-й курінь Самбірської та 2-й курінь Коломийської бригад. Згодом вже у жовтні 1919 р. вояки цих бригад були звільнені з полону і влилися до УГА.

Як втратили Київ усе покотилося назад.

У жовтні Самбірська бригада перебувала біля Липовця. У той період 14-та радянська армія, що йшла з Одеси, з'єдналася з 12-ю, що була біля Коростеня. Галицьке військо знову опинилося між двома ворогами: з півночі насідають червоні, а з півдня — білі.

Це була не тільки трагедія української військової справи, але й трагедія української влади: українці мали два уряди: наддніпрянський і галицький. Вони обидва сиділи у Кам'янці та гризлися між собою. Для власної безпеки галицький уряд тримав біля себе бригаду січових стрільців та два курені піхота, а наддніпрянський — бригаду гайдамаків та Юнацьку школу старшин. І це тоді, коли у вирішальних боях з ворогами часом бракувало сотні-другої вояків…

Мирон якраз підоспів на тяжкі бої з білими, які розгорнулися на початку жовтня. Їхня бригада наступала у напрямку Монастирища. Курінь Остапа Станіміра йшов на с. Росоховата. Ворог відступив у напрямку м. Монастирище.

Курінь зайшов у село.

Страждене українське село… Воно й тут було зґвалтоване, потоптане та пограбоване. Біля дикої груші край вигону лежав хлопчина років чотирнадцяти… біля аптеки на стовпі висів у зашморгу сивий чоловік — місцевий аптекар Мошко Фалікман…

Такого страхіття набачилися стрільці не в одному селі. Але що тут казати, коли і своїх хлопців вони тут залишили не одну чоту. Ховали їх найбільше під Дашевом. Сороками, Монастирищем, Іллінцями.

Далі було ще важче. Ворог кидав і кидав на них свіжі сили. Хмари кавалерії насувалися звідти, де їх ніхто не чекав. Воювали майже наосліп, без розвідки. Перті бої тривали до середини жовтня, і найбільший їх тягар упав на їхню бригаду, яку те побоїще переполовинило.

Це була поразка.

Щоб передихнути, вони відійшли до Оратова. На цих теренах у той час денікінці також взяли перерву, бо головні свої сили кинули на Київ, з якого їх знову вибивали більшовики. Стрільці знали, що знову точиться люта битва за Київ, але цього разу без них. І країлось в них серце від горя: дві Москви боролися за їхній Київ. Без них.

Червоні взяли Київ 3 грудня 1919 р.

…Мирон Гірняк і Осип Станімір пройшли до кінця увесь трагічний шлях разом з Українською Галицькою Армією. Аж до серпня 1920-го, коли рештки УГА під проводом генерала Кравса пробились на територію Чехословаччини, де вони були інтерновані. З 1924 р. він проживав у Відні, діяч ветеранських товариств УГА, автор спогадів «За українську справу» (видані у 1941 р.), член Української Генеральної Ради Комбатантів. Помер 13 листопада 1945 р. У Відні.

У квітні 1920 р. тоді опальний генерал Кравс (УГА, рятуючись від загибелі, пішла на тимчасову, лише формальну спілку з більшовиками) квартирував в одного священика й часто грав з ним у шахи. Якось господар повідомив, що в його хаті живе ще один завзятий шахіст, котрий хоче зіграти в шахи з Кравсом. Кравс погодився, але яким же було його здивування, коли побачив перед собою барона Штакельберга.

Виявилося, що після розгрому Добрармії червоними барон не зміг потрапити до Одеси й переховувався в оселі священика. Зустріч була теплою, її не зіпсували навіть три мати, які Кравс поставив Штакельбергу. Зате український генерал роздобув для барона документи, з якими той зміг виїхати в Одесу під чужим ім'ям.

На прощання вони знову сіли за шахівницю. І Кравс раптом спитав: «Як же можна було тоді в Києві так брехати? Адже денікінці не перемогли галичан, а обдурили і повелися як звичайні шахраї»

Штакельберг погодився, що так, вийшло негарно, але в усьому, мовляв, винен генерал Бредов. Він тоді й повноваження свої перевищив, й вдався до хитрощів.

— Та не до хитрощів, — сказав Кравс, — до брехні він скотився, як дрібний шулер.

— Може й так, — погодився барон.

— Ну добре, — сказав Кравс. — Нехай Бредов брехав, для росіян це не диво. А як ви, німець, могли йому підспівувати?

*— Система. Вкинь свіже яблуко у діжку з капустою. Воно скисне, — сказав Штакельберг (*у 1920 р. Штакельберг евакуювався в Константинополь. З 1921 р. проживав в Польщі у своєму маєтку. Після Другої світової війни емігрував в Австралію, де у 1956 р. помер, проживши 86 років*).*

З генералом Бредовим А. Кравс більше не зустрічався. З історії відомо, що після розгрому білих на Дніпрі, він здійснив Бредовський похід (січень-лютий 1920 р.) — відступив до Тирасполя. Румунія відмовилась пропустити білих на свою територію. Відтак ведучи постійні бої з переважаючими частинами Червоної армії, був змушений зі своїм військовим загоном рейдувати вздовж українського кордону, здійснивши згодом перехід в Польщу через Західну Україну. У Польщі був інтернований зі своїм загоном. З частиною своїх солдат (7 тис.) 11 липня 1920 р. прибув до Криму. У листопаді 1920 р. евакуювався з Криму в Туреччину. В еміграції жив разом з сім'єю в Болгарії. Станом на червень 1939 р. і під час Другої світової війни займав посаду завідуючого інтернату покалічених і хворих воїнів Російської Спілки Червоного Хреста в Шипці. У 1945 р. заарештований НКВС, був вивезений в СРСР, загинув у таборах. Дата смерті невідома.

Чи подумав він перед смертю про те, що тоді, у серпні 1919 р., об'єднавшись з українцями і ведучи спільні воєнні дії проти більшовиків, можна було поставити крапку на більшовицькому режимі — невідомо.

Я навмисно зупинився на цих подіях, що були в Києві наприкінці серпня 1919 р., щоб показати читачеві всю підступність московської політики, чи-то більшовиків, чи-то білих. Це не має значення. Ця політика за сто років не змінилась. І якщо сьогодні наші українські державні діячі сідають за стіл переговорів з московитами, то вони повинні пам'ятати хоча б цей історичний факт. Бо якби тоді українці втримали Київ, то незалежність України також тоді можна було б втримати. Це моє глибоке переконання.

Реалізувати це, на мій погляд, можна було б з огляду на таке:

- до Києва білих увійшло не більше 20 тис. особового складу, тоді ж як галичан і Запорожців налічувалося майже 30 тис. бійців;

- 30 серпня, відразу ж коли наші взяли Київ, а не на наступний день, слід було обсадити усі стратегічні об'єкти, включаючи мости;

- слід було зупинити денікінців при будь-якій їхній спробі наблизитись до мостів, або ж до інших стратегічних об'єктів міста;

- зважаючи на те, що Київ перебував в руках українських військових, необхідно було мобілізувати на оборону міста проукраїнське населення, захоплені бронепоїзди, іншу захоплену у більшовиків зброю, а московітів, промосковськи налаштованих нацменів та іншу «заразу» — нейтралізувати, провівши обшуки та арешти, і посадити їх «під ключ»;

- треба було негайно скористатися взуттям, одягом, продуктами ін. речами, захопленими у більшовиків у вагонах потягів, нагодувавши та одягнувши українську армію.

Але… але… але… в черговий раз нас, українців, підвела наша шляхетність.

Однак це не врятувало українців від конфронтації з «білими». Спочатку між українськими арміями і денікінцями були короткочасні військові сутички, та вже у вересні 1919 р. вони переросли у широкомасштабні бої.

Усе це призвело до того, що УГА попала у так званий чотирикутник смерті: поляки, більшовики, денікінці і тиф.

Саме тиф знищував десятки тисяч українських стрільців. «Це було трагедією тисяч молодих існувань, яким приходилось складати життя не на полі слави, не від зброї видимого ворога, вмирати не з вірою в перемогу… Більшість нашого вояцтва у холоді, голоді, серед найгірших умов, про які лише можна подумати, прощалися з життям, покошені невидимим ворогом…» — згадував генерал М. Тарнавський у своїх споминах.

Саме восени 1919 р. ця нечувана у військові історії епідемія тифу вразила 90 відсотків українського вояцтва, хворих українських стрільців також розстрілювали українські вороги. Це унікальний випадок у світовій історії, коли епідемія знищила майже всю армію. Страхітливі картини осені 1919 р. описав радянський письменник Ю. Смолич: «…Величезний залізничний вузол у Жмеринці запрудили холодні вагони із живими та мертвими українськими вояками. Хто знає, чи припинилася б епідемія, якби жмеринські міщани не організували санітарні загони…»

У цій розпачливій ситуації, щоб урятувати рештки армії М. Тарнавський 6 листопада 1919 р. на залізничній станції Зятківці уклав перемир'я з денікінською армією, яке дозволило українцям відійти у тил (слід зазначити, що денікінці поставились до галичан з повагою, до бойових дій вони не залучались, а пройшли кваліфіковане лікування у госпіталях цієї армії; у складі Добровольчої армії воювали збройні формування галицьких москвофілів, а при штабі генерала А. Денікіна діяв так званий «Русский народный совет Прикарпатской Руси»).

Водночас вдалося врятувати лише незначну кількість українських бійців (кількатисячні поховання УГА на міському цвинтарі у Жмеринці радянська влада сплюндрувала напередодні початку Другої світової війни).

У відповідь, Є. Петрушевич за непогоджене підписання такої угоди з Денікіним звільнив 7 листопада 1919 р. М. Тарнавського з посади командуючого УГА. Згодом, М. Тарнаського було заарештовано і віддано під суд військового трибуналу.

Суд, що відбувся упродовж 13-14 листопада 1919 р., визнав дії М. Тарнавського хоч і самочинними, але виправданими у цій конкретній ситуації, а генерала лише понизили у посаді. Згодом, М. Тарнавський знову очолив ІІ український корпус.

Наступний командувач УГА Осип Микитка також підписав аналогічну угоду з Добровольчою армією А. Денікіна, оскільки іншого шляху не було. Таку угоду було укладено 17 листопада 1919 р. вже за погодженням Є. Петрушевича. Зрозуміло, що перехід галицького стрілецтва у стан недавнього супротивника викликав неоднозначний суспільний резонанс. На той час переважна більшість західних українців звернула свої погляди у бік російських білих армій. Ані Колчак — верховний правитель Росії, ані Денікін Польщі як держави не визнавали, а отже були потенційними союзниками галичан. Очевидно, що «визвольний» похід у Західну Україну вони планували, оскільки у Добровольчій армії Денікіна діяв Карпаторуський загін із числа вихованців евакуйованої свого часу на Дон Станіславської гімназії. Також в армії Колчака були створені українські полки ім. гетьмана Петра Сагайдачного і Тараса Шевченка, а згодом — карпатський полк. Усі ці частини складались з українців, у тому числі галичан. Ці факти також відіграли не останню роль у такому виборі М. Тарнавського і Є. Петрушевича.

Утім восени 1919 р. під ударами Червоної Армії білі вже відступали до Криму, і договори українців з Денікіним втратили свою актуальність. У цій ситуації новий командувач УГА О. Микитка уклав угоду з більшовиками. Політичний флірт з червоними закінчився розстрілом українського генерала та розформуванням Червоної Української Галицької Армії.

Стрільці не видали чекістам М. Тарнавського, хоч як ті не шукали генерала, оскільки він був визначним полководцем, який переймався не політичними амбіціями чи кар'єрою, а долею усієї України і долею своїх військових побратимів.

М. Тарнавському вдалося врятуватись, й декілька місяців, доки Київ знову не захопила армія УНР зі своїми польськими союзниками, він перебував на нелегальному становищі.

У квітні 1920 р. дві бригади УГА, які воювали на боці армії УНР, були роззброєні поляками. Така ж доля спіткала і третю бригаду, якою командував М. Тарнавський. Він потрапив до рук польської поліції, його заарештували й інтернували у таборі в Тухолі (західна Галичина). Після звільнення у грудні 1920 р. М. Тарнавський повернувся до своєї сім'ї у Золочеві.

Адаптуватися М. Тарнавському до цивільного життя було нелегко. Врешті він влаштувався на посаду керівника земельного маєтку Центрального банку в с. Черниця Бродівського району. Хоча генерал не займався політичною діяльністю, у міжвоєнній Галичині у той період не було більш популярної за нього постаті. Слід окремо зазначити, що М. Тарнавський і О. Микитка були єдиними Галичанами, які у різний період командували УГА.

Решта командувачів УГА були українцями зі сходу, генералами колишньої царської імператорської армії.

Щороку на Зелені свята генерал приїжджав до Львова на зустрічі ветеранів УГА та очолював їх похід вулицями міста на Янівський цвинтар.

Помер М. Тарнавський 29 червня 1938 р. В останню дорогу із собору св. Юра на Янівське кладовище його супроводжувало близько 20 тис. осіб, а польські поліцейські віддавали честь померлому генералові: «А він пройшов — і недарма — дорогу нелукаву, щоб поділити з усіма і біль, і сіль, і славу…»

Радянська влада люто ненавиділа М. Тарнавського, вважаючи, що діти легендарного генерала становлять загрозу її устоям. Відтак після окупації червоними Західної України у 1939 р. совіти розправились з усіма нащадками генерала: його донька, Марія Тарнавська, член ОУН(б), майже дванадцять років провела у таборах Воркути; найстаршого сина більшовики розстріляли ще у 1937 р.; молодший син Мирон-Зимовіт також провів у сталінських таборах 10 років, де й помер; а наймолодшу доньку Ганну у 1945 р. «визволителі» закололи багнетами…

Про українського генерала О. Грекова не тільки майже нічого не відомо широкому українському загалу, а й багатьом дослідникам у сфері вивчення української історії.

О. Греків народився 4 грудня 1875 р. на Чернігівщині у дворянській сім'ї. Закінчив юридичний факультет університету і військове училище у Москві. Згодом — академію Генерального штабу у Санкт-Петербурзі. Тривалий час служив у російській гвардії, очолював розвідку Санкт-Петербурзького військового округу, а під час Першої світової війни воював на Південно-Західному фронті.

У листопаді 1917 р. генерал-майор Греків перейшов на службу Українській Народній Республіці. Він сформував Другу Сердюцьку дивізію, був начальником штабу Київського військового округу, заступником військового міністра. Тільки-но ставши до служби генерал Греків запропонував план розгортання невеликої, але добре навченої та озброєної регулярної армії, яка поступово на основі загальної військової по-винності розгорталася б у потужні збройні сили, здатними захистити державу. Якби цей план був прийнятий, то 500 студентів та гімназистів не змушені були б лягти трупами під Крутами. Захистити Київ

Олександр Греків (Греков)

міг би, скажімо, Перший український корпус генерала Скоропадсько-го, який у жовтні 1917 р. силою спинив першу спробу більшовизації України, але після цього був розпущений Центральною Радою.

За плани створення регулярної армії військовий міністр Порш, адвокат за фахом, звинуватив генерала Грекова у бонапартизмі.

Здавалося, 1918 р. за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського до думки військових мали б більше прислухатися, адже глава держави сам був генералом. Однак вийшло навпаки, та О. Грекова новою владою було звільнено з української армії. У відповідь він приступив до створення підпільної офіцерської організації «Батьківщина».

Звільнений з посади гетьманом П. Скоропадським Греків приєднався до повстання Директорії, згодом командував Південною групою військ Армії УНР, був військовим міністром.

О. Греків вступає у конфлікт з політичними лідерами і відновленої УНР, він знову намагається організувати регулярне військо всупереч політиці лівих соціалістів, котрі керували тоді Директорією. 27 січня 1919 р. на відкритті Трудового конгресу він сказав: *«Якщо ми не втримаємо Київ, то ми не втримаємо і свою державу, і ніхто тоді не буде з нами рахуватися».*

Лише коли у лютому 1919 р. червоні захопили Київ, генерала було призначено командувачем армії УНР.

О. Греків, крім побудови армії на основі мобілізаційної системи, запропонував відмовитися від таких структурних військових одиниць як полк і дивізія. Вищим військовим з'єднанням ставав корпус, до складу якого мало входити від двох до п'яти бригад, що поділялися на батальйони. Переваги запропонованої Грековим структури було згодом доведено досвідом британської та американської армії.

Є показовим, що й нинішня українська армія теж виявила інтерес саме до такої структури.

У грудні-лютому 1919 р. О. Греків бере участь у переговорах з французами, котрі висадили десант в Одесі. УНР потрібна була допомога у боротьбі з більшовиками і зовнішньополітичне визнання. О. Греків й А. Марголін — заступник міністра закордонних справ УНР — запропонували план боротьби проти більшовиків, згідно з яким об'єднані збройні сили України, Білорусії, Донської та Кубанської козацьких незалежних республік під керівництвом спільного штабу за французької військово-технічної допомоги ставлять крапку на диктатурі Леніна-Троцького.

У відповідь Франція, що тоді була головною державою серед держав Антанти, зажадала від УНР поставити під свій контроль українську армію, залізниці та фінанси. Директорії також належало звернутися до Парижу з проханням прийняти Україну під французький протекторат. У відповідь О. Греків запропонував уряду УНР протверезити знахабнілих французів, скинувши їх у Чорне море, але уряд дозволу не дав.

На початку весни 1919 р. О. Греків знову відправлений у відставку, тепер уже С. Петлюрою. Він переїжджає до Галичини і живе там як приватна особа. Глава ЗУНР Євген Петрушевич запропонував йому очолити Українську Галицьку Армію.

9 червня 1919 р. він прийняв цю пропозицію (фактично нею він уже командував з 25 травня 1919 р.).

Три корпуси, з яких складалася УГА, діяли узгоджено й динамічно. В Чорткові, звідки 7 червня розпочався наступ, одним ударом була розгромлена польська дивізія полковника Сікорського. Далі щодня здобувалися нові міста і містечки: Теребовля, Тернопіль, Галич, Бурштин, Рогатин та інші. Трофеями українців стали десятки гармат та кулеметів, бронепоїзди, літаки, обози.

Скрізь куди поверталося українське військо, його радо вітали галичани. За час наступу Грекову вдалося розгорнути ще чотири стрілецькі бригади, створити перші в Галицькій армії кавалерійські бригаду і полк, а також добровольчий єврейський курінь. Проте 28 червня наступальний порив вичерпався. На галицький фронт терміново були перекинуті шість свіжих польських дивізій, а розбиті — поповнені.

Командував польськими силами особисто Ю. Пілсудський. На додачу галицька армія витратила весь боєзапас — у стрільців залишалося по кільканадцять патронів, тим часом як польські війська щедро постачалися з Франції. І, головне, політики не скористалися згодою поляків підписати перемир'я на галицькому фронті. Тому було ухвалено рішення про відхід УГА за р. Збруч, щоб там продовжити боротьбу за Соборну Україну разом з військом УНР. Але туди армія відійшла вже без генерала О. Грекова, якого Є. Петрушевич на вимогу С. Петлюри також змушений був звіль нити.

6 липня О. Грекова було звільнено з армії, він підкоряється наказові і виїжджає до Румунії. У Румунії упродовж неповного року відставний воєначальник зумів так організувати українську громаду, що політична стабільність Румунського королівства опинилася під загрозою, отож генерал від'їжджає до Австрії, де прожив чверть століття. Колеги-військові цінували його непересічний талант і відданість українській справі.

У зв'язку з цим виникає запитання, як з такими блискучими генералами, як О. Греків, М. Омелянович-Павленко і низка інших, Україна програла визвольну війну?

Дехто вважає, що вся проблема — у фатальному збігу несприятливих зовнішніх і внутрішніх обставин, інші — у відсутності української еліти. До цього слід додати, що незалежність нічого не варта без уміння і бажання її захищати.

Усі українські генерали того періоду (крім П. Скоропадського) були переконаними демократами і не мислили своїх дій поза межами легітимної влади. Це вже під час Другої світової війни генерал де Голль відмовиться підкоритися законному уряду, який капітулював перед Німеччиною, і поведе французів за собою до дальшої боротьби, а в останній третині XX століття генерал Піночет зауважить, що не міг не втрутитися у політику, коли від голоду в Чілі щодня помирали немовлята.

Після Другої світової війни, восени 1948 р., О. Греків був викрадений радянськими агентами, таємно перевезений до СРСР і поміщений у київську Лук'янівську в'язницю. Наступного року у травні його засудили до 25 років концтаборів. Відбувши сім років ув'язнення у Сибіру вісімдесятирічний О. Греків був звільнений 20 серпня 1956 р. Помер у Відні 2 грудня 1958 р.

Генерал-хорунжий Олександр Греків у 1919 р. не переступив Рубікон. Можливо даремно, можливо, його хист організатора допоміг би витворити «українське незалежницьке диво», і не було б у нашій історії голодоморів, репресій, Колими, Освенциму…

Взагалі хроніка бойових дій в Україні у 1919 та 1920 роках така.

Військове спорядження та озброєння бралося українськими військовими в основному на австрійських складах або шляхом роззброєння німецьких та австрійських військ колишньої окупаційної армії, які перебирались через Галичину додому.

З початку 1919 р. до кінця лютого того ж року війна, що точилася у Східній Галичині між українською більшістю і польською меншістю, закінчилась виграшно для українців.

Швидка й ефективна мобілізація дала змогу українцям наростити велику чисельну перевагу, що змусило поляків оборонятися.

Проте завдяки майстерному керівництву, ефективній тактиці та заповзятості в бою поляки зуміли відбити атаки української армії.

Згодом, протягом березня-травня 1919 р., війна переросла у сутичку між галицькими українцями та військами власне Польщі. З приходом у Східну Галичину підкріплень з Центральної Польщі поляки отримали вирішальну кількісну перевагу над українцями. Переломною подією стало розгортання проти українців 80-тисячної армії Й. Галлера, сформованої у Франції, і якою командували досвідчені французькі офіцери.

Ця армія зносить виснажену боями Галицьку армію. У квітні-травні 1919 р. поляки прорвали українську облогу Львова і відкинули Галицьку армію до р. Збруч.

Організований 8 червня 1919 р. новим командувачем — генералом О. Грековим несподіваний контрнаступ українців під Чортковим започаткував останній етап війни.

Наступ українців трохи не сягнув Львова, але його затримали не стільки підсилені військовими резервами польські сили, скільки брак боєприпасів. Галицька армія знову змушена була відступати.

До середини липня 1919 р. поляки удруге окупували майже всю Східну Галичину, знову притиснувши УГА до Збруча.

Організованим наступом армії УНР проти більшовиків у південно-східному напрямі вдалося відвоювати східний берег р. Збруч, забезпечивши Галицькій армії плацдарм відходу.

17 липня 1919 р. пошматована, але боєздатна Галицька армія переходить р. Збруч і з'єднується з петлюрівськими військами. УГА була армією, вишколеною і навченою за тогочасними воєнними європейськими стандартами, а тому вона переважала армію Директорії організаційно та по військовій виучці. Наддніпрянські українські політики прийняли Галицьку армію з радістю. Ця вдала операція змінила співвідношення сил: до стомленої безперервними боями армії УНР, що налічувала 35 тис. бійців, прилучилася загартована у боях дисциплінована 8-ми тисячна Галицька армія.

У своїх споминах генерал О. Удовиченко писав, **що *«перейшовши Збруч, Галицька армія вперше стала перед лицем нового ворога, яким була більшовицька Москва... для галичан був тільки один вибір — спільними силами з армією УНР звільнити територію Великої України від ворога та створити Українську Незалежну Державу з центром у Києві. Це завдання з'єднання українських армій було єдиною моральною втіхою та могутнім імпульсом, що вів її на нові терпіння й нові подвиги».***

Об'єднана українська армія з піднесенням сприйняла наказ від 12 серпня 1919 р. головного отамана С. Петлюри про негайний наступ на Київ. Ця операція стала тріумфом української зброї — більшовики, які ще донедавна погрожували розбити рештки армії УНР, тепер спішно тікали на північ.

Тим часом українські війська вже 30 серпня здобули Київ. Однак наступного дня до столиці зі сходу увійшли частини генерала А. Денікіна. Створилась непевна ситуація, яка могла б закінчитись кровопролиттям. Згідно з наказом головного штабу армії УНР — українці не піддались на провокації. На вимогу генерала О. Бредова українські частини залишили Київ, сподіваючись, що у такий спосіб вони у майбутньому зможуть добитися співпраці з білою армією у боротьбі з більшовиками. Уступили українці ще й тому, що за білими стояли Франція та Англія, а за українцями — ніхто.

З психологічного боку такий збіг обставин був надзвичайно трагічним для українського вояка, оскільки він обливався кров'ю, визволяючи столицю від більшовиків, а тепер без бою здавав її такому ж ворогу. Особливо трагічним це було для Галицької армії.

Здача Києва не розв'язала проблеми українсько-денікінських відносин. Денікінцями розпочалися переслідування української інтелігенції та нищення українських установ. Усе це створило атмосферу конфронтації. Та відкритої війни з добре озброєною армією Денікіна українці допустити не хотіли. Незважаючи на це, до середини вересня 1919 р. відбулося ряд сутичок між українцями та денікінцями, а з кінця місяця на усьому українсько-російському фронті розпочались бойові дії.

У перші дні жовтня білі перейшли у наступ проти армії УНР. Українці прийняли бій і спочатку навіть мали деякі переваги.

До середини жовтня 1919 р. армія УНР зменшилась до 40 тис. бійців усього при 160 гарматах. Залишається тільки вклонитися перед рішучістю українських вояків продовжувати боротьбу без достатньої зброї, амуніції, стратегічної бази, медичної допомоги.

Єдиною країною, з якою ще з середини 1919 р. велися переговори про створення спільного з українцями антибільшовицького фронту, була Польща. 5 грудня С. Петлюра виїхав до Варшави. У той саме час залишки армії УНР готувалися до так званого Зимового походу, метою якого було прорватись у тил денікінської та більшовицької армій, з'єднатися з повстанцями і продовжувати боротьбу за Українську державу.

Цей момент був найважчий за весь період визвольної боротьби, оскільки й загальна політична ситуація в Європі була несприятливою для української справи. Те, що український уряд залишився без території, хоч мав за собою симпатії народу, повстанців і маленьке ядро армії, утруднювало працю українських дипломатів.

Командування УГА шукає вихід, думає як врятувати своїх людей. Десятки років в імперії Габсбургів, постійне змагання і приниження виробили в галичан антипатію до поляків, до тих, з ким історично змушені були жити поруч. Вони не чекали від поляків нічого хорошого, як і не чекали наддніпрянські українці від росіян, які 250 років були для них «хохлами», у кращому випадку «малоросами». Тобто одна нація та різні вороги. Занадто мало часу було в українців, щоб нещастя стало спільним.

Генерал Тарнавський, рятуючи УГА від повного розгрому, домовляється з Денікіним про союз. Відтак галицькі загони переходять під командування Денікіна, який у свою чергу не залучав їх до бойових дій. В складі денікінської армії галичани пройшли лікування у госпіталях міст Тирасполь, Бірза, Либа.

У війні проти білогвардійців українці на свій бік залучають і батька Махно. На осінь 1919 р. його армія чисельністю 80 тис. бійців вважалася найбільш боєздатною силою на терені України. Тоді ж південь України був у вогні селянських повстань. Селяни воювали під чорним прапором анархізму. Їм не потрібна була держава, адже це засіб гнобити людину, обмежувати її волю, а воля — це святе. Жодна влада не дала землі, не захистила його, а лише вимагала хліба. Тож довелося самим братися за зброю. Війська Махно насипали перцю на хвіст усім: денікінцям, більшовикам, петлюрівцям. Він огризався на всі боки, шматував усіх, хто намагався зазіхнути на селянську власність. Це була могутня сила, яка, на жаль, не мала далекосяжної перспективи. А тому, величезний потенціал, який міг би стати у нагоді при побудові держави був витрачений даремно. За участь у боротьбі проти денікінців, за особливі заслуги при створенні Української держави С. Петлюра обіцяв йому виділити території для встановлення вільного махновського ладу.

У цей час уряд наддніпрянської України активізує контакти з більш вдалими у боротьбі за незалежність сусідами — поляками. За актом між УНР і Другою Річчю Посполитою від 2 грудня 1919 р. значні українські землі (по р. Збруч) відходили до складу Польщі. За це на С. Петлюру впав шквал критики.

Польща, яка змогла відстояти свою незалежність, тепер озброєна французькими гвинтівками, англійськими кулеметами, у взутті з добротної шкіри, сита та здорова виглядала сильним суперником у порівнянні з виснаженою Україною, у подертій ще російській шинелі, з трьохлінійкою без набоїв. Їй було легше торгуватись, вона взагалі могла відмовитись від переговорів з українцями.

Стримувало лише те, що недалеко були більшовики, спаяні високою дисципліною, запалені професійними агітаторами, з кулеметами, загороджувальними загонами, озброєні та навчені, вони були великою небезпекою, і поляки добре розуміли, що станеться, коли цей хиткий заслін з українців впаде. Тоді невідомо, хто переможе, оскільки зовсім недавно ледь придушили комуністичний заколот в Угорщині, у самій Німеччині також відбувалося казна-що. І тому поляки пішли на переговори з українцями.

В обмін на озброєння Україна надіслала полякам хліба.

Наближався останній акт громадянської війни, радянсько-польської. Спорядженна Антантою, з патріотичними гаслами, після ряду гучних перемог над українцями Польща могла стати найпотужнішою державою на Сході Європи, а українцям не залишалось нічого, програли все.

С. Петлюра боявся втратити прихильність Голови Другої Речі Посполитої Ю. Пілсудського. Тож коли від більшовиків до Головного отамана переходять решки УГА, які готові й далі битися за Україну, той здає їх полякам, аби тільки нові союзники не звинуватили його у антипольських діях. УГА на той час підписала мирну угоду з білими.

5 грудня 1919 р. почався вже сьогодні овіяний легендами Зимовий похід. В історії воєн не було подібного прикладу, щоб таке мале число вояків — лише три з половиною тисячі — могло діяти у тилу ворога цілих пів року. Ось, що писав очевидець: *«Наша армія в Зимовім поході — це фермент нації ... цей похід був вершиною революційно-визвольних змагань українського народу власними силами...»*

У той час як учасники Зимового походу рейдували у більшовицькому тилу, представники УНР і Польщі підписали політичний договір та військову конвенцію. Це сталось 22 квітня 1920 р.

Загальний зміст договору був такий: *«Польща визнавала право України на незалежне державне існування та визнавала уряд УНР на чолі із С. Петлюрою. Кордони між обома державами мали проходити майже по тій лінії, яка існувала пізніше між Польщею і радянською Україною (тобто по річці Збруч). Обидва уряди брали на себе зобов'язання забезпечувати національно-культурні права — Польща українцям і Україна полякам...»*

С. Петлюра видав відозву до українського народу, в якій наголошувалося*: «Три роки, український народе, боровся ти сам, забутий усіма народами світу <...> Польський народ в особі свого начальника Юзефа Пілсудського і в особі свого уряду вшанував Твою державну незалежність <...> Польська республіка ввійшла на шлях подання реальної допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московським більшовизмом, даючи можливість формуванню у себе відділів української армії. Ця армія йде боротися з ворогами України <...> Сьогодні ця армія бореться вже не сама, а разом з польською армією проти більшовиків, що загрожують свободі також і польського народу...»*

Ю. Пілсудський також видав відозву до українського народу, в якій запевняв, що польське військо йде в Україну задля того, щоб допомогти її народу у боротьбі за державну самостійність: *«Я вірю, що український народ напружить всі свої сили, щоб за допомоги Речі Посполитої виборoти собі волю й забезпечити своїм землям своєї Батьківщини щастя і добробут...»*

Ці заяви обох державних керівників могли з'явитися поворотним пунктом у відносинах між українцями та поляками.

26 квітня 1920 р. об'єднані армії обох держав розпочали наступ на більшовиків під гаслом **«*За нашу і вашу свободу*».** Це був, безперечно, історичний факт, оскільки два здавна ворожих народи знайшли спільну мову і об'єдналися проти спільного ворога.

3-я польська армія разом з українськими частинами вщент розбила 7-у більшовицьку армію і 7 травня зайняла Київ.

Щоб стримати грізний наступ об'єднаних польсько-українських військ, більшовицьке командування кинуло проти них 1-у кінну армію Будьонного. На початку червня 1920 р. почалися сильні атаки червоних на Київському напрямі. Червоні після тижня запеклих боїв прорвали фронт і вдерлися у тил 3-ї польської армії. Це змусило об'єднані польсько-українські сили залишити Київ і відійти на захід. Українські частини, які вже мали неабиякий досвід боротьби з більшовиками, проявили стійкість, проте стримати більшовиків забракло сил. Тільки вирішальна битва під Варшавою, яка відбулася 15 вересня 1920 р., примусила останніх відступити.

18 жовтня 1920 р. більшовики запропонували полякам перемир'я. Згодившись на нього, поляки віроломно порушили Варшавську угоду з українцями. Однак уряд УНР вважав, що це його не стосується, і українці продовжували вести боротьбу проти більшовиків наодинці.

Це була крапка.

Українці вже нікому не були потрібні. Вони ледве стримували фронт, що вигинався під ударами червоних військ. 19 листопада 1920 р. командувач армією УНР генерал Омелянович-Павленко закликав усіх боєздатних приїжджати на передову. Через два дні ледь живі українські підрозділи, які утримували плацдарм під м. Волочиськ, були розсіяні червоною кіннотою, а через чотири місяці Польща визнала Українську Соціалістичну Радянську Республіку, розірвавши стосунки з українськими союзниками.

Незважаючи на зраду союзника, українці продовжили боротьбу з червоними самотужки, створюючи повстанські загони для цієї боротьби. Сили цих повстанських загонів доходили до 40 тис. чоловік. Вони діяли переважно на Поділлі, Київщині, Катеринославщині, Полтавщині. Деякі загони діяли проти радянської влади аж до 1926 р.

Регулярні дії армії УНР були приречені з укладенням договору в Ризі 18 березня 1921 р., згідно з яким Польща визнавала український радянський уряд. Отже, для уряду УНР не було більше місця, а армія УНР змушена була добровільно роззброїтись і перейти до стану інтернованих.

УНР та УГА командували визначні українські полководці: полковник П. Болбачан — командир Запорізького корпусу УНР; отаман Палій — командир Сірожупанної дивізії УНР; Є. Коновалець — командир корпусу Січових стрільців; отаман Зелений — командир дивізії УНР; отаман Струк — командир дивізії УНР; полковник В. Тютюнник — помічник начальника штабу армії УНР; полковник В. Кедровський — державний інспектор армії УНР; генерал УНР М. Капустянський; генерал О. Удовиченко — командир 3-ї Залізної дивізії армії УНР; генерал Н. Никонів — начальник штабу Волинської дивізії УНР; генерал О. Загродський — командир Волинської дивізії армії УНР; генерал М. Безручко, — командир 6-ї стрілецької дивізії армії УНР; генерал В. Сальський — військовий міністр УНР; генерал Ю. Тютюнник — начальник повстансько-партизанського штабу, командувач Української Повстанської армії; полковник М. Палій-Сидорянський; генерал А. Гулий-Гуленко.

Свою боротьбу за незалежність українці програли.

Згідно з рішенням від 25 червня 1919 р. Вищої ради Версальської конференції Польща отримала повноваження на окупацію всієї Галичини та заведення цивільної адміністрації на окупованій території із застереженням, що вона забезпечить автономію цієї території, а також політичну, релігійну та особисту свободу населення. Це рішення було підтверджене Радою послів Антанти 1923 р.

Однак у таборах інтернованих українські вояки продовжували сподіватись на зміну ситуації. Уряд УНР вирішив направити в Україну три бойові групи. На чолі найчисельнішої з них було призначено генерала Ю. Тютюнника. Група мала з'єднатися з повстанцями в Україні та підняти загальне повстання проти більшовиків. 4 листопада 1921 р. почався другий Зимовий похід — без відповідного озброєння та спорядження, що однак, не зменшувало ентузіазму українських вояків. Перейшовши польсько-радянський кордон, ці групи легко знищили дрібні більшовицькі частини. Однак проти них негайно було вислано кінну дивізію Котовського, яка оточила і розбила їх. 359 полонених більшовики засудили на смерть і розстріляли їх під містечком Базар 21 листопада 1921 р.

Так закінчився героїчний порив українців, які залишились вірні ідеї національного визволення. Дивлячись у дула більшовицьких кулеметів, вони з піднятими головами до останньої миті співали національний гімн — *«Ще не вмерла Україна»*, допоки кулеметний вогонь не перервав їх спів…

Україна стрімко рухалася назад, в братні обійми тепер вже радянської Росії. Під контролем більшовиків була більша частина української території. ЗУНР вже давно перестала існувати, знищена спільними зусиллями молодої Польської республіки та Європи. На півдні у Криму ворушилось недобите біле військо барона Врангеля. Отримавши повний контроль над Україною, більшовики миттєво розправились зі своїми недавніми партнерами по спільній боротьбі за щастя трудового народу, *«або ти з нами, або ти проти нас».* Українським комуністам-боротьбистам запропонували злитися з більшовиками. Українських есерів і анархістів ліквідувала ЧК.

Що стосується так званих українських комуністів, то як самостійна партія КП(б)У проіснувала лише з квітня 1918 р., тобто від Таганрозької конференції, до липня 1918 р., коли була прийнята резолюція про підпорядкування її РКП(б). Це підтвердив III з'їзд КП(б)У, який відбувся на початку березня 1919 р. в Харкові. На цьому з'їзді представник РКП(б) Свердлов вимагав ліквідації обласних комітетів КП(б)У і проголосив її саму обласною організацією РКП(б), хоч і зі своїм власним Центральним комітетом.

Залежний статус КП(б)У був затверджений VIII з'їздом РКП(б), що пройшов у Москві 18-23 березня. В резолюції з'їзду наголошувалося на необхідності існування *«єдиної централізованої комуністичної партії... Всі рішення РКП(б) та її керуючих установ є обов'язковими до виконання для всіх відділів партії незалежно від їх національного складу».* Відтак Україна ставала колонією Росії.

Розвалені промисловість і сільське господарство волали про порятунок. Більшовики швидко знайшли вихід. Вони не стали засмічувати собі голову тонкощами економічних розрахунків, просто створили українську радянську трудову армію на чолі з неперевершеним організатором підневільної праці Й. Сталіним. Більш боєздатні частини відправляли на фронт, а менш боєздатні озброювали кирками та лопатами і кидали в атаку трудову. Нова влада запровадила загальну трудову повинність. Якщо ти чоловік, і тобі не менше 18 років, і не більше 45 років — твоє місце на відбудові, а щоб не було трудового дезертирства запровадили революційні трибунали, які забагато часу на свою клієнтуру не витрачали.

Такі жорстокі заходи покращили стан промисловості, а безцеремонне вилучення у селян продуктів забезпечило більшовиків від насування голоду, на повну діяли так звані продовольчі загони, які нападали на села і викачували всі продукти і худобу, горіли хати, розстрілювали «саботажників», у революційні міста везли з сіл продуктові «лишки».

Такого нахабства українські селяни терпіти не могли, а тому вкотре повстають, оскільки давно вже минули часи, коли більшовики скуповували хліб, нехай і за заниженими цінами, тепер його просто забирають, і за це їм, більшовикам, українські повстанці «ріжуть горлянки».

Уряд радянської України приймає інструкцію про боротьбу з бандитизмом, яка наказувала брати заручників за ворожість до радянської влади. За допомогу повстанцям передбачалось покарання, аж до повного знищення села.

Відомий письменник Короленко писав 6 липня 1920 р. Голові уряду радянської України таке: *«Навіть при царській владі соромились страчувати дітей, та ще й в адміністративному порядку, без суду. Нині в Українській республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру побутового явища...»*

Розглядаючи загальні причини поразки українців, слід розрізняти внутрішні та зовнішні чинники, а також становище східних і західних українців.

Із точки зору внутрішніх чинників:

1. Головна дилема українців, і насамперед східних, полягала в тому, що вони розпочали створювати державу, не завершивши формування нації — відставання й нерозвинутість процесу національного будівництва були наслідком гніту царату й слабкості соціальної бази, на яку спиралося формування нації. З усіх соціальних груп і класів найбільш діяльнішою в національному русі та зусиллях у будівництві держави виявила себе інтелігенція. Однак вона складала мізерний відсоток українського населення, і тільки невелика її частина підтримувала українську справу. Для багатьох її представників, однаково тісно пов'язаних з українською та російською культурою, було психологічно важко розірвати зв'язки з Росією. Цим пояснюється їхня нерішучість у питанні про незалежність, а отже схиляння до автономії чи федералізму.

2. Нездатність українським урядом вирішити питання, яка мета важливіша: соціальні зміни чи національне визволення? Найголовніший прорахунок — втрата часу, адже від лютневої революції 1917 р. до проголошення Четвертого універсалу Центральної Ради про незалежність України в мітингах пройшов цілий рік.

3. Нездатність Центральної Ради створити боєздатну українську армію (нерозуміння її ролі як складової незалежної держави) та дієвий адміністративний апарат, що забезпечувало б можливість зв'язків з губерніями та селом. Тут міг би згодитись позитивний досвід армійського та державного будівництва ЗУНР, однак він не був використаний.

3. На роль вождів українська революція висунула ідеалістичних, патріотично настроєних, але недосвідчених інтелігентів. Ситуацію міг урятувати стан, за якого Є. Коновальцю у січні 1918 р. були б передані диктаторські повноваження, і він, спираючись на корпус Січових стрільців, зміг би покращити ситуацію. У Польщі подібні повноваження були передані Ю. Пілсудському, і той виправдав надії поляків.

4. Сподівання української влади на те, що безпеку держави можуть забезпечити органи міліції; її романтизм, наївна віра в дружелюбність більшовицької Росії.

5. Грамотна та рішуча діяльність більшовиків, зцементованих однією метою та партійною дисципліною по захопленню влади в Україні;

6. Неспроможність українського уряду масово залучити українське селянство до ідеї та справи боротьби за створення незалежної держави; тут далися взнаки їх неосвіченість та політична незрілість проти більшовицької агітації. Лише під кінець громадянської війни селяни стали схилятися до ідеї незалежності України, але на той момент найкраща можливість завоювання незалежності була втрачена.

7. Слабкість соціальної бази українського визвольного руху 1917-1920 рр.: українська влада не могла повною мірою розраховувати на робітників, дрібну буржуазію, чиновництво, службовців, технічний персонал, стару армію.

Із точки зору зовнішніх чинників:

1. Шлях до незалежності західних українців, що за силою національного руху не поступався іншим східноєвропейським народам, які завоювали незалежність, припинили поляки, що були переважаючою силою у цьому регіоні, а також Румуни; шлях до незалежності східних українців перетяла більшовицька Росія, червоні керівники якої вважали багаті українські землі своїми.

2. Ворогами українців були й білі, що прагнули відродити імперію, а тому, щоб перемогти таких ворогів потрібно було більше сил, ніж могли зібрати українські національні рухи, що тільки народжувалися.

3. Відсутність допомоги українцям з боку Антанти через незнання об'єктивного становища в Україні, ефективна пропаганда проти українців поляків і білих, зносини Центральної Ради з німцями, ліві настрої Директорії.

Однак поряд із втратами революція і громадянська війна принесли українцям і здобутки:

1. В Україні зник старий лад. Селянин отримав землю, хоч як показали подальші дії на короткий час; з'явився свій уряд, хоч і залежний від більшовицької Москви.

2. Національна свідомість, що раніше була притаманна обмеженій частині інтелігенції, поширилася на всі верстви українського суспільства.

3. Український селянин, що продемонстрував здатність боротися за свої інтереси, здобув упевненість у власних — поява українських урядів привчала селян вважати себе українцями. Тому за чотири роки процес національного будівництва зробив великий крок уперед. У цьому розумінні події 1917-1921 рр. були революцією не лише соціально-економічною, а й національною.

У 1922 р. був підписаний договір про утворення СРСР. Це були перші кроки по формальному відтворенню імперії. Фактично вона вже існувала. Представники національних компартій, міцно всівшись в урядові крісла, слухняно виконували вказівки комуністів з Москви. Зцементовані залізною дисципліною у центрі імперії та периферії стояли червоні легіони, додушуючи залишки селянських повстань, які називались «куркульськими» чи «контрреволюційними».

Українська держава начебто існувала. Вона називалась Українська Соціалістична Радянська Республіка, мала свої кордони і свій уряд. Та це була державність із зашморгом на шиї.

Україна, як і триста років назад, виявилася розколотою на лівий і правий береги Дніпра. Десятки тисяч свідомих і несвідомих учасників цієї війни загинули, а перед тими, кому пощастило вижити, стояв вибір: тихо доживати за кордоном, продовжувати боротьбу чи догідливо прислуговувати новій владі, потай проклинаючи її.

Відтак Друга війна за державність була українцями програна…

Голова Центральної Ради Микола Грушевський визнав радянську владу і був обраний академіком академії наук СРСР та радянської України, у 30-ті роки був висланий з України і помер у Москві, похований у Києві.

Член Центральної Ради Микола Винниченко визнав радянську владу і був призначений заступником Голови Раднаркому радянської України, пізніше емігрував, помер і похований у Франції.

Член Центральної Ради Всеволод Голубович визнав радянську владу і керував відділом Вищої ради народного господарства радянської України, у 30-ті роки репресований.

Член делегації Центральної Ради в Бресті Микола Любинський визнав радянську владу і працював співробітником інституту наукової мови Академії наук радянської України, у 30-ті роки репресований.

Член делегації Центральної Ради в Бресті Микола Левитський визнав радянську владу і працював старшим економістом об'єднання «Сталь» у Харкові, у 30-ті роки репресований…

У 1923 р. Антанта дозволила Польщі приєднати до себе всю територію Східної Галичини, а отже це була вже польська земля із польськими законами. Відтоді польська влада розпочала переслідування української інтелігенції та активних учасників діяльності ЗУНР.

«Коли нас переможуть, нічого нам чекати, ні перед, ні потім. Від нас і нашу славу відберуть, розтопчуть нашу чесноту і сміливість, оббрешуть перед наступними поколіннями і зроблять нас бандитами, заплюють неправдою нашу мету і наші очі». Так говорив командир українського партизанського загону Шахрай з роману Юрія Яновського «Чотири шаблі». Так і сталося згодом, коли боротьба за українську державність здавалося стихла і Україну завоювали більшовики.

Але боротьба українців продовжувалась, вже дуже скоро постала Українська військова організація, яка об'єднувала українських вояків УГА і УНР, що дали початок Організації українських націоналістів та легендарної Української повстанської армії. До лав борців стали нові Українські вояки.

4. Український інтегральний націоналізм

(Нація, національна ідея, М. Міхновський — основоположник українського націоналізму, націоналізм, Д. Донцов і український інтегральний націоналізм, суть інтегрального націоналізму, вкорінення інтегрального націоналізму в український ґрунт)

Нація — це спільнота людей, об'єднаних ідеєю спільного майбутнього. Нації, які не мають своєї державності у формі своєї національної держави, або відповідної автономії, не можуть мати гідного місця в світовій історії.

Нація — це комплексне складне поняття, яке охоплює всі сторони життя з пам'яттю про минуле, із проблемами сьогодення і мріями про майбутнє. Всі проблеми розвитку нації відбуваються у проблемах мови. Асиміляція нації й її розчинення в ядрі іншої, сильнішої нації, розпочинається саме з мовної асиміляції, а початок відродження, становлення нації теж розпочинається з відродження загальнодержавної мови.

Ідеологія — це мета, тобто мотивація й оцінка діяльності, елемент суспільної свідомості, формула поведінки, відповідальність, схема розподілу власності та влади, правила взаємодії громадян, влади й громадянського суспільства.

Українська національна ідея — є основою українського націоналізму, а також є наріжним каменем, основою історії України, головне спрямування якої полягає в завершенні формування української нації, визначенні мети свого окремішнього існування з поміж інших націй, створенні достойного добробуту та визначенні мети діяльності Української держави. Основними складовими української національної ідеї є: усталене громадянське суспільство, боєздатна армія, ефективна та відповідальна влада, сильна економіка, соціальна спрямованість влади, захист національних інтересів на міжнародній арені, професійна та боєздатна армія.

Національна ідея є глобальною, всеохоплюючою і реалізується через національні інтереси у внутрішній і зовнішній політиці держави.

Національна ідея — це стратегія розвитку держави, політична програма й економічна політика, це єдність духовності й моралі на основі менталітету народу.

Головна мета національної ідеї — постійне зростання добробуту нації, її оборони, забезпечення і збереження умов для розвитку майбутнього покоління на основі своєї державності, економічної самодостатності, культури, мови, духовності, освіченості.

Особливості й ознаки української нації, специфічні тільки для України природні ресурси і географічне положення, самодостатність зумовлюють те, що в Україні може бути тільки українська модель розвитку, звісно, враховуючи досвід інших держав.

Микола Міхновський — український політичний та громадський діяч, правник, публіцист, основоположник українського націоналізму, ідеолог і лідер самостійної течії українського руху кінця XIX — початку XX ст., автор славнозвісної брошури «Самостійна Україна», один з організаторів українського війська, борець за незалежність України. Співзасновник першої політичної партії у Наддніпрянській Україні — Революційної Української Партії (РУП), лідер Української народної Партії, співорганізатор Української Демократичної хліборобської партії, член Братства самостійників.

Роль Миколи Міхновського у формуванні української національної незалежницької ідеї важко переоцінити. Він, закінчивши у 1895 р. Київський університет ім. Святого Володимира, обґрунтував історичну закономірність створення незалежної національної Української держави, ідеологічною основою якої має бути український націоналізм. Саме тому М. Міхновського слід вважати основоположником українського націоналізму. При житті його погляди розділяла лише жменька однодумців. Після смерті М. Міхновського його ім'я трималось радянською владою засекреченим від багатьох поколінь українців, яким він присвятив усе своє життя. На думку дослідників, особистість ідеолога державної незалежності України Миколи Міхновського одна з самих трагічних в нашій історії. Його погляди та ідеї на тему незалежності України висловлені століття тому є актуальними й до сьогодні.

Микола Міхновський народився 31 березня 1873 р. в с. Турівка Полтавської губернії у сім'ї священника. Його батько був національно свідомою людиною, нащадком старих козацьких та священицьких родів і свої проповіді перед односельчанами вів лише українською мовою. З дитинства Микола Міхновський виховувався на Шевченковому «Кобзарі» та творах Котляревського. Після закінчення Прилуцької гімназії Міхновський вступив до Київського університету Святого Володимира на юридичний факультет.

Ще навчаючись на першому курсі університету він сформулював для себе головне завдання свого життя — боротись за державну незалежність Української нації. Одним із рішучих кроків до самостійництва стало засноване Миколою та його друзями «Братство Тарасівців», світоглядні концепції якого звучали досить радикально: «Своя Самостійна Українська Держава»; «Без своєї національної держави

ніяка нація не може вільно жити і вільно розвиватися»; «Не досить культурної праці старших поколінь, треба перейти до праці активної, політичної». Він створив ідеологічну платформу Братства, назвавши її «Credo молодого українця», що було за своєю суттю першим програмним твором, в якому було закладено політичну мету українців того часу: «Нашому поколінню необхідно створити українську національну ідеологію для боротьби за визволення української нації і задля створення своєї держави. Ми боремося за незалежну, суверенну Україну, соборну, єдину і неділиму від Сану до Кубані, від Карпат до Кавказу, вільну серед вільних, без пана і хама», — так рішуче і однозначно окреслив 18-річний Микола Міхновський власну життєву мету.

Тобто коли на початку ХХ ст. окремі сучасники М. Міхновського несміливо говорили про необхідність надання Україні автономії, він твердо обстоював ідею повної незалежності України.

Братство тарасівців не змогло реалізувати ці ідеї, оскільки вже через два роки більшість його членів було заарештовано поліцією і заслано до Сибіру, але М. Міхновському вдалося уникнути арешту.

Він став біля першоджерел створення Революційної української партії не тільки з ідеєю незалежності України, а й помноженої на палке прагнення добитись свого на практиці, у тому числі з першим в історії України ХХ ст. закликом до збройної боротьби за незалежність.

Важливою подією в біографії М. Міхновського стала його видатна брошура «Незалежна Україна», в якій автор висловлював впевненість у тому, що «...тільки держава одноплеменного державного утворення може дати своїм членам нічим не обмежені можливості всестороннього духовного розвитку і досягнення найбільшого матеріального благополуччя».

Далі він писав: «Над нами висить чорний прапор, на якому написано: смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації!... всупереч розвитку подій ми підняли свій прапор, на якому написали: «Одна єдина, вільна, незалежна Україна від Карпатських гір аж до Кавказьких!» йшлося у творі, який вийшов з друку у Львові у 1900 р.

Революційна Українська Партія у своїй більшості не підтримала Міхновського, оскільки вона була розкладена російськими соціалістичними рухами, які оперуючи лозунгами всесвітнього пролетарського об'єднання і соціалістичної перебудови суспільства усього світу, відволікли увагу декількох поколінь українців від питань національно-державного будівництва.

Сучасні історики називають «Незалежну Україну» першою декларацією українського націоналізму на початку ХХ ст.

М. Міхновський більше ніж сто років тому надав поняттям «націоналіст» і «націоналізм», «інтегрований націоналізм» всеохоплюючого характеру. «Нація — перед усім», «Україна — українська, соборна понад усе».

Ідеологічні праці М. Міхновського є не тільки історичним пам'ятником. Його ідеї співзвучні з нашим часом, коли на терезах нашої історії знову стоїть дилема: бути чи не бути Україні єдиною, соборною, незалежною, самостійною.

У те, що загальноросійська соціалістична революція звільнить Україну він не вірив.

Надією М. Міхновського після його розриву з РУП стала заснована ним у 1902 р. націоналістична українська народна партія, що сповідувала незалежницькі націоналістичні ідеї. Своєрідний маніфест нової партії — «Десять заповідей УНП» під авторством Міхновського стали самими відвертими і «гострими» зразками самостійницької літератури за всю українську історію, стали свого роду Біблією українського руху за незалежність.

М. Міхновський прагнув того, щоб його почули і зрозуміли широкі народні маси, щоб народ повірив у незалежну Україну. Тому він постійно повторював: «Одна, єдина, неділима від Карпат до Кавказу Нелалежна, Вільна, Демократична Україна, Республіка робочого люду — це є всеукраїнським ідеалом. Кожна українська дитина

повинна розуміти, що вона прийшла у цей світ для того, щоб здійснити цей ідеал. Поважай тих, хто любить рідний край, ненавидь його ворогів, з презирством стався до перевертнів-відступників і добре буде усьому Твоєму народові і Тобі. Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародних інтересів» — йдеться у цих Заповідях.

Свої ідеї він доносив у Придніпровському журналі «Хлібороб», «Слобожанщина», «Запоріжжя», «Сніп», «Самостійна Україна». Видав книгу «Справа української інтелігенції».

Працюючи адвокатом М. Міхновський виступив захисником на багатьох судових процесах 1905 р., особливо коли уряд, порушуючи основи права і справедливості, використовував суд як знаряддя помсти. При цьому він завжди підкреслював «українські національні інтереси».

Розроблений М. Міхновським конституційний проект «Основний закон самостійної України — Спілки народу українського», і репрезентований ним у 1905 р., передбачав перетворення України у демократичну державу з республіканською формою правління.

За цим проектом передбачалося закріпити широке коло загальновизнаних прав і свобод людини, наявність національного парламенту та органів місцевого самоврядування. Формування цих органів мало відбуватися шляхом вільних виборів на визначений конституцією термін. Конституція закріплювала права на особисту недоторканність, об'єднання в організації, гарантувала таємницю листування, свободу особистого життя, право на судовий захист від неправомірних дій чиновників, недоторканність житла, свободу совісті і віросповідання, науки та освіти, свободу слова, зокрема й друкованого.

Після лютневої революції 1917 р., яка скасувала монархію в Росії, розпочалися активні процеси розбудови української держави. М. Міхновський писав: «наступним етапом у розповсюдженні ідей незалежності України М. Міхновський вважав у необхідності створення своєї власної української армії — створювати власну військову силу усіма способами. Необхідно розвинути бурхливу агітацію у військах — на фронті, та у підпіллі. Ми повинні вимагати від командування того, щоб були сформовані окремі національні військові частини українців. У разі, якщо з його боку буде опір, а він обов'язково буде — будемо створювати українські військові частини самі, нікого не питаючи».

Центральна Рада не сприйняла ідею українізації армії. Створені за ініціативою Міхновського перші українські військові частини — полк ім. Богдана Хмельницького і полк ім. гетьмана Полуботка — не були визнані правомочними. А молоді українські військові командири — справжні українські патріоти, які виїхали у свої частини, щоб створювати з них українські сотні і курені, дуже часто пропадали безслідно.

М. Міхновський вважав, що справжньою нашою національною трагедією було відсутність бажання в діячів Центральної Ради створювати українську військову силу. Її боялись і усякими способами чинили спротив її зародженню.

Спроби М. Міхновського організувати національний рух, у тому числі й серед військових, зустріли жорсткий опір з боку Грушевського, Винниченка та Петлюри.

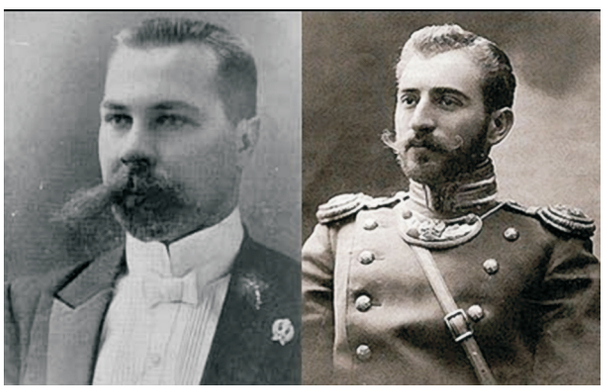
М. Міхновський не міг з цим погодитись, а тому вирішив взяти ситуацію в свої руки. Один із створених за його безпосередньою участю полків (полк ім. гетьмана Полуботка) у червні 1917 р. мав захопити владу в Києві, відсторонити від влади Центральну Раду і проголосити повну незалежність від Росії Української держави. Після цього передбачалось приступити до енергійного державного будівництва та швидкої і дієвої розбудови української національної армії. Однак виступ не вдався, полуботківців відправили на Південно-Західний фронт, де вони змушені воювати за чужі інтереси, інтереси конаючої колишньої Російської імперії.

Керівництво Центральної Ради М. Міхновського також відправляє на фронт.

Після гетьманського перевороту, що відбувся у квітні 1918 р., кандидатуру М. Міхновського було запропоновано П. Скоропадському як главу українського уряду, але гетьман відмовив, запропонувавши йому посаду «бунчужного товариша» (свого особистого радника), від якої М. Міхновський відмовився.

Слід констатувати, що М. Міхновського боялась будь-яка влада, що розривала Україну на шматки. Людина з твердим характером, залізною і непохитною волею, він виявився дуже незручним і небезпечним опонентом для багатьох очільників української влади, адже був здатен надихати.

Також М. Міхновський був і політиком, який розумів політичну дійсність. Владу Директорії він вважав справжньою трагедією для України, а тому розробив детальний план її повалення. З цією метою М. Міхновський особисто виїхав у Кременчук до полковника Петра Болбочана з пропозицією поповнити ряди військового Запорізького корпусу за рахунок добровольців-селян і виступити, як він говорив, проти «принизливої української влади». П. Болбочан погодився.

Микола Міхновський і Петро Болбочан

Уже на наступний день після приїзду М. Міхновського П. Болбачана за наказом С. Петлюри було заарештовано, а згодом — розстріляно. М. Міхновський захворів важкою формою тифу.

Після захоплення міста більшовиками М. Міхновського було кинуто до в'язниці. Згодом за допомогою місцевої адвокатури і національно налаштованої місцевої української інтелігенції Міхновському вдалося звільнитись з в'язниці та виїхати на Херсонщину, а потім — на Кубань. Там він викладав у педагогічному технікумі, глибоко переживаючи крах своїх ідей.

У 1921 р. М. Міхновський повернувся до Києва. Тут він побачив ворожі до українства багаточисленні антиукраїнські елементи і своїх «обивателів-малоросів», які скептично байдуже ставились до національних прагнень українського народу.

М. Міхновський, бачучи відсутність підтримки своїх ідей у широких верств українства, спочатку хотів емігрувати. 3 травня 1924 р. він трагічно загинув, зіткнувшись перед цим з більшовицькими репресіями та катуванням.

Ідеї, які взяли на озброєння Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія, були реалізовані, хоча і не повністю, коли постала незалежна Українська держава. Самого М. Міхновського було поховано на Байковому кладовищі у Києві. Щороку 3 травня тут правлять церковну службу за упокой душі великого українця, чиє серце палало любов'ю до свого народу, якому присвятив усе своє життя.

Дмитро Донців (Донцов)

Поразка українського національного руху за незалежність початку XX століття не спинила боротьби українців. У міжвоєнний період з'явився якісно новий різновид українського націоналізму, що називався інтегральним націоналізмом. Його поява пояснюється тим, що багато українських політиків змушені були обирати між націоналістичними і соціалістичними цілями. В Україні інтегральний націоналізм веде свій родовід із невдач саме цього періоду української історії. Переконані, що демократичні і соціалістичні ідеї та підходи сприяють міжпартійній ворожнечі, неефективному керівництву, розходженні в цілях, відсутності чіткої спрямованості, що в сумі призводить до поразки, молоді ветерани війни за незалежність відкинули старі ідеї та ідеологію. Натомість вони закликали до створення нового типу українця, беззастережно відданого нації та справі незалежної державності. Найенергійніше висловлював ці погляди Дмитро Донців —

емігрант із Східної України й колишній соціаліст, який став головним ідеологом українського інтегрального націоналізму після Першої світової війни.

Найважливіша праця Донцова, яка більше ніж будь-яка інша формувала світогляд молоді Західної України, з'явилась у 1925 році під назвою «Націоналізм». У ній автор засуджує те, що він називає туманними фразами всесвітнього братерства чи спільності інтересів селянсько-робітничих мас усієї Росії, які врешті-решт призвели до катастрофи визвольних змагань 1917-1920 рр. XX століття.

Український інтегральний націоналізм не спирався на ретельно обґрунтовану систему ідей. Він скоріше ґрунтувався на ряді ключових понять, основна мета яких полягала не в тлумаченні дійсності, а у спонуканні людини до дії. Донців стверджував, що нація — це абсолютна цінність, і немає вищої мети, ніж здобуття незалежної держави. Оскільки політика — це по суті «дарвіністська» боротьба народів за виживання, то конфлікти між ними неминучі. З цього випливало, що мета виправдовує засоби, що сила волі панує над розумом, що краще діяти, ніж споглядати. Культивувався культ боротьби, самопожертви та національного героїзму міфологізувалася українська історія.

Інтегральний український націоналізм сповідував колективізм, що ставив націю над індивідуумом. Водночас він закликав своїх прибічників бути сильними особистостями ні перед чим не спинятись для досягнення тих чи інших цілей у боротьбі. Одна з них зводилася до того, щоб змусити народ діяти як одне об'єднане ціле, а не як різні партії, групи, класи. Звідси і всеохоплююча природа цього руху, який особливого значення надавав соборності (національній єдності), відкидав регіоналізм,прагнув контролювати всі прояви діяльності суспільства. Інтегральні націоналісти закликали пробиватися у всі закутки і царини суспільного життя, у всі державні і громадські установи, товариства, групи, місто, село, у кожну родину. Переконані, що знають єдиний шлях досягнення національної незалежності, інтегральні націоналісти були готові воювати з кожним, хто стане їм на заваді.

Політична система майбутньої держави засновувалася на владі однієї націоналістичної партії, серцевину якої складали випробувані борці й кращі люди. На чолі руху стояв верховний керівник, або вождь, котрий мав безумовну і необмежену владу.

Замість цих оманливих гасел Донців палко пропагує український націоналізм, який вважає витвором українського духу, української традиції.

Саме українська молодь — учні вищих, середніх шкіл та студенти університетів, начитавшись Донцова і підпільної літератури УВО, у 1926 році створили Союз української націоналістичної молоді. Відділи цієї організації досить швидко постали у багатьох містах Західної України. Тобто за короткий проміжок часу у Західній Україні витворився певний тип молодого ідейного націоналіста. Людини, яка своєю працею, прикладом і відданістю прагнула служити своєму народові.

Українська молодь за кордоном також почала самоорганізовуватися. У Галичині діяла «Група національної української молоді», а у Чехословаччині націоналістичні осередки об'єдналися, утворивши 12 листопада 1925 року «Легію українських націоналістів». 12 липня 1927 року ці організації об'єднались створивши Союз організацій українських націоналістів, його головою було обрано Миколу Сціборського.

Можна говорити про те, що український інтегральний націоналізм містив елементи фашизму й тоталітаризму. Це є цілком логічним, адже в 20-х роках ці тенденції поширились в усій Європі. Вони справляли значний вплив (це особливо стосується італійського фашизму) й на країни Східної Європи. Але якщо «західний» фашизм розвивався у промисловому оточенні, то український інтегральний націоналізм ближче стояв до таких право радикальних рухів східноєвропейських аграрних суспільств, як «Залізна гвардія» в Румунії, «Усташі» в Хорватії, «Стріла і хрест» в Угорщині та аналогічних рухів у Польщі та Словаччині. Врешті-решт український інтегральний націоналізм мав незалежне походження і його коріння містилося у власному суспільстві. Спостерігаючи трагічну долю українців під польською та радянською владою, втративши віру в традиційні легальні методи, розчаровані

західними демократіями, які ігнорували заклики українців про допомогу й самі загрузли у кризу, українські інтегральні націоналісти вважали, що їм нічого чекати від існуючого стану речей, й тому необхідно вдатися до радикальних заходів, аби змінити його. У зв'язку із цим, націоналізм не може бути витвором якоїсь однієї соціальної верстви. Він є виверженням із самих надр народу і задовольняє одну із найважливіших його потреб — потребу національної самопошани.

У перші два десятиліття незалежності національна ідея насправді «не спрацювала» не тому, що вона неактуальна, а тому, що її так звана українська еліта відкинула, надавши пріоритет чужим національним інтересам на терені України. Виконавцями є всі, хто підтримав реформи заради реформ, реформи без мети.

Єдиною ідеологією в Україні може бути лише національна ідея — як основа злагоди, єднання і цілеспрямованої діяльності суспільства в інтересах кожного її члена і майбутніх поколінь. Національна ідея може бути реалізована тільки українськими патріотами: фахівцями, політичними лідерами та лідерами країни.

Національна ідея може відіграти виключно важливу роль для ідеології в перехідний період, на етапі трансформації суспільства відповідно до моделі розвинених країни. Водночас вона стає на перешкоді як на шляху до державного соціалізму, так і на шляху до олігархічного капіталізму.

Тому прибічники цих крайнощів розвитку суспільства ставляться до неї в кращому разі неприхильно, а в гіршому — відкидають її цілковито.

5. Українська Військова Організація (УВО) та Організація Українських Націоналістів (ОУН)

(Створення УВО, тактика і боротьба УВО, створення ОУН, настанови ОУН, тактика і боротьба ОУН, співпраця із ситуативним західним «союзником»)

Збройна боротьба Українського народу за державність у 1917-1923 рр. не увінчалася бажаним успіхом. Українська армія змушена була під тиском переважаючих ворожих сил віддати супротивнику українську землю та відступити поза межі України. У зв'язку з цим центральні та східні українські землі окупувала більшо-вицька Росія, західні українські землі (Галичину, Волинь, Полісся, Перемишльщину, Холмщину та Підляшшя) окупувала Польща, Буковину і Бесарабію захопила Руму-нія, а Закарпаття приєднала до себе Чехословаччина.

З нашої історії.

Для продовження визвольної боротьби Україна потребувала насамперед військових сил. Тому розформовані Січові Стрільці стараються зберегти організовані форми, щоб могти у відповідний момент відновити існування військової формації. Стрілецька Рада діє й під час інтернування і під час виходу інтернованих на волю, та зв'язок між вояками все ж таки був послаблений.

З огляду на це, у липні 1920 р. у Празі відбулось останнє засідання Стрілецької Ради, на якому було ухвалено рішення її розпустити та розпочати діяльність у нових організаційних формах. Такою новою формацією стала УВО, яка була утворена у липні 1920 р. Спочатку організаційні структури УВО організовувалися більш стихійно. Остаточне організаційне оформлення на західноукраїнських землях проведено весною 1921 р. після приїзду туди полковника Є. Коновальця, який почав особисто керувати організаційною працею УВО. Прибувши до Краю весною 1921 р. він скликав таємні сходини ста колишніх старшин і повідомив їм тодішню політичну ситуацію, про завдання нової підпільно-революційної організації:

УВО повинна стояти у своїй політичній діяльності на націоналістичних позиціях, боротися з усякими проявами русофільства й полонофільства, перестерігати український народ перед надмірним оптимізмом щодо можливостей успіху дипломатичних акцій уряду ЗУНР;

готуватися до затяжного періоду польської окупації, акумулювати до організації всі сили народу в усіх ділянках його життя;

звернути особливу увагу на молодь, жіноцтво, селянство й робітництво, енергійно протиставлятися ворожим українській ідеї гаслам, пропагувати ідеї соборності, національного активізму та віри у власні сили.

Під організаційним оглядом усі західноукраїнські землі було поділено на чотири округи на правах самостійних «корпусів». Ядром організації стали загартовані в боях недавні старшини та стрільці українських армій, а в подальшому наплив до Організації мали забезпечити студентська, робітнича та селянська молодь. Цілістю діяльності УВО має керувати її Начальна Команда.

Відповідно до програмних документів УВО: «УВО є революційною організацією, основним завданням якої є пропаганда загального революційного зриву Українського народу, метою якого є створення власної національної самостійної об'єднаної Держави» .

Головним обов'язком Організації є налаштування цього революційного зриву проти польського окупанта. УВО треба мати готовий, відпрацьований на всі випадки план. Також необхідно підготувати чисельні кадри людей, що були б здатні одразу охопити повсталі маси, їх організувати й повести національну революцію до переможного кінця.

УВО вважає себе носієм і спадкоємцем заповітів Великої Української Армії, не може й не сміє допустити того, щоб грядущі події застали український народ непідготовленим, як це мало місце у 1917-1920 роках.

Як засіб боротьби з окупантами, УВО приймає протитерор, вважаючи його успішним у пропаганді визвольної справи серед своїх і чужих. Однак цим засобом Організація користуватиметься якнайобережніше і тільки у виключних випадках. Протитерор піднімає людську гідність у всіх принижених і поневолених, він показує, що не можна придушити потяг до свободи народа. Каральні акції проти провідних осіб ворожої держави, проти чільних представників окупаційної системи підривають самовпевненість окупанта та авторитет окупаційної влади. Такий стан не дозволяє ворогові закріплювати систему поневолення, а серед поневоленого народу скріплює дух спротиву й віру у власні сили, піднімає почуття гідності.

УВО розвинула на терені Західної України широку революційну діяльність. Метою було мобілізувати українські маси до підтримання воєнної готовності проти чужої влади. Передусім УВО закликала українців відмовитись визнати польську окупацію законною, а польську державу — сувереном тимчасово окупованих нею українських земель. У зв'язку з цим з ініціативи УВО були проведені такі масові акції:

Бойкот присяги українців, які працювали у польських урядових установах на вірність польській державі.

Бойкот загального перепису населення Західної України як загальної частини польської держави в листопаді 1921 р.

Бойкот виборів до польського сейму в листопаді 1922 р., оскільки участь українського населення і вислання українських представників до польського парламенту були б козирем для польської пропаганди, яка б твердила, що населення Західної України примирилося з його належністю до польської держави.

Бойкот набору до польського війська, що почався у грудні 1922 р.

До усіх цих акцій пасивного спротиву УВО залучила все українське громадянство, поширювала заяви уряду ЗУНР, даючи ініціативу на місцях і залишаючи за собою загальне керівництво.

Першим голосним актом індивідуального терору УВО був револьверний атентат на начальника польської держави маршала Й. Пілсудського, який приїхав з офіційним візитом до Львова, та на львівського воєводу Грабовського. Атентат виконав Степан-Федак «Смок». Постріли не поцілили у Пілсудського і тільки поранили Грабовського. Політичний процес проти атентатника відбився голосним відгомоном не тільки по всій Польщі, але й за її межами.

Іншим голосним актом індивідуального терору було вбивство членами УВО польського шкільного куратора Собінського, який особисто завзято заходився нищити українське шкільництво. Це був процес проти полонізації української молоді. Сабінського було вбито на вулиці Львова 19 жовтня 1926 р.

В голосному процесі, що відбувся у січні 1928 р., польський суд засудив як виконавців Івана Вербицького та Василя Атаманчука на кару смерті, замінивши її пізніше різними термінами ув'язнення. Разом з тим вони були невинними. Замах виконав Роман Шухевич разом з іншими бойовиком УВО — Богданом Підгайним.

Інші акти індивідуального терору були такими: вбивство поліцейського агента в Стрию, вбивство польського жандарма в Добростанах (біля Львова), ліквідація станиці польської поліції в с. Ферлігієві Рогатинського повіту. Були також замахи на президента польської держави Войцехівського та тернопільського воєводу.

Перша саботажна акція найпотужніше розвинулась влітку та восени 1922 р., коли діяльністю УВО на західноукраїнських землях керував безпосередньо сам полковник Є. Коновалець: біля Перемишля були знищені великі військові магазини та склади, на шляху Львів-Бібрка знищено залізничні рейки та телеграфні дроти, знищено дім жандармерії в Яворові, спалено поліційні будинки в Городку Ягайлонським, кинуто бомбу на поліційні установи в Угнові та Судовій Вишні тощо.

Водночас УВО провела саботажну акцію проти польських поміщиків, які сваволили в українських селах. Було здійснено біля 2300 підпалів фільварків та господарських будинків, що були власністю польських поміщиків і колоністів.

Окремою бойовою акцією був партизанський рейд, проведений у жовтні 1922 р. групою з 50 бойовиків під командуванням колишніх чотарів УГА Степана Мельничука і Павла Шеремети. Про цю подію українська емігрантська преса писала так:

«15-го жовтня появилась у Зборівському повіті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи і палячи до дорозі фільварки польських панів і колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію й жандармерію, перейшла повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів і Чортків. Одночасно появилась така група на Сокальщині і перейшла до Тернопільщини, третя така українська група виринула на Брідщині та Збаращині. Остання така група об'єдналась з першою. Ці групи, роздробившись по дорозі на малі гуртки, несподівано появились в різних українських місцевостях і ширять переполох між польськими зайдами. Представники польської влади у паніці тікають до міст. Повстанці роздають селянам забране у поляків майно та відозвами закликають їх вступати у повстанські ряди і бойкотувати вибори. Відділи польської піхоти і кінноти, а також жандарми рушили на українських повстанців з різних місць. У Бучацькому повіті дійшло до завзятих боїв, що закінчились втечею поляків. Польськими акціями проти повстанців керував комендант 12-ї дивізії в Тернополі».

Експропріаційні акти УВО набрали найширшого розміру у 1924-1926 рр.

Для подальшої цієї діяльності було створено спеціальну «Летючу бригаду», що складалася з вишколених бойовиків з різних місцевостей Західної України.

Крайова УВО мала технічно-організаційну допомогу від станиць УВО в Чехо-Словаччині, Німеччині та Литві, а також у США.

Для фінансування діяльності УВО було створено «Український бойовий комітет» під керівництвом Михайла Матчана.

За вісім років діяльності УВО здобула собі авторитет серед українців, вона постала як рух спротиву ворожій окупації, не маючи єдиної ідеологічно-політичної основи. В рядах УВО гуртувалися люди різних політичних поглядів, що бажали брати активну участь у боротьбі за визволення України. У той час в українському політичному житті існували різні погляди щодо подальшої програми і тактики української боротьби.

У 1920 р. група українських офіцерів підпільно заснувала у Празі Українську Військову Організацію (далі — УВО), що прагнула продовжити збройну боротьбу проти польської окупації. Її основу становили ветерани українських визвольних

змагань 1917-1920 рр. Очолював УВО полковник Євген Коновалець. Прекрасний організатор і тонкий політик Є. Коновалець швидко стає незаперечним лідером інтегральних націоналістів у міжвоєнний час.

На першому з'їзді представників українських військових організацій, який відбувся у Празі 31 серпня 1920 р. були ухвалені відповідні постанови, де зазначалось, що завдання УВО полягає у побудові української самостійної соборної держави.

Так був кинутий заклик до активної праці на українських землях.

Відділ пропаганди УВО видав інформаційну брошуру про завдання організації. Головним серед них було названо підготовку до загальнонаціонального повстання українського народу проти окупантів, а також, щоб за допомогою бойових акцій та пропаганди не дати закріпитися окупаційній владі.

Із цією метою УВО планувала впливати на настрої народних мас та ширити дух непримиренності до загарбників.

Одночасно з діяльністю УВО в Західній Україні з'явилося багато молодіжних гуртків, що своєю ідеологічною платформою обрали український націоналізм.

Спочатку УВО являла собою військову організацію з відповідною структурою командування. Вона таємно готувала демобілізованих ветеранів у Галичині та інтернованих солдатів у Чехословаччині до антипольського повстання, а також проводила операції, спрямовані на дестабілізацію польського окупаційного режиму.

Основними засобами своєї боротьби УВО обрала тактику індивідуального терору щодо представників окупаційної влади, нищення ворожого майна, дезорганізацію комунікацій та експропріацію.

Організація, що за приблизними даними налічувала 2 тис. членів, мала зв'язки як із східно-, так і з західноукраїнським еміграційними урядами та діставала таємну фінансову допомогу від західноукраїнських політичних партій.

Починаючи з того часу, УВО здійснює чимдалі більше виступів проти польської влади. Ці виступи психологічно мобілізували українську молодь, яка шукала власних способів включитися в національну боротьбу.

У 1923 році становище УВО різко змінилося, коли країни Антанти визнали законність польської влади. Багато західних українців почали сумніватись щодо доцільності продовження збройного опору. Через це з УВО вийшло багато її випробуваних членів.

Проте організація відмовилася змінити тактику збройних дій проти поляків, тим самим відштовхнувши від себе легально діючі партії, що відкидали тероризм. Переслідування з боку польської поліції змусили Є. Коновальця терміново покинути Галичину й заснувати штаб-квартиру за кордоном.

Криза, що охопила УВО внаслідок цих змін, спричинилася до серйозної переорієнтації. У Східній Галичині для поповнення своїх поріділих лав УВО стала вербувати гімназійну та університетську молодь.

УВО з метою створення розгалуженої мережі націоналістичних осередків установила контакти з багатьма студентськими групами, таких як «Українська націоналістична молодь» у Празі, «Легіон українських націоналістів» у Подебродах (Чехословаччина) та «Асоціація української націоналістичної молоді» у Львові.

У 1929 році після кількох підготовчих конференцій (перша — у Берліні у 1927 р., на якій прийнято рішення про злиття усіх націоналістичних організацій в одну, обрано провід українських націоналістів під керівництвом полковника Є. Коновальця, що мав діяти як координаційний центр для скликання конгресу українських націоналістів; друга — у Празі у1928 р., на якій прийнято рішення про передачу проводові українських націоналістів повноважень представляти всі українські націоналістичні формації як у краї, так і за кордоном, що означало існування націоналістичних організацій як єдиний утвір) представники УВО та студентських груп зустрілися у Відні й заснували Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

«Організація українських націоналістів — українська політична організація заснована у 1929 р. за ініціативою Євгена Коновальця. Програмна мета ОУН — створен-

ня незалежної Української держави та духовне відродження нації. Від початку організація будувалась на принципах суворої дисципліни, беззаперечного підпорядкування наказам керівництва, безжальної боротьби з ворогами України та ОУН. Головний шлях для досягнення програмної мети — всеукраїнське збройне повстання, а потім національна революція. Після вбивства Євгена Коновальця більшовицьким агентом у 1938 р. почалася боротьба між ветеранами організації, які займали керівні посади в Проводі ОУН і здебільшого знаходилися за кордоном і молодою генерацією — активістами національного руху в Західній Україні.

У 1940 р. Організація розкололася на два ворожі табори — радикальний, яким керував Степан Бандера, та поміркований, на чолі з Андрієм Мельником. Ці розбіжності мали тактичний характер. Головна мета — незалежність України — була спільною».

Більшу частину організації складала галицька молодь, а керівництво забезпечували з-за кордону Є. Коновалець та його соратники. Ця організація була утворена за результатами роботи конгресу ОУН, що тривав з 27 січня по 3 лютого, на який прибули 30 представників від українських націоналістичних організацій. Конгрес ухвалив постанови та Устрій ОУН, вибрав її провід на чолі з Є. Коновальцем. Отже ОУН охопила усі існуючі націоналістичні групи.

Щодо постанов конгресу, то їх можна поділити на ідеологічні, державотворчі та соціально-економічні. Конгрес підкреслив органічність зв'язку ідеї націоналізму з життям народу: «Український націоналізм є духовний і політичний рух, народжений з внутрішньої природи української нації у час її боротьби за підстави і цілі творчого життя <…> Органічна зв'язаність націоналізму з нацією є факт природного порядку…» Постанова конгресу наголошує на необхідності створення Української Самостійної Соборної Держави, бо тільки у такій державі український народ знайде задоволення усіх своїх матеріальних і духовних запитів.

У частині соціально-економічних постанов конгрес виступив за приватну власність у сільському господарстві та дрібних галузях промисловості. Тільки ті підприємства, що є важливими для держави, а також оборони мають належати державі.

Завдання, які на себе взяла ОУН були грандіозними, тож до розбудови організаційної мережі вдома і за кордоном почали відразу.

За дорученням Провідника ОУН Є. Коновальця на початку 1930 р. сотник «Ріко Ярий» налагодив контакти через підполковника німецької армії Курта Грабе у Берліні з військовим аташе японського посольства полковником Хіросі Осіма. Для безпосередніх зв'язків з ОУН у 1933-1935 рр. полковник Осіма призначив майора Томотіку. Згодом генерал Осіма став одним з найавторитетніших вищих офіцерів японського війська та керівників Квантунської армії. За його рекомендаціями японський уряд при своєму посольстві у Берліні призначив спеціальних офіцерів щодо українських справ. Генерал Осіма подав офіційну пропозицію створити представництво ОУН в Токіо та організувати спільний антибільшовицький фронт на Далекому Сході. Цьому сприяли велика українська діаспора у Маньчжурії та значний відсоток українців у Сибіру й гарнізонах Червоної Армії.

Крім військових справ, Є. Коновалець доручив Є. Ляховичу у 1933 р. налагодити контакти одним з провідних японських дипломатів бароном Набуто Ітo, який у той час був японським послом у Женеві.

На час створення ОУН Західна Україна була поділена на шість округ (Львівську, Стрийську, Станіславську, Тернопільську, Перемишлянську, Волинську) та окрему організаційну одиницю м. Львів. Організація тоді нараховувала близько 1000 осіб.

Кількість членів ОУН постійно зростала. Так, наприклад, за даними польських органів безпеки станом на 1 жовтня 1935 р. на території лише Волинського воєводства діяло 19 проводів, 109 осередків та 95 станичних ОУН, а також 13 осередків юнацтва у 217-ти населених пунктах. Але діяльність ОУН була ще ширшою.

Станом на червень 1941 р. на теренах Західної України у більш як 5 тис. населених пунктах діяли 4 тис. станиць ОУН, в яких нараховувалось понад 20 тис. членів ОУН

(Луцька область — до 2 тис., Рівненська область — до 3 тис., Львівська область — до 5 тис., Тернопільська — до 6 тис., Станіславська — більше 1 тис., Дрогобицька — більше 1 тис., Чернівецька — до 1 тис., м. Львів — 2 тис.). За час першої більшовицької окупації: вересень 1939 р. — червень 1941 р. було заарештовано майже 5 тис., і загинуло у сутичках з НКВС близько 700 членів ОУН. Частину членів з довоєнної мережі ОУН в Західній Україні долучило до себе ОУН (М).

ОУН була кадровою підпільною Організацією, яка діяла в умовах протидії польських, а згодом і радянських органів безпеки, тому її чисельність була порівняно невеликою супроти реального впливу ОУН на широкі верстви українського населення Західної України. Такого великого впливу вона досягла завдяки широкій пропаганді національної ідеї, до якої долучалися не лише члени та симпатики ОУН, а й велика кількість національно-свідомого українського населення, яке було потужним резервом для національно-визвольної боротьби.

Організація Українських Націоналістів виникла за кордонами Української РСР внаслідок консолідації діяльності різних націоналістичних формувань, переважно молодіжних, в середовищі української еміграції.

У своїй пропагандистській діяльності ОУН звертала особливу увагу на видання легальної преси, яка б здобула широке коло читачів. Таким виданням стала газета «Український голос», що виходила у Перемишлі з 1929 по 1932 роки,

Роль, яку бралася виконувати ОУН, була набагато ширшою від завдань УВО.

Із 1930 р. ОУН розпочала саботажні акції проти польських колоністів: бойовики ОУН підпалювали зібране збіжжя, сіно, будинки поляків. Для поляків такі саботажні акції ОУН стали приводом для масових репресій проти українців.

Піком репресій стала так звана пацифікація українського населення, що розпочалася у вересні 1930 року. Загони поліції та війська йшли по селах і нищили майно місцевих українських кооперативів і читалень «Просвіти», били та заарештовували українських селян. Це призвело до спустошення Східної Галичини.

У відповідь ОУН активізувала свою бойову діяльність ще потужніше.

Як і її попередниця, ОУН лишалася підпільною партією. Вона дотримувалася військових засад керівництва, конспіративних методів суворої дисципліни й проводила кампанію політичного терору проти польської держави та її представників.

Намагаючись опанувати усіма західноукраїнськими громадськими, політичними та економічними організаціями, особливих зусиль вона доклала для популяризації своїх поглядів насамперед серед молоді, яка була ошукана польською владою, доведена до відчаю безробіттям і розчарована поразками батьків.

Одразу ОУН залучила на свій бік велику частину університетських студентів та учнів вищих гімназій Східної Галичини. Майже у кожному університеті й у кожній середній школі в Польщі та за кордоном, де навчалися українці, були осередки ОУН.

Справжньою твердинею інтегральних націоналістів став Академічний Дім українських студентів університету у Львові.

Для розширення свого впливу ОУН також проникла в різноманітні господарські, освітні та молодіжні організації, влаштовувала масові політичні демонстрації, студентські протести, бойкотування польських товарів, видавала численні газети й брошури, енергійно поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників Галичини і Волині.

Основною трибуною поглядів інтегральних націоналістів слугував празький часопис «Розбудова нації».

За приблизними підрахунками, напередодні Другої світової війни Організація нараховувала 20 тис. членів. В її лавах перебувало багато молодих, енергійних, ідеалістично настроєних і самовідданих людей, що швидко зробило ОУН найдинамічнішим чинником у політичному житті Західної України у міжвоєнний період.

Протягом 30-х років ОУН продовжувала свою «війну» з польським режимом, здійснюючи напади на урядові заклади та поштові контори, щоб здобути кошти для своєї діяльності, організовуючи акції саботажу щодо державної власності та вбивства.

Члени ОУН були переконані, що такими революційними засобами вони ведуть національно-визвольну боротьбу.

Безпосередня мета такої тактики полягала у тому, щоб переконати українців у можливості опору й тримати українське суспільство в стані «постійного революційного бродіння».

Ось як розвивалася концепція «перманентної революції» в одному із видань інтегральних націоналістів 1930р.: «шляхом індивідуального терору та окремих масових виступів ми захопимо широкі верстви населення ідеєю визволення і залучимо їх у ряди революціонерів «... Тільки безперервно вдаючись до нових акцій, ми зможемо підтримати і розвинути постійний дух протесту проти властей та зберегти ненависть до ворога і прагнення остаточної відплати...»

З нашої новітньої історії.

Невдача визвольної боротьби українського народу 1917-1920 рр. вигнала на чужину велику кількість українців. У нових умовах скрізь, де опинилися українські вигнанці, творяться нові установи, товариства, організації. Розвивалася далі й політична робота.

Українські військові опинилися у польських таборах поблизу Тарнова, біля Кракова. Польща, не дивлячись на те, що була союзницею УНР у боротьбі з більшовиками, перешкоджала будь-якому свідомому українському національному життю.

Уряд ЗУНР з президентом Є. Петрушевичем опинився у Відні. Тут була значно більша свобода дій у порівнянні з тими можливостями українців, що були у Польщі, широко розвивалось громадське і політичне життя української еміграції.

Найбільше українських емігрантів перебувало на території Чехословаччини. Уряд Чехословаччини поставився до українців досить прихильно і дав їм, у порівнянні з поляками. велику свободу громадської та політичної діяльності. Тому саме на її території почало найбуйніше розвиватися громадське і політичне життя української еміграції, як західноукраїнської, так і наддніпрянської.

Першою націоналістичною молодіжною організацією на чужині була «Група Української Національної Молоді», що постала в таборі інтернованих вояків УГА в містечку Ліберець на початку 1921 р., наступною у 1925 р стала Легія Українських Націоналістів в Подєбродах, із злиття трьох раніше утворених ідеологічно-політичних організацій. Згодом ідеологічно-політична однозвучність цих молодіжних організацій привела їх до об'єднання. Так було створено Союз Організації Українських націоналістів. Його головною метою було:

остаточно сформулювати ідеологію і визначення шляхів політики та відношення українського націоналістичного руху до існуючих ідеологічно-політичних організацій;

створення нової організації, яка б об'єднувала усі співзвучні націоналістичні елементи як за кордоном, так і в Україні на базі однієї організаційної схеми.

Як напрями своєї діяльності Союз Організації Українських націоналістів визначив:

активну підготовку відповідної конференції чи конгресу;

психологічне, ідеологічне й організаційне об'єднання українських націоналістів усіх земель України, що мало бути першим етапом революційно-конструктивної, соборно-державницької чинності;

дотримання виразно ворожого ставлення до окупаційних режимів на території України і до тих українських політичних груп, які у своїй діяльності спираються на якийсь з окупаційних режимів, що існують в Україні;

подальшу розбудову української націоналістичної організації на всіх теренах.

3-7 листопада 1927 р. у Берліні відбувалась Конференція українських націоналістів. Центральною особою, що єднала усіх був полковник Є. Коновалець. За результатами роботи конференції було створено Провід Українських Націоналістів, до якого увійшли Дмитро Андріївський, Євген Коновалець, Володимир Мартинець, Микола Сціборський.

Провід утворив відділи:

секретаріат та відділ преси і пропаганди із завданням налагодити зв'язок з націоналістичними організаціями та поодинокими націоналістами;

ідеологічно-статутну референтуру, що централізує всю роботу для підготовки Конгресу;

політичну референтуру, що координує діяльність поодиноких націоналістичних організацій, веде культурно-освітню роботу всередині тих організацій, що займається питаннями зовнішньої політики Проводу;

економічну референтуру, що веде економічні справи Проводу.

Світогляд українських націоналістів гостро відрізняється від сучасних українських ідеологій, та вже в силу своєї природи намагається опанувати всю нашу національну дійсність.

ІІ Конференція Українських Націоналістів, що відбулася у Празі 8-9 квітня 1928 р., підвела підсумки зробленої роботи і було прийнято рішення про проведення Конгресу українських націоналістів. Він відбувся 28 січня — 3 лютого 1929 р. у Відні. Офіційно було створено Організацію Українських Націоналістів, вибрано керівні органи ОУН. На пропозицію полковника Є. Коновальця було затверджено такий персональний склад Проводу: М. Сціборський, В. Мартинець, П. Кожевників, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, М. Капустянський, Д. Демчук, Л. Костарів. Головним суддею обрано Я. Дуба, а Головним Контрольним — Моралевича.

У постановах Великого Збору ОУН визначено, що форма української держави має відповідати послідовним етапам державного будівництв України. Під час визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільший її опір зовнішньому ворогу.

Лише після відновлення державності настане доба її внутрішнього порядкування та переходу до стану монолітного державного організму. У цей перехідний час голова держави матиме завдання підготувати створення найвищих законодавчих органів держави на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з урахуванням відмінностей окремих земель, що увійдуть до складу Української Держави.

На чолі держави стане покликаний представницьким органом голова, що призначить виконавчу владу, відповідальну перед ним та найвищим законодавчим органом.

Основою адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування, зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу. Українська Держава буде прагнути до осягнення господарської самовистачальної нації. Господарське життя держави буде побудоване на основі співпраці держави, кооперації та приватного капіталу.

Інтересам народного господарства України відповідає існування та розвиток селянського господарства. Націоналізацію поміщицьких земель без викупу мають провести під час революції на Сході України. Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, уможливить упорядкування Української Держави.

Оборону упорядкованої держави перебере єдина, регулярна, надкласова, національна армія і флот, що будуть збудовані на підставі загальної військової повинності. Членами Дорасту ОУН можуть бути українці(ки) у віці 8-15 років, членами юнацтва ОУН можуть бути українці(ки) у віці 15-21 років, членами ОУН можуть бути українці(ки), яким виповнилось 21 рік.

ОУН на території України ділиться на 10 Країв. ОУН на чужині ділиться на 10 Теренів. Край ділиться на 5 Округ. Терен ділиться відповідно до політичних кордонів. Кожна Округа ділиться на відділи.

Розроблено 12 прикмет характеру Українського націоналіста:

На все готовий, вояка Української Революційної Армії, він бореться на великому фронті Української Національної Революції, віддаючи всі сили, готовий кожної хвилини віддати своє життя;

Безкорисливий — це значить що ідею Українського націоналізму ставить він вище за все на світі;

Чесний; Карний; Активний і підприємливий; Відважний; Рішучий; Витривалий; Врівноважений; Точний; Здоровий; Обережний.

Правила життя Українського націоналіста: приймай життя як героїчний подвиг; будь гідним виконавцем заповітів великих синів твоєї нації і борись і працюй для Великого майбутнього; твоїм найбільшим добром і Твоєю честю є сила і велич твоєї нації; залізна дисципліна є твоєю чеснотою; здобувай знання; будь свідомий того, що ти є співвідповідальним за долю цієї нації; цінуй жінок та опікуйся дітворою тощо.

Теорія «перманентної революції» народилася в перші роки діяльності ОУН на західноукраїнських землях. Найважливішим завданням для Української нації в період її поневолення мусить бути здобуття і закріплення Української Самостійної Соборної Держави. Здійснити це завдання можна тільки шляхом революції, бо жоден з окупантів України добровільно не погодиться зректись свого панування. Легальною, парламентською боротьбою здобути свободу неможливо, бо окупанти спираються не на закони, а на насильство. Остаточно перемогти окупантів можливо тільки збройним повстанням, до якого треба підготуватись.

Це вимагає відповідної підготовки, насамперед — психологічно-моральної мобілізації народних мас, повстання потребує таємної військової підготовки народних мас, підготувати народ до дій має політична організація.

Протягом 1930-х років минулого століття ОУН впевнено і поступово зростала у провідну українську політичну силу.

На початку 30-х років, крім сотень актів саботажу та десятків випадків «експропріації» державних фондів, члени ОУН організували понад 60 замахів та вбивств. Їхніми жертвами стали Тадеуш Голувко — прибічник польсько-українського компромісу, Еміліан Чеховський — комісар польської поліції у Львові, чиновник радянського консульства у Львові Олексій Майлов, убитий у помсту за Голодомор 1932-1933 років, Броніслав Пєрацький — польський міністр внутрішніх справ та інші.

Дуже важливою для УВО та ОУН була її експозитура в Литві на чолі з сотником Остапом Рев'юком, яка забезпечувала існування нелегального органу УВО — газети «Сурма». Сильні структури ОУН були в Югославії.

Внаслідок відповідних заходів польська поліція заарештувала членів ОУН на Волині, а згодом і в Поліссі та Галичині. До концтабору потрапив весь крайовий провід у Галичині, в тому числі Степан Бандера та Микола Лебедь, які організували вбивство Пєрацького. Згодом їх звільнили німці після окупації Польщі

Що стосується Волині, то тут у 1936 р. польською владою були проведені дві масштабні акції з метою ґрунтовної «чистки» від організаційної мережі великих територій, лише у 1939 р. було заарештовано більше 240 осіб.

Повна ліквідація ОУН на Волині мала розпочатись 21 листопада 1938 р. і проходити трьома фазами:

1) ліквідація ОУН в Здолбунівському, Рівненському, Володимирському, Горохівському повітах;

2) ліквідація ОУН в Дубенському, Ковельському і Луцькому (одному з найпотужніших центрів поширення впливів ОУН на Волині) повітах;

3) ліквідація ОУН в Сарненському і Костопільському повітах.

На початку листопада 1938 р. у воєводському управлінні в Луцьку відбулась конференція, на якій був представлений план акції державної поліції, визначено порядок і терміни арештів в окремих повітах. Перші арешти мали розпочатися 22 листопада 1938 р.

Під час акції були арештовані сотні членів ОУН та симпатиків, але повністю знищити ОУН на цих теренах польській поліції не вдалося.

Польська поліція в 1937-1938 рр. мала досить туманне уявлення про організаційну мережу ОУН на Кременеччині. Тут діяв повітовий провід, підповітові (надрайонні) проводи у Вишнівці та Вишгородку.

Йшла боротьба польської влади з осередками ОУН на Дубенщині та Костопільщині.

У 1938-1939 рр. ОУН активізувала роботу на слабо опанованих українських теренах Полісся, тут рівень національної свідомості українців був нижчий з таких причин: слабкість освіти, активність полонізації, помітний вплив комуністів. У цьому регіоні ОУН створила 18-ту за рахунком Поліську округу ОУН, яку було посилено досвідченими працівниками з Галичини та Волині. Розпочалась підготовка українського населення цієї території до повстання на випадок початку польсько-німецької війни.

Після арешту С. Бандери обов'язки крайового провідника, згідно з відповідним рішення Проводу Організації, почав виконувати Іван Малюца як заступник С. Бандери.

Громадські, культурні та молодіжні організації засудили намагання ОУН підпорядкувати їх собі. Легальні українські політичні партії звинувачували інтегральних націоналістів у тому, що вони давали урядові привід для обмеження їх легальної політичної діяльності, зростало обурення в українській громаді також із тієї причини, що діяльність ОУН штовхала підлітків до небезпечної діяльності, яка часто закінчувалася трагічно.

У цей час проявився конфлікт між поколіннями у самій ОУН, особливо в її проводі. З-за кордону керівництво рухом здійснювало виховане в більш «цивілізовану» довоєнну добу, загартоване роками й досвідом старше покоління Є. Коновальця та його соратників із 1917-1920 років таких як: Дмитро Андріївський, Омелян Сеник, Микола Сціборський, Роман Сушко. Хоч вони до певної міри мали сумніви щодо окремих методів боротьби ОУН і особливо вбивств, але їм часто важко було на відстані контролювати своїх підлеглих.

Українські націоналісти вважали, що для створення власної держави необхідна допомога сильного та впливового союзника. Таким союзником не могли бути ані Франція, ані Великобританія як країни колишньої Антанти, що підписали Версальську угоду, в якій не передбачалось створення незалежної Української держави. Тож допомогти українцям зможе лише держава, яка сама постраждала від післявоєнної перебудови світу, і нею могла бути лише Німеччина. Відтак співробітництво УВО і ОУН з офіційними колами Німеччини розпочалося ще в часи Веймарської республіки.

Оунівці зробили ставку на союз з німцями, оскільки прецеденти вже були. Після проголошення українською Центральною Радою IV універсалу, що передбачав повну незалежність України, саме Німеччина першою визнала незалежність України і, ввівши свої війка, допомогла українському уряду втриматись від наступу більшовиків.

У середині 30-х років XX століття Німеччиною захоплювався увесь світ. А. Гітлера у 1938 р. американський журнал «Форбс» визнав людиною року. Гітлер визнав, на відміну від США, Франції, Англії та інших європейських країн, Голодомор, що лютував в радянській Україні у 1932-1933 рр. У зв'язку з цим німецький фюрер дав вказівку надати гуманітарну допомогу не лише голодуючим німецьким колоніям в Україні, а й по можливості усім, хто на той момент її потребував.

Вперше ідею про підтримку Німеччиною прагнень українців щодо створення самостійної української держави у середині 20-х років минулого століття озвучив Альфред Розенберг, член націонал-соціалістичної партії Німеччини з 1921 року, радник А. Гітлера з питань зовнішньої політики: «…Протягом найближчого часу утворення південної держави самостійної України стане фактом. Такий союз і утворення спільного кордону перетворюється на державну необхідність для майбутньої німецької політики…»

Підтримуючи цю ідею А. Гітлер під час виступу у німецькому парламенті незадовго до приходу до влади заявив, що Німеччина не може миритися з підневільним станом «шляхетної сорокамільйонної української нації, що стогне під ярмом більшовизму. Наша мета полягає у тому, щоб допомогти українському народу визволитись...»

На міжнародній економічній конференції у Лондоні у 1934 р. німецька делегація вже відкрито заявила про необхідність створення Великої України під егідою Третього рейху.

Керівництво ОУН вбачали у Німеччині союзника за допомогою якого вдасться звільнитись з пут більшовизму і утворити вільну Україну

Галицький крайовий провід, до якого входили Степан Бандера, Микола Лебедь, Ярослав Стецько, Іван Климів, Микола Климишин і Роман Шухевич (майбутній командир УПА) дотримувався тактики лише революційних дій.

Більшості з цих діячів було трохи більше за 20 років, і вони не знали принижень та ганьби польського панування. Хизування перед режимом породило у них схильність до насильницького, героїчного типу опору, а відносна поміркованість і спокійність їхніх старших колег за кордоном викликало лише презирство.

Невдоволення посилилось після того, як у 1934 році усіх галицьких лідерів було ув'язнено польською владою, у зв'язку з чим ширилась інформація, що нібито їх схопили внаслідок недбалості деяких членів закордонного проводу.

Проте у Є. Коновальця вистачало авторитету, престижу й дипломатичної майстерності, щоб запобігати вибухові конфлікту. Його вбивство у 1938 році радянським агентом у Роттердамі стало дошкульним ударом для усього руху українських націоналістів. Напередодні великих історичних подій ОУН опинилася без досвідченого й загальновизнаного вождя. А те, що незважаючи на усі ці невдачі організація не лише уникла розвалу, а й продовжувала зростати, є свідченням відданості, динамічності та дисципліни її рядових членів.

Розпад Чехословаччини і поява Карпатської України голосним відгомоном відбилися на українських землях. Уся галицька й волинська молодь готова була йти на Закарпаття й ставати у лави української армії, щоб зі зброєю в руках захищати кордони самостійної Карпатської України.

Прагнучи захистити першу українську землю, що здобула свободу, багато молодих інтегральних націоналістів Галичини нелегально переходили кордон і вступали до Карпатської Січі.

Однак серед проводу ОУН не було одностайності щодо того, яку політику проводити. Якщо молоді радикали Галичини вимагали негайної та широкої підтримки Карпатської України, їхнє старше покоління за кордоном, знаючи про німецькі плани, закликало до стриманості.

Незабаром причини обережності старших інтегральних націоналістів стали зрозумілими.

У таємному пакті з Угорщиною А. Гітлер погодився на окупацію нею всього Закарпаття, й 14 березня 1939 р. в Край увійшли угорські війська. Безнадійно поступаючись за чисельністю та озброєнням, Карпатська Січ (військова організація українців, що налічувала близько 5 тис. членів) чинила відважний опір. 15 березня уряд Волошина проголосив незалежну Республіку Карпато-Україна, а вже через кілька годин був змушений виїхати за кордон.

Напередодні і на початку Другої світової війни ОУН в Західній Україні оголосила мобілізацію на два дні раніше, ніж польська адміністрація, що дозволило ОУН зберегти сили і врятувати своїх членів та симпатиків.

Були створені збройні загони, які вступали в бій з деморалізованими частинами польської армії та поліції. Цілі райони були звільнені від поляків вже десь у середині вересня 1939 р., тобто до приходу частин Червоної Армії на ці землі.

Час витворив новий тип українця, який за національну ідею був готовий покласти власне життя. Мине лише декілька років, і вони під час Другої світової війни стануть творцями легендарної Української повстанської армії.

Фактично різниця між УВО і ОУН полягала у методах, засадах і широті розбудови організації. УВО діяла в межах Галичини та за кордоном, наприклад у Чехословаччині, Польщі, Німеччині. ОУН поширила свою діяльність на майже усі європейські країни і мала там свої проводи. Скрізь, де тільки можна було впливати на життя громадян інформаційною політикою, ОУН це робила: в Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Швейцарії, Німеччині та ін. Щодо німців, то керівники ОУН, такі, наприклад, як Євген Коновалець, сприймали їх як ворогів українського національного руху, але визнавали необхідність тимчасової співпраці з ними через обставини, що склались на той момент. «…Ситуації заганяють нас у глухий кут, а тому ми змушені з ними (німцями) співпрацювати» — писав в своєму щоденнику Євген Коновалець.

На середину 30-х років XX століття ОУН нараховувала десятки тисяч своїх членів по всьому світу. За оцінками німецьких спецслужб, на той період вона була найвпливовішою, найчисельнішою, найзаконспірованішою та найбільш дієвою підпільною організацією світу. Кістяк ОУН становили тисячі колишніх загартованих у боях вояків Української Галицької Армії та Армії Української Народної Республіки, інтернованих поляками після підписання радянсько-польської мирної угоди у 1921 р. Батьківщина українців була окупована, а тому вони вирішили виїхати у різні країни світу і продовжити боротьбу аж до повної перемоги української справи.

Шанс з'явився у жовтні 1938 р., коли було проголошено автономію Карпатської України у складі Чехословаччини. Це мало широкий міжнародний резонанс. В урядових колах Західноєвропейських країн події на Закарпатті пов'язувались з намірами Берліна приступити до вирішення українського питання, в контексті підготовки Гітлера до походу проти СРСР, його розчленування та створення незалежної України. Британський прем'єр-міністр Чемберлен у розмові з французьким прем'єром Даладьє у листопаді 1938 р. зазначив: «…схоже на те, що у Гітлера є думка про розчленування Радянського Союзу… поки що шляхом розгортання широкомасштабної агітації за незалежну Україну».

У грудні 1938 р. англійське посольство у Німеччині інформувало Лондон, що в нацистських колах обговорюють створення в недалекому майбутньому незалежної України під опікою Німеччини.

У цьому контексті автономія Карпатської України особливо непокоїла польський уряд, який остерігався революціонізуючого впливу на населення Галичини. У розмові з канцлером Німеччини А. Гітлером, що відбулась 5 січня 1939 р. міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек висловив стурбованість тим, що «Карпатська Україна може одного дня розвинутись у вогнище такої тривоги для Польщі, що польський уряд буде примушений взяти до уваги втручання, яке може призвести до подальших комплікацій».

Ажіотаж, що виник навколо українського питання, турбував провідників ОУН. Однак урядові кола нацистської Німеччини грали у свою гру. За їх згодою Карпатська Україна мала бути окупована союзником Німеччини, Угорщиною.

У той час, як у березні 1939 р. тридцять вісім чехословацьких дивізій без бою здалось німцям, п'ять тисяч погано озброєних українських загонів під м. Хуст на «Красному полі» дали бій регулярній угорській армії. У цих боях приймали участь українські добровольці з усього світу, а також члени ОУН. Однак сили були надто нерівними.

6. А в цей час у Східній Україні

(Знищення більшовиками українців Голодомором, злочини більшовизму проти української інтелігенції та духівництва, знищення української нації більшовиками)

Починаючи з 1928 року більшовицький уряд розпочав масштабний наступ на українське селянство, застосовуючи насильницьку хлібозаготівлю, репресії. У 1932-1933 роках влада нищила українське селянство шляхом тотального вилучення зерна, інших продуктів харчування, включаючи застосування воєнно-поліцейських методів здійснила блокування регіонів та окремих населених пунктів спецвійськами. В результаті цього геноциду загинуло близько 7 мільйонів осіб.

Насильницька колективізація дала свої результати. Вже до 1 жовтня 1929 р. в Україні було колективізовано понад 10% селянських господарств, а до 10 лютого 1930 р. — 42%! Ці підступні заходи викликали запеклий опір селян. Опинившись у безвиході, вони нищив худобу, коней, ламали реманент, а потім і взагалі повстав (українські історики вказують, що було близько 3-х тисяч малих і великих повстань), бо ніяк не міг погодитись із тим, що мусить стати новітнім кріпаком у сталінському колгоспі.

Однак партія мала владу і засоби примусу, а тому реалізовувала свої плани, що включали колективізацію і розкуркулення заможних селян. Це також включало насильство і над безборонним населенням, масове заслання до Сибіру тощо.

Ситуація ще більше загострилася, коли Москва наклала на Україну план хлібозаготівель у розмірі 455 млн. пудів. Цей план передбачав особливий тиск не колективізованих селян, щоб примусити їх до вступу у колгоспи. Це вдалося, але хліба не побільшало, адже щойно організовані колгоспи були неспроможними реалізовувати такі норми.

Москву не цікавили економічні проблеми України, які власне сама й створила. Вона й надалі вимагала виконання плану. Апарат КП(б)У не мав іншого вибору і почав стягувати з українського села весь хліб, який можна було захопити, навіть посівний матеріал. Усе, що вдалось стягти, становило 365 млн. пудів хліба. Навесні 1932 р. в українському селі почався голод.

Провідники КП(б)У Влас Чубар, Григорій Петровський, Станіслав Косіор, Микола Скрипник апелювали до Москви, сподіваючись, що центр зменшить плани хлібозаготівель для України та сповільнить темпи колективізації. На III Всеукраїнській конференції КП(б)У, яка відбулась у Харкові 6-9 липня 1932 р. (представниками Москви на конференції були Молотов і Каганович) Косіор у своїй доповіді «Про підсумки весняної засівної кампанії, про збиральну та хлібозаготівельну кампанії та про завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів» намагався переконати представників Москви у тому, що господарство України перебуває у поганому стані і на нього не можна так тиснути. У такому ж дусі виступили Скрипник, Любченко, Чубар і Шліхтер. Усі вони доводили, що в українського селянина вже й так усе забрано, що темпи колективізації нереальні, а плани хлібозаготівель зависокі.

Але все було даремно. Молотов у своїй промові поклав усю вину за провал у сільському господарстві на керівників КП(б)У і підкреслив, що план хлібозаготівель на 1932 р. має бути виконаний у тих розмірах, які встановила Москва. «Жодних поступок і вагань у питанні про виконання завдань, які прийняла партія і радянська влада» — заявив він. За ним стояв всемогутній Сталін.

Аби перевірити становище на місцях, після закінчення конференції Молотов відвідав кілька районів України. Всюди, куди він приїздив, його інформували, що хліба немає і селяни голодують. Однак Москву це не зворушило. 7 серпня 1932 р. Москва видає закон «Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности». У цей період КП(б)У опинилася між молотом і ковадлом. Партійна дисципліна зобов'язувала виконувати накази з Москви, незважаючи на виморювання голодом українських селян.

24 січня 1933 р. Центральний комітет КП(б)У прийняв відповідну постанову, якою Україну було остаточно прибрано до рук, включивши її до складу єдиного господарського комплексу СРСР.

Для проведення цієї погромницької політики Москва вирядила в Україну Павла Постишева — довірену особу Сталіна. Формально Постишев був призначений тільки другим секретарем ЦК КП(б)У та членом Політбюро, але в дійсності мав необмежені права. Він привіз із собою цілий апарат насильства, зокрема таких людоморів, як Всеволод Балицький, який очолив українське ДПУ.

Одночасно в Україну посунула справжня лавина агентів, які мали відігравати роль політкомісарів, наглядачів та інформаторів. За офіційними даними, до кожного району прибуло близько 30 чоловік, що в сумі становило понад 15-тисячну армію.

Так Україна без війни опинилася у стані окупованої країни.

Завданням Постишева було відібрати в українського села буквально все, що можна було з'їсти. Тут не йшлося про виконання якихось планів чи норм, — справжньою метою цієї сталінської політики було підірвати біологічний потенціал села як джерела українства. Посланці Москви виконали своє доручення блискуче. Протягом січня — липня 1933 р. в Україні померли з голоду мільйони людей, головним чином селян. Проте цими заходами радянський режим не обмежився.

Завдання радянської влади й особисто Й. Сталіна полягало у знищенні тих прав України, які за півтора десятка років стали звичними. Через те радянська система вдалась до іншої методики. Для неї було важливим знищити не форму, а душу, внутрішню ідейну сутність українського народу.

Наступ на культуру розпочався з удару по Народному комісаріаті освіти України. Наркома Миколу Скрипника було усунено з посади, а на його місце призначено Володимира Затонського. Це означало кінець українізації; незабаром по містах України українські школи почали переводити на російську мову викладання або відкривати російськомовні класи. Услід за тим виникли державні російські театри, знову масово стали виходити російські газети.

У цих обставинах знову появився жупел «українського буржуазного націоналізму», яким усіляко спекулювали московські ідеологи. Бути національно свідомим українцем стало вкрай небезпечно, бо радянська влада пускала наголос, що ця влада в Україні перебуває в облозі українських націоналістів.

Звичайно, уся ця діяльність мала якось виправдати розпочатий терор, що розгортався дедалі дужче. Один із провідних письменників України Микола Хвильовий не міг далі терпіти трагедії, що розкривалась перед його очима, і на знак протесту закінчив життя самогубством. Це сталося 13 травня 1933 року.

7 липня 1933 року застрелився колишній нарком освіти, соратник Леніна Микола Скрипник. Із його смертю закінчилась ціла течія національного українського більшовизму, яка щиро вірила в ленінізм, інтернаціоналізм, у рівність усіх націй, в ідеальний Союз РСР. Цю течію розчавив могутній російський бюрократичний шовінізм, що наступав в Україні усюди в особі Постишева…

Згідно історичних даних, від голоду найбільше постраждали тодішні Харківська та Київська області (сучасні — Полтавська, Сумська, Харківська, Київська, Черкаська, Житомирська). На них припадає 52,8% загиблих. Загалом голод охопив весь Центр, Південь, Північ та Схід сучасної України, тобто області найбільш територіально близькі до Росії.

За даними переписів, що подавалися Міжнародною Комісією по розслідуванню злочинів Голоду 1932-1933 років в Україні, населення зменшилося з 31,195 млн у 1926 році до 28,111 млн у 1937 році (в цей же час населення Росії збільшилося із 77,791 млн до 99,591 млн, Білорусії з 4,739 млн. до 5,275 млн.)[4]. Тобто в той час як населення Росії збільшилося на 28%, Білорусії — на 11,2 %, населення України зменшилося на 9,9%.

Український історик С. Кульчицький у своєму дослідженні підрахував можливу кількість жертв серед населення УРСР в результаті Голоду 1932-1933 років. За його даними населення УРСР за переписом 1937 року складало 28,388 тис, а за переписом 1926 року — 28,926 тис, тобто — за десять років воно зменшилося на 538 тис. Природна смертність за роки, які передували голодним, становила 524 тис. на рік, а відкоригований у 1933 році рівень народжуваності — 621 тис, то звичайний приріст населення у 1933 році складав 97 тис, що в п'ять разів нижче, ніж в попередні роки.

Порівняння отриманих показників народжуваності і звичайної смертності за 10 років міжпереписного періоду з даними про загальну чисельність населення, отриманими в ході переписів 1926 та 1937 років, дозволяє визначити смертність від неприродних причин у 1933 році. Оскільки природний приріст населення за 1927-1936 роки, за підрахунками С. Кульчицького, повинен був становити 4,043 тис, то, додавши до цієї величини зниження чисельності населення, зафіксоване переписом 1937 року, отримаємо демографічний дефіцит у 4,581 тис. осіб. Окрім того, після

голодних 1932-1933 рр репродуктивна здатність українського населення різко знизилася. А це ще кілька мільйонів ненароджених. Не врахований також факт організованого інтенсивного переселення тисяч сімей з Росії та Білорусії на територію спустошених голодом українських сіл.

Причиною Голодомору стала політика тоталітарного сталінського режиму, головною ідеєю якої було об'єднання всіх націй та народностей СРСР в єдиний «радянський народ» з уніфікованою свідомістю та здійснення «індустріального стрибка» шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезну культурно-історичну спадщину, власні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби, а тому становила серйозну загрозу для імперських намірів керівництва СРСР.

Пробуджена Українською національною революцією 1917-1921 років Україна швидко відроджувалася, маючи при цьому значні людські та економічні ресурси. Політика українізації на кінець 20-х років вийшла далеко за межі, які було встановлено більшовиками. Україна намагалася проводити самостійну політику, в тому числі й у міжнародних відносинах. А соціальною опорою цих тенденцій, оскільки Україна була аграрною країною, було саме селянство. Винищення селянської еліти, здібних та ініціативних виробників й організаторів перебило хребет одній з найпотужніших у світі сільськогосподарських цивілізацій.

Комуністичною ідеологією селянська маса характеризувалась ворогом, якого належало знищити. До такого висновку сталінський режим дійшов у кінці 20-х років минулого століття і, звичайно, не відразу. Спочатку селянство радянською системою розглядалось як союзник пролетаріату, що ґрунтувався на постулаті «селянин, віддай державі хліб, не дай місту вмерти з голоду». Владі стало зрозумілим, що неможливо щоразу вимагати у селянина хліб, а необхідно створити механізм, при якому селянин сам, майже безоплатно, буде його віддавати. Було придумано колгоспи. Головним у цьому було те, що у селян забирали споконвічну мрію — землю, й передавали її у загальне користування. Це, звичайно, призводило до масових повстань.

В історії боротьби за незалежність від Б. Хмельницького до І. Гонти та М. Залізняка, від УНР до анархістської держави Н. Махно селянство завжди було тим невичерпним матеріальним і духовним ресурсом, що потребував боротьби за незалежність, за створення своєї народної держави.

Розуміючи, що селянство не зламати, що воно завжди буде загрозою утвердження одноосібної влади, сталінський режим розробив план, згідно з яким частина українського селянства мала бути фізично знищена, а інша — залякана, фізично, морально та духовно спустошена. Такий план передбачав створення штучного голоду, шляхом насильницького вилучення усіх продуктів харчування.

Механізм реалізації був таким:

підвищення плану хлібозаготівель до рівня, що не може бути реально виконаний, а при його виконанні одразу встановлювався новий;

направлення в українські вимираючі села спеціальних продовольчих загонів, які повністю конфісковували або знищували у селян усі наявні харчі;

заборона вільного пересування селян по території СРСР, що було свого роду новітнім закріпаченням (селянам не продавали квитки на поїзди, їх ловили по містах і повертали у вимираючі села);

у голодні села не завозили гуманітарну продуктову допомогу із Західної України та інших держав світу;

блокування сіл, занесених на «чорні дошки», та території УРСР армійськими частинами (у цих селах була заборонена торгівля, і з них нікого не випускали).

Тоталітарний режим мав намір деморалізувати інтелігенцію, а з селян, що вижили після голоду, зробити покірних колгоспників — робочу силу для розбудови єдиної радянської держави.

Не випадково Голодомор співпав у часі з припиненням українізації населених українцями регіонів за межами УРСР, а також з масовим знищенням національної інтелігенції безпосередньо в УРСР. Органами державної безпеки в Україні було заарештовано у 1932-1933 роках 199 тисяч осіб проти 119 тисяч за три попередні роки та 71 тисячі за три наступні роки.

Про спрямованість Голодомору проти українців як саме проти нації свідчить і те, що він відбувався не лише в межах території УРСР, а й на Кубані, Поволжі та Північному Кавказі, де більшість населення на той час становили етнічні українці. За даними перепису населення 1926 року на Північному Кавказі проживало 3,106 тис. українців, а на Кубані 62% мешканців назвали себе українцями, причому у деяких її районах цей показник навіть перевищував 80-90%.

Дії, які відбувалися на території України 1932-1933 років, мають всі підстави бути характеризовані як геноцид, спрямований на знищення національної групи.

Про мор голодом в Україні знали тогочасні діячі багатьох країн світу, але тільки Німеччина у 1938р. (яка у 1932-1933 рр. посилала продовольство в Україну своїм вимираючим від голоду колоніям) в особі її рейхсканцлера А. Гітлера відкрито наголосила на штучно організованому голоді в Україні.

Про умисел дій тоталітарного режиму свідчить наступні історичні факти.

СРСР мав достатньо запасів продовольства, щоб прогодувати все населення держави. Підтвердженням цього є обсяги експорту (наприклад, 1930 року СРСР було експортовано 5,8 млн тон збіжжя; 1931 — 4,8 млн тон; 1932 — 1,6 млн тон; 1933 — 2,1 млн тон). Хліб вилучався та продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю промислового обладнання для індустріалізації. Коли ж міжнародній спільноті стало відомо про український голод, влада відкинула всі пропозиції про допомогу з боку інших країн та Міжнародного червоного хреста.

Про свідомість політики щодо знищення українського народу тоталітарним режимом свідчать і такі заходи:

1) 23 вересня 1932 року прийнято Закон «Про м'ясозаготівлі», згідно з яким на селян покладався обов'язок по постачанню м'яса державі;

2) 7 серпня 1932 року Указ «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» («Про 5 колосків»), яким запроваджувався розстріл або 10 років таборів за «крадіжку» зерна з поля; в цей же час введено заборону торгівлі, яка фактично унеможливлювала придбання селянами хліба;

3) 20 листопада 1932 року запровадження натуральних штрафів м'ясом та картоплею за приховання зерна від конфіскації;

4) 6 грудня 1932 року Постанова Раднаркому УРСР та ЦК КПБУ «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». Щодо таких сіл припинялися підвіз товарів, кооперативна та державна торгівля на місці, з кооперативних та державних лавок вивозилися примусово всі товари, повністю припинялася колгоспна торгівля, кредитування, здійснювалося дострокове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань. Вказаною постановою на «чорні дошки» було занесено шість сіл. Крім того, місцеві органи влади додатково занесли на «чорні дошки» 380 колгоспів та 51 село;

5) 14 грудня 1932 року Постанова ЦК Компартії та РНК СРСР «Про хід хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у західних областях», у якій проблема хлібозаготівель пов'язувалась з українізацією;

6) на початку 1933 року запроваджено єдині протягом року норми здачі з кожного гектара запланованого посіву заготівель хлібу, соняшника та картоплі. Несвоєчасне виконання вказаних норм каралось грошовим штрафом у розмірі вартості недоїмки та конфіскацією продовольства у розмірі недоїмки. За свідченням очевидців при збиранні продовольства конфісковувалися без винятку всі продукти;

7) Указами від 13 вересня 1932 року та 17 березня 1933 року селяни закріплювалися за землею та їм заборонялося залишати колгоспи, якщо у них не було контракту, погодженого колгоспним керівництвом;

8) 22 січня 1933 року Директива ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про запобігання масового виїзду селян, які голодують», якою закривалися всі кордони для селян між Україною і Кубанню та рештою СРСР та заборонявся виїзд селянам з України та Північного Кавказу до цілої низки районів СРСР, — ця Директива свідчить про те, що голод у цей час був лише на територіях, де проживало українське населення (УРСРС, Кубань та Північний Кавказ), оскільки у сусідніх республіках такої нестачі не було;

9) 23 лютого 1933 року заборона західним кореспондентам відвідувати Україну.

Відтак, вилучення всього продовольства означало умисне створення життєвих умов, несумісних з фізичним існуванням. Вживалися безпрецедентні заходи для ізоляції мешканців територій, на яких був голод. З цією метою територія УРСР та Кубані блокувалася для виїзду селян до міст та до центральної Росії і Білорусі. Аналогічні заходи вживалися і щодо українців на Північному Кавказі. Цьому сприяло запровадження паспортної системи, яка фактично закріпачила українських селян. Таких заходів не було застосовано більше ніде в СРСР.

Наведені безпрецедентні заходи вказують на те, що Голодомор 1932-1933 років не був наслідком засухи (адже очевидно, що засуха не може призвести до повного знищення врожаю, худоби та іншого продовольства) або помилкою влади. Винищення голодом, яке спрямовувалося проти українських селян, поєднувалося з терором проти української інтелігенції (припинення українізації та започаткування русифікації українського населення, репресії щодо членів Компартії України), що свідчить про системність дій проти українців.

Влада намагалася змінити менталітет українського селянства, розмити його іншими національностями. З цією метою виморені Голодомором українські села злочинною владою примусово заселялись росіянами та білорусами:

«Сообщение Всесоюзного переселенческого комитета при Совнаркоме СССР о переселении на Украину с других территорий страны

29 декабря 1933 года. Срочно. Секретно.

Нач. ГУЛАГУ ОГПУ тов. Берману

План переселения на Украину с Горьковской, Ивановской и БССР выполнен на 104,76 процента. Отправлено 329 эшелонов. Всего переселено 21856 колхозных хозяйств, 117149 человек, 14879 лошадей...»

Голодомор був наслідком навмисних системних дій тоталітарного радянського режиму, що знайшли історичне та документальне підтвердження.

Та не тільки голодом радянська влада знищувала українців. Ліквідовувались будь-які «самостійні» дії українців. Одним з перших кроків у сталінсько-більшовицькому наступі на українське відродження був розгром старшого покоління культурних українських кадрів, більш відомий як «процес Спілки визволення України». Цей процес, що проходив в оперному театрі Харкова з 9 березня по 19 квітня 1930 р., був першим показовим дійством, якими пізніше так ганебно прославився СРСР. На лаві підсудних сиділи такі визначні діячі української культури, як академік Сергій Єфремов, прем'єр-міністр уряду УНР Володимир Чеховський, історик Йосип Гермайзе, літературний критик і письменник Андрій Ніковський, письменниця Людмила Старицька-Черняхівська, академік Михайло Слабченко та багато інших.

Із 45-ти підсудних чотирьох засудили до 10-ти років ув'язнення, шістьох — до 8-ми років, трьох — до 6- ти років, десятьох — до 5-ти років, інших — до менших термінів. З них десять осіб отримали умовні вироки та були негайно звільнені, а п'ять — помилувані. Частину засуджених заслали до Сибіру. У 30-х роках і на початку німецько-радянської війни багатьох учасників процесу СВУ було знову арештовано і знищено.

Серед дослідників переважає думка, що організація під назвою «Спілка визволення України» не існувала як така і була звичайною провокаційною вигадкою радянських спецслужб, а підсудні, яким інкримінували членство у ній, були відданими українськими патріотами, які активно працювали для українського національно-культурного відродження. При цьому вони діяли в легальних рамках і ніяких антирадянських політичних організацій не створювали.

Процес СВУ підготував ґрунт для подальшого руйнування української інтелігенції. Звичайно, це остаточно підірвало справу українізації, яка завдяки Скрипникові та його однодумцям ще тривала до 1932 р.

Крім страхіття голоду, поширювався й терор. Наслідки погрому українського духовного життя були жахливими. Нищили не лише окремих осіб, а й цілі інституції. Ось лише деякі підрахунки:

- знищено Українську автокефальну православну церкву з усім єпископатом, духівництвом і багатьма віруючими;
- знищено основоположника і творця новітньої української історичної школи академіка Михайла Грушевського, усіх його учнів і всі наукові заклади, де вони працювали;
- знищено історичну школу академіка Матвія Яворського разом з усіма учнями і заснованим ним Інститутом історії;
- знищено філософську школу академіка Юринця, усіх його учнів, а також Інститут філософії;
- знищено Науково-досдідний інститут літературознавства імені Шевченка, а його директора Сергія Пилипенка та більшість працівників ув'язнено або розстріляно;
- знищено Науково-дослідний інститут історії з усіма його співробітниками;
- розгромлено Інститут мовознавства Академії наук, його переважну більшість співробітників знищено;
- знищені Сільськогосподарська академія і Науково-дослідний інститут економіки та організації сільського господарства з його керівниками і співробітниками;
- розгромлено Український науково-дослідний інститут сходознавства, а його директора і більшість і більшість наукових співробітників заарештовано;
- розгромлено усі літературно-мистецькі об'єднання та організації, а усіх основних письменників і критиків заарештовано (за неповними даними 97 осіб);
- знищена велика мистецька школа та театр «Березіль», а його керівника Леся Курбаса заслано у Сибір, де він і загинув у концтаборі;
- розгромлено видавництво і редакцію Української Радянської Енциклопедії, а керівництво і редакторів її знищено;
- майже весь професорський склад усіх українських навчальних закладів був або заарештований або знищений.

Звичайно, це далеко не повний перелік українських інституцій, які було ліквідовано лавиною сталінського терору. Не поталанило й членам Комуністичної партії більшовиків України. Постишев за допомогою ДПУ постійно «викривав» сфабриковані ними ж різні антирадянські організації — такі як «Всеукраїнський есерівський центр», «Українська військова організація», «Всеукраїнський боротьбистський центр» та ін. Цей підступний спосіб нищення небажаних владі людей тривав упродовж 30-х років.

Московська газета «За коммунистическое просвещение» 16 серпня 1933 року, наприклад, інформувала про розкриття в УРСР української націоналістичної організації, метою якої було від'єднання України від Росії.

Статистика терору вражає: тільки в 1933 році було «вичищено» з КП(б) 27 тисяч українців-комуністів, з них 237 — секретарів райкомів, 248 — голів райвиконкомів, 158 — з вищої адміністрації і 1300 членів комсомолу, яких звинувачували у тому, що вони «охоплені заразою петлюрівщини». Тут Москва, мабуть, не зовсім помилялася, бо якщо під «петлюрівщиною» малася на увазі боротьба за державну самостійність, то цей ідеал вигрівався в душі кожного порядного українця, який шанував себе як людину і свій народ. Таких українців було дуже багато.

Щоб привернути світову увагу до української трагедії, Організація українських націоналістів вирішила здійснити замах на радянського консула у Львові. Його виконав 22 жовтня 1933 р. 19-річний гімназист Микола Лемик. Польські власті засудили хлопця на довічне ув'язнення, але його постріл став відомим усьому західному світові.

Поряд із цим наступом на селянство був проведений нищівний наступ на культуротворчий прошарок України, її соціополітичну структуру та духовно організаційні установи. Це був план на знищення окремішньої української нації та перетворення її в масу заляканих підданих Кремля.

З перспективою часу можна стверджувати, що Москві тільки частково вдалося виконати свій план. У цей же час на звільнені від українців села масово привозили переселенців з Росії, Білорусії, Казахстану та інших місцевостей колишнього СРСР. Всього було переселено в Україну більш як 200 тис. сімей інших національностей. Для такого переселення їх було забезпечено продуктами, грошима та іншим майном.

Українське село в результаті такого голодного мору втратило силу-силенну своїх мешканців. Великі села втратили понад тисячу своїх жертв, включаючи жінок і дітей, тоді як під час Другої світової війни — декілька сотень. Це один з найбільших шрамів на українстві.

Українці дуже різні. Але якою має бути нація, яка упродовж століть не мала своєї держави. За підрахунками істориків, 173 рази у нас забирали українську мову. Ми не знали своєї правдивої історії. Більшість націй за таких умов зникли б з лиця землі.

Українська нація особлива, вона вистояла, і вона є сьогодні.

Сталін у той період заявив, що національно-визвольний рух є, насамперед, рухом селянським. На тих теренах, де найбільшим був рух проти колективізації, спостерігалося найлютіше винищення людей. Село — це колиска нації.

У 1932-1933 рр. ми втратили найбільш активну, генеруючу частину нації. Українці стали іншими, покірливими. Наша знищена частина припинила формувати економічний потенціал нації. Митрополита Української автокефальної православної церкви Василя Липківського було розстріляно НКВС 27 листопада 1937 р., а інших 32-х митрополитів було ув'язнено.

ЧАСТИНА ДРУГА
НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

1. Західні українці напередодні Другої світової війни

(Східна Галичина та Волинь під польською окупацією,
Бессарабія і Буковина під румунською окупацією,
«повернення» Бессарабії та Буковини, Карпатська Україна,
возз'єднання Українських земель)

Після розпаду Російської імперії у 1917 р. Україні не вдалося повністю об'єднати свої землі. Українська нація внаслідок імперіалістичної політики урядів Антанти і Росії та своєї недостатньої організованості не досягла бажаної свободи й незалежності.

Так, Східна Галичина з-під влади австрійських імперіалістів за Ризьким мирним договором 1921 р. потрапила під владу Польщі. Західні повіти Волині, що входили раніше до складу царської Росії, також опинились під польським пануванням. Ці землі дістали в історичній літературі назву Західна Україна.

Ще 12 жовтня 1920 р. у Ризі був підписаний договір про перемир'я і попередні умови миру між РРФСР, УРСР і Польщею. За ним кордон між Польщею і радянськими республіками встановлювався таким чином, що під владою Польщі залишалися Західна Україна і Західна Білорусь. Внаслідок цього договору польський уряд мав гарантувати права національних меншин — російського, українського, і білоруського населення та забезпечити вільний розвиток їхньої культури, мови, віросповідання. Введення цього положення до Ризького мирного договору створювало правову основу захисту життєвих інтересів населення цих національностей у складі Польщі.

Однак на практиці польський уряд не виконував взятих зобов'язань і почав заводити свої порядки. Це супроводжувалось терором проти будь-яких проявів українського національного життя.

У 1926 р. внаслідок державного перевороту до влади прийшов Ю. Пілсудський, який запровадив авторитарний режим, відомий під назвою «санація» (оздоровлення). Воно обернулося «енергійним» ополяченням національних меншин. Особливо у Східній Галичині — етнічних українських землях.

Жорстокі репресії застосувала польська адміністрація проти тих українців, які активно брали участь у війні проти Польщі. У 1919-1920 роках було заарештовано і запроторено до в'язниць приблизно 70 тис. українців!

За міжнародними договорами, укладеними у 1918-1920 роках, Західна Україна формально і фактично не визнавалася частиною Польської держави. Польща вважалася лише тимчасовим військовим окупантом, чиє правове становище регулювалося відповідним міжнародним статусом, затвердженим на Паризькій мирній конференції 25 червня 1919 р. Згідно зі ст. 91 Сен-Жерменського мирного договору, державний суверенітет Східної Галичини належав Антанті.

На Ризькій мирній конференції російсько-українська делегація обнародувала 23 вересня 1920 р. відповідну заяву про розв'язання питання щодо Східної Галичини на основі вільного волевиявлення всіх національностей, які її населяють. Проте 14 березня 1923 року Рада послів країн Антанти у Парижі на вимогу польського уряду узаконила анексію Західної України Польщею. Уряд УСРР виступив з офіційним протестом проти цієї акції. Уже 18 березня 1923 року у Львові відбулася 40-тисячна демонстрація протесту, а пізніше — і в інших містах Краю.

Таке рішення Ради послів спричинило певну радикалізацію в українському політичному житті. Багато українських партій та громадських організацій переходили на явно націоналістичні позиції головними серед яких були визнання нації як абсолют.

Звучали заклики до створення спільного фронту усіх українських партій, які прагнуть до повної державної самостійності українського народу у боротьбі з національним, соціальним і культурним поневоленням.

Взагалі період до 1925 року — це час шукання шляхів українськими партіями, щодо боротьби за незалежну Українську державу:

деякі з них відкидали будь-яку можливість налагодити відносини між українцями і поляками;

деякі — вважали, що українці мусять розбудовувати своє власне життя в рамках польської держави;

інші — відкидали як орієнтування на радянофільство, так і гасло автономії, закликали українців спиратися лише на власні сили.

Незважаючи на різні підходи, усі три групи 11 липня 1925 р. провели партійний з'їзд, на якому створили Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), що мало ознаки скоріше масового громадського руху, ніж політичної партії. Українці самостійно почали робити підвалини для власного економічного життя.

Метою політики польського уряду було полонізувати Галичину, позбавивши українців їхньої національної ідентичності. Найбільш загрозливим явищем була полонізація шкільництва. Визначав її спеціальний закон, так званий «Lex Grabsky» (від імені професора Львівського університету Станіслава Грабського, міністра освіти у 1923-1926 роках, який за допомогою школи, землеподілу та інших засобів пророкував ліквідацію української проблеми в межах польської держави впродовж 25 років).

Піком спротиву насильницькій зміні «етнічності» стали масові саботажні акції українців. Польська влада ж запровадила на цих землях політику «пацифікації» (втихомирення).

Англійське видання The Manchester Guardian від 14 жовтня 1930 р. так писала про події у Галичині: «Пацифікація України силою карних експедицій є, без сумніву, найбільш руйнівним нападом, що був коли-небудь зроблений на яку-небудь національну меншину, та найгіршим порушенням зобов'язання щодо меншостей. Бо ж насправді, протягом трьох тижнів знищено цілу культуру, і то високу культуру: кооперативи, школи, бібліотеки, інші інституції, що їх побудували українці впродовж довгих років праці, жертв та ентузіазму». Через два роки Ліга Націй засудила польські дії, утім польська влада на цей осуд не звертала уваги.

Іншим болючим натиском польського уряду на українське населення стали закони про земельну реформу й колонізацію здавна аграрного перенаселеної Галичини. Частиною тієї політики стала військова колонізація північно-західних українських земель. Відносини між українським населенням і польським урядом стали ще більш загостреними. Виявом принциповості став бойкот виборів до сейму і сенату восени 1922 р. Президент Української Національної Ради Євген Петрушевич видав звернення екзильного уряду Західноукраїнської Народної Республіки, у якому було зазначено, що план Польщі провести вибори був спробою протизаконно привласнити собі Галичину «…українське населення має непохитну волю й однодушне бажання, щоб Східну Галичину було визнано незалежною державою…»

Окрім окупаційних військ, у Західну Україну повернулися жандарми, поліція, поміщики. Почали діяти надзвичайні суди. Влада повністю перейшла до командувача військами генерального делегата польського уряду, а на місцях — урядових комісарів. За розпорядженням генерального делегата з державних установ підлягали звільненню всі службовці, які відмовлялися від присяги на вірність Польській державі. За даними офіційної польської статистики, особи української національності посідали в державному апараті тільки 7,4% другорядних і низькооплачуваних місць.

Розмови про «державний суверенітет», участь народних мас в управлінні державою, органах самоврядування остаточно втратили будь-який зміст після державного перевороту у 1926 р. і введення в дію Конституції Польщі у 1935 р.

Також в березні 1920 р. Західна Україна офіційно була перейменована польською владою у Східну Малопольщу, а згодом — у Польщу «Б» (на відміну від корінної Польщі «А»). Край був поділений на 5 воєводств — Волинське, Львівське, Поліське, Станіславське, Тернопільське, що разом становили 35% території і 30 % населення Польської держави.

Польський сейм 26 вересня 1922 р. прийняв закон про воєводську автономію, згідно з яким у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах слід утворити воєводські сеймики та їх виконавчі органи — комітети.

До компетенції сеймиків належали різноманітні другорядні питання.

Воєвода як представник уряду міг призупиняти будь-яке рішення сеймика, що не вимагало санкції президента, а також будь-яке рішення воєводського комітету. Щоправда, ст. 21 цього закону забороняла державним органам проводити на території цих воєводств колонізаторську політику, а ст. 24 обіцяла навіть «заснувати український університет». Насправді ж закон про воєводську автономію так і не був втілений у життя.

Першою спробою викласти політичні засади українського представництва (українське представництво в польському сеймі й сенаті становило відповідно 20 депутатів і 6 сенаторів) була заява, виголошена Самійлом Підгірським 23 січня 1923 року від імені українського сеймового клубу: «Створення власної держави — проявилося серед усіх європейських народів <...> Згідно з волею українського народу, яку він проявляв упродовж вікових змагань за свою національність, і опираючись на загальновизнане право народів на самовизначення, ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя, Полісся, заявляємо з цієї сеймової трибуни перед світом, що метою українського народу є відродження Самостійної Української Держави».

Тут варто підкреслити цілковиту одностайність поглядів усіх верств західних українців щодо необхідності власної держави. Це означало, що український народ як окрема політична одиниця вже оформився і прагнув закріпити за собою право творити своє життя без будь-якого чужого втручання.

На посади воєвод і старост у повітах приймалися, як правило, особи польської національності. У 1934 р. був виданий закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах, у тому числі й сільських. За декілька років (з 1923 по 1926) у Західній Україні були закриті 1 377 українських початкових шкіл, звільнено близько 3 тис. українських вчителів.

Надалі політика не змінилася. Якщо у 1925 р. налічувалося 1055 українських початкових шкіл, то у 1927 р. — 774, а до вересня 1939 року їх залишилося лише 139.

Також повністю полонізувалися вищі навчальні заклади. Доступ у вузи українській молоді фактично був закритий. Для осіб української національності встановлювалася відсоткова норма. Внаслідок цього, у Львівському університеті у 1923-1924 роках серед 2 354 студентів було 100 українців.

20-річна окупація західноукраїнських земель Польщею стала періодом застою в економіці. Частка великих промислових підприємств на західноукраїнських землях становила тільки 7%. Чимало промислових підприємств було ліквідовано чи переведено у центральну Польщу. З 1929 по 1930 роки промисловість Західної України скоротилася більш ніж на 40%. У цьому аспекті надзвичайно низьким був і життєвий рівень українських робітників.

У грудні 1920 р. польський сейм прийняв закон про військову колонізацію Західної України, згідно з яким солдати й офіцери польської армії, що брали участь у війні проти більшовиків, безоплатно отримували в Галичині земельні ділянки у розмірі 45 га.

З 1919 до 1929 років у Західній Україні між осадниками було розподілено 600 284 га кращих земель, а за 20 років польської окупації тільки у сільські місцевості краю з

Польщі було переселено 200 тис. поляків-осадників, які брали активну участь у придушенні національно-визвольного руху українського народу.

Репресивний апарат жорстоко розправлявся з будь-якими виступами народних мас за соціальне і національне визволення. Світ сколихнули криваві події осені 1930 р., коли під час пацифікації українців вбивали без суду і слідства. Навіть група депутатів англійського парламенту скерувала спеціальну петицію-протест у Лігу Націй стосовно жорстокості дій польської влади проти українців.

15 червня 1934 р. бойовик ОУН у центрі Варшави вбив міністра внутрішніх справ Польщі Б. Пєрацького, аби привернути увагу світу до того, що коїть польська влада. Утім світ продовжував мовчати.

Декретом президента Польщі 17 червня 1934 р. для осіб, які загрожували безпеці публічному порядкові за нацистським зразком був створений концентраційний табір. Він проіснував 5 років, до початку Другої світової війни у будівлі старого монастиря ордену картузіанів на Поліссі, неподалік міста Береза (на території сучасної Білорусії) у Березі-Картузькій.

Не слід говорити про те, що насамперед табір був створений для ув'язнення у ньому українців.

Невільникам у «Березі» було набагато важче, ніж у найсуворіших польських тюрмах. Потрапляли сюди лише на підставі постанови відділення поліції, без суду. У невеликих камерах перебувало по 40 осіб, яких регулярно били жандарми. У «Березу» свідомо підбирали саме тих поліцейських, які вже відзначилися в інших польських тюрмах своєю жорстокістю до ув'язнених.

Українці, які побували у «Березі», а згодом і у німецьких концтаборах, відзначали, що умови перебування у польському концтаборі виявились суворішими. За відмову писати листи та спілкуватись польською мовою українцям доводилось терпіти холод, голод та інші знущання.

У цьому таборі були ув'язнені такі найвідоміші українці вже у перший рік його заснування:

Базилевич Роман — інженер, конструктор мостів;
Бжеський Роман — професор, історик, літературознавець;
Боровець Тарас — у майбутньому засновник УПА «Поліська Січ»,
Отаман «Тарас Бульба»;
Волошин Ростислав — у майбутньому член Проводу ОУН та УГВР;
Гасин Олекса — у майбутньому Шеф Штабу УПА під псевдонімом «Лицар»;
Горбовий Володимир — адвокат;
Грабець Омелян — у майбутньому командир «УПА-Південь» під псевдонімом «Батько»;
Грицай Дмитро — у майбутньому генерал УПА, Шеф Штабу УПА;
Климів Іван — у майбутньому крайовий провідник ОУН «Легенда»;
Богдан Кравців — перший крайовий провідник ОУН;
Старух Ярослав — у майбутньому крайовий провідник ОУН, Лицар Золотого Хреста Заслуги;
Шухевич Роман — у майбутньому генерал-хорунжий УПА «Тарас Чупринка»;
Янів Володимир — у майбутньому ректор Українського вільного університету.

Траплялися у «Березі» й курйози. Наприклад, одного разу для перевиховання поляки привезли невелику військову бібліотеку, де було багато книг про діяльність польської соціалістичної партії, яка воювала за незалежність Польщі з царським режимом колишньої Росії. З цих книг українські націоналісти дізналися багато корисного для своєї підпільної діяльності.

Саме існування «Берези» створило погану славу Польській державі. Один з її в'язнів, авторитетний громадський діяч, адвокат В. Горбовий відзначав: «...панораму картузького пекла я ніяк не міг вкласти в рамки того погляду на польську культуру, якою я захоплювався у шкільні роки. Там мене зачаровувала поезія Міцкевича і Красінського, подвиг Костюшки і Яна Домбровського, полонези Шопена й Огінського та гасло: «За нашу і Вашу волю». Тут же і сліду не лишилося від цієї поезії краси і священних ідеалів. Лише бур'ян дикої пацифікації... на ґрунті тієї декламованої культури».

Напередодні Другої світової війни у таборі перебувало близько 5 тисяч українців. З її початком ув'язнених звільнили, а згодом там утримувалися вже німецькі військовополонені.

Тяжке економічне становище, соціальне і національне гноблення, політичне безправ'я спричинили посилення революційно-визвольної боротьби мешканців Західної України, що ніколи не визнавали влади іноземних загарбників. Тільки у 1934-1938 роках народні маси організували 1118 страйків.

Ці події польська держава була неспроможна зупинити.

З історичних джерел.

Поступове руйнування українського характеру окупованих Польщею українських земель виконувалось двома шляхами: через ліквідацію політичного, культурного життя мешканців і через заселення цих земель польськими колоністами. Останні мали надати окупованим українським землям характеру виразно двонаціональної країни. Таким чином знищення українців або їх вимушена еміграція до США, Канади звільняло територію для нових польських колоністів.

Уже у грудні 1920 р. було видано окремий закон про колонізацію східних теренів Польщі військовими поселенцями. На його підставі протягом 1920-1928 років передано в руки польських колоністів, колишніх військових, на Волині й Поліссі 259 та 162 га землі, на яких осіло майже 20 тис. поселенців. Цивільних за цей час з Польщі переїхало 60 тис. осіб.

Усвідомлюючи своє безсилля в боротьбі з українським революційним підпіллям, польською владою було вирішено застосувати проти українського населення методи масового терору. Виконувались ті акції «пацифікації», тобто заспокоєння, відділами польської поліції і армії проти беззбройних людей. Участь брали поліцейські зі шкіл Мостиська біля Львова, поліцейські відділи з самої Польщі, чисельністю 2 тис. та ескадрони кавалерії 6-го корпусу польської армії. Сили були поділені на групи у 50-150 осіб, які висилались на акції мешканців під проводом місцевих станиць польської поліції. Користуючись вказівками, вночі оточували українські села, щоб населення не втекло у ліси. Зранку одна частина польських вела розвідку споруд українських культурних та економічних установ, а друга виловлювала селян за складеними перед цим місцевою поліцією списками.

В читальнях «Просвіти», в кооперативних крамницях та в приміщеннях інших сільських культурно-освітніх установ польські поліцейські та солдати нищили все. У цей же час інші групи нещадно катували селян, б'ючи нагаями, в залежності від їх участі в українському громадському житті.

По містах українські установи знищувались самочинно під охороною польської поліції, багато людей було заарештовано і піддано катуванням у польських станицях. Арештованих було так багато, що ними переповнились не тільки в'язниці, а й деякі польські казарми. У період цієї акції ОУН виконала низку відплатних терористичних акцій. Вони були спрямовані проти польських сільських старост, колоністів, поліцейських і представників польської армії, які особливо відзначились проти українців у період «пацифікації».

Таких убивали, щоб показати польським займанцям, що їх злочини проти українського народу не пройдуть безкарно. У цей час керівництво ОУН на західноукраїнських землях перебрав організаційний референт КЕ ОУН Степан Охрімович.

Припинення саботажної акції з боку ОУН та закінчення польської урядової «пацифікації» не стала на перешкоді польській поліції. У 1930 та 1932 рр. ув'язнення продовжились, українців судили за антипольські прояви.

Наслідки «пацифікації» як засобу боротьби з українським революційним підпіллям виявилися некорисними для Польщі: залякування українського населення не викликало в нього ворожості до підпілля, як на це сподівались поляки. «Пацифікація» зреволюціонізувала широкі народні маси та спопуляризувала серед них ОУН, а в усьому світі викликала жваве зацікавлення українською справою і симпатії до визвольної боротьби українського народу і водночас ворожість до Польщі як носія варварського поневолення одного з європейських народів.

На початку липня 1932 р. в Празі відбулася Конференція ПУН і КЕ. Було прийнято постанову про організаційну єдність УВО-ОУН і роз'яснено, що відтепер, під назвою «УВО» треба розуміти бойову й військову референтуру ОУН. Конференція остаточно устійнила організаційну структуру КЕ ОУН і цілої ОУН на західних українських землях.

Протягом 3-6 червня 1933 р. в Берліні відбулась чергова Конференція Проводу ОУН з представниками Крайової Екзекутиви ОУН, названа «Берлінською конференцією», на якій було призначено нового Крайового провідника ОУН на ЗУЗ Степана Бандеру, який провів невеликі зміни в особовому складі Крайової Екзекутиви. С. Бандера велику увагу приділив розбудові та діяльності бойової референтури ОУН. Усім обласним екзекутивам було доручено організувати окремі бойові п'ятірки або трійки.

Також наступила зміна у діяльності організації: напади на банки та поштові установи для отримання грошей було припинено, а бойову діяльність скеровано насамперед на індивідуальний терор проти представників польської окупаційної влади та її вислужників і проти розсадників совєтофільства на ЗУЗ.

У справі пропаганди націоналістичних ідей серед українських народних мас на ЗУЗ період керівництва ОУН С. Бандерою була найширше розгорнута агітація. Видавались українські націоналістичні видання, які призначались українському студентству та організації молоді.

Для безперебійної доставки «Розбудови Нації», «Сурми», «Українського націоналіста» та інших книжкових публікацій ОУН з-за кордону були розгорнуті два окремі прикордонні осередки: у Кракові, під керівництвом Миколи Климишина і на Гуцульщині, під керівництвом Євгена Онищука. Третім центром була Бойківщина, в околицях Скольного.

У Західній Україні регулярно виходили «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», «Юнак», «Юнацтво». Уся ця націоналістична підпільна література масово розповсюджувалась не тільки серед членів ОУН, а й серед українського громадянства.

Також ОУН запроваджувала й інші заходи. Наприклад, культ могил українських героїв як засіб патріотичного виховання українських народних мас: на могилах проводили панахиди, зібрання та інші заходи.

Найпомітнішою антибільшовицькою подією ОУН у той період було вбивство більшовицького консула у Львові. Це був постріл «в обороні мільйонів», на знак протесту проти голоду у Східній Україні. Виконав його Микола Лемик, а його технічну підготовку забезпечив бойовий референт КЕ Роман Шухевич. Згодом з'ясувалось, що це був не консул, а інший урядовець, який за вказівкою самого Сталіна об'їжджав усі дипломатичні представництва СРСР у Східній Європі з метою здійснення контролю за їх діяльністю, зокрема, таємно діючих при них представництвах закордонних відділів НКВС. Таким чином, це був дошкульний удар для Москви.

Під час судового процесу М. Лемик повідомив, що це було протестом усього світу проти московсько-більшовицького терору проти Українського народу на окупованій Москвою частині України

ОУН направила свою увагу та дії не лише на розв'язання проблем західноукраїнських земель. Не припинялась боротьба й проти більшовизму. Про причини й форми цієї боротьби говорив під час львівського процесу у червні 1936 р. Крайовий провідник ОУН на ЗУЗ С. Бандера. Він сказав, що ОУН бореться проти більшовизму, форми і системи, якою новітня Москва знищила відроджену українську державу і знову поневолила український народ. Крім того, комунізм є рухом, який світоглядно протилежний до націоналізму. Він вказав на факт боротьби за життя українського народу із більшовизмом на східних землях. Аби ніхто не довідався правди про змагання українського народу та про організовану московсько-більшовицькими окупантами акцію масового винищення українців голодом в 1933 р., окуповану частину України було відгороджено від світу «китайським муром».

15 червня 1934 р. польські газети подали коротке повідомлення, що в обідню пору дня на одній з вулиць Варшави застрелено польського міністра внутрішніх справ генерала Броніслва Пєрацького.

Пєрацький Броніслав Вільгельм (полковник) — 28.05.1895 — 15.06.1934 рр. У роки Першої світової війни служив в польських національних військових підрозділах, сформованих за ініціативою Пілсудського. У 1918 р. став членом Польської військової організації. Після проголошення ЗУНР брав участь в українсько-польській війні, 1918-1919 рр. У 1928 р. став послом польського Сейму. Один з провідних діячів режиму «санації». У 1929-1930 рр. віце-міністр, а з 1934 р. — міністр внутрішніх справ. Ідеолог і керівник політики «пацифікації», спрямованої проти українців, зокрема у Львові 1930 р. У 1931-1932 рр. за його ініціативи відбувалися погроми українського населення на Лемківщині, Волині та Поліссі. Був вбитий бойовиком ОУН Григорієм Мацейко.

Акт виконав Гриць Мацейка, організував С. Бандера, а підготував Микола Лебедь. Демонстраційне вбивство було бойовим виступом проти польського міністра внутрішніх справ, офіційного представника і керівника терористичного польського окупаційного режиму на ЗУЗ.

Також були й інші атентати, наприклад під комісара львівської тюрми Владислава Кособудського, який постійно знущався над українськими в'язнями слідчої поліції та тюремної сторожі.

Здійснювалися напади (майже сотня) як на на поляків, які, паралельно із владою, виступали та діяли проти українського населення, так і на українців, що активно співробітничали з польською окупаційною владою.

Великий Львівський процес проти членів КЕ ОУН та інших членів ОУН почався у Львові 25 травня 1936 р. Головною постаттю в цих обох процесах був Крайовий провідник ОУН у 1933-1934 рр. С. Бандера. Згідно з присудом С. Бандеру було засуджено на довічне позбавлення волі, інших членів ОУН — на різні терміни ув'язнення.

За цей час польською владою над українцями було проведено судових процесів: у 1929 р. — 31; у 1930 р. — 27; 1931 р. — 42; у 1932 р. — 58; у 1933 р. — 79. Загальна кількість обвинувачених: у 1929 р. — 140; у 1930 р. — 43; у 1931 р. — 120; у 1932 р. — 228; у 1933 р. — 246.

Через два дні після атентату на Пєрацького президент Польської Речі Посполитої Ігнаций Мостіцький видав розпорядження про створення у Польщі концентраційного табору в Березі-Картузькій для осіб, які можуть нести загрозу державі з політичних мотивів.

5 липня 1934 р. такий табір було відкрито у порожніх будинках колишнього російського монастиря, а потім у російських казармах у малій місцевості Береза-Картузька на Поліссі, 92 км на північний схід від Берестя, при залізничному шляху Берестя-Бараногвичі. За перші дні його існування туди було вивезено 200 в'язнів, у тому числі 120 націоналістів.

Після арештів, у зв'язку з убивством Пєрацького, до рук польської поліції потрапила також частина членів КЕ ОУН — напередодні атентату було арештовано С. Бандеру, Б. Підгайного, Я. Спольського, Я. Макарушку, О. Пашкевича. Через три дні, 17 червня 1934 р. арештовано й відвезено до Берези-Картузької Р. Шухевича, В. Янева, Д. Грицая.

Через два тижні після ув'язнення С. Бандери призначили нового Крайового провідника ОУН на ЗУЗ — Осипа Мащака.

Ув'язнення більш як сотні чільників ОУН з усіх закутків західноукраїнських земель було поважним ударом для Організації. Однак на той час вона вже мала багато тисяч учасників і постійно перебувала у зростанні, тож на місце ув'язненних ставали інші, а розірвані керівні зв'язки швидко відновлювалися.

Новим провідником у 1935 р. Крайової екзекутиви ОУН на ЗУЗ було призначено Л. Ребет, його заступником став Микола Бігун, організаційний референт — Микола Кос, технічно-пропагандивний — Михайло Коржан, військовий — Олекса Гасин, пропагандивний — Василь Ривак, розвідка — Богдан Мартинюк.

Нова КЕ мала непросте завданням упорядкувати хаос, який створився внаслідок арештів провідників Організації, наладнати зв'язок з усіма місцевими клітинами, зберегти попередній поділ західноукраїнських земель на 10 областей: Львівську, Тернопільську, Станіславську, Сокальську, Стрийську, Коломийську, Бережанську, Черемиську, Рівненську, Луцьку.

Було обмежено бойові акції ОУН, звертаючи більшу увагу на вишкільно-освітню діяльність. Ставку зробили на розбудову підпільної структури, аби унеможливити роботу польської поліції з приводу викриття членів Організації. Був налагоджений розширений випуск підпільної літератури.

На початку літа 1935 р. на північно-західних українських землях сформувалась перша окрема КЕ на ПЗУЗ в складі: Микола Кос — Крайовий провідник, Ярослав Старух — заступник крайового провідника і політичний референт, Яків Бусел — організаційний референт, Ігор Шубський — референт юнацтва, Ростислав Волошин — ідеологічний референт, Степан Пшеничний — референт пропаганди.

Пожвавлена революційна діяльність ОУН швидко ліквідувала досить міцні до того часу впливи комуністів і закріплювала серед найширших українських мас впливи українського націоналізму.

Упродовж 1937-1938 рр. відбулись великі арешти членів Організації та процеси: Рівненський — проти 13 костопільців у 1937 р., Луцький — проти 42 студентів у серпні 1937 р., Другий рівненський — проти 55 костопільців в грудні 1937 р.

Найбільший розмах у той час набула військова референтура КЕ ОУН на ПЗУЗ під керівництвом Василя Сидора. З його ініціативи були створені окремі повстансько-бойові відділи «Вовки», що їх можна вважати за передвісників відділів УПА. З найкращих бойовиків ОУН було створено невеликі військові відділи, які повністю переходили у підпілля, у ліс, і проводили рейди по Волині й Поліссі, здійснюючи різні саботажні акції чи атентати на польських поліцейських. Перша група «Вовки» діяла під проводом Василя Макара — «Сіроманця» і нараховувала 25 бойовиків. Такі рейди були проведені у 1936 та 1937 роках.

Видавалась і націоналістична література, наприклад тижневик «Нове Село», за редакцією Петра Мірчука. Крім того, видавалась й поширювалась велика кількість підпільної літератури, різні пропагандивні летючки й відозви ОУН. І знову не обійшлось без арештів з боку Польської влади.

Економічна скрута і зростаюче безробіття у Польщі активізували питання робітництва. Цю ділянку намагалися повністю опанувати комуністи, та революційний націоналізм вступив до бою з комуністичними впливами, включаючись в організовану боротьбу робітництва за власні права. У Скільщині, Долинщині, Лемківщині, Гуцульщині відбулись масові страйки, організовані під впливами українських націоналістів, завдяки чому поширювались та закріплювались націо-налістичні впливи серед найширших верств.

Зв'язком Проводу ОУН став Провід Українських Націоналістів — ПУН, обраний на Першій Конференції Українських Націоналістів 5 листопада 1927 р. в характері координаційного центру всіх українських націоналістичних організацій. ПУН мав складатися з 5-ти членів: полковника Євгена Коновальця, М. Сціборського, Дмитра Андріївського та Василя Мартинця обрала конференція, а п'ятим мав бути представник крайових націоналістичних організацій, Союзу Української Націоналістичної Молоді та крайових частин УВО. Але цього представника не було визначено, і первісний ПУН діяв у складі 4 членів аж до Конгресу Українських Націоналістів.

У лютому 1929 р. КУН, обираючи Провід, залишив первісний склад ПУН і доповнив його новими членами, такими як доктор Юліян Васиян, генерал Микола Капустянський, Дмитро Демчик, Петро Кожевников, Леонід Костарів.

Після Конгресу оголошено до ПУНу сотника Ярового, як зв'язкового до Головної Команди УВО. Головна команда Конгресу постановила рішення про злиття всіх націоналістичних організацій, у тому числі й УВО, в єдину Організацію Українських Націоналістів.

Всі клітини ОУН в Європі за українськими землями і поза Польщею та СРСР, вважалися за звичайні напівлегальні політичні організації, які майже відкрито вели свою діяльність. Цей відділ охоплював всіх членів ОУН, що перебували у тій місцевості, де він існував: загальні збори відділу ОУН обирали голову відділу, і за його пропозицією затверджували інших членів управи. При цьому сходини членів були загальними.

Управи відділів влаштовували щотижневі сходини членів для заслуховування розпоряджень провідних органів і для читання рефератів.

З 1929 по 1934 рр. осередок ОУН у Данцигу був найважливішим оперативним пунктом ОУН по дорозі з України і в Україну (у Данцигу відбувся військовий перевишкіл колишніх старшин УГА під проводом генералів Курмановича і Капустянського). Саме там друкувалась підпільна українська література, яку транспортували в Україну, а також була влаштована хімічна лабораторія, де виготовлялись гранати, та знаходився бойовий арсенал.

Виїхавши до США і Канади для розбудови закордонних осередків Організації, Є. Коновалець прийшов до висновку, що за кордоном, особливо у США та Канаді, є недоцільним розбудовувати Організацію великої чисельності як масову політичну Організацію, що веде підпільно-революційну боротьбу на рідних землях. На чужині мають бути організовані невеликі зв'язкові центри між Проводом ОУН та українськими емігрантами.

Були створені такі українські ідеологічно-політичні організації з суспільно-громадським характером роботи: Організація Державного Відродження України в США, Українське Національне Обєднання в Канаді. На цих теренах ОУН вела роботу, щодо постійного залучення українського громадянства США та Канади до визвольної боротьби під прапорами ОУН.

В одному з видань «Розбудова Нації» за 1934 р. наголошувалось, що, на думку ОУН, українці виборуть собі волю і державність шляхом революції та збройної боротьби, коли на українських землях пануватиме національна диктатура, як то завжди було під час війни або визвольної боротьби інших народів. Перемогу здобудуть лише тоді, коли провідні верстви організують належну військову силу. Рішуча диктаторська влада протягом певного недовгого часу має встановити мир та спокій у країні. Однак затягувати національну диктатуру на довгий час, як це зробили італійські фашисти, німецькі нацисти чи російські більшовики, було б досить небезпечним експериментом, адже скована керуванням лише однієї партії нація не зможе належним чином розвинути свої творчі сили, проявити енергію та розмах на усіх ділянках господарського і культурного розвитку.

Масштабну роботу теоретичного військового вишколу членства ОУН розгорнула референтура військових справ ПУНу, якою керував генерал М. Капустянський при допомозі цілого штабу військових старшин (генерал В. Курманович, сотник Р. Ярий, полковник Р. Сушко, сотник С. Чучман, сотник О. Гасин, полковник М. Колодзінський та ін.). Вивчались теми з аналізу сучасної війни, мобілізації держави, авіації, хімічної та бактеріологічної війни, танків, гарматів, кінноти, також аналізувались армії провідних тогочасних країн, як то радянська, німецька, французька тощо.

У 1932 р. Організацією було затверджено герб ОУН (тризуб в обрамлені щита епохи князя Володимира), який став відзнакою для її членів та ставився на прапорі, печатках, фірмових бланках і т. ін. Також було затверджено й гімн ОУН:

«Зродились ми великої години
З пожеж війни, із полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гніт і гнів на ворогів.
І ось ідемо у бою життєвому —
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ.
Не хочемо ні слави, ані плати,

За плату нам є радість боротьби:
Солодше нам у бою умирати,
Ніж в путах жити, мов німі раби.
Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у бій!
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий народ свій.
Велику правду — для усіх єдину,
Наш гордий клич народові несе!
Батьківщині будь вірний до загину,
Нам Україна вище понад усе.
Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий та наказ:
Соборна Українська Держава
Міцна й одна від Сяну по Кавказ».

Українські націоналісти на чужині почали здійснювати консолідовану роботу у всеукраїнському національному обсязі майже одразу після Першої світової війни. Такі осередки були організовані не тільки у Чехо-Словаччині та Німеччині, а й у Бельгії, Швейцарії, Франції та інших країнах.

Є. Коновалець створив спеціальні політичні представництва ОУН на теренах Німеччини й Англії, а також у Франції, Італії і низки менших держав. Він відкидав будь-яку орієнтацію на Німеччину чи Англію, а наказував зміцнювати зв'язки тільки з впливовими політиками обох держав: «...за всяку ціну старатися включати українську проблему у політику заінтересованих держав <...> в своїй діяльності маємо завжди підкреслювати нашу непримиримість проти займанців українських земель; у міжнародній діяльності не слід допустити того, щоб нас використали як знаряддя однієї великої держави проти іншої...»

Окрему групу ОУН було направлено на Далекий Схід для роботи з українцями Сибіру та Далекого Сходу. Там заснували організацію «Українська Далекосхідна Січ», видаючи у 1932-1937 рр. «Маньчжурський Вісник», а з 1937 р. «Далекосхідний Націоналіст», в яких розповідалось про життя в країні, стан українців, та можливості здобуття незалежності Україною.

Несподівана загибель Є. Коновальця перешкодила належного розгортанню роботи на цьому важливому терені, як це було заплановано.

Український націоналістичний рух у Краю виростав і оформлювався в безпосередній і безупинній боротьбі з окупантом, в умовах труднощів і небезпек підпільно-революційної дії. А націоналістичні організації на чужині оформлювалися і діяли у легальних умовах, набуваючи рис більш політичних і ідеологічно-громадських організацій, ніж революційно-бойової. Це унеможливлювало перевірку бойової й організаційної якості членів ОУН повною мірою.

Більшовики не користувалися системою відкритих вбивств своїх противників за кордоном, оскільки це могло викликати серйозні політичні ускладнення на міжнародній арені, що б мобілізувало проти них світову спільноту. Натомість вони широко використовували засоби морального терору, залякуючи та цькуючи свої жертви. А коли все ж таки йшли на вбивства, то добре маскували свої сліди.

Так було вбито С. Петлюру у 1926 р., ніби в знак помсти за організовані погроми євреїв в Україні під час визвольних змагань українського народу 1917-1920-х років. Насправді ж цей акт вчинив агент ГПУ, щоб завдати шкоди і обезголовити український самостійницький рух за кордоном.

Вчинити так само із Є. Коновальцем, колишнім командиром Корпусу Січових Стрільців, було для Москви неможливим. Бо ж самі євреї при кожній нагоді стверджували, що там, де в Україні перебували Січові Стрільці, завжди був зразковий порядок. Є. Коновалець рішуче боровся проти найменшого прояву антисемітизму. Тож будь-яка спроба зобразити Є. Коновальця як антисеміта, щоб використати це як мотив для його вбивства, розкрила б плани більшовиків.

23 травня 1938 р. Є. Коновалець впав жертвою більшовицького атентату.

Під підозру у причетності до замаху було взято члена ОУН «Полуведька», який на початку 30-х років втік з більшовицького концентраційного табору на Соловках. Своєї інтелігентною поставою та організаційним хистом він вигідно відрізнявся від інших утікачів з СРСР. Його було обрано Головою Української громади у Фінляндії. Він мав псевдонім «Тогобічний». Член ОУН Я. Барановський вважав його співавтором атентату. Члени ПУНу «Найденко» і «Павлусь» стверджували, що ніколи «Полуведьку» не довіряли, однак прямих фактів, щоб його викривали виявлено не було.

«Полуведька» було призначено для роботи у Наддніпрянщині. У вересні 1941 р., після загибелі Сеника і Сціборського у Житомирі, він подався у Харків як провідний член Організації.

У 1942 р. його арештувало гестапо, як виявленого більшовицького агента. За наявними даними, покінчив життя самогубством у в'язниці.

Посилення розбіжностей між КЕ ОУН ЗУЗ та ПУН призвело до певної автономізації діяльності ОУН в Західній Україні, зокрема і в справі розгортання антипольського повстання.

Навесні 1939 р. були видані і розповсюджені серед членів ОУН інструкції мобілізації та інформація про підготовку до збройного повстання. Також там йшлося про ухиляння від польської мобілізації у її випадку. Підготовка українських бойовиків та членів ОУН проходила у підпільних військових таборах.

Українці мають вступати у військові відділи, організовані ОУН, чекати, коли польське військо почне відступати, а тоді прилучатися до Українського легіону, що прибуде разом з німецькими збройними силами і разом з цим легіоном створить українське військо.

«Німців ми вітати не будемо — лише Український легіон, бо практика Карпатської України показала, що на них розраховувати не можна…» Про створення такого легіону чисельністю 1300 підстаршин і 12000 стрільців було домовлено з німцями. На чолі легіону, який спочатку нараховував 600 стрільців, стояв Роман Сушко.

«Ми маємо поставити німців перед фактом — на теренах, де будуть діяти наші військові відділи, ми негайно маємо проголосити Українську державу і створимо український уряд».

Під час бойових дій було суворо заборонено чіпати євреїв, оскільки в деяких країнах (Англія, Франція, США та ін.) вони мають великий вплив і можуть зіпсувати напрям зовнішньої політики української держави і навіть «перекреслити українське міжнародне питання».

Ярослав Гайвас стверджував, що проголошення незалежності має базуватися на так званій теорії «розбудови держави від першого села», автором якої був колишній військовий референт КЕ ОУН, відомий військовий теоретик полковник Михайло Колодзінський. Відповідно до цієї теорії, під час військових дій, при захопленні влади членами ОУН у будь-якому населеному пункті на своїй етнічній території, незалежно від обставин необхідно проголошувати Українську державу і українську революційну владу. Навколо цього будувалася невідворотність дій саме у такому революційному руслі та мала відбутися консолідація нації.

1 вересня 1939 р., коли розпочалась війна, ОУН у Галичині, на Волині і Поліссі була вже підготовлена. Був чіткий план дій, частина членів отримала належний військовий вишкіл у рамках роботи військової референтури, чимало українців долучились до формування збройних загонів і взяли участь у повстанні, яке тією чи іншою мірою охопило всі місцевості Західної України.

На початку війни поляки посилили репресії проти українців. У Львові було заарештовано і розстріляно без суду відомого українського публіциста Івана Витвицького — послідовного противника німецького нацизму.

Поразки польської армії на фронті та деморалізація польського суспільства створили у другій декаді вересня сприятливі умови для початку збройного повстання українських націоналістів. Одним з перших і найбільших осередків повстання була Миколаївщина. Під керівництвом членів повітової екзекутиви Є. Пришляка, В. Демури, Д. Гаджери події набули значного розмаху. 10 вересня у Миколаєві повстанці

роззброїли станицю поліції і перебрали владу у свої руки, посадником міста було призначено Я. Пришляка. Для створення безпеки й спокою з кадрів ОУН і патріотичної молоді було сформовано міліцію, яка почала роззброювати всі польські військові відділи, що проходили через Миколаїв. За короткий час у Березині, Демні, Дем'янці, Наддністрянській, Дороговижі, Верині, Ілові, Крупському, Надітичах, Розвадові, Роздолі, Сільському, Усті було встановлено українську владу, вивішено синьо-жовті прапори, розпочато мобілізацію чоловіків віком від 18 до 35 років. Натомість поляки кинули проти українців цього регіону військові та поліційні відділи, що нараховували більш як 3 тисячі вояків. Бої тривали до 15 вересня.

Польській владі загалом вдалося придушити повстання українців на Сколівщині, але ситуація там була мало контрольованою.

12 вересня німецька авіація бомбардувала м. Стрий. Поліція та військо залишили місто, щоб уникнути втрат. Невеликий підрозділ, який охороняв казарми, не мав можливості втримати у місті порядок і врятувати мешканців від грабунків злодіїв та бандитів, випущених з тюрем польською владою. У такій ситуації контроль над містом взяли озброєні члени ОУН. Наступного дня польські відділи спробували увійти у місто. Бій тривав півдня, українці відступили.

Особливо запеклий спротив польській армії вчинив відділ чисельністю 900 осіб, який було створено 12 вересня у с. Дуліби. Село було звільнено у цих боях, але в результаті загинуло близько 50 повстанців.

У с. Колодниці був створений відділ з 400 осіб, який захопив стрілецьку зброю (декілька десятків гвинтівок і кулемети) та полонив 80 польських вояків. Командирами відділів на Стрийщині і Сколівщині були І. Зубицький, К. Малинич, І. Корчинський, Колодницький.

Із вступом на територію Західної України більшовицьких військ Поліське Лозове Козацтво опинилося у складній ситуації, оскільки у ньому було чимало симпатиків комуністичної ідеології. При наближенні радянських військ окремі провідники козацтва повернулися у Галичину та Волинь. У той час керівництво цією структурою перебрав на себе поручник Володимир Війтюк. 22 вересня відділ (218 добре озброєних вояків) зайняв Дрогобич, але наступного дня відступив перед переважаючими силами частин Червоної Армії, що підійшли до міста.

Були спроби комуністів Західної України вчинити антипольські дії, а також напади українських озброєних загонів на малі військові відділи польської армії під Явірником-Руським, Добромильського повіту, в околицях сіл Любачева та Турки.

Місто Володимир-Волинський було захоплено повстанцями, які встановили в ньому українську владу. Активна боротьба українських збройних загонів була зафіксована в районі Ковель-Ратно-Камінь-Каширський. Відділ на чолі з колишнім підстаршиною польської армії Гаврилом Круком зайняв м. Іванова Долина, Костопільського повіту, роззброїв станицю поліції, захопивши багато стрілецької зброї.

Близько 600 осіб налічувалось у повстанських відділах у північній частині Товмацького повіту. Вони діяли в селах Антонівці, Братишеві, Вільшанці, Миловарні, Нижнові, Олешеві, Острині, Рошневі, Стригунцях, Юрківці.

У ніч з 11 на 12 вересня у с. Оброшене, Городецького повіту, український загін чисельністю 15 осіб взяли у полон близько 500 польських вояків, здобувши кулемети та іншу стрілецьку зброю, а також 8 літаків.

Українські загони діяли у Львові та Самбірщині. Організацією міліції у Львові займався відомий поет, діяч ОУН Богдан Кравців. Збройний загін під командуванням Ярослава Гошка, створений у с. Гордині, Самбірського повіту, захопив 1 кулемет, 15 гвинтівок, 1000 набоїв та взяв у полон 20 польських вояків.

Відзначилися українські збройні відділи, що діяли на Дрогобиччині: у Мазницях, Попелях, Трускавці, Тустановичах. Зокрема загін у Трускавці, створений 13 вересня, за 10 днів захопив 150 гвинтівок. Командували відділом у с. Попелях, який був сформований з учасників довоєнного військового вишколу в с. Уриничі (тепер Сколівського району), Григорій Мінів, Мирослав Яримович та Павлюк. З 29 серпня по 19 вересня вони захопили 80 гвинтівок, 1012 набоїв, знищили 32 польських вояка, своїх 15 при цьому втративши.

13 вересня Андрій Гурин сформував збройний відділ у с. Бусовисько, Турківського повіту. Внаслідок постійних і важких боїв з польською поліцією п'ять повстанців загинуло. На півдні цього повіту ефективними бойовими діями відзначився загін «Блискавиці», чисельністю 30 осіб.

З 14 вересня почалися бойові дії на Золочівщині. На залізничній станції в с. Ожидові було здобуто три гармати, 800 гвинтівок та взято у полон 800 польських вояків, а в сусідньому місті Олеську — захоплено 320 гвинтівок, 3000 набоїв, 30 автомашин.

Відзначився в боях загін у с. Переволочна, командиром якого був Ярослав Гніт.

Кілька збройних відділів загальною чисельністю близько 300 осіб було сформовано 16 вересня у Заліщицькому повіті. В жорстоких боях повстанці знищили 232 польських вояки, захопили вісім кулеметів, 40 гвинтівок, 2 автомобілі та 4 літаки.

16 вересня зі Львова в околиці с. Романів, Бібрецького повіту для роззброєння відступаючих польських частин вирушила група членів і співробітників КЕ ОУН на чолі з Володимиром Гринівим. Цей загін, чисельністю 109 осіб захопив 1 гармату, 6 кулеметів, 127 гвинтівок, 5000 набоїв.

Бережанську округу повстання охопило у другій половині вересня. Українські загони роззброювали польські частини та захоплювали необхідне знаряддя. 17 вересня, після вступу частин Червоної Армії на територію Західної України, повстанські дії у Бережанській окрузі були звужені до самооборони сіл та здобуття і нагромадження зброї для подальшої діяльності. Загалом повстання 16-20 вересня у Бережанському та Підгаєцькому повітах охопило більше 40 населених пунктів. Чисельність українських повстанських відділів тут становила майже 4 тисячі. Було захоплено 2 гармати, 10 кулеметів, близько тисячі гвинтівок та багато боєприпасів. Поляки втратили 268 вояків, 2 тисячі було взято у полон. Повстанці втратили 23 особи. Паралельно були знищені польські колонії біля сіл Багатківці, Божикова, Литвинова, Бокова, Слав'ятина, Шумлян.

17-18 вересня у с. Гукові, Рогатинського повіту збройний відділ чисельністю 100 осіб в кількох боях захопив 3 кулемети, 100 гвинтівок, знищив 45 польських вояків, в результаті чого 20 повстанців було поранено. Створений у с. Добринові загін також захопив багато зброї.

На Рогатинщині збройні відділи діяли у селах Вербилівці, Залип'я, Залужжя, Нижня Липиця, Підгороддя, Потік, Черче.

Українську державність було проголошено у кількох селах західних окраїн, що опинилися згодом під окупацією Німеччини, та у Галицькому повіті, де бойові дії здійснював відділ чисельністю 150 осіб. Заплановане захоплення влади у Сокалі та Рогатині не відбулося, бо на ці території увійшли радянські війська.

Від початку німецько-польської війни, тобто з 1 по 23 вересня, у бойових діях проти польських військ (у 16 округах) взяли участь майже 8 тисяч повстанців (дані з Тернопільщини та Холмщини відсутні). Українські втрати становили 160 вбитих та 53 поранені. Поляків загинуло 796 та 37 поранено. Повстанці захопили 1 танк, 8 літаків, 7 гармат, 103 кулемети, 3757 гвинтівок, 3445 пістолетів, 25 автомобілів, велику кількість набоїв.

На відміну від багатьох легальних політичних і громадських організацій, які проголосили лояльність до польської влади, ОУН чітко стала на самостійницькі позиції і, відповідно, виступила єдиним виразником державницьких змагань українського народу. Перебирання влади у свої руки та проголошення української державності в ряді місцевостей (кілька десятків сіл Бережанщини, м. Миколаїв, м. Володимир-Волинський, сіл Верхнє Синьовидне та Корчин на Сколівщині, ряд сіл Галицького повіту та західних окраїн, що опинилися згодом під владою Польщі) є, без сумніву, одним з етапів державотворення.

Немає жодних підстав вважати цей крок приреченим, оскільки він був зроблений до вступу в Західну Україну Червоної Армії. Повстанські відділи захищали українське населення від грабунку та терору деморалізованих відступаючих польських військ та мародерів. Створювались сприятливі умови для подальшої успішної діяльності ОУН з метою підготовки збройного повстання.

Восени 1918 р., коли Австро-Угорська монархія почала розпадатися, у багатьох містах і селах відбулись масові віча, на яких українці вимагали приєднання Північної Буковини до України, розподілу поміщицьких і монастирських земель.

Для цього утворювалися селянські комітети та озброєні загони складені з українців. На той час на Буковині у таких загонах нараховувалось близько 415 тисяч осіб. а у Південній Бессарабії — 80 тисяч.

16 жовтня 1918 р. імператор Австро-Угорщини видав маніфест про перебудову держави на федеративних засадах, із започаткуванням окремими націями своїх національних держав.

У Львові 18 жовтня був сформований державний орган — Українська національна рада та проголошено утворення Української держави — тимчасово у межах монархії Габсбургів.

Рада створила для Буковини репрезентативний орган — так звану Буковинську делегацію у Чернівцях, яку очолив О. Попович. Делегація мала займатися організацією української влади у Північній Буковині. Прибувши до Чернівців, вона розпочала переговори з румунськими послами австрійського парламенту і буковинського сейму про поділ Буковини. Українці домагалися виділення усієї української частини краю в окрему адміністративну структуру. Румуни ж погоджувалися віддати лише 4 повіти, а згодом відмовились й від цього.

У Чернівцях був сформований «буковинський уряд» і утворена Румунська національна рада, що проголосила себе верховною законодавчою владою по всій Буковині та одразу звернулася до румунського уряду з проханням про допомогу.

3 листопада 1918 р. у Чернівцях відбулося велике українське віче та маніфестація. Було ухвалено об'єднатися з Галичиною, визнати УкрРаду повноважним представницьким органом українського населення і домагатись якнайшвидшого воз-з'єднання з усією Україною. Того ж дня делегація УкрРади захопила владу у місті і українській частині краю.

Згоди з румунами українці так і не досягли.

8 листопада у Чернівцях була розклеєна прокламація командира 8 румунської дивізії з повідомленням про те, що він отримав від короля наказ захистити румунське населення Буковини і припинити «анархію» і «безпорядки».

Делегація УкрРади вислала протест проти таких дій, зазначивши, що ніяких насильств і анархії у краї немає. Це було правдою, але румуни, підтримані французькими політиками і військовою місією Франції у Яссах, яка одержувала вказівки від маршала Ф. Фоша, діяли рішуче. 11 листопада їх війська вже зайняли Чернівці, а впродовж наступних днів — всю Буковину, Невеликі українські відділи, що почали створюватися, ніякого реального опору румунським військам вчинити не змогли.

Натомість війська ЗУНР були втягнуті у кровопролитну війну з Польщею, тому надати дієву допомогу українському населенню також не змогли. Влада ЗУНР скерувала до Паризької мирної конференції ноту протесту з приводу дій Румунії і ще одну ноту Антанті, вимагаючи звільнення українських земель, проте відповіді не було.

28 листопада 1918 р. прорумунські сили зібрали у Чернівцях так званий генеральний конгрес, який прийняв рішення про приєднання Буковини до Румунії. Румунський король 18 грудня 1918 р. підписав декрет про приєднання Буковини до Румунії.

Українське населення взялося за зброю, у багатьох населених пунктах утворилися загони самооборони, які вступали в бій з румунськими військами. Але сили були нерівними.

Уряд Центральної Ради протестував проти такого акту, заявивши, що він не визнає поневолення Буковини і твердо захищатиме право населення на національне самовизначення.

Однак Антанта підтримувала Румунію, тож згідно з Сен-Жерменським (вересень 1919 р.) та Севрським (серпень 1920 р.) мирними договорами їй були остаточно передані уся Буковина і Бессарабія.

Румунія встановила на Буковині режим управління, який нічим не відрізнявся від Австрійського. Владу взяли військові коменданти, а на території Північної Буковини був запроваджений стан облоги, який фактично був ліквідований тільки у 1940 р. (після звільнення краю з під влади Румунії). Почався період терору, грабунку, арештів.

Вже у липні 1921 р. спеціальним декретом румунського короля у Буковині були змінені назви усіх населених пунктів, щоб повернути їм давні «румунські» назви. Здійснювалася насильницька румунізація українського населення, для чого була створена спеціальна теорія, що нібито у Буковині немає українців, а є «зукраїнізовані» румуни.

У судах, адміністрації та церквах українська мова була заборонена. На початку 30-х років ліквідувалась навіть назва «українці». Їх стали називати «рутани», тобто румуни.

Свавілля румунської влади зумовило постійний опір українського населення. Визвольна боротьба тривала постійно. Найбільшим і найгрізнішим її виявом було Хотинське збройне повстання в січні 1919 р., у якому взяли участь 30 тисяч повстанців. Їм допомагало населення українського Поділля. Офіційна українська влада у Києві — Директорія — не наважилась допомоги, адже не була в змозі воювати додатково ще з одним ворогом. Повстання було придушене.

У листопаді 1919 р. у Чернівцях вибухнуло ще одне повстання вже серед солдатів 113-го полку, який складався переважно з українців. Так само і воно було жорстоко придушене румунською владою.

Велике Татарбунарське повстання вибухнуло у вересні 1924 р.

У 1928 р. Румунію охопила гостра економічна криза. Спираючись на генералітет, король Кароль II у 1934-1938 роках звів нанівець роль парламенту. Правлячі кола Румунії дедалі більше орієнтувалися на гітлерівську Німеччину. У лютому 1938 р. було скасовано конституцію і встановлено жорсткий режим. Проголошувався стан облоги, розпускалися усі політичні партії та профспілки. Бешкетувала таємна політична поліція — «сигуранца».

Під тиском німецького уряду у вересні 1940 р. король призначив правителя держави — поміщика, вождя фашистської організації «Залізна гвардія» — генерала Антонеску. З цього моменту в країні встановився відвертий фашистський режим.

СРСР неодноразово наполягав на поверненні окупованих територій, а при встановленні дипломатичних відносин з Румунією оговорив, що не визнає Бессарабію частиною Румунії. У 1935 р. румунський уряд був готовий підписати з СРСР навіть договір про взаємодопомогу за умови, що Москва визнає кордон по Дністру.

Зміцнивши свої позиції в Прибалтиці та на західному кордоні, внаслідок спільного з Німеччиною розгрому Польщі, Сталін та його найближче оточення активізували зусилля по реалізації третього пункту таємного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 року. У ньому зокрема було наголошено «інтерес СРСР до Бессарабії та повна політична незацікавленість в цих областях з боку Німеччини».

В. Молотов 29 березня 1940 р. на сесії Верховної Ради СРСР заявив, що у СРСР немає пакту про ненапад з Румунією. Це пояснюється невирішеним спірним питанням про Бессарабію, захоплення якої СРСР не визнавав, хоч ніколи не ставив питання про її повернення воєнним шляхом.

Ця заява не могла не стурбувати румунський уряд. Тому 30 березня прем'єр-міністр Румунії Г. Татареску попросив Берлін вплинути на СРСР, аби той не претендував на Бессарабію. Також Бухаресту була необхідна допомога у переозброєнні армії. Німеччина відповіла, що все залежатиме від своєчасних виконань Румунією економічних зобов'язань перед Рейхом.

Напруженість наростала. 9 квітня 1940 р. дипломатичне відомство СРСР направило від імені уряду меморандум про п'ятнадцять випадків обстрілу радянської території, а також мінування мостів через Дністер з боку Румунії, яка в свою чергу висунула до СРСР контрпретензії з приводу провокацій.

Уряд Румунії, не маючи бажання йти на зближення з СРСР, знову апелював до Німеччини, прагнучи знайти в неї захист від територіальних претензій. Розуміючи, що воєнного конфлікту з СРСР не уникнути, 19 квітня Коронна рада Румунії висловилась проти добровільної відмови від Бессарабії. Єдиний вихід — це був захист Німеччини. Унаслідок дипломатичних переговорів 28 травня 1940 р. було досягнуто угоди. Румунія погоджувалась збільшити поставки нафти Німеччині на 30 відсотків в обмін на озброєння своєї армії. Румунський уряд зобов'язався допомоги Німеччині й у разі агресії з боку СРСР. Однак німецький уряд прохолодно зустрів ці пропозиції, зазначивши, що проблема Бессарабії Німеччину не цікавить, і це справа самої Румунії.

Коли Німеччина була зайнята війною на Заході, радянський уряд поставив перед Берліном питання про те, що «одночасно з поверненням Бессарабії, він претендує також і на Буковину. У розмові 23 червня 1940 року з німецьким послом у Москві В. Шуленбургом В. Молотов заявив, що Буковина як область, заселена українцями, також включається у розв'язання Бессарабського питання. Румунія поступить розумно, якщо віддасть Бессарабію і Буковину мирним шляхом, інакше СРСР вирішить його збройною силою».

25 червня 1940 р. на зустрічі В. Шуленбург відповів В. Молотову: «німецький уряд цілком визнає права СРСР на Бессарабію. Претензії ж щодо Буковини є несподіваними для Німеччини, оскільки Буковина була територією австрійської корони і густо заселена німцями, їхня доля турбує німецький уряд».

Молотов зауважив, що Буковина є останньою частиною, якої бракує єдиній Україні. А наступного дня він заявив, що радянський уряд вирішив обмежити свої вимоги Північною Буковиною з містом Чернівці. Він також висловив сподівання, що Німеччина підтримає СРСР у вимогах до Румунії, яка має піти на поступки, якщо не бажає розв'язання військових дій.

Одночасно з дипломатичними переговорами радянський уряд видав розпорядження командуванню Червоної армії готуватися до виступу з метою «визволення» Бессарабії та Північної Буковини. Ще у квітні 1940 р. почалося перекидання радянських військ з фінського фронту на місця постійної дислокації. Розгорнулася діяльність по посиленню Київського, Одеського та Закавказького військових округів. 9 червня 1940 р. військові ради цих округів отримали директиви наркома оборони про приведення військ у стан бойової готовності. Директива вимагала зосередження частин на кордоні з Румунією і підготовки операції по поверненню Бессарабії та Північної Буковини. Загальна чисельність військ становила майже 500 тисяч осіб (11 танкових бригад, 3 повітряно-десантних бригади, більше 2 тисяч літаків).

Бойові дії супроводжувались ідеологічною обробкою власних військ «...визволяючи радянську Бессарабію з-під іга румунських капіталістів і поміщиків, ми захищаємо і зміцнюємо наші південні та південно-західні кордони», — наголошувалось у директиві.

Німецький уряд через свого посла порадив уряду Румунії піти на поступки, щоб уникнути війни.

Потрапивши в безвихідь, уряд Румунії 28 червня заявив, що приймає пропозиції радянської сторони і розпочав виводити свої війська з Бессарабії та Північної Буковини. Того ж дня війська Південного фронту перейшли кордон з Румунією і зайняли Чернівці, Хотин, Бельці, Кишинів, Акерман.

Населення Північної Буковини, повіривши у справедливість запевнень радянського уряду, радісно вітало Червону армію. Ще до її приходу у містах і селах виникали різні ініціативні комітети, ради. Вони вимагали від румунської влади проводити евакуацію без збитків і руйнувань. Про лиховісну антиукраїнську суть сталінського режиму Північна Буковина ще не знала.

28-30 червня 1940 р. Червона армія зайняла всю Бессарабію та Північну Буковину. Владу на цих територіях тимчасово перебрали на себе робітничі та селянські комітети, що почали створюватися у населених пунктах, бойові дружини, загони й штаби. Організували цей процес політорганы Червоної армії та спеціально прислані агіта-

тори й організатори. У липні 1940 р. до Москви виїхала делегація «від трудящих» Північної Буковини просити возз'єднати їх край з Україною.

2 серпня Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про включення північної частини Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР». Решта території Бессарабії відійшла до складу новоутвореної Молдавської РСР. Так, 7 серпня 1940 р. були створені Чернівецька та Ізмаїльська області.

Президія Верховної Ради СРСР 15 серпня видала укази «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини» та «Про націоналізацію банків, промислових і торгових підприємств, залізничного і водного транспорту та засобів зв'язку північної частини Буковини».

Повністю дотриматися етнічного принципу не вдалося. Значна частина українського населення залишилася поза межами свого державного утворення, водночас на українській території опинилося багато населених пунктів з молдавським і румунським населенням.

Спроби невдалого переходу кордону румунами, які не бажали жити в СРСР, зустрічалися кулеметними чергами радянських прикордонників. На селі насаджувалися колгоспи та радгоспи, які швидко забезпечувалися тракторами, комбайнами, автомобілями.

Суспільно-політичне, господарське життя на приєднаних територіях перебудовувалось на радянський спосіб. Каральні органи шукали «ворожі» елементи, в'язниці поповнювались неблагонадійними політичними противниками нової влади, здійснювались депортації українців до Сибіру.

Хвиля безпідставних політичних репресій, як і всюди, не оминула і цей край. Тут так само переслідувались політичні партії, громадсько-політичні організації, інші товариства. Були ліквідовані популярні серед населення україномовні журнали і газети, більшість викладацького складу вузів була репресована, а на їх місце прибували фахівці з радянської України, ними ж поповнювався і адміністративний апарат. Усе будувалось на комуністичній ідеології та на принципі знищення «класових ворогів».

Коли у 1941 р. Німеччина напала на СРСР, Буковина була окупована румунськими та німецькими військами. 19 липня того ж року Антонеску видав «маніфест про приєднання Північної Буковини до королівської Румунії» та утворення з Північної та Південної Буковини провінції Буковини, яку очолив румунський губернатор з необмеженими повноваженнями.

За період окупації було заарештовано 65 тисяч осіб, головним чином українців, загинуло — 17 тисяч.

У середині жовтня 1944 р. внаслідок наступу радянських військ у Північній Буковині знову відновилася радянська влада.

На руїнах Австро-Угорщини виникла й така нова держава як Угорщина, до складу якої насильно було включено Закарпаття. Щоб послабити дух закарпатців до возз'єднання з Україною, угорський уряд створив у грудні 1918 р. так званий «Руський край», що охоплював територію Закарпаття, і видав «Народний закон № 10 про автономію русинів, які проживають у Мадьярії» (українців і русинів в той час налічувалось майже 450 тис.). Цей закон був лише тактичним маневром, оскільки культурна автономія нічого не давала українцям Закарпаття. У законі не йшлося про політичні права, свободу слова, організацій, а тому українське населення його не визнавало. Згодом в Угорщині встановилася диктатура маршала Хорті.

На відміну від насильницької анексії інших західноукраїнських земель, приєднання Закарпаття до Чехословаччини вважалося добровільним. Внаслідок угоди між чеськими лідерами, підписаної у м. Скрентоні (США) ще у листопаді 1918 року, емігранти із Закарпаття погодилися на включення своєї батьківщини до складу нової чеської держави за умови надання їй автономії.

Спочатку Чехословаччина не проводила політику дискримінації щодо національних меншин, подібно до Польщі й Румунії. Та згодом почала запроваджувати жорстокі порядки стосовно українців. Щоб ліквідувати особливий статус Закарпаття,

ческа влада, під виглядом уніфікації законодавства всієї республіки, прийняла закон «Про організацію політичного управління», за яким територія Чехословаччини поділялася на такі адміністративних одиниці — краї (Чехія, Моравія і Сілезія, Словаччина, Підкарпатський край). Вся влада у Закарпатті належала крайовому президентові, якого призначав президент республіки.

Українці наполегливо вимагали у влади Чехословаччини автономії для свого краю, але усі вимоги ігнорувались.

У 1937 р. президент країни Бенеш обіцяв перебудувати державу на засадах федерації, проте нічого реального зроблено не було. Тому 29 травня 1938 р. Русинсько-українська Народна рада, створена в Ужгороді з представників українських і русинських організацій і сил, опираючись на гарантії Сен-Жерменського договору 1919 р. і Чехословацьку конституцію, висунула перед центральними властями вимогу про встановлення для Закарпаття статусу автономії. Характерно, що судетські німці та словаки давно вже вирішили таку саму проблему. От тільки вимоги німців підтримував німецький Рейх, словаків — міжнародні сейми, а українців — ніхто, бо радянська Україна подібним не цікавилась.

На шляху до здійснення своїх намірів нацистська Німеччина в особі Гітлера планувала загарбати низку європейських країн, серед яких першою стояла Чехословаць-ка Республіка, оскільки у ній проживало 1,5 млн німців, відірваних, на думку Гітлера, від своєї історичної батьківщини. У контексті цих подій на порядок денний постало питання про долю Підкарпатської Русі (Закарпаття). Саме цей клаптик української землі став предметом торгу між Німеччиною, СРСР та Угорщиною. Підкарпатська Русь за Сен-Жерменським договором була передана під управління Чехословаччини як підмандатна територія.

«Чехословацька криза» максимально загострила відносини між державами, що мали спільний кордон з Підкарпатською Руссю. Українські політичні угруповання в Закарпатті активізували свою діяльність, намагаючись реалізувати обіцяну урядом Чехословаччини ідею про автономію. У свою чергу уряди Польщі та Угорщини, що не мали бажання бачити зародка самостійності української держави, посилили політичну діяльність, направлену на недопущення проголошення навіть автономної Підкарпатської Русі. У серпні 1938 р. угорський регент М. Хорті здійснив поїздку до Німеччини. У розмові з Гітлером він намагався заручитись його підтримкою у питанні про ревізію Версальських угод й повернення Угорщині Словаччини і Закарпатської України.

У процесі переговорів угорській делегації дали зрозуміти, що чехословацька проблема вирішуватиметься найближчим часом, тож Угорщина має бути готова виступити з територіальними претензіями до Чехословаччини, та разом з Німеччиною взяти участь у її розчленуванні. Хорті натякнули, що допомога країні у придбанні бажаних територій буде надана лише тоді, коли її політика відповідатиме інтересам Рейху.

Домагаючись відірвати від Чехословаччини Судетську область, Гітлер скликав 28-30 вересня 1938 р. у Мюнхені конференцію, у якій, крім нього, взяли участь французький прем'єр-міністр Даладьє, керівник фашистської Італії Муссоліні та англійський прем'єр-міністр Чемберлен.

30 вересня 1938 р. була укладена відома Мюнхенська угода, підписана Англією, Францією та Італією з одного боку та Гітлером — з іншого. Вона стала правовою підставою для розчленування Чехословаччини, від якої було відібрано Судетську область. Чехословацька делегація була запрошена, щоб вислухати вирок.

1 жовтня німецькі війська окупували Судети. Вже 10 жовтня уряд країни оголосив про відставку. Країна перетворюється на федерацію трьох народів: чехів, словаків, українців.

11 жовтня визнано автономію Підкарпатської Русі та її уряд, до складу якого увійшли Прем'єр-міністр, міністр внутрішніх справ, міністр комунікацій, державний секретар А. Волошин. З вересня існувала й військова організація українців — «Карпатська Січ», яка налічувала близько 10-12 тисяч вояків. Наприкінці жовтня

вона поїхала у Берлін, щоб заручитись підтримкою Німеччини у справі проголошення Краю незалежною державою під протекторатом 4 держав, що підписали Мюнхенську угоду. У майбутньому, як зазначалось в меморандумі українців, Підкарпатська Русь прагне возз'єднатися з усіма українськими землями (малось на увазі утворення єдиної незалежної Української держави).

Проте ця пропозиція не знайшла у Берліні підтримки. Як виявилося потім, на Закарпаття претендувала Угорщина.

26 жовтня 1938 р. новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі став відомий український громадсько-політичний діяч А. Волошин. Він реформував уряд, у складі якого було створено міністерства внутрішніх справ, шкільництва, народної освіти, комунікацій, юстиції. Також було створено службу безпеки, управління поліції, відділ преси і пропаганди, засновано урядову газету.

30 грудня 1938 р. уряд затвердив нову назву автономії — Карпатська Україна.

У Відні 2 листопада 1938 р. арбітражна комісія, у складі міністрів закордонних справ Німеччини та Італії, ухвалила приєднання найбагатшої частини Закарпаття, з містами Ужгород, Мукачеве, Берегове до Угорщини. Столицю Карпатської України було перенесено з Ужгорода до Хуста.

Уряд Волошина взявся за розв'язання наболілих соціальних проблем, серед яких основною була земельна, розвиток хліборобства та виноградарства.

В усіх школах і дошкільних закладах запровадили обов'язкове вивчення української мови. Було відкрито кілька українських гімназій та педагогічних середніх шкіл. Навіть розроблявся проект перенесення Українського вільного університету з Праги до Хуста.

Оскільки на Закарпатті продовжували діяти угорські бойовики та польські десантні групи, що нападали на українські села, приміщення громадсько-політичних організацій у містах, українські школи, руйнували мости, нищили зв'язок, уряд вжив заходів щодо зміцнення Карпатської Січі.

Генеральний штаб та Головна команда були створені на першому з'їзді січовиків у листопаді 1938 р. Д. Климпуша було обрано головним комендантом «Карпатської Січі».

Січ поділялася на 10 команд — по районах, 5 постійних гарнізонів для військової підготовки новобранців. Весь час не вистачало зброї, яку доводилось захоплювати в угорських та польських бойовиків. Частина січовиків служила ще й у поліції та прикордонній сторожі. В їх лавах перебувало чимало добровольців-галичан і буковинців, які взялись допомагати закарпатцям встановлювати українську владу. Одним з них був Роман Шухевич — помічник начальника Генерального штабу, згодом — командир УПА.

Січовики проводили значну культурно-просвітницьку діяльність серед населення, видавали тижневик «Наступ». Всемірну допомогу українському уряду Закарпаття надавала ОУН кадрами добровольців, пропагандистськими матеріалами тощо.

Наближалися вибори до крайового парламенту Карпатської України — сейму. Зростання політичної активності і національної свідомості населення, ворожа діяльність чужоземних бойових груп вимагали від уряду рішучих дій. У січні 1939 р. були розпущені антиукраїнські реакційні політичні союзи і партії, зокрема проугорські. 18 січня з ініціативи ОУН за участю майже усіх політичних партій і товариств, крім лівих, утворено Українське національне об'єднання (УНО). УНО сформувало свій виборчий список кандидатів до сейму, до якого було внесено провідних представників закарпатського політикуму (не тільки українців). Вибори відбулись 12 лютого 1939 р. Показник участі населення у виборах був дуже високий — 93%. Список УНО отримав 92% голосів. Це була велика перемога українських патріотичних сил і показник національної свідомості населення.

Оскільки Чехословаччина продовжувала розпадатись, перед владою Карпатської України постало питання про можливість проголошення її державної незалежності. Правда, в оточенні сильних і агресивних сусідів (Польщі, Угорщини, СРСР, Німеччини), це було проблемою. Навіть СРСР вважав, що Української держави, україн-

ського питання на Закарпатті ніколи не існувало і існувати не може, що воно вигадане Німеччиною, яка користується цим для руйнування держав Східної Європи.

На думку французьких та англійських політичних діячів того часу, Карпатсько-Українська держава була нацистським витвором (влада Карпатської України у той час справді підписала угоду з однією німецькою фірмою, щодо геологічної розвідки корисних копалин у Закарпатті).

Подальший розвиток подій прискорило рішення А. Гітлера (6 березня) ліквідувати Чехословаччину як державу, окупувавши Богемію та Моравію. Також він дав згоду на окупацію Закарпаття Угорщиною та проголошення Словаччини окремою державою.

15 березня 1939 р. на Закарпатті відбулось перше засідання обраного у лютому сейму. Цього ж дня сейм проголосив повну державну незалежність Карпатської України. Було обговорено і прийнято заздалегідь підготовлений проект конституції — основного закону країни, який визначав форму правління Карпатської України як президентсько-парламентську республіку. Державною мовою визначили українську, прапор — синьо-жовтий біколор, гімн — «Ще не вмерла Україна».

Таємним голосуванням сейм Карпатської України обрав першого президента держави А. Волошина, а на посаду прем'єр-міністра затвердили Ю. Ревая.

Отже, процес державного усамостійнення Закарпатської України завершився успішно.

В акті Проголошення самостійності Карпатської України 15 березня йшлося:

1. Карпатська Україна є незалежна Держава.
2. Назва держави є КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України, на чолі.
4. Державна мова Карпатської України є УКРАЇНСЬКА МОВА.
5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя горішня, а жовта долішня.
6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: ведмідь у лівім червонім півполі, чотири сині та три жовті смуги у правому підполі і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Проведення цього місця закону полишається окремому законові.
7. Державний гімн Карпатської України є «Ще не вмерла Україна ...
8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

Того ж дня було направлено телеграму прем'єр-міністра Карпатської України до міністра закордонних справ Німеччини, у якій йшлося: «Ми проголошуємо незалежність Карпатської України й просимо захисту в Німецького райху. Одночасно інформуємо вас, що угорські війська сьогодні о 6 годині перейшли кордон поблизу Мукачева ...»

Але підтримана Німеччиною хортистська Угорщина напала на Карпатську Україну. З перших же годин вторгнення загони Карпатської січі повели нерівні кровопролитні бої з окупантами.

У листі посла Франції у Берліні до міністра закордонних справ Франції 16 березня 1939 року йшлося: «...Підкарпатська Русь проголосила 12 березня свою незалежність і домагалася підтримки Берліна. Але гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів цієї країни, яка покладає на них усю свою надію і який свого часу відводилась роль «Українського П'ємонту».

Закарпатська Україна захоплена угорськими військами. У відчаї уряд Хусту віддає країну Румунії. Прем'єр-міністр пан Ревай у телеграмі до посольства Франції в Берліні наполягає на втручанні французького уряду разом з урядом Будапешта для урегулювання долі країни дипломатичним чином, а не силою зброї.

Здається, усе вказує на те, що Райх втратив інтерес до цієї держави й полишив її Угорщині...»

Вирішальна битва відбулась на Красному полі під Хустом. Ворог, хоч і зазнав значних втрат, 16 березня все ж таки захопив Хуст, а до 18 березня — більшу частину

території краю. Далі бої продовжувались тільки у гірських районах. Наприкінці березня 1939 р. президент республіки А. Волошин та частина уряду на чолі з прем'єр-міністром виїхали в еміграцію у Прагу. Українська держава, задушена агресивними сусідами, припинила своє існування.

Історична довідка.

Після смерті Є. Коноваця перед Організацією постало питання, хто має очолити Провід Українських Націоналістів. Заступником Коновальця був М. Сціборський, однак йому було б важко очолити Організацію. Свого часу він розчинився в праці організаційної референтури: зв'язок з Організацією на західноукраїнських землях був у руках Я. Барановського, на чужині Організацію очолював Омелян Сеник, а зв'язок з організаційними клітинами на східноукраїнських землях тримав у своїх руках сам Є. Коновалець. Тож М. Сціборський, залишаючись увесь час організаційним референтом ПУНу, більше був ідеологічно-політичним теоретиком націоналістичного руху.

Фактичне керівництво організаційними справами ОУН було в руках Є. Коновальця, О. Сеника і Я. Барановського.

У серпні 1938 р. Я. Барановський як референт зв'язку з ЗУЗ повідомив про «заповіт» Є. Коновальця, щодо наступника на посаді Голови ПУНу — полковника Андрія Мельника. А. Мельник, очоливши ПУН, не мав необхідного досвіду організаційної роботи в ОУН. З іншого боку була спроба призначити на цю посаду С. Бандеру, який на той період перебував у польській в'язниці, однак провал плану втечі унеможливив його висунення на посаду Голови ПУНу.

А. Мельник під час визвольних змагань займав посаду шефа Штабу Корпусу Січових Стрільців, а пізніше — Крайового Коменданта. Серед провідних членів ОУН переважала думка, що А. Мельник не буде відповідальним на цій посаді, адже після виходу з польської тюрми 12 років жив своїм приватним життям, і не брав активної участі у революційній боротьбі, так само як і багато інших старшин УВО та ОУН. Тому вважали, що він не справиться з питаннями організації подальшої боротьби ОУН. Вужчі кола знали, що у 1929 р. після заснування ОУН він не погодився на пропозицію Є. Коновальця стати Провідником КЕ ОУН. Принципові застереження виникли пізніше, коли він нефахово заангажував себе в організації української молоді «Орли». Творення «Орлів» було ініційоване крайовими націоналістами як антиреволюційна акція, що має на меті вберегти молодь від революції.

Ніколи не доводилося зустрічатись з оригіналом тексту заповіту полковника Є. Коновальця, що його прочитав у Римі М. Сеник. Я. Барановський та О. Сеник одночасно заявили, що бачили той текст, який ніколи ніде не публікувався та був без жодної вказівки щодо дати його написання.

Тим більше у ньому не йшлося про якесь підпорядковане становище ОУН на рідних землях Закордонному проводу ОУН, про що говорив А. Мельник та інші члени, також не подаючи джерел.

А. Мельник не підходив на роль керівника ПУН, не дивлячись на те, що він був дійсно відважним бойовим старшиною, мав дуже гарну репрезентаційну поставу, отримав разом з Є. Коновальцем ступінь полковника від гетьмана Скоропадського, втім деяких якостей йому бракувало. Сам же він вважав, що вже достатньо натерпівся за часів підпілля, адже п'ять років відсидів у тюрмі і не хотів вступати ще й у боротьбу за крісло керівника ПУН.

Мельник був дисциплінованою людиною, тож прослухавши заповіт Коновальця, він вирішує прийняти пропозицію. З іншого боку існує версія про те, що ніякого заповіту не було, а свого часу перед керівним Проводом ПУН Коновалець усно висловив свою думку, яку й переказали Мельникові.

Є. Коновалець користувався величезним особистим авторитетом, тактом, сполученим з рішучістю, він мовчав і прислуховувався до думок інших, та коли заявляв про своє рішення і про свою волю, його всі слухали. Мельник — людина кришталевого простолінійного характеру, справжній вояка-патріот, не годився для своєї нової ролі.

Питання спадку мав розв'язати Конгрес ОУН.

На думку крайових націоналістів, на чолі ОУН мала стати людина, що виросла на провідника з революційної боротьби. Ідеальним на той пост був сотник Ю. Головінський, але його було замордовано польськими поліцейськими. З іншого боку, кандидатом, що виріс з підпілля на керівника революційної боротьби, був С. Бандера, але він сидів у в'язниці.

Штурм в'язниці у Вронках, де сиділи бойовики і провідні члени ОУН (Ю. Кришталь, М. Максим'юк, З. Коссак, І. Джиджора, І. Мигул, М. Богун та інші; всього по тюрмах сиділо більш як дві тисячі українських націоналістів) не розглядався. Був задум організувати втечу С. Бандери через дірявий дах на клуні, що була на тюремному подвір'ї або через підкуп в'язничного сторожа. Однак втеча не вдалася через те, що тюремний сторож у приватній розмові повідомив про це своєму знайомому, який перебував на таємній службі у польській поліції.

Таким чином, 11 жовтня 1938 р. А. Мельник склав присягу як новий Голова Проводу Українських Націоналістів.

У територіально-організаційній схемі ОУН, опрацьованій і прийнятій Конгресом Українських Націоналістів у 1929 р., Карпатська Україна становила окрему організаційну одиницю як один з десятьох країв, що на них поділено всю територію України. Згідно з цією схемою там мала бути утворена окрема КЕ ОУН Закарпаття, безпосередньо підпорядкована ПУН, а завданням її було організувати мережу ОУН та повести за її допомогою визвольно-революційну боротьбу проти окупанта, тобто проти чеської влади. Однак у Закарпатті був політично слабо вироблений людський потенціал і в столиці Чехословаччини перебувала більшість членів ПУН. Коли на ЗУЗ ОУН швидко набула характеру революційно-бойової організації, на Закарпатті вона протягом багатьох років зберігала характер лише політично-ідеологічної організації. Члени ПУН перебували у Празі і користувалися свободою дій. Вони вважали зайвим вести революційну боротьбу проти чеської влади (боротьба йшла здебільшого з комуністами і москвофільством), оскільки майбутнє відновлення України, на їх думку, було саме на східних землях України.

На початку 1938 р. у середній і Східній Європі йшли великі політичні перетворення. Тож Є. Коновалець звернув увагу на Закарпаття, передбачаючи, що саме ця частина української землі зможе відіграти важливу політичну й воєнну роль для українських революційних сил у боротьбі проти Польщі і Москви. У той час він покликав до праці два штаби: один під керівництвом членів ПУН Сціборського, Сеника, Барановського, Ярого — для ґрунтовного з'ясування становища Закарпаття в політичному аспекті, а другий — під керівництвом генерала Капустянського й за участю генерала Курмановича, підполковників Колосовського і Колодзінського — для такої ж праці у військовому аспекті. Однак несподівана смерть Є. Коноваляця, розгортання бурхливих подій на Закарпатті та розбіжності між ПУН під проводом А. Мельника і провідними членами ОУН перервала цю роботу.

Члени ПУН стояли на позиції, що ОУН не повинна втручатися у події Карпатської Україні, оскільки: «Ми стоїмо напередодні великих і основних рішень, які охоплять не тільки цілу Європу, а й увесь світ, де у протиборство вступлять гіганти, орієнтація на якогось з них ми маємо вибрати. Така наша акція на Закарпатті виразно йде проти німецької політики, і ми не можемо собі дозволити конфліктувати з могутньою Німеччиною. Тому ПУН має вести політику не зацікавлення, бо такими є вищі інтереси».

На іншому боці стояла група «крайовиків», що її утворили колишні члени КЕ ОУН на ЗУЗ — Іван Габрусевич, Михайло Колодзінський, Зенон Коссак, Роман Шухевич, Олекса Гасин, та провідні члени мережі ОУН на ЗУЗ — сотник Осип Карачевський, сотник Гриць, Осип Линда, Іван Бурковський, Євген Врецьона, Юрко Лопатинський та ін. Вони вважали, що революційна і націоналістична Організація, якою є ОУН, має керуватися тільки українською ідеєю. На їх думку, неприпустимим є стримування ОУН від активної боротьби, бо це буде важким моральним ударом для усієї Організації та її компрометації.

Різниця думок була глибоко засадничою. Дійшло до конфлікту. Група «крайовиків» виїхала у Закарпаття, щоб там організувати роботу згідно з політичним становищем на цих українських землях.

У жовтні 1938 р. в Ужгород прибув представник ПУН Я. Барановський з вимогою від'їзду членів ОУН із Закарпаття, на що отримав відмову. Тож подальша реалізація запланованого ОУН бралась під їх власну відповідальність.

Прибувши на Закарпаття, група членів ОУН із ЗУЗ невідкладно почала організовувати власну збройну силу, адже з перших днів вибуху німецько-чеського конфлікту Угорщина чимраз відчутніше стала виявляти претензії, а Польща заявляла про підтримку її у цих прагненнях. З літа 1938 р. обидва уряди почали засилати на територію Закарпаття своїх диверсантів, щоб вони спричиняли неспокій і переляк саботажами.

4 вересня 1938 р. в Ужгороді відбувся політичний конгрес, скликаний Першою Центральною Радою, за участю понад тисячі делегатів з усього Закарпаття. Члени ОУН використали це, як можливість для створення напіввійськової організації, яка б мала бути основою власної української армії.

Майже двісті представників молоді Закарпаття, що взяли участь у цій нараді, схвалили план, запропонований ОУН. Того ж дня було створено Українську Національну Оборону — УНО й обрано її центральний провід у складі: Василь Івановчик — голова, Іван Рогач — заступник Голови і організаційний референт, Степан Росоха — секретар, Дмитро Климпуш, Юрій Шпилька, Іван Каперльос, Юрій Станинець, Василь Шадей, Лука Чешок, Василь Деха — члени проводу.

Завдання цієї Організації сформульовано в резолюціях: «об'єднання української молоді та молодих духом людей створено для оборони українських природніх прав і для спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення».

Після цього приступили до розбудови УНО по всій території Закарпаття. Націоналісти, які прибули з західноукраїнських земель вели технічну роботу, залишаючи очолювані мережі УНО представникам місцевого населення. При Центральному проводі було створено військовий штаб, який очолили полковник Аркас, полковник Стефанів, сотник Клименко.

У жовтні 1838 р., коли до Ужгороду прибув Ярослав Барановський, місцеві організаційні чинники за його дорученням перебрали у свої руки твердий контроль над УНО. Після реорганізації центрального проводу УНО пост голови перебрав Степан Росоха, його заступником став Іван Рогач.

За результатами засідання 2 листопада 1938 р. Віденського арбітражу південну смугу Закарпаття було передано Угорщині. Таке рішення було несподіванкою для українців. Мадярські елементи в Ужгороді, підсилені з новоприбулими саботажниками, підняли голови, й деякі верстви населення охопила паніка. З метою опанування ситуації, оформившись як Перша чота УНО під командуванням полковника Колодзінського, з власної ініціативи зайняли головний будинок Крайового Уряду, де розміщувались усі державні установи.

Користуючись пошаною та повагою серед загалу закарпатських українців і серед їх провідного активу, гурт націоналістів приступив до організації військових відділів. Відразу після евакуації уряду й центральних установ Закарпаття до нової столиці Хусту реорганізовано УНО на військовий лад: введено обов'язкове обмундирування й озброєння, військову організаційну схему та військову дисципліну. Змінено назву організації з УНО на Організацію Національної Самооборони «Карпатська Січ» — ОНОКС.

До складу Команди Карпатської Січі ввійшли: Дмитро Климпуш — комендант, Іван Роман — заступник, Іван Рогач — генеральний писар, Степан Росоха — референт преси й інформації та зв'язків з урядом Карпатської України. Генеральний Штаб Карпатської Січі утворювали: полковник Михайло Колодзінський, шеф штабу — поручник Роман Шухевич та чотовий Зенон Коссак. Помічник шефа штабу поручник Осип Карачевський, поручник Гриць Барабаш, поручник Юрко Лопатинський, чотовий Євген Врецьона.

Незабаром організаційна мережа Карпатської Січі охопила всю країну. 4 грудня 1938 р. в Хусті відбувся перший з'їзд. Перед урядом Закарпаття, очолюваним доктором О. Волошиним та представником ПУН генералом Курмановичем, пройшло 10 тисяч січовиків. Залишались невирішеними проблеми із забезпеченням зброєю, обмундируванням, продуктами.

Спочатку допомогти Карпатській Січі озброїтись була не проти влада Чехословаччини. Однак, злякавшись зміцнення таким чином армії Підкарпатської Русі, в його спрямуванні до повної незалежності Закарпаття, передумала.

У листопаді 1938 р. штаб Карпатської Січі під проводом полковника Колодзінського відпрацював план організації військової сили Закарпаття власними засобами, згідно якого базою для створення українського війська мали бути західноукраїнські землі. Звідти нелегальним шляхом змогли б прибути насамперед колишні старшини УГА та Січових Стрільців, українці молодшого покоління, які здобули військовий старшинський вишкіл у польській армії, та добровольці. Економічні українські установи на ЗУЗ повинні були надати фінансові засоби, підсилені масовими збірками серед українського населення, а ПУН мав забезпечити придбання зброї за кордоном. Згідно задуму решту зброї і амуніції необхідно було здобути у відповідну хвилину, через роззброєння чеських військових станиць та захоплення військових складів на території Закарпаття.

Цей план було передано через Кандибу-Ольжича для затвердження ПУН, а поручник Р. Шухевич нелегально виїхав до Львова, щоб провести переговори з відповідними українськими чинниками. В молодій громаді українських націоналістів, комбатанській організації колишніх старшин Січових Стрільців та Українських Січових Стрільців, а також в українських економічних установах Львова Р. Шухевич знайшов повне порозуміння й запевнення належної допомоги: економічні установи обіцяли надати фінансові засоби, потрібні для забезпечення військовою формою 5-6 тисяч вояків.

Однак ПУН передав полковнику Колодзінському заборону реалізації таких намірів. Лев Ребет як Крайовий провідник КЕ ОУН повідомив усіх тих, з ким Р. Шухевич домовлявся, що ПУН вважає фінансову допомогу українських економічних установ зайвою з огляду на нову міжнародну ситуацію. Члени ОУН одержали ще раз сувору заборону переходити самовільно на Закарпаття без згоди своїх вищих організаційних чинників.

Так само план одержати зброю з-за кордону був зведений нанівець. У той час, коли до ПУН надходила велика фінансова допомога від української спільноти США і Канади, Головний Штаб Карпатської Січі домагався, щоб ці гроші використали на закупівлю зброї, для озброєння хоча б кількох бойовиків, які б у відповідний момент могли б захопити зброю на військових складах чехословацької армії. Допомогою з-за океану завідував представник ПУН Я. Барановський, але він надсилав лише продукти. Карпатська Січ змушена була задовольнятись зброєю, захопленою у поліційних чеських станицях та роздобуту завдяки знайомствам.

А тим часом політичні події розгорталися досить швидко.

13 березня Гітлер пред'явив чеському урядові ультиматум. Капітуляція була прийнята, Чехія і Моравія перейшла під німецький протекторат. Одразу ж словацький парламент проголосив державну незалежність Словаччини, а прем'єр уряду Підкарпатської Русі Августин Волошин проголосив незалежність Закарпаття як окремої самостійної держави. Чехословацька Республіка перестала існувати як держава.

Для мадярів це стало сигналом збройного виступу проти Карпатської України, до якого вони готувалися від самого початку чесько-німецького конфлікту. Розвідка Карпатської Січі повідомляла про концентрацію мадярської армії на кордонах. Після повідомлення про німецький ультиматум мадярське радіо оголосило, що уряди гітлерівської Німеччини та фашистської Італії погодилися на прилучення Карпатської України до Мадярщини.

Командування Карпатської Січі потребувало зброї від уряду Підкарпатської Русі для відділів, що мали негайно відійти на українсько-мадярський кордон для його оборони. Прем'єр уряду Августин Волошин звернувся до коменданта чеських військових залог на Закарпатті генерала Праля та до комендатури чеської жандармерії. Остання виконала доручення українського прем'єра, а генерал Праля відмовився видати зброю, а згодом навіть дав наказ чеському війську роззброїти січовиків. Оточуючи будинок Головної Команди та Штаб Карпатської Січі, чехи вимагали капітуляції від українців. Отримавши відмову, почали обстрілювати будинок, використовуючи танки і гармати. Січовики, озброєні лише рушницями й невеликою кількістю скорострілів та ручних гранат, під командуванням М. Колодзінського поставили ворогові твердий спротив. Це змусило чехів припинити наступ, а згодом вони проголосили нейтральність своїх військових залог у Карпатській Україні і під час можливої українсько-мадярської війни.

14 березня 1939 р. 40-тисячне мадярське військо виступило проти Карпатської України вздовж її південного кордону. Головний наступ ворога йшов вздовж залізничної лінії Ужгород-Перечин-Ужок, щоб, опанувавши її, відрізати Карпатську Україну від Словаччини, яка могла надати українцям зброю. Друга лінія наступу йшла вздовж шляху Мукачів— Свалява-Лавочне, третя — вздовж залізниці Іршава-Кушниця, четверта — на Севлюш-Королево-Хуст-Ясіня.

Мадяри та їх союзники поляки були впевнені у своїй легкій перемозі. Вже 15 березня польський уряд вислав на кордон своїх представників на зустріч мадярській армії, яка мала пройти українською територією. Однак цілий тиждень поляки чекали даремно.

14 березня 1939 р., як тільки закінчились українсько-чеські бої, начальник Штабу Карпатської Січі полковник Колодзінський видав наказ провести загальну мобілізацію. Наказ було виконано по всій території Карпатської України. Відділи Січі розброювали станиці чеської поліції, жандармерії та «Державної охорони» і з їхньою зброєю поспішно марширували на південь, щоб загородити дорогу мадярським військам.

Січовики виявляли відвагу. В'язками гранат вони підривали мадярські танки, а відібраними у ворога гарматами збили кілька літаків.

15 березня увечері до Хусту прибув спеціальний посол мадярського уряду, який передав Президентові Августину Волошину вимогу віддати Карпатську Україну Мадярщині. Німецький консул зі свого боку запросив до себе представників Головної Команди Карпатської Січі й порадив їм негайно капітулювати, адже на цю окупацію погодилися уряди Німеччини та Італії, тож всякий спротив українців є безперспективним. У відповідь полковник М. Колодзінський сказав наступне: «В словнику українського націоналіста не має слова капітулювати. Сильний ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна — ніколи!»

Це була гідна відповідь українського націоналіста.

Геройський спротив Карпатської Січі як армії Карпатської України висвітлювала світова преса. У боротьбі за волю і славу населення перероджувалося, скидало з себе тавро вікової неволі, ставало гідною частиною великої української нації.

Навіть польська преса була здивована геройством українців і писала, що на «Закарпатській Україні в цю хвилину постає нова легенда».

На першій лінії мадярського наступу, в районі Перечина, бої тривали протягом тижня. Допомогли мадярам поляки, які через р. Ужок вислали свої озброєні диверсійні відділи й атакували українських оборонців з флангу. На інших лініях мадярського наступу бої тривали ще довше. А невеликі партизанські загони поручника Тацинця на Воловеччині, поручника Миколи Крупи в районі Рахова протримались до зими 1940 р.

На місто Хуст мадяри почали наступ з Берегова через Іршаву та іншим шляхом через Севлюш, кинувши у бій піхоту, механізовані підрозділи, важку артилерію та авіацію. Вони зустріли міцний спротив українців, і лише після двох днів важких боїв змогли захопити Хуст. У бою під Біштином загинули Головний Комендант армії

Карпатської України полковник Михайло Колодзінський та його помічник чотовий Зенон Коссак. Загалом полягло 5 тисяч синів Срібної Землі та кілька сотень їх братів, які прийшли по допомогу з іншого боку Карпат. Про велетенське значення цієї жертви писав львівський «Вісник» у 1939 р.: «Геройські земляки» Бела Куна, що кинули велику збройну потугу 10-мільйонної держави у її спорі з пів мільйоном тих, кого називали «мізерними плебеями», зазнали великого розчарування…»

Один з мадярських командирів згадував: «…Ми виступили цілою силою проти Закарпатської України <…> Мусимо одначе чесно визнати, що в очах останніх подій маємо більшу пошану до українців, ніж до чехів та поляків… ті люди не скавуліли, не складали зброї, билися у найтяжчих політичних і стратегічних умовах. Якщо б стояв на чолі мадярської армії, я б наказав би віддати почесний салют над трупами полеглих українців…»

Події, які відбулися у Карпатській Україні, — це одна з найсвітліших сторінок історії ОУН. Саме кадри її провідних членів були організаторами збройної сили Карпатської України, це вони зуміли опанувати розгубленість після втрати Ужгорода, організувати належний спротив чеським військовим відділам, що планували роззброїти відділи Карпатської Січі у той момент, коли мадяри почали переходити через кордон. Полковник М. Колодзінський і чотовий Зенон-Коссак були тими, хто відмовився виконати вимогу А. Гітлера, і гордо заявили, що українські націоналісти в жодній ситуації не капітулюють.

Події у Карпатській Україні мали велике значення. Вони вперше виявили у жовтні 1938 р. розкол між ОУН, яка діяла на рідних українських землях та ПУН, очолюваним А. Мельником, який перебував за кордоном. У критичну хвилину, коли треба було зва-житись піти по лінії виключно українських інтересів і покластись на власні сили, ПУН, під проводом А. Мельника, обрала інший шлях.

Світла участь ОУН у Карпатській Україні відбувалася всупереч становищу і всупереч наказам ПУН. Від моменту організації на Закарпатті Української Національної Оборони до початку бойових дій пройшло півроку. Дуже сильно відчувалася недостача фахових старшин. При ПУН існував окремий Військовий Штаб, члени якого, колишні військовики — генерал Капустянський, генерал Курманович, полковник Сушко, полковник Сціборський, стенний Сенник у той час перебували у Відні. Деякі з них приїжджали на Закарпаття, однак ні військовий штаб, ані жоден з його членів не захотіли перебрати до своїх рук вишкіл кадрів збройної сили, і що найважливіше — керівництва обороною Карпатської України. Пояснювали це тим, що німецькі чинники унеможливили генералу Капустянському і полковнику Сушкові виїхати на Карпатську Україну. А поляки, обсадили густо кордони, що завадило рядовим і провідним членам ОУН прийти на допомогу Карпатській Україні.

ОУН на ЗУЗ стояла на одних позиціях, ПУН — на інших. І тут вже йдеться про різні політико-психологічні світи.

Коли уряд Карпатської України опинився в еміграції, ПУН 21 липня 1939 р. у Венеції підписав з ним окремий договір.

Згідно цієї угоди обидві сторони твердо обстоюють невідривність Карпатської України від українських земель і заявляють про принцип соборності українських земель, що не може бути ніким порушений; Провід ОУН визнався єдиним носієм соборницько-визвольної боротьби української нації; Провід ОУН визнає уряд Карпатської України з президентом за законодавчого її представника серед українського чужинного світу як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

Однак провідні члени ОУН бачили правду — розкол, що ставав дедалі більшим, між ПУН і революційними кадрами, перед бурею подій, які наближалися.

Події у Карпатській Україні восени 1938 р. голосним відгомоном відбилися на українських землях. Самостійницькі змагання Карпатської України викликали захоплення серед усього українського населення. Уся галицька і волинська молодь

готова була йти на Закарпаття й ставати у лави української армії, щоб зі зброєю в руках захищали кордони самостійної Карпатської України перед кожним її ворогом. Однак КЕ ОУН на ЗУЗ проінформувала усіх заінтересованих, що ПУН заборонив українській молоді під польською окупацією переходити на Закарпаття, і хто не виконуватиме цього рішення, тих судитиме Революційний Трибунал як провокаторів.

Деякі керівники ОУН цю заборону пояснювали небезпекою агресії з боку польського уряду на Карпатську Україну на користь Мадярщини, інші, що ПУН готує всеукраїнське повстання на ЗУЗ, а тому вимагає, щоб західноукраїнська молодь залишалася у місцях проживання до відповідного моменту. Тож на Закарпаття пішла лише невелика кількість українців, які вирішили зігнорувати заборону, або не були ознайомлені з забороною ПУН.

Ініціатором і керівником українського націоналістичного революційного руху було переважно українське студентство. Отже по ньому й був нанесений превентивний удар. За добру нагоду було взято конгрес українського студентства, що відбувався у Львові.

Союз Українських Студентських Організацій у Польщі (СУСОП) постав як легальне об'єднання всіх українських студентських товариств і організацій у Польщі, зареєстрованих на підставі польських законів. Польська Влада декілька разів забороняла діяльність цього об'єднання, але згодом відновлювала.

Однак, весною 1939 р. польська влада вирішила потоптати шановані в усьому культурному світі студентські вольності, щоб тим самим зменшити силу українського визвольного руху. Увечері 20 березня 1939 р., коли конгрес уже завершився, поліція бронеавтомобілями оточила будинок, де зібрались українські студенти. Сотня озброєних поліціантів увірвалася до зали і під загрозою зброї звеліла усім присутнім підвести руки вгору і стати обличчям до стіни. Після їх побиття (били навіть дівчат) усіх обшукали і відвезли до поліцейської дільниці, а згодом до судової в'язниці (приблизно 80 осіб), закидаючи їм підготовку протипольської революції.

Серед заарештованих були: Арсенич Микола, Грабець Омелян, Сіяк Оксана, Тершаковець Зиновій, Шевчик Люба та ін. Наступного дня поліція заарештувала ще ряд українських студентів у їх помешканнях.

У лютому 1939 р. після остаточного усунення Л. Ребета з посту Крайового провідника ОУН на ЗУЗ, керівництво перебрав Мирослав Тураш-Грабовський, який перед тим був провідником стрийської округи. Він вирішив повернути ОУН на шлях революційних дії, поєднати в одній організаційній мережі ОУН так звану офіційну мережу і неофіційне становище членів ОУН.

Нову КЕ ОУН на ЗУЗ організували у такому складі: Мирослав Тураш-Грабовський — крайовий провідник, Володимир Тимчій-Лопатинськитй — організаційний референт, Дмитро Грицай — референт військових справ, Володимир Гринів-Кремінський — його заступник, Василь Турковський — референт пропаганди, Дмитро Мирон-Орлик референт політичних справ, Богдан Рибчук — служба безпеки.

ОУН на ЗУЗ перейшла до посиленої бойової діяльності. З осені 1938 р. на ЗУЗ шалів польський терор, що подекуди нагадував пацифікацію 1930 р. У зв'язку з подіями у Карпатській Україні польські відділи поліції і війська нападали на легальні українські організації, закриваючи їх, знущались над українським населенням

КЕ ОУН вирішила вести проти польської поліції і колоністів протитерор. Весною і літом 1939 р. від рук бойовиків ОУН загинуло кільканадцять польських поліцейських у різних місцевостях українських земель та значна кількість польських колоністів. Особливо активною акція ОУН була на Бережанщині.

Справжнім ударом по українській справі була загибель Крайового провідника ОУН на ЗУЗ Мирослава Тураша-Грабовського влітку 1939 р.

З метою з'ясування справ персонального і політично-програмного характеру діяльності ОУН: КЕ ОУН на ЗУЗ виступала проти керування А. Мельником. Для обговорення усіх конфліктних справ М. Тураш влітку 1939 р. виїхав у Прагу, де розміщувався ПУН, користуючись підробленими польськими документами.

До Праги він прибув щасливо, повідомивши про це своїх товаришів у Львові.

Та вже збираючись назад, до українських земель він так і не дійшов. Існує версія, що його було вбито польськими поліцейськими під час переходу українсько-польського кордону.

У другій половині 1938 р. за приналежність до ОУН на ЗУЗ було ув'язнено кілька тисяч осіб. А в останні місяці до вибуху німецько-польської війни кількість арештованих досягла 20 тисяч.

Проведення II Великого збору українських націоналістів постійно переносилось через необхідність налагодження зв'язку з СУЗ. Є. Коновалець вважав, що на цьому конгресі мають бути присутніми її представники, щоб прийняти відповідні постанови, які б стосувались організаційно-політичонго характеру націоналістичних клітин у підрадянській Україні.

В умовах нової ситуації, що постала після смерті Є. Коновальця, для організації II Великого Збору полковник А. Мельник скликав у Генуї комісію у складі Сціборського, Сенника, Чемеринського, Стецька. Сціборському доручили опрацювати текст постанов підготовлюваного Збору, який відбувся 27 серпня 1939 р., за чотири дні перед вибухом Другої світової війни в помешканні колишньої української амбасади у Римі.

Конгрес працював у дуже спішеному темпі. За його результатами було ухвалено Устрій ОУН. Відповідно до нього:

1. На чолі ОУН стоїть Голова Проводу Українських Націоналістів.
2. Голову ОУН проголошує Великий збір Українських Націоналістів.
3. Голова ПУН має всю повноту влади у керуванні Українського Націоналістичного Руху, що складається з ОУН і всіх керованих нею Організацій на Землях Соборної України і на чужині.
4. Голова ПУН як керманич і репрезентант визвольних змагань Української Нації є її вождем.
5. За свою діяльність і рішення Голова ПУН відповідає перед Богом, нацією і власним сумлінням.
6. Голова ПУН скликає Великий Збір Українських Націоналістів, призначає членів ПУН, Генерального Суддю, Головного Контрольного.
7. Голові ПУН прислуговує законодавча Влада між часі сесій ВЗУН.
8. Великий Збір Українських Націоналістів є законодавчою установою ОУН. Він зосереджує провідні елементи націоналістичного активу України і репрезентує еліту Нації.
9. ПУН є дорадчим і виконавчим органом при Голові ПУН. Членами ПУН є: особи, що керують окремими ділянками роботи ПУН, провідники Країв. Членів ПУН звільняє і призначає Голова ПУН.

Основою зовнішньої політики ОУН під керівництвом Є. Коновальця був постійний і незмінний наказ зберігати самостійну політику ОУН і одночасно працювати в усіх західноєвропейських державах, не віддаючи перевагу якійсь із них, чи то Англії, чи то Німеччині.

Водночас очолений полковником Мельником ПУН зробив ставку на гітлерівську Німеччину. Про це свідчили події у Карпатської України. Політична короткозорість мала свої жахливі наслідки. Виявилось не тільки повне нерозуміння справжнього стану політичної ситуації та відсутність інформації щодо планів гітлерівської Німеччини, а й нездатність підготувати ОУН і весь український народ до нової ситуації, яка виникла з початком німецько-польської, а згодом і німецько-більшовицької війни.

Після загибелі Тураша-Грабовського пост крайового провідника ОУН на ЗУЗ прийняв організаційний референт КЕ Володимир Тимчій-Лопатинський, його заступником став Микола Опришко-Медвідь.

Головним було те, що напередодні німецько-польської війни відповідних інструкцій щодо дій в ОУН не було.

ПУН не виробив програми дій ОУН з вибухом німецько-польської війни. Він сам точно не знав про плани німців щодо можливості утворення Української держави на території українських земель, що входили до складу Польської держави, та як мають

вести себе українські націоналісти у випадку, коли на ці землі вступлять московські більшовики. З початку війни поляків із німцями єдиним завданням від ПУН було протистояти польським погромам. Збройні сутички відбулися на Миколаївщині, що над Дністром, у Щиреччині та на Стрийщині.

Протистояння на Миколаївщині 10 вересня 1939 р. перетворилося на справжнє повстання. З ініціативи провідних місцевих членів ОУН було роззброєно польську поліцію та встановлено українську владу у селах Демня, Уст'є, Надітичі, Веринь, Крупське та ін. Всіх українців віком від 18 до 35 років було мобілізовано. Всього було 500 чоловік. У Жидачеві були значні сили польської поліції, яких направили на українські села. Бої тривали 3 дні. Не добившись свого, поляки відступили до Мадярщини.

Бої на Щиреччині мали більше оборонний характер. У ніч з 11 на 12 вересня 1939 р. бойовики ОУН роззброїли близько 500 польських вояків, що скупчилися у селах Ставчани, й Оброшин та збирались йти з погромами до інших українських сел. 14 вересня озброєні українські сили розбили новий польський військовий відділ, що напав на українське село Бартатів.

11 вересня бойовики ОУН роззброїли та прогнали польську поліцію також у районі Стрия. З появою німецьких пробійних з'єднань поляки перестали чинити опір українцям та поспішно перейшли до Мадярщини.

Однак німецькі відділи подалися з Самбірщини на Львів. На терени Стрийщини прийшли через Дрогобич нові польські військові відділи, що тікали перед німцями з Самбірщини. Поляки кинулися знищувати українські села. Дійшло до великих сутичок. Бої відбулися у вересні 1939 р. майже у кожному повіті. Поляки знущалися над українським населенням, свідченням цього є закатовані українські чоловіки з виколотими багнетами очима. Усе це свідчило про відношення поляків до українців у тих місцевостях, де не було української самооборони.

22 вересня після капітуляції Львова, Польща перестала існувати. Оборона обложеної Варшави й фортеці Модліна, яка дещо затягнулася, були вже тільки фінальним епізодом. Тисячі українських в'язнів вийшли з польських тюрем і концентраційного табору в Березі-Картузькій на волю.

Великий розділ революційної боротьби ОУН — боротьби проти польського окупанта — закінчився.

Недовгий період існування Карпатської України був однією з яскравих сторінок багатовікової боротьби закарпатських українців за свою державу. Попереду настали тяжкі дні угорської окупації.

До червня 1939 р. Закарпаттям управляв військовий диктатор генерал Новакович. Після цього уряд Хорті перейшов до цивільної системи регентських комісарів, які утримували всю владу. Територія Закарпаття була поділена на 3 адміністративні експозитури з центрами в Ужгороді, Кошице і Хусті та 12 жуп, очолюваних відповідними комісарами.

Прагнучи завоювати популярність серед українського населення Закарпаття, угорські окупанти неодноразово під час Другої світової війни порушували питання про автономію краю, врегулювання його державно-правового статусу. Однак ці обговорення були лише засобом для відволікання уваги закарпатців від боротьби за свої права. Насправді ж замість поліпшення соціально-політичного становища краю, надання йому автономії, панівні кола Угорщини придушували рух за демократизацію життя. У період окупації на Закарпатті було розстріляно або закатовано 10805 українців, а у концентраційних таборах перебувало більше 70 тисяч.

З архівних джерел:

Від самого початку у німецьких планах передбачалося остаточне знищення Чехословацької Республіки. Чехословаччина мала зникнути з політичної карти Європи. Територіальні вимоги до ЧСР висували також Польща, Румунія та Угорщина.

У контексті цих претензій дедалі гостріше ставало питання про долю Закарпаття, народ якого вів боротьбу за створення Української автономії, передбаченої міжнародними угодами і конституцією Чехословаччини.

Розігруючи закарпатську карту, Гітлер підтримував відцентрові сили, що діяли в Чехословаччині. Однак спочатку він відхилив вимогу Угорщини про негайне захоплення Підкарпатської Русі. Берлін підтримував автономію Словаччини, яка була проголошена 6 жовтня 1938 р. Наслідуючи приклад словаків, закарпатські автономісти українофільського й русофільського напрямів, дійшовши між собою згоди, 8 жовтня також проголосили автономію Підкарпатської Русі. Розуміючи, що країна перебуває на грані розвалу, уряд ЧСР вирішив врятувати її, проголосивши 10 жовтня 1938 р. федерацію у складі Чехії, Словаччини, Підкарпатської Русі, автономію якої чехословацький уряд визнав 11 жовтня. Таким чином, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилося єдиною українською територією, яка виборола автономні права.

Польський уряд також підтримував ідею приєднання Карпатської України до Угорщини, створення спільного польсько-угорського кордону, щоб позбутись загрози утворення на Закарпатті плацдарму для поширення українських незалежницьких поглядів, дій проти Польщі. Адже незалежна Карпатська Україна могла стати стимулом для галицьких українців у боротьбі за українську соборну незалежну державу.

Події в Карпатській Україні викликали посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Серед української молоді поширювались патріотичні прагнення допомогти братам-закарпатцям збудувати молоду державу, захистити її від зазіхань зовнішніх ворогів. З цією метою через польський кордон групи українських патріотів проникали на Закарпаття.

Крім того, національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях підтримувалася українськими депутатами у польському сеймі і сенаті. Вони вимагали за прикладом Карпатської України проголошення автономії для Східної Галичини.

У таких умовах польський уряд схилявся до переговорів з Берліном, сподіваючись на підтримку Гітлера у вирішення життєво важливих питань, зокрема спільного кордону з Угорщиною, щоб у такий спосіб «вирішити питання» Карпатської України.

На переговорах у Берліні в жовтні 1938 р. поляки доводили німецькій стороні, що Карпатська Україна має для Польщі велике значення, що надання їй автономії зумовить на сусідніх з нею західноукраїнських землях, які входять до складу польської держави, посилення національно-визвольної боротьби, що унеможливить проведення тут пропольської політики. У відповідь Ріббентроп дав зрозуміти польському послу Ліпському, що бажання Польщі об'єднати Карпатську Україну з Угорщиною і в такий спосіб утворити спільний угорсько-польський кордон може бути задоволено лише за умови повернення Німеччині Данцига, створення до нього німецького коридору, будівництва в ньому автостради й залізниці, приєднання Польщі до антикомінтернівського пакту. Польський уряд погодитись на це не зміг.

У той час, коли долю автономії Карпатської України вирішували інші держави, її уряд, очолюваний А. Волошиним, який 26 жовтня 1938 р. прийшов на заміну проугорському уряду А. Бродія, з перших днів свого існування шукав підтримки в Європі, намагаючись захистити суверенітет своєї країни від зазіхань з боку Польщі та Угорщини. Уряд А. Волошина сподівався на допомогу з боку Німеччини, яка вдавала, що турбується про долю Карпатської України.

2 листопада 1938 р. у Відні відбулось засідання німецько-італійського арбітражного суду. Сюди були запрошені делегації Угорщини і Чехословаччини. За його рішенням від Карпатської України на користь Угорщини було відірвано найкращу південну територію з містами Ужгород, Мукачево, Берегове, десятками сіл і містечок з населенням 180 тисяч осіб, що становило 1856 км2 площі.

Перспектива війни з Польщею та західними державами змусила Гітлера шукати тимчасового замирення з СРСР. Тому з початком 1939 р. українська тема повністю зникла з обігу нацистської Німеччини.

На підтвердження цього висновку співробітник американського посольства у Варшаві Д. Біддл писав до свого уряду 15 грудня 1938 року: «Мої спостереження привели мене до переконання, що Гітлер навряд чи ризикне розв'язати війну з СРСР за Україну доти, доки він не переконається в можливості захоплення держав, котрі знаходяться між Берліном і його метою…»

Гітлер зняв з порядку денного українське питання, оскільки мав намір повністю знищити Чехословаччину, усунути зручними засобами такі фактори невизначеності, якими були Польща, Угорщина і Румунія, щоб забезпечити свій тил у разі війни на заході.

Важке економічне становище Німеччини змушувало її уряд шукати вихід з метою забезпечення воєнної промисловості сировиною, а населення продовольством. Усе це було в Україні. У той же час СРСР, потрапивши в міжнародну ізоляцію, намагався посилити свій воєнний потенціал і для цього йому необхідна була зарубіжна допомога, німецькі технології. Саме на цій підставі по дипломатичній лінії почалося зондування з обох сторін можливостей пожвавлення радянсько-німецьких торговельних відносин.

Таке зондування закінчилось підписанням 19 серпня 1939 р. між обома сторонами торгово-кредитної угоди на 2 роки. Через кілька днів, а саме 23 серпня, був підписаний пакт про ненапад, відомий як пакт Ріббентропа-Молотова, який кардинально вплинув на геополітичне становище в Європі, зокрема і на вирішення українського питання.

У жовтні 1944 р. радянська армія звільнила від окупантів Хуст, Міжгір'я, Сваляву, Мукачеве, Ужгород, Берегове та інші. Розпочався масовий рух за вихід Закарпатської України з Чехословацької Республіки та входження її до складу єдиної Української держави. Закарпатці проводили вибори у народні комітети, які стали тимчасовими органами державної влади.

Для координації діяльності народних комітетів необхідно було створити представницький орган, повноважний реально здійснити вимоги населення про входження Закарпаття до складу України. З цією метою 26 листопада 1944 р. у Мукачевому відбувся Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської області. З'їзд прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України і вихід зі складу Чехословаччини. Обрана на з'їзді Народна Рада Закарпатської України 27 листопада 1944 р. сформувала свій уряд у складі Президії Народної Ради та її уповноважених з галузей: внутрішніх справ і державної безпеки, комунального господарства, фінансів, землеробства, промисловості та торгівлі, юстиції, освіти, комунікації, охорони народного здоров'я, соціальної опіки.

Чеські реакційні кола, занепокоєні рухом закарпатців за возз'єднання з Україною, поширювали чутки, що прийнятий Першим з'їздом народних комітетів Маніфест про возз'єдання Закарпатської України з Україною не є виразом справжньої волі населення Закарпаття, оскільки прийняття маніфесту проходило у прифронтовій смузі під тиском радянських військових сил. Окрім цього, на території звільненого Закарпаття з'явилися представники чехословацького емігрантського уряду у Лондоні, очолювані міністром економіки і реконструкції Нємецом для організації своєї адміністрації. Разом з цією делегацією на Закарпаття прибуло «командування звільненої території» на чолі з начальником військової канцелярії президента Бенеша і керівником політичної розвідки.

В грудні 1943 р. був укладений радянсько-чехословацький договір про дружбу і взаємодопомогу, а в травні 1944 р. чехословацький емігрантський уряд підписав нову угоду з радянською стороною про взаємовідносини після вступу радянських військ на територію Чехословаччини.

Беручи до уваги вимоги населення, Народна Рада Закарпатської України 5 грудня 1944 р. видала декрет № 5 про припинення будь-яких зв'язків народних комітетів на місцях з уповноваженим чехословацького емігрантського уряду та його апаратом. «Народні комітети Закарпатської України від нинішнього дня, — зазначалось у

декреті, — повинні з усіх питань адміністративного, військового та іншого характеру виконувати виключно накази Народної Ради Закарпатської України і підтримувати урядовий контакт тільки з нею».

Представники чехословацького емігрантського уряду змушені були залишити Закарпаття і на початку січня 1945 року виїхали до Словаччини.

Для підтримання громадського порядку і забезпечення охорони народного добра та прав громадян народні комітети створили народну міліцію і органи державної безпеки, а також добровільні народні дружини. Ці органи стали своєрідними збройними силами Закарпатської України. Вони не були частинами регулярної армії. Усі народні дружинники присягали на вірність Вітчизні, Народній Раді, Маніфесту, Першого з'їзду народних комітетів. Це було необхідними умовами сумлінного виконання ними своїх службових обов'язків.

Декретом № 22, виданим 18 грудня 1944 р., при Народній Раді був заснований спеціальний суд для боротьби з ворожими елементами, які намагалися не допустити возз'єднання Закарпаття з Україною.

На підставі декрету № 33, виданому 12 січня 1945 р., у всіх адміністративних округах і містах Закарпаття були створені народні суди — основна ланка судової системи краю.

За декретом № 34 в усіх адміністративних округах і містах Ужгороді та Мукачевому для нагляду за законністю створювалися органи прокуратури. Усіх прокурорів призначала Народна Рада. Арешт громадян дозволявся тільки за санкцією прокурора, чим гарантувалося право недоторканності особи.

Для проведення попереднього слідства у важливих і складних кримінальних справах при прокуратурах утворювалися слідчі органи. Були організовані також народна адвокатура та державні нотаріальні контори.

Отже, було ліквідовано повністю окупаційний державний апарат і його правову основу.

Народна Рада розгорнула широку законодавчу діяльність, видала і провела в життя низку інших важливих декретів, постанов і розпоряджень: про наділення землею малоземельного і безземельного селянства, націоналізацію підприємств, залізничного транспорту, засобів зв'язку, запровадження цензури на періодичні і неперіодичні видання. Проводилася реформа народної освіти. Для національних меншин (угорців, румунів, чехів) були створені школи, де навчання проводилось рідною мовою. Розпочали діяльність клуби, розвивалася художня самодіяльність, видавалися газети.

Внаслідок звільнення Радянською армією Чехословаччини до влади у цій країні прийшов прокомуністичний уряд, який заявив, що питання про Карпатську Україну буде вирішено в залежності від волі її населення.

У червні 1945 р. до Москви прибула чехословацька урядова делегація для переговорів про Закарпатську Україну, а 20 червня 1945 р. був підписаний договір між Радянським Союзом і Чехословаччиною про Закарпатську Україну, ратифікований у листопаді того ж року Тимчасовими Національними Зборами Чехословаччини і Президією Верховної Ради СРСР.

Так був звершений процес об'єднання українських земель.

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР 22 січня 1946 р. у складі України була утворена Закарпатська область з поділом на 13 округів, а 24 січня 1946 р. на територію новоствореної області поширилася чинність законодавства України.

Отже, захоплення після Першої світової війни західноукраїнських земель, яке відбулося з санкції Антанти: Східної Галичини і Волині — Польщею, Буковини — Румунією, а Закарпаття — спершу Угорщиною, а далі — Чехословаччиною, призвело до встановлення на цих територіях реакційних форм правління, жорсткого, а іноді й жорстокого антиукраїнського політичного режиму. Переслідувались і заборонялись (крім Чехословаччини) українські патріотичні союзи, товариства, організації, населення позбавляли права називатися українцями, почуватися частиною великого українського народу, користуватися українською мовою, вчитися рідної історії.

Початок Другої світової війни, зміни геополітичної ситуації в Європі призвели до активізації національно-патріотичних сил на західноукраїнських землях. На Закарпатті виникла спочатку автономна, а далі незалежна українська держава — Карпатська Україна. Поширювали свої впливи ОУН.

Поразка німецьких військ, очищення від них території як всієї України, так і західноукраїнських земель, призвели до їх приєднання до Української РСР і входження до складу СРСР. У цілому це мало позитивне значення, бо вберегло українське населення цих земель від асиміляції з боку чужоземних режимів, у першу чергу польського і румунського, а може й німецького. Відбулися й позитивні соціально-політичні перетворення: ліквідовано поміщицьке землеволодіння, засилля чужоземних капіталістів і монополій, розвивалась сітка українських дошкільних і освітніх закладів, установ, шкіл, відкрито Львівський український університет, якого українці марно добивалися десятиліттями, низку інших вузів, розвивалася охорона здоров'я, культура тощо.

Але одночасно з цим радянський сталінський режим приніс на західноукраїнські землі лихо: почалися політичні переслідування, репресії, масові депортації місцевого населення, примусова колективізація, закривалися церкви, конфісковувалось їх майно, репресувались священики.

Міжнародно-правова діяльність УРСР у той час була спрямована на зміцнення ділових зв'язків з багатьма країнами світу. Україна брала участь у роботі багатьох міжнародних організацій. Зокрема у 1945 р. вона разом з 50-ма іншими країнами світу (СРСР і Білоруссю) стала засновницею Організації об'єднаних Націй. Делегати України були представлені майже в усіх головних комітетах і комісіях ООН, і зокрема, її найголовнішому органі — Раді Безпеки.

За участю Української РСР Союз РСР підписав мирні договори з країнами, що в роки війни виступали на боці Німеччини — Болгарією, Румунією, Угорщиною, Італією, а низкою міжнародних конвенцій й угод було уточнено державні кордони УРСР (і СРСР) на заході. За договором від 6 серпня 1945 року з Польщею встановлено новий кордон по так званій лінії Керзона. 29 червня 1945 р. угодою між СРСР та Чехословаччиною оформлено входження Закарпатської України до УРСР.

Ще у 1940 р. увійшла до складу УРСР також й Північна Буковина. Наприкінці 1945 р. територія УРСР становила близько 580 тисяч км^2, а населення (на 1950 р.) — 36,6 млн. У 1954 р., коли з ініціативи уряду Російської Федерації з нагоди 300-річчя приєднання України до Росії було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Україні Криму, — остаточно сформувалися сучасні кордони України.

2. Перший прихід більшовиків у Західну Україну; українці під німецькою окупацією; розкол в Організації українських націоналістів

(Комунізм і нацизм — дві сторони однієї політичної течії, зближення СРСР і Німеччини, пакт Молотова-Ріббентропа і його наслідки для Європи, Друга світова війна, дипломатичні «ігри», підготовка СРСР до вторгнення у Польщу, гідність Польщі, вторгнення СРСР, подальша співпраця СРСР з Німеччиною, юридичне оформлення анексії Західної України СРСР, репресії більшовиків проти українців та інших національностей, українці під німецькою окупацією, розкол в ОУН)

Комунізм ґрунтується на ідеях рівності і гармонії. У цій ідеології немає нічого поганого. Комунізм відрізняється від багатьох інших утопій.

Ленін вірив у класову боротьбу, а тому вважав, що гармонію у суспільстві можливо досягти шляхом знищення певних груп людей. Коли комуністи приходять до влади у будь-якій державі, вони знищують одразу ж 10 відсотків населення своєї країни. Це їх специфіка, вони вбивають не ворогів, бо це не вороги, а хочуть перебудувати суспільство, це своєрідна соціальна інженерія. Знищують найкращі уми, найкращих робітників, найкращих інженерів, а потім намагаються переформа-

тувати новостворене суспільство: «…повісити щонайменше сто куркулів, стратити їх, зробити це так, щоб люди на сотні верст довкола бачили і тремтіли…». (У. Ленін)

У 1917 р. комуністи вирішили впровадити марксизм у практику. Однак навіть найжорстокіший терор не міг зламати опору, особливо там, де він поєднувався з національним гнобленням, як це було в Україні.

11 вересня 1932 р. Сталін писав своєму помічникові Кагановичу, що ситуація в Україні дуже погана, і треба терміново вжити заходів, щоб її не втратити. На кількох зустрічах було розроблено моторошний план дій.

Українців винищували на очах у всього світу, але світ нічого не зробив для їх порятунку.

Це маловідомий факт: питання необхідності вбивати вперше порушили у січні 1849 р. у марксистській газеті «Нойєр цайтунг», у якій Ф. Енгельс написав статтю про класову боротьбу. У ній йшлося про те, що коли відбудеться соціалістична революція, почнеться класова боротьба, і в Європі знайдуться примітивні суспільства, які не досягли капіталістичного розвитку, тобто відстають у своєму розвитку (він мав насамперед басків, бретонців, шотландців, сербів — расове сміття, за його словами — їх доведеться знищити, оскільки в історичній боротьбі вони відстають на дві фази, а тому не зможуть зрозуміти соціалістичну революцію.

У цій статті також йшлося про вульгарність і нечистоплотність слов'янських народів, зокрема, що поляки взагалі не мають підстав для існування у світі: «…класи та раси нездатні прилаштуватися до нових умов життя, мають поступитися дорогою, їх треба принести у жертву революції». (Карл Маркс)

Тому К. Маркс став передвісником і родоначальником сучасного геноциду. До Маркса ніхто з політичних мислителів не виправдовував расове знищення. А відтак, з них усе і почалося. Праці Маркса і Енгельса ретельно вивчав Ленін, засновник першої марксистської держави на планеті.

У 1924 р. в одній з Нью-Йоркських газет з'явилась публікація доктора Геббельса (майбутній міністр пропаганди нацистської Німеччини), яка була присвячена появі нової партії у Німеччині і в якій зазначалось, що Гітлера можна порівняти з Леніним. Він пише, що різниця між комунізмом і націонал-соціалізмом насправді незначна.

Згодом нацисти не проводили своєї аналогії з комунізмом.

Але у вузькому колі своїх соратників Гітлер зазначав, що черпав свої ідеї з марксизму, і вся доктрина націонал-соціалізму базується на першоджерелах марксизму.

У Німеччині був національний соціалізм, а в СРСР — інтернаціональний. Насправді це були однакові доктрини, лише трохи інакше витлумачені.

Тому частина соціалістів виступила на захист нацистів. Популярний англійський драматург Бернард Шоу підтримав Гітлера у засобах масової інформації. Він, зокрема, дотримувався таких поглядів: «…Якщо ви не можете виробляти стільки, скільки ви споживаєте, ми не можемо розвивати з вашою допомогою суспільство, і від вашого існування на землі немає жодної користі…»

Знищення «паразитів» суспільства — це було однією з основ марксистського соціалізму. В одній з Лондонських газет Бернард Шоу звернувся до вчених з проханням винайти гуманний газ, що миттєво і безболісно вбиватиме. Через 10 років такий газ було винайдено. Його назвуть «Циклон-Б».

У СРСР люди знищувались відповідно до марксистського вчення класових ворогів. Спочатку жертв висміювали і принижували публічно, а потім вбивали мільйонами.

У 30-ті роки XX ст. все відбувалося на практиці.

Масовими могилами була вкрита вся територія СРСР, ціле покоління дітей втратили своїх батьків, мільйони з них стали жебраками.

Сталін дозволив розстрілювати дітей з 12-річного віку. Людей знищували по відповідни квотах, затверджених для кожного регіону СРСР. Наприклад, М. Хрущову дозволялося вбити 7 тисяч людей, він просив — 17. Для цього виділялася додаткова квота, і коли її вичерпували, просили нову. Процес вбивства йшов по колу.

«Сталін як людина увесь у крові, я все це бачив, його резолюції, він їх пачками підписував разом з Молотовим, Ворошиловим, Кагановичем, Ждановим. Це була найініціативніша п'ятірка, а Молотов завжди додавав, що слід замінити 10 років розстрілом…» (М. Горбачов — Президент СРСР)

З 1936 по 1941 рр. в СРСР від репресій загинуло 11 млн людей.

Такими були масштаби репресій власного народу.

Водночас Сталін хотів зруйнувати старий лад у Європі, розв'язавши Гітлеру руки і погодившись надавати йому матеріальні ресурси для ведення агресивної війни. Згодом, коли Гітлер проявить себе як агресор і Німеччина виснажиться у війні, Сталін увійде у Європу як визволитель. Такий був план Сталіна.

Світ не знав, що диктатори домовились про поділ усієї Європи. Ініціатором укладання таємного договору та таємного протоколу до нього між СРСР і Німеччиною був Сталін.

Москва проголосила Фінляндію країною з фашистським режимом і почала проти неї наземну операцію (300 тисяч радянських солдатів загинуло).

Через агресію проти Фінляндії, СРСР було виключено з Ліги націй, до цього — Італію, Японію і Німеччину. У Європі у СРСР залишився лише один союзник — Німеччина.

У війні Німеччини з Норвегією СРСР навіть надала німцям свою військову базу у Мурманській області, з якої велися наступи. За це адмірал Кузнєцов отримав щиру подяку від адмірала Редера.

Німецькі і радянські офіцери відкрито зустрічалися і обговорювали питання ведення подальшої війни, прогрес був значний, а перспективи ще кращі. СРСР повністю забезпечував Німеччину сировиною: тисячами тон нафти та іншими матеріалами.

Радянський режим вплинув на комуністичні партії зарубіжних країн, аби вони згорнули свій опір проти Німеччини. Комуністи підтримували нацистів і встановлювали з ними партнерські стосунки. Наприклад, французькі комуністи більше боролися з урядом Петена, ніж з Німеччиною.

У 1940 р. Гітлер вів війну у Європі, захоплюючи все нові держави, а СРСР окупував Прибалтійські держави.

США розглядали СРСР як члена країн Осі, які контролювали Європу, Азію, Африку, Австралію та світовий океан.

Молотов навіть заявив, що боротьба проти нацистського режиму є злочином. Це опублікували всі радянські газети.

Політика СРСР та нацистів виправдовувала вбивства людей. Зрештою Сталін сам керував знищенням 7-ма мільйонів українців, а Гітлер — євреїв. Обидва були згодні знищити деякі категорії людей для загального блага.

Нацизм був формою комуністичного деспотизму — так вважав В. Черчилль.

До СРСР, тікаючи від гестапо, виїхало багато євреїв, але Сталін видавав їх німецькій таємній поліції.

Нацистський СС (скорочення від нім. Schutzstaffe — ескадрилья прикриття (супроводження) та НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ) дуже тісно співпрацювали. Архівні документи викривають масштаби такої співпраці: грудень 1937 р., квітень 1938 р., травень 1938 р., листопад 1938 р. Екстрадицією спільних ворогів це не завершувалось. НКВС навчав гестапо. Радянська машина терору вже діяла багато років до приходу нацистів до влади. Відповідні делегації гестапо приїжджали до СРСР і знайомились з технологією будівництва концтаборів.

У свою чергу, радянські офіцери їздили в окупований нацистами Краків, щоб також зустрітися з колегами з СС.

«Цілком таємно. Рейхсфюрер СС, начальник Головного управління безпеки, Берлін 3 листопада 1938 р.

…На підставі цього доручення мій представник, штандартенфюрер СС Генріх Мюллер, уповноважений підписати в Москві з керівництвом органів безпеки СРСР угоду про спільну

діяльність між НКВС і Головним управлінням безпеки Німеччини, на яку ми покладаємо великі сподівання, пов'язані зі зміцненням миру і безпеки між нашими державами.

Группенфюрер СС Гейдріх
Берія». (стоять особисті підписи).

Таким чином, між НКВС та Гестапо було укладено таємну угоду про співпрацю.

Ще один витяг з цього документу:

«Органи НКВС покладають на себе обов'язки запропонувати радянському уряду програму з усунення осіб єврейської національності з органів влади, про заборону використання євреїв і осіб, народжених у шлюбі з євреями, у сфері культури та освіти…»

Начальник Головного управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР, Комісар держбезпеки 1 рангу Л. Берія.

Представник начальника Головного управління безпеки Німеччини штандартенфюрер СС Г. Мюллер».

Москва не визнає злочинність радянського режиму, а будь-які документи з цього приводу визнає злочинними. Але радянський режим не просто чинив злочини, він був злочинним за своєю природою. Сталіном було депортовано близько десятка націй СРСР. Ці депортації подібні до тих, що здійснювала СС.

Сьогодні будь-яка критика Росії сприймається як критика СРСР, росіяни втратили імперію, але не втратили імперського мислення. Тому тут завжди є ґрунт для появи неонацистів.

У Росії стало нормою кепкування з українського Голодомору і єврейського Холокосту. Європа ж не може суперечити Росії з багатьох причин, насамперед економічних.

«…Коли винищують відсталі нації, це не може вважатися злочином, оскільки це дозволяє більш розвиненим націям збудувати краще життя…

К. Маркс
Ф. Енгельс».

Допоки ця ідея жива і її привиди гуляють Європою, розмаїттю націй буде дуже важко возз'єднатися…

Перша світова війна та її наслідки мали великий вплив на геополітичне облаштування Європейського континенту. Після її закінчення розпочався розпад багатонаціональних імперій. На їхніх територіях виникли нові державні утворення на основі принципу права націй на самовизначення. Однак на практиці він не завжди враховувався державами-переможницями, які переслідували свої інтереси та фактично й визначали кордони цих новоутворень на Паризькій мирній конференції.

Найбільше ущемлень зазнав український народ, який за різних обставин не зміг домогтися об'єднання розпорошених українських земель і утворення власної держави. Найбільша частина території увійшла до складу Української РСР, яка була однією з найбільших союзних республік СРСР. Населення західноукраїнських територій впродовж міжвоєнного періоду вело боротьбу за право мати власну державу, за об'єднання всіх українських земель. Українське питання набуло чималого значення у міждержавних відносинах тих країн, які володіли українськими територіями, а також низки інших держав, що бажали також розширити свої території за рахунок українських земель. Україна як важливий геополітичний чинник Східної Європи була важливим фактором у відносинах між двома найбільшими державами Європи — СРСР і Німеччиною.

Уряд СРСР непокоївся тим, що на західноукраїнських землях не вщухав національно-визвольний рух, а також вимогами української спільноти до возз'єднання цих земель в одній незалежній суверенній державі. Це підривало підвалини тоталітарної системи, виплеканої Сталіним, загрожувало розвалу радянської імперії.

З іншого боку, українська територія у німецьких геополітичних планах, теоретичних напрацюваннях ідеологів мала існувати в політичному полі Рейху.

Прийшовши до влади, А. Гітлер проголосив боротьбу з СРСР пріоритетним напрямом своєї зовнішньополітичної діяльності. Він передбачав його розчленування, що не могло залишити байдужим українських політиків у еміграції. Вони вважали, що сталінський тоталітарний режим у той час становив найголовнішу перешкоду на шляху до здобуття Української Соборної Незалежної Держави.

Спекулюючи на проблемах, створених Версальськими домовленостями, незавершеністю процесу возз'єднання українських земель в єдиній державі, Гітлер та його оточення планували використати українське питання як важливий фактор у відносинах з СРСР, Польщею, Чехословаччиною, Румунією. На нараді керівних діячів нацистської партії у другій половині березня 1933 р. обговорювалася політика стосовно українського питання. Було прийнято рішення розгорнути антирадянську пропаганду, залучивши до цієї справи представників українських політичних емігрантських кіл.

Судетську область, яку населяли переважно німці, за Версальським договором передали новоутвореній Чехословаччині. Однак у вересні 1938 року в Мюнхені було вирішено повернути її Німеччині. У березні 1939 року, без згоди на те Англії і Франції, Гітлер вже захопив всю Чехословаччину.

СРСР рішуче підтримував Чехословаччину в прагненні не повертати Судетську область. Але коли ситуація загострилась, керівники СРСР раптово кудись пропали. У Москві посол Чехословаччини намагався знайти будь-який контакт з кремлівськими вождями, та йому це не вдалося. Навіть нарком закордонних справ Литвинов захворів бронхітом. Ніхто у Москві на прохання допомоги не відізвався.

28 вересня президент країни Е. Бенеш прямо попросив військової допомоги у СРСР. На це СРСР відповів, що допомогу треба шукати в Лізі Націй.

30 вересня 1938 року о 12:20 Посольство Чехословаччини у Москві повідомило в Прагу, що новин немає, тобто Москва на стороні Чехословаччини не виступить. Через 10 хвилин уряд Чехословаччини прийняв рішення погодитись з умовами, продиктованими у Мюнхені.

І тільки 3 жовтня 1938 р., після того як уряд Чехословаччини прийняв вимоги чотирьох держав, із Москви у Прагу прийшла відповідь: «треба було не здаватись, а воювати, ми б вас підтримали за будь-яких умов».

Воно і зрозуміло: Сталіну не було сенсу втягуватись у війну раніше часу. От якби Великобританія і Франція зчепились з Німеччиною із-за Чехословаччини, тут би у справу вступив СРСР, на заключному етапі, вичекавши, поки усі воюючі сторони не знурять себе.

Війна між країнами Центральної і Західної Європи не розгорілась ні через Іспанію, ні через Чехословаччину. Отже, сталінське керівництво звернуло свій погляд на Польщу. Тут вже Великобританія і Франція попали у сталінську западню.

Звернемо увагу на близькість дат.

28 березня 1939 р. війська генерала Франко вступили у Мадрид. Пожежа війни була погашена. Більше в Іспанії Сталіну було ні на що розраховувати. Передбачаючи близький кінець війни в Іспанії, він наказав наркому закордонних справ Литвинову готувати антигітлеріську конференцію.

18 березня 1939 р. Литвинов виступив з пропозицією про скликання конференції за участю СРСР, Великобританії, Франції, Польщі, Румунії, Туреччини. Під умовою забезпечення колективної безпеки Сталін готував ізоляцію та блокаду Німеччини.

17 квітня 1939 р. Литвинов виніс пропозицію про заключення англо-франко-радянського договору.

Одночасно радянська дипломатія розгорнула інтенсивну роботу з підготовки ґрунту для заключення союзу з Гітлером: або підписуй пакт зі мною, або задушимо блокадаю.

5 травня 1939 р. Сталін знімає Литвинова з поста наркома закордонних справ і на його місце ставить Молотова. Уже тоді найбільш помірковані спостерігачі зрозуміли чим це спричинено. Литвинов — єврей, Гітлер не буде мати з ним справи. Якщо

Сталін поставить на цей пост росіянина, та ще й другу по впливу людини в СРСР, при цьому, залишивши за ним пост глави уряду, значить, наступають якісь епохальні рішення у сфері зовнішньої політики.

Розрахунок Сталіна був простим: якщо Великобританія і Франція погодяться забезпечувати колективну безпеку в Європі за його сценарієм, тоді він заключає з ними союз проти Гітлера, а якщо ні, тоді Сталін забезпечить безпеку Європи укладенням союзу з Гітлером проти Великобританії, Франції.

Невдовзі розпочались переговори між СРСР, Великобританією і Францією про стримування агресора.

Це була приманка, яку Британія і Франція проковтнули не помітивши.

Саме Сталін забезпечив А. Гітлеру перемогу у 1933 р. на виборах. Це визнавали і самі нацисти. Ріббентроп вважав, що вороги партії Гітлера, тобто комуністи і соціал-демократи мали повну можливість знищити її: «…якщо у 1932 році наші вороги були б єдині, то вони могли б нас перемогти…»

Але тоді нацистів перемогти не вдалося, оскільки серед противників Гітлера не було єдності. Сталін роз'єднав усіх ворогів Гітлера, наказавши німецьким комуністам виступати не проти нацистів, а проти соціал-демократів.

Гітлер розумів, завдяки кому прийшов до влади. 21 травня 1940 р. начальник Розвідувального управління Генерального штабу РСЧА генерал-лейтенант авіації І. Проскуров направив наркому оборони Маршалу СРСР С. Тимошенко повідомлення під грифом «таємно», у якому містилось висловлювання німецького військового аташе в Москві Ашенбреннера: «…Я був у Гітлера, який мені сказав: «Пам'ятай, що Сталін зробив для нас велику справу, про що ми ніколи, і ні за яких обставин, не повинні забувати…»

Якби цього Сталін не зробив, Друга світова війна просто не змогла би виникнути.

1 квітня 1933 р. Гітлер зазначив, що не може спокійно спостерігати за поневоленням більшовиками великого російського, шляхетного українського народів та народів Кавказу. Отже, необхідно переглянути Рапальські домовленості й докласти всіх зусиль, щоб знищити комунізм та надати допомогу визвольним змаганням українців. На його думку тільки крах більшовизму та виникнення нової сильної української держави може встановити рівновагу міжнародних сил у Європі та спокій у всьому світі.

У цей період Гітлер почав використовувати українське питання як об'єкт торгів з Польщею, одночасно пропонуючи польському уряду приєднати східноукраїнські землі. За собою він залишав право лише на економічні переваги, тобто експлуатацію українських природних ресурсів і людей.

Розігруючи «українську» карту з поляками Гітлер нічим не ризикував, адже у його далекосяжних планах Польща як держава мала бути знищена.

У травні 1933 р. для зондування позиції Польщі на розмову з Гітлером було запрошено польського посланника у Берліні А. Висоцького. Обидві сторони погодились, що існують сприятливі перспективи у їх взаємовідносинах.

Зближення Варшави з Берліном диктувалося сподіваннями польського уряду на допомогу Німеччини у реалізації давньої мрії польських політиків у відновленні кордонів своєї держави до поділу Польщі 1772 р. за рахунок сусідніх, передусім українських, земель. Основу такої політики становила так звана «прометеїстська» доктрина, згідно з якою внаслідок конфлікту із Заходом багатонаціональний СРСР мав розпастися на окремі національні утворення.

Самостійним, але політично й національно незрілим народам, зокрема й українському, буде необхідна допомога у формуванні власних держав. Цю роль може взяти на себе Польща. Передбачалось, що ці держави утворять єдину федерацію на чолі з Польщею. Таким чином утвориться Велика польська держава від Балтійського до Чорного моря.

Керівник польської держави Ю. Пілсудський з цього приводу заявив навесні 1933 р., що погляд поляків протягом століть звернений на Схід, насамперед у бік чорноморського узбережжя.

У записці «Бюро зовнішньої політики націонал-соціалістської партії» для партійної верхівки, складеній у липні 1933 р., йшлося, що партія не схильна до ідеї української незалежної держави. Разом з тим, оскільки Німеччина нині не в змозі переглянути свої східні кордони за допомогою сили, це необхідно створити в інший спосіб, а саме: підтримати зазіхання Польщі на радянську Україну і Литву. Польська експансіоністська політика щодо Сходу, зазначалось далі у записці, узгоджувалась з англійською політикою (Англія мала таємні зносини з польським урядом і у 1931 році підштовхувала його до нападу на радянську Україну).

Однак тоді Пілсудський відмовився від цієї ідеї, не будучи впевненим у підтримці Німеччини. Нині ж ситуація змінилася. Спільна англо-німецька інтервенція проти радянської Росії, при підтримці Франції та Італії, може призвести не тільки до краху СРСР, а й до перегляду східних кордонів Рейху. Польща повинна погодитись в обмін на Литву (з портом Мемель) і за частину радянської України передати Німеччині район Познані та Верхню Сілезію. Решта території СРСР буде поділена на дві зони інтересів: Європейська Росія і Кавказ становитимуть німецько-польську зону інтересів, а азіатська Росія стане англо-японською зоною інтересів.

Незважаючи на певні труднощі, що існували у взаєминах між Берліном і Варшавою, причиною яких було питання німецької меншини у Польщі, міста Данциг і польського коридору — на пропозицію Гітлера в листопаді 1933 р. почалися переговори між урядами обох країн. Польський посол у Берліні Ю. Ліпський підтримав думку Гітлера, заявивши, що «Польща часто грала роль щита для захисту європейської культури. Мені уявляється», — писав у своєму повідомленні у Варшаву Ю. Ліпський, — «вищою мірою бажано, щоб у найближчому майбутньому розвиток польсько-німецьких відносин йшов у напрямі висловлених канцлером ідей».

Цю позицію підтримував міністр зовнішніх справ Польщі Ю. Бек, який був противником СРСР і прихильником Німеччини.

Аби підтримати антирадянські настрої польської верхівки, відірвати Польщу від Франції і в такий спосіб підірвати систему Версальських домовленостей, Гітлер у 1934 р. виступив ініціатором укладення польсько-німецького договору, який було підписано 26 січня 1934 р.

Укладення такого договору, таємні переговори, предметом яких було українське питання, не могло не турбувати СРСР. У Москві були стурбовані територіальними претензіями Гітлера. Сталіна цікавили справжні наміри Німеччини у Східній Європі, особливо щодо України і Прибалтики. Радянські дипломати намагалися з'ясувати позиції німецького уряду з цих питань, але вони успіху не мали.

Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 р., коли нацистська Німеччина напала на Польщу, і поштовхом до цієї війни стало укладення між СРСР і Німеччиною 23 серпня 1939 р. пакту про ненапад.

Підписання цього пакту не було чимось випадковим, а цілком закономірним явищем. До нього Гітлер і Сталін йшли свідомо, кожен сподіваючись отримати свою вигоду.

На засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939 р. Сталін сказав: «Вопрос мира или войны ступает в критическую для нас фазу. Если мы заключим договор о взаимопомощи с Францией и Великобританией, Германия откажется от Польши и станет искать «модус вивенди» с западными державами. Война будет предотвращена, но в дальнейшем события могут принять опасный характер для СССР. Если мы примем предложения Германии о заключении с ней пакта о ненападении, она, конечно, нападет на Польшу, и вмешательство Англии и Франции в эту войну станет неизбежным. Западная Европа будет подвергнута серьезным волнениям и беспорядкам. В этих условиях у нас будет много шансов остаться в стороне от конфликта, и мы сможем надеяться на наше выгодное вступление в войну. Опыт двадцати последних лет показывает, что в мирное время невозможно иметь в Европе коммунистическое движение… чтобы захватить власть. Диктатура этой партии становится возможной только в результате большой войны. Мы сделаем свой выбор, и он ясен. Мы должны принять немецкое предложение и вежливо отослать

обратно англо-французскую миссию. Первым преимуществом, которое мы извлечем, будет уничтожение Польши до самых подступов к Варшаве, включая украинскую Галицию.

Германия предоставляет нам полную свободу действий в Прибалтийских странах и не возражает по поводу возвращения Бессарабии СССР. Она готова уступить нам в качестве зоны влияния Румынию, Болгарию, Венгрию. Остается открытым вопрос, связанный с Югославией <…> В случае поражения Германии неизбежно произойдет ее советизация <…> будет создано коммунистическое правительство <…> Англия и Франция будут еще достаточно сильны, чтобы захватить Берлин и уничтожить советскую Германию. А мы не будем в состоянии прийти на помощь нашим большевистским товарищам в Германии.

Таким образом, наша задача заключается в том, чтобы Германия смогла вести войну как можно дольше, с целью, чтобы уставшие и до такой степени изнуренные Англия и Франция были не в состоянии разгромить советизированную Германию. Придерживаясь политики нейтралитета и ожидая своего часа, СССР будет оказывать помощь нынешней Германии, снабжая ее сырьем и продовольственными товарами…

В то же время мы должны вести активную коммунистическую пропаганду в англо-французском блоке…

Если Германия одержит победу, она выйдет из войны слишком истощенной, чтобы начать вооруженный конфликт с СССР по крайней мере в течение десяти лет. Ее основной заботой будет наблюдение за побежденными Англией и Францией с целью помешать их восстановлению <…> Очевидно, что Германия будет занята в другом месте, чтобы повернуться против нас…

В интересах СССР, чтобы война разразилась между Рейхом и капиталистическим англо-французским блоком. Нужно сделать все, чтобы эта война длилась как можно дольше в целях изнурения двух сторон. Именно по этой причине мы должны согласиться на заключение пакта <…> надо быть готовым к тому времени, когда война закончится…»

У той же час, на таємній нараді вищого генералітету 22 серпня 1939 р. в Оберцзальці Гітлер сказав: «Обнародування пакту про ненапад призведе до ефекту бомби, що вибухнула <…> З осені 1938 року мною прийнято рішення йти разом зі Сталіном <…> По суті в усьому світі є тільки три великих державних діячі: Сталін, я і Муссоліні… Муссоліні — найслабкіший <…> Сталін і я — єдині, хто бачить майбутнє. Таким чином, через кілька тижнів я простягну Сталіну руку на спільному німецько-російському кордоні й разом з ним візьмусь за новий поділ світу».

Натомість Сталін не збирався сидіти в засідці, а вичікував, коли ж нарешті можна буде втілити в життя гасло «світової революції» й таким чином поширити соціалістичний спосіб життя якщо не на весь світ, то хоча б на Європу.

Зближення між Німеччиною і СРСР відбувалося повільно і з великими труднощами. Цьому сприяло наростання протиріч між Англією та Францією з одного боку та Німеччиною — з іншого. Після ліквідації Чехословаччини як незалежної держави уряди Англії та Франції зрозуміли безглуздість їхньої політики «умиротворення» Німеччини, що створювало також суттєву загрозу їхнім інтересам у Європі. Усвідомлення цього призвело до того, що в березні 1939 р. англійський уряд пішов на надання гарантій незалежності Польщі, у квітні — Греції, Румунії, пакт про взаємодопомогу також було укладено з Туреччиною. Дещо пізніше такі гарантії були надані Францією. Незабаром Англія та Франція наважилися на обмін думками з СРСР, а потім і на тристоронні військові переговори. Уряд Німеччини також почав інтенсивно налагоджувати контакти з метою укласти домовленості з СРСР.

Переговори, що почалися у квітні 1939 р. між СРСР і Англією та Францією, не дали позитивних результатів. Кожна із сторін діяла у власних інтересах, не піклуючись про колективні дії, спрямовані проти нацистської Німеччини. Під час переговорів радянська делегація ставила питання про гарантії, тобто включення в сферу впливу СРСР Прибалтійських держав. Але надати таке право без згоди цих країн уряди Англії та Франції не могли. Переговори зайшли в глухий кут.

У цей час в ході трьохсторонніх англо-франко-радянських переговорів активізувалися таємні контакти між Берліном і Москвою. З ініціативи радянських дипломатів нацистам було запропоновано перейти від політики ідеологічного протистояння до узгоджувальних дій у зовнішньополітичних питаннях.

Раніше за наказом Сталіна радянський посол у Берліні О. Меркалов 17 квітня 1939 р. заявив секретареві німецького міністерства закордонних справ Вайцзеккеру про те, що СРСР бажає встановити з Німеччиною нормальні відносини, а ідеологічні розходження не повинні стояти на перешкоді їхнім поліпшенням.

20 травня 1939 р. нарком закордонних справ В. Молотов прийняв німецького посла в Москві В. Шуленбурга. На зустрічі було обговорено питання про необхідність вжиття відповідних заходів з метою створення політичної основи для поліпшення відносин між обома країнами. Гітлер остерігався, чи не використає Сталін готовність Німеччини до поліпшення взаємин, з метою виторгувати для себе поступки в переговорах з Англією та Францією. Політичні аналітики німецького міністерства закордонних справ заспокоїли фюрера, звертаючи його увагу на те, що СРСР в даний час не дотримується політики агресивного поширення світової революції, тож можлива поступова нормалізація німецько-радянських відносин. Вони почали глибоко вивчати перспективи німецько-радянського зближення, його можливих наслідків для Німеччини та її союзників — Японії та Італії.

Загострення німецько-польських відносин і відносна слабкість Англії та Франції, що було вигідно Берліну, штовхали Гітлера на зближення з СРСР. Висунувши ідею розширення життєвого простору для німецького народу, а також втілюючи в життя прагнення до світового панування, він за будь-яку ціну намагався ізолювати СРСР з метою забезпечення свого тилу у війні проти західної демократії.

Упродовж літа 1939 р. між Москвою і Берліном розгорнулися активні дипломатичні переговори. Німецька сторона дотримувалась надзвичайної обережності, аби усі її пропозиції не були використані Кремлем для тиску на Англію та Францію.

Наближення призначеного Гітлером моменту нападу на Польщу примусило Берлін активізувати дипломатичні переговори з Москвою. 2 серпня 1939 р. міністр закордонних справ Німеччини Ріббентроп запевнив радянського повпреда Г. Астахова, що не існує протиріч між Німеччиною і СРСР на усьому просторі від Балтики до Москви, тому існують реальні можливості домовитись з будь-яких питань. У наступні дні були зроблені вирішальні кроки до поділу сфер впливу в Європі між Німеччиною та СРСР. Саме в цей час виник збройний конфлікт між СРСР і Японією на р. Халхін-Гол на Далекому Сході. Під час переговорів у Берліні радянські дипломати неодноразово висували питання про врегулювання радянсько-японських відносин, оскільки Японія була союзником Німеччини.

Вирішальний крок на пропозицію Берліна Кремль зробив 12 серпня 1939 р., давши згоду на переговори, які мали проходити у Москві. 15 серпня 1939 р. німецький посол у Москві Шуленбург за дорученням Ріббентропа передав Молотову послання, в якому обґрунтовувалась необхідність мирного співіснування та співробітництва обох країн, оскільки між Німеччиною та СРСР не існувало будь-яких протиріч, а тим більше агресивних намірів. У посланні Ріббентроп визнавав, що раніше відносини двох держав через ідеологічні причини були ворожими. Справжніми винуватцями такого становища були капіталістичні західні демократії, які є непримиренними ворогами як Німеччини, так і СРСР. Саме вони стараються підштовхнути СРСР у війну проти Німеччини. Імперський уряд вважає, що між Балтійським і Чорними морями немає жодної проблеми, яка б не могла бути розв'язана за погодженням обох сторін в їхніх інтересах. Політичне співробітництво між Німеччиною і СРСР принесе їм вигоду, зокрема і в галузі економіки. Нарком зовнішніх справ В. Молотов з глибокою зацікавленістю сприйняв цю інформацію. Він наголосив у своєму виступі, що вона надзвичайно важлива й радянський уряд тепло вітає німецькі наміри та пропозиції поліпшити відносини з СРСР.

Після розмови з Молотовим, Шуленбург повідомив своє зовнішньополітичне відомство про реакцію на послання та позицію Кремля. Наступного дня він знову відвідав Молотова, заявивши, що Німеччина готова укласти з СРСР пакт про ненапад.

19 серпня Шуленбург наполягав на пришвидшенні підписання договору, оскільки існує реальна загроза війни між Німеччиною та Польщею, пояснюючи, що Гітлер хоче бути впевненим у тому, що СРСР не виступить проти Німеччини. Часу на підготовку до війни з Польщею у нього не залишилося. Молотов відхилив німецький проект договору між Німеччиною та СРСР за наказом Сталіна. Натомість він запропонував радянський проект договору. Під вечір того ж дня Молотов, прийнявши Шуленбурга, знову повідомив йому, що Ріббентроп може прибути до Москви 26-27 серпня. Це Гітлера не влаштовувало, бо під загрозу було поставлені крайні терміни нападу на Польщу — 1 вересня.

Гітлер 20 серпня звернувся до Сталіна з особистим посланням. Він погоджувався з усіма вимогами Сталіна та просив прийняти Ріббентропа не пізніше 23 серпня 1939 р. Саме у цей день за згодою Сталіна Ріббентроп прибув до Москви. У цей же день розпочались переговори і пізно вночі було підписано пакт про ненапад, що дістав назву «Пакт Ріббентропа-Молотова». Пакт укладався на 10 років з автоматичним продовженням на 5 років, якщо жодна із сторін його завчасно не денонсує.

Згідно з пактом СРСР і Німеччина зобов'язувались утримуватись від будь-якого насильства, від будь-яких агресивних дій у відносинах між собою, зобов'язувались не підтримувати треті держави, які виявлять намір напасти на якусь із договірних держав. Передбачались консультації обох країн з питань, що становитимуть взаємний інтерес. Заборонялась участь у будь-яких комбінаціях держав проти якоїсь із договірних сторін. Усі суперечки та конфліктні проблеми мали розв'язуватись виключно мирним шляхом.

Важливою складовою радянсько-німецького пакту був таємний протокол від 23 серпня 1939 р. Він передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній Європі: радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію і Фінляндію, Бессарабію, східну частину Польщі (Варшавське і Люблінське воєводства), західнобілоруські і західноукраїнські землі, німецьку частину Литви.

Лінія розмежування мала проходити по лінії річок Нарви, Вісли, Сяну. Пакт і протокол на карті підписали Молотов та Ріббентроп. Лінія розмежування також була позначена на карті. На фактурі карти свої підписи поставили Ріббентроп і Сталін, перший — на захід, другий — на схід від лінії.

У цьому протоколі зокрема йшлося:

1. У разі територіально-політичного перебудування областей, які входять до складу Прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є кордоном сфери інтересів Німеччини і СРСР

2. У випадку територіальних і політичних перетворень на територіях, що належать Польській державі, сфери впливу Німеччини та СРСР будуть розмежовані приблизно по лінії рік Нарва-Вісла-Сян. Питання про те, чи бажане в інтересах обох держав збереження незалежної Польської держав, буде остаточно вирішене лише ходом майбутніх політичних подій. У будь-якому випадку обидва уряди вирішать це питання шляхом товариської згоди.

3. Стосовно південно-східної Європи радянська сторона вказала на свою зацікавленість у Бессарабії. Німецька сторона ясно заявила про повну політичну незацікавленість у цих територіях

4. Цей протокол буде зберігатися обома сторонами у цілковитій таємниці.

Після підписання пакту Ріббентропа-Молотова німецький уряд дав наказ своїм спецслужбам посилити нагляд за українськими емігрантськими політичними угрупованнями (екзильним урядом УНР, очолюваним А. Лівицьким у Польщі, гетьманом Української держави Павлом Скоропадським, що об'єднував монархістів, ОУН, Українським національним об'єднанням; у Франції також жили провідні діячі УНР — С. Петлюра, В. Прокопович, О. Шульгін та інші, багато українців осіло у Чехословаччині, Прибалтійських країнах, Австрії, балканських країнах і навіть у Фінляндії та

Швеції, загалом українців, як політичних емігрантів 20-х-30-х років, нараховувалось за кордоном декілька сотень тисяч чоловік, але реальну діяльність, крім ОУН, вони не проводили) на території Рейху.

Їм було заборонено усно чи письмово висловлювати своє ставлення до СРСР. Це не влаштовувало провідників ОУН, які вважали СРСР головним окупантом українських земель і готувались спільно з Німеччиною виступити проти нього, сподіваючись відновити українську державу за допомогою свого союзника. Після того, як уряд Німеччини дозволив Угорщині окупувати Карпатську Україну, у націоналістів та інших українських політичних угруповань виникла недовіра до Рейху. Німецько-радянське зближення ще більше посилило цю недовіру. У той же час німці побоювались, що західні держави використають українців проти Німеччини. Тому, за рекомендацією бюро зовнішньої політики націонал-соціалістської партії, відповідні служби поширювали інформацію, що німецький уряд заінтересований у підтримці прагнень українців до державної незалежності. У німецьких засобах масової інформації час від часу з'являлися матеріали, в яких йшлося, що після розгрому Англії та Франції Німеччина виступить проти СРСР і сприятиме утворенню незалежної України.

Правлячі кола Англії та Франції з одного боку, радянське керівництво з іншого своїми діями створили сприятливі умови для реалізації планів нацистського Рейху.

Сталінське керівництво не зуміло вірно оцінити ні характер агресивних намірів Гітлера, ні воєнно-економічний потенціал Німеччини, ні ударну могутність Рейху. Заходи зі зміцнення безпеки і розширення території СРСР у кінцевому рахунку виявились неефективними. Тактичний виграш Сталіна обернувся для СРСР стратегічним програшем у недалекому майбутньому.

Як нині з'ясовано, не відповідає дійсності твердження радянських політиків і дослідників про те, що СРСР перебував у міжнародній ізоляції. Навпаки, в той час перед СРСР відкривались широкі можливості для політичного маневру, зваженої дипломатичної діяльності. Тут можна говорити не про окремі тактичні прорахунки і помилки, а про принципові невірні установки СРСР у міжнародній діяльності напередодні війни.

Провокування Другої світової війни Сталіним полягало в тому, що пакт про ненапад між СРСР і Німеччиною слугував не стільки для регулювання відносин між цими двома країнами, скільки був договором про дозвіл СРСР Німеччині напасти на Польщу з перспективою її розподілу між ними, а головне — з перспективою війни між Німеччиною з одного боку і Францією і Англією з другого.

Жоден з договорів новітньої історії не викликав в ході історичних досліджень такої тривалої дискусії як радянсько-німецький пакт про ненапад, за тиждень до німецького нападу на Польщу.

Англійський посол у Берліні Гендерсон стверджував: «Сталін уклав пакт з Німеччиною тільки, щоб підштовхнути фюрера до нападу на Польщу, добре знаючи, що Англія та Франція виступлять на її боці. Після передбачуваної перемоги Німеччини над Польщею, Росія, по-перше, поверне собі втрачені в останній війні області, а по-друге, спокійно спостерігатиме, як Німеччина у війні із західними державами вичерпає свої сили, а потім у зручний момент кине всю міць Червоної армії на подальшу більшовизацію Європи».

М. Хрущов до кінця свого життя був переконаний у неминучості «пакту Молотова-Ріббентропа» серпня 1939 р. Однак сама по собі домовленість з фашистською Німеччиною викликала у нього неприємні моральні відчуття.

28 серпня 1939 р. Гітлер віддав наказ напасти на Польщу на світанку 1 вересня. Німецька авіація почала наносити удари по аеродромах, вузлах комунікацій, економічних і адміністративних центрах Польщі. Німецькі сухопутні війська перейшли кордон Польщі.

В Європі розпочалась Друга світові війна.

Згідно з низкою двосторонніх радянсько-польських домовленостей СРСР мав надати допомогу польському народу, та Сталін їх порушив. Зокрема було порушено

Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р., відповідно до якого обидві сторони заявили про взаємну відмову від будь-яких обопільних територіальних претензій. Так, в угоді про ненапад від 25 липня 1932 р., продовженої до 1945 р., йшлося: «…обидві сторони вживатимуть необхідних заходів для запобігання будь-яких агресивних дій або вторгнення на територію іншої сторони…» Тож польський уряд сподівався, що у разі виникнення німецько-польського збройного конфлікту, СРСР займе бодай нейтральну позицію.

Нібито про доброзичливість уряду СРСР щодо Польщі свідчить і той крок, що наступного дня після нападу Німеччини на Польщу радянський посол у Варшаві Шаронов підказав польському уряду звернутись до СРСР по допомогу, про яку раніше говорив нарком оборони СРСР К. Ворошилов. Міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек доручив це завдання польському послу в Москві В. Гжибовському. Нарком закордонних справ СРСР В. Молотов від імені уряду відмовився надати допомогу Польщі військовими матеріалами та у транзиті вантажів територією СРСР, мотивуючи свою відмову важкою міжнародною ситуацією, війною, що набрала загрозливого характеру, необхідністю дбати про власні інтереси.

Відмовляючи у допомозі Польщі, СРСР готувався до війни проти польської держави згідно з пактом Ріббентропа-Молотова та таємних протоколів, доданих до пакту.

5 вересня 1939 р. з'явилось урядове повідомлення, що наступне звільнення з лав Червоної армії затримується на місяць. 10 вересня у пресі була опублікована інформація про частковий призов запасних у зв'язку з затягуванням німецько-польської війни. Було мобілізовано 2,6 млн офіцерів та рядових, з яких сформували 98 стрілецьких, 14 кавалерійських дивізій, 27 танкових бригад, 24 артилерійські полки.

11 вересня були створені Білоруський і Український фронти на базі особливих військових округів.

Події на німецько-польському фронті розвивалися надзвичайно швидко та вкрай несподівано для Сталіна, адже він розраховував на довготривалу оборону польської армії, яка б завдала відчутних втрат німецьким збройним силам. Цього не сталось. Хоча союзники Польщі, Англія та Франція, оголосили війну Німеччині, реальної воєнної допомоги вони не надали.

Тим часом німецький уряд дедалі настійніше вимагав від уряду СРСР, аби Червона армія швидше зайняла обумовлену в таємних протоколах частину польської території. Радянський уряд затягував з цим рішенням, оскільки шукав пристойний мотив, щоб виправдати вторгнення у Польщу, не бажаючи в очах громадськості бути агресором.

Успіхи німецьких збройних сил викликали занепокоєння у Сталіна та його оточення. Та найбільше через те, що німецькі війська перейшли демаркаційну лінію і просунулися далі на схід у радянську сферу впливу. Брест і Львів опинилися під загрозою захоплення. Це змусило Сталіна звернутися за роз'ясненням до німецького посла В. Шуленбурга, який запевнив, що німецький уряд виконає взяті зобов'язання згідно з пактом. Разом з тим він просив Сталіна розпочати воєнні дії проти Польщі.

Вступ СРСР у війну був необхідний Гітлеру, щоб швидше завершити польську кампанію й перекинути свої збройні сили на захід, проти Англії та Франції.

Сталіну був потрібний переконливий аргумент, який міг би виправдати анексію східних районів Польщі. Йому вигідно було дочекатись падіння Варшави. Тоді вторгнення радянських військ можна було б виправдати захистом українського та білоруського населення, яким загрожує Німеччина.

З іншого боку, не можна було й зволікати, оскільки після успішного просування німецької армії 15 вересня міністр закордонних справ Німеччини через посла у Москві Шуленбурга передав радянському керівництву телеграму, в якій між іншим йшлося про можливість виникнення на території Західної України нових держав

(у першу чергу малось на увазі Україну), якщо СРСР не виконає своїх зобов'язань і не вступить у війну проти Польщі. Ці аргументи вплинули на Сталіна, який ніколи не примирився б з будь-яким українським незалежним державним утворенням.

Для підготовки населення СРСР та Червоної армії до війни з Польщею у засобах масової інформації з'явились публікації про причини поразки Польщі, наголошувалось, що в цій капіталістичній країні нещадно експлуатувалися трудящі, пригнічувалися національні меншини. В армії проводились масові мітинги і збори, на яких політпрацівники обґрунтовували необхідність захисту українців та білорусів у німецько-польській війні, про необхідність мирного походу Червоної армії і визволення братніх народів. Подібна аргументація усувала враження, що СРСР виступає в ролі агресора. Цілком закономірно складалось враження про миролюбний і захисний характер Червоної армії.

16 вересня В. Шуленбург передав наркому закордонних справ В. Молотову текст спільної заяви, складеної у Берліні Й. Ріббентропом, яка, на його думку, була прийнятна для Сталіна, оскільки виправдовувала напад СРСР на Польщу в очах світової громадськості. Зокрема в заяві йшлося: «…з огляду на цілковитий розпад колишньої форми правління в Польщі, уряди Німеччини і СРСР вважають за необхідне покласти край нестерпному політичному і економічному становищу, що утворилося на польській території. Вони вважають своїм спільним обов'язком відновити мир і спокій у цих природних сферах їхніх інтересів та встановити там новий порядок окресленням кордонів і створенням життєздатних економічних структур».

Сталін дещо відредагував заяву, виставивши на перше місце спільність інтересів СРСР і Німеччини, а завданням їх військ — відновлення у Польщі порядку і спокою, порушених розпадом польської держави, та допомога місцевому населенню в упорядкуванні умов свого державного існування.

Заява, що згодом була опублікована як спільне радянсько-німецьке комюніке, повна цинічної зневаги до польського народу та його держави. Вона яскраво свідчила, що для агресорів, які вирішили поділити її територію на сфери впливу, немає нічого святого. Особливо це стосується СРСР, уряд якого на увесь світ кричав про «миролюбність першої у світі країни соціалізму».

Під тиском німецької сторони радянський уряд дав офіційну згоду розпочати війну проти Польщі. 17 вересня 1939 р. о другій годині ночі Сталін в присутності К. Ворошилова і В. Молотова склав заяву В. Шуленбургу, що на світанку Червона армія перейде кордон з Польщею. Годиною пізніше в наркомат закордонних справ був запрошений польський посол В. Гжибовський, якому було зачитано текст цієї ноти. У ній йшлося: «…польсько-німецька війна виявила внутрішню неспроможність польської держави. Упродовж короткого часу внаслідок воєнних операцій Польща втратила свої промислові та культурні центри. Варшава як столиця держави більше не існує, польський уряд розпався і не виявляє ознак життя. <...> Польща перетворилась на зручну територію для всіляких випадковостей і несподіванок, що можуть створити загрозу для СРСР <...> Радянський уряд не може також бути байдужим до того, що єдинокровні українці й білоруси, які проживають на території Польщі, покинуті напризволяще, залишилися беззахисними… Тому радянський уряд змушений запропонувати командуванню Червоної армії віддати наказ перейти кордон і взяти під свій захист життя і майно населення Західної України і Західної Білорусі ї... Радянський уряд має намір вжити заходів, щоб визволити польський народ із нещасливої війни, куди його було втягнуто нерозумними керівниками, і дати йому можливість зажити мирним життям…»

Це і справді вершина цинізму і неправди.

Польський посол у цій ситуації проявив витримку, відмовившись прийняти ноту, й рішуче опротестував оцінку стану польської держави і воєнну ситуацію як виправдання вторгнення на територію Польщі. Він заявив, що жоден з аргументів, наведених радянською стороною, не витримає критики. Також наголосив, що має достовірну інформацію, стосовно знаходження глави держави й уряду на польській території. Суверенність держави існує, доки солдати регулярної армії б'ються з

ворогом. Всі меншини своїми діями доводять цілковиту солідарність з Польщею в боротьбі з німцями. «Ви, — заявив посол В. Потьомкіну — заступнику наркома закордонних справ СРСР, що читав ноту, — багаторазово в наших бесідах говорили про слов'янську солідарність. У даний момент не тільки українці та білоруси воюють поруч з нами проти німців, а й чеські й словацькі легіони. Куди ж поділась ваша слов'янська солідарність?»

Відмовившись прийняти особисто ноту, польський посол наказав кур'єру повернути конверт, якого йому доставили з наркомату закордонних справ СРСР. Коли кур'єра не пустили до наркомату, В. Гжибовський дав розпорядження переслати листа поштою.

В. Гжибовський негайно повідомив свій уряд про зміст цього ганебного й принизливого документа.

Президент Польщі І. Мостіцький звернувся до громадян з відозвою, в якій наголошувалось про порушення підписаних раніше міждержавних домовленостей, вікових моральних засад з боку їх східного сусіда. Тому, з огляду на небезпеку президенту і уряду з боку агресорів, прийнято рішення про перенесення їх місця перебування на територію одної з країн-союзників. Польський уряд фактично вже не контролював становище в країні. Поразка Польщі стала очевидною.

У цей час німецька армія вже підходила до Бреста і Львова, штурмувала Варшаву.

СРСР виступив проти Польщі.

Війська Українського фронту під командуванням командарма 1-го рангу С. Тимошенка на світанку 17 вересня 1939 р., перейшовши радянсько-польський кордон, вступили на територію Східної Галичини і Волині. Українське населення радо вітало частини Червоної армії, вважаючи її визволителем з польської окупації. Стримано, без ентузіазму зустрічала їх українська політична еліта, заможніші верстви населення, інтелігенція. Польське населення, оповіщене своїм урядом про агресивні наміри СРСР, було налаштовано вороже.

Головною метою наступу радянських військ було якнайшвидше захоплення промислових центрів — Львова, Тернополя, Луцька, Ковеля, Станіслава, Бориславa, Дрогобича та ін. На Східному фронті опір новому агресору намагалося організувати Польське командування. Однак на реальну протидію навряд чи можна було сподіватися. Командуючий польськими збройними силами маршал Е. Ридз-Смігли вважав, що необхідно берегти сили для подальшої боротьби за власну державу, тож військам заборонялося першими вступати у зіткнення з Червоною армією. За наказом маршала необхідно було пробиватись на територію Румунії та Угорщини.

Найбільші угруповання польських військ зосереджувались у Володимирі-Волинському і Львові. Протягом тижня вони вели жорстокі бої з німецькими військами, які порушили демаркаційну лінію та вторглися на територію, що, згідно з таємним протоколом до пакту про ненапад, мала відійти до СРСР. Внаслідок переговорів німецькі частини залишили свої позиції й відійшли на захід.

Радянське командування вступило в переговори з польськими генералами: В. Лянгнером, який командував Львівським гарнізоном, та В. Сморанівським, командуючим Володимир-Волинським гарнізоном. Були підписані протоколи й обидва міста передались радянському командуванню за умови роззброєння та вільного виведення військових, поліції, жандармерії, службовців — їм надавалась можливість перейти на територію третіх держав. Однак роззброєні польські частини були оточені й заарештовані, а колону поліцейських розстріляли за межами міста Львова. Генерал В. Лянглер негайно зустрівся з командуючим Українським фронтом С. Тимошенком, вимагаючи дотримування протоколів. Розмова проходила в присутності члена військової ради і секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова. Обидва вони стверджували, що виконують волю Москви і нічим зарадити не можуть.

«Договор о дружбе и границе между СССР и Германией

Москва

28 сентября 1939 г.

Правительство СССР и германское правительство после распада бывшего Польского государства рассматривают исключительно как свою задачу восстановить мир и порядок

на этой территории и обеспечить народам, живущим там, мирное существование, соответствующее их национальным особенностям. С этой целью они пришли к соглашению в следующем:

1. Правительство СССР и Германское правительство устанавливают в качестве границы между обоюдными государственными интересами на территории бывшего Польского государства линию, которая нанесена на прилагаемую при сем карту и более подробно будет описана в дополнительном протоколе.

2. Обе Стороны признают установленную в статье 1 границу обоюдных государственных интересов окончательной и устраняют всякое вмешательство третьих держав в это решение.

3. Необходимое государственное переустройство на территории западнее указанной в статье линии производит Германское правительство, на территории восточнее этой линии — Правительство СССР.

4. Правительство СССР и Германское правительство рассматривают вышеприведенное переустройство как надежный фундамент для дальнейшего развития дружественных отношений между своими народами»

«Секретный дополнительный протокол к Договору о дружбе и границе

г. Москва

28 сентября 1939 г.

...обе стороны не допустят на своих территориях никакой польской агитации, которая действует на территорию другой страны. Они ликвидируют зародыши подобной агитации на своих территориях и будут информировать друг друга о целесообразных для этого мероприятиях.

Заявление правительства СССР и Германии

После того как Германское Правительство и Правительство СССР подписанным сегодня договором окончательно урегулировали вопросы, возникшие в результате распада Польского государства, и тем самым создали прочный фундамент для длительного мира в Восточной Европе, они в обоюдном согласии выражают мнение, что ликвидация настоящей войны между Германией с одной стороны и Англией и Францией с другой стороны отвечала бы интересам всех народов... если, однако, эти усилия обоих Правительств останутся безуспешными, то таким образом будет установлен факт, что Англия и Франция несут ответственность за продолжение войны, причем в случае продолжения войны правительства Германии и СССР будут консультироваться друг с другом о необходимых мерах.

По уполномочию Правительства СССР В. Молотов

За Правительство Германии И. Риббентроп»

Перед від'їздом з Москви міністр закордонних справ Німеччини Ріббентроп 30 вересня 1939 р. зробив співробітнику ТАРС таку заяву:

«Мое пребывание в Москве опять было кратким, к сожалению, слишком кратким... Тем не менее мы хорошо использовали эти два дня. Было выяснено следующее:

1. Германо-советская дружба теперь установлена окончательно.

2. Обе стороны никогда не допустят вмешательство третьих держав в восточноевропейские вопросы.

3. Оба государства желают, чтобы мир был восставлен и чтобы Англия и Франция прекратили абсолютно бессмысленную борьбу против Германии...

Прежде всего я хотел бы отметить исключительно сердечный прием, оказанный мне советским правительством и в особенности гг. Сталиным и Молотовым».

За новим договором СРСР виторгував собі Литву в обмін на територію Люблінського і Варшавського воєводств, де проживало щонайменше 500 тисяч етнічних українців. Віддавши Німеччині споконвічні українські землі — Надсяння, Перемишлянщину, Холмщину (майже 15 тисяч км2), Сталін поставив під сумнів твердження, що СРСР вступав у війну проти Польщі з метою захисту українців і білорусів.

З нагоди перемоги над Польщею у вересні 1939 р. у Брест-Литовську відбувся спільний парад німецьких і радянських військ. Сталін особисто привітав Гітлера телеграмою з цього приводу, а 22 червня 1940 р. — з нагоди перемоги над Францією. У квітні 1941 р. — з днем народження.

До недавнього часу була великою таємницею зустріч А. Гітлера і Й. Сталіна. Лише через 57 років, у 1997 р., автор книги під назвою «Сталін» Едвард Радзінський, вивчивши конкретні джерела Кремлівського архіву Президента Росії, прийшов до висновку, що така зустріч відбулася у Львові 17 жовтня 1939 р. Її вислідила також по своїх каналах американська розвідка. З цього приводу знаменитий шеф ФБР Едвард Гувер повідомляв в Держдепартамент США у 1940 р.: «…19 липня 1940 р. Особисто і конфіденційно… За щойно отриманою інформацією… після німецького і російського вторгнення у Польщу… Гітлер і Сталін таємно зустрілись у Львові 17 жовтня 1939 року. На цих таємних переговорах Гітлер і Сталін підписали військову угоду замість пакту, що вичерпав себе…»

Англійський прем'єр-міністр (у 1916-1922 рр.) Д. Ллойд писав восени 1939 року польському послу в Лондоні, що СРСР «зайняв території, які не є польськими і які були силою захоплені нею після Першої світової війни. Було б актом злочинного божевілля поставити російське просування на одну дошку з просуванням Німеччини».

Незаперечним є той факт, що навіть найвищі партійні інстанції та уряд УРСР, не кажучи про простих українців, жодної уяви не мали про переговори, що велися між Німеччиною і СРСР за українську територію. Сталін сам вирішував геополітичні питання, пов'язані з прирощенням території СРСР. Новий кордон згідно з договором між обома союзниками проходив по лінії річок Нарва-Буг-Вісла-Сян.

Водночас не можна не погодитися з думкою українського історика М. Швагуляка про те, що визволення Західної України Червоною армією відповідало корінним інтересам населення краю, яке впродовж століть боролося проти національного і соціального поневолення.

Ще до приходу Червоної армії народні маси Західної України почали захоплювати владу на місцях і створювати ревкоми.

З початку першого свого приходу в Західну Україну, що тривав 21 місяць, радянський режим усіляко намагався заволодіти серцями й думками населення. Більшовики оголосили, що «прийшли як прапороносці високих гуманістичних принципів», виправдовуючи співпрацю з нацистами у розчленуванні Польщі прагненням допомогти пригнобленим меншостям і насамперед «братам» українцям. Особливі зусилля робилися для того, щоб справити на західних українців враження «українськості» нового режиму.

Широка агітаційно-пропагандистська кампанія, безпосереднє підбурювання політпрацівників, пропагандистів порахуватися за минуле, знищення класових ворогів робили свою чорну справу: селяни грабували маєтки, вбивали заможних сусідів, українці палили будинки поляків і навпаки. Міжнаціональний антагонізм набув таких широких розмірів, що один із організаторів пропагандистської кампанії начальник політуправління Червоної армії Л. Мехліс 22 вересня 1939 р. повідомив Сталіну про спалах міжнаціонального протистояння. Освячене ідеологією боротьби з ворогами народу, воно було використане оперативними групами НКВС, яких на українському фронті налічувалось 105 тисяч осіб, для масових арештів, розстрілів, депортації людей у радянський тил.

По закінченні воєнних дій у Польщі німецьке командування перекинуло на Західний фронт майже всю свою армію. Відтоді й до 22 червня 1941 року весь тягар боротьби проти гітлерівської Німеччини лежав на плечах західних держав.

Варто зазначити, що саме у той час, коли Англія, Франці, Бельгія, Голландія та інші співдружні держави воювали проти німецьких агресорів, Радянський Союз активно допомагав Гітлерові, постачаючи йому стратегічну сировину для воєнної індустрії. Для прикладу: СРСР імпортував гуму й цинк з Англії та бавовну з Америки, щоб експортувати їх до Німеччини. Ці відносини були скріплені додатковим торговельним договором між Берліном та Москвою 11 лютого 1940 року. Натомість СРСР вимагав від Німеччини проектних креслень і моделей нової військової техніки.

Ганебною плямою на совісті СРСР був розстріл майже 22 тисяч польських офіцерів, поліцейських, службовців, осадників за особистим дозволом Сталіна. З колишньої Польщі їх було попередньо депортовано у табори, розташовані на території СРСР.

Унаслідок війни СРСР проти Польщі були цілком реалізовані домовленості між радянським і німецьким урядами про сфери впливу. До СРСР приєднали території Західної Білорусії та Західної України загальною площею 196 тисяч км2, де проживало українців — 7 млн, білорусів — понад 3 млн, євреїв — 1 млн, поляків — 1 млн.

Новий режим намагався виглядати демократичним. 22 жовтня 1939 р. він організував вибори, на яких населення змушували голосувати за єдиний список кандидатів, котрі підтримували анексію Західної України Радянським Союзом.

Для об'єднання діяльності та керівництва місцевими органами народної влади Військова рада Українського фронту постановою від 3 жовтня 1939 р. утворила в колишніх воєводствах Західної України обласні тимчасові управління з центрами у Львові, Станіславі, Тернополі і Луцьку. На наступний день була висунута пропозиція про створення комітету для організації виборів до українських Національних Зборів Західної України, які б у законодавчому порядку розв'язали б питання про долю, систему влади і державний лад Краю. Тимчасові управління виділили на паритетних засадах своїх представників. Комітет був створений у Львові, а склад його затверджений Військовою радою Українського фронту.

Вибори до Народних Зборів було призначено на 22 жовтня, а день їх скликання — 26 жовтня 1939 р. Військова рада затвердила також «Положення про вибори до українських Народних Зборів Західної України». В його основу було покладено принцип загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Активним і пасивним виборчим правом користувалися усі громадяни після досягнення 18 років, незалежно від расової, національної приналежності, віросповідання, статі, освітнього і майнового цензу, соціального стану, цензу осілості тощо. Було обрано 1484 депутати, серед яких 28% робітників, 52% селян і 18% інтелігенції.

У приміщенні Львівського оперного театру 26 жовтня 1939 р. в урочистій обстановці відкрилися Народні Збори Західної України. Були прийняті рішення про входження Західної України до складу УРСР: «просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, включити Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і тим з'єднати український народ в єдиній державі, покласти край віковому роз'єднанню українського народу», а також про конфіскацію поміщицьких земель, про націоналізацію банків і великої промисловості.

У Декларації Народних зборів України про державну владу на Західній Україні від 27 жовтня 1939 р. йшлося:

«Панська Польща, яка трималася на пригніченні мільйонів українців, білорусів та польського трудового народу, впала.

Червона Армія, виконуючи волю великого радянського народу, простягнула трудящим Західної України руку братерської допомоги і звільнила їх з-під гніту польських панів та капіталістів...

Виявляючи одностайну волю звільненого народу Західної України, ідучи за прикладом народів Радянського Союзу, Українські Народні Збори проголосили встановлення Радянської влади на всій території Західної України.

Віднині вся влада на Західній Україні належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих...»

1 листопада Верховна Рада СРСР ухвалила відповідний Закон: «задовольнити прохання Народних Зборів України і включити її до складу Союзу РСР із з'єднанням з Українською РСР».

Відтак, на територію Західної України поширилося чинне законодавство СРСР і УРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР 4 грудня 1939 р. замість колишніх польських воєводств було утворено 6 областей: Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську, Станіславську, Тернопільську у складі УРСР. Указ Президії Верховної

Ради УРСР від 17 січня 1940 р. повністю скасував старий адміністративний поділ на повіти і волості. Натомість створювалися райони. Всього у західних областях УРСР налічувалося 202 сільські райони.

Деякі політичні заходи Рад принесли західним українцям конкретні покращення. Була здійснена експропріація польських землевласників і обіцяно перерозподілити їх землі між селянами. Було багато зроблено для українізації та зміцнення системи освіти. Українська мова стала мовою викладання у перейменованому на честь Івана Франка Львівському університеті. Помітно поліпшилось медичне обслуговування населення. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, що раніше контролювалися поляками та євреями.

Разом із тим, можна стверджувати, що ніякого визвольного походу Червоної армії не було. Підтвердженням агресії СРСР проти сусідньої держави є офіційні документи армійських штабів Червоної армії, в яких бойові дії з обох сторін іменувались «польсько-радянською війною», у ході якої противник зазнавав втрат убитими, полоненими, пораненими.

Секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов, виступаючи 4 червня 1941 р. під час обговорення на засіданні Головної військової ради директиви «Про завдання політичної пропаганди в Червоній армії на найближчий час» сказав таке: «Ми стали сильнішими, можемо ставити більш активні завдання. Війни з Польщею та Фінляндією не були війнами оборонними. Ми вже вступили на шлях наступальної політики».

Отже, війна проти Польщі, так само як і проти Фінляндії у 1940 р., розцінювалась керівними колами СРСР як один із кроків набуття Червоною армією досвіду наступальної, агресивної війни з метою експансії СРСР проти західного світу.

Це випливає із самої історії існування режиму.

«…Будем надеяться, что нам удастся превратить нашу Рабоче-крестьянскую Красную Армию из оплота мира, каким она является теперь, в оплот освобождения рабочих капиталистических государств от ига буржуазии…»

(И. Сталин. Письмо курсантам Нижегородской пехотной школы, 10 марта 1925 год)

Краткий курс истории ВКП(б) учит нас, чтобы уничтожить опасность капиталистической интервенции, есть одно средство — уничтожить капиталистическое окружение. Лишь тогда мы сможем сказать, что знамя мировой Коммуны восторжествовало во всем мире».

(Л. Мехлис, армейский комиссар 1 ранга, начальник Политуправления РККА, личный секретарь Сталина по полутемным делам, 4 апреля 1939 года).

Процес становлення радянської влади у західних областях УРСР пройшов два періоди: період діяльності тимчасових органів народної влади (з вересня по грудень 1939 р.) і період роботи органів радянської влади, тобто з початку грудня 1939 р. до початку війни з Німеччиною (22 червня 1941 р.).

Одночасно з цими реформами Ради почали демонтувати створені західними українцями політичні, соціально-економічні та культурні інфраструктури.

Незабаром після їхнього приходу НКВС розпочав арешти і депортації на Схід українських політичних лідерів. Були змушені розпуститися всі українські політичні партії. Ліквідовувалося багато кооперативів, а інші реорганізовувалися на радянський зразок. Припинили свою діяльність усі читальні та бібліотеки товариства «Просвіта».

З огляду на це, від 20 до 30 тисяч українських активістів, усвідомлюючи, що живуть на «позичений час», утекли до окупованої німцями Польщі.

Після ліквідації осіб, організацій і партій, які представляли у середовищі західних українців ліберально-центристські тенденції, залишилася лише одна життєздатна політична організація — підпільна мережа ОУН.

Представники колишньої польської влади передали співробітникам НКВС списки українських націоналістів, і тоді більшовики розпочали нові арешти, але завдяки добре розгалуженої підпільної мережі переважну більшість повстанських кадрів вдалось зберегти. ОУН перейшла у глибоке підпілля у боротьбі вже проти більшовиків.

Соціально-економічне і культурне «оновлення» українського регіону також супроводжувалось планомірною русифікацією всіх сторін життя, заохочуванням радянським урядом до переселення сюди сотень тисяч росіян, застосуванням командно-адміністративних методів при проведенні колективізації сільського господарства, масовим арештами за будь-якою підозрою, грубим порушенням законності, ліквідацією греко-католицької церкви.

Унаслідок розгрому Польщі в полон до СРСР потрапило 304 334 польських солдатів і офіцерів. Переслідувались і арештовувались не лише члени політичних партій, громадських організацій, товариств, кооперативів, а й викладачі вузів, діячі культури, священики. В'язниці були переповнені. Було арештовано 1,5 млн поляків, євреїв, які належали до буржуазного прошарку. Усі вони були депортовані до Сибіру, Середньої Азії, Казахстану. Туди ж вивозили класових ворогів з числа українців і білорусів.

В сувору зиму 1940 р. почалися масові депортації місцевого населення до Сибіру.

Звиклі до «пролетарських» методів роботи радянські чиновники нерідко шокували західних українців своєю примітивністю і грубістю. Представники Радянської України, які майже повсюдно користувалися російською мовою, швидко розвіяли ілюзії про їхню «українськість».

Було оголошено, що землі, експропрійовані у польських землевласників і віддані найбіднішим селянам, тепер підлягають колективізації, близько 13% цих земель і справді було колективізовано.

Після цього багато селян відвернулися від нового режиму. Спочатку багатьом представникам інтелігенції імпонувало те, що вони отримали роботу в радянських освітніх та культурних установах, але вони швидко зрозуміли, що стали жорстко контрольованими режимом, і що у разі порушення його вказівок їм загрожує арешт і депортація.

Крім того, усвідомлюючи прив'язаність західних українців до своєї церкви, новий режим спершу з обережністю трактував греко-католицьку церкву, впроваджуючи незначні обмеження її діяльності. Священиків зобов'язували мати спеціальні паспорти, а за використання церков уряд вимагав високих податків. Та поступово ці обмеження набирали загрозливих масштабів. Радянські «власті» заборонили викладання релігії в школі, конфіскували церковні землі, посилили антирелігійну пропаганду. Аналогічна політика проводилась й щодо православної церкви на Волині, де, крім того, робилися намагання підпорядкувати її московському патріархатові.

Таким чином, так зване возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній українській державі восени 1939 р. принесло мешканцям цього регіону не тільки здійснення віковічної мрії, а й трагічні випробування. Навесні 1940 р. режим відкинув маску демократичності та розпочав широкомасштабні репресії як проти українців, так і проти поляків. Найбільш поширеним і страшним їхнім різновидом стала депортація. Тисячі «уявних ворогів народу» без усякого попередження, суду чи навіть формального звинувачення арештовували, заганяли у вагони для худоби й вивозили до Сибіру й Казахстану для невільницької праці у страхітливих умовах. Багато депортованих гинули, часом цілими родинами.

Українські дослідники називають 4 етапи депортації.

Перший етап депортації розпочався 10 лютого 1940 р. і охопив 220 тисяч осіб.

Другий — 13 квітня 1940 р., його жертвами стали переважно жінки і діти, тобто члени сімей заарештованих і депортованих громадян. Він охопив 320 тисяч осіб.

Третій етап тривав протягом червня-липня 1940 р. і в глибинні райони СРСР було примусово вивезено близько 240 тисяч осіб.

Останній, четвертий етап депортації відбувся у червні 1940 р. Жертвами його стали приблизно 300 тисяч осіб.

Перші хвилі депортацій складалися з провідних польських, українських та єврейських політичних діячів, промисловців, землевласників, торгівців, чиновників, юристів, відставних офіцерів та священиків. Пізніше арешт загрожував кожному, хто ототожнював себе з українським націоналізмом.

З осені 1939-го до осені 1940-го, тобто за рік, було репресовано за політичними ознаками, головним чином у східні регіони СРС, близько 10 відсотків населення Західної України. За архівними даними, на листопад 1940 р. з цього регіону було вислано майже 300 тисяч сімей, або близько 1 млн осіб. За даними митрополита Андрея Шептицького, з однієї лише Галичини радянська влада депортувала близько 400 тисяч українців.

За спогадами М. Хрущова репресій зазнали навіть члени компартії Західної України (Компартія Польщі та її складові частини — компартія Західної України та компартія Західної Білорусі за наполяганням СРСР і особисто І. Сталіна у 1938 р. рішенням Виконкому Комінтерну були розпущені): «Там нас зустрічали багато хлопців. Це були люди, котрі пройшли польські в'язниці, це були комуністи, перевірені самим життям... І дуже багато з них, отримавши визволення від нашої Радянської Армії, потрапили у наші радянські в'язниці. На жаль, це так». Вони підтримували радянську владу і вийшовши з підпілля, стали в пригоді новому режимові, допомагаючи викривати українських націоналістів, але багатьох із них було страчено за звинуваченнями у «троцькізмі».

На прикінцевому етапі, навесні 1941 р., режим депортовував людей без розбору: тих, хто мав родичів за кордоном чи листувався з ними; тих, хто зайшов побачитися з друзями саме в момент їхнього арешту; тих, на кого з особистих причин хтось доніс тощо. «Ніхто не мав упевненості в тому, що наступної ночі не надійде його черга» — писав свідок тих подій.

Сильно постраждали поляки, особливо колоністи. Польський уряд у вигнанні стверджував, що під час радянської окупації польських територій (мається на увазі територія Західної України і Західної Білорусії) на схід СРСР було депортовано близько 1,2 млн осіб, переважно поляків. Наслідком цієї катастрофи стало різке падіння політичного капіталу польської нації.

Кількість репресованого населення швидко зростала. Основним аргументом і доказом «вини» західноукраїнського населення перед радянською державою були приналежність до української нації та прагнення бути господарем на своїй землі.

Водночас із поширенням репресій було створено широку мережу в'язниць. Так, на території Західної України було організовано 19 загальних в'язниць і одна внутрішня тюремна камера у Львові. На території північної Буковини було організовано 6 загальних в'язниць і одна внутрішня камера у Чернівцях.

Безпосередньо в Україні роботу націоналістичного підпілля очолювала Львівська крайова екзекутива ОУН, а в областях — окружні екзекутиви.

Під час проведених НКВС УРСР в 1940 р. заходів проти ОУН були виявлені та заарештовані практично всі керівники екзекутив і інших організаційних структур ОУН в західних областях України. Із доповідної записки НКВС вбачається, що на 1 вересня 1940р. загальна кількість членів ОУН, що проводили антирадянську діяльність в західних областях Україні, складала (згідно з отриманим слідчим шляхом даним, що вимагають уточнення) 5500 осіб, підпорядкованих єдиному керівництву Львівської крайової екзекутиви.

Період 1939-1941 рр., коли Західна Україна була приєднана до СРСР, став одним із найважчих в історії ОУН. Організації вперше довелося зіткнутися із репресивною машиною СРСР — НКВС. Результатом стали численні втрати серед членства організації: за різними даними, від 16 до 35 тисяч арештованих та страчених.

Та незважаючи на це, ОУН вистояла і навіть зуміла розгорнути масове антирадянське повстання у перші дні німецько-радянської війни.

Сам факт ведення досить успішної збройної боротьби силами ОУН у вересні 1939 р. згодом позитивно вплинув на творення і розбудову Української Повстанської армії.

Включення Західної України до складу Української РСР, без сумніву, було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах однієї державної структури. Але через свою обмежену тривалість це насильне об'єднання не спричинило глибоких змін ні в Західній Україні, ні в Радянській Україні.

І все ж воно мало певний вплив: знайомство з радянською системою виявилося для західних українців в основному негативним досвідом, у результаті якого багато з них дійшло висновку, що «більшовицької» влади слід уникати будь-якою ціною.

Величезна кількість західних українців потрапила на період 1939-1941 р. під радянську владу, та деяка їх частина опинилася під німецькою окупацією. Це стосується близько 550 тисяч українців Лемківщини та Холмщини ввійшли до німецької окупаційної зони. Оточені поляками та ізольовані від центрів української діяльності мешканці цих регіонів були найвідсталішими серед усіх українців в економічному, культурному й політичному відношенні. Проте між 1939 і 1940 роками, рятуючись від переслідувань більшовиків, сюди втекло із Галичини 30 тисяч українських політичних біженців. Багато з них стікались до м. Кракова, центру діяльності українських біженців, що був неподалік, активізуючи українські громади у Лемківському та Холмському регіонах Генерального губернаторства, як тепер називалася ця частина українських земель окупованої німцями Польщі.

Генерал-губернатор Ганс Франк отримав спеціальний наказ А. Гітлера вважати цю територію колонією й надати її населенню відповідні мінімальні права.

Хоча теоретично вся влада зосереджувалася у руках Франка, який діяв за вказівками Гітлера, на практиці ж гестапо (нацистська політична поліція) в управлінні регіоном часто виявлялося таким же впливовим, як і сам Франк.

Після приходу німців для задоволення основних економічних та освітніх потреб українського населення Генерального губернаторства виникли десятки комітетів самодопомоги, до складу яких переважно входили члени чи прихильники ОУН, що втекли з Галичини.

Навесні 1940 р. з мовчазної згоди Франка ці комітети утворили у Кракові координаційний орган під назвою Український Центральний Комітет (далі — УЦК), обравши його головою відомого географа Володимира Кубійовича. УЦК являв собою український заклад соціального забезпечення, обов'язки якого полягали у нагляді за хворими, літніми людьми, безпритульними дітьми, в організації громадської служби охорони здоров'я, освіти, у допомозі військовополоненим та в представництві інтересів українських робітників, котрі відряджалися до Німеччини. Німці дали зрозуміти, що УЦК не матиме ніяких політичних прерогатив.

Виконуючи ці функції, УЦК прагнув здійснити власну таємну програму протидії впливам полонізації на українців та піднесення їхньої політичної свідомості. Нацисти дивилися на це нейтрально, певною мірою в надії, що зростання української національної свідомості буде противагою впливові чисельніших поляків. Із цієї причини німці часто сприяли призначенню українців на дрібні посади в адміністрації чи поліції в етнічно мішаних громадах. Коли часто українці користувалися своїм новим становищем, щоб помститися полякам за кривди довоєнних років, німці не надавали цьому значення.

Під впливом Кубійовича близько 800 службовців УЦК незабаром організували за допомогою втікачів з Галичини українські школи, кооперативи й молодіжні групи майже в усіх місцевостях, де проживали більш-менш значні маси українців. Вони також заснували у Кракові видавництво й помітно збільшили тираж української преси у регіоні. Діяльність Комітету не лише допомогла українцям компенсувати ті втрати, яких вони зазнали за довгі роки польського гноблення, а й часто полегшувала тяжкі випробування війни та німецької окупації. Після нападу німців на СРСР та включення Галичини до складу Генерального губернаторства УЦК поширив свою діяльність і на Галичину. Протягом усієї війни це була єдина організація, що могла, хоч і дуже обмеженою мірою, боронити соціально-економічні інтереси українців у Генеральному губернаторстві.

Бачивши політику радянської влади щодо українців, коли Польща перестала існувати як самостійна держава, а західноукраїнські землі увійшли до складу Української РСР, підпільна сітка ОУН, яка збереглася, почала активно готувати кадри для збройної боротьби проти радянської влади на випадок нападу Німеччини на СРСР.

У спеціальному документі під назвою «Наші основні завдання» провід ОУН давав такі вказівки:

«Наша основна мета в ліквідації ворога — Москви». Для цього пропонувалось: «Дізнаватись <...> вивчати територію: топографію даної місцевості (ріки, мости ліси, болота) <...> Положення ворожих сил <...> команди НКВС, розташування територіальних структур КП(б)У та комсомолу і т. д. Усе це для того, щоб знати де, коли і як вдарити по ворогу…»

Суперечки, що довгий час жевріли в ОУН, з вибухом війни вирвалися назовні. Між ветеранами боротьби 1917-1920 років із закордонного проводу ОУН та молодими галицькими радикалами, котрі вступили до організації у 30-х роках, виникли гострі розбіжності. Група радикалів вела на теренах Західної України активну боротьбу проти польського уряду, і її члени часто опинялися у в'язницях.

Обидва табори підтримували основні ідеї українського інтегрального націоналізму, проте їх розділяла вікова різниця, особливо сутички щодо питань тактики.

Старші за віком члени ОУН після вбивства Є. Коновальця у 1938 р. бачили його наступником Андрія Мельника, близького соратника вбитого очільника, людину культурну й стриману. Молоді радикали — члени Організації зі свого боку доводили, що для керівництва ОУН у тяжкі часи, що наближалися, більше підходить діяльний і вольовий Степан Бандера, нещодавно звільнений з польської в'язниці.

Ще до виходу С. Бандери та його товаришів з ув'язнення їхні прибічники спрямували на закордонний провід ОУН справжній шквал критики. А. Мельника засуджували за те, що він занадто спирався на підтримку чужоземних держав і особливо Німеччини, нехтуючи потребою розвивати «органічні» зв'язки з народом Західної України, за повільність і пасивність дій на політичній сцені, за дозвіл «політичним спекулянтам і опортуністам» займати керівні посади в ОУН.

У вересні 1939 р. С. Бандера зажадав, щоб ОУН утворила підпільну армію, готову боротися з кожним, хто стоятиме на шляху до української незалежності, — навіть, якщо це будуть німці. Він вимагав, щоб ОУН зав'язала із західними союзниками такі ж контакти, як з Німеччиною. Але А. Мельник та його прибічники вперто боронили свої позиції, доводячи необхідність збереження пріоритетної орієнтації на Німеччину, оскільки західні держави не виявили зацікавленості в підтримці українських прагнень, і тому створення підпільної армії лише призведе до каральних акцій з боку німців, а не забезпечить якихось військових чи політичних переваг.

Найсильніші пристрасті розгорілися навколо питання про новий провід ОУН. У серпні 1939 р., коли багато суперників фракції А. Мельника ще перебували в ув'язненні, прибічники ОУН мельниківського крила скликали в Римі конференцію, на якій офіційно проголосили А. Мельника вождем ОУН. Проте 10 лютого 1940 р. С. Бандера зібрав конференцію в Кракові, на якій його фракція відкинула рішення Римської конференції.

Не досягши компромісу, кожне угруповання оголосило себе єдиним проводом ОУН. Ті, що стали на бік С. Бандери, а це була молодіжна більшість організації, стали називатися ОУН(б), чи ОУН-Р (революційна), або просто бандерівцями, а прибічників А. Мельника, що складалися з поміркованих інтегральних націоналістів, називали ОУН(м), або мельниківцями.

Це, без сумніву, завдало великої шкоди справі інтегрального націоналізму. Ворожнеча між двома фракціями сягала такої гостроти, що вони нерідко боролися одна проти одної з не меншою жорстокістю, ніж з ворогами української незалежності.

Таким чином, українські інтегральні націоналісти виявилися глибоко розмежованими напередодні великих випробувань війни. До того ж запеклі чвари між ними завдали шкоди всьому рухові українського інтегрального націоналізму й послабили його моральний авторитет.

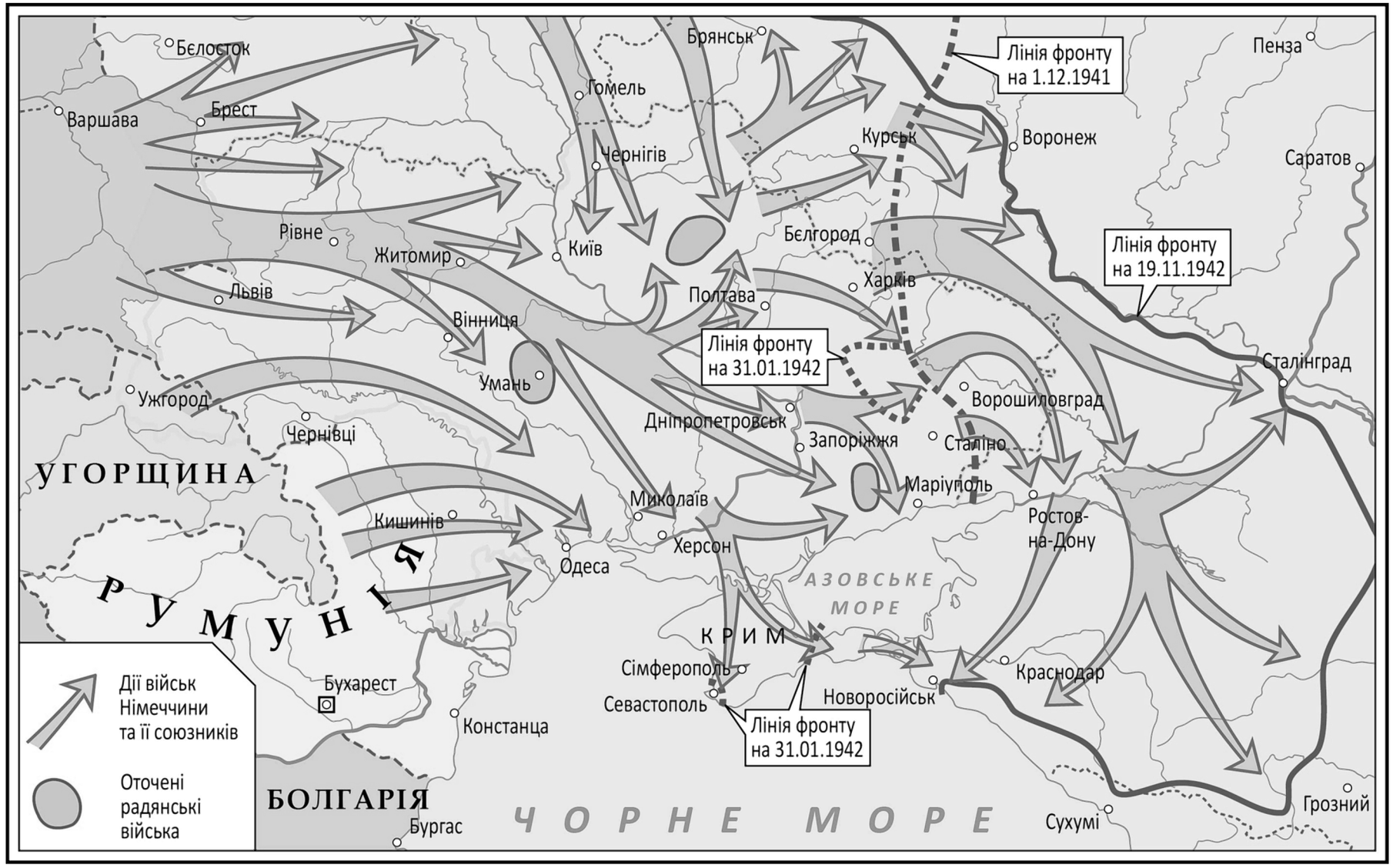
«Мельниківці» всі надії на визволення України покладали на Німеччину. «Бандерівці» ж, створюючи підпільні озброєні структури для найшвидшого визволення українських земель від більшовиків, також прагнули використати зв'язок з німцями, але, поряд з цим, прийняли рішення створити революційний провід ОУН.

Полонений полковник Ервін Штольце, начальник відділу «Абвер-Берлін», показав на допиті 29 травня 1945 р.:

«...Мною особисто в 1940 р. вживалися заходи до примирення А. Мельника з С. Бандерою з метою згуртування усіх українських націоналістів <...> Мельник і Бандера зустрічались, під час зустрічі до примирення не дійшли, а навпаки, загострили взаємовідносини. З на-падом Німеччини на Радянський Союз Бандера активізував рух, прихилив на свою сторону особливо активну частину українських націоналістів, і по суті, витіснив Мельника з керів-ництва. Канаріс доручив мені припинити зв'язок з Бандерою і навпаки на чолі націоналістів утримати Мельника. Згодом Бандеру було заарештовано за спробу сформувати український уряд у Львові…»

Керівники обох ОУН виходили з того, що радянська імперія є головним ворогом українського народу. Звідси випливала основна мета українських політичних сил — рішуча боротьба проти СРСР.

Українську Незалежну Соборну Державу, вважали вони, можна вибороти тільки власними силами і революційними засобами і методами. Для цього необхідно оживити дух і головні принципи націоналістичної ідеї. Провід ОУН на чолі з А. Мельником, перебуваючи в еміграції, не відчував динаміки боротьби, що вирувала в Україні під вже новим, радянським окупантом.

Вторгнення Німеччнини на територію СРСР.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ДВОБІЙ... І УКРАЇНЦІ

Вперед, вперед, вперед...
Росія — це країна — загадка, обгорнута
в таємницю та вкрита великим секретом...
(В. Черчилль, Прем'єр-міністр Великобританії)

Напад нацистської Німеччини на СРСР

(Передумови радянсько-німецької війни, гра на випередження і міжнародна ситуація напередодні німецько-радянського воєнного зіткнення, ранок на радянсько-німецькому кордоні, два воєнних титани, мотивація Німеччини, воєнні операції, розгром, відступ, втрати, звірства НКВС, погляд М. Солоніна, втрата танкового кулака, битва за Київ, завоювання німцями України)

На початку 1941 р. Німеччина вдруге зустрічала Різдво у стані війни, що проходив для німців насамперед у магазинах з горами австрійського шоколаду, бельгійського масла, французьких вин, пирогів, випечених з пшениці вищого сорту, яку в Німеччину поставляла Росія. Це вселяло впевненість у майбутнє. Майбутнє, яке громадяни Рейху віддали своєму фюреру Адольфу Гітлеру.

Вже на першій нараді німецького військового командування, що проходила на початку січня 1941 р., фюрер заявив: *«Росія в подальшому створюватиме нам все більше труднощів. Сталіну також потрібні успіхи. Він хоче вступити у спадщину ослабленої Європи. Тому тепер Росію потрібно розгромити».*

СРСР також зустрічав новий 1941 р. у статусі загарбника. Його було виключено з Ліги Націй за агресію проти маленької Фінляндії. Ця війна не порушила нормального життя СРСР. Бої Німеччини, з якою у СРСР тепер був спільний кордон, успішно велися десь далеко. Радянським громадянам майбутнє бачилось так само безхмарним.

Через багато років після закінчення Другої світової війни маршал Василевський в одному зі своїх інтерв'ю сказав: *«У січні 1941 р. на стратегічній військовій грі за участю вищого командування Збройних Сил були перевірені основні моменти оперативного плану війни проти Німеччини. За ходом цієї гри, особливо за її розбором, спостерігали Й. Сталін і члени Політбюро».*

Безрозсудлива політика Англії і Франції у 30-х роках XX ст., що ставила нацизм у противагу більшовизму, повністю розв'язала руки Німеччині: у березні 1936 р. її війська займають демілітаризовану Рейнську область (біля кордонів Франції); у березні 1938 р. Німеччина приєднала до себе Австрію; у жовтні 1938 р. війська вже зайняли населену німцями Судетську область Чехословаччини; у березні 1939 р. йде окупація Чехії, а Словаччину оголошено незалежної державою під протекторатом Німеччини. У травні 1939 р. Німеччина і Італія підписали Угоду, що стане основою військово-політичного блоку (Антикомінтернівський пакт) держав-союзниць Третього Рейху. З часом до цього союзу приєднаються Румунія, Угорщина, Болгарія.

Окрилений такими успіхами А. Гітлер розриває у березні 1939 р. мирну угоду з Польщею про ненапад і прямо заявляє своїм генералам: *«Національне об'єднання німців за деяким виключенням здійснено, подальші успіхи без кровопролиття досягнуті бути не можуть».*

Фюрер розумів, що для подальшої успішної військової експансії Німеччині потрібен мирний договір з СРСР. Англії і Франції також потрібен був союзник. Розпочались складні політичні ігри. У цей час в Москві маршал Ворошилов вів

переговори з англійською і французькою військовими місіями. У Берліні розуміючи, що ці переговори можуть завершитись військовим союзом трьох держав, спрямованим насамперед проти Німеччини, обіцяють радянському послу врахувати територіальні і політичні інтереси СРСР за відмову від цих переговорів.

В суботу 19 серпня 1939 р. Й. Сталін збирає Політбюро ВКП(б), щоб виробити подальшу політику СРСР і прийняти відповідне рішення. У своєму виступі він сказав: *«Ми можемо укласти угоду з Великобританією і Францією і тоді великої війни не буде. Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини, вона, безумовно, нападе на Польщу. У цьому разі велика війна буде забезпечена. У цій ситуації диктатура більшовицької партії стане можливою в результаті великої війни. Ми зробимо свій вибір, і він є ясним для нас. У нас буде широке поле діяльності для розвитку світової революції…»*

Через сім років на Нюрнберзькому трибуналі міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп сказав фразу, яка не потрапила в жодне радянське видання матеріалів цього процесу: *«У Москві 23 серпня 1939 р. Сталін обговорював зі мною не можливість врегулювання німецько-польського конфлікту (*нагадаємо, що Німеччина вимагала від Польщі сухопутного коридору до м. Данциг — морський порт на Балтиці (нині Гданськ) і до Південної Пруссії з правом побудувати шосейну магістраль і залізничну колію та їх обслуговування виключно німецькими працівниками. Польща відмовила, оскільки це порушувало її суверенітет і територіальну цілісність*), а дав мені зрозуміти, що якщо він не отримає бажаного, то я можу відразу ж летіти назад. Тому велика війна для Сталіна не вважалась злочином проти Миру…»*

На той час Червону армію ніяким чином не можна було якісно порівнювати з німецькою. Прикметним у цьому відношенні є доповідь Політичного Управління Червоної армії Центральному Комітету ВКП(б) про роботу Політичного Управління Червоної армії 23 травня 1940 р.:

«Совершенно секретно. К началу 1938 года положение с кадрами политсостава было крайне сложным. В некомплекте было 10525 человек <…> В 1938 году уволено из армии 3176 политработников… в связи с арестом — 265 чел… исключенных из ВКП(б) — 982 чел.… участников антипартийных группировок — 187 чел. <….> 1938, 1939, 1940 годы характеризуются огромным ростом армии <….> Вплоть до последних лет многие командиры представляли будущую войну как сумму чисто маневренных операций, характеризующихся действиями преимущественно на флангах и в тылу противника, организацией оперативного охвата, обхода и окружения… на сегодняшний день мы болеем увлечением примата маневренной войны и недопониманием борьбы за прорыв современных оборонительных сооружений типа Мажино, Зигфрида <….> Теория и практика современных укрепленных районов, а также боевых действий в позиционных условиях в академиях почти не отрабатывались. Культивировалось преувеличенное представление о боевых возможностях пехоты, конницы, недооценке артиллерии, бомбардировочной авиации, танков прорыва и других современных средств боевой техники <….> У нас широко пропагандируется тезис о непобедимости нашей Армии. Войны прошлого показывают нам, что даже армии, которые десятилетиями одерживали блестящие победы, в известных случаях оказывались побежденными. Война — это уравнение со многими неизвестными. Нашу армию необходимо воспитывать на ее героических традициях и на героическом прошлом русского народа. Армии надо прививать уверенность в свои силы, в свою технику, не скатываясь на путь бахвальства. Между тем, во всей системе пропаганды и агитации хвастовство о непобедимости Красной Армии нашло самое широкое отражение <….> Пьянство продолжает оставаться бичом армии <….> Опыт последних войн, особенно войны с Финляндией, показал, что командиры… не знают географических, экономических, политических особенностей капиталистических стран, граничащих с СССР, не знают и не изучают их армии. Зазнайство… ведет к недооценке сил вероятного противника <….> Глубоко укоренился вредный предрассудок, что якобы население стран,

вступающих в войну с СССР, неизбежно восстанет и будет переходить на сторону Красной Армии, что рабочие и крестьяне будут встречать нас с цветами <....> В отношении армий малых сопредельных с Советским Союзом стран у наших командиров и политработников заметны пренебрежительность и высокомерность. Эта недооценка вооруженных сил малых стран неправильна и вредна... Надо внимательно изучать и знать слабые и сильные стороны всех армий сопредельных стран, в том числе и малых».

Восени 1940 р. Гітлер запропонував Сталіну приєднатися до антикомінтернівського пакту між Німеччиною, Італією та Японією, укладеного у вересні того ж року. Крім того, у цьому році значно зросло напруження у німецько-радянських стосунках. Ця напруга була посилена німецькою політикою у Румунії. Аби її зменшити, у Берлін було запрошено Молотова. Він прибув з візитом у листопаді 1940 р., і в обмін на пропозицію Німеччини приєднання до пакту трьох висунув Гітлеру вимоги, що були підтримані зверненням радянського уряду від 25 листопада 1940 р., в якому викладався план розділу світу між Німеччиною, Італією, Японією та СРСР.

Радянський Союз собі вимагав такі території:

1. Від Фінляндії — Печенгу і Порккала-Удд.
2. Опорні пункти в датських протоках Каттегат і Скагеррак для виходу у Північне море.
3. Опорні пункти в Югославії в Адріатичному морі.
4. Опорні пункти у Греції (Салонікійський порт).
5. Від Румунії — Південну Буковину.
6. Від Болгарії — перехід в радянську орбіту і укладення відповідного пакта.
7. Від Туреччини — опорних пунктів у чорноморських протоках Босфор і Дарданелли.
8. Опорні пункти у Перській затоці.
9. Перехід під радянський вплив країн південніше Баку — Батумі, тобто Південної Туреччини, Північного Ірану та Іраку.
10. Відмова Японії від своїх концесій на острові Сахалін.

Зустрічні пропозиції СРСР варті того, щоб на них зупинитись окремо. Дослівно це звучить так:

«Встречные предложения Советского правительства об условиях присоединения СССР к Тройственному пакту (переданы Председателем СНК В. М. Молотовым послу Германии в СССР Шуленбургу 25 ноября 1940 г.)

СССР согласен принять в основном проект пакта четырех держав об их политическом сотрудничестве и экономической взаимопомощи, изложенный г. Риббентропом в его беседе с В. М. Молотовым в Берлине 13 ноября 1940 года и состоящий из 4 пунктов, при следующих условиях:

1. Если германские войска будут теперь же выведены из Финляндии, представляющей сферу влияния СССР согласно советско-германского соглашения 1939 года...

2. Если в ближайшие месяцы будет обеспечена безопасность СССР в Проливах, путем заключения пакта взаимопомощи между СССР и Болгарией, находящейся по своему географическому положению в сфере безопасности черноморских границ СССР, и организации военной и военно-морской базы СССР в районе Босфора и Дарданелл на началах долгосрочной аренды;

3. Если центром территориальных устремлений СССР будет признан район к югу от Батуми и Баку в общем направлении к Персидскому заливу;

4. Если Япония откажется от своих концессионных прав по углю и нефти на Северном Сахалине и на условиях справедливой компенсации... если Турция согласится присоединиться к Пакту четырех держав Германия, Италия, СССР гарантируют независимость и территориальную целостность Турции...

...в случае отказа Турции присоединиться к четырем державам Германия, Италия и СССР договариваются выработать и провести в жизнь необходимые военные и дипломатические меры, о чем должно быть заключено специальное соглашение...»

Гітлер і його уряд втратили розум від цих вимог і залишили радянські претензії без відповіді. Гітлер повідомив Молотову, що допоки йде війна, Німеччина вкрай зацікавлена в отриманні з Фінляндії нікелю та лісу. На це Молотов відповів, що Фінляндія перебуває у сфері впливу СРСР, а отже Німеччина повинна вивести свої війська з цієї країни.

У ході цього візиту Гітлер сказав Молотову, що Німеччина повністю залежить від нафти, яка добувається в Румунії, тож буде захищати румунські нафтові промисли за будь-яких умов. Та захопивши Північну Буковину, СРСР отримав кусок території Румунії. Молотов відповів, що СРСР претендує ще й на Південну Буковину.

Також Сталін намагається послабити позиції головного союзника Німеччини — Японії. Ще до поїздки Молотова у Німеччину, радянському послу в Токіо надійшла шифртелеграма такого змісту: *«...заключення Угоди з Німеччиною було продиктовано нашим баченням війни у Європі. Ми також погодилися б на будь-які угоди, які призвели б до військового зіткнення Японії із США...»*

Якщо головною проблемою Гітлера був розподіл *«збанкрутілого господарства Британської імперії»*, то для Молотова — укріплення флангів СРСР (через Фінляндію та протоки), які в майбутньому могли б діяти як стратегічні *«кліщі»*. Гітлер не терпів ультиматумів, йому не подобалася експансія СРСР на Балканах, що дозволяла оточити Румунію, і головне, погодившись рухатись на південь, СРСР ухилився від претензій на Британські колонії, виділивши собі вузькі коридори у напрямку Західного Ірану і частини Туреччини. Це означало, що прямо конфліктувати з Британією СРСР не збирається, тож, скоріш за все, Сталін чекає зручного моменту, щоб вступити у війну, і не на стороні Німеччини. Ця обставина була найважливішою.

У Берліні чітко усвідомили, що Кремль збирається сам керувати світом. А. Гітлер розмірковував: *«Якщо Росія буде розгромлена, Англія втратить останню надію. Тоді панувати у Європі буде Німеччина. Звідси висновок — Росія має бути знищена...»*

Однак на той час Німеччина ще не була готовою до війни проти СРСР. Тому ще більш як пів року відносини між СРСР і Німеччиною зовнішньо були підкреслено теплими: *у лютому 1941 р. з СРСР до Німеччини кожної доби проходило декілька ешелонів зі стратегічною сировиною та продуктами. З другої половини серпня 1939 р. по 22 червня 1941 р. СРСР поставив Німеччині сотні тисяч тон залізної і марганцевої руди, прокату, міді, каучуку, нафти, бензину, зерна.* І якщо раніше усі ці поставки були спрямовані на війну Німеччини у Європі, то тепер СРСР озброював Німеччину і проти самого себе — через місяць було прийнято остаточне рішення про нанесення удару по Радянському Союзу.

План нападу розроблявся у німецькому Генштабі ще з літа 1940 р., з того моменту, коли СРСР окупував Бессарабію і Північну Буковину.

Протягом осені 1940 р. німецький генеральний штаб розробляв різні аспекти майбутнього нападу на СРСР, а 18 грудня Гітлер видав окрему директиву, знану як план «Барбаросса», у якій говорилось, що *«..Німецькі збройної сили повинні бути готові розгромити Радянську Росію у ході короткочасної кампанії ще до того, як буде завершена війна проти Англії...*

Головні сили радянських сухопутних військ, що знаходяться в Західній Росії, повинні бути знищені у сміливих операціях завдяки глибокому, швидкому просуванню танкових груп.

Кінцевою метою операції є створення загороджувального бар'єра проти Азіатської Росії по загальній лінії Волга-Архангельск.

Театр воєнних дій розділяється Прип'ятськими болотами на південну й північну частину. Напрямок головного удару повинен бути підготовлений північніше Прип'ятських боліт...

Групі армій, що діє Південніше Прип'ятських боліт, належить за допомогою концентрованих ударів, тримаючи головні сили на флангах, знищити російські війська, що перебувають на Україні, ще до їх виходу до Дніпра.

З цією метою головний удар завдається з району Любліна в загальному напрямі на Київ. Одночасно війська, що перебувають у Румунії, форсують річку Прут та здійснюють глибоке охоплення противника. На долю румунської армії припадає сковувати російські війська...»

У листопаді 1940 р. Німеччина перебувала у виключно складному становищі. Друга світова війна продовжувалась уже більше року, і кінця їй не було видно. Німеччина могла перемогти у короткочасній війні, та війна прийняла затяжний характер.

Увечері 13 листопада у момент переговорів Гітлера і Молотова британська авіація здійснила повітряний наліт на Берлін, тому розпочата у розкішному кабінеті зустріч завершилась у бомбосховищі. Цим нальотом Черчилль показав Гітлеру і Молотову, що Великобританія не збирається здаватись. Під час зустрічі Молотов декілька разів нагадав Гітлеру, що без радянського нейтралітету, без поставок сировини із СРСР перемоги Німеччини були б неможливими: *«Що стосується Німеччини, то вона в результаті цих угод (1939 року) отримала надійний тил, що мало велике значення для розвитку військових дій на Заході, включаючи поразку Франції, а також швидко провела свої військові операції в Норвегії, Данії, Бельгії, Голландії».*

Розуміючи, що Гітлер залежить у дуже багато чому, Сталін застосував тактику викручування рук.

Вранці 14 листопада 1940 р. Молотов відбув в Москву, а 25 листопада німецькому послу в Москві Шуленбургу було зроблено заяву, що Німеччина повинна негайно вивести свої війська з території Фінляндії. Крім того, були підтверджені усі вимоги, які Молотов висловлював у бесідах з Гітлером і Ріббентропом, аж до створення радянських військових баз на Босфорі і Дарданеллах.

У цей же день народний комісар оборони СРСР Маршал Радянського Союзу С. Тимошенко і начальник Генерального штабу Червоної Армії генерал К. Мерецков підготували директиву про розробку плану нової агресії проти Фінляндії.

Таким чином, для безпеки СРСР Сталіну не вистачало контролю над Фінляндією, Іраком, Іраном, Болгарією та військових баз на Балтиці, Середземному морі та в Перській затоці.

У кінці 1940 р. — на початку 1941 р. ситуація на Балканах постійно загострювалась. Німецькі війська накопичувалися в Румунії. У січні 1941 р. стало відомо про присутність німецьких військ у Болгарії, що було прямим викликом радянським інтересам, про що говорив Молотов у Берліні.

Гітлер таким чином показав, що у війні з Англією він не буде рахуватися з інтересами СРСР. 17 січня Молотов запитав Шуленбурга, чому до цих пір немає відповіді на радянські пропозиції від 25 листопада з приводу розподілу сфер впливу. Молотов сказав німецькому послу, що радянський уряд «*…буде вважати присутність будь-яких іноземних військ на території Болгарії або Протоках порушенням інтересів безпеки СРСР…»*

Гітлер не звернув увагу на ці попередження.

Нова карта Європи лягла в основу січневої стратегії Генштабу Червоної Армії на 1941 р.: наступальна операція фронту з проривом укріпрайону. Слід зазначити, що на території СРСР не було укріпрайонів, які мала проривати Червона Армія, а тому розроблявся план прориву за межами державного кордону СРСР. Можливість ведення бойових дій на території СРСР радянські воєначальники навіть не розглядали.

12 лютого 1941 р. нарком Оборони СРСР маршал Тимошенко і начальник Генерального штабу Жуков підготували на доповідь Сталіну План мобілізації Червоної армії, згідно з яким має бути розгорнуто 300 дивізій. З них стрілецьких — 198, гірсько-стрілецьких — 10, мотострілецьких — 2, танкових — 60, моторизованих — 30. Згідно з цим планом у Червоній Армії мало бути 100 тисяч гармат і мінометів, 20 тисяч літаків, 40 тисяч танків. СРСР випускав гори озброєнь, витрачаючи 43% свого ВВП на оборону (сьогоднішня норма у високорозвинутих країнах — 2-3%, а в Державному бюджеті України на 2016 р. закладено 4%). По плану мобілізації чисельність армії мала бути доведена до 9 млн осіб — це в 1,5 рази більше, ніж мала Німеччина та усі її союзники разом узяті. Цей план мобілізації був затверджений Сталіним, і за його результатами Раднарком СРСР прийняв таємну постанову про призив на військову службу військовозобов'язаних запасу по усій території СРСР під виглядом великих навчальних зборів. Через місяць він досягнув таких масштабів, що не був таємницею для німецької розвідки: *«тільки в результаті цих заходів за відповідних умов росіянам не потрібна буде загальна мобілізація».*

1 березня 1941 р. Болгарія під тиском Берліна приєдналась до країн Осі і дозволила ввести німецькі війська на свою територію. Це був прямий виклик СРСР. Радянський уряд відповів нотою, у якій дії Німеччини «*…розцінені як на шкоду інтересам СРСР. Тому Німеччина не може розраховувати на підтримку СРСР щодо своїх дій в Болгарії».*

Але у Москві приєднання Болгарії до Трійного союзу стало останньою краплею, після якої Сталін зрозумів, що війна з Німеччиною не за горами. Це показало радянському керівництву, що його інтереси в Європі не визнаються і 11 березня 1941 року у новому оперативному плані Червоної армії на випадок війни з Німеччиною було встановлено конкретний термін її початку — 12 червня 1941 року.

Діяти треба було рішуче, оскільки ситуація загрожувала безпеці СРСР.

Великі німецькі сили в Причорномор'ї — можливий південний фланг стратегічних кліщів. У квітні у Фінляндії висадилось велике угруповання німецьких військ з танками і артилерією. Ось і північний фланг. Загроза нападу набула конкретних географічних обрисів.

Ситуація на Балканах продовжувала стрімко змінюватися на користь Гітлера. Союзниками Греції по Балканській Антанті вважалась Югославія, Туреччина і Румунія. 17 лютого 1941 року була підписана німецько-турецька декларація про дружбу і ненапад, яка покінчила з англо-турецьким союзом. Як наслідок цього, Туреччина і Югославія відмовились надавати допомогу колишній союзниці. 23 лютого греки погодились на висадку британських військ. Зійшлися на 4-х дивізіях.

25 березня уряд Югославії підписав у Відні протокол про приєднання до Трійного союзу. Але у ніч з 26 на 27 березня у Белграді відбувся військовий переворот, інспірований чи то англійською, чи то радянською розвідкою. Новий уряд заявив про свій намір дати відсіч німецьким утискам і звернувся до СРСР з проханням про допомогу. 3 квітня югославська делегація вже вела в Москві переговори про укладення договору про дружбу і співпрацю. Німецька сторона через свого посла Шуленбурга довела до відома Молотова свою думку про те, що «*момент для укладення договору з Югославією вибраний невдало і спричиняє небажані враження*».

Не дивлячись на те, 6 квітня радянсько-югославську угоду було укладено. Через декілька годин німецькі війська вторглись у Югославію. СРСР у цей конфлікт не втрутився. Пізніше (22 червня 1941 року), саме ці дії СРСР (5-6 квітня) були використані Німеччиною у меморандумі про оголошення війни як головне свідчення ворожої політики щодо Німеччини: «*…з укладенням радянсько-югославського договору про дружбу, закріпивши тил белградських заколотників, СРСР приєднався до загального англо-югославо-грецького фронту, направленого проти Німеччини…»*

Посилати війська в Югославію Сталін не збирався, він намагався далі утримувати увагу німців на Балканах і виграти тим самим декілька місяців до зіткнення з Німеччиною.

Гітлер вирішив нанести одночасний удар як по Греції, де висадились англо-австралійсько-новозеландські війська, так і по Югославії. Через декілька годин після укладення радянсько-югославської угоди німецькі війська почали бомбардувати Афіни, а в Югославію вторглась коаліція у складі Німеччини, Італії, Угорщини, Болгарії та Румунії.

17 квітня Югославія була розгромлена, слідом за нею 23 квітня капітулювала Греція. Станом на 23 квітня греко-британські війська також були розгромлені. 15 квітня німецькі війська висадились у Лівії і відкинули британців у Єгипет.

У Європі британці трималися тільки на островах. Поле для війни з СРСР було майже розчищене. Але через наступ на Югославію і Грецію строк нападу на СРСР Гітлер був змушений перенести з 15 травня на 22 червня.

12 квітня 1941 р. СРСР і Японія підписали пакт про взаємний нейтралітет. Цей договір стосувався багатьох спірних питань, але головною була його ст. 2, у якій, зокрема, йшлося: *«…у разі, якщо одна з Високодоговірних сторін буде об'єктом військових дій зі сторони третіх держав, інша Високодоговірна сторона буде дотримуватись нейтралітету до закінчення цього конфлікту».*

Цієї угодою безпека тилу СРСР для війни у Європі було забезпечено. Тому, коли міністр закордонних справ Японії Мацуока у Москві ще говорив улесливі слова Сталіну, у Генштабі Червоної Армії уже повним ходом готувались шифрограми у внутрішні військові округи Червоної Армії. Як пізніше згадував генерал-майор О. Лобачов: «*…було отримано наказ передислокувати армію на Захід СРСР. Вирішили відправляти військові ешелони вночі. Ніхто не повинен був знати, що армія покидає своє постійне місце розташування. Кожен думав не про бойову підготовку, а про бойові дії, що скоро мають розпочатись. Дух війни та визвольного походу був скрізь…*»

З Далекого Сходу СРСР та з його Азіатських республік йшло масоване перекидання військових частин, головним чином танкових та парашутно-десантних, до західних кордонів. Усі залізничні магістралі СРСР були забиті військовими ешелонами, а секретність цього перекидання була такою, що часто-густо навіть командування цих частин точно не знало, куди їх перекидають.

Згодом перекидання військ червоної Армії до західних кордонів СРСР набрало таких масштабів, що в Німеччині спричинило тривогу серед її політичного керівництва та генералітету. У відповідь, 13 червня 1941 р. радянське радіо передало заяву ТАРС, у якій категорично заперечувались слухи, що розпускались у засобах масової інформації зарубіжних держав про те, що СРСР буцімто готується до війни з Німеччиною. У цьому повідомленні, яке Сталін редагував особисто, зазначалось: *«…проводимые сейчас сборы запасных Красной армии имеют своей целью проверку работы железнодорожного транспорта, рассматривать эти меры как враждебные Германии по меньшей мере нелепо <…> слухи о намерении Германии порвать пакт и предпринять нападение на СССР лишены всякой почвы, а происходящая в последнее время переброска германских войск, освободившихся от операций на Балканах, в восточные и северо-восточные районы Германии связана, надо полагать, с другими мотивами, не имеющими касательства к советско-германским отношениям <…> СССР, как это вытекает из его мирной политики, соблюдал и намерен соблюдать условия советско-германского пакта о ненападении, ввиду чего слухи о том, что СССР готовится к войне с Германией, являются лживыми и провокационными».*

Ось, що згадують у своїх мемуарах:

двічі Герой *Радянського* Союзу генерал-полковник А. Родимцев*: «…в мае 1941 года, после окончания Военной академии… я был назначен командиром 5-й воздушно-десантной бригады, входившей в состав 3-го воздушно-десантного корпуса Одесского военного округа… к новому месту службы я прибыл 17 мая 1941 года… бригада состояла из 4-х отдельных парашютно-десантных батальонов… вооружением, необходимой материальной частью и парашютами бригада была полностью обеспечена…»;*

двічі Герой радянського Союзу маршал К. Москаленко: «*…довелося мені служити у Молдавії… до складу корпусу входили 15-та моторизована, 11-та і 16-та танкові дивізії… я мав відправитися в Київський Особливий військовий округ і прийняти командування 1-ю артилерійською протитанковою бригадою резерву… вона мала у своєму складі два гарматних артилерійських полки… у бригаді було 48 гармат 76 мм, 72 гармати 85 мм, 16 гармат 37 мм, 72 кулемети ДШК. Повністю ми були забезпечені снарядами, в тому числі бронебійними…»;*

тричі Герой Радянського Союзу, маршал авіації О. Покришкін, з розмови з мешканцем Бессарабії після анексії цієї території СРСР: *«…О, Букурешт! Побачили б ви це місто!... Можливо колись і побуваю там…»;*

маршал Радянського Союзу І. Х. Багрямян (у той час начальник оперативного відділу Київського особливого військового округу):

«26 апреля мы получили приказ в течение месяца сформировать пять подвижных артиллерийских противотанковых бригад…

Срочно формировался 1-й воздушно-десантный корпус. В него должны были войти 211-я воздушно десантная бригада, которая перебрасывалась к нам с Дальнего Востока, 204-я воздушно-десантная бригада…

Во второй половине мая мы получили директиву в которой предписывалось принять из Северо-Кавказского военного округа и разместить в лагерях управление 34-го стрелкового корпуса с корпусными частями, четыре стрелковые и одну горно-стрелковую дивизию. С войсками прибудет оперативная группа во главе с первым заместителем командующего Северо-Кавказским округом генерал-лейтенантом М. Рейтером. Предстояло в короткий срок разместить целую армию. Первый эшелон должен был прийти 20 мая…

В конце мая значительная часть командиров штаба округа была занята приемом и размещением прибывающих войск. Эшелон следовал за эшелоном. Дивизии прибывали боеспособные…

25 мая к нам с Дальнего Востока прибудет управление 31-го стрелкового корпуса. Одновременно Львовское пехотное училище передислоцировалось за Урал…

В первых числах июня сформировано управление 19-й армии. Разместилось оно в Черкассах. В новую армию вошли все пять дивизий 34-го стрелкового корпуса и три дивизии 25-го стрелкового корпуса Северо-Кавказского военного округа. Возглавит ее командующий войсками Северо-Кавказского военного округа генерал-лейтенант И. Конев… предстояло принять еще одну, 16-ю армию генерал-лейтенанта М. Лукина, которая будет переброшена из Забайкалья в период с 15 июня по 10 июля. Итак уже вторая армия направлялась к нам…

С января 1939 г. по июнь 1941 г. численность армии возросла в два с половиной раза. Формировалось 125 новых дивизий и множество соединений и частей других родов войск… Только в 1942 г. было сформировано 42 новых военных училища…

Генерал армії С. Штеменко: *перед самим початком війни в прикордонні округи під найсуворішим секретом почали стягувати додаткові війська. З глибини країни на захід перекидалося п'ять армій: 22-а під командуванням генерала П. О. Єршакова, 20-а під командуванням Ф. М. Ремезова, 21-а під командуванням В. П. Герасименка, 19-а під командуванням І. С. Конєва, 16-а під командуванням М. Ф. Лукіна. У цілому переміщалось 28 дивізій...*

Також до середини травня 1941 р. усі п'ять повітряних корпусів були перекинуті до західних кордонів СРСР, туди ж перекинули десантні підрозділи і підрозділи спеціального призначення (в обороні вони не потрібні) — авангард Збройних Сил СРСР, які позитивно себе зарекомендували у війні з Японією у 1939 р.

Уся ця таємна передислокація проходила відповідно до плану під назвою *«Соображения по плану стратегического развертывания Вооруженных сил Советского Союза на случай войны с Германией и ее союзниками».*

«Только лично.
Экземпляр единственный
Председателю Совета Народных
Комиссаров СССР тов. Сталину…

1. В настоящее время Германия имеет развернутыми около 230 пехотных, 22 танковых, 20 моторизованных, 8 воздушных и 4 кавалерийских дивизий, а всего около 284 дивизий… Из них на границах СССР, по состоянию на 15.05.41 г., сосредоточено до 86 пехотных, 13 танковых, 12 моторизованных и 1 кавалерийской дивизий, а всего до 112 дивизий. Предполагается, что в случае нападения на СССР Германия может выставить около 180 дивизий… Вероятнее всего главные силы немецкой армии… около 100 дивизий будут развернуты к югу от Демблин для нанесения удара в направлении — Ковель, Ровно, Киев. Этот удар… будет сопровождаться ударом на севере из Восточной Пруссии на Вильно и Ригу, а также короткими концентрическими ударами со стороны Сувалки, Бреста на Волковыск, Барановичи. На юге следует ожидать ударов румынской армии в общем направлении на Жмеринку… Всего Германия с союзниками может развернуть портив СССР до 240 дивизий (Финляндия — 20, Венгрия — 15, Румыния — 25).

Учитывая, что Германия в настоящее время держит свою армию отмобилизованной, с развернутыми тылами, она имеет возможность предупредить нас в развертывании и нанести внезапный удар. Чтобы предотвратить это и разгромить немецкую армию, считаю необходимым ни в коем случае не давать инициативы действий Германскому командованию, упредить противника в развертывании и атаковать германскую армию в тот момент, когда она будет находиться в стадии развертывания и не успеет еще организовать фронт и взаимодействие родов войск.

2. Первой стратегической целью действий войск Красной Армии поставить — разгром главных сил немецкой армии, развертываемых южнее Демблин, и выход к 30 дню операции на фронт Остроленка, р. Нарев, Лович, Лодзь, Крейцбург, Оппельн, Оломоуц <…> Последующей стратегической целью иметь: наступлением из района Катовице разгромить крупные силы Центра и Северонго крыла германского фронта и овладеть территорией бывшей Польши и Восточной Пруссии.

Ближайшая задача — разгромить германскую армию восточнее р. Висла и на Краковском направлении выйти на рр. Нарев, Висла и овладеть районом Катовице, для чего:

а) главный удар силами Юго-Западного фронта нанести в направлении Краков, Катовице, отрезая Германию от ее южных союзников;

б) вспомогательный удар левым крылом Западного фронта нанести в направлении Седлец, Демблин, с целью сковывания Варшавской группировки и содействия Юго-Западному фронту в разгроме Люблинской группировки противника;

в) вести активную оборону против Финляндии, Восточной Пруссии, Венгрии,, Румынии и быть готовым к нанесению удара против Румынии при благоприятной обстановке <…> Таким образом Красная Армия начнет наступательные действия силами 152 дивизий против 100 дивизий германских…

3. Исходя из указанного замысла стратегического развертывания, предусматривается следующая группировка Вооруженных Сил СССР:

1. Сухопутные силы Красной Армии — 303 дивизии… главные силы — 258 дивизий иметь на Западе…

2. Остальные силы — 45 дивизий — назначаются для обороны дальневосточной, южной и северной границ СССР…

Юго-Западный фронт — восемь армий, 74 стрелковых, 28 танковых, 15 моторизованных… всего 122 дивизии…

а) концентрическим ударом армий правого крыла фронта окружить и уничтожить основную группировку противника восточнее р. Висла в районе Люблин…

б) одновременно ударом с фронта Сенява, Перемышль… разбить силы противника на Краковском и Сандомирско-Келецком направлениях и овладеть районами Краков, Катовице, Кельце, имея в виду в дальнейшем наступать из этого района в северном или северо-западном направлении для разгрома крупных сил северного крыла фронта противника и овладения территорией бывшей Польши и Восточной Пруссии…

Для того, чтобы обеспечить выполнение изложенного выше замысла, необходимо заблаговременно провести следующие мероприятия, без которых невозможно нанесение внезапного удара по противнику…

1. Провести скрытое отмобилизование войск под видом учебных сборов запаса;

2. Под видом выхода в лагеря произвести скрытое сосредоточение войск ближе к западной границе…

3. Скрыто сосредоточить авиацию на полевые аэродромы…

9. Прошу:

…утвердить представляемый план стратегического развертывания Вооруженных сил СССР и план намечаемых боевых действий на случай войны с Германией…»

Рукопис на бланку: «Народний комісар оборони СРСР», виконана Василевським А. М. б/н, не раніше 15 травня 1941 р.

Цей план лише після розвалу СРСР вдалось розшукати в архіві. Цілий ряд істориків (В. М. Кисельов, В. Д. Данилов, П. Н. Бобильов, Ю. А. Горшков, М. І. Мельтюхов) сходяться на тому, що він був затверджений, оскільки розгортання військ проходило відповідно до нього.

Як стверджує М. І. Мельтюхов, основні положення були розроблені і затверджені у кінці квітня 1941 р. На ньому є підписи начальника Генерального штабу Червоної Армії генерала Жукова, маршалів Василевського і Тимошенко. Візи Сталіна немає. Як пізніше згадував Василевський: *«Усі стратегічні рішення, на яких будувався план, були затверджені радянським урядом. Керівники Генштабу їздили в Кремль, де план доповідався Сталіну. Після їх повернення на плані не було ніяких віз, але подальша робота над ним свідчила про те, що його схвалено».*

На одній з версій зазначеного плану накладено резолюцію: **наступ розпочати 12 червня 1941 р.** Але тут втрутився історичний випадок, який все перевернув.

За іронією долі у ці ж дні, в кінці квітня 1941 р., виступаючи на таємній нараді перед своїм вищим генералітетом Гітлер заявив: ***«Операцію «Барбаросса» розпочати 22 червня 1941 року».***

1 травня 1941 р. дві великі держави Європи відзначили важливе для обох держав свято праці. У Москві мало хто звернув увагу на передовицю в ранковому номері газети «Правда», у якій великими літерами була набрана цитата Сталіна: *«…Все, що зроблено в СРСР, може бути реалізовано і в інших країнах».* Тоді люди, які марширували у святкових колонах, не знали, що досить скоро їм доведеться підтверджувати ці слова радянського диктатора на практиці.

У Берліні сценарій свята був майже такий самий: велика кількість червоних прапорів, поява вождя збудженому народу, і там же військовий парад людей, готових вмерти за ідею «великої Німеччини».

5 травня 1941 р. зала засідань Великого Кремлівського палацу була вщерть заповнена двома тисячами випускників Академії Червоної Армії і військових факультетів цивільних вузів. На цьому зібранні виступив Сталін. Він сказав: *«Мирна політика — справа добра. Ми до пори до часу проводили лінію на оборону. А тепер, коли нашу армію ми наситили технікою для сучасного бою, коли ми стали сильними — треба перейти від оборони до наступу».* Ці слова диктатора були зустрінуті гучними оплесками.

Саме у цей день 5 травня 1941 р. Гітлер виступив перед молодими офіцерами вермахту. Як і виступ Сталіна, цей виступ у засобах масової інформації не публікувався. Гітлер сказав: *«Найближчим часом стануться події, які багатьом вважатимуться незрозумілими. Однак ці заходи є державною необхідністю. Оскільки червона чернь піднімає голову над Європою…»*

У цей час з дванадцяти окупованих держав Європи СРСР окупував п'ять: вересень 1939 р. Німеччина окупувала західну частину Польщі, СРСР — східну частину Польщі, березень 1940 р. СРСР окупував 11% території Фінляндії, квітень 1940 р. Німеччина окупувала Данію і Норвегію, а в травні того року — Бельгію, Голландію та Люксембург. У червні 1940 р. СРСР окупував Литву, Латвію, Естонію, а Німеччина — половину Франції з її столицею м. Париж, липень 1940 р. СРСР окупував Бессарабію і північну Буковину, квітень 1941 р. Німеччина окупувала Грецію і Югославію.

Відтак, станом на літо 1941 р. ділити у Європі вже було нічого (нагадаю, що Болгарія, Румунія та Угорщина були союзниками Німеччини).

Розпочате 13-22 травня зосередження радянських військ на західному кордоні було дещо призупинено. Це пояснювалось тим, що радянське командування перекинуло вже достатньо сил для нанесення по Німеччині попереджувального удару. 13 травня 1941 року армії стратегічного резерву поступово зосереджувались у західному напрямку.

Основні бронетанкові маси СРСР були зосереджені у Львівському та Білостоцькому виступах, які глибоко врізаються на Захід. З точки зору оборони — це божевілля, але для наступу — дуже зручно. Радянські війська вибудовувались саме у наступальну лінію, і цей масштаб був настільки великий, що повернути війська у зворотному напрямку було вже неможливо. При цьому ніхто не турбувався про проведення найближчої зими. Зіткнення планувалось саме на 1941 рік. Вермахт також вибудовувався у наступальне угруповання, і тому також не був готовий до оборони. Станом на 12 червня німці ще не зібрали достатньо сил. Не зробили цього вони і до 22 червня. Гітлер зібрав проти СРСР набагато менше сил, ніж очікувало радянське командування, яке вважало, що такими силами воювати проти СРСР — божевілля.

Повне розгортання Червоної армії на Західному театрі військових дій повинно було завершитись до **15 липня 1941 року. Тому ця дата може слугувати нижнім кордоном в пошуках точної відповіді на запитання про терміни радянського нападу на Німеччину.**

Інтенсивна підготовка СРСР до нападу на Німеччину, а разом з нею на всю континентальну Європу, повним ходом йшла вже у грудні 1940 р., коли вищий командний склад Червоної Армії на цілком таємній нараді обговорив конкретні дії по раптовому нападу на свого «заклятого друга», а також в січні 1941 р., коли обирався кінцевий оптимальний варіант радянського вторгнення.

У записці начальника штабу Київського військового округу за рішенням Військової Ради Південно-Західного фронту по плану розгортання на 1940 р. йшлося: *«Задачи Юго-Западного фронта:*

Ближайшая стратегическая задача — разгром во взаимодействии с левым крылом Западного фронта вооруженных сил Германии в районах Люблин, Кельце, Радом, Краков и выход на 30-й день операции на фронт р. Пилица, Петроков, Оппельн, Нейштадт…»

У 1937 р. на озброєнні радянських ВПС було 8139 бойових літаків — приблизно стільки ж буде через два роки у Німеччини (4093), Англії (1992), США (2473) разом взятих. Станом на 1 жовтня 1939 р. авіаційний парк СРСР виріс у півтора рази (до 12677 літаків) і тепер уже переважав загальну чисельність авіації усіх учасників на той час Другої світової війни.

Фактична чисельність бойових літаків Німеччини станом на 22 червня 1941 р. була такою: по винищувачам — в 3,5 рази менше, по бомбардувальникам — в 4 рази менше, по пікіровщикам — у 7 разів менше.

Сили німецької авіації були настільки малими, що згодом у доповіді Штабу Північно-Західного фронту №3, підписаному о 12 год. 22 червня 1941 р. йшлося: *«противник еще не вводил в действие значительных сил ВВС, ограничиваясь действиями отдельных групп и одиночных самолетов».* І це про 22 червня 1941 р., про той день, коли авіація німців наче знищила всю радянську авіацію.

Такого ж грандіозного масштабу набуло і танкове виробництво. Вже на початок 1939 р. по числу танків Червона Армія у два рази перевищувала армії Німеччини (3420), Франції (3290), Англії (550) разом узятих.

5 травня 1941 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР Голова РНК В. Молотов поступився постом Голови радянського уряду Й. Сталіну.

Німецький посол у Москві граф Шуленбург доповідав своєму уряду: *«Я не знаю жодної внутрішньої проблеми в СРСР, яка б була настільки серйозною, щоб виправдала такий крок зі сторони Сталіна. Причини цього треба шукати у зовнішній політиці СРСР».*

Шуленбург мав рацію. Сталін знав, що до визвольного походу на Захід залишились лічені тижні, а отже слід зосередити у своїх руках усю повноту влади СРСР.

У цей час стривожений генерал-фельдмаршал Кейтель звертається з листом до політичного керівництва Рейху, у якому зазначає: *«…завершення російського розгортання дозволить росіянам вільно вибрати момент нападу. Масштаби, що рівносильні мобілізації, можуть розцінюватись лише як підготовка до наступальної операції у великих розмірах».*

Хоча Балканська військова кампанія розвивалась динамічно, Гітлер все ж таки дав команду прискорити перекидання моторизованих і танкових військ з Югославії і Греції до кордонів Рейху з СРСР. Розуміючи, що до середини травня 1941 р. війська не встигнуть зосередитись, він відклав **початок нападу на Радянський Союз з середини травня на другу половину червня 1941 р. Крім того, весна 1941 р. у Польщі видалась надзвичайно активною, і р. Західний Буг та його притоки дуже розлились, паводок не спадав до кінця травня. Луки стали болотистими і важкопрохідними.**

На початку травня 1941 р. на нараді генералітету Гітлер заявив: *«…не можна миритися із ситуацією, коли 60 мільйонів великоросів займають 1/6 частину земної кулі, у той час як 80 мільйонів німців змушені тиснутись на маленькій ділянці землі… а тому я повний рішучості вирішити це питання протягом найближчого часу…»*

Сталін, на відміну від Гітлера, не нервував, оскільки точно знав, що на той момент у темпах розгортання своєї армії він йде попереду. Він знав про наявний німецький потенціал: 87 піхотних дивізій, 17 танкових і 13 моторизованих. Сили, виділені німцями для «Барбаросси», були настільки малими, що Сталін ніяк не міг повірити у те, що Гітлер прийняв рішення про вторгнення в СРСР. Отже, не звертаючи увагу на зосередження німецьких військ вздовж нового радянсько-німецького кордону, продовжувалась форсована підготовка до «визвольного походу».

Згідно з довідкою першого заступника начальника Генерального штабу СРСР Ватутіна в СРСР на середину червня 1941 р. було 303 дивізії. Лише у складі чотирьох прикордонних округів в СРСР було: 82 піхотних дивізій, 40 танкових, 20 моторизованих, 7 кавалерійських, 10 дивізій військ НКВС, 16 дивізій були у складі другого стратегічного ешелону, 51 дивізія була у складі резерву Генштабу. Таким чином — 226 дивізій, інші формувались.

Проти 3600 німецьких танків в СРСР на західному кордоні було 13900 танків, а проти 3700 літаків СРСР мав — 10700.

Сталін знав закон війни: *для успішних військових дій проти СРСР у Німеччини немає не тільки стандартної трикратної переваги у чисельності військ, але й Німеччина поступається СРСР по бойовій силі, а тому радянським планам нічого не загрожує.*

24 травня Сталін збирає у Кремлі на нараду членів Політбюро і усю військову еліту: наркома оборони маршала Тимошенка, начальника Генерального штабу генерала армії Жукова, його першого заступника генерал-лейтенанта Ватутіна, команду-вачів західними округами: Ленінградського — генерал-лейтенанта Попова, Прибалтійського — генерал-полковника Кузнєцова, Західного — генерала армії Павлова, Київського — генерал-полковника Кирпоноса.

Про що йшлося на цій нараді невідомо й до сьогодні. Водночас, в істориків є думка, що за результатами цієї наради було затверджено план «визвольного походу на Захід», але його дату було **перенесено з 12 червня 1941 р. на пізніший строк.** І причина цьому була наступна: 10 травня 1941 р. радіолокаційна станція ВПС Великобританії помітила німецький Месершміт 110. Підняті по тривозі винищувачі Великобританії спробували перехопити порушника, але пілот покинув літак і вистрибнув з парашутом. Через декілька днів світ облетіла сенсаційна новина. Німецький пілот, представившись спочатку А. Хорном, наспраді виявився заступником Гітлера по партії, другою особою в Рейху Р. Гессом.

Причини цієї події невідомі. Та згадуючи про свою місію в Москві у серпні 1942 р., прем'єр-міністр Великобританії В. Черчилль писав: *«Росіяни підозріло ставилися до історії з Гессом. Сталін повідомив, що Гесс був запрошений англійською секретною службою. Не в наших інтересах, щоб це випливло…»*

Усе випливло, коли вийшли друком мемуари шефа американської розвідки А. Далеса. У них стверджувалось, що англійська розвідка встановила контакти з Гессом на початку 1940 р. Йому було сказано, *що якщо Німеччина нападе на Росію, Англія припинить військові дії проти Німеччини*. Гесс запевнив Гітлера, що цьому можна вірити. Після перельоту у Великобританію цю домовленість підтвердилась.

Було зроблено запис цих розмов і підкинуто Сталіну в Москву. Стривожені радянські керівники вирішили трохи зачекати, допоки не проясниться ситуація. Ця пауза ледь не стала роковою для радянської імперії.

Сорок років потому В. Молотов згадував: *«не пам'ятаю усіх мотивів такого рішення, але головну роль зіграв політ Гесса. Якби ми у цей час самі розв'язали війну, рушивши у Європу, тоді б Англія вступила у союз з Німеччиною, і ми б могли опинитись один на один з усім капіталістичним світом. Тому похід у Європу було перенесено на першу половину липня 1941 року».*

У цей час начальник Верховного командування Збройних Сил вермахту генерал-фельдмаршал Кейтель закінчив складання календарного плану операції «Барбаросса».

З цього часу, коли Сталін очікував невідомо чого, Гітлер його випередив.

Нарком оборони Тимошенко на початку червня 1941 р. направив директиву начальникам усіх округів, у якій наголошувалося: *«...відкриті розмови по телефону і телеграфу пов'язані з прибуттям, вигрузкою і розташуванням військ без умовного найменування частин забороняю. Умовні найменування частин застосовувати при усякій переписці і навіть на секретній пошті...»*

У другій половині червня 1941 р. розпочалось повномасштабне розгортання частин Червоної Армії для вторгнення у Європу. По інший бік німецько-радянського кордону розвантажувались частини вермахту. Напруження на радянсько-німецькому кордоні зростало з кожним днем.

Генерал-полковник танкових військ вермахту Гейнц Гудеріан, який приймав активну участь у здійсненні гітлерівських планів «блискавичної війни» згадував: *«14 червня 1941 р. Гітлер зібрав у Берліні всіх командуючих групами армій, щоб обґрунтувати своє рішення нападу на СРСР і вислухати доповіді про завершення підготовки.*

Він сказав, що не може розгромити Великобританію. Тому, щоб прийти до миру, він повинен добитись переможного завершення війни на материку. Щоб забезпечити собі повну безпеку у Європі, слід розбити СРСР. Присутні на цій нараді генерали мовчки вислухали виступ Гітлера і, оскільки обговорення її не передбачалось, мовчки, у серйозних роздумах, розійшлись... у середині дня, коли відбулись доповіді про готовність до майбутніх бойових дій, мене запитали: «скільки мені потрібно днів, щоб дійти до Мінська?» — Я відповів: «5-6 днів».

Якраз 14 червня із прикордонних регіонів розпочалось масове виселення усіх «ненадійних» елементів. 15 червня розпочалась видача боєприпасів у військах прикордонних військових округах, а війська Прибалтійського військового округу були приведені у бойову готовність.

Війська Південно-Західного округу у бойову готовність поки що не приводились, оскільки це могло злякати німців. Саме цей фронт мав нанести основний удар, і тут було зібрано стільки військ, що, здавалося, він може відбити будь-яку атаку.

Міф про раптовість гітлерівського удару був політичним маневром з допомогою якого радянський режим хотів зняти із себе відповідальність за непідготовленість країни і армії до війни.

Однією з причин невдач у початковий період війни була та, що СРСР апатично не готувався до відсічі агресору, у даному разі Німеччини. Радянське керівництво вважало, що Гітлер, розв'язавши війну з Англією та Францією, не матиме можливості закінчити її найближчим часом, а почати наступ проти СРСР, не закінчивши війни на Заході, Німеччина не ризикне, оскільки мала пам'ятати уроки Першої світової війни.

Радянське керівництво не передбачало того, що, захопивши майже всю континентальну Європу, Німеччина могла раптово головними силами ударити по СРСР.

Сьогодні є доведеним, що радянське керівництво нападу чекало, але не зуміло його зупинити.

Наукові роботи воєначальників, воєнних теоретиків, їхні ідеї були заборонені та оголошені «ворожими». Це стримувало розвиток воєнного мислення, негативно впливало на оволодіння командним складом сучасною воєнною наукою. Як «шкідництво» з боку М. Тухачевського, І. Уборевича, Й. Якіра, П. Дибенка, О. Єгорова та інших воєначальників розцінювалось наполегливе обстоювання ними концепції прискореного формування механізованих з'єднань за рахунок скорочення витрат на кавалерію.

Вагомою причиною поразок діючої армії була та, що Генеральний штаб не надавав належної уваги завчасної підготовки системами управління збройними силами у разі війни та керівництва бойовими діями на фронтах. Військові фахівці, які очолювали управлінські структури Червоної армії, а це були колишні учасники громадянської війни, переважно кавалеристи, а згодом маршали — К. Ворошилов, С. Бу-

дьонний, Г. Кулик, С. Тимошенко та ін., не розуміли значення техніки у новій війні та методів її керування. Наприклад, вони пропонували додатково створити у Червоній армії 80 кавалерійських дивізій як основну ударну силу проти механізованих угруповань німецької армії. Під впливом цих пропозицій і дій Головна Військова рада Червоної Армії під головуванням Сталіна у листопаді 1939 р. прийняла абсурдне рішення про розформування усіх механізованих корпусів на тій підставі, що вони були створені «ворогами» народу. Це відкинуло Червону Армію далеко назад у застосуванні новітніх видів озброєння. Пересвідчившись на досвіді Німеччини, яка громила західні армії, застосовуючи механізовані формування, Сталін у 1940 р. наказав відновити механізовані з'єднання, але час був згаяний.

Станом на 22 червня 1941 р. танковий парк радянських збройних сил становив 21447 танків.

У 1941 р. Німеччина, напавши на СРСР, маючи у своєму розпорядженні приблизно 5400 танків — СРСР мав у своєму розпорядженні близько 22000 танків. Безпосередньо проти СРСР Німеччина спрямувала 3700 танків, а на західних кордонах у СРСР було 12000 танків.

Найбільш швидкими у розгортанні в Червоній Армії були повітряно-десантні війська (всього було 5 повітряно-десантних корпусів по три бригади у кожному). Жодного німецького повітряно-десантного з'єднання на Східному фронті у 1941 році не було.

Радянські воєначальники готували напад, бо вважали німецький напад за таких умов неможливим. Радянському командуванню логіка підказувала, що Гітлер повинен спершу нанести удар по Британії і повернутись таким чином спиною до СРСР.

Маршал Радянського Союзу І. Х. Багрямян (у той час начальник оперативного відділу Київського особливого військового округу) писав:

«...В соответствии с планом прикрытия государственной границы в первом эшелоне, как предусматривалось планом, готовились к развертыванию стрелковые корпуса, а во втором — механизированные (по одному на каждую из четырех армий). Стрелковые соединения должны были во что бы то ни стало остановить агрессора на линии приграничных укреплений, а прорвавшиеся его силы уничтожить массированными ударами механизированных корпусов и авиации. В дополнении к этому плану прикрытия необходимо было спешно, в соответствии с оперативной директивой Народного комиссара обороны, полученной в начале мая, подготовить в 30-35 км от границы тыловой оборонительный рубеж, на который вывести пять стрелковых и четыре механизированных корпуса, составляющие второй эшелон войск нашего округа.

Государственная граница, протяженность которой в пределах округа достигала 940 км, прикрывалась силами 5, 6, 26 и 12-й армий. В полосе 5-й армии (от Влодавы до Кристинополя — 170 км) размещались на удалении от 10 до 15 км от границы пять стрелковых дивизий, 22-й механизированный корпус... восемь отдельных пулеметных батальонов, на аэродромах располагались две авиационные дивизии <...> возглавлял 5-ю армию генерал-майор танковых войск М. Потапов, самый молодой по возрасту командармов нашего округа. К началу войны ему исполнилось 39 лет. Окончил Военную академию механизации и моторизации РККА, обладал разносторонней военной подготовкой. Принимал участие в боях на Халхин-Голе.

Южнее, на львовском направлении, участок границы от Кристинополя до Радымно (140 км) прикрывала 6-я армия. В нее входили три стрелковые и одна кавалерийские дивизии, 4-й механизированный корпус, пять пулеметных батальонов, два артиллерийских полка... армии были подчинены две авиационные дивизии, г. Львов прикрывался 4-й дивизией ПВО. 6-й армией командовал генерал-лейтенант И. Музыченко, волевой и решительный человек... Образование — два класса учительской семинарии, кавалерийские курсы. Принимал участие в боях на Карельском перешейке в начале 1940 г.

На перемышльском направлении, 130-километровом участке от Радымно до Творыльный стояли три стрелковые и одна авиационная дивизия, один артполк, 8-й механизированный корпус. Армией командовал генерал-лейтенант Ф. Костенко. Образование — сельская школа и артиллерийские курсы. Выручали боевой опыт, приобретенный на гражданской войне, изумительная работоспособность и целеустремленность. К началу войны ему исполнилось 46 лет…

На самом южном фланге, от г. Черновцы до устья Днепра, почти на полтысячи км растянулись войска 12-й армии. Здесь было шесть стрелковых и две авиационные дивизии, 16-й механизированный корпус, пять артиллерийских дивизионов, 11-я бригада ПВО прикрывала г. Дрогобыч. Командовал армией генерал-майор П. Понеделин, пожалуй, наиболее образованный из наших командармов, руководил кафедрой тактики в Военной академии имени М. В. Фрунзе, отлично разбирался в вопросах военного искусства...

Утром 19 июня из Москвы поступила телеграмма Г. Жукова о том, что Народный комиссар обороны приказал создать фронтовое управление и к 22 июня перебросить его в Тарнополь... всю ночь с 21 на 22 июня мучила мысль, что на рассвете может разразиться война...»;

Генерал армії С. Штеменко доповнює: «*З Московського військового округу до Вінниці було відправлено оперативну групу, яка розгорнулась там в управління* ***Південного фронту»***

Ця інформація підтверджується і в секретній постанові ЦК ВКП(б) від 21 червня 1941 р.: *«...організувати Південний фронт — командир фронту Тюлєнєв... Доручити тов. Жукову здійснювати координацію керівництва Південним і Південно-Західним фронтом...»*

У військовій сфері загальновідомим є те, що створення фронтів на базі військових округів — це війна. І коли німецькі частини вишиковувались у вихідні позиції для нападу на СРСР, Радянський Союз уже був у стані війни з Німеччиною.

Берлін 19 год 40 хв. 21 червня 1941 р.: *посол СРСР у Німеччині телеграфує про відмову міністра закордонних справ Німеччини його прийняти упродовж усього дня під вигаданими причинами.*

Із листа Гітлера до Муссоліні
«21 июня 1941 г.
Дуче!
...Я полагаю, что не вправе больше терпеть положение после доклада мне последней карты с обстановкой в России, а также после ознакомления с многочисленными другими донесениями... считаю, что уже нет иного пути для устранения этой опасности. Дальнейшее выжидание приведет самое позднее в этом или в следующем году к гибельным последствиям... После ликвидации Польши в Советской России проявляется последовательное направление, которое возвращается к старой большевистской тенденции расширения Советского государства... Русские имеют громадные силы — я велел генералу Йодлю передать... последнюю карту с обстановкой. Собственно, на наших границах находятся все наличные русские войска. С наступлением летнего времени во многих местах ведутся оборонительные работы... Положение в самой Англии плохое, снабжение продовольствием и сырьем постоянно ухудшается. Воля к борьбе питается только надеждами. Эти надежды основываются исключительно на двух факторах: России и Америке. Устранить Америку у нас нет возможностей, но устранить Россию — это в нашей власти... В этих условиях я решился положить конец лицемерной игре Кремля... окончательное решение будет принято только сегодня в 7 часов вечера... материал, который я намерен постепенно опубликовать, так обширен, что мир удивится больше нашему долготерпению, чем нашему решению...»

Маршал Радянського Союзу І. Х. Багрямян (у той час начальник оперативного відділу Київського особливого військового округу) не міг збагнути: *чому за декілька годин до нападу Німеччини на СРСР, радянське політичне і військове керівництво обумовленим сигналом не ввело план «КОВО-41». Такий документ з грифом особливої важливості лежав у сейфі кожного командуючого округом. По умовному сигналу штаби округів ставали штабами фронтів і виводились на польові командні пункти.*

Для Київського особливого військового округу таким штабом було м. Тернопіль. Це зайняло б 15-20 хвилин: «Із Москви поступив наказ сформувати фронтове управління і перекинути його в Тернопіль. У нас все було продумано наперед… командуючий дав вказівку відправити ешелон 20 червня…»

Сталін не міг дати вказівку на задіяння у ніч з 21 на 22 червня 1941 р. плану «ОВО-41», оскільки на той час цей план уже цілу добу діяв як частина загальної стратегії нападу СРСР на Німеччину.

У цій ситуації слід було або зупинити вторгнення і дати можливість військам Червоної Армії підготуватись до оборони, або ж ризикнути і вичекати у надії на те, що коли німецькі генерали розвідкою боєм виявлять усю наявну кількість радянських військ, вони відмовляться від подальших військових дій проти СРСР.

Сталін вибрав другий варіант. О 22 год. 20 хв. 21 червня 1941 р. у війська було направлено Директиву № 1 наступного змісту: *«протягом 22-23 червня можливий несподіваний напад німців. Завданням наших військ є не піддаватися на провокативні дії. Одночасно бути у бойовій готовності і зустріти можливий удар. Інші заходи не проводити…»*

До тексту такої директиви виникає багато запитань. Згодом через ці незрозумілі формулювання загине багато солдат Червоної Армії.

Радянсько-німецький кордон зі сторони Німеччини (Люблін, Жешув, Тарнув), зі сторони СРСР (Волинь), кінець червня 1941 р. *(витяг з книги П. Кареля «Гитлер идет на Восток»)*

«…Дві доби вони просиділи затаївшись у соснині біля своїх танків та бронемашин. Вони просунулись до кордону таємно, рухались з виключеними фарами у ніч з 19 та 20 червня. Вдень сиділи тихо — не можна було видати ані звуку. Навіть скрипу танкового люку або дверей автомобіля було досить, щоб спричинити гнів командирів. Тільки коли надійшла ніч, їм дозволили повзводно вийти на поляну, щоб вмитись у джерелі… Розташований у лісі танковий полк перебував у повній бойовій готовності. До башти кожного танка було прикріплено по десять каністр з пальним, а позаду були закріплені спеціальні причепи, на яких було ще по три бочки з пальним. Було очевидним, що командування готувало частину не до битви, а до довгого маршу: *«В бій з каністрами на башті не ходять»*, — впевнено говорили досвідчені танкісти. Такі висновки слугували вагомими аргументами у спорах з тими, хто наполегливо стверджував про близькість війни з Росією: *«Росія? Що за маячня? Хіба їм мало того, що ми вже захопили? Для чого знову воювати? Росіяни нічого поганого нам не зробили. Вони наші союзники, вони шлють нам зерно, до того ж британці також їхні вороги…»*

З 10 лютого 1940 р. і до двох годин ночі 22 червня 1941 р. Сталін направив Гітлеру 1 500 000 т зерна. Таким чином, СРСР став головним постачальником зернових культур для Німеччини. Крім того, за шістнадцять місяців дружби Сталін, відповідно до укладених угод, направив Німеччині близько 1 000 000 т нафтопродуктів, 2700 кг платини і велику кількість марганцевої руди, хрому і бавовни. СРСР у свою чергу отримав від Німеччини товарів на загальну суму 467 000 000 марок.

Станом на 22.06.1941 р. Гітлер був винен Сталіну 239 000 000 марок. Багато німецьких військових вважали, що війська стягнуто не для війни, а для походу на Персію, такого великого відволікаючого маневру, щоб збити британців з пантелику перед вторгненням на їх острови.

Запис у щоденнику командуючого ВМФ Німеччини 18 лютого 1941 р.: *«Нарощування сил для вторгнення в Росію повинно відбуватися в обстановці цілковитої, небаченої до цих пір військової секретності. Все слід представити як засіб для відволікаючої уваги від приготувань до припущенного вторгнення у Британію…»*

«…Ріббентроп відчував стіну мовчання, що оточила його. Він підійшов до вікна і подивився на парк, де любив гуляти знаменитий канцлер Бісмарк — який вважав, що укладений ним союз Росії та Німеччини є вершиною його зовнішньої політики: *«У*

фюрера є відомості, що Сталін стягує війська до кордонів Німеччини з наміром у сприятливий момент нанести по нам удар. Що ж, до цього часу фюрер не помилявся. Він запевнив мене, що вермахт розіб'є війська Радянського Союзу протягом восьми тижнів… а що як потрібно буде більше часу?...

Ні, восьми тижнів буде цілком достатньо. Раніше фюрер ніколи не помилявся, а протягом одного місяця Німеччина зможе, якщо це буде необхідно, воювати на два фронти…»

Така була ситуація. Тепер слід було поставити до відома війська. В 21.10 із штабної палатки надійшов наказ: *«Вишикуватись о 22.00…»*

«…Солдати Східного фронту! Мої солдати!.. Біля наших кордонів вишикувались до ста шістдесяти дивізій росіян. Протягом багатьох тижнів наші кордони постійно порушуються…» Військовослужбовці уважно слухали наказ фюрера. Устами командира 4-ї танкової роти однієї з танкових дивізій, що стояла навпроти України, Адорльф Гітлер говорив: *«Якраз зараз наші сили настільки великі , що рівним їх не було і немає у всьому світі. Плечем до плеча з фінськими дивізіями і героями Нарвіка наші товариші чекають на битву з супротивником в Арктиці… Ви на Південному фронті. В Румунії, на берегах Пруту, на Дунаї, впродовж узбережжя Чорного моря німецькі і румунські сили, якими керує глава держави Антонеску, стоять у єдиному строю. Величезні в історії світу армії готові до бою не тільки тому, що їх штовхає до цього сувора військова необхідність… а тому, що у спасінні потребує вся європейська цивілізація і культура. Німецькі солдати! Скоро ви вступите у бій… Доля Європи, майбутнє німецького рейху тепер у ваших руках…»*

Прозвучала команда *«Вільно!»*

Так значить прийдеться воювати з росіянами.

Солдати і офіцери побігли до своїх танків і бронемашин. Було видано додатковий продуктовий пайок: пляшка коньяку на чотирьох, шоколад, по тридцять сигарет на кожного.

Особовий склад швидко готувався до виконання завдання: солдати знімали намети, готували до бою техніку. Зробивши усе це, стали чекати. До спиртного майже ніхто не доторкнувся.

В ту ніч всі дивились на годинники, а їх стрілки рухали дуже поволі. І так було всюди вздовж кордону Німеччини і Радянського Союзу, на 1500 км».

Розгортання німецьких військ для наступу ясно показувало, що основні сили були розташовані на ділянці групи армій «Центр». Та радянська розвідка не змогла точно визначити напрямок головного удару німців, оскільки основні сили були розташовані на півдні, проти групи армій Рундштедта. Туди радянське командування направило 64 дивізії і 14 танкових бригад, тоді ж як на Західному фронті були розташовані 45 дивізій і 15 танкових бригад.

На південній ділянці, між Прип'ятськими болотами і Карпатськими горами, за німецькими планами наступала група армій «Південь» під командуванням генерал-фельдмаршала фон Рундштедта, яка складалась з трьох армій і однієї танкової групи. Їй було поставлено завдання, скувавши боями і знищивши угруповання радянських військ генерал-полковника Кирпоноса в Галичині і на правому березі Дніпра, забезпечити переправу через цю ріку та заволодіти Києвом. Підтримку з повітря сухопутним силам на цій ділянці фронту забезпечував 4-й повітряний флот генерал-полковника Лера. Румунські частини і німецька 11-та армія складали резерв.

На усьому восьмисоткілометровому кордоні, що проходив вздовж р. Буг, не було зірвано жодну акцію по захопленню мостів. Всюди, де планувалось, вдалось навести переправи, за виключенням ділянки 62-ї піхотної дивізії, яка знаходилась у складі 6-ї армії і перебувала в північному крилі групи армій «Південь».

Операцію «Барбаросса» було розпочато.

Радянська історіографія твердила, що Німеччина не оголошувала війну СРСР, але відомо, що рівно о 4 годині імперський міністр закордонних справ Ріббентроп вручив заступнику народного комісара закордонних справ СРСР В. Деканозову меморандум, в якому були викладені причини нападу.

У меморандумі йшлося про необґрунтовану концентрацію СРСР військ на радянсько-німецькому кордоні: *«…Если и было малейшее сомнение в агрессивности стратегического сосредоточения и развертывания русских войск, то их полностью развеяли сообщения, полученные верховным главнокомандованием вермахта в последние дни. После всеобщей мобилизации в России против Германии развернуты не менее 160 дивизий, которые находятся на нашей границе… Созданная группировка русских войск, особенно моторизованных и танковых соединений, позволяет Верховному главнокомандованию России в любое время начать агрессию на различных участках советско-германской границы… Советское правительство предало и нарушило договоры и соглашения с Германией. Ненависть большевистской Москвы к национал-социализму оказалась сильнее политического разума.*

Большевизм — смертельный враг национал-социализма. Большевистская Москва готова нанести удар в спину национал-социалистической германии, ведущей борьбу за существование. Правительство Германии не может безучастно относиться к серьезной угрозе на восточных рубежах. Поэтому фюрер отдал приказ германским Вооруженным силам всеми наличными средствами отвести эту угрозу. Немецкий народ понимает, что в предстоящей схватке он призван не только защитить Родину, но и спасти мировую цивилизацию от смертельной опасности большевизма, расчистив дорогу к подлинному расцвету в Европе».

Зранку 22 червня 1941 р. Сталін мовчав, а в Берліні міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп зібрав велику прес-конференцію для іноземних журналістів, на якій зачитав окремі витяги з ноти радянському уряду: *«…радянські збройні сили на німецькому кордоні були зосереджені і розгорнуті до нападу. Більшовицька Москва готова була нанести удар в спину Німеччині, що є свідченням агресивності дій СРСР…»* У доказ цьому було продемонстровано довідку аналітичного відділу німецької військової розвідки.

На початку війни А. Гітлер заявив: *«Мені потрібна Україна, щоб ніхто більше не міг морити нас голодом, як це було у минулій війні».*

Із зіткненням між собою двох тоталітарних систем розпочалася війна титанічних масштабів і небаченої жорстокості. Уздовж фронту, що простягнувся більш як на 3 тис. км від Білого моря на півночі до Чорного моря на півдні, п'ятимільйонні війська Німеччини та її союзників атакували радянські сили, які за чисельністю дорівнювались силам Німеччини та її сателітів. Танки радянських сил перелічували сили німців щонайменше утроє, літаки — у чотири рази, артилерія — у п'ять. Але недолугість радянського командування, розташування значних сил біля кордону, не очікування нападу, небажання брати на себе відповідальність, знищення командного складу армії в період репресій у 1937-1938 роках призвели до того, що швидкохідні німецькі механізовані колони оточили і знищили значні радянські сили.

Генерал-полковник танкових військ вермахту Гейнц Гудеріан, який приймав активну участь у здійсненні гітлерівських планів «блискавичної війни» згадував: «*…Розгортання військ і зайняття ними вихідних позицій пройшло успішно. Весь час до 22 червня, дня початку наступу, пройшов в огляді частин і вихідних позицій для наступу, відвідин сусідів, з якими вирішувались питання взаємодії… 17 червня я провів рекогносцировку р. Західний Буг, вздовж берега якого проходив наш передній край… 19 червня я відвідав 3-й армійський корпус генерала фон Макензена… Уважне спостереження за росіянами впевнило мене у тому, що вони нічого не підозрюють про наші наміри. У дворі фортеці Бреста, який проглядався з наших спостережних пунктів, під звуки оркестру вони розводили караули. Берегові укріплення вздовж Західного Бугу не були зайняті російськими військами… Перспективи збереження моменту раптовості були настільки великими, що виникло питання, чи слід при таких обставинах проводити артилерійську підготовку протягом години, як це передбачалось згідно з наказом. Тільки з обережності, щоб уникнути зайвих втрат в результаті можливих несподіваних дій росіян у момент форсування ріки, я наказав провести артилерійську підготовку протягом установленого часу… 22 червня о 2 год. 10 хв. ранку я поїхав на командний пункт 2-ї танкової групи і піднявся на спостережну вежу*

розташовану за 15 км північно-західніше Бреста. О 3 год. 15 хв. розпочалась наша артилерійська підготовка, о 3 год. 40 хв. — перший наліт наших пікіруючих бомбардувальників… о 4 год. 45 хв. перші танки 18-ї танкової дивізії форсували річку… о 6 год. 50 хв. поблизу Колодного я переправився на штурмовому човні через р. Західний Буг… Раптовість нападу на супротивника була досягнута на усьому фронті танкової групи. Західніше Бреста 24-м танковим корпусом були захоплені всі мости через Буг повністю справними…»

Перед самим початком війни проти СРСР безпосередньо в корпуси і дивізії надійшли накази Верховного командування збройних сил щодо поводження з цивільним населенням і військовослужбовцями. Цей наказ відміняв обов'язкове застосування військово-кримінальних законів стосовно військовослужбовців, винних у грабежах, вбивствах і насильствах над цивільним населенням. Він передавав право накладення покарань на рішення безпосередніх начальників і командирів. Інший наказ «Про комісарів», передбачав негайну їх ліквідацію після того, як вони мали попасти у полон.

Заради справедливості слід зазначити, що у ряді випадків ці накази не доводились безпосередньо у війська, оскільки армійські командири вважали, що їх виконання призведе до порушення військової дисципліни.

Командуючий сухопутними військовими силами Німеччини генерал-полковник Гальдер у своєму військовому щоденнику констатував, що: *«наш наступ для росіян виявився повною тактичною несподіванкою. Передові частини були захоплені зненацька і запитували у свого командування, що їм робити?»*

На західному напрямку.

На цьому напрямку наступали аж дві танкові групи: Готта і Гудеріана.

Командувач Західним фронтом генерал Павлов на світанку 22 червня відразу ж зрозумів, що це ніяка не провокація німецьких генералів, а справжня війна, а тому він не став виконувати Директиву №1, а відразу ж дав відповідні команди підняти по тривозі усі війська фронту ***«і діяти по бойовому».***

Це дало змогу налагодити управління військами та привести їх до ладу.

Але тут від Жукова ввечері 22 червня надійшла Директива №3, суть якої зводилась до наступного: *«Західному і Південно-Західному фронтам до 24 червня знищити угруповання противника і до кінця 24 червня оволодіти районом Сувалки. Могутніми ударами механізованих корпусів Південно-Західного фронту оволодіти районом Люблін…»*

А. Соколов, узагальнюючи повідомлення оперативних зведень генштабу за 22 червня, пише: *«На основании донесений фронтов нарком обороны и начальник Генерального штаба сделали заключение, что в основном бои ведутся вблизи границы, а самые крупные группировки противника — это сувалкинская и люблинская, именно от их действий и будет зависеть дальнейший ход сражений. Мощную немецкую группировку, наносившую удар из района Бреста, советское Главное Командование явно недооценивало».*

Відтак, від Західного фронту вимагалось оточити сувалкінське угруповання німців і 24 червня увійти в Сувалки. Також пропонувалось розгромити і люблінське угруповання німців. Але з'єднання ворога були не тільки у Сувалках і Любліні. В тил Західному фронту, який стримував удар з північного заходу, виходив танковий клин з району Бреста, що безперешкодно ринувся на Мінськ.

Тобто радянське командування увечері 22 червня 1941 р. наказало своїм військам розпочати похід у Європу, намагаючись реалізувати передвоєнний план під назвою *«Соображения по плану стратегического развертывания Вооруженных сил Советского Союза на случай войны с Германией и ее союзниками», не враховуючи реальної воєнної ситуації.*

Виконуючи цю директиву, Павлов спрямував свої ударні танкові дивізії просто у розкриті лещати обох німецьких танкових груп. Раніше згадуваний Гальдер з цього приводу у своєму щоденнику написав: *«…складається враження, що радянське верховне командування не бере жодної участі у керуванні своїми ударними танковими підрозділами…»*

Усе це призвело до того, що вже 24 червня німецькі частини розірвали комунікації Західного фронту і відразу ж вийшли у його тил. Коли 25 червня ситуація прояснилась, Західному фронту було дозволено відхід. Та було вже надто пізно. Війська фронту 28 червня попали у подвійне оточення (за даними радянського командування близько 30 дивізій). Кільце замкнулось біля Мінська, який німці зайняли вже 28 червня. До 8 липня залишки фронту були знищені.

Спроба реалізувати радянський передвоєнний план вторгнення у Європу в ході німецького наступу призвела до повної катастрофи. Уже 3 липня начальник генерального штабу сухопутних військ вермахту Гальдер писав: *«...у цілому можна сказати, що завдання розгрому головних сил російської сухопутної армії перед Західною Двіною і Дніпром виконано...»*

Звернемося до історичної літератури про ті події.

На першому місці за укомплектованістю бойовою технікою і досвідченим командним складом стояв 6-й механізований корпус. На його озброєнні нараховувалось більше 400 новітніх танків КВ та Т-34. Корпус не виконав жодного з поставленного перед ним завдання і був розгромлений менше ніж за один тиждень, його командир генерал-майор Хацкилевич загинув*: 22 червня було отримано пароль через делегата зв'язку по бойовій тривозі з розкриттям «червоного пакету». Через 10 хвилин частинам дивізії була оголошена бойова тривога і о четвертій годині 30 хвилин частини дивізії зібрались на збірному пункті по бойовій тривозі <...> о 22 год. 22 червня дивізія отримала наказ... знищити танкову дивізію, що прорвалась у район Белостока. Дивізія, виконуючи наказ, зіткнулась зі створеними на усіх дорогах заторами, із-за масового відступу тилів армії з Белостока.*

З 11 до 14 год. 23 червня дивізія весь час перебувала під ударами авіації. Вона втратила підбитими 63 танки, були розбиті усі тили її полків. Танкової дивізії німців у районі Бельська не було, тому дивізія не була задіяна.

24 та 25 червня дивізія, виконуючи наказ командира корпусу маршала Кулика, наносила удар по населеним пунктам Старе Дубно та Гродно, знищивши до двох батальйонів піхоти та два артилерійськи полки.

*Дивізія втратила 18 танків, що згоріли та загрузли у болотах. (*це перша і єдина згадка про участь 7-ї танкової дивізії у контрударі мехкорпусів Західного фронту*).*

Далі дивізії ставилось завдання рухатись через Гродно до переправ на Немані у Меркіне і нанести удар у фланг і тил 3-й танковій групі вермахту.

Але це було неможливо виконати. У ході маршу, дивізія була розбита з повітря... багато танків було втрачено через закінчення палива або просто кинута своїми екіпажами. Фактично 7-ма танкова дивізія, без потреби кружляючи по маршруту Белосток-Валпа-Сокулка-Волковиськ-Слонім втратила усю свою техніку.

*«...к исходу 25 июня был получен приказ командира корпуса на отход за р. Свислочь (*этот приказ, последний в своей жизни, Хацкилевич отдал, выполняя распоряжение командующего Западным фронтом Павлова на основании директивы Ставки), *т. е. на 100-150 км от границы, чтобы узаконить начавшееся беспорядочное бегство... по предварительным данным 4-я тд 6-го мехкорпуса на 26 июня отошла за р. Свислочь, в результате чего был открыт фланг 36-й кавалерийской дивизии <...> в 21 час 26 июня 36-я кавдивизия и 29-я мотострелковая дивизия (6-го мехкорпуса) беспорядочно начали отходить. Мною были приняты меры для восстановления положения, но это успеха не имело. Я отдал приказ прикрывать отходящие части и в районе м. Кринки сделал вторую попытку задержать отходящие части, где удалось задержать 128-ой мотострелковый полк <...> и в ночь на 27 июня переправился через р. Свислочь, что стало началом общего беспорядочного отступления <...> 29 июня в 11 часов остатками матчасти (3 машины,) отрядом пехоты и конницы подошел в леса восточнее Слонима, где вел бой 29 и 30 июня... 30 июня в 22 часа двинулся отрядом в леса и далее в Пинские болота по маршруту Гомель-Вязьма... Материальная часть вся оставлена на территории, занятой противником, от Белостока до Слонима...»*

Ті залишки радянських кадрових військ, що втратили броньований захист, стрімко відступали вглиб СРСР.

Це був кінець всьому.

Ядро танкових військ Гітлера на південному напрямі складала I танкова група генерала Евальда фон Клейста у кількості 799 танків.

Всього командувач групою армій «Південь» фельдмаршал Герд фон Рундштедт мав у своєму розпорядженні 1100 танків і штурмових гармат. Їм протистояли війська двох радянських округів — Київського Особливого (КОВО) і Одеського, що перетворилися з початком війни у Південно-Західний (командувач генерал-полковник М. П. Кирпонос) і Південний (командувач генерал І. В. Тюленєв). До складу КОВО входили вісім механізованих корпусів, що нараховували 5894 танки.

Одеський військовий округ мав у своєму розпорядженні два механізованих корпуси (2 та 18) у складі 809 танків.

Тут кількісна перевага у танках доповнювалася якістю, оскільки саме в Україні у районі Львівського виступу було зібрано найбільше «КВ» (наприкінці червня у Берлін почали поступати тривожні повідомлення про появу на німецько-радянському фронті танків з гарматою у 150 мм) і Т-34. Усього на Південно-Західному фронті було 636 КВ і 1225 Т-34.

Додатково, що стосується німецької і радянської військової техніки у цей період слід зазначити таке.

Німецькі танки:

PZ-1, озброєння: два кулемети, броня — протикульова.

PZ-2, озброєння: гармата 20 мм, один кулемет, броня — протикульова.

PZ-3, озброєння: гармата 35 мм, пізніша версія — 50 мм, три кулемети, броня протикульова, лише восени 1941 р. броня була доведена до протиснарядної.

PZ-4, озброєння: гармата 75 мм, два кулемети, броня — протиснарядна.

Радянські танки не враховуючи КВ і Т-34.

Т-26, гармата 45 мм.

БТ-7, гармата 45 мм.

Т-38 і Т-40 плаваючі танки, подібних яким у той час не мала жодна армія світу, у тому числі й німецька.

Т-28 (3 гарматні башти) і Т-35 (5 гарматних башт) були у порівнянні з невеликими артилерійськими батареями.

Щоправда, у німців були ще й штурмові гармати, однак пробивну здатність їх гармат можна порівнювати з гарматами середніх німецьких танків.

У свою чергу, на озброєнні Червоної армії у той період була незліченна кількість броньованих автомобілів озброєних гарматами.

Більш того, перекидались війська на Захід з інших військових округів СРСР. До кінця червня з'явились частини 16-ї та 19-ї армій другого стратегічного ешелону, що нараховували більш як 1000 танків. Радянські війська не встигли розгорнутись вздовж кордону до початку радянсько-німецької війни. Однак сильне танкове угруповання Південно-Західного фронту у перші дні війни мало найбільші шанси зупинити німецький наступ на Україну.

Відтак, група армій «Південь» під командуванням фельдмаршала Карла фон Рундштедта (близько 57 дивізій і 13 корпусів, у число яких входила одна танкова група під командуванням Фон Клейста) рушила на Україну. Їм протистояло 80 дивізій Київського і Одеського військових округів.

Німецько-радянський кордон, що простягався у межах Київського особливого військового округу (940 км), прикривався силами 5, 6, 26 і 12 армій.

У смузі 5 армії від Влодави до Кристинополя — 170 км, розміщувались на віддалі від 10 до 150 км від кордону 5 стрілецьких дивізій, 22 механізований корпус. На аеродромах перебували 2 авіаційні дивізії. Командував генерал-майор танкових військ Потапов М. І.

Південніше, на львівському напрямі ділянку кордону від Кристинополя до Радимо — 140 км, прикривала 6 армія. Армії були підпорядковані дві авіаційні дивізії. До її складу входили три стрілецькі та одна кавалерійська дивізія, 4-й мехкорпус. Командував генерал-лейтенант Музиченко І. М.

На перемишльському напрямку — 130 км, ділянку від Радимо до Творильної, у смузі 26-ї армії стояли три стрілецькі, перебувала авіаційна дивізія, 8 механізований корпус. Командував генерал-лейтенант Костенко Ф. Я.

На самому південному фланзі, від Чернівців до гирла Дністра, майже на 500 км розтягнулись війська 12-ї армії. Тут перебували 6 стрілецьких і дві авіаційні дивізії, 16-й механізований корпус. Командував генерал-майор Понєдєлін П. Г.

Таким чином, у першому ешелоні готувались до розгортання стрілецькі корпуси, а в другому — механізовані (по одному на кожну з чотирьох армій). Стрілецькі з'єднання повинні були зупинити агресора на лінії прикордонних укріплень, а у разі його прориву — знищити силами механізованих корпусів і авіацією.

Додатково до плану прикриття кордону ця директива також вимагала від командування округу терміново підготувати у 30-35 км від кордону тиловий оборонний рубіж, на який вивести 5 стрілецьких і 4 механізованих корпуса, які складали 2-й ешелон військ округу. Авіацію приписувалось тримати у готовності до передислокації на польові аеродроми. Тернопіль визначено як місце командного пункту, з якого командування округу повинно було керувати діями військ у разі агресії.

У другій половині травня надійшла директива, якою передбачалось прийняти і розмістити 4 стрілецькі і одну гірсько-стрілецьку дивізії.

У перших числах червня сформовано 19-ту армію, у яку увійшли 8 стрілецьких дивізій. Очолив її командувач військами Північно-Кавказького військового округу генерал-лейтенант Конєв І. С.

16-та армія генерал-лейтенанта Лукіна М. Ф. перекидалась із Забайкалля в період з 15 червня по 10 липня: *«...війна застала генерал-лейтенанта Лукіна у Вінниці. На той час повантажені в залізничні ешелони частини його 16-ї армії, що почали виступ із Забайкалля на захід ще до війни, підходили передовими силами до місць розквартирування в районах Бердичева, Вінниці, Проскурова, Старо-Костянтинова і Шепетівки. Останні ешелони ще перетинали Сибір... сили в 16-й армії були значні: тільки один її 5-й механізований корпус генерала І. Алексєєнка мав понад тисячу бойових машин, близько трьохсот танків налічувалося в окремій танковій бригаді, та й 32-й стрілецький корпус складався з трьох дивізій найвищої військової виучки...»*

У той же час, починаючи з травня, щодня прибувало близько двохсот ешелонів з німецькими військами до радянсько-німецького кордону.

Для мирного часу кордон був прикритий надійно. Крім цього, радянські сили нарощувались:

26 квітня 1941 р. надійшов наказ протягом місяця сформувати 5 рухомих артилерійських протитанкових бригад. На їх чолі були поставлені кращі артилеристи округу, у т. ч. генерал Москаленко К. С. і полковник Нєдєлін М. І.; терміново формувався 1-й повітряно-десантний корпус. До його складу мала увійти 211-та повітрянодесантна бригада, яка перекидалась з Далекого Сходу, 204-та повітрянодесантна бригада і особовий склад реорганізованих 4-х стрілецьких дивізій.

У травні, після призначення Й. Сталіна Головою Ради Народних Комісарів СРСР, війська отримали оперативну директиву Народного комісара оборони, яка визначила завдання військ округу на випадок нападу Німеччини на СРСР, суть якої полягала у тому, щоб виявити розгортання військ супротивника, їх угруповання сил, не допустити вторгнення військ, бути готовим надійною обороною прикрити мобілізацію.

З січня 1939 р. по червень 1941 р. сформувалось 125 нових дивізій (8 механізованих корпусів: 4-й і 8-й були найбільш підготовленими).

15 червня 1941 р. радянське командування отримано наказ про те, що 17 червня слід розпочати висунення 5-ти стрілецьких корпусів другого ешелону до кордону. Для цього все було готово.

На підготовку до форсованого маршу-маневру корпусам надавалось дві-три доби. Щоб німці не помітили наших переміщень, райони зосереджень корпусів були вибрані в декількох добових від кордону.

На початок війни війська другого ешелону перебували на відстані 250-300 км від кордону. Тому, у разі, якщо не вдасться втримати ворога на першому ешелоні, мобілізацію другого ешелону буде зірвано.

Тільки на території України розташовувались вісім механізованих корпусів, якими командували:

22-м — генерал-майор Кондрусєв С. М. (другий ешелон);
15-м — генерал Карпезо (перший ешелон);
19-м — генерал-майор Фекленко Н. Ф. (другий ешелон);
9-м — генерал Рокосовськи К. К. (другий ешелон);
4-м — генерал Власов (перший ешелон);
8-м — генерал-лейтенант Рябишев Д. І. (перший ешелон);
24-м — генерал Чистяков (другий ешелон);
16-й мехкорпус був розгорнутий проти Румунії, коли розпочалась війна його було перекинуто на лінію Ямпіль-Ланівці-Волочиськ.

Радянське командування вважало найбільш імовірним напрямом наступу німців Краківсько-Львівський напрямок, де проходила могутня залізнична магістраль, яка вела з глибини Польщі на Львів, була розвинута сітка шосейних доріг. Висунутий на захід район з містом Львів розглядався як вигідний плацдарм на випадок переходу до широких наступальних дій. Не випадково на цей напрямок були націлені два найкраще укомплектованих і найбоєздатніших корпуси — 4 і 8.

А ось іншому важливому оперативному напрямку — Люблінсько-луцькому (головному) не надавалось великого значення. Хоча тут територія Польщі, окупована німцями, глибоко вклинювалась на схід, нависаючи з півночі над Львовом. До цього виступу з заходу не було оптимальних підходів. Саме тут було зосереджено велике угруповання німців. Кордон прикривав 22-й мехкорпус, а недалеко (100-150 км) — 15-й (Броди, Білий Камінь, Кременець).

22 червня генерал-фельдмаршал фон Рундштедт розпочав наступ на лівому фланзі силами 17-ї і 6-ї армій, які були зосереджені на північ від Карпат. Далі на південь були розташовані 11-та армія і одна румунська, які залишались на місці, з метою ввести росіян в оману, а також, щоб не допустити їх можливу атаку на нафтові промисли в Румунії. Наступ на чорному морі планувався не раніше 1 липня.

На північному фланзі групи армій «Південь», 6-й армії Рейхенау вдалось далеко просунутись уже в перший день кампанії, не дивлячись на труднощі, з якими зіткнулась 62-га піхотна дивізія при наведенні мосту через р. Стир.

56-та піхотна дивізія генерал-майора фон Офена форсувала річку без проблем на гумових шлюпках. Оскільки позиції радянських військ були добре розвіданими, артилерія вела настільки точний вогонь, що атакуючі підрозділи не понесли майже ніяких втрат. Вже зранку сапери закінчили спорудження понтонного мосту в районі Холма, на ділянці 192-го піхотного полку. В перший же день полки 17-го корпусу просунулись на 15 км вглиб радянських прикордонних оборонних укріплень…

«…противник был захвачен нападением врасплох. Тактически он не был развернут для обороны. Его войска в приграничной зоне находились в своих обычных местах расположения. Охрана границы в целом была плохой. Стратегическая внезапность привела к тому, что вражеское сопротивление непосредственно на границе оказалось слабым и неупорядоченным, а потому нам повсюду удалось захватить мосты через водные преграды и прорвать пограничную полосу укреплений на всю глубину… Наступлением наших дивизий на всех участках противник был отброшен с боями в среднем на 10-15 км. Тем самым был открыт путь моторизованным соединениям…»
(із військового щоденника Ф. Гальдера — начальника Генерального штабу сухопутних військ ОКВ (Верховне командування вермахту), 1-й день війни).

«…В ночь на 22 июня танки перешли границу и двинулись по дорогам Литвы в направлении Двинска… Сижу, высунув голову в люк, и вижу — вдоль нашей колоссальнейшей длины колонны, проходящей прямо до дороге без единого выстрела на Восток, навстречу идут в строю с оружием красноармейцы. Проходят. Я не удержался и кричу: «Здорово, ребята!» Первая реакция на мои слова — вопрос: «Где в плен сдаваться?» Это шла колонна советских военнопленных. Сами шли, без немецкой охраны. Причем с оружием…» (спогади Г. Н. Чавчавадзе, командира розвід групи 56-го танкового корпусу вермахту).

Серед радянських солдатів панували антикомуністичні настрої і вони охоче здавались у полон, бо думали, що німці звільнили їх від більшовиків, тож скоро вони повернуться на свою землю, відібрану більшовиками, однак все було не так, про що свідчать подальші історичні події.

«…немецкие истребители с хватающим за душу воем и пулеметной дробью пролетают над головами. После каждого захода — стоны, крики. Бойцы разбегаются в хлеба, тянущиеся по обе стороны шоссе. Потом долго собираются. Стоят около раненых и убитых, рассматривают поврежденные машины. Не спешат в кузова… на дороге пробка, а тем временем снова появляются самолеты…» (картина вечора першого дня війни, дорога Дрогобич-Стрий, 100 км від кордону).

«…сегодняшняя дорога отличается от вчерашней… это уже дорога отступления… среди машин с ранеными — грузовики, везущие какое-то имущество… раненые не только на машинах. Они бредут вдоль шоссе опираясь на палки… попадаются бойцы, у которых не заметишь признаков ранения…» (картина наступного дня війни, та ж сама дорога).

«Командующему 10-ой Армией

Почему механизированный корпус не наступал, кто виноват, немедленно активизируйте действия и не паникуйте, а управляйте. Надо бить врага организованно, а не бежать без управления. Каждую дивизию вы знать должны, где она, когда. Что делаем и какие результаты. Почему вы не дали задачу на атаку механизированному корпусу? Найти где 49-я и 113-я стрелковые дивизии и вывести. Исправьте свои ошибки. Подвозите снаряды и горючее… запомните, если вы не будете действовать активно — Военный совет больше терпеть не будет (бойове розпорядження командуючого військами Західного фронту Павлова від 23 червня 1941 року).

«…Утром 23 июня нас обстреляла немецкая авиация. Танки у нас были новейшие, все до единого Т-34 и КВ. Мы прятались по лесам. В это время нашим батальоном еще командовал капитан Рассаднев, но с полудня 23 июня я его уже не видел, потому что несколько раз в этот день мы разбегались кто куда… Отступали лесами, болотами, по бездорожью, так как все хорошие дороги были у немцев. Мы оставили Волковыск, Слоним, Барановичи… Мне кажется, что панику создавали сами офицеры. На глазах у бойцов они срывали офицерские нашивки. Запрещали даже стрелять по самолетам. А ведь было столько войск, самолеты летали над головами… Так дошли почти до Смоленска, а там тоже оставили столько техники! Все бежали, а технику и вооружение (танки, пушки) бросали. Я не могу сообщить, где проходили бои, так как их почти не было. На нашем направлении мы только одну ночь прорывались через немецкий десант, это было под Слонимом или Столбцами…» (спогади С. А. Афанасьєва, 4 танкова дивізія, 6 мехкорпусу, Західний фронт).

«…Части 4-ой армии после налета противника отходили, оказывая сопротивление на рубежах обороны и к 18.00 24.06.41 г. отошли остатками корпусов в район Войтки, Мазурки, Синявка, где закрепляются для оказания дальнейшего сопротивления. Остатки частей 6-ой и 42-ой стрелковых дивизий 28-го стрелкового корпуса после ряда оборонительных боев к 18 часам отошли в район Русиновичи, Тальминовичи, где приводятся в порядок. Эти остатки не имеют боеспособности… От постоянной и жестокой бомбардировки пехота деморализована и упорства в обороне не проявляет. Отходящие беспорядочно подразделения, а иногда и части приходится останавливать и поворачивать на фронт командирам всех соединений,

*хотя эти меры, несмотря даже на применение оружия, должного эффекта не дали…» (*оперативне зведення №01 штабу 4-ої Армії Західного фронту від 24 червня 1941 року*).*

*«…Командир из 5-ой танковой дивизии Северо-Западного фронта доложил командующему войсками 13-ой армии, что Вильнюс 17.00 23.06.41 г. занят немцами, которые продолжают наступление. 5-я танковая дивизия понесла большие потери. Часть тыла танковой дивизии — в Молодечно. Со слов командира 9-ой дивизии войск НКВС в 19 часов 30 минут Вильнюс не занят, в 20 км от него шел бой. Вся дорога от Вильнюс до Молодечно забита отходящими подразделениями пехоты, артиллерии, танков…» (*оперативне зведення №04 штабу Західного фронту станом на 10.00 год. 24 червня 1941 року*).*

*«…Авиация противника к исходу 23.06.41 г. совместно с танковыми частями атаковала наши части на рубеже р. Ясельда, разрозненные части 28-го стрелкового корпуса и 14 механизированного корпусов, не успевшие привести себя в порядок, не выдержали этой атаки, поддержанной большим количеством авиации, и начали отход, который превратился в неорганизованное сплошное отступление…» (*бойове донесення №07 штабу 4-ї Армії станом на 19.50 год. 24 червня 1941 року*).*

*«…Везде шли, ехали, бежали люди, спасаясь от немцев. Вместо армии шла толпа. Где-то недалеко от Барановичей и рядом со Слонимом дороги от Бреста и Белостока сходились клином в большом лесу. Там было несколько сот машин, если не тысячи. Здесь впервые я увидел попытку какого-то полковника остановить бессмысленное бегство. Он стоял в кузове машины, кричал, что это позор, что мы должны организовать оборону. Только единицы подходили к машине, где стоял полковник, и слушали его. Основная масса народа стала отходить и высматривать, куда бы уйти. Большинство военных было уже без оружия… Под вечер 24 июня уже встречались солдаты, переодетые в гражданскую одежду и без оружия …» (*спогади Ф. Я. Черон*).*

«…На командный пункт корпуса днем был доставлен генерал без оружия, в растерзанном кителе, измученный и выбившейся из сил, который рассказал, что, следуя указанию штаба фронта, увидел западнее Ровно стремглав мчавшиеся на восток одну за другой автомашины с нашими бойцами. Генерал решил подавить панику и задержать одну из машин. В конце концов ему это удалось. В машине оказалось 20 человек… генерала втащили в кузов и хором начали допрашивать. Затем объявили переодетым диверсантом, отобрали документы, оружие и тут же вынесли смертный приговор. Изловчившись, генерал выпрыгнул на ходу и скатился с дороги в густую рожь… Случаи обстрела лиц, пытавшихся задержать паникеров, имели место и на других участках. Бегущие с фронта поступали так, видимо, из боязни, чтобы их не вернули обратно…

*24 июня в районе Клевани (150 км от границы) мы собрали много горе-воинов, среди которых оказалось немало и офицеров. Большинство этих людей не имели оружия. К нашему стыду, все они, в том числе и офицеры, спороли знаки различия…» (*К. К. Рокосовський, «Солдатский долг»*).*

«…Вечером 26 июня Военный совет 5-й Армии заслушал доклад начальника оргмоботдела полковника Щербакова… о ходе отмобилизования войск и тыловых органов 5-й Армии. Было установлено, что отмобилизование войск и тылов армии, которое по плану должно быть завершено в 24.00 25 июня, т. е. на третий день мобилизации (объявленной с 00 часов 23 июня), фактически было сорвано.

Психологическое воздействие внезапного нападения противника на настроения местного населения, быстрая передвижка линии фронта к востоку и подрывная деятельность вражеской агентуры на нашей территории привели к тому, что основная масса рядового состава запаса — уроженцев западных областей Украины — либо не успела явиться в части, либо уклонилась от явки по мобилизации <…> Немногочисленный автотранспорт местных предприятий в войска не поступил, так как был использован для эвакуации на восток семей советских служащих и рабочих. Командный и технический состав запаса, мехтранспорт и водительский

состав, приписанный из восточных областей Украины, также не прибыли в армию…» (А. В. Владімірський, у той час — начальник оперативного відділу штабу 5-ої Армії «На Киевском направлении»).

«…26 июня утром 8-я тд (танковая дивизия) подошла к Двинску (Даугавпилс). В 8 часов утра, будучи в ее штабе, я получил донесение о том, что оба больших моста через Двину в наших руках. Бой шел за город, расположенный на том берегу. Большой мост, абсолютно не поврежденный, попал в наши руки… мы это сделали за 4 дня и 5 часов, считая с момента начала наступления… мы преодолели сопротивление противника, проделав 300 км в непрерывном рейде…» (Манштейн, «Утерянные победы»).

«…Положение фронта.

8-я армия, понесшая 40% и более потерь, отходит на северный берег Западной Двины.

2-я танковая дивизия, видимо, погибла. Положение 5-й танковой дивизии и 84-й моторизованной дивизии не знаю.

11-я Армия как соединение не существует.

Положение 5, 33, 188, 128, 23 и 126-ой стрелковых дивизий не знаю.

41-й стрелковый корпус — состояния не знаю.

Связи для твердого управления не имею. Военный совет фронта отдает себе полный отчет в значении рубежа Зап. Двина…» (Донесення командуючого військами Північно-Західного фронту від 28 червня 1941 року).

«…огромная масса машин занята эвакуацией семей начсостава, которых к тому же сопровождают красноармейцы, раненых с поля боя не эвакуируют… слабоуправляемые части, напуганные атаками с низких бреющих полетов авиации противника, отходят в беспорядке… командиры корпусов проявляют неустойчивость, преждевременно отводят части… вдоль Пинскогот шоссе скопилось много различных подразделений и отдельных бойцов, которые оторвались от своих частей и отходят на восток…» (23 червня, телеграма командуванню Західного фронту).

«…в частях фронта было много случаев панического бегства с поля боя отдельных военнослужащих, групп, подразделений… только в одном 6-м стрелковом корпусе за первые 10 дней войны задержано дезертиров и возвращено на фронт 5000 человек…» (повідомлення начальника Управління політпропаганди Південно-Західного фронту Михайлова, 17 липня 1941 року).

«…Мимо сплошным потоком двигались автомашины, трактора, повозки, переполненные народом. Мы пытались останавливать военных, ехавших и шедших вместе с беженцами. Но никто ничего не желал слушать. Иногда в ответ на наши требования раздавались выстрелы. Все уже утверждали, что занят Слоним, что впереди высадились немецкие десанты, танки смяли заслоны, что обороняться здесь не имеет никакого смысла. 28 июня, как только взошло солнце, вражеская авиация начала повальную обработку берегов Росси и района Волковыска. По существу, в этот день окончательно перестали существовать как воинские формирования соединения и части 10-ой Армии. Все перемешалось и валом катилось на восток… Когда наша небольшая группа во второй половине дня 30 июня вышла к старой границе, здесь царил такой же хаос, как и на берегах Росси. Все перелески были забиты машинами, повозками, госпиталями, беженцами, разрозненными подразделениями и группами наших войск…» (спогади Гречаніченко, у той час — начальник штабу 94-го кавполку 6-ї кавалерійської дивізії, Західний фронт).

«…Вы преступно оставили войска на произвол судьбы и укрываете свою шкуру. Для такой ответственной операции, как отход целой армии, нужно было составить план, отводить войска от рубежа к рубежу и крепко управлять отходом каждого соединения. Требую немедленно это сделать. Оперативной группе штаба вернуться в Митаву и руководить отходом. Левофланговую 11-ю стрелковую дивизию направьте немедленно на Екаблис…» (директива командуючого військами Північно-Західного фронту від 28 червня 1941 року).

«…В результате дневного боя с танковыми частями противника сводный отряд генерала Поветкина отошел на рубеж р. Ола, понеся огромные потери в период авиационной, минометно-артиллерийской подготовки. 21-й дорожно-эксплуатационный полк в количестве 100 человек, понеся потери, разбежался по селам. Отряд потерял из 6 — 6 танков, из 18 — 11 орудий… Батальоны курсантов держались стойко, понесли большие потери, связь с ними утеряна. Высланные на фронт сводные батальоны на автомашинах с началом минометной и авиационной подготовки удержать невозможно… Уверенности в стойкости отряда нет, дерется лишь одна артиллерия, и только она сдерживает наступление танков…» (бойове донесення командуючого військами 4-ої Армії від 30 червня 1941 року).

«…Впечатление запущенности является преимущественным в этой стране. Оно еще больше укрепляется тем, что сожжено необычно много домов… Отношение населения колеблется от удивительного безразличия до обычно боязливого любопытства и доверчивости… каких-либо грабежей домов не замечено… На территории, прежде принадлежавшей Польше, солдат восторженно встречали как освободителей. Но и на прежней русской территории бывает, что бросают цветы и дружески встречают… Каких-либо актов саботажа населения в полосе корпуса не замечено… Напротив, в тех случаях, когда запуганное население вообще осмеливается говорить, высказывается много недовольства колхозным строем и всем большевистским хозяйничаньем В целом командование корпуса расценивает опасность партизанской войны при участии населения как небольшую. Люди в пройденных нами районах по своему образу жизни и высказываниям не производят впечатление тех, кто вообще может фанатически придерживаться какой-либо идеи…» (доповідь командира 9-го армійського корпусу вермахту групи армії «Центр» генерала Гайера, 30 червня 1941 року).

«…В отдельных районах партийные и советские организации проявляют исключительную растерянность и панику. Отдельные руководители районов уехали вместе со своими семьями задолго до эвакуации районов. Руководящие работники Гродненского, Новоград-Волынского, Коростенского, Тарнопольского районов в панике бежали задолго до отхода наших частей, причем вместо того, чтобы вывезти государственные материальные ценности, вывозили имеющимся в их распоряжении транспортом личные вещи…» (із доповіді начальника Управління політпропаганди Південно-Західного фронту Михайлова від 6 липня 1941 року).

«…5 июля 1941 года, 14-й день войны.

Обстановка: На всех участках фронта отмечается продвижение в соответствии с планами… На фронте группы армий «Центр» правое крыло танковой группы Гудериана удержало плацдарм на Днепре в районе Рогачева (450 км до границы). Главные силы танковой группы Гудериана медленно продвигаются, ведя упорные бои между Березиной и Днепром. Танковая группа Готта кроме Дриссы форсировала также и Западную Двину выше Полоцка в районе Улла (425 км) и закрепилась на северном берегу реки… На фронте группы армий «Север» танковая группа Гоппнера успешно продвигается и приближается своим левым флангом к Острову (470 км)…

7 июля, 16-ый день войны.

…На фронте группы армий «Юг» наши войска прорвали центральный участок оборонительной полосы противника. 11-я танковая дивизия прорвалась восточнее Полонного (260 км) и теперь прокладывает себе путь на Бердичев среди колонн отступающих русских войск. 16-я танковая дивизия находится в Староконстантинове (250 км). 9-я танковая дивизия в настоящее время участвует в большом танковом сражении в районе Проскурова (280 км)…»

(Ф. Гальдер, начальник Генерального штабу вермахту).

«…Тяжелораненые или раненные в ноги, которые не могли идти и даже ползти, в лучшем случае оставались в деревнях или просто бросались на поле боя, в лесах, и погибали медленной смертью от голода и потери крови. Все это происходило на

глазах у людей и являлось одной из причин того, что многие красноармейцы и командиры стремились уклониться от боя, ибо в ранении видели неизбежность гибели...»

(17 листопада 1941 р., дивізійний комісар Лєстєв, начальник Політуправління Західного фронту).

Однак на південному фланзі групи армій, де кордоном слугувала р. Сян, дивізії 17-ї армії генерала фон Штюльпнагеля *(був палким прихильником створення незалежної української держави, в знак протесту щодо політики А. Гітлера стосовно українців восени 1941 р. подав у відставку, яка була прийнята, приймав участь у змові проти Гітлера 20.07.1944 р., заподіяв собі смерть у зв'язку з провалом операції)* зіткнулись з деякими труднощами. Берег Сану на північ від Перемишля був голим і відкритим, не було жодного природного укриття, де б міг заховатися цілий полк. Тому штурмові батальйони 275-ї піхотної дивізії не змогли зайняти вихідні позиції з району свого зосередження до самої ночі з 21 на 22 червня. Залізничний міст вдалося захопити відразу ж, однак надалі система оповіщення росіян діяла з небаченою швидкістю і точністю.

Несподівано німцям вдалось застати тільки самі передові застави.

457-му піхотному полку прийшлося цілий день вести жорстокий бій з курсантами школи червоних старшин в м. Високому, всього у півтора кілометрах від річки 250 курсантів воювали вміло, стійко і мистецьки. Тільки у другій половині дня 23 червня їх опір було подолано вогнем артилерії. У 466-го піхотного полку справи пішли ще гірше. Не встигли його батальйони форсувати річку, як попали під удар радянської 199-ї дивізії резерву: в хід пішли ручні гранати, пістолети, самозарядні карабіни, багнети. Кровопролитна рукопашна битва закінчилась лише тоді, коли наступила ніч. Радянські бійці відступили. Німці втратили цілий полк.

Рундштедту і командуючому 1-ю танковою групою генерал-полковнику фон Клейсту було найважче (*Евальд фон Клейст, 1881-1954 рр., генерал-фельд-маршал. Першим у вермахті очолив об'єднання, яке отримало назву танкова група. У квітні 1940 р. його танки прорвали під Седаном лінію Мажино і ударом по Ла-Маншу оточили великі сили союзників під Дюнкерком. У 1945 р. ареш-тований американцями і переданий СРСР. За вироком Воєнної колегії Верхов-ного Суду СРСР його покарано на 25 років позбавлення волі. Помер у полоні).*

Південний радянський фронт, війська якого прикривали Україну, був найбільш сильним, а оборона більш грамотно продуманою. Генерал-полковник Кирпонос (*Михайло Петрович Кирпонос, 1892-1941 рр., генерал-полковник. Відзначився під час радянсько-фінської війни, отримавши звання Героя Радянського Союзу. Командував корпусом, згодом Ленінградським округом. На початку 1941 р. призначено командуючим військами Київського особливого військового округу. Людина діяльна і енергійна. Але його недосвідченість і швидкий зліт впливали на його взаємовідносини з керівництвом)*, який командував радянським Південно-Західним фронтом, розмістив чотири своїх армії в два ешелони на велику глибину від кордону. Були замасковані цілі ряди дотів, батареї важкої артилерії і хитро влаштовані протитанкові загородження заставили атакуючих німців дорого заплатити за спробу прориву.

Тому дивізіям 17-ї польової армії під командуванням генерала піхоти фон Штюльпнагеля прийшлось прокладати собі дорогу до Львова і Перемишля через ряди дотів. Розгорнувши свої дивізії на фронті від Томашува до Перемишля, він наносив головний удар через Рава-Руську на Львів і далі у загальному напрямі на Тарнопіль. Окремими ударами він заблокував радянські сили, які обороняли Перемишль і рубежі південніше цього міста.

Коли танковій групі Клейста вдалося прорватись південніше Львова і його танки вже були готові рушити у блискавичний наступ, Кирпонос швидко блокував їх рух, не дозволивши німцям оточити радянські частини.

Кинувши вперед бій важкі танки КВ-1 і КВ-2, він наніс сильний удар по наступаючим німецьким військам. Проти них німецькі Т-III з їх 37 мм та 50 мм гарматами були безсилими, і німці мусили відступити. Щоб зупинити наступ радянських військ німці кинули зенітну артилерію.

Самим серйозним супротивником для німців став радянський Т-34, що мав велику швидкість і маневреність, озброєний 76 мм гарматою, мав велику башту, широкі траки гусениць і броню, що мала нахил. Саме недалеко від р. Стир стрілецька бригада 16-ї танкової дивізії вперше зіткнулась з ним.

«Винищувально-протитанкова частина 16-ї танкової дивізії швидко висунулась на свої позиції 37 мм протитанкові гармати. Звучить команда: *«По танку супротивника! Дальність 100 метрів. Вогонь!».* Попадання, ще одне попадання: 21-й, 22-й, 23-й снаряд ударив в броню радянського танка і відскочив від неї. Командир артилеристів побілів від перенапруження, радянський танк продовжив рух і згодом зім'яв гармату.»

По напрямах 12-ї і 26-ї армій (кордон з Угорщиною) бойові дії 22 червня не розпочались. Водночас по периметру 26-ї армії німці атакували всі прикордонні застави та війська прикриття.

Згодом проти 5, 6 і 26 армій Південно-Західного фронту на ділянці Володимир-Волинський-Перемишль німці розгорнули 37 дивізій (25 піхотних, 5 танкових, 4 моторизованих, 3 охоронних). Їх наступ підтримував 4-й повітряний флот у складі 1300 літаків.

Тільки проти 5-ї армії у перший день наступу групи армій «Південь» фельдмаршал Рундштедт ввів у бій 10 піхотних і 4 танкових дивізії, і в розвиток успіху він тримав тут 2 піхотні, 4 моторизованих і 1 танкову дивізію. Більше 20 дивізій 6-ї польової армії генерала Рейхенау і 1-ї танкової групи Е. Клейста діяли проти 5-ти радянських дивізій, що перебували біля кордону.

Головні удари німці наносили у смузі 5-ї та 6-ї армій із районів Устилуга і Сокаля у напрямі на м. Луцьк та Дубно.

З 24 червня до кінця місяця під Дубно розгорілась короткочасна, але грандіозна за своїми масштабами танкова битва, що не поступалася боям на Курській дузі. У цій битві брало участь більше 2 тисяч радянських танків і близько 500 німецьких.

Радянські танкісти не мали часу на розгортання у бойові порядки, тож командуванням вони частинами кидались у бої на розгорнуті позиції німецьких артилеристів.

З цього приводу генерал Ф. Мелентін згадував: *«У русі російських танків на наші позиції відчувалось відсутність усякого плану. Російські танки заважали один одному, наштовхувались на наші протитанкові гармати. Були випадки, коли одна наша протитанкова гармата виводила з ладу до тридцяти танків за годину...»*

Член Військової ради Південно-Західного фронту комісар Вашугін кричав: *«...ніяких перегрупувань, вашій дивізії наказано наступати, а вона ще навіть не вийшла на вихідні позиції, це саботаж...»*

Генерал Жуков вводив дивізії у бої частинами, що призвело до їх повного розгрому. З часом це побоїще ряд радянських, в тому числі і військових, істориків назвуть «блискучим командуванням генерала Жукова».

За шість днів, втративши лише у боях більше двох тисяч танків, Жуков поспіхом відлетів у Москву.

Наприкінці червня після розгрому радянських військ біля кордону (у тижневій танковій битві в районі Луцьк-Рівне-Броди радянські війська втратили 4201 танк, головним чином від німецької авіації та через втечу екіпажу, у радянської сторони залишилось 737 танків), німці рушили на Київ.

Війська Південно-Західного фронту, втративши броньований захист, покотилися вслід на Західним фронтом на Схід. Це була прелюдія майбутньої катастрофи.

Генерал-майор Хубе, командир 16-ї танкової дивізії, описуючи те, як розвивався наступ на півдні, використав вираз «не швидко, але вірно». Однак це не вписувалось в рамки операції «Барбаросса» — війська Кирпоноса в Галичині і на Заході України не вдалося оточити і знищити.

Радянське керівництво охопила паніка — падіння Радянського Союзу здавалося неминучим.

Приголомшений Сталін наказав Берії, щоб той через свою агентуру в Болгарії та Туреччині прозондував можливість укладення миру з Гітлером.

Генеральний секретар державної безпеки СРСР Л. Берія розпочав підготовку секретної агентурної операції. Головна роль у цій операції відводилась послу Болгарії в СРСР І. Стамєнову, який підтримував тісні контакти з керівництвом Німеччини. Контакт має бути неофіційний, але з розрахунком на те, що Стамєнов передасть зміст цієї розмови в Берлін. На контакт пішов заступник начальника розвідки НКВС П. Судоплатов.

Зустріч проходила у Московському ресторані Арагві. Як згадував Судоплатов*: «Берія наказав мені поставити Стамєнову декілька запитань, а саме: на яких умовах Німеччина згідна припинити війну? Чи влаштує німців передача їм таких радянських земель: Прибалтика, Україна, Білорусія, Карелія? Якщо ні, то на які території Німеччина претендує додатково?».*

Реакції від Німеччини не було. Гітлер чудово розумів, що цим Сталін готує для нього новий капкан, оскільки Червона Армія була ще не розбита, а він, Сталін, хотів виграти час та зібратись із силами.

Сталін чекав добу, але 28 червня, коли впав Мінськ, він зрозумів, що часу вже немає. 29 червня він терміново збирає позачергове засідання Політбюро, що проходило у приміщенні наркомату оборони. Як пізніше згадував Мікоян: *«…коли вийшли з наркомату, Сталін зірвався «Ленін залишив нам великий спадок, а цей спадок просрали»*.

Сталін зрозумів, що починається нова війна, війна за виживання, а тому він 30 червня звернувся до свого народу: *«Брати! і Сестри!».* Так він ще ніколи не звертався.

За місяць боїв радянська армія втратила 12 тисяч танків, 4 тисячі літаків, 19 тисяч гармат і мінометів. На один знищений німецький літак у цей період припадало п'ять радянських, на одну знищену гармату — двадцять радянських, на один знищений танк — тридцять три радянських.

Втрати були не лише у боях.

В одній з найкращих, 8-й танковій дивізії нараховувалось 325 танків. З них: 85 — було підбито, 48 — відправлено у ремонт, 6 загрузло у болоті, 57 — втрачено в результаті дій авіації, 170 — покинуто своїми екіпажами… за 5 днів було втрачено 268 танків.

За цей же період окуповано радянську територію розміром 700000 км2 Це більше, ніж за місяць боїв з Польщею.

З метою посилення спротиву населення СРСР німцям 16 серпня 1941 р. було видано наказ Ставки Верховного Головного командування Червоної армії №270: *«…известно, что отдельные части нашей армии, попав в окружения врага, используют все возможности для того, чтобы нанести врагу поражение и вырваться из окружения… Следует отметить, что при всех указанных выше фактах, сдачи в плен врагу члены военных советов армий, командиры, политработники, особоотдельщики, находившиеся в окружении, проявили недопустимую растерянность, позорную трусость и не попытались даже помешать перетрусившим Качаловым, Понеделиным, Кирилловым и другим сдаться в плен врагу. Эти позорные факты сдачи в плен нашему заклятому врагу свидетельствуют о том, что в рядах Красной Армии имеются неустойчивые, малодушные, трусливые элементы. И эти трусливые элементы имеются не только среди красноармейцев, но и среди начальствующего состава… Можно ли считать командирами батальонов или полков таких командиров, которые прячутся в щелях во время боя, не видят поля боя, не наблюдают хода боя на поле…*

Приказываю:

1. командиров и политработников, во время боя срывающих с себя знаки различия и дезертирующих в тыл сдающихся в плен врагу, считать злостными дезертирами, семьи которых подлежат аресту…

2. Попавшим в окружение врага частям и подразделениям самоотверженно сражаться до последней возможности… пробиваться к своим по тылам вражеских войск, нанося поражение фашистским собакам…

3. Обязать командиров и комиссаров дивизий немедля смещать с постов командиров батальонов и полков, прячущихся в щелях во время боя и боящихся руководить ходом боя на поле сражения, снижать их по должности как самозванцев, переводить в рядовые, а при необходимости расстреливать их на месте, выдвигая на их место смелых и мужественных людей из младшего начсостава или из рядов отличившихся красноармейцев…»

Поспішний відступ Червоної Армії мав трагічні наслідки для тисяч політичних в'язнів у тюрмах Західної України. Не в змозі вчасно евакуювати їх, протягом тижня, з 22 по 29 червня 1941 р., НКВС провів масове знищення в'язнів без огляду на те, які звинувачення проти них висувалися.

В українських містах та містечках більшовики вдень і вночі, під гуркіт вантажівок, стогін і прокльони вмираючих, розстрілювали українців, закидували їх гранатами, виколювали очі, відрізали вуха, здирали шкіру з живих людей.

Масові вбивства відбулися у Львові, Самборі, Станіславі Жовкві, Калуші, Золочеві (Галичина), де загинуло близько 10 тисяч в'язнів, та Рівному і Луцьку (Волинь), де загинуло ще 5 тисяч. Переважно це були члени ОУН. За неповними даними в Західній Україні радянські каральні органи в той час репресували близько 50 тисяч осіб, 25 тисяч з яких було по-варварськи вбито.

Поховання цих жертв поспішно відбувалось у дворах тюрем служб НКВС, лісах, кар'єрах, й досі знаходять ці поховання (наприклад, у сумнозвісному Дем'яновому Лазі, що на Івано-Франківщині). Ось як згадує про ті часи член ОУН Ірина Сеник з Борислава, яка 34 роки провела у сталінських тюрмах: «До смерті не забуду, як після відступу радянських військ, нас, молодих, збирали на чистку тюрем. На власних руках я виносила жінок з вирізаними грудьми, юнаків з виколотими очима, старих з розпоротими животами, дрібних діточок з розтрощеними голівками…»

«…вагітним жінкам розпорювали животи, батька С. Бандери, священика, більшовики розіп'яли на тюремній стіні… людей неможливо впізнати… тільки те, що є руки і ноги, чи то жінка, чи то чоловік не впізнати, бо все повідрізуване…» — свідчить Ярослава Семківська, свідок тих подій у Тернополі. Усе це не було аматорством, а відбувалось на підставі чітких вказівок.

Керівникові НКВС у Києві було адресовано наказ наркома державної безпеки СРСР Меркулова з Москви № 2445/М:

«Начальнику УНКВС по Львовской области капитану милиции тов. Дятлову.

Предлагаю вам проработать вопрос о вывозе подавляющего числа арестованных числящихся за НКВС, НКГБ, судом и прокуратурой. Сообщите общее какое количество числящихся у вас арестованных с указанием сколько, за какими органами числятся и какое количество арестованных по вашему следует вывезти… арестованные будут вывезены в центральные и восточные районы СССР… составьте списки тех, которые вы считаете целесообразным расстрелять…

23 июня 1941 г. Москва».

«Совершенно секретно.

Начальнику УНКВС по Львовской области капитану милиции тов. Дятлову.

В соответствии с вашими указаниями, с целью быстрейшей разгрузки тюрем Львовской области от контрреволюционного уголовно-политического элемента совместно с областной прокуратурой были проверены дела заключенных, по которым было выявлено особо опасные лица подлежащие расстрелу, по которым было приступлено приведение приговора в исполнение в следующих тюрьмах города Львова. Тюрьма № 1 — расстреляно 924 заключенных, тюрьма № 2 — расстреляно 427 заключенных, тюрьма № 4 — расстреляно 413 заключенных. Итого, расстреляно 1808 заключенных. Отсутствуют данные по тюрьме № 3 в Золочеве, ввиду того, что туда был командирован оперуполномоченный тюремного

отделения тов. Арсеев, который в данное время заканчивает там работу. Связь с Золочевым отсутствует. Продолжаем работу по тюрьме № 1, для чего мобилизированы все необходимые силы, чтобы закончить сегодня эту работу.

Начальник тюремного отделения УНКВС Львовской области лейтенант государственной безопасности Лерман.

24 июня 1941 г. Львов».

Протягом 24-28 червня у Львові НКВС було розстріляно близько 4 тисяч осіб: українців, поляків, вірменів, представників інших національностей. Відступаюча Червона Армія залишала за собою дійсно червоний слід закатованих людей.

Але не тільки в західних областях проводились такі репресії. Сотні в'язнів загинули у тюрмах Києва, Харкова, Одеси, Кіровограда та інших міст. Масові розстріли відбулися у селах Валуйки на Харківщині, Биківня під Києвом та інших.

У Вінниці у парку культури і відпочинку німцями було виявлено більш як 25 тисяч жертв НКВС. Сліди звірств більшовиків знаходять і до сьогодні.

Серед загиблих було багато представників української інтелігенції, зокрема артисти М. Донець та І. Юхименко, поет В. Свідзінський, професори К. Студинський, П. Франко та інші.

Отже, не дивно, що організація масових депортацій та наростаючого терору радянського режиму проявилось у масових відмовах українців вступати до лав Червоної Армії та їх втечах з військкоматів.

Слід наголосити на такому: 28 жовтня 1941 р. у селі Барбиш під м. Куйбишев за особистою вказівкою наркома НКВС і члена ДКО Л. Берії № 2756/Б було розстріляно 20 осіб, а 1 листопада у м. Саратов — ще 5. Тобто, через 4 місяці після початку війни у самий важкий та критичний для країни час. Без суду і слідства були знищені досить відомі радянські воєначальники — два генерал-полковники і чотири генерал-лейтенанти. Інші з цього списку також були людьми відомими, що займали у різний час важливі посади: тринадцять генералів, в т. ч. п'ять заступників наркома оборони, три начальники Головного управління Військово-повітряних сил (по сьогоднішнім поняттям це командуючі військово-повітряними силами країни), один начальник протиповітряної оборони країни, два командуючих військовими округами, два — начштаба Військово-повітряних сил, два — заступники начальника ГУ НКО, два заступники начальника управління наркоматів та ін. У групі були також цивільні: перший секретар ЦК союзної республіки і о перший секретар обкому партії, заступники наркома та ін. З них були членами ЦК — троє та ще троє — кандидатами в члени ЦК, п'ятеро — депутатами Верховної Ради СРСР. Ось їх повний список у тому ж порядку, що й у розстрільному документі.

1. Штерн Григорій Михайлович, генерал-полковник, начальник Головного управління протиповітряної оборони Народного комісаріату оборони.

2. Локтіонов Олександр Дмитрович, генерал-полковник, з 1940 р. — командувач Прибалтійським військовим округом.

3. Смушкевич Яків Володимирович, генерал-лейтенант авіації, помічник начальника Генерального штабу у авіації.

4. Савченко Георгій Кузьмич, генерал-майор артилерії, заступник начальника Головного артилерійського управління.

5. Ричагов Павло Васильович — генерал-лейтенант авіації, заступник наркома оборони з авіації, начальник головного управління Військово-повітряних сил.

6. Сакриєр Іван Філімонович, дивізійний інженер, заступник начальника Головного управління авіаційного постачання.

7. Засосов Іван Іванович, полковник…

8. Володін Павло Семенович, генерал-майор авіації, начальник штабу Військово-повітряних сил.

9. Проскуров Іван Йосипович, генерал-лейтенант авіації, заступник начальника Головного управління військово-повітряних сил (у 1939-1940 рр. заступник наркома оборони, начальник Розвідувального управління Генерального штабу).

10. Склизков Степан Осипович, бригадний інженер, начальник Управління стрілецького озброєння ГАУ.

11. Арженухін Федір Костянтинович, генерал-лейтенант авіації, начальник Воєнної академії командного і штурманського складу Військово-повітряних сил.

12. Каюков Матвій Максимович, генерал-майор технічних військ.

13. Соборнов Михайло Миколайович, військовий інженер першого рангу, начальник дослідницького відділу Технічної ради Наркомату озброєння.

14. Таубін Яків Григорович, конструктор стрілецько-гарматного озброєння, начальник Особливого конструкторського бюро № 16 Наркомату озброєння.

Далі список продовжують цивільні особи.

15. Розов Давид Афонович, заступник наркома торгівлі СРСР.

16. Розова-Єгорова Зінаїда Петрівна.

17. Голощокін Філіп Ісаєвич, головний арбітр при РНК СРСР.

18.Булатов Дмитро Олександрович, перший секретар Омського обкому ВКП(б).

19. Несторенко Марія Петрівна.

20. Фібіх-Савченко Олександра Іванівна.

21. Вайнштейн Самуїл Герцович, заступник наркома рибної промисловості.

22. Бєланов Ілля Львович, директор Інституту косметики і гігієни Головпар-фюмера.

23. Сльозберт Ганна Яківна, начальник «Головхарчмасло» Наркомату харчової промисловості СРСР.

24. Дунаєвський Євген Вікторович, літературний працівник, перекладач з перської мови, поет.

25. Кедров Михайло Сергійович, член Президії Держплану СРСР, директор Військово-санітарного інституту.

Радянським керівництвом їх було звинувачено у зраді інтересів СРСР на користь Німеччини.

Ці особи постійно працювали з Німеччиною в 1939-1941 рр., деякі входили до складу спільних комісій і делегацій, інші їздили у Німеччину у відрядження, придбаваючи для СРСР літаки та іншу військову техніку, переймаючи німецький військовий і промисловий досвід, придбаваючи устаткування і нові технології. Їх страту можна пояснити тим, що керівництво СРСР боялось не стільки можливості зради СРСР, скільки можливості витоку інформації про те, які орієнтування, завдання і вказівки вони отримували безпосередньо від перших осіб держави, які посилали їх у закордонні відрядження (а вони практично майже усі побували у кабінеті Й. Сталіна) до «союзника», який не дивлячись на запевнення радянського вождя раптом напав на СРСР. Очевидно, саме це малось на увазі як «небезпека розкриття», щоб не допустити розголошення масштабів співробітництва СРСР і Німеччини у передвоєнний період, тобто до 22 червня 1941 р.

На Південно-Західному фронті найсильнішим був 4-й механізований корпус, яким командував генерал Власов (пізніше очолював Російську визвольну армію). До його складу входили дві танкові дивізії і одна моторизована.

Згідно з передвоєнними планами 4-й мехкорпус повинен був діяти у напрямку головного удару, наступаючи у складі «кінно-механізованої армії» із району Жовква-Яворів із завданням вийти в район Красник, Люблін і у взаємодії з 5-ою та 19-ою арміями та Військово-повітряною силою фронту знищити Люблінську групу ворога, одночасно захопивши частиною сил західний берег річки Вісла біля Пулави, Солець і Аннополь.

Практично таке ж завдання було поставлено перед військами Південно-Західного фронту знаменитою Директивою №3 (відправлена у штаби фронтів о 22 год. 15 хв. 22 червня 1941 року): «... Армиям Юго-Западного фронта, прочно удерживая госграницу с Венгрией, концентрическими ударами в общем направлении на Люблин силами 5-й и 6-й А, не менее пяти мехкорпусов и всей авиации фронта, окружить и уничтожить группировку противника, наступающую на фронте Владимир-Волынский, Крыстынополь, к исходу 24.06 овладеть районом Люблин...»

У порівнянні з передвоєнними планами Директива №3 була дуже обережним документом, оскільки передбачала нанесення тільки одного удару на Люблін, замість трьох (на Краків-Катовіце, Сандомир-Кельце, Люблін), передбачених травневими (1941 року) «Роздумами по плану стратегічного розгортання». Усі ці плани з початком німецького вторгнення проіснували не більше трьох годин.

Головний удар супротивник наносив на Володимир-Волинський і Радехів в центрі і на лівому фланзі 5-ї армії — на Радехів.

Завдання на 23 і 24 червня:

…військам Південно-Західного фронту: «Прочно удерживая государственную границу с Венгрией, концентрическими ударами в общем направлении на Люблин силами 5-й и 6-й армии, не менее пяти механизированных корпусов и всей авиации фронта окружить и уничтожить группировку противника, наступающую на фронте Владимир-Волынский, Крыстынополь, к исходу 24.06 овладеть районом Люблин…»

Наказ від 23.06: силами 22-го мехкорпусу і 135-ї стрілецької дивізії нанести контрудар з метою розгрому Володимир-Волинського танкового угруповання німців, 15-му мехкорпусу — негайно наступати на Радехів. Військам 6-ї армії наказувалося відкинути німців, які увірвались у Рава-Руський укріпрайон, а силами 4-го мехкорпусу підтримати наступ 15-го мехкорпусу. 8-й мехкорпус повинен бути негайно повернутий з району Львова до Бродів. В корпусу, які рухались до кордону з глибини країни, були надіслані радіограми, щоб максимально пришвидшити рух до кордону.

Однак 24.06 участь у контрударі змогли взяти 15 і 22 мехкорпуси, і не усіма силами (22-го корпусу лише одна дивізія). 8-й мехкорпус, пройшовши важкий шлях під дією авіації, усе ще перебував на марші з району Львова, 4-й мехкорпус було кинуто на відбиття наступу ворога на Львівському напрямку, 9-му і 19-му мехкорпусам потрібно було 2 доби для підходу до поля битви, а 31-й, 36-й, 37-й стрілецькі корпуси знаходились на відстані 130-150 км і підійдуть тільки через декілька днів. Таким чином, сил для контрудару було надзвичайно мало.

Було вирішено силами 22-го мехкорпусу разом із 135-ю стрілецькою дивізією при підтримці 10-ї протитанкової артилерійської бригади 24.06 нанести удар по північному угрупованню німців у напрямку на Володимир-Волинський (розгромити сили німців на луцькому напрямку), і з'єднатись з 87-ю стрілецькою дивізією, яка потрапила в оточення, а 15-му мехкорпусу (частиною сил — обороняючись біля Радехова і на підступах до Бродів, основними силами — наступати у напрямку Берестечко, щоб розгромити німців у районі Сокаля) одночасно вдарити з південного-сходу по південній танковій групі німців і з'єднатись з 24-ю стрілецькою дивізією, яка потрапила в оточення.

Це мало бути першим ешелоном. А пізніше, з підходом 4-го, 8-го 9-го і 19-го мехкорпусів сила радянського удару мала зрости утричі.

У ніч з 22 на 23 червня на командному пункті Південно-Західного фронту у Тарнополі були прийняті інші рішення. Радянські генерали добровільно віддали ініціативу німцям. Від глибокої наступальної операції було вирішено відмовитись на користь швидкого латання дірок, шляхом організації зустрічних танкових атак.

Концентричні удари по наступаючим у смузі Луцьк-Радехів двом танковим корпусах вермахту повинні були нанести 22-й і 15-й мехкорпуси а 4-й і 8-й механізовані корпуси, які перебували на самому вістрі «львівського виступу», повинні були відійти назад, на 100-150 км на схід від кордону, догнати німецький танковий клин, що проривався вглиб радянської території, і нанести йому удар у фланг і тил. Але для цього треба було точно знати, куди буде рухатись цей клин після прориву лінії прикордонних укріплень:

«…Враг, неожиданным ударом начавший войну, диктовал нам свою волю, ломал наши планы…» — сказав комісар 8-го мехкорпусу Попель про плани війни з Німеччиною, згідно з якими його корпус у перші години війни ринувся до переправ через прикордонну ріку.

Виконання рішення, прийнятого начальником Генерального штабу і командувачем військами фронту, було зірвано командуючим 6-ї армії Музиченко. Він проігнорував вимоги старших за званням і посаді військових начальників та не віддав «свій» 4-й мехкорпус. В кінцевому результаті сильний 4-й мехкорпус не став оволодівати м. Люблін «до закінчення 24 червня», ні доганяти і громити 1-у танкову групу вермахту. Багатокілометрові колони танків, автомобілів, тракторів 4-го

мехкорпусу метались у трикутнику Немирув-Мостицька-Львів в якості пожежної команди, за допомогою якої Музиченко сподівався зупинити рух німецької піхоти на Львів. У доповіді командира 32-ої танкової дивізії тих днів описано так: «…23.06.41 г. дивизия получила приказ во взаимодействии с 8-й танковой и 81-й мотострелковой дивизиями окружить и уничтожить противника в районе… Не пройдя 30 км она получила в 10 часов на марше вторую задачу — уничтожить танки противника в районе м. Мосты Велыке. Колонну дивизии пришлось поворачивать по одной дороге на 180 градусов. По прибытии в район м. Мосты Велыке дивизия танков противника не обнаружила.

В 17 часов был получен новый приказ командующего 6-ой армией на уничтожение авиационного десанта и 300 танков противника в районе Каменка Струмилова. Части дивизии и танковая группа стали выполнять новый приказ, но там танков противника не обнаружено, а в Каменка Струмилова были свои части… Танковые полки дивизии за сутки совершили марш в среднем до 100 км…

24.6.41 г. к часу ночи дивизия сосредоточилась в районе… В 11 часов был получен новый приказ к 15 часам 24.06 сосредоточиться в районе… с задачей во взаимодействии с 8-ой танковой и 81-й мотострелковой дивизиями уничтожить противника в районе Ольшина, Хотынец, Млыны. 32 мотострелковый полк по приказу командира 4-го механизированного корпуса отправлен во Львов в резерв армии (тобто Музиченко залишив 32-у танкову дивізію без мотопіхоти). Дивизия, совершая марш по улицам г. Львова, встретилась с встречным потоком боевых и транспортных машин 8-го механизированного корпуса (8 мк рухався на схід доганяти німецькі танки, а 32 тд в черговий раз поверталась на захід, до кордону). На улицах г. Львова шли уличные бои с диверсантами (в городе началось полномасштабное вооруженное восстание, и только отсутствие у засевших на чердаках бандеровцев противотанковых гранатометов — «фаустпатронов» (будет создан три года спустя) — спасло тогда две советские танковые дивизии от полного уничтожения). С большими трудностями, преодолевая уличные пробки машин, дивизия к 2.00 25.06.41 г. сосредоточилась в районе… 25.06.41 г. в 10 часов дивизия получила приказ командира 4-го мехкорпуса, по которому она должна была развить удар 6-го стрелкового корпуса в его наступлении. Но штаб 6-го стрелкового корпуса поставил танковой дивизии самостоятельную задачу — атаковать в направлении сильно укрепленного противотанкового района с наличием реки и болотистой местности, не поддержав действий дивизии ни пехотой, ни артиллерией…

26.06.41 г. в 4 часа дивизия получила приказ командира 4-го мехкорпуса выйти в район Грудек-Ягелонский, Судова вишня с задачей разгромить колонну в 300 танков противника, двигающуюся из Мосциска на Львов. К 18 часам дивизия сосредоточилась в ур. Замлынье, но танков противника в этом районе не оказалось. Дивизия совершила в течение суток 85-киллометровій марш. В 17 часов получен приказ сосредоточиться дивизии в районе Оброшина и быть готовой к действию на Любень Великий.

27.06.41 г. к 17 часам дивизия сосредоточилась в районе Констанца, Оброшин, имея задачи уничтожить противника в направлении Любень Великий. Дивизия совершила ночной 40-й марш… По данным штаба корпуса, в районе Любень Великий установлена группа противника, фактически же этой группировки не оказалось…»

Хоча геометричні розміри «трикутника метань» зовсім невеликі (приблизно 50-60 км на сторону), 32-а тд, судячи по доповіді її командира «за первые три дня 23-25.06 совершила в общей сложности 350-километровый марш, не имея нормального отдыха для экипажей и восстановления материальной части. Марши совершались как днем, так и ночью. Проведение маршей удовлетворительное, несмотря на недостаточно подготовленный водительский состав. За этот период дивизия боевых действий не проводила ввиду отсутствия противника в указанных районах».

В подальшому розпочався безупинний відхід. В Оперативному зведенні штабу 6-ї армії від 27 червня йдеться: «…4-ый мехкорпус, совершив ночной марш из района

Судовая Вишня, с 6 часов начал сосредоточение в район леса севернее Оброшин (отход на 40 км к пригородам Львова)… перед фронтом корпуса 26.06.41 г. действовали части противника численностью до батальона. В районе Мосциска противник не обнаружен. Корпус боя не принял».

Піхота, з батальйоном якої воював 26 червня 4-й мехкорпус, була не простою, а гірською (1-а і 4-а гірсько-стрілецькі дивізії). Далі командир 32-ї тд пише у своїй доповіді: «…броня наших танков 37-мм пушками немцев не пробивается… были случаи, когда танк КВ имел до 100 попаданий, но броня не была пробита…»

На західних підступах до Львова в історії 1-ї гірсько-стрілецької дивізії вермахту йдеться: «…ранним утром 25 июня русские танки один за другим появляются на опушке леса в районе населенного пункта Язув Старый… Наша 37-мм противотанковая пушка спокойно выжидает, когда танки подойдут на достаточное для стрельбы расстояние. Когда расстояние сокращается до 600 м, из орудия открывается огонь. Практически каждый выстрел приходится в цель. Отчетливо различимы огневые следы снарядов. Однако позже мы перестаем верить своим глазам: наши противотанковые снаряды просто отскакивают от танков. Не останавливаясь, танки неприятеля продолжают приближаться к нам, ведя огонь из всех орудий. Затем происходит нечто неожиданное: оправившись от испуга наши пехотинцы начинают атаковать, забрасывая машины ручными гранатами. Во 2-м взводе 13-ой роты 98-го полка находится наш чемпион мира по лыжам Бауэр, который, запрыгнув на один из Т-34, проталкивает гранату его в дуло. Один за другим танки противника выводятся из строя — бойцам надо отдать должное за невероятное мужество и решительность…» «…Передовая группа вышла на шоссе Грудек Ягелонский-Львов. В районе населенного пункта Кальтвассер группа встретила танки неприятеля. Снаряды 37 мм и 50 мм противотанковых орудий были не в состоянии пробить их броню. Мужественные артиллеристы продолжали вести огонь даже тогда, когда танки находились уже в 5 метрах от них. Танки переезжали орудия. Материальные потери были огромны…»

Колишній командир 41-го танкового корпусу вермахту генерал Рейнхард згадував: «…с трех сторон мы вели огонь по железным монстрам русских (мається на увазі танки КВ), но все было тщетно… После долгого боя нам пришлось отступить, чтобы избежать полного разгрома. Русские гиганты подходили все ближе и ближе. Один из них приблизился к нашему танку, безнадежно увязшему в болотистом пруду. Без всякого колебания черный монстр проехался по танку и вдавил его гусеницами в грязь. В этот момент прибыла 150-мм гаубица… Артиллеристы открыли по нему огонь прямой наводкой и добились попадания… Танк остановился... потом ожил и поехал на орудие. Еще минута, и блестящие металлом гусеницы танка словно игрушку впечатали гаубицу в землю…»

19 серпня 1941 р. екіпаж танка КВ №864 причаївся у засаді на дорозі від Луги до Гатчини. Там йшла колона із 40 німецьких танків. Коли цей бій закінчився, 22 з них у полі були оповиті димом, а КВ, отримавши 156 прямих попадань снарядів, залишився непошкодженим.

Мехкорпуси Червоної Армії мали просто роздушити танкову групу Клейста, однак цього не сталось.

23 червня відбувся бій біля м. Радехів з частинами 11-ї німецької танкової дивізії. Після цих боїв розпочався багатоденний марш на схід, причому з кожним днем темп відходу нарощувався: 29 червня 4-й мехкорпус залишив Львів; 3 липня корпус був уже в Збаражі (135 км на схід від Львова); ранок 9 липня застав корпус в районі містечка Іванопіль (180 км від Збаража). Насамкінець 12 липня залишки 4-го мехкорпусу пройшли по київських мостах через р. Дніпро і зупинились в районі Прилук (120 км на схід від Дніпра, 650 км від кордону).

На відміну від 32-ї танкової дивізії, 8-ма — була повністю укомплектованою (50 КВ та 140 Т-34). У перші дні війни ця дивізія як і 32 тд кидалась по фронту Яворів-

Немирів. Під час боїв 28 червня дивізія втратила 12 танків, ще 19 Т-34 були втрачені 24 червня в боях з піхотою супротивника в районі Немирова. Куди зникли ще 294 танки було невідомо.

6 серпня 1941 року у котлі під Уманню, де були розгромлені залишки 6-ї армії, її командувач Музиченко здався в полон. Так само вчинили: начальник оперативного відділу штабу армії Меандров; командир 27-го стрілецького корпусу (5 армія) генерал-майор Артеменко; командир 13 стрілецького корпусу (12 армія) генерал-майор Кирилов.

Другим по силі та укомплектованості новітньою технікою на Південно-Західному фронті був 8-ий мехкорпус генерала Рябишева, який 22 червня зранку піднявся по тривозі і почав рухатись через Самбір до прикордонної ріки Сан, діючи відповідно до передвоєнних планів.

Увечері 22 червня, в 22 год. 40 хв., надійшов новий наказ: до 12 год. 23 червня корпус має бути зосереджений в районі м. Куровичі (25 км південніше Львова). Із цього району 8-му мехкорпусу належало разом з 15-им та 4-им — нанести удар у фланг і тил німецького танкового клину, який пробив оборону 5-ої армії в смузі Луцьк-Радехів. У ніч на 23 червня багатокілометрові колони 8-го мехкорпусу почали рухатися на схід, описуючи великий гак довжиною 150 км по маршруту Самбір-Дрогобич-Стрий-Львів.

У середині дня 23 червня, коли головні сили танкових дивізій знаходились приблизно на рубежі м. Миколаєва (38 км південно-західніше Львова), а 7-ма моторизована дивізія уже увійшла в передмістя Львова, Музиченко наказав повернути 6-ий мехкорпус і до 19 год. 23 червня зібратись у лісі на південь від Яворова (туди ж він спрямував, порушивши наказ командування фронту, головні сили 4-го мехкорпусу). Стальна колона із сотень танків, вантажних автомобілів, тракторів, бронемашин вже другий раз за добу розвернулась на 180 градусів і знову пішла на захід, до кордону. Здійснивши нічний марш, 8-ий мехкорпус вийшов до Яворіва, у смугу оборони 6-ї армії. Там пізнім вечором 23 червня командиру корпусу вручили пакет з новим наказом: знову розвернути корпус і до кінця 24 червня вийти у район Броди на з'єднання з 15-м мехкорпусом.

Хоча відстань від Дрогобича до Бродів не перевищує 150 км по прямій, танкові дивізії пройшли (як вказує у своїй доповідній записці командир 8-го мехкорпусу від 18 липня 1941 року) не менше 500 км, залишивши на дорогах під час маршів до половини усієї техніки.

Відповідно до наказів командувача Південно-Західним фронтом №0015 від 24 червня і №0016 від 25 червня 8-ий мехкорпус має перейти у наступ о 9 год. ранку 26 червня, тобто практично з ходу, з маршу, без розвідки місцевості і супротивника. Командування фронту (після того, як 8-ий мехкорпус витратив 4 дні на непотрібні форсовані марші) тепер дуже поспішало: *«...в 14.00 26 июня танки дивизии выступили в атаку, имея впереди два танка КВ и два танка Т-34, с ходу развернулись и ураганным огнем расстроили систему ПТО и боевой порядок вражеской пехоты, которая в беспорядке начала отступать на запад. Преследуя пехоту противника, наши танки были встречены огнем танков противника из засад и с места, но вырвавшимися вперед КВ и Т-34 танки противника были атакованы, а вслед за ними — и танками Т-26... Танки противника, не выдержав огня и стремительной атаки, начали отход, задерживаясь на флангах, но быстро выбивались нашими танками... Танки КВ и Т-34, не имея в достаточном количестве бронебойных снарядов, вели огонь осколочными снарядами и своей массой давили и уничтожали танки противника и орудия ПТО <...> Противник, отходя к Дубно взорвал за собою мосты, лишив таким образом дивизию возможности прорваться в Дубно на плечах отходящей пехоты...»*

«...когда вечером 26 июня мы гнали фашистов к Дубно, это было уже не отступление, а самое настоящее бегство. Части немецкой 11-ой танковой дивизии перемешались, их охватила паника. Она сказалась и в том, что мы кроме сотен пленных захватили много танков и бронетранспортеров и около 100 мотоциклов,

брошенных экипажами в исправном состоянии… Пленные, как правило, спешили заявить, что не принадлежат к национал-социалистам, и очень охотно давали показания. Подобное психологическое состояние гитлеровских войск, подавленность и панику наблюдать снова мне довелось очень и очень не скоро — только после Сталинграда и Курской битвы…» (згадував командир розвідбату 43 тд В. Архіпов).

В той час, коли 43 тд (командир якої не мав інформації щодо дій 8-го і 15-го мехкорпусів) виходила до Дубно, стальна лавина танків 8-го мехкорпусу ринулась через заболочену місцевість до м. Берестечко: «…утром началось наступление. Но развивалось оно не так, как хотелось. 12-ая танковая дивизия не смогла с ходу прорвать оборону врага… Однако мотострелки 12-ой танковой дивизии при поддержке артиллерии все же преодолели заболоченную местность и форсировали реку Слоновку, захватили разрушенный мост и плацдарм на противоположном берегу… К 16 часам в ожесточенном бою было захвачено селение Лешнев <…> Соединения и части 48-го мехкорпуса противника, неся большие потери, под натиском частей 12-ой, 13-ой танковых дивизий отошли на правый берег реки Пляшевка и перешли к обороне… Таким образом, за 26 июня корпус продвинулся на 8-10 км в направлении Берестечко и к вечеру, встретив сильное сопротивление противника, был вынужден перейти к обороне…»

Паніка, хаос, безладний відступ, величезні втрати в техніці та особовому складі, полон — спостерігалось на усьому радянсько-німецькому фронті.

День 26 червня був першим, єдиним і останнім днем, коли 8-ий мехкорпус приймав участь у контрударі радянських військ як єдине ціле. О 2 год. 30 хв. ночі Рябишев отримав наказ командуючого Південно-Західного фронту: «…8-му механизированному корпусу отойти за линию Почаев- Подкамень-Золочев… выход начать немедленно…»

Як і у випадку з 6-им мехкорпусом Західного фронту, наступ, що розпочався, був зупинений наказами вищого командування. Як і у випадку на Західному фронті, наказ на відступ фактично став поштовхом до початку розпаду з'єднання.

Уже зранку 27 червня ситуація у 12 тд. Була такою: «…дивизия Мишанина ушла с передовой… по дороге несколько раз натыкались на мишанинских бойцов. Бредут как попало. Командиров не видно… разложение в дивизии дошло до того, что тяжело контуженного при бомбежке командира 12-й тд. Генерала Мишанина просто затащили в брошенный танк и оставили одного в Бродах…»

О 6-й год. ранку 27 червня у 8-й мехкорпус поступив новий (другий за останні 4 год.) наказ командуючого Південно-Західним фронтом №2121 від 27.06.41 р. На цей раз відхід було відмінено, і перед корпусом було поставлено завдання до кінця дня зосередитись в районі Дубно, Волковиї, м. Верба. Спроба виконати цей наказ призвела до того, що корпус було розірвано на дві частини. Група військ під командуванням комісара корпусу Попеля, до складу якої увійшла 34-тд, посилена 40 танками КВ та Т-34 зі складу 12-ї тд (всього 217 танків і до 9 тис. чол. особового складу), ринулась по шосе на Дубно. Інші з'єднання корпусу (12-тд, 7-а моторизована дивізія, інші частини корпусу під командуванням Рябишева зосередилась протягом дня 27 червня поблизу Бродів).

Група Попеля з боями дійшла до передмість Дубно, перерізавши таким чином основні комунікації, по яких йшло постачання 1-й танковій групі вермахту. Німецьке командування підтягнуло в район Броди-Дубно частину сил 16-ої танкової і 16-ої моторизованої дивізій, а також частини чотирьох піхотних дивізій (111, 44, 57, 75). Поява німецької піхоти за 120 км від кордону вже на п'ятий-шостий день війни говорить сама за себе. Для піхоти, що йде пішки 20 км в день — це темп форсованого маршу. Воювати піхоті при такому темпі просто ніколи.

Оточена в районі Дубно група Попеля була фактично покинута напризволяще. Дві стрілецькі дивізії (140-а і 146-а знаходились на відстані 10 км від Дубно), але не дивлячись на наказ комфронту №018 від 28 червня, ніякої підтримки групі Попеля не надали. Взаємодію з 19-м мехкорпусом, 9-м мехкорпусом, 22-м мехкорпусом, що вели бої в декількох десятках кілометрів від Дубно організовано не було. За чотири

дні (з 27 по 30 червня) група не отримала від командування ніякої допомоги, а також інформації щодо виходу з оточення. Пізнім вечором 30 червня тилові підрозділи під прикриттям групи в 60 танків пробили кільце оточення і через декілька днів по шосе Тернопіль-Проскурів з'єдналась з відступаючими на схід залишками 8-го мехкорпусу. Головні сили групи Попеля (які на той час скоротились до 80 танків і декількох батарей артилерії) вели важкий бій до кінця 1 липня. Ті, що залишились живими (приблизно 1000 осіб), приєднуючи до себе групи оточених із других частин, пройшли з боями 250 км по дузі Дубно-Славута-Коростень, у кінці липня 1941 року з'єднались з військами 5-ї армії в районі Білокоровичі.

Основні сили 8-го мехкорпусу, не дивлячись на наявність сильного танкового тарану (крім двох сотень легких танків в 12-й тд залишалось ще 46 КВ і 49 Т-34), пробити заслон 16-ї танкової, 57-ї і 75-ї піхотних німецьких дивізій не змогли. 28 червня велика група німецьких танків прорвалась на КП 12-ої танкової дивізії Мішаніна. З цього приводу Рябишев згадував: *«...Я наблюдал, как немецкие танки метались между нашими громадными КВ, ища спасения. Они пытались маневрировать, чтобы получить возможность стрелять в слабую боковую броню. Но и это не помогло: КВ и Т-34 сноровисто расстреливали из своих 76-мм пушек вражеские танки... Таким образом, 6 КВ и 4 Т-34 уничтожили все 40 немецких танков, а сами не понесли потерь...»*

Увечері 28 червня німецька піхота вийшла в тил 8-го мехкорпусу, відрізавши шлях відходу по шосе на Броди. Знову розпочалась паніка.

Попель у своїх мемуарах згадує: *«...Рябышев сел в «эмку» и помчался к Бродам. По пути он натыкался на бредущих толпами бойцов, горящие машины, лежавших в кюветах раненых. Рубеж, предназначенный для 12-й тд никто не занимал <...> Какие-то неприкаянные красноармейцы сказали, что мотопехота покатила на юг, вроде бы к Тернополю. Комкор повернул на южное шоссе и километрах в двадцати нагнал хвост растянувшейся колонны. Никто ничего не знал. Рябышев попытался остановить машины... Не засовывая пистолет в кобуру, Рябышев двигался вдоль колонны, останавливая роты, батальоны, приказывая занимать оборону фронтом на северо-запад ... В штабе фронта, куда вызвали комкора, царили нервозность и неуверенность. В суете и всеобщей спешке на ходу отдавались сбивчивые приказания, которые зачастую через 10 минут отменялись <...> Штаб фронта отходил в Проскуров... части 7-й мотострелковой дивизии прорывались из окружения в разных направлениях... потеряв большое количество танков, артиллерии и автотранспорта, к 24.00 28.06.41 г. дивизия вышла из окружения и сосредоточилась юго-восточнее Броды...»*

Бойові дії танкових дивізій 15-го мехкорпусу розпочались о 9 год. 50 хв. 22 червня, коли передовий загін 10 тд виступив до кордону по маршруту Золочів-Радехів. Увечері того ж дня о 22 год. загін зустрівся з ворогом силою до двох батальйонів піхоти з протитанковими гарматами. (це були передові частини 57-ї піхотної дивізії вермахту, які прорвали радянську оборону в районі Сокаль-Кристинопіль). В результаті бою було знищено 6 протитанкових гармат і взвод піхоти, наші втрати — два танки. До кінця 22 червня передовий загін зайняв Радехів.

Тим часом увечері 22 червня розпочали рух у напрямку Радехів-Лопатин головні сили 10-ї і 37-ї танкових дивізій. З метою знищення сокольської групи супротивника, не допустивши її відхід на західний берег річки Буг.

З початком руху танкові полки 10-ї тд загрузли в болотах, а частини 37-ї тд в 14.00 23 червня отримали завдання знищити танки німців в районі Адами. Але там німецьких танків не виявилось.

Допоки частини 10-ї і 37-ї танкових дивізій блукали по лісах і болотах, 11-та танкова дивізія вермахта зустрілась о 5 год. 15 хв. 23 червня на окраїнах Радехова з передовим загоном 10-ї танкової дивізії. У результаті бою було знищено 20 танків німців та 16 протитанкових гармат. Наші втрати — 20 БТ, 6 — Т-34. Нарешті о 3 год. дня до місця бою підійшли два полки 10-ї танкової дивізії. Атака на Радехів не була успішною, а тому місто залишилось в руках ворогів. Відчувши посилення тиску на південний фланг 1-ї танкової групи, німці пішли від Радехова на Берестечко і далі на

Дубно. У цей час частини 15-го мехкорпусу здійснювали рух по трикутнику Радехів-Броди-Буськ. Частини 10-ї та 37-ї тд, змінюючи одна одну, готовились до наступу то на Берестечко, то на Радехів, то через невірні вказівки проходили дарма по 10-15 мотогодин в день.

Поки дві танкові дивізії 15-го мехкорпусу блукали по заболоченому лісі, в смугу Радехів-Берестечко вийшли німецькі піхотні дивізії (262-а, 29а, 57-а, 75-а), які, користуючись слабкою організацією командування 15-го мехкорпусу, швидко будували оборонні рубежі по берегах дрібних рік Радоставки, Слонівки, Пляшевки. Контузія командира корпусу і неясність наказів командування Південно-Західного фронту від 26-27 червня (то відступати на Тарнопіль, то наступати на Берестечко) призвело до того, що в загальний наступ танкові дивізії 15-го мехкорпусу перейшли тільки зранку 28 червня (10-а тд за п'ять днів понесла численні втрати — з 318 танків до кінця 26 червня в строю залишилось 39).

Зранку 28 червня 15-й мехкорпус почав рухатись в напрямку Буськ-Лопатин-Берестечко. Танки німців до того часу пішли від Берестечка далеко на схід, до Ровно, Острога, і 15-й корпус міг зустрітись лише з окремими частинами 297-ї і 267-ї піхотних дивізій вермахту: *«...в течение дня части вели бой за овладение Лопатин <...> наступающие части 10-й тд были задержаны перед торфяными болотами, в районе которых единственная дорога оказалась совершенно непригодной для переправы танков... В процессе боя за Лопатин на рубеже р. Острувка наступающие части были окружены противником... Понеся значительные потери... мотострелковый полк 37 тд вынужден был приостановить наступление и перейти к обороне на западном берегу р. Стырь... Вследствие временной потери управления 73-й танковый полк 37-й тд с большим трудом удалось переправить на западный берег р. Стырь... Это дало возможность остаткам батальона противника, оборонявшего переправы у Станиславчик, отойти в лес... Попытка переправиться по мосту через р. Острувка была безуспешной, так как головные 2-3 танка, подошедшие к мосту, были моментально подбиты и загорелись. Несколько танков пыталось обойти мост справа и слева, но это оказалось невозможным... танки застряли в болоте и были подбиты артиллерийским огнем противника... Из такой обстановки было ясно, что продолжать атаки без артиллерии, пехоты и авиации было бы бессмысленно, в свою очередь, оставаться на достигнутом рубеже р. Острувка было также рискованным... С наступлением темноты командиром 15-го мехкорпуса был отдан приказ о выводе частей 10-й танковой дивизии на восток в район 37-й танковой дивизии, а в дальнейшем, в связи с... выходом из боя 37-й танковой дивизии, приказ на выход из боя и на возвращение в исходное положение...»*

37-ма тд втратила 75% особового складу. В район зосередження біля Пирятина (за Дніпром) вийшло 467 чоловік старшого командного складу, 423 молодших командирів, і 1533 рядових.

В Україні вермахт головний удар наносив на Володимир-Волинський та Радехів в центрі, на лівому фланзі 5-ї армії — на Радехів.

Танкове угруповання, яке прорвалась південніше Володимир-Волинського, стримували дивізіони 1-ї артилерійської протитанкової бригади, 135-ї стрілецької дивізії і 22-го мехкорпусу. Спочатку загальними зусиллями німців було зупинено.

Інше велике танкове угруповання, яке прорвалось до Радехова, зіткнулось на підоспілі сюди передові частини 15-го мехкорпусу (марш був надзвичайно важкий, без автотранспорту, в Бродах було залишено 212 моторизовану дивізію, яка рухалась у пішому порядку). Три радянські дивізії зустрілись із 5-ма німецькими, але німців вдалося потіснити: назустріч їм було кинуто 10-ту танкову дивізію генерала Огурцова С. Я., що складалась з 350 танків різних конструкцій. Бійці танкового і мотострілецького батальйонів, які складали передовий загін цієї дивізії, воювали з великою відвагою. Вони відбили усі атаки ворога, але 37-ма танкова дивізія, що вирушила з Кременця на допомогу не змогла підійти. Скориставшись цим, німці обійшли головні сили мехкорпусу та рушили у напрямку Берестечко, на Луцьк, де радянських військ не було. Згодом цей район став для радянських частин найбільш небезпечним.

А південніше, на сокальсько-дубенському напрямку, у важких зустрічних боях танули сили 15-го мехкорпусу, про контрудар вже мова не йшла, оскільки корпусу лише частиною танкових дивізій вдалося здійснити атаку — іншими силами увесь день прийшлось відбиватися від німецьких ударів.

З півночі атакувався Луцьк, а на півдні — Ковель.

9-й мехкорпус встиг на бої під Луцьк і зупинив ворога. Частини 9-го і 19-го мехкорпусів мали знищити німецьке угруповання в районі Дубно і Броди.

25.06 8-ий мехкорпус генерала Рябишева атакував німців 12-ю та 34-ю танковими дивізіями. Цей удар був ізоляційним, без підтримки. Згодом на його частини налетіла авіація.

9-й і 19-й мехкорпуси нанесли удар у напрямку Дубно.

На 26.06 стало зрозуміло, що німці наступають на луцько-рівненському напрямку і радехівсько-бродському. Їх підтримує 6-та польова армія і 4-й повітряний флот.

У цей день радянські війська ще стримували німців на підступах до Ковеля, Луцька, Дубно, Броди, але командування кидало у бій частини з ходу, без відповідної організації контрударів (командуванням Південно-Західного фронту було віддано наказ своїм військам щодо приведення у бойову готовність законсервованих Київського, Шепетівського, Ізяславського, Старокостянтинівського укріпрайонів).

27.06 11-та німецька танкова дивізія прорвались у Дубно і розгорнула наступ на Острог і Шепетівку. У цей же день було підготовлено новий рубіж оборони по лінії Старокостянтинів-Базалія-Вишневець, який займали 24-й мехкорпус та 199-та стрілецька дивізія.

9-й мехкорпус поніс значні втрати від авіації і відійшов у Рівне, а 19-й — продовжуючи бої з танками німців, відходив від Дубно на Рівне. 8-й корпус не було кому підтримати, і його було оточено. У цей час 15-й мехкорпус залишив Ковель.

Радянська оборона проходила по лінії Збитин-Кременець-Дунаїв. Під Кременець перекидався 24 мехкорпус.

26-та і 12-та армії все ще вели бої поблизу кордону, їм надійшов наказ, залишивши частини для прикриття, прориватись на схід.

По лінії Красилів-Базалія-Ланівці-Вишневець створювався протитанковий рубіж.

29.06 був відданий наказ про перехід до оборони, а 4-й, 8-й, 15-й мехкорпуси виведені у резерв.

Німці, захопивши Дубно, розпочали атаки на Рівне і Острог.

30.06. 9-й мехкорпус не маючи можливості створити цілісний фронт оборони, міцно закріпився на шосе Рівне-Острог (50 км.) і там тримали оборону.

19-й мехкорпус зупинив німців на р. Горинь на схід від Рівного, і утримували шосе Рівне-Новоград-Волинський. Острог уже кілька разів переходив з рук в руки.

6-та, 26-та, 12-та армії відступали, щоб закріпитись на рубежі Золочів-Борщів-Бібрка-Калуш-Надвірна.

У районі Кременця воював 15-й мехкорпус.

За Острогом радянських військ не було. Війська Південно-Західного фронту отримали наказ до 09.07 відійти на рубіж Коростенського, Шепетівського, Старокостянтинівського, Проскурівського укріпрайонів.

Проблема полягала в тому, що у армій не було резервів і запасних ешелонів, що загрожувало проривом оборони на окремих ділянках і перехопленням комунікації військ, що відходили. Тому слід було здійснити перегрупування військ, організувати рух «перекатами», і не допустити вихід німецьких військ до нового оборонного рубежу одночасно з військами, які відходили.

Відходили 6-та, 26-та й 12-та армії дуже повільно. Музиченко не зміг відбити удар німців вздовж шосе Броди-Тарнопіль, що обійшли правий фланг 6-ї армії. Тому слід було організовувати оборону на рубежі Тарнопіль-Збараж.

02.07 німці захопили Тарнопіль, розсунувши оборону 6-ї армії та загрожуючи тилам 26 і 12 армій. У цей день дивізії 49-го стрілецького корпусу вийшли на рубіж Ямпіль-Теофіполь, який вони мали утримувати будь-якою ціною, південніше

оборону зайняв 24-й мехкорпус по лінії шосе Тарнопіль-Проскурів, 36-й стрілецький корпус з великими втратами, прорвавши вороже кільце, відходив на рубіж Ляхівці-Ямпіль, із завданням підсилити правий фланг 49-го стрілецького корпусу.

03.07 прийнято рішення закріпитись на лінії Славута-Ямпіль-Чортків-Снятин. 24-й мехкорпус залишив Волочиськ, Ізяславський укріпрайон в півночі прорвали німці (частини 36-го корпусу, що мали його зайняти, попали в оточення).

05-06.07 проти 19-го мехкорпусу і 7-го стрілецького корпусу під Шепетівкою німці кинули у бій 14 танкових і моторизованих дивізій при підтримці авіації. Радянські війська не витримали, на ділянці Новоград-Волинський-Новий Миропіль фронт було прорвано.

Це призвело до руйнування оборонного рубіжу, був зірваний план радянського командування — відвести війська і закріпитись на лінії старих укріпрайонів. Німці пробили коридор, через який направили всі свої частини на схід.

Танкові і мотодивізії 48-го німецького моторизованого корпусу пішли на Бердичів. На їх шляху частин Червоної армії не було. 07.07 передові загони 11-ї танкової дивізії захопили Чуднів і Бердичів, нависла загроза над Білою Церквою.

Прорив німців на лінії старого кордону став завершенням прикордонної битви в смузі Південно-Західного фронту.

09.07 6-й армії надійшов наказ: ударом з півночі біля Любара нанести контрудар і закрити «діру», але у цей час німці були вже біля Житомира (13-та, 14-та танкові дивізії, 25-та моторизовані дивізії), спроби 5-ї та 6-ї армій зустрічними ударами з півночі і півдня закрити пролом не мали успіху.

300 німецьких танків пішли на Київ.

07.07 прорвано Новоград-Волинський укріпрайон, німці опинились за 20 км від Києва.

Лінія фронту розпочиналась через 50 км на захід від Коростеня, далі північніше Новоград-Волинського різко повертала на схід, досягала переднього краю Київського укріпрайону, що пролягала біля р. Ірпінь, далі-різкий злом на захід у бік Бердичева, від нього лінія оборони тягнулась вздовж залізниці Бердичів-Шепетівка до Любара і через міста Остропіль, Лютичів, Бар.

Назустріч німцям поспіхом висувались 5-та, 6-та і 26-та армії.

Передові частини 48-го моторизованого корпусу 1-ї танкової групи 7 липня захопили Бердичів, а з'єднання 3-го моторизованого корпусу 9 липня зайняли Житомир. 11 і 13 липня німецька танкова дивізія прорвалась до р. Ірпінь, по якому проходив передній край оборони укріпрайону. Спроби 5-ї і 6-ї армій зустрічними ударами ліквідувати прорив шириною 70 км, що утворився між ними, були невдалими. Німецьке командування прагнуло захопити Київ, заволодіти переправами на Дніпрі, а після цього просуватись вздовж правого берега ріки у тил головних сил Південно-Західного і Південного фронтів. Це дозволяло німцям рушити у Лівобережну Україну.

Безповоротні втрати німців в Україні (11-а та 16-а танкові дивізії) до початку вересня 1941 року склали відповідно 39 танків та 66 танків.

Завдання, поставлене перед вермахтом, по плану «Барбаросса»: основні сили російських сухопутних військ, що перебувають у Західній Росії, повинні бути знищені у сміливих операціях в результаті глибокого, швидкого руху танкових клинів, було виконане вже до середини липня 1941 року. Війська Прибалтійського і Західного військових округів (більше 70 дивізій) були розгромлені і відсунуті на 350-450 км на схід від кордону, пізніше це повторилось із 60-ма новими дивізіями, яких кинули на латання фронту.

Пройшло два тижні з початку війни. 8 липня Новоград-Волинський укріпрайон було прорвано, 3-й мотокорпус німців розвинув наступ на Житомир, а 48-й моторизований корпус вермахту того ж дня захопив Бердичів, зірвавши таким чином усі плани радянського командування на планомірний відхід розгромлених за лінію старого кордону.

За наказом Сталіна командування фронту з-під Тернополя відступило до Києва. Ситуацію тих тижнів описує М. Хрущов: *«Ми втратили артилерію і танки, у нас не*

було кулеметів. Основні наші сили — два механізованих корпуси — були розбиті, головним чином з повітря».

На початку серпня 1941 р. німці завдали потужного удару по з'єднаннях 26 армії у південному секторі Київського укріпрайону. 7 серпня підрозділи Червоної армії нанесли контрудар, потіснивши німецькі війська на південь.

У цих боях активну участь брала щойно створена 37 армія під командуванням генерала А. Власова, про що не писали радянські дослідники, замовчуючи цю важливу подію.

1 липня німці розпочали наступ на румуно-радянському кордоні, де дислокувалось 11-та армія генерал-полковника Риттера фон Шоберта, 198-а піхотна дивізія атакувала зі свого плацдарму. Через добу за нею пішли у наступ інші дивізії зі складу 30-го корпусу: 170 піхотна дивізія, а також румунські 13-та і 14-та дивізії. Два інші корпуси армії — 54-й і 11-й — форсували Прут лівіше і правіше 30-го корпусу.

Наступ 11-ї армії набирав обороти. Німці тримали курс на північний схід до Дністра. Але справи пішли по незапланованому сценарію. Шоберт не зміг загнати відступаючі радянські війська в приготований німцями капкан — відтіснені радянські війська відчайдушно оборонялись.

Таким чином, після десяти днів важких боїв танкові дивізії Рундштедта змогли просунутись на радянську територію лише на 100 км. Сили радянських військ організували сильну і рухому оборону. Генерал-полковник Кирпонос не дозволив прорвати фронт і відвів свої з'єднання, що зберігали здатність воювати до підготовленої оборонної лінії Сталіна по обидві сторони від Могильова.

Отже, на початковому періоді війни на півдні, тобто в Україні, німцям не вдалося здійснити запланований широкомасштабний прорив. Графік наступу групи армій «Південь» було зірвано.

Історична довідка.

22 червня після прориву на стику радянських 5-ї армії генерал-майора М. І. Потапова і 6-ї армії генерал-лейтенанта І. Н. Музиченко, І танкова група фон Клейста стрімко рушила у напрямку на Радехів і Берестечко, вийшовши 24 червня на р. Стир. Оборону на річці зайняла 131 мотострілецька дивізія 9-го мехкорпусу К. Рокосовського, що встигла підійти.

На Радехів рушив 15-й мехкорпус генерал-майора І. Карпезо. Під час зіткнень з німецькою 11-ю танковою дивізією, яку підтримала німецька авіації, та від технічних несправностей значну частину танків було втрачено відразу.

Радянський 15-ий мехкорпус, вимотаний форсованими маршами і частково знищений німцями, не зумів взяти Радехів і зупинити ворогів. Те ж саме стосується 22-го мехкорпусу генерал-майора С. Кондрусєва. Із 163 танків 19-ї дивізії цього корпусу 118 було втрачено на марші.

Силами 4-го (комкор — генерал-майор А. Власов), 15-го, 8-го мехкорпусів з півночі, 9-го, 19-го, 22-го мехкорпусів — з півдня і 3-х стрілецьких корпусів 31-го, 36-го, 37-го штаб Південно-Західного фронту приймає рішення нанести сильний контрудар по німецькому угрупованню.

Метою цього контрудару мехкорпусів Південно-Західного фронту в районі Луцьк -Броди-Дубно-Рівне був розгром І танкової групи Клейста і частин 6-ї армії фельдмаршала В. Рейхенау. В багатьох місцях радянські мехкорпуси вступили у зустрічні танкові бої з 9-ю, 11-ю, 14-ю, 16-ю німецькими танковими дивізіями (до 3-4 тис танків з обох сторін).

24 червня 19-та танкова дивізія і 215-та мотострілецька дивізії 22-го мехкорпусу перейшли у наступ на північ від шосе Володимир-Волинський-Луцьк з рубежу Войниця-Богуслав. Атака не була вдалою, бо легкі танки дивізії напоролись на висунені німцями протитанкові гармати. Корпус втратив більш половини танків і розпочав розрізнено відступати в район Рожище. Сюди ж відійшла 1-ша протитанкова артбригада Москаленка, що успішно обороняла шосе, однак її було відрізано через відхід основних радянських сил. 41-а танкова дивізія 22-го мехкорпусу не брала участь у контрударі, оскільки не встигла підійти.

З 25 червня зі сторони Луцька і Дубно по лівому флангу танкової групи Клейста наносили удар радянські 9 і 19 мехкорпуси, які відкинули частини 3 моторизованого корпусу німців на південний-захід від Рівного.

43-тя танкова дивізія 19 мехкорпусу силами 79 танків прорвала оборонні позиції заслонів німецької 11-ї танкової дивізії і до 6 год. вечора увірвались у Дубно. Та через відступ на лівому фланзі дивізії 36-го стрілецького корпусу, а на правому фланзі 40-ї танкової дивізії обидва фланги залишились незахищеними, тож частини 43-ї танкової дивізії, згідно з наказом командира корпусу, розпочали відхід від Дубно в район західніше Рівного. Тим часом німецька 11-а танкова дивізія вийшла до Острога, просунувшись у глибокий тил радянських військ.

З півдня, з району Бродів, на Радехів і Берестечко наступав 15-й мехкорпус із завданням розгромити німців і з'єднатися з частинами 124 і 87 стрілецьких дивізій, оточених в районі Войниці і Милятина. 37-а танкова дивізія мехкорпусу у другій половині дня 25 червня форсувала р. Радоставка і просуналась вперед. 10-а танкова дивізія зіткнулась з німецькою протитанковою обороною і змушена була відійти. Частини корпусу були атаковані німецькою авіацією, під час цього було важко поранено комкора генерал-майора Карпезо.

Позиції корпусу почали охоплювати з флангів німецькі піхотні частини.

До вечора 25 червня 8-й мехкорпус, що здійснив з початку війни 500-кілометровий марш, залишив на дорозі до половини танків і частину артилерії через поломки і удари авіації, розпочав розгортання в районі Буська, південно-західніше від Брод.

Зранку 26 червня мехкорпус увійшов у Броди з подальшим завданням наступати на Дубно. Розвідка корпусу виявила німецьку оборону на р. Іква і на р. Ситенька, а також частини 212-ї моторизованої дивізії 15-го мехкорпусу, заздалегідь висунутої з Бродів. У той час 12-а танкова дивізія генерал-майора Мішаніна, переправившись через р. Слонівку, атакувала німців і до 16 год. захопила м. Лешнів.

На правому фланзі 34-а танкова дивізія полковника І. Васильєва розгромила ворожу колону. До кінця дня дивізії 8-го мехкорпусу просунулись у напрямку Берестечка на 8-15 км, потіснивши частини 57-ї піхотної і 16-ї танкової дивізії німців, які відійшли і закріпились за р. Пляшівка. Усвідомивши загрозу правому флангу 48-го моторизованого корпусу, німці перекинули у цей район 16-ту моторизовану дивізію, 670-й протитанковий батальйон і батарею 88-х гармат. До вечора 27 червня німці вже контратакували частини мехкорпусу.

У ніч на 27 червня мехкорпус отримав завдання вийти з бою.

4-й мехкорпус Власова використовувався частинами на різних напрямках, і за перший тиждень боїв втратив до 600 танків.

27 червня командувач 5-ю армією генерал-майор М. Потапов за розпорядженням Військової ради Південно-Західного фронту прийняв рішення зранку розпочати наступ 9-го і 19-го мехкорпусів на лівий фланг німецького угруповання між Луцьком і Рівним, а також 36-го стрілецького корпусу на Дубно. Частини 15-го мехкорпусу повинні були вийти на Берестечко і повернути на Дубно. За ніч 26-27 червня німці переправили через Ікву піхотні частини і зосередили проти 9-го мехкорпусу 13-ту танкову, 25-ту моторизовану, 11-ту піхотну і частини 14-ї танкової дивізії.

Побачивши перед собою нові німецькі частини, Рокосовський не розпочав запланований наступ, повідомивши в штаб, що атака не вдалась.

Проти правого флангу корпусу під Луцьком розпочали наступ німецькі 298-ма і 399-та дивізії при підтримці танків 14-ї дивізії.

На цей напрямок було перекинуто 20-ту танкову дивізію, що стабілізувало становище до перших чисел липня.

19-й мехкорпус Фекленка у наступ перейти не зміг, більш того, під ударами 11-ї і 13-ї німецьких танкових дивізій відійшов на Рівне, а потім на Гощу. При відступі і під ударами авіації було втрачено частину танків, автомобілів й артилерії.

З південного напрямку планувався наступ на Дубно 8-го і 15-го мехкорпусів з 8-ю танковою дивізією 4-го мехкорпусу. 27 червня змогли підійти нашвидку організовані об'єднані загони 24-го танкового полку і 34-ї танкової дивізії під командуванням бригадного комісара Попеля. Інші частини дивізії до цього часу тільки перекидались на новий напрямок.

Удар по цьому напрямку став для німців несподіваним. Знищивши оборонні заслони, група Попеля до вечора увійшла на окраїну Дубно, захопивши тилові запаси 11-ї танкової дивізії. За ніч німці перекинули до місця прориву частини 16-ї моторизованої, 75-ї і 111-ї піхотних дивізій, які закрили прорив, перервавши, таким чином, шляхи постачання групи Попеля. Спроби частин 8-го мехкорпусу, що підійшли, знову пробити оборону німців не вдались. Під ударами авіації, артилерії, піхоти і танків він змушений був перейти до оборони.

Згідно з відповідним наказом 29 червня 15-й мехкорпус мав бути замінений частинами 37-го стрілецького корпусу та відійти на Золочівські висоти. Не зважаючи на наказ, відхід розпочався без заміни частинами 37-го стрілецького корпусу і без повідомлення командира 8-го механізованого корпусу Рябишева. 29 червня німці зайняли Буськ і Броди.

Потрапивши в оточення, 8-й мехкорпус зумів організовано відійти на рубіж Золочівських висот, прорвавши німецькі заслони. Навіть після важких втрат корпус був великою силою: у 12-й танковій і 7-й моторизованих дивізіях було 19 тисяч осіб особового складу, а також 207 танків. До ранку 5 липня дивізії корпусу закінчили зосереджуватись в Проскурові. Звідси у Харків на ремонт відправили 134 танки.

Загін Попеля був відрізаний і залишився у глибокому тилу німців, зайнявши кругову оборону навколо Дубно. Оборона продовжувалась до 2 липня, після чого, знищивши техніку, що залишилась, загін почав пробиватися з оточення.

Пройшовши по тилах більше 200 км група Попеля і частини 124-ї стрілецької дивізії 5-ї армії, що приєднались до них (усього 1778 осіб), вийшли до своїх.

Величезне танкове побоїще закінчилось.

Ударні з'єднання Південно-Західного фронту, що мали кількісну і якісну перевагу над німцями, провести єдиний наступ не змогли. Дії мехкорпусів звелись до ізольованих атак у різних напрямках, без відповідної розвідки, без підтримки артилерії, а не рідко і піхоти.

Без потреби хаотичне метання перших днів війни по болотах і лісах вимотали матеріальну частину і людей ще, власне, до початку цих атак і контрударів. Основним результатом таких атак і контрударів стала затримка на тиждень наступ I танкової групи і зрив планів німців прорватись до Києва і оточити 6-ту, 12-ту, 26-ту армії Південно-Західного фронту у Львівському виступі.

Не припиняючи свого наступу, німецьке командування зуміло нанести поразку мехкорпусам Південно-Західного фронту. Радянська сторона при цьому втратила до 2,5 тисяч танків, а група фон Клейста — до 260 танків.

З 10 по 17 липня бої йшли на Житомирсько-Бердичівському напрямку, де радянським мехкорпусам, підсилених резервами, вдалось на деякий час загальмувати німецький наступ на Київ. Головну роль тут зіграв свіжий 16-й мехкорпус (комдив А. Соколов, на озброєнні — до 600 танків). Майже вся техніка цього корпусу була знищена, а залишки її особового складу загинули в Уманському котлі.

Прийнято вважати, що оборонні бої в Західній Україні закінчились 6 липня 1941 року, коли радянські армії відкотились до старого (до 1939 р.) державного кордону. Втрати танків за цей період склали 4381 шт. У складі танкової групи Клейста на момент закінчення цих боїв нараховувалось до 320 справних танків.

Відступ Південно-Західного фронту змушував відступати і Південний фронт, у складі якого вже було три мехкорпуси: 2-й, 16-й, 18-й. Проміжок, що утворився між флангами обох фронтів, був небезпечний. Тому 19 липня було залишено Дністровський рубіж.

10 липня Ставка Верховного Головного Командування передала загальне командування частинами, що діяли на Південно-Західному напрямі, маршалу С. М. Будьонному. Його завданням було координувати дії обох фронтів. Під його командуванням було угруповання, що нараховувало близько 1,5 млн бійців, зосереджених у районі Умані та Києва.

Однак між цими угрупованнями вклинилася німецька I танкова група, зайнявши 15 липня Бердичів. Зустрівши сильний опір під Києвом, Клейст повернув танки на південь, вийшовши на північ від Умані. Одночасно з півдня Умань обійшла 17-а армія вермахту.

Крім цього, з півдня від кордону з Румунією на Умань просувалась 11-а армія. Однак радянське командування вважало, що з метою подальшого наступу на Донбас німці мають вийти до Дніпра між Києвом і Черкасами,.

28 липня війська Південно-Західного і Південного фронтів отримали наказ йти на схід, з метою перешкоди німцям виходу до Дніпра. 2 серпня група Клейста з'єдналась з 17-ю армією. На наступний день оточення було посилено іншим кільцем, що створили 16-а танкова дивізія і Угорський корпус. Було оточено 20 дивізій 6-ї і 12-ї армій зі складу Південного фронту. Станом на 8 серпня опір оточених радянських частин припинився. Командуючий обома радянськими арміями генерал-лейтенант І. Музиченко і генерал-майор П. Понеделін попали у полон разом із 103 тисячами бійців. Трофеями німців стали 300 танків. Підпорядкований командуванню 6-ї армії 2-й мехкорпус втратив під Уманню більшість своїх танків. Із оточення вийшли залишки 11-ї танкової дивізії.

До кінця серпня німці вийшли до Дніпра, зайнявши всю Правобережну Україну, за винятком Києва. Київська оборонна операція (07.07 — 26.09.1941 р.) не стала великою танковою битвою з двох причин: радянські мехкорпуси втратили на той момент більшість своїх танків. Не багато танків залишилось і у Клейста. Протягом липня — початку вересня мехкорпуси були розформовані, на їх місце поставали бригади і дивізії.

Лише в КОВО нових танків Т-34 та КВ було більше 50 відсотків.

О 21 год. 15 хв. 22.06 нарком оборони С. Тимошенко надіслав командувачам фронтів Директиву № 3, в якій ставив військам Південно-Західного фронту завдання на 23-24.06: «…могутніми концентричними ударами механізованих корпусів… військ 5-ї і 6-ї армії оточити і ліквідувати угруповання супротивника, що наступає у напрямку Володимир-Волинський, Броди. До кінця дня 24 червня оволодіти районом Любліна…»

Багаторазова перевага Червоної Армії в техніці теоретично давала змогу реалізувати наказ командування.

Від початку боїв на території України найзагрозливіше становище спостерігалося на території Південної Волині та Північної Галичини.

За перший день боїв вермахт прорвався на радянську територію на 35-50 км.

Основний удар німецької танкової групи та 6-ї піхотної армії було спрямовано на Сокальський кордон (між сучасних Львівської та Волинської областей). Найважчі бої 22.06 тривали у смузі 6-ї радянської армії генерала І. Музиченка, яка утримувала 170-кілометровий фронт від м. Христинопіль (Червоноград) до м. Родимна. Сім німецьких дивізій 17-ї піхотної армії завдали головного удару на межі Рава-Руського та перемишльського укріплених районів. Однак до вечора 22.06 значного просування німецьких військ у Південно-Західному напрямку не спостерігалося. Це дало змогу наркому оборони С. Тимошенку силами 5-ї та 6-ї армій завдати концентричних ударів у напряму на Люблін, оточити і ліквідувати наступ німецького угруповання.

Оскільки ворог не бажав поступатися стратегічною ініціативою і 23.06 продовжував наполегливі атаки у прикордонній смузі, командування фронту зволікало з виконанням одержаного наказу. Замість контратаки, максимально згуртувавши свої сили, посилали війська у бій дивізіями, полками, батальйонами. Після важких боїв 23.06-24.06 німці прорвали радянську оборону у районі Новоград-Волинського. У прорив негайно спрямували 13-ту та 14-ту танкові дивізії 3-го моторизованого корпусу, які форсованим маршем направилися у бік Луцька і Дубно. Запеклі бої тривали 23.06 в районі Рава-Руського та Перемишльського укріплених районів.

До кінця 23.06 німці змогли прорватися на межі цих двох укріпрайонів. Командування 6-ї радянської армії для ліквідації ворожого прориву вранці 24.06 розпочало контрудар силами 4-го механізованого корпусу в напрямку м. Немирів. Та не маючи точного уявлення про те, де перебувають німці, які швидко просувались на схід, командування корпусу буквально заганяло свої танки у трикутнику «Немирів-Мостиська-Львів».

Водночас наприкінці 24.06 німецькі танкові сили із 1-ї танкової групи Клейста поширили прорив у районі Луцька між 5-ю та 6-ю радянськими арміями до 50 км. Німецькі танкові дивізії націлилися на район Бродів і Дубно з подальшим наміром вийти у напрямку до Житомира.

Аби закрити прорив фронту проти 1-ї танкової армії вермахту було скеровано радянські механізовані корпуси. Їх передислокували з-під Львова, де спочатку планували контрнаступ на 25.06. Однак танкові колони, які пересувались безпосередньо або на залізничних платформах, стали жертвами ворожої авіації.

Прибувши на місце призначення, танки розпочинали бій невеликими групами, не концентруючись і не очікуючи завозу пального і боєприпасів. Це призвело до зупинки радянської техніки вже через кілька годин бою. Атаки на німецькі протитанкові позиції окремими полками і батальйонами не були ефективними. Дивізії вермахту, які оборонялися, задіяли усю наявну у них протитанкову артилерію, зірвавши радянський контрнаступ під Радеховом.

25.06 на південь від Радехова, на Волині, 22-й мехкорпус атакував німецькі позиції у районі Луцька. Вдало маневруючи,13-та та 14-та танкові дивізії вермахту обійшли з флангу радянські війська і змусили їх оборонятися по р. Стир.

Штаб фронту планував ударами 8-го, 15-го, 9-го, 19-го механізованих корпусів атакувати німців на північ і південь від залізниці Луцьк-Броди, вийти на захід від Луцька і затиснути 1-шу німецьку танкову групу у «кліщі». 26.06 була здійснена чергова спроба оточити німецькі танкові війська. Згадуючи про ці події, майбутній маршал П. Ротмістров писав: «Механізовані корпуси Південно-Західного фронту вступили в цю битву після 200-400-кілометрового маршу в умовах панування в повітрі німецької авіації. Введення в бій цих корпусів здійснювалося без належної організації наступу, без розвідки сил противника і місцевості. Була відсутня авіаційна і артилерійська підтримка. Тому противник мав можливість відбивати почергово, маневруючи частиною своїх сил і одночасно продовжуючи наступ на неприкритих нами напрямках».

До 30.06 радянські повітряні сили втратили 3150 літаків. За два тижня боїв німці просунулися вглиб української території на 300-400 км на схід.

До 24.06 розчинився 22-й механізований корпус і 27-й стрілецький корпус, які вступили у бій у районі Луцька і Володимир-Волинського. Причиною цього була паніка командирів і рядового складу. До 06.07 втрати військ Південно-Західного фронту склали: 140 тис. дезертирів, 66 тис. поранених, 25 тис. убитих. По усьому німецько-радянському фронту вермахт розгромив вже близько 100 радянських дивізій.

Через помилки командування, яке вводило у бій свої військові частини неорганізовано, видавало суперечливі накази, хаотично направляло свої танки дорогами Західної України, через паніку і дезертирство особового кладу 1400 радянських танків під час Волинської танкової битви не змогли розгромити 3 німецькі танкові дивізії, в яких на озброєнні було 300 танків. До 02.07 німці розгромили 8-й, 4-й, 9-й, 15-й, 19-й радянські механізовані корпуси і 36-1 стрілецький корпус. Волинська танкова битва, що тривала з 25.06 до 03.07 перетворилася на танковий погром, у якому війська Південно-Західного фронту втратили 3 тис. 464 танки із 4 тис. 204, що були у наявності.

Ударне угруповання німців на початку липня здійснило прорив на стику 5-ї та 6-ї радянських армій і створило загрозу оточення головних радянських сил з півночі.

Радянські контрудари, які мали за мету розгромити німців у прикордонних боях і вийти на територію супротивника, закінчились поразкою радянських частин.

До 30 червня 1941 р. німецькі війська захопили Ковель, Луцьк, Рівне, Дубно, Львів.

У цей час війська правого флангу 6-ї армії Музиченка утримували рубіж на р. Горинь. На цій ділянці Гоща-Острог супротивник намагався прорватись до Новоград-Волинського. Після того, як німці захопили Острог, створилось загрозливе становище на Шепетівському напрямку. 26-та армія вела оборонні бої в районі Золочева. 12-та армія продовжувала утримувати свої позиції вздовж державного

кордону, її правофланговий 13-й стрілецький корпус у зв'язку з відходом армії генерала Костенка відводився на рубіж Стрий-Тухля. Радянські війська у боях зазнали важких втрат. Тож Ставка надала допомогу Південно-Західному фронту, направивши йому 7-й стрілецький корпус і частину з'єднань 5-го механізованого корпусу 16-ї армії, які згодом перекинули на Західний фронт.

Для прикриття німецького прориву з півночі Військова рада фронту віддала наказ організувати оборону в Остропільському укріпрайоні і на рубежі Старокостянтинів-Базалія-Вишневець. Це мала зробити 1-а повітряно-десантна бригада. З метою недопущення можливого просочування німців в тил основному угрупованню військ Південно-Західного фронту, 24-му мехкорпусу генерал-майора В. Чистякова, 2-й, 3-й, 4-й протитанковим артбригадам було віддано наказ створити оборонний рубіж.

Тим часом німецький клин входив все глибше, порушуючи взаємодію між 5-ю та 6-ю арміями.

Все більше ускладнювалась ситуація на тернопільсько-проскурівському напрямку. 2-го липня німецький мотокорпус захопив Тарнопіль. Тим самим німці розсікли надвоє фронт 26-ї армії і стали загрожувати тилам 26-ї та 12-ї армій. Штабу генерала Музиченка ніяк не вдавалось налагодити управління своїми військами. Між тим, частини 6-го, 36-го, 37-го стрілецьких корпусів вже воювали в оточенні.

Щоб прикрити німецький прорив біля Тарнополя, Кирпонос вирішив використати свій останній резерв — дві дивізії 49-го стрілецького корпусу і 24-й мехкорпус, який мав на озброєнні 222 танки. Три його дивізії вийшли на шосе Тарнопіль-Проскурів в районі Волочиська.

У цій ситуації радянське Головне командування вирішило до 9 липня відвести війська і зайняти оборону вздовж старого державного кордону на лінії укріпрайонів. На цьому рубежі передбачалось організувати оборону і стабілізувати становище. Лінія фронту, таким чином, скорочувалась вдвічі, що надавало можливість ешелонувати бойові порядки військ. Армії були поставлені нові завдання: 5-й армії зайняти Новоград-Волинський і Коростенський укріпрайони, 6-й армії зайняти Шепетівський і Старокостянтинівський укріпрайони, 26-й армії — Проскурівський, 12-та армія відходила на рубіж Чортків-Коломия. Більша частина цих укріпрайонів не мали ні готових до бою вогневих засобів, ні гарнізонів. У цей час командний пункт перемістився з Тарнополя до Проскурова, а далі — в Бровари.

Відхід військ на рубежі р. Горинь до 2 липня прикривали війська 19-го мехкорпусу і група генерала Лукіна, в яку входили 213-та мехдивізія, виділена зі складу корпусу Фекленка і 109-та мехдивізія полковника Краснорецького з 5-го мехкорпусу. Оборона цих з'єднань співвідносилась з контрударами, які наносили війська армії Потапова в південному напрямку.

Зібравши в районі Острога два моторизованих корпуси, війська 1-ї танкової групи німців форсували р. Горинь.

Встановивши, що радянські частини відходять на новий рубіж і чинять опір лише ар'єргардами, німецьке командування віддало наказ прискорити наступ, щоб не дати росіянам можливості організувати сильну оборону. За свідченням Ротмістрова радянським військам слід було протягом восьми днів відступити на 120-200 км. Відступ планувався у темпі 25-35 км на добу. Та відбувався він в умовах недостачі боєприпасів і ГСМ, при безперервному бомбардуванні німцями відступаючих радянських частин.

Фон Клейст націлив 48-й мотокорпус на Шепетівку з вимогою негайного переслідування супротивника. На вістрі наступала 11-та танкова дивізія, яка 4 липня з ходу увірвалась у місто.

Командування Південно-Західного фронту великі сподівання покладало на 7-й стрілецький корпус, який висувався для оборони Шепетівського укріпрайону. Однак 147-ма і 206-та дивізії цього корпусу не змогли втримати оборону.

Щоб не допустити німців до Житомира, генерал Кирпонос 3 липня вирішив нанести контрудар, для чого створив угруповання за рахунок вивільнення військ з

інших менш активних ділянок фронту. Тож у район Бердичів, Остропіль, Хмельник були направлені залишки 4-го та 15-го мехкорпусів, одна кавалерійська дивізія і три стрілецьких дивізії. Сюди ж висувався 16-й мехкорпус комдива А. Соколова, який мав 476 танків.

Однак темп наступу німецьких танкових і моторизованих частин був швидшим за маневри радянських резервів.

Зранку 5 липня 1-ша танкова група німців відновила наступ з рубежу західніше району Новоград-Волинський-Шепетівка. 11-та танкова дивізія з ходу прорвала зайнятий радянськими військами рубіж укріпрайонів на березі р. Случ і 8 липня зайняла Бердичів, а 13-та танкова дивізія 9 липня, пройшовши північний фас Новоград-Волинського УРа, увірвалась в Житомир.

Уже 5-6 липня німецькі війська вийшли на оперативний простір на сході за Новоград-Волинським у напрямку на Житомир.

З метою зриву наступу німців в район Бердичева радянським командуванням була перекинута з Острополя 3-тя протитанкова бригада, яка побудувала оборонний рубіж південніше міста. Одночасно військова рада вирішила розгромити угруповання німців, яке прорвалось до Бердичева силами об'єднаних загонів 22-го і 15-го мехкорпусів. Однак 22-й мехкорпус організувати наступ не зміг, оскільки у ньому залишилось лише 20 легких танків і 14 гармат. Тому 7 і 8 липня контрудари з півдня у напрямку Бердичева наносили лише сильно ослаблені частини 15-го мехкорпусу, тоді як інші частини 6-ї армії намагались наступати в районах Старокостянтинова і Вербівки. Успіху ці удари не досягли.

Частини армії Потапова 6 липня відійшли на позиції Новоград-Волинського укріпрайону. В межах міста перейшли до оборони ослаблені в боях 228-ма стрілецька дивізія і 109-та механізована дивізія під загальним командуванням полковника Бланка. Разом у їх складі нараховувалось 2500 бійців. Крім того, тут перебували залишки 19-го мехкорпусу Фекленка у кількості 1500 осіб і 40 танків. Після дводенного штурму німці прорвали оборону 5-ї армії і захопили Новоград-Волинський, 5-та армія відходила до Коростенського укріпрайону, зайнявши його основними силами 9 липня. Цей район перебував у жахливому стані: все озброєння було демонтовано, а інженерні споруди законсервовані. Проте тут можна було організувати надійну оборону використовуючи доти, окопи, стрілецькі і кулеметні гнізда.

На південному крилі війська 6-ї, 12-ї та 26-ї армій під загрозою захоплення з боями відступали до старого кордону.

9 липня частини 13-ї танкової дивізії групи Клейста, використовуючи 60-ти кілометровий розрив між арміями Потапова і Музиченка, рушили на Київ вздовж Житомирського шосе і, подолавши за два дні 110 км, 11 липня вийшли до зовнішнього кордону Київського укріпрайону.

На рубежі р. Ірпінь німці були зупинені радянськими військами, які зайняли своєчасно оборонні споруди. Тут були розгорнуті частини 147-ї стрілецької дивізії і гарнізон УРу. На ближніх підступах до м. Києва було зосереджено 2-й повітряно-десантний корпус.

9 липня війська Південно-Західного фронту вели важкі бої на рубежі Симоновичі-Білокоровичі-західніше Києва-Бердичів-Остропіль-Проскурів-північніше Кам'янець-Подільського.

Ставка наказала ген. Кирпоносу стійко обороняти цей рубіж і нанести контрудари з районів Коростень і Бердичів у напрямку Житомира, аби розгромити угруповання німців, що глибоко вклинилось у радянську оборону в районі Києва.

Для цього Південно-Західний фронт було поселено резервами, 19-й мехкорпус Фекленка отримав танковий батальйон з 52-х танків Т-34, який увійшов до складу 40-ї танкової дивізії. Командування фронту наказало ген. Потапову, прикрившись зі сходу Коростенським укріпрайоном, силами 31-го стрілецького, 9-го і 22-го мехкорпусів нанести удар у напрямку Новоград-Волинського укріпрайону. Генералу Музиченку було приписано наступати силами 49-го стрілецького корпусу з району Любар в північному напрямку, втримуючи південну частину Новоград-Волинського укріпрайону.

У той же день війська 5-ї армії перейшли у наступ. Німецькі частини, що перебували північніше Житомирського шосе, були відкинуті з великими для них втратами.

Війська 9-го і 22-го мехкорпусів на наступний день впритул підійшли до Новоград-Волинського і перерізали шосе на Житомир, створивши загрозу виходу в тил німецьких військ, які прорвались до р. Ірпінь.

Німці, перегрупувавшись і підтягнувши сили, зупинили подальший наступ радянських частин, а потім відкинули їх назад.

Бої вздовж Житомирського шосе продовжувались до 17 липня. Німецьке командування не могло використати цей важливий маршрут для перекидання військ і спорядження 3-му мотокорпусу, що вирвався уперед. Загрозливе становище, створене арміями Потапова стосовно лівого флангу і тилу танкової групи Клейста, змусило Рундштедта вводити у районі Новоград-Волинського нові частини 6-ї армії. Війська 5-ї радянської армії своїми активними діями не дозволили німцям захопити Київ із заходу і обійти його з північного заходу (як намагалось поступити командування групи армій «Південь» у випадку невдачі захоплення міста з фронту).

У цей час сильні контрудари наносили також війська 6-ї армії Музиченка, посилені свіжими частинами, а саме 16-м мехкорпусом, який мав 478 танків.

Німецьке командування групи армій «Південь», пересвідчившись у безрезультативності атак на Київському напрямку з 10 липня повернуло основні свої сили на південний схід. Німці розраховували відрізати радянські війська 6-ї, 12-ї, 26-ї армій від Дніпра і розгромити їх. У період з 10 по 15 липня розгорілись жорстокі бої в районі Бердичева і Фастова.

10 липня війська 15-го та 16-го мехкорпусів нанесли удари південніше Бердичева по військах 11-ї танкової дивізії. Відтак, радянські війська вийшли в північно-західніше району Холодки. Сюди у свою чергу Клейст висунув 60-ту моторизовану дивізію та інші додаткові частини. Бої за Бердичів продовжувались до 12 липня. Особливо відзначився зведений загін 10-ї танкової дивізії, радянські танки двічі вривались на окраїни міста.

У цей час німецьке командування прийняло ризиковане рішення — утримуючи Бердичів силами однієї 11-ї танкової дивізії, три інші, 16-ту танкову і дві моторизовані, направити в район південніше Сквири, а силами перекинутого з Тарнополя 14-го моторизованого корпусу наступати безпосередньо в місто. Наприкінці дня 14 липня 9-й танковій дивізії, що наступала з району Житомира на південний схід, вдалось захопити м. Сквира. Під загрозою оточення зі сходу радянські війська були змушені зняти з фронту на схід від Бердичева свої сили і відвести їх через Козятин і Ружин на південний схід.

15 липня бої в районі Бердичева припинились. Залишки радянської 10-ї танкової дивізії попали в оточення, а їх командир ген. Огурцов потрапив у полон. Рундштедт і Клейст продемонстрували високі тактичні навички. Підтвердженням цього є те, що у всій 1-й танковій групі на початок цих боїв залишалось лише 320 справних танки, тобто у півтора рази менше, ніж у свіжому 16-му мехкорпусі Соколова, який кидався у бій частинами.

Військам Південно-Західного фронту знову не вдалось оточити і знищити 1-шу танкову групу, хоча нанесено було значних втрат і на декілька днів затримано рух в глибину Правобережної України.

За тринадцять днів дивізії Клейста втратили у боях до 40 відсотків своїх танків. На ближніх підступах до Києва до підходу піхотних частин вермахту військами Південно-Західного фронту було сковано 3-й моторизований корпус, в районі Фастова — 14-й моторизований корпус, а в районі Бердичева — 48-й мотокорпус. У середині липня німецькі війська, які діяли у смузі Південно-Західного фронту були тимчасово зупинені. Це дозволило радянському командуванню посилити оборони Києва, укріпити становище 5-ї армії в Коростенському укріпрайоні, висунути 27-й стрілецький корпус для прикриття стику між Коростенським і Київським УРами, вивести з-під флангового удару війська 6-ї, 12-ї, 26-ї армій.

Таким чином, на початку війни на південно-західному напрямі вермахту, внаслідок недостачі сил, не вдалось провести операції на оточення і вихід у тил радянським частинам. Тим не менше, в Україні найбільше угруповання червоної Армії зазнало поразки. Тільки танків було втрачено близько 5 тис.

Бої за Новоград-Волинський укріпрайон (будувався у 1932-1933 рр., його загальна протяжність 120 км) продовжувався 3 доби. Передній край проходив по східному краю р. Случ. Він мав 182 кулеметних і 17 артилерійських дотів.

Наступ 14 танкової дивізії було зупинено. Із спогадів німецького командира 14 танкової дивізії Фрідріха Кюна: *«Із-за сильного загороджувального вогню із дотів і ударів авіації наступ не міг продовжуватись уперед. Після нальотів пікіруючих бомбардувальників наші штурмові групи виходили на лінії атаки дотів з великими втратами і намагалися знищити кожний дот окремо. До вечора нарешті вдалося взяти перший дот. Втрати були дуже великими. У кожній роті загинуло майже по 40 чоловік»*.

З великими втратами німці прорвались через укріплення і 08.07 вийшли на Житомирське шосе.

Остропільський укріпрайон, що був південніше і також прикривав наступ на столицю, було прорвано біля містечка Любар. Із історії 16-ї танкової дивізії вермахту: «…бліндажі і бункери росіян були частково замасковані під селянські хати і хліви, і несподівано відкривали вогонь. Польові гармати супротивника стріляли у борт наступаючих танків. Лише після використання 210 мм мортир вдалось зламати супротивника, а вклинення танків попередило повторне стягування сил супротивника по оборонній лінії… біля полудня було знищено останній бункер…»

Від Любара і Нового Мирополя німці вийшли до Бердичева. Сподівання зупинити їх на лінії старого кордону не виправдались. Через 4 дні танки супротивника вийшли на схід від «Лінії Сталіна». Коли про це доповіли командуючому Південно-Західним фронтом Михайлу Кирпоносу, він з гіркотою сказав: «Дорого нам обійдеться цей прорив».

Зранку 09.07 передові частини групи Клейста вийшли до Житомира.

У розмові з Берліном начальник штабу групи армій Південь доповідав: «Необхідно здійснити спробу раптового захоплення Києва силами 3-го моторизованого корпусу».

Але Гітлер вимагав повернути сили на південь і оточити ЧА на правобережній Україні. Таким чином Клейст йшов на Київ на свій страх і ризик. У нього було лише декілька днів, щоб досягти успіху, або підкоритись волі фюрера і повернути на південь.

Над Києвом нависла небезпека.

Начальник оперативного відділу штабу Південно-Західного фронту (на той момент розміщувався у Житомирі) Баграмян згадував: «Черговий привів до мене незнайомого майора, який повідомив… німецькі танки біля Житомира…»

Радянське командування стягувало до Києва останні резерви: десантників, танкістів, що залишилися без танків, підрозділи НКВС, частини, що не встигли зайняти оборону на «Лінії Сталіна».

Перший бій на ближчих підступах до Києва відбувся вже через два дні. Німці по Житомирському шосе вийшли до р. Ірпінь. Спроби форсувати річку і несподівано прорватись провалилась. На перешкоді став Київський укріпрайон, що простягався на 80 км і був частиною «Лінії Сталіна». Тут перебувало 250 оборонних споруд різних типів, у т.ч. 3 артилерійських напівкапоніра.

Рубіж оборони більшою частиною проходив по березі р. Ірпінь, яка стала природним протитанковим ровом. Згодом були вириті окопи і додаткові танкові рови. Піхота не встигала за танками, а захоплення Києва лише танковими підрозділами успіху не мало.

Піхота не встигала та маршировала десь далеко позаду танків. Клейст повернув війська у напрямі на південь від Києва.

П'ять піхотних дивізій 6-ї німецької армії 30 липня завдали удару по двох правофлангових дивізіях стрілецького корпусу 26-ї армії Київського укріпрайону. Не витримавши такого натиску, з'єднання корпусу почали відхід до Дніпра та Києва.

15 липня черговою метою німецького наступу став Летичівський укріпрайон (довжина 125 км, 340 кулеметних і 7 артилерійських дотів), який обороняла 12-та армія. Він прикривав підступи до Вінниці (6-та армія тримала оборону на правому фланзі, північніше Вінниці). Доти знищувались вогнем артилерії, штурмовими гарматами, підривались зарядами вибухівки. Із історії 4-ї німецької гірсько-єгерської дивізії:

«…після 3-х год. артилерійської підготовки у бій вступили ударні групи єгерської піхоти та інженерно-саперні бригади… знищувались бункери і бліндажі… о 21.30 завдання дня було виконано на всіх ділянках…»

17 липня через прорив в обороні була залишена «Лінія Сталіна» і Червона Армія продовжила відхід на схід. У ніч на 18 липня командуючий Південно-Західного напрямку Будьонний С. М. направив у ставку Верховного командування доповідь, де дав точну оцінку ситуації. Маршал сформулював обдуманий план подальших дій:

«1. Відновити становище, яке було неможливе до початку основного прориву наявними силами фронту.

2. Подальший опір 6-ї та 12-ї армій на займаючи ними позиціях через 1-2 дні може призвести до їх оточення та знищення».

Будьонний просив дозвіл на відведення двох армій, через декілька годин відповідний дозвіл було отримано (6-та й 12-та армії повинні були відійти у район Білої Церкви, Христинівки, Умані). Спочатку цей відхід був успішним і проходив організовано. Командир 1-ї гірсько-єгерської дивізії німців Хуберт Ланц: «Не в силах щось зробити, ми можемо лише спостерігати, як бурі колони відриваються від нас і відходять на схід…»

Начальник німецького Генерального штабу Франц Гальдер: «Супротивник знову знайшов спосіб вивести свої війська з-під загрози наміченого оточення. Це жорстокі контратаки частин, що прикривали відхід проти наших передових загонів…»

Прорив І-ї танкової групи до Києва і Бердичева став роковим для 6-ї та 12-ї армій. Виконуючи наказ Гітлера повернути на південь, німецькі танкові частини ударили у фланг і тил цим двом арміям, які й так відступали південніше Києва. 03.08. біля Умані ці армії потрапили в оточення (близько 100 тисяч осіб). Бої біля с. Підвисоке продовжувались до 15.08. Вирватись з оточення вдалось небагатьом. У полон потрапили командувачі 6-ї і 12-ї армій генерали Музиченко І. М. та Понєдєлін П. Г., командири багатьох корпусів. Більшість полонених померли в так званій Уманській ямі від голоду і хвороб.

Після Умані дивізії 1-ї танкової групи розійшлись віялом до самого Чорного моря, на Миколаїв, Одесу, Миргород, та інші міста.

Затишшя під Києвом було недовгим. До кінця липня 1941 р. після довгого пішого маршу до міста підійшла піхота 6 армії, у її розпорядженні була важка артилерія, вогнемети, штурмові гармати. Сильний удар було нанесено вже 30.07.

6-та армія атакувала з півдня, в обхід оборонного рубежу на р. Ірпінь. Не витримавши удару стрілецькі частини відступили, але доти трималися до останнього.

04.08 нанесено удар повною силою біля с. Віти Почтової.

05.08 німецькі з'єднання вийшли до другої лінії укріпрайону.

Із щоденника Франца Гальдера: *«Біля Києва війська армії Південь несуть великі втрати, 6-та армія щоденно втрачає до 1600 чол.»*.

06.08 розгорнулись бої за другу смугу оборони.

Із спогадів майора Шафаренка: «Густа мряка накривала поле бою, а коли вона розсіялась, ми побачили, як біля с. Червоний хутір і хутора Теремки з'явились ротні колони німців… Тривога! Німці. Не зупиняючись, вони розбились на взводи і відділення, а потім розгорнулись у ланцюги, їх обігнали самохідні гармати. Стріляючи на ходу всі вони ринулись вперед… По наступаючим було відкрито вогонь із артилерії та стрілецької зброї. У цей день опорні пункти по декілька разів переходили з рук у руки».

07.08 німецька піхота вийшла до передмість Києва: Пирогово, Голосіївський ліс, до лісотехнічного і сільськогосподарського інститутів. У цей день Гальдер записав: «Оборону Києва прорвано!».

Біля аеропорту Жуляни займала оборону 5-та повітряно-десантна бригада О. Родимцева. У 1941 р. їх використовували як елітну піхоту.

Несподівано увечері 08.08 біля аеропорту вдарила радянська артилерія, через 10 хв. розпочалась атака десантників. Німці були шоковані несподіваним наступом, до ранку їх було відкинуто на 3 км від міста. Саме десантники зупинили німецький наступ і відтіснили їх від Києва.

Червоною армією готувались нові резерви, під Київ перекидались нові частини зі сходу, першими прибули дві стрілецькі дивізії.

Відновлена 37-ма армія 14.08 перейшла у наступ і звільнила Теремки, Тарасівку, Чабани, Пирогово. Були деблоковані доти №№ 205, 206, 207, які кілька днів вели бої в оточенні. Фронт під Києвом відновили по першій і другій лінії оборони.

Зведення другої половини серпня 1941 р. були схожими: «Супротивник активності перед нашим фронтом не проявляє».

На початку серпня відбулась телефонна розмова Й. Сталіна з командувачем обороною Києва генералом Кирпоносом «…жодним чином не можна дозволити німцям перейти на лівий берег Дніпра у будь-якому пункті, скажіть, чи є у вас можливість не допустити такого казусу?»

Хрущов і Кирпонос добре розуміли, що Київ не втримати, оскільки армія погано озброєна, не вистачало офіцерських кадрів, а найгіршим було те, що вони не мали хисту і впевненості у своїх діях. Однак, боячись гніву Сталіна, відповідь надіслали зовсім іншу: «…нами вжито всіх заходів, аби не дозволити противнику перейти на лівий берег Дніпра, ані взяти Київ… Кирпонос».

У свою чергу, нижче командування Південно-Західного фронту розуміло, що необхідно негайно відводити війська з Київського плацдарму. Через декілька днів німці перейшли р. Дніпро на південній і північній околицях Києва. С. Будьонний і М. Хрущов надіслали Й. Сталіну шифртелеграму такого змісту: «Зволікання з відходом Південно-Західного фронту може спричинити втрату військ та величезної кількості військової техніки…»

Однак Сталін наказав будь-якою ціною утримувати Київ.

Штурмувати місто німці не збиралися, вони вирішили оточити радянські війська. З кількох пошматованих дивізій вдалося створити 37-му армію, командувати якою було призначено генерал-майора А. Власова.

Гітлера турбував так званий виступ, що нависав над групою армій Центр, а також Крим, звідки радянська авіація бомбила нафтові промисли в Плоєшті. Отже, 21 серпня фюрер прийняв рішення розпочати наступ моторизованими і танковими силами групи армій «Центр» на Україну. Він розраховував на сировинні і продовольчі ресурси України, що були вкрай необхідними для Німеччини для продовження війни. Крім того, Гітлер вважав необхідним: знищити велике угруповання радянських військ, що обороняло Київ і могло нанести удар у фланг групи армій «Південь»; захопити Крим. До початку зими він сподівався оволодіти Москвою та Харковом.

У відповідному наказі німецького Верховного командування від 21 серпня 1941 р. йшлося:

«…Найважливішою метою до початку зими є не захоплення Москви, а захоплення Криму, індустріального і вугільного Донбасу… негайно провести операцію, яка повинна бути здійснена сусідніми флангами груп армій «Південь» і «Центр». Метою цієї операції повинно стати не просто витіснення 5-ї армії росіян за лінію Дніпра тільки силами нашої 6-ї армії, а повне знищення супротивника до того, як він досягне лінії р. Десна, Конотоп, р. Суда. Це надасть можливість групі армій «Південь» зайняти плацдарм на східному березі Дніпра… а своїм лівим флангом у взаємодії з групою армій «Центр» розвивати наступ на Ростов та Харків… Група армій «Центр» повинна, не

рахуючись з подальшими планами, виділити для здійснення цієї операції стільки сил, скільки буде необхідно для знищення 5-ї армії росіян, залишаючи собі невеликі сили, необхідні для відбиття атак супротивника на центральній ділянці фронту... Оволодіння Кримським півостровом є першочерговим завданням для безперешкодного вивозу нами нафти з Румунії...»

З цією метою 25 серпня 2-гу армію та 2-гу танкову армію вермахту тимчасово вивели з-під підпорядкування групи армій «Центр» для проведення операцій у зоні відповідальності групи армій «Південь». Згодом, ці *«війська протягом двох тижнів зім'яли Брянський фронт (командувач А. Єременко) і 7 вересня прорвалися до Конотопа, зайшовши з півночі в тил військам Південно-Західного фронту. 10 вересня почали наступати війська 1-ї танкової групи і 17-ї армії німців із Кременчуцького плацдарму. А вже 16 вересня з'єднання 1-ї та 2-ї танкових груп зустрілись неподалік Лохвиці та Лубен, перерізавши таким чином комунікації фронту й оточивши майже 900-тисячне угруповання радянських військ. ЧА втратила 21 генерала, десятки тисяч кадрових офіцерів, 3718 гармат, 884 танки, з котла вийшли кілька десятків тисяч людей. Сотні тисяч загинули або розбрелися лісами та селами, 665 тисяч попали у полон.*

2 листопада німці перетинали вже україно-російський кордон».

Першочерговим завданням механізованих і танкових частин групи армій «Південь» став наступ на Конотоп та Лохвицю. Цей наступ розпочався 26 серпня.

У ніч на 30.08 німецькі піхотні підрозділи в районі Кременчука захопили плацдарм.

До величезного 2-кілометрового наплавного мосту під Кременчуком вийшли основні сили 10-ї танкової дивізії танкової групи Клейста... Німецькі танки один за одним обережно в'їжджали на настил понтонного мосту, за густим дощем не було видно іншого берега, Переправа продовжувалась всю ніч. А з першим промінням сонця танки Клейста перейшли у наступ. Цей швидкий маневр радянська розвідка не помітила.

Радянське командування готувалось до загрози з півночі, але потужний удар було нанесено з півдня. Швидкий прорив 1-ї танкової групи назустріч 2-й був несподіваним.

Раніше радянська розвідка помітила рух німецьких танків (2-га танкова група Гудеріана на Конотоп і Бахмач) на південь. Ставкою було прийнято рішення стримати його фланговими ударами новоствореного Брянського фронту генерала Єременка та новоствореною 40-ю армією (135 і 293 стрілецькі дивізії, 10 танкова дивізія, 2 повітряно-десантний корпус). Спроби Єременка зупинити рух Гудеріана на південь не змінили ситуації, тому 4-й армії було поставлено завдання — негайно перегородити шлях Гудеріану (в ударі проти північного крила радянських військ приймали участь 8 піхотних, 3 танкових, 3 моторизованих дивізії) зайнявши оборону північніше Конотопа і Бахмача. Гудеріан, отримавши резерви у вигляді нових танкових і моторизованих дивізій, ударив у стик 40-ї армії і 13-ї армії Брянського фронту, обійшов з флангу 40-у армію і наніс удар у тил її частинам. Брянським фронтом у відповідь було нанесено контрудар, який був успішним, але не зупинив Гудеріана. 02.09 Ставка рішуче вимагала від А. І. Єременко: «Гудериан и вся его группа должны быть разбиты вдребезги...». Однак можливості Брянського фронту були дещо переоцінені.

40-а армія з важкими боями відходила на південь. У цей час все більш рельєфно став вимальовуватись замисел німецького командування — ударами сильних угруповань по зовнішнім флангам вийти у глибокий тил основних сил Південно-Західного фронту з метою їх оточення.

На північ йшли усі резерви. Вважали, що на півдні нашим військам буле легше відбити супротивника, оскільки лінія оборони пролягала по Дніпру, вздовж широкої водної перешкоди, тут оборону тримали 26-та і 38-ма армії.

Згодом у смузі оборони 38-ї армії супротивник (17-та німецька армія) зміг переправитись і захопити невеликий плацдарм.

10.09 танки Гудеріана увійшли в Ромни і опинились у тилу Південно-Західного фронту. Командування Південно-Західного фронту попросило дозволу на відхід, але Ставка мовчала, оскільки від Кременчуцького плацдарму до Гудеріана була відстань у 180 км по прямій. Піхота на цьому плацдармі небезпеку не представляла, танки Клейста у цей момент були далеко на півдні в пониззі Дніпра, а ось радянські частини, що відходили б могли бути розбиті на марші. Щоб уникнути Уманської трагедії, відхід військ від Києва не дозволили. З точки зору дій радянського командування, яке мало відомості про німців у першій декаді вересня, таке рішення було вірним. Також сильним було бажання втримати Київ. Лише у 37-ї армії, що обороняла місто було 100 тисяч осіб.

10.09 Гудеріан наніс удар між Батурином і Конотопом. Під кінець цього ж дня передові загони 3-ї німецької танкової дивізії генерала Моделя з'єднались зі скинутим в Ромнах повітряним десантом. Зупинити німців було нікому, це був глибокий тил нашого фронту.

Фронт 40-ї армії було розчленовано навпіл.

У такій ситуації командування Південно-Західного фронту 10 вересня просило дозволити відступ на рубіж річки Псьол. Однак начальник Генерального штабу маршал Б. Шапошников від імені Ставки відхід заборонив, хоча Військова рада Південно-Західного фронту у складі С. Будьонного та М. Хрущова поділяли точку зору командування фронту. У відповіді Ставка дала вказівку не залишати Київ і тільки після створення оборонного рубежу по р. Псьол відвести війська.

11 вересня начальник штабу Південно-Західного фронту генерал Тупиков збагнув, що може статися оточення радянських частин в районі Києва, і подав це у Москву.

Відповідь надійшла особисто від Сталіна.

«Генерал-майор Тупиков подав у Москву панічне донесення… ситуація навпаки потребує холоднокровності і витримки командирів усіх рангів…»

Але було пізно, вороже кільце, що охопило територію від Києва і майже до Полтави замкнулося, в оточення попали 4 армії. Згодом у Київському котлі лише полоненими німці захопили 655 тисяч червоноармійців. Це була найбільша кількість полонених від початку радянсько-німецької війни.

«Війська панічно і врізнобіч відступали… танки, автомобілі… солдати, все переплуталось, а над ними кружляли німецькі літаки і поливали все вогнем… і жодного нашого командира».

На переговорах з начальником Генерального штабу Шапошниковим Б. М., в ніч на 11 вересня Кирпонос запросив дозволу зняти цю армію з оборони Києва і використати її проти німецьких військ, які прорвались у тил. Ця пропозиція була відхилена. Натомість запропонували знімати військові частини з інших ділянок фронту. Через декілька годин із схожим проханням у ставку звернувся командуючий Південно-Західним напрямом Будьонний С. М. Зранку того дня він написав: «На цей час повністю став зрозумілий намір супротивника по охопленню і оточенню Південно-Західного фронту з напрямку Новгород-Сіверський і Кременчук…». Він пропонував відвести усі війська на схід або залишити Київ із відведенням на схід військ Київського укріпрайону. Але радянське командування вважало, що Київ можна втримати.

У цей же день, 11.09, відбулась розмова між командуванням Південно-Західного фронту і Сталіним, який нагадав Кирпоносу про катастрофу під Уманню: «…Ваше предложение об отводе войск на рубеж реки Псьол мне кажется опасным. Если обратиться к недавнему прошлому, то у Вас был более серьезный рубеж, река Днепр, и несмотря на это, при отводе войск потеряли две армии, а противник на плечах отступающих войск переправился на другой день на восточный берег Днепра. Какая гарантия, что тоже самое не повторится теперь!?»

Будьонного, який твердо наполягав на необхідності відводу військ, було звільнено з посади главкома. На його місце призначили маршала Тимошенка С. К.

Фронту виділялись резерви, але їх було мало. Проти південного крила в районі Кременчука німці зосередили 12 піхотних, 4 танкових, 3 моторизованих дивізії. Крім того, не враховуючи оперативних резервів, вони мали 20 піхотних, 1 танкову та 3 охоронних дивізії.

Незадовго до захоплення плацдарму біля Кременчука, поблизу Черкас був висаджений великий десант супротивника, що створювало враження, наче тут збираються форсувати Дніпро. Тому значні резерви 38-ї армії були стягнуті у цей район. Однак німці вибрали для удару найслабкіше місце — дніпровський берег між річками Псьол і Ворскла, де оборону по фронту в 54 км тримала одна стрілецька дивізія.

Увечері 13.09 начальник штабу Південно-Західного фронту генерал-майор Тупиков відправив зведення з важкою характеристикою подій: «Прорвавшемуся на Ромны, Лохвицу… противнику пока кроме местных гарнизонных истребительных отрядов ничто не противопоставлено, и продвижение идет без сопротивления. Начало понятной вам катастрофы дело пары дней».

У той момент існувала можливість визволити радянські війська, оскільки не було ще повного оточення.

Кирпонос знову запропонував залишити Київський укріпрайон. Шапошников вагався: «Считаю, что мираж окружения охватывает прежде всего Военный совет Юго-Западного фронта…».

Оточення з міражу перетворилось на реальність.

14.09 після проливних дощів встановилась ясна погода. У цей день біля Лохвиці о 18.20 зустрілись танкісти передових груп двох танкових груп. Згідно з підрахунками штабу Південно-Західного фронту в оточення попали 532 тисячі радянських солдат і офіцерів.

Лише 16.09 полковник Баграмян вилетів у Прилуки з наказом Тимошенка: «…В создавшейся обстановке единственно целесообразным решением Юго-Западного фронта считаю организованный отход…»

Кирпонос, який так довго чекав цього наказу, спочатку засумнівався у ньому, вимагаючи письмового розпорядження, але Баграмян повідомив, що маршал розпорядився передати наказ усно. Але залишати Київ без письмового наказу Кирпонос відмовився. Інші частини отримали негайний наказ про відхід.

Кирпонос прийняв рішення пробиватись з оточення на схід: 21-ша армія направилась у Ромни, 5-та — на Лохвицю, 26-та армія — на Лубни, 37-ма армія після виходу з Київського укріпрайону повинна була діяти в другому ешелоні 5-ї армії.

Дозвіл на залишення Києва Ставка дала 17.09 о 23 год. 40 хв.

На наступний день на схід вирушив штаб фронту. У ніч на 19.09 частини 37-ї армії відступили від Києва та відійшли на східний берег Дніпра.

Командир 4-ї дивізії військ НКВС полковник Мажирін: «…День 19 сентября выдался на удивление солнечный и теплый. Часов в 11 немцы открыли ураганный огонь по юго-западным окраинам города и ринулись к мостам… Сигнал, и мы со своего командного пункта увидели столбы огня и дыма над железнодорожным мостом. Взлетел на воздух Дарницкий мост… Облитый смолой и бензином вспыхнул деревянный Наводницкий мост».

Після знищення мостів 37-ма армія ринулась до Яготина, але організованого прориву не вийшло.

З 16.09 по 20.09 відбулось розчленування військ Південно-Західного фронту на декілька котлів опору.

20.09 їх вже було — шість.

Частини 26-ї армії за 30 км на північ від м. Золотоноша трималися до 24.09 в районі Оржиці.

Частини 37-ї та 26-ї армій в 40 км на південному сході від Києва трималась до 23.09. Два котли частин 5-ї та 21-ї армій вели боротьбу до 23.09 на південному сході і сході від Пирятина. Підрозділи 37-ї армії в 10-15 км на північний схід від Києва протримались до 21.09, а в районі Яготина — до 26.09.

Із спогадів маршала Баграмяна (тоді у званні полковник, начальник оперативного відділу КОВО): *«Немцы весьма выгодно для себя использовали болотистую долину р. Сулла. Они заняли через реку все мосты небольшими отрядами при поддержке танков, а остальные силы расположили в глубине за рекой, как подвижной резерв. Из окружения вышли лишь те, кто нашел глухое место переправы и через тропы пробился на восточный берег»*.

20 вересня в урочищі Шумейко німці оточили штаб Південно-Західного фронту. Баграмяну було віддано наказ з невеликим загоном прориватись на схід від Лохвиці, щоб створити видимість дійсного прориву, а сама штабна колона Південно-Західного фронту мала прориватись через урочище. Кирпонос вважав, що німці головні сили спрямують на відділ Баграмяна, вважаючи це головним напрямком радянського прориву, і штабна колона зможе вирватись з лещат. Але Баграмян зі своїм відділом неймовірним чином вирвався з оточення. Подаючи обумовлені з Кирпоносом сигнали, він з подивом збагнув, що за ними не рухається штабна колона (на неї німці спочатку спрямували авіаційний удар, а потім добили танками та мотопіхотою).

Кирпоноса було вбито осколком. Згодом загинули начальник штабу фронту Тупиков, член військової ради Бурмистенко, більша частина офіцерів штабу. З Київського котла вдалось вирватись лише 20 тис. військових.

24 вересня підрозділом НКВС були підірвані будинки, де розміщувались органи окупаційної адміністрації. Першим було знищено будинок Дитячого світу, далі — міський цирк. Вогонь не стихав 4 дні.

Німці просувалися територією України влітку 1941 р. так само швидко, як і під час маршу на Париж 1940 р.

До 26 вересня бої в районі київського котла закінчились. Командувач 5-ю радянською армією потрапив у полон. На допиті він повідомив таке:

«Коли ви помітили у себе у тилу наближення наших танків?

Приблизно 8 вересня.

Чому після цього ви не залишили Київ?

Ми отримали наказ фронту залишити Київ і відійти на схід і вже були готові до відходу, але згодом надійшов інший наказ, що відмінив попередній і вимагав обороняти Київ до кінця. Виконання цього контрнаказу призвело до знищення усього угруповання нашої київської групи військ…»

Відступаючими частинами Червоної армії під командуванням генерала Власова було заміновано і підірвано величний Успенський собор Києво-Печерської лаври, а також весь Хрещатик. Софійський собор, Оперний театр, Київський університет, будинок Центральної Ради та інші німцям вдалось розмінувати.

Війська Південного фронту з початку війни по 1 листопада 1941 р. втратили 212 672 бійця, у тому числі вбитими 20 675, пораненими 48 526, безвісти зниклими — 118 234.

Німці швидко зайняли більшу частину українського Лівобережжя та Донбасу, прорвались у Крим і в середині жовтня разом з румунами завершили осаду Одеси.

Населення України перед війною 1941 р. становило трохи більше 41 млн, а у 1945 р. — 27 млн, тож у підсумку загинуло 14 млн українців.

Слід зазначити, що радянські бійці, незважаючи на тяжке становище на фронті, що склалося через прорахунки командування і керівництва країни, мужньо билися з ворогом: «Перебуваючи в оточенні, з запеклістю вони билися до кінця. В останні фатальні дні перед здачею Києва цілі батальйони кидалися в контратаку з останніми п'ятьма патронами в магазині гвинтівки на німецькі кулеметні й артилерійські позиції», — писав англійський історик А. Кларк.

Стійкість і мужність прикордонників і невеликих гарнізонів укріплених районів, величезна танкова битва в районі Луцьк-Броди-Рівне, що змусило противника на Південно-Західному стратегічному напрямку товктися на місці цілий тиждень, масовий героїзм воїнів 5-ї, 6-ї, 9-ї, 12-ї, 18-ї, 26-ї армій у початковий період війни, феномен боєздатності 99-ї стрілецької дивізії, яка одна з перших за вмілі бойові дії була заслужено нагороджена орденом Червоного Прапора — саме ці конкретні прояви героїзму заклали фундамент майбутньої перемоги.

Але було й інше. Ось що, наприклад, доповідало командування Південного фронту 6 серпня 1941 р. Ставці та командуючому Південно-Західним фронтом С. Будьонному: *«223-тя стрілецька дивізія, що передана до складу фронту з Харківського військового округу, розбіглась у бою під Миргородом. Повторне завдання обороняти підступи до Кіровограда ця дивізія також не виконала. У результаті чого в ніч на 5 серпня Кіровоград зайняв противник <...> за два дні з дивізії у 11 тис. осіб ледве зібрали 500 чоловік із 4 гарматами. 5 серпня все керівництво дивізії знайдено у 50 км на схід від Кіровограда на станції Куцівка, коли вони грали в доміно ... командир і комісар дивізії заарештовані й будуть розстріляні перед строєм дивізії після її збору»*.

Ще помітніше виявлялася відсутність підтримки радянського режиму з боку цивільного населення України. На Західній Україні, де Ради були особливо непопулярними, поширювалася думка, що німці принесуть полегшення порівняно зі сталінським режимом.

Лише до кінця 1941 року ворог захопив у полон 4 млн. осіб, знищив величезну кількість зброї, боєприпасів та продовольства. Бажаючи знайти винних у поразках, що їх зазнавали радянські війська, Сталін та його найближче оточення вдалися до репресивних заходів. Так, 16 серпня 1941 р. було видано наказ за підписами Сталіна, Молотова, Будьонного, Тимошенка, Шапошникова і Жукова у якому, зокрема, йшлося: «...більшість воїнів б'ються героїчно, проте деякі виявляють боягузтво і панічно здаються в полон... тому ... слід нещадно розстрілювати на місці всіх — від командирів до рядових за такі дії. Їхні сім'ї позбавляти державної допомоги».

Згодом розгубленість і безладдя на початку війни змінилися упорядкованим відступом. Застосовувалась традиційна російська тактика «спаленої землі», що за словами Сталіна мала зробити нестерпним життя німців у їхньому тилу. Більшовицький режим в умовах відступу Червоної армії прийняв рішення про евакуацію промислових підприємств з територій, що мали потрапити під окупацію німців, на Схід СРСР. Для цього видавались відповідні директивні документи.

Директива командування Південно-Західного фронту командуючому військами Київському особливого військового округу та командирам Південно-Західного фронту про організацію евакуації населення та матеріальних цінностей від 29 червня 1941 року: *«…В первую очередь эвакуации подлежат:*

а) важнейшие промышленные ценности (оборудование, важнейшие станки и машины) и другие ценности…;

б) квалифицированные рабочие, инженеры, служащие вместе с эвакуирован-ными с фронта предприятиями, население, в первую очередь молодежь, годное для военной службы, ответственные советские, партийные работники. Все ценное имущество, сырьевые и продовольственные запасы… которое при невозможности вывоза и оставления на месте могут быть использованы противником… должны быть разрушены, уничтожены и сожжены…»

Страшних руйнувань зазнав Київ через відступ радянських військ (вони висадили в повітря чимало історичних пам'ятників та міських споруд).

У результаті евакуації радянський уряд вивіз поза межі досягнення німців близько 1500 заводів і понад 10 млн осіб. Місцем перебування українського радянського уряду стала столиця Башкирської автономної республіки м. Уфа, що на Уралі. Ця масова евакуація промислових підприємств і населення значно посилила здатність СРСР продовжувати війну.

У ході літньо-осінньої кампанії 1941 р. зазнали поразки більш ніж 300 радянських дивізій, у яких налічувалось понад 5 млн чоловік.

Практично уся техніка і важке озброєння військ західних округів були втрачені: до 6-9 липня — 16 тис. танків, 67 тис. гармат і мінометів, 10 тис. літаків, більше 1 млн одиниць стрілецької зброї. Вже 15 липня залишки мехкорпусів були офіційно розформовані. Так було розгромлено Перший стратегічний ешелон Червоної армії.

Кадрова армія була повністю знищена.

Через чотири місяці після початку війни німці окупували всю Україну. До грудня 1941 року вони контролювали близько 80 млн чоловік, або 42 відсотки населення

СРСР, й велику частину його економічного потенціалу, а також захопили 5 млн радянських військовополонених (1,3 млн серед яких становили українці).

Число полонених і тих, що пропали безвісти, перевищую число вбитих у 8-10 разів.

Втрати вермахту на середину липня склали 4% від загальної їх чисельності.

12-ть румунських дивізій раптово увійти до Одеси не змогли, оборонці переробляли трактори на танки, міномети робили зі старих труб, міни — з консервних банок, зброї не вистачало. Вночі 16 жовтня 1941 р. останні дві радянські дивізії залишили Одесу, вивезли 35 тис. війська і техніку. Йшли рятувати Севастополь.

Перебуваючи у Криму, Червона Армія стримувала Туреччину від вступу у війну на боці Німеччини, також це давало змогу бомбардувати нафтопромисли Румунії — союзника Німеччини.

26 грудня на Керченському півострові Червоною Армією було висаджено кілька десантів, які захопили Керч і Феодосію. Був створений Керченський фронт, який розгорнувся позаду 11-ої німецької армії, що під командуванням генерала Манштейна штурмувала м. Севастополь. Далі Червоній Армії завадила погода, і Керченський фронт завмер, а Манштейн залишив у спокої Севастополь і кинув війська 11-ї армії на прорив Керченського фронту. Німці були посилені танками і авіацією, а тому 8 травня оборону було прорвано. Запеклі бої йшли аж до 11 травня.

На кораблях, які залишали Керч, місць для всіх не було. 16 травня 1942 р. Манштейн захопив у Керчі 170 тис. полонених, і знову розвернув армію на Севастополь.

Ще наприкінці травня командувач Приморською армією генерал Петров просив відвести війська, але Ставка не дозволила. Врешті-решт, німцям таки вдалося прорвати прорвати дві лінії оборони Севастополя і 26 червня увійти у північне передмістя, хоча, за визнанням самого Манштейна, й ціною велдиких втрат.

Літаками й підводними човнами було вивезено півтори тисячі командного та партійного складу, а 12-ти тисячам солдат наказали чекати кораблів і літаків, які, можливо, їх вивезуть.

Бої на мисі Херсонес ще тривали тиждень, бійці сподівались на евакуацію.

Генерал Манштейн, який вдало провів операцію по захопленню Севастополя під назвою «Ловля лосося», і якому Гітлер присвоїв звання фельдмаршала, згодом писав: *«...Навіть для збереження честі зброї ці бої були зайві, бо радянський солдат воістину воював хоробро, проте політична система вимагала продовження марної боротьби...»*

На самостійно змайстрованих плотах, човнах, інших засобах, врятувалося 2 тис. бійців, а у полон потрапило близько 100 тисяч. 250 днів оборони Севастополя закінчились. Світова історія подібних прикладів не знала.

Всього за час окупації України в результаті безглуздих дій радянського керівництва було знищено 5 млн. цивільних осіб, однак лише за часів М. Горбачова з різного роду анкет було прибране принизливе запитання «Чи були ви, або ваші родичі на окупованій території?».

У жовтні 1941 р., виступаючи з доповіддю на урочистих зборах, присвячених черговій річниці більшовицького перевороту, Сталін сказав правду: «Глупая политика Гитлера превратила народы СССР в заклятых врагов нынешней Германии».

Гітлер зробив масу помилок тоді, коли перемога над сталінською імперією йшла йому прямо в руки. Першою помилкою була ставка на чисто військову перемогу, однак півтори сотні німецьких дивізій не могли фізично окупувати територію СРСР.

Ця країна могла бути зруйнована лише вибухом зсередини.

За німецькими даними.

Станом на 9 липня 1941 р. в районі Білосток-Мінськ взято у полон 320 тис. червоноармійців, а також захоплено 3200 танків та 1800 гармат.

2 серпня в районі Умані оточено 6-ту та 12-ту червоні армії — захоплено у полон 100 тис. червоноармійців, а також 300 танків та 800 гармат.

5 серпня в районі Смоленська — 350 тис. осіб, захоплено 3200 танків, 3000 гармат.

24 серпня біля Гомеля — 80 тис. осіб, захоплено 140 танків, до 700 гармат.

16 вересня біля Києва оточено 21-у, 26-у, 37-у армії, взято у полон 600 тис. осіб, захоплено 800 танків, 400 гармат, 300 вагонів боєприпасів.

13 жовтня біля Вязьми — 663 тис. осіб, 1242 танки, 5412 гармат, всього оточено 67 стрілецьких, 7 танкових, 6 кавалерійських дивізій.

Станом на 22 червня 1941 р. Лише у Київському особливому військовому окрузі знаходилось 5075 танків.

За даними Генерального штабу РСЧА (робітничо-селянська Червона армія).

За три тижні війни німці розгромили 28 наших дивізій, 72 дивізії зазнали втрат більш ніж на 50 процентів. На полі бою було втрачено близько 7 тис. гармат від 76 мм і більше, 3 тис. протитанкових гармат, майже 12 тис. мінометів, близько 6 тис. танків та 3,5 тис. літаків.

Станом на 16 липня 1941 р. вермахт втратив приблизно 100 тис. осіб убитими, пораненими і безвісти зниклими та 950 літаків.

3 липня командуючий сухопутними військами Німеччини Ф. Гальдер у своєму військовому щоденнику записав: «…кампанія у Росії виграна за 14 діб, швидше, ніж у Франції…»

Для довідки: війська Німеччини у період Другої світової війни окупували лише 17 відсотків території Росії (600 тис. км2) з населенням у 27 млн. чол.

Завоювання України фашистами продовжувалось до 22 липня 1942 року, коли радянські війська залишили місто Свердловськ Ворошиловградської області.

Новий порядок, який встановлювали німецькі війська, вирізнявся винятковою жорстокістю, принісши з собою тотальний геноцид. Це закономірно викликло опір населення України — виник партизанський рух. Найбільшого розмаху він набув на Волині, Поліссі, Карпатах.

Війна проти німецького нацизму дістала в радянській історіографії визначення як «Велика Вітчизняна», «священна». Ряд українських та зарубіжних істориків, зокрема західних, таких як Т. Гунчак (США), на лекції, прочитаній у Львівському університеті 7 грудня 1991 року зазначив, що **цей термін для України непридатний, адже вона стала жертвою і сталінського і гітлерівського тоталітарних режимів.**

Ми не можемо до кінця зрозуміти, чому Другий фронт був відкритий союзниками СРСР лише у 1944 р. Часткову відповідь на це запитання ми знаходимо у мемуарах В. Черчилля, який писав, що у той час, коли Великобританія один на один вела боротьбу за існування свободи на Європейському континенті, СРСР майже стовідсотково забезпечував Німеччину багатьма видами стратегічної сировини. Та й взагалі, у 1940 р. ще було невідомо з ким СРСР буде воювати. І як взагалі після цього СРСР вже у серпні 1941 р. мав моральне право вимагати від Великобританії та США якнайшвидшого відкриття Другого фронту.

Окремо слід зазначити, що СРСР у своїх військових училищах та академіях майже до самої війни готував для Німеччини кадри військових льотчиків, танкістів, артилеристів. Це була справжня масштабна співпраця двох споріднених режимів — нацистського і сталінського, яку радянські дослідники увесь час скромно замовчували. Ряд російських так званих істориків та політичних діячів замовчують та перекручують цю інформацію й донині, звинувачуючи ОУН та УПА у співпраці з німцями. Як свідчать виявлені документи, тісно співпрацювали у той час й служби НКВС зі спецслужбами Німеччини. Зокрема, резидентурам гестапо, що діяли у східних прикордонних районах, НКВС було передано з радянської території 92 тис. антинацистськи налаштованих польських біженців, а згодом на прохання німецького уряду — 400 німецьких антинацистських-емігрантів.

По завершенні воєнних дій у Польщі німецьке командування перекинуло на Західний фронт майже всю свою армію. Відтоді й до 22 червня 1941 року увесь тягар боротьби проти гітлерівської Німеччини лежав саме на плечах західних держав.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

РУХ ОПОРУ, СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ, БОРОТЬБА З ОКУПАНТАМИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

1. Гра на випередження

(до українсько-німецьких взаємин; напередодні і під час німецько-радянської війни; відновлення української державності; гра на випередження; Німеччина — ворог української державності; ОУН переформатовує та окреслює свою подальшу боротьбу за Українську державу; І конференція ОУН(б); знакова осінь 1942 р.)

Заглядаючи наперед…

Виступаючи на прийомі на честь командування Червоної Армії 24 травня 1945 р., Й. Сталін сказав: «Я хотів би підняти тост за здоров'я нашого Радянського народу і, насамперед, російського народу. Я п'ю, насамперед, за здоров'я російського народу тому, що він є найвидатнішою нацією з усіх націй, які входять до складу Радянського Союзу. Я піднімаю тост за здоров'я російського народу тому, що він заслужив у цій війні загальне визнання як керівної сили Радянського Союзу серед усіх народів нашої країни… не тільки тому, що він — керівний народ, але й тому, що у нього є ясний розум, стійкий характер і терпіння».

У шовіністичному дусі цього виступу (росіяни — «керівний народ СРСР») немає місця українцям, як і іншим народам в СРСР.

Німецькі урядові та політичні кола, спочатку обіцяючи, згодом не зв'язували себе конкретними офіційними політичними обіцянками щодо надання українцям допомоги у створенні української держави. Усе зводилось лише до загальних фраз. Якщо якісь плани з цього питання у Гітлера й були, то з плином часу вони переносились на невизначене майбутнє.

Українські націоналісти, які спочатку покладали великі надії на Німеччину, згодом зрозуміли це, і почали готувати свої плани боротьби на розвиток будь-яких непередбачуваних подій.

Проголошення автономної Карпатської України у жовтні 1938 року мало широкий міжнародний резонанс. В урядових колах західноєвропейських країн події на Закарпатті пов'язувались з намірами Берліна приступити до вирішення українського питання в контексті підготовки Гітлера до походу на СРСР, його розчленування і створення незалежної України.

У серпні 1939 року у Римі відбувся Другий Великий Збір ОУН (Перший, відомий як Конгрес українських націоналістів, відбувся у Відні у січні-лютому 1929 р., на якому було проголошено створення ОУН на чолі з полковником Є. Коновальцем, озвучені загальні світоглядні засади, політичне бачення ситуації та устроєві форми Організації), що відіграв значну роль у подальшому розвитку політичних та ідейних засад націоналістичного руху.

Головним питанням Збору було затвердження полковника А. Мельника, який фактично виконував ці функції після загибелі 23 травня 1938 року полковника Євгена Коновальця Головою Проводу на основі «усного заповіту». Цікаво, що це позначилось і на новому Статуті ОУН, де вказувалось, що надалі Голову ОУН буде проголошувати ВЗУН на основі заповіту попереднього Голови Проводу. Новим в Статуті було й те, що особливо підносилася роль і місце Голови ПУН, коли він ставав вже «вождем цілої української нації» і отримував ряд законодавчих повноважень в Організації, чого не було за часів Є. Коновальця.

На Римському Зборі були й протести з боку представників Краю Д. Мирона і О. Тюшки проти особи Я. Барановського і деяких аспектів всієї роботи Збору. Однак полковник А. Мельник їх відкинув.

Зміни в діяльності ОУН відбулися не тільки в організаційних питаннях, а й у питанні зовнішньої політики. Дотепер ОУН завжди непохитно стояла на позиціях повної незалежності України, спираючись тільки на власні сили. Тобто ОУН ніколи не йшла у «фарватері» жодної Європейської держави у міжнародній політиці. У час же головування А. Мельника намітилася та потім посилювалась лінія орієнтації на Німеччину. Це проявилося під час боротьби за незалежність Закарпатської України і пізніше. Безумовно, що політична орієнтація на країну, де проголошувалися різні теорії опанування Східною Європою і, зрозуміло, Україною, була небезпечною, що й виявилося згодом.

Також на Зборі було прийнято нову Політичну програму і Статут ОУН. Український націоналізм було проголошено ідеологією ОУН, визначено, що новостворена Українська держава має розбудовуватись на засадах націократії — «влади нації в державі, що спирається на організовані й солідарній співпраці всіх соціальних українських верств, об'єднаних відповідно до їх суспільних функцій в представницьких органах державного управління».

Прийняття цих нових політичних документів ОУН було зумовлено тими важливими змінами, які відбулися на міжнародній арені після проведення Першого Збору в 1929 році та погіршенням становища Українського народу, який зазнав насильницької асиміляції та нещадної експлуатації з боку різних окупантів.

Нова політична програма ОУН у концентрованому вигляді містила все те, що теоретики націоналізму напрацювали впродовж минулого десятиліття.

Провідники ОУН вважали, що об'єднання всіх етнічних українських земель в одній державі є найважливішою запорукою політичного розвитку української нації. З цією метою 22 червня 1941 року у Кракові відбулася нарада, в якій взяли участь представники Державного центру УНР, монархістів-гетьманців, Українського національного демократичного об'єднання, Фронту національної єдності, ряду інших партій і організацій. У роботі ради відмовився брати участь провід мельниківської ОУН. Учасники наради обрали Український національний комітет (далі — УНК). Його головою було затверджено авторитетного українського генерала В. Петріва. Першим заступником голови став член проводу бандерівської ОУН В. Горбів, який фактично виконував обов'язки голови УНК.

Українські інтегральні націоналісти вітали напад німців на СРСР, розглядаючи його як багатообіцяючу можливість встановлення незалежної Української держави.

С. Бандера та його прихильники не відкидали думки про союзників у боротьбі за українську державу. Водночас, вони вважали, що визвольна боротьба — це справа насамперед самого народу. Коли народ не буде готовий до рішучої боротьби за державні ідеали, ніяка зовнішня допомога не приведе до позитивних наслідків. Він також розумів, що коли ОУН не матиме сили і авторитету, то навряд чи з нею будуть рахуватися союзники.

ОУН, очолювана С. Бандерою, мріяла, спираючись на власні сили, реалізувати план здобуття незалежної держави. Лідери ОУН(б) сподівалися на довготривалу і нищівну війну. У міру знесилення та виснаження обох супротивників повинні були формуватися українські державні органи влади, власна армія, яка згодом стала б домінуючою силою на окупованій українській території. Тоді, залежно від розвитку подій, можна було б одній або другій стороні продиктувати свої умови і розгорнути широку діяльність для створення власної держави на українській землі.

Першочергове завдання організації у нових умовах полягало у перешкоді перетворення України в об'єкт іноземного володіння. Провід ОУН(б) виходив з того, що держави, які перебувають у стані війни з СРСР, не становитимуть небезпеки для України та вважатимуться її союзниками. Взаємини між Україною і такими союзниками залежатимуть від того, чи визнаватимуть і поважатимуть суверенітет і територіальну цілісність України.

Та хоч ОУН і Німеччина мали спільного ворога, їхні цілі були далеко не спільними. З точки зору німців, основна користь ОУН полягала в тому, щоб слугувати диверсійною силою для створення хаосу у радянському тилу. Зі свого боку, інтегральні націоналісти, розчаровані політикою А. Гітлера щодо Карпатської України, не мали наміру бути знаряддям для Берліна. ОУН поставила собі за мету скористатися війною й поширити по всій Україні власний вплив.

Відтак, кожна сторона прагнула використати іншу у своїх власних, часто протилежних цілях.

Другий Великий Збір ОУНР відбувся у квітні 1941 року в Кракові після розколу ОУН в лютому 1940 р., на якому провідником Організації було обрано Степана Бандеру, а його заступником — Ярослава Стецька.

За результатами роботи Збору членами Проводу стали: Степан Бандера, Ярослав Стецько, Сидор Василь, Дмитро Мирон-Орлик, Гасин Олекса. Було прийнято і опубліковано у європейських газетах резолюцію, що ОУН(б) буде продовжувати боротьбу за визволення українського народу без огляду на територіально-політичні зміни, які б сталися на території Східної Європи. Керівництво ОУН(б) вивело ідею боротьби за Самостійну Українську Державу на міжнародний рівень. Великий збір висунув гасло: «Свобода народам, свобода людині».

Головною метою Збору було утвердження ідей українського націоналізму та постанов, що стосувалися політичного, військового, економічного та соціального життя українців. Зазначалося, що Українська суверенна соборна держава є основою розвитку нації і належить Українському народу: «...Власником усієї землі й вод, підземних і надземних багатств, промислу й шляхів комунікації є сам Український народ і його держава... Українська земля — українським селянам, фабрики й заводи — українським робітникам, український хліб — українському народові».

Члени ОУН виступали за організацію господарського і соціального життя на основі рівності усіх українців у правах і обов'язках супроти нації і держави.

Велика увага була приділена програмам надання безкоштовної медичної допомоги, підтримки малозабезпечених родин, сиріт, інвалідів, людей старшого віку, які не можуть самостійно забезпечити свої мінімальні життєві потреби.

Збір засудив існуючу колгоспну систему, окреслив боротьбу за звільнення українців від неї, виступив за восьмигодинний робочий день тощо. Також підтримувалось право українського селянина самостійно організовувати своє господарство й керувати ним.

Держава повинна була взяти під опіку робітників з метою забезпечення справедливої заробітної плати та належних умов праці у промислових галузях.

У військових і політичних настановах ОУН наголошувалось на обов'язку її членів боротися на незалежність Української держави, силовому захисті української нації, мови, культури та традицій від більшовицьких, німецьких та інших загарбників. Окремі настанови стосувалися необхідності виховання, загартування, ідеологічних поглядів, культури і моральних цінностей членів ОУН.

Серед німців існувала різка розбіжність поглядів на ОУН: абвер (військова розвідка) на чолі з адміралом Вільгельмом Канарісом, що мав тривалі зв'язки з ОУН, виступав за співпрацю з нею.

Співробітництво УВО й ОУН з абвером розпочалося ще в часи Веймарської республіки. Українські націоналісти вбачали в Німеччині союзника, оскільки вона так само негативно ставилася до Версальського повоєнного устрою. Прихід А. Гітлера до влади загострив антиверсальську спрямованість німецької зовнішньої політики.

Тривалі контакти з абвером дали результат: 15 серпня 1939 року був утворений диверсійний загін під кодовою назвою Бергбауернхільфе (Допомога гуцулам) під командуванням полковника Романа Сушка. Загін призначався для розпалення антипольського повстання в Західній Україні перед німецьким вторгненням у Польщу. Однак через тиждень ситуація докорінно змінилася: після укладення пакту Ріббентропа-Молотова німці більше не турбувалися про Західну Україну.

Вожді ОУН сподівалися, що напередодні вже неминучої війни з СРСР, Німеччина надасть їм допомогу у створенні української армії. Але до планів німців, які вони приховували, це не входило. Вони погодилися лише на вишкіл кількох сотень українських старшин. В лютому 1941 року на зустрічі командуючого сухопутними військами генерала В. фон Браухіча, начальника абверу адмірала В. Канаріса і керівника ОУН С. Бандери була досягнута домовленість про вишкіл 800 кандидатів на старшин. Як сподівалися націоналісти, ці старшини мали стати ядром союзної з вермахтом української армії.

На думку лідерів ОУН(б) ці два батальйони мали стати у майбутньому ядром української армії. І бандерівці, і мельниківці вели свою таємну від німців гру і розраховували перехитрити їх у відповідний слушний момент.

В ході комплектування військовий відділ, що складався з близько 600 солдатів, був поділений на дві частини. В українських документах новоутворені батальйони під абревіатурою ДУН (Дружини українських націоналістів), а в документах абверу — під кодовими назвами: спеціальний відділ «Нахтігаль» і організація «Роланд». Вони були сформовані переважно з пробандерівськи настроєних українців, мобілізованих з територій, зайнятих німцями.

У червні 1941 року «Нахтігаль» був цілком укомплектований старшинським складом і налічував 330 солдат, одягнутих у польову форму вермахту. Подальший вишкіл здійснювався разом з першим батальйоном спецполку абвера «Бранденбург 800». Командував батальйоном «Нахтігаль» з боку німців — командир першого батальйону спецполку, а з боку українців — сотник Р. Шухевич. Зв'язковим старшиною був обер-лейтанант Т. Оберлендер, у майбутньому — професор Кенігсберзького університету, спеціаліст з проблем СРСР.

Німці планували використати їх у диверсійних цілях, але ОУН(б) сподівалася, що саме вони стануть серцевиною майбутньої української армії, а також засобом поширення впливу фракції С. Бандери.

Водночас нацистський партійний апарат на чолі з Мартіном Борманом відмовлявся розглядати Організацію як серйозний політичний чинник. До того ж німці, що хотіли мати справу з інтегральними націоналістами, наштовхнулися на проблему: яку фракцію підтримати — поміркованих, але слабших мельниківців ОУН(м) чи діяльних, чисельніших, але непокірних прибічників С. Бандери ОУН(б). Кожна з фракцій ОУН прагнула утвердитися єдиним представником українського народу.

У маніфесті Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери, датованому груднем 1940 року, йшлося: «Ми українці... боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів... боремося проти московського імперіалізму всіх видів... несемо новий лад Східній Європі і підмосковній Азії... несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі... кличемо революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами...»

Обидві фракції ОУН старались інформувати німців про свої політичні цілі.

Провід ОУН(м) робив спроби переконати німецький уряд в необхідності німецько-української співпраці з користю для обох сторін. У квітні 1941 року він надіслав до Берліна меморандум, в якому просив офіційно визнати самостійність і соборність майбутньої української держави, дозволити українцям взяти участь у війні проти СРСР як силі, рівноправної з Німеччиною: «Вважаючи бажаною тісну співпрацю з Німеччиною, для проводу дуже важливо глибше ознайомитися із справжніми намірами Німеччини щодо Східної Європи».

Однак відповіді на цей меморандум, як і на меморандум ОУН(б), який керівникам рейху було надіслано у червні 1941 року, німецькі владні структури не дали. Провід ОУН(м) прийняв рішення незалежно від обставин йти на рідні землі, збиратися з силами та включитись у розбудову українського національного життя.

Програму подальшої боротьби за незалежну, самостійну, соборну українську державу ОУН бандерівського крила проголосила на Другому великому зборі, який

відбувся у квітні 1941 року. У постановах збору було дано політичну характеристику визвольної боротьби за українську державність упродовж останніх десятиріч.

Боротьбу за визволення всіх українських земель і об'єднання їх в одну державу, наголошувалось у постановах, ОУН вела і буде вести, спираючись на власні сили українського народу. Ця боротьба мала б більше шансів на успіх, якби одночасно повстали усі поневолені нації у СРСР під гаслом, що його висувала ОУН(б), — «Свобода народам і людині».

У травні 1941 року провід ОУН(б), також збираючись вирушити на Східну Україну, розробив конкретні заходи, що були викладені в «Політичних вказівках». Вони мали бути реалізовані у разі війни між Німеччиною та СРСР. Слід зазначити, що на той час жодна політична партія, що репрезентувала українські еміграційні політичні осередки, подібних рішень не приймала. У «Політичних вказівках» наголошувалось, що ОУН використає війну з СРСР для розгортання боротьби за суверенну соборну українську державу.

У «Вказівках» зазначається, що у разі існування інших партій чи організацій, які ведуть визвольну боротьбу за незалежну Україну, вони також мають право формувати уряд, який би працював на користь Українського народу. ОУН(б) «не ставить собі такої цілі, щоби у теперішньому стані мати монопольне становище, виключно у своїх руках держати всю ініціативу та керму у визвольній боротьбі та державному будівництві».

14 червня 1941 року, передчуваючи наближення німецько-радянської війни, було видане звернення до усіх українців, підписане 116-ма визначними українськими політичними, державними, військовими та громадськими діячами в еміграції, у якому, зокрема, наголошувалось: «Великий історичний час, у якому живемо, вимагає від нас залишити осторонь всі непорозуміння і стати разом до служби тільки одній найбільшій справі — визволенню українського народу і відновленню Української Суверенної, ні від кого незалежної Соборної Держави».

Німецькі політичні кола з упередженням ставились до співпраці з ОУН, вважаючи українців за майбутніх політичних суперників. Спеціальні служби Німеччини та націонал-соціалістичної партії попереджали про небезпеку з боку націоналістів, наголошували на її ворожому ставленні до рейху. Начальник департаменту управління зовнішньої політики нацистської партії А. Шікенданц неодноразово попереджав своє керівництво, що з приєднанням Галичини до СРСР ОУН втратила своє політичне значення, а її діяльність загрожує безпеці рейху.

Разом з тим, остерігаючись настроїти українців проти Німеччини, чиновники цього департаменту пропонували відповідним службам поширювати інформацію про вирішення в майбутньому українського питання. «У цьому аспекті, — згадував один із провідних діячів ОУН(б) Л. Ребет, — німецька політика видавалась прихильною до української справи і утворилось уявлення, що німці є справжніми нашими союзниками».

Намагаючись заручитись підтримкою уряду нацистського рейху, Провід бандерівської ОУН 15 червня 1941 року направив до Берліна меморандум, в якому висловлював переконання, що: «політичне вирішення українського питання має відповідати історичним і народним інтересам України, і що це принесе користь і Німеччині. Якщо ж Німеччина не врахує прагнення українського народу до самостійності, то націоналісти, не погодяться на жоден інший варіант. Німецькі війська при вступі в Україну будуть зустрічатися як визволителі, але незабаром таке ставлення до них може змінитися за умови, якщо Німеччина прийде на Україну без наміру відновлення Української держави».

Передбачаючи, що німці зроблять закид про роз'єднаність українців та відсутність єдиного українського партнера, з яким можна вести справу, провід ОУН(б) спільно з Українським національним об'єднанням (УНО), що діяло в Німеччині, виступили ініціаторами згуртування всіх українських політичних сил в еміграції. Були проведені переговори з українськими партійними діячами в Берліні, Празі, Варшаві, Кракові, Любліні та інших містах Європи, де функціонували українські політичні осередки. Було досягнуто домовленості про спільні дії.

Після того, як німецькі офіційні кола зрадили ОУН, не підтримавши українців у справі створення Карпатської України, керівники Організації не довіряли німцям і ОУН мала план на розвиток будь-яких подій.

Під час евакуації зі Львова червоних частин та установ радянської влади у місті розпочалось антирадянське повстання організоване ОУН. В ніч на 30 червня батальйон «Нахтігаль» увійшов до міста на 7 годин раніше австрійської дивізії і до полудня наступного дня зайняв всі стратегічні об'єкти, у тому числі й радіостанцію.

Уже в перші дні німецької окупації України конфлікт між інтересами інтегральних націоналістів і німців вийшов на передній план, оскільки ОУН(б) при підтримці «Нахтігалю» 30 червня 1941 р. у Львові без узгодження з німцями скликали збори представників української інтелігенції, політичних і громадських організацій і кооперативів, на яких було проголошено про відновлення Української держави і створення українського уряду (про що було передано Львівською радіостанцією) — «Українське державне правління» на чолі з головою Ярославом Стецьком — до часу створення Центральної влади у м. Києві.

Я. Стецько був заступником С. Бандери ОУН(б); про такі дії ОУН(б) по захопленню влади у м. Львові, проведення зборів і проголошення Самостійної України було заплановано заздалегідь, ще до початку німецько-радянської війни, і так, згідно з планом працювали, а члени ОУН(м) похідними групами пішли на Київ.

В Акті про цю подію підкреслювалось: «1. Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України — Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно взаємодіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера створює новий лад в Європі і світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації. (цей і наступні пункти Стецько кілька разів викреслював і вставляв знову, на кінець вирішив залишити, щоб добитися сприяння німців).

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на українській землі, буде боротися далі разом з союзницькою німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі...»

Згодом цей акт було проголошено по Львівському радіо, що охоронялось українськими військовими батальйону «Нахтігаль».

Тисячі громадських зібрань у Західній та Східній Україні схвалили це рішення.

Ідучи на вкрай ризиковану гру, ОУН(б) розраховувала, що німецьке військове командування скоріше погодиться з цим фактом, ніж піде на конфронтацію з українцями з самого початку вторгнення до СРСР.

Відтак, ОУН(б) не лише обійшла німців, а й спробувала переконати українське населення, що дії бандерівців опираються на підтримку Берліна.

С. Бандери тоді у Львові не було, він перебував в еміграції і був символом боротьби українців.

До складу українського уряду увійшло 13 міністерств (оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, державної безпеки, юстиції, економіки, фінансів, охорони

здоров'я, народної освіти ті інші). Дещо пізніше було організовано верховний державний орган — Українську Національну Раду, яку очолив голова уряду ЗУНР К. Левицький.

Українське державне правління мислилось як коаліційний уряд незалежної України. До його складу увійшли представники ряду політичних партій та рухів, але більшість належала націоналістам.

Про відновлення української державності та створення українського уряду було повідомлено по Львівському радіо 30 червня і повторено 1 липня 1941 року.

Відразу після проголошення Акта почалось втілення в життя політичних інституцій. Уже 30 червня 1941 року у Львові було створене міське правління на чолі з Ю. Полянським, колишнім крайовим комендантом Української військової організації, а наступного дня розпочало діяльність Львівське обласне правління, яке очолив О. Марітчак, професор міжнародного права Львівського університету, член Українського національно-демократичного об'єднання.

Одразу після цих повідомлень військовослужбовці «Нахтігалю» отримали тижневу відпустку і наказ передати всі стратегічні об'єкти міста під охорону прибулої німецької поліції.

Такі організовані та чіткі дії ОУН(б) ґрунтувалися на тому, що вже навесні 1941 р. ОУН мала точну інформацію про дату німецько-радянської війни, і щоб бути готовим до активних дій, активно формувала підпілля в українських регіонах Західної Польщі, в Галичині, заготовляла зброю та боєприпаси, проводила антибільшовицьку агітацію серед населення

В результаті цього на початку радянсько-німецької війни у 26 районах і 3-х обласних центрах 5-ти областей Західної України спалахнули повстання проти радянської влади. Ще до появи німецьких військ повстанці захопили 11 районних центрів, на військових складах Червоної Армії заволоділи 15 тис. рушниць, 7 тис. кулеметів, 6 тис. ручних гранат, військове спорядження, боєприпаси.

Відтак, українські націоналісти встановили свою владу в 187 з 200 районах західних областей і в 26 районах Правобережної України. Вони створили обласні управління в Тарнополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславі, Луцьку. Роззброюючи невеликі червоноармійські підрозділи, що опинилися в оточенні, оунівцям вдалось акумулювали значну кількість зброї, боєприпасів і спорядження.

Після поспішного відходу Червоної Армії східні українці самоорганізувалися й без стимулів з боку груп ОУН. Оскільки німецька воєнна влада відносно людяно ставились до українського населення у перші місяці окупації, багато українців спонтанно влаштовували місцеве самоврядування. Сподіваючись, що німці ліквідують ненависні колгоспи й перерозподілять землю між індивідуальними власниками, селяни збирали врожай, вчителі організовували школи, а робітники налагоджували роботу на заводах.

Стали з'являтися священики, котрі якимось чином пережили 30-ті роки, й проводили церковні відправи, хрещення дітей і дорослих. У цей час православна церква на Волині розкололося на дві — автономну та автокефальну, які згодом поширили свій вплив на Центральну та Східну Україну. Перша — не пориваючи зв'язків з московським патріархатом, виступала за церковну автономію України, але лише доти, доки патріарх залишався під радянською владою. Інша ж відродила традиції Української автокефальної православної церкви 20-х років ХХ ст., виступаючи за незалежність українського православ'я.

По всій Україні з'явилося понад 100 некомуністичних газет. У великих містах, особливо в Києві, виникло багато літературних, наукових та громадських груп. У жовтні 1941 року члени ОУН(м), які щойно влаштувалися в Києві, виступили з ініціативою створення Української Національної Ради, сподіваючись, що вона стане центральним урядовим органом України. Організації цивільного населення з'явилися також у Харкові та Дніпропетровську.

Відбувалося стихійне зростання громадської, культурної та господарської діяльності українців, яких живили надії на те, що німці от-от мають встановити українську державу.

На той момент з метою військової організації українців та впорядкування подальшої боротьби ОУН(б) було створено Головну команду Української національної революційної армії (під командуванням лейтенанта І. Климіва — «Легенди»), Центр українських повітряних військ, Центр української танкової зброї, дещо пізніше — Бюро народної міліції. Восени 1941 р. у 37-ми офіцерських школах, створених українськими націоналістами, навчалися близько 500 курсантів, які вже в недалекому майбутньому складуть кістяк Української Повстанської Армії.

Німецькі польові командири спочатку охоче йшли на синхронізацію дій з оунівцями в ході свого наступу, оскільки вони були заінтересовані у тому, щоб на окупованих територіях існував порядок, однак на більш високому рівні нацисти з підозрою поставилась до свого нового українського союзника.

Я. Стецько поспішав.

За німцями похідними групами на Київ рухались члени ОУН мельниківського крила, які також збиралися проголосити незалежну Українську державу, але вже в Києві. А тому Я. Стецько хотів перехопити ініціативу.

Старше українське покоління — члени ОУН розуміли, що від відкритого протистояння з німцями, українці лише стечуть кров'ю, а тому було вирішено діяти хитріше. Їх тактика полягала у тому, що за німецькими військовими підрозділами рухалися похідні групи ОУН(м) та ОУН(б), всього більше 5 тис. добре підготовлених фахівців, які скрізь, де вже не було радянських органів влади, проголошували українську владу, організовували місцеві органи управління та створювали народну міліцію. Ці групи мали завдання виявляти в кожному населеному пункті національно свідомих українців, створюючи навколо них місцеву українську адміністрацію.

Північна похідна група ОУН(б) на чолі з М. Климишином (пізніше — Д. Мироном-Орликом), яка налічувала до 2500 бойовиків, прямувала на Київ.

Центральна похідна група М. Лемика-Синишина з 1500 бойовиками йшла до Харкова.

Південна похідна група, до тисячі осіб, під проводом З. Матли (Святослава Вовка) мала на меті Одесу й Донбас.

Три похідні групи ОУН(м) спершу очолювали Є. Сеник-Грибівський та М. Сціборський, а після їхньої загибелі — О. Кандиба-Ольжич.

До місць призначення змогла дістатися лише третина похідних груп. Це пояснювалося різними перешкодами, як-от: затримка з боку німецької влади, вбивства, хвороби тощо. Керівник Північної похідної групи ОУН(б), М. Климишин, наприклад, 7 вересня 1941 р. був заарештований і відправлений до концтабору Аушвіц.

2 вересня 1941 р. одна з груп досягла Дніпропетровська, інша — ще наприкінці липня увійшла до Вінниці. У Житомирі виникла база ОУН(м), хоча тут з серпня перебували бандерівці.

Розгортання політичної діяльності націоналістами дуже дратувало нацистських політиків та владні структури. Ця діяльність йшла всупереч політичним планам гітлерівського керівництва, яке прагнуло якнайшвидше встановити в Україні жорстокий окупаційний режим, з метою економічного визиску та експлуатації людських ресурсів.

В «Особливих інструкціях з українського питання», виданих начальником оперативного відділу тилу групи армій «Південь» 11 липня 1941 року зазначалось, що необхідно вжити заходів для обмеження політичної діяльності українців, можливо, дозволити їм створити комітети соціальної допомоги родинам загиблих або біженцям. Щоби ці комітети мали місцеве значення, не допускати їх об'єднання у великі організації; заборонялись політичні зібрання, маніфестації.

Провід ОУН(б) доклав зусиль, щоб продемонструвати свою присутність на східноукраїнських землях. Похідним групам вдалося за короткий час закласти свої осередки в Донбасі, Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Чернігові, Криму та інших містах і місцевостях. Націоналістичні активісти проникали в органи місцевого самоврядування, налагоджували випуск українських газет, відкривали культурно-освітні, спортивні товариства, розгортали широку агітаційно-пропагандистську діяльність.

Вони активно залучали місцеве населення у сферу націоналістичних інтересів, робили його своїм союзником у боротьбі за українську незалежну дер-жаву.

У численних німецьких донесеннях зазначалось, що оунівці проникали у службу адміністрації, поліцію, владні структури, щоб розгорнути діяльність на користь розбудові української державності та задля збройного опору гітлерівцям. Наголошувалось, що широкого розголосу набула агітаційна діяльність серед населення, головною ідеєю якої було те, що «німці мають намір фізично знищити усі національні українські рухи».

Політичні аналітики Німеччини особливо були стурбовані тим, що з Галичини на Східну Україну вирушило чимало націоналістичних діячів. Вони рекомендували німецькому командуванню та спецслужбам повністю закрити кордони між цими українськими регіонами, і, тим самим, перешкодити проникненню націоналістичних ідей у східні регіони України, населення яких, під впливом жорстокого окупаційного режиму, почало виявляти цікавість до націоналістів та до незалежної Української держави.

Про це свідчили німецькі донесення з окупованої української території до Берліна. У них містилися рекомендації відповідним службам вжити необхідних заходів, щоб перешкодити поширенню українських націоналістичних ідей.

У повідомленні начальника поліції безпеки та СД за 31 липня 1941 року наголошувалось, що активна діяльність націоналістів є «...найважливішим фактором боротьби в українському політичному житті...». У цьому донесенні містився детальний аналіз суспільно-політичного становища на окупованих територіях, зокрема, що «під впливом пропагандистської діяльності бандерівської ОУН, прагнення до незалежності виявляється в усіх колах українського суспільства, особливо серед міського населення», а також зазначалось про повсюдне створення українських органів влади без погодження з німецькими окупаційними властями.

Про появу членів похідних груп бандерівської ОУН інформувало командування 11-ї армії групи армій «Південь».

Штаб армії направив 10 вересня 1941 року доповідну записку до Берліна, в якій йшлося, що: «в зоні дій військ дедалі частіше з'являються члени груп бандерівської ОУН. Вони отримали завдання від проводу налагоджувати національно-культурну відбудову держави. Ці молоді люди занепокоєні майбутнім України, побоюються її поділу між Румунією, Угорщиною та генерал-губернаторством, а також схвильовані долею решти українських земель, що мають стати німецькою колонією. Заходи німецької влади щодо розпуску військових формувань, міліції, заборона української держави свідчать, на їхню думку, про придушення українського національного розвитку».

Усі дії українських націоналістів відбувались не спонтанно, а згідно з керівними документами ОУН(б).

Але це було недовго.

Зі свого боку, ОУН(б) добилася від митрополита А. Шептицького заяви про підтримку проголошення української державності.

Відтак, Греко-католицька, а згодом православна українські церкви визнали рішення Національних зборів, закликали український народ об'єднатися навколо Державного правління і працювати для розбудови української держави.

Провід ОУН(б) видав наказ, згідно з яким зобов'язав обласних провідників організувати й провести у містах та населених пунктах маніфестації на підтримку Акта. В усі осередки ОУН(б) було надіслано «Загальну інструкцію (вказівки на перші дні роботи)», в якій наголошувалося, що в усіх селах, районах, містах і обласних центрах слід взяти владу в «українські руки».

Нова українська влада повинна була в кожній місцевості заявити про своє існування німецьким вищим державним органам і засвідчитись окупаційній адміністрації, налагоджуючи з нею тісну співпрацю. Невдовзі в багатьох населених пунктах почали створюватись і розгортати діяльність місцеві українські органи влади.

За кілька днів Крайове правління було реорганізовано в Українське державне правління (далі — УДП). До його складу увійшли: Я. Стецько — прем'єр-міністр і голова департаменту соціальних реформ; М. Панчишин — віце-прем'єр-міністр і міністр охорони здоров'я; Л. Ребет — другий віце-прем'єр-міністр; В. Петрів — міністр оборони; В. Лисий — міністр внутрішніх справ; М. Лебедь — міністр державної безпеки; В. Стахів — міністр закордонних справ; І. Федорович — міністр юстиції; Ю. Павликовський — міністр національної економіки; І. Ольховський — міністр фінансів; А. Пясецький — міністр лісів; В .Радзикевич — міністр народної освіти та релігійних справ; О. Гай-Головко — міністр інформації; І. Климів — міністр координації; Н. Мороз — міністр зв'язку.

Водночас невдача спіткала ОУН у Чернівцях, де з 29 червня точилися бої оунівців з відступаючими частинами Червоної армії. Після відходу цих військ 1 липня 1941 р., було створено Українську національну раду на чолі з І. Карбулицьким, та вже через 9 днів Північну Буковину контролювали румуни.

За дорученням Уряду міністр закордонних справ В. Стахів виїхав до Берліна із завданням домогтися визнання Української держави. Він розіслав у посольства різних держав, акредитованих у Берліні, меморандуми та інформацію про утворення Української незалежної держави.

Вже до середини червня 1941 р. у складі німецьких збройних сил було понад 15 тис. українців — перекладачів, розвідників, диверсантів.

Крім підготовки військових кадрів у власних школах та на курсах, Провід рекомендував регіональним осередкам широко використовувати службу в українській поліції. Це, з одного боку, легалізувало підготовку військових кадрів для Організації, а з іншого — у такий спосіб молодь уникала відправки на примусові роботи до Німеччини, фактично вона становила військовий резерв майбутньої української армії.

Активно агітаційно-політичну діяльність розгорнули націоналістичні агітатори серед українців, які працювали для вермахту, щоб вони використовували своє становище для ведення національно-патріотичної роботи. Німецькі спецслужби фіксували неприємний для себе факт, коли населення, яке на початку вітало вермахт як визволителів, поступово змінило своє ставлення. Політична воля почала набирати силу на всіх українських землях.

Крім того, Урядом Українського державного правління вживалися заходи щодо створення міліції та армії. У зверненні крайового провідника І. Климіва йшлося про те, що йому доручено сформувати українську національну армію, завданням якої є оборона кордонів української держави, забезпечення охорони внутрішнього життя в країні.

Однак задекларване бандерівською ОУН будівництво української держави було рішуче перерване німецьким керівництвом. У Львові окупаційні власті зажадали від голови УДП Я. Стецька припинити будь-яку діяльність щодо формування українського самоврядування на всіх рівнях. Учинок Я. Стецька для німців став великою несподіванкою, яку вони вважали спробою державною перевороту. Аби ця подія не дістала широкого розголосу (зауважимо, що по всіх містах, містечках і навіть селищах вже відбувалися проголошення відновлення української державності), німецька влада почала тиснути на С. Бандеру, щоб він як голова проводу ОУН(б) скасував проголошення Я. Стецька, оскільки дії оунівців по створенню державності (навіть фактично під протекторатом Німеччини) не співпадали з планами вищого політичного керівництва рейху.

3 липня 1941 р. у Кракові німецькі власті викликали С. Бандеру, В. Мудрого, В. Горбового, з метою з'ясування усіх деталей, пов'язаних з проголошенням Української держави. Їм було оголошено остаточну позицію німецьких політичних кіл щодо українського питання.

Їм було заявлено, що А. Гітлер виступає рішучим противником проголошення української держави: «…Він єдиний, хто керує боротьбою на Сході, і тільки він може

вирішувати питання майбутньої української держави. Для нього нині немає ніяких українських союзників. Можливо, що українці відчувають велике піднесення і вважають себе німецькими союзниками, але питання полягає в тому, що тільки німці є завойовниками радянської території й будуть облаштовувати її за своїми планами».

У відповідь С. Бандера рішуче відмовився виконати німецькі вимоги, оскільки був переконаний, що тільки українці мають право вирішувати долю українського народу.

Питання про політичне становище, що склалося, та ставлення ОУН(б) до Німеччини неодноразово обговорювалось на засіданнях Українського державного правління. Зокрема 5 липня 1941 року, Я. Стецько як голова Уряду заявив, що, незважаючи на тиск з боку німців, план державного будівництва в незалежній Україні буде реалізовуватись.

5 липня 1941 року уряд Я. Стецька видав політичну «Декларацію Українського Державного Правління». У ній йшлося про таке: «…український народ відновив українську незалежну державу, яка має тисячолітню державницьку традицію. Остання її історична форма — Українська Народна Республіка 1917-1920 рр... Організація українських націоналістів приступає до перебудови всього колишнього життя... вона прагне відновити справжню свободу і державну суверенність українського народу...»

На зібраннях українського уряду 6 і 7 липня знову обговорювалось питання про німецьку політику стосовно України. За завданням Уряду провідні члени проводу Я. Старух, Л. Ребет, І. Равлик та інші вели розмови з німецькими представниками, які відмовились дати конкретні відповіді, посилаючись на те, що тільки Берлін може розв'язати українське питання.

21 липня 1941 року було видано «Декларацію політичного бюро Організації Українських Націоналістів щодо проголошення Української держави», у якій зокрема йшлося: «Українська держава була проголошена скрізь у країні, де вже не було російської влади... це доказує стихійне прагнення українського народу до державного суверенітету... все управління у селах, містах, районах і областях перейшло в руки українців <...> Український уряд узявся за організацію управління, економіки, міліції, охорони здоров'я... всього того, що було негайно необхідно українському народові як і німецькій окупаційній армії... хоча уряд був сформований ОУН, тільки декілька урядових постів було довірено членам ОУН, більшість портфелів належали людям, які, не будучи членами ОУН, були спеціалістами чи відомими українськими діячами... Удар проти українського уряду ризикує бути розціненим українським народом як ворожий акт Німецького рейху щодо самої ідеї української державності. Якщо Німеччина потребує щирих і вірних союзників, Україна могла би бути одним з них, але в якості незалежної держави ... Проголошення Української держави у Львові — довершений факт. Починаючи з цієї дати, усі акти здійснюються від імені Української Держави. Це відноситься до всієї вже звільненої етнічної української території...»

У відповідь німці відкинули всі загравання і проголосили, що вони не вважають себе союзниками ОУН ніякого крила, заявивши, що така їх діяльність є військовим злочином проти Німеччини. 2 липня 1941 року начальник поліції безпеки і СД Гейдріх написав листа до найвищих керівників СС і поліції, в якому заявив, що «найближча й кінцева мета Німеччини — це політичне облаштування й економічне освоєння на окупованій території...»

Одночасно німецькі спецслужби дедалі частіше у своїх донесеннях повідомляли, що націоналістичні групи від агітаційно-пропагандистської діяльності все частіше переходять до підготовки з метою розгортання збройної боротьби. Провід ОУН(б) на своїх летючках закликав населення не здавати зброї, складати її у потаємних місцях, чекати слушного моменту для створення української революційної армії.

Репресії, що їх розгорнуло нацистське керівництво проти націоналістів, змусило український уряд доопрацювати подальші плани діяльності.

8 липня 1941 року на нараді проводу ОУН(б), більшість складу якого входила до складу уряду, було прийнято рішення про перехід у підпілля, оскільки виступити зі зброєю в руках на той час Організація була не готова.

Голова уряду намагався знайти політичні компроміси з німецькими політичними колами. Однак цим планам не вдалося здійснитись, 9 липня його було заарештовано і вислано до Берліна, де вже перебували під наглядом німецьких спецслужб С. Бандера та інші провідні діячі ОУН(б).

На ці дії Я. Стецько відповів: «Росіяни у будь-якому разі проти вас, бо ви почали війну проти їхньої імперії. А тепер проти вас також українці».

Із заяви Ярослава Стецька (Берлін 14 серпня 1941 року): «...Як заступник провідника ОУН і голови українського уряду… я несу повну відповідальність за проголошення відновлення Української держави і за наслідки, які з цього випливають <...> Я не узгоджував проголошення української державної влади з жодною німецькою урядовою установою. Я перебрав справи уряду на наказ провідника ОУН. Я звелів ввести в дію львівську радіостанцію і позволив радіограму. Наказ заволодіти радіостанцією був відданий краєвим провідником ОУН ще до початку війни з Радянським Союзом у рамках загального плану революційної діяльності ОУН на випадок війни...»

У концтаборі «Заксенхаузен», куди кинули С. Бандеру, перебували також лідер німецьких комуністів Е. Тельман та син Сталіна Я. Джугашвіллі, головнокомандувач польською Армією Крайовою С. Ровецький. С. Бандера мав переговори з С. Ровецьким про створення української держави і спільну боротьбу з німцями, але той рішуче виступив проти, вважаючи С. Бандеру «зрадником речі Посполитої».

31 липня 1941 року в одному з донесень німецьких окупаційних властей йшлося: «ОУН С. Бандери є найважливішим фактором боротьби в українському політичному житті. Мета її — створення незалежної української держави <...> Вони займаються організацією української влади і поліції».

19 липня 1941 року Гітлер підписав директиву «Продовження воєнних операцій на Сході», в якій зауважувалось: *«…для підтримання порядку й безпеки у завойо-ваних східних областях військ буде вдосталь лише тоді, коли застосовуватиметься не юридичне покарання винних, а породжений окупаційними властями страх, здат-ний відбити в населення будь-яке бажання чинити опір...»*. Директива вимагала вживати драконівських заходів для придушення будь-якого опору місцевого населення та наведення порядку.

Провідники рейху не збиралися вирішувати українські політичні питання, сприяти розбудові української національної держави. Але одержимі ідеєю власної державності українські політичні сили, особливо ОУН(б), були сповнені рішучості боротися за неї всупереч забороні, репресіям і терору з боку німецьких окупантів.

Каральні органи за наказом з Берліна розпочали масові репресії проти українських націоналістів, які за однозначним висновком німецьких експертів готували збройне повстання проти окупантів. У донесенні від 18 серпня 1941 року повідомлялося, що «…націоналісти збирали кошти на боротьбу, створювали фонди, поширювали плакати, летючки із закликами підніматись на боротьбу за українську державу під гаслами «Україна для українців», «Геть німецьку адміністрацію», «Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян…».

Цілком таємно. Оперативне зведення за вересень 1941 р.

«…Настрої населення України є проблемою, що має значення не тільки для самої України, але і для ведення війни взагалі. Немає жодного сумніву у тому, що українці повинні співпрацювати з нами, щоб зібрати і вивезти до Німеччини увесь потрібний нам врожай. Поширена думка, що українці, наче б то, ледачі, здебільшого не підтверджується, можна навіть припустити, що такі чутки розповсюджує червона пропаганда навмисне, щоб спонукати нас відмовитись від співпраці з місцевим населенням для загального добробуту Німеччини.

Населенню України притаманні так звані жіночі риси характеру, вочевидь, треба прищепити їм й інші. Враховуючи їхню поступливість і потребу у залякуванні це легко буде зробити...»

Але німці помилялись, підпілля ОУН(б), створене ще у середині 30-х років, швидко зміцнювалося, до нього вступали все нові і нові бійці, проводилася військова робота, збиралась зброя, боєприпаси, було взято на облік всіх військовозобов'язаних, які служили у польській чи радянській армії. Формувалися нові загони. Галичині відводилася головна роль у майбутній національно-визвольній боротьбі, тому тут ОУН(б) поводилася дуже обережно, щоб передчасно не спровокувати окупантів.

До політичної боротьби включилися тисячі українців, які готові були або здобути незалежність, або загинути. Радикальні оунівські гасла боротися з усіма ворогами України тоді виявилися зрозумілими та близькими народу. Проводилась політична робота, агітатори розказували про Україну, про її історію, про те, що українці — це нація, яка бореться за свою державу. Не всі знали історію і географію, але всі твердо знали, що німця і москаля треба бити. Основним твердженням було «Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї».

В умовах окупації була створена сильна дисциплінована та військова структура, яка у будь-який момент готова була перейти до збройної боротьби, її осередки були у кожному селі в Західній Україні і в кожному середньому і великому місті центру і сходу.

Вже у вересні 1941 р. німецькі підрозділи розпочали активні репресії проти націоналістів. Було заарештовано 300 українських патріотів, головним чином бандерівського крила, декілька десятків з яких розстріляли. Такі дії шокували ОУН.

15 вересня поліція безпеки і СД рейхскомісаріату «Україна» рапортувала в Берлін: «діяльність західноукраїнської групи Бандери стає все більш небезпечною в інших районах України. Там працюють національні політичні ідеї, для яких рішуче не було ніякого практичного підґрунтя. Ці ідеї становлять гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому». Цього ж дня всі поліцейські органи рейху (поліція безпеки, СД, гестапо, таємна польова поліція, абвер) провели перші масові арешти ОУН(б) на території України та інших окупованих німцями країнах.

15 вересня 1941 р. були вчинені перші масові арешти ОУН(б) в Україні і в Німеччині: сотні людей були страчені, опинилися в тюрмах і концтаборах.

Через два місяці гестапо накинулося на ОУН(м), зосередивши удар на її впливовій київській групі.

Однак відчайдушні превентивні заходи спеціальних органів рейху, що виконували волю своїх політичних, військових, державних органів, не змогли ліквідувати українську політичну опозицію. У меморандумі міністерства сходу, направленому 25 вересня 1941 року державному секретарю Вайцзеккеру, зазначалось: «розмови про створення власної української держави ще ведуться. Однак необхідно не тільки уникати цього питання, а й не дозволяти його обговорювати громадськості. Опозицію створюють головним чином політичні групи, серед яких найпретензійною є ОУН. Міністерство сходу не має наміру розглядати будь-яку українську партію і навіть ОУН як узаконеного носія політичних і державницьких завдань».

Заборона відновлення Української держави німецькими політичними чинниками, масові арешти націоналістичного активу, особливо провідних діячів — С. Бандери, Я. Стецька та інших, поставила перед провідниками ОУН, що залишились на волі, дилему: чи згортати свою діяльність, чи продовжувати боротьбу в умовах підпілля, спрямовану проти своїх, як виявилось примарних союзників. Масові арешти, переслідування націоналістів німецькими спецслужбами ускладнили становище провідного активу Організації.

Керівникам було важко пояснити рядовим членам, симпатикам та тим масам населення, що пішло за гаслами націоналістів, чому ж Німеччина, від якої чекали активного сприяння у вирішенні українського питання, проголосила їм війну.

За цих умов необхідно було переглянути програму діяльності, довести до широкого загалу позиції проводу ОУН(б), який непохитно стояв на ґрунті визнання німецькими політичними та державними інституціями української незалежної держави. Проводу особливо було необхідно врахувати те, що з посиленням німецького окупаційного режиму маси українського населення були готові та прагнули зі зброєю в руках стати на захист свого життя, своїх рідних і виступити проти грабіжницької політики нацистів. Українське населення чекало рішучих організаційних заходів.

М. Лебедь, який залишився на волі після арешту С. Бандери та Я. Стецька і за дорученням проводу ОУН(б) очолив діяльність Організації, намагався знайти вихід із скрутного становища. Цей період означений політичною активізацією українського опору, зокрема, розбудовою підпільної та партизанської баз для тривалої боротьби.

Так, наприкінці вересня — початку жовтня 1941 року в околицях Львова він скликав І конференцію ОУН(б). У ній брали участь провідні діячі організації, які уникли німецького арешту — Д. Мирон, І. Климів, В. Кук, М. Степаняк та інші.

Учасники конференції дійшли згоди, що Німеччина не заінтересована у відновленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави. Проте не була остаточно з'ясована позиція німецьких політичних і урядових кіл щодо ОУН: чи вони продовжать репресії проти ОУН, чи, можливо, їм дозволять легально працювати у громадських культурно-освітніх, господарських та інших організаціях на окупованій території.

Також у рішеннях зазначеної Конференції наголошувалось на необхідності перекинути на східні землі України провідні сили, збирати та складувати зброю, посилити пропагандистську роботу та вишкіл нових кадрів організації.

ОУН(б), яка ще до кінця червня 1941 року сподівалася досягти своїх політичних цілей у співпраці з німцями, вступає у нову фазу боротьби проти німців як окупантів. Не маючи на той час достатніх сил для цього, Організація спершу вдалася до проведення активної антинімецької агітації в масах і до поширення підпільної мережі у тій мірі, щоб мати своїх людей в усіх кутках України — від Києва до найменшого села.

Отже, витворилася досить чітка ситуація: по один бік — український самостійницький рух під проводом С. Бандери, по другий — німецька окупаційна влада. Щодо оунівської групи А. Мельника, то й вона невдовзі після розстрілів у Києві та по всій Україні членів ОУН(м) розчарувалась у німецькій політиці і стала у виразну опозицію до Третього рейху.

В «Інструкції до проведення в життя цілості діяльності ОУН», що невдовзі після конференції провід направив низовим осередкам, була викладена тактика організації на найближчий час. У ній вказувалось про обережність щодо здійснення політичної діяльності, щоб передчасно не доводити до конфліктів з німецькою політичною та військовою владою в Україні. Одним з першочергових завдань керівництво ОУН(б) вважало підготовку військових кадрів для організації в недалекому майбутньому української армії. Для цього було створено Крайовий військовий штаб (далі — КВШ), який займався організацією військових шкіл та курсів. Старшинська школа діяла в Мостах, поблизу Львова, та підстаршинська школа в Поморянах, функціонували також курси радистів, санітарної школи тощо. Перед кожним провідником ОУН було поставлено завдання пройти як мінімум підстаршинське навчання. Відтак, по всій території впливу ОУН створювалися збройні групи і загони, до яких широко залучалися не лише члени ОУН, а й національно свідомі українці.

Восени 1941 р. у 37-ми таких офіцерських школах навчалися близько 500 курсантів.

Однією з причин, що змусило керівництво ОУН(б) прискорити формування власних збройних формувань, був стихійний потяг населення до боротьби проти німецьких окупаційних збройних сил. Як свідчать учасники оунівського руху, керівництво недостатньо реагувало на стихійні збройні виступи рядових членів ОУН. Один з активних учасників боротьби В. Макар згадував, що рядові оунівці та симпатики з

місцевого населення, прагнучи включитися до боротьби проти німців, дедалі частіше запитували: «Де ж провід, чому він не організовує бити німців?». Далі він зазначає, що керівництво ОУН мало рішуче діяти й тому, що почали множитись «отаманчики», які перехоплювали ініціативу, активізувались й радянські партизани.

Проблем у боротьбі за Україну додали й внутрішні суперечності між ОУН(б) і ОУН(м). 30 серпня 1941 р. в Житомирі трапилась подія, яка загострила відносини між мельниківцями та бандерівцями: у цей день в місті було вбито двох провідних членів ОУН(м) Омеляна Сеника та Миколу Сціборського, здійснене, як переказували, членом ОУН(б), а фактично, як уже доведено архівами, — за вказівкою П. Судоплатова, агентом НКВС Павлом Полуведьком. Відтоді взаємна ворожнеча між цими фракціями стала звичним явищем.

Але підпільна робота українських націоналістів тривала.

19 листопада 1941 р. всім німецьким окупаційним органам влади була надіслана директива, якою заборонялося набирати в органи самоуправління і поліції прихильників бандерівського руху, а вже 25 листопада німці видали наказ про їх знищення. Документ №7: «...незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у рейхскомісаріаті «Україна» з метою створити незалежну Україну. Всі функціонери (активісти) руху Бандери повинні бути негайно арештовані та страчені...»

Внаслідок розпочатих німцями масових репресій проти бандерівців, останні перейшли на нелегальне становище і повели активну роботу по створенню підпільних оунівських організацій і збройних бойових груп (боївок).

Наприкінці осені 1941 р. німецькі спецслужби повідомляли у Берлін, що «…українське населення не задоволене тим, що німці знищують усе українське».

У довідці СД, складеній у грудні 1941 року, відзначається, що в Україні не існує антинімецьких організацій найбільш небезпечних за ОУН. Тому пропонується головну увагу звернути саме на цю «бандерівську» організацію. Командування оперативної групи «Ц» армій «Південь» вермахту щодо партизанського руху в Україні у грудні 1941 р. повідомляє: «…окрім бандитських груп ОУН, в Україні немає організацій опору, які б становили для нас серйозну небезпеку… ми активізували боротьбу з бандерівцями, які з'явились навіть у Криму…»

Можна навести чимало інших фактів, коли націоналістичні осередки і центри вели підготовку до збройних виступів. 8 грудня 1941 року каратели заарештували в Житомирі групу націоналістів, які виношували плани, що були спрямовані проти німців. Під час допиту з'ясувалось, що поряд з активною політичною діяльністю, яка полягала в агітаційно-масовій пропаганді, організації міліції, місцевих органів влади, вони займалися пошуками в лісах зброї, боєприпасів та іншого оснащення за дорученням керівництва. Усе це переносилось у таємні схованки. У відповідний момент, за наказом проводу, коли вже будуть сформовані українські націоналістичні озброєні загони, мала розпочатися боротьба проти німецьких окупантів.

На той час Проводи ОУН міцно укріпилися в Дніпропетровську, Харкові, Одесі, Криму.

Наприклад, у русифікованому Криму влітку 1942 р. члени ОУН(б) створили у Сімферополі Бюро допомоги українському населенню. Завдяки йому 4 тис. жителів Криму відновили свою українську ідентичність, відмовившись від нав'язаної раніше російської. Крім того, на півострові діяв Український комітет Криму.

У липні 1941 року, коли Р. Шухевич дізнався про арешт більшості лідерів ОУН(б), він звернувся безпосередньо до Верховного командування вермахту з повідомленням: «…очолюваний ним батальйон не може далі перебувати у підпорядкуванні німецької армії…».

Результатом цього нечуваного на думку німців демаршу стало негайне розброєння батальйону і переведення його в столицю Генерального губернаторства м. Краків (територія Польщі, яка не була включена у 1939 р. після її розгрому в межі території Німеччини).

Батальйон «Роланд» тривалий час перебував в Румунії і не брав участі у бойових діях. У серпні обидва українських батальйони («Роланд» і «Нахтігаль») були тимчасово інтерновані як політично ненадійні, а в жовтні об'єднані в одну частину. Всі військовослужбовці за «порадою» німецьких начальників уклали контракт на один рік служби в охоронній поліції і були переведені в Білорусію охороняти мости на ріках Березина та Двіна. Коли пройшов рік, ніхто не підписав нового контракту, тому батальйон розформували, а всіх військовослужбовців заарештували. Р. Шухевичу, який у той момент перебував у відпустці, вдалося уникнути арешту і перейти на нелегальне становище.

Так виглядає коротка історія двох збройних формувань, названих Дружинами українських націоналістів. Оунівці мріяли про національну армію, а довелося спочатку охороняти мости в партизанському краї, а потім сидіти в тюрмі.

Окремо слід зупинитися на питанні про причетність «Нахтігаля» до розстрілів польських та єврейських інтелігентів у Львові 3-4 липня 1941 року, про що закидають прибічники комуністів.

Це питання розглядалося на Нюрнберзькому процесі 15 лютого і 30 серпня 1946 року. Генеральний прокурор СРСР доповідав про ці події, але не зміг назвати винних поіменно. Член Політбюро Соціалістичної єдиної партії Німеччини і професор Берлінського університету А. Орден скористався цим, щоб у 1960 році звинуватити у злочині західнонімецького міністра Т. Оберлендера. Він був зв'язковим офіцером «Нахтігаля» з німецьким командуванням.

В Німецькій Демократичній Республіці швидко зібрали потрібні спогади і свідчення, надрукувавши книгу «Правда про Оберлендера» і заочно засудили міністра до довічного ув'язнення як воєнного злочинця. Однак західнонімецький суд визнав представлені докази непереконливими і виправдав його. У 1966 році прокуратура Гамбурга на прохання уряду народної Польщі провела нове слідство у справі вбивства польських громадян у Львові 3-4 липня 1941 року. Було встановлено, що злочин здійснила німецька частина, якою командував бригаденфюрер СС Шенгарт.

2. Нацистська політика в Україні

(Жорстока і грабіжницька політика нацистів в Україні; українські органи самоврядування в період німецької окупації; «поділ» українських земель між союзниками нацистської Німеччини; кінець мирного перепочинку)

В німецькій «Інструкції для поводження з українським населенням» зазначалось, що стосовно протестів української спільноти про поділ українських земель необхідно відповідати таким чином: «...мовляв Україна врятована від більшовизму німецькою кров'ю, тому Німеччина залишає за собою право вирішувати долю окремих областей, виходячи з вимог загального колишнього становища...»

Разом з тим, щоб не відштовхнути українців, які їм були потрібні для допомоги в експлуатації захоплених територій, керівники рейху обіцяли в майбутньому вирішити українське питання, але це були заспокійливі слова, оскільки ділитися владою з українцями ніхто не збирався.

Гітлер, який побував в Україні, захоплювався її багатствами, родючою землею, наголошував, що «упродовж наступних десятиліть не може бути й мови про незалежну Україну». Особливо його вразили врожаї пшениці, пасовища для худоби, родовища заліза, нікелю, марганцю, молібдену. Він неодноразово підкреслював, що завдяки цим багатствам він побудує нову «Велику Німеччину».

З усіх східних територій, захоплених Третім рейхом, найважливішою була Україна. Вона являла собою найбільшу радянську республіку, цілком окуповану німцями, і як джерело продуктів та робочої сили не мала собі рівних.

Нацисти розглядали два варіанти своїх дій в Україні. Перший, пов'язаний з провідним нацистським ідеологом Альфредом Розенбергом, зводився до того, щоб здобути підтримку українців проти Кремля; слід надати їм власну державу, яка б перебувала під опікою Німеччини.

Інший варіант, до якого схилялася більшість нацистської ієрархії, цілком нехтував інтересами українців і передбачав їх нещадну експлуатацію на користь нацистської імперії.

У «Пам'ятці Розенберга про майбутню окупацію Німеччиною Радянського Союзу» датованої 2 квітня 1941 року йшлося: *«Меморандум №1. Стосується СРСР... Військовий конфлікт з СРСР призведе до надзвичайно швидкої окупації важливих частин Радянського Союзу... карта народів Росії відображає такі національні або географічні одиниці:*

а) Велика Росія з Москвою як центром;

б) Білорусь з Мінськом та Смоленськом як столицею;

в) Естонія, Латвія, Литва;

г) Україна і Крим з Києвом як центром,

д) район Дону з Ростовом як столицею;

е) район Кавказу;

ж) Російська Середня Азія або російський Туркестан;

Російська імперія царської форми сформувалася після панування татарів, з утворенням Великого князівства Московського. Цей територіальний центр зберігає й сьогодні надзвичайно велику ударну силу. Тривале ослаблення його буде політичною метою дій проти СРСР, щоб забезпечити можливість розвитку іншим районам. Це ослаблення повинно виникнути внаслідок тимчасової окупації території за трьох можливих умов:

1. через повне знищення єврейсько-більшовицької державної адміністрації, без того, щоб сприяти утворенню нового загального адміністративного апарату;

2. через широку економічну експлуатацію...

3. через передачу важливих районів російського центру новим адміністративним утворенням, а саме — Білорусі, Україні й Донському району...

Київ був головним центром держави варягів, які належать до норманів. Але після панування татарів Київ протягом тривалого часу протистояв Москві. Його національне життя, на противагу того, що говорить московська історія, чиї версії поширилися і в Європі, було засноване на досить міцній традиції.

Політичним завданням у цьому районі буде утвердження власного національного життя до можливого створення політичної формації, яка б мала на меті сама чи в поєднанні з районами Дону й Кавказу у формі Чорноморської конфедерації постійно протистояти Москві й оберігати великонімецький життєвий простір на Сході...»

Спочатку все було схоже на те, що Розенберг, який безпосередньо знайомий зі Східною Європою, стане тим, хто формуватиме нацистську політику на новозахоплених землях. Це враження посилилось після його призначення на посаду голови Міністерства окупованих східних територій. Розенберг розумів прагнення позбавлених державності народів регіону (від чого він не переставав бути прибічником їх економічної експлуатації Німеччиною). Його переконання у тому, що Росію як багатонаціональну імперію треба перш за все розчленувати, давало підстави українським інтегральним націоналістам сподіватися на порозуміння з нацистами. Але Гітлер був іншої думки.

Згідно з расовою доктриною нацистів усі слов'яни були людьми другого сорту, і їхня роль зводилась до того, щоб служити німецькій (арійській) расі. Гітлер і більшість його товаришів по партії вважали Україну першочерговим об'єктом німецької колоніальної експансії, а українців — майбутніми рабами. Перші перемоги утвердили переконання фюрера у тому, що йти на поступки потреби немає. Тому, коли настав час призначення нацистського правителя України, Гітлер вибрав Еріха Коха — адміністратора, відомого своєю жорстокістю й нетерпимістю та ненавистю до слов'ян. Ця людина більш ніж хтось інший спричинилася до того, щоб настроїти українців проти німців.

У серпні 1941 року Гітлер наказав розбити Україну на окремі адміністративні одиниці. Найбільша з них, під назвою Рейхскомісаріат Україна, обіймала Правобережжя та більшу частину Лівобережжя з 17 млн населення, була передана до рук Коха, зі столицею не в Києві, а у м. Рівне.

Галичину перетворили на один з районів Генерального губернаторства Польщі, що викликало глибоке обурення українського населення краю.

Німецька влада навіть і не думала визнавати Національну Раду за авторитетну інституцію, тим більше, що її діяльність мала усі ознаки політичної. Її влаштовував Український Центральний Комітет під проводом професора Володимира Кубійовича, розташований у Кракові, який займався добродійністю, громадською опікою, шкільництвом і т. ін. Ця діяльність, звичайно, була корисною і допомагала багатьом українцям, але німці хотіли використати її для своїх окупаційних цілей, оскільки ця організація не ставила перед собою політичних цілей.

Стурбований таким розвитком подій Кость Левицький, голова Української Національної Ради, передав губернаторові Галичини рішення президії від 14 жовтня 1941 року. Обороняючи свої прерогативи, рада нагадувала: «УНР репрезентує громадську лінію національної ідеї до часу створення Соборної Незалежної України... Представляючи собою єдину політичну репрезентацію української нації Західної України, УНР має рівнобіжно з цим вказувати головні напрями в культурних, суспільних, економічних справах української нації Західної України...»

Конкретний план експлуатації матеріальних і людських ресурсів України був деталізований у програмі, опрацьованій міністерством східних окупованих областей під керівництвом А. Розенберга у так званій «Коричневій папці».

Колонізаторська за характером програма нацистів була викладена у «Директивах по проведенню політики на Україні». У них зазначалось, що «кінцевою економічною ціллю повинен стати... розвиток України як житниці Європи».

Є безліч документів, що розкривають механізм пограбування окупованих територій, наприклад «папка окружного сільськогосподарського керівника», затверджена державним секретарем імперського міністерства продовольства та сільського господарства Г. Баске 1 червня 1941 року. Аналіз цих документів дає можливість зробити висновок, що аграрна окупаційна програма була спрямована на організацію масового голоду, знищення мільйонів людей. В одній із заповідей йшлося, що не слід задавати собі запитань: «Яку користь матиме з цього селянство, а запитувати себе, наскільки це корисно для Німеччини?».

Пізніше у повідомленні Коха про поставки багатств України від 21 червня 1943 року йшлося: *«Цілком таємно... Україна (рейхскомісаріат) поставила до березня 1943 року:*

зерна — 59 5000 000 т, зерна на насіння — 100 000 т, стручкові — 148 000 т, масла — 49 000 т, меду — 3 000 т, цукру — 220 000 т, риби — 6 5000 т, свиней — 406 000 голів, овець — 406 000 голів, рогатої худоби — 2 120 000 голів, свійської птиці — 14 000 000 шт...»

Про політику пограбунку національних багатств України свідчить таємна Записка для фюрера від 16 лютого 1943 року, у якій зокрема йшлося: *«Видобування важливої сировини в окупованих районах Сходу за період від початку окупації до кінця 1942 року було таким:*

марганцева руда — 518 000 т, бітумінозний сланець — 804 000 т, горючі сланці — 58 000 т, нафта — 250 000 т, вугілля — 17 770 000 т, торф — 2 600 000 т, буре вугілля — 280 000 т, каучук — 100 т, бавовна — 8 5000 т, цемент — 3000 000 т тощо...

Вугілля, марганець і каучук видобувають лише на території України. Україна дала приблизно 6 тис. т бавовни. Добування марганцевої руди в Нікополі (Україна) вдалося значно збільшити за останні місяці. Якщо не станеться несподіваних перешкод, то, можливо, що в майбутньому можна буде гарантувати цілковите забезпечення потреб Німеччини».

Структура й чисельність німецької цивільної адміністрації на Україні не залишали сумнівів щодо намірів німців зберегти за собою цілковитий контроль.

Сюди було відряджено велику кількість чиновників. На всі важливі адміністративні та господарські посади призначали німців. Українцям дозволялося займати лише найнижчі адміністративні посади, такі як сільський староста, мер невеликого міста, дрібний поліцай.

Найхарактернішою ознакою, що свідчила про природу нацистського режиму, було ставлення до євреїв і військовополонених: за кілька місяців окупації нацисти вбили приблизно 850 тис. євреїв (у Києві за два дні у Бабиному Яру було вбито близько 33 тис. осіб). Таким же нелюдським було ставлення нацистів до радянських військовополонених. До вересня 1941 року у полоні німців перебувало близько 5 млн червоноармійців.

Впевнені у перемозі, поспішаючи знищити «надлишок» слов'ян, нацистські власті позганяли полонених в оточені колючим дротом табори, де вони без даху над головою вмирали від холоду, голоду і хвороб. До кінця війни з 5,8 млн радянських полонених, що потрапили до рук німців, загинуло близько 3,3 млн, із них майже 1,3 млн на Україні. Коли до червоноармійців по інший бік фронту долетіли звістки про сумну долю товаришів, їхній опір посилився, а втрати німців зросли.

У серпні-вересні 1941 року німці почали проводити заходи, що глибоко позначилися на всьому населенні України. Ігноруючи поради Розенберга та його штабу, Кох вирішив, що найефективніше експлуатувати сільське господарство України можна шляхом збереження колгоспів у дещо зміненій формі та під іншою назвою. Українських селян швидко змусили відкинути надію на те, що новий режим ліквідує колгоспи. Кох зменшив прибутки селян і зажадав, щоб вони працювали зі світанку до смерку. Така експлуатація допомагає пояснити той факт, що 85% усього постачання Німеччини продуктами з окупованих радянських територій вивозилися з України.

Спочатку обидві фракції ОУН запланували організувати й контролювати місцеву адміністрацію в новозавойованих частинах України. Це завдання покладалось на похідні групи мельниківської ОУН, які вже перебували на східноукраїнських землях.

Всі зусилля провідного активу українських націоналістів були спрямовані на утворення політичного органу — українського народу, який мав перебрати на себе організацію суспільно-політичного, економічного, культурного життя в Україні. Провідну роль в розгортанні діяльності організації відігравав заступник Голови Проводу ОУН(м) О. Кандиба-Ольжич. Він почав втілювати в життя ідею свого проводу про створення Української національної ради (далі — УНРада).

Отже, утверджувався поборницький принцип, що відповідало засадам українського державотворення в минулому.

Слід зазначити, що між представниками ОУН бандерівського крила та іншими членами УНРади розгорілась суперечка з питання про приєднання Галичини до Генерального губернаторства. Націоналісти рішуче виступили проти німецької політики, внаслідок якої, всупереч волі українського народу, знову були розпорошені українські землі. Це суперечило програмним засадам ОУН, яка висунула гасло боротьби за Незалежну Соборну Українську Державу. Це питання обговорювалось на засіданні УНРади 26 липня 1941 року. Один з провідних діячів ОУН(б) Л. Ребет заявив, що позиція Організації розходиться з позицією УНРади, яка відмовляється від боротьби за незалежну українську державу.

Націоналісти заявили, що УНРада не є виразником єдності усього українського народу, бо її компетенція поширюється лише га галицький регіон.

Провід ОУН(б) виступав за створення Всеукраїнської Національної Ради, побудованої на засадах основних націоналістичних і політичних вимог української нації — здобуття української держави та об'єднання українських земель у межах однієї етнічної території.

13 листопада 1941 року помер Кость Левицький. Це була велика втрата для української справи. На його місце прийшов усіма шанований митрополит Андрей Шептицький.

4 липня 1942 року представник німецької служби безпеки заявив про неможливість подальшої діяльності Української Національної Ради. Причиною цього назива-

лося підписання митрополитом Шептицьким меморандуму в обороні прав України. Крім того, Рада виступала проти ліквідації «Просвіти», за відкриття вищої школи для українців, проти приниження української мови. У лютому 1942 року А. Шептицький надіслав до Берліна меморандум з приводу геноциду єврейського народу, заявив про право українців на власну державу. Німці вимагали розпуску Ради, проте митрополит лише припинив її діяльність.

Розпочалось переслідування українських активістів, українські газети були заборонені. Більшість президії УНРади виїхала до Львова, де об'єдналася з Львівською Українською національною радою та Сеймом Карпатської України.

Таке об'єднання трьох українських державних утворень було ніби символом соборності українських земель, але на перешкоді цьому стояли могутні супротивники.

Заборонивши діяльність бандерівського Українського державного правління та УНРади, німецькі окупаційні власті не заборонили певної політичної діяльності українців, якщо така діяльність не суперечила інтересам нацистської Німеччини. Вони розуміли, що без допомоги хоча б місцевого населення в управлінні із освоєнням нових захоплених земель їм не впоратись. Тому для нормалізації відносин між німцями й українцями мав би існувати якийсь орган. 6 липня 1941 року з ініціативи української сторони у Львові виникла «Рада сеньйорів». Вона складалася із авторитетних і поважних галицьких політиків і безпартійних діячів. Її очолював відомий галицький політик К. Левицький. З ліквідацією крайового правління вона залишилася єдиним легальним українським представницьким органом на західноукраїнських землях. 30 липня 1941 року «Рада сеньйорів» змінила свою назву на Українську Національну Раду. Українська національна рада бажала поліпшити життєві умови українського населення.

Німцям це не сподобалось, оскільки вони вважали, що українці повинні виконувати лише накази Берліна, а не шукати собі полегшень. Та старі українські політики, які засіли у Національній Раді, мужньо відстоювали свої позиції. Українська національна Рада швидко оформилась у парламентарний орган із власною Президією і вже 6 серпня 1941 року затвердила Костя Паньківського генеральним секретарем.

Антинімецькі настрої ще більше посилилися, коли нацисти вирішили використати Україну не лише як основного постачальника продуктів, а й джерело примусової праці для недостатньо забезпеченої робітниками промисловості та сільського господарства Німеччини. Спочатку українці самі їхали працювати до Німеччини, рятуючись від скрутних умов на батьківщині або щоб набути якоїсь спеціальності. Проте, коли стало відомо про жорстоку трудову дисципліну, презирливе ставлення до робітників зі Сходу, сміхотворно мізерні заробітки, люди усіма можливими засобами почали уникати цього. Із початку 1942 року поліція Коха була вимушена проводити масові облави, хапаючи українську молодь на базарах, при виході з церков чи кінотеатрів, щоб відправити її до Німеччини. З 2,8 млн остарбайтерів 2,3 млн — походили з України.

Жорстокість нацистської влади проявилася також у ставленні до міського населення та інтелігенції. Кох різко обмежив надходження продуктів харчування в міста, стверджуючи, що українські міські центри непотрібні. У майбутньому німці планували перетворити Україну на цілком аграрну країну, а в даний момент Німеччині самій були потрібні ті продукти, що їх споживали українські міські мешканці. В результаті голод став звичайним явищем, а багато мешканців міст були змушені перебратися в село. Київ, наприклад, втратив 60% жителів. У Харкові, населення якого під час приходу німців налічувало 700 тис., за всю війну було вивезено 120 тис. мешканців для роботи в Німеччині, 30 тис. розстріляно й 80 тис. померли з голоду.

Шеф СС Генріх Гіммлер запропонував знищити більшу частину української інтелігенції. Кох вважав, що трьох класів початкової школи для українців більш ніж достатньо. Він почав згортати систему медичного обслуговування, щоб підірвати біологічні сили українців. Для підкреслення расової неповноцінності українців було запроваджено крамниці, ресторани, місця у трамваї тощо призначені виключно для німців.

Саме в Рейхскомісаріаті Україна нацистський режим набрав своїх найбільших екстремальних форм. Хоч подібні умови існували й в інших областях окупованої німцями України, ці регіони мали відмінності в адміністративному устрої. Зокрема в Галичині, яка стала частиною Генерал-губернаторства Польщі, німецькі власті поводили себе не так жорстоко, як у східних регіонах. Але й тут проводилося багато таких ненависних заходів, як вивіз на роботу, експропріація продуктів на селі, напівголодне існування міст. Та на відміну від співвітчизників на сході галичанам дозволили утворити у Львові представницький орган — Український земельний комітет. Цей комітет, який очолив Кость Паньківський, у березні 1942 року перейшов у підпорядкування Українського Центрального Комітету Кубійовича у Кракові.

Щоб захистити українське населення від репресій, розширений УЦК намагався уникати конфронтації з нацистами, зосередившись на посиленні української присутності в містах та на розвитку продуктивних сил. При потребі УЦК завзято обстоював українські інтереси. Інша перевага, якою користувалися українці в Генерал-губернаторстві, полягала у наявності широкої системи початкової, середньої та професійної освіти. Вони також мали змогу організовувати кооперативи та вести культурну діяльність. В місцевому управлінні українцям віддавалася перевага перед поляками, що погіршувало стосунки між двома громадами.

У східних районах, що залишилися під юрисдикцією військових, ситуація була подібна до становища у Рейхскомісаріаті Україна. Але поліцейський терор не був такий всеохоплюючим і допускалося існування деяких українських цивільних організацій.

Буковина й частина Південно-Східної України, включаючи Одесу, були передані союзникові Німеччини Румунії й стали називатися Трансністрією. Румуни 4 липня 1941 року окупували Північну Буковину та Північну Бессарабію, а наприкінці липня — Південну Бессарабію. Отже, з другої половини 1941 року під окупацією Румунії перебувала українська територія, що охоплювала приблизно 60 тис. км2 з 3,5 млн населення, або 10% української території. Румуни запровадили тут військо-поліцейський терор, колоніальний економічний визиск, систематичну румунізацію.

Румунська окупація Південно-Західної України (Трансністрії) була ліберальнішою. Румуни стримувалися від застосування широкого політичного терору й дозволяли вільно торгувати. Але вони придушували будь-які прояви українського націоналізму, забороняли українські публікації, позбавляли прав місцеве українське населення, проводили румунізацію, колонізацію та господарську експлуатацію. Наслідуючи Гітлера, диктатор Румунії Антонеску заявив: *«Мені байдуже, що увійдемо в історію як варвари <...> Якщо це потрібно — стріляйте»*.

З України до Румунії вдень і вночі прибували ешелони з награбованим добром — промисловим устаткуванням, вугіллям, продовольством та ін.

На Закарпатті угорці створили окрему адміністративну одиницю — «Підкарпатську територію» на чолі з регентським комісаром і центром в Ужгороді. Угорці теж проводили антиукраїнську політику, підтримували русофілів.

З Буковини та Бессарабії, Трансністрії були створені губернаторства, на чолі яких генерал Антонеску призначав губернаторів: для Буковини — А. Ріошана, для Бесарабії — К. Войкулеску, для Трансністрії — професора Г. Алексіяна. У кожному губернаторстві діяв директорат румунізації, завданнями якого були змінювати назви українських місцевостей, українські прізвища, забороняти українську мову в школі, адміністрації, церкві. Його завданням було також виселення українців і заселення української території румунськими колоністами. На Буковині було заборонено усі українські товариства, закрито бібліотеки, театри, українські школи.

Політика нацистів в Україні була жорстокою й необачною. Рідко коли окупаційна держава так швидко й невідворотно настроїла проти себе спочатку доброзичливе чи, принаймні, нейтральне населення, як це зробили нацисти в Україні. Грубі помилки, яких допускалися німці, у деяких високопоставлених урядовців Третього рейху викликали навіть розгубленість. Так, близький прибічник Розенберга Отто Брауттігам у 1942 році визнав: *«сорок мільйонів українців, які радісно вітали нас як визволителів, сьогодні байдужі до нас і вже починають перекидатися до ворожого табору»*.

Неспроможність німців ефективно використати проти радянського режиму неросійські народи, зокрема українців, була однієї найбільших політичних помилок у війні.

У взаєминах з німцями перед українцями стала дилема: підкоритися чи чинити опір. У Західній Європі, де відданість своїй державі була чимось само собою зрозумілим, і де єдиним ворогом були нацисти, співпраця з німцями вважалася різновидом зрадництва. На Україні стояло складніше питання. Було незрозумілим, кому українці мали зберегти більшу відданість: сталінському режимові, польській державі, чи нацистам?

Оскільки СРСР являв собою більшу й тривалішу загрозу, майже всі українські організації у Третьому рейху в той чи інший спосіб співпрацювали з німцями, хоча в обмежених масштабах та із суто тактичних міркувань. Як народ без власної держави, українці діяли з позиції слабшої сторони й не могли формувати політику чи впливати на події. Тому співпраця українців з німцями мала незначні масштаби, порівняно із союзниками Німеччини.

Водночас частими були випадки, коли українці, ризикуючи своїм життям, протидіяли нацистську режиму. Андрій Шептицький не лише дав притулок у своїх монастирях сотням євреїв, а й використовував свої проповіді, в яких засуджував їх винищення нацистами. У 1943 році у рапорті Гіммлерові повідомлялося про рішучі виступи митрополита проти антисемітських злочинів нацистів, про його висновки щодо фашизму, який є ще більшим злом, ніж комунізм.

Восени 1941 р. німецька окупаційна влада обложила українських селян важкими повинностями: примусова здача хліба та інших продуктів, що призвело до голоду. Створені більшовиками радгоспи та колгоспи німці перебирають на українських окупованих теренах як свою державну власність, перейменувавши їх на «лігеншафти», змушуючи селян працювати на них.

Така німецька політика супроти України й українців, глумливе ставлення до їх національних ідей, безсоромний грабіж багатств України, економічна експлуатація переконала українське населення, що боротьба з новітнім окупантом — єдиний шлях виживання української нації.

Це був важливий висновок, оскільки в одному з розпоряджень СД (державної безпеки Німеччини) йшлося: «Коли ситуація в Україні буде певною мірою стабілізована, всі західні українці повинні бути виселені, оскільки їх діяльність слід розглядати як шкідливу з будь-якого погляду».

Лише в Києві від рук нацистів загинуло 621 член ОУН мельниківського крила: 25 липня 1942 р., відстрілюючись від гестапівців, у Києві загинув Крайовий провідник ОУН Київщини Дмитро Орлик; 4 грудня 1942 р. у Львівській в'язниці було замордовано члена головного Проводу Івана Климіва («Легенда»); того ж року загинув А. Марченко — автор пісень «Ми Українські партизани»; за вбивство німецького офіцера 25-27 листопада 1942 р. було розстріляно 100 заручників із середовища ОУН(б).

Від рук німців загинули: Лемик-Сенишин у Миргороді, заступник Краєвого провідника ОУН, відомий з протестаційного вбивства більшовицького консула у Львові в 1933 р., засуджений поляками до довічного ув'язнення; Петро Щепанський в Кременчуці, націоналіст-самостійник, відомий діяч на Київщині; Василь Хома і Микола Кравс в Житомирі, члени обласного проводу ОУН.

У Кривому Розі падає жінка-революціонер Ганна Максимець; віддає своє життя за Україну один з найбільших діячів-самостійників Сергій Шерстюк.

На Волині гинуть Гриць-Максим'юк-Кайдаш, Осип Бродич та інші, а в Криму — Любак Михайло, Бондарівський та Ванкевич.

У Києві нацисти розстрілюють Василя Щирбу, Сандецького та інших борців; Дмитра Мирона-Орлика, члена проводу ОУН.

Олена Теліга, визначна поетеса, разом із своїм чоловіком розстріляні у Києві.

Також розстрілені такі знані націоналісти, як Павло Вітвицький, Василь Мельничук, Роман Сельський, Олекса Косак, Василь Попель — у Чорткові; Омелян Лапунько,

Лев Опарівський, Пясецький, Іван Климів-Легенда — у Львові; Степан Кумин, Іван Потапенко, Теодор Найдич — у Кривому Розі; Михайло Бурій — у Запоріжжі, Степан Держко — у Сталіно.

У концтаборах нацисти вбивають: проф. Андрія Марченка — поета-революціонера, автора багатьох революційних українських пісень; Дмитра Яціва — відомого громадського діяча; Олексу Бандеру та Василя Бандеру — рідних братів провідника ОУН; Юліана Петренка; Івана Равлика — визначного діяча ОУН.

У концтаборі Аушвіц догоряють десятки визначних українських громадян-націоналістів, а по тюрмах Кракова, Львова, Рівного, Києва та інших міст караються сотні українців.

Українці зрозуміли, що короткий мирний перепочинок закінчився. Далі розпочиналась боротьба за існування української нації. І тому українське селянство спалахує бунтами проти нацистів, наприклад, в с. Піддубцях (на Поліссі), в с. Тучині (на Костопільщині) та ін. Таких випадків було дуже багато.

Окупанти не обмежились лише фізичним знищенням ОУН. Масовий терор проти українського народу німці починають застосовувати з ще більшою жорстокістю та в більших розмірах, ніж у Франції, Югославії, Чехії, Польщі. Для залякування населення гестапо широко використовує систему заручництва. Каральні відділи СС знищували цілі села та містечка разом з жителями. У вересні 1941 р. в західних областях України були вперше застосовані пересувні газові камери.

За період окупації нацисти знищили в західних областях України 1 млн 300 тис. цивільного населення.

3. Київ під німецькою окупацією

(Німці у Києві; окупаційний режим; взаємини між українськими націоналістами і німцями; німецькі репресії проти українців; до подальшої боротьби за Українську державу)

До останнього дня радянські газети і радіо запевняли мешканців Києва, що місто не буде здане ворогові. На підтвердження цього у вересні навіть відкрився навчальний рік.

Однак оточення радянських військ на схід від міста призвело до того, що 9 вересня захисники Києва залишили українську столицю.

Перед самою окупацією німцями Києва влади у місті не було ніякої.

Центральний гастроном на Хрещатику та інші магазини були пограбовані населенням. Люди виносили з них продукти у мішках та відрах, часто несли непотрібні речі, або ті, що попадались під руку.

Через день після окупації з'явився наказ німецького коменданта міста Ебергарда про здачу населенням радіоприймачів та протигазів.

У вересні 1941 р. німецькі спецслужби повідомляли у Берлін, що «...українське населення привітно зустрічає німців».

Однак 24 вересня вибухнуло приміщення штабу та адміністрація. Вибухали будинки на Хрещатику, що були заміновані відступаючою Червоною Армією, у яких, на думку радянських чільників, могли розміститись установи німецької окупаційної адміністрації.

Вогняний вал довго бушував. Горів центр міста, вулиці Хрещатик, Миколаївська, Інститутська, Меринговська, Лютеранська. У результаті пожеж 50 тис. киян залишились без житла.

Зупинити пожежі німці спробували, доставляючи воду з Дніпра. Але це було малоефективним, бо радянські підпільники перерізали шланги, по яких доставлялась вода, а вибухи породжували все нові і нові пожежі.

Німці, не встигаючи відслідковувати дії підпільників, відповідали розстрілами заручників серед мирних жителів Києва.

Таким чином, центральна вулиця столиці України була майже повністю знищена. Центр міста перетворився на руїни. Згодом радянськими підпільниками було знищено Успенський собор в Київській Лаврі.

Софійський Собор, Київський університет, оперний театр та інші установи згодом були розміновані німцями.

29 вересня у місті з'явились оголошення про збір євреїв з документами, теплими речами і дорогоцінностями, яких цілими колонами перепроваджували до Бабиного Яру. Там було знищено більш як 100 тис. мирних людей, українських націоналістів, радянських військовополонених та підпільників.

Коли жовтень не приніс нових вибухів і пожеж, німці заспокоїлись, однак полювання за радянськими підпільниками не припинили.

Користуючись тим, що німецькі окупаційні органи не встигали оволодіти завойованою територією, перебуваючи в ейфорії від легкоздобутих перемог, націоналістичні провідники розгорнули бурхливу діяльність по створенню українських органів влади, розбудовували суспільно-політичне, культурне життя. У школах відновилось навчання, почали видаватись українські газети, розпочали роботу громадські організації тощо.

За той недовгий час, протягом якого діяла УНРада, націоналістичною мережею мельниківської фракції було багато зроблено для розбудови українського життя. Газета «Українське слово» тих часів писала «Для нас головне добитися відбудови і забезпечення своєї власної самостійної соборної Української держави».

У 1941 р. за наступаючими німецькими частинами рушили похідні групи ОУН. У той час вони повсюди створювали українські органи влади. У повідомленні начальника поліції безпеки і СД від 31 липня 1941 р. наголошувалось, що активна діяльність націоналістів є «найважливішим фактором боротьби в українському політичному житті». У цьому донесенні також йшлося, що під впливом пропагандистської діяльності ОУН, прагнення до незалежності виявляється в усіх колах українського суспільства, особливо серед міського населення.

За дорученням Проводу ОУН до активної суспільно-політичної діяльності були залучені національно свідомі місцеві українські патріоти, за участю яких широко обговорювалось питання про склад УНРади, її президію, платформу тощо.

5 жовтня 1941 року в Києві відбулися установчі збори Укради, на яких були присутні 130 осіб — представники місцевої інтелігенції, прибулі з еміграції члени ОУН(м), інших політичних течій, релігійні діячі. Серед них було багато учасників визвольних змагань 1917-1920 років.

Головою УНРади було обрано професора М. І. Величківського. До складу президії увійшли А. Баранівський, І. Дубина, О. Бойдуник, С. Сколибог, О. Корсунський, М. Капустянський, Я. Жуковський.

На зборах було обговорено і прийнято «Декларацію Української Національної Ради», «Відозву до українського народу», у яких висловлювались сподівання на відбудову української соборної держави.

Усвідомлюючи відповідальність перед народом, президія Укради заявила, що вона «перебрала на себе зобов'язання належно представляти український народ перед німецькими окупаційними адміністративними органами, дбати про розвиток економіки, національної культури і освіти, відбудову церковно-релігійного життя... виховувати національно свідому молодь, майбутніх будівничих, керівників незалежної України».

У вітальному листі на ім'я Голови Проводу ОУН мельниківського крила президія УНРади писала «Українська громадськість твердо упевнена, що весь український народ згуртується навколо прапорів ОУН, овіяних славою геройської боротьби за вільну, самостійну, соборну Українську Державу, що весь український народ візьме гарячу участь в будівництві своєї власної держави».

За кілька днів почала функціонувати міська управа, яку очолив професор О. Оглоблін. Представники мельниківської ОУН займали ключові посади у місцевому самоврядуванні Житомира, Полтави, Харкова, Чернігова та інших містах і населених пунктах України.

Націоналістичні кадри, що прибули у складі похідних груп, спираючись на місцевих активістів, багато зусиль доклали для відродження української преси. У Києві видавалося декілька українських газет, тижневиків, двотижневиків, місячників. Газети користувались великою популярністю. Про це свідчать, зокрема, тиражі (понад 50 тис.) київського «Українського слова». Великим попитом користувався журнал «Літаври» за редакцією О. Теліги. Для сільського населення видавались журнали «Український хлібороб» та «Вісті».

У Києві та в інших місцевостях України відкривалися філії «Просвіти», які ставали своєрідними осередками розбудови соціально-політичного життя. «Просвітою» створювались українські хорові, театральні, танцювальні, спортивні гуртки, що мали неабиякий вплив на формування національної свідомості у населення.

Учасниця подій у тогочасному Києві О. Дніпрова пізніше згадувала: «Люди почали підносити голови. Українська національна думка, державницька ідеологія поширювались і захоплювали щораз ширші кола інтелігенції, робітництва; налагоджувались зв'язки з селами, містами, областями… Українське громадське життя розгорталось. Праця українських установ, преси, повної глибоко виховного змісту, пробуджували національну свідомість і гордість…»

За той недовгий час, протягом якого діяла УНРада, націоналістичною мережею мельниківської фракції було чимало зроблено для розбудови українського життя. Населення Києва та загалом України інформувалось про цілі на наміри проводу ОУН(м). «Для нас головне, — писалось у газеті. — українське слово… добитися відбудови і забезпечення своєї власної самостійної соборної Української держави».

Однак вже 20 листопада 1941 р. члени президії УНРади були викликані до Київської окупаційної адміністрації, де їм оголосили про заборону діяльності. Розпочалася ліквідація всіх здобутків УНРади, переслідування українських активістів. У січні-лютому 1942 р. були заарештовані та розстріляні: головний редактор та члени редакції української газети «Українське слово» І. Рогач, П. Олійник, Я. Оршан, І. Яковенко; працівники Київської та ряду місцевих українських адміністративних органів в Житомирі, Полтаві, Харкові. Від рук окупантів загинули літератори, журналісти О. Теліга та її чоловік М. Теліга, І. Ірлявський, І. Кошик і десятки інших патріотів.

Всього було розстріляно понад 40 провідних членів ОУН(м), закрито популярну газету «Українське слово». Київську пресу було передано проросійським групам, що слухняно виконували вказівки німців. Згодом нацистські власті стратили українського мера Києва Володимира Багазія й вигнали з органів управління, поліції, преси національно свідомих українців. У відповідь інтегральні націоналісти пішли в підпілля, стало очевидним, що їхній нетривалий «медовий місяць» із нацистським режимом закінчився, українські націоналісти перейшли у підпілля.

Не дивлячись на те, що Київ, особливо центр міста, був сильно зруйнований, німецьким чиновникам та військовим було налагоджено нормальне життя для роботи та відпочинку. Працювали відповідні установи розваг.

У ряд установ міста та транспорт вхід простим українцям був заборонений. На них була вивіска «Тільки для німців».

Нелюдськість та жорстокість нацистської влади проявилася також у тому, що до Києва було різко обмежено надходження продуктів, а отже мешканці Києва змушені були поступово перебиратись у село. Місто при цьому втратило більш як 60 відсотків свого передвоєнного населення.

4. Початок збройної боротьби українського народу проти окупантів українських земель за створення Української Самостійної Соборної Держави; створення Української Повстанської Армії

(Весна 1942 р.; II конференція ОУН(б); Рудки-Почаївська конференція; серпневий з'їзд ОУН(м); військова конференція ОУН(б) у Львові; ситуація на радянсько-німецькому фронті весною 1942 р.; III конференція ОУН(б); початок збройної боротьби українців за створення Української Соборної Самостійної Держави; «Остап» і «Коробка» — перші командири української армії; «відзначається всезростаюча радикалізація групи Бандери…»)

Уже весною 1942 року українські селяни висувають до ОУН вимогу перейти до загального збройного спротиву. У травні 1942 року Крайовий провідник ОУН на Костопільщині «М-ко» вимагає від Проводу дозволу організувати партизанський загін, який би охороняв українське населення перед знущанням німецької адміністрації. Таку ж вимогу у квітні 1942 року ставлять члени ОУН Житомирщини.

Хвиля стихійних виступів українців застала зненацька не тільки окупантів, такого розвитку подій певним чином не чекала й сама ОУН, яка мала стати ініціатором організації повстанських збройних сил. Вона мусила перебудувати власну сітку на західноукраїнських землях і розбудувати на осередніх та східно-українських.

З метою подальшого вироблення програмно-ідеологічного порядку діяльності ОУН(б) у квітні 1942 р. було проведено II конференцію Організації.

Щодо майбутнього політичного устрою незалежної України всупереч російсько-більшовицькій концепції інтернаціоналізму і німецької концепції так званої «Нової Європи», ОУН(б) висувала власну концепцію справедливої національно-політичної перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом «Свобода народам і людині»…

Виконуючи настанови цієї Конференції весною 1942 р. Центральний провід ОУН(б) посилає на Волинь Василя Сидора, якому доручив організувати створення військових груп української самооборони. Спершу організовувались загони самооборони сіл проти німців, які тероризували та грабували українське населення цих територій, червоних партизан, польських загонів Армії Крайової на Волині та Поліссі.

Першим кроком ОУН(б) була організація самооборонних відділів саме на Волині та Поліссі: «…батько благословив мене на св'ятую боротьбу, ми хотіли незалежної України і за неї боролися. Поляки, більшовики, німці, вони увесь час щось хотіли, все це накопичувалося і змушувало нас йти боротися, ми знали, що тільки тоді, коли буде незалежна Українська держава, ми будемо жити у добробуті… ми знали, що можливо не встоїмо супроти Гітлера і Сталіна, але покажемо світові, що є така нація, яка бореться за створення своєї держави…» — згадував ветеран УПА Володимир Доманський.

Німці старались придушити стихійний повстанський рух, але, як це буває завжди, страждало тільки мирне населення. У відповідь на північному заході України посилювалась партизанська боротьба.

Після ліквідації нацистами УНРади провід ОУН(м) вирішив уточнити плани подальшої діяльності організації. З цією метою було проведено конференцію за участю активу, що відбулась 24-25 травня 1942 року у Рудки-Почаївській поблизу Кременця.

На конференції було наголошено, що єдиною відповіддю окупантам може бути відкрита боротьба. Тоді, можливо, вони погодяться утворити українську державу з будь-яким політичним статусом. Якщо навіть націоналістам не буде місця в її керівництві, то це все одно дасть можливість розгорнути самостійницькі сили та створити базу для передання ними влади в Україні.

Рішенням конференції заступником голови проводу ОУН(м) і головою регіонального проводу в Україні було обрано О. Кандибу-Ольжича, який був рішучим поборником жорстокої антинімецької політики. Це йому належала ініціатива формувати збройні загони, розгортати боротьбу проти окупантів. Легальне крило, яке очолював А. Мельник, ще виступало в цей час за співпрацю з німцями, сподіваючись на зміну політики щодо України.

Рішення, прийняті Почаївською конференцією, лягли в основу низки регіональних конференцій, що проходили впродовж літа 1942 року за участю повітових та низових осередків ОУН(м). Такі конференції відбулися в Проскурові (червень), Дніпропетровську (серпень), Джанкої (серпень). Вони дали основу для активізації діяльності підпільної мережі та схарактеризували справжнє політичне становище в Україні.

Важливою політичною подією у справі опрацювання, уточнення програми, тактики методів боротьби був з'їзд, скликаний проводом ОУН(м) у Києві 14-15 серпня 1942 року. Крім членів організації, у ньому брали участь представники українських політичних партій і організацій: братства української державності, Спілки визволення України, Спілки української молоді, Української військової організації та інших. Згідно з рішеннями з'їзду слід було налагодити підготовку військових фахівців, зібрання та складування зброї, військово-технічного оснащення, а також наготовити продовольство, медикаменти, одяг тощо.

Україна переходила під німецьку окупацію в іншій ситуації, як наприклад Польща, Франція, Югославія. Там — це було наслідком війни двох самостійних держав, з яких кожна мала свою власну армію, яка після поразки переходила в підпілля і міняла лише тактику — з фронтової та партизанську. Нічого цього не мала Україна. Усе треба було організовувати з самого початку.

Українці почали діяти… Весною 1942 р. нацисти заарештували визначного діяча ОУН(б) Я. Старуха і помістили його у тюрму на Лонцького у Львові, де жорстоко допитували. Українські повстанці вирішили звільнити свого побратима, здійснивши сміливу акцію: до тюрми увійшло декілька повстанців, перевдягнених у форму німецьких офіцерів, які добре знали німецьку мову з підробленими документами і під задумом переведення Я. Старуха до іншої тюрми вивели свого товариша.

Таким же чином було проведено аналогічну операцію і в Калуші (Львівщина). Згодом Я. Старух був провідним ведучим повстанського радіо «Афродіта», яке віщувало починаючи з кінця 1942 р. і до 1945 р. на Німеччину, Францію, Бельгію, Голандію та інші Європейські держави, популяризуючи ідеї повстанців.

На початку грудня 1942 року провідні діячі бандерівської ОУН М. Лебедь, Д. Грицай, В. Івахів, М. Медвідь, І. Климів, Л. Павлишин, які займали відповідальні військові посади у Головному та Крайовому проводах організацій, зібрали військову конференцію у Львові. Були обговорені питання про реальні можливості української спільноти в досягненні основної політичної мети — виборення самостійної української держави. У маніфесті, прийнятому учасниками конференції, зазначалось, що Провід ОУН(б) бере політичну долю українського народу у свої руки і проголошує, що вестиме боротьбу за цілковиту самостійність України.

Взагалі націоналісти планували розпочати свої дії пізніше. Для повної готовності їм не вистачило часу, але це не завадило провести всі мобілізаційні дії за короткий час.

Під командою старшин із сіл йшли сотні добровольців. Цілі роти української поліції залишали свої казарми; в лісах будувалися військові табори, формувалися загони, проводився військовий вишкіл новобранців. Соціальною базою української армії стало середнє та бідне селянство. Більшість повстанців були молодими хлопцями до 30 років, а середній вік командного складу не перевищував 35 років. «…З одного села нас вийшло за одну ніч 25 чоловік, а за тиждень нас стало біля 100…» — згадував один із повстанців.

В ряди УПА за призовом керівництва ОУН стали вступати підрозділи української поліції, що спричинило репресивні заходи з боку німців. Із спецповідомлення НКВС «Про діяльність українських націоналістів на окупованій території Української РСР» від 22 квітня 1943 р. вбачається: «Німецьке командування, дізнавшись про вказівки бандерівського штабу, стало роззброювати, проводити арешти і розстріли українських поліцейських. В с. Павутин на Волині поліція двох постерунків заарештована і розстріляна. При спробі німців роззброїти поліцію в м. Ковель останні вступили в бій. Німців було убито 18 осіб. Поліцією було звільнено усіх заарештованих, а табори трудової повинності розпущені».

Нацисти жорстоко карали за підтримку цивільного населення українським повстанцям. Так, у 1942 р. вони знищили село Кортеліси на Ковельщині, вимордувавши 2 тис. його жителів. Така сама доля спіткала село Кам'янка, де гестапівські опричники знищили 3 тис. населення й село Цумань з 3 тис. населення, 100 менших сіл Полісся та Волині, а в лютому 1943 р. — с. Ромель, Олександрійського району, де було замордовано 400 жінок та дітей.

Якби у травні 1942 р. під Харковом через грубі помилки командування і панічний страх генералів перед Генсеком Сталіним багатотисячна Червона Армія не потрапила в оточення, нацисти, можливо, не захопили б Крим і не потопили у крові Сталінград.

Ця битва за Харків мала всі шанси стати початком кінця Другої світової війни. Розгром німців під Москвою розвіяв міф про непереможність нацистської Німеччини. До травня 1942 р. вдалося провести черговий масовий призив новобранців, а промисловість, перебазована за Урал, розпочала постійне постачання на фронт нового озброєння. Харківщині випав жереб прийняти на власній території нарощений потенціал Червоної Армії, ставши, згідно з задумом Ставки Верховного Головнокомандування, плацдармом для переможного наступу на армію вермахту. Переваги Червоної армії на цій ділянці фронту були очевидними (765 тис. червоноармійців проти 640 тис. військовиків вермахту), тому радянські війська готувалися розбити німецьку армію, вдаривши зненацька по супротивнику з двох боків — зі сторони Старосалтівського напрямку та Барвінського виступу. Впевненість у перемозі була великою. У Москві розробили лише варіант рішучого наступу, без урахування аналогічних дій німцями. Вже на початку радянського наступу ухвалений Ставкою сценарій почав серйозно пробуксовувати. Якщо на першому фланзі бої спочатку йшли досить успішно (біля Вовчанська армія генерала Рябишева прорвалася у бік Бєлгорода на 65 км), та пасивність правого флангу Південно-Східного та бездіяльність Південного фронту дозволили німцям перекинути свої війська у зони радянського прориву і підготувати контрудар на Ізюмсько-барвінківському напрямку.

Незважаючи на те, що Харківську операцію розробляли досить тривалий час, уздовж 180-кілометрової лінії фронту було збудовано лише 11 км спеціальних укріплень. До того ж, німці несподівано ударили у тил Червоної Армії, яка у цей час готувалася нанести удар по супротивнику з іншого боку. Танкова армія Клейста вже у перший день контратаки прорвала оборону 9-ї армії Південного фронту, відрізавши їй шлях відходу на схід. Тобто німецькі генерали блискавично переграли радянських. Розуміючи, що навколо багатотисячного війська невдовзі замкнеться мертве кільце, маршал С. Тимошенко попросив у Москви підкріплення. Щойно призначений на пост начальника Генерального Штабу О. Василевський одразу ж запропонував відвести війська з Барвінківського виступу, але Сталін дозвіл на відступ не дав.

Наступного дня ситуація ще більше погіршилася. Василевський знову запропонував припинити наступ і вивести війська з пастки, але Тимошенко і Хрущов, які разом з І. Баграмяном і Р. Малиновським командували Харківською операцією, вочевидь, побоюючись гніву Сталіна, прозвітували, що загроза з боку південного угруповання вермахту перебільшена. У результаті Сталін знову не віддав наказ про відступ, після чого розпочалась справжня катастрофа. Сотні тисяч червоноармійців

опинилися затиснутими у трикутнику між Мерефою, Лозовою та Балаклеєю. Майже добу ціною власного життя і безпрецедентного героїзму вони намагалися прорвати вороже оточення. Поле бою густо вкрилося тілами загиблих червоноармійців.

А ті піхотинці, яким усе ж пощастило вижити, наступного дня були затиснуті на 15-кілометровому п'ятачку в районі Барвінкового. Спроби прорвати оточення зі сходу блокувалися міцною обороною німецької піхоти, яку підтримували бомбардувальники. Лише 28 травня, на 16-й день битви, Тимошенко віддав наказ про припинення наступу, але бої за Харків тривали ще два дні. Вирватися з оточення вдалося лише десятій частині радянського угруповання.

Розмір втрат ЧА був катастрофічний. Втрати склали більше 270 тис. убитими і пораненими. Німці ж, що на початку операції були у програшній ситуації, втратили убити три з половиною тисячі і 22 тис. пораненими. Сотні тисяч радянських солдат і офіцерів, які не змогли вирватись з німецького оточення, потрапили до гітлерівського полону і були використані на фронті як дешева робоча сила. Крім нескінченого числа військових, до рук ворогів потрапило ще й більше тисячі нових танків, які німці використовували як потужні тягачі, а деякі машини воювали й далі із зафарбованими зірками на броні вже на німецькому боці.

Після розгрому харківського плацдарму шлях німців на південь країни став фактично відкритим. Час захоплення німцями населених пунктів залежав лише від швидкості пересування армії. Без проблем були захоплені Ростов-на-Дону та Крим. Зупинити переможну ходу вдалося лише під Сталінградом…

У наказі Головного Комісара оборони Союзу РСР від 28 липня 1942 року №227 йшлось: *«Враг бросает все новые силы и, не считаясь с большими для него потерями, лезет вперед, рвется в глубь Советского Союза, захватывает новые районы, опустошает и разоряет наши города… Бои идут в районе Воронежа, на Дону, на юге у ворот Северного Кавказа. Немецкие оккупанты рвутся к Сталинграду, к Волге, хотят любой ценой захватить Кубань, Северный Кавказ с их нефтяными и хлебными богатствами. <…> Часть войск Южного фронта, идя за паникерами, оставили Ростов и Новочеркасск без серьезного сопротивления <…> После потери Украины, Белоруссии, Прибалтики, Донбасса и других областей у нас стало меньше территории, меньше людей, хлеба, заводов, металла… мы потеряли более 70 млн населения… и более 10 млн тонн металла в год. У нас нет уже теперь преобладания над немцами ни в людских резервах, ни в запасах хлеба. Отступать дальше — значит загубить себя и загубить вместе с тем нашу Родину... Из этого следует, что пора кончить отступление.*

Ни шагу назад! Таким теперь должен быть наш главный призыв…

Можем ли выдержать удар, а потом отбросить врага назад? Да, можем, ибо наши фабрики и заводы в тылу работают теперь прекрасно и наш фронт получает все больше и больше самолетов, танков, артиллерии, минометов… Не хватает у нас порядка и дисциплины в ротах, батальонах, полках, дивизиях, в танковых частях и авиаэскадрильях. В этом теперь наш главный недостаток. Мы должны установить в нашей армии строжайший порядок и железную дисциплину… Нельзя терпеть дальше командиров, комиссаров… части и соединения которых самовольно оставляют боевые позиции… Паникеры и трусы должны истребляться на месте... Отныне железным законом дисциплины для каждого командира и красноармейца… должно явиться требование — ни шагу назад без приказа высшего командования… Командиры роты, батальона, полка, дивизии, соответствующие комиссары и политработники, отступающие с боевой позиции без приказа свыше, являются предателями Родины. С такими… и поступать надо как с предателями Родины. <…> После зимнего отступления под напором Красной Армии, когда в немецких войсках расшаталась дисциплина, немцы для восстановления дисциплины приняли некоторые суровые меры, приведшие к неплохим результатам. Они сформировали более 100 штрафных рот из бойцов, провинившихся в нарушении дисциплины по трусости или неустойчивости, поставили их на опасные участки фронта и приказали им искупить кровью свои грехи. Они сформировали около десятка штрафных батальонов из

командиров, провинившихся в нарушении воинской дисциплины по трусости или неустойчивости, лишили их орденов, поставили их на еще более опасные участки фронта и приказали им искупить свои грехи. Они сформировали специальные отряды заграждения, поставили их позади неустойчивых дивизий и велели им расстреливать на месте паникеров в случае попытки самовольного оставления позиций или в случае попытки сдаться в плен. Это возымело свое действие, и теперь немецкие войска дерутся лучше, чем они дрались зимой. И вот получается, что немецкие войска имеют хорошую дисциплину, хотя у них нет возвышенной цели защиты свой родины… а наши войска имеющие возвышенную цель… не имеют такой дисциплины и терпят ввиду этого поражение.

Не следует ли нам поучиться в этом деле у наших врагов, как учились в прошлом наши предки у врагов и одерживали потом над ними победу…

Верховное Главнокомандование красной Армии приказывает:

1. Военным советам фронтов и командующими фронтами:

а) ликвидировать отступательные настроения в войсках…

б) снимать с поста и направлять в Ставку для привлечения к военному суду командующих армиями, допустивших самовольный отход войск с занимаемых позиций без приказа командования фронта…

в) сформировать в пределах фронта от одного до трех штрафных батальонов (по 800 человек), куда направлять средних и старших командиров и соответствующих политработников, провинившихся в нарушении дисциплины по трусости или неустойчивости, и поставлять их на более трудные участки фронта, чтобы дать им возможность искупить кровью свои преступления перед Родиной.

2. Военным советам армий и командующим армиями:

а) снимать с постов командиров и комиссаров корпусов и дивизий, допустивших самовольный отход войск…

б) сформировать в пределах армии 3-5 хорошо вооруженных заградительных отрядов (по 200 человек в каждом), поставить их в непосредственном тылу неустойчивых дивизий и обязать их в случае паники и беспорядочного отхода частей дивизии расстреливать на месте паникеров и трусов и тем помочь честным бойцам дивизий выполнить свой долг перед Родиной;

в) сформировать в пределах армии от пяти до десяти штрафных рот (от 150 до 200 человек в каждом), куда направлять рядовых бойцов и младших командиров, провинившихся в нарушении дисциплины по трусости или неустойчивости, и поставить их на трудные участки армии, чтобы дать им возможность искупить кровью свои преступления перед Родиной…»

У лютому 1943 р. Провід ОУН(б) скликав III конференцію, на якій зробив аналіз попередньої діяльності Організації та окреслив напрями роботи на майбутнє. Засадничі принципи Організації були уточнені й розвинені. У постановах конференції йшлося, що війна ведеться в інтересах іноземних загарбників: «…сучасна війна на Сході, що її розв'язано в ім'я імперіалістичних інтересів німецького націонал-соціалізму і московського більшовизму, ведеться за протинародні, реакційні цілі, за обернення країни і народів у предмет колоніальної експлуатації і грабунку, що несе із собою духовно-моральний, соціально-економічний і національно-політичний визиск і гніт, тобто за повне поневолення народів і людини…»

У постановах також зазначалось, що бандерівська ОУН не виступає за співпрацю з німцями, бо їхня підтримка є підтримкою російського імперіалізму проти України. ОУН характеризувала усі спроби співпраці з окупантами як зраду Українського народу. Засуджувалися українці, які вступали до збройних формувань створених німцями, оскільки вони не повинні слугувати «гарматним м'ясом».

На цій Конференції відбулися великі зміни у сфері керівництва ОУН(б).

Так, замість виконувача обов'язків Провідника ОУН(б) М. Лебедя, було обрано тріумвірат у складі: Зиновія Матли, Дмитра Маївського, Романа Шухевича. Частина делегатів Конференції висловилась за якнайшвидший початок повномасштабної війни з німцями.

У відповідь Михайло Степаняк запропонував розпочати загальне українське повстання проти німців і вибити їх з України до приходу Червоної Армії. Це було прийнято схвально, але як завдання на майбутнє. На даному етапі, враховуючи масштабне засилля на українські терени червоних партизан і поляків, що активно їм допомагали, було вирішено розпочати негайну боротьбу проти них.

На Конференції були визначені головні вороги українського визвольного руху — німецькі нацисти і московські більшовики.

В одному з німецьких документів йшлося, що «необхідно серйозно зважати на повстанські рухи в Україні, оскільки нелегальна діяльність там швидко розвивається».

Німецькі органи безпеки повідомляли у Берлін те, що бандерівці переходять до активної боротьби. Зазначалось, зокрема, що у травні 1942 р. оунівці займались створенням збройних загонів у Західній Україні. Вони проводили військову підготовку в польових умовах, оволодівали тактикою ведення бойових дій. В одному з німецьких донесень йшлося, що в пропаганді націоналістів зникають заяви про боротьбу з більшовизмом (тепер вона скерована проти німецьких окупантів). Рух Бандери «зайняв цілком ясну позицію проти Німеччини… він вирішив добитися силою і всіма засобами, враховуючи збройну боротьбу, незалежності України».

Восени 1942 р. з німецьких гарнізонів Волині і Полісся почали надходити тривожні повідомлення про постійні напади бандитів, і з кожним днем їх більшає, що заготівля продуктів і провіанту вкрай ускладнене, а для боротьби з ними вже не вистачає людей.

З огляду повідомлень поліції безпеки та СД Німеччини 16 листопада 1942 р.:

«…Тільки в зоні комендатури Рівне в результаті підпалу протягом тижня знищено понад 1000 центнерів зерна. Руйнуються сільгоспмашини. Безперервно здійснюються наскоки на лісництва, бургомістрів, на німецьких поліцейських, військовослужбовців та інших представників влади».

Шифрограма командира партизанського з'єднання Сабурова в Український штаб партизанського руху 3 грудня 1942 р.:

«У районі Пінська, у лісах Острог, Шумськ, Мізоч знаходяться великі групи українських націоналістів. Проти німців влаштовують окремі засідки».

У той час бандерівський рух тільки набирав силу і більшість нападів здійснювались загонами Поліська Січ. Гітлерівці не розрізняли їх, а тому всіх називали однаково — «бандитами». Цікавим є те, що під час багатьох акцій українські повстанці маскувалися під червоних.

«Поліська Січ», очолювана «Бульбою Боровцем», — українське військове формування, що діяло на теренах Полісся та Волині (Кременеччини та Новоград-Волинщини), утворена урядом УНР та за згодою німців у липні 1941 р. Влітку 1941 р. її загони вели боротьбу з радянськими диверсійними групами та частинами ЧА, які потрапили в оточення.

Восени того ж року під тиском німців Поліська Січ була розформована.

На початку 1942 р. Тарас Бульба-Боровець знову зібрав своїх бійців. Від того часу вони воювали як з радянськими партизанами, так і з німцями. Формування нараховувало до 8 тис. бійців.

Після відмови укласти союз із Бандерою його загони поглинула УПА:

Відділам командира «Бульби» про підпорядкування ГК УПА
УПА «Заграва» (від 6 вересня 1943 р.)
Командирам відділів Бульби
«Від імені Української Повстанчої Армії наказую:
До дня 08.09.43 р… перейти зі зброєю у відділи УПА. По цім терміні уважатиму відділи Бульби за ворожі та буду змушений силою підпорядкувати наказам Головної Команди УПА.
Зголошуватись — місцевість Хмелівка — відділ Негуса.
Славута Макаренко».

Всього чисельність підрозділів Бульби становила до 8 тис. бійців.

Окремі загони проіснували до 1945 р. Це була козацька вольниця на чолі з отаманом. Вони не мали чіткої програми і не могли підняти народ на боротьбу.

Перші регулярні відділи УПА були сформовані вже у жовтні 1942 року на Поліссі. Їх організував «Остап» (Сергій Качинський), військовий референт Краєвого Проводу ОУН на північно-західних українських землях у с. Вовчак, що на Волині.

У подібному положенні як Полісся була й сусідня Волинь. Тому й тут уже восени 1942 р. постає сотня УПА під командуванням сотника «Довбешки-Коробки» (С. Перегійняка, визначного діяча ОУН). Влітку вже діяло понад 600 повстанців, які у майбутньому і стали ядром української армії. Вони вступили на захист українського населення від усіх чужинців.

Безпосереднім місцем народження УПА стали північно-західні українські землі, оскільки тут ще у 1936-1937 рр. з ініціативи військової референтури ОУН під керівництвом Василя Сидора були створені повстанські бойові відділи під назвою «Вовки», які вели активну партизанську війну.

Причиною того, що перший відділ УПА постав саме у Поліссі було те, що тут широко діяли радянські партизани, які ворожо ставились до українського населення, трактуючи його як самостійників-націоналістів. В українських селах ці партизани збиткували над українським населенням та вбивали селян.

Опорою для більшовицьких партизан на Поліссі та Волині стали також польські колоністи, які повели боротьбу усіма засобами проти місцевого українського населення, співпрацюючи з німцями та більшовиками. Поляки розділили між собою ролі: одна їх частина слугувала німцям, працюючи в німецькій окупаційній адміністрації, а інші — створювали таємні гуртки буцімто для боротьби з німцями, а насправді — для співпраці з більшовиками та боротьби з українським самостійницьким рухом.

З осені 1942 р. українські повстанські загони під назвою Українська повстанська армія стають під єдине керівництво (згідно з рішенням Проводу ОУН(б) від 14 жовтня 1942 р. самооборонні відділи були переформатовані в УПА).

Спочатку новому формуванню передбачалось дати назву Українська визвольна армія. Створювалась вона під керівництвом Крайового військового штабу ОУН(б) на північно-західних українських землях.

Перші місяці боротьби обох відділів УПА «Остапа» й «Коробки», присвячені ударам по червоних партизанах та польських боївках. А перший бій УПА з німцями вів відділ Коробки 7 лютого 1943 р., у зв'язку з наступом його сотні на містечко Володимирець.

Із таємної (секретної) німецької інструкції стосовно України, листопад 1942 р.

«…Наші вороги: комуністи, прихильники Бандери, партизани. Потенційно найнебезпечніші — бандерівці. За всяку ціну їх знищити…»

Уривок з донесень окупованих територій Сходу: «Берлін, 11 грудня 1942 р. Секретно, Начальник поліції Безпеки і СД.

На всій північній Волині активність банд анітрохи не зменшується. Кожен день відбуваються напади на державні господарства, мерії, вибухи на залізничних шляхах. Що стосується діяльності банд в особливо загрозливих районах Волині і Поділля, то останнім часом передані такі цифри: бойові сутички — 47, напади на місцевості — 42, замахи на залізниці та інші засоби пересування Волинь-Поділля — 26».

Вже у перші місяці боротьби у важких боях УПА розбила численні бази більшовицьких партизан та очистила від їхніх груповань Рівненщину, Ковельщину, Житомирщину, Луччину, Костопільщину, Крем'янеччину та інші українські території, а також, користуючись прихильністю та допомогою населення, звільняє від більшовиків та німців все нові терени Волині, Поділля, Житомирщини та Київщини. Здобута у боях зброя вправно служила українським повстанцям.

Вже у лютому 1943 р., крім відділів «Остапа» і «Коробки», на цих теренах діє три нові сотні: командирів Дороша, Крука, Гонти. Постають нові сотні й курені УПА: курінь командира Голобенка з трьома сотнями («Байди», «Кубіка», «Залізняка»),

курені командирів «Щуки», «Яреми». Ці підрозділи приймають офіційну назву «УПА-Північ», головним командиром її стає Клим-Савур-Охрім (Роман Клячківський, загинув у бою з більшовиками у 1945 р. на Рівненщині), Провідник ОУН на північно-західних українських землях.

З повідомлення № 53 поліції безпеки і СД України в Берлін, січень 1943 р.

«…У північній частині генеральної округи Волинь-Полісся зростає активність націонал-українських зграй. У цих районах радянські банди з'являються рідко. Більшість нападів роблять українські націоналісти».

Начальник поліції безпеки і СД від 12 лютого 1943 року («Із донесення з окупованих районів Сходу») повідомляв: «У ході заходів, вжитих проти Організації Українських Націоналістів — групи Бандери, гестапо Берліна арештувало 136 осіб за нелегальну діяльність. Арешти тривають...

Командуючий СП і СД України запримітив пожвавлену нелегальну пропаганду ОУН Бандери за допомогою листівок...

У конфіденційних донесеннях повідомляється, що між прихильниками Бандери і Мельника відбувається дуже значне зближення. Їхня спільна мета — незалежна Україна. Загалом запримічається дальша радикалізація руху ОУН...»

5. Організація діяльності УПА

(тактична основа УПА; організаційна структура УПА; командирські школи УПА; нагороди УПА; забезпечення УПА; криївки УПА; внутрішній режим в УПА; жіноча сітка УПА; Український Червоний Хрест; військова тактика УПА; об'єднання збройних українських сил у боротьбі з окупантами українських земель)

У військово-адміністративній діяльності УПА (полковий адміністративний устрій тощо) можна найти аналогію такого устрою Війська Запорозького часів національно-визвольної війни середини XVII століття в Україні.

Наприкінці літа 1943 р. на території ПЗУЗ ОУНСД і УПА переходять на воєнний стан, який у свою чергу поділяється на фронт і запілля. Фронт — це діяльність УПА, а запілля — військово-адміністративна діяльність ОУНСД. Керувала фронтом і запіллям на території ПЗУЗ військова влада — Головна Команда УПА.

До своїх лав УПА приймала всіх українських патріотів, хто виступав проти німецьких загарбників та сповідував національно-визвольні ідеї. Командування УПА в зоні свого впливу також здійснювало мобілізацію, особливо перед приходом Червоної армії.

Нова армія будувалась на принципі суворої дисципліни, на принципі особистої відповідальності командирів і бійців за виконання бойових завдань. До лісу йшли різні люди, з різним розумінням виконання своїх обов'язків. Командуванням УПА видавались спеціальні накази згідно з якими утворювались структури, що слідкували за дисципліною і карали порушників законів УПА. З травня 1943 р. почали діяти військово-польові суди, революційні трибунали та жандармерія. Діяльність жандармерії регламентувалась відповідними нормативними документами. Прикладом цього є «Правила військової польової жандармерії у справі обов'язків та покарань» (від 16 січня 1944 р.) (документ групи «Саблюка»).

«Польова жандармерія підпорядковується командирові УПА і виконує його накази. Діяльність її сягає не тільки в межах УПА, але й поза тим в терені.

1. Жандармерія перевіряє і перепитує всіх осіб, замічених у шкідливій діяльності серед війська, як тих, що сіють паніку, підірвуть здоров'я до проводу і командирів, поповнюють вчинки шкідливі для населення, для війська і т. д.

2. Переловлюють дезертирів і видають відповідні кари, що встановлені командуванням УПА.

3. Слідкують за порядком під час постою. Контролюють, щоб повстанці після визначених годин не вештались поза своїми квартирами. Таких слід виловлювати і доставляти до командира сотні, вимагаючи при цьому відповідної кари, яку встановлює сама жандармерія.

4. П'яних і тих, що не відповідно заховуються серед населення, жандармерія має право притримати і відповідно покарати.

5. Переслуховує всіх затриманих цивільних і військових осіб. Вирішує чи затриманого відпустити, чи покарати.

6. Розглядає справи цивільних одиниць, які зробили щось на шкоду іншого. Карає винних.

7. Кари застосовувати відповідно до провин. До військових застосовувати всі види кар, що застосовуються в рядах УПА, включно до кари смерті.

Карою смерті карати:

а) за дезертирство;

б) за зраду військової тайни;

в) за втрачену зброю;

г) за розкладову роботу та сіяння паніки серед війська;

д) за крадіжки;

е) за свідоме діяння на шкоду населення;

є) за надмірне вживання алкоголю;

ж)за невиконання наказів.

Кари до цивільних:

Змусити винного винагородити скривдженого грішми або господарськими продуктами… карою смерті.

8. При кожному розгляду справи уважати, щоб підстави для кари були дійсними, щоб не були видуманими. Для цього треба спиратись на зізнанні кількох свідків. Особливу увагу приділяти при розгляді справ цивільного населення».

Командир групи УПА Саблюк».

В УПА були і покарання: за порушення військової дисципліни, неохайний вигляд, погане ставлення до місцевого українського населення, невиконання наказу, зраду тощо.

Наказ-повідомлення командирам сотень і чот про виконання карних присудів № 42 (від 16 вересня 1943 р.) Бойова група УПА командира «Бористена»

До відома сотенним і чотовим

«Покарано при карному звіті з відділу Шаули дня 10.09.43 р. чотового Морозенка за спізнення 3 год. стійки під крісом.

З відділу «Хортиця» 4.09.43 р. командира Довбуша за незголошення підлеглих козаків до карного звіту 1 год. стійки під крісом. Дня 10.09.43 р. священика Мстислава за спізнення на 2 год. до відділу — 1 год. стійки. Дня 4 і 15.09.43 р. командира Байду за незголошення раннього звіту — 1 год. стійки під крісом… 4.09.43 р. командира Кота за незголошення раннього звіту — упімненням і дня 17.09.43 р. покарано адміністративним порядком…

Секретаря Калину за недогляд при прийнятті ранніх звітів 50 долів…

Командир групи Бористен».

Наказ-повідомлення всім командирам про виконання карних присудів

№ 43 (від 17 вересня 1943 р.) Бойова група УПА командира «Бористена»

До відома всім командирам

«Покарано при карному звіті дня 6.09.43 р. з відділу Шаули рій «Запорожця» за лайку в стрілецькому ряді і 13.09.43 р. рій Морозька за постріли без потреби — наганою.

Дня 4.09.43 р. з відділу «Хортиця» виховника Хмару за неповне виконання наказу 5 год. стійки під крісом; 5.09.43 р. за незголошення раннього звіту 2 год. стійки під крісом…

Дня 4.09.43 р. санітарку Лялю за ухил від обов'язку наганою…

Командир групи Бористен».

Накази командира бойової групи «Бористена».

Наказ-повідомлення про виконання карного присуду № 9 від (5 серпня 1943 р.)

«За несубординацію та впровадження анархії в ряди УПА розстріляно фельдшера Японця.

Японець уже був раз засуджений польовим судом на кару смерті. Дорогою ласки одержав можливість реабілітації, однак подальшими своїми поступками виявив вперту непоправність.

Командир Бористен».

Додаток до наказу № 6 про присуд польового суду

№ 6 від 14 липня 1943 р.

«9. Подається до відома повстанців, що присудом польового суду УПА засуджено стрільця Явора на кару смерті через розстріл.

Провина:

Покинувши вартовий пост, здезертирував протягом 2-х тижнів.

Присуд виконано 14.7.43 р.

Командир відділу УПА Черник».

Згодом функції польової жандармерії перебрала на себе Служба безпеки. Для розгляду кримінальних справ у запіллі організовуються станиці поліції.

Повідомлення СБ про присуд революційного трибуналу УПА (25 вересня 1943 р.) За зраду — смерть

«Останнім часом і з ростом сили та авторитету Української Повстанчої Армії, як єдиного виразника волі Українського народу в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу, посилилися спроби ворожих агентур підірвати довір'я українського народу до УПА через своїх агентів.

Ці намагання московських більшовиків та німецького гестапо завчасно відомі Службі Безпеки, і вона їх успішно ліквідовує.

На послугах ворожих агентур працюють ще до сьогодні деякі українці…

Не маючи змоги, з добре зрозумілих причин, постійно повідомляти українське громадянство про тих зрадників і запроданців, Служба Безпеки подає до відома, що арештований на підставі зібраних матеріалів органами СБ Михайло Тарнавський з Володимира… був на послугах німецького гестапо, а до червня 1941 року на службі більшовицького НКВД, в якому він працював під псевдо «Гром» та розробляв справи українських націоналістів, зокрема по обвинуваченні братів Пуксів, Шевченка, Денисюка і багатьох інших.

Під німецькою займанщиною доносив на свідомих українських громадян, останній раз на відомих діячів з Володимира, які після попередження органом СБ мусіли завчасно тікати з міста.

Будучи в слідстві, арештований признався до скованих злочинів, підтвердив факт співпраці з ворожими агентурами та подав про свою агентурну діяльність широко. Показані йому оригінали чи копії доносів визнав за свої…

Революційний трибунал Української Повстанчої Армії на своєму судовому засіданні від 11 вересня 1943 р. визнав згаданого Михайла Тарнавського з Володимира — єпископа Мануїла Автономної Православної Церкви, підпорядкованої Москві, винним у зраді українського народу та ворожій діяльності і засудив його на смерть через повішення.

Присуд революційного трибуналу затвердили відповідні чинники, і вирок виконано.

Служба Безпеки УПА».

Інструкція керівникам УПА, запілля та СБ у справі забезпечення безпеки діяльності УПА та запілля (15 січня 1944 р.)

Комендантам самостійних ділянок при головному штабі УПА, група Північ, командирам ВО та комендантам СБ ВО

«1. Здержати ведення агітації в чужих середовищах (шуцмани, козаки, добровольчі відділи нацменів, військовополонені червоноармійці, червоні партизани, німці, мадяри, червоноармійці) за переходом на сторону УПА.

Тих, що перейдуть самочинно, не включати до відділів УПА. Тримати їх подалі від осередків команд, зв'язків тощо. Особливу увагу звернути на перебіжчиків одинцем та малими групами. Всіх обов'язково передавати органам СБ для перевірки.

2. Не зв'язуватись з цивільними службовцями, що прийдуть за Червоною Армією порядкувати державно-суспільне життя, бо це надійний і вибраний більшовицький елемент. З-поміж них мусить рекрутуватись більшовицькі провокатори.

3. Всім, що працювали в УПА, не вільно ставати до праці в державно-суспільно-господарських більшовицьких інституціях. Всі ці люди є розконспіровані. Більшовицькі органи безпеки швидко і без труду здемаскують їх діяльність в УПА і суворо покарають або завербують до своєї агентурної роботи проти УПА. Треба знати, що в кожній більшовицькій

інституції при т. з. відділі кадрів є клітина НКГБ (до лютого 1941 р. цією роботою займалося НКВД), що називається спецвідділом. Спецвідділ займається докладною перевіркою працівників своєї інституції, вербування агентів, за допомогою яких розпрацюванням т. з. шкідників та передаванням їх в руки слідчих органів НКГБ для остаточного розв'язання справи і покарання. В школах цією роботою займаються комсорги і директори.

4. Треба пам'ятати, що НКГБ (передше НКВД) заарештованих по політичній роботі звільняє тільки тоді, коли заарештований погодиться на агентурну роботу на користь більшовиків. Всіх таких людей не можна брати до роботи в УПА. Сюди треба врахувати і тих, хто раніше працювали в УПА, а потім перейшли до роботи в більшовицькі інституції або школи, а згодом втікають перед репресіями в ряди УПА до подальшої роботи. Всіх таких людей треба негайно передавати органам СБ для перевірки. Хто не буде дотримуватись таких вимог і прийматиме таких людей до праці в УПА без попередньої їх перевірки органами СБ, буде покараний на рівні з тими, що діють на шкоду УПА.

5. Перед дорученням відповідних обов'язків слід віддавати людей для перевірки органами СБ.

6. На час більшовицької окупації старатися якнайбільше обмежити вештання членів УПА по терені. Жодних приватних відпусток не давати. По терені можуть тільки їздити в службових справах вибрані для цього люди і то не менше двох. Членів УПА тримати групами.

Навіть не членам УПА (мешканцям сіл в терені УПА) старатися обмежити вештання по терені.

Особливу увагу звернути на спекулянтів. Їх треба передавати до СБ. Це є необхідним, щоб унеможливити зв'язки агентів з робітниками НКГБ.

7. Членів УПА старатися перекинути з їх родинних теренів в дальші терени. Це застосовувати, як правило, до ново змобілізованих в часи більшовицької окупації.

8. За згоду співпрацювати з більшовиками проти УПА — карати смертю.

9. За співпрацю з німецькими та з іншими розвідницькими центрами — карати смертю.

10. Цю інструкцію подати до відома всім членам УПА та її симпатикам.

11. За занедбання 10-ї точки винні будуть притягнуті до відповідальності.

12. Ця Інструкція має зобов'язуючий характер.

Комендант осередку СБ в Головній квартирі УПА — група «Північ» Карспун».

До УПА також вступали члени інших партій, рухів, організацій. УПА проголошувалась надпартійною, масовою армією, завданням якої було боронити населення від сваволі німецьких окупантів, зривати їхні політичні та економічні заходи. Як писав один з активних учасників тих подій Л. Шанковський: «УПА дійсно була народним рухом, що мав корінь у прагненнях широких народних мас до визволення й до самостійного незалежного життя».

Тоді ж керівництво УПА перебирає Головна команда УПА під керівництвом Дмитра Клячківського (Псевдонім «Клим Савур», «Охрім», «Білаш», один з лідерів ОУН(б) — полковник УПА, народився у 1911 р. у м. Збараж. Одержав вишу юридичну освіту — закінчив Львівський університет, з середини 30-х активний член ОУН. У 1939 р. увійшов до керівництва підпілля у Галичині. У 1940 р. заарештований НКВС і засуджений до розстрілу — втік. З 1942 р. провідник Організації на північно-західних українських землях. Один з організаторів повстанського руху, організатор УПА і фактично її перший командувач. З кінця 1943 р. командир УПА-Північ. За його особистим керівництвом сплановано та проведено десятки вдалих операцій проти поляків, німців та радянської влади. Користувався великим авторитетом серед повстанців та мирного населення. Загинув у 1945 р. під час бою з загоном НКВС).

До складу Головної Команди УПА разом з головнокомандуючим входили: начальник — шеф політичного штабу полковник «Гончаренко» (Леонід Ступницький, одночасно був заступником із військових справ); керівник політичного відділу — шеф політичного штабу «Роман Галина» (Яків Бусел); комендант запілля «Горбенко» (Ростислав Волошин, був заступником по адміністративно-організаційні роботі).

15 серпня 1943 року Головна команда УПА проголосила себе «найвищою й одиноко-суверенною владою» на звільнених повстанською армією від німецьких і радянських органів та польських колоністів землях України, запровадила приватну

власність українських селян на землю. Для проведення поділу землі та надання її селянам було обрано відповідні земельні комісії. Розподіл вільних земель у власність розпочався вже у вересні 1943 року. Відтак, близько 5-ти тисяч сімей Рівненської області отримали землю у власність.

На територіях, контрольованих УПА, для врегулювання громадського життя окремим розпорядженням з 1 вересня 1943 року встановлювалася адміністративна влада. Ця влада поділялася на виборні, від села до області, місцеві органи — ради та управи. Вводилося загальне навчання шкільної молоді, а школи мали відкритися до 30 вересня 1943 року. Для оборони цивільного населення перед ворожими, грабіжницькими нападами з боку німців, червоних партизан і поляків Головна Команда УПА впровадила організацію самооборони сіл, спрямувавши процес її створення.

Начальнику штабу УПА підпорядковувався військовий штаб, який склався з відділів: організаційно-оперативного, розвідувального, зв'язку, постачання, вишкільного, медично-санітарного та інших. Керівнику політичного відділу штабу підпорядковувались також виховно-політичні відділи груп УПА не безпосередньо (фахово) суспільно-політичні референтури запілля.

Основою УПА були хлопці і дівчата віком від 18-ти до 20-ти років, які розуміли, що ніхто нам волю не принесе, тільки самі її зможемо здобути.

Тактична основа УПА визначилась ще під час її формування. Основною тактичною одиницею УПА стала сотня: 130 — 200 вояків (бойова сотня за нормативами повинна нараховувати 140 бійців), сотню складали 3-4 чоти і однієї чоти кулеметної. Чота поділялася на 3 рої (рій у вишколених бойових сотнях налічував 10-12 вояків, озброєних одним легким кулеметом, двома-трьома автоматами, а також рушницями), 3-4 сотні складали курінь (батальйон), у якому також створювався рій польової жандармерії; два-три курені об'єднувалися у загони (бригади), чотири-пять куренів складали групу — вище командування УПА.

Усі вони діяли на Поліссі: відповідно на Костопільщині, Ковельщині, Колківщині. Менші за чисельністю формування також на Волині. На Володимир-Волинщині та Горохівщині діяв загін «Січ» під командуванням «Сосенка» (Порфирій Антонюк). На півдні Рівненської області й на Кременеччині діяли загони під командуванням «Черника» (Дмитро Казван), «Чорноморця» (Євген Басюк), «Крука» (Іван Климишин) та інших командирів. Ці військові формування стали основою організованих у другій половині літа 1943 року груп УПА та військового округу (далі — ВО) запілля.

Період до весни 1943 року слід вважати етапом зародження військових структур УПА в структурі політичної формації ОУН.

В основу організаційної побудови УПА було покладено територіальний принцип. УПА поділялась на чотири групи.

Така організаційна структура УПА остаточно визначилась взимку 1944 р.: волинські формування склали УПА-Північ, галицькі загони Української Національної Самооборони склали УПА-Захід, із загонів, що діяли на Тернопільщині та півдні Рівненщини, Вінницької, Хмельницької та Кам'яненць-Подільської областей було сформовано УПА-Південь. Зі східного угруповання УПА-Північ, що діяло на Житомирщині та Київщині, а також з рейдуючих загонів планувалось створити УПА-Схід, але від цієї ідеї командування УПА згодом змушене було відмовитись.

Таким чином, УПА-Північ діяла на Волині і Поліссі; УПА-Захід — на Галичині, Буковині, Закарпатті, Закерзонні; УПА-Південь діяла на Кам'янець-Подільщині, у Вінницькій, Житомирській, південній частині Київській областях. УПА-Схід була відповідальною за діями на північній Житомирщині, північній Київщині, Чернігівській областях. Кожна із груп поділялась на воєнні округи (ВО), а вони, у свою чергу, — на Тактичні відтинки (ТВ).

Зону дії кожного напряму поділили на військові округи, а їх — на тактичні ділянки.

З метою збору і виготовлення географічних карт у кожній групі створювалися «картографічні відділи».

УПА-Північ мала три військові округи.

1) ВО «Турів» охоплював Луччину, Володимирщину, Ковельщину,

2) ВО «Заграва» — райони: Сарни, Костопіль, Березно, Людвіполь, Степань, Клесів, Рокитно, Дубровиця, Володимирець, Рафалівка, Морочко, Висоцьк, Столин, Жавидгородок, Лупинець;

3) ВО «Волинь-Південь» райони: Рівне, Клевань, Тучин, Межиріччя, Корець, Гоща, Олександрія, Дубно, Остріг, Млинів, Козин, Верба, Радзивилів, Кременець, Почаїв, Ланівці.

Групою військ УПА-Північ командував полковник Клим Савур (Дмитро Клячківський).

УПА-Захід мала 6 воєнних округів: 1) ВО «Лисоня» — територія Тернопільщини по Дністер; 2) ВО «Говерла» — Гуцульщина і Буковина; 3) ВО «Чорний Ліс» — Станіславщина; 4) «Маківка» — Стрийщина, Дрогобиччина, Самбірщина, Турківщина; 5) ВО «Буг» — Львівщина; 6) ВО «Сян» — Закерзоння.

УПА-Південь поділялась на три воєнні округи: 1) ВО «Холодний Яр», 2) ВО «Умань»; 3) ВО «Вінниця».

Групою УПА-Захід з 1943 р. командував полковник «Шелест» (Василь Сидор, народився у 1911 р. на Сокальщині. Навчався у Львівському університеті, який не закінчив через переслідування польської поліції. Активний член ОУН ще з гімназійної лави. Неодноразово був заарештований польською поліцією (1938-1939 рр.). Генеральний суддя ОУН та крайовий Провідник ОУН на Карпатських Землях).

Групою УПА-Південь з 1943 р. командував полковник «Батько» (Омелян Грабець, народився в 1908 р. в с. Чесанові на Галицько-Холмському прикордонні. Організатор антипольських демонстрацій у Львові 1938-1939 рр. Арештовувався польською поліцією. Після розвалу польської держави повернувся на Холмщину. Провідник ОУН на східно-українських землях. Загинув у бою з регулярними частинами Червоної Армії 10.06.194 4 р. на Вінничині).

У 1944 р. постановою Головного Командування УПА група УПА-Південь була розформована. Її частини увійшли до складу УПА-Північ і УПА--Захід.

Група УПА-Схід фактично не була створена.

Штаб УПА очолив генерал-хорунжий «Перебийніс» (Дмитро Грицай, народився у 1907 р. у с. Дорожів, Самбірського повіту. Після закінчення у 1928 р. Дрогобицької гімназії вступив до Львівського університету. Служив у польській армії. З відзнакою закінчив польську офіцерську школу. З 1933 р. Д. Грицай — керівник Військової Референтури Крайової Екзекутиви ОУН. З 1934 р. по 1936 р. і в 1939 р. — в'язень Берези Картузької. У 1941 р., після проголошення відновлення Української державності, — активний учасник партизанської боротьби проти гітлерівців. Навесні 1943 р. заарештований гестапо. Визволений з тюрми бойовиками ОУН. У серпні 1945 р. призначений на пост начальника штабу УПА.

На початку осені 1943 р. структура і командний склад груп УПА та їхніх підрозділів на ПЗУЗ були такими:

Група «01», «Заграва» — шеф військового штабу пор. «Славута» (Микола Левицький), шеф політичного штабу — «Остап», політвиховник «Зимний» (Степан Костецький). З середини вересня 1943 року обов'язки шефа штабу групи «Заграва» виконував «Бористен» (Дмитро Корінець).

Загони групи:

ім. Богуна — командир «Ярема» (Никон Семенюк);

ім. Остапа — командир «Шавула» (Адам Рудик);

ім. Колодзінського — командир «Лайдака» (Микита Скуба);

ім. Коновальця — командир «Кора» (Макар Мельник);

ім. Хмельницького — командир «Боровий» (Василь Брилевський);

ім. Дорошенка — командир «Вороний» (Василь Левкович);

Група «02», «Богун» — «Черник» (Дмитро Казван), політвиховник «Нестор» (Володимир Ярмолка).

Курені групи:

Дубненський — командир «Юрко» (Юрій Чуйковський);

Кременецький — командир «Крук» (Іван Климишин).

Більшість відділів групи діяла окремими сотнями під керівництвом командирів «Макса» (Максим Скорупський), «Негуса» (Сергій Олеськів), «Саблюка» (Остап Качан), «Гордієнка» (Дмитро Хандій), «Орла», «Тополі» та ін.

Група «03», «Турів» — шеф військового штабу «Клим» (Борис Бедрик), політвиховник «Хмурий».

Загони групи:

«01», «Котловина» — командир «Юрій Рубашенко» (Степан Коваль), шеф військового штабу сотник «Яр», політвиховник «Хома»,

«02», «Озеро» — командир «Рудий» (Юрій Стельмащук), шеф військового штабу «Вовчак» (Олексій Шум), політвиховник «Тур». З другої половини вересня 1943 року шефом військового штабу загону стає «Леонід Яворенко» (Микола Павлович).

Документи і матеріали Української повстанчої групи, загону «02» — «Озеро»

Травень — 1 липня 1943 року

Відозва штабу Української повстанчої групи «Озеро» до українського населення з закликом до боротьби проти окупантів за Українську державу

«Хто ми є і чого хочемо

…Війна провадиться в інтересах імперіалістичних хижаків, що хочуть коштом інших народів і чужих земель поширити свої впливи і запанувати над цілим світом. Війну провадять партійні кліки за те, щоб могли вдержатися на поверхні політичного життя.

Воєнна хуртовина не оминула також українських земель. Знайшлося багато охочих «визволити» нас. Розстрілами тисячі невинних людей, вивозами на холодні Соловки чи Сибір позначили вже на Україні своє «освобождєніє» червоні московські імперіалісти — більшовики. В українського селянина насильно виривали просякнуту кров'ю і потом землю й увесь дорібок, а самого гнали на голодний пайок до колгоспу, де він уже не був вільним господарем, а лише рабом-невільником. З українського робітника витискали останні соки всякими «соцзмаганнями» і «стаханівщиною». Український інтелігент, коли не хотів стати «сотрудніком» або «пєрвим агітатором», був часто засуджуваний на годну смерть у концтаборах на далекій холодній півночі.

Такий стан тривав до червня 1941 року. На українські землі рушила нова орда — німецькі варвари. Українські землі стали театром нової війни, кровавого змагання двох імперіалізмів — московського і німецького, за те, хто має над українцями панувати, за опанування української пшениці, продуктів, сталі і вугілля. Україна запалала в огні.

Кровожадний сатрап Сталін висилає на наші земля банди грабіжників, бандитів. І останню одежину, останній шматок хліба забирають ті «герої» — «червоні партизани». Вони ще мають совість називати себе «народними месниками». Вроджена ненависть Москви до України підказує москалям мститися над нашим народом за їх нижчий культурний і духовний рівень. Бо таке поводження можна побачити у напівдиких, здеморалізованих племен азійських кочовиків. Червоні бандити своїми «подвигами» наражають тільки населення на помсту зі сторони німців, а в ніякому разі його не боронять. Вони нищать кращих синів України — самостійників. Ось де правдиве обличчя «червоних месників».

Гітлер і Сталін дуже добре зрозуміли, що не зможуть вдержатися на Україні, поки не ліквідують останнього свідомого українця — самостійника. А побачивши своє безсилля на фронтах і передбачаючи свій скорий кінець, обидва «визволителі» взялися за ганебне діло — за винищення всіх українців.

Та український народ правильно оцінив своє положення і збройною рукою виступив в обороні своїх прав, свого життя, свого добра. Відвічний гніт штовхнув українців на єдино правильний шлях збройної боротьби за своє майбутнє. Перші відділи українських повстанців вже рушили в бій з німецьким окупантом, даючи йому відчути силу й живучість українського народу.

Ми боремося за визволення нашого народу й тому наша війна є священна. Ми не бандити, не диверсанти, як це нам закидають німці й більшовики. Ми боремося на рідній землі і в обороні прав нашого народу. Ми несемо високо Прапор Самостійної Соборної Української Держави.

Доволі неволі! Досить знущання і наруги! Годі вже терпіти!

Хочемо жити вільно!

Хочемо вільної, ні від кого не залежної, Української Держави.

Хочемо самі приймати рішення про своє життя, про свою землю і які нам заводити порядки.

Хочемо, щоб український народ був господарем на своїй землі, щоб український селянин користувався плодами своєї землі і праці, щоб він був вільним господарем. Треба, щоб український селянин отримав землі поміщицькі і колгоспні без викупів стільки, скільки сам обробить.

Хочемо, щоб наші фабрики і заводи не могли наймати і експлуатувати силу і здібності українського робітника капіталісти, ані чужі держави, але, щоб сам робітник, у першу чергу, міг користуватися плодами своєї праці.

Хочемо, щоб український інтелігент не зв'язаних ворожими агентурами рук, щоб міг вільно творити і розвивати духовні й культурні вартості свого народу.

Хочемо, щоб українська жінка мала справді належні права, і то не на словах, як при окупантах, а на практиці; звільнити її від рабської праці у колгоспах та промисловості.

Хочемо, щоб українська дитина росла здоровою, добре виховувалася, щоб окупанти не забирали її від батьків. Українська молодь могла спокійно навчатися у школах і вільно по своїх здібностях обирати собі фах.

Хочемо, щоб до послуг цілого українського народу стали всі здобутки та вся сила новітньої науки, знання і техніки.

Хочемо, щоб в Українській державі не було ні визискувачів, ні визискуваних, ні пролетарів, ні жебраків, а серед українського народу, щоб не було класової боротьби.

Хочемо, щоб у нашій державі не тільки українці могли вільно розвиватися, але й усі національності мали право повного національного, культурного, господарського розвитку.

Ось чого ми хочемо і за що ми боремося. Ми у нашій боротьбі продовжуємо святе діло, розпочате нашими предками.

Тому нас не злякають навіть найбільші жертви, що їх прийдеться нам покласти у боротьбі, бо на місце впавшого борця будуть ставати сотні й тисячі нових. За знищення людей, сіл і міст ворог понесе стократні втрати. Ми, українські повстанці, не злякаємося навіть найбільших звірств окупантів.

В союзі з поневоленими народами дійдемо до наміченої мети.

«Слава Україні!»

Інструкція керівника політично-виховного відділу загону «Озеро» для сотенних політичних виховників у справах праці у відділах, запіллі та звітності

Вересень 1943 року

«У праці з військовим вишколом вояка мусить йти моральне виховання та політичне вироблення його. Завданням виховника є:

праця у відділах УПА;

праця у запіллі УПА.

Якщо сотня оперує окремо чотами — призначити чотового виховника. Найменше два рази на тиждень давати відчит — лекцію для вояків на політичну тему. Основними матеріалами для вишкільних лекцій на політичні теми брати: історія України, географія України, вишкільні матеріали, статті з журналу «Ідея і Чин», «Вільна Україна», «До зброї», «Наш фронт», «Інформатор» та інші.

Виклади робити цікаво, у якнайбільше доступній формі. У виховній роботі звертати увагу на боротьбу з капральщиною, виховувати вояків у дусі свідомої дисципліни й шанування старшини, соціальну рівність старшини і вояка, боротьби з питтям алкоголю. Виховання ідейно-моральної вартості вояка, борючись з розпустою та казьонщиною. Виховання зовнішніх прикмет вояка проти розхлябаності та парубоцтва.

У політичній ділянці дати: знання нашої політичної постановки, міжнародного положення, державно-самостійницький світогляд, а не лише партизанщина. Виховувати вояка у дусі Соборника і захисника усіх українських земель, а не теренового патріота.

Організовувати з самих вояків для культурного життя: хор, ватри, свята. Кожне національне свято слід належно відсвяткувати. Якщо відділ перебуває у селі можна разом з населенням відсвяткувати (промова, революційна пісня, декламація, інсценізація). Провадити з вояцтвом якнайбільше виховних гутірок. Старатися мати підручну бібліотеку. Чужу пресу читати критично.

Для виховної роботи використовувати усі нагоди вільного часу: обідні перерви, вечір, але зважати на те, щоб вояцтво добре відпочило. Зважати на те, щоб гутірки були жадобою вояцтва, його внутрішньою потребою.

Виховника у відділі обов'язують, окрім варти, всі обов'язки як кожного вояка. Він мусить бути присутній на збірках, вправах, викладах військових, в марші і в бою разом з вояками. Пам'ятати, що виховник — це не політрук. Наказ командира завжди є рішаючий. Не тільки словом, а й прикладом має виховувати оточення. У виховній роботі підлягає своєму діловому зверхникові.

Праця у запіллі УПА

Праця у запіллі полягає у правильному веденні політичної пропаганди серед населення під кутом наших дій. Довести населенню, що вихід з положення — це створення УССД. Що можливо це осягнути лише збройною боротьбою всіх українців з нашими ворогами. Прихильно наставляти населення до УПА. Для того вести розмови, гутірки, влаштовувати мітинги, на яких виголошувати промови, співати бойових пісень, поширювати друковані видання ОУН та УПА (газети, журнали, листівки). Організовувати пропагандивні марші. Показати населенню, що УПА боронить його інтереси. Тому вести відповідну пропаганду і давати практичні вказівки щодо зберігання майна перед грабежем та забезпечуватися продуктами (перед німцями та більшовицькими партизанами).

Пропаганду вести одночасно проти німців, більшовиків та поляків. Вказувати на потребу самооборони мас. Серед мас вміти використовувати наболілі питання дня чи окремі випадки (пацифікації, розстріли населення). Слід загартувати загал до боротьби не під впливом настрою хвилі, а до осягнення нашої мети.

Окремо треба вести пропаганду серед чужонаціонального населення. УПА має тут на меті важливе завдання у приєднанні його до нашої визвольної справи, чи хоча б прихильного ставлення. Найважливіше тут, шляхетна поведінка вояцтва під час постою у місцях, де проживає це населення. Не має бути шовіністичної поведінки.

Одночасно займатися організацією похоронів полеглих друзів. Виголошувати над їх могилами промови та опікуватися могилами борців (гарно огородити, посадити калину та квіти, щоби було видно, що тут спочиває не звичайний смертник, а борець за Волю України). Якщо немає на це можливості (бо йдуть бої та марші), то доручити це населенню.

Звітування

Кожних 15 днів подавати звіти, що зроблено за звітів час (число відчимів, гутірок, сходів, ватр і т. п.).

Настрій вояків, санітарний і продуктовий стан, стан військової підготовки, щоденна праця. Настрої населення, його думки, чи залякане й ким. Стан національної свідомості та політичного вироблення. Політичне положення терену (які організації діють: більшовицькі, німецькі, польські, українські і т. п.). Господарський стан терену.

Опис боїв: щоб про кожний бій УПА з поневолювачами знали якнайширші верстви українського населення та поневолених народів, і тим самим, щоб розмах та подвиги молодого українського війська підносили їх дух, скріплювали віру у власні сили, щоб події наших днів не пройшли безслідно, залишаючись у пам'яті тільки сучасників. Тому історію, яку сьогодні творить УПА за допомогою куль і багнетів, треба записати, переказати майбутнім поколінням. Тому, разом зі звітом присилати опис боїв: коли і де був бій, кількість учасників і жертв з обох сторін, перебіг бою, наші здобутки, моральний стан сторін перед боєм і після бою. Найкраще, щоб писав учасник.

Події пацифікації та розстрілів населення (причина, хто робив: німці, поляки, червоні, самооборону населення, страти, моральний стан населення). По можливості старатися все фотографувати, тому добре було б роздобути фотографічні апарати.

Описи героїчних вчинків поодиноких стрільців публікувати у повстанській пресі, а також комічних моментів під час повстанських акцій.

Там же публікувати творчість повстанців (вірші, оповідання, вояцький гумор і т. п.).

Окремі завдання

Поза виховною роботою слід вивчати терен, тобто політичне та господарське його значення та можливості.

Вивчати ворога: совєтську партизанку, німців і їх помічників (число, моральний стан, дисципліну, з якими гаслами проти нас воює, як діють наші гасла, летючки. Їх летючки та літературу, як вони діють, присилати їх по одному примірнику разом зі звітом).

Окрім того, виховник провадить літопис своєї сотні (хроніку). Це книжка, в якій описується докладно щоденне життя відділу, бої, менш важливі й більш важливі події табірного життя, свята, пропагандивні рейди, пізні акції і т. п. Якщо до цього часу ніхто

цього не зробив — постаратися від очевидців засягнути джерела і інформацію щодо подій створення сотні, вписати події від її створення у літопис.

«Слава Україні! — Героям Слава!»

«Тур».

Звіт про роботу у відділі керівника політично-виховного відділу загону «Озеро» від 29 серпня 1943 року (Ковельщина).

«Приїхавши на початку серпня до відділу вияснив, що у курені виховників немає. Виховну роботу у відділі ведуть сотенні.

Коли на умовлений час до 18.08.43 «Рудий» не стягнув людей на вишкіл, тому що скрізь був загрожений терен, я з 20 серпня сам поїхав по відділах, щоб таки зібрати їх на вишкіл, що мав розпочатися 02.09.43.

Тому, що виховників до цього часу не було, за цей час склав програму свята, яку за посередництвом «Рудого» доручено провести командирам у своїх відділах.

Спочатку моя робота обмежувалася між новоорганізованими відділами та в неділі і свята біля церкви між населенням, щоб ознайомитися з настроями людей, де діють відділи УПА.

Настрої вояків: моральний стан та політичне вироблення відчувається не скрізь однаково: північні пункти більш ідейні, зжиті, самі відчувають потребу виховника, більше цікавляться політичними справами і т. п. — одним словом, відчувається справжній дух УПА. Поволі зникають погані вислови, залишені москалями й ляхами. При добрій постановці роботи, вважаю скоро вдасться мені це зробити, можна буде багато поганого усунути, а саме: злодійство, нерозуміння необхідності зберігання добра УПА, поганих висловів у поточній мові, вважати старшину з почуття обов'язку, а не зі страху.

Багато новоприбулих в УПА щойно довідується, чому його взяли, бо до цього часу, сидівши серед лісів по корчах, нічого не знав.

І справді, якби не УПА, то не знаю, коли б наша пропаганда в багатьох місцях терену зацвіла.

Щодо південної групи («Щука»), то тут відчувається дух поліційний, замало підпорядкованості, карності, зацікавлення (тут старші командири самі всезнайки, які думають, що мудрішого за них немає).

Щодо населення, то скрізь, де завітає УПА, сприяє їй як може. В теренах, загрожених червоними просять дати їм боївку, населення де-не-де ще не виступає проти червоних, бо не бачить нас. Ці люди вважають, що якщо вони будуть активно допомагати УПА, а УПА відійде з цих теренів, то червоні їх знищать.

Останнім часом терен від червоних поступово очищується. Розбито їх головну групу, тиняються тепер по лісах різними малими групами. Населення червоних ненавидить, бо вони грабують і вбивають свідомих людей, а де-не-де по селах організовують мітинги та закликають створювати колгоспи.

Наша пропаганда у цих районах є дуже слабкою.

Недавно здобуто Камінь-Каширський. Здобуто багато зброї та продуктів. Після чого відступили.

Населення дещо залякане німцями, на півночі більшовиками. Жнива закінчені. Все зібрано, більша частина землі зорано.

Українців зі сходу та людей інших національностей дуже мало…

Слава Україні! «Тур».

«03», «003», ім. І. Богуна («Січ») — командир «Лівар», шеф військового штабу — «Кліщ» (Порфирій Антонюк), політвиховник «Брова» (Віктор Шибиста).

Група «04», «Тютюнник» — шеф військового штабу «Очеретенко» (Петро Гудзоватий), шеф політичного штабу «Орел», «Бистрий» (Петро Степаненко). До цієї групи були тимчасово приєднано декілька сотень з інших груп.

У листопаді 1943 року розпочалася організація Здолбунівського куреня під командуванням «Ярбея» (Микола Свистун).

Для виконання певних завдань та рейдів окремі сотні групи «Богун» тимчасово об'єднувалися у курені.

Передана з групи «Турів» сотня «Лева» (Іван Лень) виконувала у серпні-жовтні 1943 року рейд по Житомирській області.

У оперативно-територіальних командуваннях керівництво військовою округою і групою УПА належало командирові групи. Йому підпорядковувався штаб групи на

чолі з начальником та адміністрація запілля на чолі з комендантом. Обов'язки начальника штабу групи була організація побуту та діяльність війська, конкретна розробка планів військових операцій, підготовка практичних заходів до їх проведення. В штабі групи діяв політичний відділ на чолі з політичним виховником. До його функцій належали: пропагандистська робота та політичне виховання особового складу відділів групи.

Документи і матеріали політичного відділу УПА та запілля

Інструкція суспільно-політичної референтури загону УПА про діяльність пропагандистів-виховників

№ 1 10 червня 1943 р.

За самостійну Соборну Українську Державу!

Свобода Народам!

Свобода Людині!

Інструкція для виховників УПА

«Кожний виховник, пропагандист при великому чи малому відділі УПА, мусить бути взірцем вояка, громадянина-українця, борця, революціонера, організатора. Він повністю присвячений для великої справи визволення України і поневолених народів з-під ярма імперіалізмів…

Постійно веде в відділі чи в час постою між населенням свою виховну та освідомлюючу роботу. Він є тим, що з'єднує, зцементовує всіх членів УПА в одне велике ціле з одним бажанням, з одним поривом, з посвятою друг для друга, з одною великою ціллю — визволення з-під ярма імперіалістів. Він є тим, що має з'єднати прихильність і симпатії УПА всього цивільного населення. Тому між населенням під час постою провадить гутірки, читає пресу, поширює наші пісні, роз'яснює цілі нашої боротьби, наші завдання, спрямовує поводитись взірцево, щоб населення мало про нас якнайкращі думки, щоб тим збити лукаву брехню ворога, що ми «бандити», щоб показати, що ми є дійсними борцями за волю, що ми Українська Революційна Повстанча Армія.

Поводитися морально супроти жінок, не пити, по можливості не курити.

У своєму відділі знає всіх людей, знає їх думки, настрої, бажання, болі. Виховує членів свого відділу (читає нашу літературу, проводить гутірки, вчить співати наші пісні, пише реферати, дбає, щоб в його відділі були лад і порядок, щоб не було сварки та непорозумінь). Готує свята, як свята Героїв, Зброї і ін. Про всі недопрацювання у відділі, пропозиції щодо покращання роботи, оголошує і обговорює з командиром відділу. Пише історію свого відділу, описи боїв, акцій, робить різні фотографії з місць боїв…

Всі інструкції щодо своєї праці дістає від свого ділового зверхника, переводить їх у порозуміння з командиром відділу. Своєму діловому зверхнику зі своєї праці пересилає всі описи, спостереження, поборює чужі впливи, ворожу пропаганду, нахил до дезертирства, грабіжництва, критику проводу, аморальні вчинки, додержує, щоб були вдержані: військова таємниця; бібліотека і література; дає точні звіти інформації у роботі і подіях; реєстри, автобіографії, фотографії полеглих; особливу увагу звернено на східняків і працю над ними, відношення до них; збирати всякі пісні, байки, приказки і пересилати вгору.

У звіті про акцію УПА повідомляти: місце і дату; причини і ціль акції; перебіг акції, жертви, що здобуто; реакція німців; реакція населення; настрій нападаючих.

Друзі пропагандисти, виховники!

Від нас у першій мірі залежатиме, чи наша УПА стане на вершині своїх завдань, змете з Української землі своїх окупантів і закріпить Самостійну Соборну Українську Державу.

Виховники! Ви відповідаєте за морально-ідейний стан Ваших відділів так, як командир відповідає за їх бойову підготовку. Народ хоче бачити у нас силу, чистоту, взірець лицарства. Народ наш вірить в нас, не обманім його.

Тому до праці, друзі, не прогаймо часу, посвятім всі наші сили, наші знання, весь наш порив для Великої Справи — здобути ССУД.

Суспільно-політична референтура загону УПА».

Інструкція суспільно-політичної референтури про права та завдання в роботі суспільника (№ 2 1943 р.)

«При кожному відділі УПА працює суспільник, який має до допомоги сотенних, курінних, й ротових су спільників… Суспільник входить до складу штабу. В чисто військових справах має дорадчий голос. Роботу суспільник проводить у порозумінні з комендантом.

Суспільник несе всі військові повинності й військові обов'язки має виконувати взірцево.

Завданням суспільника є виховання з стрільців свідомих українців й лицарів-вояків.

Тому при загоні має бути бібліотека. Обов'язком суспільника при загоні є її організація. Суспільник провадить розмови-гутірки з стрільцями на різні теми. До суспільника належить також піднесення рівня в кожній сфері життя загону. Тому він бореться з п'янством, нечистотою (тут при помочі загоновий лікар).

В господарчій частині слід звернути увагу на раціоналізацію продуктів, ощадливість… Конечно викорінити лайку. Злагодити відносини між старшинами і стрільцями.

Все це досягається роз'яснювальною роботою. Суспільник не сміє ніколи карати… проводить реєстр убитих і веде хроніку».

«Слава Україні!»

Суспільно-політична референтура УПА».

Наказ у справах організаційних призначень та обов'язків політичних виховників № 8 (від 30 жовтня 1943 р.) УПА група «Заграва»

Шеф Військового Штабу — відділ виховання

По загонах і ВОП

«Призначую:

1. Командирами виховання і політичними керівниками загонів:

а) Командир Хмара — загону ім. Богуна

б) Командир Косач — загону ім. Остапа

в) Командир Зубар — загону ім. Колодзінського

г) Командир Галка — загону ім. Коновальця.

Виховники загонів по власному визнанні призначають командирів виховання на кожний відділ, які в свою чергу підбирають пропагандистів в кожній чоті.

2. Командирами виховання і політичними керівниками ВОП:

а) Командир Журба — вишкільного відділу «Хорти»

б) Командир Вадим — вишкільного відділу «Везувій».

Командирам загонів і ВОП прислуговує право, в разі коли б виховники не відповідали на свої становища, зголосити через канцелярію ШВШ до відділу виховання і подати кандидатуру.

Зобов'язую командирів і виховників загонів та ВОП взаємно співпрацювати:

виховники вводять командирів в курс політично-виховної роботи;

командири вводять виховників в курс своїх завдань;

командири є відповідальними за політично-виховну роботу в час відсутності виховників.

На виховників накладаю відповідальність за:

піднесення національної і політичної свідомості козаків;

політичну лінію і ідейну підготовку загонів і ВОП;

моральний і духовний стан козацтва.

Виховники за свою роботу відповідальні перед своїм діловим зверхником.

Командирів виховання і політичних керівників називати: «Друже виховник». При підписах виховники мають вживати: «Командир виховник» або «Виховник».

За переведення в життя цього наказу є відповідальними як командири, так і виховники.

Виховник Зимний

Командир Бористен».

Інструкція про звітування суспільника при загоні № 3 1943 р.

«Суспільник при загоні УПА звітує про свою роботу в гору кожні два тижні. Ротові, чотові й сотенні суспільники звітують загоновому усно. Разом зі звітами конечно пересилати план роботи на найближчі два тижні. Звіти повинні бути короткими, але змістовними.

Форма звіту:

акції (докладний перебіг);

настрої стрільців і населення;

відношення старшин до стрільців (що говорять стрільці про старшин), подати свою думку;

моральний, санітарний, господарчий стан загону;

які засоби вжито, щоб ліквідувати недоліки».

Інструкція керівника політичного відділу «Галини» керівникам політичних відділів у справах ідеологічного та політичного виховання членства (від 18 жовтня 1943 р.)

«Прошу точно дотримуватись поданих нище вказівок в справі ідеологічного і політичного перешколу членства.

1. Ідеологія.

Світоглядні основи. В справах філософських основ світогляду не пропагувати ані ідеалізму, ані матеріалізму, залишаючи це для індивідуального сприйняття кожного члена.

Наука про націю. Націю (народ) приймати як факт, що існує на протязі віків. Боротьба народу за існування в часі всіх форм господарського устрою доказує його живучість і вагу в історії. Обороняємо націю, бо знищення її означає поневолення і рабство для цілого народу...

Повстання і розвиток української нації і української держави на протязі історії. Виклади про це мусять доказати, що боротьба за збереження національних форм була боротьбою проти фізичного винищення і поневолення. Збереження і розбудова національної культури в широкому розумінні цього слова — передумова для утримання народу у власних організованих формах. Імперіалізм оцінювати як негативне явище. Війну в нашій історії оцінювати як конечність оборони життєвих інтересів народу, неминучу в тих обставинах.

Період боротьби від постання ОУН до вибуху німецько-більшовицької війни оцінювати, як історичний етап боротьби. Розглядати критично всі його позитиви і негативи. Оборонна концепція в протиставленні до теперішньої... В сьогоднішніх умовах ...спертись на постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН.

Розробити докладно питання боротьби поневолених народів Сходу Європи і Азії за волю і місце України в цій боротьбі (проблема Росії — Україна).

2. Політичний вишкіл.

Географічні, людські, господарські підстави української державонсті.

Наші сусіди: Росія, Польща, Білорусь, Прибалтика, Туриччина, Кавказ, Полісся, Урал, Сибір, Азія, Балкани (розглядати через відношення до України).

Колонії і напівзалежні держави. Їх правничо-політичний і господарський стан та їх вага для метрополій.

Теперішня війна: причини, перебіг, ціль, конфлікти в лоні союзних держав та їх причини.

Наша політична платформа: боротьба за національні держави проти імперіалістів у світлі Політичних настанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН...

Політичний відділ Галина».

Політичне донесення про стан та політичну роботу в загоні «Ліваря» (№ 2 від 22 вересня 1943 р.)

...з'ясував, що причиною упадку дисципліни та дезертирства в відділах були, в першу чергу, гострі недомагання господарки та бойові невдачі. В свою чергу і рівень політично-виховної роботи був далекий тут від вимог.

Проаналізувавши побудову загону «Брови» і піддавши критиці негативні її моменти, я поставив до виховника загону слідуючі вимоги:

як правило, постійно перебувати при штабі;

керувати цілістю політично-виховної роботи в загоні, діючи через командні і виховні кадри. Покінчити з безплановістю, безконтрольністю та нервовістю у роботі.

Проводити періодично відправи виховників, випрацьовавши перед тим чіткий порядок денний проведення відправи. В порядок денний відправ включати доповідні на політичні теми, аналіз наказів проводу та командування УПА, статті з преси, політичну радіоінформацію, звітування про пророблену роботу, пропозиції та побажання виховників і заключну доповідь загонового виховника про загальний рівень роботи та завдання на найближче майбутнє.

Всім виховникам, починаючи від чотового, вести у блокнотах щоденні короткі обліки проведеної роботи із зазначенням змісту роботи та форми її здійснення (теми промов, доповідей, лекцій, програми свят, ватр, сходин-мітингів, дискусій і т. і.).

Спираючись на щоденні обліки роботи, складати тижневі звіти про політично-виховну роботу, звітувати про виконання наказів, випадки покарання за невиконання наказів, про випадки поведінки командирів і козаків, про санітарний стан, моральний стан, боєготовність і боєздатність — про все, що стоїть на перешкоді поставленого проводом завдання — розбудувати збройну силу.

Звіт повинен відображати життя і діяльність відділу.

Про особливо важливі події звітувати негайно.

З метою піднесення морального стану відділів, а також з ціллю наведення зразків політично-виховної роботи:

Прочитав політичну доповідь для командного складу куреня «Голуба» з тем:

«Сучасне міжнародне положення з точки зору наших інтересів», «Наше внутрішнє політичне положення», «Наша зовнішня і внутрішня політична постановка»...

Виголосив перед куренем «Голуба» військово-політичну промову на тему: «Ще про наші завдання».

Виголосив перед сотнею «Вітра» та чотою курсантів школи «Бескида» промову на тему: «Виконаймо наказ командира УПА з 231 серпня — це обов'язок перед нашим народом і історією».

Провів відправу виховників і командирів сотні «Вітра» за порядком: «Звітування командирів і виховників про проведену політичну роботу», «Облік, звітування, контроль та плановість роботи як передумови її успіху».

Наша політична площина.

Провів розмови з «Ліварем», «Бескідом», «Сосенком», «Голубом», «Коршуном», «Вітром», ставлячи в обов'язок їм таке:

негайно зажадати від запілля одягу та взуття для неузутих і неодягнених повстанців;

повести рішуче акцію на вимолочення та захування зерна, в першу чергу там, де стаціонують та пересуваються відділи;

негайно виконати наказ про організацію УПС;

повести боротьбу за свідоме ставлення до східноукраїнців;

негайно виконувати накази командування; притягати до карної відповідальності за невиконання наказів, командирам і виховникам засвоювати добре накази, скеровані командуванням до командирів і козацтва; доводити обов'язково і негайно до відома найширших лав козацтва; контролювати виконання наказів, звітувати про їх виконання;

контролювати господарчий апарат.

Впорядковано остаточно справу виховних кадрів в загоні.

Скликано конференція господарників запілля і поставлено категорично:

подбати про одяг і взуття для армії;

організувати збір білизни.

Питання господарки, зокрема одягу та взуття — питання надзвичайної гостроти: не ведеться жодного контролю, жодного обліку, неясність відношення запілля до УПА. Політпропаганда тут справу не вирішує. Необхідне фахове втручання та керівництво.

Справу УПС ставив і пропагував скрізь і всюди.

Спланував роботу групи «Вуйка» Група вже обслідує загін і має неабиякий успіх. Програма виступів групи повна актуально-політичним, мистецько-пропагандивним змістом. Групу зобов'язав звітувати мені про її діяльність.

З терену загону повідомляють, що на відтинку Буга між Сокалем та Володимиром німці побудували 12 мостів.

З Порицького і Горохівського районів німці виїхали.

«Хмурий».

Розпорядження керівника політичного відділу «Галини» про розподіл і читання літератури

№ 1 27 жовтня 1943 р.

«Розподіл літератури в терені має відбуватися за таким принципом: кожне село, кожний вищий керівний орган організації, кожна самостійна, відірвана від терену організаційна одиниця дістає по одному примірнику літератури. В село література приходить на руки станичного або когось з членів. Якщо село велике, то тоді — два примірники.

В УПА літературу дістають командири самостійних відділів (по одному примірнику) і виховники, кожний по одному примірнику. Якщо у відділі є два виховники, тоді на відділ йде три примірники літератури: один командирові, а два — виховникам.

Читання. Станичні прочитують і обговорюють літературу разом з членами станиці. По прочитанні літератури в станиці хтось з членів прочитує і пояснює на спільному читанні літературу населенню. В інших органах організації читає і пояснює літературу на спільному читанні провідник або політичний референт.

В УПА читання літератури відбувається спільно. Читає і пояснює літературу виховник.

Літературу не чітку… належить звернути…

Керівник політичного відділу Галина».

Звіт про нараду політичних виховників групи «Турів», проведену у місці постою 11 і 12 жовтня 1943 року.

12 жовтня 1943 року

«Проводив «Хмурий», присутні: загонові виховники, три курінних та вісім сотенних політвиховників.

Порядок дня

1. Звітування сотенних, курінних та загонових про стан політично-виховної роботи.
2. Значення обліку та звітування — доповідь «Хмурого».
3. Про зміст та форми політично-пропагандивної роботи — доповідь «Хмурого».
4. Виступи політичних виховників.
5. Завдання на майбутнє.
6. Завдання на найближчий час: протибільшовицька підготовка; підготовка до зими.

В точці 1. Після звітування сотенних, курінних та загонових встановлено: сітка політичних виховників по сотнях групи існує.

Підготовка та знання сотенних виховників недостатня. Курені «Тура» та «Хоми» не забезпечені курінними виховниками у зв'язку з реорганізацією відділів. Недостатньо налагоджений зв'язок загонових з курінними і курінних з сотенними.

Взаємовідносини між українцями зі східних українських земель та з українцями із західних українських земель незадовільні. Є випадки протисоборницького ставлення до українців зі Сходу. Постерігаються часті випадки порушення принципу соціальної рівності на користь українців із західноукраїнських земель.

Санітарна справа не покращується. Відмічено випадки венеричних захворювань, завшивлень і паразитизму.

Моральний стан: випадки дезертирства зростають. За заявами виховників дезертирство народжується на ґрунті недостатнього господарського забезпечення.

В точці 2. Було з'ясовано значення обліку роботи і вказано на таке:

Облік є необхідним, бо, відображаючи роботу, він дає змогу виявляти у ній хиби і виправляти їх, відзначати позитивні моменти в роботі і поширювати їх. Він допомагає спрямовувати і контролювати роботу, а також звітувати про неї.

Звітування є необхідним, бо допомагає стверджувати стан роботи, ліквідовувати недопрацювання і відхилення у ній, відзначати і підносити кращі, зразкові моменти, досліджувати, спрямовувати і контролювати роботу. Звітування дає змогу перспективно охоплювати зроблене і документувати його.

Щоб звітування було правильним воно повинно задовольняти такі вимоги: бути об'єктивним, тобто відображати правдиво зроблені і спостережувальні факти та дії; відображати важливе, суттєве; бути коротким, точним, чітким.

Звіт повинен відповідати на питання:

Що, як, і ким зроблено по політвиховній роботі. Він повинен інформувати про виконання наказів та інструкцій, про моральний стан козацтва, про санітарний стан, про харчову справу, про бойову готовність і боєздатність відділів.

В точці 3. В основу змісту політично-пропагандивної роботи покласти нашу загальну, зовнішню і внутрішню політичну постановку, базуючись на матеріалах II Великого Збору ОУН, III Конференції ОУН, наказів та інструкцій, преси («Вісник», «Ідея і чин», «Вільна Україна», «Інформатор», «До зброї»).

Наші політичні і соціальні кличі: «Свобода народам і людині!», «Геть з імперіалізмами», «За вільні національні держави поневолених народів!», «Поневолені народи, єднайтеся у боротьбі проти імперіалістів!», «За Самостійну Соборну Українську Державу!», «За справедливий суспільний лад!»

Історичний матеріал з особливим врахуванням геополітичного положення. Вичерпувати теми з передісторичної доби, княжої доби, козацької доби, визвольних змагань 1917-1921 років. Підносити постаті політичних і державних мужів нашого минулого і сучасного та історичних сучасних героїв.

Засади націоналістичної моралі і державницький світогляд. Особливу увагу звернути на актуальний політико-пропагандивний матеріал (міжнародна ситуація, огляд воєнних та політичних подій).

Про форми політично-пропагандивні було з'ясовано: піднестив роботі значення віча, військово-політичних промов та щотижнево влаштовуваних ватр; ролі політичних відправ та їх побудову; значення політично-пропагандивної роботи.

В точці 4. Виступав друг «Промінь». Він виступив з промовою на тему: «Посильмо активність і працю виховників».

Далі виступав друг «Брова». Він поділився своїм досвідом щодо здобуття авторитету виховника у командирів.

В точці 5. Поставлено напрями роботи, надіслані другом «Матвієм» і зобов'язано присутніх до виконання завдань: до двох тижнів упорядкувати сітку виховників; негайно наладнати справу політичних виховників і надсилання матеріалів; наладнати облік роботи та звітування про неї згідно з одержаними інструкціями і поставленими термінами; щодо форми і змісту політично-пропагандивної роботи, обов'язково додержуватись вказівок,

які були подані у доповіді; не зволікаючи, подбати про бібліотеки, політичні карти; проводити відправи командирів і виховників, згідно з інструкціями, використовувати на відправах лекторів; щотижнево організовувати ватри, будувати програми їх на основі одержаних на відправі вказівок; рішуче поборювати випадки протисоборницької поведінки у взаємовідношеннях між українцями; боротися з випадками незгідного з націоналістичною мораллю ставлення до жінок; дбати про опіку над хворими і пораненими; де є випадки венеричних захворювань, негайно ізолювати хворих.

В точці 6. Проставлено завдання на найближчий час.

Повести негайно посилену політично-пропагандивну роботу за свідому, агресивну, протибільшовицьку поставу, додержуючись у роботі такого: вести пропагандивну роботу в наступальному дусі, виявляючи слабкі сторони більшовиків і кладучи в основу змісту роботи, одержаних тут знань міжнародного, політичного і господарського положення більшовиків; використовувати у роботі проти більшовиків статті нашої преси і надіслані протибільшовицькі пропагандивні матеріали; протиставляти більшовицькій загарбницькій політиці нашу політичну постанову і наші кличі; вказувати на спільність інтересів поневолених народів Сходу в боротьбі проти більшовизму; підготувати козаків до зими і воєнних трудів.

«Хмурий».

Звіт про політично-пропагандистську роботу в загоні «Котловина» (від 12 жовтня 1943 р.)

«Вдячною нагодою для політико-виховної роботи, був влаштований командиром Рубащенком військовий перегляд загону. В означеному місці стали на наказ майже всі його відділи. На поляні стояли впорядковані сотні загону. Пройшло кілька хвилин приготувань, і раптом пролунала команда: «Струнко!»

Скільки можна було сягнути оком, завмерли довгі лави бійців. Командир прийняв звіт і привітав козаків: «Слава Україні!» і тисячогруде: «Героям Слава!», залунало у відповідь.

Після перегляду маршу сотні розташовано у чотирикутник. Тут прочитано наказ командира, в якому він підніс геройство і сміливість тих, що заслужили на відзначення.

Після прочитання наказу вшановано мовчанкою пам'ять полеглих. «Струнко!» і ряди завмерли в грізній і урочистій поставі. Полиснуло холодно залізо і залягла глибока тиша, підкреслена шумом лісу.

«Полиньмо думками до тих, хто віддали життя за Україну...» — почулись урочисті слова командира.

За тим виступив перед лавами я і виголосив 30-хвилинну промову на тему «Наша постава — запорука перемоги». За мною виступив друг «Брова» на тему «наші революційні завдання».

Після звіту перегляд закінчено.

З задоволенням підкреслюю, що перегляд мав величезне політично-пропагандивне значення

Слава Україні! «Хмурий»

Програма, підготовлена політичним відділом на проведення виховних гутірок, доповідей і лекцій в УПА

Жовтень 1943 р.

«1. Актуальні теми

а) щоденне життя в УПА:

як використати час поза службою (самоосвіта);

особиста чистота та наслідки лінощів;

як вирішити справу молитви, ходження до церкви, тощо;

теми, пов'язані з підготовкою до свят... з потребами життя конкретної (даної) групи УПА;

в) Відношення УПА до населення:

1. Завдання повстанця у вихованні суспільства.

2. Повстанець як пропагандист визвольної ідеї.

4. Становище повстанця стосовно молоді.

5. Як повинен маскуватися повстанець стосовно національно змішаного суспільства.

6. Відношення до поляків, росіян, білорусів, чехів, інших національностей.

7. Як повинен маскуватися повстанець стосовно українського і чужого національно-неусвідомленого населення.

8. Як повинен маскуватися повстанець серед ворожого національного і скомунізованого українського населення.

9. Як повинна маскуватися повстанча група при переході через село, місто.

10. Як поводитися з полоненими української і інших національностей.

11. Обмолот і посівна кампанія — як УПА може в цьому допомогти…

…одинична і громадська конспірація; організація самооборони у селі та у місті; як зберегти майно від знищення та грабежу; організація праці під час жнив та допомога УПА; організація безпеки на селі і в місті зимою; організація зв'язку між УПА і населенням; як пережити хвилю фронту і знайтися в запіллі більшовиків…

Події у світі: на яких умовах закінчилася Перша світова війна та які викликала повоєнні наслідки; в яких умовах опинилась Україна після 1920 року; до чого прагне Німеччина; до чого прагне СССР; відношення польського імперіалізму до України; політичні прагнення Англії і Америки; причини Другої світової війни; останні фронтові і політичні події; чи може дійти до війни між СССР і Англією; наше політичне становище в сьогоднішній війні; сила УПА — гарантія нашого права на життя; цілі і завдання УПА; можливості приходу більшовиків і боротьба в їх запіллі.

Навчання в УПА: Історія:

устійнення назви Україна-Русь; початки життя в Україні; картини з життя Княжої доби… Картини з життя козаччини…; Неволя... Світова війна й жовтневий переворот… Використання України Росією… Революція і видвигнення українського питання… Політика НЕПу… Боротьба в Галичині за право УВО-ОУН… Ліквідація протибільшовицького фронту у 1930-1938 рр… Русифікація українського життя… Колективізація… Полонізація України… Закарпатська Україна… румунізація на Буковині і Бассарабії… зайняття ЗУЗ більшовиками та їх господарювання… Україна у 1941 р… Німецька колоніальна політика в Україні… Українські повстання в 1943 р.

Географія України:

положення України в Європі: природні і штучні етнографічні кордони України; клімат, рослинність та ріки України; назви земель; населення України і його культура, національна окремішність українців, можливості розвитку добробуту в Україні.

Напрямні Української Держави в світлі її геополітичного положення і внутрішніх умов:

наші границі під воєнним оглядом;

напрямні нашої зовнішньої політики: воля народам і людині; оборона наших границь; відношення до білорусів… відношення до народів Заходу, Півночі, Сходу, що не межують з Україною; можливості господарчої і політичної самостійності і суверенності Української Держави; програмний устрій УССД, а саме земельне питання, промисел і торгівля, суспільно-громадський устрій, освіта і соціальне забезпечення, державний устрій, національні меншості, що таке нація; Україна як нація; українські національні емблеми і гімн; чим відрізняється український націоналізм від гітлеризму, фашизму, більшовизму; Україна має право на вільне життя і вона хоче жити вільним життям.

Виховні теми: на чому полягає організація суспільства; потреба одиниці і групи в суспільстві; підпорядкованість одиниці потребам загалу; керівництво у суспільстві; відповідальність одиниці за свою роботу; держава як найвища форма побудови суспільства; держава національна, союз націй, інтернаціонал; різні устрої держав; на чому полягає сила держави ззовні і всередині; на чому полягає праця держави й народу; що дасть Українська держава українцеві і що повинен українець дати своїй державі; оборона держави — священний обов'язок кожного громадянина; що я робитиму у своїй державі, чи готовий я до цього.

Військове виховання: значення дисципліни, карності і послуху в армії; що таке ненависть до ворога; рятуй друга у нещасті; героя виховує покоління; слава загиблого; сміливість і відвага в бою; відповідальність повстанця за свої дії перед командиром, народом, історією; пошана командира і послух його; відповідальність командира за життя стрільців; ідеал командира; зберігання воєнної тайни; ведення розвідки та поборювання чужого шпигунства; картини типів бійців і командирів на протязі історії; чому у війську має бути справність і точність…

Улаштування свят, академій, освячування могил, походів, парадів, покази військової і фізичної справності, культурних вечорниць… особиста допомога бійцям в інших ділянках теоретичного і практичного життя, яке вони бажають собі зробити.

Політичний відділ».

Інструкція для виховників про роботу у відділах

1943 рік

«Завдання виховання

Виховати людину і фізично і духовно приготовану до осягнення найвищої цілі українського націоналізму — збудувати УССД, закріпити її силу та поставити на належному місці.

Тому треба виховувати людину фізично, морально, суспільно і політично, виховувати бойовий дух, сполучений з глибоким правдивим патріотизмом вільним від вузького шовінізму та розвивати всі природні здібності, які можна буде вповні використати при розбудові Української Держави.

Предмет виховання

Українець з усіма його добрими та поганими прикметами.

Психічна характеристика українця взагалі:

широко розвинений індивідуалізм, що граничить з самолюбством, непослухом і браком почувань суспільного підпорядкування;

велика чуттєвість в границях від найтоншої ніжності до найбільшої жорстокості, які входять основу його психічного життя, прагнення до виживання серед своїх, хвальба і брак конспіративності («західняки»);

твердий природний потяг до землі, до рідної хати і сім'ї;

під впливом поневолення закореніле відчуття рабства, нахил до послуху чужинцям, брак почуття підпорядкованості своєму, почуття меншовартості і брак національної гордості в зустрічі з чужинцями, особливо, коли чужинців є гурт;

затрачування свого індивідуалізму в масі та нерішучість перед захопленням керівництва в масі;

брак систематичності, плановості, витривалості в праці. Нахил до виконання ...під впливом чуттєвих імпульсів;

природна здібність до творчої ініціативи.

Особливості українця, бувшого шуцмана:

нахил до вигоди, навіть коштом чужої власності;

всезнайство і зарозумілість;

недисциплінованість перед своїм і вислужування перед чужинцем;

нахил до п'янства і розбишацтва.

Особливості «українця-східняка»:

перечуленість на соціальні кривди;

скритість і недовір'я, у той же час відвага і рішучість;

космополітизм і всесоюзні категорії думання (особливо серед робітництва);

практичність житті, нахил до всякого роду маркеранства і комбінацій;

матеріалізм у світогляді.

Загальні виховні основи:

протидіяти хибам, але розвивати добрі прикмети характеру людини. Усвідомлювати національно, політично і громадсько;

ставити завжди ясну, правдиву і життєву ціль, зобов'язувати до відповідальності перед керуючими та суспільною групою за кожну, хоча й найдрібнішу працю. Виховувати волю і витривалість, вчити систематичності і порядку у праці;

наставляти перед кожним завданням навіть дещо на гірші, ніж на легші перешкоди. Давати змогу проявити ініціативу;

поглиблювати політико-ідеологічний та суспільний ідеал українського життя та від нього виходити завжди до вирішення життєвих наболілих завдань.

Методи виховання:

1. Мова усна і писана. Навчання, тобто безпосереднє сприйняття знань з усіх ділянок науки. Пропаганда — навчання в політичному і ідеологічному напрямку, оперте на дійсні факти. Агітація — короткотривалий вилив на чуття перед виконанням якогось діла. Розповсюдження думок, фактів і випадків та геройських вчинків людей серед найширших мас суспільства (популяризація).

Кожне слово має в'язатися з ділом, не можна вести пусті розмови.

2. Приклад і товариство. Добрий приклад тягне до вчинення іншого такого. Найкращий добрий приклад — приклад виховника. Перебування у групі зобов'язує до праці в ній. Дух групи створюють люди. Щирість, співпраця, товариськість у групі надають охоту у роботі, зобов'язує до точності її виконання та дає змогу проявити ініціативу одиниці та групі у цілому.

3. Праця і чин (обов'язок). Істотою праці є чин. Добре виконана праця дає моральне задоволення. Мета праці має бути ясна і правдива. Кожна праця має бути посильною, тобто можлива до виконання тими силами і засобами. Виконувати працю точно і акуратно. Точна перевірка кожної праці є обов'язковою.

Суспільно-моральне виховання.

У вихованні наставляти так, щоб переважали суспільні моменти над особистими, індивідуальними.

Дисципліна — це моральний або фізичний примус.

Фізичний примус є короткотривалий. Він торкається особистих амбіцій і пробуджує ненависть та потяг до помсти. Вживати його тільки у крайніх випадках.

Моральний примус є довготривалим, виникає із свідомості людини, з ідеї. Він має мати добре підґрунтя моральне, він будує людину. Моральний примус виробляється через довгий усвідомлюючи-ідейний вплив товариства та одиниці через слово, зв'язане з чином.

Прив'язання до цілі і ідеї та духовний зв'язок з ними додають охоту до поборювання перешкод. Отже, треба виховувати дисципліну через ясне і глибоке відчуття цілі свого поступу.

Авторитет наказуючого зобов'язує до послуху. Наказуючий мусить вирізнятися морально і духовно, бо тоді тільки матиме авторитет.

Провідництво групою зобов'язує до послуху і командира і групи... Людям амбітним, здібним, але через свій великий індивідуалізм є недисциплінованими, давати якусь керівну роботу в групі людей. Провідництво витворює як правило відповідальність і ініціативу.

Розвивати свідомість суспільної і приватної власності та пошану до них.

Поглиблювати поняття, що одиниця є членом групи, тому відповідальність за свою роботу одиниця несе перед гуртом.

Спільна праця є середовищем суспільного виховання.

Товариш пізнається по нещастю. Товариша треба рятувати з кожної біди. Навіть тоді, коли це небезпечно для власного життя. Виховник при цьому мусить бути прикладом.

Державницько-політичне виховання.

Завдання:

1) виховати свідомого бойовика;

2) виховати свідомого українського патріота, але не вузького шовініста;

3) виховати державного будівника у тій ділянці життя, в якій він має охоту і змогу працювати.

Головне — навчити працювати у своїй державі.

1. Бойовик має бути: свідомий своєї державницької приналежності та готовий відважно битися з кожним ворогом своєї держави;

творчий і ініціативний на становище керуючого та в самостійних діях, послушний і дисциплінований щодо свого командування;

свідомий усіх благ, які йому може забезпечити власна держава;

не боятися смерті, смерть за Батьківщину є почесною, славною, але життя для Батьківщини має ще більшу цінність. У відношенні до друзів своїх людяний, товариський, допомагає і співчуває другові у нещасті. За кожного свого друга українця готовий стати до смертельного бою в обороні його життя і честі. Перед народом своїм відчуває глибоку відповідальність за кожну свою роботу. Кожний його чин переходить до історії та передається в спадщину майбутнім поколінням. Отже треба дбати, щоб ця історія чинів була якнайкраща і світла прикладом для майбутнього.

2. Патріоти: люблять свій край, народ, звичаї, мову, все українське. Чуже, що добре, старається сприймати, щоб використати для добра свого народу. Знає свою історію, на ній вчиться творити майбутнє. Бере за взірець все славне. На досвіді минулого вчиться будувати краще своє життя.

Україну любить і цінує понад усе у світі.

Чин його не розбігається зі словом.

Всюди боронить всіма силами честь і славу свого народу.

3. Державний будівничий: вчиться на кожному кроці. Готується до праці в своїй державі. Досвідом других поглиблює власний досвід і свій фах.

Священним обов'язком кожного українця є праця для своєї держави в усіх ділянках її життя. Будь-яка праця є відповідальною і важливою.

Матеріали з історії України і вказівки до їх виконання при вихованні бойовика і патріота.

1. Героїчна доба князівства:

а) Державницькі плани Ігоря і Ольги. Боротьба за об'єднання всіх українських земель в одній державі;

б) Героїчні походи Святослава завойовника на Візантію, Болгарію і його боротьба з степовими кочовиками;

в) Володимир Великий. Об'єднання українських земель. Розвиток культури, багатства, слави Київської Русі;

г) Ярослав Мудрий і Володимир Мономах. Україна в ряді визначних держав Європи.

Хиби княжої доби: сварка за престол (усобиці); боротьба за власні особисті інтереси; зріст потуги сусіда-ворога шляхом внутрішнього послаблення Русі.

Козаччина: причини повстання козацтва на Запоріжжі і ідеї його боротьби (суспільно-політична побудова Запорізької Січі. Байда-Вишневецький); героїчні походи козаків на турків (Петро Конашевич-Сагайдачний); розбудова козацької держави та її своєрідність; Богдан Хмельницький — гетьман сієї України (міжнародне значення України як держави у цей період); боротьба проти Москви і Польщі; Мазепа та його робота для України; знищення Запорізької Січі Катериною II.

Хиби козаччини: брак глибокої самостійницько-державницької думки серед широких мас козацтва; нахил до гуляйпільства і пияцтва; сварки за становища в добі пізнішої козаччини.

Неволя: Шевченко та його ідеї... Франко... Леся Українка... Нечуй-Левицький... Грінченко... Міхновський, як основоположник українського націоналізму.

Новітні герої:

Петлюра і його державницькі стремління;

Крути і Базар;

Бойовики УВО і ОУН;

Історія Українського націоналізму.

Вивчаючи історію, шукати причини і наслідки подій. Брати за приклад в життя геройські вчинки та позбуватися поганих звичок. На прикладах історичних фактів доводити про потребу єднання і згоди всього Українського народу. Розбуджувати свідомість своєї окремішності супроти Москви. Яскраво представляти московський імперіалізм на наших землях та потребу боротьби з ним.

Методичні вказівки при вихованні бійців (для виховника).

1. Виховувати через приклади: наслідувати героїв минущини і сучасного життя; наслідувати добрі вчинки товаришів.

2. Ставити бійця перед реальним завданням, зобов'язувати до відповідальності, підбадьорювати до добрих вчинків.

3. Давати змогу вирізнитися добрими вчинками, карати за хиби, але не вражати. Давати віру у поправку.

4. Усвідомлювати соціально і політично цілі і завдання українського народу, його внутрішню і зовнішню політику.

5. Ясно представляти форму майбутньої УССД.

6. Ясно представляти, що здобуттям державності не закінчуємо діла: з фронтового бойовика треба перетворитися на будівника держави; не хапатися за високі посади, а брати їх у міру свого знання, здібностей і фахової підготовки; роботу свою виконувати точно, справно і відповідально за наслідки.

Бути готовим кожної хвилини взяти зброю для оборони держави.

Методичні вказівки поступування з українцями з Великої України

1. Не боротися за теоретичну ідеологію, але за Українську державу.

2. Розбуджувати на прикладах ненависть до гітлерівського і сталінського імперіалізмів. Вказувати на подібність роботи в Україні царського і сталінського імперіалізмів.

3. Здружуватись з ними.

4. Трактувати по заслузі, а не по вигляді. Бути стосовно них щирими і ввічливими. Справедливо і безсторонньо оцінювати їх знання і роботу та прикмети характеру.

5. Вказувати постійно на духовний, культурний, політичний та соціальний зв'язок усіх українців в Україні і поза нею. Ніколи не робити різниці між українцями східних, західних, південних чи північних земель України.

Характеристика виховника: дружний та справедливий (трактує всіх одинаково); виконує те, що говорить; шанує інших, оцінює всіх справедливо; відрізняється відвагою, рішучістю та товариським відношенням; його мають любити і поважати».

«Слава Україні!»

Звіт про політвиховну роботу у відділах групи «Богун» в листопаді 1943 р.

«1. Організація політвиховного апарату

а) Політвиховний, керівний і плановий осередок групи Енея складається з 4 осіб:

1. Окружний політвиховник.

2. Заступник окружного політвиховника.

3. Кореспондент Української Пресової Служби при УПА.

б) Склад політвиховного персоналу в куренях і сотнях:

1. Існує 4 курінних політвиховників.

2. 16 сотенних.

Всі сотні мають сотенних політвиховників.

В чотах політвиховників ще немає…

Праця політвиховного осередка групи

а) Проведено 2 політичні відправи з курінними політвиховниками.

б) Проведено 2 політичні відправи з курінними і сотенними командирами.

в) Проведено контроль політвиховної роботи в сотнях і дано інструкції політвиховникам сотень; стрільцям прочитано 12 лекцій, проведено 8 гутірок із стрільцями та 6 відправ із старшинами та підстаршинаим сотень.

г) Проведено 6 мітингів з населенням у різних селах на теми:

1. Міжнародне політичне становище і наше місце в ході сучасних подій.

2. Наше завдання під сучасну пору.

3. Підготовка до приходу совітів.

Зібрано кільканадцять прозових і кілька віршових творів стрілецтва до Української Пресової Служби.

Праця політвиховників у куренях і сотнях

Сотенні політвиховники проводили свою роботу у той спосіб, що прочитували стрільцям лекції на політичні та виховні теми, виголошували доповіді, проводили гутірки, стрілецькі вечори, проводили мітинги з населенням. Давали політичні відправи старшинам і підстаршинам сотень.

Прочитано:

Сотня Данька — 5 лекцій, 2 доклади;

Сотня Яреми — 6 лекцій, 2 гутірки, 2 стрілецькі вечори;

Сотня Крука — 8 лекцій, 3 відправи з старшинами і підстаршинами.

Подібне число відправ, гутірок, проведено і в інших сотнях.

Сотня Данька

1. Військове виховання.

2. Відношення УПА до населення…

7. До чого змагала і змагає Німеччина?

8. До чого прагне СССР?

9. Як пережити хвилю фронту і знайти в запіллі більшовиків.

10. Чи може зійти до зудару між СССР та Англією?

11. Цілі й завдання УПА.

12. Що таке Нація. Українці як нація…

14. Національна політика червоної Москви в Україні.

15. Постанови III-ї Конференції ОУН…

19. Картини з життя українців за княжої доби.

Сотня Яреми

1. Прочитано статті з журналу «Ідея і чин», брошури: «Вільна Україна», з підручника «Лицем до Сходу»…

4. Лекції про військове виховання і дисципліну.

5. Гутірки на теми: «Як використовувати вільний час поза службою» та ін. з щоденного життя вояцтва.

Сотня Крука

1. Прочитано матеріали з журналу «До зброї», брошури «Прапор українського націоналіста» та ін. літературу…

Примітка: сотня перебувала на півночі в безустанних боях з червониим. Брак було літератури і часу на систематичне проведення політнавчання.

Сотня Цимбала

1. Лекції:

а) Боротьба українського народу в 1918 р. за свою незалежність.

б) відносини українців до нацменів.

в) Український повстанець як пропагандист серед українського населення і серед нацменів.

2. Читання інформаторів, радієвих звідомлень та іншої літератури.

3. Виховні гутірки:

б) Повстанець як політично грамотна людина.

в) Дисципліна в рядах УПА.

4. Матеріали з історії України.

а) Від початку аж до розділу: кінець княжої доби, Галицько-Волинська держава.

Подібний матеріал, як в наведених сотнях пророблений і в решті сотень…

3. Запити населення (подав виховник сотні Данька):

а) Яке має бути наше ставлення до тих поляків, що на сході?

б) Як буде поставлена справа церкви в УССД?

г) Чому слабо поставлена робота Українського Червоного Хреста (ширення тифу)?

На всі питання виховник сотні «Данька» — «Блакитний» давав відповіді.

Як сприймають стрільці викладений матеріал та як читають і розуміють літературу

а) Стрілецтво дуже цікавиться політичним життям. Дуже охоче читають у відділах радієві звідомлення, «Інформатора», летючки та ін. літературу. Стрільці радо ходять на виклади політвиховника і швидко засвоюють викладений матеріал. Беруть активну участь у дискусії з пророблено матеріалу.

Заінтересованість політичною роботою залежить у великій мірі від особи самого політвиховника, від його авторитету і здібностей цікаво подавати навчальний матеріал.

Політвиховники, що не мають бойових прикмет характеру, не радіють бойовим успіхам стрілецтва, не користуються у стрілецтва авторитетом. На їх лекції стрільці не хочуть ходити, і йдуть з примусом.

Навпаки, бойові та революційні одиниці — політвиховники дуже скоро зживаються зі стрільцями і на їх лекції збираються дуже охоче, радо їх слухають, з довір'ям відносяться до лектора навіть тоді, коли він не дуже красномовний.

б) Стан політичної роботи у великій мірі залежить також від самих командирів. Оскільки командири самі заінтересовані політичним життям, бувають присутні на лекціях, беруть участь в дискусіях, гутірках, висловлюють свої думки щодо світових подій і наших завдань у сучасну пору, то це заохочує стрільців до праці у сфері політнавчання і розгорнення власної ініціативи в ідейній і політичній роботі.

Коли ж командири не цікавляться політичною роботою, або легковажно ставляться до неї, не ходять на лекції, гутірки, не беруть участь в дискусіях, тоді стрільці не прикладають великої ваги до політнавчання.

Доказом заінтересованості стрільців політичним життям та ознакою їх політичного росту є стрілецька творчість у відділах: описи боїв, вірші на патріотичні теми, оповідання та гуморески з щоденного життя, в яких пробивається революційне завзяття, любов до України та життєрадісність Українських повстанців.

Настрої у відділах

Переважаюча більшість нашого стрілецтва у відділах УПА — це бойовий революційний елемент, який постійно прагне боїв, пригод, вічного руху та нових подій.

Коли приходиться з тактичних причин затриматись на одному місці або уникнути боїв з німцями, тоді часто стрільці нарікають, що немає акцій і просяться в бій.

Боєздатність окремих відділів залежить в першу чергу від командирів та їх особистого прикладу.

Однак, слід навести хиби і недоліки наших стрільців у відділах, спричинених рядом обставин історичного, а то і психологічного характеру:

1. Наша армія молода. Ми з нічого створили і озброїли військо. Умови нашої боротьби набагато важчі, як у народів, що мають свої національні держави, мають свої фабрики і заводи, всі роди зброї та боєприпасів, фахові кадри старих командирів і стратегічний досвід боротьби з попередніх воєн. Тому ми у боротьбі проти наших ворогів-імперіалістів маємо їх перевищувати своїм геройством, посвятою, витривалістю, загартованістю. Геройства і посвяти нам не бракує. Але є брак загартованості і витривалості.

Коли стрільці побувають довше в великих боях, часто в холоді і голоді, зразу ж починаються нарікання, що треба відпочити, що їх постійно кидають у найгірші місця і т. п.

2. Стрільці вражливі на воші і коросту і роблять з того велику трагедію.

3. Дуже прив'язані до своїх районів і сіл, бояться вийти у ширший світ, у межі іншої округи, ще гірше на Полісся і на Східні Українські землі.

4. Хворобливо часто просять відпусток, немов у них вся ціль їхнього життя.

Всі ці недоліки виправляються: стрільці починають думати ширшими категоріями, але повне усунення недоліків та виправлення хиб — це проблема часу, подій і наполегливої праці командирів та політвиховників.

5. Порушується у відділах питання про забезпечення родин повстанців.

Відношення до командирів

Стрільці відносяться до командирів з пошаною і довір'ям і часто в переломних моментах втримує їх не так ідея, як прив'язання до особи самого командира.

1. Стрільці люблять, коли командир переживає сам таку саму ж долю, як усі стрільці.

Коли командир не є зарозумілий, а товариський і хоче відчути всі потреби стрілецтва.

2. Не люблять стрільці таких командирів, що свої обов'язки виконують сухо і формально, відмежовуються від стрільців і хочуть зблизитись з ними.

3. Простих, щирих, рішучих командирів стрільці люблять найбільше і за ними йдуть хоч у вогонь.

4. Помічається невдоволення стрілецтва на деяких командирів, що краще живуть від решти повстанців.

Відношення повстанців до українського населення

1. Повстанці відносяться до українського населення прихильно. Завжди хочуть боронити села під час їх нищення німцями, співчувають тим селянам, що під час ворожих акцій втратили свої будинки і майно, або в який-небудь інший спосіб потерпіли від ворога.

2. Стрільці зживаються з населенням в одне ціле. Населення радо вітає і приймає повстанців, не боїться, що німці можуть спалити село, де стояли повстанці; не жаліє теплої хати, укриття, гарячої їжі. Повстанці часто вечорами розповідають про свої бої, пригоди, оповідають гумореcки, співають пісень.

Населення сумує, коли повстанці відходять з села і чекає їх приходу.

3. Бувають окремі випадки нетактовної поведінки повстанців стосовно населення, чи то з огляду на фірманки, чи інші повинності. Але такі випадки дуже рідкісні і зводяться до загального порозуміння.

Відношення до працівників запілля

Загально помічається невдоволення повстанців з роботи і поведінки працівників запілля, а особливо СБ, теренових лоївок та господарчої референтури.

Стрільці говорять, що СБ, теренові лоївки добре вдягнуті, добре взуті, добре їдять, спокійно їздять по теренах, а до того всього зарозумілі, грубо відносяться до населення і стрілецтва, часто невинно карають населення, в той час, як повстанці гірше одягнуті, гірше взуті, гірше їдять, весь час заражені на небезпеку.

Про господарників запілля говорять, що все найкраще поїдають, мають найкращі чоботи і кожухи, в той час, як повстанці часто не забезпечені добрим взуттям і теплим одягом.

І одних і других повстанці називають «тереновими панами».

Такі настрої спричинені частково браком політичного вироблення стрілецтва, а також певними недоліками в роботі і поведінці працівників запілля.

Не треба забувати, що основний тягар у нашій боротьбі несе військо, тому в першу чергу головну увагу звернути на його матеріальну і моральну підтримку.

Побажання політвиховника і плани на майбутнє

Для покращення політвиховної роботи у відділах, піднесення морального рівня повстанців та покращення відносин між стрілецтвом і працівниками запілля, необхідно:

1. На політвиховників сотень призначати бойові та ідейні одиниці.

2. Зобов'язати командирів, щоб вони цікавились політичною роботою у відділах та її підтримували.

3. Добирати таких командирів, що під оглядом бойовим і моральним були б добрим прикладом для повстанців.

4. Порозумітися з працівниками запілля в спільних справах, щоб з обох сторін усунути брак в роботі та поведінці».

«Слава Україні!»

Політвиховник групи Нестор».

Звіт про політвиховну роботу у відділах групи «Богун» в грудні 1943 р.

«1. Організація політвиховного апарату

а) Вишкільно-плановий осередок групи:

Складається з 5 осіб:

1. Окружний політвиховник.
2. Його заступник.
3. Вишкільний референт.
4. Машиніст технічної ланки.
5. Завідуючий архівом і розповсюдженням літератури.

Керівний осередок групи — окружний виховник, заступник і референт, обіймають у своїй роботі виховання і навчання в УПА, військову кореспонденцію УПС та деякі спеціальні завдання.

б) Політвиховний апарат у куренях і сотнях:

Існує 4 курінних виховники

12 сотенних

18 чотових.

Новим досягненням у цьому місяці є розбудова політвиховного апарату у відділах є

впровадження чотових виховників у сотнях і самостійно діючих бойових одиницях, що пов'язане з потребами вишкільного та навчального характеру, а також з організацією і завданням наших відділів. Із загального числа відділів і бойових одиниць половина вже обсаджена чотовими політвиховниками.

За цей місяць деякі відділи вийшли територіально з обсягу контролю нашого політвиховного осередка групи; зате створились на нашому терені нові відділи і формації.

При всіх відділах є політвиховники; при новостворених одиницях політвиховники призначені недавно і вони ще не розвинули своєї роботи. Призначено курінного політвиховника по жандармерії, який має наладнати політвиховний апарат у всіх станицях...

А). Праця політвиховного апарату групи.

Проведено: одну політичну відправу з курінними командирами і командирами самостійно діючих сотень.

Проведено політичну і ділову відправу з курінними і сотенними політвиховниками.

Проведено два вишколи людей з терену, призначених до політвиховної роботи у відділах (присутні 10-15 осіб).

У відділах проведено шість відправ із старшинами та підстаршинами сотень, дев'ять лекцій із стрільцями, дано ділові вказівки політвиховникам тих відділів.

Б). Праця політвиховників у куренях, сотнях і самостійно діючих одиницях.

Інтенсивність праці політвиховників у відділах значно збільшилась. Збільшилось число лекцій і різнорідність засобів у поданні виховного та навчального матеріалу, як гутірки, стрілецькі вечори, збори населення і т. і.

За грудень проведено в окремих відділах:

Ярбея 20 лекцій, 4 гутірки, 5 зборів населення, 2 відправи командиріві виховників, 1 святкові сходини;

Бурсака 11 лекцій, 23 гутірки, 1 стрілецький вечір;

Птаха 17 лекцій, 5 гутірок, 3 збори населення;

Данька 7 лекцій, 8 гутірок, 2 збори населення, 4 стрілецьких вечори;

Докса 18 лекцій;

Макса 13 лекцій, 5 зборів населення.

Відділ Ярбея

а) теми на відправі командирів і виховників:

огляд світових подій; захована командирів та стрільців по відношенню до селян під час постою у селі;

б) теми на зборах населення:

платформа УПА; Співпраця УПА з населенням; світові, воєнні і політичні події;

в) теми лекцій і гутірок із стрільцями:

наша визвольна боротьба і її цілі; як повинен заховуватись стрілець на селі; III НВЗ ОУН і його значення.

З історії України:

словяни; перші українські князі — до Володимира Великого.

З географії України:

поділ земної земної кулі на частини світу; етнографічні кордони України; рельєф України.

Крім цих тем, була прочитана наша література, як «До зброї» та ін.

Відділ Бурсака

1. Міжнародне становище на сучасну пору.
2. Сили Німеччини та СССР на сучасну пору.
3. Можливості закінчення війни.
4. Постанови III НВЗ ОУН.
5. Яким повинен бути вояк-революціонер.
6. Повстанець як пропагандист.

На гутірках проведено розмови із стрільцями і старшинами на актуальні теми. Розмова йшла про світлі моменти з історії України, про багатства українських земель, про блок поневолених народів. Ціль полягала у підготовці зі стрільців добрих пропагандистів, підготувати їх до приходу більшовиків та ознайомлювати стрільців з нашою політичною лінією.

Відділ Птаха

а) пророблено зі стрільцями такі теми

1. Перегляд воєнно-політичних подій на початку Другої імперіалістичної війни до сьогоднішнього дня.
2. До чого прагнув і прагне СССР.

3. Німецька «Нова Європа» і сталінський імперіалізм.
4. Журнал «До зброї».
5. Україна як самодостатня країна.
6. Постанови III НВЗ ОУН…
8. Повстанець як пропагандист визвольної ідеї…
10. Пошана командира і його послух.
11. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих територіях.
12. Перспективи повоєнної побудови світу.
б) З населенням прорублено такі теми:
1. Перегляд воєнно-політичних подій під час Другої імперіалістичної війни і до цього часу.
2. Тижневі повідомлення.
Відділ Данька
1. Чому нам потрібна у війську точність?
2. Як повинен заховуватись повстанець супроти ворожого національного і скомунізованого українського населення.
3. Відношення УПА до населення.
4. Відношення польського імперіалізму до України.
5. До чого прагнула і прагне Німеччина.
6. Національна політика Червоної Москви в Україні.
7. Постанови III ВНЗ ОУН.
8. «Україна понад усе» — чого ми хочемо і в що ми віримо…
11. Визвольна боротьба сербів…
14. Наша визвольна боротьба.
15. Як зродилась УПА…
б) Теми, порушувані на зборах населення:
2. Міжнародне положення та наші завдання.
3. Чому Ми за УССД.
Відділ Докса
Теми, прорублені з стрільцями
1. Виховні теми й політичні:
а) Завдання повстанця у вихованні суспільства…
в) Егоїзм і альтруїзм одиниці в суспільно-громадському житті.
г) Що робитиму у своїй державі? Чи приготовлений до цього…
е) Політичні стремління Англії і Америки…
2. Теми з історії України:
а) Об'єднання українських земель за Володимира Великого.
б) Походи Святослава Завойовника. Тип вояка.
в) Хмельницький — Гетьман України.
г) Причини й наслідки упадку Княжої Держави.
д) Причини й цілі заснування Запорізької Січі.
е) Суспільний, військовий і політичний устрій Запорізької Січі.
ж) На яких умовах закінчилася Перша імперіалістична війна світова та її повоєнні наслідки.
3. Теми з географії України:
а) Простір. Назва земель України.
б) Будова Краю. Наводнення.
в) Багатства надземні і підземні України. Можливості розвитку і добробуту в Україні.
Відділ Макса
а) Теми, порушувані з стрільцями
1. Україна. Москва і Польща.
2. Козацька мораль.
3. Світові події.
4. Відношення стрільця до населення.
5. Основи Українського націоналізму.
6. Хмельниччина.
7. відношення стрільців до командирів: розуміння і значення дисципліни.
8. Історична боротьба українського народу за своє визволення…
б) Теми, порушувані на зборах населення
1. Міжнародне положення.

2. Платформа УПА.

в) Запити, що виникли під час ведення політвиховної роботи з боку стрільців та з боку населення

1. Запити стрільців:

Відношення Туреччини до воюючих держав; Становище Іспанії; Як дивиться Англія та Америка на наші змагання? Що діється в Галичині, на Закарпатті, в Румунії? Наше ставлення до поляків; Яка сила більшовицького війська? Як розв'язуємо питання Криму і Дону? Як довго буде тривати війна?

2. Запити населення:

Чи мають чехи свої національні відділи при УПА? Яке відношення УПА до тих поляків, що на Сході? Як довго триватиме війна? Що має робити населення, коли прийдуть більшовики? Коли наблизиться фронт?

г) Як сприймають стрільці викладений матеріал та як читають нашу літературу

Загальний рівень політичного вироблення стрільців низький. Це залежить від самого політвиховника даного відділу, командира і самого елемента стрілецтва. Стрільці, які добровільно зголосились до УПА, ще з самих її початків більше політично підготовлені і більше цікавляться нашою літературою. Старші мобілізовані стрільці (кіннота) думають більше категоріями власної родини і господарства. Політичні питання їх менше цікавлять. Для них важливе питання, коли закінчиться війна і вони зможуть повернутися до мирної парці.

Однак, наполеглива робота політвиховників і командирів має свій вплив, і стрілецтво починає думати все більше державницькими категоріями. Щораз більше зростає зацікавлення політичними і воєнними подіями та нашою політичною лінією — нашими цілями, нашою роллю в ході сучасних подій, нашою внутрішньою і зовнішньою поставкою.

Помічається, що стрільці більше зацікавлені викладами, чим самою літературою. Зацікавлення стрільців лекціями, а особливо гутірками дуже велике. Часто нав'язується жива дискусія на актуальні військові та політичні теми. Сама література становить доповнення до викладів. Стрільці прагнуть белетристичної літератури, історичних повістей і романів.

Велику популярність серед стрільців має «Український перець», газета «За самостійну Україну», журнал «До зброї».

Настрої стрілецтва у відділах

Найбільше прагнення стрільців — це бій. Вони просто рвуться до бою. Часто просять своїх командирів, щоб їх вели в яку-небудь акцію. Діями УПА на цілій Україні стрільці дуже зацікавлені. Люблять слухати про бої УПА і читати про ті бої літературу. Особливо захоплюються, якщо в літературі перечитують описи, або згадку про бої, в яких вони самі брали участь. Це їх загартовує до дальшої боротьби. Росте зацікавлення світовими та воєнними подіями. Нездорові настрої, як прив'язування до «власної» стріхи, хворобливі мрії про відпустки, страх перед червоними — щораз менш помітні. Бойовий дух і віра у власні сили і в доцільність і необхідність нашої боротьби збільшується. Приєднання до нашої боротьби інших національностей і слабкість німецької армії ще більше скріплює віру в перемогу і слушність нашої справи.

Можливість повернення совітів викликає лише зацікавлення і оживлення, але не породжує страху, зневіри, чи панічних настроїв. Повстанці з зацікавленням слідкують за ходом воєнних подій, особливо на Східному фронті і живуть думкою, що скоро прийде день революції і весь народ стане до боротьби за УССД із усіма її ворогами.

Поза службою стрільці проводять час на читанні літератури, гутірках, з населенням займаються музикою, співають революційних пісень, розповідають про бої та свої пригоди. Загальний настрій бадьорий, є багато веселих та гумористичних моментів.

Відношення стрільців до командирів і до політвиховників

…Є кілька типів командирів… Є командири суворі в своїй поведінці, ніколи до стрільців не зближуються, але справедливі. Вони вимагають від стрільців великого послуху і дисципліни, але за стрільців дбають і стараються, щоб кожний стрілець мав усе те, що повинен мати кожний вояк. Такі командири мають авторитет у стрілецтва. Їх стрільці шанують і бояться, але не дуже люблять.

Другий тип командирів — це люди в службі і в бою дуже суворі і енергійні, але поза службою живуть із стрільцями по-товариськи, люблять поговорити зі стрільцями, щось їм розказати, разом поспівати чи посміятись. Таких командирів стрільці шанують, дуже люблять і цінують — з ними готові йти в найтяжчі бої і не можуть без жалю з ними розстатися.

Третій тип командирів — це такі люди, що не потрафлять бути суворі і енергійні, але

живуть добре зі стрільцями і стараються все робити на їх прохання. Вони також мають деякий авторитет у стрілецтва, їх стрільці люблять, але не шанують, і тому такі командири не можуть вдержати належної дисципліни.

Вимоги щодо політвиховника дещо відмінні: він не сміє бути гордий і зарозумілий, мусить зживатися зі стрільцями, вміти їх зацікавити і впливати на них на товариській площині своїм особистим прикладом і поведінкою.

Відношення стрільців до населення

Стрільці відносяться до населення прихильно. Часто ведуть гутірки з населенням на щоденні і політичні теми, розповідають про свої бої, співають революційних пісень, розповідають пригоди бойових днів.

Населення любить українських повстанців, нічого для них не жаліє і відчуває з ними кровну і духовну єдність. Коли повстанці покидають якесь село, то люди плачуть, сумують, кажуть, що в їх селі стало непривітно, бо немає війська. Бувають окремі випадки ненормального відношення стрільців до населення, але це винятки і їх відразу полагоджується.

Як розвивається стрілецька творчість у відділах

Бойовий дух стрілецтва, геройські вчинки окремих повстанців, їх настрої і прагнення знаходять свій вплив у стрілецькій творчості. Постають вірші і спогади в честь героїв, нові революційні пісні, сміховинки, навіть цілі малі драматичні дії з стрілецького життя і побуту. Стихійно організовуються хори і драматичні гуртки…

Коли б все те закріпити на папері, то був би багатий матеріал до історії наших визвольних змагань і художні картини з життя і боротьби українського народу в рядах Української Повстанчої Армії.

На жаль не було ще змоги організувати відповідного апарату Пресової Служби, який би цю творчість збирав і нормував у належні рамки.

Політвиховники в сотнях ще не всі настільки політично вироблені, щоб могли покерувати цією ділянкою, а стрільці думають, що до Пресової Служби треба писати якісь наукові, філософські мудрості і тому більша частина творчості залишається поза рамками Пресової Служби.

Зауваження щодо загального стану політвиховної роботи і побажання на майбутнє

Загальний рівень політичного вироблення стрілецтва значно підвищився в порівнянні з попереднім місяцем. Наклад на політвиховний апарат по чотах на 50 відсотків замінено, деяких невідповідних політвиховників іншими людьми, наладнано постачання відділів літературою. Треба перешкодити весь політвиховний апарат, робити часті відправи, доповнити політвиховний апарат виховниками у всіх чотах, нав'язати добрий зв'язок з усіма виховниками і працювати над піднесенням загального політичного рівня стрілецтва і командирів та посилити свою пропаганду серед населення.

Одночасно з політичною роботою треба розвинути діяльність Української Пресової Служби у відділах УПА, щоб не тільки підносити бойовий дух і зігріти до боротьби сучасне покоління, але й піднести культ героїв і закріпити нашу боротьбу на майбутнє на сторінках української історії і передати її майбутнім поколінням в повній красі і силі».

«Слава Україні»

«Нестор»

Відтак, оперативно-територіальні командування груп і ВО несли на собі майже весь тягар воєнної, адміністративної й господарської діяльності УПА й запілля на Волині та Поліссі.

Про військово-адміністративний устрій вищих ланок запілля УПА на ПЗУЗ восени-взимку 1943 року слід зазначити таке:

військова округа (група) УПА «Заграва», «01» охоплювала північну половину Рівненської області й південні райони Поліської області Білорусі.

До складу округи входили військові надрайони: Костопільський — «Долина», Сарненський — «Лісова пісня», Столинський — «Гало», Пінський — «Болото»;

Військова округа (група) УПА «Богун», «02», «002» охоплювала південну частину Рівненської області і Крем'янеччину. Військові надрайони: Корецький — «2/2», «Коліно»; Рівненський — «3/3», «Озеро»; Здолбунівський — «4/4», «Луг»; Дубнівський — «6/6», «Дуб»; Кременецький — «7/7»;

військова округа (група) УПА «Турів», «03» обіймала територію Волинської області й південь Берестейської області Білорусі. Військові надрайони: Луцький — «Хортиця», Володимир-Волинський — «Степ», Ковельський — «Кодак», Берестейській;

військова округа (група) УПА «Тютюнник», «04» охоплювала Житомирську область і західні райони Київської області. Військові надрайони (округи): Житомирський, Бердичівський, Андрусівський, Новоград-Волинський, Овруцький, Фастівський та інші. У пропагандистських матеріалах називалася УПА-Схід.

Зростання чисельності УПА загострило проблему командирських кадрів. Старшин-українців, які служили в польській армії, майже не було. Офіцерів армії УНР та ЗУНР можна було порахувати на пальцях, але вони були старші віком, в технічно модернізованому війську не служили, і мало були придатними для рухливої партизанської війни. Функції нижчих старшин могли виконувати досвідчені підстаршини. Але для керування вищими з'єднаннями та для штабної роботи старшин бракувало. Тому вербувалися офіцери Червоної Армії, незалежно від національності, які залишились в тилу німецьких військ або втекли з німецького полону. Багато з них були справжніми патріотами, але дехто прийшов в УПА, щоб перечекати важкі часи (потрібно було мати великий такт, щоб з одного боку не образити гідність старшини, дійсного бійця УПА, а з другого боку, пильно стежити за прихованими ворогами, які охоче воювали проти німців, але своє справжнє обличчя виявляли при зустрічі з червоними партизанами або з Червоною Армією).

В УПА стали створювати власні підстаршинські та старшинські школи, які в підпільних умовах готували командні кадри для армії.

З цією метою для кандидатів на старшин влітку та восени 1943 року організовано старшинські школи. В липні 1943 року у масштабах вишкільної сотні під керівництвом поручника «Гориня» (Лев Крисько) постала старшинська (юнацька) школа «Дружинники». Школа перебувала при головному штабі УПА і виконувала одночасно функції внутрішнього кільця його охорони. Зовнішнє кільце охорони по черзі здійснювали відділи групи «Заграва». У період між боями з німцями школа разом зі штабом базувалася на лісових хуторах Степанського району. Старшини штабу разом з викладачами вивчали у школі різні дисципліни. Після чотирьохмісячного курсу старшинського вишколу та прийому іспитів у грудні 1943 року школа завершила свою роботу.

Одночасно з першою школою започатковано у жовтні 1943 року старшинську (юнацьку) школу «Лісові чорти» під керівництвом поручника «Поля» (Федір Польовий). Після проведення скороченого курсу навчання та дострокових іспитів школа закінчила свою роботу у січні 1944 року. Згодом школу було переведено в Карпати, де на її базі було організовано третю старшинську школу «Олені».

Тільки частина випускників, яка мала попередній командирський досвід чи отримала дуже високу оцінку на іспитах, після закінчення старшинських шкіл отримала перший старшинський ступінь хорунжого. Більшість випускників присвоєно підстаршинські звання. Після завершення навчання випускники поверталися до своїх військових груп.

Всього при Головному командуванні УПА існували чотири старшинські школи: «Дружинники», «Лісові чорти», «Грегіт» та «Олені». На навчання приймалися повстанці з середньою освітою і, як виняток, без належної освіти особи, які відзначилися у бойових діях.

Усі школи разом підготували до осені 1944 р. більше 2 тис. старшин і 3 тис. підстаршин.

Старшинську школу «Олені» в Карпатах очолив Поль-Польовий.

Школа «Олені» (очолював «Хміль») випустила два старшинські курси — 500 чол. Найбільш відомими викладачами цієї школи були сотник «Береза» (автор знаменитого підручника з історії, теорії та практики партизанської боротьби), осавул «Степовий», сотник «Ярема».

Наказ командирам груп у справі організації старшинської школи та інших вишколів № 12 (від 4 вересня 1943 р.)

Наказ ч. 12

Командирам груп

До дня 20.09.43 р. вислати до мене по 30 відповідних людей від кожної округи для другої тури школи старшин, відповідно одягнених і озброєних з трьома кулеметами від кожної округи. По закінченні курсу зброя повертається назад з людьми.

До дня 20.09.43 р. вислати до мене 15 людей, можливо вже ознайомлених з піротехнікою і каперським ділом, або з ремісничих шкіл для вишколу. Люди мають бути озброєні, з одним кулеметом від кожної округи, й одягнені.

По закінченні вишколу люди повертаються назад. Прислати також людей, які у майбутньому після вишколу могли б обняти старшинські становища і бути інструкторами в відділах.

В кожній групі організувати курси картографів і заложити картографічні відділи. Використати для цього всі місцеві сили і зробити збірку карт.

При кожній групі зорганізувати вишкіл польової військової жандармерії. Для справ кримінальних у зайнятому терені зорганізувати станиці поліції з місцевих сил. Для того використати місцевих вишколених фахово поліцистів, яких зобов'язати заложити поліційний вишкіл. Ця справа є великої ваги, і я вимагаю її належного виконання.

Приспішити з виконанням мого наказу про повідомлення про наявність фахівців-радистів і радіо фонічне й радіо телеграфічне майно. Належить використати фахові сили.

«Слава Україні!»

Шеф військового штабу полковник «Гончаренко»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

У різні періоди другої половини 1943 року при всіх (крім групи «Тютюнник») групах УПА діяли підстаршинські школи. Зокрема, восени дві школи під назвами «Хорти» і «Везувій» функціонували при групі «Заграва». У групі «Богун» діяла школа «Північ». У групі «Турів» школи були при всіх трьох її загонах.

Крім цих шкіл, при групах та військових округах діяла низка саперних, шоферських, санітарних, радіотехнічних, телефонічних, господарчих та інших вишколів та курсів для забезпечення відповідними кадрами відповідних служб УПА й запілля.

Великого значення в діяльності запілля УПА набрала господарська референтура. Перебування на штатному забезпеченні (за приблизними даними більше 10 тис. людей), потребувало організації потужного господарського апарату заготівлі та постачання. Такі автономні господарські структури були створені у всіх, крім ВО «Тютюнник», військових округах.

Коменданту запілля підпорядковувалися референтури: організаційно-мобілізаційна, суспільно-політична, Служба безпеки, господарча, зв'язку, Українського Червоно Хреста, новостворена цивільна адміністрація.

Документи і матеріали господарчого відділу УПА та запілля

Інструкція ОУН про організацію господарчого апарату

Травень 1943 р.

«Коли приступаємо до організації господарчого апарату, то мусимо його організовувати вміло, бо ділянка ця є не менш важлива як інші… Апарат треба розбудувати в міру розростання господарчої діяльності наперед… треба уважати, щоб до цієї ділянки праці увійшли ідейні люди.

Людина, яка б могла зайняти керівне становище в цій ділянці, мусить бути політично і ділово виробленою.

1) Ідейна, справедлива, рішуча, не матеріаліст;

2) Підприємлива, яка має досвід у цій роботі… зуміє організувати кожну ділянку господарства і розуміється на цьому.

Перед нею стоїть завдання створити апарат та наладнати господарче життя району чи більшого терену.

Першим кроком в роботі є вивчення економіки терену, що де є і скільки… належить взяти до уваги таке: млини, маєтки, заготзерно, бази, кооперативи, фабрики, пекарні, молочарні, столярні, бетонярні, цегельні і ряд більших чи менших підприємств…

Скільки їх усього, які оборотні фонди, які запаси на складах, яка продуктивність праці. Треба знати матеріальний стан села… скільки посівної площі, пасовищ… інші дані про села.

Що потрібно для покращання життєвого рівня селянина: скільки і якої худоби є в селі.

Господарчий веде реєстр всяких фахівців: місце мешкання, ім'я та прізвище, працездатність, кваліфікація.

Всі дані, пов'язані з його діяльністю, господарчий мусить мати під рукою. Він має негайно приступити до створення дієвого господарчого апарату.

Завданням господарчого апарату є протиставлення німецькій колоніальній політиці, врятувати населення від голоду. Кожний працівник повинен старатись, щоб його праця була якнайбільше продуктивною і давала багато користі для справи. Стягнути і змагазинувати все, що потрібне в нашій боротьбі… всі продукти і майно… (одяг і взуття, транспорт, канцелярія, тара, ліки, інше майно).

Магазинування.

Підбираючи пункти на магазини, треба передусім, зважати на те, чи заїждже місце, чи не розконспіроване і т. д.

Не можна творити магазини там, де є хвастливі і говорливі люди і т. д.

Про місце магазину ніхто не має знати, крім магазинера, за що він відповідальний. Магазин робити в сухому місці.

Провірити вогкість льоху можна так: взяти два листи газети і склеїти їх арабською гумою; склеївши, покласти до льоху та після відповідного часу провірити; коли склеїлось і засохло — льох сухий; коли склеїлось і легко можна розділити — вогкість нормальна; коли розклеїлось і газетний друк розплівся — льох завогкий…

Консервування.

Маючи відповідну кількість тари і місце переховування, приступаємо до самого зберігання товару. Найбільші труднощі у цьому — з харчовими продуктами… при вмілому консервуванні і зберіганні вдається їх зберегти у доброму стані.

Використовують такі способи консервування: сушення, квашення, солення, копчення, через перетоплення…

Постачання повстанчих загонів.

Задовільне життя та постачання повстанчих загонів залежить значною мірою від господарчого даного терену. Його завдання є в порозумінні з командиром і інтендантом створити в терені пункти, де можна було б отримувати продукти і білизну і складати до певного часу майно… при цьому треба зберігати найсуворішу конспірацію. З власниками пунктів умовити клички.

Нічого не можна робити без клички.

В роботі має бути послідовність, порядок, ніколи нічого не робити хаотично.

Джерела і способи здобування фондів.

Грошові суми можна здобувати різними способами. Найбільш простим є всякого роду збірки, імпрези і т. д.

Це все залежить від спритності і хисту самого господарчого.

При цьому має бути суворий контроль (особливо при грошових операціях).

Завданням господарчого є створити такий апарат, щоб йому довіряло населення…

Евіденція майна і каси та звітування.

Кожний господарчий референт згідно усіх засад конспірації провадить точну евіденцію майна і каси, які час від часу контролюються згори.

Майно має ділитись на те, що зберігається довший час, та те, що призначене для користування постійно. Змагазинованого майна без виразного наказу ділового зверхника уживати не вільно. За це відповідає господарчий. Господарчий для ведення точних записів має вести їх облік — запис різних господарчих і торговельних операцій в бухгалтерських книгах, з яких видно прихід і розхід різного майна. Облік є дуже важливою справою і без нього не можна провести жодної фінансової чи господарчої операції (роботи). Має бути докладний контроль. Без контролю облік не дасть нам бажаних наслідків. Облік і контроль треба вести одночасно.

Треба послуговуватись книгою касовою і магазиновою та приходовими і розходовими документами. На випадок знищення або втрати продуктів складати ліквідаційний акт…

Документи.

Кожну операцію, чи то торговельну, чи господарчу, чи видачу з магазину, чи прийняття до магазину, завжди оформляти документом (розпискою). Це для підстави для запису в книгу. Кожний такий запис має бути підтверджений відповідним документом…

Звітування.

З цілої роботи через деякий час складається в 3-х примірниках фінансово-господарчий звіт свого терену. З цих примірників один залишається в нього, другий відсилає до організаційного зверхника, а третій — до ділового зверхника.

Звіти складаються для того, щоб представити своєму діловому і організаційному зверхникові стан своєї праці за певний період часу…»

Інструкція господарчого відділу УПА про обов'язки інтендантів відділів (від 15 липня 1943 р.)

Обов'язки інтенданта (господарчого) відділу (сотні) УПА

Інструкція

«Кожний найменший відділ, маючи певну кількість повстанців, має свій інвентар і інше потрібне для нього майно. На чолі кожного відділу стоїть командир. Для полегшення праці командира відділу, котрий зайнятий справами виключно військового характеру, кожний відділ має інтенданта (господарчого), котрий керує цілою господаркою і відповідає за його майно.

До обов'язків інтенданта належить:

майно відділу і відповідальність за нього,

апелі і господарність,

виживлення відділу,

транспорт,

побирання матеріалів і звітування,

книговодство.

Майно відділу і відповідальність.

Передусім інтендант мусить знати стан своєї господарки: скільки чого у нього є і де воно знаходиться. Для цього треба завести матеріалові і інвентарну книги, куди вписати ціле майно відділу… Кожний стрілець, отримуючи видані йому речі, як одяг, білизна, взуття, наплічники… є за них відповідальними. Комендант має про це їм оголосити… За цілість майна відділу відповідає інтендант особисто.

Апелі і господарність.

Інтендант, як добрий господар, беручи до уваги воєнний час, знищення краю і обставин, при яких працюємо, мусить планово і доцільно використовувати доручений йому інвентар та інші матеріали, щоб могли служити якнайдовший час…

Виживлення відділу.

Інтендант мусить знати стан людей свого відділу, на яких згідно норми побирає і розходує провіант. Передусім мусить знати норму виживлення одного стрільця на один день, котра є господарчим відділом УПА вироблена і тут подається.

Норма виживлення одного стрільця на один день:

хліб — 800 г,

сухарі (замість хліба) — 400 г,

картопля — 1000 г,

м'ясо волове — 120-130 г,

м'ясо свиняче (замість волового) — 100-120 г,

сало — 80 г,

масло, олія, смалець (замість сала) — 30 г,

крупа — 80 г,

горох-фасоля — 50 г,

сіль — 20 г,

цукор — 20 г,

ярина — 20 г,

кава — 30 г,

мило — 100 г. на одного стрільця на один місяць…

Провіант і інші матеріали інтендант підбирає безпосередньо з баз радонових господарчих. Запотребування на провіант і інше інтендант мусить споряджувати пару днів наперед, щоб дати можливість господарчим певних пунктів, в разі браку деяких продуктів, на визначений час доставляти їх з інших баз.

Для полегшення праці належить робити запотребування і побирати провіант один раз на тиждень, або щонайменше на 3 — 4 дні. Не має бути допущено, щоб щоденно варилась одна і та сама страва. Страва, чергуючись, мусить мінятись часто і бути різноманітною. Робити апелі кухонного начиння.

Транспорт.

Обов'язково один раз на тиждень інтендант має робити апель транспорту. Звертати увагу на упряж…

Прибирання матеріалів і звітування.

Побирання провіанту, фуражу і матеріалів належить до інтенданта. Потрібні матеріали інтендант побирає безпосередньо з радонових господарчих баз по запотребуванню. В запотребування записувати всі матеріали, які запотребуються, і в тій кількості на той час і

для якого відділу. Запотребування мають бути підписані командиром і господарчим даного відділу. Запотребування споряджувати в двох примірниках, один з них віддається господарчим радоновим, другий — лишається при документах відділу. Кожне побирання продуктів та інших матеріалів повинно бути поповнене (поквитоване). Всі поквитування стверджуються двома підписами: господарчого, що видає і інтенданта, котрий приймає запотребувані речі. У разі потреби і з дозволу командира інтендант може мати при собі двох помічників — провіантового і з доставки, котрим розподілити працю за призначенням.

Інтендант один раз на місяць (кожного 5 числа місяця) мусить споряджувати і прислати до господарчого відділу УПА місячні прибутково-розходові звіти.

Книговодство.

Кожний відділ мусить провадити книговодство, за яке цілковито відповідає інтендант. Запровадити такі книги:

інвентарна книга (куди вписати весь інвентар);

матеріалові книга (вписується прибуток і видоток матеріалів); ця книга підбивається і замикається щомісячно.

Спис видання військового виданого поодиноким стрільцям (куди вписується псевдо стрільця, і речі, які йому видані для користування). Стрілець своїм підписом стверджує правдивість запису, чим бере на себе відповідальність за видані йому речі…

Для практичного виконання обов'язків інтенданта належить виробити собі тижневий план розподілу праці…

План розподілу праці кожний інтендант вибирає собі сам. Першим дорадником інтенданта в справах господарчих є командир відділу. У разі відповідних вказівок технічного характеру звертатись до референтури господарчого відділу УПА.

Господарчий відділ УПА».

Правильник господарчого референта «Зубатого» працівникам запілля про роботу жіночої організації Червоного Хреста (№ 01 від 20 листопада 1943 р.)

Господарчим референтам воєнних округ і УЧХ до виконання, комендантам воєнних округ, референтам пропаганди до відома

«Згідно розпорядження проводу, для усунення тих недотягнень, які зайшли в господарці УПА, і для урегулювання співпраці з жіночою організацією Червоного Хреста, в господарській ділянці розмежовується діяльність в такий спосіб:

Жіноча організація ЧХ працює в загальній господарці як окрема складова частина.

Перебирає на себе всі ткацькі вироби і широку пропаганду про масове вироблення селянського полотна, збирання того полотна та шиття білизни і верхнього одягу до стрільців.

Збирання вовни і вироби з неї, а саме: светрів, шаліків, рукавиць і шкарпеток.

Шиття теплих штанів і куфайок.

Прання і латання білизни.

Робіть заготівлю ниток: кравецьких, шевських, римарських.

Провадять консервацію городини, ярини, овочів, робіть макарони і сушіть сухарі.

Всю цю роботу ЖОЧХ проводить в порозумінні з радоновими господарчими за допомогою комендантів та пропагандивної сітки.

Всю вироблену білизну, одяг і харчові перероблені продукти ЖОЧХ передає господарчим за поквитуванням, а крім того, у себе веде стислий облік і звітує перед проводом і господарчим округи.

Згідно з наказом коменданта УПА з дня 10.11.43 р. господарча сітка всіх воєнних округ має негайно передати ЖОЧХ жіночу верхню одежу, жіночу білизну, всі речі шпитального характеру разом з ліками та препаратами… полотняну і всі вироби тонких і марлевих матеріалів.

Розмежування праці треба вважати не як повне відділення ЖОЧХ від загальної господарки, а як складову частину за працю за яку відповідає ЖОЧХ.

Господарчі референти і жіноча організація Червоного Хреста мають негайно повідомити свої сітки і припильнувати, щоб наставити працю згідно до цього правильника.

По уповноваженню проводу Зубатий».

Інструкція у справах закопування збіжжя та консервування м'яса (1943 р.)

Спосіб закопування збіжжя

«Викопати на височині (де б не підходила вода) глибоку яму. На низ ями положити чисту солому в околотах грубості 50 см, тоді з боків класти ставлячи солому, придержувати тичками, щоб солома не падала, в грубості 40-50 см.

По поставленні соломи по боках, всипати на спід полови житньої, або ячмінної товщиною 20 см.

У приготовлену яму сипати збіжжя(перед висипанням старатись висушити на сонці, можна сипати товщиною 15-20 см в одну яму з таким розрахунком, щоб рівень землі рівнявся до 1,70 м). Нове збіжжя сипати разом з половою.

Після насипання збіжжя знову сипати 20 см полови, а після цього даємо 50 см соломи такої самої, а потім сиплемо землю до 1 м, щоб не доходило повітря. Ями на збіжжя найкраще копати на стерні, а зранку поорати, щоб не було сліду. Землю треба вивозити завжди в мильну сторону. Так змагазиноване збіжжя може переховатись цілий рік, а навіть і більше не псуючись».

Спосіб магазинування — консервування м'яса

«Посуду (бочки) добре помити. Треба зробити до бочки друге дно. Приготувати соляник сік. Один кг солі на 3 л води. Воду брати чисто джерельну або переварену. На 100 кг м'яса потрібно 25-30 л такого соку. Свіжо забита туша розбирається, вирізуючи м'ясо від костей (не класти всяких жил), м'ясо рубати на куски не більше 1-2 кг класти один біля другого тісно, щоб не було між ними порожніх шпар. Таке м'ясо опливаємо приготовленим соком. Вливаємо його до м'яса поволі, щоб той входив усередину. Наколи вже перестане входити (зачекати кілька годин), залити, щоб закрилось м'ясо, закрити бочку й вставленим дном наверх закопати, притім уважати, щоб не перевернути на другу сторону і не зрушити того, що наложене.

Так законсервоване м'ясо може стояти біля року. Можна його витягнути та вкинути 20-30 кг до горшка, не потрібно води, а борщ буде знаменитий, як на світську дійсність буде оказія.

Подати до відома цілому населенню!

Слава Україні — Героям Слава!»

Інструкція господарчого відділу УПА про проведення 1 грудня 1943 р. нової інвентаризації всього майна УПА

1 грудня 1943 р.

«За правильне і своєчасне проведення інвентаризації всього майна УПА на 1.12.43 р. несуть відповідальність референти господарчих відділів.

Інвентаризацією охопити всі склади по станицях, підрайонах, районах і надрайонах, всі промислові підприємства і харчові пункти…

Для проведення інвентаризації створити інвентаризаційні комісії, до складу яких включити:

1) по станицях: голова сільської управи, секретар та два члени,

2) по радонових магазинах: представник радонової референтури, представник радонової управи та місцевий голова с/у,

3) по надрайонових магазинах: представник надрайонової господарчої референтури та по одному члену сільської районної управи.

4) Інвентаризаційні списки виконати в такій форм… Комісія у складі… провела повну інвентаризацію майна по магазині друга… дня… виявила слідуючі остатки матеріально-грошових цінностей та нерухомого майна та всього іншого майна УПА, що перебуває під відповідальністю цього друга.

5. На підставі інвентаризаційних списків всіх станиць, підрайонів, промислових підприємств та харчових пунктів районова бухгалтерія виготовить зведений список остатків на _____ 1943 року, розшифровуючи і по кожному пункті, складі тощо, що послужить до запровадження бухгалтерських книг. Де вже є такі заведені — узгіднити сальдо книжкової з сальдами, виявленими інвентаризаційними актами, і в випадку розходжень, негайно вияснити причини.

6. Надрайонова бухгалтерія поступить так, як районова, тобто — візьме на облік всі свої магазини, книжкуючи кожний зокрема.

7. Копії зведених інвентаризаційних списків господарчі референтури перешлють своєму діловому зверхнику до дня …1943 року.

Господарчий відділ УПА».

Наказ референта господарчого відділу 1-ї групи УПА у справах інвентаризації та звітності (№ 2 від 2 травня 1943 р.)

УПА 1-ша група. Господарчий відділ

«Господарчий відділ Української Повстанчої Армії наказує:

1. На день 05.05.43 р. перевести інвентаризацію, маючи в магазинах Вашого пункту (по району) інвентаря, матеріалів, продуктів і військового спорядження, узгіднюючи це з дотихчасовими Вашими записами.

2. Інвентаризаційний звіт спорядити відповідними вимогами…

3. Інвентаризаційний звіт спорядити в 2-х примірниках. Один примірник лишається при документах підрайону, другий дня 07.05. цього року мусить бути висланий господарчому районовому. Районовий господарчий з одержаних документів робить загальний звіт майна свого району, також в двох примірниках, один з яких 09.05. ц. р. висилає господарчому окружному. Окружний господарчий робить ту саму роботу і один примірник інвентаризаційного звіту даної округи висилає дня 10.05.43 р. до головної канцелярії господарчого відділу УПА.

4. Інвентаризаційні звіти мають бути стверджені двома підписами (кличками) господарчого даного пункту і книговода-секретаря.

5. Надалі, після спорядження інвентаризаційних звітів обов'язково мусять подаватись підрайонними району і районними округи тижневі прибутково-видаткові звіти в терміни 7, 15, 21, 30-го кожного місяця. Окружні господарчі до головної канцелярії господарчого відділу УПА висилають звіти двотижневі, станом на 15 і 30 кожного місяця…

Тижневі звіти також споряджувати в двох примірниках.

Референт господарчого відділу 1-ї групи УПА Потап».

Документи і матеріали господарчої референтури ВО

12 вересня — 23 жовтня 1943 р.

Інструкції господарчого референта ВО «Черника» про переховування збіжжя та фуражу (від 12 вересня 1943 р.)

Господарчий референт воєнної округи «Заграва»

Вказівки про спосіб і методи магазинування збіжжя і фуражу

«Сучасні воєнні дії вимагають конспіративного збереження, на короткий чи довгий час, збіжжевих запасів та фуражу, як резерву для прохарчування армії при подальших військових операціях. Отже, бойовим завданням є всеціло зберегти і не допустити жодного псування чи втрат хліба й фуражу, що здобутий у тяжкій боротьбі УПА при співпраці всього Українського народу. Без хліба — немає перемоги.

Друзі-магазинери, підрайонові, районові, надрайонові господарчі, зрозумійте, що прохарчування довірено вам, і будьте свідомі цього священного обов'язку перед Батьківщиною та стисло допровадьте до своїх підлеглих такі фахові вказівки.

Магазинування зерна

1. Місце для заснування магазину (ями) обирати найвище і надалі від горизонту ґрунтової води, щоб запобігти замоканню.

2. Розміри магазину-схову встановлювати від конкретних і місцевих умов, структури ґрунту та кількості збіжжя, призначеного для магазинування. Однак розмір магазину не може бути менший, як 4 на 4 на 2 м.

3. Стіни ями обов'язково обпалити соломою, дровами через піч.

4. Розмір простору між стінами ями з зрубом магазину 20-25 см. Заповнити сухою яглицею, тирсою, стружками і т. п… сухою чистою соломою. Навколо добре втрамбувати.

5. Найкраще робити магазини на два засіки з наскрізним коридором посередині — 50 см. З коридору назовні виходить дерев'яний вентиляційний душник — один всмоктуючий 10-15 см над дахом магазину, а вихідний — для зіпсованого повітря — 20-25 см. Крім коридорного душника, встановлюється вентиляційний душник безпосередньо в засік з зерном, засіткованими дірами з витяжками, вгору над зерно у порожній простір.

6. Зерно сипати очищене і висушене.

7. Магазин зверху зашивається дошками, так, щоб між дошками і зерном був порожній простір на 50-80 см.

8. Дах магазину робиться у вигляді двохсхильної трапеції для стоку води. Обложити тим же матеріалом, що й навколо стін, товщиною до 15 см і засипати землею.

9. Душники систематично відкривати і закривати для провітрювання зерна, а коли дні вологі — щільно закривати, щоб зерно не набрало вологи.

10. Залежно від скупчення магазинів — призначається районовим господарчим магазинер (один — на 3-5 магазинів), який відповідає за схорону, догляд, облік, сувору конспірацію магазину. Про місце магазинування мусить знати найменше осіб. Зимою, щоб не загубити магазину при товстому насипу снігу — ставити прикметники — тичку тощо.

11. Магазинувати хліб треба в місцях, найдогідніших до евакуації, перекиданні в інший не загрожений терен або для перебірки.

12. Магазинер веде облік магазинового зерна, відповідає за його кількість і якість та підлягає безпосередньому контролю своїм господарчим зверхникові по діловій лінії.

Схорона фуражу

1. Для зернофуражу вимоги схорони ті, що і для зерна продовольчого.

2. Скиртування (магазинування) сіна і соломи провадиться в спосіб, що вживається селянами без жодних різниць для цілі за конспірування від ворога.

3. Сіно, солома мусять бути добре просушені, заскиртовані так, щоб не намокли, не розвалилися, та в місцях зручних для годівлі.

4. Місткість однієї скирти (стіжка) не повинна перевищувати 8-10 парокінних фур з міркувань конспіративних і протипожежних.

5. Магазинер веде облік сіна, соломи в зошиті фуражу — нумерує скирти і обчислює кількість по фурах…

6. Видачу фуражу по затребуванням боївками та відділами провадити так, щоб не розпочинати кількох скирт, а забирати раніше розпочаті, з дотриманням господарчої доцільності — запобігати втрат від псування і замокання при дальшій схороні. Магазинер веде також облік виданого сіна — фуражу та облік змагазинованої решти, про що звітує своєму безпосередньому зверхникові.

ПРИМІТКА. Ці вказівки не є вичерпуючими, а подаються як взірцеві. На місці можуть бути застосовані зручні догідні способи магазинування і схрони, за які господарча округова референтура не протидіятиме, коли це не йтиме всупереч основним вимогам доброї схоронності.

Черник».

Наказ господарчого референта ВО «Зубатого» керівникам господарчої референтури про облік та відповідальність в роботі (№ 27 18 жовтня 1943 р.)

Господарчий референт ВО «Заграва»

«При інспекційних перевірках господарки УПА по воєнній окрузі «Заграва» стверджено, що господарчі керівники брали продукти і матеріали з складів господарських і часом не видавали затребувань своїм підлеглим.

Частина персоналу господарчої обслуги не завжди чується до відповідальності при виконанні своїх господарських обов'язків.

На підставі вищенаведених зауваг, наказу проводу та наказу командира Дубового — наказую:

1. Нікому нічого не видавати з складів УПА без поквітування і нічого не брати у населення без порозуміння з адміністративними чинниками без поквітування.

2. Всі особи, працюючі в господарчій ділянці воєнної округи «Заграва», будуть каратись найсуворішою карою воєнного часу за крадіж, саботаж, недогляд, різні наглі комбінації…

3. Наказ входить в силу з дня його одержання за поквітуванням тої особи, яка його одержує і яка йому підлягає.

4. Всі господарчі надрайонів мають цей наказ негайно розмножити і розіслати всім своїм підлеглим до найнижчої господарської клітини за поквітуванням.

Головний референт Зубатий».

Наказ господарчого референта ВО «Зубатого» керівникам господарчої референтури про видачу харчів учителям та працівникам запілля (№ 32 жовтень 1943 р.)

«Згідно з розпорядженням коменданта Дубового в порозумінні з проводом і комендантам запілля воєнної округи «Заграва» в справі унормування видачі продуктів і їх бережливості спрямовує їх на слідую се:

1. Учителі, які учителюють по селах, отримують продукти від управ тих громад, до яких діти приписані і ходять до тієї школи, в якій учителі працюють.

2. Учителі, які учителюють в районних місцях, отримують продукти в районних управах.

3. Всі зв'язкові надрайонові і їх референтури організаційної сітки і всі зв'язки військові, а також зв'язки перехідних пунктів як то Бортівка, Любашівка, район «Іскра», район «Скаля»… отримують продукти з бази УПА».

Всі артільні працівники виробничих підприємств, які працюють виключно на УПА, отримують продукти з баз УПА по нормах.

Працівники млинів… отримують продуктовий пайок, установлений наказам моїм 13.10.43 р.

Всі працівники, працюючі у спеціальних умовах, отримують додатковий пайок по припису проводу або лікаря.

Позбавлені одержання продуктів з баз УПА всі станичні, кущові, підрайонові і районові організаційні зв'язки, а також працівники організаційної сітки станиці, куща, підрайону і району.

Зубатий».

Документи керівника технічного відділу ВО (від 25 листопада 1943 р.)

Наказ командирам запілля надрайонів і районів про побудову підземних приміщень

Тайно

«В зв'язку з наближенням фронту… наказую слідуюче:

1. До 15.12 кожний з… командирів має викопати для помешкання приміщення в підземеллі з обчисленням на весь персональний склад своєї екзекутиви разом з обчисленням харчових продуктів нормами на 3-5 місяців.

2. При копанні будов стисло дотримуватись залученого правильника».

«Слава Україні!»

«Героям Слава!»

ШТВ О. Лебідь».

Правильник будівельних робіт підземних приміщень (від 25 листопада 1943 р.)

Тайно

«1. До організації пункту брати людей певних, членів ОУН.

2. Мобілізація робочих на самому пункті проводити в порозумінні з СБ.

3. При заготівлі матеріалу брати людей-фахівців.

4. Людей не змінювати аж до закінчення роботи.

5. В часі щоденної праці мусить бути присутній один з організаторів.

6. В число робочих при виконанні робіт пункту включати одного довіреного розвідника, який слідкуватиме за поведінкою і розмовою робітників. Все занотовувати.

7. На час виконання роботи виділити одного виховника, котрий вільні хвилини використовуватиме для розмов і дискусій на важливі теми тих же робітників. Він разом з ними працює.

8. Визначити одного господарчого, котрий дбатиме за точне і згідно з нормами доставлення продуктів…

10. Робітник забирає з собою: робочий одяг, білизну, засоби гігієни, необхідні інструменти.

11. Довіз робітників на пункт і вивіз з пункту здійснювати із зав'язаними очима.

12. Робітників брати з далеких теренів.

13. Визначити терен, поза яким робітникам не слід виходити.

14. Не встановлювати годин праці, закінчити якнайскоріше.

15. Матеріал заготовляти на віддалі 10-15 км.

16. Довіз матеріала на мобпункт і на пункт виконання здійснювати тільки вночі, довозять тільки організатори, для цього створити мобілізаційний пункт для підвід на віддалі 3-4 км від пункту виконання робіт.

17. Кругом на всіх доступних шляхах і стежках виставити вартівників зі зброєю…»

КВО Дубовий».

Комендант запілля керував усією організаційною роботою підпілля ОУН, мобілізацією до УПА, встановленням, нормуванням та контролем роботи цивільної адміністрації, господарчих структур, Українським Червоним Хрестом та іншими на території військової округи. Політичною роботою в адміністративному терені Військової округи керував референт політичного відділу.

Серед перших командирів та комендантів запілля найбільш відомі такі:

група (ВО) «Заграва» — командир «Дубовий» (Іван Литвинчук), комендант «Юрко» (Юрій Рибак);

група (ВО) «Богун» — командир «Еней» (Петро Олійник), комендант «Пташка» (Сильвестр Затовканюк);

група (ВО) «Турів» — командир «Олег» (Микола Ковтонюк, Якимчук), комендант «Ярослав Кармелюк»;

група (ВО) «Тютюнник» — командир «Верещака» (Федір Воробець).

З листопада 1943 року комендантом запілля ВО «Турів» був «Крилач» (Панас Матвійчук).

Оперативно-територіальні командування груп (ВО) УПА, за винятком ВО «Тютюнник», охоплювали своїм політичним впливом і військово-адміністративною діяльністю переважну більшість населених пунктів Волині й Полісся.

Однак керовані ними відділи УПА та місцеві територіальні формування (боївки, сільські самооборони) дуже часто значно поступаючись (кількісно, матеріальною

забезпеченістю) своїм супротивникам, не могли повністю гарантувати безпеку запілля. Умови повної недоторканності створювалися в другій половині 1943 року лише тимчасово і головним чином у сільській місцевості: Кременеччина («Антонівецька республіка»), Кореччина (північна частина), Володимир-Волинщина («Січ»), Ковельщина (Скулинські ліси), Колківщина (Колківська республіка), Степанщина-Дережненщина. З цієї причини оперативно-територіальні командування, а зокрема штаби УПА, були рухливими, частково розосередженими і певною мірою законспірованими. Командування груп перебувало переважно по хуторах і селах названих місцевостей.

У школах викладались основи партизанської війни, тактика, краєзнавство, наука про зброю, організація армій, дисциплінарний статут, статут внутрішньої служби, інтендантська служба, маскування, санітарна служба, танкова справа, протиповітряна оборона, ідеологія українського визвольного руху, основи служби безпеки. Теорія часто поєднувалась з практикою, оскільки доводилось вступати у бої з ворогами.

Як засоби відзначення повстанців нагороди були запроваджені в армії на початку 1944 року. За бойові заслуги командування УПА нагороджувало бойовими нагородами: Відзначення, Похвала, Бронзовий Хрест Бойової Заслуги, Срібний Хрест Бойової Заслуги II кляси, Срібний Хрест Бойової Заслуги I кляси, Золотий Хрест Бойової Заслуги II кляси, Золотий Хрест Бойової заслуги I кляси.

Автором проектів цих нагород був художник Ніл Хасевич. Ордени вручалися лише бійцям УПА. Крім цього, існували особливі нагороди — Срібний Хрест Заслуги і Золотий Хрест Заслуги, якими нагороджувалися як стрільці УПА, так і цивільні особи.

Першим старшиною УПА, відзначеним Золотим Хрестом Бойової Заслуги I кляси став Дмитро Карпенко («Яструб»), який загинув 17 грудня 1944 р. в бою з НКВС біля с. Нові Стрілиська.

Крім цих нагород, які вважалися орденами, в УПА існували медалі. У 1948 р. «для відзначення особливої мужності» УГВР запроваджено медаль «За боротьбу в особливо важких умовах», а в 1952 р. — медаль «10-річчя УПА».

УПА в основному озброювалась за рахунок трофеїв. Найважче було у перші місяці існування армії. В пригоді стала зброя, здобута підпіллям ОУН під час німецько-польської війни при роззброєнні відступаючих частин польської армії. У 1941 р. при відступі Червоної Армії вдалося зібрати ще деяку кількість зброї, патронів, амуніції. Також зброю купували або обмінювали на продукти в угорських, італійських, словацьких вояків, які воювали на боці нацистів.

Всю цю зброю переробляли та модернізовували, оснащували новими деталями. Тому при кожній частині УПА діяла зброярська майстерня, під керівництвом досвідчених фахівців.

В УПА і запіллі були організовані невеликі майстерні по ремонту, переобладнанню і виготовленню зброї та боєприпасів. У роботі з легким стрілецьким озброєнням робота таких майстерень набрала системного, конвеєрного характеру. Зокрема в одній з майстерень на півдні Рівненщини було налагоджено виготовлення запалювальних гранат системи «Комар», зі старих гвинтівкових дул вироблялись пістолети, до них підходили набої з німецьких автоматів; з артилерійських снарядів виготовляли міни та гранати. Маючи таке початкове озброєння, відділи УПА влаштовували засідки на німецький транспорт, що перевозив зброю, і таким чином здобував її.

Ведучи бої великими загонами 1943-1946 рр. УПА мала всі види зброї сухопутної армії, навіть ворожі артилерію і танки, що використовувались у боях в загонах ім. І. Богуна («Січ») та ім. Є. Коновальця.

При групах, загонах і куренях організовувалися окремі відділи артилерії. Так, окрема батарея артилерії під командуванням «Берези» діяла у складі групи «Богун».

Під час переходу німецько-радянського фронту надходження до УПА легкої зброї та важкого озброєння значно зросло.

Під час рухливої маневреної тактики боротьби використання важкої зброї було неможливим, а тому вона переховувалась у лісових криївках.

Як правило, сотня УПА за своїм озброєнням дорівнювала або перевищувала сотню регулярної армії окупантів.

Штатне озброєння сотні станом на 1944 р. було таким: 24 кулемети, 40 автоматів, решта особового складу мала гвинтівки. До цього долучалось протитанкова рушниця або гранатомет.

Бойовим постачанням загонів УПА займалось спеціальне інтендантське відомство — організаційно-мобілізаційний відділ. Йому підпорядковувались всі магазини зброї та зброярні. Збройно-амуніційні пункти розміщувались на території таким чином, щоб після кожного бою було зручно до них добиратися. Якщо відділ УПА опинявся на території іншої ВО, його командування повинно було негайно сконтактуватися з оргмобом даного регіону.

Природні умови, створені Карпатськими горами, були ідеальними для ведення партизанської боротьби. Кожний повстанський загін мав тут добре облаштовані бункери і схрони (продукти, зброя та боєприпаси), які будувалися з розрахунку ведення довготривалої боротьби. У деяких бункерах могли розміститися і перебувати до 50 чол. Під землею також діяли військові шпиталі та типографії.

Техніка побудови бункерів і криївок розвинулась в УПА у важливу ділянку військового мистецтва. Потрібно було будувати укриття для зимівлі значної кількості бійців (бункер — 10-15 осіб, криївка — 2-3 особи), які мали доступ свіжого повітря, були просторими вологонепроникними, бездоганно замаскованими. Доводилось придумувати найрізноманітніші способи маскування криївок та бункерів, їх входів, вентиляційних отворів, підходів. Бо за помилки платили життям.

За німецькими даними у 1944 р. УПА було побудовано не менш як 80 тис. криївок та схронів різного призначення.

Криївки влаштовавули як у лісі, так і в селах, під підлогою у хаті, у господарчих приміщеннях, на горищах.

Криївка не була звичайною землянкою. Це мав бути справді надійний сховок, не помітний сторонньому оку, але зручний для обслуговування потреб підпільників. Перші такі точки, створені у 30-х роках минулого століття, призначалися для розміщення підпільних друкарень та зберігання заборонених польською владою друкованої підпільної продукції. Зокрема з весни 1931 р. до січня 1934 р. в с. Конюхові неподалік від м. Стрий діяла друкарня Крайової екзекутиви, якою керував Іван Чубко. Була вона у підземному приміщенні під стодолою господарства члена ОУН Миколи Мельника. Забезпечували її діяльність десять підпільників. На початку 1934 р. підпільників викрила польська поліція.

Наприкінці того ж року нова друкарня запрацювала у криївці в с. Добровляни, теж неподалік від Стрия. Нею опікувався член ОУН, пізніше відомий у діаспорі історик і публіцист Петро Мірчук. У 1935 р. підпільну друкарню Крайової екзекутиви ОУН було перенесено до с. Мужиків на Підгаєччині. Її організатором став відомий у майбутньому керівник націоналістичного підпілля в Україні Василь Кук. Цієї криївки поляки так і не виявили, вона успішно діяла аж до весни 1939 р. У 1937 р. В. Кук розпорядився обладнати так само ще одну нелегальну друкарню, в с. Угринів, яка також справно виготовляла оунівські листівки, бюлетені, навчальні матеріали та брошури аж до приходу більшовиків.

У лісових криївках УПА мала також харчові пункти. Але користуватися ними можна було лише під час блокади або облави. За звичайних умов харчі для загону УПА заготовляли активісти ОУН в найближчих селах. Відділ або заходив до наперед визначеного села, або приготовані харчі селяни відносили до лісу.

В УПА існувала система командних призначень (ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка, командир групи, крайовий командир, Головний командир УПА).

Всі вояки УПА за традицією армії УНР називалися козаками. Вони ділились на три групи: козаки-стрільці, підстаршини і старшини.

З метою перетворення повстанчих відділів на єдиний військовий організм організації української наказом командування УПА № 8 від 27 серпня 1943 р. вводилися військові ступені УПА та ранги (рядові: стрілець, старший стрілець; підстаршинські: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний та старшинські: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий). Ось цей наказ:

Наказ-відпис наказу ГК військам УПА в справі устійнення військових ступенів для УПА

№ 8 (серпень 1943 р.) Військам УПА

«З перетворенням всіх бойових відділів, які борються за спільну ідею створення Української Соборної Держави, в один військовий організм під назвою «Українська Повстанча Армія» виникла потреба організації цієї армії на засадах сучасної техніки і методів війни, з чого виникає потреба упорядкування взаємовідносин між поодинокими вояками, бойовими частинами і командним складом армії.

Тому наказую:

Нав'язуючись до військових традицій нашого славного минулого з давніх часів, і часів визвольної боротьби 1818-1922 рр. УНР і УГА, називати всіх вояків УПА — козаками. Козак — є почесне звання борця за Українську Державу.

По своїй бойовій підготовці встановлюються слідуючі степені і ранги:

А. Сухопутні війська

Степені:

1. Козаки:

а) козак

б) вістун

2. Підстаршинські:

а) десятник

б) старший десятник

в) підхорунжий

3. Старшинські ранги:

Молодша старшина:

а) хорунжий

б) поручник

в) сотник

Булавна старшина:

а) осавул

б) підполковник

в) полковник

Генеральна старшина:

а) генерал-хорунжий

б) генерал-поручник

в) генерал-полковник

г) генерал-піхоти

… артилерії

… кінноти

… летунства

… панцерних військ

… інженерних військ

Б. Морські війська

1. Степені козаків-моряків:

а) матрос

б) матрос-вістун

2. Степені підстаршинські

а) десятник

б) старший десятник

в) підхорунжий

3. Старшинські ранги:

Молодша старшина:

а) молодший лейтенант

б) лейтенант

в) старший лейтенант
Булавна старшина:
а) капітан-лейтенант
б) капітан-сотник
Генеральна старшина:
а) контр-адмірал
б) віце-адмірал
в) адмірал
г) адмірал флоту.
Користають з права підвищення до степенів:
Вістуна, десятника і старшого десятника — командири окремих частин, командири, які користуються правами командирів полків.
Підхорунжого — командири груп, командири, які користуються правами командирів дивізій. В рангах всіх старшин — верховна влада, яка користується з прав видавання законів.
27 серпня 1943 р.
Шеф військового штабу
Полковник Гончаренко
Командир Української Повстанчої Армії
Клим Савур».

Цей наказ був продубльований в усіх відділах УПА з урахуванням особливостей ведення боротьби з окупантами:

Денний наказ у справах військових ступенів, спілкування, конспірації та санітарії № 5 (вересень 1943 р.)
1. Степені військові
«З перетворенням всіх бойових відділів, які борються за спільну ідею створення Української Соборної Держави, в один військовий організм під назвою «Українська Повстанча Армія» виникла потреба організації цієї армії на засадах сучасної техніки і методів війни, з чого виникає потреба упорядкування взаємовідносин між поодинокими вояками, бойовими частинами і командним складом армії.
Нав'язуючись до військових традицій нашого славного минулого з давніх часів, і часів визвольної боротьби 1818-1922 рр. УНР і УГА, називати всіх вояків УПА — козаками. Козак — є почесне звання борця за Українську Державу…
Наказую при службових взаємовідносинах козаків, старшин і підстаршин звертатись по посадам або рангах, додаючи слово «Друже». Наприклад, «Друже сотенний», «Друже юнак». Ніколи не звертатись через «Ти», а «Ви».
3. Привітання.
При зустрічі старшини, підстаршини і рівними собі козаками, козак мусить привітати, ідучи на струнко, прикладаючи п'ять пальців до головного убору. Друзям сотенним наказую навчити, як належить привітати згідно приписів військових.
4. Обходження з друзями.
При нашому відділі є багато українців і інших, які походять з Великої України, які силою волі мусили служити в Совітській Армії, трапляються випадки, коли називають їх «совітами».
Наказую раз і назавжди забути слово «совіт» і виріжняти, бо вони так само борються, а ще більше і ідуть, як рідні нам брати, до одної загальноукраїнської цілі — здобуття УССД.
5. Під загрозою найтяжчої кари забороняється говорити огидних слів, а найбільше визивання матері в московській мові.
6. Конспірація
Наказую завести строгу конспірацію. Про всі справи військові говорити з тим, до кого вони належать. До табору не пускати приватних осіб. Не відходити від табору самовільно й не вештатись по селі серед мирного населення. Не інформувати населення, куди відділ відходить, а головне, на бойову операцію. Не говорити про силу відділу, про командирів, про озброєння і т. д.
7. Санітарне
Наказую службі санітарній стежити за чистотою біля кухні… Стежити, аби козаки щотижня міняли білизну, нечиста щоб була добре випрана і випарена.
Забороняється козакам відвідувати хати, а особливо спати на чужих ліжках, не знаючи стану здоров'я мешканців.
Кожний ранок проводити вмивання до пояса і перепроваджувати фізичну зарядку.

Командирам завжди перевіряти стан одягу, в разі його роздертя зразу ж віддавати до направи…

9. Загальне

Категорично забороняється перебування жінок в таборі чи то назавжди, чи часово.

Забороняється старшинам, підстаршинам і козакам їхати чи то службово, чи не службово фурманкою на однім сидінні з жінками.

«Слава Україні!»

Командир відділу УПА Мороз».

Значний відсоток підвищень у ступенях були посмертними: наприклад, із 9 іменованих генералів — 7 посмертно.

Наказ ч. 3/44

Військові призначення:

«З днем 27.01.1944 р. впроваджується в УПА слідуючі військові відзначення за бойові заслуги, працю для Українських Збройних Сил і за ранги:

А. Відзначення бойової заслуги

1. Військове відзначення першого ступеня — Золотий Хрест бойової заслуги першої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада (Український парламент) на внесок Головного Командира УПА.

2. Військове відзначення другого ступеня — Золотий Хрест бойової заслуги другої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА.

3. Військове відзначення третього ступеня — Срібний Хрест бойової заслуги першої кляси. Це відзначення надає Головний Командир УПА на внесок Краєвового Командира УПА.

4. Військове відзначення четвертого ступеня — Срібний Хрест бойової заслуги другої кляси. Це відзначення надає Головний Командир УПА на внесок Краєвого Командира УПА.

5. Військове відзначення п'ятого ступеня — Бронзовий Хрест бойової заслуги. Це відзначення надає Крайовий Командир УПА на внесок Командира Воєнної Округи (Групи).

6. Військове відзначення шостого ступеня — Вирізнення у наказі УВШ. Це відзначення надає крайовий Командир УПА на внесок Командира ВО.

7. Військове відзначення сього ступеня — Похвала в наказі ВО. Це відзначення надає Командир ВО на внесок Командира окремої частини.

Найнижчим військовим відзначенням за бойові заслуги є признання наказом Командира підвідділу.

Військове відзначення бойової заслуги може одержати кожний вояк УПА без різниці ранги і функції за бойові заслуги під час своєї служби в рядах УПА.

Б. Хрест заслуги

За особливу працю для Українських Збройних Сил військові і цивільні особи можуть одержати військове відзначення — Хрест Заслуги відповідної кляси.

1. Золотий Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА.

2. Срібний Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Головного Командира УПА.

3. Бронзовий Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головний Командир УПА на внесок Краєвого Командира УПА.

В. Відзначення за рани

Для відзначення вояків УПА, що були поранені в боях, впроваджується відзначення за рани. Кожне окреме поранення від одного до п'яти зазначується срібною зіркою, а від шести до десяти — золотою зіркою на стяжці, яку носиться над кляпою лівої кишені. Всі подальші поранення зазначуються комбінацією золотих зірок зі срібними.

Г. Пропам'ятна відзнака УПА

Всім особам військовим і цивільним, що брали участь в боях УПА чи запільних установах, а також тим, що в який-небудь спосіб причинилися до розбудови УПА, призначається право на ношення Пропам'ятної Відзнаки УПА.

Внески на надання хрестів Заслуги і хрестів Бойової заслуги

Всіх вояків УПА та цивільних осіб, що положили особливі заслуги для розбудови Українських Збройних Сил, представити до надання їм Хреста Заслуги.

Всіх вояків, що визначилися особливим вояцьким чином, представляти до надання їм Хрестів Бойової Заслуги, зглядно відзначень нижчих ступенів …

Функційні відзнаки

Для упорядкування старшинства в УПА впроваджуються функційні відзнаки, які носиться на лівій кляпі, а при уніформах — на перед ліктю лівого рукава:

Головного Командира УПА — срібний тризуб з дубовим листком;

Крайовий Командир УПА — червоний тризуб у римській п'ятці;

Командир Воєнної Округи (Групи) — три червоні п'ятки;

Командир загону — дві червоні п'ятки;

Курінний — одну червону п'ятку;

Сотенний — три червоні паски;

Чотовий — два червоні паски;

Ройовий — один червоний пасок.

Шефи штабів, інспектори, начальники відділів штабу та окремі працівники штабів носять відповідні до певної функції — відзнаки жовтої краски. Всі відзнаки носяться на чорному тлі.

При рівних відзначеннях старшинства старший є той, що носить відзнаку жовтої краски.

Військові ступені полеглим на полі слави

Всіх вояків УПА, що виконуючи певні функції старшинства полеглим на Полі Слави, представляти до іменування. При подаванні внесків слід придержуватися таких норм для поодиноких функцій:

1. Для ройового — вістун, старший вістун, булавний;
2. Для чотового — булавний, старший булавний, хорунжий;
3. Для сотенного — хорунжий, поручник;
4. Для курінного — поручник, сотник;
5. Для Командира загону — сотник, майор.

Хрест Заслуги та Хрест Бойової заслуги полеглим на полі слави

Всіх вояків УПА та цивільних осіб, що положили життя для розбудови Українських Збройних Сил, представляти до відзначення Хрестом заслуги.

Всіх вояків УПА, що виконуючи свої обов'язки, визначилися в бою особливим вояцьким чином і знайшли смерть на Полі Слави, представляти до відзначення Хрестом Бойової заслуги.

В. о. Шефа ГВШ

О. Перебийніс

В. о. Головного Командира УПА

Т. Чупринка».

Наказ військам УПА про надавання військових ступенів

№ 13 (від 4 вересня 1943 р.) Наказ ч. 13

Військам УПА

«В цілі упорядкування підстаршинського й старшинського складу УПА, беручи за підставу наказ військам УПА з дня 27 серпня 1943 р. Ч. 8, наказую:

А) командирам окремих частин підвищити в підстаршинські ступені козаків, які на це заслуговують, по їх вишколі або бойовими прикметами і затвердити в тих ступенях тих підстаршин, які їх мали в нашій або інших арміях.

Тих козаків, які виконують обов'язки підстаршин, підвищити до підстаршинських ступенів. Для того скласти екзаменаційні комісії, завданням яких буде перевірити теоретичну підготовку підстаршинського складу і дати на затвердження командирам груп.

Б) Упорядкувати старшинський склад армії.

Для того:

1. Командирам груп предложити до Головної Команди УПА на затвердження а рангах тих старшин, які мають вже старшинські ранги нашої армії або іншої (польської, німецької, совєтської і т. д.). Кожний старшина мусить довести посідання ранги або документу, або, коли таких документів немає — ствердження принаймні 2 старшин, що даний старшина має подавану ним рангу. До того ще мусить бути позитивна характеристика командира групи.

2. Для тих військовиків, які заслуговують на підвищення до старшинської ранги, по своїх бойових заслугах при Головній Команді утворюється екзаменаційно-кваліфікаційна комісія, завданням якої буде перевірити теоретичну підготовку командирів до старшинської ранги. Командири груп повинні предложити до Головної Команди УПА представлення таких кандидатів по формі, яка надсилається, і висилати чергово невеликими групами або індивідуально до Головної Команди для перевірки.

Наказую при службових взаємовідносинах козаків і старшинського складу звертатися по посадам або рангам, додаючи слово «Друже», наприклад: «Друже чотовий», «Друже

сотенний», «Друже командире», «Друже сотнику», «Друже полковнику», «Друже генерале» і т. д. До козаків, коли відоме прізвище, то по прізвищу, додаючи слово «Друже», наприклад: «Друже Оса», або, коли прізвище невідоме, просто «Друже».

Слава Україні!

4 вересня 1943 р.

Шеф Військового Штабу полковник «Гончаренко»

Командир Української Повстанчої Армі: «Клим Савур».

Комплектуванням УПА займалися референтури з військових справ крайових, обласних, окружних, надрайонних і районних екзекутив ОУН. Командний склад від командирів сотень і вище підбирався і призначався крайовими екзекутивами з числа активних оунівців.

На Великдень її бійці вперше присягали на вірність Україні та її народу.

Поповнення УПА йшло за рахунок добровольців з числа сільської і міської молоді, а також мобілізації чоловічого населення. Згодом мобілізовані складали приблизно 60 відсотків загальної чисельності УПА.

Звіт про роботу референтури в жовтні 1943 р.

22 листопада — 28 грудня 1943 р.

Організаційно-мобілізаційна референтура ВО

«1. Протягом жовтня сконтрольовано роботу надрайонових і радонових організаційно-мобілізаційних апаратів та терені Грозного, Тараса, Місяця, Самари. Виявилось, що всюди на згаданих теренах організаційно-мобілізаційний апарат працює справно. Створено організаційно-мобілізаційний персонал, який стисло має окреслений обсяг своїх завдань.

Крім організаційно-мобілізаційного відповідального за цілісність роботи, існують по надрайонах коменданти самооборони, яким доручена справа проведення в життя інструкцій щодо самооборони, військово-вишкільний, відповідальний за вишкіл усіх військовозобов'язаних. Організаційно-мобілізаційним апаратом охоплений весь терен, аж до станиць включно. Місцеві недоопрацювання в роботі мобілізаційного апарату в стадії ліквідації.

2. На терені цілої ВО творяться озброєні рої і чоти. Зброя частково вибирається з тої, що була змагазинована раніше, а частково здобувається в бойових акціях. Крім теренових озброєних чот і роїв, організуються всюди лоївки, які поступово озброюються і вишколюються. Також при СБ в необмеженій кількості творяться лоївки, які, разом із поліційною роботою, виконують бойові акції. При наїздах німців вони беруть активну участь в обороні населення. Творяться також диверсійні групи, які разом з цивільним населенням нападають на відступаючі відділи німецької армії і роззброюють їх. На терені Самари зорганізовано вже чотири диверсійних групи, по 25 людей кожна. Подібні групи творяться в інших теренах. Одночасно зростає свідоме вороже ставлення до німців нашого селянства.

3. Воєнна господарка терену розвивається поступово. По всіх надрайонах творяться майстерні зброї... які займаються ремонтом кулеметів, крісів та іншої зброї.

4. Одночасно проводиться в терені цілої ВО вишкільна робота. По всіх надрайонах проводиться вишкіл військових комендантів самооборони, які у свою чергу, займаються вишколом цивільного населення. Всі військовозобов'язані є охоплені в рої і чоти і регулярно підлягають вишколові. Започатковано по всіх теренах ВО військовий вишкіл жіноцтва, яке ставиться до цієї справи з увагою. В терені зроблено багато в справі підготовки військових фахівців. З цією метою створено ряд спеціальних курсів, на яких школяться фахівці в усіх галузях військової техніки. В районі Ланівці на Крем'янеччині провадиться мінерський вишкіл, яким охоплено 20 осіб. Зорганізовано вишкіл телефоністів та шоферський.

5. Самооборона як одна з основних ліній нашої сьогоднішньої військової тактики провадиться на терені ВО в широкому масштабі. На терені всіх надрайонів діє справно служба алярмова. В кожній станиці виставляються варти з завданням попередити село на випадок появи ворога.

Селяни роблять криївки для себе і для захування свого майна та продуктів.

Триває акція зривання мостів, мінування і перекопування доріг, знімання телефонічних дротів.

На терені Кореччини в найбільше загрожених пунктах селяни вдень і вночі в порозумінні з місцевими відділами копають рови, ставлять барикади з дроту і зрізаних дерев. Всі мости важливого значення знищено. Будинки, які б могли служити німцям за пункти опору всюди знищено. Проводиться знищення залізниць.

Це саме відбувається на Рівненщині, Здолбунівщині і Крем'янеччині.
«Слава Україні!»
«Героям Слава!»
Організаційно-мобілізаційний ВО Тирса».

Звіт про роботу референтури в листопаді 1943 р.

11 грудня 1943 р.

«...1... Особливу увагу протягом останнього місяця звернено на розбудову мобілізаційного апарату. По всіх надрайонах створено спеціальний мобілізаційний апарат в особі мобілізаційних інспекторів з розрахунку — один інспектор на район. Безпосереднім обов'язком мобілізаційних інспекторів є ведення обліку всіх військовозобов'язаних, проведення мобілізаційних акцій і стеження за додержанням всіх принципів мобілізації.

Створення повищих органів при організаційно-мобілізаційних референтурах надрайонів збільшує контроль в мобілізаційній справі, усуває ті недоліки, які мали місце на терені ВО. Одночасно дано наказ створити при всіх надрайонах і районах ВО мобілізаційні пункти, які становлять місця збірні і зразу ж контрольні усіх мобілізованих. При надрайонних мобілізаційних пунктах дано наказ створити постійні медичні пункти для постійного медичного обстеження мобілізованих.

2. На цілому терені ВО продовжується творення лоївок, диверсійних груп і лоївок зі спеціальними завданнями. На терені Тараса створено вже по селах скошаровані рої, які мають завданням стежити за ворожими рухами, нападати на ворога, і в міру можливості здобувати зброю. Скошаровані рої систематично вишколюються. Військовий вишкіл роїв провадиться і в інших теренах. Рівночасно з ним вишколюються підстаршини і сільські інструктори. З роями проробляються основні розділи польової служби. Слабше стоїть в цій ділянці робота в загорожених теренах і в окремих місцевостях, де постійно знаходяться ворожі сили. В першу чергу це стосується терену Самари, де постійні наїзди козаків і німців в великій мірі утруднюють вишкільну роботу. Незважаючи на це, тут створено 4 диверсійних групи по 25 людей кожна.

Одну таку групу створено на Кореччині. Призначена вона є на східні терени.

3. Військова господарка терену дедалі кращає. По всіх надрайонах організуються майстерні зброї, які постійно ремонтують зброю. На терені Понурого (Крем'янеччина) такі майстерні існують у кожному районі. В них ремонтується легка та важка стрілецька зброя, міномети, гранатомети та гармати, а також виробляються гранати типу «Комар»...

4. Терен є досить загрожений. Це особливо відноситься до терену Самари і Грозного.

Більша концентрація ворожих сил позначається в районі Млинів...

5. Самооборона на терені цілої ВО щораз посилюється. Всюди проводяться вишколи, творяться рої, боївки, диверсійні групи. Кращає служба вартова і алярмова. Позривано мости, поперекопувано дороги, знято телефонічні дроти. В загрожених пунктах мінуються дороги. Акція копання криївок на 80 відсотків пройшла успішно. Систематично вживаються заходи до покращення самооборони у всіх її ділянках.

«Слава Україні!
«Героям Слава!
Організаційно-мобілізаційний ВО Тирса».

Звіт про роботу референтури в грудні 1943 р.

Наказ організаційно-мобілізаційним референтам про організацію військового зв'язку та мобілізацію до УПА

№ 2 3 вересня 1943 р.

«1. Всім організаційно-мобілізаційним референтам до 10.11.43 р. зорганізувати в запіллі військовий зв'язок (При кожному організаційному зв'язку має 1 пункт військовий). Потворити рівно штафети військові.

а) на кожній штафетовій лінії мусить бути контрольний пункт (границя військових надрайонів), де контролюються всі люди, котрі переходять по лінії;

б) при переїзді штафетою вищих командирів або перевезенні важливих речей (амуніції і т. п.) лінія має бути обставлена вартою;

в) всі залізничні переїзді, кудою переїжджають наші друзі, добре обставити вартою, щоб ворог не міг заскочити;

г) всі зв'язкові пункти мають мати свій транспорт...;

е) всіх людей та пошту, які переходять через зв'язок доставляти на слідуючий пункт;

є) кожний зв'язок мусить мати книжку, де нотуються всі події в часі, що трапились з людьми, що проходять через зв'язок;

ж) від всіх зв'язкових вимагається точності, солідарності, справності та конспіративності поведінки. За недотриманням цих правил гостро каратиметься;

з) не вільно по організаційних зв'язках відставляти людей до УПА, персонально неперевірених. Таких людей передавати на мобілізаційні пункти.

2. Організаційно-мобілізаційні референти надрайону та району мають потворити мобілізаційні пункти, де скупчуватимуться всі люди, котрі йдуть в УПА. Ці мобілізаційні пункти мають бути між собою пов'язані безпосередньо, тобто райони з надрайоном, надрайони з округою. Всі мобілізовані на мобілізаційних пунктах мають бути персонально та лікарсько перевірені... Щойно на наказ ШВШ вони з мобілізаційних пунктів відходять до УПА. Новобранців на зв'язок організаційний не вільно пускати.

3. Організаційно-мобілізаційні референти, спираючись на розвідчу сітку самооборони, мають звітувати про події в терені через кожні п'ять днів, тобто 1,5,10,15 та 25 числа кожного місяця. Про події надзвичайні звітувати з місця негайно».

Організаційно-мобілізаційно референт військової округи Тарас».

Формуляр мобілізаційного листка
Українська Повстанча Армія
Група Енея
ч. _____
МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ЛИСТОК

Прізвище_____ Ім'я _____ ур. _____
село _____ район _____
Покликую Вас в ряди Української Повстанчої Армії (УПА)
дня _____ 1943 р. Маєте зголоситися в призначене місце пред'явником цього письма.
За невиконання цього зарядження підлягаєте Революційному Судові (УПА).
«Слава Україні! Героям Слава!»
Постій, дня ____ 1943
Командир групи УПА
«Еней».

Організаційно-мобілізаційна референтура ВО 28 грудня 1943 р.
Звіт за грудень

«1. Протягом підзвітного місяця організаційно-мобілізаційний апарат на терені цілої ВО підлягає дальшій розбудові. Відноситься це особливо до мобілізаційної і вишкільної лінії. На терені всіх надрайонів створені мобілізаційні пункти, районні і надрайонні. Створені також лікарські пункти для лікарського обстеження мобілізованого елементу...

Протягом місяця сконтрольовано організаційно-мобілізаційний апарат на терені Понурого (Крем'янеччина) і Місяця (Здолбунівщина). Постійно робляться заходи до покращання мобілізації. Загалом змобілізовано 100 осіб.

Організаційно-мобілізаційні референти не провели особисто належний контроль, а також не проконтролювали в ділянці мобілізаційної роботи своїх радонових організаційно-мобілізаційних референтів...

Найбільша концентрація ворожих сил позначається на теренах Самари і Місяця. Обидва ці терени є важкими для праці з огляду на постійні ворожі наскоки.

Центром загорнення Здолбунівщини є с. Гільча Чеська, де знаходиться 80 німців. З цієї бази вони постійно роблять напади невеликими групами (10-30 осіб) на околишні села, де грабують і тероризують місцеве населення.

Власні сили в терені: відділ УПА, зв'язкові частини, лоївки самооборони.

На терені Понурого (Крем'янеччина) знаходиться 12 пунктів, де перебувають ворожі сили, разом у кількості 1850 осіб: 380 мадярів, 505 німців, 250 ляхів, 800 козаків. Власні сили в терені: сотня Певного, 6 боївок самооборони в складі 68 осіб і 6 боївок при СБ в складі 60 осіб.

На терені Кореччини ворожі сили налічують 436 осіб. Наші сили: 4 боївки самооборони і 1 боївка СБ.

Стан ворожих акцій в терені протягом місяця виглядає так.

Здолбунівщина.

Німці зробили наскок на с. Новомалин, який був відбитий нашими відділами (теренова лоївка і чота азербайджанців). Під час бою влучним вогнем пошкоджено літак. Німецькі банди, які оперували в Гощанському районі несподівано пішли на Остріжчену і зробили напад на с. Бухарів. Прибулий відділ УПА відігнав ворога, зазнавши втрат — кілька убитими і пораненими.

Крем'янеччина.

15.12.43 р. німці разом з козаками і ляхами напали на с. Тилявку. Внаслідок бою з нашим відділом (Крук) ворог був цілковито розбитий. Спалено 5 ворожих автомашин. Втрати ворога — коло 40 убитими і пораненими. Наші втрати — 1 поранений. Під час акції в наші руки попало багато зброї та амуніції.

Рівненщина.

Німці наскочили на с. Пустомити, Тучинського району. Зібравши всіх людей, які не встигли втекти або сховатись, в два будинки, запалили їх. Згоріло 200 людей. Загалом, цей терен є сильно загрожений. Особливо тероризують населення банди козаків.

Кореччина.

4.12.43 р. боївка командира Верещаки зробила засідку на німців та ляхів. У висліді бою 8 ляхів забито і 6 поранено.

7.12.43 р. боївка Вовка, яка оперує на східних теренах, розбила совітську розвідку.

3. Воєнна господарка розвивається... Дано наказ надрайоновим організаційно-мобілізаційним референтам зібрати все військове майно та амуніцію змаганизувати у себе. Заборонено тереновим майстерням виробляти вибухову зброю.

4. На цілому терені ВО проводиться інтенсивно вишкільна робота. На терені Крем'яненччини проведено вишколи телефоністів та саперів. По районах проводиться вишкіл військових інструкторів і жіночих інструкторок. Проектується створення курсу для старшин і підстаршин, які входять до складу організаційної сітки, а також курсу кулеметників по системах «Дегтярьова» і «Максима».

На Кореччині 06.12 розпочався десятиденний військовий курс. Охоплено ним 87 людей, 08.12 тут розпочався вишкіл санітарний, в якому бере участь 45 осіб.

На Рівненщині проведено підстаршинський вишкіл для жіноцтва. Проектується найближчим часом організувати ще один такий курс. Школення населення триває безперервно по всіх теренах ВО.

«Слава Україні!»

Організаційно-мобілізаційний відділ

Тирса».

УПА широко використовувала для свого поповнення створену німцями українську поліцію, військовополонених, що втекли з таборів, а також осіб, які переховувалися від відправки на примусову працю до Німеччини. Основою соціальною базою УПА було селянство.

Прапором УПА став жовто-блакитний прапор Української держави. Однак деякі відділи УПА виступали під червоно-чорним прапором ОУН, який означав, що повстанці готові здобути перемогу або загинути.

Життя вояків УПА підпорядковувалося досить суворому режимові (підйом, заняття, приймання їжі, відбій). Дисципліна була основою відносин у повстанському війську, багато уваги приділялось моральному вихованню стрілецтва і культивуванню традицій українського війська. Одним із засобів, що слугували цій меті, було святкування державних свят (День Злуки — 22 січня, Свято Листопадового Чину — 1 листопада). Існували й спеціальні повстанські свята: День Героїв (остання неділя травня), Свято Зброї (31 серпня), Свято Покрови» (14 жовтня). Такі свята здебільшого відбувалися за участю представників проводу ОУН від району і вище. До повсталих обов'язково промовляв політвиховник, капелан відправляв Службу Божу. Після урочистостей повстанці, згідно з раніше укладеною програмою, брали участь в імпрезах або слухали пісні у виконанні хору, чи співали самі. Одним із найурочистіших для повстанців був день присяги. Відзначалися й найбільші релігійні свята — Різдво та Великдень, часто за участю цивільного населення.

Наказ про проведення свята української зброї № 3 (від 25 серпня 1943 р.)

Воєнна округа «Заграва»

«В день Свята Української Зброї, тобто 31.08.43 р. перевести святочні сходини по всіх відділах і запіллі УПА.

Свято провести при широкій співучасті цілого суспільства за слідуючим порядком:

збірка і звіт,

вступне слово,

наказ командира УПА Клима Савура,

національний гімн.

В відділах УПА день 31.08.43 р. вважати за день святочний.
Командир воєнної округи Дубовий».

Наказ-поздоровлення з нагоди Свята Різдва Христового (від 5 січня 1944 р.)

Наказ повстанцям УПА — групи «Богун» з нагоди традиційного свята Різдва Христового

«У цей традиційний день, коли розспівані дзвони сповіщатимуть про народження Христа, коли Вифлиємська зоря правди веде народи до світлого Ранку, згадаймо всіх тих, що йшли з нами і кому доля судила вмерти геройською смертю в непереможній ході до кращого завтра, згадаймо тих, що їх насильно вивезено в далекі каторги Німеччини, тих, що відірвані від рідних місць мусять скитатись до безмежних просторах Сибіру… згадаймо тих всіх, що їх закатовано… в підвалах, льохах, казематах НКВД…

В цей день, коли лучаться спогадами, побажаннями всі рідні, близькі — будьмо і ми думками-побажаннями разом з тими всіма поневоленими… народами, що йдуть пліч-о-пліч з нами, що їм і нам дороговказом стало: «на руїнах імперіалістичних загарбницьких держав збудувати свої власні незалежні держави!»

Будьмо горді тим, що нам судилось стати приємниками боротьби княжих дружинників, безстрашного козацтва, лицарів Крут, героїв повстань, що їх очолював отаман Симон Петлюра!

Віримо, що за рік зустрічатимемо Різдво Христове під спів дзвонів Святої Софії неповторного у своїй красі золото верхового Києва…

Друзі!

Для осягнення гордо поставлених ідеалів, бажаю всім Вам сил, здоров'я, витривалості і крицевої віри в остаточну перемогу!»

«Слава Україні!»

Командир групи УПА Еней».

Наказ відділам групи про святкування свята героїв Базару (від 17 листопада 1943 р.)

«Сьогодні святкуємо Свято Базару, свято тих, що зложили своє життя за волю України, що чином збройної боротьби засвідчили про ідеї волі, що чином власної крові записали про відданість цій ідеї, тих, що героїчною смертю задокументували про вірність їй…

Пам'ять про Героїв Базару родила гнів проти ворогів в серцях і свідомості в умах, що волю і незалежність можна здобути лише шляхом боротьби, переконалися, що ця боротьба має бути збройна…

Всі роки, що протягом їх пройшов український народ свій шлях від Базару донині, переконують, що шлях боротьби є необхідний, всі злочини політики і господарки ворогів протягом того часу упевнюють в тому, що він є конечний, всі заходи нашого Проводу доказують, що він є неминучий.

І тому сьогодні, святкуючи Свято Великих Жертвенних Борців Базару, що сплатили найвищу дань народові і виконали важкий і великий обов'язок перед Україною, найвищу честь і шану їх пам'яті віддасть той, хто залізом і кров'ю власною в бою та кров'ю рясною ворогів України, революційним послухом і виконанням завдань, ставлених йому забезпечить завершення того великого діла, яке Вони, Герої Базару, робили.

Наказ прочитати перед усіма відділами групи в день свята.

«Слава Україні!»

Політвиховник Хмурий

Командир групи Рудий».

Наказ-привітання воїнам куреня з нагоди свята Різдва Христового

(січень 1944 р.)

Друзі козаки, підстаршини, старшини!

«З нагоди Різдва Христового присилаю Вам сердечні побажання веселих свят та щасливого Нового року.

Після 23-ьох літньої перерви Український народ під проводом Організації Українських Націоналістів вступив знову у вирішальний бій з наїзниками за Свою Незалежність, за вільне життя, розвиток всіх інших поневолених народів. Його волею постала українська Збройна Сила — Українська Повстанча Армія, що вже цілий рік громить ворогів повсюди.

Ви перші пішли на заклик народу та влились у її передові лави.

І сьогодні, коли поглянути в минуле, у спільно пройдений шлях боротьби, коли перед моїми очима пересуваються незабутні картини відбутих Вами героїчних боїв, в яких Ви показали себе завжди як месники за кривду народу, як справжні борці за його волю, на уста мені тиснуться лише гарячі слова подяки та глибокого признання.

Слава Вам, лицарі — Герої сьогоднішніх змагань, за те, що на заклик народу пішли Ви перші без вагань у лави УПА, за безприкладну відвагу в боях з ворогами під проводом таких командирів як: Лисенка, Маркевича, Галайди, безстрашного Мазепи… за відбутий повний трудів і небезпек рейд Береза-Картузька… за одчайдушну самопосвяту учасників в бою під Дивином, у Любешові, під Рядовичами, під Пнівном, Новими Черевищами, у Селищах, Красним Борі, під час здобуття Камінь-Каширська та теж за всі незчисленні інші незабутні бої.

Козаки, підстаршини й старшини, ці безстрашні Ваші подвиги золотими буквами вписались в сторінки героїчної історії нашого народу…

В надходящому новому році… як і завжди Ви себе досі держали, бачити твердими, незламними Борцями, неустрашимими у обличчі небезпек та смерті, одчайдушним до неймовірності, будьте взірцем для інших — першими із перших. Хай живе у Ваших гарячих серцях, Ваших повсякденних боях ідея самостійності і соборності України і цементує Вас в одну нероздільну бойову групу.

Борітесь невтомно за здійснення мрій великого Тараса, Миколи Міхновського, Симона Петлюри, Євгена Коновальця і тих друзів, що впали, геройськи борючись плече у плече разом з Вами… ідучи, в минулих боях.

Друзі! Україна в огні та крові. Над нашим народом знущаються криваві кати, за рани, за смерть, за кривди народні не може бути пощади ворогам, лише одна смерть. Так до бою. Вперед до нових перемог.

Козаки, підстаршини, старшини, вірні Сини України, в день надходящого Нового Року бажаю Вам й надалі іти із мужніми серцями, з незламною вірою у кращу долю, з палаючим вогнем любові в грудях, послідовно, не вгнуто та переможно через вир нової борні, нових змагань, нових блискавичних перемог, аж до остаточної відбудови вільної Української Самостійної Суверенної Держави.

Безстрашним борцям за Волю нашого народу і усіх інших поневолених народів — могутнє Слава.

Слава Україні — Героям Слава

Командир куреня «Назар».

Особливістю повстанської армії був однострій (невід'ємний військовий атрибут. УПА, хоч і не була регулярною армією, намагалася укомплектувати своїх вояків у однострої з характерним кроєм, елементами спорядження і знаками розрізнення. У 1943 р. було навіть розроблено спеціальний проект повстанського однострою, який, проте, не вдалося реалізувати через украй несприятливі умови. Тому повстанці носили цивільний або напівцивільний одяг, військові, трофейні чи власноруч пошиті однострої з притаманними УПА знаками розрізнення) та існування власної системи нагород:

Денний наказ у справах ношення обмундирування, озброєння та проведен-ня різних зборів серед населення

№ 5 22 вересня 1943 року

«Наказую всім підстаршинам і козакам зняти перепаски через плече, а носити перепаски через шию, застібаючи обидва кінці спереду, для підтримання ладівниць.

Козакам здати до канцелярії пістолі і далековиди, аби можна приділити їх тим, кому вони в міру потреби є необхідними.

Наказую припинити самовільного проведення різних зібрань, а лише той має право збирати, хто є уповноважений мною.

Ще раз нагадую про своєчасне складання звітів, в противному разі, винні будуть притягнуті до суворої відповідальності.

«Слава Україні!» Командир відділу УПА «Мороз».

Усенародний характер визвольної боротьби українських повстанців підтверджується також масовою участю у ній жіноцтва. Українські жінки були першими серед тих, хто надавав підтримку воякам УПА, забезпечуючи їх харчами, одягом, притулком. За таку допомогу сотні тисяч українок були заарештовані як «банд пособники», депортовані чи навіть убиті. Проте участь жіноцтва не обмежувалася зовнішньою підтримкою визвольного руху — чимало з них були його активними членами.

Протягом 1943-1944 років у загальній мережі навіть існувала окрема жіноча сітка, ліквідована з приходом більшовиків. Окремі ділянки повстанської діяльності трималися передовсім на жінках — вони були чудовими кур'єрами та зв'язковими,

становили більшість медичного персоналу, який опікувався пораненими, були незамінними у підпільних друкарнях, вдало виконували функції розвідниць та інформаторів Служби безпеки ОУН.

Окремі жінки займали високі посади у підпіллі: Калина Лукань — «Галина» була провідником Косовського надрайонного проводу ОУН, Ірина Тимочко — «Христя», керувала надрайоном «Верховина» на Лемківщині, Дарія Ребет була членом найвищого керівництва ОУН — Проводу цієї організації — та членом Президії підпільного парламенту — Української Визвольної Головної ради.

Жінки — учасниці визвольного руху розділяли з чоловіками всі труднощі повстанського життя й показали справній приклад любові до своєї землі.

В новій армії дотримувалась сувора конспірація. Так, повстанець мав відмовитися від свого справжнього імені і мав взяти псевдо. То ж у випадку арешту ніхто не знав справжніх імен.

УПА організувало низку медичних курсів для студентів медицини, які переривали своє навчання в університетах, щоб служити потребі свого народу, санітарні курси медсестер, на які масового вступали українські дівчата, а під керуванням хіміків та фармацевтів організовуються виробництво ліків.

Від самого початку у відділах УПА створювалися окремі санітарні служби. Коли навесні 1943 року структуру УПА було уніфіковано, постала спеціальна медична служба — Український Червоний Хрест (УЧХ).

Завданням УЧХ було забезпечувати догляд за хворими та пораненими вояками УПА, залучати кваліфікованих лікарів, налагоджувати постачання та виробництво ліків, обладнувати підпільні шпиталі, проводити вишколи для медиків-новачків і вояків УПА, готувати методичні посібники з медицини.

Діяльність УЧХ регулювалась відповідними наказами командування УПА. Так, у Правильнику УЧХ зазначено такі основні положення з регулювання його діяльності:

« У структурі УЧХ діють:

1. Медичний відділ
2. Господарчий відділ
3. Аптечний відділ
4. Харитативний відділ.

За медичний відділ відповідає медичний шеф, як референт УЧХ.

Медичний шеф відповідає за санітарну роботу у війську і запіллі та за санітарно-освітню роботу.

а) Опіка санітарна над військом:

Організація медичної роботи в бойових частинах;

Організація шпитальництва, медичних амбулаторій (санітарних пунктів).

б) Опіка санітарна запілля

Розбудова санпунктів для цивільного населення.

в) Санітарно-освітня робота

Медичний шеф відповідає за покращання народного здоров'я. За роботу санітарну в бойових частинах відповідає лікар, фельдшер й санітар перед медичним шефом.

Лікар робить огляд стрільців кожні 2-4 тижні й робить прийом хворих в амбулаторії.

Фельдшер дає допомогу в бою й під час постою, відповідає за особисту гігієну вояка та за гігієну харчів, за санітарно-освітню роботу серед стрільців, за розбудову апаратів по дезінфекції й дезінсекції, підбирає медикаменти для санітарів.

Фельдшер подає звіт про свою роботу медичному шефові два рази на місяць.

Санітар дає першу допомогу в бою, доставляє хворих на перев'язочний пункт, надає допомогу фельдшеру. Медикаменти для відділів підбирає фельдшер в аптечному відділі Українського Червоного Хреста згідно визначеної норми.

2) Правильник санітарних пунктів військових і запілля:

Санпункт розбудовується з огляду на воєнно-стратегічні умови (опрацювати безпеку терену) в порозумінні з командиром:

а) шпиталі для тяжко ранених розміщуються в безпечних місцях;

б) шпиталі, які не вимагають постійної лікарської опіки, час від часу доїжджає (хватає догляду фельдшера або лікарської сестри);

в) шпиталі для внутрішньо хворих;

г) шпиталі епідемічні;

д) шпиталі реабілітації;
е) амбулаторії;
є) медпунктів першої допомоги.
Всі приміщення для хворих, всі лікарні, медпункти, хати, приміщення на одному терені є об'єктами одного санпункту.
Санпукт може бути розміщений в одному великому будинку або розміщений в поодиноких хатах.
Санпунктом завідує завідуючий санпункту. Ним може бути лікар, медтехнік або людина, ознайомлена з організацією шпитальництва…
4. Завідуючий санпукту відповідає за:
приміщення санпункту та його забезпечення харчами, паливом, білизною… (ніхто інший в справі харчевій, фахово, в лікарські санпункти не сміє вмішуватись, хіба контрольні чинники УЧХ);
медикаменти, персонал, за гігієну на санпункті, за безпеку санпункту зі сторони ворога, за виховання на санпунктах серед хворих і персоналу. Під оглядом організаційним ділово відповідає політичний виховник; за транспорт при санпункті, за прийомні як для війська так і цивільного населення.
Прийом хворих, як військових так і цивільних, відбувається у визначені години…
Завідуючий санпункту відповідає перед медичним шефом.
Весь медичний персонал на санпункті (лікарі, медичні техніки, санітари) відповідають перед завідуючим санпункту, а фахово — перед лікарем.
5. Завідуючий санпункту має для допомоги:
Медичний персонал, господарчого, завідуючого аптекою, відділ, що забезпечує безпеку сан =пункту.
6. За господарку на санпункті відповідає господарчий: кухня, пральня, магазин харчовий.
Хворі дістають харчову норму, визначену для хворих…
7. Завідуючий аптекою і інструментарем на санпункті відповідає за господарку аптечними матеріалами, книговедення, звітування (кожного два тижні звітує до аптечного відділу).
Завідуючий аптекою тримає медикаментів як визначену норму. Тримає, що йому потрібно, а решту здає до аптечного відділу УЧХ.
Лікарям не слід тримати у себе ніяких аптек, ані непотрібного інвентаря.
Охорона шпитальна на час виконання своїх функцій організаційно належить до завідуючого санпункту, а ділово до своїх зверхників.
Життя хворих і персоналу і організація внутрі санпукту регулюються відповідним залучником.
Контроль на санпуктах здійснюють органи УЧХ, командири, коменданти за відомом завідуючого.
Санпукт має бути строго законспірований. Хворих перебирає санпункт через зв'язок, або амбулаторії через спецкур'єра.
Шпиталі цивільні обов'язує той самий правильник, що і військові з тим, що для цивільного населення організовується в кожній станиці пункти першої допомоги для легко хворих, де допомогу надають гігієністи села.
Медикаменти для цивільного населення видаються в разі наглих випадків, як то інфекційних хвороб.
В терені творяться групи пропагандисток-гігієністок в районі, які підпорядковані районовій гігієністці і дбають про гігієну й здоров'я населення засобами:
влаштування курсів, прочитання рефератів, виголошення промов, загальні курси для народу, відозви і т. д.;
влаштовують курси з практичними вправами в розбудові дезінфекційних камер і бань;
відповідають за дезінфекцію й дезінсекцію терену.
Гігієністи відповідають перед медичним шефом і йому підпорядковуються.
До гігієністом належать аптечки села. Вони мобілізують медикаменти і перев'язочні матеріали для загальної аптеки.
Гігієніста села відповідає за боротьбу з інфекційними недугами на її терені.
Аптечний відділ.
За аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Аптечний відділ розбудовує свій апарат від станиці. В станиці за аптечку відповідає гігієніста села:
сортування і збірка сіл належить до гігієністом села;
гігієніста села мобілізує ліки і перев'язочний матеріал для загальної аптеки;

гігієніста села через районову гігієністу контрактується з шефом аптечного відділу району.

В районі за аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Він також:

мобілізує ліки; керує збіркою сіл; організовує бази аптечні і аптеки і за них відповідає, причому, кожна база і аптека має повний асортимент ліків; виготовляє рецепти для шпиталів і відділів; відповідає за магазинування і переховування ліків; контролює аптечні шпитальні; виготовляє препарати аптечні, визначені контингентом згори.

Шеф аптечного відділу в районі відповідає перед своїм зверхником в надрайоні і перед комендантом УЧХ в районі.

В надрайоні за аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Йому підпорядкований цілий апарат аптечного відділу до надрайону. До відання шефа аптечного відділу належить: заготівля ліків з рослин; організація баз аптечних і аптек; виготовлення тинктур, мастей, рослинних мішанок і стерильного матеріалу по поданим переписам.

З виготовлення препаратів аптечних зел, приділяються від 20 до 30 відсотків зілля для аптек.

В надрайоні організується лабораторія аптечна, по відповідному плану…

За лабораторію відповідає керівник перед шефом аптечного відділу надрайону.

За книговедення в аптеках, лабораторіях і за звітування відповідає шеф аптечного відділу.

Шеф аптечного відділу відповідає за розділ медикаментів, за вишколення аптечного персоналу.

Шеф аптечного відділу при ВО очолює цілий аптечний відділ і безпосередньо підпорядкований командирові УЧХ у ВО.

Шеф аптечного відділу при ВО організовує аптечні бази і розділяє їх на надрайони.

Шеф аптечного відділу при ВО і в надрайоні організовує бази лікарських препаратів і покриває запотребування шпиталю.

Шеф аптечного відділу відповідає організаційно перед комендантом УЧХ, а ділово — перед шефом аптечного відділу вгорі.

Господарчий відділ

За роботу в загальній господарці відповідає господарча УЧХ зі своїм апаратом перед комендантом УЧХ: за виготовлення наложеного контингенту, проявляє власну ініціативу подаючи свої проекти.

До неї належить організація: артілей трикотажних, пралень… консервація овочів, роблення макаронів і сухарів, допомога у збірках.

Господарча веде книги виробу (прихід, розхід) від станиці і передає вироблене майно господарчому в районі — над районні за поквитованням.

Господарча УЧХ господарить майном УЧХ.

Перебирає від загальної господарки майно характеру: шпитального, аптечного, жіночий одяг, відповідає за виготовлення спеціальних продуктів для шпитальництва.

Залучник ч. 4

Норма харчування для хворих

200 г м'яса — 800 калорій,
100 г товшу — 880 калорій,
50 г круп — 200 калорій,
50 г муки — …,
300 г хліба — 800 калорій,
О.5 л молока, 2 яйця, капуста, морква, овочі…

Норма харчування може бути збільшена за приписом лікаря.

Торба санітарна:

бандажі звичайні,
один пакет стерильних серветок,
вата біла — 50 г,
вата сіра — 100 г,
йод — 25 г,
шини 3-4 шт…

Фельдшерська торба:

вата гігроскопічна — 100 г,
вата сіра — 200 г,
йод — 25 г,
спирт — 100 г…

Гігієнічний вишкіл:

1. Анатомія й фізіологія людини: походження зародку і розвиток організму. Кіски, поділ кісток, сполучення кісток між собою. М'язи як рухомий апарат. Органи травлення. Склад їжі. Органи кровообігу. Склад і кількість крові. Органи дихання. Органи виділення.

2. Мікроби — життя їх, розмноження, рух, форма.

Паразити людини: воші, блохи, блощиці — спричинники тифу, чуми…

Інфекційні хвороби: спосіб зараження, перебіг хвороби, лікування, профілактика.

Гігієна особиста, жінки-матері, гігієна дитини й виховання…

Венеричні хвороби: зараження, лікування, профілактика.

Перша медична допомога. Газова війна й підготовка населення до самооборони.

Бактеріологічна війна і підготовка до неї.

Дезінфекція, дезінсекція, розбудова камер, бань — проводити практичні заняття.

План лабораторії…

Регулямін санітарних пунктів.

Весь персонал шпитальний зобов'язаний до безоглядного послуху і військової дисципліни перед своїми зверхниками.

Кожний працівник шпитальний дбає про скоре виздоровлення хворого.

До керівництва шпиталю належать до завідуючого (господарка, персонал, безпека і т. д.).

Сестра-господиня відповідає за працю персоналу (сестер-санітарок, харчування хворих, фахово перед лікарем, адміністративно перед завідуючим).

Охорона шпиталю відповідає за безпеку та транспортування хворих.

Персонал шпитальний повинен дбати про здоров'я й гігієну особисту ранених і хворих, про чистоту в лікарні і оточенні: зобов'язує до безоглядної чистоти; забороняється в палатах хворим курити; передержувати хворих в не праному одязі забороняється; кожний хворий залишає одяг в лазні, після купання й стрижки, одержує чисту білизну і переходить до приміщення хворих; одяг хворих і ранених має бути в окремому приміщенні і на кожному одязі має бути картка з псевдо хворого; по зірці вечірній на залі має бути безоглядна тишина.

На салі хворих мусять чергувати чергова медсестра і санітарка. Під час чергувань денних і нічних чергові сестри і санітарки не сміють опускати салі хворих, хіба у виняткових випадках. Години оглядин і перев'язок мусять бути змінені в наглих випадках (небезпека, термінова перев'язка).

Персонал шпиталю не сміє відділитися поза споруду шпиталю й своє приміщення без дозволу адміністратора або коменданта УЧХ. За порушення буде притягнений до суворої відповідальності.

На санпукті має бути безоглядна конспірація, за видання таємниць санпункту буде притягнуто до суворої відповідальності.

Вступ на салю хворих і домівку шпитальну особам постороннім заборонений.

Порядок дня:

вставання — 6 год.,
миття хворих — 6.30,
снідання — 7.30,
мірання температури — 8,
огляд та перев'язки — 9,
обід — 13.00,
мірання температури — 16.00,
вечеря — 18.00,
спання — 19.00.

За придержування приписів регуляміну відповідають, як персонал, так і хворі.

Комендант УЧХ».

В Інструкції у справі організації санітарних служб УПА та запілля за 1943 р. йдеться:

«Санітарна служба лінійна у підвідділах, відділах і одиницях УПА, зорганізована після правильника регулярних військ. Санітарний персонал школиться, навчається і рекрутується із санітарних служб теренового запілля.

Санітарна служба запілля підлягає провідним тереновим осередкам.

Працю веде у трьох напрямках:

1) Організовує санітарні пункти, що приймають і піклуються хворими і пораненими;

2) Заготовляє і виробляє санітарні, медичні та фармацевтичні медикаменти;

3) Влаштовує і виробляє санітарні, чоловічо-жіночі курси носіїв хворих, санітарів та медсестер.

Санітарна служба знаходить своє завершення в окрузі, як окружний санітарний осередок. На його чолі стоїть лікар, що фахово керує, контролює і контролює санітарну службу в окрузі. До помочі має відповідний медичок-санітарний персонал. Організаційно підлягає окружному провідникові, а обласному санітарному референтові-лікареві ділово. Нижчі санітарні служби на терені округи, практично санітарні пункти, отже: повітові польові шпиталі, районові санітарні пункти, та місцеві санітарні пункти підлягають у всякому випадку своїм тереновим організаційним зверхникам. Ділово можуть і мусять бути контрольовані посередньо працівниками санітарних служб вищого щабля.

Місцевий санітарний пункт:

1) В кожному селі твориться не менше однієї санітарної ланки, яка має завданням бути завжди готово нести в межах назначеного собі терену першу допомогу раненим і потерпілим. Санітарна ланка складається з одного ланкового, вишколеного на санітарному курсі, двох носіїв, вишколених з черги ланкових. Носії конечно одного росту.

2) На інвентар санітарної ланки складається: носилки, ліхтар і електрична лампа, санітарна сумка.

За цілісність і стан інвентаря санітарної ланки відповідає ланковий…

В кожному районі організовується районний санітарний пункт. До цього пункту спрямовують ланкові місцевих санітарних пунктів раненого, чи потерпілого вже після першої допомоги.

Для цього треба підготувати окрему хату, суху, ясну, з підлогою.

Службу в санітарному пункті слід доручити одній добре вишколеній санітарці.

Інвентар радонового санітарного пункту складається: ліжко, простирадла, подушка, аптечка…

За цілісність і стан інвертаря радонового санітарного пункту відповідає санітарка, приділена до санітарного пункту.

Ліки з аптечки видаються тільки у випадках дійсної потреби, причому, за кожним разом записується розхід і запотребування подається на доповнення інвентаря аптечки.

Повітовий польовий шпиталь:

З районового санітарного пункту спрямовується у разі потреби до повітового шпиталя.

Повітовий шпиталь діє певною мірою як самостійна одиниця.

Він має характер шпиталю польового, тому інвентар має бути рухомим, щоб можна було його розвернути і звернути протягом кількох годин.

В склад шпитального персоналу входять: лікар, який є рівночасно керівником шпиталю, сестер добре вишколених, з котрих одна обіймає становище начальної сестри. Начальна сестра відповідає за інвентар польового шпиталю та безпосередньо підпорядковується провідникові шпиталю. Одна з сестер призначається як сестра-приймачка. Її обов'язками є стежити за станом чистоти тіла, одягу пацієнта, якого приймає шпиталь…

До складу польового шпиталю входять:

40 ліжок, 40 матраців, 120 простирадлів…

Аптечка повинна бути весь час добре перехована, попакована в пачках і захищена від вологи.

За цілісність роботи і організацію санітарних служб відповідають окружні провідники та фахово начальний лікар окружного осередка».

Наказ у медично-санітарних справах № 9 (листопад 1943 р.)

«До дня 20.11.43 р. подати персональний спис санітарної обслуги загонів, як рівно ж санітарного майна…

Не вільно командирам загонів приймати персональної санітарної обслуги без призначення начального лікаря групи «Заграва».

Хірургічні приладдя, аптечки чи аптеки, санітарний інвентар, здобутий після вислання звідомлення, негайно повідомляти начального лікаря.

Це саме відноситься й до втрат.

Коли б загинув хто з санітарного персоналу — негайно повідомити начального лікаря.

Начальний лікар Бравий».

Українські лікарі працювали у двох напрямках: одні діяли в умовах збройної боротьби, прикріплені до загонів УПА, де надавали першу допомогу пораненим, часто виносячи їх з-під обстрілу та доставляючи до шпиталів. Інші лікарі працювали при районних військових шпиталях, куди привозили важкопоранених.

З почуттям вдячності слід згадати таких українських лікарів, як Ю. Липа (загинув у 1945 р.), Я. Оленецький (загинув у березні 1945 р.), Тарнавська (загинула восени 1945 р.).

Окрему сторінку історії УПА становить велика участь та жертвенна праця для українського народу в рядах УПА єврейських лікарів. І самі вони і командування і бійці УПА вважали їх рівноправними громадянами України. Такі, наприклад, лікарі-євреї як Самуель Нойман («Максимович») — лікар при штабі УПА, загинув проти загону НКВС у Чорному лісі; «Кум» (Стрийський) широко відомі в УПА-Захід.

З приходом більшовиків їм було дано вільне право для переходу до легального життя, чим деякі з них і скористалися. Однак дехто з лікарів залишилися в лавах УПА.

Слід визнати, що майже не було випадків, щоб лікар, який працював у місті, відмовився вночі поїхати до пораненого чи хворого, коли його покликала УПА, або щоб аптекар контрольованої німцями аптеки відмовився видати необхідні ліки для потреб УПА.

Медична мережа тісно співпрацювала зі структурою нелегального Українського Червоного Хреста (УЧХ), що мав три відділи: медичний, опіка над пораненими і хворими бійцями УПА, фармацевтичний (заготівля ліків та відділ суспільної опіки). УЧХ очолювала відома діячка ОУН Катерина Зарицька, яка була нагороджена Срібним Хрестом Заслуги. Переважна більшість працівників УЧХ, молодих дівчат, загинуло геройською смертю зі зброєю в руках, захищаючи поранених бійців.

Найкращим типом зв'язку для УПА був би радіозв'язок. Однак в неї не було ні радіоапаратів, ні навченого персоналу. Лише в жовтні 1943 р. при штабі Клима Савура з'явилась одна радіостанція, та радіус її дії був лише 100 км. Також нереальним було телефонне сполучення між малими частинами. Щоправда у групі командира «Енея» три курені, що були розташовані один від одного на віддалі 5 км, зв'язувались між собою телефонним зв'язком.

Єдиним надійним засобом передачі інформації були зв'язкові. З цією метою було створено мережу комунікаційних ліній. Такі лінії поділялись на більш важливі та менш важливі, військові та адміністративні. Спрямований на зв'язкову лінію відділ чи транспорт пересувався від пункту до пункту і супроводжувався тереновим зв'язком. Траплялось, що мобілізовувалися для перевезень підводи із сіл (200-300 возів). Цей апарат функціонував дуже злагоджено. За одну ніч можна було проїхати 80, а то й більше кілометрів, бо підводи на певних етапах для заміни заздалегідь підготовлялися іншими зв'язковими.

Головною тактикою УПА була партизанська війна, що істотно відрізняється від бойової тактики регулярних армій. Вона включає такі форми боротьби:

Засідку — завдавала ворогові дошкульних втрат, зводила до мінімуму власні втрати, залякувала і деморалізувала окупаційний апарат. Крім того, несподіваність і раптовість удару створювало можливість навіть невеликому партизанському загону розгромити чисельніші ворожі сили.

напад — більше ніж засідка деморалізував і залякував окупантів. Хоча він супроводжувався значними людськими втратами, УПА часто використовувала цей засіб з огляду на його велике психологічно-політичне та моральне значення.

атентат — терористичний акт, вбивство окремого представника окупаційної влади. Для його реалізації часто вистачало одного бойовика при належній підготовці.

саботаж — підрив мостів, нищення комунікацій, пошкодження телефонно-телеграфних сполучень. Він не веде до великих людських втрат і тому використовувався дуже широко.

рейд — пов'язаний з великими труднощами та небезпекою. Загін відривається від своїх продовольчих і військових баз, що ускладнює питання його продуктового і військового забезпечення.

прорив з оточення — це питання життя і смерті партизан. З ним постійно зустрічався кожен повстанський відділ і кожен окремий повстанець. Загони УПА неодноразово вміли успішно виходити з німецького і радянського оточення.

конспірацію — в умовах партизанської боротьби під нею розуміється маскування від ворога та перебування в укритті. Для цього будувались спеціальні бункери і криївки, які належно маскувались, щоб ворог під час обшуків не міг їх знайти.

У районі Рівне-Луцьк-Дубно-Кременець були зосереджені військові бази ОУН(м) та військові підрозділи, створені з прихильників та членів Організації. У цей час намітилось зближення між ОУН(м) та «Поліською Січчю», яку очолював Т. Бульба-Боровець. Навесні 1943 року у мельниківських збройних формуваннях налічувалося близько 3 тис. осіб. Їх військові підрозділи здійснювали окремі бойові операції, спрямовані, головним чином, на захист населення від вивезення в Німеччину та знищення окупаційних органів влади.

Водночас мельниківський провід прагнув не поглиблювати боротьбу проти німців, оскільки позиція А. Мельника полягала у тому, щоб накопичувати сили, адже збройна боротьба з окупантами може затягтись на роки. Нині ж активна боротьба може спричинити репресії німців проти населення, а з іншого боку — фактично допоможе більшовикам знову окупувати українські землі.

Сусідні території з українськими повстанцями контролювалися радянськими партизанами та формуваннями Тараса Боровця («Бульби»), які діяли під назвою Українська Повстанська Армія. У лютому-квітні 1943 р. велися переговори між бандерівцяим, мельниківцями та бульбівцями про спільні дії. Однак позитивних результатів це не принесло.

У відповідь, у липні 1943 р. керівник ОУН(б) М. Лебедь видав наказ ліквідувати збройні групи ОУН(м), що й було негайно здійснено.

У цей же період було роззброєно загони отамана Т. Боровця. Усі вони були включені до загонів ОУН(б) та перебрали назву УПА.

Т. Бульба-Боровець, не побажавши увійти до складу новоствореної УПА, з рештою своїх прихильників утворив «Українську народно-революційну армію» (УНРА). Полковники Кульчицький та Литвиненко, що були у загонах «Тараса Бульби» добровільно перейшли до УПА-Північ. Перший з них організував і командував кавалерійськими частинам УПА-Північ, а другий — артилерією УПА.

Безумовно, суперечки і збройне протистояння українських національних військових формувань негативно впливали на масове розгортання боротьби проти окупантів. Разом з тим, вольове об'єднання їх під одними прапорами мало важливе значення, оскільки УПА перетворилась у досить міцну воєнну структуру. Вона швидко поширювала свій вплив на західноукраїнські терени, залучаючи до боротьби проти окупантів всіх бажаючих. Незабаром УПА охоплювала своїм впливом не лише великі території українських теренів, а також значні території Пінської та Брестської областей Білорусії.

6. Видавнича справа УПА

(журнали і газети УПА; упівські листівки; бойовий правильник піхоти УП; листівки УПА; «За що веде боротьбу Українська Повстанча Армія»; військові журнали УПА «До зброї» та «Повстанець»; Український перець)

До теми Української Пресової служби

«Час не жде» Кілька зауваг на тему збройної сили:

«...Визвольні змагання 1917-1920 рр. ми програли через нашу незрілість... українська військова сила тих часів не відповідала масштабам тодішньої боротьби... 1917 рік — це рік прогай нових можливостей... тоді Україна на кількох фронтах мусила відстоювати своє право на вільне життя зі зброєю в руках... треба, щоб у відповідний момент український народ мав свою армію, бо час не жде...»

Не будемо тут з'ясовувати ні зовнішню, ні внутрішню політичну ситуацію. Це зроблено в постановах Надзвичайного Великого Збору ОУН. Ми підкреслюємо тільки певний розвал одного й можливість краху обох головних окупантів. Йдеться про те, щоб цей момент не застав нас непідготовленими політично чи військово. Це може відбутися через рік, а може й кілька місяців. Не підлягає сумніву, що ми використаємо новий шанс лише тоді, коли матимемо співмірну до поставлених завдань відповідну

військову силу. Цю військову силу треба творити вже, бо творити армію, коли стануть пригодні умови буде запізно, через те вже зараз треба творити ті сили, що борються за українські інтереси… протягом тижня можна зібрати озброєний натовп, і ніщо більше. Організування армії можливе тільки протягом довгих місяців… тому мусимо поспішати… Українське громадянство мусить розуміти, що сьогодні вже йде боротьба з окупантами на основі сили, побудованої на всеукраїнській надпартійній і надкласовій площині, на платформі боротьби за створення Української Самостійної Соборної Держави… На сьогодні ми вийшли зі стадії підготовки і вже створили реальні військові підрозділи, що приступили до війни з окупантами як німецьким, так і більшовицьким: Українську Повстанську Армію на Волині та Правобережжі та Українську Народну Самооборону на Західноукраїнських землях… Український народ добре пізнав, що таке імперіалістична Москва та більшовицька партизанщина, а тому відповів зброєю. Безуспішною була і німецька пропаганда… їх перебування в Україні, що вкривається мордуванням жінок і дітей, коштує для них кривавих жертв… Український самостійницький рух не потребує визнання від німецьких імперіалістів як протибільшовицька сила, бо ми боролися вже тоді, коли сьогоднішні «оборонці Європи» засідали зі Сталіним при одному столі… сьогодні Сталін спирається на німецьку колоніальну систему, що змушує підкорені німцями народи до спротиву… Німеччина стоїть на порозі розвалу. Вона є силою, що з українських земель відплине, але за нею йде інша ворожа сила — московський імперіалізм, до оборони перед яким ми *повинні готуватися. Ця оборона вже зараз має відбуватися на теренах, зараз окупованих німцями… Ми підняли боротьбу в ім'я свободи українського народу… У зв'язку з цим, потрібні кваліфіковані військові кадри, що може дати місто… В українській армії має взяти участь кожний українець… Через те, українська армія має стати дійсністю…*

(Газета «Самостійність», 22-29 січня 1944 р.)».

Поряд зі збройною боротьбою міцним інструментом УПА була ідейно-політична пропаганда. Свідомі цього організатори й командування УПА вже з перших днів її існування звертають пильну увагу на ідейно-політичне обличчя УПА. До складу кожного загону УПА було включено посади політвиховника, який опікувався політичним вихованням повстанців.

Видавались патріотичні журнали: «До зброї», «Повстанець», «Ідея і чин», газети та інформаційні вісники: «Інформатор», «Бюлетень», «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради» та інші, в яких висвітлювався перебіг боротьби за створення Української Самостійної Соборної Держави. У сатиричному журналі «Український перець» висміювалась та гумористично розкривалась політика імпер-ської Москви щодо України.

Поряд з політично-пропагандистськими матеріалами у пресі УПА вміщувалися матеріали військово-технічного, політично-інформаційного характеру, а також ліричні та гумористичні твори. Визначним є те, що політико-пропагандистська робота на охоплених повстанським рухом територіях провадилася, крім інших засобів, шляхом поширення періодичних і неперіодичних видань, які друкувалися у підпільних друкарнях крайового проводу та військових округ. Керували виданням політично-пропагандистської літератури суспільно-політичні референти запілля за участю виховників УПА. Для підготовки періодичних видань були засновані пропагандистські осередки (Українська Пресова Служба в УПА — далі УПС), пов'язані організаційно до підпільних друкарень. Діяльність УПС регулювалася «Інструкцією про організацію та роботу української пресової служби» (вересень 1943 р.), у якій йшлося:

«…Український народ, що протягом своєї історії не раз піднімався на боротьбу і доказував свою свободолюби вість могучими збройними справами, і тепер вступив на шлях збройної боротьби з іноземними загарбниками. Силою, що розворушила народ до боротьби є збройна українська сила, якою є Українська Повстанча Армія.

1. Кожний чин УПА — це твердий і непохитний крок нації в майбутнє, величезне минуле українського народу.

З уваги на це, щоб кожний чин (вчинок) УПА знали маси українського і поневолених народів, і щоб подвиги молодого українського війська підносили їх духом та скріплювали віру у власні сили. Це у великій мірі допоможе УПА виконати своє завдання щодо майбутнього.

Одночасно не можна допустити, щоб події сьогоднішніх днів не пройшли безслідно, залишаючись у пам'яті тільки сучасників.

2. Тому історію, яку сьогодні творить УПА за допомогою куль і багнетів, треба записати і переказати наступним поколінням. Для того треба докладно змалювати усі дороги, якими ми йшли для досягнення великої мети, мусимо залишити для них історичні джерела, з яких вони вивчали і відтворювали б нашу величну роботу, черпали силу і натхнення до своєї праці й боротьби, як ми черпаємо із учинків наших попередників.

Щоб успішно працювати у цих двох напрямках, створено Українську Пресову Службу при УПА.

Організаційна схема УПС.

Кожна самостійна одиниця УПА покликує до життя в себе станицю УПС зложену з 3-5 осіб (може бути й більше), під проводом виховника чи політичного керівника при відділі УПА.

Станиця УПС працює самостійно, придержуючись вказівок головної станиці УПС, з якою має безпосередній зв'язок.

Ціль УПС.

Ширити пропаганду визвольного руху серед загалу українського населення і поневолених народів та відновляти традиції українського війська, як вирішального чинника у визвольній боротьбі.

Закріпити і зберегти для історії перебіг сучасної визвольної боротьби українського народу, що її підняла і витривало проводить Українська Повстанча Армія.

Діяльність УПС.

Щоб осягнути вищезгадану ціль, УПС веде таку роботу: 1) пропагандивну, 2) мемуаристичну, 3) мистецьку, 4) архівну.

1 — для ширення пропаганди визвольних ідей серед українського населення та поневолених народів і для відновлення традицій українського війська послуговується УПС такими пропагандивними засобами:

а) живе слово. Члени кожної організації УПС ведуть пропагандивні розмови з українським населенням, прихильниками українського визвольного руху національних меншин, що живуть на наших землях, з чужонаціональними бойовими відділами, що добровільно переходять на сторону УПА та полоненими…

б) друковане слово. Поширювати видання ОУН і УПА (газети, журнали, листівки і т. п.) серед українського населення і поневолених народів…

в) образова пропаганда. Станиця УПС влаштовує в міру можливостей імпрези для населення… серед яких приходиться і на відділи УПА… сюди входять концерти, національні свята, походи, театральні постановки… Одночасно займається організацією поховань полеглих друзів, виголошує над їх могилами промови, опікується могилами полеглих борців.

2 — літописання. Станиця УПС провадить постійно літопис відділу УПА (хроніку). Це книжка, в якій описується докладно щоденне життя відділу, бої, важливі і менш важливі події таборового життя, свята, пропагандивні рейди, різні акції і т. п.;

воєнна кореспонденція. Станиця УПС увагу присвячує збиранню дописів від учасників та очевидців боїв. Тут входитимуть описи боїв, описи героїчних вчинків, комічних моментів. До цієї роботи повинен бути призначений один чоловік, тобто воєнний кореспондент, котрий бере участь у боях… і все записує… дуже добре, коли він використовує фотографічний апарат…;

фольклор… збирання творчості повстанців… вірші, оповідання, вояцький гумор, пісні і т. д.

Мистецька праця УПС.

Музика і спів… фотографування епізодів боїв… художнє оформлення таборових газет…

Архівна праця УПС.

Ціллю архівної праці УПС є зберегти для майбутнього всі матеріали з кожної ділянки праці. Станиця УПС мусить мати при собі один архів, другий — у головній станиці УПС, куди постійно надсилає по два примірники усіх матеріалів, а третій — треба тримати при місцевих архівах запілля. Таким чином, можна мати певність, що все ж таки один архів збережеться для майбутнього…

Музика і спів… записати… фотографія — на кожному примірнику, призначеному для архівів, написати з другого боку місцевість, дата, назви групи, прізвища, псевда… До архіву головної станиці УПС пересилати, крім двох примірників, знімок, ще й кліше фотографічну.

Персональний склад станиці УПС.

В склад станиці повинно входити найменше 3-5 осіб, може бути й більше. Провідником станиці УПС повинен бути виховник чи політичний керівник при відділі УПА…

Поодинокі функції можна порізно розподіляти між людей. Кожна ділянка роботи УПС є різнорідною, але має користь для майбутнього…

Станиця УПС найпізніше до 10 числа кожного місяця присилає докладний звіт діяльності до головної станиці УПС та по два примірники всіх матеріалів, якими розпоряджається».

Вказівки політичним виховникам загонів у справі організації української пресової служби в сотнях (від 8 вересня 1943 р.)

«Із кожної сотні вибрати двох інтелектуально добре розвинених людей і доручити їм:

Першому — писати літопис (хроніку) даного відділу УПА, себто докладне денне життя відділу, важні і менш важні події таборового життя, бої, проведення свят, пропагандивні рейди і т. п., збирати творчість повстанців (пісні, вірші, гумор) та населення, серед якого знаходиться відділ, вести архів, пильнувати висилки матеріалів догори.

Другому — сповняти функції воєнного кореспондента, себто давати описи боїв, опрацьовані зі стратегічного чи літературного боку, описи героїчних вчинків поодиноких повстанців, комічні моменти під час повстанчих акцій.

Коли кандидатів на воєнних кореспондентів є кілька, то вибирати з них такого, хто хоч трохи розуміється на воєнній стратегії і уміє фотографувати. Воєнний кореспондент мусить мати фотоапарат і повинен бути звільнений від тих обов'язків стрільця, що перешкоджали б йому у виконання його завдання.

Хроніку даного відділу треба писати з самого початку створення відділу. Треба по можливості відтворити описи давніших більших боїв.

4. Подати, чи в відділі є:

маляр, який би зумів рисунково відтворювати бої та місцевості, де бої відбувалися; портретувати (карикатирувати) командирів і стрільців свого відділу, полонених і т. п.;

фотограф;

фотографічні апарати та матеріали до фотографування;

музик, що міг би записувати при допомозі музичного інструменту повстанчу і народну творчість.

До 20.09 подати, чи є такий літописець і воєнний кореспондент (також їх псевда) і відповісти на 4 точку.

До 10.10 літописець і воєнний кореспондент мають прислати по два відписи зі своєї праці.

7. Всю пошту в справі УПС слати на адресу: 05 «МОП»

«Слава Україні!»

Виховник групи Хмурий».

Військову пресу УПА на ПЗУЗ представляли декілька періодичних видань: журнал «До зброї» Головного командування УПА (друкувався на території ВО «Заграва»), гумористичний журнал «Український перець» (територія Здолбунівського ВН у ВО «Богун»), газета «Наш фронт» (територія Ковельського ВН у ВО «Турів»), газета «Інформатор» (територія Володимир-Волинського ВН у ВО «Турів»).

Відомо, що перші видання УПА з'явилися навесні 1943 р., коли постали перші відділи УПА. Були це повідомлення по радіо, короткі інформації з преси для військ УПА та населення. Згодом багато видань стали періодичними і деякі з них почали виходити друком. Водночас видавалися і листівки та відозви до населення, повстанців, вояків ворожих формацій, що окупували на той час Україну.

З липня 1943 р. Політичний відділ Головного Командування УПА почав видавати поважний місячний журнал «До зброї», що виходив на Рівненщині, у «Друкарні Української Повстанчої Армії». Головним редактором журналу був Яків Бусел, волинський діяч ОУН.

Журнал містив матеріали на теми: сучасна військова політика, військовий вишкіл, військова термінологія, історія, святкування національних річниць, описи боїв УПА, описи дій на фронтах Другої світової війни, патріотичні поезії, посмертні згадки тощо.

Видавнича діяльність УПА вимагала сформулювати низку військово-політичних питань, тобто накреслити військову доктрину УПА. Це було зроблено на форумі Головного Командування УПА (1943 рік).

Це командування в численних наказах за підписом Дмитра Клячківського («Клима Савура») й Леоніда Ступницького («Гончаренка»), не тільки спрямовувало діяльність УПА, але й накреслило її військову доктрину у «Наказі» Командира УПА від 31 серпня 1943 року, що вміщений у журналі «До зброї» під заголовком «За що бореться УПА».

«(1) За Самостійну Соборну Українську Державу на Українській землі. (2) За новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків, капіталістів та більшовицьких комісарів. (3) За новий справедливий міжнародний лад і порядок у світі, побудований на шануванні прав кожного народу та його незалежний та всесторонній розвиток у власних державних формах. (4) Проти німецького та московського імперіалістичних зрадників українського народу. (5) Проти імперіалізмів, як джерела поневолення народів».

«обороняючи український народ перед окупантами», УПА розвинеться в «Українську народну Армію», яка «стане на захист Української Соборної Самостійної Держави перед зовнішніми ворогами».

Ці принципи залишилися незмінними до кінця боротьби УПА.

Журнал «До зброї» перестав виходити зимою 1944 року, коли на територію Рівненської області прийшла Червона Армія, коли НКВД викрило друкарню УПА.

Нове Головне командування УПА організувало видання нового подібного журналу «Повстанець» восени 1944 року. Його головними редакторами були М. Дужий, М. Медвідь та Й. Позиначок. Журнал готувався на лісових стоянках чи принагідних квартирах в Новостріличанському районі Дрогобицької області. З березня 1945 року журнал готувався у підземних криївках УПА. Ця криївка була викрита органами НКВД 4 червня 1945 року. Отруєні газами, весь редакційний склад було захоплено у полон, а М. Медвідь загинув. Однак журнал продовжував виходити, його продовжували видавати інші бійці УПА ідеологічного фронту.

Новими темами цього журналу також були статті про Українську Головну Визвольну Раду та короткі описи боїв, на підставі звітів командирів відділів УПА.

Видавнича діяльність була важливим елементом українського визвольного руху. Основними її напрямами були: публікація пропагандистсько-ідеологічних матеріалів, видання посібників з підпільної діяльності та праць військово-теоретичного характеру, а також періодики та художніх творів. Першими результатами видавничих заходів ОУН і УПА стали листівки та звернення у 1943-1944 роках.

У пропагандистській діяльності націоналістичні активісти за дорученням проводу вели на окупованій території політичну лінію, яка полягала в тому, що ставлення ОУН до інших народів, зокрема і до німецького, визначається їхнім ставленням до прагнення українців мати власну незалежну державу. Німеччина може перемогти СРСР як ворога України, але ця війна несе шкоду і втрати українцям, оскільки Німеччина ставиться вороже до ідеї незалежної української держави.

Свою політичну позицію провід ОУН(б) сформулював у статті, вміщеній у четвертому номері підпільного «Бюлетеня», який масово розповсюджували серед населення. У ньому йшлося, що «за час війни не сталося особливих змін. Замість радянського тоталітаризму прийшов тоталітаризм націонал-соціалістський. Обидві тоталітаризми подібні своєю головною метою, різна тільки їхня тактика. В обох випадках під привабливою маскою з одного боку — соціалістичний рай, з іншого — щасливе життя у новій Європі, криється той самий ворожий українському народу імперіалізм... Вільним життям можна жити лише у власній незалежній державі, а її можна вибороти зусиллям і кров'ю мільйонів українців під керівництвом революційної організації. Тому необхідно вжити заходів, щоб зміцнити націоналістичний дух, який приведе до перемоги».

Деякі питання політичного курсу проводу ОУН(б) були висвітлені у «Слові ОУН» в першу річницю проголошення самостійності української держави у Львові 30 червня 1941 року. У ньому містився огляд політичної діяльності організації за минулий час. Основним її підсумком було здійснення історичного акта — проголошення незалежної української держави. Почалися становлення і розбудова державницьких

інституцій і структур. Однак ця велика робота політичного творення не відповідала політичним і воєнним планам нових визволителів України. Створена українська держава була насильно ліквідована, і на її місце прийшла чужа влада.

Про свої політичні цілі УПА писала так: *«Українська Повстанча Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. Знищення національного поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних, самостійних державах — це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання в цілому світі... УПА бореться проти імперіалістів і імперій, бо в них один панuючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької нової Європи... УПА з усією рішучістю бореться проти інтернаціоналістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політичних концепцій, бо вони є знаряддям завойовницької політики імперіалістів. Також в документах УПА наголошується на тому, що в її лавах українські селяни, робітники та інтелігенти борються за національне визволення, за новий державний порядок, за новий соціальний лад в Україні, за повне право усіх її громадян плекати власну національну культуру...»*

«...В українській державі влада вважатиме своїм найбільшим обов'язком інтереси народу...»

Загалом видавнича діяльність українського визвольного руху була надзвичайно різноманітною щодо форм, тематики й цільового спрямування. Її результатом стала поява понад 130 найменувань періодичних видань, 500 брошур, десятків вишкільних, мемуарних, поетичних збірок, тисяч назв листівок, звернень та відозв.

Про перші місяці боїв УПА читаємо в бюлетені «Вісті» з фронту УПА та місячниках «До Зброї»:

«...22 лютого ц. р. під час постою біля Висоцька німці батальйоном атакували відділ УПА. Спочатку німців було біля 200 душ. Відділ дав рішучий бій. Після приїзду допомоги німцям в числі 350 людей, відділ відступив у ліс. Повстанці відступали нерадо, хотіли продовжувати бій. З ворожої сторони впало 20 людей. З нашої сторони впав один повстанець, і командир відділу — сміливий Коробка...

...з 6 на 7 березня в околицях села Богуші зроблено засідку на більшовицьких партизанів. 65 повстанців розбили дощенту у такій самій кількості більшовицький відділ. Це була частина Медвєдєва...

28 березня ц. р. німці в силі 1500 людей напали на відділ УПА, що квартирував у м. Людвиполі. Розгорівся важкий бій. Німці обстрілювали повстанців гарматами та гранатами з гранатометів. Відділ бравурно відбив чотири атаки, завдаючи ворогові важких втрат. Сюди ж німці спровадили свої добірні частини СС, які одначе не змогли зламати завзяття повстанців, хоч чисельно були у значній перевазі... у цьому бою німці втратили 58 чоловік вбитими...

...біля 27 березня відділ УПА в порозумінні з місцевою шуцполіцією опанували м. Олику...

...в другій половині березня ц. р. відділ УПА розбив збірний пункт, забраних з Дніпропетровщини людей на роботи до Німеччини...

З 20 березня ц. р. в Кремянеччині УПА провела ряд бойових акцій. З найбільш помітних це:

в Бережцях вбито 10 німців; в Манівцях відділ УПА напав на станицю німецької жандармерії. Внаслідок цього цілий терен опанований повстанцями. Майже усі шуцмани (допоміжна українська поліція) перейшли на сторону УПА. Німці в страху сидять у Крем'янці і тільки днями подекуди роблять напади на села; наприкінці березня ц. р. добре озброєний відділ німців в м. Цуманя напав на околицю м. Деражна. Невеликий відділ УПА своїм одчайдушним наступом розпорошив німців і довів їх до панічної втечі...

4 квітня ц. р. відділ біля 300 добре озброєних німців напали на с. Постійно. Багато хат спалили, господарства пограбували. При поверненні дорогу їм перегородив невеликий відділ УПА. Результат бою — цілковита поразка німців. Здобуто два важкі кулемети... зі сторони ворога впало 30 жертв... зі сторони повстанців 3 поранено... Між іншим це були вибрані відділи СД...

9 квітня ц. р. відділ УПА наскочив на конвой арештованих 30 осіб з с. Шкроботівці (Кремянеччина). Німців розбито, арештованих звільнено. З ворожої сторони впало 7 осіб, зі сторони повстанців жертв не було.

…10 квітня під час вишкільного рейду по терені, в с. Бутейках, на відділ УПА наскочили більшовики, на спілку з поляками. Два рази атакували село і два рази з важкими втратами мусіли відступати… зі сторони ворога впала біля 50 осіб… зі сторони повстанців 8 вбитих і 3 поранено…

…з 12 на 13 квітня відділ УПА наскочив на м. Цумань… німців розгромлено… багато з них втекло, втративши 20 чоловік вбитими…

…17 квітня у с. Борщівка відділ УПА наскочив на німецький моторизований відділ, що їхав шляхом... втрати ворога 16 осіб… наші втрати — 1 вбитий та 2-х поранено…

18 квітня відділ УПА зробив засідку на більшовиків в околиці с. Яполоть-Вулька. Ворожий відділ нараховував понад 100 людей…

…з 21 на 22 квітня проведено наступ на Іванову Долину (на Костопільщині)… зірвано 2 залізничних мости… спалено кілька магазинів… втрати ворога, включаючи поляків, що брали участь у бою поруч з німцями, величезні… нараховують сотні пострільяних й полонених… зі сторони повстанців 4 вбитих і 3 поранено…

…в Славутських лісах відділ УПА затримав 18 більшовицьких парашутистів та роззброїв їх. Між ними був командир групи Медведєв… Тут очевидно йдеться про Медведєва Д. М., майбутнього командира диверсійного партизанського загону НКВД, що діяв під м. Рівне, до якого був «приписаний» енкаведист-терорист М. Кузнецов… відібрано багато розривного матеріалу, призначеного (згідно з зізнанням командира) до зривання залізниці на лінії Шепетівка-Здолбунів…

…в перших днях травня на відділ УПА наскочила більша сила більшовицьких партизан в с. Журовичах. Повстанці прийняли бій і більшовиків розгромили. Напасники розбіглися, залишаючи на полі бою вбитих і поранених…

…9 травня німецький відділ біля 400 людей напав на с. Яполоть (Костопільщина)… розгорівся важкий шестигодинний бій, у якому німці втратили багато вбитих і поранених, бо були оточені з трьох сторін…

…14 травня німці оточили с. Любашу (Костопільщина) з наміром попалити хати, а мешканців порозстрілювати. Несподівано наскочив невеликий загін УПА і спалив німцям 11 авт, знищив коло 35 німців…»

ОУН і УПА на сторінках своїх нелегальних видань, а також в листівках і відозвах широко розповсюджували власні програмні установки. Зокрема в документі під назвою «За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)?» зазначалось, що вони виступають: «…за знищення більшовицької експлуататорсько-кріпацької системи в організації сільського господарства... В Українській Державі допускатиметься індивідуальне та колективне користування землею, в належності від волі селян... За те, щоб велика промисловість була національно-державною власністю, а дрібна — кооперативно-громадською... За національну-державну організацію великої торгівлі, за громадсько-кооперативну дрібну торгівлю та за дрібну приватну торгівлю... За рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності...

Керівництво ОУН і УПА розглядало СРСР і фашистську Німеччину як двох рівних за можливостями своїх супротивників. Однак німецька оцінка діяльності УПА була іншою. Так, в трофейному документі, підготовленому Управлінням 2-Схід фронтової розвідки Німеччини і надісланому в Головне міністерство окупованих східних областей 17 листопада 1944 року зазначалось: «УПА — військова організація ОУН прагне до створення самостійної української держави в боротьбі з окупантами української території. Радянський Союз і Польща розглядаються у даному випадку головними противниками та історичними ворогами...»

Українці воювали по науці. Про це свідчить видання УПА та керування у боротьбі «Бойовим правильником піхоти». Він є перекладом адаптованого до українських умов підпільної та повстанської боротьби «Боевого устава пехоты» Червоної армії, 1943 року. Автором перекладу та написанням положень, які стосувалися умов боротьби повстанців, був відомий діяч повстанського руху Микола Дужий.

Про гумористично-сатиричний журнал «Український перець» відомо, що його редактором був Ярослав Старух («Синій»), що був тоді редактором радіохвилі «Вільна Україна». За умов підпілля, цей журнал мав дуже добрі кольорові і дотепні ілюстрації. Був він також різноманітний і дотепний за змістом, написаний, передусім, у формі віршів. На жаль, інших авторів карикатур та помічників редактора не відомі. Журнал друкувався в друкарні «Смерть сталінсько-гітлерівським катам».

Також в ідейно-політичній боротьбі проти обох окупантів України УПА особливу увагу звертає на пропаганду визвольної боротьби серед інших народів поневолених Москвою чи Німеччиною. У німецькій армії та в поліційних чи поліційно-допоміжних частинах

німецької адміністрації в Україні були кавказці, татари, туркмени, французи, італійці, чехи, югослави, бельгійці. В масово поширюваних летючках-зверненнях УПА вказує їм на нелюдяну поведінку німців стосовно усіх ненімецьких народів і закликає їх переходити на бік УПА для спірної боротьби проти німців.

Ось приклади таких закликів:

«…ГРУЗИНИ!

Коли спалахнула більшовицько-німецька війна, у Вас не було бажання боронити нову тюрму народів — Совєтський Союз. Частина з Вас пішла в національні відділи при німецькому війську. Ви, таким чином, хотіли допомогти розбити свого найлютішого ворога — російський імперіалізм. Але Ваші надії не здійснилися. Німці, як Ви у цьому переконалися, повели НП окупованих ними землях політику поневолення, грабежу і фізичного знищення народів. Грузини! Не будемо вмирати за німецький грабіж та російський розбій. Український народ закликає Вас разом з українськими повстанцями формувати свої національні відділи!»

«…СИНИ ТУРКМЕНІЇ!

Німцям потрібна була тільки Ваша кров для їх імперіалістичних завоювань. Німці, як і більшовики, несуть народам рабство і фізичне знищення. Приклад цього — господарювання німців в Україні.

Туркмени! Із зброєю в руках переходьте до українських повстанських відділів, що хоробро борються з німецькими та московськими імперіалістами!»

«…ЧЕРКЕСИ, КАБАРДИНЦІ, ОСЕТИНИ, ЧЕЧЕНЦІ, АДИГИ, ЛЕЗГІНИ, ІНГУШІ!

Сини гір! Досить бути сліпим знаряддям у руках німецького імперіалізму. Згадайте заповіти своїх гордих предків, що загинули за волю Кавказу! Український народ закликає Вас до спільної боротьби з віковічними гнобителями! Створюймо міцний фронт проти експлуататорів людства!

Зі зброєю в руках переходьте до національних відділів при Українській Повстанській Армії. Готуйте сили для загальної революції проти московсько-більшовицької тиранії. Нас об'єднує спільна боротьба під закликом «Воля народам! Воля людині!»

«…АЗЕРБАЙДЖАНЦІ!

Тільки спільними силами всіх поневолених народів можна перемогти імперіалістичних хижаків Москви й Берліну і побудувати незалежні держави Кавказу й Азії. Ми закликаємо Вас збільшувати ряди своїх національних відділів при Українській Повстанській Армії!»

«…УЗБЕКИ!

В сьогоднішній момент німецький імперіалізм намагається затягнути Вас на сторону старих німецьких позицій. Всі поневолені європейські народи піднімаються на боротьбу з гітлерівським звіром. Покидають німців союзники. На зміну гітлеризмові на наші земля йде більшовизм. Не відступайте разом з німецькими військами. При Українській Повстанській Армії існують національні частини народів Сходу.

Узбеки! Переходьте зі зброєю в руках до українських повстанських відділів. Будемо спільними силами готувати удар по московських імперіалістах!»

Такі заклики до народів Сходу друкувались російською мовою, а потім мовою тих народів, яких це стосується. Їх друкувала УПА-Південь в друкарнях Одеси.

Відтак, велика кількість національного елементу кидає німецьку військову службу і переходить до УПА. Так постають окремі національні частини грузинів, узбеків, татар та інших східних народів. З метою організації діяльності цих частин командуванням УПА також видавались відповідні інструктивні документи, наприклад: «Тимчасова інструкція в справах інших національностей (не українців) Сходу Європи і Азії, що є при УПА або знаходяться на терені діяння УПА» (2 грудня 1943 р.)

«Відділи інших національностей Сходу при УПА організовуються з метою виконання конкретних політичних завдань. Тому відношення до них військових команд УПА мусить бути узгіднене з політичним осередком по тим справам.

Припинити на певний час дальші формування (угруповання) цих відділів.

Вже згруповані відділи не призначати до військово-бойових завдань.

Зформовані (згруповані) відділи розмістити в терені на віддалі, що відповідало б питанню необхідної ізоляції від інших національних відділів, та не утруднювало б контакту з ними політичного осередку по тим справам. Цей пункт не відноситься до азербайджанців.

Національності, заступлені малим числом (менше 7 чоловік) розмістити згідно з їх бажанням і політичною доцільністю. Розміщення роботи з погодженням з політичним осередком.

…зібрати по всіх військових відділах УПА дані і здати їх через курінних командирів

командиру Енею до 10.12.43 р. Командир Еней мусить передати їх політичному осередку в справах поневолених народів Східної Європи і Азії.

Доручити розвідці (а також організаційній сітці і СБ) якнайскоріше подати до політичного осередку поневолених народів Східної Європи і Азії дані про місце розміщення на теренах України різних національних частин, що є в німецькій армії.

Також постійно оголошувати політичному осередку про прибуття на терен певного військового відділу УПА, якої-небудь національної частини при німецькій армії або відділів шуцполіції».

«Слава Україні — Героям Слава!»

«Політичний осередок поневолених народів Сходу Європи і Азії».

Друкувались листівки-заклики до бійців Червоної Армії та робітників воєнних заводів. Ось приклади окремих з них:

«Бійці і Червоної армії і дорогі наші брати в окопах!

Своєю героїчною боротьбою ви проганяєте німецьких імперіалістів з рідних земель, ви стали в ряди передових бійців проти імперіалізму. Однак, ви виконали лише половину роботи… Сталінський імперіалізм поневолює і експлуатує народи, як і німецький. Повертайте свою зброю проти нього. Бийте його так нещадно, як б'єте зараз гітлерівську наволоч. В рядах Червоної Армії творіть революційну протиімперіалістичну організацію. Нав'язуйте контакт з революційними повстанськими арміями й переходьте до них організованим порядком — індивідуально та цілими військовими частинами».

«Робітники воєнних заводів!

Не помагайте імперіалістам своєю працею в запіллі вигублювати ваших братів на фронтах. Виготовлену вами зброю й амуніцію захоплюйте в свої руки і бийте нею ваших гнобителів — імперіалістів, передавайте її українським партизанським відділам».

Історія видавничої діяльності УПА, зокрема журналів Головного Командування УПА, ще належно не вивчена.

З військових журналів УПА «До зброї» та «Повстанець»:

Журнал «До зброї», Видає політичний відділ УПА, липень 1943 року.

За що бореться УПА

Політична боротьба українського народу за Українську Державу увійшла в нову фазу. На це склалися ріст внутрішньої сили українського народу і зовнішня обстановка. Виявом цієї організованої боротьби є Українська Повстанча Армія (УПА).

УПА, обороняючи український народ перед терором окупантів, творить збройну силу, яка закріпить здобутки Української Національної Революції та, перетворившись в Українську Народну Армію, стане на захист Української Самостійної Соборної Держави перед зовнішніми ворогами.

УПА — це збройна сила українського народу; боротися в рядах УПА — це почесний обов'язок кожного громадянина України.

УПА бореться:

За Самостійну Соборну Українську Державу на українській землі.

За новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків, капіталістів та більшовицьких комісарів.

За новий справедливий міжнародний лад і порядок у світі, побудований на шануванні прав кожного народу та його незалежний всесторонній розвиток у власних державних формах.

Проти німецького і московського імперіалістичних наїзників українського народу.

Проти імперіалізмів як джерела воєн і поневолення народів.

У наступі

Українська Повстанча Армія є виразником найвищих змагань нації, її силою, захистом та оборонцем. Формуючись і зростаючи, УПА своїми діями охоплює вже сьогодні більшу частину українських земель. Головні вороги — більшовицькі партизани та німці. Третій противник — це польські банди, що являються представниками польського імперіалізму на українських землях, що найчастіше буває, служать одночасно і німцям і більшовикам.

Німецька орда палить села й мордує людей

Головне завдання німців — терором заставити українське населення до послуху та покаяння, визискувати терен економічно.

Методи розправи німців над українським населенням жахливі: масовий грабунок майна, палення сіл, мордування невинного населення, включаючи людей похилого віку та немовлят.

Німці знищують українське населення двома способами: налітає на село кілька літаків перед сходом сонця, коли ще люди сплять й скидають протягом двох-трьох годин 60-80 бомб, стріляють по людях, що тікають із села з кулеметів, а запальними кулями підпалюють будинки.

Другий спосіб — це дикунські наїзди німецької жандармерії разом з польськими бандитами, одягненими в німецькі мундири, на спокійні села й ганебне мордування всіх, кого попало, палення дощенту сіл.

Селяни організовують самооборону й дуже часто самі відбивають ці дикі наїзди.

Кров за кров

УПА зі свого боку ліквідовує цілі німецькі відділи, що їдуть грабувати або награбованим майном повертаються до своїх осередків.

21 травня на Сарненщині група УПА із засідки повністю знищила відділ німців у кількості 26 чоловік. Здобуто 2 кулемети, 6 автоматів, 18 гвинтівок і 7 пістолетів.

Того ж дня на Рівненщині між Радехівкою і Старожуковом відділ УПА зробив засідку на німецько-польську поліцію, що приїхала палити села. Вбито 27 поляків і німців. Здобуто один кулемет та багато амуніції.

Під час дій УПА в старожуківських лісах, під кінець травня, стався великий бій з німцями й СД у кількості 200 людей, які їздили у навколишні села грабувати українське населення... пораненого повстанця оточили німці, а він з останніх сил кинув у них гранату, вбиваючи кількох на місці. Молодого повстанця німці добили, але й він знищив 6 німців.

5 червня на 70 німців зробила наскок наша боївка в с. Дюксин. Убито 12 німців.

Між Берестечком і колонією Уцекай (Костопільщина) напав відділ УПА. Знищено 2 автомобілі, убито 7 німців, 15 поляків, багато поранено.

Німці палять і мордують українські села дикими наїздами. Але УПА не залишається у боргу. Наїзд німців на с. Підберeззя (Горохівщина) 15 квітня місцева лоївка відбила. Коли надвечір до німців прибула допомога у кількості 150 чоловік, зав'язався бій, у якому 15 німців було убито й багато поранено. Здобуто 2 кулемети, кілька гвинтівок. З нашого боку не було навіть поранених. Німці все ж таки літаками знищили село, але УПА вивела усіх людей у ліс.

17 квітня в містечко Локачі (Горохівщина) прийшли в білий день повстанці й оточили будинок Районної управи. Німці, що були там, стали втікати, частину їх убито. Здобуто зброю і два автомобілі.

На Володимирщині спалено майже всі держгоспи, що були пристанищем німців і поляків і німецьких агентів.

У тій же окрузі 22 квітня відділ УПА напав на німців біля фільварку Галинівка, щоб відбити спійманого зв'язкового. У бою убито 19 німців.

28 квітня група повстанців зустрілася в с. Мочулки (Гурійського району) з німцями (40 підвід). У результаті 12 німців убито, багато поранено, а решта утікла. Надвечір надійшла німцям допомога, але їх також було побито. З нашого боку жертв не було.

На Крем'янеччині частини УПА особливо вдало воюють з німцями. Один бій біля с. Стіжка 9 травня говорить про бездарність німців при зустрічах з УПА, незважаючи на перевагу новітньої німецької зброї. Спаливши українське села поверталися німці на 2 автомобілях і танкетці з пограбованим майном. Повстанці зробили засідку. Зав'язався бій. З Крем'янця німцям надійшла допомога. Результат бою для німців був сумний. Спалено 8 автомобілів, убито більше 60-ти німців, 30 поранено.

І так скрізь, де діє УПА. Гинуть німецькі і більшовицькі окупанти, гинуть й їхні прислужники поляки, бо досить уже мук та знущань, досить неволі і чужого панування. Україна хоче жити самостійним життям, український народ хоче волі й у здобуванні цієї волі він буде боротися до кінця.

Чим ми сильні

Перемога є неможливою без сили духу та віри у те, що справа, за яку ти берешся, свята, якою б новітньою не була зброя.

Це було на початку збройних виступів УПА. Весна лише тоді ставила перші кроки на поліській землі.

Одного березневого дня наш невеличкий повстанський відділ розташувався у малому селі над рікою Случ. Була неділя. Мешканці села прийняли нас дуже радісно, пригощали нас й поводились наче з рідними. Відділ виставив вартових та розійшовся на квартирування по хатах. Хлопці здорові, молоді, життєрадісні. Стільки й розмови, що про бої, засідки, здобуту зброю. Он сімнадцятилітній друзяка як гордо несе голову, він не аби хто, він український повстанець. Саме слово скільки говорить, а дійсність? Та що там мовляв, якщо ти не повстанець, так ти взагалі ніщо.

Біля полудня доносить наша розвідка, що від Костополя, Бережного й Межиріччя наступає на нас німецька орда. Коло вісімдесят автомобілів напружених німцями. Хлопці повискакували з хат. У раках зброя, що в кого — кріс (гвинтівка), «діхтяр», німецький машинопістоль, гранати, нагани. У хлопців аж очі горять, так хочуть прийняти бій, одразу видно, що то козацькі внуки. Командир віддає короткий рішучий наказ. Займаємо позицію й чекаємо.

Першими почали німці. Зразу сипнули страшним вогнем. Мабуть хотіли нас злякати і зробити замішання в наших рядах, але ми відповіли вогнем, і з лівого боку, де залягли німаки, пронеслись жахливі передсмертні зойки. Затихло, та не надовго. Німцям надходить допомога. Знову відкривають пекельний вогонь по цілій лінії. Ми відповідаємо. З нашого боку видно, що німаки п'яні, бо погано бережуться і стріляють не цілячись.

Ще надходить відділ есесівців. Починають стріляти з гармат і мінометів. У нас усі живі, аж дивно.

Тим часом німаки починають палити село. Щоб не допустити цього сотенний і кілька друзів рвонули до села, але усі падають від німецьких куль. Хлопці побачивши це оскаженіли: «За сотенного! Слава! Слава! Геть зайдів!» і лавиною пішли на німчаків, не дивлячись, що стріляють гармати, міномети, бомбомети. Командир, що прийняв командування ледве стримує одчайдухів.

Три години боровся наш відділ і відбив аж чотири ворожі атаки.

Коли надійшла ніч, німці повскакували у автомобілі й під обстрілом наших кулеметів втекли у Костопіль. Забравши з собою тільки поранених, 68 убитих і 5 спалених автомобілів лишилися на полі.

Вони стратили стільки людей, амуніції, зброї, у них гармати, міномети, вони вояки, а ми горстка нас і з будь-якою зброєю. Ми в бій ідемо із старими гвинтівками, та з великою ідеєю у душі, Ми йдемо у бій, щоб визволити з неволі свій народ, щоб самим бути господарем на своїй землі. Що з того, що у німців велика фізична сила, але у них немає внутрішньої сили, що помогла б їм перемогти, бо вони грабіжники і злодії, що прийшли на нашу землю, щоб забрати наше.

Національні герої

Українська нація вступила у вирішальний бій за волю. Численними полеглими значиться її шлях. Могили героїв виростають по всій Україні, там, де українська збройна сила — Українська Повстанча Армія підіймає караючий меч на злочинного наїзника.

Дорого платять німці за знущання над українським народом, але у своїх передсмертних судорогах виривають не одного бійця за волю України. Між ними падають найвидатніші, наймужніші, що першими повели боротьбу проти окупанта і повели десятки тисяч за собою.

Між них Іван Климів — Легенда, людина невичерпної енергії та невтомної праці. Він керівник підпілля під більшовиками — організатор та комендант української партизанки у 1939-1941 роках. Зміряв усю Україну вздовж і впоперек, потворив огнища революції, що сьогодні розгоряючись, сповіщають народові про недалекий день визволення. Співтворець акту 30 червня. Поляг Легенда смертю героя, закатований гестапо, не промовивши ні слова.

Сергій Качинський — Остап, командир перших відділів УПА. Загинув у бою в с. Оржеві на Рівненщині. Це новітній наш Богун — тип безстрашного лицаря, оповитого легендами серед народу, на Поліссі.

Загартований безчисленними бояви з НКВД і німцями Остап сміливо дивився смерті в очі. Бойове щастя завжди виносило його з боїв переможцем: «За що Остап візьметься, те мусить вдатися» — говорили про нього бойові побратими. Загинув Остап роззброюючи сам 4-х німців. Загинув якраз тоді, коли розгорталася повстанська боротьба, як командир, зразковий вояка, як герой революції.

Коробка — командир першої сотні УПА. Виріс у діях УПА. Був зразковим воякою. Коробку добре знали й любили селяни на Поліссі. А більшовики та німці боялися. У важкі моменти боїв вливав віру і завзяття воякам. Під Його командуванням сотня не раз розбивала кількакрат сильнішого ворога. Загинув Коробка у битві біля Висоцька.

Вже УПА мітла залізна
Над катами свище грізно,
Це вона на смітники
Їхні вимете кістки.

Землю Вам сирую гризти,
Ви, звірі, імперіалісти.

А не кров дитячу пить
І людей в огні палить

Геть московська голото,
І ляшво, і ти, німото,
З української землі!
Йдуть в УПА старі й малі!

Досить вже в неволі гнити
І наїзникам служити!
Воля там, де боротьба.
Гей, до зброї, гей в УПА!

Друзям повстанцям і командирам революційно-визвольної Української Повстанчої Армії
Наказую:

1) Скріплювати наші повстанчі сили і поширювати їх до все більших і більших розмірів, щоб у час всенародного зриву мільйони стали до революційно-визвольної боротьби за Українську державу і за вільні національні держави інших поневолених народів.

2) Розвинути повстанчі дії на цілу територію України і закріпити наші позиції в Україні під кермо Головної Команди Української Повстанчої Армії.

3) Зробити з України один воєнний табір сьогодні для оборони себе перед фізичним винищенням, а завтра — до наступу на ворожі позиції і перемогу.

4) Нав'язати найтісніший зв'язок з членами інших поневолених народів, що перебувають сьогодні в Україні. Допомогти їм організуватися при Українській Повстанчій Армії в їх національні повстанчі загони для спільної боротьби зі спільними нашими ворогами, Берліном і Москвою, під кличем: «Воля народам і людині!

5) Підняти рівень військового знання повстанців і командирів. Готувати нові кадри, приєднувати вже існуючі так, щоб у час всенародного зриву і революційно-визвольної боротьби ми зуміли очолити весь революційний і воєннозобов'язаний елемент і повести його до переможної боротьби за Українську Державу.

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур»
31 серпня 1943 року».

Самооборона діє

Народ встає у власній обороні проти катів — наїзників. Малі, старі, дівчата, молодиці, старі й малі — все бере в руки, що попало проти німецьких, польських та більшовицьких банд, що немов у змові, взялися нас винищувати.

Український народ витримує свою останню пробу перед вільним державним життям. І витримує її знаменито. Бо не тільки одиниці, поодинокі повстанці беруть сьогодні участь у боротьбі, але й цілі маси, весь народ. Це вже масова війна, яка у нашій історії вже була за Хмельниччини, завершившись тоді повним успіхом. Мільйонні маси українського народу, запалені вірою у велику ідею, зітруть залізною мітлою з лиця землі усе, що стане їм на шляху.

Візьмемо, наприклад, в с. Б. (Гощанський район) як і крізь, народ ліквідував місцевих німецьких і більшовицьких агентів. Один з агентів утік до Рівного і сповістив про це німців. Німці приїхали у це село двома вантажними і одним легковим автомобілями. Народ з власної ініціативи організував самооборону. На допомогу прибули селяни з сусідніх сіл. Озброїлись хто чим мав. На шляху, яким їхали німці, селяни зробили засідку. Але німці, побачивши озброєних людей, утекли. Селяни відбили 10 осіб, яких німці зловили й хотіли забрати із собою. І так відбувається повсюди.

На фронтах УПА

Боротьба УПА квітчається успіхами. На всіх фронтах УПА перемагає. В липні місяці цього року особливо посилила вона свої дії на Правобережжі, Поділлі, Волині, Поліссі. Одна повстанча група УПА у своєму тритижневому рейді по Житомирській і Київській областей провела 15 успішних боїв з більшовицькими партизанами і німцями. Найбільш ефективними бої з німцями були на Житомирщині, де загинуло 130 німців. Здобуто зброю, боєприпаси, уніформу, продукти. В бою в Камінці (Ярунський район, Житомирщина) ця сама група розбила великий відділ червоних партизанів, а в м. Коростені ця група розброїла німецьку поліцію. В околицях Трипілля (над Дніпром) хоробрі повстанці організували свою республіку, перебрали у свої руки адміністрацію терену, не допускали туди ані німців, ані більшовицьких партизанів. Сильні повстанчі загони діють в Чорнобильських, Чернігівських та Київських наддніпрянських лісах. У червні-липні загони УПА провели кільканадцять переможних боїв з червоними партизанами і німцями. Більшовицьких партизан вони випирають з терену так, що ті переносяться аж за Прип'ять.

Під кінець липня відділи УПА розбили групу червоних партизан Михайлова в силі 500 чоловік в суразьких лісах, на прикордонні Рівненської і Кам'янець-Подільської областей. Більше як рік червоні таборували в цих теренах і своїми дикими грабунками непокоїли українське населення. Німці двічі робили на них напади, але розбити червоних їм не вдалося. УПА в рішучих з ними боях ліквідувала більшовицьку заразу на цих теренах.

На північному Поліссі відділи УПА що там діють, знищили 4 більшовицькі табори, здобуто зброю, амуніцію, військові припаси, продукти. Одночасно повстанські відділи ліквідовують німецьку агентуру, що міститься переважно у польських колоніях.

Поляки, що користуються нашою гостинністю, живуть на наших землях, затуманені своїми верховадами, вислуговують одночасно німецьким і більшовицьким загарбникам, вірячи, що таким чином проковтнуть українців, а на українських землях збудують Польську державу.

УПА охороняє жнива

Жнива проходять у теренах, охоплених УПА, зовсім нормально. Ненажерливим займанцям приходиться тільки слину ковтати на згадку про українське збіжжя. Вони його не дістануть! УПА залізним кордоном загородила вступ усім займанцям на українські лани. Під охороною УПА люди жнуть і молотять своє збіжжя. У багатьох випадках німці, щоб захопити збір у свої руки, посилають на українські поля польських наймитів, даючи їм в руки зброю. УПА завжди збіжжя відбиває. Багато таких випадків на Рівненщині, Луччині, Сарненщині, інших округах.

Ми не самітні

У боротьбі з наїзниками УПА не самітня. Поруч неї виступають до бою з новітніми тиранами поневолені народи Сходу і Заходу. Грузини, узбеки, черкеси, осетини вже сьогодні борються в рядах УПА, творячи свої окремі національні загони, що в найближчому майбутньому стануть національними революційними арміями. Вони по своїй власній волі стали на сторону УПА, щоб разом з нами боротися за здійснення клича «Воля народам і людині!». Червоний і німецький кати залили їм досить сала за шкуру і вони сьогодні при кожній нагоді розплачуються з ними. Особливо хоробро показав себе відділ грузинів УПА у боях з більшовиками біля Теремна. Український народ у спілці з іншими поневоленими створить незабаром один спільний революційний фронт, перед яким не встоїть жоден наїзник і встановить бажаний для всіх новий справедливий лад.

На фронтах УПА

На Східноукраїнських землях

Дії УПА в липні і серпні 1943 року на всіх теренах поширилися і зросли як відносно німців, так і більшовицьких партизан. УПА нещадно розправляється також з німецькими і більшовицькими сексотами.

Загони УПА вступили в м. Котельню Андрусівського району, Житомирської області. Дійшло до бою з німцями і шуцманами. У бою вбито 53 німців, здобуто 8 автомобілів. Відбувся бій з німцями у передмісті Коростишева. Німці втратили убитими 47 чоловік і втекли.

У Вишневичах біля річки Тетерева зустрівся наш відділ з більшовиками. Більшовики у паніці розбіглися.

У Подніпров'ю населення вітає нашу відділи УПА з захопленням. Люди розповідають про свою біду за СССР і Німеччини. Населення рада надає допомогу харчами та говорить: «ми чули, що ви йдете, бандерівці б'ють всіх загарбників, роздають землю та добро людям». Біля Коростеня наш відділ роздав селянам здобуту в німців сіль. Розкидав листівки, які селяни гуртом читали, висловлюючи своє вдоволення.

Моральний стан більшовицьких партизан, що ще частково не розбиті, жалюгідний. Розпуста, недисциплінованість, взаємні бійки — ось чим визначаються їх відділи. При нападі на наші села, мов скажені, кидаються з лайкою на могили, що народ висипав своїм героям, розкопують їх, ламають хрести. Вони посилили грабунок і вбивство українських селян.

На Поліссі

Більшовики перекинули частину своїх сил з півночі на Любомельщину. Група їх пішла аж у сербський район Володимирської округи, а більша частина зайняла

Головнянський район. Відділи УПА у Головнянському районі провели з ними 6 боїв. У першому бою у середині липня ц. р. знищено понад 300 більшовиків, частину взято у полон. У Сербському районі група УПА припинила просування більшовиків біля сіл Гай, Ставки, де відбувся бій з більшовиками. Убито 147 більшовиків.

У кінці липня відділ УПА напав на потяг біля села Малевичі, що прямував до Німеччини з награбованим в українських селян майном. З німецького боку було багато убитих і поранених. Німці розбіглися у паніці. З нашого боку одного бійця поранено.

Впродовж липня відділи УПА вели завзяту боротьбу з більшовицькими партизанами на терені Малевич і відкинули їх поза залізницю Ковель-Сарни. Другий відділ УПА витиснув червоних від Камінь-Коширська в сторону Любишева-Морочна, третій вів боротьбу з червоними коло Прип'яті. До цього часу УПА виграла всі бої на цих трьох відтинках, здобувши значну кількість зброї та винищивши кілька сотень більшовиків.

На Волині

У боротьбі з УПА на терені Волині німці програли всі бої. Незважаючи на жорстоке і нелюдське палення сіл, вбивання беззбройних людей, переважно старців, жінок і дітей, німці не залякали населення, навпаки, викликали войовничий настрій та скріпили ще більшу ненависть до окупанта. У всіх боях УПА населення побачило вищість нашого стрілецтва, його геройство, одчайдушність, у порівнянні з боягузами німцями.

На початку липня на Крем'янеччині роззброєно відділ мадярів, що вибрався з наказу німців грабувати села. Здобуто багато зброї і амуніції.

У серпні відділ УПА в Здолбунівському районі здобув у німців 12 вантажних автомобілів.

На полі слави

У бою з німецькою засідкою під Чорнишем (північна Луччина) 13 травня цього року загинув геройською смертю військовий референт Крайового Проводу ОУН на Північнозахідних українських землях, поручник Івахів Василь (Сонар, Сом). У цій же засідці загинуло ще 9 Друзів. Серед них поручник Ковальський Юліан і чотар Снятецький Семен (Сійко)...

На Рівненщині загинув у гестапо Луцюк Іван (Рудящий), виховник і політичний керівник однієї групи УПА. Відданий член ОУН і надзвичайно активний організатор виховної справи в УПА.

Від перемоги духу до перемоги зброї

Історія наших збройних змагань знає багато переможних боїв: походи Олега та Святослава, Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Конотоп — усі ці та інші величні перемоги України стали не тільки гордістю її історії, але й вічним джерелом сили для всіх українських поколінь.

Між усіма чеснотами наших предків-дружинників коштовним самоцвітом сяє вірність предківським заповітам, невсипуща пам'ять про предківські діла і гідне наслідування тих діл.

«Від предків ми дістали мужність, пригадаймо ж, яка непереможна була наша сила, і міцно биймося», — так промовляв Святослав до своїх дружинників.

І ми, далекі, але рідні нащадки княжих воїнів — борців Української Повстанчої Армії, простуємо їхніми слідами. Адже ми загороджуємо дорогу ворогу, німецьким і більшовицьким ордам, адже ми боремось за рідну нашу, загарбану ворогами землю, за рідний поневолений народ, за вільне життя та розвиток у своїй державі. Адже ж і в наших лавах витає дух геройства та посвяти. Ми свідомі небезпек, але знаємо, що в небезпеках виростають справжні воїни.

Українське військо впродовж цілої історії української нації завжди було її двигуном і найважливішим державно-творчим чинником, а водночас — тим твердим кулаком, що без пощади розбивав голови усім наїзникам України, які посягали на її землю та багатства. У кожній історичній добі українське військо

виконувало свої завдання щодо захисту українського народу з повним розумінням того, що воно завжди було і є символом політичної зрілості народу та його життєздатності.

У княжій добі основу під Київську державу поклав український меч у руках українських вояків — «хоробрих русичів». Українське військо княжої доби — це насамперед борці за щастя і добробут рідної землі, це незламні лицарі. Доля й честь рідної землі — це для них найвищий наказ і найсвятіший обов'язок. Під гаслом «Поляжемо, а не осоромимо землі нашої» — борються вони під проводом своїх хоробрих полководців — князів українських. Завдяки мечам княжої дружини росла й розвивалась українська культура, а український плуг спокійно краяв широкі українські степи, закріплюючи раз і назавжди здобутки українського меча.

І хоч під сильними ударами монгольських племен зі сходу і загарбницької Москви з півночі підступала княжа держава, хоч замовкла на деякий час українська зброя — лицарський дух в українському народі не погас. Не раз спалахував він у збройних повстаннях проти московського та польського займанців, що, поділивши між собою Україну, витягували з неї останні соки.

Але у своїй величі та завзятості розгорівся він у козацькій добі, охоплюючи собою цілу Україну.

Сьогодні український народ стогне під важким чоботом займанців, горять наші села, пливе невинна кров помордованих дітей, жінок, батьків і синів наших. І, український народ сьогодні, як тоді, сказав рішуче — «досить». Не хочемо і не будемо більше терпіти наруги й знущання знахабнілих загарбників, не хочемо бути рабами Москви, Берліна чи Варшави, а хочемо бути і будемо панами у своїй власній державі на власній землі.

Але є також у нашій історії бої, оповиті кривавою багряницею легенди, бої не менше героїчні від перших, дарма, що з військового боку — це поразки.

До таких подій належить Базар.

Цей Базар, що був останнім акордом визвольної боротьби 1917-1921 рр., що став величним днем перемоги вільного українського духу над диким варварством імперіалістичної Москви. Бо хоч більшовицький наїзник закатував 359 Героїв Базару, та духу їхнього він не зламав і не підкорив собі. Обов'язком Героїв Базару було добути моральну перемогу, кончу потрібну для морального зцілення нашої нації, і вони цей обов'язок з честю виконали. Наш обов'язок — на ґрунті їхньої моральної перемоги здобути перемогу воєнну.

«Ми зародилися із Вашої смерті, присягаємо Вам крізь полум'я боїв перенести Ваші святі заповіти і скласти їх у державному Храмові. Ви перемогли ворога силою Духу, ми переможемо його силою Зброї!»

З бойових фронтів Української Повстанчої Армії

Кожний бій Української Повстанчої Армії, що його зводить вона з московськими і німецькими загарбниками, — це, з одного боку, доказ її сили і нестримного росту, а з другого — доказ безпорадності й безсилля окупантів на українських землях. Бо УПА це добровільна армія українського народу. Безжалісна рука УПА карає окупантів по заслузі.

У Підгайцях (Луччина) загін повстанців відбив у німчаків награбоване у селян добро: 98 корів, 45 коней та багато іншого добра.

У с. Мительно повстанці зробили наскок, де німці тримали награбоване у селян майно. Майно відбили і віддали селянам.

В іншій ситуації повстанчий відділ зробив засідку на дорозі в с. Острів (Луччина), підпустив німців, що їхали по дорозі, і різонув по них зі скорострілів. У цьому бою 24 німців було вбито і 15 поранено. Повстанці здобули зброю, боєприпаси, коні й вози.

У с. Мительно повстанці зробили наскок на маєток, де сиділа німецька жандармерія разом зі своїми вислужниками — поляками. Маєток спалено, а багато німців та поляків побито. Здобуто зброю.

На станції Олика повстанці розбили агентурне польське кубло, звідки щоденно виїжджали поляки разом з гестапівцями і жандармами на погром українських сіл.

Грабіжницький похід не вдався

У деяких не заліснених теренах німці намагалися останнім часом повністю ліквідувати український повстанський рух. При цьому відбувався терор населення, його забирали на примусові роботи у Німеччину. Села грабувались. Так було на Крем'янеччині, Дубенщині, Луччині, Горохівщині, Володимирщині. Цей німецький дикий похід проходив двома способами: дикі наїзди і нальоти. Але цей наступ не вдався. В усіх загрожених теренах відділи УПА поставили рішучий опір. І так, у бою біля Антоновець повстанський загін цілковито розбив наступаючих німців. Біля Майдану, Ілавиці, Кирилівки, Любомирки, Березня, Завидова та інших місцевостях у важких і легких боях повстанці дали гідну відповідь німецькій саранчі й розпорошили її по цілому терені. В усіх цих боях з УПА німці втратили кілька сот убитими і пораненими, багато зброї, амуніції і військового майна. Недобитки знову повернулись до своїх осередків, великі і малі міста, окопалися в них, обложилися гарматами і танками та зализують свої рани.

Бій у селі Болотківцях

Був погожий літній ранок.

У цей погожий ранок в с. Болотківці прибуло двома автомобілями 9 німаків і 4 ляхи, щоб заставити селян везти у місто сіно. Вони заарештували 3-х селян і стали вертатися назад.

На віддалі двох км від села їх зустріли градом куль наші друзі. Непрохані гості стали панічно втікати.

Пройшло трохи часу.

Німаки залягли біля дороги і почали відстрілюватись. У цей момент повстанці пішли у наступ.

Заграли кулемети. Боротьба була недовгою, 11 бандитів було убито, один — утік, а іншого — взято у полон.

У руки повстанців попало одне авто, два кулемети, багато іншої зброї.

На другий день німаки, зібравши велику силу, хотіли забрати свої трупи. Але повстанці знову привітали їх вогнем і знову 13 їх пішло на той світ.

Бій під Рядовичами

Якраз у тому місці, де ковельський залізничний шлях розгалужується в напрямках Луцька й Володимира, лежить створена за недавньої польської займанщині польська колонія Засмики. Ця колонія завжди була гніздом ворожих українському народові елементів, які останнім часом разом з німецькими імперіалістами виступили до відвертих протиукраїнських акцій. Кількатисячна банда озброєних ляхів, що зібралася в Засмиках та яких підтримувала німецька жандармерія, завдавала великих шкод довколишньому українському населенню.

Щоб знищити це вороже гніздо, командир загону УПА Рудий підтягнув сюди на 8 вересня ц. р. відповідні сили, над якими прийняв командування Вовчок.

Саме коли йшли приготування до наступу і окремі сотні відповідно до наказу Вовчка займали визначені бойові становища, коли несподівано зі сторони Ковеля приїхали на автомобілях німці, щоб чинити насильства над українськими селянами. Їх кількість дійшла до 470 осіб.

Не маючи ні хвилини часу, командир Вовчок дав наказ першій пробійній сотні атакувати напасників. З усією завзятістю вдарила перша сотня по німцях, що широким фронтом наступала.

Падали убиті й поранені.

Командир Вовчок наказав 2-й сотні несподівано вдарити з флангу.

Цього удару німці не витримали і почали в паніці втікати, залишивши 40 убитими. Бій тривав 5 годин та закінчився повним розгромом. Повстанці захопили 11 полонених, 4 кулемети та багато іншої зброї.

На другий день німці вислали підмогу, але повстанці зробили засідку. Почався бій.

З нашого боку стріляли гармати, міномети, кулемети та стрілецька зброя. Німці також відкрили вогонь, всього їх було біля 1000 осіб. Крім того, німці мали 2 танкетки й броневик. Проте наші трималися міцно, не зазнаючи втрат, у той час як ціле поле, де були німці, вкрилось їхніми трупами та пораненими.

Тим часом наш наступ ставав щораз настирливіший. Німці злякались і почали збиватись у групи, де їх викошували повстанці влучним вогнем наші гармати, кулемети і міномети. Частина німців, відступаючи під градом куль, шукала захисту серед будинків с. Рядовичі.

Головна сила німців задержувала все ж таки становища аж до кінця бою, який затягнувся до самого вечора.

У цьому бою німці втратили понад 100 вбитими, наші гармати знищили усю їх техніку.

В обох цих боях, крім безстрашного командира Вовчка, відзначились також сотенний 2-ї сотні Байда, який, будучи пораненим у голову, далі вів свою сотню у бій, сотенний 1-ї сотні Кубік, чотовий Деркач, кулеметник з 1-ї сотні Каленик, який загинув… та багато інших командирів і стрільців.

…у цих двох боях українські повстанці ще раз доказали свою непоборність у боротьбі з варварським наїзником.

Завдання українського повстанця

«Здобудеш Українську державу» — ось конкретне завдання кожного українця, а тим більше кожного українського повстанця. Щоб виконати це завдання треба пройти тяжкий шлях боротьби з ворогами-займанцями. Перед кожним повстанцем довгі і втомлюючі походи, небезпечні бої, життя повне невигод — відірване від нормальних людських умов. Кожному повстанцеві прийшлося переживати голод, холод, спрагу. Усі життєві труднощі повстанець має приймати без нарікань, бо робить це він в ім'я Великої Ідеї.

Для кращого виконання вояцьких обов'язків проводяться військові вишколи, ідеологічні лекції, і т.п., що має підвищити його військові можливості, загартовувати його фізично й духовно. Таких вишколів повстанець не повинен уникати, навпаки, він повинен старатись набути якнайбільше знань, щоб краще виконувати військові обов'язки захисту Батьківщини. Для планового і систематичного виконання завдань праця в УПА унормовується наказами. Тому наказ — святе для кожного повстанця слово. Виконання наказу — святе для кожного повстанця слово. Виконання наказів — суть військової дисципліни, без якого не можна уявити собі ніякого війська.

В боях повстанець відважний, він не ховається за спину своїх друзів, пам'ятає завжди героїчні приклади нашої історії, наслідує приклади з наших героїчних днів боротьби. Вояцькі обов'язки повстанець виконує совісно, свідомий і гордий з того, що має змогу їх виконувати.

Летіть, вітри
Летіть, вітри, на буйних крилах,
Розносьте славу навкруги,
Летіть в міста і рідні села,
Летіть у степ і на луги.

В бурхливі села при дорозі,
Де звук несеться боротьби,
Летіть туди, де ще в знемозі
Катам схиляються раби.

Летіть ви скрізь по чистім полю,
Під синє небо — височінь,
Хай знають всі, що ми за волю,
За кращу долю поколінь!

Летіть, вітри, розносьте славу,
Яку в змаганні ми несем.
За Українську Державу
Нестримним походом ідем!

Не зломлять віри нам кайдани
Й могили свіжі по полях,
Бо волі дух на це змагання
Й героїв чин — нам стелить шлях.

До зброї кличте всіх — до бою!
В ряди незламної УПА,
Що помсти меч над головою
Катам повісила вона

(Козак Іван Барвінець)

На полі слави

У бою з німецькими наїзниками коло Висоцька на Поліссі загинув весною 1943 року командир першої сотні Української Повстанчої Армії Перегіняк Гриць (Коробка, Довбенька).

В червні ц. р. в бою коло Лаврова загинув геройською смертю повстанець Данилюк Гриць (Петро), важко поранений, він скомандував повстанцям «Вперед» і з цим словом помер. У цьому ж бою загинув кулеметник Чорноморець і чотовий Звір.

За зраду — смерть!

Останнім часом зі зростом сили та авторитету Української Повстанчої Армії як єдиного виразника волі українського народу в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу — посилились спроби ворожих агентур підірвати довір'я українського народу до УПА, яким він безмежно наділив сою армію, а той безпосередньо шкодити УПА через своїх агентів.

Ці намагання московських більшовиків та німецького гестапо завчасно відомі Службі безпеки УПА і вона їх успішно ліквідовує.

На послугах ворожих агентур працюють ще до сьогодні деякі українці.

Зібрані матеріали СБ УПА свідчать, що Михайло Тарнавський з Володимира, — Єпископ Мануїл Автономної Православної Церкви підпорядкованій Москві, був на послугах німецького гестапо, а до червня 1941 року — більшовицького НКВД, в якому працював під псевдо «Гром» та розробляв справи українських націоналістів, зокрема по обвинуваченню братів Пуксів, Шевченка, Денисюка, багатьох інших. Під німецькою окупацією він доносив німцям на свідомих українських громадян, відомих діячів з Володимира, які після завчасного попередження втікали з міста.

Будучи під слідством, арештований признався у своїх злочинах, підтвердив факт співпраці з ворожою агентурою та розповів про свою агентурну діяльність. Показані йому копії доносів визнав свої і склав щодо цього свої заяви, які у свій час будуть подані до прилюдного відома.

Революційний Трибунал Української Повстанчої Армії на своєму судовому засіданні від 11 вересня 1943 року визнав згаданого Михайла Тарнавського винним у зраді українського народу та ворожій діяльності і засудив його на смерть через повішення.

Присуд Революційного Трибуналу затверджено відповідним чином, вирок виконано.

Служба безпеки УПА 25 вересня 1943 року.

ДО ЗБРОЇ (грудень 1943 р.)

В один фронт за Україну

Сьогодні, всупереч ворожому наступу, український народ зроджує своє власне військо.

Цим військом є УПА — народжена у жахливі дні утисків окупантами українського народу, на ґрунті здорового культу української зброї, нашого героїчного минулого.

Тому, український повстанець — сучасний український воїн, вірний син українського народу — повинен поєднати в собі прикмети українського вояцтва та нашої історії.

Український вояче! За Тобою у нашому героїчному минулому стоять залізні полки княжих дружинників, відважне і завзяте славне козацьке військо та лави найбільших ідейних, сповнених патріотизму борців — героїв недавньо минулих Визвольних Змагань.

Будь завжди свідомий того, що своїм великим чином куєш долю мільйонам твоїх — батьків, матерів, братів, сестер.

В сучасній жахливій дійсності УПА не тільки обороняє наш народ від орд Сталіна та Гітлера, щоб врешті забезпечити йому вільне державне існування. Велич цього завдання наказує українському народові бути в найтіснішому зв'язку зі своїм військом — співдіяти з ним, бо від цього залежить наша перемога.

В історії є сила-силенна прикладів: боротьба України під проводом Хмельницького завершилася повним успіхом завдяки вмілому сполученню вояцької козацької сили з бойовим революційним духом широких мас українського народу.

На просторах України сьогодні — два імперіалістичні людожери: Гітлер і Сталін. Українському народу вони несуть смерть.

Тому-то й сьогодні повинен наш народ разом зі своїм вояцтвом створити один фронт боротьби.

Маємо проявити тепер гарячу любов до наших кращих синів — героїв нації, до наших вояків і всюди, при кожній нагоді, добровільно, в ім'я справи допомагати їм, чим лише можна.

Свої життєві вимоги треба обмежити до найменшого, щоб військо наше було одягнене й не голодне. Кожна громада має створити свою самооборону, яка в окремих випадках, щоб не утруднювати завдань війську, могла сама себе оборонити перед ворожими наїздами та грабунками. У воєнних операціях повстанців треба докладно і блискавично інформувати повстанців про рухи ворога — його силу, плани. Слід також виявляти всюди ворожих агентів, сексотів, шпигунів, замаскованих комуністів, що снують по наших селах, віддавати їх в руки нашого війська чи поліції.

Пам'ятаймо, що наша матеріальна допомога рідному війську, наша гаряча любов до нього посилює фізично і духовно наш революційний фронт. Грізні дні наших змагань за наше існування відродили нашу зброю. За ними піде весь український народ, бо тільки спільним революційним чином народу й УПА здобути можна волю і самостійність України.

Бої повстанців з німецькими імперіалістами на Правобережжі

Бойові дії УПА охоплюють щораз ширші простори українських земель. Останнім часом завзяті бої наших загонів з німецькою жандармерією та червоними бандитами, що проходили на Правобережжі — в лісовій і степовій смузі.

На шляху, що йде зі Зв'ягеля до Коростеня, біля с. Могилівки похідна колона загону УПА атакувала німецькі автомобілі.

Наприкінці жовтня загони УПА пішли у наступ на районне містечко Бараші. Зав'язався бій з німцями, що тривав 14 годин. Ворог втратив біля 50 чоловік убитими та пораненими. Німці, які залишились живими, казали після бою, що «це було регулярне військо, бо повстанці не могли б протягом 14 годин безперервно наступати». Німецький кулеметник, що у Барашах каже: «Я строчу з кулемета, а вони кричать «Вперед!», і підповзають ближче».

Населення Барашів і околиць захоплені боєм, витривалістю та геройською поставою повстанців. Під час бою населення допомагало бійцям продуктами, а діти ходили у розвідку. Повстанці звільнили місто від німців і захопили багато зброї.

Дощенту знищуємо розбишацькі червоні банди

Одночасно з переможними боями з німцями повстанчі загони провели декілька переможних боїв з червоними бандами, що вештаються на Правобережжі. Так, у Курицькому лісі розбито табір червоних.

У лісі біля с. Степанівна, де стояв відділ повстанців, проведено бій з бандою чисельно 150 чоловік. За результатами бою убито 40 більшовиків, здобуто зброю.

На початку листопада відділ УПА зайняв містечко Городницю, що над Случем, вибивши з нього червоних.

Після кільканадцяти переможних боїв УПА з більшовицькими бандами, останні бояться приймати бої з повстанцями. І коли є вибір прийняти бій чи втекти, то тікають.

Така ж сама ситуація на Волині та Поліссі. У той же період повстанці здобули м. Мізоч, вибивши звідти німців. Здобули зброю.

Повстання в Галичині

Збройне повстання українського народу проти німецьких і більшовицьких загарбників охопило цілу Галичину. В липні цього року розпочала тут свої дії Українська Народна Самооборона — збройна революційна сила, що зродилась як і УПА з непереможної волі українського народу жити на своїх власних землях вільним, незалежним життям. УНС і УПА — це два кулаки українського народ, якими він остаточно розтрощить голови окупантам німецьким та більшовицьким.

Успішні дії з німецькими частинами УНС провела у жовтні 1943 року на карпатських полонинах: Поляниця, Куратів, Явірник, Мочалки. Німці наступали двома куренями. Наші стежі зустріли німців вогнем. На підмогу УНС прийшли інші частини УНС і зав'язався бій на усіх полонинах, що тривав декілька днів. Німці понесли великі втрати у живій силі.

ПОВСТАНЕЦЬ
Видає Українська Повстанча Армія
1944-1945 роки

В роковини першого листопада

26 років віддаліє нас від знаменної дати в історії України від 1 листопада 1918 року. З цієї подією пов'язане збройне опанування українцями Львовом та створення незалежної Галицької держави.

Ця дата є перехідною формою боротьби, від парламентарної, у рамках чужої держави, до збройної, за своє самостійне існування.

Сьогодні ми йдемо тим шляхом, яким йшли раніше наші батьки у 1918 році. Ми використовуємо у нашій боротьбі набутий ними досвід і робимо такі висновки:

Ми, українці, не хочемо більше жити у складі іншої держави, ані гітлерівської, ані сталінської;

Не бажаємо собі жодних визволителів;

Визнаємо, що єдина Українська Самостійна Соборна Держава принесе повне забезпечення всебічного розвитку Української Нації.

Сьогодні ми зустрічаємо перше листопада у важких умовах боротьби. Нас, бійців і командирів УПА, поставила доля боронити життя і правди українського народу. На нас лежить сьогодні важке і відповідальне завдання. І це завдання ми виконаємо, яких зусиль і жертв від нас це не вимагало б.

Єдиний політичний провід Соборної України

У середині 1944 року звершилась в Україні велика подія. На Великому Зборі ОУН створено Українську Головну Визвольну Раду — об'єднання і очолення всіх національно-визвольних сил українського народу на всіх українських землях і за кордоном, які визнали за самостійно правильний самостійницький принцип у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

УГВР стала єдиним найвищим політичним Проводом українського народу на період його визвольної боротьби проти всіх загарбників України та всіх ворогів політичної її незалежності.

УГВР перейняла на себе керівництво всієї визвольною боротьбою до створення Уряду Української Держави.

Свою боротьбу за УССД бажає УГВР вести в союзі з усіма поневоленими народами Європи і Азії, які також борються за своє визволення і визнають право України на політичну її незалежність. Зокрема УГВР прагне до порозуміння і до мирного

співіснування з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу.

УГВР — єдиний найвищий керівний орган усього українського народу — закріплює за собою виключне право єдиного українського представника політичної волі всього українського народу як в Україні, так і за її межами. Обрано політичну платформу УГВР, президента, його заступників, членів президії, Голову Генерального Секретаріату. Видано перший Універсал до українського народу.

Про розвідку

Тактика розвідників визначається: а)завданням, яке виконує відділ, б) зовнішніми обставинами. Бойові завдання відділу УПА особливі, особливі також обставини серед яких приходиться діяти відділам УПА. Відділ, що має сильну, добре поставлену розвідку, вийде з будь-якої ситуації переможно. Він знає сили супротивника, їх розміщення, про його рух. Зважаючи на це, відділ може передбачити дії супротивника, знає як їм зашкодити, знає куди і коли ударити по ворогу, як відхились від удару ворога.

Відділ, що має добре поставлену розвідку, ніколи не буде застаний супротивником зненацька, не завдасть хибного удару по ворогові. Тому добре поставлена розвідка — питання першочергової ваги. Від цього залежить правильність дії відділу.

В даних умовах перед розвідкою стоять такі завдання (для відділу, що стоїть в одному терені довше тижня): здобувати щоденні відомості про те, що діється в даному районному осередку, чи стягуються у район нові війська, їх кількість, рід військ, як пересуваються, озброєння, де передбачаються облави, відомості про сексотів.

У рейді завдання розвідки ускладнюється: у першу чергу відділу потрібні ті самі дані, що вже перераховані, але ці дані треба здобувати постійно у новому терені безпосередньо перед відділом, що рейдує.

Він має також користуватись розвідданими інших груп УПА, що знаходяться у терені, через який відбувається рейд.

Відділ, що силою обставин опинився в облаві, має своєчасно розвідати, якими силами ворог здійснює облаву, які вихідні рубежі зайняв, в якому місці вороже кільце є найслабшим (це вже буде бойова розвідка).

Ясно, що це все ставить особливі вимоги перед кожним розвідником. Бачити все і своєчасно доповідати командирові — обов'язок розвідника. Відомості розвідник має збирати особисто та через населення, адміністрацію.

Зберігаймо нашу пісню

Український народ рясно оспівав свою багату в збройну боротьбу з ворогами історію, цілу героїку тієї боротьби — походи, перемоги, славні вчинки не вгнутих героїв. І наша сучасність творить славні вчинки й героїв, творить чудові пісні.

Щоб зберегти нашу пісню — голосного і переконливого свідка змагань і геройства українських повстанців-революціонерів перед забуттям і можливим винищуванням — для майбутнього, слід закріпити її в друкованому слові. Повстанські революційні пісні слід видавати в цьому журналі.

Бої в лісі

Як показує історія партизанських дій, найкращі приятелі партизана — ніч і ліс.

Вони ховають його від ворога, дають можливість маневрувати, відірватись від переслідування ворога, вдарити там, де ворог не чекає.

Тому ворог старається прочистити ліс від повстанців. Робить це трьома способами: маючи відомості від донощиків робить наскок на партизанський табір; або прочісує найближчі гущавини, або оточує ліс і проводить повністю його прочісування.

Самим важливим для нас є третій спосіб.

Одні більшовицькі частини роблять прочісування лісу, а інші зробивши застави в його іншому боці чекають, коли на них «наженуть» відділи повстанців з лісу, щоб їх знищити.

Тому у лісі, хоч і зовсім оточеному, треба витримати до смерку, а тоді негайно продиратися з оточення. Цю головну істину повинен знати кожний боєць та командир повстанської частини.

У цьому разі не треба тримати оборону у таборі, бо ворог може знати про нього і оточити, чи виходити на край лісу, що може бути обстріляний артилерією чи стрілецькою зброєю.

Найгрізніша зброя — засідка, наскок, маневр.

Не дозволити ворогу вести бій там, де він цього хоче, зокрема там, де він може обстрілювати повстанський відділ гранатометним чи артилерійським вогнем.

Потрібно готуватися до бою у глибині ліс, де ворг може використати тільки легку стрілецьку зброю.

Відділ має робити засідки на ворога і маневрувати і після короткого бою у зручному місці прорватися з оточення і знову маневрувати. Такі дії деморалізують ворога, заставляють його пересуватися у лісі дуже обережно, малою швидкістю. Це дає повстанцям утриматись у лісі до смерку без великих втрат.

Приймаючи до уваги ці тактичні настанови, командиру слід вести свою частину так, щоб ворог ніколи не міг нав'язати повстанцям бій, де йому зручно. Щоб ініціатива завжди була в руках повстанського відділу.

У першу чергу командир мусить бути в основному зорієнтований у ситуації, мусить мати якнайбільше інформації про ворога. Такі відомості він повинен отримувати від своєї розвідки, що має бути розміщена на краю лісу, головних доріг, у просіках. Розвідка мусить постійно інформувати командира повстанців про силу ворога та його рух. Вони не ведуть бою з ворогом, а в міру його просування вперед, відступають до своєї частини. У результаті цих даних, командир орієнтується, де ворожі застави, а де «нагінка». Тоді швидко пересуває свій відділ у напрямі «нагінки», щоб зустрітися з нею якнайскоріше і мати, таким чином, досить часу і місця для маневрування цілий день. На пригожому рубежі (яр, гущавник, що дають поле для обстрілу) готує цілим своїм відділом засідку на «нагінку», розставляючи бійців для найкращого вогню на ворожу лінію. Право відкривати вогонь бере виключно на себе. Тоді, підпустивши «нагінку» на 50 м, а то й ближче відкриває по ній короткий шквальний вогонь.

Залежно від рішення командира: прориватись, чи далі маневрувати — після короткого вогню йде прорив, підготовлений ще закиданням ворога гранатами, з окликом «Слава», або відізванням від ворога назад на нові становища. У другому випадку треба мати зручну дорогу для відступу (яр, долина) і маленьку частину (хоч би рій) залишити ще для прикриття відходу.

При усіх діях відділ треба тримати дуже скупчено, по-перше, щоб бійці не погубились, а по-друге, при ворожій «нагінці» треба на ділянці бою протиставити ворогу більшу силу і щодо кількості бійців, і щодо сили зброї, а це можливо досягнути тільки скупченням частини.

Дуже бажаними у таких ситуаціях є теренові провідники, які легко орієнтуються в лісі і можуть швидко і непомітно для ворога провести частину в інше безпечне місце.

Під час прориву ворожого кільця сам ворог є в дуже незручному становищі, оскільки може використати тільки невелику кількість зброї (ту, що має прориваний відтинок), щоби не постріляти власних бійців. Після прориву командир збирає свій відділ, упорядковує його і, маневруючи, вдаряє у тил ворожої «нагінки», шоб її розпорошити і дати можливість іншим оточеним відділам легше прорватися.

Діждавшись смерку командир вибирає місце, де йому легше пробитися крізь вороже кільце, і, підійшовши якнайтихіше до ворога, коротким наскоком зламує його опір та виривається з кільця.

Є ще й інші прийоми боротьби у лісі, та ми подали тільки цей один, що використано з великим успіхом одним із командирів УПА проти окупантів.

З українських повстанських пісень:

Ось пісня повстанців громами гуде!

Ось пісня повстанців громами гуде…
За Волю народу в бій святий зове!
Ця пісня — не кволе ридання, —
Вже вийшли у бій твої вої…
Це зов, це є зов до повстання!
До зброї, народе, до зброї!
Виходь, виходь, народе з тюрм,
Ось: Воля народам — людині!
Ще хвиля — і сонцем Вона золотим
Засяє і нам в Україні …
Ось пісня повстанців громами гуде…
За волю народу в бій святий зове!
Свою ми здобудем державу —
На Славу вовіки, на Славу!

Про військову таємницю

Що таке військова таємниця та чому її треба зберігати?

Ніколи для нас не є страшний ворог, коли ми знаємо його людську силу, озброєння, тактику, становище, внутрішні відносини в його армії. Знаючи усе це, ми можемо передбачати, який план боротьби може мати супротивник, якими засобами буде її провадити, коли нас атакує та якого маневру може вжити. Нам не важко у такому випадку прийняти успішні засоби оборони, перейти від оборони до наступу і геть — чисто знищити свого супротивника. Зовсім інше, коли ми про свого супротивника нічого не знаємо. У такому випадку можемо переоцінювати або недооцінювати ворожі сили, а це дошкульно може на нас відобразитися. Навіть мала група супротивника, якщо ми про неї нічого не знаємо, може наробити паніки, іншої шкоди.

Кожна з воюючих сторін старається вдержати у таємниці стан своїх людських сил, озброєння, моральний і бойовий стан бійців і командирів, тактику своєї боротьби, числа, назви, розташування частин, роди зброї, засоби зв'язку, організації армії і тилу, діяльність розвідки, плани ведення боротьби і т. п.

Кожний із супротивників натомість старається про ці справи дізнатися. З цією метою розбудовується широкий і складний апарат військової розвідки, яка збирає усі факти про силу супротивника.

Зберігання всіх вищеназваних військових справ — це саме зберігання військової таємниці.

Командування кожної армії у вихованні своїх вояків здійснює велику роботу на зберігання військової таємниці. Кожний вояк знає щось про свою армію, багато внутрішніх справ, озброєння. Неконспіративна поведінка вояка може дати ворогові цінний матеріал. Необхідність виховання вояка щодо зберігання військової таємниці, військове законодавство за зраду військової таємниці передбачає найгострішу кару. Зберігати військову таємницю мусить також кожний громадянин.

Як ворог старається здобувати потрібні йому відомості?

Кожен із противників розбудовує відповідний розвідувальний апарат і вживає цілий ряд відповідних засобів. Найбільш поширений спосіб — це сітка шпигунів. Шпигун старається влізти або безпосередньо у ворожу армію, або дістатися у таке середовище, де міг би часто і без підозр зустрічатися з вояками супротивника і непомітно у розмовах на військові теми здобувати необхідну інформацію.

Часто буває так, що шпигун заходить туди, де збирається багато бійців і прислуховується до розмов бійців, що їх ведуть вони щиро й необережно. Такий спосіб дає часто добрі успіхи, коли бійці діляться між собою про командирів, військові завдання, побут.

Буває так, що ворог знайде між бійцями легкодуха, який за гроші погодиться дати ворогові потрібні відомості. На це вже ворог вибирає особливі типи людей, які люблять гроші, золото.

Поширеним способом дізнатися про положення ворога є так зване «здобування язика», тобто зловлення живцем бійця, який має дати потрібну інформацію. Для цього застосовуються тортури, нерідко, що переходять людську уяву. Треба мати велике загартування тіла й духу, щоб витримати і не зломитися. Кожний боєць, попадаючи в руки ворога, повинен знати, що ворог все одно його не помилує, і краще вмерти від власної кулі, не зрадивши жодної таємниці...

Буває так, що ворог терором, шантажем змушує цивільних громадян, які мають зв'язки з військом, давати потрібні йому відомості. Буває так, що добровільні кандидати на таку роботу знайдуться. Боєць повинен завжди про це пам'ятати та ні з ким із цивільних громадян не говорити про військові справи.

Як повинен зберігати військову таємницю боєць УПА.

Армії державних народів мають дуже широко і складно розбудовувати свої власні і загальнодержавні апарати безпеки, розбудовані апарати розвідки. В мирний час армія і громадянство однієї держави від іншої обмежені державними кордонами, а у війні — лінією фронту. Військо у мирний час живе в казармах і має мало можливостей зустрічатися з населенням.

Зовсім інакше справа поставлена у нас. УПА діє в тилу ворога, має безперервний контакт з власним населенням і є підпільною, революційною армією.

Партизанська повстанська боротьба у тилу ворога складна не тільки тим, що кожної хвилини існує загроза зустрітися з сильнішим ворогом, але й тим, що кожному місці існує загроза потрапити на розбудований шпигунський, сексотський апарат, завданням якого є надавати ворогові відомості про нас.

Треба розуміти, що ворог, що прийшов в Україну сильніший технічно і більший у людській силі. Ми небезпечні йому в першу чергу своєю ідеєю, а потім підпільним характером своєї боротьби. Сила УПА — в несподіваному наскоці, засідці, невідомій для ворога людській силі, озброєнні, невідомому для ворога місці постою, планів нашої боротьби, невідомому для ворога моральному стані наших бійців.

Чим менше ворог буде знати про нас, тим ми будемо для нього грізніші.

Наша сила — у нашій повній конспірації!

Ми боремося з НКВД, що своїм першим завданням ставить розбудовувати свою агентурну мережу.

Добре зберігана військова таємниця, конспіративна поведінка відділу і кожного бійця — це наша грізна зброя, поряд зі зброєю реальною.

Повстанець ніколи не повинен ні з ким говорити про кількість людей у його відділі, стан озброєння, назву відділу, псевдо командирів, друзів, теренових провідників, їх організаційні пости, звідки і куди відділ йде, кількість втрат, про бойові операції, постачання відділу, тобто про все, що пов'язане із боротьбою з окупантами. Одним словом, повстанець ніколи ні з ким не повинен говорити про справи, які у який-небудь спосіб дозволили б ворогові здобути інформацію про силу відділу, його плани, тимчасове розташування, тил, зв'язок.

Ми — нащадки славних княжих воїнів, які вміли гідно боротися за свою Батьківщину, мовляв «краще накласти головами, а не посоромити землі української», нащадки козаків запорожців, що конали на ворожих палях і сміялися ворогові у вічі.

Хочемо стати гідними спадкоємцями наших героїчних предків, яких навіть найбільш жорстокі тортури ворога не змусять зрадити таємницю.

Польова стійка.

Польова стійка — це забезпечення безпеки на постої. Вона складається з 3-х людей (провідника і 2-х зірців)...

Обов'язок польової стійки — пам'ятати, що життя його друзів залежить від нього. Він мусить мати почуття відповідальності і знати, що несумлінна служба на стійці може принести смерть для нього і його друзів.

Тому стійковий під час служби на стійці всю увагу та всю гостроту зору та слуху мусить спрямувати перед себе, у ворожий бік. Сам стійковий повинен бути гордий з того, що має змогу стояти на стійці зі зброєю в руках в обороні Батьківщини.

Стійковий, виходячи на стійку, мусить знати:
кличку, умовні знаки для зв'язку з чатою (свист, ракета і т. і.);
місце своєї стійки і сусідніх стійок;
відтинок спостереження;
на які предмети треба звертати особливу увагу;
відомості про ворога на своєму відтинку;
місце чатування (місце ворога);
власні відділи на передпіллі;
дорогу відвороту в разі наскоку ворога.

Стійковий має на своє місце заходити так, щоб його ніхто не помітив спереду. Місце його має бути таким, з якого було б добре спостерігати. Стійковий мусить добре замаскуватись і стояти попереду чат на 400-500 м.

Місце треба вибирати на горбку чи на дереві, щоб якнайбільше терену охопити своїм спостереженням. Прийшовши на стійку, стійковий спостерігає, починаючи від себе, від своїх ніг поступово у далечінь, скільки оком може сягнути і так увесь час. Всякі відомості про ворога подає своєму командирові умовними знаками, не оглядаючись назад.

Уночі в закритому терені: стійковий стоїть ближче своєї хати, якихось 100-150 м. Уночі користується більше слухом, ніж зором. Стійка стоятиме десь близько доріг чи десь у долині.

Поведінка: стійковий повинен вести себе тихо. Самовільно залишати місце стійки, сходитись з іншим стійковим і вести балачки заборонено. Заборонено також спати, курити, співати, гомоніти, з ким-небудь говорити, здійснювати фізіологічні потреби, відкладати у бік або передавати комусь свій кріс, навіть своїм зверхникам, бо це відвертає стійкового від праці та зраджує становище стійки. Сам стійковий у той час не забезпечує безпеку відділу, бо його увага звернена на інше місце.

Стійковий на стійці охороняючи свій відтинок терену, мусить слідкувати, щоб ніхто не підкрався до відпочиваючих відділів. Стійковий має бути готовий завжди бо бою, бо ворог намагатиметься несподівано заскочити відділ. Кріс тримає готовий до вистрілу, багнет на крісі, граната готова.

Якщо якась підозріла людина підходить до стійкового, стійковий відразу бере її на ціль і підпускає до себе на 20-30 м (на відстань метання гранати). Сам залягає і стримує прохожого словами: «Стій», «кличка». Крикнути треба так, щоб прохожий почув. Якщо він не стане, стійковий стріляє. Якщо прохожий знає і подає кличку, стійковий голосить: «Дорога вільна» і пускає прохожого. Якщо прохожий не знає клички, тоді стійковий командує: «Обернись», «відкинь зброю», «руки вгору», і кладе його на землю. При тім заповідає прохожому, що буде стріляти, якщо він ворухнеться.

Стійковому на стійці не вільно людей обшукувати, а тримати їх до зміни або покликати когось з чати. У тому разі, коли до командира йдуть якісь зв'язкові і просять, щоб стійковий провів їх до нього, стійковий не має залишати місце стійки, а заводить до свого командира чат.

У разі, коли надходить ворожий відділ, стійковий повідомляє про це свого командира (чату). Сам залягає на становищі і трьома пострілами у бік ворога попереджає своїх. З місця стійки він сам не сходить. Він залягає на становищі, разить ворога своїм вогнем так довго, аж допоки наш відділ не розгорнеться до бою. Тоді стійковий повертається визначеною дорогою до своїх.

Зміна стійки: зміна підходить до стійкового, старий стійковий стоїть ще на місці, не перестає спостерігати, а постерігає до того часу, аж коли новий стійковий не вдивиться у терен і пізнає предмети. Тоді старий стійковий передає йому стійку. Повідомляє йому те, що в терені він побачив а час своєї служби: на які предмети і на яке місце треба звернути спеціальну увагу, які рухи на передпіллі, чи проходив хтось з підозрілих людей, звідки й куди, чи чути якісь голоси, шелести, якісь рухи і т. п.

Коли стійковий голосить новому: «стійку в порядку передав», а новий відповідає: «стійку в порядку прийняв», тоді старий стійковий підходить до своєї чати.

Стійковий, виходячи на стійку, мусить бути готовий за 15 хвилин перед відходом. За той час командир, який випроваджує стійкового, мусить нагадати стійковому його завдання і обов'язки. Тільки тоді стійковий може відійти.

Організація та завдання інженерної розвідки

Основним завданням кожної розвідки є дізнатися про місце перебування та сили ворога. Цьому може багато допомогти інженерна розвідка, в яку висилаються сапери або добре проінструктовані стрільці. Інженерна розвідка відрізняється від звичайної тим, що її учасники дізнаються про сили ворога та його місце перебування шляхом різних інженерно-технічних даних.

Така розвідка організовується для:

інформації про розміщення та сили ворога;

вивчення шляху для здійснення маршу;

для організації підриву відповідного об'єкту.

Маючи на увазі одну із потреб, інженерно-розвідувальна команда зобов'язана детально описати характер шляху на даному відтинку, докладно описати усі наземні будови, дорожні споруди. Кожний інженер-розвідник робить помітки в себе, що він бачить, щоб потім це занести до спеціального повідомлення. На ґрунтових дорогах та шляхах мусить звернути увагу на сліди всякого роду транспорту, зазначивши, у який бік рухався цей транспорт. Дорожні споруди, мости, бетонні та залізні рури оглядаються детально і встановлюється їх тоннажну пропускність. Для цього треба мати на увазі, що легкі вантажі (піхота), легка артилерія і кіннота можуть проходити легко по мостах, в яких підпорні стовпці мають найменше 12 см товщини. Середні вантажі (тяжка артилерія) можуть проходити по мостах, в яких стовпці мають найменше 16 см товщини. Тяжкі вантажі (різні авто, танки) проходять по мостах, в яких підпори мають не менше 18 см товщини. Детально ознайомившись з даним відтинком терену та дороги, начальник інженерно-розвідувальної команди пише на ім'я командира відділу відповідне повідомлення, зразок якого подаємо нижче:

26 червня 1943 року 16 год. 30 хв.

До друга Остапенка

Повідомлення

Виконуючи Ваше доручення, інженерно-розвідувальна команда провела інженерний огляд терену дороги від с. Шелепухи до залізничної станції Соснівка. Відтинок рівняється 8 км.

За 300 м від с. Шелепухи дорога проходить нагору під кутом 75 градусів. На віддалі 2 км від цього села, біля хутора Забий вовки, асфальтова дорога зіпсована зубцями тракторних коліс (по слідах здогадуємось, що їх було не менше 10), які повернули на 3-му км вліво до м. Дрімучого. По обох боках дороги проходять телефонні лінії, з лівого боку — 9 дротів, а з правого — 8, які у кількох місцях порвані. На 6-му км біля ліску «Чорнобилі» через річку «Говірка» є дерев'яний міст на шістьох прогонах і двох прольотах. Підпори — одиночні паралелі, з правого боку річки на двох рамах. Перекладини подвійні, по 16 см. кожна. За річкою «Говірка» на правому боці дороги за 300 м знайдено місце постою якогось військового відділу. Це встановлено по слідах кінних повозок, знайдено коробки від рибних консерв, від цигарок з німецькими написами. Знайдено дві гільзи німецького крісового набою та вживаний набій від машинового пістоля. Біля станції Соснівка, на хуторі Лисиче хати стоять пустими. Про що й доводимо до Вашого відома.

Підпис:

Не треба писати своєї функції та військового звання, ні командира, ні командира, якому адресується повідомлення, ні начальника розвідки. Це робиться з метою схоронності військової таємниці, бо коли б випадково повідомлення попало до рук ворога, він би не зміг дізнатися, про яку військову формацію йде справа.

Такі основні завдання інженерної розвідки.

Розшук

Розшук — це забезпечення відділу на марші. Він складається звичайно з трьох людей (командира і двох козаків).

Завдання розшуків: перешукати поземелля та забезпечити дорогу нашим маршируючим відділам, а також унеможливити ворогові заскочити зненацька ці відділи.

Є такі розшуки:

чолові (забезпечують відділ спереду);

бічні (забезпечують відділ збоку);

тилові (забезпечують відділ з тилу).

Розшуки йдуть звичайно на зорову віддаль від маршируючого відділу в бойовій готовності. Кріси несуть у руках готові до пострілу, багнет на крісі, гранати напоготові, протигази у бойовій готовності.

Розшуки не мають йти разом, їм треба розійтись на таку віддаль, щоб могти порозумітися між собою пів голосом або шепотом (30-50 м).

Командир розшуку йде посередині між двома розшуками, тримаючи зоровий зв'язок зі своїм зверхником. Перед кожною відправою розшуку командир відділу повинен дати розшукам умовні знаки і напрямок маршу, місце збірки на випадок, коли б відділ у полі розбігся.

У відкритому терені: розшуки йдуть на віддалі 400-500 м від відділу. Всякі предмети мають бути пильно оглянуті. Розшуки йдуть стрибками, це означає, що вони переходять від одного пункту до іншого, де зупиняються, прислуховуються, приглядаються до поземелля, перешукують його. Розшукові не можна залишати не оглянутим жодного місця: кущі, ліски, яри, забудови і т. п. У таких місцях може сидіти ворожий секрет, спостерігач чи засідка, що можуть розшуки пропустити, але вдарити по головному загону.

Відділ, що йде за розшуками, певний у тому, що вони старанно терен перешукують і загрози поки що ніякої немає.

Тому розшуки мають виконувати своє завдання добросовісно. Командир увесь час повинен мати розшуки в своєму полі зору.

Коли розшуки бачать перед собою якісь підозрілі речі в терені, мають підходити до них бігцем і перешукати їх, поки відділ наблизиться до них. Коли відділ наблизився, розшуки відходять далі.

Маршируючи дорогою, розшуки йдуть ровами, канавами, рівчаками, один правим, а другий — лівим боком. Якщо дорога веде глибоким яром, де є високий берег так, що не можна бачити, що діється вгорі, розшуки йдуть берегом. Командир розшуку може йти дорогою.

Поведінка в лісі: до лісу розшуки мають підходити обережно, але бігцем, щоб якнайскоріше досягти узлісся. Увійшовши в ліс, розшуки мають перешукати узлісся на 150-200 м ширини та зачекати допоки в ліс увійде відділ. У лісі віддаль між розшуками і відділом зменшена. Треба звертати увагу на дерева, кожен кущ і ярок і самому ховатися за деревами. Не йти дорогами, а за деревами за кілька метрів від дороги. Докладно перешукати узгір'я, але самому не йти верхами горбів, щоб не викрити себе перед ворогом. Дотримуватись тиші. Йдучи лісом, треба час від часу зупинятись і прислухатися. Уникати в лісі галявин. Виходячи з лісу, розшуки йдуть якнайскоріше вперед, щоб розшукати та забезпечити якнайбільше шляху, що ним проходитиме відділ.

Поведінка розшуків у селі чи в місті: входячи у село (місто) чи в якусь іншу оселю, треба бути обережним. Перешукати край оселі, здобути у людей відомості про ворога та обережно просуватися вперед. Ідучи вздовж вулиці звертати увагу на дахи та вікна будинків, що діється навкруги. Розшук, що йде правим боком вулиці дивиться пильно ліворуч, а лівий — праворуч. Підозрілих людей, або таких, що втікають від маршируючого відділу, розшук затримує і віддає своєму командирові. З оселі та села розшуки вирушають також бігцем, щоб якнайшвидше відійти від села та обняти якнайбільший терен своїм спостереженням.

У гористому терені: на горбовини розшуки виходять дуже швидко, біжучи. Вийшовши на горбовину, один розшук іде ліворуч, а другий — праворуч, відстань між ними має бути 50 м (вони роблять т. зв. петлю). Таким чином вони перешукують горбовину. Коли розшуки закінчили перешукування, тоді відділ виходить безпечно на горбовину.

Проходити через залізниці, шосе, перехрести доріг розшуки мусять обережніше. У закритому терені чи вночі треба йти помалу. Через кожних 100 м зупинитись, прилягти до землі і прислухатись. У відкритому терені чи вдень можна йти скоріше. Розшуки не йдуть дорогою, а йдуть на віддалі 30-50 м від дороги. Командир розшуку увесь час йде дорогою і спостерігає за обома розшуками, тримає зв'язок зі своїм відділом. Треба пам'ятати, що на залізницях, перехрестях, шосе ворог дуже часто робить засідки.

Перехід через річку: до річки розшуки підходять так, як і до шосе, перешукують берег і стараються переправитись. Якщо є брід, то один боєць розшуку переходить і обслідує другий берег. Стрільці залягають на становищі у готовності до оборони свого друга, а після обслідування берега ідуть за ним. Якщо немає броду чи човна, тоді розшуки перепливають річку. При переході річок треба мати шнур, щоб швидко перетягати козаків з вантажами.

Перехід через мости: розшуки переходять бігцем, обдивляючись добре міст та досліджуючи кругом те місце, навколо якого він стоїть.

У багнистому терені: розшуки тримаються кущів, горбків чи трави і т. п., бо ґрунт у таких місцях твердіший, у такому місці треба поволі йти, а коли буде те місце, де ґрунт вгинається й ноги грузнуть, розшук має залягти, щоб своєю вагою тіла захопити якнайбільше площі. Таке місце треба покинути і шукати інше місце для переходу, а якщо такої болотистої площі небагато, то слід пройти це місце плазом.

Уночі розшуки працюють так, як і вдень, але віддаль між ними має бути зменшена. Треба дотримуватись суворої тиші. Речі треба прив'язати до себе, щоб нічого не брязчало. Уникати незатінених місць, доріг, піску. Треба йти по траві чи полем, не виходити на горби, бо на тлі неба з долини їх добре видно, але, коли треба пройти такі місця, то треба зігнутися до землі і повзти. У лісі треба звернути увагу на те, щоб не втратити зв'язку. У багнистому терені треба дивитись, щоб не попасти на болото і не загрузнути. Уночі на відкритому терені треба через кожних 200 м, а в закритому терені через кожні 100 м зупинитись, прилягти до землі і прислухатись, чи не чути якихось звуків. Під час туману, розшуки працюють так, як і вночі.

Відомості про ворога розшуки подають своєму командиру умовними знаками або рукою, крісом чи посланцем. Зустрівшись з ворогом, розшуки спокійно залягають на становище і спрямовують свій вогонь на ворога, не перериваючи його, аж поки відділ не розгорнеться до бою.

У кожному терені і в кожну пору року слід маскуватися. Розшук мають проводити бійці з хорошим зором. Треба пам'ятати, що не розшук встановлює темп маршу, а головний відділ, а тому мусять постійно підтримувати зв'язок з тилами.

У разі, коли відділ затримався, розшуки виконують обов'язки польової стійки. Якщо відділ має обрати місце для постою, розшуки старанно шукають таке місце.

Якщо після перешукування відділ зупинився для постою, то до того як він отабориться і виставить польові стійки, ці обов'язки виконують розшуки.

Розшуки мають йти налегку, нічого іншого, крім зброї і набоїв. Це полегшує марш і їх роботу.

Праця розшуків дуже важка, тому вони повинні знати, що у кожному місці на них чекає ворог. Однак вони мають рішуче іти вперед, без страху і вагання.

Про основи дисципліни

Що таке військова дисципліна, або карність? Коротко на це запитання можна відповісти так: військова дисципліна або карність — це безоглядне підпорядкування та послух військовиків наказам їх зверхників і точне виконання наказів, навіть ціною власного життя.

Є два типи дисципліни: армій народних і армій колоніальних.

У колоніальній армії, як то царської Росії, Австро-Угорщини, де є багато інших національностей і армія складається з осіб, яких пригнічували, дисципліна-карність є наслідком страху перед побоями, а то й смерті від командира. Така армія служить чужим, ворожим їм інтересам, бо це інтереси імперіалістів, які виточують із них останню краплю крові й поту, силуючи погрозою йти воювати за їх інтереси, на вірну смерть.

Цілком на інших умовах організують армію, коли вона призначена для оборони держави. Перед такою армією стоїть чесна і справедлива ціль, яку бачить кожний рядовий. Історія людства знає безліч таких армій. Ось кількатисячна грецька армія, яка воюючи на свободу своєї держави розбила до мільйона персів-поневолювачі.

Джерело її успіху — у свідомій і добровільній самодисципліні, що випливла із серця, яке любило понад усе свою державу, народ, родину, і з розуму, що твердо усвідомлював собі конечність і доцільність боротьби з персами-поневолювачами.

Тобто, дисципліна-карність є наслідком страху перед карою. Про Червону Армію імперіалістичної Москви, де за дисципліну-карність дбають політруки НКВД, вже й казати нічого.

Історією доказано, що свідома та добровільна самодисципліна-карність є у народу, що обороняє власну державу від загарбників. То яка велика самодисципліна має бути у народу, що не має своєї держави, але бореться за неї. Таким військом є наша УПА. Ціль УПА — вибороти волю і кращу долю своєму народу шляхом створення Самостійної Соборної Української Держави. У ній майже самі добровольці. Вони прийшли в УПА, щоб воювати з ворогами свого народу. Це завдання не з легких. Але у таку армію йдуть українці та люди інших національностей, вони віддають свої особисті справи на жертівник народного діла.

Тому, на поставлене запитання, чи дисципліна-карність — це безоглядний поступ зверхникові без жодних заперечень, відповідаємо: «Безперечно, так! Він розуміє і відчуває дисципліну-карність цілим серцем і душею.

Знизу догори в армії мусить іти глибоко і свідомо зрозумілий послух, а згори донизу — глибока товариська пошана, дружня любов, розуміння потреби рятування кожного друга навіть ціною власного життя, особиста пошана кожної одиниці війська та її гідності. Тільки така карність-дисципліна щиро зливає в одне русло волю наказуючого й виконуючого і забезпечує успіх справи, за яку бореться армія.

Напад повстанчого відділу на ворожі об'єкти

Повстанчий відділ у боротьбі з окупантом повинен якнайширше використовувати момент несподіванки і бити ворога там і в такий час, де й коли він цього найменше сподівається. Одним з таких боїв є напад на ворожі об'єкти. Предметом нападу можуть бути ворожі залоги, бази постачання, об'єкти комунікації, місця тримання в'язнів. Напади можуть мати на меті здобуття необхідних матеріалів, знищення ворожої залоги, руйнування певних об'єктів, звільнення в'язнів. Напад може бути успішний тільки при відповідній підготовці. Непідготовлений напад веде до зайвих втрат та досить часто — до поразок.

Кожен об'єкт, на який планується напад, повинен бути добре розвіданий. Якщо напад планується на населений пункт, треба якнайширше ознайомитись із планом населеного пункту, розташуванням у ньому вулиць, окремих будинків, розташуванням ворожих об'єктів. При нападі на ворожу залогу треба розвідати загальну чисельність залоги, її розміщення, розміщення старшин, адміністрації, озброєння ворога, порядок служби, вороже забезпечення, порядок зміни варт, стійок і т. п. Якщо напад готується на об'єкт, який охороняється ворогом, необхідно докладно розвідати систему оборони ворогом об'єкту нападу: штучні та природні перешкоди, розташування вогневих засобів, систему вогню, розташування окопів, ходів сполучення, підготовку окремих будинків для оборони.

Треба уважно вивчити непомітні підходи до об'єкту нападу, можливість проходу там, звідки ворог найменше цього сподівається (річка, болото).

Необхідно враховувати можливість допомоги ворогу сусідніх ворожих залог ті й залозі, на яку буде напад. Тому потрібно розвідати сили цих залог, їх озброєння, транспортні засоби, час, протягом якого вони зможуть прибути на місце нападу, розпланувати час та розгортання операції. Треба також перепровірити відомості, отриманих розвідкою, бо серед них можуть бути і неправдиві відомості.

На основі здобутих відомостей планується напад. Відділ спочатку розташовується на певній відділі від об'єкта нападу. Тому потрібно вирахувати час маршу, час

перегрупування, виходу на вихідні позиції для нападу, умовні сигнали, знаки маршу. Дорога маршу повинна виключати можливість зустрічі з ворогом та цивільними особами.

Повинно бути добре обмірковане місце штурмової підстави, тобто місце, де відділ зосереджується безпосередньо до нападу.

Залежно від об'єкту нападу та сили ворога призначаються сили ударного відділу, час і спосіб удару, використання вогневих засобів під час удару, спосіб здобуття матеріалу нападу і полонених, спосіб нищення матеріалу та знаряддя, що не можна бути забрати. Визначається сила відділів для нападу, час, коли ці сили мають відійти від відділу, куди і коли повернутись у відділ, визначаються сили, які мають здійснити захоплення знаряддя і матеріалів і руйнування.

Командир відділу визначає силу резервного відділу, передбачуване його завдання, знак початку бою резервного відділу.

Потрібно перевірити кожного бійця на предмет знання ним завдання, клички, бойову готовність.

Потрібно старанно розпланувати способи відізвання від переслідування ворогом і хто і яким способом його забезпечує.

Командир відділу, що буде здійснювати напад, визначає перше місце збірки, яким є штурмова підстава. На першому місці збірки надається допомога пораненим, упорядковуються полонені, здобич тощо.

Треба передбачити друге місце збірки на випадок розпорошення відділу, або щоб до відділу долучилися ті бійці, які не встигли або не змогли прибути на перше місце збірки. Друге місце збірки повинно бути всім добре знане, подалі від ворога.

Всі ці питання, з яких складається план нападу, повинні бути добре обмірковані командиром нападаючого відділу. Заздалегідь, і на основі цього видані відповідні розпорядження відповідним командирам. Треба твердо пам'ятати, що успіх нападу залежить від його несподіваності. Тому усю підготовку до нападу, особливо розвідку, треба вести якнайбільше потайно, непомітно для ворога і знало про це якнайменше людей.

Розпланувавши напад, давши відповідні накази та розпорядження підлеглим командирам, командир відділу повинен обов'язково перевірити, чи знають його підлеглі свої обов'язки.

Найкраща пора для нападу — темна ніч, під час великої хуртовини, дощу і т. п. Час для нападу — по 12-й годині, коли на вороже забезпечення нападає найбільше сонливість, зменшується чуйність. Необхідно розраховувати час для нападу так, щоб можна було відірватись від ворога та непомітно зникнути.

До штурмової підстави відділ підходить тихо, зімкнений, з близьким забезпеченням, дотримуючись якнайсуворішої маршової дисципліни. Командир відділу йде на чолі колони.

По досягненні штурмової підстави необхідно заховати відділ від ворожого спостерігання. Дати відділові короткий спочинок. Вислати дальші забезпечення. Доповнити відомості розвідки, якщо є така можливість. Якщо активність розвідки може посилити чуйність ворога, то треба обмежитись попередніми даними розвідки.

Даються кінцеві розпорядження.

Від штурмової підстави до об'єкту нападу відділ просувається якнайобережніше, у формі обережного підкладання, у випадку необхідності, підповзаючи, без шелесту.

У цей час, безпосередньо перед самим нападом, спеціально підібраною та висланою групою знищується вороже забезпечення (вартові) без галасу і пострілів.

Сам безпосередній напад повинен бути раптовий, несподіваний для ворога, без крику, із застосуванням усіх можливих, що вимагає конкретна обстановка засобів боротьби. Гранати добре застосовувати на вороже скупчення (кидати до приміщень чи інших забудов). Ворожі кулемети, які добре видно під час боротьби, знищувати бічним рукопашним ударом, гранатою, чи вогнем власної зброї. На протязі всього бою не розпорошувати відділу, а втримувати зімкненість ударної групи.

Під час нападу командир відділу може застосувати резерв для зміцнення зусиль ударного відділу, щоб посилити успіх; до служби забезпечення нападу; якщо з якогось напрямку є загроза безпосередньо перед боєм і під час бою; до помічних дій при збиранні полонених і здобичі; до забезпечення відвороту від ударного відділу сил ворога, що прийшли на допомогу. Знаряддя і матеріали, які не можна забрати — знищуються.

Здобутий матеріал та полонені збираються в певному пункті.

При нападі на міста треба мати увазі, що резервний відділ треба тримати недалеко від місця нападу з готовністю вжити його у загрозливому напрямку, якщо такий буде; необхідно забезпечити дорогу відходу ударного відділу і втримати її.

Якщо сили відвороту ще дозволять, вдарити в іншому місці силою, щоб скувати там ворога і відвернутим увагу ворога від головного удару.

Треба одночасно ударити по всіх будинках, а якщо не хватає сил, то всі зусилля спрямувати га головний будинок, ізолюючись від решти будинків вогнем забезпечення. Коли напад планується довгочасний, то треба збудувати штучні загородження (барикади з возів, парканів і т. п.). Це буде необхідним у тому разі, коли ворог має броневики. Слід знищити телефонічні дроти, електро та телефонічні централі.

Якщо метою нападу є здобуття матеріалів, то треба продумати справу їх перевезення, які треба тримати подалі в час першого удару і підтягти партіями, коли матеріал буде готовим до навантаження. На випадок здобуття автомобілів, підготувати водіїв. Полонених ворогів тримати скупчено під конвоєм до прибуття в безпечне місце. Частину відбитих в'язнів можна озброїти здобутою зброєю, призначити їм енергійного командира. Для хворих — передбачити перевізні засоби та продукти, які треба видати на другому місці збірки.

Відізвання від ворога на випадок потреби слід попередити кількаразовим знаком «кінець дії!» Якщо ворога повністю не розбито, а лише його частина охоплена місцем нападу, то відізвання від нього слід забезпечити сильним крісовим та скорострільним вогнем і гранатами.

При відступі відходить спочатку переднє забезпечення, потім поранені полонені під конвоєм, основний відділ, відділ, що прикриває відхід.

На першім місці збірки відділ упорядковується, перевіряється зброя, амуніція, після цього відділ відмаршировує на друге місце збірки. Тут, відповідно забезпечившись, дається короткий відпочинок та очікує на тих стрільців, що з різних причин запізнились.

Відомості з практики підривних робіт

В умовах партизанського способу ведення війни знання вибухової практики є необхідним для кожного військовика.

Одержавши завдання від командира, начальник підривної команди мусить детально знати об'єкт, який треба зірвати. Для цього відсилається інженерна розвідка, що робить точний опис даного об'єкту (моста, бункера, будинку) і спеціальним повідомленням інформує про характер будови. В основу роботи інженерної розвідки щодо підриву, входить дізнатися: з якого матеріалу збудовано міст, будинок; характер системи підпор; система скріплення; характер підходу до об'єкта, який слід зірвати, та зручність відступу.

Маючи повідомлення інженерної розвідки, начальник підривної команди встановлює, скільки має бути вогневих точок, тобто скільки зарядів треба підготувати; які це повинні бути заряди і т. п.

Створюється підривна команда, її учасники розбиваються на номери і кожний з них попередньо знає місце своєї вогневої точки, тобто, місце прив'язування заряду.

Всі учасники підривної команди несуть свої заряди і прив'язують свої заряди до призначених місць по команді: «Приладнати!». За цією командою йде команда: «Приготуватися!». Це означає, що кожний підривник вкладає запальну трубку до заряду, а кінець її під два пальці в ліву руку до запалювання. Один сірник головкою прикладає до порохової серцевини бікфордового шнура, два сірники про запас бере в губи, а коробку з сірниками тримає у правій руці. Зробивши це, він відповідає: «Перший є!» (коли це перший номер) і т. д.

По команді: «Вогонь!», підривник швидким рухом правої руки тре коробкою сірник, що головкою лежить на серцевині бікфордового шнура і, секунду пересвідчившися, що шнур горить — тікає по визначеній стежі.

Коли перший сірник не запалить порохової серцевини, то підривник виймає з рота другого, можна вдатися і до третього. Але ця процедура має тривати не більше 7-8 сек.

Більш безпечний і ефективніший мінерський спосіб підриву.

Ще кращий і ефективніший електричний спосіб підриву, але для цього треба мати електродетонатор.

Б'ємо загарбників України

(З дій Української Повстанчої Армії)

Восени 1944 року НКВД в м. Кам'янське (Дніпропетровська область), викликало собі на допомогу дві сотні більшовиків проти місцевого відділу УПА. Дванадцятиденна облава більшовиків не дала їм ніякого успіху. Навпаки, своїми діями більшовики тільки популяризують визвольну боротьбу УПА.

Восени 1944 року у с. Бандурово (Дніпропетровська область) організований більшовиками відділ «стрибків» піддався без бою кільком бійцям одного відділу УПА, що діє у цьому терені.

У той же період в одному з рейдів по Острожчені та Здолбунівшині, на Волині, відділи УПА зробили 48 засідок і провели декілька відкритих боїв, у яких знищено біля 300 енкаведистів, здобуто 13 кулеметів, 23 автомати, багато іншої зброї. Відбито 148 насильно мобілізованих до більшовицької армії українців.

На початку вересня 1944 року біля с. Колодіївка (Станіславщина) зав'язався бій з одним із рейдуючих відділів УПА і відділом енкаведистів. Зручним маневром наш командир Х. увів в оману більшовиків, і вони довгий час стріляли по своїх і втратили 50 убитими.

04.09.44 між селами Грабівно і Підзвіринець Комарнянського району відділ УПА ім. Перуна відбив від енкаведистів 7 арештованих українців зі с. Повергів. Із 57 енкаведистів — 45 знищено.

08.09.44 у великих боях відділів УПА з більшовиками у Романівських лісах (Бібрецький район) убито 300 більшовиків, між ними 12 червоних командирів. У цих боях смертю хоробрих загинуло 5 українських вояків.

11.10.44 два невеликі відділи УПА зробили наскок на більшовиків, які повертались з облави в с. Мединя (Галицький район). У бою більшовиків повністю розбито, втративши убитими більше 80 та пораненими. Повстанці здобули 2 гармати, 1 гранатомет, 5 важких кулеметів, амуніцію, та багато іншого майна.

11.09.44 сімнадцять українських повстанців зробили сміливий наскок на районну тюрму в м. Струсові (Теребовельщина). Всіх ув'язнених звільнено, а тюрму спалено. Вбито 6 енкаведистів. Здобута 2 важких кулемети і 6 автоматів.

28.10.44 у Чорному Лісі (Станіславщина) більшовики кинули проти відділів УПА в концентричному наступі з усіх боків 15 тис. війська з гарматами й танками, між ними — спеціальний «ліквідаційний отряд-418» нквд і нкгб усіх районів області. В перший день боїв, 31.10.44, курінь УПА «Скажені» розгромив на своєму відтинку великі сили більшовиків, які на нього наступали, та змусив їх до втечі. 01.11.44 дуже завзяті рукопашні бої зводив курінь УПА під командуванням Гамалії, пробиваючись з більшовицького оточення. Курінь пробився, але його славний командир загинув смертю героя. У боях відзначилися поодинокі рої, ведучи розвідку, улаштовуючи засідки, пробиваючись крізь щільне вороже кільце до своїх відділів. Більшовикам не вдалося знищити жодного повстанського відділу. Вони втратили 200 убитими, та багато пораненими. Геройською смертю у цих боях із усіх наших відділів разом загинуло 38 українських повстанців.

10-18.11.44 невеликий відділ «Трикутник смерті» за участю політвиховника Г., зробив пропагандивний рейд з Галичини на Закарпаття. Пройшовши скельними схилами Говерли, відділ 11.11 опівдні переступив колишній угорсько-польський

кордон і 12.11, роззброївши місцеву міліцію в с. Луг, улаштував там біля церкви зібрання селян, на якому політвиховник з'ясував сьогоднішнє політичне становище українського народу, розкрив, як більшовицькі загарбники поневолюють і грабують Україну, як вони винищують український народ, розповів про збройну боротьбу українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Селяни з захопленням прийняли вістку про створення Української Головної Визвольної Ради.

17.11.44 вночі невелика група українських повстанців блискуче виконала наскок на м. Товмач (Станіславщина). Дістався непомітно до міста, група розділилась: одна частина ув'язалась у бій з енкаведистами, використовуючи кріси, автомати, кулемети та гармати, а інша частина ліквідувала без пострілу тюремну сторожу, визволила 150 ув'язнених громадян, а тюрму замінувала та висадила у повітря. Інша група, знищивши декількох енкаведистів, втратила одного бійця пораненим. Далі групи відійшли у темряву.

24.11.44 сотня УПА «Месники» наскочили на м. Богородчани (Станіславщина). Акцію розпочато о 20-тій год. гранатометним вогнем. Розбито будинки нквд, нкгб і воєнкомату. Зайнято ряд державних установ. Ворог, силами трьох сотень боронився вогнем гранатометів і гармат. Бій тривав до самого ранку. Більшовики втратили понад 100 убитими. Під тиском ворожих танків наша сотня без втрат відступила з міста.

24.11.44 сотня УПА «Звірі» під командуванням С. наскочила на м. Солотвино (Надвірнянщина). Дві чоти вдерлися до міста, спалили будинки нкгб і нквд та звільнили 80 в'язнів. У бою було знищено 33 енкаведиста.

24.11.44 на будинки нкгб у Станіславі напали два рої з чоти Ч. Вони обстріляли зі стійкових кулеметів, а центр міста — гранатометами. У місті зчинилася паніка. Більшовики, не розібравшись, підтягнули до міста свої гармати та стріляли між собою до самого ранку. Наші сміливці відступили без втрат, залишивши у місті кілька десятків убитих окупантів.

4.12.44 сотня УПА «Орли» під командуванням Ж. вдарила на районний осередок Тисмениця (Станіславщина). Знищено будинки нкгб, нквд і воєнкомату. Вбито 30 більшовиків. Коли більшовикам прийшли на допомогу танки, наша сотня без втрат відступила з міста.

11.12.44 відділ УПА під командуванням С. атакував районний осередок Яремча (Коломийщина). У двогодинному бою вбито й поранено біля 100 більшовиків та спалено 12 автомобілів. З нашого боку — один поранений.

28.12.44 сотня УПА «Полтавці» під командуванням сотенного Максима звела великий бій з десятиразово більшими силами наступаючих більшовиків біля с. Кореличі, Перемишлянського р-ну, Львівської області. В цьому бою убито 367 більшовиків і понад 150 поранено. З боку повстанців загинуло геройською смертю 19 повтанців, між ними й сотник-герой Максим.

Марш «Сіроманців»

Із гір Карпат лунає пісня Волі,
Із гір Карпат несеться Волі зов,
Там Синьо-жовті лопотять прапори —
Там же заграла українська кров.

Там борами мандрують «Сіроманці»,
На плечах — кріс, граната — на руках,
Батьківщини це вірнії повстанці
Виконують Провідника наказ.

Бандера шлях до Волі нам покаже,
З Його наказу йдемо на пробій!
І розіб'єм-розгромим кодло враже,
Запалимо визвольний буревій.

Гей, рідний брате Заходу і Сходу,
До нас єднайсь в ударний моноліт!
Ми Україні виборем свободу,
Загарбницький повалимо ми світ!

Тобі на Славу, Україно-Мати,
Ми знищим ката. Волю принесем!
І загримлять повстанські скрізь гармати
На поздоров з Твоїм Воскресним Днем!

Збудись, могутня Україно!
Збудись, могутня Україно!
Козацьке плем'я, встань на змаг!
Туди, де сонце, де вершини, —
До Волі й Слави йде Твій шлях.

Готуйся в бойовії лави,
Козацьке плем'я молоде!
До Перемоги і до Слави
Тебе Бандера поведе.

Повстане Київ заповітний,
Шапки козацькі зацвітуть,
Залопотить блакитно-жовтий,
В Софії дзвони загудуть.

Готуйся в бойовії лави,
Козацьке плем'я молоде!
До Перемоги і до Слави
Тебе Бандера поведе.

Нехай кривавляться прокляті,
Тіла їх прийме чорнозем,
Бо нам на Сході володіти,
І володіти ми будем!

Готуйся в бойовії лави,
Козацьке плем'я молоде!
До Перемоги і до Слави
Тебе Бандера поведе.

Цвіла, цвіла калинонька
Цвіла, цвіла калинонька
Та й в'янути стала.
— Ой, чого ж ти, дівчинонько,
Прясти перестала?

— Пішов, пішов мій миленький
В повстанські загони.
— Не журись, моє серденько,
Він край наш боронить.

— Хай не хилиться калина
Віттями додолу.
Повернеться незабаром
Твій милий додому.

— Хай не плаче мати
Дрібними сльозами.
Буде, буде перемога
Та й за повстанцями.

Про рейди

Рейдом називають маневрування в запіллі ворога. Тому, що ціла діяльність УПА зводиться до дій у ворожому запіллі. Умовою рейду є оперування у повному відірванні від власних баз, від власного вищого командування. У повстанських умовах рейдом слід називати тільки маневрування в теренах, дотепер не опанованих нашим повстанським рухом, де немає для нас продуктових і санітарних баз, де при перемаршах і квартируванні треба приймати заходи обережності.

Цілі рейдуючих частин в першу чергу є політично-пропагандивними й бойові. Організація проведення рейду залежить від його завдань та можливості конспірації перед ворогом.

При великому насиченні терену ворожими військами треба зручно маневрувати поміж тими військами, ніж розраховувати на власну пробивну силу.

Тому, у таких умовах, найбільш придатна частина для таких рейдів — це чота.

В залежності від завдань рейду готується зброя, головним чином автоматична, яка має бути справною.

Одержавши від свого зверхника трасу і завдання рейду, чотовий мусить підготувати до цього відділ як військово, так і політично. Він мусить подбати, щоб при частині був пропагандист. Для цього має бути проведений політичний інструктаж перед вимаршем, а також підібрана відповідна література.

При військовій підготовці чотовий мусить знати, що до рейду можна брати людей фізично здорових і загартованих.

Відділ має бути забезпечений відповідним одягом, при ньому має бути санітар та необхідна кількість медикаментів.

У чотового має бути карта і компас.

При здійсненні рейду мають бути забезпечені конспіративність, рухливість, маскування.

Просування частини може бути лише вночі. Місце постою вибирати таке, щоб його не помітили місцеві жителі. У разі, коли, квартирувати можна у селі, то не можна квартирувати в одній оселі, з якої людей не випускати, допоки відділ не відійде, довше, ніж одну добу.

Щоб могти зробити намічену політичну роботу, чота мусить з'являтися там, де ворог того не сподівається, і в такий час, щоб ворог не міг перешкодити у проведенні акції.

Напад на ворога треба робити у разі, якщо ворог не здогадається про маршрут рейду та у вечірній час.

Політичні акції відділу — мітинги, роздача літератури також робити ввечері, після яких відділ відмарширує.

Боїв треба уникати й вести їх лише для власної оборони.

Деколи робити засідки.

Рейд — це мистецтво у партизанському ділі. Командири та бійці, що їх успішно провели користуються вояцькою пошаною та славою.

Як боротися з танками

Оборона перед ворожими танками, літаками й артилерією — це дуже важливий вишкіл для українського вояцтва, що бореться з ворогом технічно краще озброєним, а тому треба опанувати способи боротьби з цими видами зброї.

Для вмілого поборювання танків, треба знати усі переваги і хиби цього виду зброї, а також засоби, за допомогою яких можливо вести успішну боротьбу з ними.

Танк сьогодні — найгрізніша зброя.

Найбільш використовуваним у більшовицькій армії є «Т 34». Має броню до 12 см, один або два кулемети. У задній частині бронювання найслабше. Швидкість 30-60 км год. Вага 50 т.

З німецьких танків на перше місце виходять «Тигр» і «Пантера». Німецькі танки перевищують «Т 34» за швидкістю, поворотністю та зручністю у маневруванні.

З англійських танків найзамітніші: «Марк 1», «Марк 2», «Черчилль».

З американських найбільш уживаний є танк «Генерал Шерман».

Перша, найголовніша хиба танків — мале поле зору і мертві зони як правило 20-30 м спереду танка і 30-40 м позаду його, що дає можливість підкрастися до нього якнайближче, щоб знищити. По баках танка взагалі немає ніякої зброї.

Друга хиба — нерівність бронювання. Найслабша його частина — задня, де розміщено мотор, а також спаяння між гарматною вежою з його основою та гусениця.

Третя хиба — досить мала поворотність та рухливість.

Найкращою зброєю боротьби проти танка є протитанкова гармата.

Наступним засобом боротьби є «Панцерфауст».

Третій спосіб — нищення танка за допомогою мін і розривних матеріалів.

Четвертий спосіб — спалювання танка за допомогою бензини, коли пляшка з бензином кидається у мотор танка.

Для успішного нищення танка треба допустити його на досить близьку віддаль і тоді атакувати. Атака відбувається у мертвих зонах у найбільш незахищені місця.

Найкраще танк пропустити над собою, а тоді атакувати. Нерідко ворог посилає стрільців для охорони танка, тоді треба передусім знищити цю охорону.

Протитанкова оборона вимагає відваги, холодної крові, винахідливості. Танк з його гарматою, панцером, звуком мотору на недосвідчених робить погане враження, викликає страх і паніку. Але холодна кров, рішучість і відвага є запорукою перемоги над цією машиною.

Повстанське почуття обов'язку

Одна з найбільших і найкращих рис українського повстанця — це глибоке почуття обов'язку. Це почуття тісно пов'язується з усім повстанським життям. Воно відзивається і в таборі, і на марші, і на відпочинку, серед друзів, і серед цивільного населення. Воно не залишає повстанця ніколи. Це велика внутрішня сила. Вона наказує як невидимий, суворий командир.

Почуття обов'язку — сумління українського повстанця.

Ступивши на цей шлях, український повстанець гідно і мужньо переносить усі труднощі повстанського життя, він нещадно громить окупантів, не здається живцем ворогам у полон, бореться жертовно, не жаліє своїх сил, крові та життя. Український повстанець цілком посвятив себе службі єдиній Україні.

Життя і дії УПА дають на це безліч прикладів.

З хвилиною вступлення в УПА перед кожним повстанцем виростають нові обов'язки, що випливають із приналежності до нової спільноти, а саме, високо держати прапор УПА, не заплямувати його, не посоромити. Цей обов'язок повстанець виховує, дбаючи передусім, про честь українського повстанця, про добре ім'я свого відділу, здобуваючи все нові успіхи і перемоги — це спільнота, супроти якої він на кожному кроці почувається зобов'язаним і готовий на все.

«Застави відділу УПА — «С» пильно чатують на шляху Чернелиця-Коршів, Городелиця-Коршів. Опівдні з напряму Обертиня їдуть автами сталінські автоматники на погром українського населення. Повстанська застава приймає бій. Ворог наступає переважаючими силами, повстанці відбивають атаку за атакою і не відступають. Почуття обов'язку каже їм витримати, допоки надійде допомога. Через дві години наспівають нові повстанські чоти, і з грімким окликом — «Слава» — проганяють сталінських посіпак».

«В час великої облави на Чорний Ліс (Станіславщина) завзяті бої зводять українські повстанці з окупантами. Повстанські кулемети косять сталінських бандитів лаву за лавою. Ворог раз-у-раз дістає все нові підкріплення й атакує повстанців. Перед переважаючими силами ворога наш відділ мусить відступити. Тоді командир Гамалія з невеликою групою повстанців стягує на себе весь ворожий натиск, щоб прикрити відступ інших. Стрільці зі своїм командиром борються з найбільшою напругою сил, міцно тримають свої становища і сіють смерть серед ворогів. Рідшають і рідшають ряди повстанців... Але почуття обов'язку супроти друзів каже їм рятувати наш відділ хоча і ціною власного життя. І вони мужньо свій обов'язок виконують. Повстанські відділи пробиваються з ворожого оточення ціною геройської смерті командира Гамалії і двох десятків повстанців».

Сильне в кожного повстанця є почуття обов'язку супроти своїх бойових друзів. В житті, наповненому труднощами, перепонами й постійними небезпеками — це вартісна й шляхетна прикмета. Повстанець не залишає друга в біді, не залишає пораненого на полі бою, він завжди старається підібрати вбитих друзів, щоб гідно їх поховати.

Почуття обов'язку проникає в кожну, навіть у найдрібнішу дію повстанця. Він свідомий того, що з малих дій складаються великі. Він знає, що часто дрібниці вирішують великі справи.

На стійці повстанець пильно прислухається та зорить, бо знає, що у той час у його руках життя його друзів.

У розвідці виконує свої завдання повстанець найґрунтовніше, бо свідомий, що від того залежить успіх і перемога його відділу.

Почуття обов'язку не допустить у повстанця найменшого занедбання. Повстанець постійно підносить свої військові знання, він невпинно дбає про піднесення своєї політичної освіти.

Почуття обов'язку є ґрунтом, на якому виростає безприкладний героїзм, джерело сили й непоборності УПА.

Б'ємо загарбників України

(З дій УПА)

22.04-30.06.44 р. відділ УПА в силі пів сотні бійців зробив пропагандивний рейд по північній частині Правобережної України. Доходячи до Києва та річки Прип'ять. За 70 днів відділ пройшов 70 км і відвідав 17 районів, а саме: в Житомирській області — Олевське, Емільчине, Білокоровичі, Бараші, Коростень, Поповичі, Малин, Радомишль. У Київській області — Городянка, Іванків, Димер, Чорнобиль, Хибне… За весь час рейду відділ мав 11 збройних сутичок з ворогом, в яких знищено близько пів сотні енкаведистів…

Скрізь, де проходив наш відділ населення не вдоволене більшовицькою дійсністю, зокрема, вороже ставиться до колгоспів. Були випадки, що чоловіки самі приставали до нашого відділу. Робітництво живо цікавиться нашою революційною літературою та часто співпрацює з нашими…

04.09-07.12.44 р. відділ УПА в силі півтори чоти зробив пропагандивний рейд по 3-х областях Правобережної України. Вийшовши з Куразьких лісів, на південь, на південь від автостради Рівне-Корець, відділ пройшов районами Кам'янець-Подільської області — Аннопіль, Березнів, Шепетівка, Полонне, Лютичів, Межибож, Старокостянтинів, Гриців, Славута; Житомирської області — Баранівка, Мархлевськ, Чуднів, Янушпіль; у Вінницькій області — Уланів, Хмельник, Літин… За 94 дні відділ відвідав 16 районів та провів 2 великих бої з енкаведистами… Відділ виконав велику розвідувальну і пропагандивну роботу. Населення, за винятком енкаведистів і партійних активістів, не вдоволене режимом й очікує змін. Появу українських повстанців населення скрізь вітало дуже сердечно.

Українці за кордоном

Українська еміграція в Європі, без різниці політичних поглядів, об'єднана духом геройської боротьби УПА.

В Канаді українська еміграція розгортає живу політичну роботу, звернену проти більшовицького загарбання земель України.

Українську політичну думку скрізь поза межами України гідно репрезентує Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради…

В Латвії більшовицький терор зростає, а населення, зокрема селянство, масово втікає в ліси, де створює партизанські загони для боротьби з більшовиками.

В Болгарії групи повстанців виконують замахи на комуністичних активістів.

Польща — інтелігенція вороже ставиться до більшовиків. Польська Армія Крайова продовжує діяти, виконуючи замахи на польських активістів, які перейшли на сторону режиму та радянських активістів. Польське питання до кінця не розв'язане, оскільки значна частина польського населення пішла на співпрацю з більшовиками.

«Повстанець»
квітень — травень 1945 р.
Видає УПА.

Бійці і командири Української Повстанчої Армії

Гітлерівська Німеччина остаточно розгромлена і розбита.

Великий вклад у перемогу над Німеччиною внесли й Ви, Українські Повстанці. Ви не допускали, щоб німець вільно господарював на українській землі. Ви не дозволяли йому грабувати українські села, не допускали вивозу в Німеччину. Ваша караюча рука гідно відплачувала за розстріли і палення сіл. У боротьбі з Німеччиною УПА Зорганізувалася і пройшла першу бойову школу.

Та з розвалом Німеччини вернувся і розгосподарився на Україні ще гірший окупант — Росія. Від віків поневолюючи Україну, вона не залишить її у спокої ніколи, незалежно, чи в неї царський режим, чи «найдемократичніша» в світі республіка. І саме ця соціалістична республіка вирішила покласти край українським самостійницьким змаганням. Скувавши весь народ у нову соціальну систему державного капіталізму, пануюча кліка створила жахливі економічні умови. Совєтська влада руками українських заляканих рабів тичин, бажанів, вишень, лозняків насильно прищіплює Україні російську культуру. Для більшого обдурення українських мас створює в Україні комісаріати оборони і закордонних справ, які не мають жодних прав. Невиданий в історії людства терор, провокації мають остаточно перетопити в російському горнилі український народ, що він має назавжди забути, що він був самостійним, і погодитися бути вічним наймитом «старшого брата» — новітньої Росії. Для свободолюбивих має ця «найдемократичніша» республіка тайгу, Соловецькі острови, масові розстріли, голодомори, інші новітні «виховні» засоби.

Та Український народ і тепер не капітулював перед ворогом. Вам, українські повстанці, він передав у руки зброю з наказом до останнього боронити ідею української самостійності. З неперевершеною стійкістю і героїзмом, великою вірою і запалом виконуєте Ви, вже більше як два роки цей наказ нації.

Українці, Ви сьогодні не самі!

Завзяті серби, хорвати ведуть боротьбу проти московського ставленика Тіто. Болгари також підіймаються проти кривавого терору, принесеного «союзним» СССР. Навіть мала Словаччина веде партизанку проти наїзника. Польські патріоти саботажами і збройною боротьбою відповідають на намагання Сталіна їх поневолити. Ряди борців проти східного сатрапа ростуть. Це все створює сприятливі умови для нашої дальшої боротьби і наближає момент розвалу СССР.

Дотримати зброю у руках і стати на чолі воюючих мас проти Сталіна — Ваше священне завдання. Вірю, що виконаєте його з честю і гідністю, як виконували всі дотеперішні завдання. Новими методами боротьби, пристосованими до нової обстановки, дайте відповідь ворогу на його наступ.

«Слава Україні!»

Травень 1945 р.

Головний Командир УПА Тарас Чупринка

Два прапори імена — Петлюра і Коновалець

Не задля традиційної згадки і не лише в ім'я пошанування пам'яті згадуємо сьогодні ці великі Постаті нашої історії.

Для нас вони не вмерли. Ми знаємо, що без великого чину Головного Отамана Симона Петлюри в період попередніх Визвольних Змагань український народ важко продирався б крізь темряву брехливих гасел і закаптурених теорій московсько-більшовицького імперіалізму — загарбника, поневолювача й найлютішого ворога України. Петлюра відразу виразно відмежував від московського більшовизму українську національну державницьку ідею та визначив між ними віддаль. Ця віддаль є єдино правильною для української нації.

Ми знаємо, що якби не полковник Євген Коновалець і його ідея підпільно-революційної боротьби з окупантами, якби не ця величезних розмірів ідейно-політична

й організаційна робота в рамках УВО та ОУН, то нам, сьогодні, було б дуже важко розібратися у складних питаннях визвольної стратегії і тактики поневоленої української нації.

Ми сьогодні, революційно-визвольне покоління, йдемо в святий бій з московсько-більшовицьким окупантом під величними прапорами Петлюри і Коновальця. Ми свідомі того, що боремося за велику Справу, за яку вони віддали своє життя.

Ми повсякчасно свідомі тієї Правди, що доки ми в згоді з основними ідеями Петлюри й Коновальця, доти ми не згубимо нашого національного компасу, що вірно й певно веде нас і скеровує до власних берегів і нашої найвищої мети.

Петлюра і Коновалець — два минулі етапи визвольної боротьби, що з нашим етапом нерозривно пов'язані ідеєю і чином, жертвою і посвятою. Це два Вожді двох революцій, що в двох генераціях глибоко вирізьбили дві ідеї:

Самостійність і соборність України

Петлюра і Коновалець — дві найболючіші втрати нашого сторіччя і дві незагоєні рани в серцях мільйонів. Коли народ втрачає свого Вождя — це найбільша ціна, яку платить він на своєму визвольному шляху. Імперіалістична Москва вбила впродовж одного періоду аж двох…

Та український народ не здався. Зродилися нові люди, нові керівники, нові борці, що йдуть нестримно по тому шляху, який для української нації визначили вони — Петлюра і Коновалець.

Вони сьогодні — символ збройної підпільної боротьби українського народу з московсько-більшовицьким наїзником.

Вони сьогодні — ідея Вільної Самостійної Соборної України.

Вони сьогодні — прапор святої боротьби українського народу за УССД.

В дев'ятнадцяту річницю славної смерті Головного Отамана Симона Петлюри (25.05.1926 р.) і в сьому річницю геройської смерті полковника Євгена Коновальця (23.05.1938 р.) — розгарі революційно-визвольної і повстанської боротьби українського народу — ми, українські повстанці, тримаючи міцно зброю в руках, звітуємо перед безсмертними Духами Вождів наших:

«Готові на найбільші жертви, незламні й завзяті, боремося з окупантом аж до остаточної нашої Перемоги: за Волю і Щастя Народу — на Славу Україні!»

«Наша сотня ударна, залізна,
Наша сотня в боях — богатир!
Нас Тризуба веде знам'я грізне
І завзятий наш друг командир.
За потоптану честь України,
За поганьблену землю святу
Ми ідем, щоб підняти з руїни
Українську Державу нову»
(З повстанських пісень)

Нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм права… (І. Мазепа)

«Нація — це державний народ або народ, що бореться за свою державність».

В час довгої підпільної боротьби, ми усвідомили, як пов'язана наша доля з нашим військом і взагалі, з озброєнням суспільності. З тугою згадували ми часи збройної княжої слави, коли всі наші сусіди знали, що треба подалі тримати руки від України. Із занепадом княжого війська… а російські, польські та інші загарбники видерли з українських рук меч і щит, а вклали плуг і батіг, тоді не зчувся український селянин, як з'явилися на в нього на руках кайдани. Це були часи великої руїни, що охоплюють період від занепаду княжої держави до часів козаччини. Ситуацію змінили козаки, які перекували леміші на зброю. Українська козацька держава, передвісник демократичних держав у Європі із своєю виборною старшиною та суспільними і соціальними вольностями опиралась не на царські чи королівські династії, а на козацьке військо.

І щойно російські царі зрозуміли, як заважає їм українська зброя. Тому Катерина й зруйнувала Запорізьку Січ, гніздо українських збройних сил. Знищивши фізично

нашу армію, Росія поставила собі й за мету знищити Україну ідейно. Звідси різні миролюбиві ідеї: пацифізми, соціалізми та інші утопії, що мали своєю метою обезброїти українську націю і після цього проковтнути її. Як історичний наслідок цього — фатальна постанова Центральної Ради на початку наших Визвольних Змагань, що українському народові військо не потрібне.

Але були українці, які думали по своєму. У першу чергу, це стосується Петлюри й Коновальця, інших українців, які піднялися на боротьбу проти окупантів… які своєю жертовністю показали приклад як треба боротися за інтереси нації…

Значення дисципліни у війську.

Основою війська є дисципліна. Свідома дисципліна бійців підносить високо моральну вартість відділу й тим самим його боєздатність та робить цей відділ видержаним у найбільші труднощі та небезпеки. Відділ, який щойно тільки зовнішньо зібраний, а не є здисциплінований, під натиском ворога може легко розсипатись. А в мирні часи тільки завдяки дисципліні у війську можна вести трудну вишкільну роботу.

Безумовне підпорядкування власної волі зверхникові може бути трудним, оскільки цьому противляться власні бажання і погляди. Тільки сильне переконання, що всяка дисципліна є необхідна у війську для виконання покладених на нього народом завдань, може створити сприятливі умови для вишкільної роботи.

Ще більше значення має військова дисципліна під час війни, коли вояки піддаються різноманітним труднощам і небезпекам. Навіть хороброму й сильно моральному відділу, коли у ньому немає дисципліни, свою волю диктує йому здисциплінований ворог. Висока дисципліна робить військовий відділ боєздатним, а це є запорукою перемоги.

Тому, кожний командир повинен дбати, щоб у його відділі, крім хоробрості, любові до рідного краю й інших моральних прикмет, передусім була висока дисципліна. Зокрема, дуже здисциплінований має бути український повстанець, який бореться з ворогом у набагато складніших умовах, ніж вояк кожної іншої регулярної армії.

Дисципліна зобов'язує не тільки рядових бійців, але ще більше — командирів, які повинні бути зразком здисциплінованих вояків.

Тому, завдяки суворій дисципліні, озброєна маса творить організоване військо, здатне під час миру до важкої вишкільної підготовки, а в час війни — до виконання важких бойових завдань. Тим то від усіх українських повстанських командирів і бійців вимагається висока і свідома дисципліна.

Виховувати здисциплінованого бійця — святий обов'язок командира і політвиховника відділу та всіх зверхників бійця.

За втримання дисципліни у військовому відділі відповідає командний склад відділу, а командир відділу — зокрема.

Командир відділу повинен подбати, щоб кожний новобранець, що приходить до його відділу, пройшов основний вишкіл про військовий наказ і його виконання, про обов'язки бійця, і взагалі про все, що творить основу військової дисципліни. Кожний боєць має знати, що від нього вимагається і що йому загрожує на випадок відмови виконати наказ або недотримання приписів військових правильників.

Дисципліна вимагає свідомого виконання усіх розпоряджень і наказів. Виданий зверхником наказ мусить бути виконаний своєчасно, без відмови або якихось зауважень. Підлеглий не має питатися про причину або мету наказу. Коли підлеглий наказу не розуміє, тоді у військовій формі просить його пояснити. Треба вимагати від підлеглих охочого виконання наказів.

Дуже важливо, щоб командир від самого початку виховання заслужив у своїх бійців довір'я і шану. Необхідно, щоб підлеглий був переконаний, що його зверхник ніколи не віддає непотрібного й недоцільного наказу.

Підлеглий повинен мати довір'я до військового знання і здібностей командира, до його моральної вартості та переконання, що командир краще знає положення і зуміє вийти з кожної трудної ситуації. Заснована на взаємному довір'ї, дисципліна робить відділ високо боєздатним.

При виховній роботі командира дуже велике значення має його особистий приклад, який для кожного бійця є зразком. Бійці засвоюють всі прикмети своїх зверхників без розбору, добрі і погані. Тому командир, вимагаючи від бійців дотримання суворої дисципліни, сам мусить відзначатися високою дисципліною щодо своїх зверхників і військовим тактом супроти своїх підлеглих. Відповідна поведінка командира, видавання наказів і перевірка їх виконання дуже сприяють піднесенню військової дисципліни у відділі.

Дуже успішний засіб піднесення дисципліни у відділі, зокрема в новоорганізованому, — це впоряд (формальна муштра).

Для втримання дисципліни у відділі командир розпоряджається різними засобами: а) відповідною особистою поведінкою і добрим впливом; б) нагородами; в) карами — щонайменше, тільки у випадках явного порушення дисципліни. В основному дисципліну треба підтримувати виховними методами.

Командир сприяє втриманню дисципліни у відділі, коли він:

а) сам точно виконує накази й доручення своїх зверхників; б) видає службово необхідні накази та перевіряє їх виконання; в) ніколи при бійцях не критикує своїх зверхників або безпосередніх зверхників бійців; г) притягає до відповідальності підлеглих за кожне порушення військової дисципліни; д) поводиться супроти своїх підлеглих справедливо і з військовим тактом; е) кожний особливий вчинок підлеглого, який сприяє піднесенню дисципліни, старається нагородити згідно з відповідними військовими приписами.

Дуже сильно принижує військову дисципліну відділу його велика бездіяльність або велика фізична перевтома, фамілійна поведінка командирів супроти бійців, потурання командирами самовільних учинків бійців, як зраджуючи поведінка з населенням, ревізування різних речей і т. п.

Тому, рівень дисципліни у відділі залежить передусім від самого командира відділу, який розумним керуванням відділу і виховною роботою у відділі може підняти дисципліну відділу до відповідної висоти.

Зразком дисципліни українського повстанця ми ставимо свідому дисципліну, засновану на високому почутті національного й вояцького обов'язку. Така висока дисципліна УПА — дуже важлива запорука її незламності й перемоги.

Б'ємо загарбників України

(З дій УПА)

05.01.45 р. в с. Рипянка, Калуського району, Станіславської області, відділ УПА завів бій з ротою погранвійськ нквд знищив біля 30 сталінських головорізів.

Того ж дня біля с. Старий Лисець (Станіславщина) одна чота УПА завела перестрілку з більшовиками.

07.01.45 р. в с. Рибно (Станіславщина), курінь УПА звів бій з більшовицьким відділом. Двома днями пізніше більшовики двома батальйонами знову напали на с. Рибно. Відділ УПА оборонив село, знищив біля 80 більшовиків і спалив їм 2 вантажівки.

13.01.45 р. в с. Чорний Потік (Станіславщина) сотня УПА звела бій з енкаведистами, які робили облаву на село. Знищено 29 більшовиків.

16.01.45 р. в с. Лука (Тернопільщина) відділ нквд напав на хату, в якій квартирували два українських повстанці, родом зі східних областей України. Повстанці, вбивши 12 і поранивши 16 погромників, загинули геройською смертю.

20.01.45 р. більшовики з Болехова наскочили на сотню УПА, яка квартирувала між селами Тисів і Церківка (Станіславщина). Бій тривав цілий день. Більшовики втратили понад 30 убитими, а кілька з них попало у полон до повстанців.

21.01.45 р. біля с. Спас (Станіславщина) сотня УПА розбила більшовицький відділ. Ворог втратив 10, а 15-х захопили повстанці у полон.

В той же день біля сіл Глибоке і Саджава (Станіславщина) два відділи УПА звели бій з 400 сталінськими бандитами, підтримуваними двома літаками. Вислід бою — знищено 148 сталінських бандитів.

Того ж дня один відділ УПА наскочив на районний осередок Глубічок Великий (Тернопільщина). Знищено 8 енкаведистів.

22.01.45 р. 3 більшовицькі роти напали на села Саджаву і Глибівку (Станіславщина) та почали облаву. На них вдарили дві сотні УПА. Більшовики почали сильно наступати, їм на допомогу прибуло ще дві роти. Для підкріплення повстанських сотень курінний Б. кинув у бій ще дві сотні. Почався запеклий бій. Більшовики почали панічно тікати, залишаючи убитих і поранених. Їм на допомогу прилетіло 6 літаків, які обстрілювали й бомбардували наші відділи. В бою ворог втратив біля 150 убитими й стільки ж пораненими. Пошкоджено ворожий літак. У цьому бою загинули геройською смертю 12 українських повстанців.

23.01.45 р. сотня УПА звела бій з двома ротами більшовиків біля с. Посіч (Станіславщина), внаслідок якого 13 сталінських посіпак убито.

25.01.45 р. в с. Ілавче (Тернопільщина) 22 енкаведисти оточили хату, в якій квартирував рій повстанців. Відстрілюючись повстанці знищили 6 енкаведистів і 4-х поранили. Власних втрат не було.

29.01.45 р. повстанці відбили від енкаведистів 12 українських родин з с. Козівки (Тернопільщина), які мали бути вивезені до Сибіру.

30.01.45 р. в майданських лісах (Станіславщина) відділ УПА звів бій з енкаведистами, в якому ворог втратив 60 убитими.

31.01.45 р. до с. Ходаків Малий (Тернопільщина) приїхало 150 сталінських погромників. В селі прийшло до бою з 14-ма нашими повстанцями, які квартирували в цьому селі. Результат бою — ворог втратив 21 убитими і пораненими. Наших втрат не було.

03.02.45 р. в с. Космач (Станіславщина) відділи УПА провели акцію з ліквідації енкаведистів, які тут квартирували. Внаслідок кількагодинного бою ворог втратив 30 убитими.

03.02.45 р. біля сіл Прокурава та Шешори (Станіславщина) сотні УПА зробили дві засідки. Ворог тільки убитими втратив — 140 чоловік.

07.02.45 р. в лісі між селами Красна і Парищі (Станіславщина) сталінські бандити намагалися оточити відділ УПА. Зав'язався бій, у якому ворог втратив 85 убитими.

10.02.45 р. в лісі біля Парищі (Станіславщина) сталінські зайди наткнулись на відділ УПА. Зав'язався бій, в якому убито 100 зайдів.

14.02.45 р. сотня УПА вдарила на сталінських людоїдів, які проводили облаву в с. Братиків (Станіславщина). Ворог втратив біля 60 убитими.

Фронт поневолених народів

У Фінляндії національні кола проводять відкриту й підпільну боротьбу проти сталінських намагань збільшовизувати Фінляндію. Організації національної молоді складують зброю. Незважаючи на усі намагання більшовиків національні партії у Фінляндії на виборах до парламенту здобули більшість місць.

В Румунії незважаючи на терор більшовиків, румуни національні кола гостро протиставляються окупантам. Залізна Гвардія і далі веде успішну боротьбу та закладає свою організаційну сітку.

В Югославії підпільні організації сербських «четників» Михайловича та хорватських «усташів» ведуть успішну боротьбу проти пробільшовицької політики Тіто.

У Польщі національні кола бойкотують сталінський уряд Осубки-Моравського та саботують нквд та нкгб. Польські Національні Сили Збройні ведуть боротьбу проти нового окупанта.

А перед у визвольній боротьбі поневолених народів веде Україна.

Хай живе і могутніє протибільшовицький фронт поневолених народів!

Рейди відділів УПА на схід:

«Праця героїчного підпілля ОУН на Осередніх Українських Землях причинилася до зростання самостійницьких настроїв серед широких мас та здобула для революційно-визвольного руху нові кадри активних борців… Спочатку народні маси не вірили в успішність боротьби з УССД, бо не бачила конкретної сили, що мала б започаткувати збройну боротьбу з окупантами, а бачила банди більшовицьких партизан, що вільно волочилися по терені.

Треба було дати віру в перемогу державницьких ідей. Тому літом ц. р. загони УПА відбули на Осередні Українські Землі… Рейд відділів УПА на Схід закріпив збройною силою ту працю, яку провела ОУН на східних областях за останні два роки, дав для неї реальну основу та накреслив нові форми боротьби, а саме — збройної боротьби. Слід відзначити, що східні українці можуть похвалитися військовою вмілістю більше, ніж до підпільно-революційної праці. Населення східних українських земель дуже радо зустрічало відділи УПА, зокрема старша українська інтелігенція й селянство. Коли вони побачили українське військо, в їх очах були сльози радості і віра в Воскресіння України. Були випадки, коли старші селяни виходили назустріч з іконами й благословляли повстанців на святе діло. Селянська молодь, що раніше ставилася до українського руху з недовір'ям, зараз, побачивши, що відділи УПА добре озброєні, організовані й дисципліновані, як регулярне військо, змінили своє ставлення і багато з них вступили до УПА. З приходом українських повстанців населення, що раніше орієнтувалося на більшовиків, змінили своє ставлення й почали орієнтуватися на українську силу, бо побачили у ній свою рідну, українську. Ці рейди вплинули й на місто. На міських вулицях і базарах без кінця розповідають про успіхи бандерівців… Сутички відділів УПА з місцевою поліцією зробити на поліцію пригноблюючe враження. Багато поліцаїв дезертирувало, а решта воюють дуже неохоче. Бої повстанців з червоною партизанкою мали позитивне значення, бо УПА з цих боїв завжди виходила переможцем і майже без втрат. Це дуже пригноблювало місцеву комуністичну пропаганду. Ось кілька повідомлень про бої УПА під час рейду:

в бою в Кам'янці (Ярусинського району, Житомирщина) одна повстанча група цілком розбила великий відділ червоних партизан, а в м. Коростень роззброїла німецьку поліцію.

Ця ж група звела бій з великим відділом німців біля с. Устинівка (Ясновецький район, Житомирщина). Сотня з могутнім «Слава», сполученим з вогнем кулеметів, бравурно кинулася на ворога. Ворог мав 8 убитих, серед яких був гауптман, а повстанці мали лише двох поранених й здобули багато зброї та амуніції.

Загони УПА вступили в м. Котельня (Андрусівський район, Житомирщина). Дійшло до боїв УПА з німцями та шуцманами. В бою ворог втратив біля сотні чоловік. Здобуто 8 авт. У Вишневичах біля р. Тетерева зустрівся наш відділ з більшовиками. У бою здобуто вози з одягом, а більшовики у паніці розбіглися.

У Подніпров'ї населення вітає відділи УПА з захопленням, люди з радості плачуть. Розказують про свою біду за СССР і Німеччини. Населення дуже радо дає допомогу продуктами… В околицях Трипілля (над Дніпром) хоробрі повстанці зорганізували свою республіку, перебрали у свої руки адміністрацію терену, не пускали туди ані німців ані червоних партизан. Сильні повстанчі загони діють в Чорнобильських, Чернігівських, Київських та наддніпрянських лісах. У червні та липні цього року ці загони УПА провели кільканадцять переможних боїв з червоними і німцями…

Підпільна газета «Самостійник» 23 грудня 1943 р.

Північно-західні Українські Землі:

«В боротьбі УПА з німцями розвіюється легенда про непереможність німців… В Здолбунівському районі відділ УПА здобув у серпні 12 авт вантажних і багато зброї… Все частіше трапляються випадки дезертирства серед німців. Дехто з них переходить до УПА… На Крем'янеччині розбито карну німецьку експедицію, при цьому було вбито 181 німців…»

Білоруський народе!

«Цілими віками гнобив Тебе московський імперіалізм… Тобі, білоруський народе , московські більшовики принесли московську політичну неволю, економічний грабунок… твоє добро пішло на потреби московської імперії, що перейменувалась на СССР… Більшовики принесли Тобі жахливе виснаження, спотворили білоруську культуру.

Нові московські імперіалісти — більшовики, захопивши владу в Білорусі, знищили нечисленну білоруську інтелігенцію, а на її місце прислали чужу… Червона

Москва відібрала в білоруського народу частину селянської верстви і заслала її як «куркулів» на каторжні роботи в Сибір. Решту селянства більшовики запрягли в колгоспне ярмо. Більшовики знищили арештами і розстрілами більшість свідомого білоруського робітництва… Всі білоруські міста наповнились чужим і ворожим для Білорусі елементом. В адміністративному, судівничому та інших апаратах поспішно проводилась русифікація… Німецькі імперіалісти принесли з собою ту саму політичну неволю, той самий економічний визиск, грабунок, який був принесений раніше більшовиками… Страшними пожежами охоплена сьогодні білоруська земля, білоруський народ сходить кров'ю… Радянський режим хоче знову підпорядкувати собі Білорусь. Для цього він посилає на Білорусь частини своєї армії, які прикриваються назвою так званих червоних партизан. Ці бандити палять рештки білоруських сіл, забирають у населення останню одежину, шматок хліба. Червоні бандити силою мобілізують всіх чоловіків до свого війська… Червоні кати хочуть відновити жахливу більшовицьку дійсність з кривавими НКВД, арештами, висилками у Сибір, масовими розстрілами невинних громадян.

Білоруський народе! Рятунок твій у Тобі самому!

Вставай на боротьбу за визволення з ярма хижацьких імперіалістів: німецьких гітлерівців і московських більшовиків. Тільки у спільному фронті всіх поневолених народів Європи і Азії вибореш собі краще завтра. Цю священну боротьбу проти поневолювачів розпочав уже український народ, висилаючи у бій Українську Повстану Армію, яка б'ється під гаслами: «Воля народам, воля людині. За самостійні національні держави поневолених народів Європи і Азії».

Відділи Української Повстанчої Армії нещадно б'ють ворогів-імперіалістів: гітлерівських та сталінських посіпак та їх прислужників в Україні.

Білорусь! Твори свої збройні сили і виганяй геть банди імперіалістичних зайд, що нищать Твій народ, грабують і палять Твої села. Заводь свій лад і порядок на своїй землі. Входь в порозуміння та організуй спільні дії з відділами Української Повстанчої Армії проти спільних ворогів. За нами правда, а тому перемога буде наша…

Головне Командування УПА, грудень 1944 р.».

Русские!

«…Сегодня русский народ очутился на перекрестке дорог. Куда идти? Где искать решения национального вопроса?... Эта развязка лежит в борьбе с империализмами, в перестройке Востока Европы и Азии на новых справедливых началах национальных государств на своей этнографической территории. Только дружественное сожительство самостоятельных государств прекратит империалистическое кровопролитие и создаст условия для мирного экономического прогресса. Только в таких условиях возможно возрождение русского национального духом государства. Все империалистические попытки разобьются о скалу сопротивления соседних народов… Борьба русских должна идти под лозунгом общим для всех порабощенных империализмами народов: «Свобода народам — свобода человеку! «За самостоятельные национальные государства Европы и Азии».

Русский народ сейчас порабощен урядом коммунизма не хуже других народов и ввергнут большевиками в кровавую бойню…

Русские в Украине!

У вас есть возможность войти в соглашение с украинским народом и начать борьбу против империалистического гитлеризма и большевизма, за национальное русское государство.

Борьбу за освобождение уже подняла Украинская Повстанческая Армия! Входите в связь с УПА, вступайте с оружием в руках в ее ряды. Организуйте русские национальные военные отряды при УПА.

Русские, мобилизированные германцами! Переходите с оружием в руках в ваши национальные отряды при УПА.

Поднимайте общую борьбу против общих врагов!

Да здравствует самостоятельное русское национальное государство!

Да здравствует самостоятельная Украина!
Да здравствуют самостоятельные государства народов Европы и Азии!
Главная Команда Украинской Повстанческой Армии».

Червоні партизани!

«...Ставши на шлях боротьби з німецькими наїзниками, ви поступили правильно. Не можна мовчати й байдужо споглядати на те, що діється в Україні. Грабіж, насильство, руйнування, нужда, холод, голод, нищаться школи та культурні установи... Боротися активно проти гітлерівських варварів — це великий і священний обов'язок кожної чесної людини.

Але, знищуючи існуюче лихо, треба думати про новий, кращий лад у майбутньому... Ні, не за зміну німецького ладу на більшовицький ми боремося... Бо ж кремлівські імперіалісти такі самі вороги народу, як і берлінські.

НКВД — не краще гестапо.

В більшовицьких колгоспах голодує селянин так само як і в німецьких громгоспах.

Ні! Ми не забули голоду в 1933 році, ні Біломорського каналу, ні масових репресій в 1937 році.

Не хочемо їхати на каторжні роботи до Німеччини, ані до Сибіру.

Кремлівські вожді кличуть вас до боротьби. А то ж спитайте їх, в 1939 році хто заключив розбійницьку спілку з тими ж самими німцями? Хто ділився з ними Польщею і Балтійськими державами? Хто забезпечив німецьку армію хлібом і пальним, іншими матеріалами? Хто допоміг, таким чином, поневолити народи Західної і Середньої Європи?..

В дружній спілці з поневоленими народами Європи та Азії йде український народ. Вже довгий час веде завзяту боротьбу Українська Повстанча Армія за визволення українського народу, за побудову нового ладу в світі. В бойових загонах УПА борються національні відділи грузинів, вірмен, таджиків, азербайджанців, киргизів та інших народів Азії та Європи. Вони борються за знищення німецької й більшовицької тюрем, за побудову самостійних національних держав.

Червоні партизани!

Поширюйте свій фронт боротьби. Знищуючи німецьких загарбників, поверніть свою зброю також проти кремлівських катів та їх агентів.

Женіть геть від себе політруків і командирів, присланих з Москви!

Вступайте на прогресивний шлях великого майбутнього. Єднайтеся з народами протии всіх катів і гнобителів — за щасливе майбутнє, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах!

Творіть національні повстанчі армії. Хай кожен з вас шукає зв'язків з своїм народом та організує його до великої і священної боротьби за повне визволення, за щасливе вільне життя.

Творім спільний фронт всіх поневолених народів. Дружнім ударом розіб'ємо тюрми імперії і припинемо розбійницьку війну та побудуємо надійний мир.

Головне Командування УПА, жовтень 1943 р.».

«Брати Червоноармійці!

Українські повстанці вітають Вас, як своїх рідних братів по зброї. Ми з Вами сини одного народу і однієї землі. Нас з Вами однаково вішали і стріляли гестапівці і сталінські кати.

Ми не впали на коліна перед ворогами, а почали з ними криваву боротьбу. Ви на фронті, а ми в тилу знищували німецьких загарбників.

Бийте німецького гада — Гітлера, а після того разом з усім народом вдаримо на кремлівського людожера Сталіна і його банду.

Червоноармійці Не слухайте юдів-політруків, які цькують Вас на рідних братів-повстанців.

Українські повстанці, як і весь український народ, не хочуть німецької каторги і не хочуть більшовицького Сибіру. Ми хочемо жити у вільних, приязних самостійних країнах без гітлерівської і сталінської терористичної диктатури.

Брати! Не виступайте проти самостійницького руху українського народу! Не стріляйте українських повстанців! Допомагайте їм на кожному кроці в їх священній боротьбі, передавайте їм зброю!

Розпалюйте ідею Національно-Визвольної Революції в СССР!

Поширюйте сітку підпільних національно-визвольних організацій у війську!

Цілими частинами переходьте на сторону Національних Повстанських Армій!

Українські повстанці, Листівка УПА, 1944 р.».

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕЦЬ

Сіють, зривають, мелють та перчать ворогів Українські повстанці
1943-1945 рр.

Лист колгоспників України до ката народів Йоськи Сталіна

Кровопивцю наш, душогубе окаянний, мучителю кремлівський, товаришу бандитський, брате німецький, юде скаріотський, сонце наше сибірське, батьку злодійський, йолопе всеросійський!

Ти, бандюго, видаєш себе за визволителя і спасителя України, кричиш, що дав нам «щастя й волю». Скажи ж, кривавий собако, хто віддав Україну Гітлерові, хто допустив німця на нашу землю? Це ж ти помагав Гітлерові багатіти та озброюватись до зубів, ти годував його нашим хлібом і допоміг йому завоювати народи Європи. Скажи, юдо, скільки ти тисяч марок взяв у Гітлера за більшовицько-німецький союз 1939 року? Це ж ти тоді завіз німцям 3 млрд пудів українського хліба, завіз їм 400 тис. т бориславської нафти, ти відправив їм 57 тис. вагонів худоби. Відгодувавши черево Гітлер рушив на нашу землю.

Де ж тоді поділась твоя дурна сила?

Ти втік аж за Волгу, вкравши все наше добро…

Перед нами ще стоять свіжі братні могили і гори трупів українських робітників і селян, що їх замучили червоні звірі-енкаведисти. Ми ще чуємо плач українських матерів, жінок, сестер, які проводжали 15 тис. домовин у Києві, 7 тис. у Львові, 11 тис. у Вінниці, 3 тис. у Луцьку, 2 тис. в Умані і Білій Церкві і десятки тисяч по всіх інших містах, містечках і селах України. Це був твій «прощальний подарунок» українському народові в 1941 році.

Ми кривавим потом умивались на колгоспній панщині, ми як мухи гинули з голоду, з нас латану сорочку здирали більшовицькі окупанти і витрясали останню щербату копійку на «грабуй-позику». Все це добро йшло ніби на «абарону атечества». А замість оборони Україна побачила чорну сталінську зраду.

Чуєш світовий бандите! Через тебе наші сини вмирали і вмирають у німецьких таборах! Відповідай, катюго, чому американські та англійські полонені щотижня одержують продукти зі своєї батьківщини? Адже вони також воюють з німцем, але не гинуть з голоду за дротами, а наша «найщасливіша країна в світі», «наш батько народів» не послав жодного сухаря своїм полоненим воякам. То чого ж варта така батьківщина, який дурень буде воювати за неї?

…ти масово винищуєш наш народ, почавши цю каїнову роботу 1932 році голодом. Гітлер пройшов вогнем і мечем по Україні, а ти домучуєш український народ… обидва ви звірячої породи… вам потрібен лише наш хліб, вугілля і метал, а український народ ви знищуєте…

Ми, селяни України, нащадки славних запорожців, онуки звитяжних коліїв, сини кубанських козаків, на цілий світ заявляємо:

«Україна не буде ходити в німецькому і більшовицькому ярмі!»

Україна разом з усіма поневоленими народами буде боротись проти гітлерівсько-сталінських окупантів!

Хай живе свята боротьба за Самостійну Україну!

Слава Українській Повстанчій Армії!

Смерть світовим катам — Гітлеру і Сталіну!»

Пісня про Сталіна
Із-за гір та з-за високих
Кат прокажений летить,
Щоб в сльозах, у горі й крові
Всі народи утопить.

За ним банда його лине
З лютим жахом у очах.
Голод, злидні та руїна
Застеляють їхній шлях.

Зашуміли сині води,
Сколихнулася земля.
Визволяються народи
Від диявола з Кремля.

Шепче вітер у діброві —
«Вже розплати близько час»,
Не буть Сталіну між нами,
Не буть кату поміж нас.

Повстане яблучко
Ой, яблучко да —
Над руїною.
Гендлювали Гітлер, Сталін
Україною

Гітлер тягне яйкі, брот—
Сталін дивиться.
А тепер все на зворот…
а Гітлер кривиться…

Не поїду на Сибір,
Я дівчина проста.
Нам і дома, аби хіть,
Всім роботи доста.

Проти серця тризуб,
За плечима «фінка».
Не поїду в Фатерлянд,
Бо я українка.

Ні совєцька,
Ні німецька.
Українко моя
Молодецькая…

Ми воюєм не за Сталіна,
Не за Гітлера…
За Україну безмежную.
Ні від Йоськи, ні від Фріца
Незалежную…

Сталін вирівнює кордони

...Насамперед Сталін вирівнює кордон… відтяв уже від України Крим, Кубань… тепер відтинає Холмщину, Надсяння, Лемківщину… вирівнює густоту українського населення, виселяючи його до Сибіру…

Чия буде Україна:

Йосько Сталін із Гітлером
Якось посварились:

«Моя, — каже, — Україна»
«Ні, моя» — Побились…

Довго бились, аж втомились,
Сіли спочивати.
Хто їх добре розсудив би,
Почали шукати.

Врешті кажуть: «Ходім, куме,
До УПА спитаєм,
Чия буде Україна, -
Там напевно знають.»

Прийшли… «Здравствуйте!»
«Хайль Гітлер!» -
Чемно привітали.
«Чия буде Україна?» —
Разом запитали.

Вперед вийшов стрілець «Тріска»,
Гостей оглядає,
Посміхається хитренько
Та й відповідає:

«Наша» буде Україна!
Клянусь головою!

Новорічні побажання катові народів Йоськові Сталінові:

З нагоди нового 1945 року Й. Сталін одержав дуже багато новорічних побажань і телеграм. Деякі з них друкуємо.

«Дорогий Йоську!
Ми, вбогі білоруські колгоспники, з нагоди нового 1945 року вирішили скласти тобі таке побажання:..

Йоську Сталіне…
Бажаємо тобі, паршивий пане товаришу, в цьому році 13 кольків під ліву лопатку, 7 болячок на твою чорну горлянку, а на кінець, щоб тебе, сучого сина, ясний шляк трафив і нагла кров залляла».
Робітники і селяни України.

Пародія на Гімн СРСР з листівки від 1943 р.
«Насилием жестоким республик Свободу
Злодейски забрала советская Русь.
Но будет разрушенный силой Народов
Наследник царизма — Советский Союз.

Довольно терпеть нам насилье, обманы,
Кремлевское рабство сметем мы в борьбе,
Вперед, все народы, вперед на тиранов,
И станем владыками сами себе!

Сквозь бури и грозы мы шли до Свободы,
Но Ленин Свободу на штык нанизал,
А Сталин нас мучил за верность народу
И в рабство колхозов нам путь показал.

Мы с боем выходим из рабства и плена,
Захватчиков подлых с пути мы сметем,
В борьбе мы решаем судьбу поколений, —
Свободу народам и людям несем.
Припев».

7. «Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю»

(весна 1943 р. — початок активної боротьби УПА з окупантами українських земель; військові перемоги УПА навесні 1943 р.; формування нових відідв УПА; налагодження УПА мирного життя на звільнених українських територіях; поразка німців від УПА влітку 1943 р.; ситуація в Україні влітку 1943 р.; великі бої груп УПА, рейди УПА у центральні та східні України; III Надзвичайний збір ОУН(б), чота «Березі»..., поразка німців від УПА восени 1943 р.; національні відділи УПА; Перша Конференція поневолених народів Сходу Європи і Азії; 12 областей стали на шлях збройної боротьби проти окупантів України)

Відозва до українців
20 травня 1943 р.
УКРАЇНЦІ!

Вже два роки палає на наших землях війна, яку ведуть між собою московський та німецький імперіалізми, за те, щоб панувати в Україні, щоб безконтрольно грабувати та визискувати її багатства., щоб на свій розсуж використовувати її людські сили.

Один імперіалізм — більшовицька Москва, а другий — гітлерівської Німеччини несуть нашому народові ярмо, знищення та руїну.

Як донедавна більшовицьке НКВД, так тепер німецьке гестапо — мордує, палить, нищить тисячі кращих синів українського народу...молоддю засилає на каторжні роби до Німеччини, де вона з холоду, голоду, хвороб та знущання німецьких посіпак — гине.

Та Українська Нація невмируща!

Як колись за козацьких часів, встане тепер знову український народ на захист свого права до своєї землі, як і колись несе всім ворогам України помсту і кару, а рідному краю — визволення.

Український народ висилає в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД) — перші лави бійців — Українську Повстану Армію (УПА), яка об'єднує рід однією командою усіх чесних українців, що готові віддати свій труд, своє вміння, своє майно, свою кров і життя для здобуття УССД.

Бо тільки в УССД українець буде господарем своєї землі!

Українці!

Вступайте в ряди УПА, допомагайте їй в боротьбі з наїзниками!

Викривайте та знищуйте агентів більшовицького та німецького імперіалізмів, що твореннням диких, ніби партизанських відділів, намагаються послабити Всеукраїнський Революційний Фронт боротьби за УССД. Під проводом УПА!

Женіть від себе різних отаманчиків-анархістів та недобитків всяких політичних груп і партій, що хочуть з наказу НКВД чи гестапо, розбити Український Революційний Фронт!

Не дайте себе спровокувати мельниківцям...й різним провокаторам.

Вступайте в ряди УПА, допомагайте УПА, відділи якої діють по всій Україні та до якої вільний доступ кожному чесному українцеві, що бореться за самостійність своєї Нації!

Головна Команда Української Повстанчої Армії

Відділи УПА спочатку оминали великих боїв з німецькою армією. Удари були спрямовані насамперед проти ворожої адміністрації та поліції.

Та згодом низка великих боїв з німецькими військовими частинами підняла авторитет УПА, оскільки повстанські збройні відділи могли успішно протистояти німецьким армійським з'єднанням, у розпорядженні яких була важка артилерія, танки і, навіть, літаки.

Активні і доволі масштабні бойові дії УПА розпочала у 1943 р.

Звіт про стан та діяльність відділів УПА (від 11 липня 1943 р.)

«Зараз ситуація в терені дій відділу є краща для УПА, ніж для німців. Завдячуючи цьому, а також прихильності українського населення до УПА можна провести чистки сексотів та ворогів нації, головне поляків, які використовують кожну можливість, щоб нашкодити справі визволення України або взагалі українському населенню... Сьогодні поляки, як і німці, згуртувалися у більші окружні міста та по районних центрах і тільки час від часу роблять напади на українські села у теренах.

За минулий місяць відділ провів цілий ряд успішних акцій, які ще більше здеморалізували ворога. Серед таких слід відмітити такі дії:

12.06 в с. Оришківці розбито Шумський відділ німців, яких заскочено під час грабування цього села. Німці втрати 9-х убитими і багато було ранено. Решта німців утікло, гублячи по дорозі зброю. По стороні відділу 1 легко ранений.

20.06 розбито німців в Бережцях. Один німець перейшов на сторону відділу…

23.06 одна чота пішла на Лановеччину…

29.06 відділ з 6 чоловік за допомогою місцевих боївок на дорозі Шкроботівка-Ямпіль розбив дві автомашини з німцями. По нашій стороні втрат у людях не було.

Населення в терені ставиться до УПА дуже прихильно з розумінням виконуваної повстанцями справи.

У відділі провадиться політвиховна та пропагандивна праця, метою якої є виховати стрільців на ідейних людей в націоналістичному дусі, які з гідністю можуть виконувати обов'язки Українського Повстанця та стануть прикладом для широких українських мас, а також пропагувати ідею боротьби за УССД серед населення. Працю цю проводить політвиховник відділу при допомозі сотенних політвиховників. Ведеться ряд політлекцій, гутірок та бесід зі стрільцями. У відділі діють драматичний, хоровий, музичний та спортивний гуртки.

Дня 30 червня три чоти відділу проводили на східних теренах Свято Української Державності. Це було пропагандивне свято Ідеї Української Державності та Української Збройної Сили. Населенню роздано літературу і проведено мітинги. Населення зустрічало наші відділи з великим зацікавленням.

Відділ Черника

Постійно відділ провадить акції, метою яких є очищення терену від ворожих УПА елементів і сексотів, а також нищення збройних відділів німців в терені, їх деморалізації та здобуття зброї…

Відділ брав участь у проведенні Свята Української Державності на Сході.

Дня 6.07.43 відділи Крука і Черника по наказу команди УПА роззброїли монархічний дикий відділ мельниківців, що оперували на Крем'янеччині під назвою «Український партизанський відділ ч. 21». Майже всі його старшини та стрільці без спротиву зложили зброю й підпорядкувалися УПА. Частина старшин та стрільців виявили бажання влитися в ряди УПА. Інші дістали дозвіл іти додому…

Відділ П.

З причин реорганізації відділу О., переведено до жандармерії дві чоти, від 3.08 ц. р. включено до новоствореної сотні під командою П. Завданням відділу є проведення чистки Мізоччини та Острожчини від шкідницьких елементів, ворогів нації та УПА. У відділі провадиться вишкільна робота. Відділ провів чистку уже лісових теренів при бувшому кордоні, що граничить зі східними теренами. Вичищено від сексотів та інших шкідницьких елементів села Майдан, Гута, Валяння та ін. Акції відділ проводить успішно.

Жандармерія

При відділах існують станиці жандармерії, завданням яких є пильнувати порядок у відділах, боротися з дезертирством, налагоджувати цивільні справи стрільців та населення.

Жандармерія УПА користується популярністю й авторитетом серед населення. При відділі Крука в селах Антонівці та Іловиці існують жандармерські станиці. Населення ставиться до них з великим довір'ям у всіх цивільних та карних справах.

Розвідка

В терені акцій існує розвідницька сітка. На загал справа розвідки стоїть добре. Звичайно користуються робітничими інформаціями населення, по містах, одначе має спеціальних людей-агентів, що збирають точну інформацію по різних напрямках.

За останній місяць справа розвідки позначилася: зловленням 4-х розвідників Рівненського СД, від яких здобуто відомості щодо намірів німців, а також ліквідовано 10 розвідників світської партизанки, а також 35 сексотів-донощиків.

Школи підстаршин

При відділах Крука і Черника існують школи підстаршин, завданням яких є виховання своїх, рівнозначно ідейних підстаршин. Праця по школах іде по плану…»

Згідно з відповідною вказівкою козака-писаря командування УПА у кожній сотні було виділено грамотного та допитливого, який описував усі бої та побут цієї сотні, поведінку її бійців і командирів у боях, переходах, мирному житті та усі інші події, пов'язані з сотнею, як говорив один з членів Проводу ОУН(б) «…для опису історії боїв, і щоб чогось не пропустити».

Гітлерівці спочатку недооцінили бандерівців. Військ вистачало тільки, щоб утримувати міста і шляхи сполучення. Завдати рішучого удару націоналістам вони не

могли, а тому обмежувалися лише каральними акціями. Палали села і гинули мирні люди. Але німці відступали і контроль над селами знову повертався до УПА.

З повідомлення рейхскомісара «України» Еріха Коха в Берлін: *«На Волині залишилося лише дві округи, вільні від українських банд. Особливо небезпечними є їхні виступи в районах Кременець, Костопіль, Дубно, Рівне. Українські національні банди в ніч на 21 березня 1943 р. одночасно атакували усі економічні об'єкти округи Креме-нець. Під час мобілізації української молоді до Німеччини вони відбили назад усю молодь Межиріцького, Тучинського, Гощанського, Корецького районів».*

У березні-квітні 1943 р. повстанці контролювали вже великі території Північно-Західної України:

«Інструкція структури мережі ОУН та організації УПА

1943 р.

Фронт військовий генеральний округ.

На чолі військового генерального округу стоїть командир, який має два штаби і двох своїх заступників.

Штаб військовий.

Штаб політичний.

Штаб військовий складається з шефа штабу, він же заступник командира ВГО і складається з відділів: оперативний, розвідувальний, господарський, військово-навчальний, політико-виховний.

Штаб політичний складається з шефа штабу, він же заступник командира ВГО та складається з відділів: політичного (займається внутрішньою політикою, пропагандою, видавництвом, пресою, театром, культурою); зовнішньо-політичного (зовнішня політика).

Крім 1-го і 2-го штабів, командир ВГО має референтів: одного зв'язку і 2 Червоного Хреста.

Шеф штабу одночасно може займати посади заступника командира ВГО і начальника 1 відділу-оперативного.

2 відділ централізований і складається з двох частин:

а) Військова розвідка;

б) Служба безпеки (діє у підпіллі).

Господарський комендант при комендатурі працює разом з референтом господарським, який перебуває у підпіллі, оскільки усе накопичене майно йде у першу чергу для армії.

Військово-навчальний відділ розробляє програми і проводить військові заняття.

Політико-виховний відділ веде політико-державне виховання. Референт зв'язку здійснює зовнішній і внутрішній зв'язок. Червоний Хрест організовує санітарну службу і допоміжну господарську службу. Роботу у ньому провадять жінки.

Підпілля ОУН.

На чолі підпілля стоїть комендант, який підпорядковується командиру ВГО, а у військових справах підлягає також шефу військового штабу. Комендант має права референтів:

1. Організаційно-мобілізаційного;
2. Служби безпеки;
3. Господарського
4. Політичного
5. Підреферентів зв'язку і Червоного Хреста.

Робота референтів в підпіллі:

Організаційно-мобілізаційний мобілізує усіх і все для відділів УПА для боротьби за Україну як Самостійну Соборну Державу. Він же мобілізує і постачання, а в бойовому відділі це здійснює референт господарський.

Служба безпеки займається справами цивільного характеру.

Господарський — забезпечує майном.

Політичний — є помічником шефа політичного. У підпіллі веде політичну роботу, персонально підбирає кадри в організації і виховує їх:

а) загальна пропаганда;

б) адміністрація.

Підреферент зв'язку організовує і рухає зв'язком. Червоний Хрест організовує жінок і навчає їх по ліні санітарної та фармацевтичної справ, а також допоміжно-господарського по лінії розвідки, безпеки і зв'язку.

Виховує жінок політична референтура. Молодь використовується на практичній роботі (у конкретних цілях). Референт молоді підпорядкований політичному і отримує від нього вказівки. До кожної групи молоді прикріплюється інструктор.

Надрайон і район побудований і організований так, як і до цього часу».

Навесні 1943 р. збройні відділи УПА на короткий час захоплювали цілі містечка: Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровиця, Людвипіль, Деражне, Олика, Цумань, Горохів, Радехів та інші.

Брак бойового досвіду компенсувався високим бойовим духом. У боях повстанці несли важкі втрати, не хватало зброї, набоїв, старшинських кадрів. Було ще багато інших проблем, але це була вже реальна військова сила.

З березня по листопад 1943 р. на Волині з'явився «острівець» вільної української держави під назвою Колківська повстанська республіка, коли партизанський загін «Котловина» під командуванням Миколи Ковтонюка («Олег») вибив з Колок німців та поліцію.

Там був штаб Клима Савура, сотні «Кубіка», «Пащенка», «Рубащенка», «Голубенка», курені «Енея», «Рудого», а також фнкціонувало п'ять військових шпиталі.

2 квітня 1943 р. загони УПА захопили м. Горохів. Німці в паніці відступили. Вранці 4 квітня 1943 р. повстанці відійшли у ліс. Уночі з 12 на 13 квітня 1943 р. відділ УПА вчинив напад на м. Цумань. Було знищено більше 100 німецьких солдат і офіцерів, здобуто зброю, амуніцію, ін. трофеї. У травні 1943 р. німецький загін, чисельністю 400 чол. напав на с. Яполоть (Костопільщина), грубуючи селян. Упівці прийшли на допомогу своїм співвітчизникам. Бій тривав 6 год. і закінчився повною перемогою українських партизан.

Весною 1943 р. починають організовуватися відділи УПА на Правобережжі. В Холодному Ярі починає діяти відділ УПА під командуванням командира «Костя», в Уманщині відділ «Остапа». На допомогу тим відділам відходить з Волині шість сотень УПА під командуванням командира «Енея». Було створено «УПА-Південь» під командуванням Батька (Омеляна Грабовця, Провідника Генеральної Округи ОУН на Осередньо-Українських Землях; загинув у бою з більшовиками на Вінниччині у червні 1944 р.).

У зв'язку з територіальним розширенням дій УПА та постанням двох нових військових груп «УПА-Захід» і «УПА-Південь» для цілісного керівництва утворюється Головна Команда УПА

У травні 1943 р. на дорозі Ковель-Брест бійці УПА знищили шефа гітлерівського СА (штурмових відділів нацистської партії) Віктора Лютце, який здійснював інспекційну поїздку разом зі своїм штабом. Однак, офіційно було повідомлено, що Лютце загинув в автомобільній катастрофі.

Німці спробували знищити УПА малими силами у ході проведення малих каральних операцій, та успіху вони не мали.

У травні 1943 р. відділи УПА в постійних боях з німецькими поліційними та військовими частинами опановують все Полісся та Волинь, обмежуючи панування німців на цих теренах виключно тільки до міст, головних шосейних шляхів та залізничних ліній. Одночасно УПА знешкодила польські загони та звузила терени опановані більшовицькими партизанами до окремих, невеличких лісових просторів.

На Поліссі й Волині ліквідація німецької адміністрації відбулася скоріше й більш ґрунтовно.

Літом 1943 р. уже не тільки сільські райони, а й подекуди міста були в руках УПА.

«Наказ командирам, комендантам і політичним керівникам про пропагандистську, господарську та військово-організаційну діяльність № 5 (від 15 серпня 1943 р.)

НАКАЗ

...німці і більшовики хочуть розложити УПА... вони самими найпідлішими способами намагаються представити в чорних фарбах дії УПА і нашої революційної роботи. Це вони роблять через брехливі листівки, провокативні листи, шептану пропаганду... оббріхують знаних українським громадянством революціонерів та командирів УПА... змушують слабких за характером людей пропагандивно опрокидувати дії УПА...

Для противаги цьому:

1. Скріпити суспільно-пропагандивну роботу серед найширших верств українського громадянства по всіх закутинах, де живуть українці. Також повести роз'яснювальну пропагандивну роботу серед національних меншин.

2. Перейти широко на масову роботу серед українського громадянства. Залучити для цього якнайширші верстви українських громадян до чинної революційної роботи та до акцій, що їх проводимо.

3. Розголосити по всій Україні про дії УПА. Зв'язати УПА якнайміцніше з українським громадянством, тобто, в УПА — наші сини, батьки, чоловіки, доньки, жінки. З УПА дієво співпрацює цілий Український народ.

4. У відділах УПА і боївках, в організованих кадрах замало політичної і виховної роботи. Звернути на це особливу увагу. Політична робота має бути як слід поставлена і то якнайскоріше. Кожен командир, від командира рою і вище кожен керівник більшої чи меншої роботи — виховник і політкерівник. Ми авангард не тільки бойовий, але... пропагандисти, політичні керівники. Українське громадянство, а тим більше повстанці-військовики не мають бути політично неграмотними. Треба дати всім широкий політичний світогляд.

5. Повести зусильну боротьбу з провокаторами, ворожими вислужниками, що посилають до нас окупанти. Знешкодити всіх анархістів, політичних спекулянтів, що розбиваючи всеукраїнський фронт боротьби за Українську Державу, діють на шкоду українській визвольній справі.

6. Змобілізувати все громадянство до вимолочення, висушення та захована зерна і інших сільськогосподарських продуктів. Ніщо не повинно попасти у ворожі руки.

7. Підготувати всіх воєннозобов'язаних до військового діла. Всі мають стати до військової підготовки. Не тратити часу, не чекати на чужу силу. Розвивати бойові сили нашого власного народу, бо це запорука Вільної Української Держави. Слід провести повну мілітаризацію Українського народу.

8. Всі фахові військовики, господарчі і адміністративні сили залучити негайно до роботи у наших апаратах посеред громадянства і при УПА.

9. Закріплюймо здобуті нами у ворогів позиції і здобуваймо нові.

10. Організувати при всіх великих осередках нашого життя і відділах УПА Українську Пресову Службу. Виконувати точно всі подані інструкції. Це дасть нам можливість ширше і краще зв'язати УПА з Українським народом.

11. Військові звіти мають йти два рази на місяць. Термінові справи — зараз з місця. Час не жде — події йдуть милевими кроками. Працюймо скоро і інтенсивно, охоплюймо цілісність праці, щоб ми не були заскочені подіями зненацька, що грядуть.

В наших руках доля України.

Від нас залежить, як ми зуміємо підготувати Український народ до революційно-визвольної боротьби і організувати його до побудови Української держави.

Отож, до діла.

«Слава Україні!»

Командир УПА Клим Савур».

Звіти першої групи УПА

Звіт за травень 1943 р. про стан та діяльність групи, № 2/5 УПА 5 липня 1943 р.

Звіт

«Стан: відділ Яреми, відділ Шавули, вишкільний відділ, II відділ і канцелярія.

Реорганізація центру — командир II відділу Верещака та військовик вояк відходять з відділом на Схід. Зорганізовано такі відділи: оперативний — Макаренко, розвідки — Печериця, Острий, мобілізаційний — Бескид, господарчий — Потап, вишколу — Корбан, виховно-пропагандивний — Рудящий, санітарний — Еней, зв'язку — Горний.

Бойові дії:

04.05.43 р. засідка та бій під місцевістю Яполоть, власні втрати 3 убитих та 4 ранених (всі з сотні Романа).

Ярема: ліквідація польських колоній і сіл, що співпрацюють з німцями і більшовиками. 21 травня зроблено засідку на німців коло місцевості Клесів, ліквідували німецьку групу чисельністю 26 чоловік, здобуто два скорострільні, 6 — МП, 18 крісів... багато амуніції. Власні втрати — 6 ранених.

29.05 розпорошено під місцевістю Старинки більшовицьку групу чисельністю 16 чоловік. На відголос приїхали німці, з якими зведено бій, убито 4-х німців, власні втрати 3 убитими.

Шавула: 01.05 засідка на польсько-більшовицьких партизан, убито 16... власних втрат не

було… 3, 4, 15, 19, 23, і 25 числа місяця ліквідовано колонії, що співпрацюють з більшовиками та німцями, власних втрат не було.

Вишкільний відділ: проведено вишкіл молодших командирів від 27.04 до 02.06.43 Вишкіл закінчило 59 людей, яких вислано до відділів як інструкторів.

Санітарний відділ: проведено 6-ий санітарний вишкіл. 14 санітарів приділено до відділів.

Відчувається брак вишколених старшин та підстаршин, а також відповідної літератури.

Відділи погано забезпечені взуттям та одягом. Терен доставляє людей, що є не здатними до військової служби (30-50 відсотків), серед яких багато хворих… постачання продуктів також є недостатнім.

Практикується дальша організація центру, перевишкіл кадрів, організація нових відділів.

Командир Дубовий».

Звіт про стан діяльності відділу 29 квітня 1943 р.

«Санітарний апарат складається з лікаря-хірурга, 4-х медичних сестер і секретаря.

Від початку організації санітарного відділу перепроваджено 4 курси санітарок, в яких брало участь 55 слухачок. Всі вони тепер працюють в теренах при ранених і хворих…

Надається допомога цивільному населенню. Більша частина ранених і хворих повернена до своєї праці…

Жіноцтво широко співпрацює з санітарним відділом і тим самим виконує працю Українського Червоного Хреста (шиття і прання білизни, дотарчення бинтів, приготовлення помешкань, продуктів).

Всі хворі мають взірцеву опіку, забезпечені відповідними квартирами та продуктами, мають окремі санітарки…

Організовано 2-х місячну фельдшерську школу, де бере участь 19 слухачів. Крім медичного вишколу, слухачі проходять виклади українознавства, ідеологічний вишкіл, вишкіл загальновійськовий (тактика, стратегія, партизанка, повстанча армія, регулярна армія).

Еней».

Звіт про діяльність відділу «Цигана»
УПА Група «Заграва» 1 серпня 1943 р.
Бойовий звіт

«Дня 18.07.43 р. було зроблено засідку на німців, в якій здобуто два тяжких і один легкий кулемет, кріси, гранати… спалено дві машини. З нашої сторони втрат не було жодних.

Командир відділу Циган».

Звіт про діяльність відділу
УПА Група «Заграва» 25 серпня 1943 р.
Бойовий звіт відділу «Цигана» від 24.08.43 р.

«Дня 23.08.43 німці з поляками вирушили на пограбування довколишніх сіл. Група в числі 150 людей просувалася в напрямку с. Коловерть — Велика Совпа. В околицях села Воронухи чота наших стрільців на чолі з командиром Граната вогнем скорострілів загородила ворогові дорогу. Ворог спробував боронитись, але мусів відступити, залишаючи убитих… Наших втрат немає.

«Слава Україні»»

Командир Циган».

Характер діяльності Української Повстанської Армії зобов'язував її тісно підтримувати зв'язки з українським населенням і не обмежуватися веденням тільки бойових дій. Тому УПА звертала належну увагу на організацію господарського й культурного життя українського населення, а не тільки його оборони перед ворогом. Задля цього УПА видавались відповідні інструктивні документи:

Інструкція про перебування відділів у селах
1 грудня 1943 р.

«При наближенні до села повстанчої групи першим обов'язком командира є:

а) розвідати чи в селі й околиці немає ворожих частин;

б) нав'язати зв'язок з проводом запілля (зв'язків, станичний, СБ).

Їх обов'язком є:

а) вказати місце для розміщення відділу, якщо в селі немає спеціального місця чи школи, де б міг розміститись цей відділ;

б) обезпечити безпеку села зі всіх сторін цивільною вартою;

в) повести безперервну розвідку в селі й околицях до 15 км;
г) забезпечити продуктами відділ.
Відділ входить в село лише під прикриттям ночі, спокійно, без гамору, криків, не світити, не курити папіросів, строго придержуватися засадничого маршу.
Командир групи дбає про:
а) розміщення чот, роїв;
б) визначає службового старшину;
в) видає кличку;
г) визначає місце збірки в разі алярму.
Постій:
а) розмістити повстанців по роєві в хату — рій не має бути розділений. Він має бути під командою ройового, який дбає про його чистоту, порядок і ввічливе відношення до господарів;
б) службовий старшина дбає про внутрішнє і зовнішнє забезпечення безпеки села повстанчими стійками;
в) відпочинок (сон), не має довше тривати, як 6-8 годин;
г) день мусимо використати на військові й політичні заняття (безділля не має тривати жодної хвилини, тому що воно породжує зневіру, жене в розшуки за самогоном);
д) вдень ніхто не має крутитися по селі, поза службовими справами. Якщо в селі є змога викупати повстанців, подбати про це;
е) для хворих шукати окремі хати.
Командири! Подбайте, щоб Ваші відділи були найкращі — взірцем для других».
«Слава Україні!
«Героям Слава!»
«Слава борцям за волю!»
Командир куреня Ясен».

Наказ про поведінку повстанців та їх ставлення до селян
№ 2 від 17 грудня 1943 р.
«Повстанці:
В багатьох випадках далось зауважити нетактовне, а навіть брутальне відношення до селян.
Дуже часто повстанці побивають селян, це трапляється при побиранню фірманок, чи по самовільному забиранню продуктів, паші для коней і т. і.
Зазначую:
а) за нетактовне поводження з селянами,
б) за самовільне побирання продуктів, понад визначеною господарським відділом нормою,
в) за крадіж,
г) за розтрачування військового майна, —
карати буду суворо, включно до кари смерті».
«Слава Україні!
«Героям Слава!»
Курінний Ясен».

У кожному випадку після ліквідації ворожої адміністрації, відділи УПА допомагали тамтешньому українському населенню організувати власну адміністрацію, у якій сітка УПА разом із сіткою ОУН мали всесторонню підтримку місцевого населення:

Інструкція для районних рад і управ у справах виборів та роботи
10 жовтня 1943 року
«Збори
Вибори районної Ради відбуваються через представників від кожної громади — рівним, тайним, загальним, безпосереднім, відносним голосуванням.
Кожна громада вибирає від кожних 200 осіб населення одного представника.
Кандидат, щоб бути вибраним, має отримати більшу кількість голосів від загального числа представників громад.
Вибори районної Ради відбуваються у місці роботи районної Управи.
Районна Рада вибирається на 5 років.
Членом Ради не може бути особа, яка зв'язана з районною Управою, або її підлеглою установою, підприємством, контрактом.

Район, де проживають до 10 тис. мешканців, вибирає 10 радних.
Рада приступає до виконання своїх обов'язків протягом 3-х днів після виборів.
До обов'язків районної Ради належить:
Керувати через вибрану управу цілим господарством і майном району.
Районна Рада вибирає Голову, заступника і 3-х членів управи.
Створює комісії: ревізійну, шкільну, дорожню, санітарну та ін.
Членами районної управи, а також комісії можуть бути особи, що належать до складу ради.
Районна рада керує доходами і видатками району, ухвалює бюджет для районної управи, установ і організацій їй підлеглих.
Районна рада веде будівництво і ремонт доріг, мостів, площ і т. п.
Районна рада через створені нею комісії здійснює нагляд, організовує і утримує: лікарні, аптеки, школи, бібліотеки, рільництво, торгівлю, ремісництво. Організовує і утримує притулки для бездомних. Допомагає калікам, вдовам, сиротам.
Наглядає над публічною моральністю.
За ухвалою ради вона може продавати і міняти майно, що належить району для належного ведення господарства району.
Зверхня влада має право прийняти ухвалу, якою здержати у виконанні, коли вона діє на шкоду.
Районна Управа
Приймає і звільняє працівників району. Виконує усі накази, видані зверхньою владою.
Виконує постанови і вказівки районної Ради.
Скликає засідання і проводить їх голова району.
Проводить і підписує кореспонденцію від імені району — голова району, або його заступник та секретар.
Коли районна Управа діє на шкоду району або не виконує своїх обов'язків, зверхня влада може провести перевибори районної Управи.
Суспільно-політичний референт ВО Комендант ВО
Андрій Вербенко Ярослав Кармелюк».

«Наказ у справах виборів місцевих адміністрацій, земельних комісій та введення загального навчання молоді № 7 (від 27 серпня 1943 р.)

УПА в боях з окупантами України, імперіалістами Москвою і Німеччиною, здобула цілий ряд теренів. На цих теренах, де безоглядно панує УПА, треба врегулювати життя громадян, завести хоча б частинно певне нормальне цивільне життя.
Негайно приступити до:
1) виборів сільських і радонових рад. До кінця вересня предложити їх вибір до затвердження місцевим політичним чинникам УПА;
2) вибору земельних комісій, які згідно з зарядженням УПА з дня 15.08.43 р. мають бути поділені поміж селян. Всі землі колгоспні, фільварчі, залишені поляками, мусять бути до 30 вересня 1943 р. розділені, поорані і засіяні. 30.09.43 р. зложити акти розподілу землі поміж селян до затвердження через УПА;
3) Введення загального навчання шкільної молоді.
Створити:
народні школи; середні школи; фахові школи.
В теренах Волині і Полісся звернути увагу на сільськогосподарчі школи. Піднести рівень сільськогосподарських згаданих теренів. Всі школи мають бути відкриті до 30 вересня 1943 р.
Всі вчительські сили, що не зайняті в УПА, вжити для навчання дітей у школах. Однак всіх вчителів зайняти одночасно і в громадській роботі. Весь час поза школою мусить вчитель обов'язково працювати поміж населенням.
Справи шкільні належать до політичної референтури УПА через громадські управи.
Слава Україні!
Дня 27 серпня 1943 р.
Шеф політичного штабу «Роман Галина»
Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Окружним, надрайонним, районним і сільським комендантам запілля
Наказ № 8

«Під впливом невдач на фронті, внутрішнього розкладу вороги в останніх конвульсіях намагаються знищити наш народ. При цьому не перебирають в засобах, вживають проти беззбройного населення добре озброєні військові частини, наймані банди сексотів послуговуються підступом, провокацією.

У зв'язку з цим, наказую:

Організаційно-мобілізаційним референтам в Воєнних Округах негайно приступити до організації самооборони. Кожний надрайон, район, село повинно стати військовим табором, а весь народ, здібний до оборони і наступу, — вояками.

Самооборону організувати згідно інструкції, узгоджуючи місцеві обставини, як: положення осередка, політичні можливості, настрої населення тощо.

В надрайонах, районах, осередках негайно приступити до систематичного військового вишколу молоді: вчити військового порядку, вчити військових маршів, польовій службі, пробних військових операціях тощо. Всі мусять добре знати терен. Всі заходи самооборони готувати і впроваджувати у життя з найбільшою таємницею, притримуючись загальних засад конспірації.

Організаційно-мобілізаційним референтам звітувати про стан організації самооборони 25-го числа кожного місяця.

Слава Україні!

30 серпня 1943 р.

Шеф Військового Штабу:

Полковник «Гончаренко»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Залучник до наказу № 8 (від 30 серпня 1943 р.) — Інструкція в справі самооборони

Самооборона

«При сучасній техніці оборонити осередок від знищення є неможливим, коли бої ведуться регулярними частинами з їх усіма технічними відділами, але коли прийняти до уваги, що ми мусимо боронитись перед бандитськими нападами більшовицьких та польських банд, то практика показала, що коли наша оборона є організованою, то ці банди тікають або гинуть.

Оборона села:

Перед комендантом села може стати два види оборони:

обороняти село, допоки всі вийдуть із села;

коли треба битися за село.

До цього можуть змусити нас вороги несподіваним наскоком на село, або коли є наказ Проводу за всяку ціну боротися за село.

Плануючи оборону комендант запілля має починати з того, що має ознайомитися з місцями підступу до села, підземеллями, організувати точки самооборони, зв'язку з сусідами, розвідку.

…треба розмістити свої сили так, щоб мати можливість знищити ворога, коли він наближається до села. Напад на ворога має бути одночасний з усіх сторін. Для цього використовувати забудови, дерева, земляні укріплення <…> В самому селі кожна хата, клуня, погріб, пліт має бути фортецею, з яких бити ворога кулею, сокирою, вилами, окропом і гарячою смолою. Намітити точки в селі для скорострілів і для оборонців з пальною зброєю.

Щоб найкраще використати всі сили села, необхідно у відповідний спосіб поділити: озброєних і неозброєних… неозброєних, здібних боронитися і нездібних… боронитися мусять і жінки і чоловіки… в першу чергу вивести із села нездібних боронитися… неозброєних озброїти холодною зброєю, поділити на десятки, кожному десятку доручити бойовий участок, чи давати інші бойові завдання. Навчити тримати зв'язок і надавати допомогу сусідам.

Завести найсуворішу дисципліну. За непослух і втечу з фронту приділяти найсуворішу кару, аж до кари смерті, бо від дисципліни і виконання завдань залежить загальний успіх. Мужність, відвага, спритність провідника є запорукою перемоги.

Треба в обох випадках підготувати людей до протиповітряної оборони. Пояснити всім, що літаки не такі страшні, як ті, що їдуть автами чи підводами. Перед літаком треба критись, щоб не попасти під кулемет, а бомби як селяни знають з практики, не так уже й багато втрат спричиняють у людях…

Комендант призначає кличку для всіх і окремо бойову, на випадок розпорошення або необхідності зібрати усіх до купи.

Розвідка і зв'язок

Успіх наступу і оборони у великій мірі залежить від розвідки. Тобто від того, що ми будемо знати про ворога, його силу, рух, боєздатність, слабкі та сильні його сторони, озброєння, настрій тощо.

Загальні відомості

Маємо ворогів: 1) німців, 2) поляків, що послуговують німцям,, 3) більшовиків, що перебувають на північних наших землях.

Німці зі своїми наймитами — розміщуються у великих та більших містах великими військовими силами, малими відділами здійснюють охорону окремих мостів, залізниць, у селах їх взагалі немає, на села вони здійснюють наїзди.

Більшовицькі банди — грасують по лісах на півночі наших земель відділами у кілька сотень, грабують селян, щоб мати, що їсти, з німцями зустрічей уникають, рідко нищать залізницю. У військовому відношенні слабкі. З нами воюють тільки підступом і провокаціями.

Поляки — без німців і більшовиків представляють незначну силу.

Крім загальних відомостей, сільські коменданти повинні докладно розвідати про бойовий стан ворогів у містах, містечках, на залізницях і мостах. Докладно установити сили з яких людей складаються, чи є постійно, куди виїжджають, де квартирують. Знати про їх озброєння, і знати про кожний їх рух, для чого створити спеціальний розвідувальний апарат, в який залучити старих і молодих, жінок і чоловіків, себто, використовувати усі можливості.

Установити найстигліший розвідчий зв'язок. Від міста, де є ворог, мусять тягнутися безперервна низка зв'язків по усіх селах. Установити умовні знаки, щоб коли вирушає ворог, усі села знали про його рух. У кожному селі мусять бути призначені люди з добрим зором та слухом, які повинні знати ці умовні знаки, що подаються розвідниками і сусідами, щоб кожне село не було заскочене зненацька…

Завести в селах постійну розвідчу службу у тому числі, що вимагає справа, для контролю всіх навколишніх від села лісів, загайників, дебрів, поля мусять бути щоденно перешукуватись. Всі обслідування лісів і полів мусять щоденно розвішуватись, для чого, поділені між сусідніми селами. Командири і коменданти мають перевіряти справність розвідчого і зв'язкового апаратів. Запровадити сувору кару за неповне виконання або за невиконання завдань.

Обов'язки надрайонових, районових і сільських комендантів: мусять створити розвідчі і зв'язкові апарати згідно поданої інструкції. Відбирати всі відомості про ворога і подавати до відома службовою дорогою разом із наказами про акції, або контракції. Рівночасно про загрожене село ворогом мусить повідомити інші довколишні села про загрозу, щоб надати військову допомогу загроженому селу для спільної оборони або наступу на ворога. В кожному селі разом з сільським комендантом зареєструвати для виконання завдань ровери, верхівці тощо. Призначити комендантів у кожному селі… Вишколити їх… Дати їм загальні вказівки щодо оборони… Звернути особливу увагу на села, яким загрожує небезпека… дати спеціальні вказівки щодо шпіонив, підозрілих і незнайомців.

Точно встановити хто, кому і як допомагає. Установити місця засідок разом з комендантом села в кожному селі.

Установити кличку для району, призначити своїх заступників.

Під час ворожої акції знаходиться поблизу села, де йде ворожа акція. Надрайоновий уважно слідкує за розвитком подій, перевіряє працю в районах районових і сільських командирів і провідників.

Коли акція чи контракція набирає масового характеру, направляють всі сили для боротьби. Постійно не випускає зі своїх рук керівництва, щоб ворог не скористався нашим замішанням.

Коли на місцях сформуються бойові відділи під час боротьби, не допустити, щоб вони розійшлися, використовувати їх для ширшої мети згідно із загальним правилом самооборони.

Перевіряти бойову підготовку в районах і селах на пробах.

Дбати про карність на кожному місці.

Обов'язки коменданта села.

Коменданта села призначає комендант району. До обов'язків коменданта села належать: вибір опірних точок коло села і в селі, які показує комендантові району і разом з ним їх установлює. В присутності районового коменданта чи провідника села вибирає, маскує й закріпляє всі опірні точки. Розділяє село на озброєних і не озброєних. Не озброєних ділить на здатних боронитися і не здатних боронитися. Здібних, як можна, озброює холодною зброєю. Не здібних — розміщує у безпечних місцях. Виділяє оборонців з холодною зброєю, призначає десятників і дає їм бойові завдання.

Кожний бойовий учасник повинен мати свою опірну точку.

Коли люди мусять вийти з села, призначає старших на кожній вулиці чи відтинку та дає сам точний напрямок і час відступу. Заздалегідь пояснює людям, як небезпечно самочинно тікати в таких обставинах.

Вибирає людей для зв'язку, зв'язкові точки. Коли ворог підійшов близько до села, не пускати його з очей і на кожен його рух реагувати, щоб не мати шкідливих несподіванок. Коли ворог вже в селі і треба боронитися, комендант села використовує всі можливості і вказівки, направлені на знищення ворога. Для цього заздалегідь добре розміщує оборонців, навчає їх діяти, а найголовніше — морально готує до боротьби, призначає 1-2 своїх заступників.

В кожному випадку проводить найстислішу розвідку підступаючого до села ворога.

Про пересування банд кожний комендант села негайно повідомляє свого зверхника і всіх довколишніх комендантів сіл, а своїми силами по можливості нищить всіх розвідників і тих, що поодиноко грабують».

Святковий наказ з приводу Слава української зброї
За Самостійну Соборну Українську Державу!
Свобода Народам!
Свобода Людині!
Друзям повстанцям і командирам революційно-визвольної Української Повстанчої Армії
НАКАЗ

Імперіалісти, палії сьогоднішньої грабіжницької війни, переживають велику кризу. Ізнемоглись довголітньою нищівною для себе, ще більше для поневолених народів, боротьбою. Блискавичні воєнні дії першої фази війни закінчились. Прийшли затяжні, виснажуючи змагання, що до решти вичерпають моральні, фізичні сили та матеріальні засоби воюючих хижаків.

В ці тяжкі для нас дні, Український Нарід зустрічає 31 серпня — День Слави Української Зброї.

У цей день, 31 серпня 1919 року, з'єднані війська Наддніпрянської і Галицької Армії під командою Головного Отамана Симона Петлюри переможно вступили в Київ.

Після довготривалої, трудної боротьби з москалями-більшовиками, що прийшли в Україну поневолити її, і після переможного одномісячного переможного маршу від Збруча до Дніпра, серед затяглих боїв Українська Армія здобула Київ.

Багато світлих моментів пережив Український Нарід на протязі своєї історії. Поміж ними День 31 серпня 1919 р. — День Слави Української Зброї, один з найвеличавіших.

Для нас, Української Повстанчої Армії, День Слави Української Зброї є святочним Днем. Серпневий похід для нас — це світлий приклад наших переможних воєн, що його наслідувати будемо в наших збройних змаганнях за Українську Державу.

Сьогодні, коли Український Нарід у спілці з іншими поневоленими народами виступає проти паліїв війни… і розвиваючи свої повстанчі загони, перетворює їх у регулярні Українські Збройні Сили, щоб у час найбільшого ослаблення імперіалізмів підняти революційну боротьбу проти паліїв-загарбників і поневолювачів народів Сходу і Заходу, боротьбу за встановлення миру і справедливого ладу на Сході й Заході, заснованого на засаді вільних національних держав на їх власних національних територіях, що прийдуть на місце імперіалістичних держав.

НАКАЗУЮ:

1. Скріплювати наші повстанчі сили і поширювати їх щораз до більших розмірів, щоб у час всенародного зриву мільйони стали до революційно-визвольної боротьби за Українську Державу і за інші національні держави поневолених народів.

2. Розвинути повстанчі дії на цілу територію України й закріпити наші позиції в Україні, під керівництвом Головної Команди Української Повстанчої Армії.

3. Перемінити Україну в один воєнний табір, сьогодні для оборони себе перед фізичним винищенням і грабунком імперіалістичними грабіжниками, а завтра до наступу на ворожі позиції за перемогу.

4. Нав'язати якнайтісніший зв'язок з членами інших поневолених народів, що перебувають сьогодні в Україні. Допомогти їм організуватися при Українській Повстанчій Армії в їх національні повстанчі загони, для спільної боротьби із спільними нашими ворогами — Берліном, Москвою. Сьогодні ця боротьба йде за ослаблення імперіалізмів, а в час догідний вийдуть з України національні легіони на свої рідні землі до спільної революційної боротьби з імперіалістами-наїзниками, за наші вільні національні держави. Об'єднатись з ними під кличем: «Воля народам і людині».

5. Підняти рівень військового знання повстанців і командирів. Школити нові кадри, приєднувати існуючі вже так, щоб у час всенародного зриву і революційно-визвольної боротьби ми змогли очолити весь революційний і воєнно-зобов'язаний елемент і повести його до переможної боротьби за Українську Державу.

Повстанці!

Надходить час, коли революційні рухи поневолених імперіалістами народів і українського народу зокрема розсадять загарбників… Революції поневолених народів положать кінець імперіалістичним війнам, знищать хижацькі заміри Німеччини й Москви і своєю власною революційною силою, що з кожним днем зростає… збудують новий, справедливий лад на Сході і Заході, заснований на засаді вільних національних держав на їх власних національних територіях.

На українській землі здвигнемо Єдину Вільну Українську Державу.

На сторожі її поставимо Українську Збройну Силу…

31 серпня 1943 р.

Командир української Повстанчої Армії «Клим Савур»

Примітка. Наказ цей прочитати перед всіма відділами УПА на сходинах святочних членів ОУНСД в дні 31 серпня.

Розпорядження про встановлення цивільної адміністрації на території України (від 1 вересня 1943 р.)

Про встановлення адміністрації на терені України, видане Головною Командою Української Повстанчої Армії, як найвищої і єдино-суверенної влади на звільнених землях України, з дня 1 вересня 1943 р.

Ст. 1. Терен України під оглядом адміністративним ділиться на села й міста; райони; повіти (округи); області.

Міста поділяються: містечка, що нарівні з селами підлягають районовим управам; міста, що підлягають безпосередньо повітовим (окружним) управам; міста, що підлягають безпосередньо обласним управам; міста, що підлягають безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ чи Раді Міністрів. Поділ міст зумовлюється кількістю населення та економічними і стратегічними чинниками.

Ст. 2. Органами адміністративної влади… у селі: сільська рада, сільська управа. У місті: міська рада, міська управа. У районі: районова рада, районова управа. У повіті: повітова (окружна) рада, повітова (окружна) управа. В області: обласна рада, обласна управа.

Ст. 3. Сільську й міську раду вибирають мешканці відповідного села чи міста рівним, таємним, загальним, безпосереднім стосунковим голосуванням з-поміж постійних мешканців відповідного села чи міста, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя. Чинне виборче право мають всі розумово здорові, незалежно від статі, постійні мешканці відповідного села чи міста, що скінчили 18 років життя.

Ст. 4. Районову раду вибирають сільські й міські ради, що підлягають відповідному районові з постійних мешканців даного району, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя.

Повітову (окружну) раду вибирають районові й міські ради, що підлягають відповідному повітові (окрузі) з постійних мешканців даного повіту, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя.

Обласну раду вибирають повітові й міські ради, що підлягають відповідній області з постійних мешканців даної області, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя.

Ст. 5. Сільські, міські, районові, повітові (окружні) і обласні ради мають право на підставі дорученої їм компетенції в межах свого терену, видавати розпорядження і т. п. та є помічниками і дорадними органами відповідних управ.

Кожночасний голова відповідної управи є головою сільських, міських, районових, повітових і обласних рад.

Сільські, міські, районові, повітові й обласні ради складаються з членів в кількості від 12 до 60, залежно від їх величини й кількості населення.

Ст. 6. Сільська управа складається з голови, його заступника і секретаря. Міська управа складається з голови, його заступника та секретаря.

Районова управа складається з голови, його заступника та секретаря.

Повітова (окружна) управа складається з голови (старости), його заступник та секретаря.

Обласна управа з голови, його заступника й секретаря.

Міські, районові, повітові та обласні управи мають, крім того, відповідну кількість референтів (керівників відділів).

Ст. 7. Сільську управу і міську управу, що підлягають районові, вибирають відповідні ради з постійних мешканців даного терену, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя, а затверджує відповідний повітовий староста (окружний голова).

Районову управу і міську управу, що підлягає безпосередньо повітовій управі, вибирають відповідні ради з постійних мешканців даного терену, що мають чинне виборче право і покінчили 21 років життя, а затверджує відповідний повітовий староста.

Ст. 8. Повітову (окружну) управу і міську управу, що підлягають безпосередньо обласній управі, визначає відповідна обласна управа.

Обласну управу і міську управу, що підлягають безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ чи Раді Міністрів, призначає Міністр Внутрішніх Справ чи Рада Міністрів.

Ст. 9. Референтів при міських, районових, повітових і обласних управах іменує відповідна управа, а затверджує відповідна вища управа.

Ст. 10. Сільська, міська, районова, повітова і обласна управи є виконавчим адміністративним органом вищої влади відповідної ради, одночасно контрольним органом нижчої адміністративної влади та мають право відповідно на підставі дорученої їм компетенції в межах свого адміністративного терену, видавати різного роду розпорядження, накази, обіжники, оголошення і т. п.

Ст. 11. До компетенції міських, районових, обласних управ та рад, належать всі справи адміністративного, економічного, культурно-освітнього, поліційного характеру, крім того, деякі справи військові і справи судові господарського характеру.

Ст. 12. Це розпорядження вступає в життя з днем його видання.

«Слава Україні!»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Інструкція для керівників сіл, районів і міст про організацію влади на місцях
Жовтень 1943 рік

«Адміністрація села.

Обов'язки Голови:

а) стежить, щоб була вчасна засіяна площа, призначена під посів;

б) організовує допомогу родинам військовиків, вдовам, сиротам і т. п.;

в) не допускає нищення лісів, залишених господарств, садів, інших господарств;

г) забезпечує усім необхідним школи;

д) здійснює нагляд над господарствами і допомагає їм;

ж) здійснює дрібний ремонт доріг, мостів і т. п.;

з) забезпечує схоронність і дієве використання громадського і державного майна, захищає його від нищення.

Заступник Голови:

Заступає Голову і виконує обов'язки Голови під час його відсутності.

Секретар:

провадить громадську канцелярію;

стежить за виконанням у визначені терміни наказів, наданих зверхниками.

Адміністрація району:

Голова:

а) відповідає за цілісність господарства і адміністрації в районі;

б) не допускає без дозволу зверхньої влади до роздріблення господарств;

г) організовує на терені району охорону лісів, рибного господарства, іншого майна;

е) стежить, щоб була засіяна вся площа землі у районі, що призначена для посівів;

ж) щоб вчасно були виконані усі громадські роботи;

з) щоб в терені були виконані усі накази і розпорядження;

і) стежити, щоб в установах і організаціях керівні місця займали відповідні люди.

Заступник Голови:

а) виконує обов'язки Голови під час його відсутності;

б) виконує обов'язки, доручені йому Головою на одній із ділянок адміністрації.

Секретар:

а) відповідає за цілісність актів і роботу канцелярії;

б) здійснює нагляд за роботою працівників канцелярії;

в) веде протоколи зібрань сільських голів.

Структура адміністрації (відділи):

Адміністраційний (залагоджує всі справи в адміністративному районі; видає особисті документи і різні посвідчення; веде кореспонденцію; скликає зібрання голів).

Господарсько-рільничий: керує господарством району; стежить за тим, щоб були продукти харчування у селі та місті; організовує різні господарські установи та артілі; здійснює усі справи, пов'язані з рільництвом; організовують лісову охорону і ветеринарну діяльність; організовують по селах земельні комісії для поділу земель колгоспів, радгоспів і фільварків.

Шляховий: бере на облік усі засоби транспорту у районі та майстерні по його ремонту, а також усі засоби зв'язку; організовує роботу з ремонту доріг.

Фінансовий: тримає на обліку всі фінанси громадських і державних установ у районі; організовує бухгалтерію в районі.

Освіта і культура: тримає на обліку майно освітньо-культурних установ і організацій (школа, театр, кіно, бібліотека); організує і контролює роботу шкіл.

Соціального забезпечення: стежить, щоб була організована і здійснювалась допомога населенню, що потерпіло від ворогів, а також вдовам, сиротам і т. і.; взяти на облік акти бувших районних кас і добродійних установ.

Охорона здоров'я: здійснюється лікарем; забезпечити майном лікарські установи; організувати санітарну допомогу по селах; здійснювати санітарні огляди населення у районах і селах.

Промислово-торгівельний.

Статистичний.

Страховий.

Військовий: здійснювати реєстрацію осіб, здібних до війська; виконувати накази військової влади.

Пожежний.

Суд

Архіви

Ті сфери діяльності, що не визначені цією Інструкцією, Голова району у порозумінні зі своїми зверхниками організовує виконання відповідних робіт.

Слава Україні!

Суспільно-політичний референт ВО Комендант ВО

Андрій Вербенко Ярослав Кармелюк».

На звільнених українських територіях діяли майстерні з пошиття військового одягу, а також майстерні з ремонту зброї та ін.

Налагоджувалось й шкільне навчання. Українські діти пішли до школи. Для цього були видані відповідні акти.

Накази шефа політичного штабу
Наказ про призначення шкільного референта військової округи
№ 45 20 серпня 1943 р.
УПА Група «Заграва»

«Друга Тиверця призначаю тимчасовим окружним шкільним референтом.

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ про початок навчання дітей в новому шкільному році
№ 14 20 вересня 1943 р.
Для окружного шкільного інспекторату

«На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів, дня 15.09.43 почати 1943 учбовий рік в школах, де можливо закінчити біжучий ремонт на цей термін і є педагогічні сили.

Дня 01.10.43 р. почати учбовий рік у всіх інших школах звільненого терену та забезпечити педагогічними силами.

Навчання в школі є обов'язковим.

Медичний огляд дітей має відбутися до початку навчання. День, в котрім розпочинається навчання, є святочним днем для учнів, а тому наказую удекорувати шкільні приміщення і відповідно приготуватись. До декорації слід ужити портретів визначних людей, та в цей день на школах вивісити національний прапор.

Шеф політичного штабу».

Наказ про початок навчання дітей у новому шкільному році
№ 15 3 вересня 1943 р.
Над районним, районним і сільським управам

«На теренах звільнених УПА від імперіалістів, провести ремонт шкіл. Біжучий ремонт закінчити до 15.09 ц. р., а капітальний — до 30.09.43 р.

В місцевостях, де шкільні будинки спалені, слід підібрати або приватний будинок, відповідний на шкільне приміщення, або державний.

Забезпечити школи паливом на зимовий сезон та технічним персоналом (збиральники, сторожі).

За нормами палива звертатися до відповідних лісних відділів.

Забезпечити інспекторів та вчителів транспортом в службових справах.

Всі господарчі справи шкіл та вчителів розв'язують відповідні надрайонні, районні та сільські управи.

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ керівникові Червоного хреста про проведення медичних оглядів дітей

«В цілях охорони здоров'я дітей пропоную:

Перевести медичний огляд дітей по всіх школах не пізніш, як до 20.09.43 р.

Назначити спеціальні санітарні комісії, котрі б стало займалися санітарно-гігієнічним оглядом дітей.

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ надрайоновим управам про будівництво бань та дезінфекційних камер № 25 15 вересня 1943 р.

«В цілях охорони здоров'я та запобігання розповсюдженню хвороб серед війська та цивільного населення наказую:

На терені кожного надрайону побудувати 3-4 бані з дезінфекційними камерами…

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ про призначення шкільного надінспектора та інспектора округи № 34 7 жовтня 1943 р.

«Окружним шкільним надінспектором призначую др. Тиверця.

Окружним шкільним інспектором призначую др. Скіфа

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ про затвердження штатів окружного шкільного управління № 35 7 жовтня 1943 р.

«Від дня 01.10.43 р. затверджую слідуючі штати шкільного управління:

1. Окружний шкільний над інспектор (1 чол.);
2. Окружний шкільний інспектор (2 чол.);
3. Інструктори методичного кабінету (7 чол.);
4. Діловод загальної канцелярії (1 чол.).

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ керівникам запілля у справі утримання вчителів

Наказ керівникам запілля у справі харчування працівників адміністрації та шкільних інспекторів

Для потреб господарського життя українське населення зорганізувалось у роботи на цукроварнях, миловарнях, ткацьких виробництвах тощо. Жертвенна праця усіх жителів «Республіки УПА» доказувала, що український народ уміє організувати своє життя сам, навіть у найважчих умовах.

Стрільці УПА ліквідовували німецькі «лігеншафти», а коней, худобу, зерно і все інше роздавали людям.

У серпні 1943 р. командування ОУН-УПА видає ряд документів у сфері адміністративного та територіального устрою. В них підтверджувалося право на приватне володіння землею, хоча визнавались і інші форми власності.

Формуляр акта затвердження наділу землі селянам (1943 р.)

АКТ НАДІЛУ ЗЕМЛІ

«На підставі зарядження Головного Командира Української Повстанчої Армії з дня 15.03.1943 р. в справі наділу землі, Районів Уповноважений Земельної Референтури УПА, на внесок Сільської Управи і Земельної Комісії с. _____ цим затверджує наділ землі гром. _____ мешканці села _____ району _____ округи _____ в загальній кількості _____ гектарів, а саме:

1) _____ га землі орної, положеної _____»
2) _____ га сінокосу, положеного _____
3) _____ га пасовищ і невжитків, положених _____»

«Районів Уповноважений Земельної Рефернтури УПА

_____ дня _____ 1943 р. _____ підпис».

Документи і матеріали запілля ВО

Наказ для коменданта надрайону «Ворона» та формуляри документів у справі надання селянам землі

Комендант воєнної округи «Заграва» 16 вересня 1943 р.

До коменданта надрайону друга Ворона

«При цьому присилаю 1000 штук анкетних листків кандидатів для наділу землі і наказую їх розіслати для всіх районних Управ дорученого Вам надрайону.

Районні Управи по одержанні від Вас бланків анкетних листків, негайно відповідно розділять їх і вишлють всім сільським Управам до виконання.

Сільські управи по спорядженню (оформленню) анкетних листків, разом з внеском вишлють їх районним Управам.

Районна Управа по одержанні анкетних листків з внесками цілого району, предложать їх до затвердження районовому уповноваженому земельної референтури УПА терміном до 30 вересня 1943 року.

Анкетні листки належать споряджувати в одному примірнику індивідуально для кожного кандидата, якому має бути наділена земля. Внесок сільської Управи і земельної комісії споряджується в двох примірниках, з яких один залишається в сільській Управі, а другий разом з анкетними листками сільська Управа має переслати районовій Управі для предложення районовому уповноваженому земельної референтури УПА до затвердження…

В анкетному листку треба докладно виписати з якого маєтку наділено землю і в яких границях положений кожний наділений кусок землі…

Комендант надрайону докладно поінформує всіх голів і секретарів районних Управ, як ця робота має бути переведена, щоб вони від себе могли відповідно повчити сільські управи і простежити за виконанням роботи.

«Слава Україні!»

Комендант воєнної округи Юрко».

Запіллям здійснювалась робота і щодо підтримки родин воїнів УПА:

Наказ комендантам надрайонів про надання допомоги родинам воїнів УПА
№ 1 30 вересня 1943 р.
УПА Група «Заграва» КЗВО
До всіх комендантів запілля надрайонів в окрузі

«багато родин, яких опікуни (батьки, чоловіки, сини) знаходяться в УПА, потребують допомоги. До цього часу родинами цими ніхто не інтересувався, і це викликало наплив прохань (заяв) про допомогу безпосередньо до штабу УПА.

Наказую комендантам надрайонів наложити обов'язок на комендантів районів та їх організаційно-мобілізаційних референтів взяти на облік всі родини, потребуючих допомоги, члени яких знаходяться в УПА, та стало ними опікуватися.

Таким родинам належить при помочі допорогових комітетів і наших господарських органів допомогти харчовими продуктами, зорганізувати підводи для привезення їм палива… допомогти в обробітку землі, забезпечити квартирами та надати іншу можливу допомогу.

Зобов'язати комендантів районів надсилати вам кожного місяця звіти: скільком родинам військових УПА уділено і яку допомогу.

Звіти в цій справі з надрайонів прошу надсилати мені до 10-го числа кожного місяця.

«Слава Україні!»

КЗВО Юрко».

Колгоспи за бажанням селян могли бути перетворені на сільськогосподарські кооперативи. Згодом з'явилась постанова Головної команди УПА про заміну окупаційної адміністрації українськими органами влади.

Великі селянські господарства передаються у господарювання селянам, які доставляють певну частину продуктів харчування до УПА:

Наказ місцевим управам про закінчення вимолочення збіжжя селянами
№ 43 22 жовтня 1943 р.

Окружним, надрайонним, районним та сільським управам

«У зв'язку з можливою загрозою наближення фронту, що загрожує масовому знищенню збіжжя і всіх харчових запасів з боку червоних, а також німчаків.

Наказується всім селянам, які ще не вимолотили збіжжя, якнайскоріше це зробити і відповідно його заховати, притягнути до цього всю свою родину.

В разі зволікання і невиконання цього наказу, протягом двох днів з дня його оголошення, у винного буде конфісковано частина його вимолоченого збіжжя.

Шеф політичного штабу Остап».

Наказ керівникам запілля в справі збору та вимолочення збіжжя
№ 5 3 жовтня 1943 р. УПА Група «Заграва» КЗВО
Всім комендантам надрайонів, комендантам районів та головам районних управ в окрузі «Заграва»

«…Наказую оголосити всім селянам, щоб негайно звезли з поля збіжжя, перемолоти його і відповідно сховати.

Голови районних управ і коменданти районів є особисто відповідальні за виконання цього наказу.

«Слава Україні!»

КЗВО Юрко».

Наказ про оподаткування селян збіжжям
№ 3 від 8 вересня 1943 р.

«Згідно з подіями в терені видаю наказ про оподаткування селян збіжжям для УПА. Оподаткування таке: один морг з га (тільки жито) селяни мусять це здати.

Молотити збіжжя треба ціпом, якщо немає молотила. Коли німці перешкоджають робити це вдень, то робити це вночі. Оподаткування має бути здане і змагазиноване до 20.09.1943 р.

Треба, щоб селяни обмолотили хліб для нас і для їхніх родин. В ту роботу мають втягнутись всі, всі на допомогу, а відповідальним є господарчий».

«Слава Україні!»

Комендант запілля Пташка».

Майже біля кожного села Полісся й Волині УПА виставляє свої стійки, завданням яких — заздалегідь повідомляти населення про небезпеку, про наближення німецьких каральних чи грабіжницьких відділів.

Накази та інструкції керівництва та запілля ВО
Наказ організаційно-мобілізаційним референтам районів про організацію самооборони сіл № 2 10 вересня 1943 року

«Під впливом останніх невдач на фронтах і внутрішнього свого розкладу вороги в останніх судорогах намагаються знищити наш народ, бо переконалися, що усі їхні імперіалістичні наміри щодо України розбиваються об тверду поставу українського народу. При цьому вони не перебирають у засобах, проти беззбройного населення використовують добре озброєні військові частини, наймані банди сексотів, використовують підступи і провокації.

У зв'язку з цим наказую:

Організаційно-мобілізаційним референтам в районах посилити чуйність і самооборону. В сучасний момент треба все, що живе і здорове, кинути до боротьби за фізичне і матеріальне збереження. Кожна оселя має стати фортецею нашої збройної сили.

Самооборону організувати згідно залученої інструкції, з урахуванням місцевих обставин, як: розташування збройних відділів УПА, свідомість, оселі і околиці терену, політичні можливості, фізичні спроможності тощо.

Самооборону централізують бойові командири від відділів УПА, що оперують в даному районі.

Скрізь в терені посилити військовий вишкіл молоді і взагалі усього громадянства. В цій цілі районово організаційно-мобілізаційні призначають на терени добре вишколених військових інструкторів. Інструкторів вишколюють в УПА (військовий вишкіл терену також належить до завдань УПА).

Вчити: поводження зі зброєю, військової тактики, здійснювати марші, робити наскоки, час від часу практикувати військові навчання кількох разом осель.

Дати можливість розвиватися військовим талантам.

Все це проводити, узгоджуючи всі можливості даного терену, привчаючи людей зберігати військову таємницю.

Використовувати усі можливості для здобуття зброї і поповнення озброєними людьми повстанських загонів та озброєння цілого народу.

Організаційно-мобілізаційним референтам звітувати про стан самооборони і військової підготовки населення 20 числа кожного місяця.

Слава Україні! Комендант «Січі» Ярослав Кармелюк».

Наказ комендантам військових надрайонів у справах запілля
№ 3 12 вересня 1943 року

«Вороги, рішили нас знищити, скривавлені у кількалітній боротьбі, котяться до упаду.

Україна перебуває напередодні вирішення своєї долі. Перед нами дилема: або спільними зусиллями всього Українського народу вирватися з віковічної неволі, або чекати нового кровожерливого наїзника, що прийшов як окупант нас поневолити.

Щоб не допустити до цього, наказую:

1. Всі оселі й великі масиви лісів зробити недоступними для ворога.
2. Повести господарчу блокаду міст і всіх точок ворожого опору.
3. Знищити усі муровані будинки, де може закріпитися ворог.
4. Молотити і ховати збіжжя. Коли немає змоги його обмолотити, обтинати колосся і ховати в землю.
5. Кожний господар нехай викопає землянку для себе і своєї худоби.
6. Поспішити з посівом збіжжя. 75 відсотків посівної площі засіяти озиминою.
7. Скріпити чуйність у терені, бо німці посилюють терор і грабіж українського населення.
8. Понав'язувати сусідські зв'язки (це зобов'язує всі організаційні клітини).
9. Провести поділ фільварочної, колективної і залишеної поляками землі поміж безземельними і малоземельними українськими селянами.
10. Урухомити всі млини, тартаки, цегельні, вапнярні, дьогтярні, смолярні і т. п.
11. Робити на зиму запаси всякого роду харчів, одягу й взуття.
12. Забороняється накладення на населення контингент. Все оперти на добровільних датках.
13. Проводити організовано збори грошей та усіляких цінностей між селянами.
14. Забороняється гнати самогонку. Для цього централізувати продукцію спирту по воєнних надрайонах.
15. Відкрити вселюдні і фахові середні школи.
16. Творити цивільну адміністрацію до районів.
17. Цілий суспільно-політичний апарат залучити до праці над моральним піднесенням суспільства.
18. Підготувати населення до бактеріологічної оборони, бо німці можуть нас нищити за допомогою усіляких газів.

За переведення в життя цього наказу роблю відповідальними усіх комендантів воєнних надрайонів.

Охоплювати організаційними рамками всі ділянки життя, проявляти усюди свою власну ініціативу, тримаючись однієї засади, що все є добре, що наближає нас до мети — Самостійної Соборної Української Держави.

Слава Україні! — Слава Героям!

Комедант «Січі»

Ярослав Кармелюк».

Наказ комендантам районів у справах діяльності запілля
№ 4 20 вересня 1943 року

«Контролем в терені виявлено цілий ряд ненормальностей, які припиняють наш ріст. В зв'язку з цим, наказую:

Організаційно-мобілізаційному відділу.

1. ...творити по станицях сильні відділи самооборони під назвою «Вільне козацтво». Вся зброя села — для самооборони. Коли вогнепальної зброї не хватає, то озброїти самооборону холодною зброєю. Самообороною у селі керує організаційно-мобілізаційний станиці. Всіх військовозобов'язаних він навчає військовій справі завдяки інструкторам.
2. Заблокувати ворога в точках його опору через нищення мостів, доріг, через укріплення великих лісових масивів барикадами, перекопами. З цих питань порозумітися з комендантом УПА.
3. Скріпити чуйність в терені через виставляння варт, стійок, підслухів. Всі ліси і поля мусять бути як вдень, так і вночі патрульовані. Для цього розділити села, ліси і поля на відповідні сектори. Про свої спостереження у терені звітувати своєму безпосередньому зверхникові і найближчому відділі УПА.

Посилити розвідку в терені через нав'язання сусідських зв'язків, почавши від воєнних надрайонів, а скінчивши на станицях. Кожна організаційна клітина обов'язково мусить зв'язатися з довколишніми організаційними клітинами, щоб у такий спосіб можна було докладніше повести розвідку у терені та створити від однієї організаційної клітини до другої рухомі штахети зв'язку.

6. Виготовити плани оборони сіл та можливого відступу населення під час ворожого наскоку.

7. Провести реєстрацію всіх фахівців, звертаючи основну увагу на лікарів, інженерів, кооператорів, хіміків і т. п. з докладним окресленням місця їх праці.

9. За розробленою програмою провести шість тижневий вишкіл усіх військовозобов'язних. Проведення програми вишколу буде контролюватися військовими підпоручниками.

Суспільно-політичному

1. Розбудувати суспільно-політичний апарат з усіма його підреферентами, відділами і підвідділами. Особливу увагу звернути на пропаганду і кадри.

2. Звернути увагу на поглиблення нашої праці в державницькому дусі виховання молодого покоління. До цієї праці залучити увесь актив школи, церкви, «Просвіти», інших громадських установ. Все це мусить принести користь у пропаганді наших ідей. Водночас звернути сильну увагу на працю серед всіх поневолених національних меншостей, що їх доля тісно пов'язала з нами. Вкорінити у них наші кличі: «Свобода народам — свобода людині».

3. Розгорнути широку пропагандивну працю над політичним виробленням цілого громадянства та його моральним піднесенням через масовість нашого руху.

5. Розбудити мертвенність серед цілого громадянства для УПА, яка є сьогодні єдиною силою, що веде до створення Самостійної Соборної Української Держави.

6. На підставі розпорядження Головної Команди УПА з дня 15 серпня 1943 р. щодо розподілу землі, негайно поділити всю фільварочну, колгоспну і залишену поляками землю поміж безземельних і малоземельних українських селян. Розподілом цієї земля хай займеться цивільна адміністрація.

7. Згідно з розпорядженням Головної Команди УПА про встановлення адміністрації з дня 1 вересня 1943 р. розбудувати цивільну адміністрацію.

8. Доручити адміністрації, щоб у порозумінні з компетентними чинниками створити в кожному районі станиці Служби Порядку (поліційні одиниці), які в адміністративно-порядкових справах будуть підлягати головам районних Управ.

9. Відкрити всі загальні і спеціальні середні школи. Кожний район нехай це робить тими силами, якими він розпоряджається на місці. Чужонаціональні меншини можуть відкривати школи зі своєю мовою навчання. Українська мова у тих школах має бути лише предметом.

Референтові юнацтва

1. Посилити роботу серед юнацтва. В теренах, опанованих УПА, повести масове виховання в державницькому дусі. В теренах, зайнятих ворогом, вести працю за старою підпільною методою, придержуючись засад строгої організаційної конспірації.

2. Виховну роботу серед юнацтва тісно пов'язати з його конкретною роботою.

3. В рядах юнацтва організувати всю молодь в віці від 10 до 17 років. Старше юнацтво при проведенні відповідних іспитів передати до загальної організаційної сітки в ряди УПА. На виховників юнацтва залишити людей старшого (похилого) віку.

4. Все чоловіче і жіноче юнацтво запрягти попри іншою також такою роботою: розвідка, господарка, зв'язок, санітарна служба, пропаганда. В пропаганді головну увагу звернути на міжнародне наше становище, нашу самооборону, УПА, як чинник що веде до визволення Українську Націю та на поширення наших ідей серед цілого суспільства.

5. Юнацтво в порозумінні з суспільно-політичним референтом та жіноцтвом мусить зайнятися організацією та вихованням дітвори (4-7 літ), дорослу (7-10 літ).

6. В порозумінні з організаційно-мобілізаційним референтом залучити юнацтво до розшуку та стягування зброї і всякого військового майна.

7. До 25 жовтня подати точне число юнаків і юначок з середньою освітою з узглядненням: спеціальності, місця праці та організаційного поступу.

8. Все юнацтво вишколювати військово, організуючи його у селах у відділи під назвою «Січ». Юнаків організовувати окремо. Юначок також окремо. Вчити їх теренознавству, розвідки, санітарної служби.

9. Юнацтву строго заборонити пити алкоголь і курити папіроси.

Червоному Хрестові

1. Помічається, що Червоний Хрест групує поранених і хворих при відділах УПА, що з однієї сторони обтяжує відділи, а з другої — в зв'язку з розконспіруванням відділами терену зростає небезпека втрати санітарних пунктів з пораненими і хворими при несподіваних наскоках і бомбардуваннях ворога. В зв'язку з чим, поранених і хворих уміщувати в безпечних теренових лісових місцях. Зв'язатися з розвідкою в запіллі, бути в бойовій готовності.

2. Встановити точний контроль за періодом лікування поранених і хворих, подбати про добре лікування і добру санітарну опіку в цілі скорочення терміну лікування.

3. З наближенням зими подбати про теплий одяг та теплі ковдри для санітарних пунктів.

5. Провести працю серед цивільного населення в напрямку піднесенні гігієни села. Провести для цього ряд лекцій, вишколів і т. п.

6. Встановити контроль за використанням ліків і допоміжних матеріалів. Медикаменти рівномірно розподілити поміж санітарними пунктами. Створити відповідні аптечки для лікування місцевого населення, для чого створити відповідний запас ліків. Контролювати за використанням ліків першої необхідності. У першу чергу ліки використовувати для лікування хворих і поранених повстанців. Негайно позбирати з пунктів зібрані лікувальні зілля і перетворити їх на лікарства.

Господарчому референтові

1. Приступити до планової організації господарства в запілля, у зв'язку з чим, скласти список усього державного майна. Для цього скласти і передати у теранах до користування відповідні форми звітування про прихід і розхід.

2. В цілі орієнтації, яким капіталом розпоряджаємось, провести за відповідною формою сумовий обрахунок усього державного майна та поодинокі матеріали.

3. З метою контролю за державними фондами створити державну касу, до якої раз на місяць спрямовувати разом зі звітом всі гроші і цінності. Для кожночасних потреб у терені лишати 10 відсотків від загальної суми.

4. Перебудувати і розпланувати господарчий відділ. Стягнути з терену якнайбільше старих фахівців: інженерів, кооператорів, хіміків і інших фахівців та залучити їх у господарства УПА.

5. У зв'язку з малими запасами меду, цукру, варення і інших дефіцитних продуктів заборонити видавати ці продукти для загального харчування, зарезервувати їх виключно для поранених і хворих. Для потреб війська організувати масову переробку цукрових буряків на сиропи і повідла.

6. У зв'язку зі зростанням революційного руху та нашої господарки, росте потреба у грошових цінностях. По відділах УПА і серед цивільного населення провести добровільний збір грошей і цінностей на «Боєвий фонд».

7. Негайно провести у запіллі фаховий огляд усіх державних коней, возів, упряжі. Потрібну кількість передати для потреб зв'язку та Червоного Хреста.

8. В зв'язку з грабунком збіжжя, що його розпочали німці в терені, приспішити акцію молочення збіжжя та хування його під землею.

9. На звільнених УПА від ворога теренах урухомити ремісничі верстати та всякого роду ремісничо-промислові підприємства. З загрожених теренів перенести господарчо-промислові підприємства в ліси і там їх сильно законспірувати.

11. Забороняється стягнення з населення контингентів. Все має опиратися на добровільних збірках.

12. В зв'язку з господарчою блокадою забезпечити у містах харчування наших людей.

13. Щоб заспокоїти зростаючі потреби УПА, закладати ферми годівлі худоби і розбудовувати всякого роду артілі, як: швейні, кравецькі, бондарські, слюсарні, ковальські і т. п.

14. Закладати фахові і господарчі школи, і ремісничі.

15. Прискорити збирання картоплі і городини. Нехай селяни не копають, а виорюють картоплю, бо копання займає багато часу. Всю картоплю, буряки, моркву і т. п. заховувати, не роблячи копців. Все зарівняти землею. Не має бути і сліду, де що закопане.

16. У порозумінні з лісною адміністрацією заготовити для всього населення на зиму дров та матеріалу для землянок. Це можна робити шляхом самозаготівлі.

Для референта зв'язку

1. Помічається, що зв'язок у терені є занедбаний і не пов'язується як слід зі своїми завданнями. Тому негайно приступити до фахового школення людей, що працюють у зв'язку. Зв'язкові мусять вміти не тільки розносити пошту і переводити людей, вони мусять бути навчені таким чином, щоб використовувати різного роду технічним приладдям зв'язку як: радіопередавальний апарат, телефонічний апарат, телеграфний апарат і т. п. Попри це кожний шеф зв'язку повинен уміти організувати цілі відділи спеціального зв'язку як: кур'єри-піші, заколесники, верхівці, мотоциклісти і т. п. Під творення своєї влади кожний з шефів зв'язку мусить вміти організувати пошту, налагодити транспорт на залізницях і битих шляхах.

2. Для виправлення зв'язку в наших умовах уперти весь зв'язок на безпосередніх кур'єрах та створити штахетові пункти, на яких кур'єри зможуть отримати інформацію про ворога,

змінити коні, відпочити і т. і. На всіх зв'язкових пунктах мають бути остерігаючі знаки. У випадках, коли якийсь зв'язків пункт загороджений, то зв'язкові з цього пункту мають негайно повідомити про це всі довколишні такі пункти.

3. На кожну зв'язкову лінію мусять бути піші кур'єри, на конях, роверах і фірах. Всі мусять бути добре озброєні, бодай мати коротку стрілецьку зброю та гранати. Попри це, на кожну зв'язкову лінію мусить бути лоївка від 5-10 людей з добрим озброєнням (на лоївку з 5 людей один пістолет-автомат, на лоївку в один рій — кулемет).

4. Для кращого законспірування зв'язкових пунктів, на кожному такому пункті поставити стільки пар коней, скільки буде вимагати для цього потреба. Всі зв'язкові пункти в порозумінні з господарчими референтами забезпечення мають бути забезпечені продуктами і фуражем для коней.

5. Для контролю зв'язку на всіх зв'язкових пунктах вести контрольні книги, в яких точно зазначати, коли і яку пошту кур'єр приносить і коли і куди вона відходить далі.

6. Пильнувати, щоб пошта на зв'язках не затримувалась. Поспішну пошту і пакунки (із умовними знаками) пересилати негайно. Під суворою відповідальністю забороняється пошту контролювати.

7. Готувати серед зв'язкових… чоловіків, жінок і юнацтво.

8. Кожного третього дня всю пошту з централі пускати запасним жіночим зв'язком.

10. В порозумінні з командою УПА заложити негайно курс зв'язку.

Всім референтам ВО, до 25 числа кожного місяця висилати місячний звіт в двох примірниках: один для організаційного зверхника, другий — для ділового зверхника. Коменданти військових надрайонів здають свої організаційні звіти вгору до 25 числа кожного місяця.

За переведення в життя цього наказу роблю відповідальними всіх референтів ВО і всіх комендантів надрайонів. Наказ цей довести до відома всіх працівників в запіллі аж до найменших організаційних клітин і негайно приступити до усунення усіх недопрацювань. Усім підтягнутись у праці, все наладнати згідно з поданими вказівками.

Про всі перешкоди в праці негайно звітувати вгору, старатися проявляти більше ініціативи і не боятися вирішувати певні справи самим на місцях. Це виробить у нас ініціативу, почуття відповідальності, це буде наш ріст вгору, який завершиться Самостійною Соборною Українською Державою.

Слава Україні! — Героям Слава!

Комендант ВО Комендант ВО

Ярослав Кармелюк Рудий».

Наказ комендантам запілля у справах протигазової та протибактеріологічної оборони № 5 29 вересня 1943 року

«Німці останнім часом посилили акцію нищення цілого Українського Народу. В акції вони не перебирають засобами, і тому ми зараз є свідками не тільки терору і всякого роду підступів, але і початків бактеріологічної боротьби. Німці скидають з літаків затруєні летючки, цукор, сіль, шоколад і інші затруєні речі за допомогою яких хочуть поширити серед нас епідеміологічні хвороби, які б нас винищили. Такі випадки були на Луччині і Ковельщині.

У зв'язку з цим наказую:

Всесторонньо підготувати ціле українське суспільство до протигазової і бактеріологічної боротьби; увесь актив, церкву, адміністрацію й інші установи спрямувати до роботи на пояснення населенню, як треба поводитись, щоб уникнути небезпеки, що її несуть вороги у формі тифу та інших епідеміологічних хвороб, які хочуть поширити через нас шляхом розкидання всяких привабливих речей з літаків.

Заборонити населенню збирати скидані з літаків які-небудь речі та продукти.

Заборонити населенню скуповувати у спекулянтів які-небудь речі і продукти, бо вони також можуть бути затруєними.

Все, що скидається з літаків — палити, а речовини глибоко закопувати у землю у сухих місцях. Для збирання таких речей і локалізації забруднених місць створити у терені спеціальні відділи.

За виконанням цього наказу роблю відповідальним усіх командирів запілля.

Слава Україні! — Героям Слава!

Комендант ВО Ярослав Кармелюк».

Наказ комендантам запілля про затримання
осіб без особистих документів
15 жовтня 1943 року
НАКАЗ ч. 6
До всіх комендантів запілля

«Останніми днями зауважується багато людей, що ходять в терені самостійно без документів із штабу загону чи куренів та без кличок. З огляду на це наказую:

Таких людей придержувати, роззброювати та негайно доставляти до найближчого відділу УПА для з'ясування справи. Де немає близько відділу УПА — доставляти до боївки СБ.

Слава Україні!

Командир ВО Ярослав Кармелюк».

Наказ керівникам запілля у справі протидії
німецьким терористичним акціям
16 листопада 1943 року
НАКАЗ ч. 7
Всім комендантам запілля та їхнім референтам

«Останнім часом німці посилили сильну кампанію винищування відділів УПА. В них беруть участь літаки і танки. Хвиля німецького терору охопила простори між Горинем і Стиром. В Уманщині, Колківщині та інших сусідніх районах майже в кожному селі стоїть німецьке військо. Все грабують та нищать. Не лишають нікого і нічого. По селах дуже шукають за криївками. Населення під сильним німецьким терором вказує місця криївок. Акцію ведуть дуже широко.

В зв'язку з цим заряджую:

Все організаційне майно негайно заховувати під землю.

Криївки, про які знають селяни, позмінювати, бо люди під терором їх видадуть.

Машинки, фарбу, папір заховувати у добрих криївках.

До козаків приготувати летючку: «До военнопленных и мобилизированных в Украине», вони були випущені в терен на російській мові.

З козаками за всяку ціну старатися договоритись.

Населення хай бережеться перед знищенням.

Організаційно-мобілізаційні референти хай звертають сильну увагу на самооборону, зокрема на розвідку. Скрізь по дорогах скріплювати розвідувальні пункти, щоб не дати заскочити нас зненацька.

Не давати розповсюджуватись паніці. Тих, що ширять паніку — карати. Цей елемент утруднює нам працю і полегшує працю ворога.

Населення нехай усе позакопує. Не чекати до останнього дня. Люди нехай будують бараки по лісах, горах та болотах, а також криївки.

Постійно інформувати населення про ворожий рух. Керувати самообороною.

Селянство під час акції нехай бере із собою найважливіші речі. Решту — закопати. По лісах не збиватися у великий натовп. Не розкладати вогнищ на полянах. На це звернути особливу увагу, бо з літаків німці часто стріляють і бомблять.

Зараз, коли селяни мають ще багато збіжжя, нехай роблять муку, крупи та інші харчові продукти. З цього робити якнайбільше запасів і все ховати.

Інформувати населення про те, що німці нищать усе, включаючи цивільне населення.

Населення за всяку ціну перед нападами німців та ляхів, мусить ховатися у лісах, болотах та інших криївках. Знайте, що німці, відступаючи лишають за собою пустку.

Про це негайно повідомити через станичних, сільських голів, учителів — ціле українське суспільство.

Пам'ятаймо, що повна відповідальність за це спадає на всіх. Тому кожний нехай приступає до праці над інформуванням українського громадянства про сучасне положення, акції німців проти цивільного населення та способи нашої протидії.

Слава Україні!

Комендант ВО, Суспільно-політичний референт ВО Корній Березенко».

Наказ комендантам надрайонів і районів
про допомогу для УЧХ
УПА 12 серпня 1943 р.

«Зауважую, що в терені невідповідно трактується роль працівників Червоного Хреста… де треба, тому наказую:

1. Давати поміч працівникам Червоного Хреста — підводи чи охорону і в кожному випадку йти їм назустріч.

2. В розплануванні праці в терені брати під увагу ті завдання, які видвигне Червоний Хрест.

3. Про виконання завдань негайно повідомляти своїх зверхників.

Командир групи УПА Еней».

Німецьке політичне керівництво в цей час вело гнучку політичну гру, намагаючись створити спільний блок поневолених комунізмом народів. Було оголошено про «нову східно-європейську політику», згідно з якою цим народам надавались певні політичні права за їхню згоду виступити проти СРСР.

Характерним у цьому відношенні є Звернення німецького уряду до українських селян у зв'язку з запровадженням приватної власності на землю за червень-липень 1943 року:

«Крестьяне!

Германское правительство, освободившее вас от большевизма, решило дать крестьянам землю в единоличное пользование. В соответствии с этим обьявляется новый порядок землепользования — его цель: трудолюбивому крестьянину своя земля… работай вместе с нами, чем лучше ты будешь работать, тем лучше будешь жить… большевизм — ваш враг, который хочет вас погубить, новый порядок землепользования… Колхозная система навсегда упразднена… Все законы и распоряжения бывшего советского правительства недействительны. Целью нового порядка землепользования является единоличное хозяйство и единоличное пользование землей. Эта цель будет достигнута при помощи либо земледельческих товариществ, либо самостоятельных крестьянских единоличных хозяйств. Путь к этому ведет через Общинные Хозяйства, которые необходимы в качестве переходной формы… Единоличная обработка земли тотчас может быть введена там, где для единоличного ведения хозяйства имеются необходимые машины, земледельческие орудия, достаточное количество рабочего скота… Общинные хозяйства являются только переходной формой. Общинное хозяйство ведется по указаниям сельскохозяйственных отделов Германского Управления. Все работоспособные крестьяне — члены общины Хозяйств, должны принимать участие в общей работе. Чтобы приобрести необходимые средства, обеспечить лучший сбор урожая — надо будет сначала остановиться на форме Общинного Хозяйства… Приусадебный участок, которым ты пользуешься как член Общинного хозяйства, является твоей частной собственностью и освобождается от налогов… ты можешь держать скот в неограниченном количестве… вместо существующих при колхозной системе трудодней, ты получишь доходы, соответствующие твоему труду: вместо эксплуатации — справедливое вознаграждение за труд».

Літом 1943 р. розпочинає переорганізовуватися в повстанську армію Українська Народна Самооборона в Галичині. Цієї справою керував полковник «Шелест» (Василь Сидор, колишній керівник штабу «УПА-Північ», Краєвий Провідник ОУН в Карпатському Краю з 1943 р.; загинув у бою з більшовиками у Станіславській області 17 квітня 1949 р.).

Влітку 1943 р. нацисти приступили до великої військової операції проти УПА. Німецьке командування надало своїм поліційним частинам допомогу і відіслало з Білорусії на ліквідацію УПА на Волині й Поліссі дивізію, що складалася з полку СС, двох полків угорців, полку козаків і відділу німецької жандармерії, з використанням 10 тис. солдатів і поліцаїв, 50 танків та 27 літаків. Її очолив обергрупенфюрер СС генерал поліції Еріх фон дем Бах-Зелевськи.

З наказу командуючого СС і поліцією Генеральної округи Волинь-Поділля Гінцлера від 7 червня 1943 р.: *«Мета операції — припинити національні хвилювання в районах Любомль. Горохів, Володимир-Волинський, Дубно та інших. Відновити в цих районах контроль адміністрації рейхскомісаріату. Активними й мобільними засобами зламати хребет українським бандам. Знищити, насамперед, їхні штаби і керівників».*

Німецький генерал оточив своїми частинами всю Кременеччину.

Під час літнього наступу німцями використовувалися артилерія, танки, літаки. Авіація бомбардувала села, де були повстанці, а далі справу довершували танки і каральні загони.

Зручно маневруючи повстанчими відділами, командування УПА змусило німців розділити дивізію на менші бойові частини, а потім у низці боїв нанесла цим частинам нищівні удари. Так, наприклад в бою під Вербами, загинуло 120 німецьких вояків, біля с. Шумське — 30, в Острозі — 32, угорські полки розбіглися зовсім, а частина козаків перейшла до УПА.

Німці УПА не розбили, а втративши багатьох своїх офіцерів і солдат відступили.

Тільки у ході літніх боїв було вбито і поранено 1237 повстанців і більш як 3000 військових з німецької сторони, а також загинуло близько 5 тис. цивільного населення

Українські села Цумань, Кортеліси, Кам'янка, Романь були вирізані німцями повністю. Однак акція німців повністю провалилася.

У листі Коха до Розенберга щодо опору в рейхскомісаріаті «Україна» від 25 червня 1943 року йшлося: *«Рейхсміністру Альфреду Розенбергу. Берлін. Особисто.*

Об'єкт: ситуація з бандами.

Північну частину генеральних округ Луцька і Житомира в основному контролюють бандити. На Волині ми змушені були в ці останні дні покинути територію між лініями залізниць Брест-Пінськ-Лунинець, Лунинець-Сарни, Сарни-Ковель, Ковель-Брест, за винятком районного центру Камінь-Каширський. Йдеться про територію у 17 400 км2. Територія, що далі на північ, практично також не в наших руках... У генеральному округі Житомир і в поліській частині генеральної округи Луцьк йдеться лише про радянські банди. У південній частині Волині переважають україн-ські націоналістичні банди з центрами в Костополі-Сарнах і Горохові-Крем'янці... Також українські національні банди мають своє суворе й уміле керівництво і подиву гідне озброєння: слід припускати, що ці банди почали методично збирати зброю і боєприпаси відразу після першого приходу німецьких військ, і що, крім того, їм допомогли запастися зброєю радянські війська через добре законспірованих посе-редників... Об'єкти, на які нападають банди — це важливі для доступу в країну і постачання фронту — залізниці, шляхи і мости, державні господарства. Склади хліба, промислові підприємства. Звичайно, напади банд спрямовуються також проти кож-ного німця, який з'являється у зоні, що ними контролюється. Втрати у генеральній округі Луцьк, наприклад, з 9 по 15 червня 1943 року, тобто за один тиждень і в одній округі 25 осіб, 3 цивільних члени адміністрації, 1 член організації ...»

У той час в Галичині створився стан, про який один із керівників німецького політичного апарату в Галичині характеризував так:

«...1943 р. Галичина мала подвійне обличчя. Вдень правила німецька адміністрація, але вночі весь край, поза великими містами, був опанований УПА, по лісах відбувалися тренування у стрільбі та будувались сховища, на шляхах постійні засідки, по селах — постої війська, яке годували селяни... Українська поліція, залізнична і лісова охорони переходили до рядів УПА. Цивільна українська адміністрація також була прихильником УПА...»

Вплив і значення УПА надзвичайно зросли з літа 1943 р. Політично УПА охоплювала все населення України, зокрема сільське. Вона все більше і більше обмежувала функціонування німецької адміністрації. Карпатські лісові терени цілковито звільнилися від німецького контролю, бо поляки покинули ці місця і з родинами повтікали у міста або на Захід.

У цей час будь-яка німецька адміністративна діяльність, що суперечила інтересам українського народу (перебільшені вимоги хлібоздачі, насильницький набір робітників до Німеччини) — направляли на запеклий опір, який набрав виразного політичного характеру; це давало зрозуміти те, що ним керує центральне керівництво.

Восени 1943 р. в Україні, зокрема в Галичині (особливо Чортківський та Тернопільські округи), Карпатах, Поліссі, Волині існували цілі «Республіки УПА», куди німці боялися й сунути носа. За цими республіками йшли так звані політично дуже вразливі район, населення яких цілковито було під впливом УПА, де знаходились

важливі штаби і командування УПА, адміністративні установи підпілля, військові школи, шпиталі, заготівельні пункти та магазини. До цієї категорії районів насамперед належала Підгаєччина.

Діячі місцевого самоврядування вважали само по собі зрозумілим обговорювати німецькі доручення з «лісовими людьми», а це означало, що такі доручення не виконувалися. Все частіше були випадки нападів на політичну поліцію та на жандармерію…»

Суспільно-політичний огляд південної частини Рівненської області за листопад 1943 р.

«…Німецька адміністрація сконцентрована у районних центрах. На залізницях, по великих господарствах стоять німецькі залоги. Тут можна зустріти, крім німців, мадярів, вірменів, донських козаків, бувших польських колоністів і т. д. Німецька адміністрація тримає собі для допомоги жандармерію… Їх німці використовують для нападів на мирне українське населення, до чого їх змушує голод, що вже панує по містах.

Німецька адміністрація, за винятком найближчих до міст сіл, мостів, залізниць, втратила панування над теренами. Українське населення не сприймає німецьких наказів та ставиться до них вороже. В загальному в теренах мілітарно панує УПА. Проте часто німці наводять свої порядки, коли наїжджають великими військовими силами. Дуже часто під час таких наїздів німці попадають в засідки українських повстанців і несуть великі втрати. У відповідь німці проводять відплатні каральні акції. Наприклад, коли німці їхали у с. Точивики, Острозького району, то попали у засідку українських повстанців. У результаті чого 21 їх було убито, 8 поранено, а 5 взято у полон. Решта втекли. У відповідь німці напали на навколишні села, всього 15, і всі спалили разом з їх жителями (Завидів, Лючин, Грозів, Грем'яче, Галівка, Точивики, Грем'яцькі та Завидівські хуторі, Озера, Михайлівна, Новомалин, Дерев'янче Мале і Велике, Попівці…). Всього загинуло біля 500 українських селян вбитими і спаленими живцем у вогні. Палили і нищили все, що не могли забрати. У нападі разом з німцями брали участь й поляки, що є на службі у німців, які особливо відзначилися садизмом. Німці подібними акціями намагаються досягнути дві цілі: першу — спаралізувати український повстанчий рух і другу — заздалегідь приготувати терен до здачі його більшовикам. Починаючи від 1 жовтня, німці почали масово розстрілювати по в'язницях українських в'язнів.

Також німці своїх грабіжницьких акцій не припиняють, а навпаки — посилюють… В деяких теренах, там де слабо діють відділи УПА, роблять напади на села навіть уночі… Німці мають у терені добре організовану розвідку, помагають їм у цьому поляки, що колись жили у наших селах, а тепер пішли до німців на службу. Тут є болюча проблема змішаних шлюбів.

Найбільшою причиною, що таємниці наших сіл стають відомими для ворога, є те, що наше населення ще не навчилося тримати «язик за зубами». В багатьох випадках про сховища, які собі роблять селяни, знає усе село. А в селі люди різні. Тут найбільше винні наші кадри, що самі не вміють зберігати таємниць і так виховали населення…

Шуцмани із Східної України в більшості елемент — здеморалізований і політично непевний. Вислуговуватися можуть кожному, що пообіцяє їм добре життя. Більш свідомі шуцмани з Донбасу, що рекрутуються з донбаських робітників. Найгіршим елементом з шуцманів є донці. Вони відзначаються особливим садизмом і грабіжництвом.

Німці держать до помочі мадярів, але ті до протиукраїнських акцій майже не приступають. Є навіть випадки, коли мадяри, бачучи озброєних українських повстанців, не зачіпають їх. Стало помітним тертя між німцями і мадярами. Німці до мадярів відносяться з недовір'ям, трактуючи їх, як щось нижче. У висліді це дає конфлікти…

Німці — фронтовики, що зайняли частинно наш терен (Кореччина, Рівненщина), до населення відносяться прихильно, до протиукраїнських акцій не включаються. Надію на краще майбутнє втратили. Офіцери пиячать разом з рядовими. За горілку міняють одяг та взуття, а не рідко і зброю. Населенню радять, щоб усе ховали, бо остання німецька лінія нищить усе, у тому числі й людей. Теренової німецької адміністрації ненавидять.

Факти антагонізмів між німецьким військом, партійцями й адміністрацією стають щораз частішими.

На кожному кроці німці стараються застрашити населення своєю силою і спроможністю боротьби з непокірними собі.

Наша пропаганда серед німців є слабкою. Ми настроїли німецьку масу проти себе. Нема належного тонкого підходу до німецьких вояків, а все ставиться питання «руба». Задуже ми настроїли сіру вояцьку німецьку масу проти себе відплатними акціями. Це неодмінно

відіб'ється на нас при відступі німців, при здобуванні зброї і збереженні цивільного населення. Тут треба було б замість помсти за кривди, брати момент політичної доцільності. Щоб помститися німцям за кривди, спричинені нашому народові, здається, буде час.

Німецькі війська рішуче борються на фронті і не падають у паніку. Німці евакуюють населення і палять села, будучи 2 км перед фронтом.

Німецька пропаганда серед своїх є сильною, німецький солдат в обличчі походу більшовиків на Європу жертвує себе в обороні своєї батьківщини і родини.

Евакуацію і палення сіл переводять відділи СД.

Українське населення терену під впливом останніх фронтових дій налякане можливістю приходу більшовиків, проте на самостійницькі шляхи стає рішуче і готове боротися. До цього спричинив наш збройний виступ, що зворушив з місця населення і втягнув його до активної боротьби проти окупантів.

Багато сіл спалено. Очевидно, що з паліннням сіл ситуація тільки погіршиться.

Населення є змобілізоване при нас, тільки треба тісніше його з собою пов'язати і виробити політично.

Позитивним явищем у населення є — безмежне хотіння мати зброю. Є випадки, коли селяни кидаються на німців з дрючками, щоб її здобути. І це замітне скрізь, по всьому терені.

Можна у терені зустріти багато українців, евакуйованих німцями зі Східної України. Вони, на загал, ненавидять і німців і більшовиків, проте важко їм сьогодні рішитися на активну боротьбу про одних і других (не вірять у власні сили). За всяку ціну хочуть дістатися своїх домівок…

…Коли більшовики були в Харкові (в лютому), червона армія харчами була взагалі не забезпечена, бійці не мали своїх кухонь і ходили по хатах і просили, або силою забирали хліб…

З українських угруповань-партій діє тут дві — бульбівці та мельниківці. Бульба свою роботу спрямовує виключно на поборювання українського революційного руху…

Щодо мельниківців, то велика їх частина працює у нас. Одні прийшли до нас з переконання, другі — математичного вирахування…

У нашій армії потребує посилення політичної роботи як серед повстанців, так і серед населення.

Червона партизанка. Особливої активності не помічалося, майже не діє. Часто прориваються із східних теренів в західну частину нашої області. Пограбують, що зможуть, і вертаються назад. Кілька місяців тому назад переходили вони східною частиною терену на північ. Цього місяця на Дубенщині (Млинівський і Демидівський райони) розбили сотню червоних партизан, що довгий час гасала по терені і тероризувала українське населення. Діють також партизани у північній частині Рівненського повіту. Населення тут до них ставиться вороже, як до представників московського терору, і тут їм тяжко перебувати. Про це, хоч би свідчить той факт, що коли вони проходили через Кореччину (на початку жовтня), почипляли до шапок тризубці і проходили під маркою українських повстанців. Командирами є переважно парашутисти-москалі.

Найбільші дії її відбуваються у східній частині терену, бо найбільші їх сили є за річкою Случчю (біля 2000). На інших теренах (на захід від Случі) діють лише малими відділами. Вся їх робота спрямована на диверсії у німецькому запіллі. Ведуть пропаганду проти УПА, що ніби УПА грабує і мордує цивільне населення, що в УПА є тільки «западники», а «східняків» стріляють, що УПА винищує не українців і т. д.

Занотовано навіть ряд провокативних виступів… Найбільше шкідливою їх роботою є в'язання сітки з місцевого, збільшовизованого елементу, що має завдання вести в терені просовітську пропаганду і розвідку. Як у східній, так і в західній частині терену боїв з німцями уникають, хіба що перешкоджають деякому німецькому транспортові. Боєздатність слаба. Серед них є дуже багато поляків, є також й українці, передусім із східних областей України, отуманені більшовицькими агентами, не знайшли іншого виходу, як піти в червону партизанку, а також місцеві всякого роду активісти, агітатори і т. п., що їм вже немає повороту до зраджених ними громад, є і жиди.

Орієнтуються червоні партизани виключно на силу Червоної Армії, ідейного підґрунтя у своїй боротьбі не мають. Усякого роду грабежі і розпуста розклали їх до решти. Проте, завдяки умілому керуванню спеціально вишколених парашутистів, держаться «купи».

У своїй пропаганді увесь час говорять про прихід більшовиків, і хто з ними не піде, того страшать відповідальністю перед радянським судом. Намагаються використати невдоволених і ненависть до німців українських мас, щоб активізувати їх до боротьби проти німців на своєму боці.

Вбивають у терені свідомих українців, як то було в Олександрівському районі Рівненського повіту.

Щодо їх боротьби, то такими вони вважають німців і нас. Підходять вони до цього з більшим досвідом, ніж ми (вони є більш агресивними за нас). Боїв з нами хоч не приймають, зате намагаються розложити нас зсередини…

Є підозра, що більшовики, прийшовши сюди, вживають червоних партизан, що діють на наших теренах до поборювання українського повстання. Тому треба було б заздалегідь повести всесторонню підготовку серед наших кадрів та населення, а навіть серед самих червоних партизан…

З національних меншин, що мешкають у терені, і з якими знаходимо спільну мову, є чехи. Вони до нас як до господарів на цьому терені і до визвольної боротьби українського народу відносяться лояльно. Щоправда вони із німцями стараються підтримувати добрі стосунки, годять їм. Хоч вони й ненавидять німців, стараються жити з ними в спокої.

З польським елементом, що мешкав у цих теренах, мабуть, порвано назавжди. Сьогодні усі вони знаходяться під опікою німців і з ними виїжджають нищити українське населення і палити села. Поляки сьогодні перебувають в особливо тяжкому становищі: голод, холод, собача служба німецьким імперіалістам і те, що до колишніх своїх осель не мають вороття. Вони задумуються над тим, що будуть робити, коли відступатимуть звідси німці і йтимуть більшовики. Надію на панування у цих теренах втратили. Поки що, скільки можуть, грабують і палять українські села та нищать українське цивільне населення.

У жовтні перейшло до УПА від німців із зброєю багато азербайджанців, татар, грузинів, вірменів. Ми розуміємо, що тут зіграв роль політичний момент, бо перейшли вони до нас тому, що не було їм іншого виходу. Проте ці події набувають великого політичного значення: це може стати початком практичного об'єднання поневолених народів Сходу до боротьби проти імперіалізмів за вільні національні держави…»

«Слава Україні!»

Микола».

Відділи УПА восени 1943 р. взяли штурмом місто Радехів, визволивши людей для відправки на роботу у Німеччину та звільнивши в'язнів-членів ОУН з німецької тюрми.

«УПА-Захід» переходить у своє бойове хрещення восени 1943 р. Опис цього у журналі «До зброї»:

«…ніякі ворожі сили не могли спинити стихійного українського руху, ніщо не могло роз'єднати народні маси з їхніми збройними відділами…

…повстанські сили в горах помітно ослабли. Відділи Тернопільської та Львівської областей по закінченні вишколу в горах відійшли на свої терени… на місці залишилися відділи тільки гірських областей…

…повстанський відділ, атакований на Коломийщині, через декілька днів успішно відірвався від ворога… відділ розділено на менші військові частини — одну залишили на Коломийщині, а друга — перейшла до Чорного Лісу під Станіславом…

перший ворожий удар був спрямований на Чорний Ліс під Станіславом 27 листопада 1943 р.… для ворога це обернулось втратою понад 60 вбитими... втрати повстанців становили — 4 убитими та 11 пораненних… було здобуто зброю та амуніцію…

…черговий удар був спрямований на Самбірщину… в перших днях грудня німці силою двох полків атакували невеликий повстанський відділ біля с. Недільна. У майже безнадійному становищі повстанців одна чота несподіваним маневром прорвалася у тил і… наступом завдала ворогові вирішального удару… на полі бою залишилося 160 убитих німців…

…у грудні ворог розпочав великий наступ на третій повстанський відділ в Долинщині. Спроба оточення німцями повстанців не увінчалася успіхом… повстанці відступили у глибину лісів…

…повстанські відділи частинно сходять з гір та розташовуються у селах Підкарпаття. Вони дають початок до творення великих республік УПА та до пізньої весни втримують «Зимову республіку» в Галицькому районі між Дністром і Лімницею. Розпорошені по селах Долинщини, Калущини, Станіславщини, Коломийщини, вони створюють нові курені, що в недалекому майбутньому мали виконати великі завдання…»

З великих боїв УПА-Північ при німецькому відступі слід згадати бій між селами Карпилівка і Ленчин, Немиловичі й Малинське та бій юнаків між селами Вілька і Яполоть. Також до великих боїв УПА-Північ належить бій під Рядовичами, що біля Ковеля, зведений з німцями 7-9 вересня 1943 р. *Цей бій розгорнувся несподівано. Була організована велика відплатна акція проти більшовицьких партизан та польських боївок, що сконцентрувалися в польській колонії Засмики. Операцією керував командир Військової Округи «Турів» (Вовчак). Для цього було стягнуто три курені УПА: Голобенка (з сотнями Байди, Кубіка, Залізняка), курені Щуки та Яреми, а також вишкільну сотню артилерії Розважного. Під час бою ними було розбито дві німецьких військових частин загальною чисельністю близько 1 тис. осіб.*

Також слід згадати ліквідацію в червні 1943 р. німецької поліцейської школи біля Житомира, розгром німецьких частин під с. Устинівка (близько 100 осіб убитими), розгром більшовицьких партизан в липні 1943 р. в с. Камінка.

Несподіваний рішучий опір окупанти отримали і в Галичині від молодих загонів Української самооборони: *«Перший батальйон підступив під село Космач, а ми підпусти їх ближче, і як дали сполошний вогонь, то перша лінія їх вся впала, а далі вони побігли назад до своїх машин, до Космача, тоді наші дві чоти їх обійшли, бо ми добре знали місцевість і як дали по тих машинах, то ніхто з них не втік, ну може, один, чи два…», — згадував один з учасників тих боїв.*

Взагалі ж першою бойовою акцією УНС-УПА був наскок у липні 1943 р. на карний табір в Святославі біля Скольного. Відділи УНС захопили табір, знищили німецьку охорону на звільнили в'язнів — українську молодь, яку мали вивезти на примусові роботи до Німеччини.

Восени 1943 р. постають перші повстанські відділи на Буковині й Бессарабії, що приймають тимчасову назву БУСА — Буковинська Українська Самооборонна Армія. У травні 1944 р. ці відділи переймають загальну назву УПА й об'єднавшись стають територіально-адміністративною складовою частиною «УПА-Захід».

Базою південної частини УПА-Захід стає Чорний ліс — великий лісовий масив Карпатських гір на Станіславщині. Цю базу УПА вирішила використати для накопичення повстанських сил, очікування, коли німецько-більшовицький фронт перейде через Карпати, та перекинення військових сил УПА у більшовицький тил. Тому саме у Чорному лісі згодом розгорнуться великі бої УПА з німцями та більшовиками під час переходу фронтів.

Навесні 1943 р. перед командуванням УПА та Проводом ОУН(б) постало ще одне головне завдання — не втратити контроль над іншими територіями України окупованими нацистами. З цією метою було організовано та проведено глибокі рейди на іншу територію України.

Вже у травні 1943 р. Головна команда УПА-Північ відправила перший відділ УПА у багатомісячний рейд по Житомирщині і західній Київщині. Командував цим відділом «Негус» (Олеськів Сергій) — політвиховник сотні УПА, з липня 1943-го — командир сотні Дубовецького куреня військової округи «Богун». За час рейду відділ провів п'ятнадцять успішних боїв з німецькими поліційними частинами і більшовицькими грабіжницькими групами.

Під час рейду, в одному з останніх боїв з німцями командир куреня загинув при штурмі бункера 17 жовтня 1943 р. в с. Бараші (сьогодні Ємільчинський район Житомирської області) у віці 25 років.

Також рейди УПА були на Вінниччину, Полтавщину, Чернігівщину, Київщину, Житомирщину, Кіровоградщину, Кам'янець-Подільщину та інші східні та південні регіони України.

Крім широкого використання рейдів, як елемента військової тактики, повстанці застосовували їх для поширення власних ідей. З цією метою було розроблено спеціальний вид рейдів — військово-пропагандистські. Під час таких рейдів повстанці не обмежувалися воєнними акціями, а й поширювали листівки та підпільну літературу, зустрічалися з населенням, організовували мітинги.

Про цілі та перебіг таких рейдів йдеться у таких звітах військових відділів УПА:

Звіт про рейд відділу «Гордієнка» (від 29.07.1943 р.)

«15.07.43 р. на шосе Рівне-Житомир, в с. Користь Межирицького району відділ розбив 3 німецькі машини.

Вночі на 17.07.43 р. наша розвідка зустрілася з червоною розвідкою. Червоні втекли. Здобуто зброю і коней.

17.07.43 р. відбувся бій з червоними під с. Каменка, Ярунського району. Ворог втратив 8 убитими. Здобуто зрою. Того ж дня по дорозі з с. Жолобне, Ярунського району відбувся бій з німцями. Німці втратили 34 чоловіка убитими. Наші втрати — 3 бійці убитими.

19.07.43 р. біля с. В'юник, Мархлєвського району відбулися два бої з німцями, їх загинуло 30. З нашого боку убитих не було, а одного легкопоранено. Ворог відступив.

20.07.43 р. поблизу Швецької Буди прийшло до бою з мадярами. З 50 їх загинуло 6, 2-х взято у полон. Решта втекли. Сотня німців, побачивши їх втечу, самі почали втікати до Житомира. З нашого боку втрат не було.

23.07.43 р. відбувся бій в містечку Котельня, Андрусівського району з німцями. Вбито 20 ворогів, здобуто дві автомашини. З нашого боку убито одного.

Того ж дня біля станиці Івниця наші передові частини обстріляли поїзд. Вбито 2-х лейтенантів і 8 рядових. Наших втрат не було.

25.07.43 р. у передмісті м. Коростишева відбувся бій з німцями. Вбито 7 німців. Наших втрат не було.

28.07.43 р. між селами Шевченка і Устинівкою, Потіївського району відбувся бій з школою жандармерії з Коростеня. З сотні ворога убито 83-х, 8-х взято у полон, загинуло 5 німецьких офіцерів. Здобуто 8 кулеметів, 8 автоматів. Кілька чоловік утекло. З нашого боку втрат не було.

Населення приймало нас добре… Давали допомогу продуктами, говорили: «Їжте хлопці, це останній». Інформували нас про німців і червоних. Населення говорило: «Бандерівці б'ють усіх загарбників, а добро з розбитих магазинів роздають населенню». Наші частини справді так робили біля Котельні.

Повстанці здійснювали і пропагандивну роботу. Всюди розкидали летючки. Люди розклеювали листівки у хатах. Говорили, що частіші рейди по східних теренах породять в людей віру у власні сили».

Звіт про рейд другого відділу (вересень 1943 року)

«Сотня вирушила в рейд. Скрізь роздавали населенню літературу, співали наших революційних пісень. Кожного дня мали бої з німцями, переважно успішні.

У перший день нашого рейду ми знищили дві автомашини на шляху Рівне-Київ.

Першим постоєм в дорозі було с. Камінка, Житомирської області. Того ж дня мали три бої. Перший — з червоною бандою при вході у село.

Другий — також з червоною бандою: з 12 більшовиків, 11 — убито. Здобуто 5 автоматів. Наших втрат не було.

Далі — бій з німцями. Він закінчився для нас невдало, бо їм прийшла допомога і ворог вдарив з тилу.

Далі було два бої з німцями біля Житомира. Ворог втратив 46 чоловік, а з нашого боку були тільки легкопоранені.

В Котельні був великий бій з німцями, 4 убито. З нашого боку убито одного повстанця.

У двох боях з мадярами біля сіл Степки і Грабівка не здобуто нічого. Мадяри утекли.

Біля с. Устинівка, Яновецького району, Житомирської області був бій з німцями. Ворог мав у наступі 130 чоловік. Ворог втратив 82 убитими. З нашого боку втрат не було, тільки 2 легкопоранених. Здобуто багато зброї, серед чого 5 кулеметів. Сотня виказала справжню бравуру та бойову вартість».

Звіт про рейди відділів на схід від 30 вересня 1943 р.

«Перший рейд відділів УПА на Схід, що розпочався у кінці травня й тривав до половини вересня 1943 р., зробив величезний вплив на зріст політичної та державницької думки серед українців Сходу. Скріпив у них віру у власні сили та став початком творення Української Збройної Сили на сході, чим відкрив нові шляхи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

Революційна підпільна праця, яку провадила ОУН на східних областях України, потребувала підсилення реальною збройною силою. Це було особливо важливим, бо там діяла радянська партизанка. Населення та члени ОУН бачили, що сама підпільна робота не дасть бажаних наслідків, коли попід вікнами ходять червоні озброєні партизани. Треба було показати нашу збройну силу. З приходом відділів УПА місцеві теренові відділи почали діяти енергійніше і помітно зросли як чисельно, так і по силі.

Таким чином рейд відділів УПА на Схід закріпив збройною силою ту працю, яку проводить ОУН у східних областях в останні два роки, дав для неї основу і окреслив нові форми боротьби — боротьби збройної. Слід відзначити, що військовою вмілістю східні українці можуть похвалитись і більше вдаються до збройних повстанських акцій, ніж до підпільної революційної роботи.

Населення східних українських земель **дуже радо зустрічали відділи УПА**, а зокрема старша українська інтелігенція та селянство. Коли вони побачили справжнє українське військо, в їх очах з'являлися сльози радості і пробуджувалася в їх душах віра у Воскресіння України. Були випадки, коли старші селяни виходили назустріч повстанцям з іконами і благословляли повстанців на святе ратне діло.

Селянська молодь, як і раніше, ставиться до українського підпільного руху з недовір'ям, оскільки засліплені совєтською пропагандою, яку пропагують червоні партизани. Але побачивши відділи УПА, добре озброєні, організовані і дисципліновані, як регулярне військо, змінила свої ставлення і було багато випадків, коли молоді хлопці добровільно вступали у наші загони.

З приходом українських повстанців молодь перестала орієнтуватися на більшовицьку силу, бо побачила свою, українську.

В одному селі сільські хлопці говорили між поміж собою: «Тепер уже більшовицькі партизани не в моді, зараз уже є наші, українські партизани».

Рейд УПА вплинув не тільки на село, але й на місто, яке раніше не хотіло чути про самостійницький рух. На міських вулицях і базарах без кінця розповідають легенди про бандерівців та про наші бойові успіхи. На міське змосквовщене населення дуже великий вплив зробила наша листівка на російській мові, звернена до росіян, народів Кавказу, Сходу й Сибіру. Після цього деякі росіяни поставились до УПА навіть з прихильністю.

Серед німців та поляків поява відділів УПА викликала загальний стан пригноблення й страху.

Сутичка відділів УПА з місцевою поліцією зробила на поліцію пригноблене враження. Багато поліцаїв дезертирувало, а решта воюють проти нас дуже неохоче. Начальник поліції м. Андрушівка під час поховання поліцаїв, що загинули у бою з нашими відділами, заявив, що повстанців є чисельне більше від нас і вони набагато краще озброєні.

Бої повстанців з відділами червоної партизанки мали велике позитивне значення, бо УПА завжди виходила переможцем з цих боїв і майже без втрат. Це дуже пригноблювало місцеву комуністичну пропаганду.

Повстанський рух на сході України є правильним засобом боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу зараз, при німецькій окупації, і пізніше, коли прийдуть більшовики.

Тому слід висилати такі рейди частіше і у якнайбільшій кількості. Тоді, напевно, на сході України також будуть створені могутні збройні відділи, що причиняться до певної мети — здобуття незалежної Української Держави».

Звіт про рейд «Лева» (жовтень 1943 року)

«29.08.43 зранку у Куріцькому лісі відбувся бій з червоними. Вбито 3-х червоних, у тому числі керівника їх штабу. З нашого боку 2-х повстанців важкопоранено.

Того ж дня, переходячи через село Зосимівну, була перестрілка з червоними. Ворог поніс втрати убитими та 6-х ми взяли у полон.

30.08.43 відділ, пересуваючись через с. Кулинці, несподівано зустрівся з німцями, які їхали на 8-ми автомобілях, що охоронялись двома танкетками. Зав'язався бій, що тривав 2 години. Здобуто багато зброї, у тому числі кулемети. Знищено 4-х німців, 2 автомобілі та одну танкетку. З нашого боку втрат не було.

13.09.43 наш відділ у кількості 40 стрільців напав на с. Велика Рача, де квартирували 24 німці. Після короткої перестрілки здобуто 2 кулемети та набої (11 тис. шт.), багато іншої зброї та спорядження.

04.10.43 в Ушомирському лісі роззброєно диверсійну групу червоних (17 чоловік).

05.10.43 більшовики у кількості 150 чоловік, серед яких 80 вершників, мали на меті нас оточити і знищити. Їх атаку відбито з великими для них втратами. Здобуто велику кількість зброї у т. ч. кулемети, набої, протитанкову рушницю та набої до неї. Наші втрати — двох повстанців легкопоранено».

Звіт про рейд відділу УПА в районах Житомирської області від 27 грудня 1943 року

«24.10.43 наш відділ був у призначеному місці. В першу чергу ми провели розвідку терену. Кругом по селах стояли німці. І ми перейшли в інше місце, де було безпечніше рухатись у терені. Налагодили зв'язок з ближніми селами, почали облаштовувати свій постій, копаючи зимовник.

Після цієї роботи я з групою відійшов у Малин, район, де слід було облаштувати запасну базу. Зв'язався з нашими людьми, передав їм літературу та дав вказівки як слід поводитись при наближенні фронту.

09.11.43 ми почали копати зимовник, але це робити було важко, бо 12.11. прийшли більшовики і в цих місцях зайняли усі становища. Ми перейшли в інше місце, бо через своїх людей знали, що там є складовані більшовиками продуктові запаси, зброї, вибухівки. Знайшли усе, що нам було потрібно (продукти, зброю, набої, радіостанцію).

Перенесли все це у своє місце. Після цього ми перейшли в Чоповецький район, де 26.11 закінчили другий зимовник.

В кожному селі стояли відділи Червоної армії. Вони не мали жодного продуктового постачання і забирали все, що попадало їм в очі. Через нашу пропаганду стягнули ми на себе енкаведистів, які почали посилено нас шукати.

Ще більше ми розізлили енкаведистів, коли перед мобілізацією ми розкидали по селах літературу, яка дійшла до командирів і бійців ЧА і спричинила вагання в їх рядах. Енкаведисти натрапили на наші стежі і робили часті облави у лісах. У зв'язку з цим, ми змушені були покинути наші землянки і жили під відкритим небом. Справа була не з легких. Дуже дошкуляли голод і холод. Але нас енкаведисти не вислідили.

04.12.43 я вирішив відійти від села Буди, Ободзимського району, щоб мати оперативний військовий простір.

Стан Червоної Армії: Совітська армія здеморалізована… обдерта до краю. Бійці і командири міняють усе на горілку. Були частими випадки, коли за горілку молоді хлопці діставали гранати, кріси, інший виряд. Командний склад переважно складений з москалів. Вони в жахливий спосіб поводяться з рядовими, що в марних боях падали від утоми, а командири їх били ногами і казали: «Должен идти без никаких разговоров».

Після заняття терену на четвертий день проводять мобілізацію від 16 до 55 років. Залишають тільки калік. Після переклички мобілізованих відділи НКВД відсилають їх на передову. Москалі говорять: «Довольно мы уже намучились за вашу Украину, вы жили два года спокойно, а теперь довольно с вас. Вы должны идти на передовую фронта, чтобы искупить долг, наложенный на вас Советским Союзом».

Зразу розшукують і розстрілюють підозрілих людей. Армія озброєна переважно легкою зброєю. На чоту має один кулемет, зате мають багато фінок, крісів, гранат. Проти танків мають гвинтівки грубого калібру. Артилерії також мало, літаків майже не видно. Часом пролетить тільки літак розвідник.

Німецька армія: є досить дисциплінованою, бої веде завзято і планово. Озброєння її є досить пристойним. Німці мають достатньо важкої зброї і танків. Переважно діють артилерія і танки. Літаки також працюють досить сильно. Мають добру розвідку в своєму (німецькому) тилу. Сіл не знищують, з їх населенням поводяться досить добре. Німці не вірять у свою перемогу і складають різні дотепи на тему свого відступу.

Населення не задоволене більшовицькою дійсністю. Воліли б навіть, щоб були німці, ніж червоні. Невдоволення це ґрунтується на тому, що більшовики зразу мобілізують чоловіків на фронт, а в їхніх жінок забирають всі запаси та худобу. Червоні бійці при цьому говорять: «Ми воюємо, нам усе можна».

Звіт про діяльність в Андрушівщині (жовтень, 1943 року)

«В склад округи входять 4 райони: Андрусівський, Попелянський, Вчорайшанський, Ружинський.

В окрузі місцевими силами створено перший повстанський відділ. За короткий час відділ провів декілька боїв з німцями, знищив декілька більшовицьких сексотів.

Проведено ряд пропагандивних лекцій.

Відбулось 6 боїв з більшовицькими партизанами, з користю для нас, відбулось також 2 сутички з німецькою поліцією. Ворог у цих боях поніс втрати убитими і пораненими. З нашого боку убитих не було. Ми здобули зброю.

Викликає повагу те, що наші друзі, що були залишені без жодної опіки і допомоги, інструкцій, проводили свою роботу.

В терені занотовано 10 випадків, коли німецьке гестапо діючи під маркою партизан замордували кількох наших членів, залишивши їх тіла у лісі.

Поминувши труднощі, наша праця, завдяки боївкам і групам УПА, як теж і до тогочасна праця наших друзів, зросла і закріпилася в терені. Постійна боротьба виховала ряд місцевих провідників та справжніх бойовиків, українських вояків».

Звіт про діяльність на Бердичівщині (листопад, 1943 року)

«У м. Бердичеві є багато інтелігенції, що працює в установах, багато робітництва та

молоді. Всі живуть одним днем і головним завданням визнають за необхідність продовжити це нужденне животіння. Німецькою владою задоволені тільки одиниці: назагал населення, хоч і бачить і оцінює погані сторони німецької окупації, однак, настільки пасивні, що не хоче запобігти лиху.

Найбільш активно у місті працюють буковинці, що прийшли сюди ще у 1941 році. Вони з самого початку нав'язували знайомства з кращими українцями і повели серед них усвідомлюючи роботу, спрямовану на боротьбу з окупантом, за створення своєї української держави. Спочатку вони були прихильниками мельниківців, але коли побачили мильні тенденції опортуністів, почали працювати лише з нами.

Акції боївок, що проводили роботу по селах, дуже піднесли дух і активність селян. В загальному усі бояться приходу більшовиків і в момент, коли фронт наближається до них, вони починають звертатися у нашу сторону.

Більшовицька сітка розгалужена досить широко, їх діяльність відчувається у сильній пропаганді. Збройних акцій проти німців не проводять. Є також багато таких, що чекають приходу більшовиків, але відчувають перед ними страх, не знаючи про те, як більшовики віднесуться до них як працівників німецьких установ.

По селах Бердичівського району наш рух та наша робота поширюється дуже швидко. В тих селах, де проходили наші боївки, знищено комуністів і сексотів. Населення по селах, у зв'язку з цим, відчуває себе більш вільно і, не чуючи їх пропаганди, звертає свої очі лише на УПА. Є, однак, ще села, де немає нашої сітки, або така сітка є дуже слабкою. Там, на сучасну хвилину, сильно поширена комуністична сітка. До таких належить Чуднів з навколишніми селами, оскільки там партизанський центр. В цих селах є необхідним діяльність сильніших і більших наших груп, які вели б боротьбу з більшовицькими бандами.

Є, однак, надія, що коли прийдуть туди групи УПА й проведуть чистку сексотів і комуністів, становище наше покращає, а ці групи зможуть стати зав'язком справжньої Української Армії».

Звіт про рейд першого відділу на Схід 1943 рік

«13 травня 1943 року відділ пішов у рейд на схід. Від старого кордону Польщі з СРСР команда відділу вирішила йти законспіровано, а подекуди навіть під виглядом «червоних» партизан. Кордон перейшли у ніч з 29 на 30 травня 1943 року. Дуже цікаво було бачити людей по той бік кордону, які говорили з нами українською мовою, але не мали змогу щиро сказати, хто ми такі насправді (хотілося довго поговорити з ними на нашій рідній мові, дати їм свою літературу, що несли з собою).

По очах людей ми бачили, що вони ні в якому разі не вважали нас за червоних. На це вказувала наша поведінка («червоні» грабують і мають страшний вигляд).

Під час нашого маршу далі ми не зустрічали «червоних». Вже у с. Бондарівці, Ємілянського району зустріли банду, яка грабувала селян. Далі зустрічали більші загони. В Чоповицьких лісах відділ зупинився і там розпочав свої дії. Перейшли шосе і залізницю Житомир-Коростень. Відділ прийшов у Малинські ліси. Провели розвідки Базарського, Коростенського і Потіївського районів. Перший відділ мав завданням розпізнати терен, вести розвідку щодо червоних партизан, розвідку в селах. Завданням було також пізнавати людей, об'єднувати тих, які симпатизують справі визволення України від окупантів, які могли б допомагати відділові; знищувати сексотів, ліквідовувати зв'язкову сітку «червоних», шкодити німецькій адміністрації.

З другим відділом, що прибув, зустрілись 29.07.43 р. і з'єднались силами. Перейшли річку Тетерів в більші ліси. В день об'єднання відділів німці стягнули багато військ проти нас, вважаючи, що це наш напрям рейду. Відділи пішли у протилежному напрямку. На місце призначення прийшли без жодного пострілу. На місці розпочали тиху роботу серед населення (в день відвідувати два-три села) Населення усюди приймало нас прихильно і в усьому допомагало. Люди називали нас бандерівцями або повстанцями. Раніше у цих селах «крутилися» малі більшовицькі загони, та коли прийшли ми, «червоні» подалися на північ.

Рейд пройшов з великим успіхом. Відділ перебував у селах днями, скликав мітинги, прокламуючи нашу ідею, за що боремося, закликаючи до співпраці з УПА. Було багато добровольців до УПА. В с. Тоторновичах, Коростенівський район відділ забезпечився.

Окремими рейдами другий, третій відділи подалися в Коростенівський, Андрусівський та Фастівський райони. По дорозі розбили кілька більшовицьких загонів, які мали великі втрати в офіцерах і бійцях. В усіх боях ми втратили одного бійця загиблим і одного було поранено.

В Коростишівських лісах два відділи об'єднались. Частина відділу пішла у терени до праці, решта пішла в рейд на північ, після — на захід. По дорозі набрали трохи добровольців в УПА з с. Вишневичі, Радомишльського району. В інших селах також були молоді хлопці бажаючі приєднатися до нас, але ми не могли взяти усіх.

В одному нічному бою з червоними в Радомишльському лісі відділ УПА розбив більший загін червоних, здобуто їх табір та багато зброї.

Хлопці з цього села пішли з нами і тепер почувають себе щасливими і задоволеними. Кажуть, що як прийдуть тепер з нами у їх село і товариші побачать їх живими і зі зброєю, то за ними піде багато однодумців з їхнього села і інших ближніх сіл.

При рейді на захід біля с. Катеринівка, Ємільчинського району відділ мав два нічних бої з червоними, причому одного повстанця було убито. Ворожі втрати: нарахували трьох убитих, решту не знайшли. Далі були дрібні сутички з червоними. Переправились через р. Случ. При вході в с. Красилівку, Городницького району відділ зустрівся з червоними, що побачивши нас почали утікати в сторону лісу. Отримавши підкріплення червоні почали наступ. Коли червоні підійшли на відповідну відстань, наші сипнули вогнем і пішли у наступ. Ми так бравурно наступали, що ворог не зміг зупинитись і зайняти оборону. З нашого боку найкраще показав себе чотовий Левадний, що, навіть будучи важко пораненим не залишив бою, також Арсен (татарин), що своїм кулеметом знищив ворожих гранатометників, здобув гранатомет з мінами і пішов у дальший наступ. Червоні панічно утекли в ліс залишивши на полі 12 убитих, 5-х зловлено живими. Здобуто багато зброї. Наші втрати: 1 убитий, 3-х поранено. Дальше до кордону відділ йшов без пригод.

Один повстанець, «Махно», під час засідки в с. Меленях попав живим у руки поліції. В тюрмі витримав усі тортури по-геройськи, нікого не зрадив і загинув по-геройськи».

Звіт про рейд відділів на Схід (від 11 липня 1943 р.)

«Відділи УПА відсвяткували треті роковини Дня Української Державності.

30 червня 1943 р. відділи перейшли в кількох пунктах бувший польсько-радянський кордон для проведення на тій території Свята Української Державності, у формі мітингів та гутірок з населенням по селах. Кожна чота мала окремий маршрут, при кожній чоті був пропагандист, який отримав відповідні інструкції для проведення пропагандивного свята.

У всіх була відповідна література та листівки.

Українське населення спочатку зустріло наших стрільців байдуже, бо думали, що це шуцмани. Вони не уявляли собі, щоб «бандерівські партизани», як на там називають УПА, появилися в селі у білий день. Коли ж довідались, хто ми є, вони жахнулись. Як потім виявилось, причиною цього жаху було вкорінення у населення ворожою пропагандою переконання, що УПА нищить села й ріже людей. Все ж таки, наші стрільці увійшли в контакт з місцевим населенням, роздавали людям літературу, пояснювали хто ми є, і за що ми боремося, нагадували про події 1941 року, пояснювали значення проголошення незалежності Української Держави. У деяких місцевостях вдалося зібрати мітинги, на яких пропагандисти виголошували короткі промови та доповіді.

Назагал населення поставилося до наших стрільців, пропагандистів, і до того, що вони говорили, зовсім непогано. Дуже гарно віднеслось населення Ляховеччини. Українці цієї місцевості приймали численну участь в мітингах та живо реагували на слова промовця. Селяни прощались зі стрільцями зі слізьми на очах.

В с. Плужне стрільці довідались у населення про деякі цікаві речі. Люди розповідали, що після бою відділу Крука з німцями й козаками під цим селом, німці зловили одного пораненого в очі повстанця. Не дивлячись на тортури німців він не виказав, де розташований повстанський табір, а на їх запитання, що він робитиме, коли його відпустять, відповів, що й надалі боротиметься з ворогами України.

Після цього німці його розстріляли.

«Це був справжній герой», — говорили селяни.

Найбільшу ворожу пропаганду на сході пускають шуцмани…

Назагал населення на відвіданих теренах, за винятком Ляховеччини, є мало національно свідомим. По селах багато сексотів і донощиків, які тероризують свідомих українців. Серед стрілецтва говорилось, що добре було б зробити в цій прикордонній зоні чистку всього поганого елементу.

Слід відмітити, що цей пропагандивний рейд зробив на населення східних теренів справді велике враження.

Зробив він велике враження і на наших ворогів.

Німці по містечках почали окопуватись. Вони були вже певні, що дійде до загального повстання населення, але це робити ще було зарано. Треба було населення відповідним чином підготувати як пропагандивно, так і збройно вишколити.

Як стрільці покидали села, населення багатьох сіл говорило: «Хлопці, приїжджайте частіше».

Звіт про діяльність відділів групи від 1 до 15 листопада 1943 р. (від 15 листопада) про працю відділів групи Еней

«1. Рейд на схід

До маршу призначено три основні групи:

а) Кропива — напрям північний Шепетівські ліси до Житомира і південна частина Гриців, Лагунь, Бердичів;

б) Гордієнко — Проскурів, Лютичів;

в) Олег — Старокостянтинів, Лютичів, Вінниця.

Перед відмаршем Кропива розділив сотні на ударні частини Бульба, Бистрий, Буланий. Послав їх трьома трасами: північніше від Коростява і південніше від Шумська та Ляховець.

Кропива, йдучи з чотою у визначене для своєї групи центральне місце, попав у німецьку засідку, де був поранений. Були 4 убитими, решта повернули назад…

Бульба зайшов у вказане місце (Баранівка), але через брак харчів, зв'язку з командиром Кропивою 2.11.43 повернув у вихідну місцевість. В дорозі звів два бої з червоними і німецькими шуцманами…

Бистрий, розбившись по чотах, з однією чотою пішов у вказану місцевість, дві чоти повернули на Крем'янеччину. Повертаючись Довбуш звів три бої з німцями і мадярами та мав кілька сутичок з червоними. Здобув багато важкої і легкої зброї. Власні втрати — 5 убитими і 3 пропали безвісти.

Сотенний Бистрий найкраще виконав своє завдання чотою. Зайшов у визначену місцевість, вів пропагандивну роботу серед населення, після чого повернув назад.

Козаки з частини Буланого в перший день походу почали масово дезертирувати додому. Буланий цьому потурав і, нарікаючи на провід, сам вернув додому. Дезертирів суджено і 24-х розстріляно поряд із сотенним і бунчужним Жуком.

Відділи, виключаючи відділи Бистрого і Бульбу, повернули в безладді… Причиною цього, як подають командири, є густота німецьких опорних пунктів, велика концентрація в при лісових селах перемаршерованих німецьких військ, тяжке прохарчування (особливо околиці Шепетівки), маса сексотів, холодна пора, слабкий виряд наших військ (амуніція, карти).

Вирішено, поповнивши відповідні матеріальні запаси, провівши політичні заняття, відділи направити вдруге у визначені місцевості. Відмарш призначен на 15.11.43.

Відділ Гордієнка після дводенного маршу попав в оточення в районі Купель. Прийняв з німаками одноденний бій. Здобув зброю й амуніцію, спалено 3 автомобілі, вбито понад 30 німаків — обійшлося без власних втрат.

Використовуючи ніч, відділ прорвався з оточення, але переслідуючий ворогом 28.11 мусив знову прийняти бій в с. Зарудддя, при переїзді шосе Старокостянтинів-Проскурів. Знову прийнявши бій з німаками відділ відійшов у терен Ланівці-Білозірка.

Олег із сотнею зайшов у намічену місцевість, сконтактувавшись з Батьком, розділив козаків чотами по районах. Одна чота, не змігши втриматись, повернула, решта залишилася по своїх місцях. Зв'язок з ними порушився. Зв'язку з ними до цього часу немає.

Рейд не вдався.

Сотні, частинно розгубившись по терені, стратили амуніцію, несподіваність та раптовість, а також втратили багатьох повстанців.

Сотні ж Буланого, Олега, Бистрого вернулись однак з переконанням, що робота на сході дає широкі перспективи на майбутнє. Причиною повороту є безперечно наведені вище чинники, але основою — слабкі командири. Аналізуючи окремі бої, відношення населення до повстанців, можливості здобування зброї, можна сказати, що вернулись тільки через низький ідейний та бойовий рівень козаків та командирів.

Робота стаціонуючих відділів

Дня 1.11 відділ Довбенка атакував охорону залізниці біля Оженіно — знищив німецьку охорону.

На залізничному відтинку Оженіно-Острог проведено Чорноморцем ряд мінувань і засідок. Знищено кілька транспортів, здобуто 1 скоростріл та іншу зброю.

3.11 проведено акцію на Мізоч. Здобуто багато зброї, амуніції та продуктів. Вбито 10 німців. Власні втрати — 1 вбитий і 7 ранено.

Сотня Калини (терен Лиха) ліквідувала переходячу радянську банду в силі 120 осіб. Здобуто 60 крісів, понад 2000 амуніції. Втрачено 2-х вбитими.

6.11 відділ Коруга знищив Аннополь — здобуто медикаменти і різне майно (сіль, одяг, взуття).

10.11 відділ курінного Бурсака знищив м. Катербург. Здобуто зброю і медикаменти.

13.11 використовуючи відсутність сотника Іскри, червоні у відділі на Ланівеччині вбили заступника сотника (Кармелюка), перейшли на сторону червоних партизан. Перебуваючи недалеко відділи Яреми і Великана, зробивши облаву, знищили 8 головарів і решту роззброїли.

Підсумки здобутків у зброї та амуніції: важкі і легкі скорострільні, 216 крісів, 3800 шт. амуніції…»

Звіт сотенного «Одисея»

Звіт про рейд та причини повернення (від 11 грудня 1943 р.)

«Дня 5.11.43 р. чота Одисея біля 50 стрільців з сотнею Бистрого та Довбуша виїхала з терену «55» Б на Схід. Спочатку їхали разом аж до села, де в школі стояли німці. Скільки їх було ніхто не знав. Провідник, який був з нами «східняк» не знав, що там стоять німці.

Повз школу проїхало 13 фір, німці не звернули на це увагу, бо не зорієнтувались. Коли проїжджала чотирнадцята фіра, німці почали стріляти по відділах. Поранили двох повстанців. Чота Одисея їхала спереду і тому його чотири фіри лишилися позаду. Сотенний Одисей затримав передні фіри, а стрільці позіскакували з фір, щоб врятувати решту фір з-під вогню німців.

Цього зробити не встигли, бо на дорогу німцям приїхало три автомобіля з німцяим. Фіри прийшлось залишити.

Стрільці скрилися.

Дня 6.12 в лісі біля села Гаївки наша чота затрималася днювати. Від своєї розвідки довідались, що повстанці Бистрого розташувались в селі Остапівні за 2 км від нас. Зв'язкові донесли, що фіри, які не проскочили біля школи, лишилися при Бистрому. Найголовніше, що лишилася література і провіант. З політвиховником до відділу Бистрого поїхали троє людей, щоб забрати наші речі.

Забравши їх і повертаючись назад разом із ще 13-ма повстанцями з нашого відділу зустріли шуцманів і німців, які йшли проти них. Негайно вернулись назад і дали знати сотенному Довбушу, який послав проти них одну чоту. Чота обстріляла їх і ці відступили, втративши чотирьох шуцманів та трьох німчаків убитими. Зброю забрано.

Бій почався надвечір. 13 людей і до того ж ще троє, які приїхали до Бистрого, лишилися при відділі разом з літературою. Увечері Бистрий відійшов у своєму напрямі, а з Одисеєм зв'язок обірвався.

Маючи при собі маршрут Одисея і думаючи, що Одисей пішов по маршруту, ми рушили дальше в дорогу… Під час маршу нас оточили німці… прийнявши бій ми залишили всі фури з літературою і провіантом і відступили у ліс від зворотнього напрямку біля села Остапковець…

Друга Одисея, після того як троє його людей поїхало до Друга Бистрого, оточили німці, і в такий спосіб, що треба було вести неминучий бій, щоб рятувати людей. Амуніції було брак і після бою мали вертати назад. Набоїв у стрільців майже не залишилось…

У бою втратили двох людей, які стояли на стійці…»

Сотенний Одисей».

Звіт про діяльність відділів групи (від 15 до 30 листопада 1943 р.)

«Приготовані до повного відмаршу, відділи «Схід» були задержані і частково використані з наказу командира «Тура» до акції по роззброєнні козаків (кубанців) в пунктах Носовичі, Метельно, Олика.

Одночасно формується із повернувших і стаціонуючих відділів курінь «Бистрий» до відмаршу на Вінниччину.

27.11 відходять чотами 2 сотні — Буян та Довбуш. Сотня Яреми через взяття участі у роззброєнні козаків у Носовичах, для необхідної підготовки та дезінфекції, затримується до 8.12.43…

До операції по здобуванню зброї над магістралями виділено курені Ярбей і Юрко. Відтинок Шепетівка-Рівне і Рівне-Дубно-Броди. Співпрацюючи з тереновими боївками та місцевим населенням в днях 25-30.11.43 на відтинку Дубно-Броди роззброєно понад 400 евакуйованих із східних областей поліцаїв. Акція триває далі. Для справ полонених створено осередок. Його очолює підпоручник СБ друг Клим. Під час роззброєння відзначився політвиховник куреня друг Гнат. Змобілізувавши місцевих селян та імпровізуючи у них зброю, з 6-ма повстанцями роззброїв коло 120 поліцаїв.

23.11 відділ кінноти і чота грузинів прийняли з німцями, в с. Болотківці, бій. Перед переважаючими силами ворога відділ відступив…

27.11.43 прибули в терен Марка і Лиха відділи Крука, Макса і Тополі після акції на Мочулянку. Відділи прибули в дуже пошарпаному стані з браком в людях і зброї… Відділи відвошивлюються і позбуваються корости.

Крукові, згідно наказу поповнюється відділ до двох сотень, він у вказаний час відправиться 12.12.43 в Трансністрію.

Вслід за Максом прибула скарга від теренових про звільнення із сотні, перед поворотом в наші терени, 50 козаків із східної України. У перевірці виявилось, що Макс звільнив 27 осіб, і серед них лише 2-х східняків. Два східняки, по його словах, хотіли піти за прикладом 3-х, попередньо дезертируючих козаків, і він вирішив відпустити їх без зброї, куди воліють іти. З 25 осіб, більшість були без зброї, а ті, що носили, були тягарем у акціях.

В світлі сьогоднішнього наказу про очищення рядів від баласту прийшлося сотнику Максові вимір кари обмежити до нагани, проведеної наказом.

Фронт УПА — короткий огляд

В першій і другій половині звітного періоду до зустрічі з ворогом доходило в різних місцевостях ВО. Більшість боїв були наступальними. Частини наші мали ініціативу в своїх руках, і майже у всіх випадках бої попереджувано сильною розвідкою, веденою у співпраці з тереновою СБ (наскок на Мізоч). Командири частин, навіть менших, стараються провадити свої «спецрозвідки», часто підсилають жінок для здобуття розвідувальних даних.

Фронт частин УПА в нашому терені не обмежувався на певних теренах. Бої велися у всіх закутках ВО там, де нам хотілося, де ми бачили безпосередню користь…

Під кінець місяця центром зацікавлення усіх відділів, боївок, селян, стає Чернігівщина… Тут здобувається зброя… Різним способом, найчастіше договорами за допомогою горілки, проводилось роззброєння фольксдойчів та шуцманів.

Українці Чернігівщини ненавидять німців і бояться приходу більшовиків, виявляють охоту воювати в УПА…

Настрої ворога можна поділити, коли німці поставлені в конечність битися, воюють добре, але загалом боїв стараються уникати.

Ворог, бачучи, як щоденно тане його опора — військо в запіллі, останній час занімів. В цілій ВО майже тиждень не чути жодної його акції.

Ляхи б'ються запекло.

Настрій німецького солдата нам тяжко підірвати своєю пропагандою, вона є для нього незрозумілою. Найбільш піддатливими є шуцмани і кубанські козаки. Це для нас просто сезон!

За звітний період відділи пройшли досить важкі моральні і бойові проби. Два курені кинуто з легких умов в тяжчі — на Схід. Незнані терени, брак продуктів і постійні бої, небезпеки, стали дійсним мірилом бойової і моральної вартості нашого повстанця. Тільки в тяжких умовах і завданнях пізнаємо себе. Це показало, що у відділах, поряд із стійкими, відданими справі людьми є біля 30 відсотків слабкодухів, панікерів. Дезертири із сотні Буланого були наявним прикладом цього.

Причини.

1. Ми не приділяли належної уваги підборові людей до УПА (оргмоби, станичні).
2. У відділах мало велося політично-виховної роботи.
3. Брак бойових, революційних кадрів.

Тому треба це виправляти… проведення чистки, позбавлення відділів від випадкового елементу… шляхом лікарських оглядин, наказом, переводимо після відповідної індивідуальної характеристики людей в запілля, залишаючи цей елемент на час всенародної мобілізації…

Козаки цікавляться ходом світових подій, вірять в перемогу. У бій йдуть радо, коли бачать біля себе командирів — у самостійних діях роями і чотами є дуже неповороткі…

Загальний настрій у відділах здоровий, відділи готові виконувати поставлені бойові завдання…

Виховна робота серед козаків ще не набрала належного розмаху і правильної постановки. У відділах бракує живого слова, літератури, радієвих інформацій. Мало було систематичних скликань сотенних, виховників, подавання методів у роботі…

З командирами майже не проводжено політичних відправ. Виховна робота у відділах не була охоплена рукою центрального виховника — була здана на розсуд сотенних і чотових виховників, що кожний по-своєму як умів, так і говорив…

Справи виховної роботи під кінець листопада покращали. Відділи під час постоїв постійно школяться. Вишколи проводять сотенні старшини…

Розпочав роботу картографічний відділ… Цим керує інженер Козак… Виготовлено карту Здолбунівського терену… До приходу червоних треба мати багато карт необхідних теренів…

Забезпечення одягом і взуттям проходить задовільно. Господарка постачає усе необхідне, хоч частіше більше числом, ніж якістю… Кожухами, шинелями військо

забезпечене на 90 відсотків, теплим взуттям на 70 відсотків… чоботи і черевики власного виробництва дуже швидко зношуються. Тому слід відмітити безвідповідальну роботу в деяких шевських артілях. Шиють недбало і весь час мало взуття. На недомагання артілей звернуто увагу.

Загально вояк бачить мертвенність свого населення і спеціальних нарікань не чується.

Продуктами військо забезпечене повністю. Скарг на прохарчування не чується…

Робота служби здоров'я у відділах стоїть на досить низькому рівні, що грозить розповсюдженням різних інфекційних хвороб…

По сотнях бракує фельдшерів, санітарів, медикаментів…

Медшеф взявся з великим запалом до роботи, але поки що, виходячи з браку кадрів, часті перешкоди господарників запілля зрушити це діло важко в залежності до потреб.

Шпиталі вели свою роботу задовільно. Планується на грудень створення санвишколу. Конкретні плани намічені.

По підготовці до приходу червоних — ведення пропагандивної роботи, копання криївок… робота з копання криївок йде поволі…

Очищення рядів ведеться від 25.11 по цей час.

Відпущено в запілля на 1.12 — 34 чоти».

Звіт про стан відходячих в рейд відділів групи «Кодак» (23 грудня 1943 р.)

«…Разом 167 повстанців… старшинський склад 15, стрілецький 75, саперів 60, кінноти 11, для іншої роботи 6.

Командир куреня Бистрий. Сотні: Довбуша 101 чол., 9 кулуметів… Боруна 96 чол., 8 кулеметів… Одисея 43 чол., 3 кулемети…

Командир куреня Крук. Сотні: Хмари 68 чол., 9 кулеметів… Запорожця 36 чол., 5 кулеметів… Тополі 58 чол., 7 кулеметів…

Командир куреня Олег. Сотня Ярема 83 чол., 9 кулеметів…

Пропагандистські інструкції про роботу серед населення (1943 р.)

До промов

«1. Промовці переважно говорять про муки, терпіння, плач і загально про боротьбу. Це неправильно. Наша історія — це не лише муки, сльози, поневіряння — це також велич Київської держави, Козацької доби — це великий народний здвиг 1917 р. Тому в промовах підкреслювати це, не лише «Про Берестечко, а і Конотоп» говорити. Очевидно, що і цього не можна минати, але говорити про те, що ми не тільки плакали… **Давати сильні моменти, які справді зрушать людей, а не загальну балаканину.**

Народній масі мало говорити про потребу боротьби за Україну загально. Треба давати образи, життя народу в УССД, тобто давати масі нашу програму. Це тому, щоб маса знала, за що боротися. Підтверджувати це нашою роботою в теренах УПА (розпорядження про землю, ліквідація фільварків).

2. Промовами народ треба вести в життя, у бій, а не плакати з ним. Тому давати конкретні вказівки як: йде справа підготовки до зими, захування хліба, справа варти, роблення криївок, покращення санітарних умов життя, відкриття шкіл і т. д.

3. Найкраще на людей впливати образами тому, коли говориться про боротьбу, то не можна загально говорити, а давати конкретні приклади геройської боротьби неодиноких людей (найкраще місцевих повстанців, чи членів ОУН, або великі постаті нашої революції — Данилишин, Орлик, Мазурець…).

4. Пам'ятати, що ми щойно рушили до збройної боротьби. Перед нами повно труднощів, невдач, а найважніше — праці. Тому стало і сильно в промовах тиснути на чуйність народу… важку працю… про ті великі завдання, що чекають на нас… про те, про що народ не байдужий, не склав руки, або думав, що вже все в порядку, що УПА все сама змете…

6. В доступній формі говорити про міжнародне становище, про Бандеру, що з 34 років аж до нині за народ терпить в німецьких тюрмах.

7. Дати нашому народу правильне політичне поняття про Українську Національну Соборність, треба говорити про визвольну боротьбу інших поневолених народів Заходу і Азії, наводити конкретні приклади: перехід азійських легіонів німецької армії до нас. Цим підкреслювати народові, що ми у боротьбі не самі.

8. Стало кидати наші кличі:

ми є проти війни, бо ця війна імперіалістична, яка крім жертв для народу нічого не несе. Ми знаємо, що війну можуть закінчити національні революції… після яких встановиться тривкий мир…;

щоб прискорити кінець війни і встановити мир Український народ створив УПА, яка бореться за мир і кращу долю селянина, за землю для нього, проти фільварків і колгоспів,

що грабують селян… УПА прогнала зайд і дала землю селянам. Але ворог знову хоче загарбати нашу землю — тому треба спільними зусиллями її боронити.

Використовувати наші кличі, як «Свобода народам і людині», «За національні держави на етнографічних землях» і інші.

Ці вказівки подати всім пропагандистам.

«Слава Україні».

У спецповідомленні НКВС про діяльність ОУН на території східних областей України від 21-23 серпня 1943 року йдеться: «Совершенно секретно. Ряд источников и захваченных нами документов свидетельствуют о том, что несмотря на массовые репрессии, проведенные немцами среди оуновцев, последние не только не свернули своей работы, а наоборот, уйдя в подполье, значительно усилили ее. Установлено, что ОУН распространила свою деятельность по всей оккупированной территории Украины. Во все области УССР ОУН направляет своих эмиссаров, создает подпольные организации, центры и легионы, закладывает склады оружия, боеприпасов и типографии, готовит необходимые кадры для вооруженной борьбы. Новым характерным в тактике ОУН в настоящее время является отказ от активных выступлений против немцев с целью сохранения кадров и собирания сил, способных в удобный момент, с оружием в руках выступить и против немцев, и против большевиков за создание «Самостоятельной Украины». Заслуживают особого внимания то обстоятельство, что в деле создания «Самостоятельной Украины» оуновцы возлагают большие надежды на активную помощь Англии, не заинтересованную в существовании Советской власти на Украине. О деятельности ОУН в Восточных областях Украины известно. Что в ряде пунктов Киевской, Житомирской, Сумской, Полтавской, Запорожской, Кировоградской, Днепропетровской, Сумской, Харьковской, Одесской и др. областей оуновцы заложили свои подпольные организации, руководимые националистами-нелегалами прибывшими из Западных областей Украины… действия украинских националистов усилились, об этом сообщают со всех сторон. Их лозунг — «Свобода без Советов и без немцев» сейчас у многих на языке…»

Пізнім літом 1943 р. до Карпат з Лівобережної України, крізь Житомирщину, Полісся, Волинь, Тернопільщину, Галичину доходить кількатисячний загін більшовицьких партизан під командуванням Ковпака. Йому дали відсіч негайно стягнуті туди відділи УНС. Ковпак з невеликим загоном утік на схід.

Наприкінці 1943 р. було утворене об'єднане Головне Командування УПА на чолі з Романом Шухевичем («Тарасом Чупринкою»), а Головне Командування УПА під командуванням Дмитра Клячківського було перейменоване на Крайове командування УПА— Північ.

Наказ командирам відділів з нагоди Дня проголошення Української Держави та в організаційно-інформаційних справах № 8 (від 30 червня 1943 р.)

Українська Повстанча Армія

«1. 30 червня залишиться в нашій історії днем, коли Український народ устами Організації Українських Націоналістів Самостійників Державників висловив свою незломну волю і непереможне бажання жити самостійним життям на своїй землі.

Світ почув крицеве слово і довідався, що Український народ існує і всіма силами береться творити Самостійну Державу.

Волі і моральних сил не бракувало. Бракувало лише військової сили і згоди серед провідної верстви українського народу. Те, що ворог швидко задушив відкритий самостійницький рух, треба завдячувати частині провідної верстви, яка ще раз стала на шлях неслави і ганьби, віддаючи найкращих на знищення окупантами...

Друга частина продовжувала боротьбу за самостійну державу, змінюючи тільки методи і засоби. У результаті цих змін постала Українська Повстанча Армія, яка поставила в основу клич: «Здобути або вдома не бути».

Ви, командири і стрільці, являєтесь тими передовиками УПА — тими, що перші зреклись особистих вигод, тими, що перші постановили в потребі пролити кров свою для великої цілі. Тому Вам судилося записати нові сторінки української історії золотими буквами.

Ворог неминуче паде. Перед Вами тернистий і довгий шлях… Вам судилося насолоду перемоги відчути…

З вірою у величну перемогу йдемо, щоб знищити ворогів Великого Українського народу.

Вперед! До перемоги, геройства і слави!

2. Дня 10 червня загинув геройською смертю командир-інструктор друг Пугач. Друг Пугач був завжди взірцем для всіх повстанців і в найтяжчий час виконав свій обов'язок — загинувши як Герой-Повстанець.

3. В бою з більшовиками загинули командир-інструктор Сокіл з відділу Яреми та в інших боях друг Джеджалій, Чоронбай і санітарка Катя.

Всі знані і незнані полягли зі зброєю в руках, стоячи на сторожі — в боротьбі за незалежність Нації.

4. За зразкову вояцьку поведінку вирівнюю стрільців: Ткача, Тарасенка, Святославовича з відділу «Вовкік».

5. З нагоди сьогоднішнього дня звільняю з карного відділу Сокола, Невдачного, Щуку і Бистрого, які переходять до інших відділів.

Командир 1-ої групи УПА Макаренко».

Наказ командирам відділів в організаційно-інформаційних справах
№ 9 (від 29 липня 1943 р.) УПА 1-ша група

«На час відсутності командира Дубового перебираю командування групою.

Відділи УПА 1-ї групи в днях 17, 18 і 19 липня проводили операції в районах польських колоній: Гута-Степань, Селисько, Вирка, Виробки.

Завдання: знищити озброєні польські банди, які були загрозою для місцевого українського населення та проводили серед нього мордування і грабунки. Сили ворога складалися з більш як 400 озброєних ляхів та відділу червоних.

Згідно плану операції наступ на дані села проводився з трьох пунктів: півдня, сходу і північного сходу двома ударними групами.

Наступ першої групи був спрямований на Гуту і другої — на Селисько, Вирку і Виробки. Внаслідок проведених дій виконано цілковито положені завдання на окремі відділи.

Рівночасно зведено два бої з німцями, у висліді чого убито 16 німців, решта розбіглась. Здобуто 2 тяжкі кулемети, 2 легкі кулемети, 4 МП… понад 2400 амуніції, спалено два авта.

В боях з польськими озброєними бандами полягли командири: Спартак, Галайда, Журавель, Довбуш. Стрільці: Ліс, Одор, Веселий, Люшня, Петрик, Медвідь, Чорнота, Колос, Шуляк, Запорожець. Ці друзі своєю кров'ю записали нові сторінки української історії, а постаті їх стали дороговказом всім українським бойовикам.

За примірне проведення бою з німцями відзначую командира Цигана, котрий положені на нього завдання виконав взірцево.

Караю смерті покарано: Чубія, Гриця і Моху за дезертирство. По перших двох присуд виконано. Стрільця Моха уласкавлено від покарання смертю заміною на призначення до карного відділу.

Наказую з днем 21 липня закінчити вишкіл відділу «Вовків»…

Наказую:

Закінчити організацію нового вишкільного відділу на 1 серпня ц. р.;

зорганізувати вишкіл санітарів…

Відділи мають запровадити в себе такі книги:

а) персональна книга людей (тільки по псевдах);

б) книга озброєння;

в) книга військового виряду;

г) книга кар.

Всі подвійні мапи і ті, що не відноситься до даного терену здати до канцелярії групи.

Кожний самостійний відділ має завести в себе вартівничі книги.

Пошта до всіх і зі всіх відділів проходить тільки через канцелярію групи.

Всі звіти командирів окремих відділів присилати точно до 5-го числа кожного місяця.

Всі здобуті речі господарчого і військового характеру належить передати до центру групи.

Нагадую, що відділи не мають права мобілізовувати та приймати людей, а охотників та військових спеціалістів зобов'язані пересилати до центру групи всі звідомлення та пересилки своїми посланцями.

Стрільці, які приходять до відділів, та ті, що звільняються, зобов'язані зголоситись у канцелярії.

Всі відділи до 5 серпня мають подати списки: господарчого майна, обмундирування (взуття та військового виряду).

Господарчі частини відділів зобов'язані здавати до господарських пунктів…

Командир групи Славута».

Інструкція в справі звітності про персональний стан відділів
УПА 1-ша група 6 серпня 1943 р.

«…Належить:

…зібрати всі дані про командирів — інструкторів та стрільців Вашого відділу… куди відійшли, або де знаходяться… про кожноразову відпустку чи звільнення додому, або до санітарного відділу у випадку хвороби, чи перехід до іншого відділу, дезертирство, поранення, смерть, новоприбулих і про інші зміни у відділі — негайно злолошувати у канцелярію групи…

Подавати персональний список відділу з підвідділами… давати всі дані про людей… правдиве ім'я й прізвище. Всі дані зашифрувати за поданим шифром і надіслати…

Виконати до дня… і переслати до канцелярії групи.

За командира 1-ої групи Славута».

Наказ командирам відділів в організаційно-інформаційних справах
№ 17 12 серпня 1943 р.
Бойова група командира Бористена

«Наказую відхід на північ відділів Воронного, Шаули, Ярка і Тополі.

До відділу командира Тополі долучається лоївка командира Змія.

Новостворений відділ командира Кори (з лоївок Кори, Галайди, Хмеля) залишається у своєму відділі…

Карний рій відправляється до штабу УПА 1-а група…

Рівночасно наказую упорядкувати і зорганізувати постачання для групи…

Другу Яворському наказую створити лікарсько-санітарний відділ.

Командир групи Бористен».

Наказ командирам відділів в організаційно-інформаційних справах
№ 19 16 серпня 1943 р.
Бойова група Бористена

«…дотепер виступали ми законспіровано, щоб могли несподівано заскочити і знищити ворога… сьогодні ворог утікає і оминає зустрічі з нами, а терен через який ми проходимо опанований більшовицькою бандою… маємо поміняти тактику і виступати демонстративно, поширюючи пропаганду Визвольної Боротьби Українського Народу.

Відділ виховання й пропаганди робить зібрання серед населення з промовами, співами, молебнами , роздає і розкидає літературу УПА.

Більшовицька пропаганда своїми підлими методами застрашила народ, що повіривши брехні, втікає перед нашими відділами в ліси, вважаючи нас за німців, або бандитів, що йдуть грабити, вбивати й палити.

Тому нам належить бути якнайделікатнішими, скромними в поступуванні з тим, що почувши українську пісню, пізнавши, що це такі українці як і вони, а не вбивці і грабіжники люди вертаються з лісу додому.

Нашим завданням, не знайшовши ворога, буде перейти через села й бути не тільки вояком, а й добрим пропагандистом і усвідомити українське населення, пояснюючи завдання і цілі УПА.

Командир групи Бористен».

Наказ командирів відділів в організаційно-інформаційних справах
№ 20 26 серпня 1943 р.
Бойова група УПА командира Бористена
До відома відділам

«З кожним днем із просуванням нашої бойової групи в терен, опанований ворогом, виринають перед нами щораз то більші завдання, як технічно-тактичного так суспільно-політичного характеру.

З цього виходить необхідність деяких змін у військово-адміністративному апараті і тому теж заряджую реорганізацію бойової групи, що матиме характер тимчасовості.

На начальника штабу покликую друга Вороного.

Комендантами поодиноких відділів штабу друзі:

Довбуш — комендант жандармерії,

Байда — комендант зв'язку,

Кіт — командир розвідки,

Яворівський — санітарний відділ,

Остап — інтендант,

Хмара — провідник відділу виховання та пропаганди,

Канцелярію очолить друг Калина…

2. З сьогоднішнім днем входить в стан бойової групи відділ командира Кори на час спільної акції.

3. Кожний наказ, виданий командиром групи, призначений для відділів командири відділів зобов'язані прочитати перед своїми відділами.

4. Служба на постоях і під час маршу кожного дня між 13.00-14.00 чергуються служби і варти.

По групі призначається інспекційний старшина… Він інспектує по проходженні служби, упорядкування табору походу та на постої…

Щоб згармонізувати життя й охорону по відділам, належить інспекційному зголоситись в кожного командира відділу та з черговими підстаршинами по відділам нормувати життя групи. З черговими підстаршинами інспекційний підбирає місце постою, розприділяє місця для відділів і наглядає за порядком.

Інспекційний також помагає командирові варти розставити застави і стійки. Відділи комендантів: Ворона. Шаули, Тополі, Ярка, Кори почергово мають назначити інспекційних і комендантів варти…

Наказую суворо і точно придержуватись всіх правил убезпечення та вартової служби. За незнання цих правил та спання на стійках надалі каратиметься страшними карами, включно до розстрілу, бо стрічаються випадки тяжкого каро гідного занедбання обов'язків стійкового, а також випадки, коли стрільці забувають подані клички.

Здобуті в боях та походах речі стрільці мусять здати своїм командирам, а командири — до канцелярії групи.

Запотребування на потрібні стрільцям речі командири відділів подають письмово. Самовільне присвоєння здобутих речей поодинокими стрільцями суворо каратиметься.

Командир групи Бористен».

Наказ відділам у справах святкування свята зброї, розприділення поповнення та покарань № 21 (від 31 серпня 1943 р.)

Бойова група УПА командира Бористена

До відома відділам

«1) Заряджую від святкування 24-річницю маршу Української Переможної Армії в Київ «Свято Зброї». Відповідальним за переведення назначую командира Хмару. Участь у святі беруть усі відділи, крім служби варти й кухарів. Належить також притягнути до участі в святі якнайбільше населення. Початок свята 17.00. На місцях мають усі бути о 16.50.

2) Сьогодні прибуло поповнення 56 чоловік. Поповнення дістануть відділи: Тополі — 41, Шаула — 8, Ярок — 4, Ворон — 1.

3) Покарано дня 24.08.43 р. стрільців: Білого за те, що будучи на заставі, дався заскочити ворогові і втратив кріс, Ярослава, що свідомо ліг спати на заставі, лишивши заставу без стійки — усіх двомісячним карним відділом…

Командир групи Бористен».

Наказ у санітарних та інформаційних справах № 23 (від 2 вересня 1943 р.)

Бойова група УПА командира Бористена

«1) До всіх санітарів групи:

Першим обов'язком кожного санітара — давати допомогу пораненим в часі бою і дбати про стан здоров'я і гігієнічний стан стрільців;

2) Другим важливим обов'язком санітарів є запобігання всіх хвороб, а головне — пошестях. Для урегулювання першого обов'язку поділяється санітарів кожної сотні на старшого і молодших санітарів.

Старший санітар завідує сотенною аптечкою і дає всі вказівки для молодших санітарів; його призначає курінний лікар в порозумінні з курінним комендантом.

Старший санітар лишається в певній одлеглості від поля бою для того, щоб можна було краще надати допомогу.

Для виконання другого обов'язку заряджується:

1. Санітари відповідають за чистоту і доброякісність обіду і чистоту кухонного посуду:

а) санітари перевіряють продукти, що споживаються, з яких готуються щоденні страви;

б) санітари вимагають від кухарів, щоб вони дбали про смак страви (додавали моркву, цибулю) і частіше міняли страви;

в) санітари мають перевіряти щоденно чистоту кухонного посуду і чистоту кухарів;

г) без проби санітарів жодна страва не видається стрільцям.

2. В справі запобігання пошесних хвороб заряджуються:

а) при вході до кожного села з першою чотою йдуть всі санітари данного відділу і

перевіряють хати, чи нема пошесних хвороб; вибирають відповідні криниці, з яких стрільці можуть пити воду;

б) при найкоротшому постої санітари дбають про помийні ями й клозети;

в) обов'язком санітарів є дбати про те, щоб при кухні стало була переварена вода для вжитку стрільців;

г) обов'язком санітарів є усвідомлювати стрільців відносно пошесних хвороб і боротьби з ними…

3. …покарано дня 28.08.43 р. стрільця Ясена з відділу «Тополі» 200 долів за тримання папероси в устах під час нічного маршу.

Командир групи Бористен».

Наказ-повідомлення відділам у організаційних та карних справах
№ 33 9 вересня 1943 р.
Бойова група УПА командира Бористена
До відома відділам

«Від сьогодні полагодження всіх справ проводити через канцелярію куреня; безпосередньо полагоджувати справи з вищими чинниками не вільно.

За наказом вищих чинників, залишаємо назву «стрілець», замінюючи на «козак»…

Командир групи Бористен».

Наказ-повідомлення відділам про висунення козаків на відзначення та про виконання карних присудів
№ 36 12 вересня 1943 р.
Бойова група УПА командира Бористена
До відома відділам

«Командири відділів подадуть найкращих козаків, що визначилися мужністю і відвагою в боях, а теж карністю у відділах, як кандидатів до відпусток. Козаки, що походять зі східних областей, теж можуть скористатись з права відпусток. Місце відпусток вкаже їм Український Червоний Хрест.

Покарано при карному звіті дня 10.09.43 р. козака Клена з відділу Шаули за вистріл без потреби 300 долів… козаків з відділу «Хортиця» за подавання в грипсі додому відомості, які не належало подавати, 2 год. стійки під крісом і жандарма Метелицю за загублення кріса — 5 год. стійки під крісом.

Командир групи Бористен».

Накази командира групи
Наказ у організаційних і дисциплінарних справах
№ 2 15 серпня 1943 р.
УПА група «Заграва» КВО

«…Всім керівним складам воєнним, запілля, округи, надрайону, району та іншим організаційним клітинам перестати з дня 15 серпня 1943 року курити та пити, бо тим самим ставиться поганий приклад оточенню серед якого ми живемо. При запиті членів нищих щаблів організаційних, чому курять чи п'ють, відповідають: «Зврхник курить, а мені не можна?» Такими поступками ми будемо тільки деморалізувати підпорядкованих…

За невиконання наказу будемо притягати всіх до строгої відповідальності.

З проведенням мілітаризації в організації мусить скріпитися в нас дисципліна, точність, солідарність, бувають й такі оказії, які треба не раз літами направляти.

НАКАЗУЮ:

Всім членам ОУН підтягнутись до висоти військової дисципліни та порядок, який нас в праці, зобов'язую точно перестерігати.

Всі накази своїх зверхників точно… та чесно виконувати. Кожний раз мусить бути звітований.

Оголошувати по-військовому своє прибуття найстаршому організаційному членові, відхід рівно ж оголошувати.

...Організаційно старшим людям треба віддавати належну пошану.

Критикувати своїх зверхників в присутності загону, або виявляти особисті антипатії і т. п. не вільно…

Не вільно присвоювати або розкрадати організаційне майно. За це буде каратися розстрілом.

Не вільно членам ОУН без дозволу або службового доручення плентатись по чужому терені. Кожен, хто буде впійманий СБ, буде перевірений і коли винен, то покараний.

Забороняється писати приватні листи та посилати їх організаційними штахетами. Це лишнє обтяження зв'язків.

Після збору цьогорічного урожаю люди стануть гнати самогон та затруюватись алкоголем.

НАКАЗУЮ:

Службі безпеки зайнятись поборюванням алкоголізму та інших деморалізацій.

Німецькі військові частини в зударі з загонами УПА, втікають зі своїх «шпиц-пунктів» і лишають терен адміністраційно неохопленим. Тому ці всі терени ми маємо заповнити своєю адміністрацією. Наказую в районах Деражне… Степань організувати до дня 3.09.43 р. районові сільські управи. На всі інші райони воєнної округи підготовити адміністраторів до дня 3.10.43 р. Головним завданням є охопити господарчу ділянку. Переведенням цього в життя займеться політ реферат воєнної округи.

Всі організаційно-мобілізаційні референти займуться до дня 30.08.43 р. зорганізуванням в запіллі військового зв'язку. При кожному зорганізованому зв'язку мусить бути пункт і військовий.

1. На кожній штафетовій лінії мусить бути контрольний пункт (границі) вищих надрайонів, де контролювати всіх людей, котрі проходять по лінії.

Контрольні пункти на організаційних штахетах та військових.

2. При переїзді… командирів або перевезенні важливих речей (зброя, амуніція і т. п.) лінія має бути обставлена вартою.

3. Всі залізничні переїзди, кудою переїжджають наші друзі, добре обставити вартою, щоб ворог не зміг заскочити.

4. Всі зв'язкові пункти, що мають недалеко ріки, мають мати від 6 до 10 човнів для можливого переправлення війська чи транспортів.

5. Кожний пункт зв'язку мусить мати 2 верхівці…

6. Всіх людей, речі, пошту, які переходять через зв'язок доставляти на наступний пункт.

7. Кожний зв'язок має мати книжку, де нотуються всі грипси, котрі переходять через зв'язок. Кожний відбір та передачу грипсів зв'язкові записують із зазначенням години.

8. Від всіх зв'язкових вимагається точність, солідарність, справність та конспіративність поведінки. За недотримання пунктів наказу строго каратиметься.

9. Не вільно по організаційних зв'язках доставляти людей до УПА, персонально неперевірених. Таких людей передавати на мобілізаційні пункти.

10. Весь папір, яким до цього часу розпоряджались поодинокі референтури, переходить до шефа політичного штабу воєнної округи. Господарчі референти мають видавати зі своїх магазинів папір, чорнило, олівці та інші хімічні приладдя для ШПШВО.

11. Наказую всім політичним референтам округи, надрайону та району до дня 15.10.43 р. зорганізувати в ВО народні школи, згідно інструкцій шкільного референта при ШПШ.

12. Організаційно-мобілізаційні референти округи, надрайону та району, потворять мобілізаційні пункти, де скупчуватимуть всіх людей, котрі йдуть в УПА. Мобілізаційні пункти мусять бути з собою пов'язані безпосередньо усі райони з надрайонами, надрайони з округою. Всі ново змобілізовані на мобілізаційних пунктах мають бути персонально та лікарсько перевірені. Кожний дістає категорію та опінію. Щойно на наказ ШВШ вони з мобілізаційних пунктів виходять до УПА. Новобранців на організаційний зв'язок не пускати.

13. Наказую організаційно-мобілізаційним референтам провести в запіллі реєстр зброї; список зробити по районах, надрайонах і округах: псевдо члена, становище, номер кріса, пістолі, марка і кількість амуніції».

«Слава Україні!»

Командир воєнної округи Дубовий».

Звіт про бої відділів УПА 2 серпня 1943 року (вісті з Луцької округи)

«17.07 в Сенкевичівському районі була акція на польську колонію Андріївну, яка закінчилась невдачею, бо ворог передчасно дізнався про неї і підготувався до оборони, а до невдачі приєдналося й те, що у нас поламалася головна гармата. Все ж таки ляхи зазнали важких втрат, а з нашого боку був один важкопоранений.

21.07 німецькі літаки бомбардували Несвіцьку Діброву, де скинули 20 бомб. Внаслідок бомбардування поранено 2-х осіб. Того ж дня в Колодижні спалено 4 господарства, в Ниві Губинській — 3, а в Дубовій Корчмі спалено всі хати, включаючи й польські, вбито 6 осіб, що їхали з Михліна.

В селі не можна нікого зустріти. Ніхто не береться до жодної праці. Стривожене населення не сидить вдома, а ховається по гаях і кущах. Але і там їх вишукують і час від часу бомблять.

В Луцькому районі 20-25.07 німці зробили нальоти на села: Лаврів, Радомишль, Суховоля, Вільче. У акції брали участь спеціальні німецькі підрозділи і літаки. Є чутки, що в результаті акції убито біля 300 людей, але точних даних поки що, немає.

В Торчинському районі 19.07 ляхи знову приїхали на грабіж, однак це їм не вдалося, бо в бою у УПА втратили 19 чоловік і мотоцикл.

В Рожищецькому районі ляхи поприїжджали до Рожищ. Звідси роблять напади на села. В районі 60 чоловік поліції і 70 озброєних цивільних резервіста.

27.07 на с. Липне напали 300 більшовицьких партизан. До оборони стали 30 чоловік самооборони. Разом з цивільними наших загинуло 16 та ще 6 було поранено. Більшовицька банда пограбувала село дочиста.

З розмов полоненого (більшовицького партизана, що був мобілізований насильно) ми довідались, що життя в партизанці дуже важке, харчування погане, часом раз на день. Командири живуть собі добре. Продуктів у них достатньо. Дисципліна дуже гостра.

Жнива йдуть повним ходом.

2 серпня 1943 року».

Серед великих воєнних акцій, крім постійних дрібних сутичок з німецькими поліцейськими відділами, проведених УПА влітку 1943 року можна повідомити такі:

кількамісячний рейд відділів під командуванням «Верещаки» (Федір Воробець) в Житомирську й Київську області та проведення там декількох боїв з радянськими партизанами й німецькими відділами;

наступ у липні відділів загону «Озеро» на бази Чернігівського з'єднання радянських партизанів у Маневицькому, Любешівському та Ратнівському районах;

декілька великих боїв відділів загону «Озеро» з радянськими партизанами в Головненському, Сербському районах у другій половині липня;

акція 17-19 липня «Першої групи УПА» на польські колонії, в яких перебували відділи Армії Крайової та радянських партизан;

розгром 24-25 липня Дубнівським і Кременецьким куренями групи «Енея» табору радянських партизан під командуванням Антона Одухи на Шумщині;

захоплення в ніч з 19 на 20 серпня підрозділами загону «Озеро» поліського районного центру — містечка Камінь-Каширський;

рейд відділів «Бойової групи командира Бористена» (Дмитро Корінець) і бої з радянськими партизанами в серпні на Сарненщині та Пінщині.

Воєнно-політичне становище, що склалося на українських територіях, прагнення населення масово включитись у боротьбу проти ворога, вимагали від керівництва ОУН і УПА опрацювання нової концептуальної політичної та воєнної тактики і стратегії. Однак дотеперішні, політичні, ідеологічні та світоглядні засади ОУН були гальмом для здійснення нових завдань. Особливо це стосувалось східноукраїнських територій, де розгорнули свою діяльність похідні групи організації, де укорінилися комуністичні погляди.

Населення східноукраїнських територій не завжди розуміло політичні та ідеологічні засади оунівських програм. Зокрема викликало сумнів пропаганда влади однієї партії, побудова в майбутньому тоталітарної держави. Адже радянські люди зазнали багато лиха в довоєнні роки внаслідок репресій, голодомору, депортацій та продовжували зазнавати знущань, пограбувань, масових страт від німецьких окупантів.

Відсутність чітких положень із соціальних питань робили пропаганду націоналістів дещо абстрактною.

Населення східних українських земель цікавили насамперед питання економічного та політичного устрою майбутньої держави, за яку ведеться жорстока боротьба, а також яким буде місце в ній простого народу.

Для УПА та ОУН настав час прийняти рішення про подальший розвиток української армії.

З цією метою у серпні 1943 р. під охороною УПА в тилу німців на Тернопільщині відбувся ІІІ Надзвичайний збір ОУН(б), на якому було переглянуто ідейно-політичні та теоретичні положення програми, прийнятої на попередньому Краківському зборі.

На збір прибули делегати з усієї України. Згідно документів Великого збору було підтримано курс на збройну боротьбу та війну на два фронти. Було прийнято

важливе рішення про об'єднання української місцевої самооборони в Галичині з Волинським УПА, розповсюдження її діяльності на Схід України. Також на Великому зборі було проведено внутрішні демократичні перетворення. Відтепер замість одного провідника, наділеного необмеженими повноваженнями, керівництво мало здійснювати Бюро проводу ОУН у складі 3-х осіб.

Також було заявлено, що Організація бореться проти всіх фашистських, націонал-соціалістичних програм і концепцій та комуно-більшовизму. Виступає за свободу слова, світогляду, преси, за право всіх націй розвивати свою культуру. Однак це стосувалося лише тих народів, які не виступали проти ідеї створення Української держави. Це не змінило ідеї організації щодо дотримання суворої дисципліни та безумовного виконання наказів командирів, також було прийнято рішення про мобілізацію чоловічого населення до УПА, коли прийде відповідний час.

Рішення Третього збору підтвердив принцип колегіальності керівництва організацією. Бюро проводу ОУН складалося з: Р. Шухевича — голова, заступників Д. Маївського, Р. Волошина. Незабаром було переформовано й Крайовий військовий штаб на Військовий штаб Головного командування УПА. Командиром УПА залишався Д. Клячківський, начальником штабу — Л. Ступницький.

Найважливішим рішенням було те, що ОУН в Україні очолив Роман Шухевич, який у найближчому майбутньому стане й Головним командиром об'єднаної УПА.

Роман Шухевич, Псевдонім «Тарас Чупринка», «Тур», «Лозовий». Один з керівників бандерівського крила ОУН. Генерал-хорунжий УПА. Народився 30 червня 1907 р. у м. Краковець. Закінчив Львівський політехнічний інститут. Вчився в польській військовій школі. З 1925 р. член УВО, із 1929 р. — ОУН. Брав особисту участь у терористичних актах проти польської влади. З початку 30-х — бойовий референт проводу ОУН у Західній Україні. У складі Карпатської Січі воював проти угорських окупантів у Закарпатті. Закінчив розвідшколу Абверу, один із керівників українських батальйонів у 1941 р. Після спроби гестапо заарештувати його, перейшов на нелегальне становище. Із серпня 1943 — голова бюро проводу ОУН і головний командир УПА. Згодом — Голова генерального секретаріату УГВР тимчасового уряду України. При керівництві Романа Шухевича УПА досягла найвищої сили. Він спланував десятки успішних операцій, користувався беззаперечним авторитетом в ОУН і серед бійців УПА. Був розумним, твердим і нещадним до ворогів. Багато в чому завдяки його діяльності ОУН та УПА вдалося протягом багатьох років після закінчення Другої світової війни протистояти радянській системі. 5 березня 1950 р. загинув у бою з загоном МДБ.

Наголос українського самостійницького підпілля та української повстанської армії на праві самовизначення народів мав безпосередній наслідок — представники національних меншин СРСР почали вступати поодинці, а то й цілими групами до лав УПА.

Головним творцем інтернаціональних відділів УПА був виходець зі Східної України, колишній офіцер Червоної Армії Дмитро Карпенко («Яструб»).

Перший національний курінь УПА створили у 1943 р. узбеки під командуванням командира «Ташкента» (справжнє прізвище невідоме). У березні 1944 р. він пораненим потрапив у радянський полон і був розстріляний. Одночасно на Рівненщині організується курінь грузинів і сотня кубанців. У ВО «Турів» створюється курінь азербайджанців. Кількість інтернаціональних частин в УПА станом на 1944 р. досягла 15 куренів.

Австрійці, бельгійці, французи, югослави своїх національних частин не створили, а входили до складу інших повстанських формувань. Невдало закінчилась спроба організації російських загонів. Сотня росіян була утворена у 1943 р. у ВО «Заграва». Вона брала участь у боях і відзначалась високою хоробрістю. Однак постійні конфлікти з іншими частинами примусили керівництво УПА їх розпустити.

Не розбивши УПА влітку 1943 р., німці добре підготувалися до осіннього наступу. Цього разу удар мав бути одночасно нанесений не тільки у Волині, а й у Галичині по загонах Української національної самооборони.

Німці задіяли більш як 10 тис. солдатів, десятки танків, авіацію, артилерію, бронепоїзди.

УПА також часу даремно не гаяла. Восени 1943 р. вона вже була більш досвідченою, сильнішою, ніж влітку того ж року.

З наказу Головної команди УПА, командирам, керівникам бойових груп, підпілля, командирам сільської самооборони від 4 вересня 1943 р.:

«…По можливості за результатами розвідки заблокувати ворога в його опорних пунктах, затримати його вихід на пограбування. Якщо можна, зліквідувати. Це відноситься як до німців, так і до більшовицьких партизанів. Посилити бойову готовність в усіх відділах. Необхідно мінувати мости і дороги, укріпити лісові масиви барикадами та завалами».

Німецькі бронепоїзди знищували українські села, що були біля залізниці, а лісовими дорогами рушили каратели. Запеклі бої розпочалися по всій Західній України.

Повстанці за будь-яку ціну намагалися стримати ворога.

Після триденного штурму німці захопили неофіційну повстанську столицю, с. Колки.

Окремі населені пункти декілька разів переходили з рук в руки. Українці захищались до останнього. Варто згадати бій у вересні 1943 р. загону повстанців у с. Старі Загори, що на Волині. Бій став безприкладним за жорстокістю і героїзмом. Навалу німців зупинила чота УПА під командуванням «Берези».

Чота Берези прибула в Загорів під вечір і одразу зайняла шанці, які викопали селяни під стінами монастиря. Ще добре не влаштувавши оборону, повстанці почули попереджувальний сигнал тривоги. Варта помітила рух колони німецьких машин у напрямку Загорова. У першій спробі вибити повстанців з монастиря загинуло кілька десятків німців. Після невдалого штурму вони стали закидати монастир запаленими смолоскипами. Але вогонь не розгорівся, оскільки в будівлі майже не було дерева. Німці відступили, та не надовго. Через півгодини вони знову пішли в атаку, загупали міномети, заторохкотіли кулемети та автомати, одна за одною вибухали гранати… Бій тривав цілу ніч. Коли стало розвиднятися, повстанці побачили, що до німців прибули нові машини з солдатами. Береза обміркував ситуацію і дав наказ відступити з шанців до монастиря.

Підмога до німців прибула з трьох боків: з Володимира, Горохова і Луцька. Перегрупувавшись, вони пішли в атаку, так що відступати було не просто. Але монастир був сполучений з шанцями ровом, завбачливо викопаним раніше. Ним повстанці і скористались.

Цілий день німці били з мінометів та пробити товсті монастирські стіни було неможливо. Тоді на допомогу були викликані літаки. Із 42-х повстанців живими залишилося 14. Німці знову пішли у наступ. Їх зустріли вогнем 2 кулемети та 10 автоматів. Окупанти цього не очікували, а тому знову відступили. Настала ніч. Повстанці вирішили прориватися крізь ворожі позиції. Троє важко поранених, в тому числі чотовий «Береза», застрелились. Одинадцять повстанців, розділившись на дві групи, атакували німецькі позиції. Більшість з них прорвались і сховались поміж місцевих жителів.

«Начальнику штабу УШПР тов. Строкату 14 листопада 1943 р.

В останніх числах жовтня німці ведуть активну боротьбу з націоналістами. Розбито загони УПА під Луцьком, Степанню, Колках і інших селах».

Не дивлячись на великі втрати, а також на те, що УПА було витіснено з деяких районів, гітлерівцям не вдалося зламати її опір. Окупанти аж ніяк не відчували себе переможцями. В будь-який момент їх очікувала засідка, несподіваний удар в лісі, залізниці чи селі. У Волинських лісах вони залишили більш як дві з половиною тисячі своїх вояків.

З метою поширення протирадянської боротьби у листопаді 1943 р. УПА організувала і провела Першу Конференцію поневолених народів Сходу Європи і Азії.

«…Клич «Свобода народам і людині» набрав реального значення. До боротьби за його здійснення приступив український народ, спільно з народами Сходу Європи і Азії.

На конференції було заступлених 13 народів: грузини, осетини, вірмени, казахи, черкеси, кабардинці, азербайджанці, татари, чуваші, башкири, білоруси, узбеки, українці. Разом 39 делегатів... Було вибрано президію у складі: головуючий — Шевченко (українець), заступники Чавлі (азербайджанець), Гогік (грузин). До складу секретаріату увійшли Дружний (білорус), Шірмат (узбек), Зелена (українка). Була одностайність у тому, що для забезпечення успіху у боротьбі поневолені народи мусять створити єдиний революційний фронт. Він має бути побудований на засадах рівності всіх поневолених народів без взаємного узалежнення на таких принципах: єдина лінія боротьби зі спільним ворогом, єдина тактика боротьби, контакт для одночасного зриву всіх поневолених народів...

Час працює в нашу користь. Але перемога не прийде сама, її треба здобути. І ми здобудемо її об'єднаними силами.

Комітет поневолених народів має організувати Національні Повстанчі Армії, відтягати членів своїх національностей з Червоної Армії, організувати національно-політичні сили на власних територіях і на українській території.

Після розгляду питань Конференції вибрано Революційну комісію, яка оформила постанови І Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії, які обіймають: 1. Оцінку політичного становища; 2. Політичні завдання поневолених народів; 3. Окремі постанови. Уложено теж відозву Конференції.

При кінці визначено конкретні завдання делегатам. Присутні на Конференції делегати створять організаційні групи серед своїх земляків. Про організування таких груп повідомлять Революційну комісію.

Постанови І Конференції поневолених народів Східної Європи й Азії.

Оцінка політичного становища

1. Сучасна війна між німецьким націонал-соціялізмом і російським большевизмом — це типова імперіалістична загарбницька війна за панування над світом, за новий поділ матеріальних багатств, за здобуття нових сировинних баз і ринків збуту, за поневолення народів і експлуатацію їхньої робочої сили.

2. Обидві воюючі імперіалізми заперечують право народів на їх вільний і політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах та несуть усім народам політичне, соціальне й культурне поневолення у формі гітлерівської нової Європи чи большевицького СРСР.

3. Протисуспільні грабіжницькі цілі намагаються замаскувати брехливими гаслами про соціальну рівність.

4. Скомпрометований ідейно і політично большевизм шукає опору у реакційних гаслах слов'янофільства й традиційного російського шовінізму.

5. Імперіалістична війна довела до великого матеріального і військового виснаження і загострила політичні й економічні суперечності всередині імперій. Це створює корисні обставини для наростання революційно-визвольного руху серед поневолених народів.

Останній час характеризується швидким ростом і загостренням революційних дій поневолених народів. В цьому запорука перемоги революцій.

Політичні завдання поневолених народів

Для швидкої і повної перемоги національної революції потрібний один спільний фронт усіх поневолених народів. Тому Конференція вважає необхідним створення спільного комітету народів Східної Європи й Азії, який координувати буде всі національно-революційні сили тих народів, виробить єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику боротьби… та у відповідний момент дасть гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів.

Окремі постанови

1. Конференція поневолених народів Східної Європи і Азії вітає героїчну боротьбу народів Західної і Середньої Європи проти німецького імперіалізму і заявляє свою повну політичну солідарність у цій боротьбі.

2. Конференція вважає потрібним розгорнути серед народів Західної і Середньої Європи широку пропаганду для ознайомлення їх з визвольною боротьбою народів Східної Європи й Азії.

3. Конференція закликає зробити все можливе, щоб не допустити вивозу в глиб Німеччини чи на фронти національних формацій при німецькій армії.

4. Зібрати в національні формації бійців інших національностей при УПА, які досі були розкинені.

5. Скріпити акцію самооборони й оборони перед терором відступаючої німецької армії».

Конференцією також було прийнято й відозву до поневолених народів Сходу, Східної Європи й Азії, у якій йшлося: *«Сучасну війну розпочали й ведуть правлячі імперіалістичні верхівки Берліна й Москви. Війна ведеться за те, котра з імперіалістичних клік має надалі експлуатувати й поневолювати народи Європи й Азії...*

Щоб вийти з сьогоднішнього трудного становища, припинити лише війну замало. Для цього необхідно повалити цілий державний устрій, знищити імперіалістичні кліки й побудувати новий лад на Сході Європи й Азії. Цей факт виключить можливість поневолення одного народу іншим, гарантуватиме волю кожному народу. Цей лад мусить бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй етнографічній території. Тому в боротьбі проти спільних гнобителів необхідний єдиний фронт усіх народів, керованих своїми національними проводами. Поневолені народи Сходу вже вступили на шлях священної боротьби. В тій боротьбі вони добились вже поважних успіхів. Національні партизани в Україні, на Кавказі, в Середній Азії, Прибалтиці високо підняли прапор боротьби… визволяючи цілі терени від імперіалістів. Їм подають братню руку в цій боротьбі народи Балкан та Західної Європи... Боротьба поширюється на території цілої імперії СРСР та Європи, втягаючи до повстання всі поневолені народи, а також російський та німецький народи...

Мільйони бійців Червоної армії розсіяні по цілій Європі й Азії — в окопах на фронтах, в запіллі, німецькому полоні, в національних батальйонах при німецькій армії, мільйони робітників у воєнних заводах, в колгоспах, на каторжних роботах в Німеччині і в Сибіру — це велика армія національної революції Сходу, це запорука її перемоги».

Лише у жовтні-листопаді 1943 р. було проведено 47 боїв з німцями і проти радянських партизан. До кінця того року збройна боротьба УПА охопила Волинь та Галичину, а від 1944 — Надсяння та Холмщину. Було завершено формування територіальної структури УПА, яка обійняла своїми діями території сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської областей, східні землі Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі. У 1944 році загальна площа території, охопленої повстанським рухом, становила до 150 тис. км2, з населенням близько 15 млн осіб. Це приблизно четверта частина площі сучасної української держави — територія більша, ніж сучасна Греція, з населенням, що дорівнюється населенню Нідерландів.

Наприкінці 1943 року **12 областей України стали на шлях збройної боротьби проти окупантів за Самостійну Українську державу.**

8. Українсько-польське протистояння

(Витоки українсько-польського протистояння; хід протистояння; Армія Крайова; закінчення протистояння; українсько-польське переселення; асиміляція українців; кінцевий «вихід» поляків з України; переможці і переможені)

Події 40-х років минулого століття є найбільш трагічними подіями взаємин українців і поляків. Тоді у братовбивчій війні загинуло близько 100 тис. осіб. Конфлікт мав глибокі історичні корені і розпочався не в 1941 р., а набагато раніше. Кривава боротьба польської армії Крайової та УПА стали лише наслідком протистояння, причини якого тягнуться ще з XVII-XVIII ст., коли було повстання під проводом Б. Хмельницького.

Українські та польські дослідники й досі ведуть дискусію про причини загострення конфлікту.

Вони зазначають, що розвиток інтегрального українського та польського націоналізму в 30-х і на початку 40-х років значною мірою спричинив розпалювання міжнаціональної ворожнечі та радикалізації боротьби. Українсько-польські відносини були надзвичайно напруженими, враховуючи історичні традиції та те, що ні українці, ні поляки не бажали відмовитися від своїх претензій на західноукраїнській землі.

Ставлення УПА до національних меншостей завжди було прихильним, якщо вони не виступали проти українців. Поляки ж були присланими у Західну Україну, із завданням полонізувати її, зокрема, у повоєнні роки, коли проводилась жорстока внутрішня політика проти українців. Поляками руйнувались не тільки осередки українства, знищувались українські церкви, будівлі «Просвіти», а для непокірних існував концтабір Береза-Картузька.

У 1939 р. поляки в один момент з народу-пана перетворились у народ пригноблений. Та польський уряд наче не відчував змін.

З листа прем'єр-міністра польського уряду у вигнанні генерала Владислава Сікорського голові комітету у справах держави генералу Сосновському, листопад 1939 р.:

«...необхідно виступити проти будь-яких спроб поставити під сумнів наші плани на цілісність державної території Польщі. Одночасно треба переконати союзників: Ватикан і Америку, що Польща повинна мати спільний кордон з Румунією. При цьому необхідно стверджувати, що українці є ненадійними партнерами для союзників, що у випадку передачі Малопольщі Румунії буде небезпека втратити Бессарабію та Буковину, що на території Східної Польщі змішане населення: поляки, українці та євреї, які хочуть належати демократичній Польщі».

Після нападу Німеччини на СРСР, проголошення акта відновлення незалежності України 30 червня 1941 р., репресій німців проти українців спроби досягнути компромісу відновилися, оскільки обидва народи опинилися в однаковому становищі. Здавалося б, це мало примирити їх, але керівники українського та польського підпілля між собою не домовилися.

На рівні німецьких поборів це переросло у взаємну ненависть — кожний старався вижити за рахунок сусіда. Німці уміло користувалися цим, і тільки підігрівали конфлікт.

На початку війни за сприяння німців була створена українська міліція та українське самоврядування. Коли ж українці пішли масово в УПА, то на їх місце німці призначили поляків. Вже тоді польські партизани мали опертя у польських селах.

Головна проблема полягала у тому, кому має належати Західна Україна:

З рішень Великого збору ОУН, квітень 1941 р.

«...Організація поборює опір тих польських угруповань, що прагнуть до відновлення польської окупації українських земель. Передумовою унормування відносин між українською і польською націями є ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків».

З постанови Другої конференції ОУН, весна 1942 р.

«...Організація стоїть на залагодженні польсько-українських відносин на платформі самостійницьких держав і визнання і шануванні прав українського народу на західноукраїнських землях, але продовжуватиме боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків».

Німці уважно відстежували хід протистояння між українцями і поляками:

З повідомлення поліції безпеки і СД Німеччини, 29 травня 1942 року:

«...Наші джерела зафіксували гостру українсько-польську напругу на Волині, що спричинена чутками про створення польських нелегальних організацій. За нашими даними поляки прагнуть зайняти в органах влади ключові посади, щоб зміцнити свої позиції, і після нашої поразки відтворити великопольську імперію, своєю діяльність вони прагнуть направити діяльність органів влади проти українців і білорусів, щоб викликати в них ненависть до німців».

Взимку 1941-1942 рр. по Холмщині та Галичині прокотилася перша хвиля вбивств. Польські підпільники нищили українців за звинуваченнями у пособництві німцям. Провина цих людей була досить умовною: роботи в адміністрації чи самоврядуванні. Тоді загинуло близько 400 осіб, здавалося б, небагато, але то був цвіт місцевого українства, люди освічені та поважні, фахівці. Коли німці почали заміняти в адміністрації українців на поляків, до таких акцій вдалося і українське підпілля.

З плану бойової діяльності польського національного підпілля, розробленого генералом Грот-Ровецьким у вересні 1942 р.:

«...Тепер ми розглядаємо українських повстанців як нашого додаткового супротивника. У зв'язку з цим, стає можливою збройна боротьба з ними в районах компактного проживання польського населення на польських кресах».

Поляки та українці готувалися до рішучих дій. ОУН й УПА дратувало і непокоїло зближення польського підпілля з червоними партизанами, але найбільша загроза була у формуванні польської підпільної армії, яка розпочала створюватися на теренах Великої Польщі.

Найбільше страждало цивільне населення. У 1943 році на Холмщині поляки знищили 55 сіл та вбили близько 4 тис. їх мешканців.

УПА розпочали відплатні акції. Тільки після них припинилися масові вбивства поляками українського населення.

Наказ командирам відділів у справах підготовки до боротьби з противниками та порозуміння з чужонаціональними військами

№ 1 УПА Загін «Котловина» 19 серпня 1943 року

Підготовка до боротьби з польськими бандами та німецькими відділами «СС».

«Наказую підготовити Ваш відділ до акції проти ворожих сил на терені, в якому знаходиться Ваш відділ. Для цього посилити розвідувальну та пропагандивну роботу. На день 28.08.43 надіслати дані щодо: національності ворожої групи, її чисельності, озброєння, будинків розташування, укріплення, підходи, командний склад, моральний стан, відношення до населення і до нас.

За точність відповідати будете особисто. Застерігаю, що робота мусить пройти особливо скритно, щоб ворог не розгадав Вашої праці.

Організація сил: вислати по три зв'язкових від кожної сотні на день 22.08.43, з них один кінний та два піші, повстанці мусять бути найбільше розгорнені.

Тактична розвідка: сформувати при сотні чоту розвідників з вибраних з сотні людей, котрі мають розвідницький хист. Люди ці мають бути одчайдушні, з добрим зором, слухом та фізично крепкі і для справи посвячені. Ця чота є першою, другою або третьою. В кожній сотні приготуватися до протигазової оборони. Підготовку вести по надісланих програмах.

Зв'язок: прислати на вишкіл по 2 чоловіка, котрі будуть при загоні чотовиим та ройовими чоти зв'язку.

Вишкільне: зараз же приступити до вивчення повстанцями військового діла по висланих Вам вишкільних програмах та розписах, призначеними для всіх стрілецьких сотень.

Санітарне: наказується всім командирам відділів відремонтувати все взуття та одяг по розмірах. Заборонити спати стрільцям на сирій землі роздутими.

Вимагати: а) щоб онучі в чоботах були сухі, б) сирої води, де попало не пити, бо вода може бути затруєна ворогом, в) не їсти сирих овочів, бо може бути зараження, г) щодня обезволювати свою одежу (командири мусять перевіряти), д) білизну міняти щотижня після миття в бані (проводити дезінфекцію одягу), є) заборонити стрільцям відвідувати хати, спати на чужих ліжках, не знаючи стану здоров'я мешканців, ж) кожного ранку проводити вмивання до пояса, робити фізичну зарядку.

Кухні розміщувати у чистих місцях, огородити. До кухні не підходити. Призначати чергових до кухні.

Побудувати туалети і бані.

Добрати на кожну сотню фризерів і зобов'язати їх до дотримання гігієни в стрижці. Допускається довжина волосся до 5 см.

Господарство: вибрати з поміж повстанців (по одному на район з Вашого терену) на вишкіл господарчих контролерів запілля.

Виховне: відібрати присягу по залученому тексті, добираючи відповідний момент настрою. Щоденно перед молитвою пригадувати про зберігання військової тайни, а головне — зв'язку.

Передати виховникам радіо і патефони.

До пункту організації сил: до 1.09.43 р. подати докладні відомості про чужонаціональний елемент (узбеки, кавказці, інші), котрі знаходяться при Вашому відділі. На 22.08.43 р. вислати до «Котловини» 6 чоловік без зброї. Добрати людей національно свідомих.

На 28.08.43 р. вислати до «Котловини» 6 чоловік зі зброєю. На один рій один легкий кулемет, людей добрих.

Зв'язок: вислати від відділу три зв'язкових до «Котловини».

Озброєння: вибрати з Вашого відділу групу людей (зброярів). Їх завданням є вишукати всі воєнні припаси та змагазинувати. Визначити відповідального зброяра, який буде відповідати за стан зброї.

Порозуміння з чужонаціональними військами: мадярами, румунами, чехами та іншими, які знаходяться на наших землях, порозумітися, перетягати їх на свою сторону. Порозуміння готує комендант запілля, виконує командир відділу УПА, що оперує на цій території разом з виховником.

Евіденція: подати докладну евіденцію по правним назвиськам з датою народження, місце та район, родинний стан, освіту, військовий ступінь (рід зброї), звання, національність. Це держати дуже конспіративно. Списки вислати під екскортом та доброю охороною.

Загальне: негайно розпочати робити засідки на ворога.

Забороняю уживати назв по ступеням в гору від сотенного, вживати назви штаб в розмовах і кореспонденціях, не називати місцевостей, де стояли, чи стоять відділи УПА.

Не впускати у місця постою цивільних людей. До праці внутрі табору уживати людей з відділу. Не звільняти людей у відпустки…

Забороняю їздити командирам з жінками у службових поїздках, а також одному на задньому сидінні як пан.

В міру можливості творити при кожній чоті один рій кінноти. Для того збирати самим і робити сідла та набувати коні. Ці рої комплектувати людьми, що вже проходили військову службу в кінноті.

Подавати докладні звіти з перебігом подій УПА. **Командири:** по військовому, коротко, без жодних пропагандивних додатків. Виховник подає ту саму подію в своєму баченні.

Подавати поодинокі псевдо і функцію героїв — потрібно це нам для нагороди, піднесення ступеня.

«Слава Україні!»

Командир загону «Котловина» Юрій

Начальник штабу Яр».

Розуміючи згубність українсько-польського протистояння ОУН та УПА намагались налагодити нормальні взаємини з поляками.

Так у Комунікаті Проводу Організації Українських націоналістів (С. Бандери) про польсько-українські відносини йшлося: *«…Стан напруження, що характеризував відношення між українським населенням і польською меншиною на західних і північно-західних землях, був наслідком тієї дискримінаційної політики, що її провадило польське правління впродовж двадцятьох років існування Польщі у відношенні до українського населення. Польське правління завжди використовувало польську меншину проти українського населення та його змагань до незалежного, політично-національного, культурного розвитку, внаслідок чого різним польським елементам було дозволено на українських землях, що входили у склад Польщі, ширити і підсилювати шовіністичні настрої і національну нетерпимість і ворожнечу… Той стан справ не змінився, коли наслідком міліарної поразки Польщі, а потім німецько-большевицької війни українські землі опинилися під німецькою окупацією… Коли на прикордонних польсько-українських теренах німці приступили до виселення місцевого населення і колонізування цих теренів німецьким елементом, частина польського елементу пішла по лінії найменшого опору і вістря своєї боротьби спрямувала не проти німців, а проти українців. Так прийшло до відомих мордувань на Холмщині та Грубешівщині… Крім того, деяка частина польського елементу (Волинь) стала*

прямо до послуг окупанта та большевицьких агентурних груп у винищенні українців. Перехід допоміжної української поліції із зброєю в підпілля для оборони українського народу від німецького терору використало польське населення на Волині, щоб сформувавши польські відділи допоміжної поліції, повести систематичний погром українського населення, що досі триває з неослабною силою... Це і становило основне підґрунтя, на якому зародились події, що своїми формами і розмірами викликали страхіття, що потрясли до глибини український та польський народи... Той стан використовували і використовують ті всі зовнішні чинники (Москва, Берлін), які, будучи заінтересовані в подавленні українського і польського народів, кинули їм взаємну різню, щоб відвернути їх увагу від їх основних цілей і завдань і від їх спільних ворогів — Москви і Берліна. Як по одному, так і по другому польському й українському боці знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза і виконували роботу, що, крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого іншого принести не може. Провід ОУН заявляє:

1. ОУН самостійників-державників неодноразово у своїх офіційних публікаціях займала становище до польського населення на українських землях та до українсько-польських відносин взагалі і своє негативне ставлення до тих форм боротьби, що їх згадані події виявляють.

2. Ні український нарід, ні Організація нічого спільного з тими масовими убивствами не мають.

3. Польсько-українська різня лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу — в інтересі Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищування українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями.

Провід ОУН осуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і взиває все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та дотримуватись постави, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу.

Заразом провід ОУН апелює до польського населення здержатись від усяких форм протиукраїнських виступів та чинно їм протиставитися. Всі самочинні акти терору, звідки вони не походили б, провід ОУН вважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішучо поборювати».

Жовтень 1943 року.

Однією з чотирьох основних політичних сил в Україні того часу був польський підпільний і партизанський рух (крім цього руху, була німецька окупаційна влада, комуністичний партизанський і підпільний рух, український самостійницький і підпільний рух), що виключали одна одну.

Після програної війни з Німеччиною в 1939 році польські військові та політики створили підпільну організацію, яка включала кілька довоєнних політичних угруповань і підпорядковувалася польському еміграційному урядові, прем'єром якого був Владислав Сікорський. Ця організація виступала під назвою «Армія Крайова».

«Армія Крайова — дослівно «Армія Батьківщини». Підпільна військова організація, що діяла в окупованій Польщі. Створена 14 лютого 1942 р. на базі Союзу збройної боротьби. Підпорядковувалася польському Лондонському урядові генерала Сікорського. Максимальна чисельність досягала 250-300 тис. бійців. Близько 30 їх тис. дислокувалися на західних українських землях. Головне завдання АК — використавши взаємне виснаження Німеччини та СРСР, звільнити Польщу та відновити її довоєнні кордони, включаючи землі Галичини і Волині. АК стала основною збройною силою боротьби поляків проти УПА. Офіційно АК виступала союзником Червоної Армії. За її допомогою від гітлерівців було звільнено кілька міст Західної України. На початку 1945 р. частини АК були блоковані радянськими військами. Після цього ці частини були розпущені або приєднані до збройних сил польського комуністичного уряду. Офіцерський склад АК було репресовано. На основі АК було створено підпільну військово-політичну організацію «Воля і непідлеглість», яка продовжувала збройну боротьбу з комуністичною владою до другої половини 50-х років».

Армія Крайова мала на меті відбудувати польську державність на західноукраїнських землях. У 1939-1940 роках керівництво АК створило тут розгалужену мережу підпілля, яку більшовики знищили. Однак під час німецької окупації польське підпілля було поновлено.

АК озброювали США і Великобританія. З весни 1942 р. з'являються перші змішані радянсько-польські партизанські загони.

Існували й менші, периферійного значення групи, які не підпорядковувались Армії Крайовій, що були пов'язані з СРСР, як наприклад «Гвардія людова», Батальйони Хлопські. Їх вплив і значення на суспільні процеси були мінімальними.

Починаючи з 1939 року АК поширила свою організаційну мережу на східні землі, які перебували під радянським пануванням. Найбільшими центрами польського підпілля стали Вільно і Львів. Становище цього підпілля радикально змінилося з початком радянсько-німецької війни. На терени Західної України почали прибувати політичні та військові діячі польського опору, які мали діяти серед важливих скупчень польського населення, сприяючи розбудові Армії Крайової.

Поляки, маючи практику ще недавнього правління своєю державою, зуміли створити компетентну розвідку, яка всебічно інформувала про життя українського населення і про діяльність національного підпілля.

Одночасно польський еміграційний уряд у Лондоні створив Східну комісію та Східне бюро, які займалися питанням про національні меншини, які проживали в Польщі. Польські політики шукали спосіб ліквідації 6 мільйонів українців і білорусів. Вироблялися різні проекти, відповідні настанови летіли з Лондона до окупованого краю. Польща знову перетворювалася на ворога українського народу.

Зрозуміло, що це викликало спротив українського самостійницького підпілля та Української повстанської армії, що не могли погодитись з такою польською позицією:

«...Розуміємо і цінуємо прагнення українського народу до створення самостійної України. Одначе заявляємо, що не відмовимось від східних земель Речі Посполитої».

У часопису «Народ» поляки також визнавали за українцями право на самостійність, проте радили їм шукати України в Києві і в Харкові, а не в Галичині чи на Волині.

Відтак розгортання Української повстанської армії відбувалося на фоні постійного протистояння з ворожими силами на трьох фронтах — антинімецькому (боротьба з органами окупаційної влади), антирадянському (боротьба проти червоних партизан) та антипольському (боротьба проти відділів польського підпілля, яке розглядало західноукраїнські землі як інтегральну частину польської держави).

Командуванням УПА видавались відповідні накази про боротьбу з польськими та німецькими окупантами.

Наказ-повідомлення відділам про проведення військової акції
№ 24 (від 2 вересня 1943 р. Бойова група УПА командира «Бористена»
До відома відділів

«Наказую для ліквідації останніх у цьому районі польських осель здійснити похід відділів Ярка і Тополі під командуванням командира Лайдаки з с. Луки на… Степангород, Гуту. Відділи командирів Кори й Ворона, а з ними табори всіх відділів під охороною відділу командира Шаули на Добринь, Степангород, Гуту, Дубов'є… окружити ліс й зліквідувати… ворога.

Відділ командира Ворона має зліквідувати польські оселі: Гурне, Острий Ріг, Згощ.

По закінченні згаданої акції відділ командира Кори відходить до самостійних акцій…

Командир групи Бористен».

Звіт про військову акцію групи УПА 1 група від 27 липня 1943 р.

«Завдання: знищити озброєні польські банди, що розмістились у колоніях Гута-Степань, Борок, Ляди, Ромашково, Темне-Жондове… що були загрозою місцевого українського населення та проводили його мордування і грабунки… число ворога 500 чоловік… там же діє відділ червоних… Озброєні крісами, фінками і кулеметами… Гута сильно укріплена та окопана.

1. Для виконання завдання створено дві окремі групи: перша група сформована з

відділу «Вовків», «Ярмака», «Узбека». Командир Корбан. З неї створено три відділи: Корбана, Спартака, Узбека.

Друга група складена з відділів «Ярка», «Оси», «Кентаура», «Кори», «Чумака». Командир Бористен. Створено три відділи: «Ярка», «Кори», «Грабенка»…

В цілі переведення акції і забезпечення терену завдання розподілено між групами по ліквідації кожною окремих колоній…

Відділ Цигана — охорона запілля з півдня.

Частина відділу Вороного — охорона терену зі сходу і північного сходу.

Початок дій 17 липня.

Перша група: вихідне становище для всіх відділів с. Рудня… відділи вирушили до наступу на с. Гута. Відділ перший в напрямі Борок, другий — Курорт, третій — на південну частину.

Наступ переведено, ліквідуючи колонії Борок, Ляди і частину Курорту. Відділи дійшли під укріплені становища. Заскочений ворог сильним скорострільним вогнем затримав наступ. Бій тривав до полудня. На місце бою підтягнуто артилерію. Ворожі втрати 150 убитих. З нашого боку убитих не було.

Наступного дня, 18.07, перший відділ, зміцнений частиною відділу Вороного після артилерійської підготовки поновлює наступ. Одній з груп вдалося вдертись у середину укріплень, втративши 6 повстанців убитими і 3 пораненими. Бій тривав до вечора, а зранку 19.07 здобули усі укріплення. Будинки спалено та мури висаджено у повітря. Цивільне польське населення втікає з Гути та попадає в руки другої групи, розбиті частини ляхів та червоних втікають у ліси. Наші частини переслідують ворога та нищать всі їх колонії та хутори.

Друга група… відділ перший вдарив головною силою на оселі: Островки, Вирка, Переспа, Ужане, Сошники і Тур, окружаючи Вирку з півночі. Відділ другий наступав на Гали. Після першого сильного вогню ворога, зламавши його опір, проходять Гали, Тур, Березину, Шимоніcько, вдаряючи з півночі на Сошники, доходить до Вирки і Виробок.

Відділ третій вдаряє на Селисько, стрічаючи невеликий опір, наступає на Вирку і Виробки, даючи поміч для першого відділу, в бистрому ударі погнав ворога в напрямі Шимоніcько, Вирка.

Відділ перший в наступі на Вирку своєю передовою охороною наткнувся на ворожу заставу. Ворог, відстрілюючись, відступив. Ліквідувавши Острівки, розпочинається бій за Вирку.

Ворог, засів в мурованих будинках біля костела і в самому костелі та умістивши на деревах кулемети, прицільно вів вогонь по нашій лінії. Після двогодинного бою цілий фронт першого відділу переходить до наступу. Своєю завзятістю середній відтинок фронту витісняє ворога з мурів і костела, підпалюючи село. Ворог залишив на полі бою безліч убитих (всього з їхнього боку брали участь в бою 250 чоловік)… На поміч полякам прибули автомобілями німці. Відділ перший сильним наступом їх розбиває. Німці в паніці відступили, залишивши на полі бою шістьох убитими. Здобуто один скоростріл та багато іншої зброї та амуніції. Після цього до першого відділу долучається «Кентуар» і «Оса» і спільними силами проводиться наступ на Виробки.

18.07 друга група ліквідовує решту польських колоній. Під час акції захоплено ворожий табір, який утікає з Гути (150 фір з майном). Загальні втрати ворога у цей день понад 300 убитими.

Застава командира Цигана, здійснюючи охорону, провела бій з німцями біля місцевості Яполоть. Бій тривав близько години. Ворога розбито, убито 10 німців. Здобуто два важких кулемети, один легкий… Власні втрати — двоє легко поранені.

Висновки

1) Внаслідок проведених дій першою групою протягом 17, 18, 19 липня зліквідовано села і колонії: Гута-Степань, колонія Борок, Омеляну, Ляди і хуторі Кам'янюк, Ромашко… Поляни, Голинь, Темне.

2) Другою групою зліквідовано села і колонії Вирку, Селисько, Сошники, Острівки, Переспа, Виробки, Гали, Шимоніcько, Ужане, Зівка, Березина, Тур, Осовичи, Іваньче, Друге, Поле, Березівка.

3) Ворожі втрати понад 500 убитих та не окреслена кількість ранених.

4) Відібрано награбоване в українського населення домашнє майно…

5) Розбито німців Рафалівської станиці.

6) Розбито групу німців з Костополя.

7) Внаслідок паніки, яка сталася в станиці Степань німці підпалили село…

Вночі 19 липня відділ під командою Вороного знищив в Степані укріплені становища та

спалив і знищив ті будинки, які були місцем постою і оборони німців.

8) Власні втрати — 18 убитих і 17 ранених.

Завдання виконано цілковито. Розбивши польські озброєні банди, усунено загрозу, яка тяжіла над місцевим українським населенням. Одночасно звільнено терен від окупаційної влади.

Командир».

Українські інтегральні націоналісти були сповнені рішучості вигнати поляків (багато з яких були поселенцями міжвоєнного періоду) з територій, де українці становили більшість. У свою чергу, польська підпільна націоналістична армія — Армія Крайова не менш рішуче прагнула зберегти контроль над землями, що раніше входили до складу Польської держави.

Українські провідники бачили безумство українсько-польського двобою й намагалися припинити це кровопролиття та зав'язати контакти з відповідними польськими колами.

8 березня 1943 р. представник польського еміграційного уряду інформував Сікорського, що ОУН тимчасово відсуває питання українсько-польських кордонів, оскільки шукає з поляками антинімецької та антирадянської військової і пропагандистської співпраці. За результатами проведеної у 1943 р. українсько-польської конференції було зазначено визнання двох сторін того, що існування самостійних держав, української і польської, лежить в інтересах обох народів, та для їх подальшого майбутнього є історичною необхідністю.

Проте до чогось суттєвого ці переговори не привели. Українці та поляки продовжували висувати свої претензії до західноукраїнських земель. Отже, боротьба тривала.

Навесні 1943 р. ситуація на Волині вкрай загострилася: взаємодія поляків і радянських партизанів, активізація польського підпілля, створення загонів АК, все це давало підстави українським націоналістам вважати, що поляки готують підступний удар.

Останньою краплиною стало формування німцями польської поліції, замість української, що пішла до лісу.

Рішення про ліквідацію польського населення було прийняте на 3-й Конференції ОУН у лютому 1943 р. Місцеві організації отримали свободу дій щодо поляків. Можливо, ОУН хотіла налякати польське населення, однак це вийшло з-під контролю. У відповідь, поляки вирішили, що краще співпрацювати з німцями, знищуючи українців.

Через це українське населення Галичини та Волині було дуже негативно настроєне проти поляків. Коли радянсько-польські партизани разом виступили проти УПА, відтоді розпочалися рахунки села з селом.

Навесні та влітку 1943 року спостерігався масовий вступ поляків до радянських партизанських загонів. Свідомо чи несвідомо вони ставали супротивниками українських національних формувань. Згодом, у березні-квітні 1943 р. розпочалися напади відділів УПА на польські села, насамперед ті, де були відділи польсько-німецької поліції.

Перша велика акція УПА була здійснена 22 квітня 1943 р. нападом на село Іванова Долина, де перебував німецький гарнізон та загін польської поліції. Тоді під час бою село було повністю спалене. Загинуло близько 300 його мешканців поляків. Через кілька днів польські поліцаї та німці знищили українські села Трикутні та Грані.

Німці знали, що перебування їх загонів у польських селах притягує напади зі сторони українських повстанців, отже, використовували це:

З відповіді Сарненського ґебітскомісара на скаргу польської громадськості щодо дій українців, травень 1943 р.

«…Ви хочете Сікорського, а українці — Бандеру. Ну і бийтеся між собою, ми нікому допомагати не будемо».

З виступу Еріха Коха на нараді керівництва рейхскомісаріату «Україна», восени 1943 р.:

«…Мені потрібно домогтися, щоб поляк при зустрічі з українцем, хотів його вбити, щоб українець, побачивши поляка, також волів бажанням його вбити. А якщо по дорозі вони зустрінуть єврея і вб'ють його, це буде те, що мені потрібно».

Останні спроби ОУН та УПА порозумітися з польським підпіллям були приреченими, оскільки поляки продовжували наполягати на непорушності передвоєнних кордонів, тобто українцям фактично пропонувалося повернутися під владу Варшави. Ситуацію не змінив навіть заклик припинити взаємне українсько-польське кровопролиття митрополита Андрея Шептицького, найшановнішої людини у Західній Україні. Тож звернення УПА до поляків почали нагадувати ультиматум.

Зі звернення до польського населення командира УПА-Північ Клима Савура, 18 травня 1943 р:.

«…Ви першими добровільно зголосилися зайняти місце української поліції і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям у німецьких руках спрямованим проти нас. Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, що пішли в адміністрацію і поліцію, то гнів українців вилляється на тих поляків, що мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва відіб'ються на вас. Поляки! Опам'ятайтесь».

Зі звернення штабу загону УПА «Січ» до поляків, весна 1943 р:.

«…Пропонуємо вам визнати українців повноправними господарями нашої землі і не плекати загарбницьких думок відносно українських земель. Лояльно ставитися до УПА. Передати нашим командирам усі відомості про поляків, які співпрацюють з німцями».

Звичайно, звинувачення всього польського населення у співпраці з окупантами було безпідставним. Польське підпілля орієнтувалося на Лондон чи на Москву, а більшість волинських поляків взагалі стояли осторонь політики.

Комунікат (листівка УПА)

«У зв'язку з подіями, які впродовж останніх місяців біжучого року проходять на українських землях, передусім на її західних і північно-західних частинах. Провід ОУН самостійників-державників стверджує:

1. Стан напруження між українським населенням і польською меншиною на цих теренах був наслідком тієї дискримінаційної політики, що її проводив польський уряд впродовж двадцяти років існування Польщі щодо українського населення. Польське правління завжди використовувало польську меншину проти українського населення та його змагань до незалежницького політично-національного, культурного та соціально-культурного розвитку, внаслідок чого поляки ширили на цих українських землях, що були силою приєднані до Польщі, національну ворожнечу та нетерпи-мість…

Цей стан не змінився після німецької окупації українських земель, після поразки Польщі у німецько-польській війні… навпаки у польських підпільних виданнях стало більш інтенсивніше проповідуватися ідеї повної полонізації усіх українських земель… та трактування українського визвольного руху як загрози для створення незалежної Польщі… тому польська меншина на українських теренах прийняла ворожу позицію… перехід допоміжної української поліції із зброєю в руках у підпілля для оборони українського населення від німецького терору використало польське населення на Волині, щоб сформувати польські відділи допоміжної поліції і повести погром українського населення, що триває й досі…

У зв'язку з цим, Провід ОУН самостійників-державників заявляє:

1. ОУН самостійників-державників неодноразово у своїх інформаційних публікаціях зверталась про неприпустимість тих форм боротьби, що ведуть між собою українці та поляки.

Ні український народ, ні Організація нічого спільного з тими масовими убивствами не мають.

Польсько-українська різня лежить сьогодні в інтересі Німеччини та більшовицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищення українців і поляків досягає легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями.

Провід ОУН самостійників-державників засуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і взиває усе українське громадянство бути уважним до ворожих провокацій та дотримуватись інтересів національно-визвольних змагань українського народу.

Одночасно Провід ОУН самостійників-державників апелює й до польського населення утриматись від усяких форм протиукраїнських виступів та чинно їм протиставлятися. Усі самочинні акти терору, звідки вони не походили б, Провід вважатиме чужою роботою і буде з ними рішуче боротися.

Провід ОУН самостійників-державників

Жовтень 1943 р.».

Апогей українсько-польського протистояння настав влітку 1943 р.

Повідомлення в УШПР загонів Бегми, Наумова, Галицького, літо 1943 р:.

«...Націоналісти в селі Золотівка порізали всіх поляків та спалили село. В селах Лаврове та Половецьке повирізували всіх поляків. Польська поліція разом з німцями майже цілком знищила Людвипольський район. Тут знищено до 25 відсотків усього українського населення. Націоналісти за підтримки місцевого українського населення з с. Вілія та інших напали на поляків с. Немилі та вбили до 200 поляків. У відповідь, загін поляків напав на село Вілія і знищив все село разом з населенням. Поляки із с. Голи напали на українське село Бутейки і вирізали усіх українців. Вони мають гарні відносини з німцями.

11 липня українськими націоналістами одночасно атаковано майже 60 польських сіл».

За цими рядками тисячі вбитих і закатованих мирних жителів, ні в чому не винні жінки і діти з обох сторін. За нападами йшли відплатні акції, які за своєю жорстокістю перевершували попередні. Ніхто не почував себе у безпеці, але найважче приходилося змішаним польсько-українським родинам, оскільки розправитись з ними могли як одні, так і інші. Нікому не було цікавим те, що прості селяни стояли осторонь політики.

Із щоденника командира партизанського загону Григорія Балицького, літо 1943 р:.

«...Бандерівці вбивають поляків, а поляки намагаються вбивати українців, і не тільки націоналістів, а саме українців. Діється таке, що сам чорт ногу зломить».

Почалася масова втеча поляків: хто у Польщу, хто у міста, а решта з'їжджалися у опорні пункти, де були сильними загони польської самооборони. Тоді на боці поляків відкрито виступили червоні партизани, яких з наближенням фронту побільшало. Вже восени на Волині з'явилися і загони АК, почалося формування Волинської піхотної дивізії АК. Українсько-польське протистояння загострилося ще більше. Добре озброєні за допомогою західних союзників, укомплектовані бойовими офіцерами, що прибули з Варшави, польські частини для УПА становили серйозну загрозу.

З наказу окружного керівника ОУН-УПА «Збуя», 11 грудня 1943 р:.

«...Щодо поляків, то їх не зачіпаємо, а коли поляки вб'ють одного українця, то відрізу здійснити відплату, 10 поляків, яких знищити...»

За даними істориків, тільки на Волині 1943-1944 рр. жертвами конфлікту стали близько 50 тис. поляків та 20 тис. українців. У 1944 р. ця війна спалахнула і в Галичині. Знову полилася кров невинних людей, але тут ця міжусобиця набула менших масштабів. Більша частина галицьких поляків, налякана інформацією про події на Волині, залишила Україну і перебралася у Польщу. З приходом Червоної Армії припинилися і польсько-українські бої.

АК все ж таки спробувала довести належність Волині і Галичини Польщі. Для цього, у рамках розробленої у Лондоні військової операції «Буря», АК спробувала захопити декілька українських міст, навіть Львів та Рівне, перед вступом туди радянських військ.

Звітно-інформативні документи УПА та запілля

«Звіт про військово-політичний стан та повстанську діяльність на Кам'янець-Подільщині

30 січня 1944 р.

Червоні партизани представлені слабо… діють групи Орлова і Василенка, остання нараховує 85 осіб… До їх складу входять самі дезертири з радянських частин, що попали в німецький полон… біля Дунаївець більшовики двічі зірвали залізницю… якоїсь конкретної роботи не помічено, крім того, що роззброюють німців…

…Німці скупчують свої сили головно в Кам'янець-Подільському. Є там до 200 німців, а решта узбеки та інші. Другою їхньої базою є Дунаївці, до 20 чоловік, є там батальйон добровольців… далі є німці в Ярмолинцях та Проскурові. Сильно обсадили дорогу Підволочиськ-Проскурів-Вінниця… Із населенням поводяться терпимо… де тільки постоїть якась сотня, там не залишається ні курки, ні гуски, ні теляти, ні поросяти… вони не реквізують, а прямо рубають, не питаючи про це нікого.

Саме німецьке вояцтво в розмові з населенням дуже погано ставиться до дальшого продовження війни. Ніхто не вірить в перемогу, а кожний із старших віком думає, як врятуватись. Помітна велика ненависть фронтових частин до тилових частин. Німці будують військові укріплення біля Ярмолинець, Проскурова та на Збручі, а також на Волині. Укріплення будують окремо виділені для того відділи.

Наші сили. На той терен прийшов відділ Шуляка… порозкидали по селах листівки… вплив на населення був величезний. Населення радо впускало повстанців у хату. Селяни давали повстанцям їсти, приймало цілий день. Пізніше цей відділ відійшов на Волинь.

В між часі вислано на цей терен відділ «Крутія». Відділ дійшов… до Смотрицького району, де по селах порозкидано літературу...

До більшовиків населення відноситься здебільшого вороже. Одні їх ненавидять, інші бояться кари за те, що повтікали з армії… До німців маси ставляться вкрай вороже. Найбільше вдаряють людей прилюдні розстріли… побої, грабунки, насильства…

До нас населення відноситься по-різному. Там, де проходили наші відділи, де відбувалися бої, де порозкидувано літературу, населення вітає нас радо. Відразу розрізняє, що це УПА, а не більшовики… Дуже добре ставиться до нас населення Підволочиського району, в Сатанівському районі, Дунаївецькому та Смотрицькому районах.

Для покращення нашої роботи та пропаганди нашого руху найкраще організувати лоївки із вибраних людей, що належали б до провідників даного терену.

Для опанування терену є самостійні чоти, відповідним чином озброєні… На випадок приходу більшовиків їх слід заховати під землю… Великі відділи не дадуть тут ради.

Найбільшим пригожим тереном для поширення наших дій — це західна частина Сатанівського району, південна частина Городецького району, Вовкочинецький та Смотрицький райони, західна та південна частини Дунаївецького і північно-східна частина Кам'янець-Подільського районів, а також Староушицький і Виньковецький райони…

Зловлений старший лейтенант ЧА розповів, що наші пропагандивні кличі мають вплив на всіх. У ЧА кожний по своєму на них реагує… в основному усім бійцям ЧА наші лозунги подобаються і всі нашим рухом цікавляться… зразу стріляли і наказували їх замащувати, а згодом перестали… дивує, коли інколи в селах таких лозунгів немає…»

Збройна боротьба між українцями і поляками охоплювала нові території. З 1944 р. ця війна перекинулася на землі Холмщини та Закерзоння. Розуміючи, що Волинь та Галичину вже втрачено, польське підпілля тут вирішило взяти реванш. Знову запалали села і почали гинути невинні. Невдовзі Буг перейшли загартовані у боях сотні УПА, що стало повною несподіванкою для польської сторони.

З рапорту до комендатури округу, керівника Грубешувського району АК Юзефа Блашака, березень 1944 р:.

«…Викликана окупантами національна боротьба принесла нам на території району повну поразку. На даний момент він цілком втрачений. Це відбулося в результаті застосування польським командуванням помилкової тактики. Замість того, щоб організувати самооборону, нападів на українські села не робити, а ліквідувати тільки їхніх керівників, воно перейшло до акцій відплати, що викликало адекватну відповідь з боку українців. І замість поліпшення становища нашого населення призвело до зворотнього».

З появою ЧА ситуація змінилася знову. Те, що нова влада буде нещадно боротися з УПА сумнівів не викликало. Але репресій проти польського не комуністичного підпілля ніхто не очікував. Загони НКВС, що прийшли вслід за фронтовими частинами, та прорадянські польські загони розпочали ліквідацію польського підпільного руху опору.

Ці події підштовхнули польське підпілля, орієнтоване на Лондон, і УПА до поновлення діалогу. Бої між ними припинилися (*більш того, вони навіть провели кілька успішних спільних операцій проти загонів НКВС та прокомуністичних польських загонів, але домовленості між окремими загонами не змінили загальної ситуації, адже їх не підтримали ані українські, ані польські національні центри)*.

9 вересня 1944 р. у Любліні було підписано Угоду між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським комітетом національного визволення «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР».

У серпні 1945 р. Москва підписала і опублікувала договір із Польщею про визнання лінії Керзона новим українсько-польським кордоном і про «добровільне» виселення приблизно мільйона українців із Закерзоння. Цей договір був укладений на основі рішень Тегеранської (1943 р.) і Ялтинської (1945 р.) конференцій.

У вересні 1945 р. розпочалася пропаганда проти українців на території Польщі. Тоді ж уряд Польщі, всупереч рішенню про добровільність переселення, скерував на українські землі три піхотні дивізії, щоб змусити українців переселятися на територію УРСР.

Виселення українців розпочалось у червні 1945 р. і тривало до літа 1947 р.

У 1960-80-ті роки ХХ століття занедбана Лемківщина стала чимось на зразок Сибіру для поляків, оскільки там селили засуджених за дрібні злочини. Наприкінці ХХ ст. туди дозволили повертатися виселенцям та їхнім нащадкам, та на той час вони вже прижилися на нових теренах.

Після Другої світової війни польський комуністичний уряд взявся творити державу однонаціональну та чистити прикордоння від потенційних сепаратистів. Тому українців з частини етнічної української території, що після повоєнного переділу кордонів опинилося у межах Польщі, вирішили переселити на захід, на землі на Одері та у Східній Пруссії, щойно отримані від німців.

Проект розпорошення і асиміляції українців на цих колишніх німецьких землях представили першому секретареві ЦК Польської робітничої партії В. Гомулці у листопаді 1946 р. У січні 1947 р. поляки стали готуватися до практичного втілення цього задуму, розпочали облік українського населення. Загибель міністра оборони Польщі К. Сверчевського 28 березня у бою з УПА спровокувала політбюро Польської Робітничої Партії прийняти рішення про депортацію всього українського населення у новостворені західні воєводства — Вроцлавське. Гданське, Ольштинське, Познанське, Щецинське. Однак існує версія, що польського міністра вбили не українські, а польські повстанці, про що 11 квітня Оперативним відділом Генерального штабу Польського війська складено відповідний рапорт.

Та це вже було не важливо. Того ж дня відповідною постановою політбюро було створено штаб оперативної групи для здійснення «української» акції, яку очолив генерал Стефан Моссор.

22 квітня у Сяноці запроваджено Військовий суд Оперативної групи «Вісла». Протягом трьох місяців, доки тривала акція, він засудив близько 400 українців, з них 173 — на смертну кару.

23 квітня керівництво польських комуністів постановило створити концтабір у Явожні, щоб ізолювати там особливо непокірних селян, священиків та інтелектуалів. Того ж дня ідеологічні працівники поширили заклик до вояків, яких готували до здійснення депортації українців: *«Жовніри! Ми йдемо захищати права народу!»*

28 квітня 1947 р. о 4 год. ранку шість дивізій оточили українські села, а відділи НКВС і чехословацькі прикордонники заблокували кордони Польщі на сході і

півночі. Людям давали дві години на збори і везли їх до залізничних станцій. Виганяли з домівок усі українські й навіть змішані українсько-польські родини, серед яких — сім'ї офіцерів і вояків Війська Польського, працівників органів безпеки, ветеранів війни.

Акція «Вісла» тривала з 28 квітня до 12 серпня 1947 р. За цей час перевезено на північно-західні землі понад 140 тисяч осіб. На початку липня було видано відповідний наказ про створення «контрольних груп», що прочісували спорожнілі українські села, бо дехто повертався до свого господарства. На своїх землях українці вирощували врожай, вели господарство. А на нових землях, куди їх переселяли, зяяла пустка. До того ж, усі кращі оселі на нових польських західних землях вже позаймали поляки.

Українські родини селили не гуртом, а всього по кілька сімей в кожне польське село, щоб швидше асимілювалися.

Під час наступного перепису населення чимало українських прізвищ та імен позаписували на польський лад. Депортованих українців називали не українцями, а переселенцями. Тих, хто повертався на своє попереднє місце проживання, схоплювали і відправляли до концтабору Явожно.

Наслідком польської спецоперації «Вісла» стало позбавлення українців права власності на залишені господарства і все нерухоме майно. Все, що належало українській греко-католицькій церкві та українським організацям перейшло у власність держави.

Сьогодні на цих теренах польські науковці ретельно досліджують, збирають і зберігають спадщину з українських виселених територій. Польська Служба охорони спадщини пильнує за збереженням українських пам'яток, а молодь розчищає і відновлює кладовища в лемківських селах. Цим поляки показують, що вони відчувають провину за те, що сталося внаслідок проведеної операції «Вісла».

9. УПА і червоні партизани

(до питання створення червоного партизанського руху в Україні та його діяльності; методи «боротьби» червоних партизанів проти УПА; червона Москва — керівник комуністичного партизанського руху в Україні; витоки боротьби між червоними партизанами та українськими повстанцями та вплив на цю боротьбу Москви; розгром червоного партизанського руху в Україні)

Ідеологічні настанови радянської сторони для боротьби з окупантами виключали формування навіть тактичного об'єднання з вояками УПА. Збройні сутички між повстанцями та радянськими партизанами розпочалися у січні 1943 р., коли достатньо великі з'єднання останніх розпочали рейди або передислокацію з території суміжних районів Білорусії та Росії до українського Полісся. За свідченням командувача Української національної самооборони О. Луцького, саме наближення рейду С. Ковпака до Прикарпаття у червні 1943 р. стало причиною вказівки Р. Шухевича про формування там самооборони та її сутичок з радянськими партизанами.

Вважаючи радянських партизанів політичним представником комуністичної ідеології в тилу німецьких військ, націоналістичні провідники зайняли щодо них однозначну ворожу позицію. Зі свого боку компартія та радянський уряд висловили своє ставлення до українського національно-визвольного руху як до зрадників українського народу і СРСР, що пішли на службу до окупантів.

Радянський режим вбачав в ОУН серйозну політичну силу, що веде в Україні національно-визвольну боротьбу. Тому й визначилась політична лінія щодо націоналістів, якої мали дотримуватись партійно-радянські чинники як чільні представники сталінської політичної системи в тилу німецьких загарбників.

Протягом усієї війни червоні партизани перебували під пильним контролем Кремля. Оскільки радянське підпілля розвивалося повільно й не досягло великих

успіхів у 1941 році та на початку 1942 року, у травні 1942 року Центральний штаб партизанського руху в Москві провів його реорганізацію. Через місяць було створено Українське партизанське командування на чолі з офіцером НКВД Т. Строкачем.

Оперативний план проведення першочергових заходів по посиленню партизанського руху на Україні, затверджений Начальником Центрального штабу партизанського руху П. Пономаренком 15 січня 1943 року, свідчить: *«Стан партизанського руху на Україні на 01.01.43 року характеризується такими цифрами:*

а) діючих загонів — 60, із загальною чисельністю 9190 чол., із них витиснено противником з території України 24 загони загальною чисельністю — 5533 чол.

б) з початку війни зареєстровано загонів 675, загальною чисельністю 25223 чол. З цими загонами зв'язок було втрачено, або взагалі не відновлено.

Таким чином, зараз в Україні майже немає жодного великого й активного загону, що мав би зв'язок із центром.

...4. Стан партизанського руху в Україні в сучасний момент потребує форсованого розвитку усіма можливими засобами партизанської боротьби на території УРСР аж до надання допомоги з боку партизанських загонів на окупованій території РРФСР і БРСР, необхідне:

1. Передислокування українських партизанських загонів з території РРФСР і БРСР в Україну...

2. Проведення великих рейдів по території України з метою виявлення й встановлення зв'язків з партизанськими загонами поряд з виконанням загальних завдань...

3. Створення підпільних обкомів та Міськкомів...

4. Проведення ряду заходів по розкладу поліції й національних формувань противника на території УРСР».

А в Західній Україні, де міцно закріпилася УПА, червоні партизани взагалі не мали народної підтримки. Тому більшість їхніх операцій обмежувалася частиною Волині та Полісся.

Про поведінку радянських партизан повідомляє НКВС від 23 січня 1943 року № 11 о/б, м. Москва в Центральний штаб партизанського руху товаришу Пономаренку по Народному комісаріату внутрішніх справ за підписом Народного Комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берія *«Цілком таємно. НКВС СРСР повідомляє одержане від свого співробітника, що перебуває в тилу противника в районі Рівного, УРСР, таке донесення: Особовий склад 12-го батальйону Сабурова займається розгулом, пиятикою, тероризує й грабує радянськи налаштоване населення, у тому числі навіть родичів своїх бійців. На мої претензії комбат Шитов і комісар обіцяють припинити цю антирадянську роботу, але діють нерішуче, прагнучи покривати осіб, що займаються бандитизмом. Роблю нові спроби домогтися перелому, прошу вплинути через Сабурова. Краще буде, якщо батальйон перебазується у ліс між Ковелем і Рівним».*

У наступному повідомленні НКВС по Народному комісаріату внутрішніх справ 25 січня 1943 року № 126/6, м. Москва в Центральний штаб партизанського руху товаришу Пономаренку за підписом Народного Комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берія йдеться *«Цілком таємно. НКВС СРСР повідомляє одержане від свого співробітника, що перебуває в тилу противника у районі Рівного, УРСР, таке донесення: «У район нашої діяльності прибув 7-й батальйон загонів Сабурова. Партизани цього батальйону займаються нечуваним грабіжництвом, бандитизмом і пиятикою, роз'їжджають по селах у формі німецьких солдатів. Жителів, що тікають (від партизанів) у ліс, розстрілюють».*

У квітні-травні 1943 р. почастішали бої з партизанами у трикутнику Холм-Ковель-Маневичі, у басейнах річок Прип'ять-Дніпро. За свідченням червоних партизанських командирів (вересень 1943 р.) особливу активність УПА проявляла у знищенні радянських розвідувально-диверсійних груп.

Наприкінці вересня 1943 р. Д. Клячківський (УПА «Північ») провів нараду з планування удару з'єднаннями УПА «Турів» і «Заграва» по партизанському формуванню О. Федорова. Улітку 1944 р. УПА мала бойові можливості заблокувати спроби Управління штабу партизанського руху вивести до Галичини 17-тисячне партизанське з'єднання, що й було зроблено.

З донесення генерал-майора В. Бегми, начальника штабу партизанського руху Рівненської області, від 20.06.1943 року в ЦК ВКП(б) тов. Маленкову та ЦК КП(б)У тов. Хрущову: *«На території Західної області, у лісовій її частині, зокрема у Рівненській області, на початку Вітчизняної війни були залишені розвідупром невеликі спеціальні групи з раціями суто розвідувального характеру... Усі люди, що перебувають у цих спец групах, охороняють штаби, займаються заготівлею продуктів, а бойових операцій протягом року з лишнім не провели жодної. У цих загонах відсутній інститут комісарів, немає ні комсомольських, ні партійних організацій. У результаті такої бездіяльності й відсутності контролю й виховної роботи серед особового складу люди розкладаються, має місце маса випадків самовільних розстрілів ні в чому невинного населення, спостерігаються масові пиятики, хуліганство тощо.*

Ці загони — Брянського, Каплуна, Медведєва перебувають у Рівненській області УРСР, у той час як їхній штаб... перебуває в Білорусії, за 200 км. від цих загонів...

Прошу ЦК ВКП(б) дати вказівку розвідупру про припинення організації таких... спец груп...»

Більшовицькі партизанські загони, як правило, очолювали офіцери НКВС.

У квітні 1943 р. Шитов, командир радянського партизанського з'єднання, що діяло у Західній Україні надав таку інформацію центру: *«...диверсійною діяльністю націоналісти не займаються. В бій із німцями вступають там, де німці знущаються з цивільного населення, і коли німці нападають на них».*

***«Ми ніколи бій не нав'язували у селі, щоб не постраждало мирне населення»* — згадує ветеран УПА Олексій Мануйлик.**

1 вересня 1942 р. Сталін зібрав керівників партизанського руху і поставив завдання організувати всенародний партизанський рух.

З Москви йшли грізні вказівки, спрямовані на знищення УПА: *«Дії загону імені 24-ї річниці Червоної Армії по знищенню націоналістів схвалюю. У кожному випадку їх нападу — жорстоко карати.*

Тимофій Строкач 22 квітня 1943 р.».

***Але на місцях люди орієнтувались самі: «...націоналісти наші вороги, але вони б'ють німців, нам і треба вести політику — бити німців разом, а жити окремо»* — із щоденника С. Руднєва, червень 1943 р.**

«...націоналісти нам продуктів підкинуть, а ми їм зброю та гвинтівки, так і жили» — згадує учасник партизанського руху.

Радянські партизани поставили собі завданням руйнувати німецькі комунікації (ефективною виявилася їхня «рейкова» війна, що перешкоджала постачанню фронту німецькими підкріпленнями), сковувати німецькі війська, в яких відчувалася велика потреба на фронті, поширювати напруженість і безладдя в тилу ворога та забезпечувати радянську присутність на окупованих територіях. Улюбленою тактикою радянських партизанів (а також УПА) було проведення далекосяжних рейдів із «партизанських» республік, тобто контрольованих ними великих недоступних районів Полісся та Волині.

Починаючи з 1943 р. ці загони зливались у великі партизанські з'єднання, що були вразливими для карателів.

Центр вимагав йти на захід, і вони йшли, у відповідь, німці відповідали каральними операціями.

З середини 1943 р., коли фронт наблизився до України, з'єднання С. Ковпака і Федорова пішли рейдами у Західну Україну, де невдовзі зустрілись з новими господарями смерекових лісів — Українською повстанською армією.

«Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату. Шифрограма від 28 травня 1943 р.

За даними загону ім. Михайлова чисельність збройних сил УПА обчислюються дивізіями. Частина з них перебуває на нелегальному табірному становищі, а частина живе по селах. Озброєння: гвинтівки, автомати, кулемети, міномети, легкі гармати, бронемашини, і навіть танки. Зброя частинно відібрана у відступаючих частин

Червоної Армії, а частинно відбита у німців. Нещодавно вони зупинили потяг з мадярами і забрали у них всю зброю».

Тоді ж почали свої перші рейди і сотні УПА. Загони у 200-300 бійців рухались на схід та південь, якщо була можливість, то атакували невеликі радянські та німецькі частини, окупаційні господарчі об'єкти. Загони стали з'являтись на Вінниччині, Київщині, Черкащині, Кам'янець-Подільщині, а згодом і на Лівобережжі, у Полтавській та Чернігівській областях. Регулярно здійснювались рейди і в Білорусію, частину території якої повстанці вважали українською територією.

Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату, 28 вересня 1943 р:.

«...З району Колки в напрямку Києва і Білої Церкви виступив загін націоналістів до 300 чоловік під командою «Залізняка». За нашими даними його завданням є закріплення в зазначених районах, а потім диверсійна робота в тилу Радянської армії».

Із службової доповіді Головної команди ОУН-УПА «До внутрішнього положення, липень 1943 р.

«...Шкідливість дій червоної партизанки полягає у наступному:

провокує німців на виступи проти українського народу;

нищить свідомий український елемент;

є чинником, що веде комуністичну роботу на українських землях і дезорієнтує частину населення. Намагається паралізувати визвольний рух. Є передовим загоном московського імперіалізму, і тим самим є ворогом всіх поневолених народів».

Наприкінці травня 1943 р. у складі УПА перебувало майже 15 тис вояків. З цим фактом вже змушені були рахуватися вороги.

Серед найвідоміших командирів радянських партизанів слід назвати Сидора Ковпака, Олександра Сабурова, Петра Вершигору.

Наприклад Ковпак закріпився на Поліссі й на початку 1943 року, спираючись на штаб добре навчених офіцерів та поставки зброї, що йшли з повітря та через таємні аеродроми, створив військо у кілька тисяч осіб. Він доповідав:

«Цілком таємно. УШПР Хрущову, Коротченко. Шифрограма, 3 липня 1943 р.

...Райони навколо Рівне в радіусі 100 км обстежені нашою розвідкою, знаходяться під впливом українських націоналістів. Націоналісти використали ненависть селянських мас до німецьких окупантів і відсутність агітаційно-пропагандистської роботи радянських органів, спрямували антинімецькі настрої мас по націоналістичному руслу, намагаючись бити не скільки німців, скільки поляків.

Ковпак».

М. Руднєв, партійний ідеолог та комісар червоного партизанського з'єднання ім. Ковпака, вважав, що місцевих українських партизан-націоналістів можна зробити союзниками на даному етапі війни.

Однак С. Ковпак обстоював радикальні засоби боротьби з українським національним рухом:

Із щоденника С. Руднєва: *«...16.06.43 націоналістичні банди озброєні дуже добре. В окремих з них є навіть артилерія і танки... поляки втікають до німців, а ті створюють з них допоміжну поліцію проти націоналістів та партизан. Німці розпалюють національну ворожнечу, маючи лише одну мету — утриматися за всяку ціну...»*

«...25.06.43 дві ночі не спав і майже не їв, нервове навантаження дуже велике... коли постало питання як брати переправу, ми з Ковпаком розійшлися. Він наполягав брати село з боями, а точніше знищити, я ж був проти. Та все ж моя точка зору перемогла і ми переправились без жертв... Нам потрібно проводити таку політику, бити німця разом, а жити окремо... Наша безкровна політична перемога є блискучим маневром, та скільки крові і нервів я втратив особисто...»

Часто Ковпак приймав рішення особисто, не дивлячись на переконливі аргументи комісара.

«…07.07.43 націоналісти обіцяли не виступати проти нас і дали нашим батальйонам 4 лантухи крупи, лантух цукру і ящик сірників. Якщо не з'їду з глузду, то залишуся живим. У такому виключно важкому переплетінні національного і політичного, провести загін, це все одно, що провести пароплав незнайомим фарватером…»

Улітку 1943 року з'єднання С. Ковпака розпочало великий рейд до Карпат, щоб знищити нафтові промисли у Прикарпатті.

«Близько двох тисяч загартованих у боях і добре підготовлених бійців, 9 гармат, 33 міномети, 34 протитанкові рушниці, 150 кулеметів. Це було наймогутніше партизанське з'єднання, здатне вирішувати будь-які завдання. Мета рейду — рейкова війна у тилу ворога, нищення його комунікацій, розвідка можливостей для розгортання партизанської боротьби в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, розгортання партизанського руху у Галичині».

Ця операція здійснена не була. У липні 1943 року загін Ковпака попав в оточення під с. Делятин, біля Яремчі і був розбитий, прорватися вдалося не всім, більшість його людей загинула.

Окремі групи червоних партизан, що прорвались з німецького оточення, були атаковані і знищені українською самообороною, окремі групи партизан вивели з оточення націоналісти. Карпатський рейд засвідчив слабкість окупаційного режиму в Галичині. Це підштовхнуло командування УПА до створення великих загонів місцевої самооборони, а потім і до розгортання тотальної війни проти червоних партизан.

Комуністичні функціонери намагалися врегулювати стосунки між червоними партизанами і УПА.

З листа Першого секретаря ЦККП(б) України Хрущова до партизанів, які вступають на територію України:

«…У відношенні до націоналістичних загонів необхідно враховувати, що керівники українських буржуазних націоналістів є німецькими агентами, ворогами українського народу, але частина рядових учасників у цих загонах щиро бажає боротися з німецькими окупантами, однак вони обмануті буржуазними націоналістами. Виходячи з цього нам необхідно:

Всіма засобами викривати керівників цих формувань як ворогів українського народу і німецьких агентів, не вступати в контакт з цими загонами, не вступати у збройну боротьбу з цими загонами, якщо вони самі не нападають. Зараз головним завданням є розгром фашистської Німеччини. Роз'яснювати масам, що тільки більшовицька партія на чолі з великим Сталіним призведе до остаточного розгрому німецьких окупантів і створить умови для розквіту української радянської держави і української культури».

У цей період взаємини між УПА і червоними партизанами були специфічними. В одному районі вони могли запекло воювати, а в іншому — уникати боїв.

На місцевому рівні вони навіть укладали угоди про ненапад і були випадки, коли вони разом гуляли на сільських весіллях. Проте це було недовго.

Причому упівці та оунівці розрізняли партизан і диверсійні групи. З останніми розмови були короткі.

Коли червоні партизани воювали проти німців, їх ніхто не чіпав, але коли вони почали вбивати націоналістично настроєних селян, палити їх господарства, маючи відповідні списки, намагаючись захопити повстанські бази, українські повстанці почали з ними боротьбу.

Рано чи пізно вони мали зустрітись у двобої, оскільки зовсім різними та діаметрально протилежними були їх інтереси.

Дії червоних партизан провокували німців на знищення мирного населення, бо вони підривали ешелони і заводили бої поблизу сіл. Особливо це загострилось, коли червоні знайшли спільну мову з польським збройним підпіллям і почали спільно виступати проти УПА.

Червоні партизани знищували тих, хто співчував УПА, а загони Служби безпеки УПА тих, хто співчував червоним, а ще були і випадки звичайного бандитизму.

«Цілком таємно. Начальнику УШПР тов. Строкату. Радіограма. 15 березня 1944 р.

Загони, які вийшли на ділянку Проскурів-Тернопіль, вели запеклі бої з націоналістами не тільки у селах, а й у лісах і понесли великі втрати. На території Тернопільської області радянським партизанам буде діяти важче, ніж у Німеччині.

Полковник Старинов».

З інструкції «А» крайового проводу ОУН, 3 червня 1943 р:.

«…Затяжних боїв з червоними партизанами не заводити, бо банди сильні, добре озброєні. Боїв в оселях оминати. Робити засідки у вигідних місцях для атаки поза оселями, і тоді, коли маємо певність виграшу».

Націоналісти робили спроби схилити радянських партизанів до боротьби за незалежну українську державу. Починаючи з 1942 р. українські повстанці поширювали листівки із закликами до партизанів. В окремих зверненнях до червоних партизан УПА намагалася розкрити їм очі на облуду московських сатрапів, які, опинившись у смертельній небезпеці, обіцяють усілякі блага, але повернуться до своїх методів гноблення, як тільки та небезпека для них мине. В таких летючках йшлося: *«…боротьба проти окупантів, грабежів, вивозу населення — це спільна боротьба. Гітлерівський і сталінський режими конфліктують, але вони ведуть боротьбу, щоб поневолити український та інші народи... закликаємо партизанів об'єднатися з нами і боротися проти обох агресорів, щоб збудувати нове суспільство, жити в мирі та злагоді з іншими народами, які облаштовуватимуть своє життя за власним бажанням».*

«…ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ!

Ставши на шлях боротьби з німецькими наїзниками, Ви поступили правильно. Не можна мовчати і байдуже приглядатися до того, що діється в Україні та інших окупованих Німеччиною країнах. Боротися активно проти гітлерівських варварів — це великий священний обов'язок кожної чесної людини. Але, знищуючи існуюче лихо, треба думати про новий, кращий лад у майбутньому. Чи ж на зміну гітлерівської «Нової Європи» мав би знов повернутися більшовицький СРСР. Ні. Не за таку зміну ми боремося, не такого бажаємо собі ладу в Україні і в світі. Бо ж кремлівські імперіалісти такі ж самі вороги народу, як і берлінські.

Червоні партизани!

Поширюйте свій фронт боротьби! Знищуючи німецьких загарбників, поверніть свою зброю проти кремлівських катів та їх агентів. Женіть від себе політруків і командирів, присланих з Москви!

Вступайте на шлях великого майбутнього. Єднайтеся з народами проти всіх катів і гнобителів, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах!»

Провід вважав, що своїми діями проти УПА партизани знищували національно свідому українську спільноту і цим паралізовували визвольний рух українського народу, який бореться за власну українську національну державу. Крім того, вони провокували німецьких окупантів на масові репресії, екзекуції та нищення українського населення, що проживало в запіллі ворога.

Збройне протистояння між радянськими партизанами і націоналістами призводило до значних людських втрат, фактично йшла боротьба на знищення. Із цього протистояння користь мали нацистські окупанти, які при кожній нагоді сіяли розбрат між ними, народами і націями. Є прикметним, що через свої ідеологічні розходження радянські партизани і українські націоналісти не могли об'єднатися і виступити спільно проти німців.

«...У серпні 1943 року більше двох тис. радянських партизан прийшли з Білорусії, щоб взяти під свій контроль райони Ковеля й Любомля (контрольованих ОУН та УПА). Після тривалих боїв вони змушені були відійти, зазнавши тяжких втрат (більше півтори тис. вбитими й пораненими)... наприкінці липня 1943 року відділи УПА повністю розгромили велике формування Михайлова (чисельністю 500-800 партизанів), що діяло в районі Кам'янця-Подільського й Рівного...»

Боротьба між партизанами та повстанцями закінчилась лише у 1944 р., коли прийшла Червона армія. Тоді й колишніх партизан та відділи НКВС комуністична влада почала широко залучали до боротьби проти повстанців.

10. Україна у вирі боротьби

(величина військової потуги УПА; останні бої УПА з німецькими військами; зміна такти УПА; надалі головний ворог — СРСР)

Про величину військової сили УПА, її склад куренів і сотень, згадував один із викладачів старшинської школи УПА у липні 1944 р. так:

«...При столі... зібрався увесь штаб куреня «Орли» з курінним «К...», колишнім старшиною легіону. На чолі сотень два колишні старші командири Червоної Армії, два інші — колишні легіонери Першої світової. Крім цього, до штабу входили: виховник, ад'ютант, три медсестри — з кадрів ОУН. Всі вони одягнуті в одинакові однострої з відзнаками військових ступенів на рукавах (курінний — один широкий пасок, сотенний — три вузькі, чотові — два вузьких, ройові — один срібний пасок). У всіх вояків емблема Орла на горішній частині лівого рукава. Довідуюсь, що курінь «Орли» входить до складу Н-ї групи, складається з чотирьох сотень по 200 бійців, кожна сотня у складі трьох стрілецьких і одної кулеметної чоти. У стрілецькій чоті по чотири рої й гранатометна ланка. Разом на озброєнні куреня 48 кулеметів «Дегтярьова», 16 «максимів», 12 легких і 4 важких гранатомети. Усі старшини й підстаршини озброєні автоматами. Поза куренем в селах є ще бійці «самооборони», у складі біля 500 чоловік резерву з 14 кулеметами й 1 гранатометом. Разом у селах є біля 1 300 чоловік боєздатного чоловічого населення з озброєнням, що рівняється силі дивізії. Курінь входить до складу Н-ї групи, що складається з 4-х українських і 1-го азербайджанського куренів, однієї кінної сотні та сотні польової жандармерії. Продовольчий стан цієї групи (тут йдеться про загін ім. Наливайка з ВО «Турів», УПА-Північ), біля 4500 чоловік, але у випадку небезпеки або загрози кількість за результатами мобілізації збільшувалась до 8000 чоловік».

Останній великий бій з німецькими військовими частинами звела УПА-Захід 9-16 липня 1944 р. у Скільщині біля сіл Кам'янка і Липа. Це було в той час, коли радянські війська підходили до Львова, а в німецьких руках залишались невеликі окраїни українських земель.

«9 липня 1944 р. дві німецькі дивізії почали наступ з двох сторін — зі сторони Синевідсько-Рожанка та зі сторони Болехова на становище УПА в районі Кам'янка-Липа. На тому відтинку, в околиці с. Липа, перебували тоді лише старшинська школа УПА «Олені», підстаршинська школа «Беркути», військова лікарня УПА із 40 важко пораненими та два курені УПА — курінь командирів Різуна та Козака. Інформацію про плани німців командування УПА одержало від одного німецького старшини й двох підстаршин, яких раніше було захоплено в полон при знищенні німецького бронетранспортера біля села Кам'янка. Командування УПА, командир ВО майор Гуцул, командир старшинської школи майор Поль постановили прийняти бій.

Зранку 9 липня німецькі частини, що наступали зі сторони Болехова, атакували курінь сотника Різуна, що заздалегідь зайняв вигідні для оборони й замасковані позиції в околиці гори Лопата. Німці попали тут відразу під щільний вогонь повстанських сотень. Перегрупувавшись, німці спробували наступати вдруге, та після кількагодинного бою з великими втратами відступили. У наступ пішов полк мадярів, та після вогню повстанської артилерії вони у безладі втекли, викликавши цим замішання й серед німців. Після полудня німці поновили свій наступ. Тим часом сотні УПА вже встигли відтягнути свою артилерію до бункерів на горі Лопаті. У вирі бою німці підійшли аж до бункерів, у результаті чого, вони зазнали знову поразку від гармат та кулеметів повстанців. Зрозумівши безглуздя фронтового наступу на

лінію бункерів, німці відступили до сіл Камінка, Брязк і Либохора.

Вночі німці підтягнули під гору Лопата важку артилерію, але повстанці залишили бункери, відійшли у тил німецької артилерії та позривали позаду неї усі мости. Здобувши пусті бункери німці почали відступ, та тут на них при кожному мості чекала повстанська засідка із скорострільних гнізд.

12 липня прибула нова німецька дивізія. Вона почала обстріл повстанських позицій, знищивши приміщення повстанської старшинської школи та лікарні. На щастя всю залогу старшинської школи було перед тим переведено до с. Яворинки, а поранених перевезено до сіл Липа, Лужки та Свободу.

14 липня відступили на Болехів дві перші німецькі дивізії, а 16-го третя дивізія до Долини. При тому, на частини, що відступали на Болехів, було організовано засідку між Брязою і Тисовом, якою було нанесено ворогові, що спокійно марширував, ще один болючий удар. Втрати німців у тих шестиденних боях були величезні. Частини УПА втратили ледве кілька десятків бійців убитими та пораненими».

Наведені описи боїв УПА з німцями, в яких останні наступали силами дивізій, ілюструють майстерність партизанської тактики, завдяки якій відділи УПА при мінімальних власних втратах наносили ворогові суттєві втрати.

У цей період, на початку 1944 р., сили УПА зросли до 50 куренів з власне українським складом (більше 80 тис. бійців) та 15 куренів збірних народів (більше 20 тис. бійців). Крім цього, у розпорядженні командування УПА була сітка українського підпілля ОУН, понад 100 тис. чол. Таку оцінку знаходимо також у документах тих часів німецької військової та поліцейської розвідки.

Визнаючи ворогами Німеччину і СРСР, провідники ОУН(б) давали настанови своїм підлеглим вести боротьбу так, щоб передчасно не виснажуватись в боротьбі з Німеччиною, а готуватись до боротьби з радянською владою. Здійснювались бойові операції з метою захисту населення від вивезення в Німеччину, знищення продовольчих команд і загонів, які в масовому порядку займалися реквізицією, складуванням і відправленням до рейху сільськогосподарської продукції та сировини.

Діяльність ОУН і УПА набувала в цей час період важливого політичного значення, про що свідчать і німецькі джерела. Про рух опору на території України у листопаді 1944 р. німці зазначали: «*УПА — це військова організація найсильнішого політичного руху, під назвою Організація українських націоналістів, що розгорнувши діяльність на Волині, поширила її на всю Галичину у формі української національної самооборони і досягла визнання в українському національному житті».*

Із німецького донесення про напад УПА на загін СД 11 липня 1944 р*.: «...близько 100-200 українських національних бандитів (УПА)... вчинили напад на пошукову команду поліції безпеки та СД... цифри загальної сили УПА встановити неможливо. Українські дані коливаються десь близько 400 тис. вояків і 2 млн прихильників...»*

Тактика «двофронтової» боротьби УПА як політична лінія не повинна була сприйматись буквально, як збройна боротьба проти обох противників, німців і більшовиків: *«Мова йшла про те, щоб домогтися виснаження сил обох чинників і відповідно до цього концентрувати зусилля визвольного руху».*

Лідери ОУН та УПА розраховували на повторення тієї ситуації, що склалася після Першої світової війни. Тоді світові імперії були ослаблені, і українцям по суті не вистачило військової сили, щоб втримати свою державність, тому все було направлено на зміцнення УПА. Розпочалася мобілізація чоловічого населення до її лав, а тому було порушено принцип добровільності, йти до лісу примушували всіх. Можливо, це була помилка, адже саме тоді до повстанців потрапило багато випадкових людей та радянських агентів.

Зміна ситуації на фронтах війни на користь СРСР та його союзників змушувала Провід ОУН і УПА вносити політичні корективи. Розуміючи, що Німеччина зазнає поразки, а незалежність України незабаром необхідно буде виборювати у нового окупанта — СРСР, було прийнято рішення порозумітися з німецьким командуванням, яке на той момент було зацікавлене у співпраці з українськими

національно-визвольними силами. Цим політичним кроком провід ОУН(б) прагнув зберегти власні сили, готувати зброю, боєприпаси, підготувати кадри для розгортання боротьби проти радянської влади.

Вже взимку 1943-1944 рр. бої між німцями та повстанцями поступово вщухають. Обидві сторони не хотіли взаємно витрачати сили, відбувався взаємний обмін полоненими, як правило, перемир'я пропонували німці.

УПА не дозволялось самовільно мати контакти з окупантами. Так, у квітні 1944 р. було навіть розстріляно одного з сотників куреня «Орли», не дивлячись на те, що він був здібним командиром, за те, що нав'язав самостійний контакт з ворогом.

Німці намагались силою підпорядкувати собі повстанські підрозділи, але це успіху не мало. Зокрема на Володимир-Волинщині командуванню УПА вдалося вивести з кільця оточення загін ім. І. Богуна чисельністю 1200 осіб. Його колишнього командира «Сосенка» (Порфирій Антонюк) «*за зговір з німецьким окупантом*» — розстріляно.

В інших регіонах зимою-навесні 1944 р. у боях з німецькими військами зазнали поразок курені «Крука» (Іван Климишин), «Мороза» (Григорій Кузьма) та деякі інші підрозділи. У сутичках з німецькими підрозділами загинули ШВШ групи «Турів» сотник «Вовчак» (Олексій Шум) та комендант ВО «Богун» хорунжий «Пташка» (Сильвестр Затовканюк).

У трофейному німецькому документі від 15 травня 1944 року, який був надісланий у Головне управління державної безпеки, повідомляється про зв'язки УПА з німецькою окупаційною владою і стверджується: *«...зі сторони УПА не здійснюється яких-небудь дій протинімецьких військ... у них з німцями спільний ворог — більшовизм. Вони успішно борються з ним за радянською лінією фронту... Частини УПА, що перебувають у лісах, перешкоджають висадці більшовицьких парашутних десантів за німецькою лінією фронту. УПА громить також більшовицькі банди...»*

Про факти співпраці у спільній боротьбі проти Червоної Армії і радянських партизан дав свідчення у 1946 р. на попередньому слідстві і в суді Лацарек Ю. Ф., який в період окупації України займав посаду референта 2 відділу угруповання «Південь». Зокрема він показав, що за вказівкою командування під час переговорів «...ми дійшли згоди про спільну боротьбу з УПА проти радянської влади, про спорядження УПА німцями зброєю та боєприпасами...».

Факти співробітництва з німцями підтверджують також документи УПА. В «Надзвичайному звіті» від 14.03.1944 р. зазначалося*: «Курінь УПА стаціонував в с. Черниця (Бродівщина). Почались переговори... що німці не будуть стріляти в УПА, а УПА по німцях. Німаки зараз видали 200 крісів, два міномети, шість максимів, двадцять стрічок, два легких кулемети, дванадцять дисків, обмундирування. Німці у двох повітах: Золочівському і Бродському заборонили своїй поліції та усім своїм частинам зачіпати наші відділи та стріляти по них, якщо вони проходитимуть».*

Подібні угоди укладалися також з представниками військових влад і спецслужб Румунії і Угорщини. Як повідомлялось НКДБ УРСР Наркому іноземних справ УРСР і Наркомату безпеки СРСР 3 січня 1946 р., Центральний провід ОУН в жовтні 1943 р. зв'язався з керівниками румунського розвідувального центру в м. Одесі полковником Пержу. В ході цих переговорів була досягнута домовленість, що ОУН не буде вести роботу проти Румунії, а румуни погодились звільнити з в'язниці заарештованих оунівців і надати допомогу УПА зброєю, боєприпасами і обмундируванням.

25 грудня 1943 р. в с. Дермане на Рівненщині відбулись таємні переговори між делегацією ОУН на чолі з членом Центрального проводу Огушем Омеляном і представниками командування угорської окупаційної армії. Угорці зобов'язались не чинити перепон УПА і допомагати їй зброєю, а оунівці обіцяли не проводити військових операцій проти мадярів і надавати їм всебічну допомогу.

Словацькі частини вже давно не вступали в бої з українськими повстанськими відділами.

Не дивлячись на накази керівництва УПА, на місцевому рівні угоди укладались

насамперед з відступаючими німецькими частинами. Військові не були переобтяжені ідеологічними догмами, тому залишали зброю в обмін на мир. Повстанців це також задовольняло. Відступаючі частини залишали повстанцям зброю, й навіть скидали її з літаків, однак політичної домовленості не досягли.

З доповіді представників штабу групи армій Південь — керівнику окупаційних органів рейху на Сході А. Розенбергу, квітень 1944 р.

«...Українські національні банди ведуть боротьбу проти нас з фанатичною ненавистю».

Радіограма командира партизанського з'єднання Миколайчика в УШПР від 19 березня 1944 р.

«Німці проводили нараду з бандерівцями з питання спільної боротьби з радянською владою. Згоди не досягли...»

З наказу командування УПА-Захід від 22 серпня 1944 р.

«У відношенні до німців стояти строго на становищі самооборони. Забороняється самовільно нападати на німецькі частини, коли вони не ведуть терористичної діяльності проти населення. Із залишенням нашої території німці перестають бути для нас головним ворогом. Необхідно зберегти народну енергію для боротьби з головним нашим ворогом, що насувається — більшовицькою Москвою».

З наближенням до теренів ПЗУЗ німецько-радянського фронту запілля й УПА розпочали активну підготовку до приходу нової «окупаційної» влади з її карально-репресивною системою (органами НКВС-НКДБ) до тривалої повстанської боротьби.

Заготовлялися і заховувалися (магазинувалися) в земляних сховищах значні запаси продовольства, обмундирування та озброєння. Активно будувалися сховища (криївки, бункери) для запілля та УПА. Готувалися різного роду диверсійні групи. Велася наполеглива антирадянська пропаганда.

У січні-лютому 1944 року після радянського наступу більшу частину території Волині й Полісся було зайнято радянськими військами.

11 і 27 січня вони вступили у міста Сарни та Острiг, а 2 лютого — обласні центри Рівне і Луцьк. Навесні німецько-радянський фронт зупинився на лінії Кременець-Локачі-Ковель-Камінь-Каширський.

Більшість відділів УПА-Північ, як і новоорганізованої УПА-Південь, перейшла або опинилася на території, контрольованій радянськими частинами.

Розпочався новий, підрадянський період їхньої діяльності, сповнений героїчною та безкомпромісною боротьбою.

Колишній політпрацівник, полковник Радянської Армії, а сьогодні кандидат історичних наук Микола Борищак згадував, що йому у 1980-х роках довелось працювати з документами архіву Міноборони СРСР у м. Подільську, що під Москвою. Там він знайшов вражаючу інформацію — **у 1943-1944 рр. УПА провела 3006 боїв з німцями.**

З метою подальшої дієвої боротьби вже з радянським окупантом командування УПА видає ряд директивних документів. Серед яких найважливішими є такі.

Наказ керівникам УПА та запілля, політичним керівникам про інтенсивну політичну роботу № 22 (від 26 листопада 1943 р.)

Командирам груп, комендантам запілля, політкерівникам, Українському Червоному Хрестові

«Наші землі заливає знову московський окупант. На місце імперіалістичної Німеччини приходить імперіалістична Москва у формі СССР. Ця зміна є перехідною фазою... Ця перехідна фаза закінчиться розвалом обох імперіалістичних імперій, німецького і російського. Кінець їм покладуть національні революції поневолених народів, що з кожним днем наростають і кріпнуть.

В цій перехідній фазі треба нам в організованих лавах УПА, і в цілому народі, скріпити духовні сили, підготувати УПА й цілий народ до дальшої, ще інтенсивнішої боротьби під новою займанщиною. Такі зміни звичайно захитують рівновагу духу в народі. Треба не

допустити до духовного захитання, бо це загрозливе нашій визвольній справі.

Відпливу революційних настроїв як у рядах УПА, як і в народі не має бути.

НАКАЗУЮ:

1) Всім політкерівникам, і війська і запілля, повести інтенсивну роботу над політичною освітою у війська, запіллю, в народі. Політично неграмотних… де треба протиставитись, боротись і перемогти сильну більшовицьку пропаганду і агітацію, не сміє бути. Всі політичні керівники, весь політично вироблений актив на фронт політичного навчання війська, робітників запілля, народу. Приготуватись до остаточної, політичної, збройної боротьби за Вільну Українську Державу, за Вільні Національні Держави поневолених народів;

2) Виловити з-поміж членів ОУН симпатиків, і кращих, свідоміших, морально сильних громадян найкращих одиниць, які ще не заангажовані в поважній революційній роботі, озброїти… розмістити згідно їх нахилам в СБ, господарці, Українському Червоному Хресті, для скріплення цих апаратів і у війську для скріплення моральних сил військових частин і поодиноких стрільців. В тяжких переломних хвилинах треба сильного морального скріплення, щоб вдержатись, рости і перемогти;

3) Український Червоний Хрест створить ще один відділ, відділ суспільно-політичної роботи. Тут виділити якнайбільше політично вироблених жінок, виховниць і пропагандисток, які займуться політичним виробленням робітників УЧХ, політроботою поміж пораненими, політосвітою посеред загалу жіноцтва. Фахову роботу і фахове школення в УЧХ скріпити, але при тому дати політичне знання жіноцтву;

4) Організатори запілля і політкерівники зверніть особливу увагу на керівників зв'язку. Там мусить бути добір відповідних людей, політично-свідомих, ідейних. Поміж робітниками повести інтенсивну політичну і виховну роботу. Робітники зв'язку віддані під перші удари ворога. Тут ми найбільше загрожені, тут мусять бути люди найтвердіші, ідейні, політично-вироблені;

5) При всій роботі звертати увагу на конспірацію. Закрити для ворога всі до нас ходи.

Хвиля дуже важлива, вирішальна. Часу небагато. Використати всі можливості, щоб закріпитись, врости в ґрунт, розростись в ширину, охопити цілість життя. Все збільшувати і збільшувати наш ріст. Не здержувати темпу праці. В найтяжчих умовах вміти найти відповідні форми праці.

Перерости ворога і перемогти!

Командир Української Повстанчої Армії Панас Мосур».

НАКАЗ командирам і комендантам УПА про політику щодо різнонаціональних частин при німецькій армії № 17 (від 28 жовтня 1943 р.)

Командирам і комендантам Української Повстанчої Армії

«На нашій землі ми ведемо боротьбу з імперіалістичною Москвою й Німеччиною та їх агентами польськими імперіалістами.

Буває, що доходить до сутичок загонів УПА з чужонаціональними частинами, які не по своїй волі пішли на службу німецькому імперіалізмові.

В сьогоднішній момент всі непорозуміння поміж поневоленими і покривдженими Німеччиною й СССР народами треба рішуче припинити. Треба створити дружбу народів, що їх визискують і поневолюють імперіалісти. Треба спільно боротися з нашими спільними окупантами за наше національне визволення.

НАКАЗУЮ:

1. Припинити всі дії проти мадярів, румунів, словаків, латвійців та інших, які перебувають на нашій території і з примусу під німецьким терором, виконують німецькі накази.

2. Якнайскоріше увійти на місцях у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами, і договоритися з ними в справі взаємної недоторканості. Не винищуймо себе взаємно, коли перед нами ще стоять великі завдання, революційно-визвольна проти імперіалістична боротьба за наші вільні держави.

3. Згадані національні військові частини гостинно приймати у наших селах, навіть помагати харчами.

4. Якщо виникнуть якісь непорозуміння, або сутички поміж нашими загонами та чужонаціональними військовими частинами на наших землях — повідомити службовою дорогою про винуватців конфлікту, а тоді відповідні чинники припинять опір. Це саме стосується і до грабунків нашого майна й тероризування українських громадян.

5. Всіх поважніших представників чужонаціональних військових частин, перебуваючи на нашій території, які хочуть договоритися з нами — відсилати і зв'язувати з політичними

керівниками найнижче у воєнному надрайоні. Всі такі переговори мусять бути негайно передані або усно, або письмово до політичного центру при Генеральній воєнній окрузі.

Робити це дуже конспіративно й уважно.

6. Щоб дружбу поневолених і покривджених імперіалізмами народів краще наладнати, треба широко пропагувати поміж усіма чужинцями наші кличі, ідеї, ідею боротьби за вільні національні держави на національних територіях. Треба зробити так, щоб нас і нашу політичну постановку знали всі свої і чужинці.

7. Виступати з самообороною перед чужонаціональними військовими частинами можемо тоді, коли вони після порозуміння з нами продовжуватимуть тероризувати й грабувати наші села.

8. Наказ цей подати до відома всього війська і запілля, і згідно з ним поступати.

Слава Україні!

Командир Української Повстанчої Армії Клим Савур».

Наказ про створення диверсійних груп у містах
№ 4 від 18 листопада 1943 р.

«В зв'язку з посуненням більшовицько-німецького фронту, наказую створити підготовчі на міста диверсійні групи.

До їхньої компетенції при відході німців з міст є:

1. Нищення архіву по всіх урядах як:

Уряд Праці; Ґебітскомісар; Міська управа; Харчевий відділ при Ґебітскомісаріаті і ряд інших урядів.

2. Здобування зброї (при ліквідації німців).

3. Ліквідація комуністів.

4. Ліквідація сексотів.

Слава Україні!»

1944 р. давав українським повстанцям вагомі підстави на нові військові перемоги над окупантами українських земель та здобуття незалежності України.

З цією метою командуванням УПА з самого початку 1944 р. видається ряд інструктивних документів:

«Пропагандивні інструкції про діяльність під час переходу німецько-радянського фронту 5 грудня 1943 р. (наближення фронту)

Сьогодні, коли фронт німецько-більшовицької війни посувається на захід, коли ми стали в обличчя нової окупації більшовиками наших теренів (тим самим території всієї України), мусимо звертати велику увагу на політично-пропагандивну підготовку кадрів…

Всі організаційні кадри підготувати до пропагандивної роботи серед: населення свого терену; серед усіх національностей, що тимчасово перебувають в Україні; бійців Червоної Армії; більшовицької адміністрації; на територіях інших народів.

Не говорити кадрам ілюзіями. Не говорити, що ми перемагаємо від перемоги до перемоги, що ми у боротьбі ніколи не зазнаємо невдач і поразок від ворогів. Бо так виховані кадри при найменшій невдачі на фронті революційної боротьби, зневіряться у своїх провідників та у саму боротьбу. Кадри підготувати до всяких можливостей, що траплятимуться на шляху боротьби, та послідовного змагання та здобуття основної цілі.

У пропагандивній підготовці кадрів звернути найбільшу увагу на засвоєння прийомів масової роботи і на вивчення пропагандивного матеріалу на передбачені різні можливості боротьби.

Коли говорити про маси, то вони сьогодні, більше, ніж коли-небудь, мусять бути політично вироблені. Вони першими приймуть бій за здобуття душ бійців Червоної Армії, що перекочується через наші терени.

Відношення до населення.

Завданням кадрів є виробляти політично населення, мобілізувати його при собі та бути його політичним керівником у боротьбу за визволення… до боротьби за Українську державу втягнути якнайширші маси населення. Кожен українець повинен усвідомити собі, що борючись за Українську Державу, він, тим самим, бореться за свою власну хату, свою родину, своє краще майбутнє, щоб майбутні українські покоління не поневірялося у неволі, як сучасне, вільно жили і розвивалися.

Сама Організація, або самі повстанчі загони лише своїми силами не здобудуть Української Держави, здобуде її озброєний і політично об'єднаний Український народ. Організація у цій боротьбі є його політичним керівником.

Усі інші національності мають усвідомити, що вони живуть в Україні, що їх боротьба за краще майбутнє своїх родин, за добро, це і є боротьба за Українську Державу. В Українській

Державі всі громадяни, не дивлячись на національну приналежність, матимуть право повного національного, культурного і господарчого розвитку.

Розпропагувати серед населення політичні і пропагандивні постанови III НВЗ ОУН.

У сьогоднішній суворий час ані на хвилину не забувати про роботу серед мас. Не відділятися від них, не пускати на «авось», бо інакше, замість свідомої боротьби за Українську Державу, будемо мати бунт голодної і невдоволеної маси. Маси треба виробляти, усвідомлювати, організовувати й керувати ними, вести їх.

Фізичне збереження і матеріальне забезпечення населення.

Німці відступають на захід, намагаючись вивезти з собою населення та пограбувати добро... стріляють і палять усе, що не можуть забрати із собою... населення під час пересування фронту повинно сховатись до заздалегідь підготовлених сховищ, де треба мати принаймні на два тижні для себе продуктів.

Хліб увесь поховати... Худобу сховати у спеціальних сховищах, або у лісі...

Більшовики, вступаючи знову у відвойовані терени, грабують усе, що не встигли пограбувати або спалити німці, а людей, що ще можуть тримати зброю (без огляду на стать і вік), мобілізують до війська та на роботи до шахт і заводів... вони хочуть таким чином спричинити голод та обезлюднити країну, щоб могли узабезпечити себе перед повстанням українського народу, що назріває, та далі, без перешкод, здійснювати свої імперіалістичні плани.

Від більшовиків, так як і від німців все ховати. Нічого не тримати зверху. На проголошену ними мобілізацію не йти.

Сьогодні не дати більшовикам рекрутів до війська і хліба (треба знати, що тільки з більшовиками мусимо вести остаточний бій), це значить — послабити силу і бойову спроможність ворога, а за собою зберегти сили до боротьби...

Тим, що попадуть у більшовицьке військо та адміністрацію, взятися за пропагандивно-роз'яснювальну роботу серед бійців. Пропагувати, що було подано у розділах «Відношення до бійців ЧА», «Боротьба проти ворожої пропаганди» та інший воєнний пропагандивний матеріал.

Потрапивши на хороший елемент у відділах, опановувати його... найбільше звернути увагу на авторитет бойових бійців, тих, що собою відзначились, бо ці люди в слушний час можуть повести за собою вояцьку масу... підривати авторитет командирів, що відносяться ворожо до нашої справи.

Рятувати (якщо є можливість) від розстрілів зловлених наших людей або революціонерів, повстанців інших поневолених народів та населення, якому загрожує небезпека. При цьому особливо звертати увагу на те, щоб не розкрити себе перед ворогами...

Слава Україні!»

Вказівки по праці військових штабів (від 23.01.1944 р.)

1. Завдання військового штабу

Військовий штаб є органом командира по керуванні війська. Основним завданням військового штабу є забезпечити командирові можливість своєчасно прийняти обґрунтовані рішення і проводити їх в життя.

Тому військовий штаб:

Проводить розміщення військових частин на терені або на фронті.

Утримує постійний і безперервний зв'язок з підпорядкованими військовими частинами й установами. Керування військом засновується на зв'язку, за справність якого несе повну відповідальність військовий штаб.

Збирає відомості про ворога, розміщення, силу і наміри. На основі звіту про ворога і положення власних сил командир приймає рішення і видає відповідні накази.

Зосереджує у своїх руках дані про підпорядковані собі військові частини й установи — командний склад, чисельний стан, озброєння, забезпечення продуктами, вишкіл, моральний стан, і на відповідне бажання командира надає йому вичерпні відомості про стан власних сил.

Розробляє накази командира і передає їх до виконання підпорядкованим собі військовим частинам і установам та відбирає від них звіти і представляє їх командирові. Військовий штаб пильно слідкує за точним виконанням переданих наказів командира і за своєчасним пересиланням догори повних звітів.

Керує постачанням харчів, озброєння для підпорядкованих собі військових частин та установ і керує евакуацією тилових установ (шпиталі, господарчі бази і т. п.).

2. Місце осідку військового штабу

Місце осідку військового штабу і розміщення поодиноких відділів штабу повинно бути вибране так, щоб:

Забезпечити по можливості одинаків зв'язок штабу з усіма військовими частинами й установами.

Була здійснена конспірація перед ворожою розвідкою (зустріч з цивільним населенням), ворожими диверсійно-терористичними відділами і літунством.

Забезпечувало швидкий зв'язок внутрі штабу поміж окремими відділами штабу. Відділи штабу, чи окремі начальники відділів не повинні бути віддалені від шефа штабу.

Зв'язків пункт штабу був не дальше віддалений від осідку цілого штабу, як на 1-1,5 год. ходу піхотинця.

3. Організація праці військового штабу

На чолі штабу стоїть Шеф штабу, що є водночас заступником командира під час його відсутності.

Шеф Штабу має такі права і обов'язки:

Керує працею підпорядкованого собі штабу і відповідає за це перед вищестоящим шефом і своїм командиром.

Контролює роботу свого штабу і нижчі штаби.

Ставить внесок на затвердження шефів штабів і начальників окремих відділів підпорядкованих собі нижчестоящих штабів.

Письмово опрацьовує накази командира, підписує їх разом з командиром і передає ці накази на виконання. Командир військової частини не повинен видавати жодного наказу без порозуміння зі своїм Шефом штабу. Коли це треба зробити швидко у військових справах, то про зміст наказу слід якнайскоріше повідомити свого Шефа штабу.

Відбирає від нижчестоящих штабів підпорядкованих військових частин та установ звіти та передає їх командирові…

Начальники окремих відділів штабу керують безпосередньо підпорядкованими собі відділами. За справність праці своїх відділів вони відповідають перед шефом штабу…

О. Перебийніс
В. о. Шеф ГВШ
Т. Чупринка
В. о. Головного Командира УПА».

Наказ командирам відділів у справі посилення пильності під час різдвяних свят
№ 1 УПА Група «Турів» 1 січня 1944 р.

«Український народ підходить до Великих Свят Різдва Христового в умовах жорстокої боротьби з незчисленними ворогами Української Нації. Ворог ніколи не спить. Він використовує всякі нагоди, щоб розвідати про нашу діяльність, наші місця розташування, та використовує кожну нашу помилку для нападів та знищення нас… Командир в кожну хвилину має бути пильним і прийняти бій з ворогом. Захоплення радістю Великого Різдва призводить до того, що дехто послаблює заходи забезпечення на постоях. А це призводить завжди до непоправних помилок, що часто дуже дорого коштують.

Тому, щоб уникнути таких помилок в час святкування Свята Різдва Христового, всім командирам відділів УПА групи «Турів» наказую:

1. На час свята на місцях постою відділів посилити забезпечення за рахунок зміцнення застав, збільшення застав, висилання в терен розвідувальних стеж.

2. Тримати в відділах спеціальні алярмові підвідділи, які повинні бути посилені та бути завжди у повній готовності вступити у бій.

3. Також весь відділ тримати в постійній готовності і на сторожі.

4. Всяких підозрілих людей негайно заарештовувати та передавати відповідним чинникам для розслідування.

5. За виконання цього наказу командири відділів несуть особисту відповідальність

Слава Україні!
Командир групи Рудий
Шеф штабу Л. Яворенко»

Наказ командирам загонів у справах надсилання людей та заміни псевдо командирів
№ 9 УПА Група «Турів» 13 січня 1944 р.

«…Змінити псевда всіх командирів, починаючи від ройового…»

Наказ командирам загонів про розташування військових підрозділів

№ 10 УПА «Північ» 15 січня 1944 р.

«Командирам загонів наказую слідуюче розташування сил:

І. Лисий

1) 1 сотня — Матіїв (Нерозлучного)

2) 2 сотня — район Любомль

3) 3 сотня — район Заболоття-Томаківка.

Ціль: роззброювання німців та чужонаціональних відділів, підрив залізниць, мостів, потягів.

ІІ. Крига

1) 1 чота — в Камінь-Каширському

2) 3 чоти — убезпечення з півночі і сходу

3) 2 чоти — район Ратно.

Ціль: Вдержання Камінь-Каширського до часу вивезення майна, що відбили у німців, зриви мостів і шосе, роззброювання німців і чужонаціональних відділів.

ІІІ. Сосенко

1) 1 сотня — район Турийськ

2) 2 сотні — блокада Володимира, диверсії на шляху Володимир-Луцьк.

Ціль: як у Лисого і Криги.

3) сотню Нерозлучного направити до Павлюка-Лисого.

IV. Вовчак

Прибути з сотнею Кубіка в район Ковеля, про що зголосити негайно.

V. Загальне

1) самооборона, боївки і СБ вповні підпорядковуються командирам відділів

2) заповіджена відправа на 20.01.44 не відбудеться

3) командири Крига, Лисий та Сосенко усталять мертві пункти зв'язку.

Наказ цей відкликаний не буде. На випадок загроження відділи відійдуть у терен безпечніший

Слава Україні!

Командир групи Рудий».

Наказ про покликання екзаменаційної комісії до підстаршинської школи ім. Симона Петлюри

УПА Група «Турів» 15 січня 1944 р.

«Покликую екзаменаційну комісію до підстаршинської школи ім. Симона Петлюри при загоні ім. Богуна в складі поручника Чутка як коменданта, поручника Подільця і чотового інструктора Донця.

Екзаменаційна комісія має право номінувати до степеня старшого десятника включно.

Слава Україні!

Командир групи «Турів» Вовчак».

Святковий наказ з приводу свята державності

УПА Група «Турів» 22 січня 1944 р.

«Сьогодні День Української Держави, Свято тої Великої Справи, якій ми служимо. За справу цю лилась кров в минулому, за неї вона і тепер ллється. Святослав і Володимир прорубували мечами кордони держави та громили ворогів поза межами її, щоб забезпечити народові державне життя і вільний розвиток. Державний геній і дух Хмельницького, що унесмертнив славу козацької зброї і ідею державності, ще з гробу грозить ворогам. Для справи державності підносив народ на боротьбу Мазепа. Її осв'ятили кров'ю своєю герої Базару і Крут. Їй віддали працю свого життя і жертву крови Петлюра і Коновалець. Для неї жив, за неї боровся і був ув'язнений Бандера. На вівтар її зложили працю мозку, вогонь серця і крови сотні і тисячі тисяч знаних і безіменних героїв і борців багатьох поколінь нації.

Як свідоцтво цього, стоять пам'ятники давньої слави і недолі народу, стоять давні свіжі братські могили, здвигнуті народом на вічну славу героям і борцям за Українську Державу.

Державницька ідея стала всенаціональною справою живих, мертвих і ненароджених поколінь, вірою, хотінням і волею, зусиллям і чином нації… найвищим обов'язком, від виконання якого залежатиме життя і щастя одиниць і нації. Нею пройнялися і східняк і західник, і волиняк і галичанин… і селянин і робітник і трудовий інтелігент. Сини всіх українських земель і представники всіх народних верств встають на боротьбу за неї.

Справа Української Державності стала міжнародною справою, від вирішення якої залежатиме доля народів Сходу, Прибалтики і Балкан та міжнародний світ.

Козаки і командири!

Отій справі ми послужимо залізом та кров'ю! В ім'я її зведемо довгожданий революційний збройний прорахунок з більшовизмом, що заливає знову своїми ордами наші землі. Наше завдання — вибивати зброю з послаблих рук західного окупанта і керувати її проти східного. Згідно наказу Проводу будемо продовжувати боротьбу незалежно від усіх можливих політично-територіальних змін всіма засобами, що ведуть до розвалу державного більшовицького апарату і спричинюються до зросту і зміцнення організованих сил Українського Народу в його боротьбі за свій ідеал — Самостійну Соборну Українську Державу.

Наказ прочитати перед усіма відділами в день Свята, 22 січня

Слава Україні!

Командир групи Л. Яворенко».

Наказ членам УПА запілля з приводу ознаменування року збройної боротьби та скріплення сил у подальшій діяльності № 28 (від 24 січня 1944 р.)

Стрільцям, командирам, комендантам, всім робітникам запілля

«Рік збройної боротьби проти німецького і московського займанця уже за нами. Час найбільшого посилення окупантського терору, в час, коли ворог грабував і нищив наші наробітки, топтав і руйнував наші здобутки культури, у час, коли ворог намагався вільного громадянина перевести в покірного раба… коли озвірілий наїзник мордував і безчестив наших матерів і батьків, сестер і братів, жінок і дітей, ми вложили в руки зброю і сказали ворогові своє тверде вояцьке слово. В одному фронті з нами виступили наші друзі — сини поневолених народів Східної Європи і Азії.

До ворогів заговорили ми мовою заліза і вогню. Наша відповідь прийшла ворогові в момент, коли він цього найменше сподівався, коли був упевнений у тому, що повністю панує над положенням, що вдалося йому перемінити свободолюбивий і геройський Український народ в покірного раба… Виступ передових бійців української національної революції підтримав весь український народ… у нашій боротьбі ми не самітні. Ми в одному фронті з усіма народами, які відкидаючи імперіалізм, визнають і борються за права кожного народу на державну самостійність…

В другому році нашої боротьби прийдеться нам ще сильніше ударитись з більшовицькою Москвою. Цей рік збройної боротьби буде тяжкий. Треба багато сил і твердої волі, щоб перемогти. Та в нашому поході ми не зупинимось ні перед чим. Тільки перемога поверне народові всі вікові втрати і запевнить велике майбутнє на вступі в новий рік збройної революційно-визвольної боротьби.

Тому, НАКАЗУЮ:

1. Зв'язати наші революційно-визвольні кадри і наші повстанчі загони якнайміцніше з цілим українським народом. Наші революційно-визвольні кадри, наша Армія і Народ — це одне ціле. Створити одну революційну, збройну силу українського народу.

2. Скріпити ще більше моральні сили українського народу. Перемінити народ в одну суцільну силу, в твердий граніт…

3. Всю Україну перемінити в один воєнний табір так, щоб коли знеможена війнами, розсаджена зсередини революційними силами поневолених народів імперіалістична Москва захиталась в основах, виступив цілий український народ… за Українську Самостійну Державу.

4. Зв'язати нашу революційно-визвольну боротьбу з визвольною боротьбою всіх поневолених народів. Стати з поневоленими Москвою… до переможної боротьби за розвал Московської імперії, за Вільні Національні Держави Сходу Європи і Азії, за Українську Самостійну Державу.

5. Розбудити революційні і військові кадри, що поведуть народ до волі і перемоги.

Один хижак — імперіалістична Німеччина — повалений на наших землях. Кріпимось, єднаймось, готуймось до останньої, переможної боротьби. На руїнах тюрми народів імперіалістичної Москви збудуємо новий лад, де житимуть вільним життям у своїх Самостійних Державах український і всі поневолені Москвою народи.

Гаслом для нас сьогодні — є чин і перемога.

Командир Української Повстанчої Армії «Північ» Панас Мосур».

Наказ керівникам УПА та запілля про методи діяльності в підрадянській дійсності № 29 (від 6 січня 1944 р.)

Таємно

Командирам груп і комендантам воєнних округів, їх референтам

«З уваги на нову більшовицьку дійсність на землях України, в якій мусимо дальше продовжувати підготовчу роботу до революційно-визвольної боротьби у всіх її видах,

НАКАЗУЮ:

1. Зберегти якнайбільше революційно-творчих сил до дальшої боротьби і на останній і переможний для нас удар з імперіалістичною Москвою.

2. Перейти в глибоке підпілля. В підпіллі продовжувати… революційно-визвольну роботу. Не зменшувати темпу праці і розмаху, а все збільшувати його.

3. Перевірити якнайкраще своїх співробітників в їх революційній стійкості і певності. Непевних одиниць… залишити до часу, в якому вони викажуть себе.

4. До відкликання не приймати нікого нового в наші ряди, ані до війська, ані в ряди співробітників запілля.

У переломній фазі, а її маємо тепер, ворог буде одиницями і гуртами посилати до нас своїх агентів, завданням яких буде розкласти нас із зсередини. Перші перебіжчики з Червоної Армії будуть найчастіше агентами НКВД. Берегтися таких!

Тільки тоді, коли зі захитаної Червоної Армії батальйони і полки сходитимуть з фронту — перехід до нас буде щирий. Сьогодні, в перехідний час, вдержати за всяку ціну ті сили, що їх сьогодні маємо, поставити їх на твердих моральних основах.

5. В роботі прийняти всі найбільші конспіративні форми. Однак не конспірувати роботу, а людей-працівників і місця роботи.

6. Обмежити рух на зв'язках. Законспірувати зв'язки. Писати тільки щонайконечніше і то умовними знаками. Зв'язківці мусять бути найпевніші люди.

7. Безпощадну боротьбу повести з сексотами і ворожими агентами. Сьогодні на першому плані НКВД.

8. Військові відділи і самооборона ведуть на власну руку на теренах, де діють, військову розвідку, висилати навколо себе у віддалі кілька і кільканадцяти кілометрів дрібні застави з розвідувальними цілями, змінювані кожні 24 або 48 годин, подібно як варта.

Військові відділи роздробити. У випадку потреби більших військових сил — концентрація.

Відпусток ніяких не давати.

10. Не дати себе спровокувати на боротьбу з Червоною Армією. НКВД вже таку роботу пропонує. НКВД створює поняття у бійців Червоної Армії, що ми вислужники німців, хоче, щоб бійці Червоної Армії прийшли до зудару з нами, як з німецькими частинами.

Протиставитись цьому. Скинути німецькі однострої. Замінити їх світськими або звичайними цивільними. Широко розказувати, за що бореться УПА.

11. Всі дороги, всі паркани, всі будівлі крейдою, фарбою, вуглем, записати революційними лозунгами. Прибавити всюди таблиці з лозунгами. Наситити терени якнайгустіше нашою революційною літературою.

12. Перехідний час використати на вишколи: а) військові, б) політичні, в) фахові. Студіювати дійсність, ширити пропаганду, удосконалювати тактику революційно-визвольної боротьби.

Слава Україні!

Героям Слава!

Командир Української Повстанчої Армії — «Північ» Панас Мосур».

«Комунікат Крайового проводу ОУН про заборону переговорів з німецькими представниками

Березень 1944 р.

До відома членству ОУН, бійцям УПА і громадянству

Відступаюча німецька армія, через свої розвідчі відділи, в порозумінні з поліцією і гестапо, вперто поширюють поголоски про «співпрацю і порозуміння» між ОУН-УПА і німецькою армією в цілі спільної боротьби проти СССР.

Наступаюча совєтська армія, через свої органи НКВД, також намагається усіма силами переконати народні маси, що ОУН «це німецькі союзники».

ПОВІДОМЛЯЄМО:

1. ОУН і УПА не мають союзу з жодною імперіалістичною державою. Нашими союзниками є тільки поневолені народи, що спільно з нами борються за визволення власного народу. Захищаємо тільки інтереси власного народу і нікому з наших ворогів не помагаємо і не співпрацюємо з ними.

2. У відношенні між проводом ОУН і командуванням УПА з одного боку, а німецькою владою з другого, не заіснувало жодних змін, немає жодної співпраці. Усі подібні поголоски є черговою провокацією ворога, направлену на нашу політичну компрометацію.

3. Німці і надалі є окупантами частини ЗУЗ земель… застосовуючи вивезення на каторжні роботи, постійні масові арешти та розстріли українського населення, палення сіл разом з їх жителями…

4. Німецькі поголоски про «союз» і «співпрацю», роздавання хлопцям непотрібної їм зброї… мають метою: приспати серед народу чуйність, організувати для себе агентурну-сексотську сітку; докладно розвідати, що діється серед населення…

Все це для того, щоб легше було народ нищити.

5. Німецькі намагання відшукати «Провід»… свідчить про провокативність їхніх намірів…

6. Маємо відомості, що німецькі війська, відступаючи, будуть нещадно знищувати всіх людей і майно. Будьте уважні і готові до самооборони.

7. Усіх, що поширюватимуть провокативні вістки, даватимуть ворогу інформацію, співпрацюватимуть з ворогами, чи тільки товаришуватимуть, уважати зрадниками народу і як зрадника карати.

ДРУЗІ І ГРОМАДЯНИ!

Вороги готуватимуть нам нові удари, будьте чуйні! Не дайте обманутись підступам… Покладайтесь тільки на власну зброю. Нам ніхто не допоможе, коли не допоможемо самі собі.

Слава Україні!

Краєвий провід ОУН».

Десять головних заповідей своєї Нації з Декалогу боротьби Українців за власну Національну Державу:

«Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї;

Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести твоєї Нації;

Пам'ятай про великі Дні наших визвольних змагань;

Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба;

Пімсти смерть Великих лицарів;

Про справу говори не з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба;

Не завагайся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи;

Ненавистю і безоглядною боротьбою приймати ворогів твоєї Нації;

Ні просьби, ні тортури, ані смерть не примусять тебе видати тайни;

Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства і простору Української держави.

Вони, Українці, виконали і власною кров'ю поставили під ними свої підписи».

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Про УПА багато сказано і написано, але до кінця її феномен незбагненний і до сьогодні.

Загибель командирів, бійців, рідних не згасила вогонь боротьби, який яскраво палав у серцях українських повстанців. Нестримне бажання звільнити від ворогів рідну землю і помститися за вбивства, катування, розруху і пограбування, могутньою хвилею кидало українське вояцтво у нові бої.

І не було для чужинців місця, щоб сховатися від праведного гніву, з кожного горища сільської хати в них стріляли, з криївок піднімалися вояки і завдавали ворогові болючих втрат.

Кожний клаптик української землі, на який ступав чобіт загарбника, ставав могилою для нього.

Крок за кроком, важким і кривавим тернистим шляхом твердо йшли вони до багатьма поколіннями виборюваної та омріяної незалежної України.

Войовничий дух предків, які на воротах Царгорода залишили свої щити під Пилявцями і Конотопом, вістрями шабель рахували ворожі ребра, наповнював їх серця мужністю, відвагою, хоробрістю.

Після Другої світової війни ООН було створено міжнародний військовий Трибунал, щоб покарати злочинців. Його засідання відбувалися з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. Використовуючи своє становище, СРСР передав слідчій комісії Трибуналу 26 томів із підібраними матеріалами, в яких звинувачували ОУН і УПА.

Слідча комісія Трибуналу вивчила не тільки матеріали, надані більшовиками, а й усі документи німецьких архівів. Висновок був проголошений про те, що *УПА не була у війні ворогом людства, а навпаки, — УПА була воюючою стороною проти нацизму, боролася за незалежність своєї держави — України. Відмову про визнання УПА агресором було затверджено відповідною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 11 грудня 1946 р.*

Молода кров українських повстанців скропила нашу землю не даремно. Через півстоліття все-таки постала Українська держава, і коли зараз дехто каже, що незалежна Україна у 1991 році дісталася нам без жодної краплі крові, то є неправильно. Цю кров було пролито, всі жертви українці поклали у часи визвольної боротьби XX століття та у XXI столітті у протистоянні з «путінською» Росією. Ця війна за незалежність триває дотепер, відстрочена на двадцять три роки, війна за нашу незалежність.

ВИТЯГИ З ДОКУМЕНТІВ

БОЙОВИЙ ПРАВИЛЬНИК ПІХОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ 1944 р.

І. Загальні положення

1. Основи бойових дій піхоти

Піхота — основний рід військ.

Вона сильна своїм вогнем, сполученим із рухом уперед, що закінчується рукопашним ударом.

2. Завдання піхоти:

в наступальному бою, вміло сполучаючи вогонь із рухом, зблизитися з ворогом, атакувати його, знищити у рукопашному бою або захопити у полон і закріпити за собою захоплений терен;

в оборонному бою, сильним і влучним вогнем та рішучими проти атаками відперти атаки піхоти і танків ворога, заподіяти йому важкі втрати та втримати за собою боронений терен.

Вперта оборона — справа честі піхоти. Вона може відступити лише за наказом старшого зверхника.

3. Піхота рішає найважче завдання — провадить бій з безпосередньої віддалі, віч-на-віч з ворогом.

Рішуче посування піхоти в наступі і вперте протиставлення в обороні вирішує вислід бою.

Вогонь, маневр і рукопашний зудар — основні способи дій піхоти.

4. Основами успіху піхоти в бою є:

ясне розуміння всіма командирами і бійцями поставленого їм завдання;

вміння в найкращий спосіб використовувати свою зброю для раження ворога;

знання способів і прийомів боротьби противника;

непохитне намагання зблизитися до ворога, щоб знищити його в рукопашному зударі;

вміння в найкращий спосіб використати свої сили і засоби для досягнення перемоги.

6. Успіх у вогневому бою досягається несподіваним зосередженням усіх або більшої частини вогневих засобів підвідділу на поодинокі групи ворога, щоб знищити його частинами.

7. Для досягнення успіху в огневому бою необхідне:

співдіяння всіх вогневих засобів як самої піхоти, тік і допоміжних засобів, а також правильна організація вогню, що запевнювала б під час наступу ступеневе зростання вогню всіх видів зброї в міру посування піхоти вперед, а в обороні — ступеневе посилювання вогню всіх родів зброї в міру зближування ворога до становищ піхоти, щоб не допустити його до переднього краю;

постійне зорення за полем бою, вищукування нових цілей, оцінка їх значення та можливостей раження;

тверде керування вогнем, що запевнювало б скоре його зосередження і раження найважливіших і найбільше загрозливих цілей;

організація безперебійного постачання боєприпасами і всім необхідним, добра організація та справна праця тилу.

8. Ройові й чотові для правильного і твердого керування вогнем в бою зобов'язані:

вибирати і вказувати всім добре видні орієнтаційні пункти — орієнтири, визначивши головний, пронумерувати орієнтири справа доліва і поназивати їх;

визначити підвідділові і вогневим засобам (кулеметам, гранатометам, протитанковій зброї) смугу обстрілу, а для вогневого зв'язку — додаткові напрями перед фронтом сусідів;

вміло вибирати вогневі рубежі і вогневі становища, не вести довготривалий вогонь з одного вогневого становища, своєчасно змінювати їх, встановлюючи порядок їх переміщення;

безперервно зорити за полем бою, вишукувати й оцінювати цілі, визначати віддалі до них, вибирати зброю, якою можна ціль успішно разити;

підготовляти дані для ведення вогню (приціл або кут і точку прицілювання, вид вогню, кількість набоїв, снарядів);

вибирати найвигідніший момент для відкриття вогню, вказувати цілі, направляти і переносити вогонь з однієї цілі на іншу, зосереджувати вогонь на одній цілі і розділяти його на кілька цілей, переривати і припиняти вогонь.

9. Вогонь з крісів і протитанкової зброї ведеться поодиничний — рідкий і густий, з автоматів і кулеметів — поодинокий і серіями, з гранатометів — поодиночний, методичний і вправний.

Вогонь провадиться за наказом ройового або чотового.

Щоб відкрити рідкий поодиночний вогонь з означеним числом набоїв, командир вказує ціль для обстрілу, мірник, точку націлювання і видає наказ: «Рідко справа по одному — ВОГОНЬ», наприклад:

«Прямо по кулеметі, шістсот, під ціль, рідко, справа по одному — ВОГОНЬ»;

«По автоматниках під клунею, чотириста, під пояс, рідко, по п'ять набоїв — ВОГОНЬ».

При рідкому вогню бійці, не поспішаючи, прицілюються і по черзі одним за одним стріляють. Вогонь, визначений кількістю набоїв, ведеться без черги, вистрілявши визначену кількість набоїв, бійці самі переривають вогонь.

Для відкриття густого вогню подається наказ: «Густий — ВОГОНЬ», наприклад:

«По атакуючій розстрільній, двісті, густий — ВОГОНЬ».

Густий вогонь провадять бійці без черги до наказу або знаку перервати вогонь.

По скупчених бойових ладах і зосередженнях живої сили противника в усіх видах бою і маршу, для відбиття раптових атак колон ворога, для боротьби з літаками ворога на бриючому польоті, деколи і як засіб дисципліни, що допомагає командирові в потрібний момент бою скоро взяти свій підвідділ в руки, застосовується вогонь роєм, чотою, сотнею.

10. Ройові і чотові керують вогнем, подаючи команди голосом, сигналами, умовними знаками, через зв'язкових.

Сотенні, курінні, командири полків керують вогнем, ставлячи командирам підвідділів вогневі завдання.

11. При викритті цілі, що їх не можна знищити вогнем підвідділу, командир доносить старшому зверхникові і подає найближчому командирові артилерії, важких кулеметів, гранатометів, командирові підвідділу протитанкової зброї, які цілі треба придушити або знищити.

12. Командир на полі бою повинен широко застосовувати маневр, тобто пересувати свій підвідділ або міняти його розміщення так, щоб для раження ворога зайняти вигідніше положення.

В залежності від обставин бою треба скоро і вміло застосовувати найвідповідніший вид маневру: охоплення, обхід, прорив фронту ворога і відступ.

При охоплюванні крила ворога... підвідділ зберігає вогневий зв'язок з підвідділом, що діє з фронту.

При обході підвідділ, виходячи на крило або тил ворога, щоб його знищити, не має безпосереднього вогневого зв'язку з підвідділом, що діє з фронту.

При прориві фронту підвідділ вклинюється в оборону ворога на те, щоб услід за тим нанести удар по його крилі або тилу.

13. Відступ підвідділу переводиться лише за наказом старшого командира з ціллю:

зайняти нове, вигідніше становище;

відтягнути частину сил назад для задержання ворога з фронту, а основні сили в скіснім напрямі для чергового удару на крило і тил наступаючого ворога;

заманити наступаючого ворога під криловий (скісний) вогонь і удар своїх частин;

відбити наступ ворога з крила або тилу.

14. Піхота до бою стає в бойовий лад. Бойовий лад повинен відповідати задумові і планові наступного бою та запевнити:

найширшу й одночасну участь у бою піхоти і її вогневих засобів від початку бою до його кінця;

найкраще використання допоміжних засобів піхоти для знищення ворога на вибраному напрямі;

гнучкість керування і маневрування підвідділів на полі бою;

найкраще використання терену та догідність відбити наземний ворожий напад на крилах і стиках, особливо танків;

протиповітряну оборону військ.

15. Бойовий лад стрілецького куреня складається з бойових ладів стрілецьких сотень з їх допоміжними засобами, вогневої групи (гранатомети, кулемети, протитанкова зброя) і резерви.

Стрілецькі сотні в курені розгортаються і діють у залежності від обставин: на лінії (всі сотні на одній висоті) або трикутник — вперед (одна сотня спереду, а дві сотні сходами за її крилами, лише не позаду головної), або трикутник назад (дві сотні поруч на лінії, а одна сотня ззаду за відступом між ними), або сходи вправо (дві сотні на лінії поруч себе, а одна у відступі і відділі за правим крилом), або сходи вліво (дві сотні на лінії поруч себе, а одна у відступі і віддалі за лівим крилом).

Бойовий лад стрілецької сотні складається зі стрілецьких чот і вогневої групи (гранатомети, кулемети, протитанкова зброя, самостійні гармати).

Стрілецькі чоти в сотні в залежності від обставин можуть бути розгорнуті або на лінію (всі поруч на одній висоті), або трикутник вперед (одна чота спереду, а дві чоти сходами за її крилами, лише не позаду головної), або трикутник назад (дві чоти на одній лінії поруч себе, а одна чота ззаду за відступом поміж ними).

Важкі кулемети і протитанкову зброю використовувати для провадження вогню з крил і в проміжки поміж чотами.

Рій і чота до бою розгортаються у розстрільну.

Відступи поміж бійцями при посуванні 6-8 кроків.

16. Для відбиття несподіваних ударів ворога, особливо на крилах і стиках, для підтримання підвідділів і частин, що провадять бій, а також для розгорнення і закріплення осягненого успіху командири полків і куренів повинні мати у своєму розпорядженні резерви (запаси).

Сила і склад резервів залежить від виконуваного завдання, плану наступного бою і терену, що його займає підвідділ або частина в бойовому ладі.

При наступі в нормальних умовах зі стягненими крилами і позиційній обороні до резерву куреня можуть бути призначені стрілецька чота або чота автоматників, чота протитанкової зброї, декілька важких кулеметів і 45 мм гармата.

17. Командири в бою повинні знаходитися:

ройовий — безпосередньо в розстрільній свого рою;

командир куреня, сотні і чоти — за бойовим ладом свого підвідділу, в місці, з якого можна слідкувати за перебігом бою свого підвідділу і на крилах сусідів, бачити повністю свій бойовий лад і стежити за ворогом. Лише у виняткових випадках бойової обстановки дозволяється командирам висуватися перед бойові лади й особисто вести в бій свої підвідділи.

Обов'язки командира

18. Командир несе повну відповідальність за стан і бойову готовність свого підвідділу (частини), за організацію керування ним і за дії в бою.

Командир зобов'язаний:

Запевнити високий морально-політичний стан, військову дисципліну, боєздатність і бойову готовність підпорядкованих;

сміливо брати на себе відповідальність за бойові дії;

бути для підпорядкованих постійним зразком активності, безумовної хоробрості аж до самопожертвування, прикладом само опанування, витривалості, особливо в найважчі хвилини бою, і тим спричинитися до виконання бойового завдання;

вміло командувати своїм підвідділом (частиною) у бою;

безупинно підвищувати свою військову політичну підготовку;

знати військові правильники, інструкції, діловодства;

відмінно знати свою зброю та технічне приладдя і вміло їх застосовувати;

виучувати технічні засоби і прийоми боротьби ворога;

постійно підвищувати підготовку своїх підпорядкованих, вимагаючи, щоб вони досконало знали свою зброю, стали митцями свого діла і без помилок били ворога;

знати стан свого підвідділу (частини), особливості командирів і бійців, їх настрої, рівень вишколу, наявність і стан матеріальної частини, боєприпасів, продуктів, одягу, взуття і всього необхідного до бою і життя частини;

дбати про відпочинки, умови перебування і потреби підпорядкованих, відмічати їх подвиги, карати за проступки, збереження бойових традицій частини.

20. Докладне, своєчасне і беззастережне виконання наказу є основою бойової діяльності командира. При різких змінах обставин і неможливості вичікувати наказу, командир повинен діяти за своєю ініціативою. Відсутність наказу зверхника не може бути виправданням бездіяльності командира у бою. Для успішного рішення кожного бойового завдання необхідна розумна ініціатива, воєнна хитрість, обман ворога і кмітливість.

21. Сучасні бойові дії прикметні масовою участю артилерії, гранатометів, танків, літунства, змоторизованої піхоти та визначаються швидкістю свого розвитку та рішучим характером.

Це вимагає від командирів усіх щаблів і від військ високої підготовки, відмінного вміння використовувати свою бойову техніку, рухливості і великої напруги моральних і фізичних сил.

22. Командирові до бою зверхник подає загальне завдання.

Загальне завдання в наступі залежить від співвідношення сил, характеру терену і системи оборони ворога.

23. Дістявши бойове завдання, командир повинен в терені:

усвідомити одержане завдання і оцінити обстановку: роль своєї частини, що роблять сусіди, скільки часу є на виконання завдання, де ворог, як розташований, його чисельність, як використати терен з метою кращого застосування зброї і маневру;

прийняти рішення, визначивши ціль дій, способи дій;

вказати в терені і часово завдання поодиноким бійцям, розділивши головне завдання на ряд чергових, наприклад, підхід, марш, зближення, рубіж атаки, атака, напрям наступного удару і рубежі, які слід досягнути;

організувати співдіяння в частині (підвідділі) із сусідами, кулеметами, артилерією, гранатометами, протитанковою зброєю, танками і літунством;

поробити заходи проти атаки танків і летунства.

24. Командири куреня, сотні, чоти видають накази лише усно.

Командир полку видає наказ в терені усно, а якщо дозволяє час — письмово.

Зміст наказу:

1) дані (відомості) про ворога;

2) одержане завдання;

3) положення сусідів і їх завдання;

4) своє рішення;

5) завдання (найближче і наступне) підвідділам і допоміжним засобам (артилерія, кулемети, гранатомети, протитанкова зброя), час готовності;

6) заходи протиповітряної і протитанкової оборони та протихімічної охорони;

7) заходи для забезпечення крил і стиків;

8) сигнали й умовні знаки для зв'язку і керування; своє місце перебування (командний пункт); пункт постачання боєприпасами; пункт санітарного транспорту;

9) заступники (подається найменше двох).

Наказ подавати коротко, без мотивування, але так, щоб підпорядкований правильно зрозумів поставлене йому завдання.

Командир, видавши наказ, зобов'язаний вимагати від виконання докладного повторення одержаного ним завдання.

Розпорядження для служб тилу полку видається окремим наказом.

Ройовий в терені, вказавши орієнтири, подає роєві завдання, вияснюючи:

де ворог і що він робить;

яке завдання одержав рій;

де сусіди і які їх завдання;

завдання кожного бійця;

сигнали і знаки для керування.

Давши роєві завдання, ройовий призначає заступників.

25. Своє рішення командир повинен сміло і без вагань уводити в життя, вимагаючи від підпорядкованих докладного виконання наказу, рішучості, пориву, стійкості і повноти напруги сил.

26. Під час бою командир зобов'язаний безперервно курувати своєю частиною (підвідділом):

безперервно розвідувати за ворогом;

постійно стежити за полем бою, повітрям, за своїми підпорядкованими, зверхником і сусідами та тримати з ними постійний зв'язок;

ставити підвідділам додаткові завдання, зважаючи на обставини;

належно прикривати крила і стики;

провірювати виконання виданого наказу;

приймати сигнали і знаки зверхника, сусідів і скоро проводити їх у життя;

приймати сигнали танкової, повітряної, хімічної тривоги та без зволікання застосовувати заходи оборони й охорони;

негайно використовувати наслідки вогню власної зброї, кулеметів, гранатометів, протитанкової зброї, артилерії, танків і літунства для скорого посування або вирішального удару;

керувати копанням окопів та щілин;

вогнем забезпечувати можливість праці саперів і піхоти при поборюванні перешкод;

коротко, правдиво, точно і своєчасно оголошувати зверхникові і повідомляти сусідів про те, що сталося на полі бою;

підтримувати ініціативу, підтримувати героїзм, самовідданість, воєнну хитрість і кмітливість своїх підпорядкованих;

організовувати допомогу раненим і хворим;

забезпечувати бій (поповненням боєприпасів, води, мастил) і постачання харчів для підпорядкованих.

27. Командир повинен бути прикладом революційної пильності, обережності в боротьбі зі шпіонажем, шкідництвами і диверсіями та вимагати цього від своїх підпорядкованих;

Суворо зберігати військову таємницю, твердо викорінювати різні шкідливі і неправдиві вістки.

Поодинокий боєць

Загальні обов'язки бійця

28. Бій — це найбільший іспит моральних і фізичних якостей та витривалості бійця. Часто треба вступати в бій по втомливім марші і провадити його безперервно декілька діб, вдень і вночі. Тому, щоб виконати своє завдання в бою, боєць повинен вміти зносити найрізноманітніші труднощі і злигодні, залишаючись бадьорим, мужнім, рішучим, та неухильно прагнути до зустрічі з ворогом для захоплення його в полон або знищення.

29. Кожний боєць повинен:

беззастережно, точно і скоро виконувати всі накази і розпорядження командирів;

знати завдання своє, рою і чоти;

досконало знати свою зброю, вміти відмінно нею володіти і держати в постійній бойовій готовності;

прагнути до взаємної виручки, завжди помагати товаришеві вогнем... охороняти і обороняти командира;

провадити вогонь спокійно і влучно;

при затримках негайно самостійно окопуватися і маскуватися;

безперервно стежити за полем бою, за сусідом і повітрям, про все помічене оголошувати своєму зверхникові;

при відірванні від свого рою негайно долучитись до найближчого рою і продовжувати бій у його складі;

забороняється залишати поле бою.

30. Кожний боєць повинен ненавидіти ворога, зберігати військову таємницю, бути обережним, викривати шпигунів і диверсантів та бути безпощадним до всіх відступників і зрадників Батьківщини.

НІЩО — в тім і загроза смерті — НЕ МОЖЕ ПРИНЕВОЛИТИ БІЙЦЯ ЗДАТИСЯ У ПОЛОН АБО В ЯКИЙ-НЕБУДЬ СПОСІБ ВИДАТИ ВІЙСЬКОВУ ТАЄМНИЦЮ.

32. Боєць повинен вміти разити танки

Якщо танки наступають без піхоти, треба разити їх протитанковими гранатами, пляшками з горючою мішаниною, вести вогонь по спостережних щілинах.

Якщо танки наступають з піхотою, боротьбу з танками повинні провадити лише спеціально призначені бійці, а всі інші зобов'язані разити вогнем і гранатами піхоту, намагаючись відділити її від танків і знищити.

Кріс — основна зброя стрільця для раження ворога кулею, багнетом і прикладом. Зосереджений прицільний вогонь з кріса пристосовується для ураження групових цілей

ворога до 1000 м.

Автомат — пістолет-кулемет є грізною зброєю у бою зблизька. Зосереджений вогонь автоматів — сильний засіб боротьби з живою силою ворога. З автомата стрілять у віддаль до 500 м.

Ручна граната — зброя для ураження ворога безпосередньо перед ударом багнетом, при відбитті атаки, а також при боротьбі в окопах, сховищах, ровах.

Для боротьби з танками застосовуються в'язки ручних гранат, підкидуваних під гусениці танка.

Протитанкова граната — спеціальний засіб для ураження і знищення броньованої техніки та знищення міцних укрить.

Ручний кулемет — основна зброя стрілецького рою для ураження вогнем відкритих групових і важливих поодиноких цілей.

Важкий кулемет — найсильніша зброя для ураження відкритих і за невеличкими пагорбками групових живих цілей і вогневих засобів ворога. Для боротьби з літаками застосовуються важкі кулемети на спеціальних станинах.

Протитанковий самозарядний кріс служить для боротьби з середніми і легкими танками і бронеавтомобілями, а також літаками.

45-мм гармата основний засіб боротьби УПА з бронеавтомобілями і танками. Крім цього, гармату використовують для придушення і знищення живої сили і вогневих засобів ворога, для придушення і знищення усіх видів вогню з укріплених пунктів опору.

76-мм полкова гармата — засіб безпосередньої підтримки і супроводження піхоти вогнем. Вона може провадити боротьбу з живою силою і вогневими засобами ворога, розміщеними як відкрито, так і в невеликих польових укріпленнях.

Важкі гранатомети (міномети) — зброя для нищення вогневих засобів і живої сили ворога, розміщених головно на протилежних схилах, ярах, легких укриттях, а також спостережних пунктів ворога і для нищення легких польових споруд.

Ампуломет — спрощений гранатомет, що стріляє спеціальними скляними стрільнами — ампулами наповненими самозапальною рідиною. Призначений для ураження танків та іншої бронетехніки, викурення ворога з окопів, укріплених пунктів опору. Обслуговує його три бійці.

Вогнемет — зброя, при допомозі якої ворог разиться струмом горючої мішанини на віддалі до 30 м. Піхота озброєна наплечниковими вогнеметами. Засіб для випалення ворога з танків, кулеметних гнізд, залізобетонних і мурованих пунктів опору. Добрий засіб для спричинення пожежі в оселях і сухих лісах.

Фугас — спеціальне стрільно вибухового матеріалу. Вибух спричинюється проводом або натиском на запальник. Уміщується замасковано на важливих напрямках, на крилах, на стиках і перед переднім краєм оборонних становищ.

Міни — засіб загородження ворожої піхоти та техніки.

54. Стрілецький рій — це первинний (найнижчий) підвідділ піхоти. Він вирішує свої завдання у бою вогнем, багнетом, гранатою, пляшкою з пальною мішаниною. Стрілецький рій діє у складі стрілецької чоти і самостійно.

55. Ройовий у бою повинен бачити всіх бійців свого рою і безпосередньо впливати на кожного з них.

56. Ройовий у всіх випадках переводить бойовий розподіл рою, визначуючи зорця за ворогом, зв'язкового і підносця боєприпасів.

58. Стрілецький рій у наступальному бою повинен діяти сміливо й рішуче, придушуючи своїм вогнем вогонь ворога, скоро зблизитись до ворога, закидати його гранатами та в рукопашному зударі знищити або взяти його в полон.

Успішне просування вперед, хоча б одного бійця, мусять негайно підтримати інші бійці і цілий рій.

В бою рівнятися лише на переднього.

82. Проти атаку ворога рій відбиває вогнем і рішучою, сміливою атакою у складі чоти.

84. Відступаючого ворога прудко переслідувати, стріляючи на ходу або з коротких зупинок.

85. При наступові вночі необхідно цілковито використовувати заскочення для знищення ворога… Рій, зберігаючи повну тишу, скоро зближається з ворогом, атакує його без відкриваючого вогню і без оклику «Слава», нищить ворога багнетом і гранатою. Ройовий повинен діяти лише сміливо і рішуче, зберігаючи вказаний напрям і зв'язок з чотовим.

При освітленні ворогом терену рій скоро падає і, як тільки наступить темнота, негайно продовжує просування.

86. Співдіяння в наступі засновується на знанні завдань свого рою, сусідів і допоміжних засобів та осягається:

внутрі рою — взаємною вогневою підтримкою ручного кулемета і стрільців під час наступу й особливо усередині оборонних становищ ворога;

з важкими кулеметами, гранатометами, артилерією і летунством — негайним використанням їх вогню для рішучого просування уперед;

з танками — невідступним просуванням рою за танками, зробленими ними проходами;

нищення вогнем рою обслуги протитанкових гармат, великокаліберних кулеметів та інших протитанкових засобів;

указуванням танкам устійненими сигналами протитанкових гармат, важливих вогнищ опору ворога і протитанкових перешкод;

з сусідами:

ураженням вогневих засобів і піхоти ворога, що перешкоджають просуванню сусіда;

використанням вогню сусіда для негайного просування вперед;

спільною атакою ворога.

Стрілецький рій в обороні

87. Стрілецький рій в обороні займає становище в районі оборони чоти від 40 до 50 м ширини. Роєві подаються орієнтири, смуги зорення, обстрілу та додаткові напрями для вогневого зв'язку з сусідами.

Рій вперто втримує свої становища.

88. Ройовий, одержавши наказ чотового, визначає стеження за ворогом, зв'язок з чотовим і сусідами, вивчає терен у смузі обстрілу, ставить завдання кожному бійцеві, подає черговість копання окопів, зв'язку, обладнання резервних становищ.

89. Смуга, призначена роєві до обстрілу, повинна бути під вогнем усіх його засобів. Становище рою повинно бути непомітним для наземного і повітряного зорення ворога.

95. З переходом піхоти ворога до атаки рій доводить вогонь до більшої напруги, знищуючи ворога перед переднім краєм оборони.

96. При атаці ворога з танками визначені бійці ведуть вогонь по піхоті, що посувається за танками і на танках, а при підході танків до окопів — ховатися у щілинах. Після переходу танків рій усіма засобами повинен нищити наступаючу за танками піхоту.

97. Якщо ворог атакує рій з крила, ройовий, продовжуючи вогонь у смузі обстрілу, повинен зосередити на атакуючого ворога вогонь більшої частини вогневих засобів.

98. Якщо ворог атакує сусіда, рій зобов'язаний допомогти сусідові, нищучи атакуючого ворога вогнем.

101. Рій відступає лише за наказом чотового, непомітно, від закриття до закриття. Відірватися від ворога треба несподівано під час послаблення його вогню або використовуючи вогонь власної артилерії, гранатометів, важких кулеметів, задимлення.

Відступ починають стрільці під прикриттям вогню ручного кулемета, відступаючи по одному або групками.

Ручний кулемет відступає останній під прикриттям вогню стрільців.

Одночасно рій відступає лише під прикриттям вогню з глибини оборонних становищ або диму, мряки або темряви.

Ройовий відступає останній, разом з ручним кулеметом.

249. Стрілецька чота — перший тактичний підвідділ піхоти. Вона вирішує свої бойові завдання вогнем, маневром і рукопашним ударом.

В бою чотовий повинен бачити всю свою чоту і мати зі сотенним зв'язок — зоровий і через зв'язкових.

Чотовий керує чотою голосом, сигналами, умовними знаками, наказами через зв'язкових. Він зобов'язаний постійно стежити за ворогом особисто та за допомогою зорців.

253. Наступальний бій складається з маршу зближення, наступу, атаки і бою у глибині оборони.

Чота наступає шириною на фронті до 100 м.

256. Одержавши завдання до наступу, чотовий в терені видає підпорядкованим йому ройовим наказ, в якому при поданні завдання вказує:

Рубіж атаки, непомітні підходи і спосіб просування до нього;

Вогневі рубежі на віддалі 150-250 м один від одного, а допоміжним засобам — вогневі становища, порядок ведення вогню і просування вперед;

Порядок відбиття контратак піхоти і танків ворога та його літаків;

Напрями просування своїх танків і місця їх переходу через бойовий лад піхоти;

шляхи постачання боєприпасів і виносу ранених;

своє місце і дорогу, якою він буде просуватися.

261. Для перебігу роями чотовий вказує місце, кудою треба перебігати та чергу перебігу. Ройовий чергового рою перериває у своєму рою вогонь і дає наказ: «На такий-то рубіж,

напрямний той-то (назвати бійця), рій бігом — ВПЕРЕД».

Якщо до потрібного пункту не можна добігти одним перебігом (як правило 20-30 кроків), то ройові можуть затримувати бійців для короткого відпочинку в місцях, що є для цього пригожими стільки разів, скільки це необхідно.

Рої, що залишаються на місці, підтримують перебіг вогнем. Ті рої, що перебігли, підтримують вогнем рої, що перебігають.

264. Засоби підтримки чоти (важкі кулемети, протитанкові кріси) наступають від одного вогневого рубежу до наступного, ведучи вогонь з крил чоти. Чотовий подає черговість їх переміщення та ставить завдання прикриття вогнем наступаючої чоти.

266. Попавши під артилерійський або гранатометний вогонь ворога, чота повинна одним стрибком вперед вийти з-під обстрілу, не відхиляючись від указаного їй напрямку.

267. Чота повинна вперто просуватися вперед, сполучаючи рух з вогнем, зайняти рубіж атаки якомога ближче до ворога.

271. Як тільки артилерія перенесе вогонь углибину, чота при вогневій підтримці засобів посилення, зокрема гранатометів, швидко і нестримно посувається вперед до атакованого об'єкту, ведучи вогонь з крісів, автоматів і ручних кулеметів на ходу. Підійшовши до об'єкту атаки на 40-50 м, чота з окликом «СЛАВА» рвучко кидається вперед, закидаючи ворога гранатами і нищачи стрілами зблизька, багнетом і прикладом.

Як лише атакуюча чота увірветься в розміщення ворога, засоби підсилення швидко підсуваються до неї.

272. Чота, захопивши передні вогневі точки ворога, швидко посувається вперед до атаки наступних вогневих точок, їх атака підготовлюється і ведеться на крило. Чота не повинна збиватися з даного їй напрямку.

273. У тих випадках, коли наступ ведеться за участю танків, чота при підході танків до рубежу атаки просувається безпосередньо за танками, не відриваючись від них, рішуче й одночасно з ними вривається у становища ворога і далі діє у тісній взаємодії з танками, нищачи вогнем і багнетом піхоту й обслугу протитанкових засобів ворога.

274. Атака без танків може починатися за наказом сотенного або курінного одночасно цілою сотнею або куренем.

Якщо наступ і атаку чоти супроводжує вогонь артилерії і гранатометів, то чотовий зобов'язаний не допускати відставання чоти від вогневого супроводу, посуваючи чоту якомога ближче за розривами своїх стрілень і гранат.

276. Чотовий зобов'язаний сміливо посуватися вперед навіть тоді, коли затримуються сусіди, атакуючи і нищачи поодинокі вогнища спротиву ворога.

Охоплення і удар з крила або з тилу — основні способи дій чоти в час бою у глибині оборони ворога.

Рішуче просування вперед — найкраща допомога сусідам. Якщо чотовий викриє незайняті або необстріляні проміжки терену, придавлені вогневі точки ворога, то він має з власної ініціативи негайно просунути через них чоту вперед, хоча б це тимчасово від указаного йому напрямку, і намагатися вийти на крило і тил вогневим точкам ворога, що ще збереглися.

278. Ворога, що перейшов у контратаку, чота повинна уражати зосередженим вогнем, нанести йому втрати, внести у його ряди замішання, а потім сміливо атакувати, захопити в полон або знищити.

При контратаці великих сил ворога чота повинна зайняти вигідний рубіж, закріпитися на ньому й уперто його тримати.

279. При відступі ворога чота повинна рвучко його переслідувати, не даючи йому відірватися, знищуючи поодинокі вогневі точки ворога.

Посуваючи чоту вперед, чотовий повинен дбати про крила й охороняти їх.

Якщо відступ ворога прийняв безладний характер, то чота повинна рішуче вклинитися у його бойові порядки й ударами на крило й тил знищити або захопити його.

280. Якщо атака чоти відбита ворогом, треба закріпитися на захопленому рубежі, швидко приготуватися до нової атаки, підготувати її вогнем і повторити, вперто добиваючись успіху.

283. Марш зближення і наступ вночі повинні проходити у повній тиші. Чота посувається колоною у два ряди або роями по лінії.

Для безпосереднього забезпечення вперед висилаються стежі розвідки, для зв'язку з сусідами установлюються умовні сигнали.

285. Опанувавши вогневу точку, чота повинна закріпитися на захопленому рубежі, окопатися, розставити свої вогневі засоби посилення для відбиття контратак. Чотовий встановлює зв'язок у чоті з сотенними і сусідами, висилає забезпечення уперед і на боки, а на розвідування — пари розшуків, для освітлення терену висилає ракетників, в потрібних

випадках виставляє наслух, очищує окопи і сховища від бійців і старшин ворога, що ще залишилися.

286. В лісі чота посувається «ромбом». Чотовий посувається в середині чоти.

Поперечні дороги, просіки і галявини треба заздалегідь перешукати.

Бій в лісі ведеться на зменшених відступах вогнем, гранатою і багнетом, маскуючись.

287. Бій в оселі відрізняється особливою впертістю. Чота може одержати до атаки вулицю або один бік вулиці. До середини вулиці чота повинна просуватися непомітно садами, городами та проломами у стінах. Необхідно переглядати кожний дім.

Для знищення вогневих точок і танків ворога до чоти приділяються гармати і гранатомети, протитанкові кріси та використовуються підривні і запалювальні засоби.

Ворога, що засів у будинках, чота нищить, закидаючи ручними гранатами і розвалюючи будинки вогнем гармат.

288. При наступі в горах особливе значення мають охоплювання і обходи.

Артилерія може підтримувати атакуючу піхоту, поки вона підійде до ворога на віддаль 100-150 м. Особливо важливою є підтримка гранатометів.

Чота, атакуючи висоту, повинна обходити її з крила. Непомітні підходи дають змогу зблизитися до атакованої вогневої точки на віддаль стрибка в атаку. При атаці необхідна безперервна вогнева підтримка. Гранатомети й кулемети посуваються разом з чотою.

Чота повинна остерігатися посуванням неперевіреними хребтами, видолинками, дорогами і стежками.

На випадок неуспіху чота, за наказом сотенного, відступає під прикриттям вогневих засобів на раніше підготовлений рубіж, де повинна бути можливість зігрітися людям (сховища, землянки, шалаші).

290. Стрілецька чота займає для оборони район з опірним у ньому пунктом. Район оборони чоти творить частину району оборони сотні.

Опірний пункт чоти — це відтинок терену з району оборони чоти, втримання якого забезпечує міцність оборони району.

Опірний пункт чоти, що його займають стрілецькі рої та засоби посилення, повинен бути пристосований до кругової оборони, щоб тримати під вогнем усю смугу перед переднім краєм, внутрі району оборони і в тилу, а також зосереджувати вогонь усіх вогневих засобів на крилах і на найнебезпечніших напрямах.

Стрілецька чота зобов'язана вперто обороняти свій опірний пункт при співдії з приділеними і підтримуючими засобами, маючи завдання не допустити танків ворога прорватися у глибину оборони, а ворожої піхоти не допустити до атаки, знищивши її перед переднім краєм. Невеличкі окремі групи ворога, що прорвалися, чота нищить вогнем і проти атаками.

Чота не має права відступати без наказу сотенного.

291. Стрілецька чота може обороняти район на передньому краю або в глибині сотенного оборонного району.

При співдіянні з засобами посилення і сусідами — стрілецька чота спроможна успішно обороняти район до 300 м завширшки і до 250 м завглибшки.

292. Вогонь чоти організовується так, щоб у смузі 400 м перед переднім краєм не було непоражуваного простору.

Чотовий зобов'язаний знати становища гармат, протитанкових крісів, напрями їх вогню, місця артилерійських зірних (спостережних) пунктів і гранатометів у районі своєї чоти і підтримувати з ними постійний зв'язок.

293. Чотовий, одержавши наказ сотенного до оборони, повинен:

визначити спостереження за ворогом у дорученій йому смузі, в напрямі крил і тилу;

розвідати, разом з ройовими й командирами приділених засобів, район оборони і терен спереду для організації вогню;

вказати основні і резервні (запасні) становища кожному роєві і приділеним засобам, відтинки й напрями зосередженого вогню;

подавати завдання роям і спеціально визначеним засобам щодо боротьби з танками ворога;

вказати: де, коли і які провести оборонні роботи.

Прийнявши рішення, чотовий повинен видати наказ і познайомити ройових і командирів допоміжних засобів зі своїм планом оборони.

294. Чотовий у плані вогню вказує напрями і рубежі зосередженого вогню чоти, сигнали визову і припинення вогню.

295. Кожному роєві чотовий зобов'язаний подати для обстрілу ясно бачену смугу і додаткові напрями, подавши їх по теренових предметах.

Важкі кулемети кинджальної дії розміщуються за переднім краєм оборони.

Для швидкого виклику гранатометного вогню, підходи і і можливі місця скупчення ворога позначаються порядковими числами.

296. План оборони чоти охоплює дії чоти в період бою передових частин, в період артилерійської підготовки, в період наступу й атаки ворога, при опануванні ворогом частини району оборони чоти і бій в оточенні.

297. Для забезпечення співдіяння в обороні чотовий повинен:

знати завдання сусідів і допоміжних засобів (кулеметів, гранатометів, гармат, протитанкових крісів) і подати їм завдання чоти;

використовувати вогонь важких кулеметів, гранатометів, протитанкових крісів для ураження цілей, недоступних для вогню стрілецьких роїв, прикривати відступ роїв з бою вогнем кулеметів, гранатометів, протитанкових крісів;

визначувати спільні орієнтири для взаємного цілеказування;

допомагати сусідові вогнем, коли він веде бій та контратаках.

307. Для знищення атакуючих літаків ворога чотовий визначає рій і вогневі допоміжні засоби, що не зайняті безпосередньо в боротьбі з наземним ворогом.

309. В обороні лісу чота займає становища перед узліссям або в глибині лісу.

351. Чота автоматників веде боротьбу, діючи у складі сотні автоматників або самостійно, в тісному зв'язку зі стрілецькими підвідділами або окремо від них. В окремих випадках чоту автоматників можна приділяти стрілецьким підвідділам.

352. Чота автоматників веде бій на широкому фронті, застосовуючи охоплювання і обходи з крил і тилу ворога, проникаючи в його бойові лади. Чота діє роями і групками (по три-чотири автоматники).

353. Чотовий ставить завдання чоті, подає план діяння і керує чотою за допомогою сигналів і зв'язкових.

354. Чотовий має постійно старатися про те, щоб у чоті був задовільний запас боєприпасів.

400. Гранатомети — сильний вогневий засіб піхоти.

Основні завдання гранатометів:

безперервна підтримка піхоти в наступі й обороні зосередженим вогнем;

придушення і нищення живої сили і вогневих засобів ворога, особливо тих, що розташовані в укриттях і недоступні для плоского вогню;

доповнення, а деколи заміна вогню артилерії.

401. Гранатометна чота повинна завжди співдіяти з піхотою і її вогневими засобами, артилерією і танками.

431. Чота протитанкових крісів своїм зосередженим вогнем спроможна відбити атаку бронеавт, середніх і легких танків на одному танконебезпечному напрямі на ширині (фронті) стрілецької сотні.

432. Чотовий формує бойовий лад чоти «на лінію», «трикутник» (клин вперед, «трикутник (клин) назад», а на відкритому крилі «сходами» в напрямі крила, в тісному співдіяння з іншими протитанковими засобами.

433. До бою чотовий установлює зв'язок і співдіяння своєї чоти з сусідніми протитанковими засобами і стрілецькими підвідділами.

435. Завдання чоти в наступі:

у співдіянні з іншими протитанковими засобами прикрити стрілецькі підвідділи перед нападом танків ворога;

підтримати атаку своїх танків;

співдіяти з вогневими засобами піхоти в придушенні вогню кулеметів і гармат ворога;

боротися з літаками ворога.

444. Завдання чоти в обороні — при співдіянні з іншими протитанковими засобами оборони — не допустити танків ворога до переднього краю з якого-небудь напряму, а при прориві — знищити їх. Чота входить у загальну систему протитанкової оборони і одержує від командира куреня завдання, смугу обстрілу і один-два додаткові напрями.

446. Для відбиття літаків ворога призначається рій, що займає вогневе становище у глибині оборони.

448. З початком наступу ворога обслуги непомітно і швидко займають свої вогневі становища на крилах стрілецьких підвідділів.

При появі танків ворога чота зустрічає їх зосередженим вогнем з віддалі 500 м.

При прориві переднього краю оборони танками ворога — чота нищить їх зосередженим вогнем.

450. При обороні вночі рої треба підтягти ближче до переднього краю оборони.

451. При обороні ріки всі рої чоти розміщувати ближче до берега, щоб не допустити виходу танків ворога на берег.

456. Стрілецька сотня — це тактичний підвідділ, спроможний самостійно вирішувати ряд бойових завдань піхоти.

Сотня підтримується вогневими засобами, що є в розпорядженні командира куреня й полку. Їй можуть бути приділені важкі кулемети, гранатомети, протитанкові кріси, 45-мм і 76-мм гармати, а то й батарея дивізійної артилерії.

459. Сотенний зобов'язаний слідкувати за тим, щоб до служби призначати необхідну кількість людей і щоб особовий склад сотні завжди був бадьорий. Організація відпочинку — один з важливих обов'язків сотенного.

При великих втратах у роях і чотах, сотенний за дозволом курінного, повинен злити малочисельні рої або чоти, одначе, ніякі втрати не повинні заставити сотню припинити виконання бойового завдання навіть тоді, коли в сотні залишилось декілька бійців.

460. Сотенний підтримує зв'язок і керує підвідділами, передаючи розпорядження через піших зв'язкових і сигналами.

461. Для зв'язку з літунством і для своєчасного визначення осягненого положення сотенний подає чотовим кличний сигнал власних літаків на даний день і дає вказівки про спосіб визначення (розпізнавальні знаки, кольорові дими), згідно з розпорядженням курінного.

464. Сотенний організовує пункт бойового постачання сотні, переміщуючи його в залежності від терену якомога ближче до передніх чот (не далі як 500 м). Крім цього, при обороні потрібно робити запас боєприпасів в окопах. Комендантом пункту бойового постачання сотні є бунчужний сотні.

465. Першу допомогу важкопораненим бійцям надають санітари і санітарний інструктор сотні, які відносять ранених в укриття. Дальшу евакуацію ранених і хворих переводять носильні ланки пунктів санітарного транспорту або курінного лікарського пункту, як правило вночі.

466. Сотня може наступати шириною фронту до 350 м.

467. Під час маршу зближення основне завдання сотні — непомітно, без втрат, правильно втримуючи напрям, швидко вийти на вихідне положення до наступу, вказане курінним.

Розчленований лад сотні повинен забезпечувати найменші втрати, а при ударі з ворогом — дуже швидке вступлення в бій. При наявності непомітних підступів сотня без потреби не розгортається і, як лише можна, далі посувається в колоні.

468. На вихідному положенні до наступу сотня організовує вогонь, готується відбити танки й літунство та окопується; сотенний, одержавши завдання від курінного, провадить додаткове особисте розвідування спільно з чотовими й командирами допоміжних засобів, щоб до початку наступу мати відомості про ворога і терен, по якому сотня має наступати.

469. По закінченні розвідування сотенний видає наказ, указуючи в терені напрям просування для кожної чоти, найближчі та наступні завдання, вогневі рубежі, заходи щодо відбиття танків і літунства ворога, напрям свого просування.

470. Сотенний, організуючи співдіяння в терені, вказує:

Чотовим — завдання по рубежах і спосіб їх виконання; спосіб супроводження чот вогнем артилерії, гранатометів і важких кулеметів; організацію протиповітряної оборони; танконебезпечні напрями та засоби прикриття наступальних чот перед танковими контратаками; спосіб переходу чот з одного рубежу на інший; завдання чот у протитанковій обороні;

артилерії — цілі, що їх треба придушити та знищити; завдання для прикриття сотні перед контратаками ворога; сигнали відкриття, переносу та припинення вогню;

важким кулеметам, гранатометам, протитанковим крісам і приділеним гарматам — їх місце в бойовому ладі, вогневі завдання в залежності від просування сотні; спосіб переходу на нові вогневі становища.

471. Важкі кулемети, гранатомети, гармати і протитанкові кріси розосереджуються вшир і вглиб просування у бойовому ладі сотні від рубежу до рубежу; гармати і протитанкові кріси — на танконебезпечних напрямках, готові негайно підтримати вогнем просування сотні і відбити контратаки ворога. Важкі кулемети, протитанкові кріси й гармати займають вогневі становища спереду, в проміжках між стрілецькими чотами і на крилах.

472. Наступ починається на знак сотенного одночасним рішучим скоком сотні вперед. В дальшому сотня повинна наступати від одного вогневого рубежу до другого, пересуваючись послідовно чотами.

Під час просування однієї з чот, інші чоти, що залишилися на місці, а також усі приділені та підтримувальні вогневі засоби повинні своїм вогнем співдіяти в успішному просуванні передньої чоти.

На кожному вогневому рубежі сотня окопується.

По важливих цілях, що перешкоджають у просуванні, сотенний зосереджує вогонь більшої частини своїх вогневих і допоміжних засобів.

473. У наступі сотенний невтомно зорить за ворогом і негайно оголошує курінному про всі зміни у розташуванні ворога та про всі нові цілі, що перешкоджають просуванню. Про це він повідомляє й через переднього артилерійського зорця артилерії, що підтримує сотню.

474. Сотня повинна наступати з повною напругою сил, вперто просуваючись вперед, наполегливо переборювати всі зустрічні перешкоди, вогонь, проти атаки танків, піхоти ворога.

Якщо дозволяють обставини й особливо терен, сотенний повинен намагатися обхопити ворога з крила або тилу.

Для цього сотенний веде докладну розвідку ворога, перешкод, його Крилових точок. Він викриває найслабкіші місця у розташуванні ворога, щоб спрямувати туди головний удар.

476. Сотенний повинен вибрати рубіж, атаки якого ближче до становищ ворога, щоб сотня могла одним скоком вдертися до них, не зазнаючи великих втрат від ворога і своїх артилерії і гранатометів, що підготовляють атаку.

477. Для виходу на рубіж атаки сотенний зобов'язаний:

вказати чотовим рубіж атаки, цілі для атаки і напрями дальшого наступу всередині ворога;

вказати приділеним і підтримуючим засобам вогневі становища і спосіб підтримки сотні, коли вона займатиме рубіж атаки, під час атаки і бою всередині оборони ворога, а також для відбиття проти атак піхоти і танків;

доповнити боєприпаси.

478. Сотня атакує одночасно в складі цілого куреня за наказом курінного або сотенного.

Якщо одна з чот при сприятливих обставинах успішно атакувала ворога самостійно, сотенний повинен вогнем усіх засобів і сміливою атакою решти чот негайно підтримати досягнутий успіх чотою і доповісти про це курінному.

480. Сотенний зобов'язаний вслід за сотнею, що вдерлася у розташування ворога, підтягнути до неї важкі кулемети, приділені гармати, гранатомети і протитанкові кріси, щоб забезпечити втримання захопленого становища при проти атаках танків і піхоти ворога.

881. Якщо одній з чот не вдалося опанувати вогневими точками у розташуванні ворога, сотенний ставить іншим чотам завдання вдарити на крило або тил вогневим точкам ворога.

482. Сотня, вдершись до становищ ворога та організувавши вогонь та розвідку, зобов'язана безустанно і сміливо просуватися вперед, рішуче із напругою сил переборювати опір, очищуючи зайняті становища від залишків ворога.

483. Для успіху бою всередині оборонної смуги ворога сотенний повинен:

Зберігати безперервне курування сотнею, зорення за крилами сотні та бути готовим відбити проти атаки ворога;

Швидко підтягати вперед усі інші вогневі засоби, що є в його розпорядженні, приділені й підтримувані, і так їх розміщуючи, щоб вогнем забезпечити дальше просування чот і відбити проти атаки піхоти і танків ворога;

Ставити додаткові або нові завдання чотам і допоміжним засобам сотні.

484. Для знищення вогневих точок ворога, біля яких чоти пройшли, але які продовжують опір, сотенний призначає стрілецькі рої.

Вогнища опору, що продовжуть боротьбу, блокувати частиною сил сотні і нищити спільними діями з резервами куреня і полку.

485. Атаці сусідніх сотень сотенний повинен допомагати вогнем, але він повинен пам'ятати, що найкраща допомога сусідам — це його рішуче просування вперед.

486. У випадках, коли наступ проводиться за участю танків, сотня просувається безпосередньо за танками, не відриваючись від них, рівночасно з ними вривається до становищ ворога і далі діє у тісному зв'язку з танками, нищачи піхоту й обслуги вогневих засобів ворога.

488. Якщо ворог почав відступ, сотенний негайне переслідує його, не даючи йому змоги відірватися, захоплюючи або знищуючи його поодинокі групи. Про відступ ворога і напрям його відступу сотенний негайно оголошує курінному і повідомляє сусідів.

Переслідування провадити з повною напругою сил до повного знищення ворога і припиняти його лише за наказом зверхника.

490. При протидії можливим ударом з крила під час переслідування сотенний повинен зберігати у своєму розпорядженні частину вогневих і протитанкових засобів, вислати

розвідку й організувати забезпечення своїх крил.

Важкі кулемети, гранатомети, протитанкові кріси, гармати, висилати вперед з головними підвідділами з завданням зробити вогневі запори на шляхах відступу ворога, заподіяти йому якнайбільше втрат і відбити проти атаки.

491. У випадку неуспіху атаки сотня закріплюється на досягнутому рубежі.

Сотенний зобов'язаний упорядкувати сотню і, не чекаючи допомоги, власними засобами повторити атаку, вперто добиваючись знищення ворога і виконання свого бойового завдання.

Особливості атаки укріпленого району та сильно укріпленого становища

492. До стрілецької сотні — при атаці укріпленого району і сильно укріпленого становища — приділяються гармати, важкі кулемети, гранатомети, протитанкові кріси, танки.

Сотенний перед наступом одержує схему оборони ворога, в якій повинні бути подані вогневі точки й інженерні загородження.

У завданні сотні курінний вказує: де і скільки буде зроблено для сотні проходів у перешкодах і що вона повинна зробити своїми вогневими засобами.

Сотенний стрілецької сотні повинен докладно вивчити напрями зроблених проходів у перешкодах, вивчити становища ворога, місця довготривалих вогневих точок, окопів і схем вогню.

493. Бойовий склад сотні складається з груп розгородження — для розроблення проходів у перешкодах; штурмових груп; вогневої групи (гармати, гранатомети, важкі кулемети); розстрільних стрілецьких чот.

Підготовку до атаки штурмових груп, групи розгородження, вогневої групи і чот проводить особисто сотенний за вказівкою командира полку та під керівництвом курінного.

503. Прийнявши сигнал «Атака», сотенний дає свій сигнал для штурму переднього краю.

Штурмові групи посуваються вперед з переносом артилерійського вогню у глибину оборони — штурмують довготривалі оборонні точки ворога та нищать їх. Водночас сотня атакує вогневі засоби, та нищить ворога в окопах і ровах зв'язку. Супровідні гармати, протитанкові кріси, важкі кулемети посуваються у проміжках і крилах піхоти, що атакує, а гранатомети — за стрілецькими розстрільними. Інші вогневі засоби придушують цілі, з яких перенесла вогонь артилерія, в першу чергу — кулемети, що стріляють з крила.

Особливості наступу вночі

510. Наступ вночі повинен бути завжди дбайливо підготовлений. Організуючи нічний наступ, сотенний робить заходи для забезпечення керування сотнею, втримання зв'язку, забезпечення беззвучного посування та докладного і швидкого підходу до визначеного рубежу.

Підготовку нічного наступу до його початку треба зберігати в таємниці.

511. Для нічного наступу сотенний зобов'язаний: завидна уточнити шлях наступу; вибрати напрям і ціль для атаки; визначити в темноті орієнтири; підготувати провідників, коли треба; організувати взаємодію з приділеними і підтримуючими вогневими засобами.

512. Вночі сотня наступає в лінії стрілецьких чот зі зменшеними відступами і віддалями. Керування проводиться за допомогою сигналів, подавання команд треба уникати.

Сотенний посувається за напрямною чотою.

Для забезпечення спереду і на крилах на віддалі до 100 м, залежно від темноти, висилаються стежі.

Основним завданням є: маршова дисципліна, тишина й докладне втримання правильного напрямку.

Необхідно користуватися компасом і уважно слідкувати за установленими орієнтирами.

513. На віддалі 300-400 м від становищ ворога, в залежності від терену, сотенний розгортає сотню в бойовий лад зі зменшеними відступами.

Важкі кулемети, гранатомети, окремі гармати, протитанкові кріси посуваються на крилах або в проміжках між підвідділами.

515. Розвідані вдень перешкоди нищаться перед самою атакою. Розвідку і забезпечення ворога захоплювати в полон або знищувати швидким рукопашним боєм не відкриваючи вогню.

Якщо ворог не виявив наступу, то перешкоди нищаться беззвучно, якщо ж ворог веде вогонь, то перешкоди треба нищити швидко, а після цього атакувати.

516. Для атаки сотенний зобов'язаний підвести сотню якомога ближче до ворога. Сотня, використовуючи проходу в перешкодах, сміливо й рішуче вривається до становищ ворога — без оклику «СЛАВА» і не відкриваючи вогню.

Перешкоди, не знищені артилерією і танками, повинні переборювати чоти самостійно, роями, використовуючи ножиці, сокири, мати.

Опанувавши становищами ворога, сотенний негайно висилає забезпечення вперед і на

крила, порядкує сотню, організовує вогонь і закріплюється. Про зайняття становищ ворога він негайно оголошує курінному й установлює з ним зв'язок.

517. При неуспіху атаки — допоміжна артилерія, гранатомети і важкі кулемети, за сигналом сотенного, згідно з наміченим планом, ставлять вогневі запори, а сотня закріплюється і лише за наказом курінного відступає під прикриттям темноти.

Особливості наступу на оселю

518. Сотенний, одержавши завдання опанувати невеличку оселю або групу будівель, пов'язану в опорний пункт, докладно вивчає приділену йому до атаки ціль, намічає план атаки, повідомляє про нього чотовим, командирам приділених і підтримувальних підвідділів та видає наказ у терені, вказуючи:

вихідне положення до наступу, найближче і наступне завдання сотні;

завдання чотам, приділеним і допоміжним засобам та спосіб співдії між ними.

Стрілецьким чотам приділяються сапери, окремі гармати, важкі кулемети, протитанкові кріси, бійців забезпечується достатньою кількістю протитанковими і ручними гранатами.

Для бою всередині оселі і для опанування створеного в ній опорного пункту сотенний використовує штурмові групи.

519. При придушенні ворога, що обороняється всіма вогневими засобами, що їх має, сотня повинна вдертися на край оселі й захопити її, застосовуючи охоплювання з крил і удар з тилу по вогнищах, що чинять опір.

Сотенний повинен мати на увазі, що ворог може замінувати поодинокі будинки і проміжки між ними, закласти фугаси на вулицях, зробити інші несподіванки в будинках і на вулиці, тому просування вперед треба попереджати докладною розвідкою, у тому числі — інженерною.

520. Бій усередині оселі сотня веде, ізолюючи поодинокі вогнища опору ворога, атакуючи їх штурмовими групами й уперто намагаючись вийти на протилежний край оселі.

Просування простими вулицями треба уникати, а використовувати проломи у стінах будинків, подвір'я, сади, городи.

При відбитті проти атак необхідно використовувати окремі будинки як опірні пункти.

Кам'яні будинки, в яких залишилися вогнища опору ворога, руйнуються вогнем гранатометів і гармат, а їх залога нищиться ручними гранатами.

Для очищення оселі від решток ворога призначаються стрілецькі рої. Треба з особливою докладністю перешукувати льохи, горища, кам'яні будинки.

521. В міру опанування малої оселі або частини великої оселі сотня негайно у ній закріплюється для впертої оборони. Кам'яні або міцні дерев'яні будинки зміцнюються і пристосовуються до оборони; з них творяться опірні пункти, особливо на краях оселі. На перехрестях вулиць робляться мінні загородження, будуються барикади, вогневі точки. Зайняту оселю або частину більшої оселі стрілецька сотня вперто боронить, не залишаючи її без наказу зверхника.

Особливості наступу в лісі

522. Марш зближення і наступ в лісі сотня веде в бойовому ладу «трикутник вперед» зі зменшеними відступами і віддалями, під прикриттям бойового забезпечення.

Організовується кругове забезпечення і воно посувається на віддалі зорового зв'язку, але не ближче, ніж на 100 м від сотні. На забезпеченні лежить обов'язок також боротьби з автоматниками і стрільцями ворога, що розмістились на деревах.

Для прочищення лісу й окремих дерев використовуються автомати, ручні й важкі кулемети.

При сотенному повинен бути артилерійський зорець, що безпосередньо керує вогнем артилерії.

Для швидкого переборювання перешкод сотенний визначає групи розгороджень.

524. Приділені важкі кулемети, гранатомети і гармати наступають у бойовому ладу сотні в постійній готовності відкрити вогонь. Сотенний посувається з напрямною чотою.

525. Сотенний зобов'язаний самостійно підготувати атаку вогневих засобів, особливо гранатометів, окремих гармат, полкової і дивізійної артилерії та протитанкових крісів.

В першу чергу атакуються висунуті вперед вогневі точки ворога.

Вогневі точки, що б'ють на крило та перешкоджають атаці, придушуються вогнем гранатометів і кулеметів.

Кулеметні гнізда і блокгаузи нищаться вогнем окремих гармат прямим націлюванням. Піхота повинна атакувати ворога у крило й тил.

Проти атаки ворога сотня відбиває вогнем з близьких віддалей, ручними гранатами й ударами багнетів (штаками).

Особливості наступу з переборюванням ріки

526. Сотенний, одержавши завдання до наступу, вказівки про місце, час переправи та кількість призначених для переправи засобів, після особистої розвідки зобов'язаний:

дати завдання чотам, приділеним і допоміжним засобам та докладно вказати, які пункти опановувати на протилежному березі;

розділити підвідділи відповідно до засобів переправи;

вказати підвідділам вихідний район, шляхи підходу, чергу й час виходу до місця переправи;

зорганізувати співдіяння на час переправи і для бою на протилежному березі та подати сигнали;

організувати зв'язок і керування.

527. Сотня, переправившись, рішуче атакує ворога на березі, опановує його вогневі точки і наступає при підтримці вогневих засобів до наміченого рубежу. При проти атаках ворога сотня вперто втримує захоплений рубіж.

Особливості наступу зимою

528. На наступ в умовах зими сильно впливають глибина сніжного покриття, мороз, довжина ночі.

529. При підготовці наступу зимою сотенний звертає особливу увагу на дбайливе приготування зброї до дії, особливо автоматів, ручних і важких кулеметів. Супровідні гармати, гранатомети й важкі кулемети, установлені на лижах (санях), супроводжують піхоту при сніжному покритті.

530. Вислявши додаткову розвідку і зорення, сотенний разом з чотовими й командирами допоміжних засобів зобов'язаний:

докладно вивчити терен та оборону супротивника, його систему вогню, оборонні споруди у напрямі наступу сотні, його опорні пункти і проміжки між ними;

устійнити рубіж і характер зимових протипіхотних і протитанкових загороджень;

вибрати і дати вказівку щодо обладнання рубежу на вихідному положенні до наступ (сніжні окопи та шалаші для обігрівання особового складу);

намітити об'єкти для атаки чот і вказати підходи до тих об'єктів (при значній глибині снігу — копаються траншеї, рови для захисту від пострілів до переднього краю оборони ворога).

531. Вихідне положення до наступу або рубіж атаки треба займати вночі, вдосвіта, не допускаючи довго перебувати на тих рубежах, щоб уникнути обморожень.

532. Наступ сотні з району безпосередньої зустрічі з ворогом ведеться без лиж, зробленими в снігу траншеями, в обхід опорних пунктів ворога, при рівночасному зв'язуванні його частиною сил з чола. Сотенні гранатомети й засоби підсилення приділяються стрілецьким чотам. Особливу увагу звертати на забезпечення крил і стиків, особливо перед нападом лижнярів.

533. У бою у глибині оборони ворога вирішальне значення має охоплення крил опорних пунктів ворога. Окремі підвідділи ставляться на лижі. Сміливі дії навіть дрібних підвідділів на лижах на крила й тил ворога можуть гарантувати успіх.

534. Найвигідніша атака вночі, в час заметілі і снігопаду, які сотенний використовує для швидкого зближення до ворога і ненадійного скоку в атаку. В цьому випадку особливого значення набирає правильне втримання напрямку та тісний зв'язок з артилерією і гранатометами.

Особливості наступу в горах

535. В гористих умовах ширина наступу сотні залежить від характеру оборони ворога та від опуклості терену. В долинах і на високо рівнях ширина фронту буде більшою за 1 км, а в різко пересіченому гористому терені ширина фронту сягає до 1 км.

Сотенний, одержавши завдання, разом з чотовими й командирами приділених і допоміжних підвідділів повинен особисто провести розвідку та устійнити об'єкт атаки, напрями і рубежі для наступу й атаки.

536. При наступі сотні в горах звичайно одна чота атакує спереду, а дві чоти наносять удар обходом (охопленням) з крила, при чому, одну з них добре мати «сходом» на тому крилі, що заходить.

Приділені сотні важкі кулемети, гранатомети, гармати не повинні відставати від піхоти та підготовлювати її атаку з близьких віддалей, щоб при опануванні хребта, можна було швидко висунутися на нього й відбити проти атаку ворога.

537. Висоту з поверховим розміщенням вогневих точок атакується у такому порядку:

поступово придушується вогнева система на всіх поверхах;

з переходом сотні до атаки на долішні вогневі точки — вогонь зосереджувати на вогневих точках горішних поверхів оборони супротивника;

одночасно з придушенням вогневих засобів ворога на всіх поверхах — обхідна або обхоплювальна група атакує вогневі точки горішнього поверху, далі — оборона нищиться вогнем рушничним, гранатами, автоматами і багнетом вогневі точки долішнього поверху.

538. Після захоплення об'єкту атаки сотня, переслідуючи ворога вогнем, закріплюється на зайнятому рубежі: організовує зорення, висилає розвідку, підготовляє вогневі засоби й далі продовжує наступ.

539. Обтяження бійців сотні, призначені для глибокого обходу ворога, має бути зменшеним до найнижчих меж. Засоби посилення (кулемети, гранатомети, окремі гармати) приділяти у суворо потрібній кількості та лише на в'юках).

Обов'язково приділяти саперів, хіміків, засоби зв'язку (радіо, світлосигнальне приладдя, кінні посланці, голуби).

Одержавши завдання обходу (обхоплення), сотенний повинен докладно з мапи вивчити терен у напрямі просування, узяти до уваги підвищення і спади, відкриті й закриті місця, обрахувати час, потрібний на перехід. Треба використовувати відповідних провідників.

В час просування мати переднє і заднє забезпечення та розшуки на крилах (хребті). В гористо-лісистому терені забезпечення висувається на віддаль зорового зв'язку.

Велике значення має маскування перед повітряним і наземним зоренням ворога.

540. При підході до об'єкту атаки сотенний повинен непомітно розвідати оборону ворога. Сотня атакує несподіваним ударом на крило і тил, відтинаючи ворогу шляхи відступу.

541. Діючи в передньому маршовому забезпеченні, сотня повинна забезпечувати посування охоронюваної колони, захоплюючи одна за одною височини на напрямі маршу.

Перешкоди обходяться, якщо немає обходів — переборюються.

Сотенний повинен організовувати розвідку, захопити або знищити бойове забезпечення ворога, діючи обходом з рівночасним наступом спереду.

Стрілецька сотня в обороні

542. Стрілецька сотня обороняє район до 700 м шириною та глибиною.

Сотенний район оборони складається з оборонних районів чот з їх опорними пунктами.

Райони оборони чот повинні сполучатися між собою.

Важливіший з опорних пунктів чот є головним пунктом опору сотні. Він укріплюється найсильніше та підсилюється вогневими, а також протитанковими засобами та вперто утримується.

У співдії з приділеними й допоміжними засобами сотня повинна вперто втримувати свій район, відбивати всі атаки танків і піхоти ворога та завдавати йому якомога більше втрат.

Свої завдання сотня виконує вогнем і проти атаками.

Сотня повинна вперто оборонятися навіть тоді, коли ворог опанував становища її сусідів, сотня має право відступити лише за наказом курінного.

543. Сотенний, одержавши завдання до оборони, зобов'язаний:

Організувати зорення і забезпечення, провести розвідку свого району оборони і передпілля для розміщення вогневих точок і приділених засобів в опорних пунктах, устійнити танконебезпечні напрями й організувати тил сотні.

544. Вогневі засоби в обороні розосереджуються в ширину і в глибину з тим, щоб передній край опорного пункту на віддалі 300-400 м був прикритий сильною вогневою запорукою фронтального, крилового, скісного, та кинджального вогню.

545. Розташування опорних пунктів чот повинно забезпечувати: кругову оборону сотні, раження ворога вогнем, починаючи з найдальших відділей, зосередження вогню більшої частини вогневих засобів сотні на спеціально важливих напрямах і рубежах, загороджувальний вогонь кулеметів і гранатометів, прикриття вогнем крил і стиків, а також вогневий зв'язок із сусідами.

546. Якщо сотня знаходиться на відкритому крилі куреня, то криловий опорний пункт сотенний зобов'язаний розмістити «сходом», щоб убезпечити сотню від безпосереднього охоплення і обходом ворога.

547. Прийнявши рішення на оборону, сотенний складає план оборони, ознайомлює з ним чотових і видає наказ, у якому вказує:

Кожній чоті:

район оборони чоти й опорний пункт у ньому;

смугу обстрілу й додаткові напрями для обстрілу мертвих полів і підходів у близькій смузі перед фронтом сусідніх опорних пунктів Криловим і скісним вогнем.

протитанковим гарматам і крісам:

танконебезпечні напрями;

передній край оборони, розміщення чот і вогневих засобів;

сектор обстрілу;

вогневі становища;

підходи й рубежі, що їх треба обстрілювати в першу чергу при появі танків.

Підвідділам важких кулеметів і гранатометів:

район для вибору основних і резервних вогневих становищ;

смугу обстрілу спереду сотенного району оборони, перед фронтом сусідніх районів і в проміжках між чотами;

напрями на крила всередині та в тилу району сотні для обстрілу на випадок, якщо ворог увірветься в район оборони сотні;

рубежі, на яких приготувати зосереджений і загороджувальний вогонь.

Артилерії, що підтримує сотню:

передній край району оборони сотні;

опорні пункти чот і напрями проти атак;

підходи й теренові предмети, сприятливі для згромаджування ворога;

танконебезпечні напрями.

548. Протиповітряна оборона та протихімічна оборона організовуються згідно з планом курінного. Треба зберігати сувору повітряну й хімічну дисципліну.

Боротьбу з літаками ворога, що знижуються, передає сотенний підвідділам, що розміщені в глибині.

549. Сотенний зобов'язаний мати два командні пункти: основний — у головному опорному пункті сотні і резервний — зі зорцями на кожному. З командного пункту сотенний повинен мати можливість зорити за ворогом, за перебігом бою своєї сотні, на крилах сусідів і повністю бачити свій бойовий лад. Командні пункти мають бути непомітними і недоступними для ворога. Телефонні лінії треба добре маскувати.

550. До укріплення опорних пунктів сотня приступає негайно по одержанні завдання.

Саперні роботи ведуться суворо в поданій сотенним черговості.

Кожній чоті та рою дається робота, яку вони повинні виконати. Кожний рій повинен мати окоп повного профілю, резервні становища та рови зв'язку. Перешкоди повинні забезпечувати кругову оборону сотні взагалі та кожної чоти зокрема, а укріплення — кругову оборону опорних пунктів.

551. Всі природні й штучні перешкоди, що знаходяться перед переднім краєм, є під обстрілом крилового вогню. Розміщення штучних перешкод повинно бути таким, щоб ворог не міг по них визначити розташування фланкуючих вогневих засобів.

552. ...Якщо немає природних орієнтирів, сотенний зобов'язаний встановити штучні, непомітні для ворога.

553. Відбиття ворожої розвідки і підтримка бойового забезпечення здійснюється спеціально призначеними вогневими засобами з резервних становищ.

555. Вогонь ворога не є рівномірним. Сотенний зобов'язаний у сприятливі хвилини зосередженим вогнем усіх засобів вдаряти на окремі частини бойового ладу ворога, що наступає у найбільше зосереджених лавах.

Заподіявши важкі втрати одній частині ворога, сотенний так само несподівано повинен вдарити на іншу.

556. При підході ворога на віддаль атаки, сотня повинна довести свій вогонь до повної напруги, щоб придушити ворога до землі й не дати йому можливість піднятися для атаки.

Як швидко артилерія ворога перенесе свій вогонь у глибину, сотня швидко займає свої місця вибігши з укриття (при артилерійській підготовці сотня ховається в укритті, а на бойових позиціях стоять зорці й чергові кулемети) і зустрічає атакуючого ворога вогнем. Час виходу цілої сотні для відбиття атаки ворога визначає сотенний. Треба мати на увазі можливість оманного переносу вогню ворожої артилерії.

З початком атаки кинджальні кулемети, гармати, протитанкові кріси, а також гранатомети повинні нищівним вогнем заподіяти ворогові важкі втрати й відбити атаку.

557. Атаку ворога треба відбити навіть найбільшою ціною.

Як ворог увірветься на становища сотні, всі вогневі засоби зобов'язані вести по ворогові вогонь, наносячи йому важкі втрати, й уперто втримувати свої становища. Сотня сміливою проти атакою на крило повинна негайно знищити або захопити в полон ворога, що вдерся.

558. Сотенний зобов'язаний безперервно керувати боєм, підтримуючи всіма засобами чоти, що попали у найбільш небезпечне становище. У вирішальну хвилину бою сотенний повинен знаходитися на вирішальному місці.

559. Якщо ворог атакує танками, то їх треба знищувати вогнем протитанкових засобів. Інші вогневі засоби і бійці своїм вогнем повинні нищити піхоту, що наступає за танками.

560. Відбивши атаку ворога, сотня переслідує його вогнем. Сотенний має заново

розставити вогневі точки, змінюючи, за потреби, становища вогневих засобів, провірити бойовий стан сотні, поповнити боєприпаси, евакуювати поранених, доповісти курінному про результати бою.

У важкодоступному терені, де сотні не сполучаються між собою, між ними можуть бути проміжки до 1500 м, прострілювані перехресним вогнем. Такі проміжки не повинні прикриватися вигідними для ворога і непомітними для нас проходами.

Сотенний відповідає за проміжки з сусідом зліва, робить у ній засідки, виставляє варту і використовує автоматників для забезпечення проміжок.

563. Проміжки й підходи до крил сотні слід зміцнювати: на узліссях гайків і лісів, на лісових дорогах робити завали, закладати фугаси, міни. Всі перешкоди необхідно тримати під вогнем кулеметів, гранатометів і артилерії.

Треба широко використовувати оманливі шанці й оманливі зірні пункти.

564. Кожне намагання ворога пробитися через проміжки треба відбивати перехресним вогнем артилерії, гранатометів і кулеметів із сусідніх опорних пунктів.

Зміна стрілецької сотні

565. Зміну сотні проводити як правило вночі.

Для ознайомлення з розташуванням тієї сотні, що змінюють, і планом її оборони сотенний тієї сотні, що йде на заміну, йде з чотовим і кількома зв'язковими в район оборони. Він зобов'язаний:

докладно вияснити все, що відомо про ворога, дізнатись про його розташування;

пізнати спосіб його забезпечення і його склад, оборонні споруди, загородження і переходи в них, розміщення вогневих засобів, дороги, зв'язок, забезпечення та прикриття крил і стиків;

намітити порядок заміни сотні.

566. Заміну сотні проводити послідовно чотами. До завершення заміни сотенний тієї сотні, що її замінюють, залишається командиром району оборони.

Сотня, що йде на заміну, посувається якомога ближче до становищ тієї сотні, що її замінює. В умовному пункті її зустрічають чотові і провадять непомітними підходами на їх опорні пункти.

Сотенний, що його сотню замінюють, передає сотенному тієї сотні, що замінює схему району оборони, всі оборонні споруди, постійні засоби зв'язку та боєприпаси, що їх залишає.

Чоти сотні, що її замінюють, передавши свої опорні пункти, непомітно збираються у вказаних їм місцях, на яких перебувають у повній бойовій готовності.

Змінена сотня відходить після того, як нова сотня займе свій район оборони, як буде перевірена робота зв'язку, зв'язок з артилерією і виставлені забезпечення.

Сотенний, зайнявши становища, оголошує курінному про завершену зміну.

567. Якщо під час заміни ворог перейде до наступу, то заміна негайно переривається, а сотня, що прибула, переходить у підпорядкування сотенного змінюваної сотні і допомагає їй відбити атаку ворога.

Після відбиття атаки ворога заміна сотні продовжується.

Особливості маневреної оборони

570. Основою маневреної оборони сотні є вогонь і короткі протиатаки.

Вогонь треба відкривати вже з найдальших відстаней.

571. Бій не треба доводити до атаки: розформувавши ворога вогнем, підвідділи сотні під прикриттям вогню важких кулеметів, гранатометів і артилерії, за наказом сотенного, відступають для оборони на наступний рубіж. Сотенний допомагає евакуювати пошкоджені танки зі свого району оборони сотні.

Відступ треба проводити непомітно, перескоками. Найкраще відступати під прикриттям вогневих засобів і засідок, завчасно розміщених у глибині.

Сотенний зобов'язаний забезпечити безперервне зорення й охорону крил.

Сам сотенний повинен відступати з останньою чотою.

Особливості оборони вночі

572. Для оборони вночі сотенний повинен завидна приготувати всі вогневі засоби, подати рубежі і напрями для ведення вогню, устійнити сигнали для його відкриття і припинення, а також сигнали для повідомлень.

Зорення і розвідування посилюється.

Виставляється наслухи при протипіхотних і протитанкових перешкодах.

Удосвіта сторожність сотні повинна бути особливо високою.

573. Сотенний повинен так використовувати засоби освітлення, щоб не виявляючи становищ сотні, забезпечити собі можливість завчасно викрити наступ ворога.

574. Вночі необхідно використовувати штучно пристосовані різні перешкоди. Якщо сотенний виявить, що ворог наблизився до становищ сотні й окопується або нищить

перешкоди, він наказує вдарити по ворогу з усіх вогневих засобів і закидати його ручними гранатами.

575. Вночі успіх бою вирішується не кількістю бійців, а їх рішучістю, сміливістю. Тому, якщо ворог увірветься до становищ сотні, треба його знищити рішучою атакою на багнети і ручними гранатами або захопити в полон.

Особливості оборони оселі

576. Стрілецька сотня може обороняти невелику оселю або групу забудов у місті.

577. Для оборони сотенний визначає точну кількість підвідділів, залишаючи решту у своєму резерві.

578. Для оборони пристосовуються міцні будівлі, кам'ні огорожі, будуються опорні пункти, що мають між собою вогневий зв'язок.

Краї осель і вулиці беруться під повздовжний обстріл, творяться непомітні шляхи зв'язку через проломи у стінах і огорожі.

579. Для сховищ і укриття перед артилерійським і гранатометним вогнем використовуються підвали і льохи. Робляться заходи для гасіння можливих пожеж, вулиці барикадуються.

580. Міць оборони сотнею оселі засновується на бойових якостях бійців і командного складу та на доброму керуванні.

Сотня, що боронить оселю, повинна вперто втримувати її у своїх руках.

581. Успіх оборони оселі залежить від активної оборони.

Для втримання опорних пунктів потрібні часті вилазки і наскоки на розташування ворога, щоб розірвати кільце блокади, заподіяти ворогу втрат і вимотати ворога.

Особливості оборони в лісі

582. Одержавши завдання на оборону лісу, сотенний пізнає характер лісу: наявність корчів і хащів; дороги; просіки; галявини; ріки; потоки і яри; танкодоступність; поле зорення і обстрілу спереду і всередині лісу. У залежності від того він обирає місця на опорні пункти і будує план оборони.

583. Малі гайки і переліски займають окремі вогневі точки, використовують завали і засіки.

У великому лісі сотенний організовує оборону, маючи на увазі необхідність боротьби за: узлісся, всередині лісу, за виходи з лісу.

584. Організовуючи вогонь, сотенний повинен передбачати простріл узлісся, доріг, просік, галявин, виходів з лісу та вказати місця розчистки поля обстрілу. Дротяні загородження й інші перешкоди розміщувати з таким розрахунком, щоб для їх знищення ворог був змушений спочатку пройти під вогнем дорогу, просіку чи галявину. Опірні пункти чот розміщувати на перехрестях і стиках доріг і просік; для вогневих засобів творити становища (блокгаузи), навкруги них робити загородження. Протитанкові засоби розміщувати на танкодоступних напрямах.

Особливе значення має безперервний зв'язок між опорними пунктами і сотенним.

Шляхи зв'язку поміж опорними пунктами відмічаються натісуванням стовбурів дерев, надломуванням гілок та іншими засобами.

585. Ворога, що наступає на ліс, треба нищити перед узліссям вогнем флангових кинджальних кулеметів та гранатометним вогнем.

586. Якщо ворог увірветься до лісу, бій поділяється на ряд окремих ударів, успіх яких залежить від докладного виконання плану бою, від своєчасних протиатак і самочину чотових.

587. При обороні всередині лісу треба сильно обороняти крила і стики та завдавати удари окремим групам ворога на крило і тил. Для знищення ворога застосовувати засідки й пожежі, де це дозволяє обстановка.

Особливості оборони ріки

588. Сотенний стрілецької сотні зобов'язаний організувати оборону на основі докладного вивчення характеру берегів і тісного співдіяння сотні з вогневими засобами сусідів і засобами посилення.

Передній край району оборони сотенному вказує курінний. Протилежний берег у пунктах, найбільш можливих для переправи, повинен знаходитися під зосередженим вогнем.

Вся долина ріки повинна бути прикрита фланговим вогнем важких кулеметів і гранатометів.

Намагання ворога вести розвідку й спускати на ріку засоби переправи треба негайно присікати вогнем.

589. Бойове забезпечення і зорення на ніч висувати до самої води і, своєчасно виявивши переправу ворога, відкрити загороджувальний вогонь.

Ворог, що переправився, повинен бути захоплений або знищений вогнем і рішучими протиатаками.

Особливості оборони зимою

595. Особливу увагу повинен сотенний приділяти маскуванню, добиваючись, щоб:

оборонні споруди не виділялися на тлі терену;

стежки до командних і зірних пунктів не закінчувалсь коло них, а проходили у кущі й інші маскувальні місця;

дротяні засоби зв'язку прикривалися снігом.

596. Ворога, що наступає, сотня разить вогнем з найдальших відстаней, щоб заставити його якомога довше перебувати перед становищем сотні на морозі й тим самим послабити його боєздатність.

Стрілецька сотня на розвідуванні (розвідувальний відділ)

607. Ведучи розвідування ворога на марші, сотенний повинен зорити за всіма дорогами й підходами зі сторони ворога в напрямі свого просування.

При зустрічі з забезпеченням ворога сотенний намагається обійти підвідділи маршового забезпечення ворога або дістатися поміж них та вийти на колону його головних сил.

Якщо це не вдасться без бою, сотенний вибирає найслабше місце в маршовому забезпеченні ворога, несподіваним ударом сотні прориває його та виходить до головних сил ворога, пізнає його силу, склад і напрям просування колони та оголошує про це командирові, що його вислав.

608. Розвідуючи ворога, що обороняється, сотенний повинен устійнити його крила, незайняті проміжки, стики, непомітні підходи, в які сотня може пройти усім складом.

Сотня, пробравшись у тил ворога, організовує засідки, проводить наскоки на його штаби (командні пункти), вузли зв'язку.

615. Наскок вдень проводиться з метою захоплення контрольних полонених, захоплення вигідного рубежа.

Наскок проводиться там, де наше розміщення найбільше зближується до оборони ворога.

Для наскоку сотня скріплюється кулеметами, гранатометами, протитанковими гарматами, підвідділом саперів і хіміків.

Для забезпечення крил сотні призначаються окремі підвідділи від сусідів.

Наскок випереджає короткий, але сильний вогневий наліт артилерії і гранатометів на атакований відтинок і крилові становища.

В подальшому артилерія і гранатомети своїм вогнем підтримують і прикривають сотню.

616. Сотенний, одержавши завдання наскоку вдень, проводить особисто розвідку об'єкту атаки і підходів до нього, намічає план атаки, організовує співдіяння всередині сотні, з приділеними засобами і підвідділами, що забезпечують його крила, узгоджує свої дії з артилерією, що його підтримує, і видає наказ.

Вночі перед наскоком, за наказом командира полку, повинні бути пророблені на відтинку наскоку переходи в перешкодах.

Рубіж атаки сотня займає вночі, а наскок проводить на світанку або в інший час, що запевняє заскочення.

617. Порядок проведення наскоку вдень:

вогневий напад на становища ворога, швидке зближення сотні до становищ ворога;

перенос вогню для відгородження атакованого відтинку з тилу і крил та атака сотнею становищ ворога;

бій сотні на становищах ворога та їх опанування під прикриттям вогню артилерії і гранатометів;

закріплення захопленого становища;

відбиття протиатак, доставка полонених і евакуація поранених.

Кулеметна сотня

630. Вогонь кулеметної сотні у сполуці з вогнем артилерії — це основа системи вогню куреня.

Кулеметна сотня повинна завжди діяти в тісному зв'язку з іншими сотнями куреня та бути готовою відбити атаки ворожого літунства.

Кулеметна сотня в бою часто діятиме розосереджено чотами поміж стрілецькими сотнями. Тому для забезпечення повного спів діяння вогнем і рухом кожна кулеметна чота завжди повинна знати бойові завдання інших чот і підтримуваного стрілецького підвідділу.

631. Від своєчасного забезпечення кулеметів амуніцією і водою залежить результат бою. Тому сотенний кулеметної сотні зобов'язаний про це дбати в усіх випадках бойових дій.

Сотенний кулеметної сотні зобов'язаний дбати, щоб перед атакою стрілецьким сотням

були приділені важкі кулемети.

640. Під час атаки кулеметна сотня переносить вогонь на крила атакуючих підвідділів, забезпечуючи їх перед криловим вогнем ворога та перед його контратаками.

641. Після захоплення переднього краю оборони ворога кулеметна сотня негайно просувається вперед до атакуючих стрілецьких підвідділів.

У цей час основну частину кулеметної сотні приділяється стрілецьким підвідділам.

Сотенний вогнем кулеметів, що залишилися в його розпорядженні, допомагає разити ворога на тих напрямках, де він становить найзапекліший опір.

Кулеметні чоти, призначені для протиповітряної оборони, у цей період повинні бути також підтягнуті вперед. Однак сотенний кулеметної сотні зобов'язаний не допускати скупчення великої кількості кулеметів в одному місці.

642. При відступі ворога сотенний кулеметної сотні повинен допомагати своїм вогнем до повного його розгрому, не дозволяючи йому вийти з-під обстрілу. Для того окремі кулемети й чоти повинні сміливо висуватися вперед.

643. При наступі з танками кулеметна сотня підтримує їх атаку, разячи вогневі обслуги протитанкових засобів ворога.

644. При наступі вночі сотенний кулеметної сотні зобов'язаний вжити заходів, щоб забезпечити збереження зв'язку з чотами і зі своїм зверхником, а також мати своє власне безпосереднє забезпечення.

Як лише стрілецькі підвідділи увірвуться в розташування ворога, кулеметна сотня цілісно або чотами, в залежності від одержаного завдання, негайно висувається на вказані пункти, займає вогневі становища та перебуває у повній бойовій готовності відбити протиатаку ворога.

Сотенний кулеметної сотні повинен докладно узгоджувати з наступаючими і обороняючими сотнями цілі (відтинки, рубежі) обстрілу, місця вогневих становищ, час відкриття і припинення вогню та способи означення своїх військ.

646. При веденні вогню вночі сотенний кулеметної сотні повинен звертати особливу увагу на забезпечення належного зв'язку з наступаючими стрілецькими підвідділами та вжити заходів до обережності проти раження вогнем своїх військ.

647. В зустрічному бою кулеметна сотня зобов'язана випередити ворога у відкритті вогню та забезпечити розгортання наступу й атаки куреня.

Розвідка кулеметної сотні повинна посуватися при передньому маршевому забезпеченні.

649. До хвилини одержання завдання сотенний зобов'язаний мати відомості про ворога і терен (вогневі становища, непомітні підходи до них, збірні пункти тощо).

Одержавши завдання, сотенний кулеметної сотні повинен швидко подати завдання чотовим, вказати їм райони вогневих становищ і орієнтири.

Сотенний кулеметної сотні зобов'язаний вжити всіх заходів, щоб окремі чоти могли відкривати вогонь не пізніше 3-х хвилин від хвилини одержання завдання.

Сотня повинна бути добре замаскована. Одначе, якщо є добра нагода заподіяти ворогові важкі втрати, сотенний кулеметної сотні повинен сміливо висунути кулемети на відкрите становище та несподівано напасти на нього всією силою свого вогню.

В такому випадку перебування на відкритому становищі повинно бути коротке. Заподіявши ворогові втрати та придушивши його до землі, кулеметна сотня повинна швидко забратися зі становищ і прудко вийти з району, щоб оминути раження артилерійським вогнем. Після цього кулеметна сотня займає нові вогневі становища.

651. В час зустрічного бою командний пункт сотенного кулеметної сотні повинен бути поблизу командного пункту курінного. Сотенний кулеметної сотні не обов'язково повинен бути на своєму командному пункті, він зобов'язаний знаходитись там, де вимагають обставини і звідки краще керувати сотнею.

Залишаючи свій командний пункт, сотенний кулеметної сотні зобов'язаний подбати, щоб його місце перебування було відомим та щоб усі розпорядження і оголошення швидко до нього доходили.

653. Кулеметна сотня в обороні застосовує головним чином скісний і криловий вогонь, повинна створити сильну вогневу запору перед оборонним районом куреня і на його крилах. Одночасно повинен бути передбачений вогонь у глибині розташування куреня для можливого відбиття ворога, що прорвався.

В залежності від обставин кулеметну сотню в обороні використовують цілісно або чотами.

654. Одержавши завдання, сотенний спільно з чотовими проводить розвідку оборонного району і передпілля для вибору вогневих становищ, зірних пунктів і розміщення тилу сотні.

656. Вогневі становища сотні повинні бути докладно замасковані та повинні

забезпечувати ведення вогню на всій поданій смузі і понад головами своїх військ. Для досягнення найкращого обстрілу та з метою маскування слід будувати резервні й оманливі вогневі становища та непомітні рови зв'язку для пересування кулеметів зі становища на становище.

Становища кулеметних чот мають бути розміщені на віддалі від стрілецьких підвідділів, що забезпечувало б їх безпеку від раження артилерійським вогнем ворога по становищах піхоти.

Сотенний також має подбати, щоб вогонь кулеметів не припинявся навіть під час димової і хімічної атаки ворога.

Кулеметна сотня повинна вести вогонь окремими чотами з резервних становищ, висунених поза передній край оборони.

658. Далекий кулеметний вогонь ведеться кулеметами, розміщеними у глибині оборони з резервних півзакритих або закритих становищ. Керування вогнем у цій період бою повинно бути зосереджено в руках сотенного.

659. Основний спосіб ведення вогню кулеметної сотні — несподіваний напад зосередженим вогнем, як тільки трапиться пригожа для цього хвилина, з наступним перенесенням його на іншу ціль, щоб вимотуючи ворога несподіваними нападами заподіяти йому важкі втрати.

660. При переході ворога в атаку кулеметна сотня доводить свій вогонь до найвищої напруги, придушуючи ворога до землі, не даючи йому піднятися для атаки.

661. Якщо ворог увірветься у розташування куреня, кулеметна сотня повинна, не вагаючись, залишаючись на своїх становищах, нищачи ворога перехресним вогнем, впертою обороною допомагати протиатаці куреня.

662. При відступі сотенний повинен перебувати там, де знаходиться більша частина його кулеметів, щоб цупко тримати сотню у своїх руках і, незважаючи на втрати, всебічно допомагати плановому відступу куреня.

Нові вогневі становища сотенний повинен заздалегідь розвідати.

Кулеметна сотня проводить відступ перескоками, чотами і роями, займаючи панівні висоти і продовжуючи провадити безперервний вогонь та наносячи важкі втрати ворогу, що переслідує.

Сотенний у цей час має бути готовим до відбиття нападу ворожого літунства.

663. В обороні вночі сотенний кулеметної сотні повинен вибирати становища на передньому краю, уникаючи роздріблення сотні на менші частини, ніж чоти.

Вогневі становища вибираються заздалегідь за дня з таким розрахунком, щоб був забезпечений сильний скісний і криловий вогонь по раніше пристріляних рубежах.

664. Сотенний кулеметної сотні має узгодити свій план ведення вогню зі стрілецькими сотнями та втримувати тісний зв'язок з курінним.

Ведення вогню вночі сотенний повинен зосереджувати у своїх руках…

Дисциплінарний статут Української Повстанчої Армії (проект)

(користуватися до часу затвердження) Група «Турів» розроблено і передано до куренях 22.12.43 р.

Вступ

1. «Українська Повстанча Армія є першим кроком Української Нації до відродження Українських Збройних Сил.

2. Українська Повстанча Армія покликана Українською Нацією в найтяжчий для неї час до захисту Української Нації від нищення московським, німецьким та іншими загарбниками.

3. УПА формується з найкращих сил Нації — відданих справі Української Соборної Самостійної Держави.

4. Служба в УПА є честю і гордістю кожного Українця.

5. Порядок в УПА ґрунтується на основах революційної дисципліни.

6. Дисципліна — є точне, безвідмовне і безоглядне підпорядкування всіх членів УПА своїм зверхникам та їх наказам.

7. Революційний обов'язок кожного Українця-Повстанця постійно дбати про зміцнення і розбудову Українських Збройних Сил.

8. Кожний Повстанець повинен оберігати свою особисту гідність та гідність Нації.

9. УПА зродилась в умовах ворожого оточення і її існування можливе лише в умовах найглибшого захования військових таємниць. До цього повинен змагати кожний Повстанець.

10. Кожний повстанець не повинен жаліти своїх сил, крові, а якщо потрібно і життя в боротьбі за відбудову УССД.

11. Зрада в УПА є зрадою інтересам Української Національної Революції і карається

найжорстокіше законами військово-революційного часу.

Зверхність в УПА

12. В УПА встановлюється військова зверхність нижчих представників вищим, незважаючи на військовий ступінь, а залежно від виконуваної функції.

13. Всі зверхники поділяються на: а) прямих, б) посередніх. Зверхником прямим є працівник, безпосередній керівник найближчої наступної командної інстанції.

14. Всі накази і розпорядження, видані будь-якою вищою командною інстанцією, підлягають обов'язковому і безоглядному виконанню підлеглими, за виключенням наказів явно шкідливих інтересам УПА.

15. Видані накази зверхники повинні контролювати і за невиконання їх, винних притягати до відповідальності згідно дисциплінарного статуту.

Карність та заохочення в УПА

16. Для підтримання в УПА дисципліни всі зверхники мають право:

а) за проявлення ініціативи, відваги, справності в службі всіляко заохочувати ліпших козаків;

б) за порушення встановленого в УПА порядку карати порушника.

17. Встановлюються такі міри заохочення:

1. Подяка усна

2. Подяка наказом

3. Позачергова відпустка

4. Нагорода

5. Авансування

18. Встановлюються такі міри покарання:

1. Попередження усне

2. Попередження перед збіркою

3. Позачергові роботи

4. Нагана усна

5. Нагана наказом

6. Зголошення в повному виряді

7. Арешт:

а) звичайний — до 30 день

б) загострений — до 21 день

в) тяжкий — до 10 днів.

В польових умовах при неможливості виконання кари арештом, арешт замінюється з такого розрахунку:

а) Легкий, звичайний арешт: 1 день арешту замінюється на 1 годину стійки під крісом в повному виряді.

б) Один день загостреного арешту замінюється на 2 години стійки під крісом в повному виряді.

в) Один день тяжкого арешту замінюється на 3 дні перебування в карному таборі.

8. Перебування в карному відділі.

19. Підтримання дисципліни в УПА є обов'язок кожного командира.

20. Наложені міри покарання чи заохочування записуються в особисту картку козака.

21. Якщо козак проявив відвагу, ініціативу і заслуговує на зняття раніше наложеної кари, зверхник має право це зробити. Про це в особистій картці козака робиться відповідна помітка.

22. Кару може зняти лише той, хто кару наложив.

Перед старшим зверхником розмір кари не має права ніхто змінити.

Дисциплінарні права зверхників

24. За порушення дисципліни чи проявлення ініціативи кожний зверхник має право заохотити або покарати козака в таких розмірах:

1. Ройовий:

а) Усним попередженням.

б) Позачерговими роботами до двох днів.

2. Чотовий:

а) Усною наганою.

б) Позачерговими роботами до 5-ти днів.

в) Якщо чота діє як окрема бойова одиниця, то вона користується правами сотні.

3. Сотенний:

а) Попередження усне або перед збіркою.

б) Нагана усною або в наказі.

в) Позачерговими роботами до 7-ми днів.
г) Арештом: звичайним — 14 днів, загостреним — 10 днів, тяжким — 5 днів.
д) Оголошення в повному виряді до 5-ти днів.
е) Внесок на деградування.
є) Передача до військового польового суду.
4. Курінний:
а) Арешт: звичайний — 20 днів, загострений — 14 днів, тяжкий — 7 днів.
б) Внесок на деградування.
в) Віддання до військового польового суду.
г) Курінний, якщо його курінь діє як окремий відділ, користується правами командира загону.
5. Командир загону користується всім виміром кари та деградуванням до старшого десятника включно.
6. Командир групи користується всім виміром кари та деградуванням до підхорунжого включно.
25. Кожний зверхник має право заохотити козака в такій формі:
1. Ройовий:
а) Подяка усна або перед збіркою.
2. Чотовий:
а) Подяка усна або перед збіркою.
3. Сотенний:
а) Подяка усна або в наказі.
б) Внесок на аванс або до нагороди.
4. Курінний:
а) Подяка усна або наказом.
б) внесок до нагороди або авансу.
в) Позачерговою відпусткою.
5. Командир загону:
а) Подяка усна або наказом.
б) Внесок на нагороду.
в) Авансування до старшого десятника включно.
г) Позачергова відпустка.
6. Командир групи користується всіма правами заохочення та авансування до підхорунжого включно.
26. Якщо наложена кара не приведена до виконання на протязі 2-х тижнів, приводити її до виконання після цього терміну забороняється.

Військовий польовий суд

27. Військовий польовий суд має право скликати командир групи, командир загону та командир куреня.
28. Покликання відбувається окремим наказом.
29. Військовий польовий суд покликається у складі:
1) Предсідника військового польового суду — старшини,
2) Двох членів: одного підстаршини і одного стрільця.
30. Предсідник військового польового суду являється одночасно обвинувачем і захисником підсудного.
31. Присуд військового польового суду базується завжди на чесності та свідомості суду та повинен завжди стояти на захисті інтересів УПА.
32. Всі присуди військового польового суду затверджуються тією інстанцією, що його покликала.
33. Якщо обвинувачення запротестує проти створення складу суду з важливих мотивувань, командир, що покликав суд, повинен змінити склад суду.
34. Військовий польовий суд скликається для розгляду таких справ:
а) Зрада інтересам УПА.
б) Систематичне шкідництво з метою підірвати міць УПА.
в) Дезерція.
г) Невиконання наказів.
д) Розкрадання державного та військового майна.
е) Пияцтво.
35. Курінний покликає військовий польовий суд для розгляду справ, вказаних в пунктах 34: г), д), е).
36. Командир загону покликає військовий польовий суд для розгляду справ в пунктах 34: в),

д), е).

37. Командир групи покликає військовий польовий суд для розгляду справ в об'ємі всієї статті 34.

38. Військовий польовий суд може застосовувати до обвинуваченого такі міри покарання:

а) Перебування в карному таборі на час до трьох місяців.

б) Карою смерті.

39. За зраду інтересам УПА, систематичне шкідництво з метою підірвання міці УПА, дезерцію військовий польовий суд карає винних лише карою смерті.

40. Невиконання наказів, пияцтво карається перебуванням в карному відділі на час до двох місяців.

41. Якщо невиконання наказу потягнуло за собою понесення будь-яких втрат, а значить, подіяло шкідництво інтересам УПА, винний підлягає карі смерті.

42. Розкрадання державного майна та військового карається:

а) Розкрадання майна свідоме, спрямоване на підрив міці УПА, карається карою смерті.

б) Розкрадання майна в інших випадках (з особистої користі) карається перебуванням в карному відділі на час до 3-х місяців.

43. Якщо дія підсудного привела до нанесення УПА матеріальних втрат, військовий польовий суд має право присудити до повної або часткової конфіскації майна підсудного.

44. Якщо обвинуваченого судять вдруге в аналогічному проступкові, кара завжди повинна відповідно посилюватись.

Арешт та карний відділ

45. Карні відділи утворюються при кожному загоні та перебувають під наглядом та контролем Військової Польової Жандармерії.

46. Покарані карним відділом постійно перебувають на спеціальному харчуванні, норми якого спеціально розробляє інтендатура.

47. Карним відділом можуть карати командири в таких розмірах адміністративним порядком:

а) Командир загону на час до 2-х місяців.

б) Командир групи на час до 3-х місяців.

48. Покарані карним відділом завжди працюють на найтяжчих роботах.

49. Кожний загін повинен мати в себе арешт, де відбувають кару покарані арештом.

50. Покарані арештом відбувають кару так:

а) Караний звичайним арештом перебуває на звичайному харчуванні та в отепленому арешті.

б) Караний загостреним арештом перебуває на звичайному харчуванні, а відпочиває на твердому ліжку.

в) Караний тяжким арештом отримує два дні 200 г хліба та літр води щоденно, а на третій день отримує раз в день варену їжу. Перебуває в холодному арешті з твердим ліжком, вдень забороняється лежати чи сидіти. Відпочинок дозволено від 22 до 5 год. Прогулянка по подвір'ї раз в день на 15 хв.

г) Караним арештантам всіх видів забороняється мати з собою в арешті курево, читати книжки, грати, співати».

Історичний висновок групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, утвореної постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.1997 р. № 1002 на чолі з проф. С. Кульчицьким

…Напередодні нападу на СРСР провідники ОУН надіслали керівництву Третього рейху меморандуми. У меморандумі ОУН(М) ставилося питання про утворення Української держави з кордонами від гирла Дунаю на заході до Волги на північному сході і Головного Кавказького хребта на південному сході. Ця держава повинна була дістати такий же політичний устрій, як Німеччина. Щоб досягти етнічної однорідності держави, яка істотно перевищувала територію УРСР, ОУН(М) просила нацистів здійснити примусове переселення мільйонних мас українського населення з Далекого Сходу і Сибіру.

Меморандум С. Бандери був іншого змісту. Маючи в Західній Україні розвинуте підпілля, ОУН(Б) у боротьбі за національну державність покладалася передусім на власні сили. Відносини з Німеччиною вона розглядала як союзницькі. Гітлера попереджали ("остерігаючим тоном", як обурено висловився чиновник з відомства Ріббентропа): німецьких солдат вітатимуть в Україні як визволителів, але становище зміниться, якщо національна державність не буде відновлена. Чи не вперше українські націоналісти визнали, що державність радянського зразка була великим кроком уперед порівняно із становищем українців в Російській імперії. Та це твердження пролунало тільки для того,

щоб підкреслити: така державність націоналістів не влаштовує, потрібний реальний суверенітет. В окремих розділах меморандуму обґрунтовувалися політичні, економічні і військові аспекти утвердження незалежності України. Передчасних питань про кордони ОУН(Б) не ставила, але прагнула довести, що утвердження справді незалежної України — у власних інтересах Німеччини.

А. Гітлер уже встиг створити на той час дві маріонеткові держави — Словаччину і Хорватію. Називаючи їх у цьому листі, С. Бандера просив не порівнювати з ними Україну. На його думку, Україна мала особливе значення, тому що переважала ці країни за площею і чисельністю населення.

Оцінюючи меморандуми ОУН(М) і ОУН(Б), слід мати на увазі дві обставини, які не потребують додаткової аргументації через свою очевидність. По-перше, керівники Третього рейху вважали, що українські націоналісти не мають політичної ваги і не бажали з ними спілкуватися (меморандуми до Гітлера не потрапили). Певну увагу вони звертали лише на емігрантські кола (наприклад, П. Скоропадського та його оточення), які мали за собою історичне минуле, але не користувалися підтримкою українського населення. По-друге, ми не знаємо наскільки щирими були лідери українських націоналістів, коли вони запевняли Гітлера у своїй відданості "новому порядку" в Європі. Меморандуми, про які йде мова, — це декларація намірів.

Чи брали участь українські націоналісти у злочинах, здійснюваних німецькими службами? Об'єктивна перевірка звинувачень, висунутих проти Т. Оберлендера і пов'язаних з ним військовослужбовців батальйону "Нахтігаль", не підтвердила їх. Українських націоналістів не вдалося зв'язати з конкретними епізодами злочинницької діяльності німецьких служб, що розглядалися на Нюрнберзькому процесі.

Чи слід звинувачувати українських націоналістів за бажання співробітничати з державою, що була, як визначив Нюрнберзький процес, злочинницькою в самій своїй основі? На це питання треба відповідати в контексті тогочасних подій. До вересня 1939 р. демократичні держави Заходу бажали налагодити таке співробітництво. Третій рейх тоді ще не здійснив тих злочинів, від яких здригається кожна цивілізована людина.

Радянський Союз теж прагнув співробітництва з Третім рейхом аж до червня 1941 р. Звичайно, теплі радянсько-німецькі відносини не виправдують аналогічних відносин ОУН з відомствами Третього рейху. Але слід нагадати тим, хто робить спроби підштовхнути українських націоналістів до провалля Нюрнберга звинуваченнями у співробітництві з націонал-соціалістами, що договір про дружбу і кордон уклали з Німеччиною керівники СРСР.

Чим була викликана поява меморандумів ОУН? Безсумнівно, надією співробітництва з Німеччиною. Один з найбільш авторитетних теоретиків націонал-соціалізму, за походженням прибалтійський німець Альфред Розенберг (Гітлер вважав його своїм учителем) доводив, що німці в боротьбі з російським імперіалізмом повинні опертися на пригноблені Росією народи. Особливо важливим союзником Німеччини він вважав Україну. З власної ініціативи Розенберг спілкувався з діячами української еміграції і запевняв їх, що Німеччина в слушний час надасть допомогу у творенні незалежної України.

Від проголошення Акта 30 червня 1941 р. ОУН(Б) обрала тактику доконаних фактів. У свій час така тактика допомогла Ю. Пілсудському відновити Польську державу в кордонах, які включали українські, білоруські і литовські етнічні землі. Але з нацистами тактика доконаних фактів не спрацювала.

Щоб тримати під контролем окуповану територію, нацисти озброювали створювані ними з місцевого населення допоміжні формування. Це не порушувало суті гітлерівського принципу: на захід від Уралу ніхто, крім німця, не може носити зброю. Суть принципу полягала в тому, щоб не допустити існування організацій з бойовиками, створюваних не окупаційною адміністрацією, а місцевим населенням.

У відповідності з рішеннями II конференції осередки ОУН(Б) розпочали підготовчі заходи для розгортання власних збройних сил. Ця робота з різним ступенем інтенсивності велася як в Галичині, так і на Волині та в Поліссі, де вже існували збройні підрозділи «Поліської січі» Т. Боровця-Бульби. Зокрема, командири радянських партизанських загонів доповідали Українському штабу партизанського руху (УПІПР), що з початку 1942 р. у Рівненській області почали виникати загони націоналістів чисельністю від 50 до 300 бійців. Ці загони, за повідомленнями, займалися в основному вишколом і заготівлею продовольства. Щоб не бути поміченими німцями, вони часто маскувалися під радянських партизанів.

Впродовж квітня-травня 1942 р. німці завдали ударів по підпільних структурах ОУН(Б) на Волині-Поліссі. Але націоналісти демонстрували дивовижну здатність відновлювати

зруйновані структури і поповнювати свої лави новими людьми. За німецькими оцінками, основні сили ОУН(Б) влітку 1942 р. розміщувалися в двох основних центрах: генеральному комісаріаті «Волинь-Полісся» (крайовий провід ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Д. Клячківським) і на північно-східних українських землях (ПСУЗ) з центром у Києві. Останній після загибелі Д. Мирона очолював А. Сак. Активно виявляв себе Дніпропетровський підпільний центр на чолі з В. Куком.

На військовій конференції проводу ОУН(Б) у Львові на початку грудня 1942 р. було висловила суперечливі думки щодо тактики і стратегії повстанського руху в умовах окупації. Зокрема, «урядуючий» провідник М. Лебедь був противником негайного повстання проти окупаційної адміністрації, але визнав необхідність приступити до створення власних збройних сил. Він ще не мав ясної відповіді на головні питання: коли і з ким воювати, за яких умов?

У постанові конференції відзначалося, що німецько-радянську війну «треба використати для широкої роботи по створенню збройних сил ОУН». Підкреслювалося, що «члени ОУН мають обійняти командні посади в майбутніх військових з'єднаннях».

На створення збройних сил провід ОУН(Б) йшов під тиском власних низових структур. Все частіше оунівці вимагали від своїх керівників перейти до збройного опору окупантам. Німецькі власті на окупованій території провадили винищувальну політику щодо українського населення. Не рахуватися з цим керівники націоналістів не могли. Незабаром після військової конференції проводу ОУН(Б), в грудні 1942 р. «урядуючий» провідник М. Лебедь розпорядився реорганізувати малочисельні загони. Було взято курс на створення повстанської армії партизанського типу.

17-21 лютого 1943 р. біля Олеська (Львівська обл.) відбулася III конференція ОУН(Б). Рішення з військового питання не збереглося, але свідчення учасників конференції (як і всі наступні події) вказують на те, що ОУН(Б) остаточно визначилася з необхідністю збройного виступу. Проте українські націоналісти ще не визначилися остаточно, проти кого у першу чергу спрямувати зброю. Вони мали перед собою три ворожі сили.

Брутальними і безжальними були дії німецької окупаційної адміністрації. Вона грабувала населення, забирала молодь на примусові роботи в Німеччину, а в разі саботажу спалювала села і знищувала заложників. Населення чекало захисту і не розуміло бездіяльності оунівських боївок.

Починаючи від лютого 1943 р. Український штаб партизанського руху (УШПР) розпочав переміщення в район білорусько-українського Полісся... Незабаром тут зосередилися сили, здатні виконувати оперативно-стратегічні завдання в тилу вермахту.

Нарешті, емігрантський польський уряд почав розбудовувати у Західній Україні і Західній Білорусії збройні структури, щоб після поразки Німеччини власними силами відновити територіальну цілісність довоєнної Польщі.

На III конференції висловлювалися різні думки з приводу стратегії боротьби. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях М. Степаняк пропонував розгорнути проти німців широке збройне повстання, вигнати окупаційну адміністрацію, створити національний уряд і домогтися його визнання західними союзниками СРСР. Крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський і військовий референт проводу ОУН Р. Шухевич вважали, що збройна боротьба повинна спрямовуватися не проти німців, котрі вже зазнають поразок на фронтах світової війни, а проти червоних партизанів і поляків. На їхню думку, боротьба проти німців повинна була носити характер самооборони народу.

Незважаючи на невизначеність стратегічної лінії, боротьба з окупантами стала фактом. 7 лютого 1943 р. сотня І. Перегійняка напала на бараки німецької поліції у містечку Володимирець (Рівненська обл.). Виконуючи наказ проводу ОУН(Б), в середині березня українська поліція (шуцмани) покинула казарми і зі зброєю відійшла в лісові масиви.

Провід ОУН(Б) швидкими темпами розбудовував УПА, включаючи до її складу переважно силою загони Т. Боровця-Бульби і ОУН(М). Була створена Головна команда УПА, керівництво якою здійснював військовий референт проводу ОУН на ПСУЗ В. Івахів. Після його загибелі в бою з німцями 13 травня 1943 р. головним командиром УПА став крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ Д. Клячківський.

Головній команді не вдалося перетворити повстанську армію в регулярну збройну силу. Не маючи важкої зброї, повстанці не могли провадити відкриті бої і застосовували переважно партизанську тактику. Чисельність УПА досягла максимуму в 1944 р. (до 30 тис. бійців). І раніше, і пізніше вона була істотно меншою. Однак сила УПА корінилася не в чисельності. Вона спиралася на народну підтримку і на розгалужену, глибоко законспіровану організаційну мережу ОУН(Б).

Впродовж березня-липня 1944 р. у Тернополі і Львові відбувся ряд зустрічей

уповноважених поліції безпеки і СД дистрикту «Галичина» з довіреною особою проводу ОУН(Б) греко-католицьким священиком І. Гриньохом. Однак ці переговори мали характер виявлення намірів і закінчилися безрезультатно.

Українсько-польське протистояння.

Українсько-польські відносини впродовж віків складалися нелегко, часом трагічно. Мабуть, найбільш трагічною сторінкою в цих відносинах є збройне протистояння української і польської підпільно-партизанських формацій УПА і Армії крайової.

Під тиском британського прем'єр-міністра В. Черчилля глава польського емігрантського уряду В. Сікорський 30 липня 1941 р. підписав угоду про союз з СРСР у війні. Угода проголошувала недійсними радянсько-німецькі договори 1939 р. Однак кожна зі сторін вважала західноукраїнські та західнобілоруські землі своїми. Становище ще більше ускладнювалося тим, що населення Західної України боронило свою землю від поляків з 1918 р. і відчувало жах при згадках про короткочасну, але криваву радянізацію 1939-1941 рр. Його захисною реакцією на зовнішнє втручання стало утворення праворадикальної військово-політичної формації — Організації українських націоналістів. ОУН боролася з державами, тобто мала перед собою незрівнянно сильнішого, ніж вона сама, противника. Але вона була сильна підтримкою народу і після чергового погрому негайно самовідтворювалася. У народі завжди знаходилися люди, здатні відмовитися від особистого життя і присвятити себе високій меті — боротьбі за Українську самостійну соборну державу.

Документація українських і польських підпільних організацій на територіях з національно мішаним населенням свідчить про те, що ситуація в тилу вермахту стала вкрай напруженою. Як українське, так і польське населення відчували на собі в повному обсязі акції з конфіскації сільськогосподарських продуктів (так званий контингент) і каральні експедиції по селах у випадку несплати контингенту, різного роду примусові роботи, вуличні облави на людей, призначених перетворитися на остарбайтерів, голод у зв'язку з відсутністю роботи або через мізерну заробітну плату. Кожний в такій ситуації намагався вижити за рахунок сусіда, особливо якщо цей сусід був іншої віри і національності.

Переважна більшість інтелігенції як українського, так і польського походження співпрацювала з окупантами. Серед солтисів, війтів і бургомістрів багато було таких, хто працював за завданням своїх патріотичних організацій: намагався спрямовувати німецьку владу на захист співвітчизників і сіяти недовіру до «чужинців». Не можна недооцінювати й ролі нацистів у розпалюванні взаємної ненависті між українцями і поляками на територіях з національно мішаним населенням. До кожного з народів окупаційна адміністрація застосовувала різну тактику. Чим більшу загрозу вона відчувала з боку автохтонного населення того чи іншого регіону, тим суворіше до нього ставилася.

В умовах існуючого міжнаціонального напруження відповідальність за злочинні дії функціонерів окупаційної адміністрації пересічний українець або поляк здебільшого покладав не на німецьких окупантів, а на національну громаду, з якої походили ці функціонери. Одна з польських підпільних газет дуже точно тоді зауважила: «Пересічний поляк у Львові спостерігав за тим, як «працює» українська поліція, виконуючи німецькі розпорядження, і в ньому зростала ненависть до українців. Той самий поляк, коли б мешкав у Варшаві і бачив, що виробляє польська поліція, котру вже ніхто не називав польською, а лише «гранатовою», то навряд чи б в нього з'явилася та сама ненависть до своїх співвітчизників, хоча ті останні на неї цілком заслуговували".

Напруженням у стосунках українців з поляками, які жили на Волині і у Східній Галичині впродовж багатьох поколінь, скористалися німецькі окупанти. Коли німці дізналися про те, що українська допоміжна поліція виявилася однією з форм конспіративної мережі ОУН(Б), вони почали її роззброювати. Власне цим була ініційована масова втеча поліцаїв в ліси, де формувалася УПА. Окупаційна адміністрація замінила всіх українців у допоміжній поліції поляками, що одразу відчуло на собі українське населення Волині. Разом з цим це дало привід крайовому проводу ОУН(Б) на ПЗУЗ покласти всю відповідальність за загострення міжнаціональних відносин на поляків. У відозві-ультиматумі крайового проводу до польського населення від 18 травня 1943 р. зазначалося: «У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас. Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх помітили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, що будуть з вашої вини,

відіб'ються на вас».

Поляки не пішли з німецької служби. Навпаки, вони всілякими шляхами старалися закріпитися на ній. Ця служба була плацдармом, за наявності якого вони змогли б зберегти свій вплив у Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини. Була й суто побутова причина. Самі по собі наміри поляків або українців знайти у складних воєнних умовах хоч яку-небудь роботу, у тому числі в окупаційних адміністративних органах, якщо вона не пов'язувалася з каральними діями проти місцевого населення, свідчила тільки про прагнення людей вижити і допомогти у цьому своїм співвітчизникам.

Напруженістю між поляками та українцями скористалися й радянські партизани. Восени 1942-навесні 1943 рр. в регіоні з'явилися партизанські з'єднання під командуванням С. Ковпака, О. Сабурова, О. Федорова, пізніше — диверсійно-розвідувальний загін полковника НКВС Д. Медведєва. Як вказував уже покійний польський історик Р. Тожецький, вони мобілізували в свої загони не менше 5 тис. бійців з числа місцевих поляків.

В часи народної Польщі будь-яка інформація про трагічний польсько-український конфлікт, що мав місце в 1943-1944 рр., не пропускалася цензурою. Тільки з кінця 80-х рр. з ініціативи ветеранів 27-ої Волинської піхотної дивізії Армії крайової почалися опитування постраждалого цивільного населення. В радянській історіографії волинська трагедія 1943 р. теж була забороненою темою. Фундаментальні дослідження цієї «білої плями» розгорнулися тільки в рамках робочої групи істориків при Урядовій комісії з проблеми ОУН-УПА.

Волинські події почалися у квітні 1943 р. Частини Першої групи УПА під командуванням Дубового (І. Литвинчука) 21-22 квітня винищили жителів польського села Іванова Долина Костопільського району Рівненської області. У травні ці самі частини здійснили ще шість акцій проти поляків. У звітах вказувалося, що були ліквідовані польські колонії, які співпрацювали з більшовиками і німцями.

Звіти керівників підрозділів УПА перегукуються зі звітами командирів радянських партизанських загонів, які були безпосередніми свідками цієї трагедії. В донесенні секретаря Рівненського підпільного обкому КП(б)У В. Бегми до УШПР від 11 квітня 1943 р. підкреслювалося: «Націоналісти проводять масовий терор проти польського населення. В селах райцентрів Степань, Деражно, Рафалівка, Клевань бульбівці не вбивають, а вирізають поголовно старих і малих та цілком спалюють польські поселення».

Польські збройні сили на цій території були явно слабші, ніж частини УПА, які діяли синхронно з силами самооборони українських сіл. Але й вони не сиділи склавши руки. В радіограмах з радянських партизанських загонів, які надходили до ЦК КП(б)У, сповіщалося, що у травні-червні 1943 р. польська допоміжна поліція спільно з німцями знищила майже чверть українського населення Людвипольського району на Рівненщині, включаючи людей похилого віку, жінок і дітей.

У липні 1943 р. у відозвах ОУН(Б) до польського населення перед кожним польським селом була поставлена вимога, щоб його мешканці «за 48 годин вибралися за Буг або Сян — інакше смерть!» Польське підпілля видало наказ: «Сидіти на місці, бо Польща втратить Волинь». 11 липня відбулися скоординовані напади загонів ОУН(Б) одночасно на 167 польських поселень. У масових винищувальних акціях брали участь цивільні з косами і сокирами. Викликана війною бруталізація населення накладалася на побутову ворожість, одвічні суперечки за межу.

Скільки б сьогодні окремі дослідники не говорили про втручання німців або радянських партизанів в польсько-українську ворожнечу, намагаючись інколи навіть на них цілковито перекласти відповідальність за міжнаціональний конфлікт в роки війни, слід стверджувати, що не вони все-таки відіграли в конфлікті ключову роль. Криваве протистояння було детерміноване польським і українським шовінізмом, обопільним екстремізмом, що знецінював людське життя, виправдовуючи все патріотичними гаслами. І тут не може бути виправдання жодній стороні.

У радянських документах відповідальність за волинську трагедію покладалася на «бульбівців», а у спогадах політичних противників ОУН(Б) — на «рубанівців», тобто прихильників «урядую чого» провідника М. Лебедя (Максима Рубана). В матеріалах Делегатури польського уряду за 1943 р., коли йшлося про антипольські акції на Волині, фігурувала, як правило, не ОУН(Б) і навіть не УПА, а «волинська ОУН». За цією назвою стоїть провідник ОУН(Б) на Волині і командувач УПА Д. Клячківський. Саме цей видатний діяч українського повстанського руху доклав тоді найбільше зусиль до організації не тільки антинімецької і антирадянської, але й антипольської боротьби.

Вчені діаспори теж вважали, що в історії ОУН(Б) і УПА волинська трагедія це важка темна пляма. Її не можна було ані виправдати, ані пояснити. Разом з тим не можна було й

звинуватити Д. Клячківського, не звинувачуючи при цьому весь український повстанський рух. Цю трагедію можна було лише замовчати. Мабуть, не випадково в «Енциклопедії українознавства», де подаються короткі біографії діячів навіть зовсім дрібного масштабу, не знайшлося місце для Д. Клячківського (Клима Савура). Мабуть, не випадково цей непересічний діяч у листопаді 1943 р. під пристойним і переконливим приводом позбавився посади головнокомандувача УПА. В українському повстанському русі політичне і військове лідерство зосередилося в руках Романа Шухевича (партизанський псевдонім — Тарас Чупринка).

Восени 1943 р. по всій території Генерального губернаторства, за винятком дистрикту «Галичина», почалися винищувальні дії польського підпілля, спрямовані проти німецьких колоністів і українців. Вони були ініційовані наказом головного коменданта Армії крайової генерала Т. Коморовського (псевдонім — Вур) від 4 серпня 1943 р. про початок загальної «відплатної акції» за участь українців у німецьких пацифікаціях. На території Хрубешувського і Томашівського повітів було спалено до червня 1944 р. близько півтори сотні українських сіл, в яких мешкало до 15 тис. осіб.

В основі українсько-польського конфлікту воєнного часу корінився один чинник — територія. Безпосередньо на території ця боротьба нерідко набувала кривавого характеру, тому що йшлося не про визначення державної приналежності регіону, а про користування конкретною ділянкою землі, яка годувала.

У кожного з мешканців Волині була своя правда: у тих, хто тут жив завжди, у тих, чиї предки прийшли з Польщі у XVI ст., і навіть у тих, кому Польська держава за безсумнівні заслуги перед собою дала ділянку землі, щоб підтримати і розвинути «польськість кресів». Соціальні фактори конфлікту були не менш вибуховими, ніж релігійні і національні. Але не слід забувати, що соціальна напруженість штучно створювалася відповідною національною політикою всіх урядів Другої Речі Посполитої. Не слід забувати також, що переслідування українців за релігійною ознакою на «східних кресах» здійснювалися не тільки екстремістськими елементами, а й місцевою адміністрацією при бездіяльності або й потуранні центрального уряду довоєнної Польщі.

У квітні 2002 р. авторитетний польський журнал «Венж» (2002. — № 4 (522). — С. 23) влаштував «круглий стіл», присвячений польсько-українським відносинам під час Другої світової війни. Журналіст А. Талага у своєму виступі підкреслив: «Під час Другої світової війни дійшло, безсумнівно, до війни двох народних стихій, представлених різними силами. На польській стороні це була підземна армія — АК, на українській — лісова УПА. В рамках цієї війни двох стихій кожна сторона чинила військові злочини. Чинила їх АК на Хрубешувщині, чинила їх ОУН обох фракцій — бандерівської і мельниківської, чинила їх дивізія СС «Галичина», не кажучи вже про польську і українську поліції, які служили німцям. Здається мені, що на Волині, в рамках цієї війни двох етносів, дійшло до народовбивства, відповідальність за яке несе бандерівська ОУН. Навпаки, в інших випадках особливо на Хрубешувщині, це була звичайна війна двох партизанських армій, під час якої обидві сторони чинили вбивства».

Виокремлювати Волинь з ареалу, на якому розгортався українсько-польський конфлікт, не доводиться. Під час волинських подій особливо постраждали поляки. Адже у цьому регіоні поляки були етнічною меншиною. В інших регіонах, і передусім на Холмщині, більше постраждали українці. Відповідальність за вбивства несе керівництво тих політичних сил, які протистояли одна одній, тому що прагнули відродити власну національну державу з включенням до неї території спільного проживання українців та поляків (безвідносно до того, хто являв собою етнічну меншину поляки або українці). Безпосередньо на території сторонами конфлікту були поляки, представлені силами самооборони (пізніше до них приєдналися й тим самим розконспірувалися законспіровані раніше загони Армії крайової), а також українці, представлені ворогуючими між собою силами — ОУН(Б), ОУН(М), загонами Т. Боровця-Бульби. Німецька адміністрація і радянські партизани у цьому конфлікті були здебільшого спостерігачами (хоча військовослужбовці дивізії СС «Галичина», які мають розглядатися як німецька, а не українська сторона, теж втручалися в цей конфлікт).

Під час виступу на згаданому вище «круглому столі» редактор журналу «Венж» проф. А. Фрішке додав свої зауваження відносно сторін українсько-польського конфлікту. Вони мусять бути серйозно розглянуті при оцінці подій. «Коли кажемо про «польську сторону», то вона, так само як українська, дуже різношарова. Коли, наприклад, маємо справу з акціями, які є наслідками наказів головного командування або Волинського округу АК, то це справді польська сторона. Але маємо також справу з рядом інших дій, коли рішення робилися на локальному щаблі, приймали їх керівники якихось підрозділів. Рішення приймали

законспіровані органи, і часто не відомо до кінця, хто приймав те або інше рішення».

Підбиваючи підсумки дослідженню волинської трагедії як головного пункту в українсько-польських відносинах воєнної доби, проф. Ігор Ільюшин ставить таке питання: чи мав право Клячківський, займаючи найвище становище у крайовому проводі ОУН, пред'являти польському населенню згаданий вище ультиматум? Його відповідь незаперечна: «На нашу думку, відповідальність, яка була покладена на всю місцеву польську людність за службу її окремих представників в допоміжній поліції (шуцмансшафтах) об'єктивно була подібною до тої, що приписувалася в СРСР прибалтам, татарам, калмикам, чеченцям та іншим народам, які звинувачувалися в масовій колаборації з німцями».

Протистояння українських націоналістів і органів радянської влади в роки війни.

Коли ламаються списи навколо питання, чи визнавати УПА воюючою стороною в Другій світовій війні, то забувають основне: гітлерівський режим, так само як будь-який інший, не міг дозволити існування в своєму запіллі не контрольованої ним збройної сили. З утворенням повстанської армії українські повстанці ставали воюючою стороною незалежно від свого бажання воювати з Німеччиною.

Слід визнати, що у цього питання є психологічний підтекст, який може навіть не усвідомлюватися опонентами: воюючою визнається тільки та сторона, яка воювала на боці Об'єднаних Націй. Тому поставимо питання в іншій формі: чи може військово-політична сила, яка воювала одночасно з державами Осі і Радянським Союзом, розглядатися як воююча на боці Об'єднаних Націй сторона в Другій світовій війні? Тут ми виходимо зі світу фактів і входимо в світ суджень, де все залежить від точки зору. Цілком можливою є позиція, коли точку відліку становлять не Об'єднані Нації як сукупність, а Радянський Союз — країна, яка внесла найбільший вклад в розгром держав Осі. Стоячи на такій платформі, ми не побачимо напівтонів і відповімо на поставлене питання негативно.

Для тих, хто ототожнює Другу світову війну з Великою вітчизняною, ОУН(Б) і УПА не є її учасниками. Та й самі оунівці були б здивовані, якби їх назвали учасниками Великої вітчизняної війни. Але критерій ставлення до Радянського Союзу не може застосовуватися при визначенні певної військово-політичної сили учасником війни з гітлерівською Німеччиною.

Факти стверджують, що вороже ставлення ОУН і УПА до Радянського Союзу (точніше — до сталінського Радянського Союзу) заважало їм брати активну участь у боротьбі з німецькими окупантами. Якби не існувало радянського чинника у війні, українські націоналісти воювали б з гітлерівською Німеччиною активніше. Жахлива окупаційна політика гітлерівців давала всі підстави для активної боротьби. Але націоналісти пам'ятали, що після Гітлера матимуть справу зі Сталіним.

Коли УПА виникла, то радянські партизани почали запитувати своїх керівників в ЦК КП(б)У і УШПР, як до неї поставитися. 23 березня 1943 р. перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов надіслав на ім'я С. Ковпака і С. Руднєва лист, в якому виклав офіційну точку зору. Треба виходити з того, писав він, що «керівники українських буржуазних націоналістів — це німецькі агенти». Далі він роз'яснював: «деяка частина рядових учасників в цих загонах палко бажає боротися з німецькими окупантами, але вони обдурені буржуазними націоналістами». Виходячи з «класового» аналізу, Хрущов рекомендував: не вступати в контакт з цими загонами; не виступати збройно, якщо вони самі не нападатимуть; пам'ятати, що «головним і основним завданням є розгром фашистської Німеччини і вигнання німецьких окупантів з нашої території».

Можна бачити, що М. Хрущов усвідомлював невідворотність перетворення УПА на учасника бойових дій проти окупаційної адміністрації. Керуючись головним для нього завданням, він радив не чіпати націоналістів: хай воюють з німцями, воювати доведеться, тому що німці не потерплять чужих збройних формувань у власному тилу.

Однак бійці УПА для М. Хрущова і його команди не були звичайними ворогами — такими, як солдати вермахту. Вони вважалися зрадниками, для покарання яких був потрібний особливий рахунок. Такий, наприклад, як продиктований начальником УШПР Т. Строкачем командиру партизанського з'єднання О. Сабурову 22 квітня 1943 р.: «Дії загону ім. 24-ої річниці Червоної армії по знищенню націоналістів схвалюю. В кожному випадку їх нападу — жорстоко карати. Листівками попередити, що за одного партизана буде знищено 15 оунівців та їх німецьких хазяїв».

Після проходження фронту основним засобом боротьби сталінської держави з національно-визвольним рухом стали мобілізації місцевого населення в Червону армію. Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма запропонував М. Хрущову «здійснити поголовну мобілізацію чоловіків від 17 до 50 років життя в області й відправити подалі в тил східних областей, де їх розсортувати: частину до армії, а частину — в робочі батальйони».

Ідея була прийнята і реалізована Хрущовим і Сталіним. Мобілізаційна політика у Західній Україні набула особливого підтексту: поряд з поповненням Збройних сил ставилося завдання позбавити такої можливості УПА, тобто підірвати ресурсну базу національно-визвольного руху.

Слід зауважити, що ідея В. Бегми була вдосконалена. Польові воєнкомати вже здобули великий досвід мобілізації населення у східних областях України. Замість того, щоб відправляти мобілізованих «подалі в тил», їх нерідко кидали в бій — ще не навчених, погано озброєних, іноді — навіть не обмундированих. Звідси — загальновідома жахлива різниця у бойових втратах між вермахтом і Червоною армією.

Націоналісти зрозуміли небезпеку і постаралися довести її до відома всіх, хто підлягав за віком мобілізації. В одній з підпільних листівок, датованій 30 березня 1944 р., наголошувалося: «Московський імперіалізм хоче загнуздати наших українців мобілізацією. А потім, маючи нас в руках, кинути в карних загонах на першу лінію, на гарматне м'ясо, або морити голодом в таборах праці». Листівки закликала брати до рук зброю і боротися в лавах УПА.

На початку 1945 р. НКВС УРСР провів в сільській місцевості західних областей облік населення віком від 15 років. Відповідною інструкцією рекомендувалося «точно встановити, де знаходиться той чи інший громадянин чи громадянка. Родичів тих осіб, точне місцезнаходження яких не буде встановлене, попередити під розписку: якщо ці особи не з'являються до органів радянської влади, вони вважатимуться учасниками банд і до їх родичів будуть ужиті репресії, включно до арешту й виселення».

Ця акція виявилася ефективною. До 21 лютого 1945 р. в Тернопільській області було зареєстровано 486 тис. родин. Виявилося, що 1267 громадян перебувало на нелегальному становищі. 872 родини, з яких походили нелегали, були виселені у віддалені регіони СРСР.

Використовуючи передвоєнний досвід радянізації західних областей, керівники ОУН(Б) попереджали, що співчуваючі визвольному руху можуть влаштовуватися на роботу в радянських органах, але не повинні йти в НКВС. Повідомлялося, що відділи НКВС взяли на озброєння тактику маскування під відділи УПА, які шукали зв'язку, і таким способом виявляли справжні повстанські підрозділи. Єдино можливою «грою» з більшовицькими силовими структурами і спецслужбами визнавалася «гра кулеметів».

Справді, перший заступник наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенант Т. Строкач уже в 1944 р. поставив на потік використання в оперативних цілях полонених учасників повстанського руху. Коли в листопаді 1944 р. потрапив в полон командир куреня УПА на Волині П. Власюк, він погодився на співпрацю з НКВС і був належним чином скомпрометований. Власюк очолив спецгрупу, що діяла під маскою УПА і підступно вбивала людей з підпілля.

Коли лінія фронту відсунулася від західних кордонів, поповнення УПА боєприпасами та зброєю перетворилося на майже нерозв'язну проблему: атакувати армійські склади й ешелони через їх посилену охорону повстанці не могли, а у відділах НКВС і НКДБ зброї було небагато. За цих умов відділи УПА і боївки ОУН(Б) активізували контакти з підрозділами вермахту. Як і раніше, військове спорядження і зброя обмінювалися на розвідувальні дані. Але в обміні сталися якісні зміни. Коли УПА перебувала в їхньому тилу, німці постачали озброєння в помірних кількостях. Коли УПА опинилася в радянському тилу, німці виявили готовність давати зброю в будь-яких кількостях і навіть без компенсації. Були налагоджені повітряні мости, якими літаки Люфтваффе перекидали українським повстанцям військове спорядження і зброю.

Радикальна активізація боротьби радянських органів з повстанським рухом відбулася восени 1944 р. 9 жовтня ц. р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія і нарком державної безпеки СРСР В. Меркулов підписали спільний наказ «Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд ОУН в західних областях УРСР». Ліквідація підпілля доручалася військам НКВС. Головна увага зверталася на виявлення ліній зв'язку, конспіративних квартир і явочних пунктів, впровадження до районних, обласних і центрального проводів ОУН агентури, виявлення складів зброї, продовольства і друкарської техніки. Рекомендувалося посилити репресивні заходи щодо родин активних учасників підпілля — заарештованих, забитих або перебуваючих на нелегальному становищі. Наполягалося на широкому втягуванні місцевого населення в агентурно-інформаційну роботу, в збройні групи сприяння. Чисельний склад військ НКВС визначався потребами боротьби з підпільним рухом. Кадровий потенціал цих військ був посилений за рахунок партизанських з'єднань, які мали досвід боротьби у західних областях.

На початку лютого 1945 р. біля м. Бережани Тернопільської області відбулася нарада членів головного проводу ОУН(Б), на якій постало питання про перспективи дальшої

боротьби. Були присутні Р. Шухевич, М. Арсенич, Я. Бусел, Д. Грицай, П. Дужий, Р. Кравчук, В. Кук, Д. Маївський. Нарада відмовилася задовольнити прохання С. Бандери організувати його перехід в Україну. Бандера залишився політичним лідером ОУН і її представником в еміграції. Головним було рішення продовжити боротьбу, сподіваючись на допомогу країн Заходу. Здійснювався перехід до дій чотами і роями (відділеннями). Пропонувалося очистити лави УПА від ненадійних і хитких елементів.

В другій половині 1945 р. спільними зусиллями внутрішніх військ та органів НКВС, НКДБ, з'єднань Радянської армії, військової контррозвідки і винищувальних батальйонів було встановлено тотальний контроль над кожним районом західних областей. Це допомогло визначити приблизну кількість боївок ОУН і підрозділів УПА, які оперували в них. За кожною боївкою або підрозділом УПА були закріплені оперативні групи з метою їх відстеження і ліквідації.

Націоналістичне підпілля під організованим тиском зазнавало відчутних втрат. 15 вересня 1945 р. загинув Я. Бусел. В грудні 1945 р. для встановлення зв'язку з С. Бандерою Р. Шухевич відрядив до Німеччини Д. Грицая і Д. Маївського. їх схопили вже на чехословацько-німецькому кордоні. Обидва встигли покінчити життя самогубством.

За даними НКВС УРСР, в 1944-1945 рр. було проведено 39 778 чекістсько-військових операцій в західних областях, вбито 103 313, захоплено в полон 110 785, заарештовано 14 329 повстанців, з повинною з'явилося 50 058 осіб. У віддалені регіони СРСР було вислано в 1944 р. 4 744 родини (13 320 осіб), а в 1945 р. — 7 393 родини (17 497 осіб), пов'язаних з підпіллям.

Колосальні втрати, заподіяні репресивними органами радянської держави учасникам повстанського руху, наочно ілюструють його масштаби. Не маючи будь-якої підтримки ззовні, повстанці трималися мужньо. Це засвідчує співвідношення між кількістю репресованих і тими, хто з'явився з повинною після оголошення амністії.

Протистояння українських націоналістів і радянської влади у повоєнний період.

У листі до Й. Сталіна від 15 листопада 1945 р. М. Хрущов писав, що розгром Німеччини і Японії, зміцнення воєнно-економічної могутності і зростання міжнародного авторитету СРСР викликають розгубленість і почуття приреченості серед «залишків банд українсько-німецьких націоналістів». Життя показало, однак, що велетенська наддержава не могла придушити підпільно-партизанську активність у західних областях УРСР впродовж десятка років — майже до середини 1950-х.

Черговий етап вже повоєнного протистояння повстанців і влади був пов'язаний з виборами до Верховної Ради СРСР в лютому 1946 р. Прагнучи забезпечити високу явку, органи радянської влади в добровільно-примусовому порядку залучили до пропагандистської кампанії західноукраїнську інтелігенцію. Зі свого боку, УПА широко розповсюджувала серед населення заклики до бойкоту виборів. Повстанці писали в листівках: «Сталінські вибори — це глум над демократією. Геть такі вибори! Ні один не підемо до виборів! Хай живуть справлені вільні вибори в Українській самостійній державі!»

Ці заклики доповнювалися загрозами на адресу тих, хто мав намір взяти участь в організації неправедних виборів й тим підтримати владу. Загрози не були порожніми. У селі Зашків Львівської області одну з активісток знайшли повішеною. На трупі була прикріплена записка: «Буде з кожним, хто агітує голосувати».

Існувала висока вірогідність того, що населення, яке не забуло вільних виборів у довоєнній Польщі, не погодиться солідаризуватися з чужою для нього владою. За цих умов Москва розгорнула в західних областях України безпрецедентну за масштабами і залученими силами акцію, що одержала назву «великої блокади».

На території західних областей у січні-квітні 1946 р. було розміщено понад 3 500 гарнізонів регулярних військ, не рахуючи завжди присутні війська НКВС, а також 3593 гарнізони, сформовані з винищувальних батальйонів. Цими силами владі вдалося заблокувати всі села і перекрити доступ до них повстанців. Останні пережили надзвичайно важку зиму, ведучи виснажливі бої з переслідувачами. Однак «велика блокада» не зламала їх.

Виконуючи наказ командування УПА, командири територіальних частин повстанської армії і місцеві проводи ОУН перейшли до дій дрібними групами із засідок. Внаслідок цього великі військові операції проти УПА втратили сенс. За 1946 р. було зареєстровано 1619 повстанських акцій — диверсій на транспорті і в промисловості, нападів на адміністративні установи, на військовослужбовців, партійних працівників і активістів тощо.

Радянська пропаганда навіть у перші повоєнні роки за інерцією називала повстанців українсько-німецькими націоналістами. Пропагандисти не могли знайти раціонального пояснення поведінці людей, які під час «великої блокади» були ізольовані від сіл і сиділи у

неопалюваних схронах без руху, тому що сніг видавав сліди спостерігачам з літаків, що баражували над зимовим лісом. Чим керувалися вони, коли не здавалися владі? Адже влада неодноразово оголошувала амністію для тих, хто з'явиться з повинною.

Інформуючи ЦК КП(б)У про стан в західних областях, міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач 28 травня 1946 р. у черговий раз заявив, що націоналістам завдано «вирішальної поразки». Цього разу, однак, він змушений був додати, що повстанці і підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця.

Що давало їм силу для боротьби у подібних умовах? Є таке свідчення дружини Р. Шухевича: «У сорок п'ятому перед арештом я бачилась з Романом. То було під цвинтарем Личаківським у Львові. І кажу: «Слухай, то ви нічого не маєте. Ви без машин, без нічого, та вони вас всіх вистріляють, вилапають». Він каже: «Ти знаєш, як я тебе люблю. Але Україну — більше як тебе».

Друга хвиля тотального наступу на сили визвольного руху розпочалася у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР на початку 1947 р. Всі сільські виборчі дільниці знову були прикриті військами. На підставі агентурних розробок здійснювалися спецоперації силами МВС по керівних повстанських центрах і кадрах. В січні 1947 р. загинув референт Служби безпеки проводу ОУН М. Арсенич. Тим не менш повстанцям і підпільникам вдалося й цього разу відновити сили. Перший секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович, якому Сталін Доручив остаточну ліквідацію підпілля, одержав доповідну записку від компартійних функціонерів західних областей, в якій зазначалося, що дії українських повстанців «носять зухвалий характер і спрямовані, головним чином, проти господарсько-політичних заходів і нашого активу».

У січні-березні 1947 р. боївки ОУН і підрозділи УПА здійснили, за даними радянських джерел, 272 акції. 5 квітня 1947 ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про посилення боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Постанова зобов'язувала органи державної безпеки забезпечити в найближчі півтора-два місяці ліквідацію вцілілих бандитських груп і керівних центрів ОУН знизу доверху». Однак під час чергової зустрічі з Сталіним на початку червня Каганович не спромігся відрапортувати про виконання цієї постанови. За квітень- червень 1947 р. сили збройного підпілля здійснили 195 акцій. За своїм характером бої й сутички вже мали переважно оборонний характер. Зачіпні напади повстанців становили не більше 10% від загальної кількості здійснених акцій.

17 серпня 1947 р. ЦК КП(б)У прийняв ще одну постанову — «Про хід боротьби із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Кількість військово-чекістських операцій різко зросла. У віддалені регіони СРСР було вивезено в 1947 р. 26 332 родини (понад 77 тис. осіб) «банд пособників», тобто утричі більше, ніж за попередні роки.

Характеризуючи стан боротьби з повстанцями, М. Хрущов в рапорті Сталіну від 10 березня 1948 р. доповідав, що за три роки були ліквідовані всі великі формування УПА і значна кількість підпільних осередків ОУН, а залишки повстанців перейшли виключно до терористичних дій окремими бойовиками і групами не більше п'яти осіб. В умовах, що склалися, він пропонував обмежити кількість бойових операцій і надати перевагу діям спецгруп і чекістсько-військових груп МДБ.

Пріоритетним завданням для силових органів радянської влади ставало проникнення в підпільні організації, але не для того, щоб одразу знищити яку-небудь конкретну боївку, а для систематичної і тривалої роботи з розшифрування зв'язків, розкладу визвольного руху зсередини, компрометації командного складу ОУН і УПА перед СБ ОУН. Ця тактика набула особливого поширення після призначення у 1949 р. на посаду міністра державної безпеки УРСР М. Ковальчука (в роки війни він працював на високих посадах в органах військової контррозвідки СМЕРШ).

Під жорстоким силовим тиском лави повстанців ріділи. Внаслідок військово-чекістських операцій і агентурно-оперативних дій МДБ і МВС, постійних депортацій у віддалені регіони СРСР прихильного до повстанців та підпільників населення і колективізації сільського господарства зникала масова база, на яку завжди спирався визвольний рух.

УПА як збройна формація вичерпала свої можливості. У зв'язку з цим і на підставі рішення УГВР головний командир УПА Р. Шухевич 3 вересня 1949 р. видав наказ, згідно з яким всі повстанські відділи і штаби припиняли свою діяльність як бойові одиниці і органи управління. Особовий склад відділів і штабів вливався в підпільні структури ОУН(Б).

У 1948-1949 рр. органи МДБ і МВС з метою нищення і компрометації підпільників різко розширили ареал і активність так званих спеціальних, або агентурно-бойових груп. Діючи

під виглядом повстанців і підпільників, спецгрупи виявляли і знищували справжніх учасників визвольного руху або тих, хто їм співчував. Оцінюючи діяльність спецгруп, керівники МДБ УРСР відзначало, що в ряді випадків з їх допомогою «вдалося створити у середовищі оунівців атмосферу взаємної недовіри, яка призводила часто до самознищення банд та їх ватажків».

З метою ізоляції учасників визвольного руху від місцевого населення спецгрупи грабували і розстрілювали людей, палили садиби, знищували худобу, ґвалтували жінок. Та порівняно швидко, уже в березні 1949 р. МДБ УРСР відмовилося від такого способу боротьби з повстанським рухом і розформувало агентурно-бойові групи. Про мотиви цього рішення можна тільки здогадуватися. Але слід взяти до уваги оцінку спецгрупи УМДБ Рівненської області прокурором військ МВС Українського оругу. У доповідній записці від 18 травня 1949 р. в ЦК КП(б)У він писав, що діяльність згаданої спецгрупи «мала яскраво виражений бандитський характер і була відома місцевому населенню». Отже, люди швидко розпізнавали, хто є хто.

Наприкінці 1949 р. у тривале (майже півроку) відрядження до Львова прибув П. Судоплатов. Він особисто очолив бригаду оперативників, яка займалася пошуками Р. Шухевича. 5 березня 1950 р. неподалік від Львова, у с. Білогорща голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Роман Шухевич загинув, оточений оперативниками. Його смерть істотно підірвала потенціал націоналістичного підпілля.

Захоплення 5 червня 1951 р. органами державної безпеки емісара ЗУ ОУН М. Матвієйка, який прибув в Україну для з'ясування стану підпілля і налагодження зв'язків його керівництва зі С. Бандерою, надихнуло МДБ УРСР на радіогру із закордонними центрами українських націоналістів і на створення легендованих проводів ОУН. У 1951 р. були створені Калуський, Коломийський, Кам'янець-Подільський «окружні проводи», чотири «районні проводи» і шість окремих «підпільних груп». Ю. Киричук зауважує: з кінця 40-х років підпільна мережа ОУН настільки була просякнута ворожою агентурою, що важко відрізнити, де починався справжній бандерівець, а де закінчувався провокатор з МДБ.

Завдяки проникненню в підпільну мережу органам радянської влади вдалося ліквідувати в 1951-1952 рр. найбільш досвідчених і авторитетних керівників повстанського руху — Р. Кравчука, І. Литвинчука, П. Федуна (Петра Полтаву). 23 травня 1954 р. був схоплений останній голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Василь Кук (Коваль, Леміш).

Після 1954 р. спостерігалися тільки одиничні акції вже зовсім пригаслого повстанського руху. Останньою його жертвою з радянського боку став оперуповноважений УКДБ в Тернопільській області 22-річний лейтенант В. Стороженко, застрелений з дробовика нелегалом ОУН П. Пасічним 12 жовтня 1959 р. у лісі біля села Тростянець Бережанського району. Останніми жертвами з боку ОУН стали нелегали П. Пасічний і О. Цетнарський, вбиті в ході оперативно-військової операції біля хутора Лози Підгаєцького району Тернопільської області 14 квітня І960 р.

Антикомуністичний опір ОУН і УПА в Україні мав чималий резонанс як в українському суспільстві, так і за кордоном. Безкомпромісний характер збройного конфлікту між визвольним рухом, репрезентованим українським націоналізмом, і силами сталінського тоталітарного режиму спричинив значні жертви серед цивільного населення західних областей і потягнув за собою загибель спеціалістів різних галузей економіки, культури і освіти з інших районів України і СРСР в цілому, котрі відряджалися на роботу в західні області. В результаті протиборства були завдані матеріальні збитки об'єктам виробничого і соціально-культурного призначення, особистому майну громадян.

У постанові президії ЦК КПРС «Про політичний і господарський стан західних областей Української РСР» від 26 травня 1953 р. були підбиті перші підсумки боротьбі у цьому регіоні від 1944 р. до 1952 р. включно: репресовано державою до 500 тис. осіб, в тому числі заарештовано понад 134 тис., вбито понад 153 тис., вислано довічно з України понад 203 тис. осіб. Більш повні дані подані КДБ у 1957 р. У відповідній довідці четвертого управління КДБ при Раді міністрів УРСР зазначалося, що за 1944-1956 рр. в ході бойових операцій, в результаті самогубств та «внутрішнього» терору безповоротні втрати підпілля становили 155 108 осіб, з них у східних областях — 1 746. За той же період вийшло з повинною 76 753 особи. У 1943-1956 рр. за всіма «забарвленнями» націоналістичної діяльності було заарештовано 103 866 осіб, з яких засуджено 87 756.

У квітні 1973 р. архівно-обліковим відділом КДБ при Раді міністрів УРСР для президії Верховної Ради УРСР було підготовлено зведення про втрати радянської сторони у 1944-1953 рр. Сумарні втрати дорівнювали 30 676 загиблими. За категоріями статистика

загиблих виглядала таким чином:

— співробітників НКДБ-МДБ — 687;

— співробітників органів внутрішніх справ — 1864;

— військовослужбовців внутрішніх військ, прикордонних військ і Збройних сил — 3199;

— бійців винищувальних батальйонів — 2590;

— представників органів радянської влади: депутатів Верховної Ради УРСР — 2; голів облвиконкомів — 1; голів міськвиконкомів — 8; голів райвиконкомів — 32; голів селищних рад — 1454; інших радянських працівників — 1235;

— працівників партійних органів: секретарів обласних комітетів — 1, секретарів міських комітетів — 2, секретарів районних комітетів — 44, інших — 160;

— колгоспників: голів колгоспів — 314; колгоспників і селян — 15355;

— робітників — 676;

— представників інтелігенції — 1931;

— дітей, людей похилого віку, домогосподарок — 860.

Ідеологія українських націоналістів

Аналізуючи питання про ідеологію ОУН, слід взяти до уваги ту обставину, що цілісної організації не існувало навіть в часи Євгена Коновальця. Серйозні тертя між керівництвом (Головним проводом), в якому домінували представники еміграції, та крайовою екзекутивою на західноукраїнських землях розпочалися майже одразу після утворення ОУН в 1929 р. Розкол 1939-1941 рр. був фактичним оформленням давно існуючого реального стану справ. В основі розколу не було ґрунтовних ідеологічних розбіжностей.

Від початкового етапу існування в ОУН склався певний набір світоглядних принципів, які не змінювалися десятиліттями. Але їх сума не була монопольним ідеологічним продуктом лише самої ОУН. Вона в основному збігалася з базовими світоглядними засадами будь-якого націоналізму. Разом з тим трактування цих принципів, способи їх реалізації та взаємодії з іншими ідеологіями мали свою специфіку. Вони змінювалися різними темпами і в різних спрямуваннях в окремих відгалуженнях руху.

Найбільш звичним терміном для визначення ідеології ОУН 1930-х рр. у західній науковій літературі став «інтегральний націоналізм». Раніше цим терміном визначалися світоглядні орієнтири французького радикального монархічного націоналізму початку XX ст. Потім термін «інтегральний націоналізм» став родовим поняттям для європейських праворадикальних рухів першої третини XX ст.

Автор класичної праці про український націоналізм Дж. Армстронг визначив такі світоглядні параметри «інтегрального націоналізму» ОУН:

— віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані всі інші цінності;

— апеляція до містичної ідеї єдності всіх осіб, які складають націю (яка базувалася на припущенні, що національну спільність об'єднують в цілісний організм біологічні характеристики або і незворотні наслідки спільного історичного розвитку);

— підпорядкування раціональної, аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям;

— наявність харизматичного лідера, який є уособленням «волі нації»;

— культ дії, війни та насильства як вираження вищої біологічної життєздатності нації.

Дж. Армстронг вважав, що ці риси були спільними для націоналістичних рухів, які розвинулися у Європі в 1920-х рр. Тобто «інтегральний націоналізм» ОУН значною мірою був продуктом копіювання європейських зразків.

Інший американський дослідник українського націоналізму О. Мотиль теж вказував, що термін «інтегральний націоналізм» відповідає ідеології ОУН. Порівнюючи французький інтегральний націоналізм з ідеологічними засадами ОУН, він звертав увагу на типологічні ознаки, які споріднювали їх. Обидва рухи були:

— колективістськими (де колектив підпорядковував собі особистість);

— детерміністськими (доля індивіда визначалася його належністю до нації);

— антиінтелектуалістськими;

— релятивістськими (оскільки відстоювався погляд, що кожна нація має власну правду);

— емпірично орієнтованими (оскільки вважалося, що національну істину можна пізнати лише у реальному житті, а не за допомогою теорії);

— традиціоналістськими;

— антипарламентарними;

— мілітаристськими.

Виходячи з того, що Дмитро Донцов справляв великий вплив на молоде покоління української молоді 20-х рр., а вона закладала основу ОУН 30-х рр., деякі дослідники визначають ідеологію українських націоналістів як донцовський «чинний націоналізм». Однак спорідненість «чинного націоналізму» та «організованого націоналізму» ОУН не є достатньою підставою для того, щоб представити Д. Донцова як родоначальника ідеології організованих українських націоналістів. Між обома різновидами націоналізму існують серйозні розбіжності. «Організований націоналізм» ОУН пропонував конструктивну політичну програму, окреслював певну політичну доктрину і мав риси систематизованого світогляду. «Чинний націоналізм» Д. Донцова був зразком тотальної критики і будувався на публіцистичних посилках — надзвичайно яскравих і привабливих за формою, але позбавлених реального змісту.

Програмні документи, ухвалені на великому зборі ОУН у Римі (серпень 1939 р.) і великому зборі ОУН у Кракові (квітень 1941 р.), не містили принципових розбіжностей ідеологічного характеру. Різниця була лише у формі: програма мельниківців містила більше теоретичних міркувань, а програма бандерівців — більше практично-політичних гасел. Ця різниця пояснюється, мабуть, часом написання програм. ОУН(Б) готувала свою програму вже під час Другої світової війни.

Обидві програми мали більш радикальний і конкретний характер, ніж програма 1929 р. В них підтверджувався принцип національної солідарності і заперечувалася політична легітимність поділу суспільства на класи. Головною метою проголошувалося створення Української соборної держави шляхом національної революції. Незмінними залишалися принципи надпартійності і надкласовості за умов тотального політичного панування ОУН в Українській соборній державі. Існування політичних партій за програмою 1939 р. мало бути заборонене, а ОУН представлялася як єдина форма політичної організації населення. В програмі 1941 р. ця сама думка формулювалася завуальовано. Спільними для обох програм були такі основні світоглядні принципи: ідеалізм, волюнтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів над усіма іншими інтересами в суспільстві. Соціально-економічні проблеми трактувалися в дусі етатистського патерналізму. Держава представлялася як головний інститут, відповідальний за розв'язання соціально-економічних проблем. Соціальну злагоду в суспільстві мала забезпечувати держава у поєднанні з корпоративно-професійними об'єднаннями.

Принцип вождизму в програмі 1939 р. був доведений до абсолюту. Голова проводу українських націоналістів (ПУН) проголошувався Вождем Нації, який несе відповідальність за свої дії лише «перед Богом, Нацією і власним сумлінням». Цілком очевидно, що цей пасаж був не стільки даниною часу або виявленням амбіцій керівництва ПУН, скільки намаганням протиставити формальний авторитет вождя амбіціям крайовиків. За своїм стилем діяльності А. Мельник не підходив на роль такого вождя, і згадані програмні настанови залишилися деклараціями. В програмі ОУН(Б) 1941 р. питання про керівництво організацією було задекларованe в більш демократичному ключі, але це не стало на перешкоді вирощуванню «культу особи» вождя і реальному запровадженню принципу вождизму.

Наказ комендантам надрайонів про звітування
№ 7 (від 4 жовтня 1943 р.) УПА Група «Заграва» КЗВО

До всіх комендантів надрайонів в окрузі «Заграва»

«…у місячних звітах, які присилати до 15 числа місяця, що є наступним за звітним відображати такі моменти:

1. Загальний стан терену (які райони входять у склад надрайону).

2. Праця організаційної сітки (які терени охоплені організаційною сіткою, які частинно охоплені і які зовсім не охоплені).

3. Загальний стан населення і національні меншості (подати скільки є всього населення і скільки всього українців, росіян, білорусів, поляків, німців, чехів і т. д.).

4. Політичні угруповання (подати всі існуючі в терені політичні організації і угруповання українські і неукраїнські).

5. Настрої суспільства (подати як населення наставлене до нас, як до німців, як до червоних, і як до інших угруповань).

6. Вороги та їх діяльність (подати і скільки і де знаходиться німців, чехів, польської партизанки, що кожний з них в терені робить).

7. Події в терені (подати всі найважливіші події, що сталися за місяць у терені).

8. Релігія (подати скільки в терені є священників, яких, на якій мові відбуваються церковні служби…).

9. Вимоги і внески коменданта надрайону (подати коротко, що в терені треба зробити для покращання праці).

Слава Україні!

КЗВО Юрко».

Наказ для політичних референтів надрайонів у справі унормування звітності № 1 (від 26 листопада 1943 р.)

УПА Група «Заграва» ПЗРВО

Надрайоновим політичним референтам в окрузі

«З метою унормування справи звітування, наказую:

1) На день 8-го кожного місяця, політичні референти кожного надрайону присилають мені звіт з праці своєї політичної референтури за минулий місяць.

2. На день 15-го, 23-го, 30-го кожного місяця присилати докладні інформації про хід політичної роботи в надрайоні.

3) Керівники поодиноких відділів при надрайонових політичних референтурах звітують про працю свого відділу політичному референтові даного надрайону, та своїм безпосереднім діловим зверхникам в окрузі, згідно з їх вимогами.

Всі звіти та інформації виготовляти докладно, та своєчасно присилати без запізнень.

Слава Україні!

Окружний політичний референт Аскольд».

Наказ провідникам вишкільних відділів у справі організаційної підготовки членів ОУН та симпатиків

№ 2 (від 28 листопада 1943 р.)

УПА Група «Заграва»

Політичним референтам, провідникам вишкільних відділів та вишкільним трійкам воєнної округи «Заграва»

«Наказ ч. 2

В зв'язку з налагодженням та усистематизуванням вишкільної праці на терені запілля ВО «Заграва» наказую додержуватись слідуючого:

1. Всі вишкільні, районові, трійки мають перепроваджувати вишкіл першого ступеня популярний для суспільства (старших і юнацтва).

3. Друзі чи подруги, які закінчили вишкіл першого ступеня з оцінкою «добре» та мають охоту і здібності до навчання, брати їх на вишкіл другого ступеня.

4. Вишкіл другого ступеня перепроваджує надрайонова вишкільна трійка, яка має брати людей із цілого надрайону, які закінчили вишкіл першого ступеня.

5. Одиниці, які закінчили вишкіл другого ступеня добре, та мають здібності та охоту до навчання, присилати їх на вишкіл третього ступеня до округи.

6. По отриманню цього наказу, негайно приступити до організації та перепровадження вишколів першого ступеня для суспільства…

Слава Україні

Провідник вишкільного відділу при ПРЗВО «Заграва» Цемент

Політичний референт запілля ВО «Заграва» Аскольд».

Наказ про нормування харчування особового складу групи
№ 37 (від 9 липня 1943 р.)
Командир групи УПА
До загонів і сотень УПА

«Запровадити по відділах такі норми харчування на одного стрільця на один день:

Хліб — 80 дк., Смалець або масло — 6 дк., Сало — 10 дк., Крупи — 6 дк., Цибуля, Капуста, Морква, Петрушка — усе в потрібну кількість.

Інші фрукти та овочі.

Норми на одного стрільця на один день (під час походу):

1. Сухарі — 25 дк.,
2. Ковбаса — 15 дк.,
3. Цукор — 10 дк.,
4. Галети (печиво) — 28 дк.
Командир групи УПА Еней».

Наказ провідникам вишкільних відділів про порядок проведення вишколів
№ 3 (від 28 листопада 1943 р.)
УПА Група «Заграва» Вишкільний відділ
Провідникам, командирам вишколу та вишкільним трійкам ВО «Заграва»

«Наказ ч. 3

Наказую додержуватися слідуючих порядків на вишколах:

1. Дотримуватись порядку та організаційної дисципліни.

2. Строго дотримуватись конспірації.

3. Жоден з вишкільників не має цікавитись місцем проходження, мешкання, прізвищем, організаційним псевдом, організаційним становищем друзів. Може тільки знати вишкільне псевдо.

4. Забороняється всім вишкільникам без дозволу провідника вишколу писати приписи…;

5. При порушенні вишкільником організаційної дисципліни застосовувати відповідні міри стягнення та кари (нагана, долів, під кріс, звільнення з вишколу разом з представленням карного звіту).

6. Вишкільник повинен пам'ятати про організаційну дисципліну і повинен себе вести як вояк. Інструктор має себе вести супроти вишкільників, як друг, а не як «капрал».

7. На лекціях поводитись спокійно і уважно. Бути чемним у відношенні до інструкторів.

8. Під час перерв та у вільних хвилинах зайняти себе відповідною працею (читанням літератури).

9. На вишколі має бути бадьорий настрій (але не гучний), і виховуючий.

10. Щоденно визначати наказом вартових на цілу добу і чергових на день.

11. В разі якоїсь небезпеки алярму, чи ворожого нападу, не слід панічно розбігатись, ані гарячкувати, а спокійно зібрати всі свої речі, бігти на місце збірки й чекати наказ командира.

12. Дотримуватись слідуючого порядку дня:

1) 5 год. рання зоря.
2) 5.05 год. збірка до руханки.
3) 5.05 — 5.25 год. руханка
4) 5.25 — 5.50 миття
5) 5.50 — 6 ранній звіт, декалог
6) 6-8 лекції
7) 8-9 снідання
8) 9-13 лекції
9) 13-14 обід
10) 14-16 військові заняття
11) 16-16.10 денний наказ
12) 16.10 — 18 дискусії та повторення матеріалу
13) 18-19 вечеря
14) 19-20 дискусії та засвоєння матеріалу
15) 20-20.30 спів
16) 20.30-21 вечірній звіт і молитва
17) 21 год. вечірня зоря.

13. За політичну лінію і ідейне витримання вишколу відповідає провідник вишколу.

14. За безпеку, конспірацію і військовий порядок відповідає комендант вишколу.

За невиконання цих правил винні будуть притягатися до відповідальності.

Слава Україні!
Провідник вишкільного відділу при ПРЗВО «Заграва» Цемент
ПРЗВО «Заграва» Аскольд».

Місячний звіт про стан та діяльність запілля ВО в серпні 1943 р.
Друже командир!
«Оголошую Вам слідуючий звіт з запілля воєнної округи «Заграва» за серпень 1943 року.
1. Стан членства в окрузі: членів — 1149, членок — 382, юнацтва — 777.
2. Загальний стан терену, праця організаційної сітки, національні меншості, політичні угруповання, відношення суспільства до нас, наші вороги:
а) Костопільщина: Костопільський район: райони Деражно, Стидень, Степань є цілком очищені від ворогів та опановані нами. Німців в цих районах зовсім немає. Червони до цих районів також не мають доступу. Червоні партизани знаходяться в Уманських і Оржевських лісах і звідти, час від часу, роблять напади на західні села Дераженського району, виключно з метою грабунку. Червоні бояться наших відділів і тому перед тим, як напасти на якесь село, проводять стараннy розвідку, щоб довідатись про наші сили. Населення до червоних ставиться ворожо і негайно повідомляє нас про всякий ворожий рух. До нас населення ставиться дуже прихильно. В цих районах зорганізовано управи і по всіх селах сільські управи, які розпочинають свою нормальну діяльність. При сільських управах створені допоміжні комітети і земельні комісії. Земельні комісії зайнялись наділом безземельним і малоземельним селянам бувшої фільваркової і ляцької землі.
Земельна референтура УПА (в запіллі) у звітному місяці видала селянам 1106 акрів наділів землі, в тому числі 483 акри видано в Костопільському надрайоні та 623 — в Сарненському надрайоні.
Ця праця продовжується.
Національних меншостей в цих трьох районах немає, за винятком кількох жидів, що зголосилось до нас добровільно до праці.
Бульбівці також добровільно приходять до нас до праці.
Ці райони повністю наші.
Німці розташовані виключно в містах Костопіль, Іванова Долина, Берестовець. Вони тримають при собі польську поліцію і кубунських та донських козаків. На села вони вже не нападають, лише контактують між собою переїжджаючи з одного пункту в інший. Якщо в результаті таких переїздів трапляються села, то тоді їх грабують, а людей, що не втекли — стріляють.
Населення німецьких вказівок по здачі продуктів не виконує.
Поляки всі повтікали у пункти, де стоять німці. Деякі поляки потворили свої банди, загальною чисельністю більше 1000 осіб, що тероризують українське населення. Але наші відділи та земельні управи ставлять їм належний опір.
В Людвіпольщині діють бульбівці. Населення їх не любить. Сам Бульба серед населення не користується авторитетом, лише в Бистричах (родинному селі Бульби), та ще деяких селах, бульбівці мають підтримку, але виключно серед своїх родин. Бульбівці п'ють самогон та грабують населення. Мають вони контакт з ляхами, а тому співпрацюють з червоними.
Городнинський район: частина району опанована нашим рухом, є організована сітка. Населення чекає на прибуття відділів УПА. Німці виключно сидять в Городниці і час від часу грабують села. Діють тут і червоні. Є наша боївка, яка в міру можливості боронить населення від нападу червоних і ляхів.
Сарненський район в більшості охоплений нашими впливами і сіткою. Населення ставиться до нас дуже прихильно. У терені перебувають близько 50 тис. поляків, що скупчуються у тих районах, де є німці, а також у червоних партизанських загонах. Росіян і білорусів — близько 8000.
Німці близько 3 тис. осіб…
Самооборона (надрайон Костопіль). Тут скрізь зорганізовано самооборону. Поставлено нічні і денні варти… скрізь проходять військові вишколи… число тих, що вишколюються — 5770 людей…
В надрайоні Сарни також зорганізовано військові вишколи в запіллі. Число вишколюваних доходить до 4700 чоловік. В надрайоні Столинському вишколи в стадії початкової організації…
Скрізь потворено військові зв'язки… потворено мобілізаційні пункти, готові до урядування… у серпні працювала військова комісія — за вислідом роботи якої 150 чоловік добровільно змобілізовано до УПА, 50 — направлено на санітарний вишкіл. Решту

відправлено додому до окремого розпорядження.

В Костопільському і Сарненському надрайонах СБ має свою зорганізовану сітку і працює нормально. В Столинському районі СБ зорганізована частинно. В Пінському надрайоні СБ зовсім не організована.

Політична референтура.

При політичній референтурі зорганізований відділ кадрів…

В кожному підрайоні підібрано відповідних пропагандистів, організовують пропагандивні гутірки, збори на теми політичні, жнив, антинімецьких і антибільшовицьких акцій…

У кожному районі зорганізовано вишкільну трійку, завданням якої є провадити жіночі і чоловічі вишколи у цьому терені.

По всіх районах створено юнацькі загони… Юнацькі загони вже перепроваджують вправи військового характеру. Найкраще ця робота провадиться в Дераженському, Стидинському, Степанському та Костопільському районах. Охоплений вік 1922-1927 рр. народження. Молодь охоче приймає участь у цих акціях. Складено їх списки, на збірки майже всі зголошуються. Поділено їх на рої, чоти, сотні, курені і полки. Поставлено провідників цих військових клітин. Ця робота погано охоплена теренами, загрожених німаками, ляхами і червоними. Райони Березне, Людвіполь. Праця наладнується там по очищенні терену від вищезгаданих зайд. Городянський район не охоплений зовсім.

На майбутнє планується вишколити юнацьких провідників, перепроваджувати систематично військові вправи, вміти вправлятися зі всіма родами зброї, перепроваджувати політичні, ідеологічні бесіди та лекції, організовано святкувати наші національні свята. Здібних юнаків покликати на районні вишколи і доручити їм певну працю.

Відділ юнацтва жіночого. Жіночим юнацтвом охоплено Дераженський, Стидинський, Степанський, Костопільський, Березненський, Людвіпольський райони. Зараз відбуваються збірки військового характеру і гутірки на теми пропагандивні, санітарні, гігієнічні і т. п. На загал жіноцтво в стані організації…

Референтура Червоного хреста. Зорганізовано 9 шпиталів: 2 для боротьби з епідеміями, 7 хірургічних… аптека розділена на 8 частин і розкидана по всьому терені… Створено лікарську лабораторію… Сили аптекарські: 8 лікарів, у т. ч. 2 хірурги, є 6 фельдшерів, одинадцять сестер…

Провадяться вишколи: один фармацевтичний (21 курсант), два медсестерських (95 осіб).

Перепроваджено 2 трикотажних вишколи…

Зв'язок. Існують лінії: Рівне-Костопіль-Сарни-Столин. По надрайонах є надрайонові, районові, станичні зв'язки. При кожному зв'язковому пункті, там, де є потреба, є стійки підвід.

Слава Україні!

Комендант воєнної округи Юрко».

Наказ комендантам надрайонів і районів у організаційних справах
№ 3 (від 15 серпня 1943 р.)
УПА Група Енея

«1. До 25 серпня вишлю до теренових сотень до надрайонів по кількох військових інструкторів, що розпочнуть свою роботу на місцях призначення.

2. Теренові сотні, якими керують коменданти теренових сотень, підлягають команді УПА.

3. СБ мусить доложити всіх старань, щоб своїми докладними інформаціями забезпечити успіх у згаданих завданнях.

4. Всі накази до надрайонів, що видаватимуть поодинокі референти, мусять бути затверджені командиром групи УПА.

5. Від всіх осіб, що працюють в УПА чи запіллі, вимагаю точного виконання своїх обов'язків. Тих, що не поступають згідно наших потреб воєнного часу, притягнути до відповідальності…

Слава Україні!

Героям Слава!

Командир групи УПА Еней».

Наказ-повідомлення воїнам УПА про перехід до них великого відділу азербайджанців
№ 20 УПА (від 5 жовтня 1943 р.)
Група Енея

«День 3 жовтня 1943 р. став історичним днем. У цей день великий відділ азербайджанців зголосився добровільно до УПА, покидаючи службу в німчаків. Команда групи УПА радо приймає азербайджанців у свої ряди... щоб спільно з українцями і іншими поневоленими народами боротися проти дикої Німеччини і головної більшовицької Москви...

Гідність людська і бажання поневолених народів жити вільним життям не дозволяє на таке поневолення, тому всі ми ідемо до УПА, стаємо в одні лави до боротьби проти імперіалістів...

Вже в наших рядах хоробро б'ються грузини, узбеки, черкеси, осетинці, вірменці... за створення власної держави.

Слава Україні!

Командир Еней».

Наказ у справах призначень та обов'язків призначених
№ 22 УПА (від 26 жовтня 1943 р.)
Група Енея

«1. Інспектором збройних сил УПА — групи Енея — назначаю командира Юрка. Він має контролювати військо і самооборону ВО. Йому підлягають організаційно-мобілізаційні в ділянці самооборони.

2. Контроль над землянками і криївками у ВО — доручаю другові Каменеві. Його завданням подбати, щоб і військо і населення мали своєчасно для себе землянки і криївки.

Наказ обов'язує з днем його оголошення.

Слава Україні!

Шеф штабу Черник

Командир Еней».

Наказ керівникам УПА, Запілля і УЧХ у справах гігієни та організаційних
№ 24 УПА (від 30 жовтня 1943 р.)

«Завважую, що гігієна в відділах УПА і в запіллі знаходиться в жахливому стані. Командири і козаки не дбають про особисту чистоту. Внаслідок цього шириться короста і інші інфекційні хвороби, проти яких треба ужити всіх заходів, щоб не допустити їх до подальшого поширення.

Наказую:

1. Кожного ранку митися до половини.

2. Раз на тиждень змінювати брудну на чисту білизну.

3. Командири і інтенданти поодиноких відділів подбають, щоб козаки не ходили в подертій, пошарпаній одежі.

4. Раз на місяць мусить бути основний перегляд козаків. Про це подбає Червоний Хрест в порозумінні з командирами відділів УПА.

5. Хворих на коросту відокремлювати від здорових і призначати їм спеціальне приміщення для виліковування. Про це подбає Червоний Хрест.

6. Строго забороняю командирам відділів відсилати хворих на коросту людей безпосередньо до шпиталів (лікарень), керівникам шпиталів забороняю таких приймати.

7. До військових шпиталів забороняю приймати цивільних людей, натомість Червоний Хрест подбає, щоб цивільне населення мало також лікарську опіку, а в разі потреби — шпиталі.

8. Командирам відділів забороняю відсилати козаків на лікарські оглядини безпосередньо до наших шпиталів. Хворих козаків зібрати в одному, умовному місці, про що повідомити лікарню. Не розконспіровувати наших пунктів.

9. Червоний Хрест подбає, щоб ранені мали відповідне тепле приміщення, матеріальне забезпечення і добре харчування.

Відпустки

1. Забороняю командирам відділів і лікарям УПА видавати які-небудь відпустки додому. Відпустки без мого підпису — не дійсні.

2. Всіх козаків, що вештаються по терені без спеціального письмового доручення наказую польовій жандармерії УПА і СБ — арештовувати і повідомляти їх командирів, натомість забороняю карати їх без їхніх зверхників.

Одяг і взуття

1. В зв'язку з зимою, що підходить, відчувається брак теплого одягу і взуття серед козаків по відділах УПА. Багато з тих потребуючих мають такий одяг і взуття вдома, часто закопане в землі.

2. Кожний козак, що має можливість одержати потрібні речі з дому, повинен це зголосити

своєму командирові. Після оголошення певної групи козаків з даної місцевості, командир відділу відсилає спеціального гінця поладнати ці справи. Гінець дістає командировку де зазначено: куди і за чим направляється і час полагодження, від і до…

4. Господарчий ВО виконує безпосередньо, або через своїх господарчих запотребування у ВО…

…мобілізувати підводи в селі має право станичний або староста села (нами поставлений), евентуально військо УПА — враз… у наглих випадках… в одиночних випадках на коротку віддаль (1-5 км) забороняє реквізовувати у селян підводи, хіба в наглих службових справах і це полагоджує станичний…

3. Польовій жандармерії УПА і СБ доручаю контроль за виконанням цього наказу.

Слава Україні!

Шеф штабу Черник

Командир Еней».

Наказ командирам відділів у організаційних справах

Грудень 1943 р.

«1. На день 10.12.43 р. вислати по 4 кандидати з сотні і по 2 із самостійної чоти на старшинську школу.

Вимоги: бойовитість, освіта не нижче 5 класів, фізично і морально витриманий…

7. Подається до відома усіх командирів про створення карного відділу 10.12…

8. На день 13.12 вислати всіх фельдшерів і санітарів на інструктаж фельдшера…

11. …провести інструктаж для командирів…

Шеф Штабу Черник

Командир групи УПА Еней».

Наказ комендантам надрайонів та УЧХ про реорганізацію госпітального обслуговування (від15 січня 1944 р.)

«В зв'язку з сьогоднішньою дійсністю перевести реорганізацію шпитальництва.

1. В порозумінні з комендантками УЧХ та мед шефами надрайону розмістити хворих та ранених поодиноко в різних теренах менше розконспірованих, та догідних, причому кожного хворого чи раненого, приділити по одному до родини і зобов'язати родини… за збереження їх та сумлінний догляд.

2. Родини, де будуть перебувати хворі, мають бути забезпечені продуктами і потрібними речами, аж до повного вилікування.

3. В часі фронтових дій використовувати криївки господарів, де перебувають хворі, та криївки УЧХ, якщо вони близько розміщені. В разі браку таких, негайно зробити.

4. До тяжко хворих прикріпити сестер чи санітарок, забезпечивши їх ліками, які відповідають за їх лікування та догляд.

5. Видати комендантам УЧХ запаси продуктів для шпиталів та активу УЧХ на декілька місяців та забезпечити відповідними сховищами для них.

6. Перевірити розміщення аптечних магазинів з поглядів конспіративних, подбати про їх забезпечення.

7. Аптечні магазини розкидати дрібними частинами по терені.

8. Спирт змагазинувати окремо та передати комендантам УЧХ.

9. Шпитальне майно, яке не є у вжитку і не буде потрібне найближчим часом негайно змагазинувати в новозбудованих магазинах та передати комендантам УЧХ.

10. Лікарські та хірургічні приладдя негайно перебрати від медперсоналу та змагазинувати в магазинах аптечного відділу.

11. Наказ цей виконати протягом 48 годин після одержання.

Командир групи «Богун» Еней».

Наказ комендантам надрайонів про призначення відповідальних у вирішуванні справ військових, запілля та самооборони

№ 27 (від 16 січня 1944 р.)

«В зв'язку з приближенням фронту і більшовицької дійсності наказую:

1) Другові Пташці підпорядкувати самооборону в цілій ВО — доручаю справу розподілу зброї серед членства і населення на терені ВО.

2) Назначаю комендантом самооборони:

на терени 6/6 — Лиха, 7/7 — Назара, 4/4 — Самсона, 3/3 — Матвія, 2/2…

3) Узагальнюючи можливості дій у відірваному від центру положенні, до вирішування справ військових і запілля призначую до відкликання:

в надрайонах: 6/6 — командира Лиха, 7/7 — Кропиву, 4/4 — Ясена, 3/3 — командира Матвія, 2/2…

Контактувати з референтом СБ і комендантом Пташкою — звітувати своїм організаційним зверхникам, важливіші дані шифрувати.

Командир групи «Богун» Еней».

Наказ керівника політичного відділу

Наказ надрайоновим політичним референтам з приводу ворожої пропаганди (від 23 серпня 1943 р.)

УПА Група Енея

Політичний відділ

«В зв'язку з посиленою ворожою пропагандою через радіо наказую:

1. Слухати радіо може тільки політичний референт або той, кому він це доручить.

2. Забороняється розповсюджувати по терену свіжі вістки без наших коментарів. Треба взяти під увагу, що надійшов кульмінаційний момент боротьби між Москвою і Берліном за наш хліб та ще треба рахуватись з посиленою ворожою пропагандою, яка не буди стояти ні перед чим, щоб здеорганізувати маси.

Не розполітковувати людей частим подаванням дрібних вісток без висвітлення. Мусимо виробляти політичну думку, а не займатися сухим інформуванням мас.

Контроль за виконанням наказу переймає СБ і жандармерія».

Слава Україні!

Максим».

Звіт про діяльність відділів від 1 до 31 грудня 1943 р.

УПА Група «Богун»

«Після кількатижневої підготовки в підборі людей, поповнення взуття, одягу, відділи, призначені в східні терени — відмарширували. Курінь «Бистрий» сформовано з повернувших з першого рейду сотень Довбуша та стаціонуючих в терені відділів куреня Бурсак.

Курінь Крук — із повернувших з терену Ворона сотень Тополі, Хмари, Запорожця.

Курінь Олег з відділів Ярема, відбувших листопадовий рейд і з сотні Саблюка…

Відділи відійшли першорядно озброєні, середньо одягнуті і взуті з добрим запасом продуктів (залізний запас — 1 кг цукру, 1 кг сала, 2 кг сухарів на козака).

Курінь Бистрий, за винятком чоти Одисея, що вистріляла у першому бою з німцями всю амуніцію і повернувся, вийшов у вказані місцевості, провадив наказану роботу.

Крук в дорозі. Донесено, що провівши кілька зустрічних боїв з німцями, посувається у визначеному напрямку.

Стаціонуючі відділи проводили такі акції:

Курінь «Ясен»

Дня 01.12 спалено в Куневі будинки, призначені для квартирування німців.

Відділ Цимбала провів наскок на містечко Остріг… Відділ зробив засідку на червоних партизан. Акція не вдалася, ворог, обстрілявши ззаду наш відділ, відступив. Червоні були попереджені.

10.12 відділ Тимошенка, що квартирував у с. Михайлівна, внаслідок донесення сексотів попав в оточення донських козаків. Вбито 20 донців, загинули 3 повстанці. Відділ прорвався…

Курінь «Птаха»

Дня 05.12 відділ Тура роззброїв 30 шуцманів. Здобуто 30 крісів та 1500 шт. амуніції.

10.12 під час палення німцями с. Ситно відділ Гірняка знищив 4 автомашини і 20 німців.

11.12 цей же відділ на шосе Дубно-Радивилів знищив 3 машини. Вбито 30 німців…

22.12 знищено ляцьку оселю Бортниця (біля Дубно). Вбито 25 ляхів, багато згоріло в хатах. Власні втрати 1 вбитий…

8.12 кошовий відділ «В'юн» спільно з азербайджанською чотою прийняв бій з німцями за с. Півче. Село здобуто, німці з ляхами, спаливши кілька хат, відступили. Убито 8 німців, у нас один ранений…

15.12 відділ Крука, що готувався до маршу на схід, прийняв бій з ляхами і німцями (біля 200) в с. Тилявці. Спалено 5 автомашин, вбито біля 20 ляхів і німців. Здобуто кулемет «Максим», легкий міномет, 100 мін… у нас один ранений…

Північно-східна частина ВО (Рівненщина), Здолбунівщина стали протягом місяця грудня предметом посилених ворожих наскоків-грабунків. Ворогові сприяла відкрита місцевість, яку перетинали залізниця і шляхи. Німці тут послуговуються вислужницьким елементом — козаками…

Діючий у цих теренах курінь Ясена був в стадії реорганізації і поповнення, не був спроможний ліквідувати ворожі опорні пункти… тут мало нашої сили, є брак тяжкої зброї, вбогий стан амуніції (15-20 шт. на кріс)… Одночасно курінь веде боротьбу з червоною партизанкою, що діє на схід від Острога і починає проникати у Суразький ліс.

В зв'язку з цим, треба дати підсилення куреневі «Ясен», обсадити своїми частинами Суразький ліс, робити кінні рейди на схід, вести розвідку, виловлювати червоних партизан.

Аналізуючи проведені бої, можна сказати, що вони були короткі, наступального характеру, втрат мало, але й здобутків небагато. Відділи реагували на всі спроби німчаків грабувати села, майже у всіх випадках відганяли їх, відбиваючи награбоване і частково здобували зброю.

Відсиланням відділів на схід, курсантів на старшинську і підстаршинську школи, творенням нових відділів, щораз зменшується число старих загартованих повстанців-добровольців.

Приходить елемент змобілізований, хоч і після військової служби, але в партизанському житті новий, не бувалий у боях. Замітний брак кадрів. Командири повинні бути в наступному місяці для оголення належного морально-бойового стану школи, військового і політичного ново змобілізованих. Найнижчим морально є відділ Тимошенка, сформований у переважній більшості з людей непевних, що вели свою окрему лінію і не хотіли битися…

В інших відділах панує вповні здорова вояцька мораль і дисципліна, хоч і зустрічаються випадки дезертирства та п'янства.

Досконалим засобом для боротьби з горілкою та недисциплінованістю козаків є карний відділ. Подвоєний робочий день, зменшення наполовину продуктове забезпечення, карні вправи, земляні роботи добре впливають на боротьбу з проступками, що не підлягають карі смерті.

За місяць покарано смертю 42 козаки (за дезертирство і грабіж), карним відділом — 42 козаки.

Апарат польової жандармерії діє досить справно. Козаки жандармерії стоять на належній висоті, бувають, поряд з основною роботою, в акціях, боях…

Моральний стан німців є дуже заломаний. Виходять на село найчастіше заради підбурювань ляхів в чисто грабіжницькому характері. Найбільш шкідливими і зухвалими є козаки, маючи до винищування нас ідейний, найчастіше більшовицький чи білогвардійський підклад.

Школення козаків взяте уже в певну систему, вишколи ведуться більш планово. Організовано… підстаршинську школу… Гальмом у роботі є брак потрібних інструкторських кадрів, сталого правильника, відповідної військової літератури, що відповідала б нашим вояцьким масам… В наступному місяці планується створення стрілецької підстаршинської школи, курсів технічного зв'язку, тяжкої зброї і піхоти. Часте пересування відділів Макса, Дока, Велика нам не дозволили провести планову вишкільну роботу…

Військово-виховна робота у відділах покращилася…

У відділах зустрічаються багато слабших за освітнім, культурним рівнем виховників від середовища, в якому вони ведуть роботу…

З розбудовою нових відділів майже завжди бракує виховника. Ново змобілізований мусить відразу почути сильне слово, бути підданий належній виховній роботі. В напрямку збільшення політвиховних кадрів здійснено заходи, але виразного результату ще не видно… Повстанець йдучи в бій мусить знати, з ким і за що він воює…

Розвідка служби здоров'я у відділах головним чином проходила над:

лікуванням хворих у медпунктах;

школенням санітарів;

популяризацією і контролем санітарно-гігієнічного стану повстанців.

Санпункти функціонують добре. Замітний порядок і тверду руку медшефа. Слід відмітити сумлінну працю серед тифозно хворих… Бракує протифозної сироватки і хворим і лікарям… Медперсоналові бракує засобів транспорту. Лікарі дуже часто тратять цінний час на піші ходи, полагодження формальностей з адміністрацією запілля. Проведено випуск школи санітарів (23), яких розіслано по відділах. Санітарно-гігієнічний стан помітно покращав… У відділах влаштовано бані і дезкамери.

Забезпечення одягом проходило задовільно. Бракує теплих шапок, рукавиць, маскувальних плащів…

Стан взуття козаків знизився… Взуття власної роботи при частих перемаршах, земляних роботах — витоптало ся…

Наші оргкомісії мусять дивитися ширше на справу мобілізації, до людей підходити

індивідуально, враховуючи специфічні умови творення нашого війська. В останній час поступали скарги командирів відділів на труднощі при збиранні продуктів, що чинять господарчі референти... При цьому помітним є брак правильного розподілу харчування війська по окремих теренах.

Військові частини збільшуються тільки шляхом одержання людей з мобілізаційного апарату ВО. Подаю кілька недоліків щодо його функціонування:

над підбором людей до УПА довго не задумуються;

рішаючим чинником бувають низи (опираємося на низи, але має бути й спеціальна комісія з нашим кругозором), що часто керуються особистими мотивами, беруть людей раптово...

бояться признатись ново змобілізованим, що беруть їх в УПА;

зразу не піддають покликаних лікарському обстеженню.

Усе це найближчим часом треба викорінити...

Шеф Штабу УПА Черник».

Наказ відділу в інформаційних та організаційних справах
№ 2 (від 10 липня 1943 р.)

«Доводжу до відома, що між окремими групами, що висилаються в терен, та місцевими організаційними людьми мусить бути визначена кличка — умовлений знак. Зустрічаються по селах банди ляхів, злодіїв, що підкрадаються хитро під наш рух. Місцеві боївки, легковажно до цього відносячись, тратять марно людей у підступній боротьбі...

Забороняю без мого дозволу вести будь-які переговори з ворогом. Винні будуть каратись, як за зраду...

2. Наша тактика боротьби вимагає блискавичних наскоків, щоб захопити, утримати, або знищити і відступити... Забороняю везти амуніцію та зброю, бо таборові вози спиняють швидкість наших відділів. Зброя і амуніція має бути на руках повстанців. Дозволеним числом набоїв на кріс є 90, скорострільна 400 шт.

3. Під час перегляду відділів помічено недбайливе ставлення до зброї. Кріси та амуніція часто бувають брудними у повстанців...

Наказую карати за брудну зброю, за недбайливе ношення. За пошкодження зброї командир відділу передає справу до польової жандармерії. Провести роз'яснювальні бесіди, повсякчасно звертати увагу на зброю.

4. У відділі Дока стрілець Монах здезертирував і пішов до гестапо, де зрадив тайну свого відділу. При спільній постанові членів СБ Верховного, Коромисло, а також повстанця Зуба зрадника було зловлено і перед обличчям відділу, після переслухання розстріляно.

5. В селі Копані з'єднані відділи Шаблюка і Дока під час постою перед акцією в Дранчі Польській були випереджені повідомленням однієї жінки через поляків про суть відділів. Німці за короткий час підтягнули свої війська для знищення наших відділів. Наші відділи швидко провели акцію в Дранчі Польській, мусили залишити 3 фури свої та 11 здобутих і пробиратися крізь німецькі застави. Наші відділи при денному світлі увійшли в ліс, де ворог, переслідуючи нас, натрапив на наш відділ. О 18 год. розпочався нерівний бій.

Німці у складі 800 осіб почали наступати з чотирьох сторін. На німців ударили наші чотири скорострільні, після того, як упало німців убитими 45, а поранених скільки невідомо, ворог відступив. З нашої сторони було вбито одного повстанця і одного поранено. Бій цей був у кінці травня.

6. Покарані повстанці Перепелюк, Гайдук, Проскурина, Ворон, Байда, Сокіл, Чубатий, Явір, Гайдамака, Волиняк, Тихий кару відбули. Командирам сотень — доручити зброю.

7. Використовуваний до цього часу націоналістичний привіт піднесенням правої руки до гори є знесений, а впроваджено привіт військовий через піднесення правої руки до накриття.

8. Подається до відома, що суд УПА засудив на кару смерті двох бандитів, що на терені Козинського району крали, грабували, тероризували мирне населення. Бандити ці мешкали у селі Березині цього ж району. Їх прізвища Міщук Михайло та Міщук Андрій. Вони діяли на шкоду Українського народу, а тому присуд смерті був виконаний 3 липня 1943 року через розстріл.

Суд УПА буде карати кожного злодія чи бандита карою смерті.

9. З днем 10 липня 1943 р. призначаю друга Сурму на становище телефоніста при почоті куреня.

10. З днем 10 липня друга Вихора призначаю до почоту куреня як вишкільного до ройових.

11. На інструктора куреня призначаю друга Барвінка від дня 10.07.43 р.

Слава Україні!

Героям Слава!

Комендант відділу УПА Черник».

Наказ відділу в інформаційних та організаційних справах
№ 5 (від 13 липня 1943 р.)

«1. Вахту на охороні табору визначає від залоги табору. Комендантом варти — Чубатого, а його заступником — Крука. Розвідниками — Карася та Шолома.

2. Командирам усіх відділів подати до дня 18.07 ц. р. списи старшин для населення інспекційної служби по таборах.

Черговість встановлюю я…

5. Починаючи від дня видачі цього наказу, встановлено слідуючий розпорядок дня:

а) рання зоря о 6 год.
б) прибирання по наметах 6 — 6.30 год.
в) фізичні вправи та миття 6.30 — 7 год.
г) рання молитва 7 — 7.15 год.
д) сніданок 7.15 — 8 год.
е) ранній звіт 8 — 8.30 год.
є) передобідні заняття 8.30 — 12 год.
ж) обідня перерва 12 — 14 год.
з) пообідні заняття 14 — 17 год.
і) денний наказ 17.20 — 17.45 год.
и) вільний час 17.45 — 18.45 год.
й) вечеря 18.45 — 19.45 год.
к) вечірня перекличка і молитва 19.45 — 20.30 год.
л) вечірня зоря 21 год.

6. Революційний суд УПА, розглянувши справу дезертирства стрільців Трачука Андрія (Крука) та Косовського Івана (Борулі), засудив їх до кари смерті через розстріл.

Беручи до уваги їх бойову і політичну невиробленість, командир УПА кару смерті відмінив, а включив вищезгаданих стрільців до карного відділу УПА.

7. Закликаю всіх перебуваючи у таборі стрільців до прийняття якнайактивнішої участі при копанні оборонних валів довкола табору, не чекаючи на спеціальний наказ з моєї сторони.

Слава Україні! — Героям Слава!
Командир групи УПА Черник».

Документи командування куреня «Ясена»
Наказ у справах організаційних, дисциплінарних та покарань
№ 1 (від 1 грудня 1943 р.)

«Повстанці!..

Ви осталися незломними, твердо стоїте на своїх постах, першу пробу вже пройшли, доказуючи своїми геройськими вчинками, що Ви правдиві Українські Повстанці. Але багато ще недоліків і залишків колишнього життя відзивається в Вас і ставить Вам великі перепони на Вашому шляху. Щоб усунути всі труднощі й вийти назустріч новій дійсності, наказую:

а) завести в повстанчих рядах чисто військове життя;
б) поглибити карність, дисципліну й самопосвяту;
в) вказати ясний шлях і ціль, до якої йдемо;
г) звернути увагу на дружнє відношення до населення (повстанець це взірець, друг і оборонець населення);
д) не держати в безділлі і застою повстанців, а лише в дусі активності. Дух, активність — це життя, а застій, безділля — холодна смерть;
е) звернути увагу на командирів чот, роїв, дати їм змогу проявити їх ініціативу;
є) всі блискучі медалі і відзнаки ворожі негайно усунути (носити вільно лише тризуб, синьо-жовту стяжку, а нацменам — їхні національні відзнаки).

За допущення злочину:

а) зради;
б) дезертирство (самовільне залишення повстанчих рядів);
в) зневіру-деморалізацію;
г) п'янство (пиття горілки, самогону, різних спиртів);
д) підірвання авторитету командирів і УПА.

Карані будуть карою смерті.

Карати має право повстанчий трибунал, зложений з трьох повстанців, якщо обставини

не дозволяють на перегляд справи, рішає сам командир.

Командири! Будьте безоглядні, але справедливі у відношенню до своїх повстанців, не жалійте себе й їх.

Повстанці! Не жалійте труду й зусиль, йдіть за прикладом своїх найкращих друзів, які зложили свої буйні голови на великому жертовнику Української Нації, а своїми грудьми й своєю святою кров'ю зцементувати наш повстанський шлях.

З вірою в серцях йдіть сміливо вперед до перемоги.

Слава Україні! — Героям Слава!

Слава борцям за волю

Командир куреня Ясен».

Звіт про відправу старшин куреня
№ 1 (від 17 грудня 1943 р.)

«Дня 17.12.1943 р. о год. 15 по обіді скликано відправу старшин і підстаршин куреня Ясена.

На відправі з'ясовано теперішнє міжнародне становище.

Дано вказівки щодо політ виховної роботи серед повстанців.

Обговорено і подано в наказі для старшин і підстаршин військово-вишкільну роботу стрільців: тактичний вишкіл стрілецтва; індивідуальний вишкіл стрільця; поведінка стрільця внутрі і поміж населення.

Проведено коротку нараду щодо сучасних операцій в терені, дано відповідні вказівки.

Лікар зі своєї сторони сказав декілька слів щодо сучасної хімічної і бактеріологічної війни.

6. Товариський суд осудив бунчужного Яструба до карного відділу. Відправа закінчилась о год. 17 вечора, присутніх було 25 старшин і підстаршин.

Слава Україні!

Чорноморець».

Наказ комендантам запілля у справі самооборони населення
№ 4 (від 15 жовтня 1943 р.)

«1. Наказую негайно приступити до копання землянок і криївок для людей і худоби.

2. Забарикадувати всі дороги, щоб ворог не дістався в наші села автомобілями.

3. Замінувати підходи до сіл.

4. Рій самооборони має постійно вести варту до підступів до села.

5. Переформувати зв'язки, звернути головну увагу на конспірацію в терені.

6. Все збіжжя вимолотити, певну його кількість, що належить нам, заховати в криївках УПА.

7. Скріпити роз'яснювальну роботу серед мас. Ворог палить села і вбиває населення. Ми всі мусимо відповісти за збереження моральне і фізичне нашого народу, за збереження хліба.

За самооборону села, за мінування доріг і роблення барикад відповідає організаційно-мобілізаційний і коменданти самооборони сіл.

За фізичне збереження народу відповідає ціла референтура надрайону і коменданти сіл. За ховання збіжжя в магазинах УПА — відповідає господарча референтура.

За моральне збереження, за роз'яснювальну роботу в масах відповідає політична референтура.

Наказ цей є обов'язковим до виконання з дня його випуску, хто не переведе його в життя, каратиметься смертю.

Слава Україні! — Героям Слава!

Політичний керівник ВО Дмитро

Комендант ВО Пташка».

Наказ комендантам надрайонів у справах військових вишколів та відпусток № 8 (від 13 листопада 1943 р.)

«Згідно наказу командира Української Повстанчої Армії Клима Савура наказую:

В терені воєнного надрайону провадити сталі вишколи воєннозобов'язаних. Проводити також жіночі військові вишколи.

Організаційні люди воєнного надрайону займуться зараз школенням спеціальних теренових невеличких лоївок для спеціального призначення. Про стан вишколу боївок повідомляти постійно.

Забороняється видавати які-небудь відпустки. Лише в крайніх випадках, коли умотивована необхідність, можна на коротко відпустити військовика додому. Але йти у таку відпустку військовик може морально сильний і вироблений. Уважати, що військовики, що йдуть у відпустку, не вміють задержувати військової і організаційної тайни. Вчити

цього від гори до долу.
Якщо органи СБ потребуватимуть людей озброєних до боївок — виділити.
Тримаймо військову і організаційну тайну.
Слава Україні!
Еней
Комендант запілля ВО
Пташка».

Наказ комендантам запілля про дії після приходу радянської адміністрації (від 16 січня 1944 р.)

«1) Коменданти воєнних надрайонів і районів під час приходу більшовиків організують і перебирають на себе самооборону. Всі працівники запілля належать до самооборони.
2. Коменданти тримають стислий контакт з референтурами і подають місячний звіт про роботу всіх референту.
3. Перевірити стан зброї в надрайоні і відповідно озброїти актив.
4. Широкі господарчі апарати під час приходу більшовиків звузяться і тому коменданти негайно переберуть тих людей, які відійдуть від господарчого апарату... Коменданти організують самооборону і за всіх людей відповідають.
5. Звернути увагу на жінок, щоб вони були забезпечені... ніхто не має блукати в терені без нашого відома.
6. Намітити сильних, щоб вони виконували службу зв'язку, їх треба відповідно озброїти і забезпечити одягом і взуттям.
7. Уможливити підбір людей до СБ і забезпечити тісну співпрацю з СБ.
8. Допомагати в організації структур Українського Червоного Хреста.
9. Озброїти жінок-кур'єрів, що служать в терені, крім пістолета, вони повинні мати й гранату.
10. Всі надрайони мають мати стислий контакт між собою.
11. Негайно подати мені відомість про зміну свого псевдо, якщо таке було.
12. Змінити назву районів, ліній зв'язку.
13. Актив має йти до боївок самооборони.
14. Притримуватися нашої політичної лінії.
15. Повести широку акцію ховання зброї.
16. Не йти на радянську мобілізацію, хіба з наказу проводу.
17. Вести роботу конспіративно.
Слава Україні! — Героям Слава!
Пташка».

Інструкція працівникам адміністративного відділу в організаційних справах (від 12 жовтня 1943 р.)

«...В кожному надрайоні мають діяти адміністратор, його заступник і секретар. В районі — начальник району, його заступник і секретар. В селі — начальник громади і секретар. Адміністраторів надрайонів в порозумінні з політреферентом призначає інженер Чорний, що стоїть на чолі адміністративного відділу Рівненської ВО або його заступник. Начальників районів — надрайоновий адміністратор, в порозумінні з політичним референтом. Начальників громад — начальник району.

Ці відділи мають братися до підпільної роботи, бо цього зобов'язує конспірація. Наше завдання полягає у підборі таких людей, які б цілковито відповідали б своєму призначенню не лише в умовах підпілля, але й в умовах державного життя. З метою стабілізації громадського життя, по всіх населених пунктах, визволених від окупантів, пройдуть вибори людей на вищезгадані становища шляхом якнайширшої демократії, згідно вказівок командира УПА від вересня 1943 року.

Всім адміністраторам воєнних надрайонів наказую слідуюче:

1) провести розподіл землі серед населення, 2) подбати про обсів селянських ділянок, 3) в основу розподілу повинно лягти господарювання, себто, земля має наділятися тим селянам, котрі можуть обробити наділений участок, 4) через сітку сільських старостів провести роботу так, щоб озиминою було засіяно якнайбільше рілльо-площі, 5) до кінця жовтня поточного року надіслати адміністраторам надрайонів по районам і селам такі відомості: скільки га розділено землі, скільки засіяно, який це становить відсоток до розділеної землі.

По лісній господарці.

1) скільки га всього лісу в надрайоні по видам... Чи діє лісна адміністрація... скільки кому

заготовлено дров… Які є труднощі у веденні лісної адміністрації… Матеріал видавати в обмеженій кількості тільки для будівництва криївок…

По лінії самооборони населення через старостів у формі наказу подати і подбати про його виконання, слідуюче: 1) вимолотити все збіжжя… 2) подбати про максимум засіяної площі. Решту вимолоченого зерна селянам поховати по криївках в різних місцях, щоб ворог не міг відшукати… Зробити криївки для тварин… Якщо цього зробити з різних причин не вдається на випадок наближення ворога (більшовиків) їх забити і змагазинувати.

Криївки для людей мають відповідати мінімальним вимогам житлової кімнати. В криївці має бути все — мінімум на два тижні вудженого м'яса, овочі і т. п. Зерно найкраще переховувати в перемеленому виді, в холодній воді. Всіх тварин тримати так довго, допоки можна, в останню годину бити, м'ясо вудити і заховувати. Криївки мають бути так побудовані, щоб на випадок алярму туди можна було б дістатися якнайскоріше. В криївках слід подбати про добру вентиляцію. В помешканні кожний має тримати продукти в готовому для споживання виді на 10-14 днів.

Ще раз наказую слідкувати за більшовицькими симпатиками і при виявленні таких повідомляти до найближчої станиці СБ.

Адміністративний відділ надрайону і району опирає всю роботу на сільських старостах, а тому вже тепер кожний начальник району повинен добре придивлятися до кожного старости…

Начальник району в порозумінні з начальником села повинен наладнати соціальну опіку над бідними, сиротами, вдовами, у першу чергу забезпечити їх продуктами та матеріально. Також зробити це по відношенню до місцевих вчителів, а також в міру можливостей священників.

Вся адміністрація повинна стояти на сторожі прав та закону. Всі суди, які були розпочаті при німецькій владі, і не закінчені, адміністратори повинні їх полагоджувати на місцях. Непослушних віддавати на покарання до СБ, яка підпорядкована адміністрації з цього питання…

Адміністраторами надрайонів і районів мають бути люди інтелігентні, мудрі, з організаційним хистом, які добро України ставили б понад усе. Такі люди зрозуміють, який обов'язок на них лежить. Вони є відповідальними за долю мирного українського населення в такий трудний час. Кожний працівник адміністрації є зобов'язаний слідити за порядком, за доброю поведінкою всіх громадян України, незалежно від того, де він працює, чи в УПА, чи в СБ.

Слава Україні!

Завідуючий адміністративним відділом ВО Рівне інженер Чорний».

Наказ референтам військових надрайонів про їхні функції
№ 2 (від 10 вересня 1943 р.)

«Нагадую всім референтам СБ ВН, що поліційно-виконавчий відділ референту СБ військових надрайонів і військових підрайонів мають право видавати смертні присуди лише ворогам українського народу. За ворогів українського народу вважаємо всіх комуністів, без огляду на їх національність, ляхів, всіх співпрацівників німецької поліції без огляду на їх національність. Тих українців, які працюють з нашими ворогами, виступають проти наказів УПА та стараються розбити єдність серед українського народу, тих, які вступили в ряди УПА з зрадливою думкою як ворожі розвідники та працюють не для УПА, але як зрадники для користі ворогів українського народу.

Видавати смертні присуди для українців, які працюють в рядах УПА, та провиною, яку не можна трактувати як зраду, а лише порушення порядку і приписів УПА, має право лише революційний трибунал при референтурі СБ військових надрайонів.

Компетенції революційного трибуналу референтури СБ військових надрайонів сягають тільки до членів підрайонових екзекутив включно. Для провідного активу районових екзекутив смертний присуд мусить бути затверджений революційним трибуналом референтури СБ ВО. При референтурі СБ ВН референти мають постаратися якнайскоріше створити революційний трибунал. В склад революційного трибуналу входять комендант ВН, референт СБ, референт політичний, референт господарчий та один правник, а коли звинуваченою являється жінка, то до революційного трибуналу входить також провідниця жінок (себто референтка Червоного Хреста). Слідство в кожній справі веде поліційно-виконавчий відділ.

Слава Україні!

Героям Слава!

РСБВО Смок».

Наказ референту «Зенону» в справах розвідки та змін при складанні звітів (від 9 жовтня 1943 р.)

«1. Подавати збройні ворожі сили в терені:

місце перебування; скільки; національний склад; стан зброї; рід зброї…

Старатися, щоб усі ворожі сили були охоплені нашою розвідкою…

В зв'язку з просуненням фронту більшовики на наші терени спускають паращутистів червоної «холери». Щоб нам уникнути ворожих елементів, наказую: скріпити сітку розвідки так, щоб не одна ворожа особа не проникла в села. Коли заважите незнайомих людей, негайно поінформувати поліційно-виконавчий відділ (особи будуть зі сходу мати документи евакуації, це всі ті, що випущені з тюрем для проведення провокацій проти нашого руху)…

Розвідка мусить так функціонувати, коли проходить акція в даному терені і там мусить діяти. Діяти так, щоб ворог не довідався про наші наміри і сили (перебиратися, гримируватися).

У містах потрібно охопити як всю поліцію, СД… Кожний розвідник мусить пролізти в кожну ворожу організацію… Завдання розвідки полягає, щоб кругом ворога випередити і не дати йому виконати його плани як: склади зі зброєю та амуніцією; військових приладь.

Подавати склад охорони по національності. Скільки тієї охорони та яку мають зброю. В плані зазначати місце тяжкої протиоборонної зброї.

Слава Україні!

Корній».

Документи господарчого відділу ВО

Інструкція про переховування харчів № 204 (від 24 листопада 1943 р.)

Господарчий відділ Рівненської воєнної округи

«Тому, що сухарі і мука швидко псуються у підземних сховищах, зберігаємо в сильно законспірованих сховищах такі речі, які можуть лежати довго, а для сухарів, муки та інших легко псуючих товарів робити окремі сховища…

В разі наближення небезпеки (треба, щоб добре працювала варта і алярмовані зв'язки між селами) треба при помочі місцевого СБ ті товари швидко внести в сховища і тримати доти, поки небезпека не минеться.

Після того винести їх знову на поверхню до найближчих будівель. Отже, мимоволі про ці сховища мала б знати більша кількість людей.

Відносно муки раджу робити спроби переховування її у воді (криниці, сажавки, стави), а в підземних сховищах заготовляти якнайбільше крупи і пенцаку, які псуються менше.

Практика показала, що в добре випалених сховищах в глиняному ґрунті, стіни яких попередньо втовкалися з водою, як тік, вищезгадані продукти переховуються значно краще.

Господарчий ВО Швед

Згідні: Харко, Лебідь».

Інструкція про підготування і переховування господарчих та харчових припасів Господарчий відділ Рівненської воєнної округи (від 24 листопада 1943 р.)

«Справа змагазинування господарчих припасів є надзвичайно важлива з огляду на зміни воєнного стану на наших теренах, що наближається. Уся наша робота увінчається успіхом, коли з неї буде користуватися тільки УПА, а не ворог, який через своїх агентів старається слідкувати за ходом нашої господарки та розконспірувати змагазиновані припаси.

Контингент в одежі, взутті та харчових консервованих продуктів, доведений на останній окружній господарчій відправі, є досить поважний, але сховищ для його кількості в районах немає.

Наявні сховища є досить розконспіровані, бо виготовлялися місцевими, часто непевними робітниками (практикувалося давати цю роботу тим, що провинились, як кару) і користувалися сховищами досить відкрито, користуючись різними інтересами.

Стан цей треба негайно і радикально змінити. Для копання сховищ підрайонового, районового і надрайонового значення мобілізувати спеціальні робітничі групи з віддалених теренів. На кожний район призначити 10-15 осіб. Справу цю регулює господарчий відділ ВО. Змобілізовані робітники з одного надрайону пересилаються в інший, де вони мають зголоситися з підпоручником ГВ ВО до надрайонового зв'язку.

В нічний час забирає відповідальний за копання сховищ (технік) даного району призначену групу йому робітників в можливо законспірований спосіб для них і місцевих людей, копає з

ними потрібну кількість сховищ. Коли копають вдень, то їм на місці роботи привозить їжу втаємничений магазинер, коли працюють вночі, то на місце відпочинку відвозять їх із зав'язаними очима. Варту в часі копання має СБ, розташована на певній відділі від місця копання. Після закінчення роботи в даному робітники відсилаються вночі в інший віддалений не сусідній район, або надрайоновий зв'язок, через який їх висилається на нове місце роботи.

Відповідальним за копання сховищ в районі є технік по будові сховищ (людина, обізнана з будівельними і земельними роботами). Відповідальним за конспірування сховищ є технік, господарчий і комірник районового значення. Крім цих людей, ніхто не повинен знати в районі про місце і зміст сховища.

Заповнювати сховища і видавати з них тільки в нічний час, ставлячи на віддалі варту, яка не повинна знати про місце сховища. В сховищах районового значення повинно бути змагазиновано, як наказувалося на останній окружній господарчій нараді. Одежі і взуття на 250 козаків, та продуктів на таку ж кількість осіб на три місяці, фуражу на 100 коней. Упряж, возів і саней на 25 пар коней. Вози і сани можуть бути законспіровані на поверхні. Також мають бути спеціальні сховища Червоного хреста на товари і продукти для 25 хворих. В підрайонових сховищах має бути зібрано 25-30 відсотків готових продуктів і товарів, зібраних з станиць підрайону, та 50 відсотків сирівцю (шкіра, волокно, вовна, полотно), призначеного для артілей. Районові і підрайонові сховища творяться для швидкого налагодження запотребовань. Вибрані з них потрібні речі, треба негайно заповнювати із сховищ станиць, за які відповідають станичні, господарчі і комірник.

Коли ми в швидкому темпі зможемо стягнути запотребования безпосередньо зі станиць, тоді районові і надрайонові сховища будемо трактувати, як залізний запас. Сирівець, який збираємо до підрайонових сховищ, треба завжди спішити видати на перебірку.

Господарчий ВО Швед

Згідні: Харко, Лебідь».

Документи і матеріали організаційно-мобілізаційної референтури ВО

Наказ у справах діяльності референтури
№ 1 (від 24 листопада 1943 р.)
НАКАЗ

«1. Творити в терені невеликі боєві одиниці, диверсійні лоївки, добре їх озброювати і постійно школити. В праці пристосовувати їх систематично до світської дійсності.

2. Поблизу міст творити диверсійні групи з завданням підготувати їх до опанування міст під час перехідного безладдя. Завчасно підібрати до цього бойовиків, озброївши їх, безустанно школити і ознайомлювати з умовами вуличної боротьби в середині міст.

3. Надалі, до 20 грудня приготувати по всіх надрайонах ВО відповідні криївки, призначені до окремого розпорядження організаційно-мобілізаційних, за розрахунком 10 криївок на воєнний район. Криївки мають бути просторі, сухі і добре законспіровані. Зв'язатись з містами, творити криївки по містах, які будуть нашими базами в боротьбі за опанування їх. Відповідальними за виконання повищого будуть являтись надрайонові організаційно-мобілізаційні.

4. Нападати на розпорошені відділи відступаючої німецької армії, бити їх безоглядно і таким чином здобувати зброю.

5. Підготовляти стало новий контингент до кавалерії, щоб кожної хвилини бути готовому дати його на наказ зверхників.

6. Скріпити в найвищій мірі самооборону серед населення. Розвинути всебічно національну чуйність. Викривати і передавати до СБ всіх слабкодухів, панікерів, сексотів, які могли б шкодити справі. Комунарів, німоту і ляхів безоглядно нищити.

7. Створити чіткий і справний мобілізаційний апарат по надрайонах і районах. Прийняти до відома, що мобілізаційні люди, які відходять з надрайонів, мусять бути цілком здорові. Тому негайно потворити по надрайонах лікарські пункти, на яких підлягали б обстеження всі мобілізовані. Кожен мобілізований має являтись на місце з лікарською посвідкою, має бути добре одягнений і взутий, а в окремих випадках, оскільки цього вимагає наказ, також озброєний. Мобілізація в умовах воєнних є справою негайною, тому забороняю категорично не додержуватись визначених термінів. За проведення цього в життя відповідальними є надрайонові організаційно-мобілізаційні референти.

8. Вести по надрайонах сталий облік мобілізованих до УПА. Негайно подати мені дані про кількість мобілізованих станом на 01.12.43 р.

9. Вести облік попалених сіл і жертв цивільного населення за весь час німецької окупації.

10. Сьогоднішня історична хвилина вимагає від усіх найбільше того, що ми є спроможні з себе дати. Тому з огляду на всі труднощі і перешкоди зі сторони ворога, мусимо покращити свою роботу, оперти її твердо на основах військової дисципліни і відповідальності. Мобілізаційний апарат, на який спадає велике і відповідальне завдання, мусимо опрацювати дуже справно. Стисло додержуватись в усьому зазначених термінів. Треба вжити всіх заходів, а терміновий наказ мусить бути своєчасно виконаний. Цього вимагає військова дисципліна, цього вимагає добро справи.

Слава Україні!

Героям Слава!

Тирса».

Наказ політичному референту «Греблі» про підбір на роботу шкільних інспекторів (від 27 вересня 1943 р.)

УПА Група Енея Шкільний відділ

«Надсилаючи при цьому зарядження шкільному інспекторові Вашого надрайону, прошу його призначити, якщо такого ще нема, та поручити йому ведення всіх шкіл. Керуватися при виборі його слідуючим: мусить він бути добрим педагогом, дуже добрим організатором та людиною, відданою справі виховання молодого покоління в державному дусі. Всі районні інструктори мусять також відповідати згаданим критеріям.

На становища директорів та завідуючих шкіл треба підбирати людей обов'язково педагогів з практикою, які могтимуть кожної хвилини дати поміч та вказівки тим допоміжним силам, що будуть їм призначені районовими інспекторами до ведення шкіл.

Передати надрайоновому та районним інспекторам, щоб вони призначення на завідуючих шкіл та призначення вчителів узгіднили з СБ перед тим, коли завідуючі та вчителі ще не приступили до праці.

Слава Україні!

Героям Слава!

Шкільний над інспектор воєнної округи Будяк».

Звіт про стан та діяльність запілля ВО (від 4 грудня 1943 р.)

«…Ворог грабить, палить і бомбить… Ворог має своїх людей серед нас, бо вдало розбомбив шпиталь, де загинуло двоє ранених і медична сестра.

Терен ВО входить в нову фазу боротьби. Скрізь звернено головну увагу на господарчий відтинок фронту, всі мусять допомагати в господарчій роботі. В цілому терені звернено увагу на господарчі магазини… створено посаду експедитора-магазинера ВО, який розконспіровані магазини, про які широко відомо, перебере в свої руки, і все з легальних магазинів перенесе у законспіровані. До цього магазинера будуть належати всі магазини ВО, до помочі йому будуть дані певні люди, які б інспекційно контролювали магазини в надрайонах.

До магазинера ВО передано весь цукор…

Червоний хрест свою роботу веде дуже у вузьких рамках. Він не робить тієї роботи, яку повинен виконувати… Запаси для поранених досить мізерні… тут має активізуватись наше жіноцтво…

Червоний хрест зробив досить мало, провідниці Червоного хреста спрямували свою енергію чомусь тільки на санітарні пункти. Варто заглянути до всіх підреферентур Українського Червоного Хреста… Червоний хрест безумовно потребує помочі від всіх референту, але мусить все робити сам. Український Червоний Хрест, це є організоване українське жіноцтво, тут мають рости матері Української революції, тут мають виховати жінку, націоналістку-робітницю. Добродійний відділ має допомогти всім родинам. В першу чергу перейняти частину тягару з материнських рук в догляді дітей. Охотники, що пішли в ряди УПА, покидали жінок і дітей, і ними ніхто не цікавиться.

Є малі винятки, де Червоний хрест у цій ситуації комусь допоміг. Ця допомога є дуже потрібною, і там повинні появлятися наші жінки.

Вони з Українським Червоним Хрестом повинні бути скрізь, про них народ повинен говорити. Я тепер видав наказ до Червоного Хреста, щоб він приступив зараз до тої роботи, конечно в співпраці з іншими референтурами.

Безконтрольна господарка в відділах УПА і в запіллі.

В цілій ВО постали харчові пункти, де обов'язує всіх правильник до відповідних норм харчування.

Є необхідність у запровадженні харчових книжечок, на котрі б видавалися продукти. Зараз продукти видаються тільки на затребування. На такі затребування можна брати

продукти на кількох харчових пунктах, що й робиться. Робить це військо і роблять це теренові ошуканці, яких буду суворо карати.

Я видав наказ, щоб господарчі зараз же видали харчові книжечки для всіх. Військо також мусить мати книжечки, це має вирішити інтендант з частини УПА і господарюючий запілля. Всі мають дотримуватися правильника норми, крім ранених.

...Я думаю, що ряди СБ треба пересіяти і в терені вишукати людей відданих, бо на Лановеччині розстріляли без суду двох людей, ніби через помилку. Друге, якраз в Лановецькому районі гуляв Яворенко, і вони його не взяли. Така робота є нам на шкоду.

Політична робота

Про політроботу тільки говоримо, а вона досить слабенько проявляється. В деяких теренах йде ця робота, а деякі терени обмежилися тільки вишколами. Треба спішити між народ, бо з політроботою можемо запізнитися. В терені часто зустрічаються «говоруни», які нарікають, що зле роботу ставлять, що нема інструкцій. Це все треба запрягти до конкретної роботи в містах і підміських селах.

Великі акції непомітні, крім нападу на Мізоч. Є випадки, коли наші боївки пиячать.

Підготовка відділів УПА до приходу більшовиків йде досить мляво. Відділи в терені не дуже охоче копають собі землянки. Відділи вже могли собі поробити такі землянки, а навіть багато запасних.

Самооборона по селах стала більш тугою, крім військової підготовки, самооборона ще й прийняла на себе копання землянок, криївок, протилетунську оборону. Всі села вже не будуть заскочені зненацька, бо вони приготувались.

...Треба народ підготувати політично до приходу більшовиків, поставити на рівень нашу пропаганду...

Ворожі групи в терені починають зростати... В терені оперують групи мельниківців, як то поблизу Крем'янця, що розкидають летучки закликаючи селян проти нашого руху і УПА. Знають всі наші пункти, навіть магазини... Той відділ розіб'ю тереновими лоївками. Буду слати лоївки на схід. Вже одна відходить. Спритних хлопців стягну з терену і пішлю у слід за нею...

Схід домагається зброї. Просять, щоб СБ не робило так, як вони робили до цих пір, бо так ми відпихаємо людей. Комуністи повели проти нас сильну роботу. Люди зі сходу просять, щоб наші відділи хоч пройшли через околиці, а коли пройдуть, то і комуністи побачать, що ми сила!

Слава Україні!

Героям Слава!

4.11.43 р. Комендант запілля Пташка».

Наказ — відпис наказу ГК воякам УПА в справі підготовки до революційно-визвольної боротьби № 4 УПА Група «Турів» (серпень 1943 р.)

«Командирам, політичним керівникам і стрільцям

Підготовка до революційно-визвольної боротьби вимагає не тільки фахово-військового вироблення військовиків, але також високої моральної постави військовика і великого у нього політичного вироблення і знання: «За що і з ким ми боремося» — мусить кожний військовик докладно знати.

Бойової готовності набирається не тільки через бойовий вишкіл, але ще більше через моральну і політичну підготовку військовика.

Пропагандивно ми повинні побороти пропаганду ворога у нашій армії і серед цивільного українського населення.

Сильною поставою, бойовою готовністю, політичною освітою і високою революційною мораллю український військовик не тільки скріпить армію, але й піддержить високоморальні сили народу. Так армія і народ стане потужною і духовною бойовою одиницею.

НАКАЗУЮ:

1. Повести посилену політично-пропагандивну і виховну роботу поміж військовиками всіх степенів і частин, звертати не меншу увагу на політичне вироблення військовиків, як і на фахову їх підготовку.

2. Звертати пильну увагу на громадсько-державницьке вироблення і виховання військовиків. Кожний військовик — це громадянин-державник.

3. Виховно-вишкільною роботою займуться в першій мірі командири. Їм до помочі прийдуть спеціальні виховники у виховно-політичній роботі, або вибрані командиром і затверджені політичною референтурою, або дані політичною референтурою безпосередньо.

Тому кожний командир мусить в першій мірі піднятися як не тільки бойовий командир своєї частини, але і як її виховник.

4. Кожний виховник у військовій частині — це рівночасно виховник. Він перебуває постійно поміж стрільцями, з ними разом бореться, ходить на військові вправи, їсть, спить. Він мусить оказати відвагу, бойову готовність, високу моральну поставу. Він перший у всьому. Він взірець до наслідування.

5. Задержати в частинах соціальну рівність. Позбутися в українському війську чужих налетів — офіцерщини, капральщини, комісарщини, що є згубними для нас. Наближати і вкорінювати в українське військо нашу питому нам військову педагогіку, оперту на наших рідних взорах, витворених на нашій рідній духовності; на взорах Святославових дружинників, на козацькому побратимстві, на дисципліні, на бойовій готовності, високій моральній поставі і безоглядності супроти себе і ворога, січових стрільців, полковника Є. Коновальця, на багатьох високобоєвих, моральних і педагогічних вчинках сьогоднішньої УПА…

7. Командири і виховники вставляють в програму діянь кожного дня хоч одну годину на політично-виховну роботу. Крім цього, кожну вільну годину, в обідню пору чи інший час, вільний від військових занять, заповнюють виховно-вишкільною роботою.

8. Найбільше розкладає і деморалізує військовиків безділля. Тому військовикам давати безупинно заняття і працю. Ані хвилини на неробство. Постійно щось находити для роботи військовиків, але позитивне.

9. На всіх постоях, при всіх перебуваннях серед цивільного населення як командирів, так і виховників, а також кращих стрільців є обов'язком зайнятись пропагандою, виясненням новин та нероз'яснених населенню наших проблем.

Але в першій мірі добра поведінка всіх військовиків серед населення зв'яже її найтісніше з населенням.

10. На чужонаціональній території і поміж чужонаціональним населенням кожний військовик мусить пам'ятати, що він репрезентує Українську Армію. А Українська Армія завжди і всюди славилась високою військовою культурою, громадянською мораллю і політичним розумом.

11. Піднести значення і авторитет всіх командирів, функційних, підстаршин і старшин. Поставити їх на належному їм місці. Тим скріпимо моральну силу Української Армії.

Слава Україні!

Шеф військового штабу Гончаренко

Командир Української Повстанчої Армії Клим Савур».

Наказ командирам загонів в справі звітності та обліку радіо майна й фахівців
№ 8 УПА Група «Турів» (від 7 вересня 1943 р.)

«…Наказую бойові донесення надсилати мені щотижня, за минулий тиждень так, щоб я міг отримати в суботу цього самого світового тижня. Бойові донесення мусять бути змістовні, короткі і докладні, без літературного опису поодиноких боїв. В донесеннях мусять бути подано:

Які були події і де, коли, якими силами діяв ворог, які наші сили приймали участь в бою чи акції, результат бою чи акції, наші втрати, трофеї, полонені, які відомості здобуто про ворога, коротка характеристика акції, що має робити командир (зашифровано).

Наказую взяти на облік все радіофонічне і радіотелеграфічне майно і всіх фахівців з ділянки радіозв'язку і радіотехніки. З першим терміном донесення подати мені докладно про кількість зареєстрованого матеріалу і людей з поданням фаховості в певній ділянці.

Всі важніші речі шифрувати.

Слава Україні!

Шеф штабу Клим

Командир групи Олег».

Наказ командирам загонів в справі упорядкування підстаршинського та старшинського складу
№ 12 УПА Група «Турів» (від 7 вересня 1943 р.)

«1. В цілі упорядкування підстаршинського і старшинського складу УПА, наказую: командирам окремих частин підвищити в підстаршинські степені козаків, які на це заслуговують по їх вишколу, або бойових прикметах і затвердити підстаршин, які вже їх мали попередньо в нашій давній, або інших арміях.

Тих козаків, що виконують обов'язки підстаршин, підвищити до підстаршинських ступенів. Для того скласти екзаменаційні комісії, завданням яких буде перевірити

теоретичну підготовку підстаршинського складу і дати на затвердження командирам груп.

2. Упорядкувати старшинський склад армії. Для того: командирам загонів предложити до команди групи для затвердження в рангах тих старшин, які мають вже старшинські ранги нашої армії, або іншої (польської, світської, німецької і т. д.) Кожний старшина мусить довести посідання ранги або документом, або коли по специфічним для нас умовинам документів не має, ствердження щонайменше двох старшин, що даний старшина посідає подавану ним рангу. До того мусить бути ще позитивна опінія командира групи.

Для тих військовиків, які заслуговують на підвищення до старшинської ранги, по своїх заслугах, при Головній Команді утворюється екзаменаційно-кваліфікаційна комісія, завданням якої буде перевірити теоретичну підготовку командира до старшинського рангу. Командири загонів повинні предложити до команди групи зіставлення таких кандидатів по формі, яка залучається і вислати чергово невеликими групами, або індивідуально до Головної Команди для перевірки.

3. Наказую при службових взаємовідносинах козаків і старшинського складу звертатися по посадам або рангам, додаючи слово «друже». Наприклад, «Друже сотенний», «Друже полковнику». До козаків, коли відоме прізвище, то по прізвищу, додаючи слово «друже». Наприклад, «Друже Оса», або коли прізвище невідоме, просто «друже».

Загальне: До дня 20.09.43 р. вислати до команди групи по 30 відповідних людей від кожної округи для другої тури школи старшин. При собі мати по три кулемети від кожної групи. По закінченні курсу зброя повертається назад з людьми.

До дня 20.09.43 р. вислати до мене 15 людей, можливо вже ознайомлених з піротехнікою та каперським ділом, або з ремісничих шкіл для вишколу. Люди мусять бути озброєні та одягнені (з одним кулеметом від округи). По закінченню вишколу люди повертаються назад. Прислати також людей, які б в майбутньому, по вишколі, могли б обняти старшинські становища і бути інструкторами по відділах.

Слава Україні!

Шеф штабу Клим

Командир групи Олег».

Наказ командирам загонів у справах обміну зброї, амуніції, транспорту і зв'язків, боєготовності і військової діяльності

№ 16 УПА Група «Турів» (від 2 жовтня 1943 р.)

«…Провірити транспорт і зв'язки… встановити точний контроль над господаркою амуніції і зброї… основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боєприпасів… На всіх, навіть найкоротших постоях виставляти застави і варти. Висилати бойові розвідки, щоб постійно мати свіжі відомості про ворога.

В степовій і лісостеповій полосі перейти на диверсійні дії малими з'єднаннями. Виділити для цієї роботи найбільш бойових і одчайдушних людей. Вічний Рух, несподівані наскоки на ворога, несподівані удари, ані жодного фронтового бою. Безустанно непокоїти ворога. Тим самим змусити його боятись заходити в села. Здобувати зброю і амуніцію.

Лівар».

Наказ — відпис наказу № 15 ГК для командирів загонів у справі регулярного надсилання військово-розвідувальних звітів та їхнього змісту

№ 19 УПА Група «Турів» (від 13 жовтня 1943 р.)

«…Брак надсилання військово-розвідчих звітів з округ шкідливо відбивається на загальній нашій акції…

Наказую розвідчі звіти надсилати пунктуально, а особливої ваги окремими кур'єрами, через певні військові шляхи.

Військові розвідчі звіти мусять бути докладні, короткі і ясні.

Органи розвідки подають у своїх звітах про ворога слідуюче:

1) Місце розташування ворога (ліс, село, і т. п.)

2) Кількість ворога і рід зброї

3) Озброєння

4) Звідки прибув ворог, куди вирушив

5) Забезпечення амуніцією, продуктами, одягом, ін. воєнними припасами…

8) Чи проводить військові навчання

9) Розвідати проходимість: шляхів, річок, мостів; чи є дана місцевість пригодною для пересування різних родів зброї

10) Вказати пропускну спроможність залізниць

11) Вказати зв'язкові лінії ворога, та куди він висилає свою розвідку;
12) Відношення ворога до УПА
13) Відношення місцевого населення до УПА
14) Поводження ворога з місцевим населенням.
В кожному звіті подавати інформацію про зв'язок з сусідніми частинами округ…
Шеф штабу Богун
Полковник Гончаренко
Командир групи Клим».

Наказ командирові загону ім. Богуна «Ліварові» в справах надсилання підлеглих, важкої зброї, радіо приладдя та амуніції

№ 20 УПА Група «Турів» (від 28 жовтня 1943 р.)

«…1. З розпорядження друга командира Охріма вислати негайно др. Юрка на пункт «1919»…

3. Вислати до 03.11.43 р. 50% важкої зброї (гармати, важкі кулемети, гранатомети)…

За нетермінове виконання наказу будете потягнені до карної відповідальності.

Слава Україні!

Шеф штабу Клим

Командир групи Рудий».

Наказ — відпис наказу № 22 групи «Турів» у справі поведінки козаків, переданий для повідомлення козаків сотні «Ворона» командиром загону ім. І. Богуна «Ліваром» № 22 003 (від 30 жовтня 1943 р.)

«Наша збройна боротьба, розпочата проти німецьких та більшовицьких окупантів, стала сьогодні найважнішим державно-творчим Українським чинником і двигуном нашої історії.

У важкі дні змагань, коли загроза винищення нависла над нашим народом, збройна наша постава є вірою і надією мільйонів наших братів…

Ми взяли на себе відповідальність перед народом та історією за долю нашого народу і його готовність до збройної боротьби і революційного зриву. Звідти великий обов'язок лежить на нас.

НАКАЗУЮ:

1. Всі козаки є представниками нашого руху і тому є відповідальні за свою поведінку серед населення. Поведінка козаків дається під нагляд їх зверхників. Поведінка не згідна з честю та ім'ям козака буде покарана.

2. З огляду на численний наплив в ряди УПА українців зі Східно-українських земель, що повертаючись з німецьких концентраційних таборів, стають плече-о-плече з українцями Західно-українських земель до боротьби проти окупантів, кріпити бойове братерство і дружбу між українцями з СУЗ та українцями ЗУЗ. Всі командири тактовно, але рішуче мають дбати про проведення у своїх відділах єдиного духу, пройнятого почуттям великих, спільних цілей і завдань, які стоять перед нашою армією, усуваючи всякі прояви теренового патріотизму окремих відділів чи одиниць, прояви, що можуть випливати з нашого минулого. Поведінку, не згідну з засадою соборності українських земель переслідувати і карати без огляду на те, хто її допустився.

3. З огляду на те, що при нашій армії існують чужонаціональні відділи, дбати про добрі дружні взаємовідносини з чужонаціональними стрільцями.

Наказ прочитати перед усіма відділами групи.

Шеф штабу Клим

Командир групи Рудий».

Повідомлення для командирів загонів «Ліваря» й «Вовчака» в справі нападу німецьких військових підрозділів на містечко Колки

УПА Група «Турів» (від 6 листопада 1943 р.)

«З огляду на те, що німці посилили акцію великого масштабу на скупчення наших сил та взагалі проти повстанчого руху, доказом яких є напад на містечко Колки 3 листопада 1943 року та ряд ближніх сіл, які вони спалили до тла. При цьому нападі нам прийшлось понести деякі втрати, не числячи цивільного населення. Тому, що такий напад може статись і у Вас, подаю, як взірець їх тактику.

Дня 3 листопада 1943 р. вранці ворожі сили посувались з 3-х напрямків. А саме із заходу автомашинами в супроводі танкеток, зі сходу скинули парашутистів, які бойовим порядком пішли на місто і з полудневого сходу автами.

Рівночасно 4 літаки, з яких 2 бомбили містечко, а 2 обстрілювали втікаючих.
Їх резерв посувався понад Стиром.
Прошу це взяти під увагу і відповідно забезпечитись, використовуючи можливість вжиття контрзаходів проти німців, якщо такі будуть потрібні.
Слава Україні!
Командир групи Клим».

Наказ — відпис наказу групи «Турів» у справі III НВЗОУН, переданий для повідомлення відділів загону заступником командира загону «Л. Яворенком» і політвиховником «Туром»

УПА Група «Турів» (від 10 листопада 1943 р.)
«…Український народ, що зазнав на собі найбільше страхіть імперіалістичної бійні, устами свого політичного проводу заявив перед цілим світом про своє рішення вести боротьбу проти загарбників. На III Надзвичайному Великому Зборі ОУН, який відкрив нову світлу сторінку боротьби нашого народу проти окупантів, український провід, засудивши загарбницьку, грабіжницьку політику імперіалістичних урядів, вказав українському народові вихід з його важкого положення і закликав всі поневолені народи до спільної боротьби проти окупантів.
За свободу людини, народів, за волю України, всіх поневолених народів Сходу і Заходу! За Українську Самостійну Соборну Державу і за самостійні держави всіх поневолених імперіалістами народів! За спільний революційний фронт усього українського народу проти окупантів.
За повне соціальне визволення людини. Ось програма українського народу і Українського Проводу. Геть насильство над людиною і народами.
Козаки!
Вас покликала Батьківщина в наш історичний момент в перші ряди борців за її волю. Український народ ввірив Вам національний бойовий прапор! Тримайте його міцно! Ідете в бій за Україну, за її славу і волю.
Наказ прочитати перед усіма відділами групи.
Слава Україні!
Політкерівник Хмара
Командир групи Клим.
Наказ прочитати перед всіма відділами загону та окремо розробити та пояснити виховникам.
Слава Україні!
Командир загону Яворенко».

Інструкція командирам загонів у справі виповнення та видачі особистих карток УПА

УПА Група «Турів» (від 22 листопада 1943 р.)
«Виказки отримують тимчасово тільки старшини, яким затверджено ступінь Головною Командою УПА, підстаршини, яких затвердив командир групи і командир загону, жандармерія, господарчі інтенданти і зв'язкові козаки. З часом виказки отримають всі козаки УПА…
В першій вільній лінії пишеться ступінь, який посідає отримуючий виказку в даний час. В другій — псевдо… відмічується відділ УПА згідно умовлення з командою групи. На останній сторінці пишеться дату поранення, місце відзначення, номер наказу тощо.
При видаванні виказки пояснювати козакам про збереження виказок, про наслідки, які могли б виникнути зі знайденя їх ворогом, попередити про кару за їх загублення…
Слава Україні!
Богун

Інструкція командирам загонів у справі ведення картотек по загонах

УПА Група «Турів» (від 22 листопада 1943 р.)
«1. В загоні знаходиться картотека кожного старшини, підстаршини і козака, яка містить всі дані про нього.
2. Картотека ведеться в канцелярії загону. Командир загону є відповідальним за охоплення картотекою всіх членів свого загону та відповідальне збереження картотеки. За ніяку ціну картотека не повинна попасти в руки ворога. В цій цілі належить заздалегідь вжити всіх заходів для її збереження в небезпечних моментах, як приготування відповідної скриньки та місця схованки, тощо.

3. Картотеку вести відділами, позначаючи відділи згідно умов умовлення.
Номер картотеки позначати біжучим номером.
4. З моменту перенесення старшини, підстаршини чи козака до іншого загону пересилається негайно його картка, лишаючи під бракуючим номером картку, що згідно наказу командира групи… зберігаючи одночасно в актах цей наказ.
5. Переслати негайно відписи картотек старшин і підхорунжих до командування групи.
Слава Україні!
Богун».

Наказ командирам загонів і куренів у справі відряджених підлеглих командирів на перевишкіл

№ 31 УПА Група «Турів» (від 30 листопада 1943 р.)
«В зв'язку з реорганізацією наказую:
1. Прибути всім командирам сотень, курінним і сотенним виховникам та бунчужним групи на перевишкіл.
2. Курінним допильнувати від'їзду вищезгаданих осіб та виписати відрядження.
3. Всі ці особи прибудуть на день 08.12.1943 року на зв'язок «Кодак».
Шеф штабу
Леонід Яворенко
Командир групи Вовчак».

Наказ командирам куренів у справі звільнення козаків з рядів УПА

№ 34 УПА Група «Турів» (від 30 листопада 1943 р.)
«Звільнити з рядів УПА всіх людей, які з огляду на стан здоров'я не можуть повнити стройової служби.
2. Звільнити з рядів УПА всіх козаків, які з огляду на теперішню ситуацію не можуть бути в УПА.
3. Всі, що звільняються, одержують на руки формальні документи, відпис яких залишається у курінного та опісля пересилаються до команди групи.
4. Всіх звільнених з рядів УПА направляти до теренових провідників відповідних теренів для дальшої праці в запіллі, про що в карті звільнення спеціально зазначити.
5. Якщо звільнені були вже охоплені картотеками, то їх картотеки направляти до команди групи та в примітках зазначати, що звільнений тоді-то, по такій-то причині. Зброю від звільнених забрати і доставляти до команди групи.
Шеф штабу
Леонід Яворенко
Командир групи Вовчак».

Інструкція командирам сотень і куренів у справі підготування ранніх звітів УПА Група «Турів» (від 9 грудня 1943 р.)

«Служба. В цій рубриці вписується військова служба стрільця чи старшини, всі варти, бої і т. і.
Службові виїзди. В цій рубриці вписуються всі виїзди із сотні (куреня) у службових справах на короткий час з повідомленням причини виїзду.
Праця (функція). Тут вписується бойові функції стрільців чи старшин.
Хворі. Тут вписуємо усіх хворих, що признані лікарем, але лишаються у сотні (курені).
Шпиталь — всі хворі і поранені, що перебувають у шпиталях.
Відряджені — вписуються всі, хто вибув у відрядження із зазначенням причини і строку відрядження.
Відпустка — вписуються усі, що перебувають у відпустках.
Пропавші без вісті — пропавші в бою, чи де інше, про яких не знаємо, чи живі, чи ні.
Дезерція — вписуються усі, що здезертирували з відділу.
Загальний стан — загальний стан сотні (куреня), перераховуючи усіх, хто входить до складу сотні (куреня).
Харчовий стан — стан забезпечення продуктами відділу.
Курінь пересилає зведену відомість всіх сотень, які входять в його склад, і стан штабу куреня разом з курінним, до штабу групи кожного 7, 14, 21 і 28 числа кожного місяця за день попередній.
Не присилання раннього звіту в намічені строки потягне за собою карний звіт курінного.
Слава Україні!
Шеф штабу Л. Яворенко

Командир групи Рудий».

Наказ про відзначення козаків-розвідників сотні «Мазепи»

№ 52 УПА Група «Турів» (від 14 грудня 1943 р.)

«На наказ дня 12.11.43 р. рій з сотні Мазепи під командуванням вістуна Легкого провів розвідку в ворожому терені діяння району Морочно. Мимо тяжких і несприятливих обставин, загрожені зі сторони ворога і небезпеці, рій виконав вповні наказ, провів розвідку, взяв в полон двох червоних та допровадив їх на місце постою основних сил, від яких одержано важливі відомості.

За добре і сумлінне виконання наказу вістуном Легким… козакам Лободі, Соловйові, Острому, Вербі, Головачеві, Чернякові, Боровенкові і Громові виношу похвалу та ставлю їх всім козакам за взірець козаків-розвідчиків.

Наказ прочитати по всіх сотнях групи.

Слава Україні!

Командир групи Вовчак.

Наказ командирам куренів і сотень про винесення похвали командирам і козакам сотень під командуванням «Мазепи» та «Медведя»

№ 53 УПА Група «Турів» (від 14 грудня 1943 р.)

«Дня 03.12.43 р. о 18 год. 20 хв. підвідділи курінного Назара під командою сотенного Медведя і сотенного Мазепи провели бій з червоними під с. Чепевищі, в результаті чого розбито з'єднання ворога. Ворог втратив 8 убитими, трьох полоненими, добуто легкий скорострільний, 4 кріси, 14 коней, наші втрати — один козак легко поранений.

Сотенному Медведьові, сотенному Мазепі, підхорунжому Галюді, підхорунжому Шулякові, старшому десятникові Чорноморцеві, десятникові Сагайдачному, вістунові Орликові, десятникові Легкому… козакам Вербі, Гуляєві, Орлюкові… які визначались в бою карністю та відвагою, виношу тим похвалу та ставлю їх всіх як прикладних бійців за визволення нашого народу та створення Самостійної Соборної Української Держави.

Наказ прочитати перед всіма сотнями групи.

Слава Україні!

Командир групи Вовчак

Наказ командирам оперативних відділів про створення агентурної сітки військово-розвідувальної служби УПА та методи її діяльності

№ 54 УПА (від 17 грудня 1943 р.)

«Одним з найбільш рішаючих чинників в боротьбі з ворогами є агентурна розвідка. Від діяльності розвідувальної сітки, працівників, їх фаховості залежить успіх. Сприятлива, безперервна та повна законспірована робота рішає вислід всяких операцій, без різниці, чи це є наступ, чи напад, чи засідка, чи оборона. Добра розвідча підготовка дозволяє несподівано, швидко і рішуче діяти проти ворога, хоч би він був набагато сильніший в людях і озброєнні. Добре організована, чуйна розвідча служба ніколи не допустить до заскочення ворогом.

Командири відділів УПА, які, самостійно діючи в терені, присвячували багато уваги розвідчій ділянці, ніколи не терпіли невдач, а з усякого скрутного становища виходили без втрат.

До цього часу в нас не було звернено достатньої уваги цій ділянці. Розвідча діяльність велася в більшій мірі самочинно, вона не стояла на своїй висоті і не задовольняла потреб командування. Агентурна розвідка повинна бути завжди активною. Ця активність повинна виявлятися у чуйності, в передбаченні ворожих ударів, в тонкій спритності виривати ворогові всі таємниці, утрата яких прискорить його загибель.

Наше сьогоднішнє і майбутнє вимагає великої кількості фахових агентів-розвідників, які, опинившись на праці, незалежно від умов, зуміють виконати завдання, що на них покладені. Ці кадри повинна нам дати наша сьогоднішня революційна дійсність.

Для повного наладнання розвідчої праці на оперативному терені групи «Турів» створюється розвідча сітка УПА з розвідчим відділом (РВ) при оперативному штабі. Оперативний терен групи «Турів» ділиться на райони, де створені розвідчі станиці (РС), а їх керівникам підлягають розвідчі агентури (РА).

В зв'язку з цим, наказую:

1) При появі Вас в терені зразу зконтактуватись з керівником клітини військово-розвідчої служби, та вимагати даних про стан і рух ворога, а також про обсяг праці;

2) Керівника клітини військово-розвідчої служби даного відтинка зобов'язати вести

розвідувальні операції, в першу чергу, в тому напрямку, в якому вимагає інтерес виконання бойового завдання;

3) Допомагати у всьому керівникам клітин військово-розвідчої служби людьми і матеріальними засобами згідно їх потреб;

4) В сутичках і боях старатися захоплювати живими ворожих полонених і поранених, подавати їм медичну допомогу та, використавши їх, передавати до переслухання керівникам клітин військово-розвідчої служби. Опісля поступати з ними згідно з рішенням керівників, а коли немає жодних представників, то доставляти полонених до штабу групи. Якщо доставити неможливо, то потрібно негайно повідомити розвідчий відділ групи, а полоненого тримати аж до рішень розвідчого відділу;

5) Збігів і дезертирів з ворожих рядів належить рівно ж передавати керівникам клітин військово-розвідчої служби, повідомляти РВ або прямо відправляти до РВ при оперативному штабі;

6) Старанно обшукувати полонених, убитих, поранених, збігів, дезертирів, приміщення ворожих осідків, знайдені документи, після ознайомлення, зразу ж передавати керівникові клітини військово-розвідчої служби або надсилати безпосередньо до РВ групи;

7) Допомагати керівникам військово-розвідчої служби висилати розвідчі диверсійні групи в ворожі терени;

8) В зв'язку з цим наказом, наказую провести широку роз'яснювальну роботу серед повстанців.

Шеф штабу Сосенко

Командир групи Л. Яворенко

Шеф розвідчого відділу Черник».

Повідомлення командування групи «Турів» від 18 грудня 1943 р. у справі засилання шпигунів гестапо для командирів відділів загону «Кліща»

УПА Група «Турів» (від 22 грудня 1943 р.)

«Ковельським гестапо вислано дня 15.12.43 18 осіб шпигунів на терени Ковельщини, ціллю яких є розвідати про повстанчі відділи та їх розташування.

Вашим обов'язком є звернути увагу відносно незнаних людей, які вештаються по вашому терені з будь-яких причин, та перевірити їх через своїх людей, тому що такі випадки будуть, можливо, повторюватись. Скріпіть особливо в цей час чуйність. Негайно повідомити про свої підвідділи…

Шеф штабу Шпак

Командир групи Л. Яворенко».

Наказ командиру «Сосенкові» про висилання людей на навчання у старшинській школі УПА

№ 58 УПА Група «Турів» (від 27 грудня 1943 р.)

«З одержанням цього наказу вислати зв'язківцями, яких висилаю, до команди групи 25 людей на старшинську школу.

Люди повинні мати середню освіту, або підстаршинську школу УПА… З собою мати на 25 чоловік 3 легкі кулемети, а також — плащ, дві пари білизни, рукавиці, добрі чоботи, зимову шапку…

Шеф штабу Яворенко

Командир групи Рудий».

Наказ командирам куренів у справі проведення місячного вишколу інтендантів військових частин та госпіталів

№ 62 УПА Група «Турів» (від 29 грудня 1943 р.)

«Всім курінним командирам групи «Турів» для налагодження та перебудови господарки в військових частинах групи «Турів» провести місячний вишкіл інтендантів військових частин та шпиталів.

Вишкіл розпочати 15 січня і закінчити 15 лютого 1944 р.

Командирам військових частин підібрати відповідальних кандидатів по одному чоловікові від сотні і куреня, які повинні відповідати таким вимогам: бути вповні фізично здоровими, від 20 до 40 років, освіта не нижче 7 класів народної освіти, достатньо розвинених.

Кандидати повинні бути делеговані командирами військових частин, з таким розрахунком, щоб вони прибули на зв'язковий пункт групи за два дні до початку вишколу.

Інтендантові групи «Печері» опрацювати програму вишколу і подати мені на затвердження 10 січня 1944 року.

За відповідний підбір і своєчасну явку кандидатів на вишкіл відповідальність складаю на командирів куренів і сотень

Шеф штабу Яворенко

Командир групи Рудий».

Норми продуктів харчування людського складу та добової видачі фуражу для коней групи № 1, 2 (від 26 вересня 1943 р.)

УПА Група «Турів»

Затверджую: Командир групи Рудий 26.09.1943 р.

«НОРМА № 1 продуктів харчування людського складу УПА на 1943-1944 рр. на добу в грамах:

хліб суржик — 1000, м'ясо — 200, риба — 75, мука пшенична — 20, крупа (в асортименті) — 170, макарони — 20, жири рослинні — 15, жири тваринні 30, сіль — 30, картопля — 5000, капуста — 160, буряк столовий — 70, цибуля ріпчаста — 30, помідори свіжі — 20, огірки свіжі і солені — 40, петрушка — 3, перець — 0,7, лавровий лист — 0,5, цукор — 35 , чай натуральний — 1,6, мило для туалету 200 на міс.

НОРМА № 2 добової видачі фуражу для коней УПА на 1943-1944 рр.

Овес: верховому — 4 кг, обозному — 6 кг, артилерійському — 6 кг.

Сіно або конюшина відповідно 6, 7,5 і 8,5 кг.

Інтендант групи «Турів» Печера

Заступник командира по тилам загону імені Богуна «Пімста».

Наказ — відпис наказів Головного командування УПА та командування групи «Турів» для відділів загону № 3 УПА «Котловина» (від 3 жовтня 1943 р.)

«Для того, щоб зробити наші відділи якнайбільше рухливими та запровадження належного військового ладу у відділах, наказую:

1) Всі господарські підприємства, як млини, пекарні, гарбарні і т. п. передати в руки господарчих запілля за відповідним актом, залишаючи у магазинах запас лише на два тижні.

2) Впровадити у життя книговість та способи господарки, що Вам надіслано.

3) Ввести негайно продуктові та фуражні норми по відділах. Всі неполадки передавати до ремонту господарчим запілля.

4) Трофейні здобутки, одяг та взуття передавати господарчим запілля, залишаючи у себе 15 відсотків у відношенні до стану людей.

5) Подбати про кравців і шевців, що займуться направою пошкоджень одягу та взуття.

6) У всіх справах, зв'язаних з тереном, відноситься до адміністрації.

7) Помічається антисанітарний стан по відділах. Є випадки захворювання на коросту, цингу, венеричні захворювання. В зв'язку з чим, санітарному відділу наказую негайно зробити інспекцію по відділах. Давати відповідні вказівки та інструкції, що є обов'язковими до виконання, провести відчити серед повстанців на теми суспільної гігієни, систематично проводити лікарські оглядини повстанців. Хворих на шкіряні та венеричні захворювання негайно ізолювати.

8) Відмічається по відділах безвідповідальне розходування амуніції. Наказую перевести точний список усієї амуніції та установити контроль за її розходуванням у боях. Повстанцям заборонити без потреби вистрілювати амуніцію. Виховникам при відділах провести у цій справі роз'яснювальну роботу. За стрільбу без потреби притягати до відповідальності…

10) основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боєприпасів. Приступити до здобування амуніції і зброї. Про кожний здобутий запас мене повідомляти негайно.

11) Не видно бойової готовності у військових частинах на постоях. Пам'ятати, що ми в сталому боєвому поготівлі. На всіх, навіть найкоротших постоях, виставити застави і варти. Висилати у місцях постою бойові розвідки, щоб постійно мати свіжі вісті про ворога.

12) Декотрі бойові референти вмішуються не до своїх справ в терені (запіллі). Треба пам'ятати, що до бойових референтів належить військо, а не справи цивільні. Вони мусять дбати про вишколення війська, його бойову готовність і справність. Бойові референти (чотові, сотенні, курінні, загінні) зв'язані з тереном не є. З ним взаємодіє командир групи по своїх потребах.

13) Призначити у відділах — сотнях, крім сотенного виховника, ще по одному

виховникові в кожній чоті. Ним може бути рядовий козак, що відповідає за моральний стан і бойову підготовку чоти. Він має служити приміром для усієї чоти, він першим іде в розвідку, на варту та інші обов'язки козака.

14) Згідно з наказом командира друга Клима Савура від 4 вересня 1943 року жандармерія наша має назву «військово-польова жандармерія».

15) Подаю до відома наказ групи «Турів» з дня 06.10.43, що військово-полевий суд, покликаний 05.10.43, розглянувши і ствердивши вину дезертира Журавля з відділу Богдана, загону «Котловина», який втік під час акції додому, виніс присуд кару смерті. Присуд виконано того ж дня. Наказ прочитати по всіх відділах УПА групи «Турів».

16) Для піднесення дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності при групі утворено карний відділ, до котрого будуть скеровуватись всі козаки, підстаршини і старшини, що порушили військову дисципліну і встановлений порядок. Хто підлягатиме кари вдруге і не викаже прихильності до поправи, того чекає сувора кара, до кари смерті включно.

17) Всі накази, подавані від нас, належить довести до відома тих, кому належить про це знати.

18) Наказую слідкувати за точним знанням і виконанням наказів.

Слава Україні!

Шеф штабу сотник «Яр»

Командир загону «Юрій».

Наказ у справах зміни структури, призначень та відзначення вояків загону № 5 (від12 жовтня 1943 р.) УПА «Котловина»

«…Наказую іменувати курінь в складі сотень «Очайдух», «Громовій» — куренем ім. Євгена Коновальця.

Курінь в складі сотень «Пімста» і «Крилаті» — куренем ім. Богдана Хмельницького.

За відзначення боєві, відданість справі відбудови Самостійної Соборної Української Держави:

1) Командира сотні «Очайдух» друга Рибака за організаційні здібності, боєвість і розуміння справи призначую командиром куреня ім. Євгена Коновальця з записанням в книзі героїв;

2) Чотового сотні «Громобій» друга Ігора — Барвінченка за геройськість і посвяту призначаю командиром сотні «Очайдух» також з записанням в книзі героїв;

3) Командирові сотні «Громобій» другу Богдану за відзначення боєві і здібності організаційні виражаю щиру подяку з записанням у почесну книгу героїв;

4) Ройового сотні «Громобій» друга Жука Андрія за одчайдушність, надзвичайну посвяту і геройськість призначаю командиром чоти з записанням у книзі героїв;

5) Ройового сотні «Очайдух» друга Вовка за боєву діяльність і посвяту призначаю командиром чоти з записанням у книзі героїв;

6) Козака сотні «Очайдух» друга Солов'я за надзвичайну відвагу, здобуття важкого скорострільа і вдертя у ворожий бункер підвищую до ступеня вістуна з зарахуванням в почет командира куреня ім. Є. Коновальця і записанням в книзі героїв;

7) Козака відділу «Громобій» друга Лісовика за геройство і здібність подавати добрий приклад і піддержку своїм друзям підвищую до ступеня вістуна з записанням у книзі героїв;

8) Козакові відділу «Громобій» другому Смілому за індивідуальні боєві здібності висловлюю подяку з записанням в книзі героїв…;

16) Ройового сотні «Пімста» друга Сойку за хоробрість і свідоме ставлення до наказу підвищую до ступеня десятника з записанням в книзі героїв…;

24) В зв'язку з тим, що замість військовиків по мобілізації поповнення прибуло в більшій своїй кількості цілком не військовики — утворюю вишкільний відділ з програмою навчання протягом одного місяця, після чого мобілізовані будуть приділені до відділів;

25) Командира відділу «Пімста» Орла призначаю командиром куреня ім. Богдана Хмельницького в складі сотень «Пімста» і «Крилаті…»;

28) Пригадую подане в попередніх наказах, що за невиконання наказу, дезертирство та інші провини поважного характеру винних каратиму суворо, до кари смертю включно…;

29) Особливо звертаю увагу командирів відділів на санітарний стан у відділах. Коли буде помічено ухилення від начеркнутого в наказі нашому ч. 1 буду суворо карати.

Закликаю тих героїв, що вже відзначені записанням в почесній книзі героїв, гідно і з гордістю носити ім'я героя і в майбутньому подавати приклад своїм друзям так само як і досі.

Виражаю надію, що ряди героїв нашої визвольної боротьби будуть рости безперестанно, і певний тому, що серед нас є ще багато заслуговуючих почесне ім'я героя. Знаю, що нагорода їх не мине.

Всі ми мусимо іти шляхами визвольної боротьби і держатись принципу — правил Українського Націоналіста: «Зв'язуй своє життя з життям нації. Віддай Україні свою працю, майно і кров», ідучи за покликом першої точки Декалогу: «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї».

Слава Україні! — Героям Слава!

Шеф штабу сотник «Яр»

Командир «Юрій».

Наказ відділам у справі відзначення, дезертирства, виховання, звітності, обмундирування та випускного іспиту в школі підстаршин

№ 6 УПА «Котловина» (від 27 жовтня 1943 р.)

«Відділам загону за бої від 16 до 20 жовтня 43 р. в тяжких і незвиклих умовинах прояв героїзму висловлюю подяку з привітом «Героям Слава».

Тим, що полягли в боротьбі за волю України, «вічна пам'ять» і «вічний спокій».

На превеликий жаль, поважні були випадки, яскраво підкреслюючи, що у нас все добре. Один героїчно вмирає, другий хоробро б'ється, а інші втікають з поля бою. Список дезертирів, що вкрили себе ганьбою і наші ряди, оголошую:

Відділ «Погром»…

Відділ «Крилатих»…

Відділ «Пімста»…

Ці осібники з хвилею оголошення їх дезертирами лишаються поза правом і кожний військовик має право при зустрічі їх арештувати, а в разі спротиву — застрілити.

Наказую оголосити, що військово-польовий суд 26.10.43, розглянувши та розпізнавши справу дезертира сотні «Крилатих» Бережного Федора, псевдо Горішний, постановив прикладно його покарати через розстріляння перед відділом. Кару виконано протягом 4-х годин після постанови суду.

Козакові відділу «Пімста», другові Дорошенко, що під час бою зібрав покинені козаками 3 кріси і приніс до відділу — висловлюю подяку.

Виховникові загону Хомі належить звернути більшу увагу на виховну сторінку. По відділах не тільки брак літератури і виховної праці, а навіть декотрі відділи не мають виховників. Ворожа пропаганда, не маючи жодних перешкод, свобідно вливається в життя відділів: з боку наших виховників не видно ані праці, ані посвяти, не говорячи вже про приклад особистий. Належить пам'ятати, що виховник — це перший патріот і перший вояк. Хочу бачити в цій ділянці праці явну поправу.

Ще раз підкреслюється брак захування військової таємниці — військовики говорять з ким не треба та про що не слід говорити.

Наказ про віддання почести крісом — відкликую.

Наказую відділам на марші, при зустрічі з командирами — команди «Струнко, право або ліво глянь» не подавати. Старший з тих, хто супроводжує відділ, зобов'язаний особисто відсалютувати і відзвітувати — який відділ, в якому складі та звідки і куди марширує.

В останнє попереджую про виконання наказів. Впору надсилати звіти, опис подій подавати щотижня. Подавати списки вбитих, поранених, пропавши безвісти, дезертирів та інше. При описі бою подавати героїчні вчинки з евіденцією відмінника. Про це мають дбати командири куренів, сотень та виховники.

Наказую до часу одержання взуття з інтендатури — виставити запотребування до станичних і господарчих станиць на необхідну кількість чобіт.

Воякам заборонено під загрозою суворої кари самочинно відбирати одяг і взуття у цивільного населення. В місцях постою відділів з місцевим населенням поводити себе чемно та з гідністю.

Наказую в розвідувальних даних подавати, крім зазначених в наказі першому пунктів, ще дані щодо ворога:

1) забезпечення амуніцією, продуктами, одягом та іншими воєнними припасами;

2) кількість обозу та його стан;

5) в яких напрямах ворог висилає свою розвідку;

6) зв'язок лінії ворога;

7) відношення ворога до УПА;

8) відношення місцевого населення до УПА;

9) поводження ворога з місцевим населенням;

10) звідки прибув ворог або куди вирушив — вказати точний напрям;
11) розвідувати прохідність: шляхів, річок, мостів;
12) чи надається дана місцевість до пересування різних родів зброї, чи тільки піших.

В найближчому часі перевірю знання командирами та виховниками змісту цього і попередніх наказів та як ці накази впроваджуються в життя.

Для перепровадження випускного іспиту в школі підстаршин призначаю членами екзаменаційної комісії друзів… Вовка — ад'ютанта штабу, Уса — старшого відділу «Погром», Дніпра і Лісового — інструкторів школи підстаршин, виховника Хому.

Комісії приступити до іспитів негайно, причому іспити перепровадити в нормальних умовах, себто теорія в приміщенні, практика в полі.

Вислід комісії приставити до затвердження.

«Знай, що найкращою ознакою українця є мужній характер і вояцька честь, а охороною України — меч».

«Не дозволиш нікому сплямити слави ні честі твоєї Нації».

«Слава Україні!»

Шеф штабу сотник «Яр» командир «Юрій».

Наказ відділам у справах організації військової роботи
№ 7 УПА «Котловина» (від 20 листопада 1943 р.)

«Згідно з наказом групи, наказую:

заступником сотенного є чотовий першої чоти, а не як часто практикується — «бунчужний». У випадку, коли бунчужний є кращий за першого чотового, перенести їх;

по відділах провадити ранні звіти. Сотні ранні звіти подають до куреня щодня. Курені подають звіти до загону кожні п'ять днів, а якщо розташовані далеко, то через кожні 10 днів (взірець раннього звіту пересилається).

Запровадити по відділах книги варт, визначити інспекційних. Клички міняти о 18 год. дня та припильнувати, щоб стрілецтво знало клички та строго держалося по кличці.

Командири відділів на жадання політичних керівників при відділах УПА роблять збірки козацтва, з тим, щоб сотенні командири здали звіт політкерівникові загону.

З приводу акції німаків в терені «Котловина» багато козаків, підстаршин, й навіть старшин залишили ряди УПА та відійшли без наказу у свій терен, або цілком здезертирували, що є зовсім неприпустимо. Кожний відділ «Котловини» має право виловлювати вищезгаданих та відправляти їх до штабу загону.

Командирам поодиноких відділів невільно приймати в ряди УПА свіжих добровольців. Якщо такі зголошуються, мають перейти через штаб загону.

Командиром табору в «Чорному лісі» назначаю друга «Чуйкевича».

Відділ перенести в ліси та там вишколювати в лісовій боротьбі.

Класти увагу на індивідуальний вишкіл (вчитись за зразком пластуна-розвідника).

Перепроваджувати вишколи меншими відділами (роями і чотами). Звернути увагу на швидке маневрування і тримання зв'язку в лісі, вночі, і під час мряки.

Козаків навчити чистої партизанської боротьби, витривалості в різних землянках, голоді та холоді.

Повести сильну підготовку до приходу більшовиків та відступу німців, який вже розпочався.

Надіслати список старшин на затвердження, яких належало б підвищити до ступеня підхорунжого, список старшин, яких Ви помічаєте (до старшого десятника включно згідно наказу 07.09.43 ч. 12).

Запровадити картотеки козаків, підстаршин і старшин (взірець подаєм).

Констатую про несталий зв'язок з сусідніми відділами. Тому всім підстаршинам і старшинам від яких це залежить негайно усунути цей брак.

До виконання цього наказу приступити негайно, бо події політично-воєнні розвиваються надзвичайно швидко та можуть нас застати неприготованими до тих речей, до яких ми свідомі або чекаємо на них. Старатися не повторювати історії Базару і Крутів, а творім УССД.

Маємо огляд теперішніх дій, де загін не дістав жодного удару ворожого. Цілий ряд козацтва ганебно використали цю хвилину і розійшлися додому чи в свої терени. Це свідчить про небоєздатність та малу політичну свідомість. Покриваю їх ганьбою. Кожний хай пам'ятає слова І. Франка: «Знай, що на тобі мільйонів стан стоїть, за мільйони ти мусиш дати отвіт».

«Слава Україні!»

Командир загону, Шеф Штабу «Хома» Ю. Рубашенко

Наказ відділам в організаційних та персональних справах
№ 8 УПА «Котловина» (від 13 грудня 1943 р.)

«1. Організація війська:

Лісовські боївка переходить від 26.11.43 на регулярний відділ УПА. Всі накази, інструкції та звітування належить робити тільки команді УПА. Одержати назву «Стріла».

2. Персональні:

Викреслити з евіденції і записати до книги вбитих:

сотенного сотні «Громобій» — Богдана;

козаків: Рожу, Шевця, Мудрого, загинувши смертю Героїв в бою з німецькими окупантами 09.12.43 в Разничах.

Десятника Бистрого призначаю сотенним сотні «Громобій» від 09.12.43.

Комендантом відділу «Стріла» призначаю друга Стрілу.

За уміло організовану засідку на червоних в ніч з 7 на 8 грудня 1943 р. підвищую друга «Стрілу» до ступеня десятника.

Цілому складу сотні «Громобій» за геройство і посвяту в бої під Разничами висловлюю подяку.

Слава Україні!

Командир Ю. Рубашенко».

Наказ — відпис наказу № 5 командування загону «Котловина»
від 12 жовтня 1943 року № 6 (від 12 жовтня 1943 р.)

«Від довшого часу Український народ провадить боротьбу за здобуття собі права на існування, права, яким користуються менш вартісні і славні народи. Багато вже пролилось української крові, немало жертв принесено на вівтар визвольної боротьби. В цій боротьбі гартуються наші душі, твердіє воля, ростуть ряди героїв. Одні вже полягли і народ віками згадуватиме їх у своїх споминах, другі приходять їм на зміну. У нашій сьогоднішній боротьбі також з рядів нашої УПА встають ряди героїв, імена яких будуть записані в історії нашої визвольної боротьби за волю народу.

Пункт 19.

Ветеринарові відділу «Погром» другу «Батькові», що з 3-ма синами — другом «Круком», «Листюк», «Довбуш» знаходяться в рядах УПА, висловлюю разом з синами йому щиру подяку за відданість і посвяти.

Пункт 20

Забороняю козакам, підстаршинам і старшинам частин «Котловина» ношення опасків через плече, як недоцільне.

Пункт 21.

Наказую впровадити у внутрішньому розпорядку загону, згідно з військовими правилами, при звітуванні і на варті віддавання почести крісом. Почесть крісом треба віддавати починаючи від свого сотенного всім командирам куренів, всім старшинам, починаючи від командирів куренів і вгору.

Пункт 22.

Забороняє, згідно правил, застосовувати в УПА фізичні кари, як наприклад биття по лиці, биття нагаєм, шомполами тощо. Винних притягати до відповідальності або своєю владою, або ставленням до карного звіту. Під час вправ забороняю карати способом «долів» або «жабки», а замінити ці покарання іншими, наприклад форсованим маршем, повзанням по-пластунськи та іншими. Цими карами одночасно осягається вишкіл у польових вправах.

Пункт 23.

При взаємовідносинах військових поміж собою під відповідальність до перебування в карному відділі включно, забороняю вживати прокльонів і ганебної лайки (матерної).

Наказую наказ цей прочитати перед збіркою цілого відділу і його дотримуватися. Особливо звернути увагу старшинам і підстаршинам на пункт 21, повчити козаків як вони мають віддавати почести.

Слава Україні

Командир відділу УПА «Погром» «Мороз».

Звіт про нараду штабу загону «Котловина» в місці постою.
(від 5 жовтня 1943 р.)

«Присутні: командир загону, політвиховник загону, комендант підстаршинської школи, члени штабу загону; проводив «Хмурий», секретарював «Хома».

Повістка дня

1. Звітування командира загону та його політичного виховника про стан політично-виховної роботи.

2. Організація, зміст та методи політико-пропагандивної роботи;

3. Сучасне політичне положення України і наші найближчі завдання.

В точці 1 командир загону доповів. Відділи загону забезпечені політвиховниками згідно з наказом та інструкціями командування; знання і політична підготовка виховників — недостатні; як результат — безавторитетність виховників, а часто їх бездарність у виконанні політико-пропагандивних завдань; найкращу розв'язку політвиховної проблеми командир вбачає у заміні наявних виховних кадрів кращими, змобілізованими у запіллі; накази і інструкції командування про постановку політично-виховної роботи повністю не виконуються; причина — слабка підготовка політичних виховників.

Політвиховник загону звітував:

наказ про проведення пропагандивної акції за вимолочення і захування збіжжя виконано;

стан політично-виховної роботи задовільний.

На домагання друга «Хмурого» сконцентрувати звітування: про стан політично-виховної роботи в цілому загоні; про проведену роботу по відділах і підстаршинській школі; про звітування сотенних виховників і про виконання наказів та інструкцій загоновий виховник ділового звітування не дав, обмежившись нервовими наріканнями та окремими його поодинокими враженнями і переживаннями.

В точці 2 у справі політичного виховання козацтва вказано на такі моменти.

Необхідність розгортання політично-пропагандивної роботи не лише політичними виховниками, але і командирами відділів. Командний політвиховний склад повинен бути політвиховним активом, що, гартуючи армію, зможе через неї поширювати серед мас наші політичні цілі і завдання, наші політичні кличі і моральні засади.

Виробити політично сотню, зцементувати її свідомою дисципліною, насталити націоналістичною мораллю — ось наше першорядне і невідкладне завдання. Сотня політично виховує інші сотні, а сотні — тисячі. Здисциплінована, міцна, морально свідома своїх політичних завдань вона впливатиме чином, поведінкою і словом на маси у всіх багатотисячних точках її стику з ними. Тому вся увага командирів і виховників звернути на сотні. Не вироблена політично, не вихована морально, сотня робить величезну шкоду в політично-пропагандивній справі і тим самим визвольній боротьбі українців за свою державу. Вона деморалізує і зневіряє маси і виступає руйнуючою силою.

Щоб виробити політично козацтво, треба самим політично доозброїтись.

Першорядним політично-виховним чинником для командного і політичного складу є вивчення наказів та інструкцій, читання преси та політичні відправи.

Тому: піднести пропагандивно-політичну роботу на рівень революційних вимог зможемо, якщо застосовуватимемо революційні, мобілізуючі методи роботи. Тому ставимо політично-пропагандивну роботу у наступальному дусі; проводимо масові віча-сходини козацтва, виголошуймо добре підготовлені політично-військові промови перед лавами козацтва. Працювати за принципом: «Просторо думкам — тісно словам». Щотижнево організувати ватри (політнавчання) за добре підготовленими програмами; слідкуймо за поводженням козацтва у вільний від боїв час. Геть з ватр (програм) плачевно-зітхальний тон. За веселість, гумор і революційний пульс на ватрах.

За активну участь командирів у ватрах.

Ставимо більші вимог до політичних виховників, ділово і негайно допомагаймо їм в подоланні перешкод, плануймо, облікуймо і контролюймо політично-виховну роботу і обов'язково звітуймо про неї.

В точці 3. З'ясовано сучасне політичне становище України і поставлено такі завдання.

З метою політичного і морального гарту козацтва повести негайно командирам і політичним виховникам посилену пропагандивну роботу серед вояцтва за свідому, міцну і агресивну протибільшовицьку поставу, виходячи у роботі з такого:

більшовицька армія може форсувати Дніпро і окупувати Правобережну Україну. Німецька армія, тиснута більшовиками, відступатиме, або організовано — тоді її основні сили відходитимуть головними стратегічними шляхами, а окремі групи польовими дорогами, або вона відступатиме панічно — тоді німці хаотично відходитимуть окремими групами і групками усіма шляхами і дорогами.

У разі першої і другої можливостей, нам необхідно панувати над лісами і маючи їх, як основну базу, роззброювати відступаючих німців.

Наша боротьба при цьому йтиме по трьох основних лініях: по лінії збройної боротьби; по лінії політично-розкладної роботи серед війська; по лінії господарчій.

Головне місце в боротьбі з ворогами по політичній лінії належатиме також нам, бо:

по-перше, від нашої політичної та моральної постави залежатиме постава мас нашого народу;

по-друге, від нас, керівного військово-політичного центру залежатиме, чи боротьба буде організована чи інстинктивна;

по-третє, від нас залежатиме, чи змобілізуємо і підготуємо політично маси до боротьби і всенародного політичного зриву проти нового окупанта.

Тому нашим невідкладним завданням є скріпитись внутрі себе і повести збройним чином, високоморальною революційною поведінкою і революційним словом політично-пропагандивну, мобілізуючу і підносячу маси на боротьбу проти окупантів роботу під нашими революційними кличами.

Наша боротьба по політичній лінії проти більшовиків на випадок їх повернення почнеться успішно, коли виснажені війною і стероризовані НКВД українці та чужонаціональні стрільці в більшовицьких відділах зіткнуться з оточенням наших мас і безпосередньо через нього, чи безпосередньо з газет та летючок, дізнаються про наші кличі, про нашу армію — про нас.

Українці, що знаходяться у більшовицькій армії, мусять дізнатись про нашу ціль і нашу збройну силу, вони вже чули про нас і, ідучи через Україну, вони зіткнуться віч-на-віч з фактом існування і боротьби нашої армії. Тому мусимо завзято і гідно стояти на нашому передовому посту. Інтернаціональні стрільці совітської армії мусять дізнатись, потрапивши в наше оточення, про чужонаціональні легіони при нашій армії і правильне наше відношення до поневолених народів Сходу і Заходу.

Таким чином, перед нами стає ясне завдання — скріпити наші духовні сили залізною і свідомою дисципліною, високо революційною мораллю та поставою, чином, поведінкою і словом підготувати народ до наступу проти більшовиків.

Проводити пропагандивно-політичну акцію згідно з наказами та вказівками проробленими і поставленими на відправ.

«Хмурий».

Звіт про нараду командного складу загону «Котловина» в місті постою (від 13 жовтня 1943 р.)

«Присутні: друг вишкільний генеральної округи — «Крегул» (Василь Сидор), командир загону та його штаб, старшинський і підстаршинський склад загону.

У двогодинній промові на тему: «міжнародне положення, міжнародне становище Німеччини і СССР та міжнародне становище України і її внутрішнє положення», в якій я поставив собі за ціль — об'єктивно оцінити сили німецького та більшовицького окупантів, вказав на причини другої імперіалістичної війни і розглянув найважливіші її моменти; довів сучасне міжнародне, політичне, стратегічне, господарче положення Німеччини та СССР. Щодо Німеччини — її історичні поразки на політичному, стратегічному, господарчому, внутрішньому і зовнішньому секторах (втрата прихильності світової громадськості, втрата прихильності нейтральних європейських та позаєвропейських народів, втрата союзників, втрата Африки, Сталінградська і Кавказька трагедії, капітуляція Італії, наростання революційних рухів поневолених народів, повітряна війна Англії, відступ на сході). Щодо Союзу — його гігантські втрати в першому періоді війни, озброєнні, втрата української промисловості і хлібних та сировинних ресурсів на Україні, командних та фахових кадрів.

Вказав на можливість вибуху конфлікту між Англією і СССР на ґрунті суперечок англійських і совітських інтересів у випадку просування совітів далі на Захід (совітська експансія через Україну і Балкани до Середземного моря — це загроза румунських нафтових джерел і англійських кровних інтересів на Середземному морі; світська експансія в Скандинавії — це загроза для Британського острова).

В частині другій з'ясував наше міжнародне становище, а також внутрішнє наше політичне положення, підкреслюючи моральну слабкість більшовиків проти нас і їх політичну і моральну неміч в протиукраїнській пропаганді. В висновку доповів, що наші завдання полягають у протибільшовицькій боротьбі.

«Хмурий».

Наказ про призначення шефа військового штабу групи

№ 3 (від 10 вересня 1943 р.)

УПА група «Заграва»

«З днем 10.09.43 р. командир Макаренко перестає бути шефом військового штабу.

Командира Бористена назначую шефом військового штабу.
Обов'язки шефа обіймає з днем 10.09.43 р.
КВО Дубовий».

Наказ про призначення політичного референта військової округи
№ 8 (від 20 вересня 1943 р.)
УПА, група «Заграва» КВО
«З днем 20.09.43 р. друга Захара звільняю з обов'язків політичного референта ВО запілля.
Обов'язки політичного референта воєнної округи наказую передати другові Аскольдові.
КВО Дубовий».

Наказ командирам груп у справах звітування, організації радіозв'язку та кінноти. Наказ ч. 9 (від 1 вересня 1943 р.)
«1. Мушу ствердити, що донесення про бойові дії груп та положення на бойових відтинках надсилаються з великим запізненням, тому не можна оцінити становище у відповідний час. Наказую бойові донесення надсилати мені щотижня, за минулий тиждень так, щоб міг їх отримати у вівторок слідуючого тижня. Бойові донесення мусять бути змістовні, короткі і докладні без літературного опису поодиноких боїв... В донесеннях мусить бути подано:
які були події і де... коли... які сили були у розпорядженні ворога... які наші сили приймали участь у боях... результат бою... наші втрати ... які трофеї здобуто (зброя, амуніція, полонені... які відомості здобуто про ворога... коротка характеристика акції... що робить, або має намір робити командир групи (останнє має бути зашифровано).
У важких випадках звітувати негайно.
Наказую взяти на облік все радіофонічне і радіотелеграфічне майно і всіх фахівців з ділянки радіозв'язку і радіотехніки... в групах використати фахівців для негайної організації курсів радіозв'язку.
Зважаючи на важливе значення кінноти у партизанській боротьбі, кожній групі до 15 жовтня ц. р. сформувати щонайменше по сотні кінноти, озброєній скорострілами, яка має бути у розпорядженні командирів. Щотижня зі звітом доносити про стан формування кінноти.
Всі важливі речі шифрувати.
1 вересня 1943 р.
Шеф Військового Штабу
Полковник Гончаренко
Командир Української Повстанчої Армії Клим Савур».

Наказ військам УПА про зберігання військових таємниць
(від 3 вересня 1943 р.) Наказ ч. 10
Всім повстанцям і командирам УПА
«...Доводиться спостерігати, що багато повстанців, командирів не дотримуються військової тайни. Немає у тих людей границь в говорінні. Говорять з кожним про все, що треба і не треба. Через це багато справ, що повинні бути укриті строгою тайною, виходять наверх. Це відноситься до військових команд, осередків і штабів. А ворог тільки підслуховує усе це. І дивно нам не раз, що ворог вдаряє по нас там, де ми найменше сподіваємось удару... Тоді шукаємо поміж нами агентів ворога.
Ми самі через нашу необережність, безграничну говірливість, не панування над собою, самохвальбу, легковірність зраджуємо військові тайни. Самі підсвідомо робимо ворогові прислугу. Самі себе руйнуємо.
В штабах лежать для всіх доступні воєнні документи. Розкинуті записки, що разом із сміттям викидаються на смітник. У військових частинах майже не працюється над виробленням у війська задержання військової тайни. Мало працюють над тим командири і їх виховники.
НАКАЗУЮ:
1. Завести строгу групову конспірацію. Про всі військові справи говорити тільки з тими, кого вони стосуються... і в строго відведених межах...
2. На писані воєнні речі построїти тайні схованки.
3. Всі приміщення команд і штабів мусять бути строго конспіровані, не впускати у їх приміщення кожного чоловіка, військового чи цивільного.
4. Всі штабні карти, звіти, кореспонденція мусить бути схоронена від людей, що у штабі не працюють. Усі використані документи, у яких немає потреби, мають бути старанно

попалені.

5. До таємної переписки у військових справах уживати шифри та коди.

6. Всі місця сталого постою військових частин мусять бути задержані у військовій таємниці. Цивільних у такі військові табори не пускати.

7. У всіх військових частинах призначати кожного дня десять-двадцять хвилин на доклад командира або виховника про військову тайну. Мусимо влити у кожного почуття потреби задержання військової тайни.

8. Бойові накази видавати кожному командирові в такому часі, щоб він міг приготуватися до виконання бойового завдання. Час видання такого бойового наказу точно обчислювати. Відділам бойовий наказ давати перед самою акцією.

9. Кудою пересуваються відділи — хай не знає цивільне населення. Навіть військові частини, коли ще немає бойового завдання, не сміють знати, куди і кудою йдуть.

10. До населення ставитись ввічливо. Заховуватись пропагандивно, так як і пристоїть на українського вояка, але про справи військові цивільному населенню ні в якому разі не розповідати.

За зраду військової тайни відповідають в першій мірі командири і функційні.

Слава Україні!

3 вересня 1943 р.

Командир Української Повстанчої Армії: Клим Савур».

Наказ командирам груп УПА, комендантам запілля і сільським самооборонам про тактику боротьби та оборони перед ворогом № 11 (від 4 вересня 1943 р.)

Наказ ч. 11

Командирам, комендантам і всім сільським самооборонам

Німці уступають на всіх фронтах. Протилежні Німеччині імперіалізми завдають Німеччині поважних ударів як на фронтах, так і в німецькому запіллі. Значно ослаблюють силу німців революційні армії поневолених народів, що вдаряють по Німеччині у її внутрі.

Німці тепер пішли в цілості на грабіжницьку роботу. Грабують все і всюди, головно по селах… В колгоспах молотять і негайно забирають весь хліб. Все вивозять, не лишають селянам майже нічого. Останнім часом німці почали сильно грабувати індивідуальні господарства. Доводять до повної господарської руїни українське громадянство. Награбованим заповнюють свої магазини. Останнім часом німці почали атаки і на лісові терени.

НАКАЗУЮ:

1. Всі береги більших лісових масивів, всі лісові полоси зараз укріпити барикадами, непроїзними ровами, вовчими долами. Завалити всі переходи в ліси… Всі завалені місця закріпити заставами, сталими вартами. Тому на краю лісів розвинути добру розвідку. Точніше встановити сталі сторожі на краях лісів зі зв'язками прямо до більших центрів. Скільки разів ворог усуне зі шляхів барикади, стільки разів шляхи заново мусять бути завалені барикадами.

2. Боївками, самообороною, розвідкою заблокувати ворога у його опірних пунктах. Затримати його вихід в терені на грабежі. Якщо можна — його ліквідувати. Це відноситься як до німців, так і до большевицьких партизан.

3. Зараз перевести в життя наказ ч. 8, з дня 30 серпня 1943 р.

4. Змінити зараз після одержання наказу всі дотеперішні місця постою. Вони всі знані ворогом, ворог скоріше чи пізніше буде старатися там досягнути і знищити. Нові місця вибирати дуже скритно. Там сильно закріпитися. Кільканадцять кілометрів довкруги розбудувати докладно безпосередньо залежну від табору розвідку. Як передових оборонних постів ужити невеличких боївок і самооборони, розміщених від місця постою в глиб терену довкруги на просторі кільканадцять кілометрів.

5. Всі бойові і харчові припаси розмістити в найбезпечніших місцях, не дати себе пограбувати.

6. Вплинути на селян, щоб усіма можливими способами заховали хліб та інші продукти. Також полотно, весь одяг, і все інше, що ворог може при несподіваному наскоку, забрати. Хати очистити теж з хатньої обстановки. Хати можуть бути попалені. Перед кожним ворожим грабіжницьким наїздом оборонимося, коли поставимо добре самооборону і розвідку… в селах, полях, лісах і нав'яжемо стислу співпрацю з сусідніми селами. Тоді буде час і забезпечити себе, майно, вигнати у ліс чи поле худобу, село підготувати до самооборони, або до виходу з нього.

7. Подбати, щоб кожен селянин, крім хати, виготовив собі добру землянку на мешкання на зиму. Хата згорить, землянка замінить хату. Все заздалегідь приготувати до цього, ще

перед зимою.

Всіх мусимо забезпечити і всі разом мусимо оборонятися перед грабіжницьким ворожим наїздом, перед матеріальним і фізичним винищенням нас.

Діяти дуже швидко. Всі сили запрягти до забезпечення всіх. Пам'ятати, що останній етап боротьби є найважчим. А він приходить. Треба зужити всіх зусиль, щоб перемогти.

Слава Україні!

Шеф військового штабу полковник Гончаренко

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ командирам груп у функційних та військово-адміністративних справах № 16 (від 26 вересня 1943 р.)

Наказ ч. 16

Командирам груп

Командири груп, що, крім військової роботи в групі, ще виконують функцію адміністраторів воєнних округ і політичних керівників адміністративних ними теренів, мусять негайно розложити свою працю так, щоб певні функції виконували покликані до цього референти, а саме:

адміністрацію воєнної округи віддати вповні комендантам запілля,

політичне ставлення роботи в адміністративному терені віддати шефові політичного штабу,

військові дії проводити при помочі шефа військового штабу і його референтів, як рівно ж при помочі бойових референтів.

Над цими трьома справами командири груп мають точно наглядати і роботу основно контролювати. Референти хай роблять свою роботу.

В цей спосіб робота краще розвинеться, а командири груп матимуть більше часу для організації війська і його операцій і свобіднішу думку в полагоджуванні основних справ.

1. Наказувати має право:

у військових справах — командир і його шеф штабу;

у справах запілля — командир групи і комендант воєнної округи, а дальше, в інших адміністративних одиницях, коменданти на підставі поданих з гори наказів і на підставі вимог терену;

у справах політичних робіт — командир групи і шеф політичного штабу, а в інших адміністративних одиницях — комендант і політичний референт. В наглих (термінових) випадках, під час відсутності командира на свою відповідальність може видавати наказ сам референт (шеф і комендант).

2. Перевести і подати до «гори» точний облік зброї і амуніції.

Зауважується, що немає контролю над господарською амуніцією. Військовики без потреби стріляють у лісах…

Негайно встановити точний контроль над господарською амуніцією і зброєю. На кожного стрільця виділяти визначені йому до акції кількість амуніції, встановити для нього сталий резерв, якого він без спеціального наказу використовувати не сміє, решту амуніції заховати. Після використання амуніції в бою, негайно провести розрахунок втрат і здобутків. Здобутих запасів не вільно самовільно розбирати. Всі трофеї і амуніція переходить в цілості в руки зброярів і господарчих.

На проведення цього даю 2 тижні часу від дня одержання наказу. До 20 жовтня переслати до «гори» точний облік воєнної споруди і 20 відсотків з усієї облікованої амуніції, як крісової, так і іншої.

3. провести контроль всіх господарчих (харчових) запасів. Визначити норму харчів на стрільця. Потиснути інтендантів, хай подбають про різноманітність харчів… Харчові бази в основному перевести негайно в безпечні місця. Поповнити їх.

4. Перевірити транспорт і зв'язки. Тут є великі недомагання, через що страждає робота. Нормою стали запізнення. Подбати, що зв'язки діяли справно. На зв'язки дати добрих людей. На кожну лінію зв'язку приділяти хоч один бойовий охоронний рій в повному виряді, дати власні коні і вози.

5. Приділяти коней і возів до господарчого апарату і до Червоного Хреста. У військових частинах є надмір коней. Залишити при бойових частинах тільки найпотрібніші табори, решту віддати у терен для господарки, зв'язків, Червоного Хреста.

При кожному санітарному пункті мусять постійно бути чергові підводи на випадок небезпеки, щоб можна було вчасно вивезти хворих.

Також на зв'язках мати власні коні, щоб не обтяжувати частою їздою селян.

6. Основну увагу в теперішніх діях військових відділів звернути на здобування боєприпасів.

Зараз золити у цьому напрямі точні підготовки і приступити негайно до здобування амуніції і зброї.

Про кожний здобутий запас негайно мене повідомляти.

7. Декотрі бойові референти вмішуються не до своїх справ в терені і запіллі. Пам'ятати, що до бойових референтів належить військо, а не справи цивільні і вони мусять дбати про військо, його школення, бойову справність і підготовку, а не налагоджувати справи адміністративні. Бойові референти (чотові, сотенні, курінні, загінні) зв'язаними з тереном не є. Ними диспонує командир групи за своїми потребами.

8. Не видно бойової готовності у військових частин на постоях. Пам'ятати, що ми маємо перебувати у постійній бойовій готовності. На всіх, навіть найкоротших постоях, виставляти варти і застави. Також висилати постійно з місця постою бойові розвідки, щоб постійно мати найсвіжіші відомості про ворога.

9. В степовій і лісостеповій полосі перейти на диверсійні дії малими з'єднаннями. Виділити до цієї роботи найбільш бойових і одчайдушних людей. Не мають ці частини довший час перебувати в одному терені. Вічний рух, несподівані наскоки на ворога, постійні удари. Ані одного фронтового бою. Постійно непокоїти ворога партизанськими ударами. Тим змусити його боятись йти глибоко у села. Здобувати зброю і амуніцію. Засідки і наскоки на малі ворожі з'єднання нам її дадуть. Диверсійні відділи не обтяжувати ані важкою зброєю, ані таборами. Для більшої рухливості можна диверсійні частини перемінити в кінні або моторизовані.

10. Всі накази, подавані з «гори», мусять розроблятися у командира групи і так подавані тим, кого вони стосуються, або впрост подавати не змінювані. Це залежить від змісту і заголовка наказу.

Слідкувати точно за виконанням наказів.

Слава Україні!

Шеф військового штабу полковник «Гончаренко»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ відділам УПА у справах вироку польового суду та заборони приймання козаків з інших відділів УПА (від 18 жовтня 1943 р.)

НАКАЗ

Всім відділам УПА

1. Оголосити всім відділам УПА, що в дні 16.10.43 р. о 6 год. по приводу польового суду розстріляні дезертири «Хмара» і «Гайовий» з відділу «Байди».

В місцях їх проживання повідомити населенню.

2. Наказую всім командирам відділів не приймати з інших відділів до свого відділу козаків, які самочинно без скерування хотять вступити до іншого відділу.

Винні у невиконані цього наказу будуть передані військовому польовому судові.

«Гончаренко».

Наказ керівникам УПА, запілля та медико-санітарним працівникам у справі хімічно-бактеріологічної оборони № 18 (від 25 жовтня 1943 р.)

НАКАЗ

Командирам УПА, комендантам запілля, а також медично-санітарним працівникам УПА в справі оборони перед бактеріологічним і хімічним наступом

Останнім часом зареєстровано ряд випадків, коли німці з літаків скидають якісь пакунки, пляшки з невідомою речовиною, затруєні цукерки та інші, на перший погляд, навіть привабливі речі. Це випадки одиничні, але вони щораз частіше трапляються. Німці через своїх агентів уже тепер можуть затруювати як хімічною отрутою, так і бактеріями джерела водопостачання (криниці, річки). В деяких теренах уже тепер ми маємо значні епідемічні вогнища червінки, холери, червоного і висипного тифу…

З метою забезпечення перед заразливими хворобами

НАКАЗУЮ:

Всім командирам і стрільцям УПА, а також працівникам запілля защепити собі черевний тиф, висипний тиф, холеру і червінку.

Якнайсуворіше пильнувати особисту гігієну: щотижня прати білизну, щоденно митися до пояса, чистити зуби, полоскати рот і т. д.

До УПА приймати людей лише після попередньої лікарської перевірки.

Кожний стрілець і командир повинен мати своє одіяло чи рядно.

Остерігатись користування чужим накриттям під час ночівлі, а особливо там, де є невідповідні гігієнічні умови.

Кожний стрілець, не соромлячись, щоранку має переглядати свій одяг, чи немає там паразитів.

Командир рою 2 рази на тиждень робить перегляд стрільців.

Командир чоти робить 1 раз на тиждень перегляд особистої гігієни стрільців.

На зауваження командира рою, чоти, фельдшера чи лікаря до того чи іншого стрільця про дотримання гігієни, такі стрільці мусять підлягати санітарній обробці та стриженню.

В кожному повіті мусять працювати бодай одна камера-дезинфектор, щоб час від часу відділи могли проходити дезинфекційно-санітарну обробку.

За забезпечення камерою відповідають коменданти.

Щомісяця проводити лікарський перегляд всіх відділів УПА.

Відділам, що переходять через села і хутори, не слід розквартировуватись в тих населених пунктах, де є випадки висипного тифу, черевного тифу, дезинтерії чи холери.

В місцях, де є випадки черевного тифу, холери, червінки, не слід пити сирої види.

В підозрілих місцях (де можуть бути ворожі елементи) також не слід пити воду та напувати коней.

Абсолютно не слід вживати сирого молока.

Овочі, яблука, груші, сливи, помідори перед вживанням старанно вимити теплою водою.

У місцях постою відділів і загонів УПА мусять бути місця загального користування — вбиральні, а також помийні ями. За утримання їх в належному санітарному стані відповідає командир загону чи відділу.

Кухарі загонів чи відділів мусять проходити медичний огляд два рази на місяць.

При знайденні чогось підозрілого, що могло бути скинуто ворогом з літака, повідомляти командира.

При підозрі затруєння джерела води доповісти лікареві відділу і заборонити користуватись джерелом до перевірки цієї води.

При найменшій підозрі захворювання — звертатись до медичного пункту.

Цей наказ прочитати перед стрільцями.

Нагляд за виконанням цього наказу покладається на командирів відділів та медичний персонал.

Начальний лікар «Сидір Савчик»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ командирам груп і комендантам ВО у справах надсилання людей до старшинської школи, військових вишколів, надання відпусток та збереження військової таємниці № 19 (від 30 жовтня 1943 р.)

НАКАЗ

Командирам груп і комендантам воєнної округи

Для доповнення школи старшин вислати до 7 днів від одержання цього наказу по 15 підстаршин з польської або інших армій. Людей здорових, морально сильних, бойових, при повному озброєнні, відповідним чином взятих і одягнених.

На 01.12.43 р. кожна воєнна округа має вислати по 40 людей до старшинської школи. Вибрати з терену або відділів підстаршин бувшої польської, або інших армій, при повному озброєнні. На один рій — кулемет. Кулемети мають бути різної системи. Кожний кандидат на школу мусить мати: 2 пари білизни, ватні штани, ватну куфайку, теплу шинель або кожух, 2 носових хустинки, щітку для чобіт та для одягу, 2 рушники, 2 пари теплих онуч, пару добрих чобіт, прибори до шиття, бриття, писання, теплу шапку і рукавиці, 100 шт. амуніції на кріс, 4 диски на кулемет.

Люди мають бути морально сильними, бойовими. Перед висилкою — лікарські оглядини. Про кожного опінія (характеристика) і лікарське свідоцтво. Висилати всіх на «1910».

В терені воєнної округи проводити сталі військові вишколи воєннозобов'язаних. Також проводити жіночі військові вишколи.

Розіслати на інструкторів у терен підстаршин, що пройшли у нас підстаршинський вишкіл.

Орглюди воєнної округи займуться зараз школенням спеціальних теренових невеличких лоївок для спеціального призначення. Про стан вишколу лоївок стало подавати…

«Слава Україні!»

Шеф військового штабу «Гончаренко»

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ керівникам УПА та запілля про ощадність № 20 (від 10 листопада 1943 р.)

Командирам і інтендантам, господарчим референтам, референтам СБ

Інтенсивна підготовка до революційно-визвільної боротьби вимагає від нас певної самопосвяти і ощадності під кожним оглядом. Ощадність мусить бути заведена не тільки серед громадянства в запіллі, але також і серед війська.

НАКАЗУЮ:

1. Всі речі, все майно, здобуте в акціях військовими чинниками чи чинниками СБ, мусить бути негайно здане до господарчих баз.

2. Всі здобуті аптеки чи медичне приладдя мусить бути здане до Українського Червоного Хреста. Жодних аптек поза призначеними аптечними шефами не вільно жодному відділові возити з собою. За цим мають слідкувати і відповідати командири частин.

3. Тонку білизну, простирадла, тонкі рушники і всі вироби з тонкого крамного полотна треба негайно здавати до УЧХ. Всі козаки, командири, робітники запілля можуть використовувати тільки грубе селянське полотно. Не робити виняткiв.

4. Вся вата, стара ватна одежа мусить бути негайно здана до УЧХ.

5. Подерту білизну здавати до господарчих баз. Видавання нової білизни, одягу, взуття може бути тільки тоді, коли побираючі здають старі ходжені речі, що є непридатними для подальшого використання. Винятки можуть бути тільки тоді, коли хтось перший дістає одяг чи білизну.

6. Господарчі мають провести у терені збірку старого ватного одягу, вати, старої крамної білизни, марлі, фіранок.

7. Продукти і речі, призначені для УЧХ, господарчі чинники мають видавати кожночасно на жадання УЧХ, для УЧХ поробити окремі магазини.

8. Господарчі і військові чинники мають зібрати якнайскоріше і здати до УЧХ жіночу білизну, перкалі, всякі вироби з крамного полотна. Також негайно здати до УЧХ весь жіночий одяг, що заготовляється чи то господарчими чинниками, чи здобувається військовими частинами або чинниками СБ.

9. Пам'ятати про майбутнє і тяжкі часи, що для нас прийдуть, робити поважні запаси під кожним оглядом. Не руйнувати себе вже в початках. Все і всюди думати про завтра.

10. Виконати цей наказ зараз.

Слава Україні!

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ керівникам УПА, запілля та УЧХ у санітарних справах № 21 (від 2 листопада 1943 р.)

Командирам груп, комендантам воєнних округ, Українському Червоному Хрестові

Справи санітарні по сьогоднішній день як слід не урегульовані. Немає потрібної кількості відповідно уладжених і до конспіративних потреб приміненних саннунктів. Немає відповідного приміщення і використання медичного персоналу на саннунктах. Немає розділеної компетенції для лікарів — референтів Українського Червоного Хреста на саннункт. Немає правильників, які б нормували працю на саннунктах і тим самим надавали б їм певної організованої форми у їх роботі. Немає контролю за саннунктами, господаркою, аптечними артикулами, майном господарки та саннунктів.

НАКАЗУЮ:

1. Завести при групах пост начальних лікарів. Цілість санітарної роботи у війську передати Українському Червоному Хрестові при воєнних округах.

2. В кожній воєнній окрузі Український Червоний Хрест має призначити медичного шефа, який відповідатиме за здоров'я війська, робітництва запілля, цивільного населення. Медичний шеф відповідає перед Українським Червоним Хрестом.

3. В різних стратегічних теренах потворити санітарні пункти, які через завідуючого саннунктом належать безпосередньо до медичного шефа. Саннункти строго законспірувати.

4. В певних віддаленнях від саннунктів потворити приймальні для хворих військових (окремо для цивільних). Приймальні не сміють ні в якому разі зраджувати саннункти. Хворих з приймалень перевозять на саннункти тільки спеціальні кур'єри, що постійно чергують в приймальнях.

5. Вступ на саннункти мають тільки:

призначений до них персонал;

контрольні органи Українського Червоного Хреста;

командири груп;

коменданти теренів, де розміщені саннункти;

певні уповноважені командирами груп або комендантами ВО.

6. Медичним шефам підпорядкувати весь медичний персонал, вищий і нищий, як у війську,

так і в запіллі. Медичний персонал при військових частинах належить організаційно до командира військових частин, в яких вони повнять свою медичну службу, а ділово підлягають до медичних шефів.

7. Призначити від імені Українського червоного Хреста стислий контроль господарки санпунктів і цілої санітарної роботи.

8. Якщо є потреба у військовій охороні санпунктів, командири груп назначать певні військові охоронні відділи, які організаційно підлягатимуть завідуючому санпунктом, а ділово до групи. Охоронні відділи, щоб не деморалізуватися стоянкою на місці, через певний час змінювати. Охоронні відділи мусять бути спеціально вибрані й вишколені до охорони санпунктів.

9. Всі санітарні справи у війську й запіллі, справи санпунктів, їх залежності, справи аптекарські, допоміжногосподарські унормувати негайно правильниками.

Слава Україні!

Командир Української Повстанчої Армії «Клим Савур».

Наказ керівника відділу військової розвідки надрайоновим і районовим референтам військової розвідки в справі звітності про стан ворожих сил
№ 1 (від 10 грудня 1943 р.)

«Референтам військової розвідки в надрайонах і районах УДСБ групи «Заграва» до 20 числа цього місяця усталити стан ворожих збройних сил в кожному районі за таким планом.

Німці:

постій військових частин;

місце за квартирування військових частин;

рід військ: піхота, кіннота, артилерія, інші роди зброї, як «СС» і «СД» і т. п.;

кількість війська в даній місцевості (старшин, підстаршин, рядових);

національний склад війська…;

озброєння: вказати кількість скорострілів і яких, артилерії і якої, гранатометів…;

табір: кількість автомобілів, коней і т. п.;

підходи до місця розташування війська (вказати перешкоди, природні і штучні, поля обстрілу);

зв'язок між приміщеннями війська і можливості пошкодження зв'язку;

варта застави: розміщення варт і застав: кількість вартових, їх озброєння, можливості знищення варт і застав;

штаби військові, поліційні і ін. Місце розташування штабів. Охорона штабів внутрішня і зовнішня вдень і вночі. Кількість працівників штабу (старшин, підстаршин, рядових)… можливості підходу до штабів… озброєння штабу.

Червоні:

Кількість їх. Озброєння. Завдання тих «отрядів». Банда територіальна і бродяча (бродячих банд вказати напрямки рухів, а територіальних — границі терену, на яку вони оперують чи стоять постоєм). Прізвища і ранги керівників банд… їх моральний стан.

Ляхи:

Вказати ті ж дані щодо червоних банд, лише відрізняти національну польську партизанку від червоної польської банди. Про зміни в залогах чи відділах і розташуванню ворожих збройних сил… відомості надсилати 5, 15, 25 числа кожного місяця. У разі різкої зміни обстановки інформацію надсилати негайно.

Референтам військової розвідки надіслати звіти про виконану працю за минулий час до 15.12.43 р…

Розвідчі матеріали і листування ділове з цієї ділянки слати лише за зв'язком УДСБ».

Накази командування відділу «Пімста Полісся»
Наказ по загону про відзначення воїнів (від 23 червня 1943 р.)

«Друзі Повстанці! Дня 18.06.43 в бою з червоними бандами група «Рибалка» понесла важкі втрати. Тільки завдяки повній геройської посвяти боєвій поведінці учасників — ми вийшли морально незломані.

Висловлюю моє найвище признання слідуючим друзям:

п. командирові Лисенкові,

кулеметникові Вовкові,

2-му кулеметникові Розгромові,

інструкторові Котляревському, що подаю до відома командира північно-західних загонів.

Командир загону «Марко».

Наказ відділам про проведення похорону загиблого стрільця № 26 (від 4 вересня 1943 р.)

Бойова група УПА командира Бористена

До відома відділам

«Дня 03.09.43 р. ввечері помер стрілець з відділу командира «Тополі» Євген внаслідок одержаних ран у бої з ляхами дня 03.09.43 р.

Сьогодні о 16 год. відбудеться похорон при співучасті духовенства, відділів і громадянства.

Технічне переведення припоручаю відділові виховання та пропаганди.

Командир групи Бористен».

Наказ командування 2-го куреня «Буг» у справах вшанування полеглих, нових призначень, організаційних та дисципліни (від 10 вересня 1943 р.), УПА, Штаб 2-го куреня «Буг»

«Дня 06.09.43 загинув від польської кулі сотенний III сотні Ворон, з двома повстанцями тієї ж сотні. Честь полеглих вшанувати однохвилевою мовчанкою.

Сотенним III сотні призначується чотовий Чумак…

Секретарям сотень наказую щоденно записувати події в сотні і пересилати до штабу куреня в днях 7, 1, і 27 кожного місяця.

Сотенним в порозумінні з цивільною владою в своєму терені організувати цивільну розвідку і тісно працювати з нею.

Новоприслані інструктори переведуть вишкіл підстаршин сотні.

Сотенні господарчі наладнають стислий зв'язок з головним курінним господарчим.

Підтягнути дисципліну в сотнях.

Вважати на всякого роду симуляції. Винні за симуляцію будуть покарані.

В місцях, де перебувають чи пересуваються відділи, агітувати населення. Кликати його до боротьби з ворогом, вияснюючи йому за що і чому ми боремося.

Наладнати порядок в сотнях.

Слава Україні — Героям Слава!»

Курінний «Павлюк».

Наказ командирам та комендантам у справах користування кіньми

№ 14 (від 29 вересня 1943 р.)

УПА Група Енея

«Завважую, що в відділах УПА, а також у запіллі ВО, майже всі, що послуговуються верховими кіньми, не ознайомлені з засадами їзди на коні і тому дуже часто калічать коней.

З огляду на це наказую:

1. Здати негайно всі сідла і верхові коні у розпорядження полковника Данька.

2. Наказ зобов'язує всіх, що проходять службу у цій ВО УПА і запіллях (зв'язок, жандармерія та ін.).

3. Їздити верховими кіньми зможуть тільки ті, що матимуть дозвіл полковника Данька, який їх проіспитує.

4. Поодинокі військові одиниці УПА і запіллі ВО можуть мати тільки означену кількість верхових коней і таборових, а не як це буває довільно…

6. Мобілізувати коней від селян на власну руку забороняю, бо це робити мають право тільки організаційно-мобілізаційні, за дорученням штабу групи УПА.

7. Також забороняю на власну руку обмінювати коней.

8. Хто не виконає цього наказу, підлягає революційному судові УПА.

9. Контроль за виконанням наказу доручаю органам СБ.

10. Наказ входить в життя з днем його проголошення.

Слава Україні!

Героям Слава!

Командир групи УПА Еней».

Наказ всім командирам у справі повідомлення відділів про присуд військового Полевого суду

№ 18 УПА Група «Турів» (від 12 жовтня 1943 р.)

«…полевий суд на засіданні дня 09.10.43 р., розглянувши і ствердивши вину чотового Аліма і козаків Лося і Орлика, з бувшого відділу Чуйкевича виніс присуд, кару смерті через розстріл за слідуючі злочини:

Аліма — чотового — за діяльність на шкоду УПА, за невиконання наказу, за крадіж

державного майна і п'янство;
Козака Лося — за діяльність на шкоду УПА, за крадіж державного майна і п'янство;
Козака Орлика — за діяльність на шкоду УПА, за крадіж державного майна і п'янство.
Присуд виконано того самого дня о 23.50.
Покарані деморалізували свідомо ряди УПА через демонстраційне невиконання наказів, сварячись і грубо відносячись до зверхників. Крім цього, всі три вимінювали речі, як одяг, взуття та інші, які належали відділу, за самогон і впиваючись.
Наказ прочитати по всіх відділах УПА групи «Турів».
Шеф штабу…
Командир групи Клим».

Залучник до наказу № 9 від 9 вересня 1943 р. про склад кінної сотні
Примірний склад кінної сотні
Рій кінний: 6 людей, 6 коней
Ройовий 1, коней 1
Леккий кулемет коней 3
(2 людей і 1 кулемет на коні), скорострільник і амуніційний.

Чота: 3 рої
3 рої, 27 людей, 30 коней
Чотовий 1, коней 1
1 скорострíл важкий на тачанці
1 гранатомет

Сотня
3 чоти, 102 людей, 105 коней
Командир сотні 1, коней 1
Старшин молодших 3, коней 3
Вістунів 3, коней 3
Зв'язкових 3, коней 3
Бунчужний 1, коней 1
Писар сотенний 1, коней 1
Лікар ветеринарний 1, коней 1
Фельдшер-санітар 1, коней 1
Ковалів 2, коней 2

Господарчий рій
Господарчий 1, коней 1
Кашовари 2, коней 2
Фуражир 1, коней 1
Фірмани 3, коней 6
Виховник 1, коней 1
Вього разом 126 людей і 132 коней.
Інвентар
Возів 2
Тачанок 3
Кухня 1.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Ковальчук М. Війна з більшовицькою Росією за незалежність 1917-1920 рр. — К., 2007. — С. 69.
Марочко В. Творці голодомору. — К., 2008. — С. 63.
Бульвінський А. Конотопська битва 1659 року. — К., 2008. — С. 62.
Кондуфор Ю., Котов В. История СССР: поступающим в вузы. — К., 1987. — С. 337.
Кучер П. М., Чернега В. І. Україна у Другій світовій війні (1939-1945): Посібник для вчителя. — К., 2004. — С. 269.
Літопис УПА: видання Головного командування УПА. Т. 1. — Торонто, 1995. — С. 481.
Шкляр В. Залишенець Чорний Ворон. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2011. — С. 387.
Шкляр В. Маруся. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. — С. 353.
Гальчевський Я. Проти червоних окупантів. — Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори», 2011. — С. 358.
Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. — К.: ФОП «Стебеляк», 2015. — С. 422.
Кравс А. За українську справу. — Відень, 1941 р.
Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920. — Торонто, 1939 р.
Дорошенко М. Вогонь з Холодного Яру, Стебеляк. — К., 2015. — С. 352.
Савченко В. А. Махно: історичне досьє. — Харків, 2005. — С. 414.
Вегеш М. М., Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939). — К.; Ужгород, 1998. — С. 245.
Мартынов В., Спахов С. Пролив в огне. — К., 1984. — С. 191.
Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. — К., 2007. — С. 596.
Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. — Коломия, 2010. — С. 195.
Літопис УПА: видання Головного Командування УПА, Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944: Документи і матеріали. Т. 2. — Торонто, 1999. — С. 723.
Літопис УПА, Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Т. 3. — Торонто, 2001. — С. 647.
Літопис УПА, Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943-1959. Т. 5. — Торонто, 2002. — С. 572.
Літопис УПА: видання Головного Командування УПА: Документи УПА. Т. 4. — Торонто, 2001. — С. 659.
Савчич М. Тисяча доріг: спогади жінки-учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. — К., 2003. — С. 518.
Кульчицький В. С. Історія держави і права України: Підручник. — К., 2008. — С. 621.
Солонин М. 23 июня: «день М». — М., 2007. — С.509.
Шаповал Ю. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — С. 312.
Москаленко К. С. На південно-західному напрямі 1943-1945 / книга 2. — К.,1984. — С. 701.
Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939 роки. — 3-тє вид., доповнене. — К., 2007. — С. 1007.
Вєтров І. Г. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944. — К., 2000. — С. 231.
Хрестоматия по истории СССР: 1900 г. — конец 1930 гг. — М., 1988. — С. 287.
Волкогонов Д. А. Тріумф і трагедія. Політичний портрет Й. В. Сталіна, книга 2. — К., 1990. — 672 с.
Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України, 1943-1945 рр. — К., 1995. — С. 83.
Довженко О. Україна в огні: Щоденник. — К., 1990. — С. 416.
Другая война 1919-1945. — М., 1996. — С. 318.
Гудериан Г. Воспоминания солдата; перевод с нем. — Смоленск, 2004.
Геббельс Й. Дневники 1945 года: Последние записки (Смоленск); перевод с нем. — 1993. — С. 416.
Городецкий Г. Роковой самообман: Сталин и нападение Германии на Советский Союз. — М., 1999. — С. 208.
Грицак Ю. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття: Навчальний посібник. — К., 1996. — С. 360.
Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. — К., 1993. — С. 288.
Скакун О. Теорія права і держави. — К., 2011. — 523 с.
Карель П. Восточный фронт: Гитлер идет на Восток, книга 1; перевод с нем. — М., 2003. — С. 557.
Карель П. Выжженная земля, книга 2; перевод с нем. — М., 2005. — С. 429.
Драбкин А., Исаев А. 22 июня: черный день календаря. — М., 2008. — С. 382.
Борець Ю. УПА у вирі боротьби (1941-1948). — Торонто, 2004. — С. 334.
Семенів О. Тернопіль у вогні: хроніка подій весни 1944 року. — Тернопіль, 2011. — С. 186.
Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). — К., 1998. — С. 200.
Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН та УПА в Україні (1946-1956 рр.). — К., 1999. — С. 108.
Коваль В. С. Радянсько-німецький пакт 1939 р. — К., 1989. — С. 48.
Стаднюк І. Москва, 41-й. — К., 1987. — С. 301.
Москаленко К. С. На південно-західному напрямі, книга 1. — К., 1984. — С. 491.
Баграмян И. Х. Так шли мы к победе. — К., 1988. — С. 527.
Мельников А. Л. Огнем полковых батарей. — К., 1984. — С. 329.

Родимцев А. И. Твои, Отечество, сыны. — К., 1982. — С. 359.
Коваль В. С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. — К., 1991. — С. 78.
Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення. — К., 1994. — С. 58.
Лук'яненко Л. Маршал Жуков і українці у Другій світовій війні. — К., 2003. — С. 46.
Штеменко С.М. Генеральний штаб у роки війни. — К., 1983. — С. 439.
Бакланов Г. В. Вітер воєнних років. — К., 1985. — С. 303.
Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняних війнах (1939-1945 рр.). — К., 1999. — С. 336.
Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — С. 660.
Солонин М. 22 июня, или когда началась Великая Отечественная война? — М., 2006. — С. 498.
Акшинський В. С. Климент Єфремович Ворошилов: біографічний нарис. — К., 1981. — С. 271.
Жуков Г. К. Спогади і роздуми. — К., 1985. — С. 839.
Сабуров О. М. Відвойована весна. — К., 1975. — С. 718.
Покришкін О. Небо війни. — К., 1982. — С. 493.
Король В. Історія України. — К., 1995. — С. 264.
Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні: 1943-1946 рр. — К., 1998. — С. 413.
Герантиди О. Превосходящими силами. — М., 2005. — С. 381.
Слабошпицький М., Стеценко В. Українська дивізія «Галичина». — К.; Торонто, 1994. — С. 164.
Воронин К. И. И нет конца тревогам. — К., 1981. — С. 183.
Мірчук П. Українська повстанська армія 1942-1952. — Львів, 1991. — С. 446.
Крип'якевич І., Терлецький М., Ісаїв П., Дольницький М. Історія України. — Львів, 1991. — С. 166.
Журавлев Д. В. Военная техника Советского Союза и Германии 1941-1945 гг. — Харьков; Белгород, 2010. — С. 412.
Карпов Н. Д. Трагедия белого юга 1920 год. — М., 2005. — С. 376.
Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу в 1939-1941 гг.: Документы. Факты. Сведения. — М., 2000. — С. 608.
Мукровський І. Т., Лисенко О. Ю. Звитяга і жертовність: українці на фронтах Другої світової війни. — К., 1996. — С. 568.
Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944); перевод с нем. — М., 1974 — С. 378.
Нариси історії Закарпаття. Т. 2. — Ужгород, 1995. — С. 663.
Осьмаченко С. Г. Красная Армия в локальных войнах и военных конфликтах (1929-1941 гг.): боевой опыт и военная политика. — Ярославль, 1999. С. — 230.
Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. Спогади та роздуми очевидця. — Київ, 2002. — С. 288.
Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера; перевод с нем. — Смоленск, 1998. — С. 496.
Політична історія України XX століття у 6 томах/ Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). Т. 4. — К., 2003. — С. 584.
Потильчак О. В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944 р.): причини і прояви. — К., 1997. — С. 29.
Соборність України: на шляху до об'єднання та утвердження української державності. — К., 2002. — С. 264.
Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия нацисткой Германии в войне против СССР. Документальные материалы. — М.,1962. — С. 752.
СССР-Германия: документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. Т. 1 — Вильнюс, 1989. — С. 340.
Трубайчук А. Брудершафт двох диктаторів. — К., 1993. — С. 336.
Манштейн Э. Утерянные победы; перевод с нем. — М., 2003. — С. 891.
Митчел С., Мюллер Д. Командиры Третьего рейха; перевод с нем. — Смоленск, 1985. — С. 441.
Толивер Р. Ф., Констебель Т. Дж. Лучший ас Второй мировой; перевод с нем. — Москва, 2001. — С. 428.
Киричук Ю. Історія УПА. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. — С. 55.
Шубин А. В. Мир на краю бездны: от глобального кризиса к мировой войне (1929-1941 гг.). — М., 2004. — С. 572.
Українська Повстанська Армія: історія нескорених [Центр досліджень визвольного руху]. — К., 2008. — С. 84.
Трубайчук А. Друга світова війна. — К., 1995. — С. 192.
Турчанко Ф. Г. Новітня історія України: частина перша (1917-1945 рр.). — К., 1998. — С. 384.
Українська державність у XX столітті: історико-політичний аналіз. — К., 1996. — С. 448.
Вітик І., Вітик Ю., Бєляєв О. Боротьба українського народу за незалежність на початку XX століття. — К., 2012. — С. 102.
Україна: від самостійності до соборності (22 січня 1918 — 22 січня 1919 років): Збірник історичних праць. — К., 2004. — С. 286.
Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акта злуки 22 січня 1919 р.): Збірник праць. — К., 2010. — С. 407.
Киричук Ю. Історія УПА. — Тернопіль, Редакційно-видвничий відділ управління по пресі, 1991. — С. 54.
Козлов М. М. Великая Отечественная война: Энциклопедия. — М., 1985. — С. 831.
Воропаев С. Энциклопедия Третьего рейха. — Москва, 1996. — С. 560.

Ширер У. Взлет и падение III рейха; перевод с англ. — М., 2004. — С. 1167.
Тике В. Марш на Кавказ: битва за нефть 1942-1943 гг. — М., 2005. — С. 443.
Дробязко С. И. Под знаменем врага: антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945. — М., 2005. — С. 602.
Чайковський А. С. Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр.). — К., 1994. — С. 225.
Вєдєнєєв Д. На полях холодної війни, спеціальні підрозділи закордонних центрів українських націоналістів // Камуфляж. — 2010. — Травень. — С. 34-36.
Вєдєнєєв Д. Спецслужба глибокого підпілля: Служба безпеки підпілля ОУН(б) у 1945-1950 рр. // Камуфляж. — 2010. — Березень. — С. 20-23.
Вєдєнєєв Д. Спецслужба глибокого підпілля: Служба безпеки підпілля ОУН(б) у 1945-1950 рр. // Камуфляж. — 2010. — Квітень. — С. 36-39.
Вєдєнєєв Д. Спецслужба глибокого підпілля: Служба безпеки підпілля ОУН(б) у 1945-1950 рр. // Камуфляж. — 2010. — Лютий. — С. 36-39.
Вєдєнєєв Д. Спецслужба глибокого підпілля: Служба безпеки підпілля ОУН(б) у 1945-1950 рр. // Камуфляж. — 2011. — Січень. — С. 30-33.
Вєдєнєєв Д. Спецслужба глибокого підпілля: Служба безпеки підпілля ОУН(б) у 1945-1950 рр. // Камуфляж. — 2011. — Грудень. — С. 20-22.
Вітик І. Українці у Другій світовій // Камуфляж. — 2010. — Вересень. — С. 32-34.
Субтельний О. Україна: історія. — К., 1991. — С. 509.
Дни и ночи границы: Сборник рассказов. — Ужгород, 1983. — С. 171.
Виноградський В. І настав світанок. — К., 1979. — С. 263.
Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття (невідомі документи з архівів спеціальних служб). Польське підпілля 1939-1941 від Волині до Покуття: Частина перша. Т. 3. — Варшава; К., 2004. — С. 791.
Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття (невідомі документи з архівів спеціальних служб). Акція «Вісла» (1947). Т. 5. — Варшава; К., 2006. — С. 832.
Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920). — К.: Темпора, 2007. — С. 607.
Патриляк І. Встань і борись, слухай і вір, українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939-1960 рр. Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2012. — С. 591.
Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. — Лас Вегас; Нью Йорк, 1997. — С. 373.
Гальдер Ф. Ежедневные записки начальника Генерального штаба сухопутных войск 1939-1942 гг. Т. 2. — М., 1969. — С. 626.
Гальдер Ф. Ежедневные записки начальника Генерального штаба сухопутных войск 1939-1942 гг. Т. 3. — М., 1971. — С. 402.
Слабошпицький М., Стеценко В. Українська дивізія «Галичина». — К.; Торонто, 1994. — С. 161.
Литвин В. М. Історія України: новітня доба: Навчальний посібник. — К., 2012. — С. 475.
Історія України від найдавніших часів: зб. док. і матеріалів / за ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. — К. — Чернівці, 2008. — С. 1100.
Історія України. Документи. Матеріали / упоряд. В. Ю. Король. — К., 2002. — С. 448.
Варналій З. С. Державна регіональна політика в Україні: особливості та стратегічні пріоритети. — К., 2007. — С. 768.
Ротан Н. Партія влади як модель функціонування політичної еліти України у трансформаційний період // Історичний журнал. — 2009. — № 4. — С. 102.
Всесвітня історія: Навчальний посібник / Б. М. Гончар, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко, С. П. Стельмах. — К.: Знання, 2011. — С. 895.
Стояли насмерть [Фотоальбом] // Творч. студия «Фото и жизнь» Союза журналистов БССР. — Минск, 1977. — С. 87.
Федоров О. Ф. Підпільний обком діє. К.: Видавництво політичної літератури, 1981. — С. 830.
Журавлев Д. В. Военная техника Советского Союза и Германии 1941-1945 гг. — Харьков, 2010. — С. 414.
Баграмян И. Х. Так начиналась война. — 3-е изд. — К.: Издательство политической литературы Украины, 1984. — С. 492.
Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 1. — М., 1979. — С. 381.
Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. Т. 2. — М., 1979. — С. 390.
Исаенко Н. Ф. Вижу противника. — К., 1981. — С. 223.
Мыцикова М. И. Конец Тайфуна. — К., 1985. — С. 239.
Біля витоків ОУН // День. — 2015 р. — № 174-175, 25-26 вересня.
Стаднюк И. Война. М.: Военное изд-во Министерства обороны СССР, 1981. — С. 494.
Александров Г. Ф., Галактіонов М. Р., Кружков В. С. Йосиф Віссаріонович Сталін: коротка біографія. — 2-ге вид. — К.: Українське вид-во політичної літератури, 1947. — С. 226.
Сталин И. В. Сочинения (ноябрь 1917-1929). Т. 4. — М.: ОГИЗ, 1947. — С. 487.

ЗМІСТ

Від Автора 5
ВСТУП 7

ЧАСТИНА ПЕРША
УКРАЇНСЬКА ГОЛГОФА

1. Хід Ферзем 9
(Кабінет начальника іноземного відділу Головного управління державної безпеки НКВС; особова справа Павла Судоплатова;вбивство Євгена Коновальця, історична довідка)
2. Забігаючи наперед 20
(Українська офензива: історія і роздуми, невідомі широкому загалу історичні події, сьогодення і майбутнє, УПА та ОУН, радянська Україна, кожна нація в період важких випробувань являє світові не лише героїв, а й негідників, на олтар Вітчизни, омріяна незалежність)
3. Боротьба українців за незалежність на початку ХХ століття, або повертаючись до історії 64
(Створення Центральної Ради; Україна у період Гетьманату; Директорія; галицькі українці у боротьбі за незалежність; Західноукраїнська Народна Республіка; українські генерали М. Омелянович-Павленко, М. Тарнавський, О. Греків; звільнений і знову втрачений Київ; українсько-польське протистояння; разом із Польщею у війні проти більшовиків; отаманський рух в Україні і продовження боротьби українців за незалежність; поразка української справи)
4. Український інтегральний націоналізм 134
(Нація, національна ідея, М. Міхновський основоположник українського націоналізму, націоналізм, Д. Донцов і український інтегральний націоналізм, суть інтегрального націоналізму, вкорінення інтегрального націоналізму в український ґрунт)
5. Українська Військова Організація (УВО) та Організація Українських Націоналістів (ОУН) 140
(Створення УВО, тактика і боротьба УВО, створення ОУН, настанови ОУН, тактика і боротьба ОУН, співпраця із ситуативним західним «союзником»)
6. А в цей час у Східній Україні 151
(Знищення більшовиками українців Голодомором, злочини більшовизму проти української інтелігенції та духівництва, знищення української нації більшовиками)

ЧАСТИНА ДРУГА
НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

1. Західні українці напередодні Другої світової війни 159
(Східна Галичина та Волинь під польською окупацією, Бессарабія і Буковина під румунською окупацією, «повернення» Бессарабії та Буковини, Карпатська Україна, возз'єднання Українських земель)

2. Перший прихід більшовиків у Західну Україну; українці під німецькою окупацією; розкол в Організації українських націоналістів 191
(Комунізм і нацизм дві сторони однієї політичної течії, зближення СРСР і Німеччини, пакт Молотова-Ріббентропа і його наслідки для Європи, Друга світова війна, дипломатичні «ігри», підготовка СРСР до вторгнення у Польщу, гідність Польщі, вторгнення СРСР, подальша співпраця СРСР з Німеччиною, юридичне оформлення анексії Західної України СРСР, репресії більшовиків проти українців та інших національностей, українці під німецькою окупацією, розкол в ОУН)

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ДВОБІЙ... І УКРАЇНЦІ

Напад нацистської Німеччини на СРСР 215
(Передумови радянсько-німецької війни, гра на випередження і міжнародна ситуація напередодні німецько-радянського воєнного зіткнення, ранок на радянсько-німецькому кордоні, два воєнних титани, мотивація Німеччини, воєнні операції, розгром, відступ, втрати, звірства НКВС, погляд М. Солоніна, втрата танкового кулака, битва за Київ, завоювання німцями України)

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА
РУХ ОПОРУ, СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ, БОРОТЬБА З ОКУПАНТАМИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

1. Гра на випередження 275
(До українсько-німецьких взаємин; напередодні і під час німецько-радянської війни; відновлення української державності; гра на випередження; Німеччина ворог української державності; ОУН переформатовує та окреслює свою подальшу боротьбу за Українську державу; І конференція ОУН(б); знакова осінь 1942 р.)
2. Нацистська політика в Україні 290
(Жорстока і грабіжницька політика нацистів в Україні; українські органи самоврядування в період німецької окупації; «поділ» українських земель між союзниками нацистської Німеччини; кінець мирного перепочинку)
3. Київ під німецькою окупацією 297
(Німці у Києві; окупаційний режим; взаємини між українськими націоналістами і німцями; німецькі репресії проти українців; до подальшої боротьби за Українську державу)
4. Початок збройної боротьби українського народу проти окупантів українських земель за створення Української Самостійної Соборної Держави; створення Української Повстанської Армії 300
(Весна 1942 р.; ІІ конференція ОУН(б); Рудки-Почаївська конференція; серпневий з'їзд ОУН(м); військова конференція ОУН(б) у Львові; ситуація на радянсько-німецькому фронті весною 1942 р.; ІІІ конференція ОУН(б); початок збройної боротьби українців за створення Української Соборної Самостійної Держави; «Остап» і «Коробка» перші командири української армії; «відзначається всезростаюча радикалізація групи Бандери...»)
5. Організація діяльності УПА 307
(тактична основа УПА; організаційна структура УПА; командирські школи УПА; нагороди УПА; забезпечення УПА; криївки УПА; внутрішній режим в УПА; жіноча сітка УПА; Український Червоний Хрест; військова тактика УПА; об'єднання збройних українських сил у боротьбі з окупантами українських земель)

6. Видавнича справа УПА 361
(Українська Пресова Служба, листівки УПА, військові журнали УПА)
7. «Якби я мав таку армію, яку має ОУН, німецький чобіт ніколи не топтав би французьку землю» 409
(Весна 1943 р. — початок активної боротьби УПА з окупантами українських земель; військові перемоги УПА навесні 1943 р.; формування нових відідв УПА; налагодження УПА мирного життя на звільнених українських територіях; поразка німців від УПА влітку 1943 р.; ситуація в Україні влітку 1943 р.; великі бої груп УПА, рейди УПА у центральні та східні України; III Надзвичайний збір ОУН(б), чота «Березі»..., поразка німців від УПА восени 1943 р.; національні відділи УПА; Перша Конференція поневолених народів Сходу Європи і Азії; 12 областей стали на шлях збройної боротьби проти окупантів України)
8. Українсько-польське протистояння 456
(Витоки українсько-польського протистояння; хід протистояння; Армія Крайова; закінчення протистояння; українсько-польське переселення; асиміляція українців; кінцевий «вихід» поляків з України; переможці і переможені)
9. УПА і червоні партизани 468
(до питання створення червоного партизанського руху в Україні та його діяльності; методи «боротьби» червоних партизан проти УПА; червона Москва керівник комуністичного партизанського руху в Україні; витоки боротьби між червоними партизанами та українськими повстанцями та вплив на цю боротьбу Москви; розгром червоного партизанського руху в Україні)
10. Україна у вирі боротьби 474
(величина військової потуги УПА; останні бої УПА з німецькими військами; зміна такти УПА; надалі головний ворог — СРСР)

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ 485
ВИТЯГИ З ДОКУМЕНТІВ 486
(Бойовий правильник піхоти Української Повстанчої Армії 1944 р., Дисциплінарний статут Української Повстанчої Армії (проект), Історичний висновок групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, утвореної постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.1997 р. № 1002 на чолі з проф. С. Кульчицьким, накази УПА)
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 566

Науково-популярне видання
ВІТИК Ігор Романович
Українська повстанська армія — гордість української нації. Боротьба українського народу за створення своєї української соборної самостійної держави 1914-1944.

Редагування та коректура:
Ольга ВОЛКОВА

Художнє оформлення,
верстка та макет обкладинки:
Вадим КАРПЕНКО
Олексій КАРПЕНКО

Випуск у світ:
Олена ПОДРУЧНА

Видавець Карпенко Вадим Миколайович
Київ 04210, пр. Героїв Сталінграду 14/44,
E-mail: korekta@ukr.net
www.korekta-vvk.com
Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта
видавничої справи
Серія ДК №518 від 05.07.2001р.

Друк цифровий.
Підписано до друку 07.06.2021. Зам. №221/06х

МІЖНАРОДНИЙ
ВИСТАВКОВИЙ
ЦЕНТР

